Javorniczky István

A MAGYARSÁG ÉS AZ EGYHÁZ SZOLGÁLATÁBAN

Életútinterjú dr. Keresztes Sándorral

Budapest, 2021

A MAGYARSÁG ÉS AZ EGYHÁZ SZOLGÁLATÁBAN

Életútinterjú
dr. Keresztes Sándorral

„Érdemes keresni a másik fél gondolatvilágában meglévő értékeket; a különböző világnézetű emberekkel együtt kell és lehet élni ... nem legyőzni, hanem meggyőzni kell a másikat.”

JAVORNICZKY ISTVÁN

A MAGYARSÁG ÉS AZ EGYHÁZ SZOLGÁLATÁBAN

Életútinterjú dr. Keresztes Sándorral

A szöveget sajtó alá rendezte és szerkesztette:
Keresztes András

BUDAPEST, 2021

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

Kiadói szerkesztő
Zombori István

A kötet megjelenését támogatta:
az Országgyűlés elnöke,
Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

Barankovics Alapítvány

© Javorniczky István
© Keresztes András

A Keresztes Sándorral készült interjú eredeti hangfelvétele és leirata a *Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár Oral History Archívumban* található és kutatható.

Ez a könyv az interjú szerkesztett változata.

ISBN: 978-615-5826-14-6

Nyomdai munkák:
EFO Nyomda
www.efonyomda.hu

Tartalom

Semjén Zsolt: Kereszténydemokrata folytonosság 7
A szerkesztő előszava 9
I. INTERJÚ (készült: 1988. szeptember)..... 13
Gyermekkor és családi körülmények (1919–1930)..... 15
Gimnáziumi és cserkészévek Kolozsváron (1930–1938)..... 31
Az egyetemi évek kezdete (1938–1940)..... 51
„Kis magyar világ" Észak-Erdélyben (1940–1944) 71
Nyilas, majd orosz csizmák talpa alatt (1944–1945)..... 107
Remény és küzdelem: a városházától az Országházig (1945–1948)..... 137
A Rákosi-diktatúra éveiben (1948–1955)..... 183
Az 1956-os év eseményeiről..... 211
A kádári megtorlás és a puha diktatúra évei (1957-1987)..... 233
Megemlékezés néhány jelentősebb személyről..... 381
Egykori képviselőtársakról (DNP) 405
II. (KIEGÉSZÍTŐ) INTERJÚ (készült: 1994) 429
A szocialista rendszer utolsó évei és a rendszerváltozás (1988–1990) 431
Magyarország szentszéki nagykövetként (1990–1994)..... 483
III. FÜGGELÉK: Kozma Imre OH megemlékező beszéde..... 508
Személymutató..... 511
Szemelvényes tárgymutató 523

.

KERESZTÉNYDEMOKRATA FOLYTONOSSÁG

Kisebbségi sors a királyi Romániában, megismerkedés a keresztényszociális tanításokkal, EMSZO, Hivatásszervezet, illegális Keresztény Demokrata Néppárt, letartóztatás a nyilas időkben, a Demokrata Néppárt parlamenti képviselete. Kommunista nyomásra a mandátum elvesztése, háziipari harisnyakötő, fűtő az Új Embernél. A Demokrata Néppárt újjászervezése 1956-ban, majd rendőri felügyelet, internálás és nyolc gyermek felnevelésének feladata. A jogi doktorátus megszerzése, kapcsolattartás Márton Áronnal, Erdéllyel, és amint lehet, aktivitás a hazai közéletben: a Márton Áron Társaság megalapítása, a Kereszténydemokrata Néppárt újjászervezése, majd vezetése, ismét parlamenti mandátum és nagykövetség a Szentszék mellett.

Micsoda életút! Nehéz lenne bármit is kiemelni belőle, ezért két kevéssé ismert, ám nagyon is jelentős missziójáról szólnék.

Keresztes Sándor a háború végén Budapestre költözött, de a szíve mindhalálig „erdélyien" dobogott. Amint a rendszer engedte, hazautazott, s az idők folyamán látogatásai egyre sűrűbbek lettek. Ahol tudott, segített, postás szerepe pedig legendássá vált. Ennek legizgalmasabb mozzanata a Márton Áron és Illyés Gyula közötti üzenetváltások közvetítése volt. Erdélyben járva gyakran felkereste a megfigyelés alatt tartott főpásztort. Együtt rótták a köröket a gyulafehérvári püspöki palota udvarán. A bizalmas beszélgetések bevett gyakorlata volt ez Ceaușescu Romániájában. A Securitate a legrafináltabb helyeken rejtette el lehallgató készülékeit, iratokat, feljegyzéseket veszélyes volt áthozni a határon a mindenre kiterjedő vizsgálódások miatt.

A szentéletű püspök és Illyés Gyula viszont mindössze egyszer találkozott személyesen, igaz, akkor végigbeszélgettek egy éjszakát. A találkozás mindkettőjükben mély nyomot hagyott, kialakult bennük az egymás iránti feltétlen tisztelet. Nem túlzás azt állítani, hogy ennek az éjszakának szerepe volt abban, hogy Illyés Gyula visszatalált katolikus hitéhez. Közvetlen kapcsolattartásra nem volt lehetőségük, de a megbízott személye garancia volt mindkettőjük számára.

Keresztes Sándor tudatában volt, milyen óriási a szükség és az igény az erdélyi magyarság körében az anyanyelvű könyvre. Nemcsak postás volt akkor, de „Isten csempésze" is! Kiváló szervezéssel remek hálózatot hozott létre. Hátizsákos fiatalok tucatszám keresték fel a ferences udvarban lévő kis könyvesboltban, ahol szépen előkészített csomagokat bízott azokra, akik vállaltak, hogy útjuk során a megbeszélt plébániákra eljuttatják. Én is így ismertem meg Sándor bácsit.

Keresztes Sándor politikai felfogásának alapját a nemzeti hagyományok és a katolikus szociális reformmozgalmakban megvalósuló pápai szociális enciklikák jelentik. Politikai életútja során mindvégig a keresztényszociális–kereszténydemokrata eszmék megvalósítását szolgálta és képviselte. Személyében és közéleti szerepvállalásával jelezte, hogy búvópatakként létezik a keresztény párt kényszerből megszakított folytonossága Magyarországon.

Keresztes Sándor életpályája megerősítő tanúságtétel számunkra, hogy nehéz körülmények között is meg tudott maradni igaz embernek, hitvalló kereszténynek, jó magyarnak és hűséges kereszténydemokratának.

Semjén Zsolt
a KDNP elnöke

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

A Kalotaszeg vidékéről származó Keresztes Sándor (1919–2013) közép- és felsőfokú tanulmányait Kolozsváron végezte, az előbbit teljes egészében, az utóbbi pedig részben a román impérium alatt. Gimnazistaként nagy hatással volt rá a cserkészet, egyetemistaként pedig, Észak-Erdély visszacsatolása után, részt vett a keresztényszociális mozgalmak, főként a Hivatásszervezet munkájában, miközben megismerkedett Erdély sok politikai, szellemi és vallási vezetőjével. 1944 őszén családjával áttelepült felesége Budafokon élő szüleihez. Budapesten bekapcsolódott a Hivatásszervezet, illetve a röviddel azelőtt megalakult (Keresztény) Demokrata Néppárt több tagja által végzett embermentő munkába, amiért a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék őt is letartóztatta, és csak egy barátjuk bátor közbelépésének köszönhetően szabadult társaival együtt a Margit körúti fogházból.

A háború után először Budafok város közigazgatási, majd a Belügyminisztérium tanulmányi osztályán dolgozott, s közben részt vett a Barankovics-féle Demokrata Néppárt munkájában. 1947-ben a párt színeiben országgyűlési képviselő lett. 1948-ban hamis vádakkal megfosztották mandátumától. 1949-től előbb harisnyakötésből tartotta el családját, majd az Új Ember katolikus hetilapnál lett pénzbeszedő, később fűtő, majd adminisztrátor. 1953-ban – püspökkari megbízásból – megszervezte a betiltott szerzetesrendek tagjainak megélhetést biztosító Solidaritas Háziipari Szövetkezetet. 1953-tól 1959-ig rendőri felügyelet alatt állt. Az 1956-os forradalom napjaiban részt vett a Demokrata Néppárt újraindításában, majd a forradalom leverését követően a Nemzetközi Caritas magyarországi segélyakcióját szervezte. 1957 nyarán letartóztatták, „közbiztonsági őrizetbe" helyezték. A három hónapig tartó internálást követően ismét visszavonult a nyílt politizálástól, de a háttérből – személyes kapcsolatokon keresztül – továbbra is igyekezett ismertetni és elismertetni a hivatalos államitól eltérő egyházpolitikai nézeteit és támogatni az erdélyi magyar kisebbség fennmaradását. 1988-ban egyik megalapítója, majd elnöke lett a Márton Áron Társaságnak. 1989-ben egyik fő szervezője volt a Kereszténydemokrata Néppárt néven újrainduló Demokrata Néppártnak. 1990-től 1994-ig a Magyar Köztársaság Szentszék és a Máltai Lovagrend mellé rendelt nagykövetként szolgálta a hazai és a határon túli magyarság ügyét.

*

Ezt a változatos életutat igyekezett részletesen feltárni *Javorniczky István* szociológus-újságíró abban a hosszú interjúban, amelyet az *Oral History Archívum* megbízásából készített Keresztes Sándorral, az interjúalany emlékezetéből számos érdekes és kevéssé ismert háttér-információt is felszínre hozva. A két részletben (1988-ban és 1994-ben) készült eredeti interjú jelenlegi őrzési helye *a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*hoz tartozó *Oral History Archívum*[1].

[1] Az eredeti interjú nyilvántartási száma: *Veritas–OHA 104*.

Az interjú készítése során Javorniczky István is azt a módszert követte, amelyről az Archívum egyik alapítója így írt[2]:

„Az interjúkban nem elegendő csupán a történelmi vagy a történelemhez kapcsolódó eseményeket, illetve ezek reflexióit rögzíteni, hanem csak a teljes emberi sors, az élettörténet megismerése adhat választ arra, hogy az interjúalany miért egy meghatározott módon cselekedett egy adott történelmi szituációban, miért hozott olyan döntést, amilyet hozott. A források kutathatóságának hiánya mellett a mélyebb összefüggések keresése tette szükségessé, hogy szociológiai alapozottságú, a motívumokat, a háttér-információkat is feltáró, teljes életutat rögzítő interjúkat készítsünk. […]

Az interjúkészítő arra törekszik, hogy olyan információkat, reflexiókat is felszínre hozzon, amelyek egy esetleges memoár, autobiográfia megírásánál nem kerülnének napvilágra. Nem törekszünk a privát szféra teljes mélységű feltárására, kikerüljük az intimitásokat, kivéve, ahol annak meghatározó szerepe volt. Ugyanakkor mindig nagy súlyt helyezünk arra, hogy a teljes életutat rögzítsük, s hogy a szociológiai »kemény« és »félkemény« adatok minden interjúban szerepeljenek. Az interjúnak részét képezi az interjúalany teljes életútja, a családi háttérrel együtt (nagyszülők, szülők, testvérek, releváns rokonság), a primer szocializáció folyamata, az iskolák hatása, az öntudatosodás folyamata, az ideologikus én kialakulása – vagyis annak a személyiségnek a létrejötte, amely önreflexióval bír –, a felnőtté válás folyamata, a szakmai életút és a családtörténet. […]

A kazettára rögzített hanganyag szöveghűen kerül számítógépes leírásra, majd a kinyomtatott szövegen az interjúkészítő és az interjúalany elvégzi a szükséges pontosításokat (elsősorban a személynevek, helynevek, idegen szavak, az esetleges ténybeli tévedések korrigálását), a javításokat a leíró átvezeti a szövegszerkesztőre, és ennek alapján készül el a végleges leirat."

*

Az alábbiakban közölt életinterjú *szerkesztett változat*. A szerkesztés ebben az esetben annyit jelentett, hogy a szöveg gondozója az interjú szó szerinti leiratából kigyomlálta az élő beszéd „pongyolaságait", törekedve arra, hogy az interjúalany mondanivalóján semmit ne változtasson; korrigálta a nevek, az idegen szavak helyesírását (ezt az interjúalany annak idején nem végezte el), magyarázó és kiegészítő lábjegyzetekkel látta el a szöveget. A szerkesztő az interjú eredeti szövegből csupán néhány mondatot hagyott el (a szokásos módon jelezve a kihagyást), vagy azért, mert a szóban elhangzott mondat befejezetlen, illetve érthetetlen volt, vagy pedig amiatt, mert olyan kijelentést tartalmazott, amelyről feltételezni lehetett, hogy személyiségi jogokat sért. A szerkesztő egy-egy kisebb szövegrészletet átcsoportosított az események eredeti időrendjének megfelelően, ha ez tartalmilag szükségesnek és lehetségesnek tűnt. Kronológiai átfedések azonban így is előfordulnak az interjúban. (Emiatt a *tartalomjegyzék* nem teljesen pontos, hanem csak tájékoztató jellegű.)

---

[2] Kozák Gyula: Az Oral History Archívum története, tevékenysége. Megjelent az OHA honlapján: http://www.rev.hu/hu/node/61

Egyéb technikai jellegű megjegyzések:

A *Személymutatóban* az interjúban előforduló személyek nemcsak akkor szerepelnek, amikor név szerint meg vannak említve, hanem akkor is, ha személyük egyéb módon beazonosítható.

Egyes lábjegyzetek ismételt előfordulása nem figyelmetlenség következménye, hanem szándékos, hogy megkönnyítse az olvasó tájékozódását.

A lábjegyzetekben előforduló online utalások elérhetősége (URL-címe) a 2020. február 29-i állapotnak felel meg.

*

A szerkesztő köszönetet mond *Javorniczky Istvánnak*, hogy hozzájárult az interjú közzétételéhez és hathatósan közreműködött a szerkesztett szöveg korrektúrázásában; *Keresztes Györgynek* és *Tamásnak* is köszöni korrektori közreműködésüket, *Kőrösi Zsuzsannának* pedig a szerkesztői munkát segítő hasznos tanácsait.

Budapest, 2020. február

Keresztes András

I. INTERJÚ DR. KERESZTES SÁNDORRAL
(Készült: 1988. SZEPTEMBER)

GYERMEKKOR ÉS CSALÁDI KÖRÜLMÉNYEK (1919–1930)

KS: 1919. március 9-én születtem Erdély kalotaszegi vidékének Magyarókereke nevű apró falujában. Édesapám, Keresztes Károly[3] tanító volt ott. Ő egy Kis-Küküllő-menti székely családból származott, Ádámos községből. Édesanyám, Fazakas Erzsébet[4] szilágysági magyar asszony volt. Apám úgy került szülőhelyéről Magyarókerekére, hogy ott az EMKE, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület iskolát alapított. A község tudniillik félig magyar, félig román volt, és nem volt magyar iskola a községben. Ez Kalotaszeg utolsó vegyes lakosságú falva; fenn kezdődnek a hegyek és a Móc-vidék, az már teljesen román.

Keresztes Károly

Fazakas Erzsébet

Közbeszúrom, mivel az iskola kérdése még ma is aktuális Erdélyben – most a magyarokat illetőleg, régen a románokat illetőleg volt az –, hogy abban az időben, jellemző módon, nem a magyar állam létesítette az iskolákat, hanem az iskolafenntartók nagyrészt az egyházak voltak, éspedig nemcsak a magyar egyházak, hanem a román egyházak is; és a mai román forrásanyagok is elismerik, hogy Erdélyben több volt a román felekezeti iskola, mint amennyi a magyar. Még egy ilyen községben is, mint Magyarókereke, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, tehát egy társadalmi egyesületnek kellett magyar iskolát létesítenie és fenntartania[5].

Édesapám egy nagycsaládos székely gazdálkodónak[6] a gyermeke volt. Ők is nyolcan voltak testvérek (nekünk is nyolc gyermekünk van), valamennyien tanultak, és mind tanítók lettek. Apám szintén nagy családot alapított, hiszen hatan voltunk testvérek. Közben kitört az első világháború, és ő négy évig katonáskodott. Én az ő

---

[3] *Keresztes Károly* (Ádámos, 1873 – Kolozsvár, 1926). 1896-tól 1921-ig tanított Magyarókerekén, kivéve azt az időszakot, amikor az első világháborúban katonaként szolgált. (1919 után a helyi református egyházközség áldozatvállalása tette lehetővé a magyar nyelven történő oktatást.)

[4] *Fazakas Erzsébet* (Nagy-Almás [Váralmás], 1885 – Kolozsvár, 1973).

[5] EMKE-iskolaként 1894-től 1913-ig működött, ekkor az egyesület többszöri kérésére a magyar kormány államosította.

[6] Keresztes Sándor nagyszülei: *Keresztes Gábor* (Ádámos/Szőkefalva 1840 – Ádámos, 1916) és *Nagy Klára*.

leszerelése után, 1919-ben születtem, a legfiatalabb bátyámat követően hat évvel, vagyis a háború után, „a békének termékeként” jöttem a világra.

A hajdani magyarókerekei elemi iskola épülete 2014-ben

Édesapám – magyar ember lévén – nem tudta elképzelni azt, hogy Erdély tartósan elszakad Magyarországtól, ezért az otthon maradt értelmiség egy részével együtt nem tette le az esküt a román államra, és emiatt nem taníthatott két éven keresztül. Ennek az lett a következménye, hogy a nagy családunk teljesen elszegényedett, fölélte a tartalékait. Két év után végül kényszerűségből letette a hűségesküt a román államra; gondolom, erre példát szolgáltatott Majláth Károly Gusztáv[7] erdélyi püspök, aki szintén 1921-ben tette le a román király kezébe az állampolgári hűségesküt. És ezzel a püspök úr példát adott, jelzést, hogy itt hosszú időre kell berendezkedni, és vállalni kell a román állampolgársággal együtt járó sorsot. Még megemlítem, hogy édesapám egyik öccse, aki szintén tanító volt és őt is Sándornak hívták, a repatriálást, tehát a Magyarországra való átköltözést választotta. Csak később tudtam meg, felnőtt koromban: ennek az volt az oka, hogy részt vett a moldvai csángó magyarok első csoportjának Erdélybe való visszatelepítésében (Dévára és Csernakeresztúrra költöztettek akkor vissza csángókat), és ez bizonyos üldözést vonhatott volna maga után a románok részéről, ha otthon marad. Így került ki tehát Sándor nagybátyám[8] Magyarországra, és a második világháború befejezése előtt halt meg mint Kunszentmiklós iskolaigazgatója.

Édesapám, röviddel eskütétele után, elhagyta Magyarókerekét, és Kolozsvár mellé, az ugyancsak Kalotaszeghez tartozó Magyarfenesre került állami tanítónak. Az első gyermekkori emlékeim tulajdonképpen innen erednek.

Magyarfenes színmagyar község volt. Három tanerőből állt az iskola, és én is itt kezdtem el a tanulást hatéves korban, korkedvezménnyel. Romániában ugyanis akkoriban hétéves kortól jártak a gyerekek iskolába; engem tehát ilyen „lógósnak” felvettek, és ott kezdtem el az első osztályt. Édesapám nagy anyagi nehézségek között,

[7] *Majláth Gusztáv Károly*, gróf (Bakóca, 1864 – Budapest, 1940) erdélyi (1932-től gyulafehérvári) püspök, címzetes érsek.

[8] *Keresztes Sándor* (Ádámos, 1876 – Kunszentmiklós, 1945) tanító, iskolaigazgató a Kunszentmiklósi Belterületi Állami Elemi Iskolában 1922–1936 között.

szegénységben élt a családjával. Emlékszem, mekkora élményt jelentett számomra, amikor hatéves koromban életemben először ettem csokoládés kekszet, amit Sándor nagybátyámék hoztak, amikor meglátogattak minket. Általában hársfateát, pirítós kenyeret reggeliztünk és vacsoráztunk, szóval, nehéz gyerekkorom volt. Közben édesapám megbetegedett, tüdővészt kapott, és 1926-ban, tehát nem egészen hétéves koromban meghalt.

Édesanyám a hat gyerekkel – öt fiú és egy lány – Bánffyhunyadra költözött, ahol akkor anyai nagyszüleim laktak. Bánffyhunyad Kalotaszeg központja, akkor még községi rangja volt, ma város. A húszas években román lakosa még alig volt, akkoriban kezdték a románokat hatósági segítséggel beköltöztetni. Az állami kultúrpolitikának megfelelően minden magyar községben román templomokat emeltek; ha volt öt román család, akkor már egy hatalmas ortodox templomot, és ez az épület adta meg szerintük a román jellegét a helységnek. Itt, Bánffyhunyadon kezdődött valami az életemben, amit én mint hívő ember [isteni] gondviselésnek fogok fel, ami végigkísérte az életemet. Az történt ugyanis, hogy az iskolában, a hittanórán megkérdezte a plébános[9]: Téged hogy hívnak? Mondtam, Keresztes Sándornak. No, de ilyet! Lepődött meg erre. Őt is Keresztesnek hívták ugyanis, Keresztes Károlynak, ugyanúgy, mint édesapámat.

Ennek a megismerkedésnek lett a következménye, hogy aztán ministránsgyerekként állandóan ott „lógtam" a plébánián, kertészkedtem vele együtt. Csíkszeredai származású székely ember volt, maga művelte a kertjét, javította a kerítést, tisztította a plébánia és a templom előtt az árkot, szóval, mindent maga végzett. Tudniillik azt elfelejtettem mondani, hogy maga Bánffyhunyad református jellegű község volt, és a katolikusok – kis létszámmal – inkább az iparosok és az értelmiségiek közül kerültek ki. Szóval, a katolikusok kisebbségben voltak. És így végeztem el az állami iskola magyar tagozatában a négy elemit. A pap bácsival – mert így hívtuk – való kapcsolat sokat segített a családunkon is, édesanyámon, anyagi gondjainkon, mert hiszen ez alatt az idő alatt, a húszas évek végére, Románia olyan gazdasági csődbe jutott (akkor is), hogy nem tudta fizetni a tisztviselőit és a nyugdíjasait. Több mint egy fél éven keresztül kötvényeket adott helyette, amivel csak adót lehetett fizetni, és ezt áron alul vette át esetleg egy kereskedő, ahol hitelre vásároltunk élelmiszereket, és ő ezzel az adóját tudta kiegyenlíteni.

Befejezvén a negyedik osztályt, felmerült, hogy mi történjék velem. Testvéreim közül tudniillik senki sem tanulhatott. A legnagyobbik bátyám, aki nálam 14 évvel volt idősebb, ugyan elkezdte a gimnáziumot Gyulafehérváron (a katolikus gimnáziumot), de aztán az impériumváltozás következtében abba kellett hagynia, amikor apám az említett nehéz anyagi körülmények közé került; és a többi testvérem sem tudott már az elemi után továbbtanulni, mind különböző szakmát tanult. A pap bácsi viszont javasolta édesanyámnak, hogy jó lenne továbbtanulnom. Bánffyhunyadon magyar gimnázium nem volt. Egy négyosztályos román, úgynevezett alsó gimnázium lett volna, de a pap bácsi azt mondta, hogy meg kellene próbálni, hogy Kolozsvárra kerüljek be a katolikus státusi gimnáziumba. De mire ezt eldöntötték, akkorra már lekéstem mindenről. És milyen jó, hogy korábban kezdtem el az iskolai

[9] *Keresztes Károly* (Csíkszereda, 1895 – Bánffyhunyad, 1962) római katolikus pap. Teológiát Gyulafehérvárott és Bécsben tanult. 1925-től Bánffyhunyadon volt plébános.

tanulmányaimat, mert beírattak még egyszer a negyedikbe, de most román tagozatra, hogy tanuljak meg jobban románul. Úgyhogy ezt a negyedik osztályt kétszer végeztem. Ezután, a következő évben, 1930-ban, sikerült státusi tandíjat és konviktusi kedvezményt szerezni számomra, és így bekerültem a kolozsvári katolikus, úgynevezett piarista gimnáziumba[10]. Azért mondom, hogy úgynevezett, mert a piarista rendiek mellett sok civil tanár is tanított. És az iskola fenntartója nem a Piarista Rend volt, hanem az Erdélyi Katolikus Státus, amely önálló jogi személy volt, és amely ma már több mint négyszáz éves múltra tekint vissza. Nyolc gimnáziumot tartott fenn Romániában akkor. (Később talán majd visszatérek erre a témára.) A Státus az arra érdemes szegény tanulóknak ösztöndíjszerű kedvezményeket biztosított. Így kerültem be a gimnáziumba.

JI: Ne haragudjon, hogy közbeszólok. Mielőtt a gimnáziumot elkezdenénk, jó lenne, ha még egy kicsit visszamennénk az időben. A nagyszülőkre, az ükapákra, ükanyákra gondolok. Tehát, ameddig emlékszik, anyai ágon, apai ágon kik voltak az ősei, honnan származtak?

KS: Meg kell őszintén mondanom, hogy eléggé elszakadtam a család apai ágától. Tudniillik amikor én 1919-ben születtem, akkor volt a nagy társadalmi mozgás Erdélyben, az átrétegződés a kisebbségi sorba. A testvéreim[11] még hosszabb időt töltöttek nyaranként a nagyszüleimnél és a nagybátyáimnál Ádámoson, ahonnan apám származott, és megvolt velük a kapcsolatuk. Azonban 1919-től, amikor én a világra jöttem, akkor már az anyagiak és a távolság miatt megritkultak a rokoni találkozások, és én sosem jártam gyermekkoromban apám szülőhelyén. Annyit tudok, hogy ők nyolcan voltak testvérek, 5 fiú, 3 lány; akik megérték a felnőttkort, valamennyien tanítók lettek. Dicsőszentmártonban végezték a tanítóképzőt. Ez Kis-Küküllő vármegyének központja volt annak idején, ott végezték a tanítóképzőt. Apám több fiútestvére korán meghalt. Én két leány-nagynénémet ismertem, akik még Magyarfenesen felkerestek bennünket: Nina nénit és a Vikta nénit[12]. Nina néninek, aki szintén tanítónő volt, volt egy Annuska[13] nevű lánya, aki tehát nekem tulajdonképpen unokatestvérem volt. Olyan óriási korkülönbség volt köztünk, hogy őt választották keresztszülőmül, illetve a férjét, Veress Sándort, aki szintén tanító volt.

A körülményekre jellemző, hogy engem majdnem hároméves koromban keresztelték meg, mert valahogy a keresztszülők még mindig nem jöttek el. Magyarókerekén csak református pap volt, katolikus pap nem. Az én anyám, elfelejtettem mondani, református volt, édesapám katolikus. Abban az időben még nem volt reverzális-kötelezettség[14], hanem a fiúk az apa vallását követték, a lányok az anya vallását. Így az egyetlen nővérem református lett. Megőrizték mindketten a vallásukat. Engem katolikusnak akartak keresztelni, és gondolom, részben emiatt is, mindig

[10] Akkori hivatalos nevén: „Cluji Rom. Kat. Fiú-Főgimnázium".

[11] Keresztes Sándor testvérei: *Gábor* (1905–1986), *Irén* (1908–1948), *Endre* (1909–1980), *Károly* (1910–1948), *László* (1913–1997).

[12] *Keresztes Gábor* (1840–1916) gyászjelentésében az alábbi gyermekeinek neve szerepel: Viktória, Nina, Károly, Sándor és Róza.

[13] *Fejér Anna* (apja: Fejér János, anyja Keresztes Nina).

[14] *Reverzális*: a házasulandó felek írásos megegyezése a születendő gyermekek vallásáról felekezetileg vegyes házasság esetén.

húzták-halasztották a keresztelőt. Az az érdekes eset történt (ezt utólag mesélte el édesanyám), hogy egyszer, már majdnem hároméves voltam, a kertbe kiszabadulva teleettem magamat zöld ribiszkével. Olyan beteg lettem, hogy azt hitték, meghalok. A református papnak volt egy orvostanhallgató fia, ő vett engem hirtelen kezelésbe, mert orvos sem volt a községben, és hogy nehogy pogányként haljak meg, a református pap keresztelt meg katolikussá! A katolikus plébánia Bánffyhunyadon volt (Magyarókereke Bánffyhunyadtól úgy 15 kilométerre van körülbelül, fönt a bihari hegyek irányában), és hát azután később Bánffyhunyadon anyakönyveztek a katolikus plébánia anyakönyvébe.

JI: Ne haragudjon, de azt esetleg tudja, hogy mivel foglalkoztak a nagyszülők vagy a dédszülők?

KS: Mint ahogy mondtam, gazdálkodók voltak. Apai nagyapám, Keresztes Gábor gazdálkodó volt Székelyföldön. Nyilván nem lehetett túl nagy gazda, mert Erdélyben nem is voltak ilyenek, ezért alakult ki ott az a szokás, legalábbis Székelyföldön, hogy amelyik családban sok gyerek volt, ott mindig igyekeztek vagy taníttatni a gyerekek egy részét, vagy szakmát adni a kezükbe; ők ezzel megkapták a jussukat; a föld pedig megmaradt egynek vagy kettőnek a kezében. Mert ha a földet szétosztották volna valamennyi gyermek között, a kis földbirtokok nem lettek volna képesek a családokat eltartani. Ez a gyakorlat olvasható Tamási Áron életrajzában is, ő is ugyanígy járt. Szóval a felemelkedés útja vagy a papi pálya, vagy a tanítói pálya volt, ha nem, akkor pedig szakmát tanulhattak, és így nyertek kielégítést.

Közbeszúrva megemlítek egy érdekes esetet. Későbbi életem folyamán összekerültem Kelemen Lajossal[15], aki akadémikus volt, Erdélyben híres ember, a kolozsvári egyetemi könyvtárat és az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárát vezette. A Magyar Tudományos Akadémia is tagjává választotta, kitűnő ember volt. Amikor összeismerkedtünk, már a bécsi döntés után, kérdezte, honnan való vagyok. És mikor elmondtam, hogy apai nagyapám ádámosi volt, akkor a következőt mondta nekem: Tudod-e, mi esett meg a te nagyszüleiddel? Mondtam, nem. Azt mondja, hogy a korondi fazekasok megrakták készítményeikkel kóberes szekerüket, és járták a falvakat: természetbeni cserekereskedelmet folytattak. Meg volt szabva, hogy egy fazékba vagy egy csuporba mennyi zsírt vagy lisztet kellett beletenni vagy valami mást, és aszerint adták el az árujukat. Az egyik nap, délben, benyitott egy korondi fazekas a nagyapádékhoz, ahol éppen együtt ült a család az ebéd mellett. Erre a korondi visszahőkölt, és azt mondta: Bocsánat, instálom kérem, nem tudtam, hogy itt iskola van!

Mivel nagy családban éltek, elképzelhető, hogy ez valóban megtörtént. Amikor elmesélte, még nem tudtam, honnan ismerhette ő ezt a történetet. Később, egy könyvét elolvasva láttam, hogy Ádámos szerepel ebben a művében: leírja a lakosokat, külön leírja a székelyeket, és ott szerepelnek a Keresztesek is. Kelemen Lajos unitárius volt, Ádámos pedig az unitárius egyház egyik központja volt valamikor, Kelemen Lajos pedig foglalkozván az egyház történetével, a helységgel, a lakosaival,

[15] *Kelemen Lajos* (Marosvásárhely, 1877 – Kolozsvár, 1963) történettudós, levéltáros, az MTA tiszteletbeli, majd rendes tagja, az erdélyi magyar történetkutatás kiemelkedő alakja.

valahonnan hallhatta ezt a kis anekdotaszerűséget. Én csak később kezdtem tulajdonképpen utánaérdeklődni, hogy hányan is voltak, és akkor derült ki a furcsa hasonlóság, hogy nekem is nyolc gyerekem van, és ők is nyolcan voltak testvérek.

Anyai ágról Fazakas László[16] volt a nagyapám, nagyanyámat pedig Fábián Juliannának[17] hívták. Őróluk többet tudok, nevezetesen: László nagyapám a Bánffy grófoknak volt az erdésze. Nem messze volt Remete Magyarókerekétől, és anyámat az apám ott ismerte meg. Amikor azután a román állam kisajátította a nagybirtokokat is, és így a Bánffyék kezéből is kikerült a bírtok, akkor nagyszüleim Váralmásra költöztek. Váralmás egy Kalotaszeg és Szilágyság között elterülő község; azért hívják Váralmásnak, mert egy várromja is van. Nagyapám ott vett magának egy kis házat, vagy örökölte a család – ezt már nem tudom –, de ott volt neki háza, gazdálkodott tovább, és vett egy cséplőgépet magának. Később én még jártam ide a nagyszüleimhez, Váralmásra. Nagyapám végül eladta a váralmási házát, és Bánffyhunyadra költözött. De akkor már két cséplőgépe volt, és ez volt a fő bevételi forrása. Csépelt a gazdáknak, és az a „vám", amit a gazdák a cséplésért fizettek, az volt az ő évi jövedelme. Bánffyhunyadon és a környékbeli falvakban akkor még ökrökkel, bivalyokkal vitték ki a cséplőgépet a földekre, amikor eljött az aratási szezon, és a kicsépelt gabonát hozták haza. Volt egy nagy magtár, hatalmas fatartályok voltak ott, feltöltötték búzával, és nagyapám a heti vásáron adta el a búzát, ebből élt. Őróla ennyit tudok mondani.

Még él anyámnak az egyik fiútestvére, Dezső nagybátyám[18], aki szintén késői gyerek volt a családban, most már 85. évében van, tőle kaptam meg László nagyapám leszerelő levelét, aki a Bosznia elleni háborúban vett részt, és ezt most én őrzöm mint emléket. Fazakas Dezső nagybátyám csak egy évvel volt idősebb a legidősebb bátyámnál. Ő, református lévén, Kolozsvárt végzett hat vagy hét gimnáziumi osztályt a református kollégiumban. Miután abbahagyta a tanulást, kereskedő lett. Sokkal többet nem tudok a családról.

Annyit még megemlítek mint érdekességet, hogy később, amikor már köztisztviselő voltam, visszamenőleg igazolni kellett a származást, beszerezni az ősök papírjait. Ekkor tudtam meg, hogy édesapámék tulajdonképpen székely nemesi családból származtak. Ők csíkbánkfalvi Keresztesi Keresztesek voltak. A pap bácsiról, Keresztes Károlyról pedig kiderült, hogy ebből a családból származtak az ő ősei is, akik aztán Küküllőre kerültek. Megtudtam, hogy valamikor Nagynak hívták az ősöket, és a Keresztes nevet az egyik tatár betörés idején kapták – ami elég gyakran előfordult Székelyföldön, ahol olyan erődtemplomok voltak, mint amilyenek most is láthatók Székelyderzsen és más helyeken. Minden családnak a belső falon belül megvolt a maga rekesze, ahol tartotta az élelmiszerét. Székelyderzsen még cserkészkoromban is láttam, hogy ott minden családnak megvan a maga helye, a füstölt húsokat stb. ott tartják. Ha a tatárok jöttek, akkor mind bemenekültek ide. Egyszer egy ilyen betörés alkalmával, amikor az élelmük már fogytán lehetett, kitörtek az ottani portyázó tatárokra, és az ősöm, akit Nagynak hívtak, egy kereszttel ment elől, és

[16] *Fazakas László* (Nagyalmás, 1859 – Bánffyhunyad, 1938).
[17] *Fábián Julianna* (1864–1946).
[18] *Fazakas Dezső* (1904–1989)

akkor sikerült a portyázó tatároktól megszabadítani a községet, és ekkor kapta a nemesi címet és ezt a nevet, és így lettek a leszármazottak csíkbánkfalvi Keresztesek. Persze, nem kell ezen csodálkozni, mert a székelyek mindig szabadok voltak, nem voltak jobbágyok, és ez a nemesi cím nem járt semmi különleges birtokkal. Anyai ágon is visszamenőleg – mert ezt beíratták akkor az anyakönyvi kivonatokba – szerepelt, hogy nemes stb., akkor ezt még feltüntették. De hát ez, a Szilágyságban, inkább a szabad embert jelentette a jobbágysorban élőkkel szemben. Meg aztán a nővérem összeállított egy származási levezetést, és volt egy címerünk, Sándor nagybátyámnál[19] láttam (1937-ben kerestem fel). Meg volt festve a címerünk is, ami tulajdonképpen egy kar egy könyvön könyököl (gondolom, biblia lehetett a könyv), és egy keresztet tart a kezében. Ez volt a Keresztesek címere. Sajnos a nagybátyámnak nem volt családja. Halála után ezt szívesen megszereztem volna emlékül, lehet, hogy a kunszentmiklósi plébánián megvan, csak aztán annyi zűr volt, nem érdeklődtem utána, hogy mi lett a sorsa. Hát ennyit tudnék visszamenőleg a családról mondani.

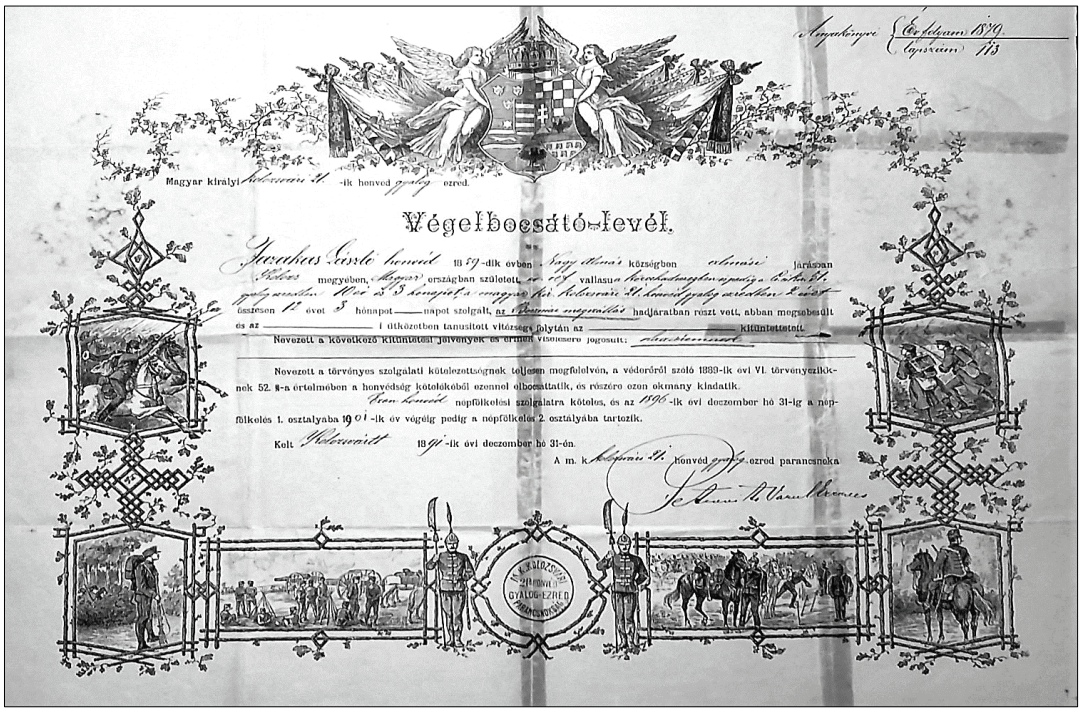
Magyar királyi honvéd gyalog ezred.

Végelbocsátó-levél.

Fazakas László honvéd 1869-dik évben Csíkszentmárton községben csíkmári járásban Csíkban megyében, Magyarországban született, az R. K. vallású Szentkatolnaszentpál b. k. lk. egyházközséghez tartozott. Mint 20 hónapot a magyar kir. Honvédségben 21 évesen 1 évet 8 hónapot napot szolgalt, az Szamos ungvárban hadjáratban részt vett, abban megsebesült és az 1 ütközetben tanusitott vitézsége folytán az Kitüntetésben részesitett.

Nevezett a következő kitüntetési jövedelmek és érdemek viselésére jogosult: [illegible]

Nevezett a törvényes szolgalati kötelezettségnek teljesen megfelelvén, a védőről szóló 1889-ik évi VI. törvénycikknek 52. §-a értelmében a honvédség kötelékéből ezennel elbocsattatik, és részére ezen okmány kiadatik.

Ezen honvéd népfölkelési szolgalatra köteles, és az 1896-ik évi december hó 31-ig a népfölkelés 1. osztalyaba 1901-ik év végéig pedig a népfölkelés 2. osztályába tartozik.

Kelt Kolozsvárott 1891-ik évi december hó 31-én.

A m. k. honvéd gyalog ezred parancsnoka.

M. K. KÁLDOR 21. HONVÉD GYALOG-EZRED PARANCSNOKSÁG

Az anyai nagyapa, Fazakas László obsitos levele 1891-ből

JI: Azt kérdezném, hogy ebben az eddig említett időszakban, tehát születésétől a gimnáziumba kerüléséig, emlékszik-e olyan élményekre, amelyek esetleg aprócska dolgok, mégis megmaradtak az emlékezetében, vagy pedig olyanokra, amik az egyéniségét, jellemét valamilyen módon, hacsak kis mértékben is, de alakították. Gondolok az apával való viszonyra. Ebből a rövid időszakból maradtak-e olyan emlékei, melyeket őriz. Esetleg az édesanyjáról?

KS: Édesapámról csak annyit tudok mondani, hogy szigorú ember volt. A vele kapcsolatos első emlékeim már Magyarfeneshez kötődtek. Például, hogy sokan vol-

[19] *Keresztes Sándor* (Ádámos, 1876 – Kunszentmiklós, 1945)

tunk, és nagyon beosztóan kellett élni; olyan apró emlékem maradt meg, hogy mindig ő vágta le a körmeimet, ölébe ültetve. Rengeteget cigarettázott, ez volt a másik, ami eszembe jut. Velük egy szobában volt egy kis vaságyam, abban aludtam, és ha apám éjszaka felébredt, akkor is rágyújtott.

JI: Bocsánat, a lakásuk hogy nézett ki?

KS: A lakásunk egy földszintes parasztházban két szoba volt, egy nagy konyha, előtte egy tornác.

Egy nagy emlékem maradt, hogy árvíz volt egyszer. Magyarfenesen voltunk, a Jósika báróéknak volt ott egy kastélya. A híres Jósika családé volt. Általában nem laktak ott, alig fordultak meg ott évente néhányszor, rájuk alig emlékszem, de az intézőikre igen, akik vezették a gazdaságot, ők ugyanis édesapám barátai voltak, és az egyik velem egykorú gyermekük a játszótársam volt. A falu közepén egy patak folyt végig. Egyszer náluk játszottam, amikor a nővérem, aki 12 évvel volt nálam idősebb, rohant értem, mert hatalmas vihart láttak közeledni, amire mi gyerekek persze nem figyeltünk fel… A patakon egy palló vezetett át, nem volt híd, hanem csak a pallón lehetett átmenni, és ennek egyik oldalán volt egy korlát. Ingott az egész, és emlékszem, a nővérem megfogta a kezemet, és rohant velem, hogy menjünk át a pallón. Azt hiszem, kevesen éltek át ilyen élményt. Láttam, hogy körülbelül egy másfél méter magas vízoszlop jön a patakmederben. Úgy, mint a higany, valahogy annyira felemelkedve rohant felénk, éppen csak hogy átértünk a pallón. Óriási felhőszakadás volt, órákig tartott, legalábbis utólag így emlékszem. Akkora volt az ár, hogy házakat sodort el, volt, amelyikben együtt ült a család; szénás szekerek kerültek fel a fűzfák tetejére, szóval, elképesztő árvíz volt. És akkor, tudom, egy-két centin múlott, hogy a lakásunkba nem jött be a víz. Engem felültettek egy asztal tetejére, mert már avval számoltak, hogy be fog jönni a víz. A szomszédig nem lehetett átlátni; úgy ömlött az eső, mintha dézsából öntötték volna.

A másik emlékem pedig, még édesapám idejéből, Laci bátyámmal kapcsolatos, aki hat évvel volt nálam idősebb. Apám fát vágott, aprította a fát, Laci bátyám pedig kint beszélgetett egy barátjával a ház előtt. Apám kiküldött, hogy szóljak Lacinak, jöjjön be, vigye be a felaprított fát a helyére. Én kimentem, de belém bújt a kisördög, mert április elseje volt, és elmondtam az apám üzenetét, de amikor indult befelé, hozzátettem, hogy „április bolondja” stb., és utána pedig már hiába mondtam neki, hogy nem április bolondja, tényleg be kell jönnie, nem hitte el. Aztán amikor apám hangját meghallotta… Végül mind a ketten kaptunk a fenekünkre, mert mindig kéznél volt egy kis nádpálcaszerűség. Apánk, mondom, szigorúan nevelt bennünket, és ezt szegény Laci bátyám, akit apánk tanított is, különösen megtapasztalhatta, mert őt minden nap, minden tárgyból feleltette, nehogy a többi gyerek azt gondolja, hogy vele kivételt tesz.

Az iskola egy falusi iskola volt, a vécék az épület egyik oldalán voltak, a padlásfeljáró mellett kellett elmenni. A padlásfeljáró lépcsőjének volt egy korlátja, és a gyerekek azzal szórakoztak, hogy felmásztak a lépcsőn a szünetben, és csúsztak lefelé a korláton. És hogy valami baj ne történjék – akkor apám igazgatója volt ennek a három-négy tanerős iskolának –, szigorúan meg volt tiltva a korláton való csúszkálás, nehogy leessenek a gyerekek. Emlékszem egy alkalomra: délutáni tanítás

volt, kimentem, gyáva gyerek voltam, hatéves, egy évvel fiatalabb is voltam a többieknél, három lépcsőfokot mentem mindössze fel, hogy csússzam le. Sári tanító néni éppen akkor jött arra; meglátott és így szólt: Na, megállj Sanyi, megmondalak az édesapádnak. És meg is tette. A következő óránk kézimunkaóra volt, amit a Benedek[20] bácsi, a volt nyugdíjas igazgató tartott, agyagoztunk. Kiosztotta a Cimbora című újságot, a Benedek Elek által szerkesztett újságot, az járt nekünk, és közben nézegettük. Hát, a kézimunka-órán egyszer csak nyílik az ajtó, és bejön apám a kis pálcával a kezében, és mondja: Keresztes! Elsápadva felálltam. Kijössz! Az egész osztály előtt kaptam hármat a fenekemre, és emlékeztetett apám: Ki volt adva, hogy nem szabad a lépcső korlátján csúszkálni. Ilyen zsánerű ember volt apám, mindig vigyázott arra, még véletlenül se legyen olyan látszata, hogy ő kivételezik a gyerekeivel. Mindig inkább a ló túlsó oldalára kerültünk ebből kifolyólag.

Szigorúsága ellenére nagyon szerettük. Kolozsvárott volt a tüdőszanatórium, ott halt meg. Bánffyhunyadra vitték eltemetni. Engem otthon hagytak, mivel kicsi voltam, így a temetésén nem tudtam részt venni.

A másik emlékem, hogy nagyon szerényen éltünk, és így a karácsony is nagyon szerény volt a mai ajándékozási szokásokhoz képest. Nem is emlékszem olyanra, hogy valami rendkívüli dolgot kaptam volna szaloncukron kívül; szerényen, a fára jutott belőle. Akkoriban a karácsonyestét mindig velünk töltötte Oczwirk[21] tisztelendő bácsi. Ő volt Magyarfenesen a katolikus pap, és mivel mi katolikus család voltunk, hát meghívták édesapámék. Arra emlékszem, hogy engem mindig elvittek a bátyámék karácsonyfa-díszítéskor szánkózni. Karácsony táján majdnem mindig hó volt, de persze nem ródlival szánkóztunk, hanem egy fából kivágott kis deszka volt egy nagy kötélhez kötve. Egyben volt kivágva, egy darabból, és vagy volt az aljára pléh szegezve, vagy nem. Erre emlékszem. Akkor még nem tudtam megérteni, hogy ilyenkor miért visznek szánkázni, később jöttem rá, hogy ilyenkor díszítették a karácsonyfát. Más különleges emlékem nem nagyon maradt.

Annyit talán még el kell mondanom, hogy nekünk otthon nem nagyon voltak könyveink. Jókai-sorozat, amit még a háború alatt kezdtek kiadni, az volt. Emlékszem még egy háromkötetes magyar történelemkönyvre. Tehát viszonylag kevés könyvünk volt, de Bánffyhunyadon több barátom volt, jómódú családoknak a gyerekei, akiknek a szülei is nagyon szerettek, mert úgy látszik, jó gyereknek tartottak. Különösen két ilyen barátomra emlékszem. Az egyik a Kabdebó Zoltán[22], egy örmény ügyvéd[23] legkisebb fia, aki nálam egy évvel fiatalabb is volt, ő volt a játszótársam, viszont neki, testvéreinek és az apjának is óriási könyvtára volt. Úgyhogy én ily módon mindenféle könyvhöz hozzájutottam, kezdve a Mackó úr kalandjaitól, később a Verne és May Károly könyvekig. Nagyon szerettem olvasni. Elemista ko-

[20] *Benedek Zoltán* (?–1928) 1911-ig Magyarlónán (1899-ig Szászlóna a község neve), majd 1912-től Magyarfenesen volt igazgató-tanító.

[21] *Oczwirk László* (Selmecbánya, 1894 – Borbánd, 1934) gyulafehérvári teológiai tanulmányai után Vulkán, Petrozsény, Gyergyóalfalu, Hátszeg, Kide, Magyarfenes (1925–1931 között) majd Borbánd plébániáin szolgált. Fiatalon, 1934-ben hunyt el.

[22] *Kabdebó Zoltán* (1920–1942).

[23] *dr. Kabdebó Szilárd* (vezetékneve néhol *Kapdebó* formában szerepel).

romban a legnagyobb teljesítményem a Winnetou volt. Három kötetből állt, és állandóan olvastam. De nem Zoltán volt az egyetlen barátom. Volt Martits[24] állatorvosnak a két fia, de közben voltak más barátaim is természetesen. Volt Ilosvay Géza[25], ő református fiú volt, egy évvel volt idősebb ő, egy cipésznek, illetve csizmadiának a fia volt. Jól kereső csizmadia volt, vásárokra jártak, új csizmákat vittek, emlékszem, rudakra voltak feltéve, átdobva, különböző női, férfi csizmák. Kalotaszegen nagy divat volt a nőknél a piros csizma, jól állt a szép kalotaszegi népviselethez. Keddenként és az országos vásárra mindig ki voltak rakva a csizmák. Ugye, nagy kereskedelmi központ volt Bánffyhunyad, a Móc-vidékről minden kedden jöttek le az emberek. Itt vásároltak a románok búzát, élelmiszereket, zöldségeket, ami a hegyekben nem termett meg. Ők pedig hoztak le deszkát, rönköket, gerendákat, meg állatokat hajtottak eladni. Sok zsidó kereskedő lakott Bánffyhunyadon, így őket is megismertem. Barátaim között, főleg a bátyám barátai között nagyon sok zsidó fiú volt, nem volt ebből soha semmiféle probléma. Azután másik jó barátom volt, remélem, él még, később főorvos lett Bánffyhunyadon: Major Laci[26], akinek az édesapja baptista prédikátor és cipész volt, javítócipész, sok gyerekkel. Mindegyik gyermekét taníttatta. Laci szintén egy évvel volt nálam idősebb, nagyon közel lakott hozzánk. Volt egy szolgabíró-helyettes, Mészáros nevezetű, annak három fia volt, ott láttam életemben először cserkészkalapot. Hunyadon nem volt cserkészet, de csináltunk, szerveztünk bandákat. Mi a Barcsay utcában laktunk akkor, és voltak Új utcai, Nagy utcai, Barcsay utcai gyerekbandák; vezért választottunk és alvezéreket. Én is alvezére voltam egy ilyen társaságnak még elemista korban, de ami nagyon érdekes, ha visszagondolok: könyvtárat szerveztünk. Ez az én ötletem volt; persze, én nem nagyon tudtam hozzáadni, de a Kabdebó Zoli és mások könyveit összeraktuk, és nagyapám gabonásának a padlásán volt megfelelő hely, ott tároltuk a könyveket egy faragott ládában, és ott lehetett kölcsönözni könyveket.

Hetivásár Bánffyhunyad főterén a múlt század elején

A forrás, ahol a Sebes-Körös ered: Körösfő néhány kilométerre volt Hunyadtól, úgyhogy ez a kis patak ott kanyargott keresztül. Úszni nem lehetett benne, de volt egy másik patak, a Damos-patak, ott volt egy omlásos rész, amit – nem tudom, miért – Mosdótálnak neveztünk el. Az egyik kijáratánál gátat építettünk, s ezzel derékig

[24] Valószínűleg dr. Martits Ferenc.

[25] *Ilosvay Géza* (1918–1949) később orvosdoktor lett.

[26] *Major László* (1918–?) orvos lett, sok éven át belgyógyász főorvos volt Bánffyhunyadon, 1983 körül ment nyugdíjba.

érő vizet tudtunk felduzzasztani, ez volt a mi gyerektársaságunknak a nyári szórakozása. Ott fürödtünk, és ugyanebben a patakban rákásztunk. Azt persze nagyon primitív módon tettük. Vettünk a mészárszékben két lejért májat, azt kitettük a napra; a máj két nap alatt jó büdös lett, rákötöttük egy spárgára, és beengedtük egyszerűen a vízbe, és aztán láttuk, ahogy jöttek elő a rákok a fűzfák vízbe érő gyökerei közül. Belekapaszkodtak a csaliba, és amikor kettő-három már belekapaszkodott, és elkezdték a májat enni, akkor egyszerűen kiemeltük őket. Mindjárt tüzet is raktunk a gallyakból, megsütöttük a rákokat… Szóval ilyen élményeink voltak. Na meg tejes kukoricát sütöttünk parázson. Már később, kis gimnazistaként csináltuk azt, hogy kimentünk mogyorózni a közeli erdőbe: mogyorót gyűjtöttünk kis vászonzacskókba, és amikor már akkorácskák voltunk, avval huszonegyeztünk, kártyáztunk. Érdekes társaság alakult ki így, mert először az én generációmmal fordult elő, hogy egyszerre kerültünk többen, magyar fiúk középiskolába, majd később, egyetemre; akkor hatan-nyolcan voltunk Bánffyhunyadról. Később még visszatérek erre.

JI: Talán azt kérdezném még: Bánffyhunyadon hogyan laktak? Említette, hogy édesapja halála után költöztek ide. A nagyszülőkhöz?

KS: Akkor a nagyszülők még Váralmáson éltek. Először egy nagyon szerény egyszoba-konyhás lakásban laktunk. A bátyáim közül már csak a Laci bátyám lakott otthon… Gábor bátyám, a legidősebb, közben katona lett, tengerész, három évre, együtt szolgált a nagybátyámmal. Ők majdnem egykorúak voltak. Irén nővérem otthon volt; Endre és Károly bátyáim viszont fönt a hegyekben. Kelecelnek és Bélesnek hívták a helyeket, ahol dolgoztak, fakitermelő nagyüzemek működtek ott, ők ott szabadultak fel, vasesztergályosok lettek meg lakatosok. Úgyhogy csak ünnepekre jöttek haza. Laci bátyám első szakmája kereskedő volt, Bánffyhunyadon kezdte a szakmát, aztán később bekerült Kolozsvárra, és autóelektrotechnikus lett, és akkor Irénke meg én maradtam otthon. Egy nagyon szerény kis ház volt, amit béreltünk. Az udvarban lakott a háztulajdonos is, a ház túlsó oldalában. Érdekes emlékem volt, hogy rendszeresen jöttek be Hunyadra magyarókerekiek – ahol korábban apám tanító volt – a vásárra, majdnem minden kedden, és sose fordult elő, hogy valaki ne jött volna be az anyámat megkeresni. Emlékszem egy román asszonyra, Anna nénire, Annuca nénire és a lányára; én gyerek voltam, a lánya akkor már egy nagyon szép arcú leány volt, nem jut hirtelen eszembe a neve; ők rendszeresen jöttek, és mindig hoztak valamit: tojást, túrót, vajat vagy valami mást a tekintetes asszonynak – így szólították az anyámat. Később aztán, évek múlva azt is megtapasztaltam, hogyan emlékeznek az anyámra és az apámra a községben, Magyarókerekén. Igazán megható volt: az ottani magyarok is és a románok is jöttek. Ez az Anna néni például román volt, egy életen keresztül tartották a kapcsolatot anyámmal, csak jó emlékeik voltak.

Aztán még emlékszem egy nagyon érdekes esetre, amelyre kísértetiesen hasonlított egy jóval később látott színdarab. Néhány évvel ezelőtt mutatták be a televízióban – nem tudom, látta-e, István? – az Asztalos István egyik novellájából készült Tejesember című egyfelvonásost. Én egészen megkönnyeztem. Mert a Tejesember – az is Erdélyben játszódik! – arról szólt, hogy egy meg nem nevezett városban él egy lecsúszott értelmiségi család, valamikor az impériumváltozás után. És van egy román tejesember, aki hordja nekik a tejet, pedig nem tudnak fizetni neki. Az asszony mindig bujkál előle, és a gyerekek pedig mindig ígérik, hogy anyjuk majd

ekkor fog fizetni, majd akkor fog fizetni. Végül nem tud mást csinálni az asszony: amikor jön tejesember, bebújik a szekrénybe. A tejesember kérdi: Nincs itthon az anyátok? – Közben valaki bejön, és az asszony azt hitte, hogy a tejesember ment el, ezért kijött a szekrényből. És a tévéfilmben látjuk: ott áll mind a kettő döbbenten. És akkor az asszony megszégyenülve elkezd zokogni, mire a tejesember kifordul, és elmegy. A következő alkalommal, mikor újra visszajön és hozza a tejet, egy zsák krumpli van a vállán, és leteszi azt is, mondván, hogy ezt fogadják el. Otthagyja, úgy megy el. Hát, mi ugyanígy voltunk egy Juon nevezetű marótlakai emberrel. Ez a Marótlaka nevű falu Bánffyhunyadtól négy-öt kilométerre fekszik, onnan hozta nekünk hónapokon át úgy a tejet, hogy nem tudott anyám fizetni, és ő mindig hozta a tejet. Hozta a tejet azzal, hogy anyám majd egyszer kifizeti. Hát aztán, egyszer talán ki is fizette. De hozta.

Arra is emlékszem még, hogy volt a Berkovits bácsi, egy kis zsidó vegyeskereskedő. Szegény édesanyám, hát neki is kellemetlen volt ez a pénztelenség, és „könyvre" vásároltunk, azaz mindig beírta a kereskedő a könyvébe, hogy mit vettünk, dátum szerint, mennyit, és a tartozást átvitte a következő oldalra, s így ment. Havonta, amikor jött a nyugdíj, akkor fizettünk, de volt hosszú időszak, amikor anyám nem tudott fizetni. Mindig engem küldtek el vásárolni, a gyereket, de aztán lassan már én is kezdtem szégyellni. És Berkovits bácsi is adta azért a hitelt. Volt olyan év, hogy a nővérem télen nem tudott kimozdulni a házból, mert nem volt cipője, csak papucsa. Hogy mi hogyan jártunk, hogy agyonfoltozott volt a cipőnk mindig, az ma már elképzelhetetlen. Ezek olyan gyerekkori élmények voltak, melyek mind kihatottak az emberre, szociális szemléletének az alakulására. Hát ennyit tudok még mondani a gimnázium előtti időkről.

JI: Annyit kérdeznék még, hogy a nagyszülők, akikkel kapcsolatban említette, hogy ők tehetősebbek voltak, ők támogatták-e édesanyját, vagy esetleg csak az özvegyi nyugdíjból élt, vagy volt-e valamilyen kereső foglalkozása?

KS: Anyám özvegyi nyugdíjból élt. Egyébként négy polgárit végzett, ennyi volt a végzettsége. Volt varrógépünk, a gyerekeknek majdnem mindent ő maga varrt, ő sütötte a kenyeret, volt sütőkemence a háznál. Arra emlékszem, anyai nagyszüleim segítettek terménnyel, liszttel, ezzel-azzal, de azért anyámban is volt tartás, csak a legszükségesebb esetben kért segítséget. A pap bácsi, akit említettem, többször meglepte az anyámat. Mi ketten mentünk el, és vett például egy szekér fát. Akkor fával fűtött mindenki, a tüzelőt is nagyon be kellett osztani. Akkor már egy jobb lakásban laktunk a Fő utcán, a Bede bácsiéknál. Ott volt három szoba és egy nagy veranda. Ott laktunk akkor, de nagyon nagy beosztással. Közben akadtak problémák is, emlékszem egy esetre: Károly bátyám, aki időközben sofőr lett, kárt csinált egy autóban. Az kegyetlen dolog volt, mert azt hiszem, Károly még kiskorúnak számított, ezért a kártérítést anyám nyugdíjából vonták le.

Egy másik ilyen kellemetlen eset nagyapámmal kapcsolatos. Ő egy időben méhészkedett, és akkoriban meg volt engedve a méhészeknek, hogy nem tudom hány tő dohányt termeszthetnek. Ez valamilyen érdekes rendelkezés volt a méhek miatt. Nagyapám nagy pipás volt. Volt egy cseréppipája, ki nem esett a szájából. Ő volt nekünk a Tata, mindig így hívtuk.

Jóval később támadt a baj, amikor nagyapám már nem élt. Tudniillik volt neki egy úgynevezett dohányvágó gépe, egy kézi erővel működő szerkezet. Ezt, amikor költöztünk, mindig vittük magunkkal, és rozsdásodva fenn hevert a padláson. Egyszer a finánccok egy ellenőrzés alkalmával megtalálták ezt a dohányvágót a padlásunkon, és nagyon komoly büntetést róttak ki az anyámra, pedig látták, hogy a készülék be van rozsdásodva, tehát nincsen használatban. Még ez is sújtotta anyámat. Szóval, ilyen családi kalandokon is keresztül kellett mennünk.

Amikor nagyszüleim fölköltöztek Váralmásról és megvették ezt a házat, akkor anyám húga is odaköltözött a családjával: Ilonka néni és a férje, Sándor bácsi. Farkas Sándor gépész volt, ő kezelte nagyapám cséplőgépét. Elég közel laktunk egymáshoz, a család így együtt volt. Sándor bácsiéknak volt egy nálam két évvel idősebb fiúk, a Farkas Pityu, Pista, ő is beletartozott a mi gyerekkori bandánkba. Métáztunk. Az egy érdekes és szórakoztató játék volt.

Akkor még falu-jellege volt Hunyadnak. Minden szombaton (szombat délben fejeződött be a mezei munka), amikor az emberek hazajöttek, lerakták a szekereket, a szerszámokat, mindent, és akkor kezdődött a takarítás, a sepregetés. Minden háztulajdonos megtisztította a járdáját és az utcát a feléig. A község minden utcája rendbe lett téve szombat délután. Aztán vasárnap az öregek kiültek a kapuk előtti padokra, kártyáztak vagy beszélgettek az asszonyok. A fiatal lányok népviseletben, gyönyörű kalotaszegi népviseletben, pártásan sétáltak. Vasárnap délután táncoltak a csűrökben vagy kint a szabadban. A legények csizmát és fehér bő gatyát viseltek. Mi, süvölvények pedig métáztunk. Ez egy labdajáték volt, ütővel. Ez az utcán folyt. Akkoriban ott autó egy héten egyszer ha elment… A kitakarított utca egyfajta köztérré vált. Ez volt a szórakozás.

Hunyadi népviselet

Nagyapám házában volt egy istálló, használaton kívül, annak a padlása volt a fő „várunk”. Felvonóhidat csináltunk, aztán jöttek egyszer más fiúk, meg akartak ostromolni bennünket. Két vasárnap múlva mi mentünk vissza, és ostromoltuk őket; döbbenetes dolgokat csináltunk, ha visszagondolok. Autógumiból nagy parittyákat és csúzlikat készítettünk, egész ökölnyi köveket lőttünk az amúgy is töredezett zsindelytetőre, az ellenséges vár tetejére. A szülők kétségbeesve szaladtak ki, mi történik. Szóval, ez egy ilyen falusi, vidéki gyerekélet volt, nagyon aktív és romantikus.

JI: Azért kérdeztem, hogy ez a szegénység, amit említett, ami körülvette önöket, ez igazából nem befolyásolta a hangulatot?

KS: Általában kevesen voltak olyanok, akiknek jobban ment a soruk. Az előbb említett Major Laci, akiből, mint említettem, orvos lett, vagy az Ilosvay Géza, ők sem éltek sokkal jobban, mint mi. A Kabdebó Zoli kivétel volt, meg mondjuk a Martits gyerek, de ezt sosem éreztették, szóval az érintkezés tökéletes volt a gyerekek között, és a szülők is természetesnek tartották ezt, és szívesen vették a barátkozást.

JI: Gyerekként mennyire érezte, hogy Magyarországtól elszakadt Erdély? A románokkal való ellentétnek voltak-e nyomai?

KS: A gimnázium előtti évekből inkább pozitív emlékeim maradtak. Első jutalomkönyvemet Buzás tanító bácsitól kaptam, a Magyar mondákat. Akkor olvastam először a csodaszarvasról, Hunorról és Magorról. Emlékszem, hogy ez számomra óriási élményt jelentett, és ekkor kezdett ébredezni bennem egyáltalán a magyar tudat. Mert amiket elmondtam édesapámról, azt mind jóval később tudtam meg, mi és hogyan történt. Kolozsvárt később már kicsit más volt a helyzet, arról majd később mesélek. De gyerekkoromban egy ilyen természetes közegben éltem, Bánffyhunyad akkor még majdnem színmagyar helység volt.

JI: A felnőttektől sem hallott panaszkodást? Nem emlékszik arra, hogy beszéltek volna ilyen gondokról?

KS: Arra emlékszem, hogy a nagyapám egyszer egy Ganz motort vett a cséplőgépéhez. A motor vasúton érkezett valahonnan Magyarországról. Ez egy benzinmotor volt, ez hajtotta a cséplőgépet síjáttétellel. Nem tudom, látott-e ilyesmit? Annak csodájára jártak az emberek. Arról beszéltek egymás közt, hogy ez milyen jó és magyar, ezeket hallottam, hogy hát ez igen! Ilyen eddig nem volt a környéken, emlékszem, amikor megérkezett.

Azután volt egy másik ügy. A reformátusoknak volt a vasárnapi iskolájuk, amire én is elmentem többször. Arra összegyűjtötték a gyerekeket. Ez egy bibliaóra-szerű rendezvény volt, de különböző kulturális műsorokat is rendeztek. Volt erre a célra egy külön helyiségük. Azután, emlékszem, volt a HMIÖ, a Hunyadi Magyar Ifjúsági Önképző Kör, azt hiszem, ez volt a HMIÖ rövidítés feloldása[27]. Annak keretében például már a nagyobb korosztályok műkedvelő előadásokat rendeztek rendszeresen. A Tigris Szállónak volt egy nagyterme, ott zajlottak ezek a műkedvelő előadások. Testvéreim is szerepeltek ezeken, a nővérem is, meg a nagybátyám. Volt egy ifjúsági egyesület, én akkor még kicsi voltam, de ezekre elmentem. Emlékszem, hogy egyszer nagy botrány kerekedett. A katolikusok rendeztek egy jótékonysági teadélutánt, ahova édesanyám is elment és a pap bácsi is. Az iskola tornatermében volt a rendezvény. Katolikus nők rendezték, és ott, többek között, ezt is énekelték: „Késő ősz van, a sárga levél mind lehullott már a fáról, / Álmodozom, álmodozom, tovaszálló boldogságról. / Búsan kérdem, lesz-e tavasz, lesz-e még nyár, / Lesz-e tavasz e világon" stb. Szóval, ez történt, és ebből rendőrségi ügy lett, azzal, hogy ez egy irredenta dal. Ugye, mert tavaszvárás, fordulatvárás…, és akkor, emlékszem, erről beszéltek a pap bácsiék, hogy a hatóságok belekötöttek ebbe a dalba. Egyébként természetesen tilos volt a magyar Himnusz, a Szózat vagy ilyesmi. Az büntetendő cselekmény lett volna, úgyhogy erre abban az időben nagyon vigyáztak.

Na most aztán, édesanyám ugye özvegy maradt. 41 éves volt, amikor édesapám meghalt. És ő itt maradt hat gyerekkel. Egy román tanító próbált neki udvarolni, ezt csak úgy hallottam, és azt is, hogy ez a tanító apámat is ismerte még magyarókerekei korából. És emlékszem, a család felnőttjei erről beszélgettek, a nagyszülők beszéltek

[27] *HMIÖ* feloldása más forrás szerint: Hunyadi Munkás Ifjúság Önképzőkör (Major F.: A többszólamú éneklés hagyományai Bánffyhunyadon,
online: http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=703)

arról, hogy nem kellene-e férjhez mennie, könnyebb lenne az élete. Emlékszem, anyám kikelt magából, hogy lehet ilyet akárcsak gondolni is! Nekünk mindig az volt a vasárnapi „szórakozásunk", nekem is, mint gyereknek, hogy ebéd után kimentünk a temetőbe apám sírjához, ami állandóan nagyon gondozott volt, virággal díszítve.

Ami a nemzetiségi viszonyokat illeti, eszembe jutnak még az említett történelemkönyvek képei. A könyvben voltak többek között képek az 1848/49-es eseményekről, a román kegyetlenségekről, amik egyébként tényleg megtörténtek. Amikor lezúdultak Avram Iancu[28] emberei a hegyekből, és magyar családokat irtottak ki. Voltak erről kegyetlen képek, például amikor nők mellébe szúrják a lándzsájukat meg hasonlók. Ezekre mai is emlékszem.

JI: Ezekből a tankönyvekből tanultak?

KS: Ez nem tankönyv volt. Ez a háromkötetes magyar történelem volt. Rendszeresen forgattam, és néztem a képeket. Időnként elővettem.

JI: És a románosítás, betelepítések?

KS: Elemista koromban, amikor még otthon voltam, az még nagyon kis mértekben volt közvetlenül megtapasztalható. De azután később a tisztviselők meg a rendőrök egyre inkább a románok közül kerültek ki, mind többen és többen jöttek be. Szóval akkor így kezdődött a betelepülés és betelepítés magára Bánffyhunyadra, de Kalotaszegen továbbra is többségben voltak a magyarok. Sajnos azonban – és erre később döbbentem rá – nagyon egykéző vidék volt Kalotaszeg. Ennek nemcsak a szegénység volt az oka, a Mezőségen sem, amelynek szintén ez volt a tragédiája: a protestáns vidék nem vállalta a több gyereket. Nem csinálták azt, mint amit a székelyek, akik a problémát taníttatással igyekeztek megoldani, akik nagycsaládosként vállalták ezt a kockázatot. Ők nem. A magyarság kipusztulásának az egyik fő tényezője, sajnos, ez az egykézés volt, így szűnt meg Várad és Szatmár környékén a magyar népréteg, mert a románság erősen szaporodott, a kalotaszegi magyarság pedig szigetté vált. A Mezőségben is ez játszódott le, ahonnan Sütő András[29] is gyakorlatilag elmenekült, átköltözött Székelyföldre. Ez az egykézés volt a fő oka a nemzetiségi viszonyok megváltozásának, és ennek az egykézésnek a következménye, sajnos, csak később tudatosult az emberekben. De akkoriban én mint gyermek ezekre természetesen még nem gondoltam.

[28] *Avram Iancu* (1824–1872) erdélyi román jogász volt. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején az Erdélyben szervezett császárhű román felkelés vezetője.

[29] *Sütő András* (Pusztakamarás, 1927 – Budapest, 2006) a 20. század második felének legnevesebb erdélyi magyar írója, Herder- és Kossuth-díjas.

GIMNÁZIUMI ÉS CSERKÉSZÉVEK KOLOZSVÁRON (1930–1938)

JI: És amikor 1930-ban bekerült Kolozsvárra a gimnáziumba?

KS: Kolozsváron újra megtapasztaltam a gondviselést. Már a kezdet is emlékezetes maradt számomra, többek között azért is, mert azt hiszem, ez volt az egyetlen eset, amikor anyám vitt be Kolozsvárra; utána nyolc éven keresztül mindig egyedül tettem meg az utat. Bánffyhunyadtól csak ötven kilométerre van Kolozsvár, de akkoriban személyvonattal majdnem kétórás volt az út. Akkor tehát édesanyám bevitt Kolozsvárra, a Mária Terézia Fiúnevelő Intézetbe[30].

A gimnázium maga régi jezsuita alapítású iskola, a Farkas utcában állt. A konviktust, vagyis a diákotthont, amelynek épülete a gimnázium és a rendház között helyezkedett el, Mária Terézia alapította, ezért volt a neve: Mária Terézia Fiúnevelő Intézet. Oda bekerültem. Kijelölték a helyemet. Kellett vinnünk szalmazsákot. Szalma volt az udvaron, azt bele kellett tömni. Édesanyám segített az ágyat felhúzni. Negyvenen aludtunk egy hálóteremben, vaságyakon. A tanulószobában négy asztal volt, mindenkinek volt egy fiókja; az asztalokat közbül emelvény választotta el; ilyen volt tehát a tanulószoba. A folyosón pedig beépített szekrénysorok voltak, és mindenkinek volt egy szekrénye.

Miután berendezkedtünk, anyám úgy döntött, menjünk, látogassuk meg Endre bátyámat. Édesanyám nem tudta, mi van vele. Kiderült, hogy Endre bátyám a Pata utcában, egy nagyon szegény negyedben ágyrajáró volt, nem albérlő; és volt egy katonaládája az ágya alatt, abban volt a holmija. Ekkor nem találtuk otthon. Vasárnap volt. Mikor édesanyám meglátta Endre szálláskörülményeit, elsírta magát. Otthon, bármilyen szerényen is éltünk, azért volt régi, de rendes bútor, hálószoba, dívány stb., szóval szerényen megvolt a lakásunk. Ekkor látta meg édesanyám, hogy a Kolozsvárra bekerült bátyám milyen körülmények között él és lakik. Ez nekem is nagyon fájt, szinte mellbe vágott, amikor megláttam. Édesanyám azután kora délután otthagyott a konviktusban, hazament.

Késő délután rohant be a bátyám, megkeresett a konviktusban. Endre 1909. március 9-én született, napra pontosan tíz év volt közöttünk. Ennyivel volt tehát idősebb, mint én, és ekkor elvitt moziba. Életemben ekkor láttam először hangosfilmet. Mire visszavitt a konviktusba, a vacsoráról le is késtem, de hát ezúttal ezt elnézték. Ez volt a „belépőm" Kolozsváron.

Kolozsvárra menet pedig úgy voltam kistafírungozva, hogy a pap bácsinak egy öreg reverendájából, ami meglehetősen ki volt fényesedve, édesanyám saját kezűleg varrt számomra ruhát. El lehet képzelni: nekem, tízéves gyereknek, akkori elsős

---

[30] A 20. század első felében Kolozsvárott fiúk számára két katolikus konviktus működött: A Mária Terézia Fiúnevelő Intézet és a Báthory-Apor Szeminárium. Az előbbi a gimnáziumba járó fiatalok diákotthona volt, az utóbbiban pedig egyetemi hallgatók laktak, elsősorban jogászok és tanárjelöltek. A két intézetnek közös volt a konyhája és az ebédlője, de a gimnazisták és az egyetemisták különböző időpontokban étkeztek.

gimnazistának, ez volt az új ruhám, amivel gimnáziumba mentem. Hát ugye, anyám nem volt szabó, de készített egy fekete ruhát, magas, összegombolós nyakkal, térd alatt ráhagyással, hogy még belenőjön a gyerek. Lábamon hosszú fekete harisnya, a fejem pedig otthon kopaszra nyírva. A bentlakásban csak ötödiktől volt szabad frizurát viselni.

Aktatáskám, iskolatáskám természetesen nem volt, de volt két szíjam fogantyúval, azzal kötöttem össze a könyveimet meg a füzeteimet, és úgy vittem azokat. Így jelentem meg az első órán. Ekkor mutatkozott meg újra az isteni gondviselés. Beültünk a padokba, és az osztályfőnök, Diviaczky Rezső[31] bácsi (világi ember volt, számtan- meg rajztanár) éppen kezdett minket elrendezgetni, amikor nyílt az ajtó, és bejött az igazgatónk, a piarista Uitz Mátyás[32], és vele egy alacsony termetű, másik civil tanár, kicsit hibás háttal. Azt mondja az igazgató: Várjunk! Valami hiba történt a beosztásban, innen két gyereknek át kell mennie az A osztályba. Az említett alacsony civil tanár fellép a katedra szélére, szétnéz, majd azt mondja: Te és te! Az egyik, akire rábökött, én voltam.

Az egykori kolozsvári piarista főgimnázium épülete ma

Átkerültem tehát az A-ba. Ez döntötte el életem sorsát: tudniillik ez a tanár, aki kiválasztott, Puskás Lajos[33] volt: azt hiszem, az egyik legnagyobb nevelőegyéniség a magyar pedagógia történetében, Teleki Pál jó barátja, cserkészparancsnok. (Ezt persze csak később tudtam meg róla.) Így átkerültem az ő osztályába. De hogy Puskás tanár úr miért választott ki, azt ma sem tudom.

Később sem voltam semmiféle különleges csodagyerek. Úgy emlékszem, a nyolcadik-tizedik tanuló lehettem az osztályban. Azt tudtam, hogy tanulnom kell, mert a tandíjkedvezmény és a konviktusi kedvezmény a jó tanulási eredményhez volt kötve. Anyám ugye, sokgyerekes özvegy volt stb. Ezért státusi ösztöndíjjal, katolikus egyházi ösztöndíjjal fedezték a költségek egy részét, és hogy ez meglegyen, ehhez tanulni kellett. Tehát azzal tisztában voltam, hogy itt nem lóghatok. És így telt le az első két év.

És akkor második év után, nyáron, otthon beszélgettünk, s édesanyám azt mondta: Sajnos, nincs tovább. A kedvezményes díjat sem tudja előteremteni. Most vakáció van, de ősszel elmész inasnak valahova. Már a bátyámékkal is arról beszél-

[31] *Diviaczky Rezső* (Budapest, 1876 – Kolozsvár, 1971) festő, grafikus, rajztanár.

[32] *Uitz Mátyás* (1887–1962) latin–német szakos piarista paptanár, a főgimnázium igazgatója (1929–1933), egy időben a Jóbarát című ifjúsági lap felelős szerkesztője.

[33] *Puskás Lajos* (Gyergyóalfalu, 1901 – Kolozsvár, 1982) történelem-latin szakos tanár, cserkészvezető, pedagógiai író, szociálpolitikus, társadalmi szervező.

gettek, vajon hova mehetnék el, és mi legyen velem, amikor az történt, hogy Kozmán Bélának, aki felettem járt egy évvel, egy bánffyhunyadi mészárosnak a fia volt, pótvizsgáznia kellett Puskás tanár úrnál latinból. (Puskás tanár úr történelem és latin szakos tanár volt egyébként.) Vizsga előtt megkérdezte a tanár úr, hogy mi van a Keresztes Sanyival, mert tudta, hogy egy helyen lakunk. Béla mondta neki, hogy Keresztes Sanyi nem fog visszajönni, mert az édesanyja sehogy sem tudja tovább taníttatni. Erre azt mondja Puskás tanár úr: No, akkor várd meg, míg a többieket is levizsgáztatom. Béla megvárta a vizsga végét, és akkor Lajos bácsi adott neki nem tudom én most már mennyi pénzt, markába nyomta, és mondta neki: Vidd el ezt a pénzt Keresztes Sanyi édesanyjának, és mondd meg, jöjjön be, mert akarok vele beszélni. Az édesanyám ezzel az útiköltséggel, amit az osztályfőnököm küldött neki (oda és vissza vonatútiköltség) bement Kolozsvárra.

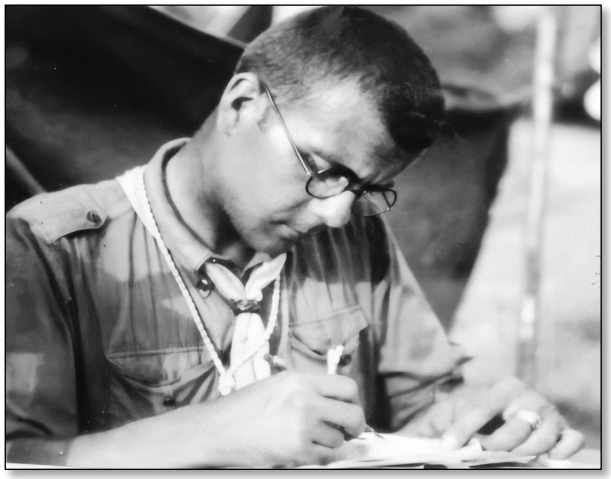

Puskás Lajos, a cserkészparancsnok

A vége az lett, hogy Lajos bácsi meggyőzte, hogy mindenképpen menjek vissza tanulni, ő egy évig szerez nekem támogatást, sorkosztos diák leszek, ő egy évig a fizeti a díjamat a gimnáziumban és a bentlakásban. Szerzett hét családot, akiknél ebédet és vacsorát kaptam, és egy nyolcadikat, akiknek viszont tejkimérésük volt, és ahol minden nap kaptam reggelit. Ők mind cserkész-szülők voltak.[34] (Én akkor még nem lehettem cserkész, mert csak harmadik osztálytól lehetett valaki cserkész.) És Lajos bácsi azt mondta, hogy aztán majd meglátjuk mi lesz, majd meg fog ürülni egy szervitori hely.

És akkor így visszakerültem a gimnáziumba, és így lettem egy évig sorkosztos diák. Majd egy év után, a harmadikban cserkész is lettem; akkor érettségizett Juhász Antal[35] (aki most Székelykeresztúr plébánosa), ő szervitor volt, és akkor én megkaptam ezt a megüresedett szervitori helyet.

A szervitorság a következőt jelentette: mi szervitorok – voltunk hatan – szegény diákok voltunk, felszolgáltunk a többieknek az étkezéseknél, ezért kaptunk ingyen kosztot és lakást.

[34] Az interjú egy későbbi részéből kiderül, hogy az egyik ilyen család a kolozsvári *Cseke család* volt. (*Cseke István* Keresztes Sándor cserkésztársa volt, István idősebb testvére, *Cseke Vilmos* pedig cserkészvezető, majd tanár a gimnáziumban.)

[35] *Juhász Antal* (Jegenye, 1912 – Csíkszereda, 1990), római katolikus pap, hittanár, tábori lelkész, plébános. 1945-ben a nyilasok, a II. világháborút követően pedig a kommunista hatalom emberei tartoztatták le több ízben. 1950–53 között internáló táborban tartották fogva. 1956-tól haláláig Székelykeresztúr plébánosa, rendszeres házkutatások elszenvedője volt.

A bennlakásban úgy százan lehettünk diákok. Az ebédlő az utca túlsó felén volt, az úgynevezett Báthory-Apor Szemináriumban[36], amelyet „becenevén" Szent Jóskának hívtak, tudniillik „Szent Józsefről nevezett Báthory-Apor Szeminárium" volt a hivatalos neve. Ez egy katolikus egyetemi diákotthon volt, amit Báthory István alapított, majd Apor bővített, innen eredt a neve. Ennek is egy piarista volt az igazgatója. Most is megvan ez az ódon, szép épület. A konviktusban lakó gimnazista gyerekek is itt kosztoltak. A szervitorság azt jelentette, hogy mi átmentünk reggel hétre reggelizni, majd következett a mi feladatunk: letisztítottuk a viaszosvászonnal borított nagy, hosszú asztalokat. Az irgalmas nővérek, akik főztek, a konyhából egy ablakon keresztül kiadtak hatalmas fatálcákat, melyeknek két füle volt, és nekünk ezekkel körbe kellett mennünk, mindenki előtt letettünk egy-egy nagy ibriket, melyben vagy tej volt, vagy kávé, vagy tea és melléje egy kiflit. Ez volt a reggeli. Délben kezdődött az ebéd, a gimnazisták ebédeltek először, majd fél kettőkor jött az első egyetemista csoport, kettőkor pedig a második. Vacsora ugyanúgy. Este hétkor mi vacsoráztunk, aztán fél nyolckor és nyolckor az egyetemisták. Nekünk, szervitoroknak minden étkezésnél ott kellett lennünk, kivéve az egyetemisták reggelijét. Az ő reggelijük önkiszolgáló alapon ment. Délben és este nekünk kellett az ételt az asztalokhoz vinni, evés után az asztalokat letörölni, megteríteni a következő csoportnak. Nekünk kellett elmosni az evőeszközöket és a poharakat; a tányérokat nem, azokat beadtuk a konyhába, meg a csészéket, de az evőeszközt nekünk kellett lemosni, eltörölgetni. Ez bizony elég nagy lekötöttséget jelentett. Mert a többieknek, akik egy órakor megebédeltek, kettőig volt szabadidejük. Kettőkor kezdődött a szilencium, tartott fél négyig, ez volt az első tanulási idő. Fél négytől ötig szabadidő volt, de úgy, hogy közben kötelező sétára vitték el a gimnazistákat, fél órára, negyven percre, a mozgás biztosításáért, és ezután megint volt egy kis szabadidő, majd öttől hétig újra szilencium, azután vacsora, nyolctól kilencig ismét szilencium volt, tehát tanulási idő. Aztán esti ima, lefekvés. Nekünk, szervitoroknak a szabadidőnk egy része elment azzal, hogy közben fel kellett szolgálnunk a többiek részére. Mégis szívesen végeztem ezt, hiszen ez azt jelentette, hogy édesanyámnak nem kellett eltartania, tanulhattam. Még a mi feladatunkhoz tartozott, hogy hetesként – a konviktusi épületben, az első emelet és a második emelet között

A Báthory-Apor Szeminárium épülete 2010 körül

[36] *Báthory István* fejedelem 1579-ben alapított Kolozsmonostoron jezsuita iskolát. 1580-ban a rend megkapta a Farkas utcai ferences kolostor épületeit. Gróf *Apor István*nak a szegény tanulók megsegítésére tett alapítványából építették a szeminárium épületét, amely 1728-ban készült el.

található kis harangocskával – a többieket ébresszük. Egymás között mindig továbbadtuk a vekkert; aki hetes volt a szervitorok között, annak negyedórával hamarabb kellett felkelnie.

Így teltek a gimnazista éveim, egészen a nyolcadikig. Ezért mondtam, hogy ez volt a Gondviselés, mert ha akkor nem kerülök át az A osztályba, akkor minden bizonnyal egész másképp alakul az életem sora.

A gimnáziumban kapott jó nevelés mellett nekünk külön szerencsénk volt, hogy ilyen ember volt az osztályfőnökünk. A cserkészetnek rendkívüli jelentősége volt a fiúk jellemének nevelésében. Egyénként már az első magyarórán elmondták nekünk gyerekeknek, Reményik Sándornak[37] Az ige című versét. Ez benne volt a tankönyvben is. Ez a vers figyelmeztet, hogy

„Vigyázzatok jól, amikor beszéltek,
és áhítattal ejtsétek a szót,
a nyelv ma nektek végső menedéktek,
a nyelv a szent kehely és katakomba,
vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek."

Tehát az anyanyelvhez való ragaszkodást belénk oltották. Akkor ez még benne lehetett a tankönyvben. Aztán Reményiknek azt a versét is tanultuk: „Eredj, ha tudsz, eredj, ha gondolod, hogy könnyebb lesz a sorsod bárhol hordanod…" Ebben Reményik Áprilyhoz[38] is szól, aki elhagyta Erdélyt azzal az indokkal, hogy egy író nem élhet kisebbségi sorban. Az, hogy ilyeneket tanultunk, az akkor a magyar öntudatra való nagyon tudatos, de nem soviniszta, tehát nem románellenes, hanem a megmaradásunkkal kapcsolatos nevelés volt. A magyarságtudatot fejlesztették bennünk.

Sosem felejtem el: A bentlakásban Reischel[39] tanár úr, a szubrégensünk, a bentlakás aligazgatója, a tantermekben felszerelt hangszórókat a szobájából időnként bekapcsolta – persze csak a pesti rádiót kapcsolta be –, és a futballmeccsek előtt, amikor a Himnuszt játszották, bár soha senki nem mondta, de mindnyájan vigyázzba merevedtünk, és úgy hallgattuk. Az emberben ezek megmaradtak. Még ma is néha elkönnyezem magam, amikor szilveszterkor vagy máskor meghallom a magyar Himnuszt. Micsoda belső emóciót válthat ki az ilyen körülmények között felnőtté vált emberből, ha a magyar Himnuszt hallja valahol. Pedig ha valaki feljelentette volna ezért Reischel tanár urat, az nagyon súlyos következménnyel járhatott volna.

Vagy például mindig nagy élményt jelentett Majláth püspök úr havonkénti látogatása. A neves Majláth családnak tagja volt gróf Majláth Gusztáv Károly[40], aki kitartott Erdély mellett. Kétszer akarták kalocsai érsekké kinevezni, de ő nem volt hajlandó elmenni. Erdélyben nyolc státusi gimnázium volt, és ő minden hónapban

---

[37] *Reményik Sándor* (Kolozsvár, 1890 – Kolozsvár, 1941) költő, a két világháború közötti erdélyi magyar líra kiemelkedő alakja. (Az idézett versét még Áprily áttelepülése előtt, 1918 végén írta.)

[38] *Áprily Lajos*, született Jékely Lajos (Brassó, 1887 – Budapest, 1967) erdélyi származású, József Attila-díjas (1954) költő, műfordító. 1929-ben települt át Magyarországra.

[39] *Reischel Arthur* (Temesvár, 1904 – Kolozsvár, 1972) piarista gimnáziumi tanár, bibliográfus, irodalomtörténész. Írói álneve: Réthy Andor.

[40] *Majláth Gusztáv Károly, gróf* (Bakóca, 1864 – Budapest, 1940) erdélyi (1932-től gyulafehérvári) püspök, címzetes érsek.

minden egyes státusi gimnáziumot végiglátogatott. Beszélt az ifjúsághoz, a bentlakóknál pedig gyóntatott. Beült az igazgató egyik szobájába, a diákok pedig jöttek hozzá, és gyóntak. Azután másnap reggel (ilyenkor korábban volt az ébresztés), másnap reggel hétkor a klinikán, a betegápoló kedvesnővérek kápolnájában tartott szentmisét. És akkor arra mi mindig felmentünk, és ott volt áldozás. Sose fogom elfelejteni, hogy a mise végén megállt az oltárnál, intonálta a „Nagyasszonyunk hazánk reménye, bús nemzeted zokogva esd…" éneket. Vagy pedig „Boldog Asszony anyánk, régi nagy patrónánk…" kezdetű egyházi éneket, amit egyébként tilos volt templomokban vagy bárhol énekelni. Akkor ő mindig rákezdett, és mi vele énekeltünk. Mindez óriási és maradandó élményt jelentett. Az első emeleten volt a kápolna, és a mise végén megállt az ajtónál, és ahogy jöttünk le, mindenkinek egy stolwercket[41] tett a kezébe. Egy csodálatos szent ember volt egyébként, ha nem lenne gróf, akkor már rég meg kellett volna indítani a szentté avatását. (Egyébként X. Szent Piusznak személyes barátja volt. A Regnum Marianumot[42] ő alapította Budapesten, és neki köszönhető, hogy Prohászkából[43] püspök lett, mert együtt voltak a szemináriumban Esztergomban: az egyik spirituális, a másik prefektus volt; ő jól tudta, hogy ki a Prohászka, és amikor Prohászkát indexre akarták tenni, egyházi indexre Prohászka bizonyos könyveit, akkor Rómában ő védte meg.) A püspök atya minden cserkésztáborunkba eljött, meglátogatott bennünket. Személyesen két táborra emlékszem, amikor Márton Áron[44] volt a titkára, és ő is elkísérte. A diákok püspökének is hívták őt ezért egyébként. Csodálatos ember volt.

Majláth Gusztáv Károly

Na, de most térjünk vissza az iskolához, pontosabban a cserkészethez. Egészen külön lapot jelent a cserkészet. Az iskolának Puskás Lajos volt a cserkészparancsnoka. Ő is csodálatos ember volt, mint említettem. Kiemelkedő jellem. Tanártársai nem is nagyon szerették, mert azt az áldozatos nevelői munkát, amit ő végzett, nem tudták utánozni. A családját szinte feláldozta, négy gyereke volt egyébként. Minden idejét a magyar ifjúság nevelésének szentelte; az volt a célja, hogy az erdélyi magyarság számára egészen új gondolkodású értelmiséget neveljen. Persze, ez csak később derült ki számunkra.

Cserkésznek lenni, nem úgy volt, mint most, amikor szinte kényszerrel beterelik a gyerekeket az úttörőmozgalomba. Akkoriban a cserkészlét kitüntetésszámba ment. Először is, csak harmadiktól lehetett valaki cserkész, megfelelő tanulmányi ered-

[41] *Stollwerck*: egyenként csomagolt puha karamellcukorka volt.

[42] *Regnum Marianum* közösség: katolikus lelkiségi mozgalom. Fő tevékenysége a gyermekek és a fiatalok katolikus szellemű nevelése.

[43] *Prohászka Ottokár* (Nyitra, 1858 – Budapest, 1927): megyéspüspök, filozófus, politikus, teológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, országgyűlési képviselő, „Magyarország apostola és tanítómestere".

[44] *Márton Áron* (Csíkszentdomonkos, 1896 – Gyulafehérvár, 1980) 1939-től gyulafehérvári megyéspüspök.

ménnyel és magaviselettel. Jelentkezni kellett, és alaposan megvizsgálták, hogy felvesznek-e valakit vagy sem. Az önkéntesség alapvető követelmény volt, és az egész mozgalomnak olyan vonzónak kellett lennie, hogy akarjon a gyerekember odakerülni. A cserkészet a közösségi életnek és a népünk iránti felelősségnek csodálatos nevelői közege volt.

Már akkor, 1933-tól, valódi népdalokat énekeltünk (Kodály hatása), de minden téren fontos volt a néphez való kapcsolódás. És az egész programunk: a táborok szervezése, magyar vidékek megismerése, mozgótáborok szervezése… Így Moldvában is volt mozgótábor, a csángók között, de Székelyföldön, az Al-Duna táján… Szóval az volt a cél: mindent megismertetni, ami a magyarsággal és a magyarok problémáival kapcsolatos. És azután, akik a diák-cserkészetből kikerültek, és már egyetemisták lettek, azok voltak az öregcserkészek. Ők rajvezetőként vagy más módon tovább tevékenykedtek a cserkészetben. Puskás tanár úr pedig továbbra is foglalkozott velük, a koruknak megfelelő programokat állított össze számukra. Majláth püspök is igen nagyra értékelte a munkáját. Amit Teleki[45] az anyaországban a magyarság-mozgalommal igyekezett tenni, Puskás ugyanazt csinálta Erdélyben a cserkészet révén. Amit személyesen is megtapasztaltam például, hogy én szegény gyerek voltam, és mégsem kellett távol maradnom a programokról, azt neki köszön-

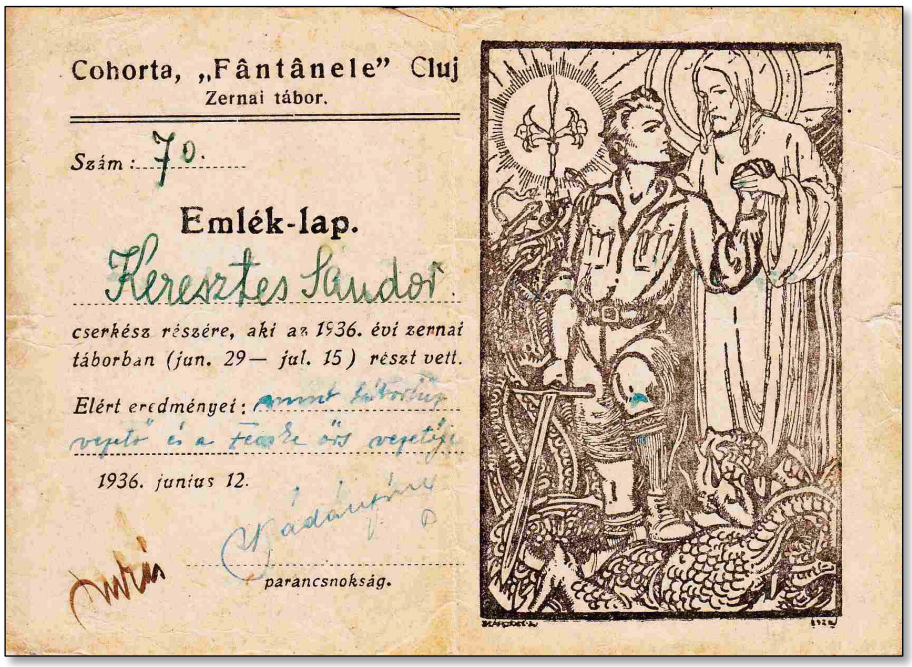
Cohorta, „Fântânele" Cluj
Zernai tábor.

Szám: 70.

Emlék-lap.

Keresztes Sándor

cserkész részére, aki az 1936. évi zernai táborban (jun. 29— jul. 15) részt vett.

Elért eredményei: [illegible]

1936. junius 12.

parancsnokság.

hetem: a tábordíjak vagy az útiköltségek előteremtésében mindig segítségemre volt. Voltak különböző bevétellel járó rendezvények, és az így szerzett bevételekből mindig összegyűjtöttek tartaléktőkét a táborok céljára, és voltak tehetősebb adományok is stb. Nem fordulhatott elő, hogy valaki amiatt lemaradjon, mert nem tudja befizetni a részvételi díjat. Még a románok közül is sokan nagyra értékelték őt és a cserkészvezetői tevékenységét.

[45] *Teleki Pál* (Budapest, 1879 – Budapest, 1941) földrajztudós, miniszterelnök, cserkészvezető, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Így érkezett el 1933-ban a gödöllői Világdzsembori ideje[46]. Romániából is készült egy hivatalos delegáció Magyarországra, és ebbe a delegációba a mi csapatunk három őrsöt adhatott. Ez azt jelentette, hogy háromszor hat (vagy háromszor hét?) fiú jöhetett ezzel a küldöttséggel. Engem is – harmadik gimnazista voltam –, engem is betett Puskás tanár úr ebbe a küldöttségbe, noha én semmi költséget nem tudtam fedezni.

És itt jön egy érdekes történet: Megvolt a gyülekezés, hogy innen, Kolozsvárról indulunk a többi cserkésszel együtt Magyarországra. Tény az tehát, hogy én is benne voltam a delegációban, és felkészültem az utazásra. Délután felszerelés-vizsgálat címén összegyűlt a kiválasztott tagság. Persze, mondanom sem kell, mekkora izgalom volt bennünk, hogy eljuthatunk Magyarországra. Mi gyerekek, Magyarországot tündérkertnek képzeltük el. Olyasmit vártunk, hogy ott mindennek szebbnek, jobbnak, másnak kell lennie, mert hiszen az magyar. Akkor tehát összegyűltünk délután, a megadott időben, teljes felszereléssel, hátizsákkal, cserkész-egyenruhában. És jön Lajos bácsi az igazgatóval. Azt mondja az igazgató: Szóval, itt vagytok. Egy szomorú hírt kell közölnöm. Most jött a Kohorsztól (a Kohorsz a romániai cserkészszervezetnek egy magasabb központja volt) egy utasítás, hogy minden őrsöt legalább rajvezetőnek kell kísérnie. Ez azt jelenti, hogy egy egyetemistakorú fiúnak. És azt mondja az igazgató, hogy éppen ezért, mivel az eddigiek szerint csak az egyik őrsnek lett volna rajvezetője, most még kettőt be kell tenni. Az összlétszámot viszont nem lehet emelni, ezért két fiúnak itthon kell maradnia. Jelentkezzék, aki meghozza ezt az áldozatot; ha senki nem jelentkezik, akkor mi fogjuk kijelölni a két itthon maradót.

Amikor erre visszagondolok, még most is beleborsódzik a hátam, mert bennem is egy egész dráma zajlott le hirtelen: itt lenne a nagy alkalom, hogy azt mondjam, hogy én itthon maradok. Eltelt az öt perc, amit határidőnek kaptunk. Ki jelentkezik? Senki, persze. Na akkor, fordult Lajos bácsihoz az igazgató, ki marad itthon? Lajos bácsi megszólalt, azt mondja: Vass Bandi[47] és Keresztes Sanyi nem utazik. Azt hittem, hogy végem van. Elkezdett velem forogni a világ, meg voltam szégyenülve, meg voltam alázva, mert gondoltam, ha én jelentkeztem volna, akkor legalább az az elégtételem meglenne, hogy önként áldozatot vállaltam. De most íme, mások hagytak le engem.

Nem szóltam semmit, elindultam, kimentem a gimnáziumból, átmentem a bennlakásba – tudja, ott az ágyakon üres szalmazsákok voltak, mert már vakáció volt – ráfeküdtem az egyikre, és elkezdtem bőgni. Még egyszer mindent átgondoltam… Azután hallom, hogy kiabálják a nevemet. Nem mozdultam meg. De hallom, nyitják mindenütt az ajtókat, keresnek. Végül megtaláltak, és közlik: Azonnal menj át, a parancsnok úr hívat! Mondom, nem megyek. Ne hülyéskedj! Azonnal menj át! Kibőgött szemmel, megalázottan mentem vissza a cserkészotthonba. Lajos bácsi ott

[46] *Dzsembori:* cserkészek nemzetközi találkozója. Világdzsemborit általában négyévenként szerveznek.

[47] *Vass Endre*

ült, és kérdezi: Mikor megy vonatod haza? Mondtam, nem tudom, talán fél hétkor, este. Van otthon sötétkék nadrágod? Nincsen. A cserkésznadrágodat édesanyád be tudja festeni sötétkékre. Fehér inged van-e? Van. Elmész az Ágoston fényképészhez, ott már minden meg van beszélve, várnak téged, csinálnak rólad egy fényképet. Három nap múlva visszajössz, ekkor és ekkor itt jelentkezel, itt ezzel és ezzel a két öregcserkésszel találkozol, és velük utazol Budapestre, addig meglesz az útleveled.

Kiderült, hogy ő próbára akarta tenni a társaságot. Ez egyfajta jutalomnak volt, illetve lett volna szánva. Kiderült, hogy Teleki Pál a dzsembori alkalmával 40 öregcserkésznek biztosította a teljes ellátását, és akkor most összefabrikáltak egy, ha nem is cserkész-, de mégis egyfajta egyenöltözetet, hogy valahogy egységesen nézzen ki társaság: sötétkék nadrág, fehér ing, egy svájcisapka-szerűség. És így „kiszivárogva", hármas-négyes csoportokban kijöttünk Magyarországra. A Rottenbiller utcában, az Állatorvosi Főiskolán volt a találkozó, ott aludtunk egy vagy két éjszakát. Teleki Pál Gödöllőn kibérelt egy kis házat, ahol földre terített szalmazsákok voltak, ott laktunk, és az idegenvezetők táborában étkeztünk. Külön vasúti kocsit biztosított számunkra, és bejártuk egész Magyarországot. Csak a megnyitáson és a dzsembori bezárásán voltunk tulajdonképpen a táborban, együtt az egyetemi hallgatókkal. Én akkor láttam Pannonhalmát, Győrt, Keszthelyt... A kocsinkat mindenütt odacsatolták a vonathoz, és vittek bennünket. Mindenütt meg volt szervezve a szállásunk stb., szóval, csodálatos élmény volt.

JI: Milyen volt a találkozás Magyarországgal?

KS: Én akkor még gyerek voltam, 1933-ban volt ez, tehát harmadikos kis gimnazista voltam, 14 éves. Ketten voltunk ebben a korban Vass Bandival, a többiek mind egyetemi hallgatók voltak.

Meg kell őszintén mondanom, hogy az első találkozásom nagy kiábrándulás volt. Ahogy átjöttünk a határon, a szép erdélyi zöld tájak után a nyári, kiégett Alföldre érkeztünk, ahol keresztül-kasul mentek a szekerek, a gabona már le volt aratva, és a házaknak általában a hátsó részei néztek a vasút felé, mint most is. Szóval, bizony, amíg jöttünk az Alföldön keresztül, úgy éreztem, hogy nem tudok Petőfivel egyetérteni. („Mit nekem te zordon Kárpátoknak fenyvesekkel vadregényes tája! ...") Hegyek között nőttünk fel, ott még a fű színe is más, nyáron is, a bő harmat meg egyéb miatt nem sárgul ki így minden, mint az alföldi részeken. Ez a látvány tehát kiábrándítóan hatott rám.

Azután Pest viszont, természetesen, lenyűgözött. Rengeteg élményben volt részünk. Érdekes volt maga a megnyitó a világtalálkozón, nagyon jó helyet biztosítottak nekünk, előttünk vonultak fel az egyes országok cserkészei és a Cserkész Világszövetség vezetői; Baden-Powell is élt még. Ott volt Horthy. Lajos bácsi is velünk volt, és ott vonultak fel a saját őrsi társaim is, két osztálytársam tagja volt a hivatalos delegációnak. Ott vonultak el jobbra tisztelegve... Amikor Goia[48], a romániai cserkészek parancsnoka meglátta Puskás tanár urat, úgy elbámult, hogy nekiment egy oszlopnak.

[48] *Aurel S. Goia* (1902-1984): román tanár, publicista, cserkészvezető.

Abban az időben ezt a fajta kiutazást még meg lehetett csinálni különösebb rizikó nélkül. Azt mondhatta Lajos bácsi, hogy kérem, turistaként kijöttünk, és itt találkoztunk.

Akkor tehát nagyon nagy élményekben volt részünk. Talán, ha érettebb vagyok, még nagyobb lett volna a hatás, de azért így is megmaradt bennem több érdekes emlék: Festetics gróf, a keszthelyi Festeticsek családjából, ő volt az idegenvezető-tábor parancsnoka, egy szakállas bácsi. Amikor először odamentünk, azt kérdezte tőle Puskás tanár úr (én közben ott lábatlankodtam): Jó lesz az, ha mi épp az idegenvezetők táborában kosztolunk? Erre Festetics azt válaszolta: Nézd, ha én Pesten autóval vagyok, és azt akarom, hogy az autómat ne lopják el, akkor nem egy eldugott helyen, hanem a legforgalmasabb helyen hagyom, mert ott a rossz szándékú ember sem tudja, hogy az ott járkálók közül ki a tulajdonos. Itt fordulnak meg a legtöbben, minden náció, ez idegenvezető-tábor, itt nem feltűnő, hogy ti itt vagytok.

A gödöllői nagytábor (részlet)

Ismétlem, néhány napot voltunk csak a táborban (a megnyitón és a záráskor), egyébként pedig utaztunk. Az, hogy mi ott megjelentünk egy ilyen fura egyenruhában meg egyensapkával, az tényleg nem volt feltűnő. Mint gyerek ezt megjegyeztem. Ami még emlékezetes maradt: Festetics meghívott bennünket egy vacsorára a Balaton partjára, egy halászcsárdába, ha majd Keszthelyen leszünk. Mi úgy érkeztünk oda, hogy még fürdésre is volt alkalmunk. A vacsorán ő is megjelent, mert addigra hazaérkezett. Egy különteremben voltunk. Emlékszem, Puskás arról beszélt nekünk, főleg az egyetemi hallgatóknak, hogy bármi is van, a magyar és a román népnek meg kell találnia egymást, meg kell barátkoznia egymással. Két testvértelen nép, amely nem germán, nem szláv. Ez megmaradt bennem. Nem otthon mondta, hanem itt Magyarországon, amikor pedig itt „uszíthatott" volna, ha akar. Akkor ő erről a kérdésről ilyen szellemben beszélt a magyar egyetemi hallgató fiúknak!

Aztán még arra emlékszem, egyszer egy este Esztergomból hajóval jöttünk haza, és lengyel cserkészek is voltak ugyanazon a hajón, s mi erre fel elkezdtük énekelni az *Isten, ki Lengyelhont…*[49] kezdetű, a lengyel függetlenség szellemét hirdető himnuszt. Szép alkony volt, kezdtünk már Pesthez közel járni, a fények feltűntek, és a

[49] Alojzy Feliński 1816-ban írta, az *Isten*, *ki Lengyelhont* (Boże, coś Polskę) kezdetű versét, amely hamarosan igen népszerűvé vált, és a lengyel katolikusok egyházi himnuszként tisztelik. (A II. világháborús megszállás alatt, majd 1981 után, a Szolidaritás szervezet illegalitása idején templomokban énekelték.)

lengyelek mind vigyázzban álltak… Akkor tudták meg, hogy mi kik vagyunk. Aztán elkezdődött egy lengyel–magyar barátkozás...

Ilyen élményeim voltak, meg hát a sok más látnivaló. Zircen is voltunk, szóval, bejártuk az ország majdnem minden részét. Pusztaszeren, sose fogom elfelejteni, ott is meséltek nekünk, megmutattak nekünk egy ménest, és azon lepődtünk meg, hogy mielőtt a karámból kiengedték volna a lovakat, először kecskék szaladtak ki. Utána jöttek a lovak, és ugráltak át a kecskéken. És akkor magyarázták meg, hogy e ménes tulajdonosának a Felvidéken is vannak birtokai a hegyek között, és amikor egyszer egy négyfogatú hintóval arra hajtott, az út szélén legelésző kecskéktől a lovak úgy megvadultak, hogy felborították a kocsiját. Erre fel, hogy megszokják a lovak a kecskéket, azóta kecskét is tartanak a lovak közelében.

JI: Hadd kérdezzek még a magyarországi találkozásról. Mennyire volt idegen, furcsa vagy más az itteni légkör, a viselkedés, mint otthon?

KS: Megmondom őszintén, nekem mint gyereknek ezzel kapcsolatban csak egy valami maradt az emlékezetemben: Volt egy osztálytársam, aki a legjobb gimnáziumi barátom lett, szinte testvérnek tekintettük egymást, Kelemen Tibor, aki ma nyugdíjas bányamérnök, Petrozsényben él.[50] Ő tagja volt a hivatalos delegációnak. A táborban, a cserkészek között nagy divat volt az úgynevezett csencselés. Vagyis a jelvényeknek vagy egyéb inszigniáknak, nyakkendőknek stb. az elcserélése a különböző országok cserkészei között. Ez bevett szokás volt. Kelemen Tibor egyik nap a román tábor őrének volt kijelölve, a díszkapu előtt kellett állnia. Tibor tehát ott állt a díszkapunál, melyre ki volt írva, hogy Románia stb. Közben – hogy, hogy nem – valami alkalma támadt arra, hogy csencseljen. Arra jött egy magyar cserkész, akinek az volt a feladata, hogy összeköttetést tartson a különböző nemzetek között, Tibor pedig a csencselési vágytól hajtva azt mondja neki: Hé, gyere csak ide, légy szíves! Állj itt helyettem öt percre, mert valami dolgom lenne. Az pedig beállt helyette, árvalányhajasan és a Hungária jelvénnyel, a román cserkészkapu elé. Tibor pedig elment. Ez alatt a rövid idő alatt érkezett a budapesti román követ és a kultúrattasé kísérőivel meglátogatni a tábort, és persze, azonnal szemet szúrt nekik, hogy egy magyar cserkész áll őrt a román tábor előtt.

A román díszkapu (Gödöllő, 1933)

Tibor tehát súlyos vétket követett el: elhagyta az őrhelyét. Erre összehívták a román táborparancsnokságot, és az a határozat született, hogy Tibort kizárják örökre a román cserkészszövetségből, mert szégyent hozott a román cserkészekre. Ő is harmadik gimnazista volt – mint most egy hetedikes általános iskolás. Csak azért nem tudták hazaküldeni, mert csoportos útlevéllel volt itt az egész társaság. Egyébként hazatranszponálták volna. Lógott tovább a táborban, aztán a többiekkel hazajött. Miután

[50] *Kelemen Tibor* (Dés, 1918 – Petrozsény, 1989) bányamérnök. Valószínűleg az ő írása: Kelemen Tibor: Petrozsény, „a Zsil-völgye fővárosának” történeti, gazdasági és kulturális fejlődése. Kézirat, 1970.

mi is hazaértünk, akkor tudta meg Lajos bácsi (velünk együtt), hogy mi történt Tiborral. Fél évig tényleg nem vehetett részt a cserkészmunkában, a központból jött erre az utasítás a csapathoz. Na de aztán a Lajos bácsi nem azért volt az, aki, hogy ne mérte volna fel reálisan a történteket, és úgy látszik, ez a Goia nevezetű parancsnok is rendes ember volt, mert végül Tibor amnesztiában részesült, és azután egészen a nyolcadikig bezárólag továbbra is cserkész volt. Ez egy félig mulatságos eset, de azért jellemző, hogy akkor így reagáltak, mert azt is mondhatták volna: Igaz, Tibor hibázott, amikor elhagyta az őrhelyét, de azért, íme egy magyar cserkész vállalta, hogy addig helyette őrt áll. De nem így történt. Ellenkezőleg, azonnal nemzeti ügyet csináltak belőle.

JI: Akikkel találkoztak, akik kísérték önöket vagy akikkel más eseményeken találkoztak, azoknak milyen volt a viselkedésük, a mentalitásuk?

KS: Én azt érzékeltem akkor, hogy azt a tényt, hogy ez a körút létrejöhetett, azt nagyrészt a magyar államnak köszönhetjük, mert hiszen ezt Teleki intézte el, a magyar állam pénzén ment a dolog: különvonat, utazás, szállás, mindenütt vendéglőben étkezések… Mindebben éreztük a magyarok szolidaritását, és ezt éreztük azok részéről is, akikkel találkoztunk. Nem volt ebben semmi román-ellenesség, inkább pozitív értelemben együttérzés és öröm kifejezése volt az, hogy ezek az erdélyi magyar fiúk most itt lehetnek, és ismerkednek az országgal. Mindenütt ezt tapasztaltuk.

JI: Azt a fajta neobarokk, feudális légkört, ami Erdélytől idegen volt, észlelték?

KS: Az itt-tartózkodásunk olyan rövid volt. A társadalmi helyzetet, az érintkezésbeli különbözőségeket akkor, ezen a körutazáson még nem érzékeltem. Hangsúlyozom, a tizenharmadik–tizennegyedik életévemben voltam, eltelve még azzal az érzéssel, hogy itt minden szép, minden jó. Akkor még ebben a hiszemben voltunk, a mi korunkban lévő gyerekek. Lehet, hogy az egyetemi hallgatók már kritikusabb szemmel nézték a világot, de nem hiszem, hogy nekik is mélyebb betekintésük lett volna a társadalmi viszonyokba, mert hiszen ez az út erre nem nagyon adott alkalmat. Egy-egy helyen keveset időztünk, ez az út inkább az ország külső megismerésére nyújtott lehetőséget. A szociális problémákat még nem érzékeltük.

A cserkészettel kapcsolatban szeretném még megemlíteni a jelentőségét az önnevelés szempontjából. Például napló vezetésére voltunk kötelezve, és ezt az őrsvezetőknek ellenőrizniük kellett. A parancsnok is, a rajvezetők is ellenőrizték, hogy mindenki vezessen naplót. Külön kellett jótett-naplót vezetni. A cserkésztörvények egyike volt, hogy a cserkész mindenkivel jót tesz, és a napi jótettet írásban rögzíteni kellett. Tehát erre a jótettre alkalmat kellett keresni, ami ugyan sokszor formalizmus volt, de azért mégis csak törekedett a gyerekember eleget tenni ennek az elvárásnak. Egy másik érdekes, említésre méltó dolog volt, hogy bekapcsolódtunk Kolozsvárt a Caritas mozgalmába. Ez például számomra felejthetetlen élményeket nyújtott. Lajos bácsi szervezte a katolikus Caritas részére a gyűjtéseket. Ilyenkor végigröpcédulázztuk az utcákat és a házakat, jeleztük, hogy ekkor és ekkor jövünk gyűjteni; és akkor Lajos bácsi szerzett a cserkészszülőktől és másoktól járműveket, lovaskocsikat, előfordult, hogy néha egy-egy teherautót, és akkor elindultunk. A város fel volt osztva körzetekre, és mi őrsönként, egy-egy járművel elkezdtünk gyűjteni a szegény családok részére fát, ruhaneműket, játékokat, akár kiselejtezett játékokat, mindenfélét,

amiből ajándékot lehetett csinálni. A játékokat mi magunk javítottuk, az összegyűjtött tűzifát leraktuk a szükséget szenvedő családoknál. A Caritas hölgyei kijavították a begyűjtött ruhákat, ezeket és más ajándékcsomagokat karácsonykor mi, cserkészek hordtuk szét a rászoruló családoknak a Caritas nevében. Ezek az akciók is a jó cselekedetek gyakorlásának és az egymás iránti felelősségnek a megnyilvánulásai voltak… Nagyon érdekes tapasztalatot jelentett számomra akkoriban, hogy a gyűjtések mindig a szegény városrészekben voltak a legeredményesebbek. Onnan hoztuk mindig a legtöbbet, és nem a belvárosi gazdagabb helyekről. Az együttérzés, a szolidaritás jobban megmutatkozott a szegényebbek között.

Gödöllőről már említést tettem. A cserkészettel kapcsolatban volt még egy meghatározó élményem, és ez is a bizalom megnyilvánulása volt. 1937-ben, amikor hetedikes voltam, hármunkat kiküldtek húsvéti vakációra a Hárshegyi Őrsvezetőképző Cserkészparkba. Teljesen illegálisan, ha szabad így mondanom, tehát ez már nem a román cserkészszövetség szervezésében történt. Ezt úgy kellett lebonyolítani, hogy erről nem volt szabad tudnia senkinek a parancsnokságon kívül. Nem is tudta senki itt sem, hogy mi erdélyiek vagyunk. A hárshegyi cserkészparkban voltak ezek az úgynevezett őrsvezetőképzők, ahová az egyes csapatok felküldték azokat, akikkel terveik voltak, hogy aztán később mint cserkészvezetők dolgozzanak. Ez egy egyhetes cserkésztovábbképzés volt. Többek között Tóth Tihamér[51] tartott nekünk előadást, Teleki Pálra is emlékszem. Ezek nagy élményt jelentettek számomra. Akkor hetedikes gimnazista voltam, és maga az a tény, hogy bennem megbíztak, az, hogy jöhetek, és otthon senkinek sem volt szabad beszélnem, osztálytársaimnak sem arról, hogy én itt voltam. Ha nem így jártunk volna el, azonnal az irredentizmus vádját akasztottak volna a nyakunkba. Ez a bizalom fejlesztette a felelősségérzetet, a nép iránti felelősség tudatát. Felejthetetlen maga a tény, hogy a Lajos bácsi kiválasztott engem is ebbe a csoportba. Lajos bácsi szerezte meg az útlevelet, mindent elintézett… Amikor vége volt a cserkésztábornak, akkor egy nővér megkért, hogy vigyek el egy levelet a testvérének, aki orvos volt itt Budapesten, a Kis Rókusban. Felkerestem, bent lakott a kórházban. Ott volt egy szobája; agglegény, illetve fiatalember volt még. Azt mondta, ne menjek még haza, maradjak még itt három napot, legalább nézzem meg a várost. Az ágya mellett volt egy heverő, azon vetett nekem ágyat, és tényleg, három napot ott maradtam. Adott 20 pengő költőpénzt. Hát az óriási pénz volt számomra, sose fogom elfelejteni. És ha már ilyen gazdag lettem, lementem egészen váratlanul Kunszentmiklósra, meglátogatni a nagybátyámat, akit kisgyermekkorom óta nem láttam[52]. Így találkozhattam a nagybátyámmal, nagynénémmel; egy éjszakát töltöttem náluk. Hát ez volt mint gimnazistának az utolsó nagy élményem, ez a HÖK, a Hárshegyi Őrsvezetők Köre.

Így fejlődött a cserkészet révén a gondolkodásom, magyarságtudatom, a közösség iránti felelősségtudatom, ezeket mind-mind a cserkészet alakította. Én, aki apa nélkül nőttem fel, Lajos bácsira úgy tekintettem, mint az apámra. Más tanáraimnak

---

[51] *Tóth Tihamér* (Szolnok, 1889 – Budapest, 1939) római katolikus pap, egyházi író, egyetemi tanár, cserkészparancsnok, veszprémi püspök. A serdülő- és ifjúkor pedagógiai kérdéseivel foglalkozó könyvei a kor valláserkölcsi nevelésének jellegzetes művei. (Wikipédia)

[52] *Keresztes Sándor* (Ádámos, 1876 – Kunszentmiklós, 1945) tanító, iskolaigazgató; felesége: *Békési Ferike/Franciska*.

is volt rám nagyon komoly hatása, de azért olyan egy se volt, mint ő. Annyira hatott az életem alakulására.

Vele kapcsolatban még annyit: ahogy említettem, a tanártársai többsége előtt nem volt népszerű. Amikor eljutottunk nyolcadikba, akkor megcsinálták vele azt, hogy elvették tőle az osztályt. Az osztályunkat. Akinek átadtak minket, Rózsa[53] tanár úr volt, ő volt a fő „ellenlábasa". Legalábbis mi így érzékeltük, és úgy, hogy Rózsa tanár úr „elvette" tőle az osztályunkat. De Lajos bácsi megmaradt latintanárunknak. És mi végig őt tekintettük osztályfőnökünknek, úgyhogy ez Rózsának nagy kínszenvedést jelenthetett…

Nem voltunk túl kíméletesek. Akkor még az volt a szokás, hogy a tornavizsga után került sor a végzős osztályok búcsúztatására. Egyszer csak azt vettük észre, hogy Lajos bácsi nincs ott a tornavizsgán. Rózsa tanár úr elvégezte a búcsúztató ünnepség hivatalos részét, ami elől nem térhettünk ki, utána végigjártuk az osztályokat, és utána elhatároztuk, hogy most pedig elmegyünk a Lajos bácsi lakására. Szépen sorba álltunk, nem lakott messze a gimnáziumtól, becsengettünk. Persze, óriási volt a meglepetés, és hát valahogy úgy alakult, hogy nekem kellett beszélnem, és hát beszéltem az osztály nevében. Akkor láttam először könnyezni a tanár urat. Azt mondta, hogy fiúk, ugye tudjátok, hogy miért nem mentem el a búcsúztatásra? Nem tudtam volna végignézni, hogy más vezessen titeket.

Ezután az történt, hogy az érettségi banketten – mi nem vendéglőbe mentünk, hanem ott, a konviktus éttermében, tehát a szeminárium éttermében volt a bankett – azt csináltuk, hogy kialakítottunk egy U alakú asztalt, fent ült az igazgató meg a tanári kar, Lajos bácsit viszont nem oda ültettük, hanem beültettük magunk közé: körülvettük. Az osztálynak kb. a nyolcvan százaléka cserkész volt. Akkoriban az volt a szokás, hogy hivatalosan a bankett után volt szabad először cigarettázni, sokan cigarettáztak az osztályból, de azért, hogy tüntessünk Lajos bácsi mellett, azok sem gyújtottak rá, akik egyébként cigarettáztak. Amikor lezajlott a bankett, elkezdtünk cserkésznótákat és népdalokat énekelni, tüntetőleg, csak azért is. Úgyhogy láttam, az igazgató is kezd mosolyogni. Akkor már rég nem Uitz volt az igazgató[54]. Mosolygott kényszeredetten, Rózsa vörös volt, már az ültetéskor is. Úgyhogy közöttünk ült Lajos bácsi, és ezzel a „tüntetéssel" álltunk ki mellette. Hát ez is egyfajta kis próbatétel volt: hangot adtunk a véleményünknek, kiálltunk a mellett az ember mellett, aki ilyen hatással volt ránk.

Talán még az érettségiről érdemes beszélnem. Tudniillik, akik nem ismerik az akkori rendszert, azoknak fogalmuk sincs, mit jelentett nekünk az érettségi. Először is, nem a tanáraink előtt érettségiztünk. Öt kolozsvári magyar gimnázium volt akkor, mind egyháziak: rajtunk kívül volt még egy református és egy unitárius fiúgimnázium, és volt egy katolikus és egy református leánygimnázium, tehát összesen öt

[53] *Rózsa József* (Tusnádfürdő, 1893 – Kolozsvár, 1968) gimnáziumi tanár, ifjúsági író. Klasszikafilológiát, magyart, románt és filozófiát tanított. A Jóbarát című ifjúsági lap felelős szerkesztője (1925–1940), az Erdélyi Római Katolikus Státus tagja. 1940–44 között marosvásárhelyi tankerületi főigazgató. 1948-ban nyugdíjazzák.

[54] *Bakódi Antal* (Szárföld, 1894 – Debrecen, 1943) piarista, magyar–latin–történelem szakos paptanár; 1929–33 között Kolozsvárott a Fiúnevelő Intézet igazgatója volt. 1933-tól 1940-ig a főgimnázium igazgatója. 1940–1942 házfőnök és plébános Nagykárolyban.

magyar gimnázium, körülbelül 30-30 növendékkel. A mi részünkre külön összeállítottak egy bizottságot, az ország minden részéből összehívva, csupa román emberekből. Egy román gimnáziumot jelöltek ki az érettségi színhelyéül, és minden érettségi tárgyból románul kellett felelnünk, azokból a tárgyakból is, melyeket egyébként magyarul tanultunk. Az érettségi vizsga az utolsó négy gimnáziumi év anyagát ölelte fel. Például a természetrajzban benne volt a növénytan, az állattan, a biológia, az anatómia, a filozófiában benne volt a pszichológia és a logika. Akik latinosok voltak, mert én például latinos voltam, azoknak a latin szöveget románra kellett fordítaniuk, illetve románról latinra. A francia ugyanígy ment, az is kötelező érettségi tárgy volt, ahogy a román történelem, román földrajz, alkotmánytan is. Tételek nem voltak, tehát minden tanár azt kérdezett, amit akart…

Na mármost, hogy erre felkészüljünk, a nyolcadik osztály kezdetén (1937-ben) Kelemen Tibor barátommal, már az első héten felosztottuk magunknak a négy év anyagát, nagyjából oldalszám szerint napokra lebontva; kiszámítottuk, mennyi nap van ebben az iskolaévben, és minden napra beosztottuk, hogy a nyolcadikos tananyag mellett ezt és ezt át fogjuk venni, ha törik, ha szakad. Felkeltünk ötkor vagy fél hatkor, lefeküdtünk egy órával később, de ezt menetrendet végig megtartottuk. Néha, ha gyorsabban haladtunk, akkor boldogok voltunk, hogy most ennyi és ennyi időt nyertünk. Az egész utolsó évet így tanultuk végig, és természetesen közben a nyolcadikos tárgyakat is. A nyolcadikra feljöttem úgy, hogy harmadik tanuló lettem az osztályban.

Aztán kitűzték az érettségi idejét és helyét. Az érettségi akkor is írásbeliből és szóbeliből állt. Első feladatként, emlékszem, egy latin fordítást kaptunk, és úgy ültünk a teremben, hogy össze voltunk keverve. Szóval, az öt gimnázium diákjait névsorba szedték, és ennek megfelelően ültettek le bennünket. Volt egy felügyelő tanár. Megkaptam a tételt, románra kellett fordítanunk. Ezt azért mondom el, mert ez érdekes példa az akkori állapotokra. Én az osztályban a legjobb öt latinista között voltam. Puskás tanár úr nekünk mindig nehezebb feladatot adott, mint a többieknek; szóval, ő már akkor kezdte ezt a módszert bevezetni, ugyanakkor írtuk a dolgozatokat, mint a többiek, de nekünk mindig nehezebb szöveget adott, mint a többi osztálytársunknak. Az érettségin két órát kaptunk a dolgozatra, és nekem, azt hiszem, egy jó fél óra sem kellett, kész voltam. Egy asztalnál középen ültem, kész voltam, átnéztem a román helyesírást stb., merthogy románra kellett fordítanom, azután leraktam a tollat. Jön a tanár, mondja nekem: Domnule, magyarul: Uram, maga már készen van? Mondom: készen. Szabad megnéznem? Megnézi, azt mondja: kitűnő. Melyik iskolából van? – kérdi halkan. Ki a tanára? Mondom, Ludovic Puskás. Azt mondja, mehetek ki. Kimentem. Szóval, lement minden tárgy, ezután jött a szóbeli.

A szóbelin már a gimnáziumokat vették névsorban, azon belül a diákokat. Így következtünk egymás után, emlékszem: Katona, Kelemen, Keresztes, Kirkósa. A szóbeli vizsga a díszteremben volt. A tanárok fenn ültek a színpadon, a vizsgázóknak négy szék volt letéve velük szemben, s mögöttünk tele volt a díszterem úgy, mintha egy színházelőadás lett volna. Köztük a mi tanáraink is, újságírók és mások is hallgatták a szóbelit. …

Mit ad isten, mi Tiborral együtt készültünk, a szóbelink délutánra volt kitűzve, és ezért aznap délelőtt nem mentünk be, arrafelé sem néztünk. Jól tudtuk, hogy délután négykor kerülünk majd sorra, ezért úgy döntöttünk, odamegyünk négy előtt tíz perccel. Mikor bementünk az iskolába, nagy csend volt az egész épületben. Mi van? Mi történt? Katona meg a Kirkósa már bent ülnek, közbül pedig üresen a mi helyünk. Kiderült, hogy délelőtt egy fél órával előbbre hozták a kezdést. Mi ezt nem tudtuk. Hát ez volt az „antrénk", beültünk. Egy kicsit kellemetlenül éreztük magunkat, de hát nem szólhattak a késésünk miatt; és így ment le a vizsga. Én, sose felejtem el, román irodalomból Eminescunak[55] a Luceafărul (Üstökös) című versét kaptam, és a verssel kapcsolatban vitába bocsátkoztam a vizsgáztató tanárral. A franciatanárnő mellém állt.

Szóval, lement az érettségi, jön az eredményhirdetés: átmentünk. Külön nagy román nyelvű diplomát adtak. A következő volt benne: voltunk 150-en, és ez benne van az érettségi diplomámban: a 45 sikeresen érettségizett közül (150-ből 45-en mentünk át) ötödiknek mentem át. Tibor a második volt, Herschmann Jancsi[56] volt az első, szintén tőlünk, azután következett két másik gimnázium, és ötödikként én, szóval, a mi gimnáziumunk így szerepelt. De jellemző, hogy 150-en jelentkeztünk, 45-en mentünk át, úgyhogy a kolozsvári Ellenzék meg a Keleti Újság, mint minden évben, a mi nevünket is közölte, hogy kik mentek át az idén az érettségin. Akkoriban ez eseményszámba ment. 7,8 volt az átlagom, 10 volt a maximum. A legjobbnak, Jánosnak is, azt hiszem, nyolc egész valamennyi volt. És erre a dolgozatomra, amire a latin tanár azt mondta, amikor megnézte, hogy kitűnő, arra ötöst adtak, tehát négyessel megbuktam volna. Vagyis azért, hogy ne legyen túl jó az átlagom, ilyen jegyet adtak rá. A szóbeli feleletemre nyolcast adtak latinból. Az elnök megkérdezte a szóbeli után, hogy mi akarok lenni. Mondom, hogy orvos szeretnék lenni. Egy kolozsvári egyetemi tanár volt az elnök, a Borza[57], emlékszem, és előre gratulált a felvételi vizsgához. Szóval ott mindjárt, ahogy befejeztük négyen, gratulált nekünk. De csak vért izzadva lehetett ezt elérni. Aki nem fektetett ennyi munkát a felkészülésbe, lehetett esetleg bármilyen jó tanuló, mert ott nem úgy volt, hogy az ember húzott egy tételt, vagy pedig pláne, hogy előre megadták volna a tételeket, hogy ezek közül kell majd húzni. A vizsgáztatók ugráltak egyik kérdésről a másikra, szóval a cél az volt, hogy az illetőt meg lehessen fogni, nehogy kiderüljön, hogy ezek a magyar diákok milyen jól fel vannak készítve. Nagyon kellemetlen volt a vizsgaszituáció.

[55] *Mihai Eminescu* (1850–1889) eredeti nevén Mihail Eminovici, a legnevesebb román költő.

[56] *Herschmann János* 1941-ben és 1942 gyógyszerészetet tanult Budapesten. (További adat nem található róla. Valószínűleg az ő édesapja volt az 1938-ban szívrohamban elhunyt Herschmann Oswald, éveken át Kolozsváron, majd Tordaszentlászlón működő gyógyszerész és élelmiszervizsgáló.)

[57] *Alexandru Borza* (Gyulafehérvár, 1887 – Kolozsvár, 1971) román botanikus, görögkatolikus szerzetes, egyetemi oktató.

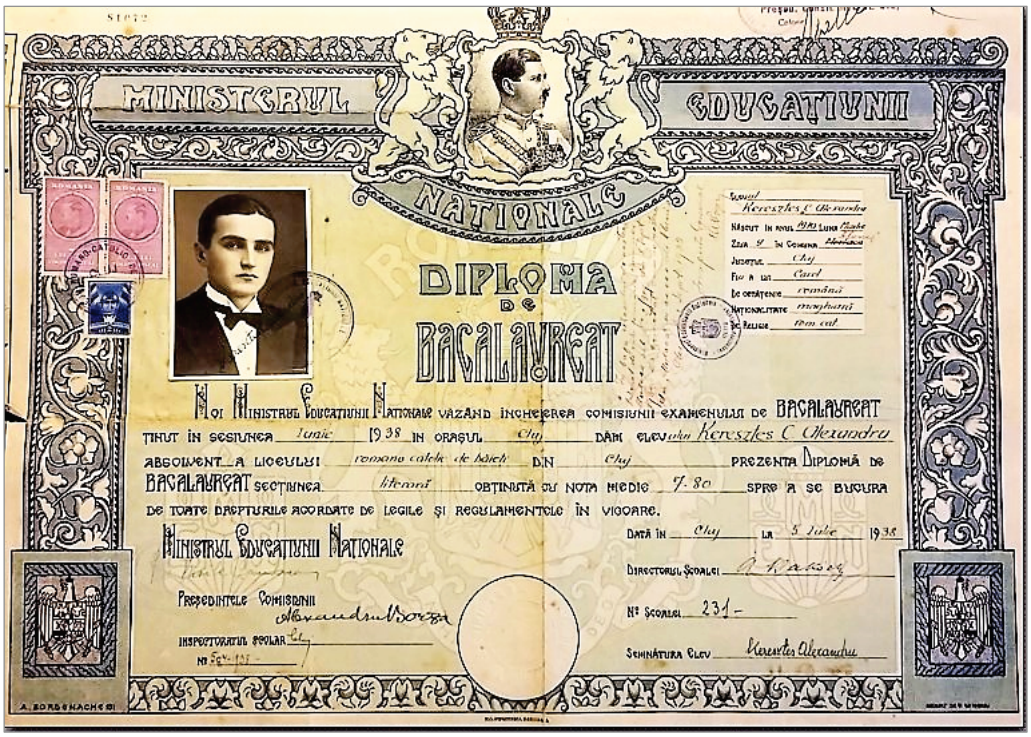
MINISTERUL EDUCAȚIUNII NAȚIONALE

DIPLOMA DE BACALAVREAT

Noi Ministrul Educațiunii Naționale văzând încheierea comisiunii examenului de BACALAVREAT ținut în sesiunea Iunie 1938 în orașul Cluj dăm elevului Keresztes C. Alexandru absolvent a liceului romano catolic de băieți din Cluj prezenta Diplomă de BACALAVREAT secțiunea literară obținută cu nota medie 7.80 spre a se bucura de toate drepturile acordate de legile și regulamentele în vigoare.

Ministrul Educațiunii Naționale

Președintele Comisiunii

Inspectoratul Școlar Cluj

Dată în Cluj la 5 Iulie 1938

Directorul Școlei

Nr. Școlei 231

Semnătura elev Keresztes Alexandru

Az érettségi bizonyítvány (1938) előlapja

Most még egy dolgot szeretnék elmondani, ami még a gimnáziumhoz tartozik. Már gimnazista koromban megismertem az Erdélyi Katolikus Státus lényegét. Az Erdélyi Katolikus Státus egy jogi személyiséggé fejlődött intézménye volt az erdélyi katolikus egyháznak. A protestáns fejedelemségek idejében alakult ki, amikor nem volt püspök Erdélyben 180 évig. Akkor a világiak vették kézbe a katolikus egyház ügyeinek intézését. Ebből, a fejlődés során, kialakult egy úgynevezett autonómia, amely jogi személyiséggé vált, kétharmad világi és csak egyharmad pap vett benne részt, világi elnökkel. A püspök társelnök volt. Ez a struktúra az egész magyar katolikus autonómia-kérdésre is kihatott később. A Státus minden évben közgyűlést tartott, ezekre az egyházközségek delegálták a státustagokat; létszámuk szerint választották a képviselő testületet, mármint a közgyűlésre a tagokat. És nagyon érdekes volt ennek a közgyűlésnek a lefolyása. Mint gimnazista, egyszer bementem a díszterembe, tudniillik a katolikus gimnázium díszterme volt a legnagyobb katolikus terem, ahol összejöhettek. Mindig a templomunkban volt a szentmise, a püspök mutatta be, majd a díszteremben volt a közgyűlés, zárszámadás, költségvetés, beszámoló az egész tevékenységről; és én akkor, nem is tudom, hányadikos lehettem, beslisszoltam, leültem hátul, és végighallgattam egy ilyen státusi közgyűlést, ahol egyébként nem lett volna semmi keresnivalóm, de számomra ez is egy nagyon érdekes élmény volt, hogy az erdélyi katolikus magyarság legjelentősebb intézményébe egy kicsit belekóstolhattam, és megmaradt az érdeklődésem iránta a későbbiek folyamán is.

JI: Egy rövidebb kérdés lenne még: A cserkészet meg a cserkészmúlt számított-e valamilyen módon a további pályafutása során? Tehát az, hogy egy diák aktívabban részt vett a cserkészmozgalomban, meg különböző funkciókat is ellátott, ennek voltak-e esetleg később valamilyen előnyei, számoltak-e ezzel később a különböző pártok, egyletek, hivatalok, esetleg az egyház?

KS: Mint egyetemi hallgató és mint öregcserkész is egy darabig ténykedtem még ezen a vonalon, meg azután ebből a cserkészetből nőtt ki az öregcserkészek által alapított úgynevezett Alfa Szövetkezet[58] Kolozsvárt. Ez egy nagyon érdekes kezdeményezés volt, amely a bécsi döntés után bontakozott ki. A magyar, illetve a székely háziipari szőttesek árusításának teremtett üzleti fórumot ez a szövetkezet. Ez is egy cserkészkezdeményezés volt. Hasonló vagy még fontosabb szervezet volt Kolozsvárt a Puskás Lajos által megalakított Tízes [néhol: Tizes] Szervezet, amely régi székely hagyományokra épült, tizedesekre; ennek eredete régi katonai szervezetre megy vissza. A Tízes Szervezet Kolozsváron a magyarság lakóhely szerinti, tehát foglalkozástól és mindentől független önsegélyező, öntevékeny, demokratikus kulturális és szociális intézményévé fejlődött, ami aztán a bécsi döntés után is megmaradt, mert egy kitűnő polgármester[59] felismerte ennek a szervezetnek a társadalmi jelentőségét. Ezekbe is majdnem mind volt öregcserkészek kapcsolódtak be.[60]

A bécsi döntés után az egyetemen én lettem a Magyar Népközösség[61] Diák-tanácsának a titkára. Ez már feltételezett valamilyen fokú ismeretséget és szervezőképességet, a *szolgálat* szellemét, amiben minden bizonnyal szerepet játszott a cserkészmúltam. De még a mai napig is hatnak ezek a cserkészkapcsolataink, például úgy, hogy igyekszünk egymásnak segíteni.

JI: Olyanfajta szerepet játszott-e a cserkészmozgalom, mint ami most a KISZ-nél figyelhető meg valamilyen formában: egyfajta vezetőképzés, aztán a KISZ[62] után jön a Párt?

KS: Olyat nem, tudniillik a cserkészetbe nem a karriervágy vitte az embereket. Ezzel nem akarom általánosságban azt mondani, hogy minden KISZ-es karrierista, de sajnos, itt nálunk látszik, hogy a KISZ-tagság egyfajta szervezeti ugródeszka lehet…

A cserkészet nem ilyen volt; önkéntességi alapon szerveződött, megrostálták, hogy kit vesznek fel, tehát nem vettek fel mindenkit, és a cserkészet etikai követelményeket állított az emberek elé, a közösség iránti felelősséget próbálta kialakítani, nem karrierszerzés volt a célja. Az erdélyi magyarságban egyébként érdekes hagyomány volt, a kisebbségi sorba kerülés után, hogy itt olyan emberek kerültek pozícióba, akár a püspöki székbe vagy akár politikai, társadalmi vagy gazdasági vezetőnek, akiket elsősorban a szolgálat vezérelt. Ezt összekötötték természetesen a

---

[58] *Alfa Szövetkezet*: az első erdélyi diákszövetkezet. 1937-ben alakult. (Részleteseben: Lásd a Wikipédiának a vonatkozó szócikkét.)

[59] *Keledy Tibor* (Losonc, 1895 – St. George's, Grenada, 1978) jogász. 1940–1944 ápr. között Kolozsvár polgármestere, 1944-től Budapest kinevezett főpolgármesetere, Szálasi hatalomra kerülése után emigrált.

[60] Részletesebben lásd a Wikipédia vonatkozó szócikkét (*Kolozsvári Tízes Szervezet*).

[61] A *Romániai Magyar Népközösség* a múlt század negyedi évtizedének végén – viszonylag rövid átmeneti ideig – a romániai magyar kisebbség egyetlen országos érdekképviseleti szerve volt. 1939. február 11-én Kolozsvárott tartotta meg alakuló ülését, alapszabály elfogadására csak 1939. július 10-én került sor. Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszacsatolása (1940) után a Népközösség tevékenysége mind a magyar, mind a román területeken visszaszorult. Romániában ugyan hivatalosan továbbra is egyetlen képviseleti szerve maradt a magyar kisebbségnek, de működését erősen korlátozták.

[62] *KISZ*: Kommunista Ifjúsági Szövetség.

saját egzisztenciájukkal, de azért nem úgy, hogy a közösség rovására szerezzenek maguknak „vajas kenyeret", hanem vállalták akár a száraz kenyeret is azért, hogy a közösséget szolgálják.

Szóval, ilyen szellemiség volt jellemző, és akik Puskás Lajos keze alól kerültek ki, később, szétszóródva mint ügyvédek és orvosok, tanárok, azok – merem állítani – mind ilyen szellemben állták meg a helyüket. Ez egyébként nemcsak Erdélyben volt így, hanem a Felvidéken is. Ilyen szempontból példa lehet akár Balogh Edgár[63], ő is cserkészvonalon kezdte. Felvidéki cserkész volt, ő ezt meg is írta; nem tagadja, hogy az első népismeretét mint cserkész szerezte. Innen van az a mentalitása is, amit nekem ki is fejtett: ő többre értékeli a nem-marxista, népért dolgozó embereket, mint a bizonyos steril-marxistákat. Szóval, mint azokat, akik csak ideologizálnak.

A cserkészet ilyen közösségi felelősségtudatot fejlesztő intézmény volt. Aztán az, hogy ebből egyesek esetleg a marxizmus felé mentek, mások pedig, mint én, a vallásos mozgalmak felé, és az egyházon belül is próbáltuk ugyanezt a közösségi vonalon érvényesíteni, ez már más kérdés. Szerintem a cserkészet, legalábbis az, amiben én felnőttem, ilyen volt. És azt hiszem, innen érthető meg Teleki Pálnak is Puskás Lajos iránti nagy tisztelete, hiszen amikor a bécsi döntés után ő mint miniszterelnök lejött Kolozsvárra, az első ember, akit felkeresett, Puskás Lajos volt. És azt kérdezte tőle: Lajos, mi akarsz lenni? (Most olvastam el éppen Lajos bácsi emlékiratait. Leírja ezt az epizódot.) Azt válaszolta: Hogy mi? Hát semmi, én tanár vagyok. Egy egyetemi kollégium igazgatója lett, a Gábor Áron Diákotthon vezetője, csak azért, hogy ott is tovább végezze mint társadalmi munkát a Tízes Szervezet irányítását és egyebeket. Nem akart politikai karriert, semmi ilyesmit nem akart. Úgy látom, volt cserkésztársaim mindegyike hordozza magában ezt a belső elkötelezettséget, a közösség javának keresését.

[63] *Balogh Edgár* (Temesvár, 1906 – Kolozsvár, 1996) fiatal korában Csehszlovákiában, majd Romániában működő baloldali publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár, tudományegyetemi rektor. Szlovákiában egyik kezdeményezője és szervezője volt a magyar baloldali ifjúsági Sarlós-mozgalomnak. 1931-től kommunista. 1935-től főként Erdélyben tevékenykedett. A 2. világháborúban részt vett az észak-erdélyi antifasiszta ellenállásban. 1945-től vezető kultúrpolitikai pozíciókat töltött be. 1949-ben letartóztatták, 1956-ban rehabilitálták. Ezután egyetemen tanított és (fő)szerkesztői munkát végzett, könyveket írt.

AZ EGYETEMI ÉVEK KEZDETE (1938–1940)

Az érettségi után következett a pályaválasztásom. Amit én már rég dédelgettem magamban: orvos szerettem volna lenni. A cserkészetben is egy mentőőrsnek voltam a vezetője. Az egyik dzsemborin, Mamaiában, egy román nemzeti dzsemborin, versenyek voltak az egyes csapatok és cserkészőrsök között, és ezt én vezettem. Tehát az érettségit befejezvén azonnal nekiálltam felkészülni az egyetemi felvételi vizsgára, mert akkor is volt felvételi vizsga, a romániai egyetemeken is. Éspedig hármasban készültünk, Bánffyhunyadon. Volt ott két barátom, egyikük a református gimnáziumban végzett, már egy évvel korábban, mint én: Ilosvay Géza[64], és a másik: Major László az unitárius gimnáziumban végzett, szintén egy évvel előttem, de az első próbálkozásra nem sikerült a felvételijük. Most tehát hárman összeálltunk, és az egész nyári vakációt arra fordítottuk, hogy a legkomolyabban felkészüljünk a felvételire. Anatómiai atlaszokat szereztünk be. Major Lacinak volt egy orvos bátyja, és mindent, amit iskolai tankönyveken kívül is lehetett, azt kézbe is vettük és forgattuk. Jelentkeztünk, majd elérkezett ősszel a felvételi ideje, s legnagyobb meglepetésünkre kiderült, hogy 800 jelentkező van a 100 helyre a kolozsvári egyetemen, és abból a 800-ból 400 magyar volt.

JI: Ez a korábbi évekhez képest meglepő túljelentkezés volt, vagy pedig nem tájékozódtak igazából?

KS: Addig nem tájékozódtam, de Erdélynek egyetlen orvosi egyeteme volt, sőt egész Romániában Kolozsváron kívül csak Bukarestben volt orvosképzés és Iași-ban; Romániában tehát összesen három helyen. Így érthető, hogy nagy volt a jelentkezők száma. Sose felejtem el, a felvételi komolyságára jellemző, hogy délelőtt 11 órára volt az írásbeli kitűzve, összezsúfoltak bennünket két hatalmas előadóterembe, mint a heringek, úgy ültünk a padokban. Gépírópapír nagyságú lebélyegzett papírlapokat kaptunk (miniszteri ívnek hívták akkor), és azon kellett megírnunk a dolgozatot, természetesen románul. Emlékszem, a máj belső kiválasztású működése volt a feladat. Mi egymás mellé és egymás elé ültünk, mert nem volt semmiféle ültetés. Tömegesen beengedtek bennünket. Tudom, hogy nyolc oldalt írtam, két óra volt rá. Kicseréltük egymás között a dolgozatokat, és megállapítottuk, hogy mindnyájunké remekül sikerült. Azután jött a meglepetés, mert este 6 órakor már eredményhirdetés volt. Hát el lehet azt képzelni, hogy 800 ember dolgozatát, melyeket 13 órakor szedtek be, este 6-ig ki lehessen javítani? Ez lehetetlenség! Az eredményhirdetés pedig annyi volt, hogy kihirdették azoknak a nevét, akik mehetnek szóbelire. Én nem szerepeltem közöttük. Meghökkentem, hogy most akkor merre tovább, mit csináljak, mert hiszen édesanyám nyakán nem akartam élősködni. Akkor az a gondolatom támadt, hogy jelentkezem katonának. A román hadseregben egy év volt az úgynevezett önkéntes év, tehát a tartalékos tisztté képzés. Érettségi után mindenki ide került. Gondoltam, ha letöltöm az egy évet, a következő évben újra jelentkezem a felvéte-

[64] *Ilosvay Géza* (1918-1949) orvosdoktor.

lire. Beadtam mindjárt ott a hadkiegészítőhöz a kérelmet, ezt követően voltak a bevonulások éppen, meg is indokoltam, miért is akarok bevonulni és letölteni a katonai szolgálatot, de hát nem adtak rá lehetőséget.

Szerencsére elég hamar megkaptam az elutasító választ, így még élhettem azzal az ötletemmel, hogy megpróbálom a jogi karra való felvételemet, ott ugyanis később volt a felvételi. Engem amúgy is érdekelt a filozófia és a jog, [a humán tárgyakból] körülbelül ugyanolyan jegyeket kaptam, mint a természettudományi tárgyakból. Abból a meggondolásból jelentkeztem, hogy az érettségi eredményem és a családi állapotom (hiszen félárva voltam sok testvérrel) hivatalból rögtön ösztöndíjra jogosít, mert akinek hetes átlagnál magasabb volt az érettségi osztályzata, és az anyagi körülményei olyanok voltak, az megkaphatta. Gondoltam tehát, hogy mint ösztöndíjas eltöltök egy évet a jogi karon. Ott sikerült a felvételi.

A kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem (1919-40), majd Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem (1940-44) központi épülete 2010 körül

Felvettek, és akkor még az a kellemes meglepetés is ért, hogy a bentlakásban, ahol azelőtt voltam, a konviktusban, az igazgató létesített négy úgynevezett pedagógusállást. Ez tulajdonképpen a négy alsó osztály bennlakó növendékeinek korrepetálását jelentette, és az ő hálótermükben kellett aludni. Ezért ingyen kosztot és lakást adtak. Én ezt örömmel elvállaltam. Kb. 1500 lei volt a havi ösztöndíjam, ami így tulajdonképpen megmaradt, a ruházkodásomat és egyebeket tudtam belőle fedezni, mert hiszen a kosztom és a szállásom megvolt a konviktusban.

Azonban kiderült, hogy ahhoz, hogy egész évben ösztöndíjas legyek, félévi kollokviumokra kellett jelentkezni egyes tárgyakból, és azoknak az eredménye biztosította csak a következő félévre az ösztöndíjat. Ezért aztán nagyon alaposan kellett tanulnom, és a kollokviumot elvégeznem, hogy év végéig megkapjam az ösztöndíjat. S ezek olyan jól sikerültek, hogy végső fokon amikor aztán befejeztem az első

Nonn György

évet, újra jogosult voltam a további ösztöndíjra. Burzának (bursa-nak) hívták az ösztöndíjat, az ösztöndíjas egyetemi hallgatókat pedig bursiernek. Ki volt a fakultáson függesztve, kik kapták meg az ösztöndíjat, és ott, azon a listán találkoztam először Nonn Györgynek[65] a nevével, akit ugyan Nonu-nak írtak, de valójában két n-nel írta a nevét. Aztán közben össze is ismerkedtünk, ő akkor már másodéves vagy harmadéves volt, nem tudom biztosan. Azt hiszem, két év köztünk a korkülönbség, és kiderült, hogy a Báthory szemináriumban, az úgynevezett „Szent Jóskában" lakik ő is, és ahogy említettem, ő is ösztöndíjas volt.

Mivel megvolt a jogosultságom a további ösztöndíjra, felmerült bennem a kérdés: Most megint töltsek egy nyarat az orvosi egyetemre történő ismételt felkészüléssel? Ezért inkább ott ragadtam a jogi karon, és így lettem jogász, amit aztán végül is nem bántam meg.

Az egyetem nagyon érdekes volt. Csak annyit mondok róla általánosságban, rengeteg volt az úgynevezett „mezei jogász"[66], ők azonban mind románok voltak. A tanárok, ha nem is minden nap, de elég gyakran tartottak névsorolvasásokat, és strigulázták, ki van jelen az órákon, ki nincs. A román hallgatóknál ezt nem vették annyira szigorúan, de a magyaroknál igen. Úgyhogy nekünk minden órán részt kellett vennünk. Így egy nagyon érdekes közösség kovácsolódott össze az egyetemen a magyarokból, és voltak olyan tárgyak és olyan napok, hogy mi voltunk többségben az órákon, mert a románok közben részben állásban voltak, részben politizáltak.

Akkoriban kezdődött az egyetemeken és nagyon hamar megerősödött a Vasgárda-mozgalom. Ez egy köztudomásúan náci mozgalom volt. Talán annyit visszaugrok az időben, hogy elmondjam: az 1938-as év, amikor érettségiztem, nagyon kritikus éve volt Romániának, mármint politikai szempontból. Tudniillik a Vasgárda (vezére Corneliu Zelea Codreanu[67] volt) nagyon erősen előretört; meggyilkolták a

---

[65] *Nonn György* (Csanálos, 1918 – Budapest, 2007) jogi tanulmányokat folytatott Kolozsvárott 1936-tól, egyetemistaként belépett a romániai kommunista pártba. 1939-től, a romániai ifjúkommunisták erdélyi tartományi titkára. … 1942-ben letartóztatták és nyolcévi fegyházra ítélték. 1944. december 11-én megszökött a Margit körúti börtönből, és bekapcsolódott a budapesti ellenállási mozgalomba … Az 1945-ös nemzetgyűlési választásokon az MKP (Magyar Kommunista Párt) pótképviselője lett, (de behívásra nem került sor) majd IX. kerületi párttitkára volt. Decemberben a MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) főtitkárává választották, 1946–48-ban a MIOT (Magyar Ifjúság Országos Tanácsa) főtitkára, később az Ifjúság című lap fő-, illetve felelős szerkesztője lett. 1946. október 1. és 1956. október 28. között tagja volt az MKP, illetve az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) Központi Vezetőségének. 1952 és 1956 között népművelési miniszterhelyettes, 1956. február és 1956. november 16. között a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze. 1956. november 16-án saját kérésére az Elnöki Tanács fölmentette a legfőbb ügyészi beosztásból. 1957-től a Kossuth Könyvkiadó élére nevezték ki igazgatóhelyettesként. 1983-tól 1987-ig a Kossuth Könyvkiadó igazgatója volt. (Forrás: Wikipédia)

[66] *Mezei hallgató*: egyetemista diák, aki az egyetemre beiratkozott, de mivel vidéken lakik vagy kenyérkereső foglalkozást űz, az előadásokat nem látogatja, csak vizsgázni jár.

[67] *Corneliu Zelea Codreanu* (1899–1938) a román szélsőjobboldali, antiszemita és magyarellenes Vasgárda vezetője volt a két világháború közti időszakban.

miniszterelnököt, Kolozsváron pedig román vasgárdista diákok megölték az egyetem rektorát[68]. Ekkor vezette be II. Károly román király a királyi diktatúrát. Ezeknek a gyilkosságoknak az lett a következménye, hogy a hatalom emberei egy éjszaka Zelea Codreanut és a vezérkarát, akiket már korábban letartóztattak, autóval elvitték valahová, és szökés címén lelőtték. Ugyanakkor az ország minden részében összeszedte a csendőrség a vasgárdistákat, persze azokat, akikről tudták, hogy a mozgalom tagjai. Kivitték őket a községek, a falvak szélére, és az árok partján egyszerűen tarkón lőtték őket, napokig ott hevertek. Ez volt az elrettentő példa. Elképesztő! Minden bírói ítélet nélkül! Tudom, Bánffyhunyadon is három ilyen hulla volt, én akkor nem voltam otthon, de mesélte a család.

Ilyen dolgok is lejátszódtak Romániában. De ennek ellenére a vasgárdisták nemsokára újraszerveződtek, és az egyetemen igen nagy volt a hangjuk. Többször volt úgy, hogy majdnem verekedés alakult ki közöttünk, mert például felírták az előadóterem táblájára románul, hogy nem szabad semmilyen más nyelven beszélni, csak románul. Székely fiúkollégáim nyugodtan felkeltek, kimentek, vették a spongyát, és letörölték. Ugyanakkor a mozgatható székekre ráültek, hogyha kezdődik a verekedés, akkor… Összesen négy magyar hallgatónőnk volt (közülük az egyik Rózsika volt, a vezetéknevére nem emlékszem, egy zsidó lány, csíkszeredai származású, itt él most valahol Budapesten), őket beültettük magunk közé, hogy ha netán verekedés lesz, meg tudjuk őket védeni. Szóval, ilyen volt a hangulat akkor az egyetemen.

JI: Milyen arányban voltak román és magyar hallgatók? Volt valamiféle, a magyarokat arányát korlátozó keretszám?

KS: Az volt a helyzet, hogy elég sokan bekerültek magyarok a jogi karra, tehát mondjuk 20-25 százalékát tehettük ki általában az összhallgatóságnak. Nem tudom, pontosan hányan voltunk az első évfolyamon. Az nem nagyon fordult elő, hogy mindenki ott lett volna az előadásokon a románok közül.

JI: Milyen volt a hangulat a román és a magyar lakosság között Kolozsvárt és Erdélynek ezen a részén? A bécsi döntések előtt vagyunk. Mint mondta, korábban színmagyar települések megmaradhattak szinte érintetlenül. Hogyan változott-e az évek során? Volt-e elrománosítási törekvés?

KS: Kolozsváron, közvetlenül Trianon után, viszonylag kevés román élt. A monostori részen voltak román gazdálkodók, de az iparosságnak és általában is a városnak az egész szelleme teljesen magyar volt, még Trianon után is egy ideig. Az új impériumban igyekeztek a várost románná tenni, építettek például egy óriási, kupolás, bizánci stílusú katedrálist a régi magyar színházzal szemben, ennek az építése a 30-as évek elejére fejeződött be. Odatelepítették a román ortodox püspökségüket (korábban nem volt ilyen Kolozsvárt), és a városba települtek különböző pénzügyi és közigazgatási igazgatóságok; a megyei központ természetesen Kolozsvárt volt, a vármegyei közigazgatásban pedig majdnem mindenütt 80-90 százalékban román tisztviselőket alkalmaztak, és a CFR-nek, a román vasútnak is volt ott egy igazgatósága, azután az egyetem maga. Az egyetem akkor tiszta román egyetem volt (az oktatás nyelvét tekintve). Ferdinánd Egyetemnek hívták, I. Ferdinánd Király Tudományegyetem volt a teljes neve. A régi Ferenc Józsefet egyetemet átkeresztelték.

[68] Valójában a rektor (*Florian Ştefănescu-Goangă*) súlyos sebesüléssel túlélte a merényletet.

Egyetlen magyar tanszék volt csupán a magyar tanárok képzésére, egyébként az egyetem teljesen román volt. Román újságokat adtak ki Kolozsvárt, de magyar újságok is voltak, ez még mind Trianon után.

Három magyar napilapja volt Kolozsvárnak, a régi, híres *Ellenzék*, azután a *Keleti Újság*, és volt egy *Esti lapja* is, nem beszélve az erdélyi zsidóságnak az *Új Kelet* című magyar nyelvű lapjáról, amely most Izraelben jelenik meg ugyanezzel a címmel. Elég sok zsidó élt a városban, de hangsúlyoznom kell, hogy a zsidóság teljesen és mindig magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Ha be is íratta a népszámlálásoknál, hogy ő izraelita felekezethez tartozik, de mindenütt vagy magyarnak, magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Éppen ezért nálunk, mondjuk így, zsidókérdés nem volt, mert ők gyakorlatilag vállalták a kisebbségi magyarság sorsát. Ez érdekes tünet volt, ez a helyzet tartott egészen a bécsi döntésig. Magyar kultúrkörben éltek, magyar nyelven jelentették meg a napilapjukat stb. Szolidárisak voltak a magyarsággal. Ez volt a miliő.

Az akkori hangulatról jut eszembe: egyszer jöttünk cserkészek haza a kirándulásról egy vasárnap délután, őrsökkel voltunk kirándulni, és alakzatban vonultunk, zászlóval, cserkészegyenruhában, és természetesen magyarul énekeltünk. Ha jól emlékszem, három őrs jött egymás mellett, és magyar cserkésznótát énekeltünk, amikor egyetemi hallgatók, akiknek piros egyensapkájuk volt, a járdáról nekünkrontottak, és szétpofoztak bennünket. Ez nem egyszer előfordult. Persze ezek a dolgok nem táplálták bennünk a románok iránti szimpátiát. De erősítették a magyar öntudatot. Hiszen akkor mi mind magyar közösségekben éltünk, mint ahogy említettem, gimnáziumokban, konviktusokban, tehát a magyarságnak megvoltak ezek az intézményei.

A magyar egyetemi hallgatóknak három diákotthona volt. Az egyik a katolikusok Báthory-Apor Szemináriuma, azután volt a reformátusoknak a Református Kollégium, és volt diákotthona az unitáriusoknak is. Olyat, hogy magyar egyetemistáknak külön szervezete legyen nemzetiségi alapon, azt a románok nem engedélyezték, de felekezeti alapon lehetett. Így nekünk katolikusoknak volt az úgynevezett Majláth Körünk, ez Majláth erdélyi püspökről lett elnevezve, azután volt az unitáriusoknak a Dávid Ferenc Egylet, a reformátusoknak pedig a IKE (az Ifjúsági Keresztyén Egyesület). A közösségi életünket tehát ezekben az egyházi keretekben éltük, azonban együtt választottunk egy úgynevezett közös Diáktanácsot. Ez már Trianon után alakult ki, s ennek hagyománya szerint úgy volt, hogy az elnöke mindig református volt, a titkárát mindig katolikusok adták, és a háromtagú elnökségbe az unitáriusok is delegáltak egy tagot.

Ennek a Diáktanácsnak tulajdonképpen egy közös rendezvénye volt: évenként megrendezték a Kolozsvári Magyar Diákbált. Ez jelentős társadalmi esemény volt, ahova a magyar közélet, a kisebbségi közélet vezetőit kérték fel védnökül. A diákbálok egyik deklarált célja az volt, hogy bálok bevételéből: belépődíjakból és adományokból a szegénysorsú főiskolai és egyetemi diákokat segélyezhessék, támogathassák. Ezt a célt szolgálta a diákmenza is, ahol olyanok, akik nem kerültek be a diákotthonba, a közös menzán olcsóbban étkezhettek.

Visszatérve az általános politikai helyzetre, amint említettem, 1938 a román politikában a fordulat éve volt. Károly király átszervezte az egész politikai életet: megszüntették a politikai pártokat. Egypártrendszer alakult ki, megalakították a Nemzeti Újjászületés Frontját. A képviselőket egyenruhába bújtatták.

Romániában a magyar népesség politikai érdekvédelmi szervezet nélkül maradt egy rövid időre, mert megszüntették a Magyar Pártot is, aminek gróf Bethlen György[69], Bethlen István testvére volt a vezetője. Helyette viszont engedélyezték, mert érezték, hogy azért a magyarságnak kell valamit engedni, engedélyezték a Magyar Népközösség nevű szervezetet. Azt is megkívánták, hogy ez a szervezet ne legyen egy az egyben azonos a régi, megszüntetett magyar párttal. Ekkor Bethlen György helyett ennek élére gróf Bánffy Miklós[70] került, akinek ismert a neve és szerepe. Ebben a Népközösségben kapott helyet az új magyar generáció, az úgynevezett Erdélyi Fiatalok mozgalma, akik a Hitel című folyóirat körül csoportosultak, és Tamási Áronék, akik a Hitelt szerkesztették. Szerepet kapott Vita Sándor[71], Albrecht Dezső[72] (aki bánffyhunyadi volt egyébként), Kós Károlyék[73], azután Venczel József[74] katolikus részről (Márton Áronnak egy közeli világi munkatársa, kitűnő ember). Tehát 1939-ben megalakult a Magyar Népközösség.

Puskás Lajos, az én volt cserkészparancsnokom ekkor szervezte meg az öregcserkészekkel, vagyis az egyetemista cserkészekkel a kolozsvári Tízes Szervezetet, tehát a magyarság területi alapon álló szervezetét, amely idővel csodálatos intézménnyé alakult. Én akkor még mint fiatal egyetemista nagyon kötődtem a cserkészethez, és az volt a fő gondom, hogy mit lehet csinálni ezen a téren.

---

[69] *Bethlen György*, gróf (Kolozsvár, 1888 – Kolozsvár, 1968) jogász, földbirtokos, romániai magyar kisebbségi politikus, 1924-től az OMP (Országos Magyar Párt) alelnöke, 1926-tól 1938-ig elnöke. 1940 után a magyar parlament tagja. Sok zsidó személynek szerzett menlevelet. 1945 után több évet töltött romániai börtönökben, azután segédmunkásként dolgozott.

[70] *Bánffy Miklós*, gróf (Kolozsvár, 1873 – Budapest, 1950) író, grafikus, díszlet- és kosztümtervező, színpadi rendező, politikus. 1920–1921-ben Magyarország külügyminisztere. 1926-ban visszatért Erdélybe. az Erdélyi Helikon alapítója (1928). 1939-ben a román kormány megbízta a Magyar Népközösség megalapításával és vezetésével. 1940 után behívták a magyar Felsőházba. 1943-ban a magyar kormány nevében tárgyalásokat folytatott Bukarestben a háborúból való közös román–magyar kiugrásról.

[71] *Vita Sándor* (Nagyszeben, 1904 – Budapest, 1993) közgazdás, szerkesztő. 1940–44 között az Ellenzék napilap igazgatója; az Erdélyi Párt behívott képviselője a magyar országgyűlésben. Szót emelt a zsidók deportálása ellen, egyik aláírója volt a Horthynak benyújtott memorandumnak, mely a háborúból való kilépést sürgette. 1944 októberében a Kolozsvárra bevonuló szovjet hadsereg elhurcolta, és csak egy év múlva szabadult. Ezután Budapesten telepedett le.

[72] *Albrecht Dezső* (Bánffyhunyad, 1908 – Párizs, 1976) ügyvéd, politikus újságíró. 1936-tól 1944-ig a Hitel szerkesztője. 1939–40-ben a Magyar Népközösség társadalmi szakosztályának titkára. 1940-től 1944 őszéig képviselő a magyar parlamentben; 1941 tavaszától az Erdélyi Párt ügyvezető elnöke. 1944 szeptemberében Budapestre költözött. 1947-ben a román hatóságok kikérték mint háborús bűnöst. A letartóztatás elől Párizsba emigrált. Több emigráns sajtótermékben publikált.

[73] *Kós Károly*, szül. Kosch Károly (Temesvár, 1883 – Kolozsvár, 1977) korának híres építésze, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár, politikus.

[74] *Venczel József* (Csíkszereda, 1913 – Kolozsvár, 1972) társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró. A két világháború közti erdélyi magyar szociológia kiemelkedő személyisége.

Megszüntették ugyanis az összes ifjúsági szervezetet, így a cserkészetet is. Csak a már korábban megalakult Straja Țării (az Ország Őrei) mozgalmat engedélyezték az iskoláskorúaknak, az egyetemi ifjúság részére pedig egyetlen félkatonai szervezetet, ami az anyaországban a Levente intézménynek felelt meg nagyjából, ők voltak a premilitárok. De ezek az engedélyezett ifjúsági szervezetek egyben már kötelezőek voltak.

Dávid László

Amikor 1938-ban érettségiztem, már nem létezett a cserkészet. Ezért tehát egyik akkori közeli munkatársammal és barátommal, Dobri János[75] református teológussal, aki korában szintén cserkészvezető volt, azon kezdtünk gondolkodni, valamiképp meg kellene oldani, hogy a magyar ifjúságnak legyen mégiscsak saját szervezete. Talán az lehetne a megoldás, hogy valamilyen vallási, egyházi alapon álló ifjúsági szervezetet kellene létrehozni, ami pótolhatná cserkészetet a magyar nemzetiségű fiatalok számára. Mi ketten beszélgettünk erről, és aztán ezt a gondolatot elmondtam az egyetemi lelkészünknek, dr. Dávid Lászlónak[76], aki nekem egyébként hittanárom volt gimnazista koromban. Ő nem piarista, hanem világi pap volt, Rómában végzett, és amikor Rómából hazajött, mindjárt odahívta a Státus hozzánk hittanárnak. Az utolsó két évben volt a hittanárom, és közben Márton Áron utódjaként egyetemi lelkész is lett. Elmondtam neki ezt a problémát és az elgondolásunkat a megoldásra.

És ekkor jött életemben az a jelentős epizód, hogy kapcsolatba kerültem Márton Áronnal[77], a fiatal püspökkel. Látásból korábbról is ismertem, hiszen ő, amikor én

---

[75] *Dobri János* (Brassó, 1914 – Kolozsvár, 1990) református lelkész, teológiai tanár, cserkészvezető. 1939-ben részt vett a Romániai Magyar Népközösség, majd a Kolozsvári Tízes Szervezet munkájában. 1944 októberétől 1948-ig orosz fogságban volt. 1949. május 1-jétől a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (1948-ig: Református Theologiai Fakultás) tanára lett. Az ötvenes években többször letartóztatták és ítélték szabadságvesztésre. 1969-től haláláig a kolozsvári kerekdombi református gyülekezet lelkipásztora volt.

[76] *Dávid László* (Kézdivásárhely, 1907 – Kolozsvár, 1992): katolikus pap, filozófiai és teológiai doktor. Rómában a Gregoriana Egyetemen tanult. Felszentelése után több erdélyi városban szolgált. 1936-tól egyetemi lelkész Kolozsváron, 1940-től teológiai tanár Gyulafehérváron és Kolozsváron. 1945-ben a csíksomlyói tanítóképző megbízott igazgatója, 1946-tól püspöki titkár Márton Áron mellett. 1951-ben letartóztatták, 1964-ben szabadult amnesztiával. 1973-tól Gyulafehérvár, 1977-től 1984-ig a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa.

[77] *Márton Áron* (Csíkszentdomonkos, 1896 – Gyulafehérvár, 1980) 1939-től gyulafehérvári megyéspüspök. 1915-tól katona az első világháború végéig. 1919-től tanul a gyulafehérvári teológiai főiskolán. 1924-ban szenteli pappá Majláth Gusztáv püspök. Kápláni, hittanári és rövid plébánosi szolgálat után 1930-tól püspöki levéltáros, 1932-től püspöki titkár, majd egyetemi lelkész Kolozsvárott. 1938-tól gyulafehérvári apostoli kormányzó, majd 1939. februárjától felszentelt megyéspüspök. 1944-ben Kolozsváron nyilvánosan szót emel a zsidók deportálása ellen. 1949 júniusában a román kommunista hatóságok letartóztatták. 1951. augusztus 6-án 10 év szigorított fegyházra és

Márton Áron

szervitor voltam a konviktusban, ő egyetemi lelkészként szintén a szemináriumban ebédelt, de hát az elöljárók asztalát nem mi, diákok szolgáltuk fel, hanem az említett székely legények; és ahonnét még látásából ismertem: diák-rendezőként részt vettem a püspökké szentelésén is. Azt mondta nekem Dávid atya, amikor jelentkeztem nála ezzel az ifjúsági kérdéssel, hogy menjek el a püspök úrhoz. Hogyhogy menjek el? Úgy, hogy ő csütörtökönként Kolozsvárt tartott fogadóórát, ilyenkor tehát Gyulafehérvárról Kolozsvárra utazott. Azt mondja tehát Dávid: Menjen el, és mondja el neki ezt az ötletet. Hát én nagy drukkal el is mentem, be is ültem a fogadóterembe, és sose fogom elfelejteni: előttem Bethlen Györgyné volt, az említett egykori Magyar Párt-i gróf Bethlen György felesége, aki katolikus volt (férje református) és a Katolikus Nőszövetség vezető egyénisége volt. A Caritasnak is, amelynek cserkészként gyűjtöttünk, ő volt a vezetője, és küllemre egy nagyon bájos hölgy volt. Én leültem a következő székre, ő aztán bement a püspök úrhoz, és amikor kijött, a püspök úr kikísérte a fogadószobába, és kérdezte, ki következik? Felálltam. Döbbenten néz. Hát te ki vagy? Betessékelt. Bemutatkoztam, elmondtam, hogy a Dávid atya biztatására jöttem el a püspök atyához, és elmondtam neki ezt az ötletet. Nézett, nézett, már fiatalon is karizmatikus egyéniség volt, és úgy tudott az emberre nézni, hogy úgy érezte az ember, hogy a veséjébe lát. Végighallgatott, azután azt mondta nekem: Tudod mit? Két hét múlva újra itt leszek, gyere el, beszéljünk még erről. Elköszöntem.

A „két hét múlva” előtti napon siettem át Kolozsvárt a Fő téren a Mátyás király szobor előtt, hogy időben beérjek vacsorára, mert mint említettem, a konviktusban pedagógus-állásban voltam, és szokás szerint a diákokkal együtt étkeztünk. Siettem tehát, nem is néztem magam köré, de egyszer csak valaki megfogja a karomat: hát a Püspök úr volt. Az esti sétáját végezte. Megérkezett egy nappal előbb, és kiment sétálni. Egyszerűen, fekete reverendában, minden további nélkül. Kérdi: Hova sietsz? Mondtam, sietek, megyek vacsorázni. Ugye, nem kapsz ki nagyon, ha feltartalak? Mert most ráérnék, beszélgessünk most. Hogyan is gondoljátok ti ezt? És újra elmondtam, hogy itt mi a helyzet, nem maradhat így a magyar ifjúság; az egyház tudna nekik segíteni, mert az egyházi szervezetekre nem vonatkoznak a korlátozó politikai rendeletek, és ezen a téren lehetne valamit csinálni stb. Azt mondja nekem,

---

életfogytiglani kényszermunkára ítélik. 1955 márciusában szabadul. A Securitate élete végéig szoros megfigyelés alatt tartja. 1957 júniusától 1967 novemberéig háziőrizetben. 1969 és 1974 között többször utazhatott Rómába. 1974-ben segédpüspököt kapott Jakab Antal személyében utódlási joggal. Betegségére hivatkozva többször benyújtotta lemondását a Szentszéknek, ezt azonban II. János Pál pápa csak 1980 áprilisában fogadta el.

tudod, nem is butaság ez, amire ti gondoltok. Foglalkozni fogok vele, még hallani fogsz rólam. Ezzel búcsúztam el.

Közben eljött a csíksomlyói búcsú ideje, és a Majláth Körből többen lementünk Dávid László egyetemi lelkész vezetésével Csíksomlyóra erre az alkalomra, mert ez Székelyföld óriási seregszemléje, sőt nem csak Székelyföldé, de Moldvából is jönnek a csángók keresztek alatt száz kilométert gyalogolva a somlyói Máriához, és mivel én korábban nem voltam ezen a búcsún, nem láttam ezt az óriási nagy magyar népi megmozdulást, ezért így örömmel utaztam oda. Lezajlottak a délelőtti misék, nagyon érdekes volt, ezután pedig felmentünk a Kálvária-hegyre, amelynek tetején egy kápolnácska áll, hát elmentünk megnézni ezt a Szalvátor kápolnát. Amikor onnan visszaértünk, kérdezi Dávid atya: Hol volt? Nem találtuk! A püspök úr keresi magát. Engem, a püspök úr? Igen. Azonnal menjen a püspök úrhoz! Elmondta, hogy hol találom. A ferenceseknél volt megszállva, a nagy kolostorukban. És hát elmentem, és bocsánatot kértem, elmondtam, hogy hol voltam. A püspök atya nevetett, és azt mondja, hát jó, jó, hogy meg akartál szökni, de most azonnal vissza kell utaznod Kolozsvárra. Néztem egy nagyot, mert a tervek szerint úgy volt, hogy két napig még ott marad az egész társaság. Azt mondta, azért kell visszautaznod, mert fel kell keresned Vásárhelyi János püspök urat[78] (ő volt a református püspök), és megmondod neki, hogy holnapután 10 órakor találkozunk Bukarestben a Hotel Splendidben, mert 11 órakor lesz a királyi audiencia. Na látod, ez lett a ti javaslatotokból – mondta. Szóval, kiderült, hogy a három erdélyi püspök: a katolikus, a református és az unitárius királyi audienciára mennek ezt a kérdést előadni, mint a magyar egyházak közös kívánságát. Hát ez volt Márton Áron: egyszerűen fogadott és meghallgatott egy fiatal gyereket, egy elsőéves egyetemistát, és valóban kiérlelték a gondolatot. A református Dobri János persze addigra már beszélt Vásárhelyi püspökkel, de a három püspök megtárgyalta egymás között is a dolgot, és úgy látszik, Márton Áron kapta Bukarestből az értesítést, hogy a király mikor fogadja őket, és nekem kellett ezt az időpontot Vásárhelyi püspök úrral közölnöm. Mondanom sem kell, hogy csodálatos élményt jelentett számomra, hogy egy ilyen komoly dolgot sikerült elindítanunk.

Közben azonban a nagypolitikában az események egymást követték: 1939-ben megtörtént Kárpátalja visszacsatolása, a nemzetközi helyzet egyre éleződött, így halasztódott az ötletünk elfogadása, s majd a második bécsi döntéssel [1940] el is veszítette az aktualitását.

De ha a saját életemről van szó, akkor vissza kell még térnem az 1939-es évre. Akkor már másodéves egyetemi hallgató voltam. Már az első évben megtapasztalhattam, hogy a mi generációnk, ha szabad ezt a szót használnom, tehát az évfolyamunk, különböző magyar intézetekből verbuválódott egész Erdélyből, hiszen a csíkszeredai gimnáziumból, Székelyudvarhelyről, Sepsiszentgyörgyről, a katolikus Brassóból, a státusi gimnáziumból jöttek a bentlakók ide, a kolozsvári egyetemre és a Báthory-Apor Szemináriumba. Nagyon érdekes társaság alakult ki. Sok korábbi cserkész volt közöttünk, akiket már a Puskás által nevelt fiatal tanárok „faragtak", ők vezették ezekben a gimnáziumokban a cserkészcsapatokat. Tehát jó közösségi

[78] *Vásárhelyi János* (Maroscsúcs, 1888 – Kolozsvár, 1960) református lelkész, egyházi író; az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke 1936-tól haláláig.

szellem alakulhatott ki közöttünk. Ugyanakkor már az egyetem első évében észrevettük, hogy bizony a már említett Majláth Körnek és az egész Diáktanácsnak a vezetése jórészt az úgynevezett „ősjogászok" kezében van, tehát olyan diákok kezében, akik a négy vagy öt év helyett nyolc év alatt végezték el a tanulmányaikat, kártyáztak, biliárdoztak, tanulás helyett szórakozással töltötték idejüket. Báloztak, vendéglőbe jártak, iddogáltak stb., szóval, élték ezt a szemünkben korszerűtlen és felelőtlen magyar diákéletet.

Akkor, 1939-ben újra kellett választani a Majláth Kör vezetőségét. És akkor mi, tehát akik egészen fiatalok, másodévesek voltunk, de az előző évben jól összekovácsolódtunk, elhatároztuk, hogy ezeket az „ősjogászokat" ki fogjuk buktatni a választásnál. Ennek a „lázadásnak" én voltam az egyik mozgatója, de Dávid László, az egyetemi lelkész helyeselte a szándékunkat, az ő véleménye is az volt, hogy ebben a körben és a Diáktanácsban komoly dolgokkal is lehetne és kellene foglalkozni.

Tehát összeszerveződtünk. Emlékszem, Szabó Bélának hívták az előző diáktitkárt, ősjogász volt. A legnagyobb megdöbbenésükre, a szavazásnál kibuktattuk őket, és a mi jelöltjeink kerültek be, akik között én is ott szerepeltem. A jelölést már korábban megbeszélte Dávid László a fiatalokkal, nem önmagamat jelöltem. A régiek az első választást valami alaki hiba miatt megtámadták, és új szavazást rendeztek. Akkor abból még nagyobb vereséggel kerültek ki. Ott voltunk mi, egészen fiatalok, hát egy kicsit meg is ijedtünk az eredménytől, mert azért még nem volt elég tapasztalatunk.

A legnagyobb meglepetésemre én lettem a diáktitkár, engem választottak meg. Így azután kapcsolatba kerültem a hivatalosan akkor megalakult Magyar Népközösség vezetőségével, akkor ugyanis a Diáktanács már kapott egyfajta legális lehetőséget, és mint a Magyar Népközösség egyetemista szervezete működhetett ez a bizonyos diáktanács. Bázisként megmaradt a felekezeti szerveződés, de a Diáktanácsot beemelték a Népközösségbe. Így aztán én akkor, másodéves egyetemi hallgatóként kapcsolatba kerültem hirtelen az akkori erdélyi magyar politikai, kulturális stb. vezetőkkel. Az egyik alelnök például, Teleki Ádám[79], egy kövér, bohém ember egyszer meg akart ismerni mint a Diáktanács titkárát. Meghívott ebédre. Irtózatos zavarban voltam, mert ugye mégis csak egy grófról volt szó (noha az erdélyi főnemesek közel sem voltak olyan barokk mentalitásúak, mint a magyarországiak, és nem is voltak olyan gazdagok sem, hiszen őket már sújtotta a Trianon utáni román földreform), ezért egy kicsit furcsán éreztem magam, amikor egy hosszú asztal két végén ültünk, és inas szolgált fel…

[79] *Teleki Ádám,* gróf (Kolozsvár, 1900 – Kolozsvár, 1972) agrármérnök, mezőgazdasági szakíró, szerkesztő; a második világháború után többszörös politikai elítélt. – Vezető tisztségeket töltött be az Erdélyi Református Egyházkerületben, az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület), az EME (Erdélyi Múzeum Egyesület) és az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) keretében, 1938–40 között a Romániai Magyar Népközösségben. 1951-ben 10 év nehézbörtönre és 15 év kényszermunkára ítélték a Márton Áron nevével fémjelzett Memorandum-perben, 7 év után kegyelemmel szabadult. 1960-ban másodszor is letartóztatták, egy 1957-ben folytatott beszélgetés kapcsán a feljelentés elmulasztása miatt ítélték el. 1964-ben szabadult.

JI: Esetleg érdemes volna ezt az erdélyi vezető politikai réteget, ahogy megismerte, egy kicsit részletesebben jellemezni, milyen is volt ebben az időben az erdélyi társadalom. Milyen volt a felső, a vezető réteg?

KS: Én akkor ismertem meg a későbbi, a [második] bécsi döntés utáni Erdélyi Pártnak a vezetőségét (de nem sokkal ezután, 1940-ben már megvolt a bécsi döntés). Az úgynevezett Erdélyi Fiatalok társasága, akiket említettem, főleg a katolikus vonalról, akkor kerültek fel. Közöttük voltak olyanok, akik egyfajta ideáljaim voltak, akiket még mint szervitor megismerhettem, Venczel József például, aki a Hitel egyik tényleges szerkesztője volt. Széchenyi-koncepcióval jelentkező fiatal erdélyi értelmiségi társaság volt ez, akik akkorra értek be körülbelül. A folyóirat nagyon nívós volt, foglalkozott az erdélyi magyarság társadalmi, gazdasági, kulturális stb. problémáival, de azért kitekintést nyújtott a világra is és főleg Magyarországra – már amennyire akkor lehetett. Venczel Józseffel megismerkedtem (és vele a kapcsolatom a haláláig megmaradt, erre még vissza fogok térni), ő később professzor lett a kolozsvári egyetemen és igazgatója az Erdélyi Tudományos Intézetnek, amely megfelelt az itteni Teleki Pál Intézetnek, az erdélyi ügyekkel foglalkozott. Akkor ismertem meg közelebbről Albrecht Dezsőt, aki bánffyhunyadi volt egyébként, ügyvéd, ő lett az egyik alelnöke az Erdélyi Pártnak, ekkor ismertem meg Vita Sándort, valamint Mikó Imrét[80] az unitáriusok részéről. Ez volt az az előttünk járó nemzedék, amely az Erdélyi Fiatalokat jelentette. Tamási Áronnal akkor találkozhattam, amikor vezetőségi értekezletek meg háromnapos megbeszélések voltak, néha erdélyi magyar témákról. Kállay Ernő[81]volt a reformátusok részéről a IKE-ből[82] delegálva, ő volt a Diáktanács elnöke, én voltam a titkára. Az unitáriusok részéről pedig Gyallay Domokos[83]. Az ő édesapja[84] egy nagyon ismert könyvíró és újságíró is volt egyébként, az unitáriusok részéről, a Minerva Nyomdának valamilyen szellemi és talán anyagi vezetője. Ez egy tisztára magyar nyomda volt. Akkor még ilyenje is volt az erdélyi magyarságnak az úgynevezett királyi elnyomás alatt. Kállay Ernő nemrég felkeresett kétszer is, orvos Brassóban. Gyallay Domokos külügyi vonalra ment, és a Horthy-időben már a Külügyben szerepelt, egy darabig a bukaresti kö-

[80] *Mikó Imre* (Bánffyhunyad, 1911 – Kolozsvár, 1977) író, jogász, politikus. 1937-ben országgyűlési képviselő, 1939–1940: a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodájának főtitkára, a bécsi döntés után az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagja. 1944-ben részt vett az ellenállásban, az év őszétől 1948-ig orosz fogságban volt, 1948-tól orosz nyelvet tanított iskolában. Az ötvenes évek végén meghurcolták. A hatvanas évektől folytathatta közírói tevékenységét.

[81] *Kállay Ernő* (Budapest, 1915 – Brassó, 2001) orvos, orvosi szakíró, publicista. A Kolozsvári Református Kollégiumban érettségizett. Orvostanhallgatóként a Kolozsvári Magyar Diákszövetség elnöke. 1944-ben avatták doktorrá. Felnőtt élete nagy részében tüdőgyógyász főorvosként tevékenykedett, leghosszabb ideig Brassóban. Tanulmányokat és verseket is írt. 1960-ban letartóztatták társadalmi rend elleni szervezkedés vádjával. 1961-ben nyolc év szabadságvesztésre ítélték. 1964-ben szabadult.

[82] *IKE*: Ifjúsági Keresztyén Egyesület (anyaországi megfelelője a KIE volt: Keresztyén Ifjúsági Egyesület).

[83] *Gyallay Pap Domokos, ifj.* (Dés, 1919 – Toronto, 1995) jogász, diplomata, történész. 1949-ben emigrált magyar külügyi szolgálatból Kanadába.

[84] *Gyallay Pap Domokos, id.* (Bencéd, 1880 – Budapest, 1970) tanár, író, újságíró, szerkesztő.

vetségünkön volt, később valahogy disszidált. Egyszer egy affér miatt Bánffy Miklóssal[85] is tárgyaltunk – azt majd esetleg később elmondom, mi váltotta ki ezt a diákságból.

A Puskás Lajos vezette Tízes Szervezet Kolozsvárt abban az időben egy egészen óriási szervezet volt. Nem minden pont tizedik családnak, de minden utcának, ahol magyarok laktak, volt egy-egy társadalmi vezetője, aki számontartotta a magyarok problémáit. Kulturális munkát is végzett a Szervezet. Például minden héten egyszer kibérelték a Magyar Színházat. A Magyar Színház vezetője, akit akkor szintén megismertem, Kemény János[86] báró volt, az író, marosvécsi Kemény János. Ez a színház nagyon jelentős kultúrmissziót teljesített. Például minden szombat délután tartottak a magyar gimnazisták részére olcsó színielőadást. Ezeken én is részt vettem annak idején mint gimnazista, mert a mi gimnáziumunkban én voltam a jegyet elosztó, s ezért én ingyenjegyet kaptam. Ez volt a honoráriumom. Összeírtam, hogy ki milyen jegyeket kér, és én vettem meg, és én osztottam ki a gimnáziumban. Később a Tízes Szervezet is kibérelt rendszeresen egy estét, megvette az összes jegyet, és ő adta el azokat a szervezetén keresztül, tehát a tizedeseken keresztül, és így olyan magyar rétegek is megnézték a darabokat, akik bizony addig egyáltalán nem voltak színházba járók. Tehát felébresztették az igényt, és ezek voltak a színház legtömöttebb előadásai. Ott játszott Fényes Aliz[87], Nagy István[88], de más neves színészek is vonzották a közönséget.

Azután segélyezést is végzett a Tízes Szervezet. Egyszer a Nádas-patak kiöntött, óriási árvíz volt, és nagy kárt okozott sok-sok magyar családnak. Olyan részeken öntött ki a patak, ahol kisemberek, szegény emberek laktak. Akkor megmozdult Kolozsvár társadalma, és megindult a gyűjtés a házak újjáépítésére…

Ami az akkori kapcsolataimat illeti: Márton Áronnal – az említetteken kívül – volt még egy érdekes találkozásom, 1939/40 körül. Márton Áron ugyanis meghívta a bukaresti pápai nunciust[89] egy erdélyi körútra, és végigjárta vele a Székelyföldet, ahol a nép óriási lelkesedéssel fogadta püspökét és a pápai nunciust. Nagy díszkapukkal, egyebekkel, és azt hiszem, komoly misszió, jelentős esemény volt abból a szempontból is, mert így a pápa és a pápai diplomácia kaphatott bizonyos információkat az erdélyi magyarságról. Ennek a látogatásnak kapcsán azt mondja nekem egyik este Dávid László, hogy Sanyi, tíz órakor indul a vonat Bukarestbe, magának le kell utaznia Bukarestbe. Nekem, miért? Azt feleli, azért, mert holnap 11 órakor

---

[85] *Bánffy Miklós*, gróf (Kolozsvár, 1873 – Budapest, 1950) író, grafikus, díszlet- és kosztümtervező, színpadi rendező, politikus, külügyminiszter.

[86] *Kemény János*, báró (Pittsburgh, 1903 – Marosvásárhely, 1971) író, költő, színházigazgató, mecénás, a marosvécsi Helikon írói munkaközösség megalapítója.

[87] *Fényes Alice*, színészként Aliz (Nagyvárad, 1918 – London, 2007) színésznő. 1934-től 1941-ig Kolozsvárott játszott. 1941-től 1944-ig a Vígszínház tagja volt.

[88] *Nagy István* (Maroslekence, 1909 – Budapest, 1976) színész, 1936-41 között a kolozsvári Nemzeti Színházban játszott.

[89] *Andrea Cassulo* (1869–1952) olasz katolikus pap, püspök, 1921-től címzetes érsek; pápai delegátus Egyiptomban (1921–27), Kanadában (1927–36), majd nuncius Romániában. 1939-ben ő szentelte püspökké Márton Áront. Többször tiltakozott Antonescu marsallnál a zsidókkal szembeni bánásmód miatt. A román hatóságok 1946-ban kiutasították az országból. (A Márton Áron kíséretében lezajlott székelyföldi látogatására 1939. május végén, június elején került sor.)

van a nuncius születésnapja, és mert erről a bizonyos körútról Bethlen Györgyné készített egy székely szőttes halinába burkolt gyönyörű albumot. A Püspök úr már lenn van Bukarestben, de az album csak most lett kész, és ezért le kell vinni, hogy át tudja adni emlékül a nunciusnak. Még nem jártam Bukarestben. Azt mondja, nem baj. Elmondta pontosan, mikor érkezik meg a vonat, menjek be a Hotel Splendidbe, a püspök úr ott van megszállva, ő már vár engem, és 12-kor vagy fél egykor indul egy gyorsvonat, amivel azonnal jöhetek is vissza. Hát így teljesítettem egy futárszolgálatot, amely azért is érdekes volt, mert akkor a püspök úrral reggeliztem, és beszélgettünk. És ezek már nagyon izgalmas idők voltak, mert akkor bizony mindenkinek a szeme már azon volt, hogy valami velünk is fog történni.[90] És meg kell mondanom, tele voltunk várakozással, hogy a Felvidék és Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülése után talán Erdéllyel is lesz valami; akkor ez foglalkoztatott bennünket.

Ugyancsak 1939-ben rendezett a Diáktanács egy nagy Kodály-Bartók hangversenyt a Magyar Színházban[91], egy délutáni előadást, amit Domokos Pál Péter[92] mint karnagy hozott össze, s ebben részt vett Kolozsvár egész ifjúsága. Tehát a felekezeti egyetemista énekkarok, külön a Majláth Köré, a Dávid Ferenc Egyleté[93], az IKE-é, azután a kolozsvári magyar gimnáziumok énekkarai; és csupa magyar népdalt és Kodály-feldolgozásokat adtak elő. Emlékszem: a *Jézus és a kufárok*, meg a *Psalmus Hungaricus*; a *Forr a világ, bús tengere, ó magyar* hangzottak el (csak a magyar szót nem volt szabad kiejteni, helyette azt énekeltük, ifjú). Úgy volt megrendezve, hogy a színház páholyainál két oldalt is volt egy-egy énekkar, a nagy énekkar pedig a színpadon, és fenn az erkélyen is két helyen énekkarok voltak, és kánonban énekeltük darabokat, úgy intett be Domokos Pál Péter, aki csizmásan, székelyharisnyában vezényelt. Ő mindig ilyen népviseletben lépett fel, és akkor már olyan volt a hangulat, hogy az egyetemi hallgatók mind kis botokat vittek fel a kabátjuk alatt, hogy ha kijövünk az utcára, és netán nekünk támadnak a románok, akkor védekezni

---

[90] Ha pontos a visszaemlékezés, akkor erre a bukaresti útra 1939. november végén kerülhetett sor (Cassulo születésnapja: november 30.), ekkorra már megtörtént a Felvidék visszacsatolása és Kárpátalja visszafoglalása.

[91] „BARTÓK–KODÁLY-HANGVERSENY. A kolozsvári magyar főiskolai hallgatók hónapok óta lelkes munkával készülnek a csütörtök esti Bartók–Kodály-hangversenyre. Kétségtelen dolog, hogy a magyar népi zenének ez az ünnepélye, amelynek keretében a magyar főiskolai ifjúság először áll a közönség elé együttesen, az idei zenei évad egyik legkimagaslóbb eseménye lesz." – Közli az Ellenzék c. napilap 1939. márc. 22-i száma.

[92] *Domokos Pál Péter* (Várdotfalva, 1901 – Budapest, 1992) Széchenyi-díjas tanár, történész, néprajzkutató, a csángók történetének, kultúrájának kutatója. 1926-ban a budapesti Tanárképző Főiskolán matematika, fizika, kémia, és ének-zene szakon végzett, majd visszatért Erdélybe. Egyik fő szervezője volt a csíksomlyói Ezer Székely Leány Napja nevű rendezvénynek. 1940-ben, a második bécsi döntés után a Kolozsvári Állami Tanárképző igazgatójává nevezték ki. 1944 őszén családjával Budapestre menekült. 1945-től a Közoktatási, később a Népjóléti Minisztériumban dolgozott. Innen 1948-ban elbocsátották. Ekkor Szárászpusztán gazdálkodásba kezdett, az áttelepült moldvai csángók és bukovinai székelyek között folytatta tovább a népzenegyűjtést. Később állást kapott egy újpesti általános iskolában, innen került a József Attila, majd a Kaffka Margit Gimnáziumba. 1961-ben nyugdíjazták. Ebben az időben házkutatás is volt nála, amit rendőri felügyelet követett. – Lásd még: https://keresztenyszo.verbumkiado.ro/archivum/2013/februar/13.html

[93] A *Dávid Ferenc Egylet*et unitárius hívek alakították meg 1885-ben Kolozsvárott.

tudjanak. „Egy barázdát sem adunk vissza” – mondták akkor a románok. Akkor már forró volt a hangulat.

JI: Összecsapásokban is kifejeződött ez?

KS: Az egyetemeken igen. Egy verekedést egyszer az hiúsított meg, hogy abban a pillanatban lépett be a professzor, épp jogfilozófia óra kezdődött volna, Speranția[94]-nak hívták a tanárt. Na, de uraim! Mi van itt? Mindenki üljön a helyére! Akkor volt éppen kitörőben a verekedés. De feszült hangulat volt mindenütt, a román újságcikkekben is. Akkor már nagy volt a nyugtalanság a lelkekben: bennünk nagy vágy, örömteli várakozás, bennük pedig félelem, mármint Erdélyt illetőleg. Szóval, ilyen körülmények között zajlott le ez a gyönyörű hangverseny is, és persze mindenki teli tüdővel és telve reménnyel énekelt.

JI: Elnézést, ezt a reményt önök részéről az első bécsi döntés táplálta egyedül, vagy voltak más jelek is vagy más biztató dolgok?

KS: Mondjuk azt, hogy egyszerűen megindult a revízió.

Meg kell mondanom, mi akkor még nem gondolkoztunk világméretekben, és valóban, akkor előttünk a nemzetiszocializmusról meg az olasz fasizmusról még nem az a kép rajzolódott ki, ami aztán később egyre inkább nyilvánvalóbbá vált. Habár én, mondjuk, az olasz fasizmus és a német nácizmus között azért feltétlen különbséget teszek ma is. A német nemzetiszocializmus volt a teljes kegyetlen irány, nem annyira az olasz. Akkor még ezekkel természetesen nem voltunk annyira tisztában, a fajelmélettel sem, egyrészt fiatalok is voltunk, másrészt bennünk élt a vágy, hogy szabadon magyarok lehessünk és Magyarországhoz tartozzunk, és akkor sokan úgy látták, hogy ennek lehetőségét az olasz–német támogatás adhatja meg a magyarságnak. Tehát emiatt kezdetben valóban volt a magyarságban egy bizonyos szimpátia a németek és az olaszok iránt. De hangsúlyozom, ez akkor közel sem az a helyzet volt, amivé aztán a háborúban és a háború végén fejlődött.

Amiről még szeretnék beszélni: Ebben a korszakban találkoztam először a keresztényszociális gondolattal. Tudniillik az történt, hogy 1939-ben, tehát a második bécsi döntés előtt több mint egy évvel, Dávid László egyszer azt mondta: Sanyi, kellene a Majláth Körnek egy emlékülést tartania a *Quadragesimo anno* megjelenésének évfordulója alkalmából[95]. Mi az a Quadragesimo anno? Tudniillik érdekes az, hogy mi ugyan egyházi iskolába jártunk és hittant tanultunk, de soha senkitől nem hallottunk a keresztény szociális tanításokról semmit. És Dávid, aki hittanárunk volt hetedikben, nyolcadikban, ő sem említett róla semmit. De azért, úgy látszik, hogy ő foglalkozhatott ezzel a kérdéssel, mert akkor ideadta nekem a Quadragesimo anno-t és a Rerum novarumot[96]. Köztudott, a *Rerum novarum* XIII. Leó pápa alatt jelent meg, ez foglakozott először, még az a 19. század végén, a kapitalizmus kritikájával és a munkásság jogaival. Rá 40 évre jelent meg XI. Piusz alatt a *Quadragesimo anno*. A Rerum novarum 40. évfordulóján, megemlékezik róla, de egyúttal tovább is lép a szociális tanítások terén, és bizonyos direktívákat ad. A Quadragesimo anno-

[94] *Eugeniu Speranția* (1888–1972) román költő, szociológus, filozófus, egyetemi tanár.

[95] A *Quadragesimo anno* szociális enciklikát XI. Piusz pápa jelentette meg 1931. május 15-én.

[96] *Rerum Novarum*: az első szociális témájú pápai körlevél. XIII. Leó pápa adta ki 1891-ben. Fő témája a munkások helyzete.

ban jelenik meg az úgynevezett hivatásrendi gondolat, amit sokan nagyon negatívan értékeltek egészen a legutóbbi időkig, most kezdenek újra erre visszatérni. XI. Piusz azt javasolta, hogy legyen meg minden hivatás-ágnak a maga szervezete, rendekbe tömörülve, és ezeken belül jöjjenek elő az érdekellentétek, de a megoldások is. Az ilyen elgondolásokban a Mussolini-féle korporációk és egyebek is szerepet játszhattak, de ha az ember végiggondolja, a hivatásrend nem akarta a politikai parlamentet helyettesíteni, hanem a régi felsőházak és stb.-k helyett akartak egy olyan második kamarát létesíteni, ahol ezek a kérdések felszínre kerülnek, és aztán politikai egyeztetéssel, a közös érdekek felismerésével születnek megoldások. Én akkor ismertem meg ezeket az elgondolásokat. Igyekeztem erre az előadásra felkészülni, amennyire az akkori körülmények mellett lehetett, de hozzáolvasási lehetőségem nem volt, mert hiszen akkor még nem jelentek meg könyvek erről a témáról magyarul, és ezért azt gondolom, nagyon gyatra lehetett az első előadásom a Quadragesimo anno-ról és Rerum novarum-ról. Mégis, e két szociális körlevél megismerése az egész későbbi életemre kihatott, mert ha én akkor nem ismerem meg azt, hogy a keresztény társadalomtudomány és az egyházi tanítóhivatal is ad eszmei–elméleti eligazításokat a szociális feszültségek kérdésében, hanem például mondjuk a marxizmussal találkoztam volna először, akkor nem lehetetlen, hogy belőlem nagyon komoly marxista lett volna, mert az én társadalmi hátterem, ahogy említettem már, erre a témára nagyon érzékennyé tett.

JI: Tehát a szociális érzékenysége valamilyen irányba mindenképpen elvitte volna?

KS: Mindenképpen. Mert a bőrömön éreztem a változás szükségességét. Ezt közvetlenül is megtapasztaltam, családon belül is, például az ágyrajáró Endre bátyám sorsában. És a két másik bátyám is fizikai munkás volt. Tehát ők is a sokszor nehéz munkássorsban osztoztak, és ha más nem, az irántuk való szolidaritás ezt a kérdést előbb-utóbb felszínre hozta volna bennem.

Az egyetemen az egyik tárgyunk a szociológia-filozófia volt (a jogfilozófiai tanszékhez tartozott), és az általam már említett Speranția professzor tartott e tárgyból szemináriumokat is. Miután ezt a témát megismertem, ami akkor annyira új volt, gondoltam, készítek egy szemináriumi dolgozatot az egyetemen erről a kérdésről. És akkor Dávid atya összehozott egy román görögkatolikus teológiai tanárral (ha jól emlékszem Agârbiceanunak[97] hívták), akitől megkaptam ezeket a kiadványokat román nyelven. Mert hiszen a román szakkifejezések annyira mások voltak. És akkor fogtam magam, megírtam a dolgozatot, és beadtam Speranțiához. Mondanom se kell, dolgozatom óriási megrökönyödést váltott ki belőle, érdemben nem is foglalkozott vele. Azt mondta, hogy ő erről még nem is hallott, őt ez a téma nem is érdekli. Tudomásul vette, de megbeszélésre sose került. Számukra ez annyira új és ismeretlen valami volt.

Ugyancsak ezzel az időszakkal kapcsolatban kell megemlítenem a következőket:

[97] *Ion Agârbiceanu* (Szászcsanád, 1882 – Kolozsvár, 1963) román író, költő, görögkatolikus pap, a Román Akadémia tagja. (Teológiát Budapesten tanult.)

Ekkor már nagyon a levegőben volt, hogy valamiféle revíziónak Erdéllyel kapcsolatban is be kell következni, hogy minket is el fog érni ez a hullám. 1939-ben történt az is, hogy cserkész vonalon Dobri Jánossal kiutaztunk Magyarországra. Itt a cserkészszövetségben sok mindenről beszélgettünk, érdeklődtünk a további lehetőségekről, meg az itteni problémákról. Mielőtt Kolozsvárról elindultunk, Dávid László adott nekem egy névjegyet, hogy keressem fel a jezsuita páter Vargát[98]. Ő volt Magyarországon a katolikus szociális mozgalmak egyik szellemi irányítója. És azt is mondta Dávid, hogy P. Varga talán tud nekem adni további anyagokat ezekkel kapcsolatban. Bementem tehát Budapesten a jezsuitákhoz. P. Varga egyetemi tanár volt, ez látszott is a szobáján: mint minden filosz, kissé rendetlenül körül volt bástyázva könyvekkel. Néhány szót váltottunk egymással, de ő azután azt tanácsolta, hogy keressem fel Vida Istvánt[99] a Kálmán utca 10-ben, akkor már ő volt a Hivatásszervezet[100] a vezetője. Ott megismerkedtem Vida Istvánnal, ő azután elküldött az EMSZO-központba[101], ahol felpakoltak engem mindenféle nyomtatványokkal. Voltak szervezési mintacsomagok, abban volt Munkás káté, egy kék színű füzet, azután a Magyar Cél (ez a KALOT-nak[102] volt egy füzete) és más brosúraszerű dolgok, öt-hat egy-egy csomagban. Kettőt vagy hármat is kaptam belőle, hogy majd

---

[98] *Varga László* (Szombathely, 1901 – Leuven, 1974): jezsuita szerzetes, neves szociológus, közíró, főiskolai tanár. A harmincas-negyvenes évek keresztényszociális törekvéseinek, mozgalmainak egyik vezéralakja, főként elméleti síkon, irodalmi és tanári munkássága révén. 1945-től visszavonult a közvetlen politizálástól. 1952-ben nyugatra emigrált. A vallon jezsuiták Leuven közelében fekvő egenhoveni főiskoláján tanított szociológiát 1953–57 között. 1957 végén egy évre Münchenbe került lelkipásztori munkára, majd a Benelux államok magyar főlelkésze lett

[99] *Vida István* (Komárom, 1915 – Budapest, 1996): jogász, szociálpolitikus, könyvkereskedő, könyvtáros. – A kalocsai jezsuita gimnáziumban érettségizett, 1937-ben jogi és államtudományi doktorátust szerzett.1936: bekapcsolódott a katolikus szociális reformmozgalomba, foglalkozott a nyomortelepek problémájával, majd az EMSZO és a Hivatásszervezetének titkára, a KALOT központi tanácsának tagja lett. 1944-ben a nyilasokkal, 1945–48 között a kommunistákkal került szembe. 1957-ig fizikai munkából élt, azután antikvár könyvkereskedő volt Budán. – 1971-ben az NSzK-ba menekült, egyetemi könyvtárosként dolgozott, 1979-től részt vett a nemzetközi Erasmus-kutatásban. 1995-ben hazatért Magyarországra. (A Magyar Katolikus Lexikon nyomán)

[100] A *Hivatásszervezet* (teljes nevén: a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete) keresztény munkás-érdekvédelmi szervezet a 20. század első felében. A KALOT-hoz hasonlóan ez a szervezet is Szegedről indult, Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm jezsuiták vezetésével. 1939-ben vált országos mozgalommá. Ekkor az ipari tagozatnak 14, az agrártagozatnak 6, az értelmiségi tagozatnak 23 csoportja volt szerte az országban. A bécsi döntést követően Erdélyben is megkezdődött a szervezkedés. 1941-ben a Hivatásszervezetnek 300 szervezetében 25 000 tagja volt. 1943-ban az Hivatásszervezetnek már húsz helyen működött titkársága az országban. Az ipari és agrártagozat együttes taglétszáma megközelítette a százezret. Tíz munkásfőiskolán képezték a jövendő munkásmozgalmi vezetőket.

[101] Az *EMSZO* (Egyházközségi Munkásszakosztályok) a katolikus egyházon belül a 20. század első felében létrejött keresztényszociális munkásmozgalmi szervezet. Fő feladatának a tagok és a hívek állampolgári, társadalompolitikai, világnézeti képzését és nevelését tekintette, de karitatív és kulturális tevékenységet is végzett.

[102] A *KALOT* (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) egyházi indíttatású világi szociális agrárifjúsági reformmozgalom volt; a 20. századi magyar történelem egyik legsikeresebb civil szerveződése. 1935-ben Kerkai Jenő kezdte szervezni néhány világi munkatárs segítségével. 1938 végére a helyi szervezetek (egyletek) száma eléri az ezret, a tagság száma 62 ezer, a pártolótagoké kb. 150 ezer. KALOT első öt évében 279 megtartott vezetőképző tanfolyamon

otthon tanulmányozzam át. Ezeket haza is vittem Kolozsvárra, és áttanulmányoztam őket, és egy csomagot úgy, ahogy volt, átadtam a már említett Nonn Györgynek, akiről akkor már tudtam, hogy ő munkáskérdésekkel foglalkozik, a MADOSZ-ba jár.

JI: Ez mi volt?

KS: Ez a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége volt, egy baloldali marxista munkásszervezet. Balogh Edgárék[103] dolgoztak ebben. Nonn egyetemi hallgatóként csatlakozott hozzájuk. Én akkor még nem voltam tisztában azzal, hogy ő a történelmi dialektikus materializmust vallja. Közbevetőleg jegyzem meg: azt hiszem, ő Romániából már a bécsi döntés előtt is járt kint Moszkvában, valószínűnek tartom, hogy ezt elvihette magával, mert ez kiderült a Csatári Dánielnek[104] a Forgószél című könyvéből, amelyben Nonn Györgyről is többször szó van. (Én kértem később Nonn Gyurkát, hogy ezt adják ki, járjon valahogy közben. Végül az Akadémia Kiadó adta ki vagy 20 évvel ezelőtt Forgószélben címen, alcíme: Román–magyar kapcsolatok 1940-1945 között[105]. Szenzációs könyv, de csak 800 példányban adták ki. Dokumentumkötet. Nekem megvolt, még akkor vettem egyet frissen. Az egyiket elvittem a Márton Áronnak, a sajátomat pedig odaadtam a Venczel Józsefnek, amikor kiszabadult a börtönből. Nagyon érdekes könyv, ezt a legkritikusabb időszakot tárgyalja, és egészen jól van megírva.) Ebből a könyvből tudom, hogy a Nonn György már akkor is járt a Szovjetunióban, amikor Észak-Erdély még Romániához tartozott, és a bécsi döntés után újra megfordult Moszkvában, és bizonyos direktívákat hozott a Kominterntől az itteni párt részére. Tehát ebből az időből, 1939-ből datálódik a mi ismeretségünk, tehát még a bécsi döntés előtti időből.

JI: Miért éppen Nonn Györgynek adta oda ezeket az írásokat?

KS: Amint már többször említettem, akkor az egyetem mellett pedagógus voltam, nem laktam bent a Báthory-Apor Szemináriumban, csak ott ebédeltem, és eléggé lekötött délelőtt az egyetem, délután pedig a feladataim a konviktusban, például, mi vittük a diákokat sétára. Azután figyelemmel kellett kísérni a tanulmányaikat, ki kellett kérdezni a gyengébbeket, és tanulnom is kellett az egyetemre. Így eléggé kevés időm maradt másra, addig Nonnt is csak felületesen ismertem, de a kollégáim mondták, hogy a Nonn György jár a MADOSZ-ba, és dolgozik nekik.

---

17 458 parasztlegény nyert kiképzést, s a mozgalom 3 500 faluba jutott el. A mozgalom 1940 és 1945 között húsz bennlakásos népfőiskolát alapított.

[103] *Balogh Edgár* (Temesvár, 1906 – Kolozsvár, 1996) fiatal korában Csehszlovákiában, majd Romániában működő baloldali publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár, tudományegyetemi rektor. Szlovákiában egyik kezdeményezője és szervezője volt a magyar baloldali ifjúsági Sarlós-mozgalomnak. 1931-től kommunista. 1935-től főként Erdélyben tevékenykedett. A 2. világháborúban részt vett az észak-erdélyi antifasiszta-ellenállásban. 1945-től vezető kultúrpolitikai pozíciókat töltött be. 1949-ben letartóztatták, 1956-ban rehabilitálták. Ezután egyetemen tanított és (fő)szerkesztői munkát végzett és könyveket írt.

[104] *Csatári Dániel* (Baratka/Románia, 1927 – Budapest, 2008). Debrecenben érettségizett, az ELTE bölcsészkarán tanult román-francia szakon. Történész, egyetemi tanár, a történelemtudományok kandidátusa.

[105] Helyesen: Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945*), Akadémiai Kiadó, 1968. (Nonn György hosszú recenziót írt e könyvről a Magyar Nemzet 1969. március 30-i számában.)

Az Írisz-telep (amely az azonos nevű porcelángyár körül alakult ki) Kolozsvár egyik munkásnegyede volt. Itt működött egy nagyon rendes, szociális érzékű pap, Ábrahám Miklós[106], aki célzottan foglalkozott a munkásokkal. Volt egy kápolnájuk és kultúrházuk; tudom, hogy Nonn is időnként kiment az Írisz telepre, de ők a Vasas Szakszervezet székházában, a MADOSZ-ban dolgoztak. A MADOSZ-t ebben a királyi diktatúrában már nem nagyon engedték működni, föld alá szorították, de korábban legálisan működött, mert létezett szociáldemokrata párt is, ennek is főleg magyarok voltak a vezetői, a román politikának pedig jól jött az, hogy az eléggé polgári színezetű Magyar Párt mellett vannak más különálló pártok is, mert ez a magyarságot megosztotta. Túl erősek nem voltak, de léteztek. Akkor még ott dolgozott Nagy István[107], a munkásíró, Balogh Edgár és Nonn György is. Ugyan nem Kolozsvárt, de Kacsó Sándor[108], az újságíró Brassóban szintén az erdélyi baloldalhoz tartozott.

Az erdélyi magyarságra jellemző volt egyébként, hogy a különböző világnézetű és felekezetű politikusok és írók, akik foglalkoztak az erdélyi magyarság kérdéseivel, tartották egymással a kapcsolatot, ugyanúgy, mint például a Felvidéken a sarlósok és a Prohászka-körök tagjai; bár gyakran személyi alapon jöttek össze, s bár voltak vitáik, de keresték a közös érdekeket Erdélyben is. Az 1937-es vásárhelyi találkozón is a legkülönbözőbb árnyalatok képviselői is részt vettek. Voltak ott papok, legkülönbözőbb világi emberek, ott voltak a Korunk, a Hitel, az Erdélyi Helikon emberei, szóval egy igen széles körű szellemi társaság. Ennek a történetét nagyon szépen megírta Csatári Dániel A Vásárhelyi találkozó című könyvében[109], amely szintén az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg. De akkor én még gimnazista voltam, annyira még nem ismertem ezt a kérdést. És ilyen alkalmak voltak a Kemény János báró kastélyában megrendezett marosvécsi találkozók is.

JI: A Korunk köre milyen hatást gyakorolt itt, hogy emlékszik vissza?

KS: Bevallom őszintén, nem voltam olvasója a Korunknak. De olvastam a *Hitelt*, a katolikusok érdekes folyóiratát, az *Erdélyi Tudósítót*, erről később teszek majd

---

[106] *Danczkay Pattantyús-Ábrahám Miklós* (Szamosújvár, 1907 – Barót, 1996) örmény származású római katolikus pap. 1930-tól 1939-ig: a kolozsvári Szent Mihály templomban káplán, az Írisztelep lelkésze, a Kolping egylet vezetője. A szocialista Romániában négyszer tartóztatták le, háromszor bebörtönözték, összesen hét évet és négy hónapot töltött börtönben. Valószínűleg Márton Áron püspök utolsó titkos ordináriusa volt. 1964-től baróti plébános. 1979-ben a börtönévek következményeként megvakult, ezért nyugdíjazták.

[107] *Nagy István* (Kolozsvár, 1904 – Kolozsvár, 1977) erdélyi magyar író, publicista, a Román Akadémia tagja.

[108] *Kacsó Sándor* (Mikháza, 1901 – Kolozsvár, 1984) erdélyi magyar író, szerkesztő, közíró, baloldali politikus. Tagja volt az Erdélyi Helikon munkaközösségének, és az úgynevezett székely írócsoporthoz tartozott. 1927 őszétől belső munkatársa, majd 1938-tól 1940-ig a főszerkesztője volt Brassói Lapoknak, de más lapokban is publikált. A második bécsi döntést követően Romániánál maradt Nagyenyedre költözött, és a dél-erdélyi magyarság egyik szellemi vezetőjeként tevékenykedett. 1947-től parlamenti képviselő, majd 1947 és 1951 között a Magyar Népi Szövetség elnöke volt. 1952-től 1968-as nyugdíjba vonulásáig az Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári fiókját vezette.

[109] Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Akadémiai Kiadó, 1967 (Irodalomtörténeti füzetek. 56.).

Venczel József

említést. Veress Ernő[110] szerkesztette, havi folyóirat volt. Ebbe Márton Áron, György Lajos[111], Venczel József is írtak, egy nagy formátumú havi folyóirat volt. Azután volt az *Erdélyi Iskola*, amit György Lajos és Márton Áron is szerkesztettek; ez, azt hiszem, negyedévenként jelent meg. Kulturális, pedagógiai folyóirat volt, nagyon nívós. Nekem valaki azt mondta, hogy nem volt az egész magyar nyelvterületen még egy ilyen nívós folyóirat, mint amilyen az Erdélyi Iskola volt. Egyébként az erdélyi és a kolozsvári szellemi élet magyar szempontból nem volt provinciális jellegű, teljesen egyenrangú központ volt a budapesti szellemiséggel. Talán néha még „magyarabb" is volt, de teljesen önálló.

JI: Említette, hogy kapcsolatba került a magyarországi katolikus szociális mozgalmakkal. Esetleg jellemezné ezeket röviden? Érdekes lenne talán pár szót erről is hallani.

KS: Erről majd később szeretnék szót ejteni. Most talán célszerű lenne kronologikusan folytatni.

[110] *Veress Ernő* (Csíkszentimre, 1892 – Székelyudvarhely, 1973) erdélyi magyar római katolikus pap, plébános, egyházi író, teológiai tanár, az Erdélyi Katolikus Akadémia tagja.

[111] *György Lajos* (Marosvásárhely, 1890 – Kolozsvár, 1950) irodalomtörténész, bibliográfus, szerkesztő. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára (1931–40), majd a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály elnöke (1940–47), 1931-től a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán magántanár, 1940-től 1947 tavaszáig a kolozsvári magyar egyetem nyilvános rendes tanára és prorektora. Több erdélyi és magyarországi irodalmi társaságban tevékenykedett; 1931-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1942-ben rendes tagjává választotta. Az Erdélyi római katolikus egyházmegye egyik világi vezetője haláláig, az Egyházmegyei Tanács (Státus) igazgató tanácsosa, az Erdélyi Katolikus Akadémia főtitkára és az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alelnöke. (Wikipédia)

„KIS MAGYAR VILÁG” ÉSZAK-ERDÉLYBEN (1940–1944)

Eljutottunk a bécsi döntés idejéig. Megérett rá az idő. Az köztudomású, hogy először Magyarország jelentett be területi igényeket Romániával szemben, amit a románok elutasítottak. Azután Turnu Severinben, a Zsófia hajón folyt tárgyalás, ahol megint nem tudtak megegyezni; a románok semmit nem ajánlottak föl, s közben nagy erődítéseket végeztek a határ mentén, Nagyvárad környékén és végig egyfajta „Maginot-vonalat” próbáltak kiépíteni.

Akkor nekünk, diákoknak vakációnk volt. Én akkor, 1940-ben fejeztem be a másodévet, és ősszel kezdtem volna el a harmadik évet az egyetemen, otthon voltam. Nekünk nem volt rádiónk, akkor a rádió még eléggé ritkaságszámba ment, de udvaroltam egy kislánynak, közel laktak hozzánk, és náluk szoktam volt a rádiót hallgatni. Éppen ott ültem náluk, amikor kezdték bemondani a bécsi döntés eredményét. Azt nem tudom elmondani, hogy hallatán mit éreztem. Nem volt nálam térkép, és mondták, hogy hol jön a határ, hol vonul végig, és elmondták, hogy Bánffyhunyadtól északra öt kilométerre, mondtak helyiségeket, és hirtelen nem tudtam, hogy merre van észak, merre van dél, hogy mi most benne vagyunk-e vagy nem vagyunk benne, annyira fel voltam dúlva. Rohantam ki az utcára térképet szerezni, és amikor meglett a térkép, láttam, hogy Kalotaszentkirálynál megy a határ, és az én szülőfalum, Magyarókereke Romániában maradt.

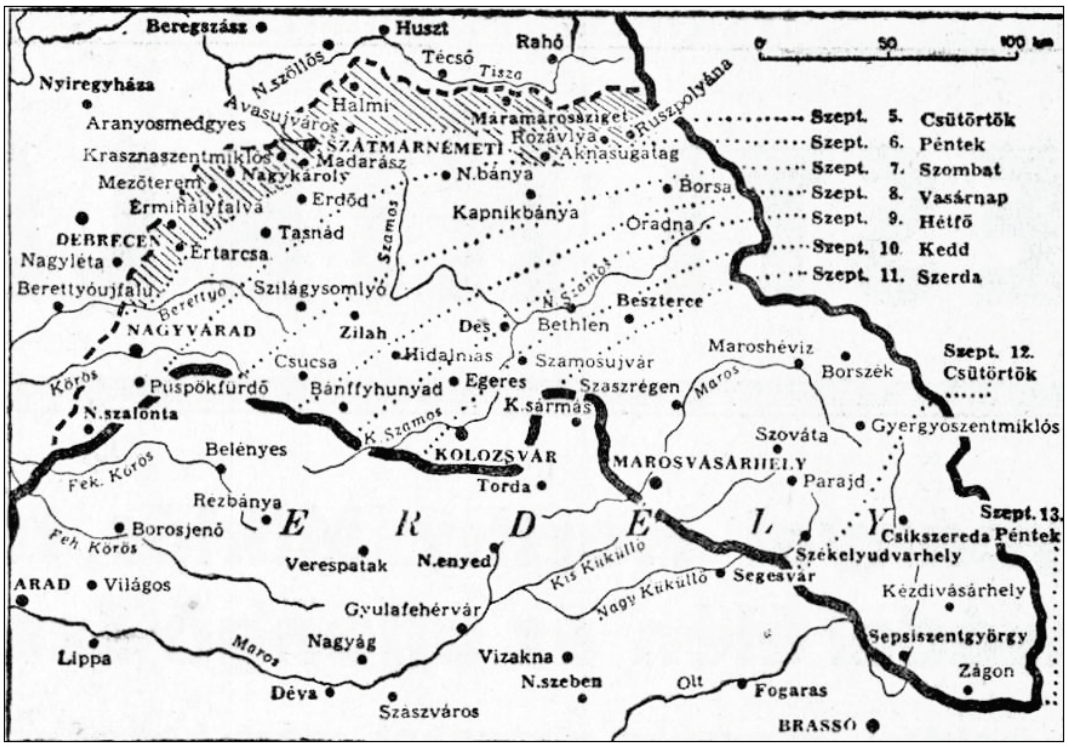

A 2. bécsi döntés határvonala és a bevonulás menetrendje

De hát megvan döntés. Mérhetetlen hatást váltott ki az erdélyi magyarságból. Bánffyhunyadon is, amely egy jóformán színmagyar városka volt. Azt hiszem, ilyen mély érzelmi élményt csak egyszer élhet át az ember életében. Akkor már voltunk jó néhányan Bánffyhunyadon egyetemi hallgatók, és összejöttünk, együtt figyeltük, hogyan vonulnak be a magyar csapatok, milyen ütemezés szerint szállják meg a településeket, és a románok hogyan vonulnak ki.

Három-négy nappal a magyar csapatok Bánffyhunyadra történő bevonulása előtt a hunyadi polgármester, Paşcának[112] hívták, orvos volt, átadta a várost hármunknak: Kós Károlynak, Albrecht Dezsőnek és énnekem. Mi kezdtük megszervezni a magyar csapatok kalotaszegi fogadását. Ez valami csodálatos esemény volt, el nem lehet mondani. A román csapatok még bent voltak, amikor a magyarok a templomokban már hálaadó istentiszteletet tartottak, és kezdték felállítani a díszkapukat. A román csapatok utóvédek voltak, órára, percre meg volt határozva a kivonulás menetrendje. A románok akkor már persze nem tudták és valószínűleg nem is akarták meggátolni az ünneplést. A magyarok kitűzték a nemzeti színű zászlókat, amit addigra megvarrtak. Olyan virágeső volt, hogy amikor a kerékpáros katonák jöttek be, szegények alig tudtak haladni ebben a sok virágban.

Aztán a Főtérre megérkeztek a magyar csapatok, nagy üdvözlés, nem tudom már, Albrecht Dezső beszélt-e vagy valaki más. Én az előző napokban lóháton mentem ki Körösfőre, az Kolozsvár felé menet a második falu, nyolc kilométerre Bánffyhunyadtól, onnan is jöttek küldöttségek: lányok, legények a legszebb kalotaszegi népviseletben… A bevonulás felejthetetlen élmény volt.

A bevonulással kapcsolatban még el kell mondanom: Volt egy román egyetemi hallgatótársam, aki a Füld nevű községből, egy parasztcsaládból származott, nem jut

Bevonuló magyar katonák köszöntése Kalotaszegen (1940)

eszembe már a neve, a bécsi döntés után felkeresett Hunyadon, és kérdezte tőlem, hogy ő most mit csináljon ebben a helyzetben. Mondtam: Hát biztos az lesz, hogy

[112] *Vasile Paşca* orvos, 1920-tól 1940-ig volt az 1912-ben alapított Bánffyhunyadi Városi Kórház igazgatója.

most magyarul kell majd befejezned az egyetemet, és elmondtam neki, hogy Magyarország egy kultúrállam, ahol érvényesül a népek egyenjogúsága stb., szóval biztattam a maradásra. Tényleg ez volt az elképzelésem. És akkor, a bevonulás harmadik napján borzasztó dolog történt, ami nagyon megviselt. Tudniillik az történt, hogy ahogy jöttek be a csapatok, a települések katonai parancsnokságok alá kerültek. De mindenütt bevontak az irányításba a helyi polgárságból ideiglenes városi vezetőket. Bánffyhunyadon egy dr. Nagy Miklós[113] nevezetű ember, a Hitelbank fiókjának az igazgatója került megbízott polgármesterként a városháza élére. Körülbelül a bevonulást követő harmadik nap történt, hogy futva jön a nővérem, és mondja, Sanyi, képzeld el, megölték a Munteant[114]. Micsoda?! A Nagy utcában, Vincééknek az udvarán. Hát, én rohantam azonnal, kb. 10 perc alatt oda is értem… Ez egy keddi nap volt, és tudni kell, hogy kedd a vásár napja Bánffyhunyadon. Akkor jönnek le a románok a környező hegyekből, és ezen a napon is jöttek még, mivel a határ ideiglenes volt, jöttek a román falvakból az emberek kis mokány lovaikkal, hozták a deszkákat, rönköket stb., és amikor oda értem, láttam, hogy Munteant, a görögkeleti esperest, egy nagy kövér embert, éppen tették fel a szekérre; azt hiszem, akkor már nem élt. Néhány magyar fiatalember és magyar katonák és egy rendőr voltak körülöttük. Amikor ezt megláttam, majdnem hányingert kaptam, rohantam fel a városházára. Berohanok, és mondom, Miklós bácsi, képzelje, megölték a Munteant. Micsoda?! – döbbent meg. Saját szememmel láttam! – tettem hozzá. Erre kinyílt a szomszéd szoba ajtaja, egy alezredes[115] állt ott, szemüveges vagy monoklis, már nem tudom, csípőre tett kézzel. Mit kiabál maga itt? Mondom: Kérem, nem kiabálok, hanem fel vagyok háborodva, a görögkeleti román esperest megölték! – Nem igaz. – Hogyhogy nem igaz? Ön volt ott vagy én? Elkezdtem kiabálni vele. Abban a pillanatban megszólal a telefon, és Muntean felesége jelentkezett. Halálsápadt volt Nagy Miklós, és az asszony kérdezi telefonon, hogy nincs-e ott a férje. Most már azonnal tudtak magyarul.

Aurel Munteanu

Előre kell bocsátanom, hogy Muntean vad nacionalista román volt, és még 1940. május 10-én egy nagy beszédet mondott Bánffyhunyadon, a Főtéren, a hivatalos ünnepségen, hogy „egy barázdát sem adunk vissza". Volt egy egyetemi hallgató fia, vasgárdista. Én, ahogy ez megtörtént, mindjárt arra gondoltam, mi lesz ennek a kö-

[113] Dr. *Nagy Miklós* ügyvéd, a Népbank, majd a Kolozsvári Takarékpénztár És Hitelbank RT. bánffyhunyadi fiókigazgatója, egy időben a romániai Magyar Párt képviselője, 1938-ban Bánffyhunyad alpolgármestere, 1941-tól az Erdélyi Párt járási tagozatvezetője.

[114] *Aurel Munteanu* (1882–1940) ortodox esperes, említik „Muntean" családnévvel és Muntyánként is. A lincselés szeptember 10-én, a Bánffyhunyadra történő bevonulás napján történt.

[115] *Bartha Béla, szárazaljai* (Tordos, 1891 – Budapest, 1944) honvédhuszár alezredes, Bánffyhunyad katonai parancsnoka Észak-Erdély visszacsatolásakor.

vetkezménye a szomszéd vegyes lakosságú falvakban, ahol viszont magyarok maradtak túl a határon, ha itt ilyesmi történik. Emellett még az is fölháborított, hogy ez az alezredes egyszerűen meghazudtolt az irodájából. De hát én nem voltam meghunyászkodó, túlzottan tekintélytisztelő, hiszen akkor már volt bizonyos kapcsolatom az erdélyi magyar vezetéssel, és hát egyébként is a románok nekünk adták át a várost, amikor kivonultak, és én is benne voltam magyar részről ebben a hármas bizottságban. Ezt Nagy Miklós tudta, az ezredesnek azonban fogalma sem volt, hogy ki ez a kiabáló fiatalember. És akkor aztán én azt mondtam neki, hogy ez a magyar kultúrfölény?! Ezt, szavamra, ilyen felháborodottan kérdeztem. Az ezredes szinte kővé meredt, hogy ilyeneket hall. És közben jön egy síró román parasztasszony, a román rendőr felesége. Egy szót nem tudott magyarul, és mondja Nagy Miklósnak románul: Domnu, uram, hallom megölték a férjemet. Hat gyerekem van, pénz volt nála, legalább azt adják vissza. Szóval, én egészen ki voltam borulva, és mondom: Miklós bácsi, hallja?! De mondom az asszonynak, de hát él még a férje, láttam, amikor Munteant feltették a szekérre. Legalább intézkedjen! – kezdtem kiabálni a városparancsnokra. Az bevágta az ajtót, és otthagyott.[116]

Na de még visszatérve a Munteánra, később kiderült, hogy ahelyett, hogy otthon ült volna a fenekén, kiállt a Főtéren, nézte a bevonuló magyarokat, és állítólag tett valami gúnyos megjegyzést, vagy nevetett valamin, és ez váltotta ki a magyarokból az indulatot, azonfelül, hogy ismerték korábbi megnyilatkozásait. Akkor még nagyon izgatott volt a hangulat. Ha ő otthon marad, akkor ez mind nem történik meg.

A bevonulás közben, ahogy mentek előre a magyar csapatok, egy bizonyos ideig nem lehetett követni őket. Szóval, volt egy ilyen biztonsági rendelkezés, de másnap már be lehetett utazni Kolozsvárra. A Diáktanács titkára voltam, és tudtam azt, hogy már kitűzték Horthy kormányzó kolozsvári bevonulásának időpontját. Ott akartam lenni, úgy éreztem, ott kell lennem. Albrecht Dezső is bement Kolozsvárra, én is bementem. Ott aztán megint érdekes dolog történt. Mihelyt beérkeztem Kolozsvárra, persze mindjárt Dávid atyát kerestem, ő pedig kérdi: Hol volt eddig? – Mondom, otthon voltam, nem lehetett bejönni Kolozsvárra. Azt mondja: Most már az egész díszbevonulásra el van rendezve minden. Magát sehová nem tudjuk elhelyezni. Én bele is nyugodtam ebbe.

Azonban néhány óra múlva hívat, és azt mondja, mégis van egy megoldás: Az olasz konzulátusról (mert az is volt Kolozsvárt) telefonáltak neki – nyilván tudták róla, hogy Rómában végzett és jól tud olaszul –, hogy összesen csak hárman vannak, de szeretnének egy nagyobb létszámot mutató reprezentatív csoporttal megjelenni a Kormányzó bevonulásán, és ezért kérdezik, tudna-e nekik 3-4 fiatalembert adni, akik beállnak mögéjük, illetve velük együtt vonulnak. Azt kérdi tőlem Dávid: Na, mit szól hozzá? Így egészen közel lesz a díszpáholyhoz. Hát mondom, ha más nincs, ez is jó lesz. Így vonultam fel akkor a kolozsvári olasz konzulátus tagjaként. Persze,

[116] Keresztes Sándor, úgy látszik, nem tudta, hogy a román asszony rendőr férjét, *Nyikula Györgyöt* (Gheorghe Nicula-t) valóban megölték. (Vagy egy másik román rendőrt láthatott élve, vagy később történt a második lincselés.) – A kettős lincselés esetét a honvéd vezérkar főnökség utasítására utólag kivizsgálták, a felvett jegyzőkönyvek szövege olvasható a Levezényelt visszacsatolás: a magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940 című könyv 224–232. oldalain.
Online: https://kisebbsegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/Levezenyelt_SarandiTamas.pdf

voltak ott a rendezvényen egyetemi hallgatók is, akik közül néhányan fára felkapaszkodva nézték az eseményt, ők persze nagy nevetésben törtek ki, amikor megláttak engem az olaszok között. A vége az lett, hogy valóban alig tíz méterre voltunk

Kolozsvári bevonulási ünnepség (1940. szeptember 15.)

a dísztribüntől. A tribün a Mátyás templom egyik oldalán volt felállítva, és ott vonultak fel a díszcsapatok, ott hangzottak el az ünnepi beszédek. Így hát ezen is részt tudtam venni, ami – meg kell mondanom – óriási élmény volt számomra és minden magyar ember számára.

JI: A bevonulással kapcsolatos egyéb atrocitásokról nem érkezett hír?

KS: A hunyadinak, sajnos, tanúja voltam. Ez valóban megtörtént. Mostanában kaptam egy román könyvet, az ottani görögkeleti egyház adta ki; ebben megírják, mi minden történt a bevonuláskor velük. A bánffyhunyadi eseményt is megemlíti a könyv, persze más beállítással, de az esperes megölése, az sajnos tény. Ezen kívül is volt egynéhány atrocitás. Egyik helyen egy templomtoronyból rálőttek a magyar bevonuló csapatokra, akik azt viszonozták. Azt hiszem, ilyen kiélezett helyzetben, amikor az érzelmek ennyire felkorbácsolódnak, bizonyos fokig elkerülhetetlen, hogy atrocitások történjenek, de engem akkor inkább az a mentalitás botránkoztatott meg, amit a magyar tisztnél tapasztaltam. Mert ha azt mondta volna az alezredes, kérem, azonnal kivizsgáltatom ezt az ügyet vagy valami hasonlót… De nem, nem így álltak hozzá a kérdéshez.[117]

Ezután viszont nemsokára, talán már a következő nap, megérkeztek a Magyar Cserkészszövetség küldöttei is Kolozsvárra, két autóval. Mi akkor Dobri Jánossal elkísértük őket egy erdélyi körútra, újjáéleszteni a cserkészmozgalmat. Végigjártuk

[117] Később történt magyar részről kivizsgálás. Lásd az előző lábjegyzetet.

Észak-Erdélyt, és felvettük a megfelelő kapcsolatokat. A magyarországi cserkészvezetőknek nem volt erdélyi tapasztalatuk, mi voltunk Dobrival a kalauzaik. Ez az körút kb. 10 napot vett igénybe. Azután visszaértem Kolozsvárra, onnan pedig hazamentem Bánffyhunyadra.

Amikor megérkeztem haza, mondja az édesanyám: Sanyi, téged kerestek. Ki keresett? Azt mondja, nem tudom, de itt valami baj van. Azt mondja, jó lenne, ha elmennél Nagy Miklóshoz. (Akkor még ő volt a megbízott polgármester.) Hát elmentem Nagy Miklóshoz, és kérdezem, Miklós bácsi, mi történt? Jaj, de jó, hogy jössz, hol voltál? Hát mondom, hol. Azt mondja Miklós bácsi: Egy kémelhárító keresett. Engem? Hát igen. A múltkori affér miatt. Ezek azt hitték, hogy én átszöktem Romániába, mert eltűntem Bánffyhunyadról. Szúrta a szemüket, hogy szembe mertem szállni egy ilyen parancsnokkal, aztán eltűntem a látókörükből, ami felettébb gyanús volt számukra. Hát ez is érdekes tapasztalat volt számomra.

Nem sokkal ezután fordulat következett be életünkben. Tudniillik Laci bátyám még a bécsi döntés előtt gépkocsivezető volt egy román bankigazgatónál. Azok áttelepültek Dél-Erdélybe, de volt egy egész rendes kis villájuk a Rákóczi úton, és mielőtt elmentek, megkérték Lacit, hogy költözzön be, ne maradjon gazdátlan a ház. Erre föl mi Bánffyhunyadról édesanyámékkal beköltöztünk Kolozsvárra ebbe házba, kolozsvári lakosok lettünk, és végig, amíg még Kolozsváron éltem, ebben a házban laktunk. A banknak egy ügyésze, egy román ügyvéd volt a ház gondnoka, annak fizettük a lakbért, de nagyon nagyvonalú volt, mert mi, az esküvőm előtt, teljesen rendbe hozattuk kívülről-belülről a házat. Azt mondta, nyugodtan csináltassuk meg a lakbérből, lelakhatással, mert hiszen az a fontos, hogy maradjon meg a ház jó állapotban. Így lettünk kolozsvári lakosok.

Közben beindult az egyetemi év is, új professzorok jöttek, újra Ferenc József Tudományegyetem lett az egyetem neve, és magyar nyelven folytattuk a tanulmányokat. A diákmozgalomban még annyi szerepem volt, hogy megszövegeztük a Kolozsvári Magyar Diákszövetség (KMDSZ) alapszabályát, most már nem felekezeti alapon. Ezzel elértük azt, hogy az úgynevezett anyaországi, tehát a magyarországi diákszervezetek nem tehették be Kolozsvárra a lábukat. Tehát sem a Turul, sem az Emericana, sem más diákszervezetek, amelyek Magyarországon működtek. Az alapszabályt az egyetemi hatóság is jóváhagyta.

Ezt követően a magyar egyetemi hallgatói életben már nem vettem részt. Mert az történt, hogy közben megjelentek a szociális mozgalmak Erdélyben is, tehát a KALOT, az EMSZO, a Hivatásszervezet. Bekapcsolódásom előzménye az volt, hogy az egyetemre kinevezték tanárnak többek között Kovrig Bélát[118]. Kovrig Béla

[118] *Kovrig Béla* (Budapest, 1900 – Milwaukee/USA, 1962): politikus, egyetemi tanár, szociológus. 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, 1927-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban dolgozott, majd az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója volt. Kidolgozta az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló törvényt. 1929-től az OTI igazgatási főosztályvezetője. Teleki Pál miniszterelnök megbízásából a Társadalompolitikai Osztályt vezette a miniszterelnökségen (1939–40). 1940–44-ben a kolozsvári tudományegyetem tanára, 1941–42-ben a közgazdaság-tudományi kar dékánja, az egyetemi tanács elnöke, 1942–43-ban rektora. Társadalomtudósként támogatta számos keresztényszociális szervezet (például a KALOT, az EMSZO, a Hivatásszervezet, a Szociális Testvérek Társasága) tevékenységét. 1948-ban kivándorolt az USA-ba, ahol 1949–62-ben a milwaukee-i Marquette Egyetemen a szociológia tanára volt.

egyébként Teleki Pálnak volt jó embere, és a Dísz téren volt a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetője, a Dísz tér 3. alatt. Ez a szolgálat tulajdonképpen egy propagandaügyi minisztérium szerepét töltötte be annak idején, a Miniszterelnökségnek volt az egyik szerve, és ennek volt ő a vezetője. Kovrig egyébként társadalompolitikával foglalkozott, ez volt a fő szakterülete, Kolozsvárt a közgazdasági karon volt professzor, majd később ő lett az egyetem rektora. Fiatal ember volt, megjelenését tekintve szép ember, 41 éves korában lett rektor, ami akkor egészen ritkaságszámba ment. Nagyon exponált katolikus közéleti ember volt, a jezsuita páter Varga László mellett ő volt a keresztényszociális mozgalmak egyik fő ideológusa, most úgy mondanánk, szellemi háttérembere. Amikor lekerült Kolozsvárra, az egyik első dolga az volt, hogy mivel tanársága mellett megtartotta a kormánymegbízatást is, keresett magának és az intézetének egy famulusszerűséget, aki dolgozik neki, és Dávid László, aki ismerte őt, rám gondolt. Úgy vélte, hogy én alkalmas lennék erre a feladatra, mert ugyan jogász vagyok harmadéven, de a szociálpolitika érdekel.

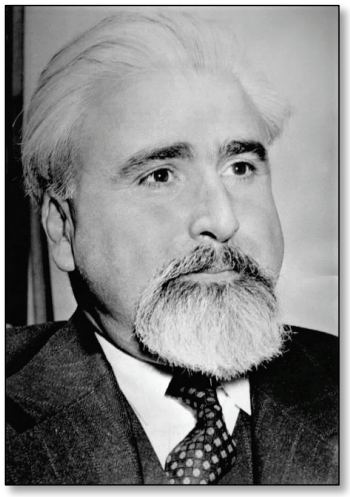

Kovrig Béla

Egy délután, sose felejtem el, azt kérdezi Dávid: Van-e valami programja estére? Mondom, nincsen. Hát, mondja, a Select moziban adnak valami filmet, fél hétre ne csináljon programot, eljön velem moziba. Mondom, jó. Már a híradó ment, amikor bementünk. Egy páholyba beülünk, és ott ül már két ember. Mivel már ment a film, ezért sokat nem lehetett beszélgetni, engem csak úgy suba alatt bemutatott nekik. Hát kiderült, hogy az egyik Kovrig Béla volt, a másik pedig Nagy Töhötöm[119], a jezsuita, a KALOT [Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete] mozgalom második számú vezetője Kerkai[120] mellett.

[119] *Nagy Töhötöm* (Bozitópuszta, 1908 – Budapest, 1979): 1948-ig jezsuita szerzetes, 1937-től részt vett a szegedi Hivatásszervezet munkájában, 1938-tól 1939-ig a Hivatásszervezet elnöke, 1940-től a KALOT második számú egyházi vezetője volt 1946-ig. Elöljárói 1946 végén – Mindszenty nyomására – Dél-Amerikába küldték. 1948-ben kilépett a rendből. 1952-ben szabadkőműves lett. 1963-ban jelent meg először spanyol, majd 1965-ben magyar, 1969-ben pedig német nyelven a Jezsuiták és szabadkőművesek című könyve. 1968-ban hazatelepedett családjával, az Akadémiai Kiadó szerkesztőségében dolgozott, és emellett különböző dél-amerikai ország budapesti képviseleténél is vállalt munkát. Ismételten járt Rómában, ahol fogadták a jezsuita kúrián és a Vatikánban.

[120] *Kerkai Jenő,* szül. Czinder Jenő (Kerkaújfalu, 1904 – Pannonhalma 1970): jezsuita szerzetes, a KALOT megalapítója (1935) és fő szervezője. Az ő nevéhez fűződik a Szegedi Munkásság Hivatásszervezetének a megalakítása is, amelyből később kifejlődött az országos szinten működő Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. 1944 őszén részt vett a Keresztény Demokrata Néppárt (1945 áprilisától Demokrata Néppárt) megalakításában. A párt szervezője és egyik, háttérben munkálkodó szellemi vezetője maradt annak megszűnéséig. 1949 februárjában letartóztatták, 1949. augusztus 18-án zárt tárgyaláson 6 év fegyházbüntetésre ítélték. 1951-ben antiszemitizmus koholt vádjával további 4 évet kapott. Véglegesen 1959-ben szabadult, betegen. 1962-ig Dunaharasztiban segédmunkásként dolgozott, majd segédkertész volt a püspökszentlászlói egyházi szociális otthonban. 1964 őszétől haláláig a pannonhalmi papi szociális otthon lakója volt.

A mozinak vége volt, s akkor elmentünk sétálni Kovriggal, és közben beszélgettünk. Emlékszem, az utca közepén mentünk, kellemes idő volt, kora ősz. Ez a beszélgetés lehetett az én lekáderezésem az ő részéről. Sétáltunk egy jó másfél órát, majd azt mondja a Kovrig, nagyon sajnálom, igazán szívesen venném, ha az egyetemen dolgoznál velem, de hát itt most másra van szükség. Ugyanakkor kiderült, hogy néhány napon keresztül próbáltak keresni embert, hogy Erdélyben beindítsák a szociális mozgalmakat, és nem találtak. Én voltam az egyetlen, aki ismertem már ezeket a mozgalmakat, tudtam mi az a bizonyos harminckilences út, hogy mi az EMSZO, mi a KALOT, mi a Hivatásszervezet stb.

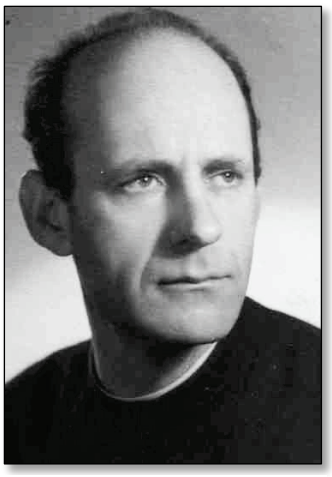

Nagy Töhötöm

Másnap kértek, menjek el a Dávidhoz, akkor már csak Nagy Töhötöm volt ott. Egy nagy összeget kaptam tőle, annyi pénzt még nem is láttam addigi életemben, hogy próbáljak helyiséget bérelni, azt bebútoroztatni, mert Kolozsvárnak olyan jelentőséget tulajdonítottak, hogy ez szükséges ahhoz, hogy beinduljon a városban és Erdélyben a munka. Akkor én elkezdtem nem a KALOT-ot, hanem az EMSZO-t és a Hivatásszervezetet szervezni Kovrig Béla védőszárnyai alatt. És azután a vele való kapcsolat, ha szabad így mondanom, barátsággá fejlődött. Nagy volt közöttünk a korkülönbség, azt nem tudta elérni, hogy tegezzem őt, pedig mindenképpen akarta, hogy tegezzem, de hogy jövök én ahhoz, hiszen én csak harmadéves egyetemi hallgató voltam, ő pedig egy nagyon ismert, tekintélyes ember, hisz a Nemzeti Újságban rengeteg cikke jelent meg, emellett számos tudományos publikációja. De hát ez a kapcsolatunk aztán nagyon elmélyült a későbbiek folyamán.

Mondanom sem kell, az elvállalt szervezői munka következtében én is mezei jogász lettem. Annyi feladat hárult rám, hogy az órákra nem tudtam járni, tehát megfordult a kocka: a román egyetemen még ösztöndíjas voltam és minden, most pedig bedobtak a mély vízbe, a kettőt egyszerre nem lehetett csinálni, úgyhogy ezért később is doktoráltam egy évvel. Mert hát úgy kellett közben lopva tanulnom és felkészülnöm a vizsgákra.

Először két EMSZO-csoportot sikerült Kolozsvárt létrehoznom: egyiket az Írisz-telepen, ahol ekkor már nem volt ott Ábrahám atya[121], de helyette egy lazarista került oda; a másikat pedig a monostori templom mellett, ott pedig egy jezsuita páter[122] működött. Majd a Hivatásszervezetet kezdtük el szervezni, de az bizony elég

[121] *Danczkay Pattantyús-Ábrahám Miklós* (lásd a 106. lábjegyzetet a 68. oldalon).

[122] *Napholcz Pál* (Szakasz, 1918 – Kassa, 1943) 1918-ban Nagyszombatban lépett be a Társaságba. A próbaidő után Kalocsán befejezte a középiskolát, utána nevelő volt az internátusban. 1924–26-ban a lengyelországi Újszandecben (Nowy Sącz), a jezsuita tanulmányi házban végezte a filozófiai tanulmányokat, majd egy évig Szatmárnémetiben tanított a középiskolában. 1928–31-ben Leuvenben tanult teológiát, majd a lengyelországi Stara Wieśben töltötte a harmadik próbaévet. 1933–35-ben novíciusmester volt Szatmárnémetiben, 1936–41-ben Kolozsváron házfőnök. 1940. július 23-án a pápa püspökké nevezte ki, de a politikai helyzet miatt nem szentelték fel. 1941 őszétől a budapesti Manrézában volt novíciusmester. 1942. július 26-tól a magyar rendtartomány főnöke, de a következő év április 13-án Kassán meghalt. (Jezsuita névtár)

gyengén indult be, két szakosztályt sikerült először megalakítani, egyet az építő, egy másikat pedig a szobafestő munkások számára.

A beindításhoz próbáltunk igénybe venni minden eszközt, amit lehetett. Volt a Báthory-Apor Szemináriumban néhány nagyon komoly évfolyamtársam, akik szintén szociális beállítottságúak voltak. Belőlük szerveztünk egy brigádot, és nagy röpcédula-szórást végeztünk Kolozsváron, főleg a külső, munkások lakta területeken. Egy ilyen éjszakai röpcédulázás után másnap megyek be a központunkba, a Hivatásszervezetbe. Lilike, a gépírónőnk, azzal fogad, hogy a rendőrségről kerestek. A rendőrségről?! Azt mondja, igen, a röpcédulázások miatt. Hát az igaz, a röpcéduláink nagyon kemény hangúak voltak, radikális követelésekkel. Ráadásul egy háromkalapácsos jelvény volt a röplapon: az EMSZO és a Hivatásszervezet jelvénye. Kolozsvárt nem ismerték ezeket a szervezeteket. Hát most mit csináljak? Menjek el a rendőrségre? És ott mit mondjak, hogyan járjak el? Akkor jött a gondviselésszerű ötlet, elmentem Dávidhoz, hogy kikérjem a tanácsát. És éppen ott volt nála Nagy Töhötöm, aki Székelyföldről hazafelé utazva nála szállt meg Kolozsvárt.[123] És elmondtam nekik a gondomat. Kérdi Nagy Töhötöm: Ki itt most a rendőrség vezetője? Dávid mondja neki, hogy valami vitéz Borbola[124] a rendőr-főkapitány. Borbola?! - kérdez vissza Nagy Töhötöm. És azt mondja: Hát őt jól ismerem, korábban Szegeden volt. Na, gyere! Elvitt a rendőrségre. Nem akarok hosszú lenni, az lett a vége, hogy én kint maradtam, ő bement, aztán engem is behívtak, és a Borbola nevetve fogad: hát, a csoda vigye el a dolgotokat. És hozzáteszi: de azért nem kell ennyire röpcédulázni, még az én levélszekrényemnek is kiszakadt a zárja, úgy teletömtétek. Ezzel a dolog el volt intézve.

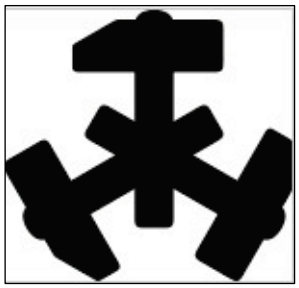

A Hivatásszervezet jelvénye

Hogy az értelmiség felé is nyissunk, egyetemi hallgatók bevonásával az egykori gimnáziumunk nagyon szép dísztermében rendeztünk egy nagyszabású disputát, az egykor Erdélyben dívó irodalmi törvényszékek mintájára. Ezekben az úgynevezett irodalmi törvényszékekben egy-egy irodalmi művet bonckés alá vettek, elmondták a vele kapcsolatos pro- és kontra véleményeket, majd végül egy hozzáértő irodalmár levonta a konklúziót.

Tehát mi is csináltunk egy ilyen vitaestet a Quadragesimo anno és a Rerum novarum pápai szociális körlevelekkel kapcsolatban, hogy vajon képesek-e megoldást kínálni a munkások helyzetére vagy sem. A díszterem tele volt egyetemi hallgatókkal és munkásemberekkel. Volt két-három mellette érvelő és ugyanannyi ellene

[123] Nagy Töhötöm részletesen és nagyon élvezetesen számol be a Székelyföldön 1940 őszén végzett szervezői munkájáról egy hosszú levelében, amely olvasható a „Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm levelezése" című kötet 35-47. oldalain. Online: https://mek.oszk.hu/16900/16975/16975.pdf

[124] *Borbola Jenő* (Szeged, 1887—Szeged, 1967) Szegeden rendőrfőtanácsos, a bűnügyi osztály vezetője. 1940 októberében helyezték Kolozsvárra, ahol kezdetben a „főkapitányhelyettes állandó helyettese", majd 1941 júliusától „valóságos főkapitányhelyettes" volt. 1942-ben Győrbe, majd Pécsre kapott kinevezést. A háború után visszatért Szegedre. Állása elvesztése után visszavonultan élt.

szóló előadás. Érdekességként említem, hogy az egyik kontra-előadást egyik évfolyamtársam tartotta, mégpedig Gajzágó György[125], aki – szégyen! – később mint ÁVO-s alezredes halt meg Magyarországon; ő tehát a marxizmus szempontjából támadta a Quadragesimo anno-t. Nonn György készítette őt fel, úgyhogy nagyon alaposan kritika tárgyává tette az enciklikát. Egyébként Nonn Gyurka is ott ült a hallgatók között, akiről akkor már pontosan tudtam, hogy ő nemcsak egyszerűen elkötelezett a szociális kérdések iránt, hanem marxista és kommunista elveket vall. A nyílt vita záróelőadására Vida Pistát hívtam le Pestről, aki remekül összegezte az eredményeket. Itt, ezen a rendezvényen mutattam be egymásnak Nonn Györgyöt és Vida Istvánt.[126]

1941 őszén jött egy nagy fordulat: felkeresett három munkás azzal, hogy szeretnék tudni, kik vagyunk és mit akarunk? Aztán megint jöttek, megint jöttek, és egyszer csak elmondták, hogy ők a Vasas Szakszervezetnek az emberei, közüzemeknél dolgoznak. Kolozsvárt nem volt nagy vasipar, de voltak az úgynevezett vasasok, akik közüzemeknél vagy különböző gyáraknál dolgoztak, mint a villamosműveknél, a vízműveknél, a Dermata gyárnak[127] voltak vasas karbantartói, és más gyáraknál, akik gépek karbantartásával foglalkoztak, és volt nekik egy nagyon szép székházuk Kolozsvárt. A titkáruk Pálffy [néhol: Pálfi] Tibor volt, akinek a fia egyébként a gimnázium negyedik osztályáig osztálytársam volt, akkor aztán kimaradt, és átment a kereskedelmibe, a román kereskedelmiben végzett. Tehát az idősebb Pálffy Tibor olyan idős volt, hogy nekem apám lehetett volna. Akkor egy szép nap, mikor jól „felderítettek" minket, kérdezték, hogy tudnának-e valaki komolyabb emberrel beszélni. Ők komoly szakik voltak. Hát ugye, én akkor még igencsak fiatal ember voltam, és úgy látszik, a szemükben nem számítottam elég komolynak, és ezért az válaszoltam, hogy persze, és Pestről lehívtam Vida Pistát.

Ekkor kiderült, hogy igen erős a törekvés arra, hogy a közüzemi dolgozókat, akik eddig főként szocdem irányultságú szakszervezetek tagjai voltak, bekényszerítsék a Nemzeti Munkaközpont[128] keretébe. Ez a Munkaközpont egy jobboldali, kormány által létrehozott, vitéz Marton Béla[129] által vezetett munkásszervezet volt,

---

[125] *Dr. Gajzágó György* (1918–?) államvédelmi őrnagy. A kolozsvári Katolikus (piarista) Főgimnázium diákja volt (osztálytársa is volt Keresztes Sándornak), majd ugyancsak Kolozsvárott tanult jogot. 1941-ben a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének alelnöke. Örmény származású politikai nyomozótiszt, a Politikai Rendészeti Osztály VIII. alosztályának vezetője 1946 szeptemberétől. 1947-ben közmunkaügyi felügyelő, 1948-ban a Gazdasági Főtanács munkatársa volt miniszteri osztálytanácsosi rangban. (Későbbi adatot nem sikerült találni róla.)

[126] Erről a vitaestről („*szociális törvényszékről*") beszámolt az Ellenzék napilap 1941. májusi 22-i száma is (a 8. oldalon).

[127] *Dermata* Művek Rt. bőr- és cipőgyár a két világháború között a város legnagyobb gyára volt. Amellett, hogy kereskedelmi fiókjai voltak az ország nagyobb városaiban, nemzetközi hírnevet is szerzett. Gyártottak talpat, finombőrt, gépszíjat, bőrből készült műszaki cikkeket, cipőt, műbőrt, enyvet, cipő- és bőrápoló-kellékeket.

[128] A *Nemzeti Munkaközpontot* 1930-ban alapította Marton Béla, aki mindvégig az elnöke volt. Kezdetben a Magyar Országos Véderő Egyesület alosztályaként működött Alkalmazottak Nemzeti Ligája néven, 1935-től azonban önálló alapszabállyal, külön szervezetként.

[129] *Marton Béla*, vitéz, berethei (Budapest, 1896 – Innsbruck, 1960) fiatalon katonatiszt, majd gazdálkodó és szélsőjobboldali politikus, Gömbös Gyula bizalmasa.

amely „sárga szakszervezetnek"[130] minősült. Hát, az öreg szakik ezt tisztán látták. Ezért jöttek és ismerkedtek velünk, és mivel látták, hogy nálunk teljesen autonóm módon intézhetik tovább a dolgaikat, elhatározták, ha már lépniük kell, akkor nem a Nemzeti Munkaközpontba, hanem hozzánk jönnek. És egy nappal az előtt, hogy beléptették volna őket Nemzeti Munkaközpontba, beléptek a Hivatásszervezetbe. Erre a bizonyos tervezett „beléptető" ülésre a Nemzeti Munkaközpontba elmentem mint néző. Két emberük vitt oda, a karzatról néztük, mit történik. Csak az utcaseprőket sikerült beléptetniük, komoly szakmunkásokat nem. Így a titkáruk, Pálffy is átjött hozzánk a Hivatásszervezetbe. Korrektek voltak, mert nem mint jogi személy csatlakoztak hozzánk, hanem egyenként, ezért a Vasas Otthon megmaradt a szocdem munkásoknak. Tehát nem robbantották a régi szervezetüket, de sokan átjöttek ide, hangsúlyozom, eleinte kényszerből, mert féltették az állásukat, ha nem csatlakoznak a Nemzeti Munkaközponthoz, de így, az ő belépésükkel a Hivatásszervezet a munkásság szempontjából nagyon komoly tényezővé vált Kolozsvárt.

Amikor mindez megtörtént a Hivatásszervezetnél, úgy alakult a dolog, hogy én szellemi irányítóféle maradtam még ott egy darabig Pálffy mellett, és magát a konkrét érdekvédelmi munkát mint tapasztalt érdekvédelmi munkásszervezeti titkár, Tibor bácsi végezte. Én pedig akkor másokkal együtt elkezdtem szervezni a munkásfőiskolákat.

Még volt egy érdekes esetem: akkoriban kerültem kapcsolatba Csizmadia Andorral.[131] Egyszer azt mondja a titkárnőm, hogy a városházáról keresett valami Csizmadia nevezetű tanácsnok, itt van a telefonszáma, kéri, hogy hívjam vissza. Hát visszahívtam Csizmadia Andort. A neve ismerős volt: egyetemi tanár, a városházán ő volt a szociális ügyosztálynak a tanácsnoka. Kiderült, hogy ő a mi szervezeteinket még győri aljegyző kora óta ismeri, Győrben ugyanis nagyon erős keresztényszociális szervezkedés folyt, onnan ismerte, ott működött Közi-Horváth József[132] is. És amikor meghallotta, hogy már itt is működnek ezek a szervezetek, meg akart ismerkedni velem. Ő volt később az egyik jelentős személy, aki komolyan támogatta a

---

[130] *Sárga szakszervezet*: Olyan szervezet, mely a munkáltató segítségével, támogatásával jön létre, célja valójában a munkáltatói érdekek kiszolgálása és nem a munkások érdekeinek a védelme.

[131] *Csizmadia Andor* (Győr, 1910 – Budapest, 1985) jog-, igazgatás- és művelődéstörténész, akadémiai, főiskolai és egyetemi tanár, tanszékvezető, dékán, az állam- és jogtudományok doktora. – Középiskolai tanulmányait a győri bencés gimnáziumban végezte. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte, 1933-ban Szegeden szerzett jogi doktorátust, ezután a győri közigazgatásban dolgozott, ezalatt számos tudományos cikke jelent meg. 1941 és 1944 között Kolozsvárt teljesített közigazgatási szolgálatot. 1944-ben Nagybánya polgármestere. 1945-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium szociális osztályán dolgozott, 1946-tól osztályvezetőként. Magántanári pályáját 1944-ben kezdte a Műegyetemen, később tanított az egri jogakadémián és a közgazdasági karon is. 1949-től 1958-ig az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, Beér János tanszékén oktatott, majd nyugdíjazásáig, 1980-ig Pécsett a jogtörténeti tanszéket vezette. 1964 és 1968 között az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja is volt. – 1956-tól volt az Állami Egyházügyi Hivatal (külső) jogi szakértője. Pályafutása során mintegy 270 szakmai tanulmányt és könyvet írt.

[132] *Közi-Horváth József* (Agyagos, 1903 – Oberhaching, Németország, 1988), pap, teológiai doktor, keresztény-szociális szervező, 1935: az Actio Catholica első főtitkára, 1939-től az Egyesült Keresztény Párt színeiben országgyűlési képviselő. 1944-ben, a német megszállást követően tiltakozott a törvénytelenségek és az embertelenségek ellen. A háború után visszavonult a nyílt politizálásból. 1948-ban emigrációba kényszerült.

szervező munkánkat, a másik pedig Kovrig Béla. Ő a Közgazdasági Karon adott helyet arra, hogy létrehozzunk egy munkásfőiskolát. Ez egy szabadegyetem-szerű intézmény volt, amely a világnézeti kérdések mellett olyan témákkal foglalkozott, amelyek a munkásságot érintették, például szociálpolitikai, munkavédelmi jogszabályok ismertetése. A főiskolának kb. 60-80 hallgatója volt. A munkásfőiskola 3-4 éven keresztül működött, ennek szervezése volt az egyik fő feladatom.

Ezután egy rövid időre az Erdélyi Népművelési Bizottsághoz kerültem állásba. Tudniillik, felállították az Erdélyi Népművelési Bizottságot, aminek Kelemen Lajos[133] lett az elnöke, az ügyvezető elnöke pedig Domokos Pál Péter[134]. Ők kerestek egy fiatal embert az akkor szerveződő Farkas utcai irodájukba, és Dávid László engem ajánlott. Én azonban szerettem volna befejezni a jogi tanulmányaimat, és az ipari munkáskérdés is jobban érdekelt. És amikor Csizmadia Bandi mondta, hogy neki kellene egy városi fogalmazó a szociális ügyosztályra, ráadásul lényegesen jobb fizetéssel és kedvezőbb előmeneteli lehetőséggel a közigazgatási pályán, akkor – Kovrig tanácsát is kikérve – átmentem a városhoz, és így kerültem 1942-ben Kolozsvár városnál fogalmazói státusba, mégpedig Csizmadia Bandi mellett a szociális osztályon.

Közben azonban a munkásfőiskolában tovább dolgoztam. Összeismertettem egymással Csizmadiát és Kovrigot, és akkor kialakult egy ilyen kis team.

Ezekben az években volt még két érdekes élményem, melyeket eddig elfelejtettem elmondani. Nevezetesen az, hogy amikor megindult a magyar diákélet, akkor az egész magyar kormány, miniszterelnököstül, lejött Kolozsvárra, Teleki Páltól kezdve Hómanig[135] stb. A Marianum katolikus lánynevelő intézetben rendeztek egy nagy vacsorát, amely alkalmat nyújtott arra, hogy fehér asztalnál találkozzék egymással az erdélyi vezető réteg és a magyar kormány. Erre én is meghívást kaptam, akkor még mint a régi Diáktanács titkára. Ruhatáram elég szegényes volt, a nővérem kivasalta az egyetlen úgynevezett ünneplő ruhámat, és így vonultam be ebbe a rettenetesen előkelő társaságba. Szalutáltak a sisakos rendőrök, amikor bementünk díszes meghívónkkal. Ki volt téve mindenkinek a neve az asztalokra. Mellettem egy orvosprofesszor ült – tágas volt az ülésrend, a szomszéd is majdnem egy karnyújtásnyira ült az embertől, úgy voltak az asztalok felállítva, és „egy úr, egy cigány"

---

[133] *Kelemen Lajos* (Marosvásárhely, 1877 – Kolozsvár, 1963): történettudós, levéltáros, az MTA tiszteletbeli, majd rendes tagja, az erdélyi magyar történetkutatás kiemelkedő alakja.

[134] *Domokos Pál Péter* (Várdotfalva, 1901 – Budapest, 1992) Széchenyi-díjas tanár, történész, néprajzkutató, a csángók történetének, kultúrájának kutatója. 1926-ban a budapesti Tanárképző Főiskolán matematika, fizika, kémia, és ének-zene szakon végzett, majd visszatért Erdélybe. Egyik fő szervezője volt a csíksomlyói Ezer Székely Leány Napja nevű rendezvénynek. 1940-ben, a második bécsi döntés után a Kolozsvári Állami Tanárképző igazgatójává nevezték ki. 1944 őszén családjával Budapestre menekült. 1945-től a Közoktatási, később a Népjóléti Minisztériumban dolgozott. Innen 1948-ban elbocsátották. Ekkor Szárászpusztán gazdálkodásba kezdett, az áttelepült moldvai csángók és bukovinai székelyek között folytatta tovább a népzenegyűjtést. Később állást kapott egy újpesti általános iskolában, innen került a József Attila, majd a Kaffka Margit Gimnáziumba. 1961-ben nyugdíjazták. Ebben az időben házkutatás is volt nála, amit rendőri felügyelet követett. – Lásd még: https://keresztenyszo.verbumkiado.ro/archivum/2013/februar/13.html

[135] *Hóman Bálint* (Budapest, 1885 – Vác, 1951) politikus, történész, egyetemi tanár, akadémikus. 1932 és 1938, illetve 1939 és 1942 között Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere.

alapon összekeverték a meghívottakat –, és én is két egyetemi tanár közé lettem beültetve. Kicsit feszélyezve éreztem magam, mert a tányérok mellett annyi pohár meg annyi evőeszköz volt, hogy nem tudtam, mikor melyiket kell használni. Figyeltem, ki mihez nyúl, mert tényleg zavarban voltam, mert fogalmam sem volt az ilyenkor szokásos etikettről.

Ha én nem megyek át a szociális kérdéssel való foglalkozásra abban az időben, diákvezéri kifutási lehetőségem lett volna. A Cserkészet vonalán is nagyon összevitatkoztunk Dobrival, mert amikor elmondtam neki, hogy abbahagyom ezt a munkát, és inkább a szociális kérdésbe vetem be magam, akkor nagyon rám támadt, hogy micsoda dolog ez, ilyen felekezeties kérdéssel foglalkozni a cserkészet és diákmozgalmak helyett.

A kolozsvári Nemzeti Színház 1941 körül

Még volt egy nagyon érdekes élményem, amit szeretnék elmesélni: a Kolozsvári Nemzeti Színház megnyitása. Az olyan megható volt, hogy akik erdélyiek voltunk ott, azon elbőgtük magunkat. Tudniillik az történt, hogy 1918-19-ben, mikor a románok bevonultak Kolozsvárra, azonnal betiltották a magyar előadásokat, meg akarták szüntetni a régi Magyar Színházat, ami egy gyönyörű szép épületben működött. A híres Janovics [136] volt a színház akkori igazgatója, és ő nem engedelmeskedett. A Hamletet adták éppen, amikor a román katonaság berontott, és szétverte a közönséget. Éppen a nagymonológ következett volna: Lenni vagy nem lenni? Ebből az épületből csinálták aztán a román operát, és a korábbi Színkör maradt meg a magyar színháznak a Szamos partján, ami tulajdonképpen egy nyári színház volt. Az lett Trianon után a magyar színház.

A bécsi döntés után persze gyönyörűen felújították a Nemzeti Színház épületét, és remek prózai, opera- és operett-társulatot szerveztek Vaszy Viktorék[137]; azután Táray[138] volt azt hiszem, az igazgatója. Oda került mások mellett Szakáts Miklós[139] színész és Takács Paula[140] opera-énekesnő. Kiváló művészek kerültek Kolozsvárra,

---

[136] *Janovics Jenő* (Ungvár, 1872 – Kolozsvár, 1945) színész, rendező, színigazgató, forgatókönyvíró, filmgyártó. 1905-től 1932-ig, színházigazgató, ill. főrendező volt Kolozsváron, majd 1944-45-ben szintén igazgató.

[137] *Vaszy Viktor* (Budapest, 1903 – Szeged, 1979) zeneszerző, karmester. 1941–1944-ben a kolozsvári Magyar Opera igazgatója.

[138] *Táray (Bundialek) Ferenc* (Tápiószele, 1884 – Budapest, 1961) színész, rendező, színházigazgató. 1941–1944 között a kolozsvári színház színésze, 1941–1942 között igazgatója volt.

[139] *Szakáts Miklós* (Budapest/Érszakácsi 1920 – Bad Reichenhall, 1984) színész. 1941-ben Kolozsváron kezdte színészi pályáját.

[140] *Takács Paula* (Palermo, 1913 – Budapest, 2003) olasz származású opera-énekesnő. 1941 és 1947 között a kolozsvári operatársulat magánénekesnője volt.

és az épületet is teljesen felújították. Tiszta új díszletezés, kosztümfölszerelés. És így eljött az idő, hogy újra megnyíljék a színház. Erre is kaptam meghívót, még a régi alapon. Sosem fogom elfelejteni, először az operatársulat egy operarészletet adott elő a Hunyadiból. Utána jött a próza, fölment a függöny, és ezzel kezdődött: „Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés…", tehát onnan folytatták tovább a Hamletet, ahol annak idején félbeszakították. Akkor mindenki elkezdett sírni a meghatottságtól. Utána volt egy operett, talán a János vitéz. Ez is egy életre szóló élmény maradt.

Említettem már az *Erdélyi Tudósítót*, amely az egyházmegye folyóirata volt. Főszerkesztője, Veress Ernő[141], súlyos beteg lett, ezért azt mondta, nem tudja tovább csinálni. Márton Áron lenn maradt Dél-Erdélyben, Gyulafehérvárt. Viszont mivel az egyházmegyének nagyobbik része átkerült Észak-Erdély visszacsatolásával Magyarországhoz, Kolozsvárt fölállítottak egy püspöki helynökséget, amelynek Sándor Imre[142] volt a vezetője, aki ezen a címen, mint a püspöknek a helyettese, tagja lett a magyar Felsőháznak is. Egy nagyon kemény, de kitűnő ember volt Sándor Imre. Végül is úgy döntöttek, hogy az Erdélyi Tudósítót egy kicsit modernizálni kellene, és bővíteni a tematikáját. Mivel Veress Ernő lemondott, Kovrig lett a főszerkesztő, és én lettem a segédszerkesztője. Én csináltam a tördeléseket és részben az anyaggyűjtést; igyekeztem fiatal szerzőket megnyerni. Többek között Fábricz Jóskát[143], aki Faragó József néven erdélyi néprajzos kiadványsorozatot ad ki, meg Pikéthy Károlyt[144], aki aztán Kovrig mellé került (szegény, meghalt), Venczel Józsefet, meg aztán papokat is természetesen. Faragó Ferenc[145] teológia tanár lett a kiadója. Mi csináltuk ezt a lapot egy darabig, ebbe is bekapcsolódtam.[146]

Így kerültem abba a helyzetbe, hogy meghívtak az Erdélyi Körbe. Az Erdélyi Kör egy klubszerűség volt. Kolozsvárott, egy régi kis palotácska emeletén voltak a helyiségei, amelybe Erdély közéleti vezetőit hívták meg. Ebben a körben benne voltak az Erdélyi Párt vezetői, a sajtó főszerkesztői, például Zathureczky[147], az Ellenzék főszerkesztője, de a Keleti Újság és folyóiratok főszerkesztői is, az egyetem rektora, professzorok. Kolozsvárt volt táblabíróság is, nem csak törvényszék, járásbíróság. A Kör tagjai voltak a színházak, az Erdélyi Szövetkezeti Központ, a népművelés, az Erdélyi Gazdasági Egyesület vezetői. Ezeket az embereket hívták meg, és az a kitüntetés ért, hogy engem is meghívtak. Persze komoly szerepem nem volt benne.

---

[141] *Veress Ernő* (Csíkszentimre, 1892 – Székelyudvarhely, 1973) római katolikus pap, plébános, egyházi író, teológiai tanár, az Erdélyi Katolikus Akadémia tagja.

[142] *Sándor Imre* (Csíkverebes, 1893 – Râmnicu Sărat, 1956) katolikus pap, vértanú. 1934–39 között főesperes-plébános Székelyudvarhelyen, 1939-től püspöki helynök Kolozsváron. 1951-ben letartóztatták, 1956-ban a börtönben fagyhalált szenvedett.

[143] *Fábricz József*, írói és általánosan ismert nevén: *Faragó József* (Brassó, 1922 – Kolozsvár, 2004) erdélyi néprajzkutató, író, egyetemi és akadémiai előadó. 1976-tól a Magyar Néprajzi Társaság, 1979-től az MTA tiszteleti tagja.

[144] *Pikéthy Károly* történész, egyetemi gyakornok. 1920 körül született Kolozsváron. 1944-ben több ezer kolozsvári magyarral együtt az Urálba hurcolták, egyesek szerint ott halt meg tífuszban. (Müller Rudolf: Beksics Gusztáv pályája, 6. oldal)

[145] *Faragó Ferenc* (Brassó, 1905 – 1973) katolikus pap, egyházi szónok, teológiai tanár, az Erdélyi Katolikus Akadémia tagja. Számos műve jelent meg nyomtatásban.

[146] Ez a katolikus szemle 1944. márciusa és augusztusa között, az Erdélyi Tudósító utódjaként, *Új Erdély* címmel jelent meg.

[147] *Zathureczky Gyula Albert* (Őszény, 1907 – München, 1987) író, újságíró, szerkesztő.

Elmentem néha, amikor komolyabb előadások voltak, olyan összejövetelek, amik érdekeltek. Egyszer Kovriggal ketten előadást is tartottunk, ő a katolikus társadalombölcselet tanításairól, én pedig a szociális mozgalmakról. (Ekkor is szóvá tette, hogy tegezzem már, mert én mindig professzor uraztam, de én ezt természetesnek tartottam).

Viszont volt ennek egy érdekes vonzata: amíg Észak-Erdély Magyarországhoz tartozott, minden magyar miniszterelnök kötelességének érezte, hogy az Erdélyi Körbe lejöjjön, úgyhogy én itt találkoztam sorban mindegyikkel: Telekivel, Bárdossyval, Kállayval. Hát persze, gyakorlatilag egy kézfogás erejéig, mert bemutatták a megjelenteket. Ilyenkor elhangzott egy előadás, a miniszterelnökök tájékoztatást adtak azokról a kérdésekről, amelyekről úgy gondolták, hogy Erdély közvéleményének az irányítóit tájékoztatniuk kell. Mindenesetre így szélesedett a nexusaim köre. Nem azt akarom mondani, hogy bármiféle komoly tényező lettem volna, de egy fiatalembernek ez sokat jelentett. Közben folytattam a Munkásfőiskola és a katolikus szociális mozgalmak szervezését.

Két élményemről szeretnék még beszámolni ezzel kapcsolatban. Az egyik az volt, hogy annak ellenére, hogy a városnál voltam és Csizmadia mellett dolgoztam, elvárták tőlem, hogy igyekezzem elősegíteni és előmozdítani Erdély-szerte a katolikus, illetve keresztény munkásszervezést. Voltak városok, ahol nagyon szépen mentek a dolgok, de volt város, ahol nem, éspedig azért nem, mert – természetesen – az embereket az ottani egyháziak ajánlották, amikor érdeklődtünk, hogy ki az, akivel érdemes lenne kezdeni. Akkor egyszer írtam egy levelet Sándor Imrének, a helynöknek. Emlékszem, akkor Dáviddal össze is vitatkoztam, mert nem voltam hajlandó a szokásos barokk címzést használni, hanem főtisztelendő helytartó úrnak címeztem, és mikor a levelem fogalmazványát megmutattam neki, azt mondta: Hát ezt nem lehet, ő mégiscsak felsőházi tag, méltóságos úr… Mondom, én ezt nem írom le. Egyébként ez jellemző volt nálunk az egyetemen is, hogy míg a pesti egyetemeken abban az időben méltóságos urazták a professzorokat a diákok, mi itt Kolozsvárt nem voltunk hajlandók ezt tenni, csak professzor uraztuk a tanárainkat. Azt mondtuk, méltóságos úr bárki lehet, azonban reméljük, hogy professzor nem, csak az, akinek megvan a megfelelő tudása. Szóval, voltak ilyen demokratikusabb igényeink kis dolgokban is. Végül így küldtem el Sándor Imrének a levelem. Egyszer kaptam tőle meghívást egy délutáni teára. Máig emlékszem: a teát Jakab Antal[148], a mostani erdélyi püspök szolgálta fel, mert akkor ő volt a titkára. Fiatal ember volt ő is, bár nálam idősebb. Akkor ismertem őt meg. A teán átbeszéltük az egész kérdést. Végül a Jakab Antalt leültette, és diktált neki egy levelet, amitől én szinte elájultam, Dávid

Sándor Imre helynök

[148] *Jakab Antal* (Kilyénfalva, 1909 – Gyulafehérvár, 1993) katolikus pap. Káplán volt Gyergyóditrón, Gyulafehérváron és Kolozsváron. 1939 és 1942 Rómában tanult tovább, magna cum laude doktorált. 1946 szeptemberétől a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán tanított egyháztörténelmet. 1951-ben mint titkos ordináriust letartóztatták. 1964-ben szabadult. 1971-től Márton Áron segédpüspöke, 1980-tól 1990-ig gyulafehérvári megyéspüspök.

is azt mondta később: Hát ilyet! Tudniillik, közismerten nagyon kemény ember volt Sándor Imre.

A beszélgetés után indultam egy székelyföldi körútra, megnézni azokat a helyeket, melyek a szervezés szempontjából fontosnak vagy kritikusnak tűntek. Így eljutottam Gyergyószentmiklósra, ahol egy nagyon híres-neves, Erdélyben nagyon nagy névvel és tekintéllyel rendelkező pap volt a plébános: László Ignácnak[149] hívták, prépost volt, szóval, magas egyházi rangja volt, márpedig főleg ő ellene volt panaszom. Sándor Imre ilyen levelet adott: „Főtisztelendő uram! E levél átadója Keresztes Sándor (akkor még nem volt meg a doktorátusom sem). Kérem, minden szavát úgy fogadja és úgy teljesítse, mintha én mondtam volna." Aláírás: Sándor Imre helytartó stb., lebélyegezve. Egy ilyen levelet adott a kezembe. Ez óriási megtiszteltetés volt akkor! És emlékszem, hogy pont ennél a László Ignácnál fel is használtam ezt a levelet. Mert amikor megérkeztem, megváratott egy jó fél órát, ha nem többet. Végül nagy nehezen fogadott, és elkezdett nekem halandzsázni az erdélyi sorsról stb.… Ő azt hitte, hogy Pestről jöttem le. Én hallgattam, hallgattam egy darabig, és aztán mondtam: Bocsásson meg főtisztelendő úr, én erdélyi vagyok, csak egy levelet szeretnék főtisztelendő úrnak átadni, mielőtt… Hát, belesápadt. Tudniillik Sándor Imrének olyan tekintélye volt minden pap előtt. Aztán elmondtam, hogy kérem, főtisztelendő úr egy lelkileg beteg embert ajánlott nekünk, akivel hónapok óta problémák vannak. Hát mondom, hogy lehet ilyet tenni? László azzal védekezett, hogy hát ennek a szegény embernek nem volt állása. És erre megkérdeztem: Akkor alkalmas arra, hogy egy ilyen felelős munkát betöltsön csak azért, mert nincs állása? Ezt csak annak a jeleként mondom el, hogy milyen tekintélye volt Sándor Imrének és milyen megtisztelő volt az irántam tanúsított bizalma.

A másik eset más jellegű, de még cifrább dolog volt. Ez azzal kezdődött, hogy Kovrig Béla egyszer leküldetett a Dísz térről egy meglehetősen nagy nyomtatványcsomagot a kolozsvári Hivatásszervezet címére. Kibontottuk, tele volt röpcédulával. Az volt a címe: „Ez is út, az is út: válaszút". A röpcédula olyan volt, mint két írógéppapír, mind a négy oldala nyomtatva volt, és tulajdonképpen a nyilasok, illetve a Volksbund ellen agitált; nagyon komoly, értelemhez szóló röpcédula volt. Hát, gondoltam, mit tudunk mi csinálni ezzel itt Kolozsvárt? Egy ideig ott hevert a csomag a spájzból kialakított raktárunkban. Mindaddig, amíg egyszer véletlenül olvasom, hogy Pálffy Fidél[150], a nyilaskeresztes párt egyik fő korifeusa, ekkor és ekkor Kolozsvárra jön, és a párt székházának nagytermében előadást tart. Erre belém bújt a kisördög, na mondom, itt az idő, hogy ezt a röpcédulát fölhasználjuk. Ez a székház történetesen éppen a New York kávéházzal szemben volt. Dávidnak csak akkor mondtam el a tervem, mikor már folyamatban volt az akció szervezése. A következő

[149] *László Ignác* (Székelyszentkirály, 1898 – Székelyudvarhely, 1981) 1936-tól Gyergyószentmiklóson plébános, főesperes. 1942–44 között felsőházi tag volt. 1949-ben letartóztatták, a börtönből 1955-ben szabadult.

[150] *Pálffy Fidél*, erdődy gróf (Pozsonyszentgyörgy, 1895 – Budapest, 1946) szélsőjobboldali, nemzetiszocialista és nyilas politikus, Szálasi Ferenc kormányában földművelésügyi minisztere.

történt. Volt egy unokatestvérem, egy egyetemi hallgató, aki kacérkodott a jobboldallal, az Imrédy párthoz[151] csapódott. Elég az hozzá, hogy megkértem, hogy szerezzen nekem valahogy egy nyilas jelvényt. Megszerezte. Volt egy nagyon agilis fiatal emberünk, egy szobafestő és mázoló, aki tagja volt az EMSZO-nak. A Hivatásszervezet központjában lakott és takarított, és ott élt egy László nevezetű székely legény is. Ők ketten tudtak rajtam és Dávid atyán kívül az egész akcióról. A következőt eszeltük ki. Mikor már javában folyik a gyűlés, illetve várható, hogy hamarosan befejeződik, akkor egy taxiba berakunk nem tudom hány csomagot ebből a röpcédulából. Ez az EMSZO-s fiatalember kitűzi magára a nyilas jelvényt. És mivel tudtuk, hogy ilyen tájban érkezik a pesti vonat, egy taxival bevonul a nyilas házba, onnan lehív két rendezőt, és azt mondja nekik: „Most érkeztem meg Budapestről, ugye nemsokára vége lesz a rendezvénynek? Ezeket az anyagokat a távozóknak ki kell osztani. Ami megmarad, azt be kell majd vinni az irodába".

Így is történt. Dáviddal kimentünk a New York kávéház forgóajtaja mögé, és onnan néztük az akciót. Szépen sikerült. Kirámolták a csomagokat a taxiból, nem tudom hány ilyen csomagot fölvittek a párthelyiségbe, majd egyszer csak láttuk, jönnek ki az emberek. Közben megjelentek a rendőrök, szemmel tartották a nyilasokat, nehogy valami tüntetést csináljanak, hogy oszoljanak, menjenek hazafelé az emberek.

Aztán láttam, hogy ahogy jönnek lefelé az emberek a lépcsőn – mert az első emeleten volt a helyiségük – látom, hogy mindenki valamit hajt össze, teszi bele a zsebébe. A saját embereik dugták zsebre a röplapokat, mivel a nyilas rendezőknek annyi idejük nem volt, hogy elolvassák, mit tartalmaz a röpirat. Az EMSZO-s legény természetesen hamar lelépett, elvegyült az utcán járkáló emberek között. Szóval, a nyilas rendezők maguk osztották ki embereiknek a nyilasellenes röpcédulát. És egyszer csak látom, jön a Szilágyi nevű egyetemi társunk, nagy nyilas volt abban az időben, ő is valamit zsebretesz. Mondom Dávidnak, Atya, most tűnjön el, én odamegyek a Szilashoz – Szilasnak hívtuk – és megnézem, hogy tényleg a röplapot tette-e el. Odacsatlakoztam melléje, és mondom neki: Szervusz Szilas, hol voltál? Mondta, hogy pártgyűlésen volt. Mondom, ne beszélj! És mi van? Nincs valami anyagod, látom, hogy valamit… Azt feleli, nem nektek való ez, ilyen klerikálisoknak.

Később aztán mondtam a két EMSZO-s fiatalnak, hogy hallgassanak róla, mert ha ezek megtudják, hogy kik szervezték ezt az akciót …– azt hiszem, a mai napig nem tudták meg. Mikor aztán elmondtam később Kovrignak, hogy egyszer tudtuk fölhasználni a küldeményét és hogyan, hát a hasát fogta a nevetéstől.

Hát, ez volna kb. életemnek a nősülésemig tartó szakasza.

[151] *Imrédy párt*: A Magyar Megújulás Pártja, szélsőjobboldali párt 1940 és 1944 (1945) között.

Természetesen nem az lett a feleségem, akinek ifjú koromban, diákkoromban udvaroltam, mert közben egy katonatiszt elhódította őt, de hát utólag látom, ez gondviselésszerű volt. A jövendő feleségem Budafokról került le Kolozsvárra, az óvónőképző elvégzése után. Itt volt a szociális testvéreknek[152] egy szociális gondozónőképző főiskolájuk, amely az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (az ONCSA) részére képzett munkatársakat, és ő ott tanult. Az igazgatónőjüket, Lídia testvért[153] ismertem már régebbről, mert tartottam számukra előadást a katolikus szociális mozgalmakról, az EMSZO-ról, a Hivatásszervezetről. Ők hívtak meg aztán egy farsangi kis mulatságukra, és ott ismerkedtem meg a jövendő feleségemmel[154], és nagyon rövid idő múlva, egy utcai séta közben megkértem a kezét. Még a családjáról sem tudtam semmit. Közben derült ki, hogy az édesapja[155] a MÁVAG hídműhelyében főművezető és hárman vannak testvérek. Aztán 1942 húsvétján kijöttem, eljöttem Budafokra, megismertem a családot, és 1943-ban volt az esküvőnk. Az első gyerekünk még Kolozsvárt született, de ez már egy későbbi időpontban történt, 1944. augusztus 31-én.

Esküvő Rácz Erzsébettel (1943)

Azután tovább dolgoztam. Említettem, hogy a Hivatásszervezettől megváltam, és a városnál voltam a szociális ügyosztályon fogalmazó, de a szociális mozgalmakban azért tovább ügyködtem mint munkásfőiskola-szervező. És egyidejűleg, amint szintén mondtam már, a Kovrig Béla felelős szerkesztésében megjelenő *Új Erdély*[156] című katolikus havi folyóiratnak voltam segédszerkesztője.

---

[152] *Szociális Testvérek Társasága* (köznépi elnevezéssel: „szürke testvérek").

[153] *Szim Lídia* (Gyulafehérvár, 1911 – Gyulafehérvár, 2003) a középiskolát 1926-1930 között Nagyszebenben a Ferences Nővérek Tanintézetében végezte. 1933-ban jelentkezett a Szociális Testvérek társaságába. 1934-1938 között a bukaresti Szociális Főiskolán tanult, 1940–44 között Kolozsvárott a Ferencz József, majd Bolyai Egyetemen szerzett tanári diplomát és közgazdaságtudományi doktorátust. A negyvenes évek első felében mint az erdélyi Római Katolikus Nőszövetség vezetőségi tagja és a Nap folyóirat szerkesztője jelentős szerepet töltött be az erdélyi katolikus női társadalom szervezésében. Igazgatója volt a Társaság kolozsvári Társadalomtudományi Szakiskolájának. 1945–1947 december 31-ig tanársegédként működött a Bólyai Egyetem Közgazdasági Karán. 1954-ben letartóztatták. 11 hónapig tartó vizsgálati fogságot követően 1955-ben – koncepciós perben – 16 év szabadságvesztésre ítélték, az ítéletet 1956-ban, újratárgyalás során 5 évre mérsékelték. 1957-ben szabadon engedték. 1966-ig egy gyógyszertárban volt pénztáros Balázsfalván. 1972-től a Társaság romániai kerületének a vezetője volt (1983-ig). 1973-ig Bukarestben, 1978-tól Gyulafehérváron élt, gyakran kitéve a Securitate zaklatásának.

[154] *Rácz Erzsébet* (Budafok, 1923 – Budapest, 2013).

[155] *Rácz Béla* (Budapest, 1896 – Budapest, 1968).

[156] Az egykori Erdélyi Tudósító 1944 márciusától *Új Erdély* címmel jelent meg.

Közben a történelmi események zajlottak: megtörtént Magyarország németek általi megszállása, és gondolom, közismert tény, hogy a kolozsvári hadtest, dálnoki Veress Lajos[157] altábornagy vezetésével, néhány napig nem engedte a németeket a Tisza vonalára jönni, úgyhogy Erdély megszállása néhány nap késéssel történt meg. A Tiszánál határzárat csináltak, gondolván, hogy a kormányzó esetleg ellen fog majd állni. Elég az hozzá, végül Kolozsvárra is beérkeztek a német csapatok, és közben Sztójay lett a magyar miniszterelnök. Megkezdődtek a szomorú zsidóellenes akciók: a zsidók összeszedése és elhurcolása.

És akkor történt az az eset, hogy Márton Áron Dél-Erdélyből átjött Észak-Erdélybe, emlékezetem szerint papszentelés miatt, és akkor a kolozsvári Szent Mihály-templomban egy nagy beszédet mondott[158], amelyben kifejtette a keresztény álláspontot a faji kérdésben, és nagyon erős szavakkal megbélyegezte a Sztójay-kormányt. Ott volt természetesen az egész erdélyi előkelőség. Márton Áron jelenléte eseményszámba ment, akkora erkölcsi tekintélye volt. És – elfelejtettem mondani – még a beszéd előtti napon kiment a téglagyárba, ahol a zsidókat összegyűjtötték, meglátogatta őket. Azt hiszem, ő volt az egyetlen magyar püspök, aki ilyet tett abban az időben. Másnap hangozott el az a bizonyos beszéd, a következő nap pedig – a püspök kérésére – Faragó Ferenc teológiai tanár összehívta az általa vezetett kolozsvári férfikongregációt (ez a Mária kongregációnak egyik felnőttszakosztálya volt, ennek én is tagja voltam, és tagjai voltak más vezető katolikus emberek, így Kovrig Béla is) a Katolikus Státus tanácstermébe. Mintegy negyvenen voltunk jelen, és ekkor történt egy számomra nagyon megtisztelő és emlékezetes esemény, tudniillik Kovrig Béla, aki világi vezetője volt ennek a férfikarnak, sorban mutatta be Márton Áronnak a kongregáció tagjait. Mi, Pikéthy Károly barátommal, aki Kovrig tanársegédje volt, a sor végén álltunk, én a legvégén mint legfiatalabb tag, s amikor Márton Áron a sor végére ért, hát Kovrig engem is be akart mutatni. Kovrig egy kicsit barokk egyéniség volt, és akart engem emelni egy kicsit a püspök előtt, de alig kezdett bele a mondókájába, a püspök leállította: „Professzor úr, nekem nem kell őt bemutatnia, mi régebben ismerjük egymást, mint ahogy én önt vagy ön őt ismerte volna".

Ennyi idő távolságából is emlékezett arra a bizonyos, már említett találkozásunkra. Megölelt és „megpaxolt"[159] azzal a bizonyos arcérintéssel, szóval, nagyon kedvesen. Emlékezetes maradt számomra ez a találkozás. De itt nem ez a lényeg,

---

[157] *Veress Lajos, dálnoki* (Sepsiszentgyörgy, 1889 – London, 1976) 1942–44-ben a kolozsvári IX. hadtest parancsnoka; 1944 augusztusától vezérezredes lett, és kinevezték az Észak-Erdélyben állomásozó 2. magyar hadsereg parancsnokává. Közreműködésével 1944. szeptember közepén szabadon engedték a kolozsvári törvényszék fogházában lévő hatvan kommunista foglyot. Az október 15-i kiugrási kísérlet előtt a kormányzó akadályoztatása esetére helyettesévé (homo regius) nevezte ki. Horthy proklamációja után kiadta a parancsot a visszavonulásra, de németbarát tisztjei árulása folytán a német hadsereg letartóztatta, és átadta a nyilas hatóságoknak; a hadbíróság 15 évi fegyházra ítélte. Sopronkőhidán őrizték, ahonnan az evakuálás során, 1945. március 28-án őreivel együtt megszökött.

[158] 1944. május 18-án.

[159] *Paxol*: békecsókot ad. A békecsók (a liturgiában) a szentmisének az a mozzanata, melyben a pap Krisztus békéjét kéri és adja át a résztvevőknek, manapság a Béke veled! köszöntést kísérő gesztus, papok között az arcok összeérintése. A papok liturgián kívül is gyakran így köszöntik egymást és a közeli ismerőseiket.

hanem az, hogy ő azért hívott bennünket akkor össze, hogy tájékoztasson bennünket, megindokolja a téglagyári látogatását és a templomi beszédét, erről akart velünk beszélni. Elmondta, hogy neki kötelessége volt ezeket megtenni, az összeszedett zsidókat meglátogatni, és elmondani ezt a bizonyos templomi beszédet. Három indokot hozott fel, amiért ez kötelessége volt. Az első az, hogy ő apostolutód, püspök, tehát mint ilyen, az egyház tanításának szellemében kell eljárnia, ez az első és legfőbb indok. Második: mint magyar ember, meg kellett tennie, mert tisztában van azzal, hogy ezt a háborút elvesztettük, és keservesen fog a magyar nép megfizetni azokért a tettekért, amit most a zsidósággal tesz. A békeszerződésben ennek nagyon súlyos következményei lesznek, mert míg Magyarországon ez zajlik, addig a románok (ezt én teszem hozzá, ezt ő nem mondta, ez csak később derült ki, hogy románok a zsidókérdést saját maguk sokkal előttünk „elintézték", és nem a németek nyomására) most már mentik a zsidókat, akik még megmaradtak, és rejtik őket, hogy jó pontot szerezzenek a háború utánra. És éppen ekkor csinál a magyar kormány ilyet. A harmadik okról pedig így szólt: amiért ezt meg kellett tennem, az volt, hogy a Romániában maradt magyarság (még több mint félmillió magyar élt Romániában) érdekeit csak az erkölcsi elvekre való hivatkozással tudtam eddig Bukarestben védeni, és most ettől az utolsó fegyveremtől fosztott meg a magyar kormány, mert most már nyugodtan fogják a szemembe vágni: Ön beszél erkölcsi elvekről? Nézze meg, hogy mit csinál a budapesti kormány a zsidókkal! – Ez így, tudtommal, publikálva nem jelent meg sehol, de én nagyon megjegyeztem magamnak Márton Áronnak ezeket a szavait. Közismertebb Serédiék[160] hezitálása a zsidókérdésben, erről elég sokat írtak, Márton Áron viszont nagyon határozottan és megalkuvás nélkül képviselte a keresztény elveket, az előbbi indokok alapján. Míg Erdélyben éltem, ez volt az utolsó találkozásom Márton Áronnal, és ez nagyon emlékezetes maradt számomra.

A Kolozsvárott folytatott tanulmányaimmal kapcsolatban még elmondanám a következőket: A nősülésem és elég sokirányú elfoglaltságom mellett nagyon fontos kérdés volt számomra az egyetemi tanulmányaim befejezése. Mint említettem, a bécsi döntés után viszonylag hirtelen „bedobtak a mély vízbe", mezei jogász lettem, tehát nem látogattam rendszeresen az egyetemi előadásokat, és ezért megkéstem a tanulmányaim végzésében. Amikor a körülményeim úgy alakultak, és a nősülésre is készültem, elhatároztam, hogy nem hagyom abba az egyetemet, tehát mindenképpen megszerzem a doktorátust. Akkor elég nagy lekötöttséget jelentett számomra a már ismert tevékenységeim mellett a vizsgákra való felkészülés. És ekkor ért életem egyik sokkja, tudniillik, először fordult velem elő, hogy egy vizsgát nem sikerült eredményesen letennem, éspedig közgazdaságtanból, Boér Elek[161] professzornál. Ez valóban annyira sokkolt, hogy hónapokra visszavetett. Bántott a sikertelenség, és egy kicsit szégyelltem is magam, és elég hosszú ideig nem mentem neki újabb vizsgának. Végül is már közelgett az 1944-es év, amikor újra szigorlatra jelentkeztem, és letettem sikerrel. 1944 tavaszán történt a doktorrá avatásom. Tehát, ez már

[160] *Serédi Jusztinián* (Deáki, 1884 – Esztergom, 1945): bencés szerzetes, egyházjogász, 1927-től esztergomi érsek, bíboros, hercegprímás, a magyar katolikus egyház vezetője.

[161] *Boér Elek* (Kolozsvár, 1899 — Újfehértó, 1954) jogtudós, közgazdász, egyetemi tanár. 1929-től a szegedi egyetem magántanára; a kolozsvári egyetemen 1940 októberétől nyilvános rendkívüli tanár, 1943-tól rendes egyetemi tanár. 1945-ben visszatért a szegedi egyetemre.

a nősülésem utánra maradt. Ez csak egy adalék ahhoz, hogy bizony, az érdeklődési köröm akkortájt leszűkült ezekre a problémáimra, és a nagypolitikai kérdésekkel nem is volt alkalmam foglalkozni.

Közben más nevezetes esemény nem is nagyon történt, mert a családi életem – már vártuk az első gyermekünk világra jöttét – akkor annyira lefoglalt. Végeztem a dolgomat a városnál, a lapszerkesztés és a munkásfőiskola szervezésének vonalán. Rendkívüli eseményre nem is tudok visszaemlékezni.

Talán még meg kell említenem azt a szörnyű szőnyegbombázást Kolozsvárt, amit átéltünk. Akkor a szociális ügyosztályon voltam. Korábban már telepítettünk ki gyerekeket két helyre, Kolozsvártól 40-50 km-re, hogy megkíméljük őket a bombázásoktól. Azon az emlékezetes napon éppen őket látogattuk meg Csizmadia Andorral. És egyszer csak, ahogy az autóval mentünk az úton, észrevettünk fönt, irtózatos magasságban kis madaraknak látszó csillogó valamiket: akkor jött egy amerikai bombázóraj és Kolozsvárt rettenetes szőnyegbombázást végzett. Több mint háromezer halott volt. Ez volt a legsúlyosabb bombázás, és mi már csak visszatérőben, Bánffyhunyadon tudtuk meg, hogy Kolozsvárt érte ez a bombázás. Nem emlékszem pontosan a dátumra, de az biztos, hogy nyáron történt a bombázás[162].

Kolozsvári utcakép az 1944. június 2-i bombázás után

[162] 1944. június 2-án az amerikai légierő támadta Kolozsvárt: az ötven percig tartó légitámadás során 1200 bombát dobtak le a városra. Hivatalos jelentések szerint 362 polgári személy, 32 honvéd és 65 német katona vált áldozatává a légitámadásnak, továbbá 2434 hajléktalanná vált családot említenek. A városban azonban több ezer halottról beszéltek. A bombázások egész nyáron, kisebb-nagyobb intenzitással folytatódtak.

Egy érdekes esetről is hallottam. Volt egy kormánybiztos[163] Erdélybe kinevezve, aki egy kis iskola-repülőgépen éppen Marosvásárhelyről jött Kolozsvárra, és azt vette észre, hogy alul robbanások történnek – az ő gépük egészen alacsonyan repült, miközben feljebb az amerikaiak megkezdték a szórást. Hullottak mellettük a bombák, és nem tudták először, hogy mi történik, csak kicsivel később vették észre kétségbeesve, hogy fölöttük van egy ellenséges repülőraj. Hát az amerikaiak rájuk se hederítettek, igaz, a földről egy légelhárító ágyú sem szólalt meg, nem volt Kolozsváron semmi légvédelem.

Ezután ránk hárult feladat, hogy elhelyezzük azokat, akik a bombázás következtében hajléktalanná váltak. Ebben komoly segítségünkre volt a Tízes Szervezet; nagyon szépen dolgoztak. Sajnos, akkor adva voltak ezek a lezárt zsidó lakások, melyek üresen álltak, és más lehetőség híján a Tízes Szervezet ezekben a lakásokban helyezte el a kibombázott fedél nélkülieket. Később szegény Puskás Lajost, a Tízes Szervezet vezetőjét többek között ezzel vádolták meg, vagyis hogy a zsidó lakásokba helyeztek el embereket. Népkonyhákat is felállítottunk.

Akkori emlékeim között borzalmas élményként maradt meg, hogy később, amikor a zsidókat már elszállították, Csizmadia Andorral együtt mi is kimentünk az üres téglagyárba, megnéztük, és láttuk a körülményeket, rettenetes volt. Ami ott maradt, abból következtetni lehetett, mi történhetett. Két kinti vízcsap volt az egész táborban, fürdőkádban főztek… embertelen volt valóban, úgyhogy az embernek felfordult a gyomra, amikor ezeket látta. Hála istennek, hogy semmi közünk nem volt ehhez a borzalomhoz, mert nekünk egész más volt a feladatunk. Aztán Csizmadia Andort elhelyezték Kolozsvárról, és Nagybánya polgármestere lett.

Augusztusban Románia kilépett a háborúból – minket megelőzve –, és az is közismert, hogy a magyar csapatok megindultak Dél-Erdély felé, és eljutottak, azt hiszem, Nagyenyedig és Aradig, és ezzel egészen közel került a háború Kolozsvárhoz. Közben a feleségem minden nap várta a gyerekünk születését. Anyósom, aki meg gyermekünkben első unokáját várta, Budafokról leutazott Kolozsvárra, hogy segíteni tudjon. Már a jósló fájdalmakra riasztottuk őt, de csak két hét múlva született meg Sándor fiam, ilyen körülmények között, a legzűrzavarosabb időkben, tehát augusztus 31-én. A szülőszoba is, meg ahol az anyák feküdtek, a klinika szuterén részében volt elhelyezve, az esetleges bombázásoktól tartva.

Így jött el szeptember 15., amikor elrendelték a város kiürítését. Én nem is gondoltam először semmiféle elmenetelre, de aztán egyre erősebb lett bennem az aggodalom a közeli jövőt illetően. Anyósom itt van Kolozsváron, a családja ott van Budafokon. Közben a barátaimat, évfolyamtársaimat behívták katonának, és már Tordánál voltak a harcok, kb. 30 kilométerre Kolozsvártól. Én pedig fiatal ember voltam, a városházi állásom miatt eddig felmentve a katonai szolgálat alól, de mi lesz, ha behívnak vagy valami történik velem… itt a feleségem, aki egy szót sem tud románul…

[163] 1944. szeptember elejéig *Bethlen Béla* (1888–1979) volt Észak-Erdély, akkori fogalmazással: a kelet-magyarországi hadműveleti terület kormánybiztosa, utódja Ricsóy-Uhlarick Béla (1895–1985) lett.

Ekkor már Kovrig sem volt Kolozsváron. Amikor a németek jöttek, akkor őt már keresték, ezért illegalitásba vonult. Pesten bujkált, szakállt növesztve, hamis papírokkal. (Eglis István, az EMSZO egyik papmunkatársa meghalt édesapjának a papírjaival, dr. Eglis Miklós néven bujkált.)

Nagyon kellemetlen szituáció volt ez. Végül a családdal is megbeszéltem, és aztán barátaim, munkatársaim, mindenki, Dávid László, és Faragó Ferenc is azt tanácsolták: biztonságba kell helyezni a családot.

De akkor már nem közlekedtek Magyarország felé vonatok, az utolsó vonat is elment. És akkor egy városi autóbuszt adtak a kisgyermekes családok részére, és rám bízták, hogy én legyek egyúttal az autóbusz parancsnoka, felelőse. Felpakoltunk. A felpakolás azt jelentett, hogy az autóbuszból kiszedték az üléseket, a legszükségesebb gyerekholmikat betettük, az anyósom részére egy fotelt sikerült elhelyezni a buszban, mi pedig székeken ültünk, és más családokkal együtt este indultunk útnak. De már nem jöhettünk Nagyvárad felé, vagyis a legrövidebb úton, hanem egy nagy kerülőt kellett tennünk Apahida és Nagybánya felé; útba ejtettük Nagykárolyt, és végül Szatmáron keresztül, Balmazújvárost érintve, három nap alatt értünk föl Budafokra, szeptember 17. táján, ahol éppen két nappal azelőtt volt nagy bombázás. Úgyhogy a ház, ahol lakunk, az is károsodott, a tetejét levitte a légnyomás, de a szemben lévő kis ház teljesen összedőlt, szóval, már ilyen háborús időben érkeztünk föl a kisgyerekkel. A feleségemnek meg közben mellgyulladása és magas láza lett, és nem volt még antibiotikum abban az időben. Eléggé viharos körülmények között érkeztünk meg tehát, de azért persze nagy volt az öröm a család részéről, hogy velünk együtt anyósom is épségben hazaérkezett.

Feleségének, Rácz Erzsébetnek a szülei: Neer Anna és Rácz Béla

Meg kell mondanom, hogy ezek a napok engem érzelmileg rettenetesen megviseltek, mert mintha megéreztem volna, hogy ez egy végleges út lesz, hogy elszakadok Kolozsvárról. Akkor még élt édesanyám, a testvéreim is még valamennyien éltek akkor, és ott éltek Kolozsvárt. És úgy éreztem magam, mintha a gyökereimtől szakítottak volna el. És emlékszem, miután a városházán közölték, hogy utolsó lehetőségként ezzel az autóbusszal még el lehet menni, könnyezve mentem az utcán,

és akkor összetalálkoztam Jakab Antallal, a jelenlegi erdélyi püspökkel, aki akkor – mint már említettem – helynökségi titkár volt, és akivel nagyon kellemes, jó viszonyban voltunk. Mi van veled? – kérdezte. Mondtam, hogy ez történt, hogy végül is el kell mennem. Ő pedig megnyugtatott, hogy ez az egyetlen észszerű cselekedet, tényleg el kell mennem.

JI: Mielőtt a pesti időkre rátérnénk, talán szólna néhány szót arról, hogy Kolozsvár hogyan élte át a háborút?

KS: Ebből én csak részleteket tudok mesélni, mert akkor Kolozsvárt még nem szállták meg a román és orosz csapatok. Volt ez a kiürítési parancs, azonban akkor már olyan volt a légkör a városban és Észak-Erdélyben (azt hiszem, Márton Áron említett beszéde és állásfoglalása nagyon elősegítette ezt), hogy a románok kiugrása után azonnal komoly akció és összefogás indult meg a háborúból való kilépés és Kolozsvár megmentése érdekében, hogy a város ne legyen ostrom áldozata. Ezek a dolgok eléggé ismertek, többek között Balogh Edgár könyvéből. Bár volt a kiürítési parancs, de a legtöbb erdélyi politikus, akik nem voltak olyan kényszerhelyzetben, mint a családi körülmények miatt én, a helyén maradt, függetlenül a politikai beállítottságától, tehát a jobb- és baloldaliak egyaránt. Talán csak a szélsőjobboldaliak meg az imrédysták menekültek, de a többiek mind otthon maradtak, vállalták a háború befejezésének a konzekvenciáit. Márton Áron állásfoglalása egészen biztosan lökést adott ennek az összefogásnak, annak, hogy kialakult megint egyfajta egység. Balogh Edgár meg is írja egyébként, hogy például kiengedték a börtönben lévő kommunistákat, értük garanciát vállaltak a nem kommunista erdélyi politikai vezetők. Vita Sándorék is külön beadványt írtak a kormányzóhoz, hogy azonnal lépjen ki a háborúból: ha már késve is, de kövesse Románia példáját, forduljon szembe a németekkel. És akkor történt, hogy fegyvereket osztogattak a gyárakban, részben a kolozsvári hadtest segítségével (ehhez hasonló sehol nem történt Magyarországon!), és Kolozsvárt megalakult egy Nemzetőrségféle. Tehát a hivatalos katonaság és a rendőrség helyett népi szervek vették kézbe a rendfenntartást. Ezeknek az akcióknak is köszönhető, hogy Kolozsvár nem lett ostromlott város. Így aztán a bevonuló szovjet és román csapatokat már bizonyos fokig rendezett állapotban fogadták. A régi hatóságok helyett az ott maradottak vették át a város irányítását. Helyükön maradtak a klinikák, az orvosok is, nem tettek eleget a kiürítési parancsnak. Ha nincsenek ezek a családi okaim, akkor én is maradtam volna, de azt nem tudtam volna vállalni, hogy anyósom hosszú időre elszakadjon a családjától. De amint mondtam, ezeket az időket én már nem Kolozsvárt éltem át, ezt utólagos forrásokból, az irodalomból tudom, és Balogh Edgárral személyesen is beszéltem, ő is mesélt nekem ezekről a hetekről, arról, hogy a politikai nézetkülönbség ellenére újra létrejött a magyar összetartás, a népi szolgálat érdekében.

Ami aztán később bekövetkezett, arra, azt hiszem, az erdélyiek, beleértve a baloldalt is, nem számítottak. Többek között olyan okok miatt sem, hogy a Szovjetunió annak idején a trianoni szerződést nem írta alá, hogy Magyarország volt végső fokon a második tanácsköztársaság, amit Románia és Csehszlovákia csapatai semmisítettek meg annak idején a kisantant nevében, ráadásul a második bécsi döntés gyakorlatilag, és függetlenül a körülményektől, melyek között létrejött, többé-kevésbé igazságosnak látszott, annak ellenére hogy talán félmilliónyi román a bécsi döntés

következtében Észak-Erdélyben maradt mint jelentős kisebbség, de ugyanannyi magyar maradt Dél-Erdélyben és a Bánátban, Temesvár környékén. Tehát, abban reménykedtek, hogy a béketárgyalásokon majd, főként ha Horthy kiugrása sikerül (mert hiszen az erdélyi vezető politikusok pont erre igyekeztek ösztökélni őt), akkor talán nem állítják vissza a trianoni határokat, vagy pedig Erdéllyel, mint egy önálló politikai alakulattal oldódik meg valamiképp a helyzet. Egyébként Teleki Pál, ezt talán mondtam annak idején, ő pontosan tudta, amikor a bécsi döntés megtörtént, hogy tulajdonképpen most egyik fél sincs megelégedve, ezért egészen deprimáltan érkezett akkor haza. Emlékszem, amikor az Erdélyi Körben elmondta, hogy mindent megtesz a románokkal való békés együttélés megteremtése érdekében, de a románok teljesen elzárkóztak ettől, ebben nem voltak partnerek. A románok nagyon számítottak arra, hogy ez a döntés, Észak-Erdély visszacsatolása csak ideiglenes lesz, és ezért nem akartak békülékenyebbek lenni. És volt más is, ami nehezítette Teleki megbékélési szándékainak megvalósítását. Sosem felejtem el, ő maga fogalmazott így: a szolgabírók szabotálják a nemzetiségi politikánkat. Tehát a középkáderek. (Ugye érdekes: nem csak a jelenben vannak ilyen problémák, hogy a középvezetők mást csinálnak, mint amit a felső vezetők gondolnak, ez abban az időben is megvolt, még az akkori a nacionalista légkörben is, és bizony, sokan voltak ilyen szemléletűek az akkori közigazgatásban.) Pedig az iskolákban és egyebütt a kormányzat próbálta az anyanyelvi kérdést megoldani. Ezt a problémakört elég részletesen feltárták azóta, újra utalok Csatári Dánielnek a Forgószél című könyvére a román–magyar kapcsolatokról 1940 és 45 között. Nagyon érdekes párhuzam figyelhető meg a múlt és a jelen történései között más viszonylatban is: akkor az Antonescu-féle rezsim fúrt bennünket állandóan Hitlernél, hogy mi milyen megbízhatatlanok vagyunk. Abban az időben, amikor a hadiszerencse még Hitler oldalán állt, igyekeztek bennünket, magyarokat diszkreditálni. A Forgószélben nagyon jól le van írva ez is. Azt hiszem, nem kell mondanom, hogy most is előfordul, hogy a román hivatalosságok igyekeznek minket egy másik nagyhatalom előtt különböző címeken, revizionista és egyéb címeken lejáratni… Azt mondják, hogy a magyarok tulajdonképpen kapitalista útra térnek, meg mondanak más különböző vádakat. Sajnos, ez akkor is így volt, most is így van, ez egy örök módszer.

JI: Tudott valamit akkor az angolszászok felé történő tapogatódzásról? Az útkeresésről, mi lesz a háború után, vagy hogy egyáltalán a háborúnak mi lesz a vége, német siker vagy a szövetségesek győzelme?

KS: Őszintén meg kell mondanom, hogy nekem – azt hiszem, hogy főleg a családi problémáim miatt és egyéb sokirányú elfoglaltságaim miatt – abban az időben kicsit periferikus volt a figyelmem. Amíg föl nem kerültem Pestre, nem foglalkoztatott ez a kérdés annyira, mint később. Azt láttuk már Kolozsvárt is, hogy Csíkból jöttek a menekülők. Akkor az orosz meg a román csapatok, Románia kiugrása következtében, már elérték Erdélynek azt a részét, de őszintén mondom, hogy abban az időben annyira lekötött engem a családom problémája, hogy ezzel mint közügygyel nem túlzottan foglalkoztam, hanem azon járt az eszem, miként tudom elérni, hogy a családom biztonságban legyen. Amikor ez részben sikerült, és már Budapesten, illetve Budafokon voltunk, és elhelyezkedtem, akkor kezdett el foglalkoztatni a kiugrás kérdése, az ellenállási mozgalomba való bekapcsolódás.

JI: Németország megítélését illetően mi volt a helyzet Erdélyben?

KS: Meg kell mondanom, hogy eleinte, éppen a revízió következtében, a trianoni határokon kívül élő magyarság egy részét, sajnos, még németszimpátia jellemezte, hiszen magát azt a tényt, hogy újra Magyarországhoz kerültek, azt a németek segítették elő. Azt a legtöbben nem mérlegelték, hogy ennek hosszabb távon milyen következménye lehet. És nem szabad elfelejteni, hogy abban az időben még a zsidók elhurcolásáról sem tudta az ember, hogy valójában mi zajlik. Őszintén mondom: Auschwitzról, megsemmisítő táborokról nem volt az embereknek tudomása, nekem sem volt. Ezt még Márton Áron sem említette, csak az otthonuktól, vagyonuktól való megfosztást, a létbizonytalanságot. Mert a jogcím az az volt, hogy munkára viszik őket. Ez hihető volt, hiszen a német hadsereg akkora veszteségekkel küzdött, hogy szükségük volt a munkaerőre. Ezért ez sokak szemében elfogadható indoknak tűnt. Csak az embertelen módszer, ahogy ezt csinálták... az tűnt fel. Most jelent meg Szenesnek egy könyve, a Befejezetlen múlt.[164] Ebben ő is leírja, hogy mikor szökött meg két fogoly Auschwitzból, mikor kerültek Horthyékhoz az első dokumentumok, amelyekben a megsemmisítésekről szó esik. A Nyugat sem nagyon tudott erről. Ez nem volt közismert dolog, és pláne az erdélyi periférián erről nem tudott az ember. Fel sem merült az emberben, még képzelet szintjén sem, hogy ilyesmik megtörténhetnek. Tehát a nácizmusnak ezt a végtelenül embertelen oldalát nem ismerte az ember. Arról mindenki hallott, hogy nemzetiszocializmus, vallásellenesség, fajelmélet, zsidóellenesség, de mivel régen is voltak antiszemita pogromok és tüntetések, a maximum ez volt, amit el tudtak képzelni az emberek, és hogy majd megoldódik a háború után ez a kérdés. De ami ténylegesen történt – később én is voltam Auschwitzban –, az valami elképzelhetetlen volt. Azt hiszem, másképp reagált volna mindenki, ha erről tudomása lett volna. Ezt tehát azért bocsátom előre, mert a németséggel kapcsolatban eleinte sok emberben élt szimpátia. Ez tagadhatatlan.

Azután fokozatosan változott a helyzet… már a háború megindításakor, a lengyel ügyben is jele volt ennek, hiszen akkor az már köztudomású volt, hogy a magyarok nem engedték a németeket Magyarországon átvonulni Lengyelország ellen. Aztán jött Teleki halála. Az ilyen események már kezdték sok ember szemét nyitogatni… Ahhoz, hogy valaki igazán a dolgok mögé láthasson, ahhoz nagyon magas pozícióban kellett lennie, és bizonyos tapasztalattal kellett rendelkeznie, mint Telekiék, akik egész világméretben gondolkoztak. Én magam sem voltam akkor még annyira érett. Nem szabad elfelejteni, 25 éves voltam 1944-ben, és a családi környezetemben sem volt olyan felnőtt, aki ezeket így latolgatta volna. Volt egyszer egy vitánk Nonn Györggyel meg Venczel Jóskával, hármasban, egy karácsonyi ünnepségen voltunk együtt a Majláth Körben, akkor szóba került, kié lesz a jövő, a németé vagy az oroszoké? Nonn György mint kommunista, természetesen az oroszok és a Szovjetunió mellett tette le a voksát, pedig még a bécsi döntés előtt lehetett ez a beszélgetés. De aztán közbejött a Ribbentrop–Molotov-féle egyezség a lengyel háború kitörésekor, amikor tulajdonképpen megegyeztek, és felosztották maguk között Lengyelországot, hát ez elég zavaros helyzet volt.

[164] *Szenes Sándor* (1924–2009) újságíró. 1986-ban (majd 1994-ben) jelent meg magánkiadásban a legjelentősebb műve, a „*Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*", mely az úgynevezett Auschwitzi Jegyzőkönyv eredetét és magyarországi fogadtatását tárja fel.

JI: Ennek a beszélgetésnek mi volt a lényege?

KS: Csak egy vita volt, hogy a németek vagy az oroszok erősebbek, kinek lesz nagyobb súlya Európában. De ez még a bécsi döntés előtti időkben volt.

JI: Nonn György orosz befolyás-növekedést várt?

KS: Igen, igen. Aztán, gondolom, ő is meglepődött, amikor az oroszok és németek megegyeztek egymással. Mert nem annyira egyértelmű, hogy ez csak taktikai időhúzás volt-e, mert akkor a plutokrata kapitalizmus meg-, illetve elítélésében teljes volt az egyezés Hitler és Sztálin között.

JI: Mielőtt a visszaemlékezésben végleg elhagynánk Kolozsvárt és Erdélyt, mesélne még a Kolozsvárott végzett munkájáról és az ottani szociális mozgalmakról?

KS: 1943-ban volt egy kalandom, ezt azért mondanám el, mert Erdélynek az anyaországhoz való integrálása a bécsi döntés után fokozatosan ment végbe, és a szociális fejlődésre irányába mutatott az, hogy az Iparügyi Minisztérium létrehozott egy Ipari Munkaügyi Felügyelőségi Hálózatot. Erdély – régi történelmi helyzetének megfelelően – mindig bizonyos autonómiával bírt Magyarországon belül, és ezért ezt tiszteletben tartotta a magyar kormányzat. Említettem, megmaradtak az erdélyi magyar intézmények, a szövetkezeti központ, az Erdélyi Párt, és egyebek. Az Iparügyi Minisztériumban elhatározták, hogy Erdélyben fölállítanak három ipari munkaügyi felügyelőséget, amelyeknek a munkavédelmi törvények betartatása lett volna a feladatuk a munkaadók, tehát a vállalatok részéről: Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Nagyváradon. Kolozsvárnak központi szerepet szántak, az irányította volna a nagyváradi és marosvásárhelyi felügyelőséget is. A munkás-érdekvédelmi tevékenységem és ismeretségem alapján rám gondoltak, ki akartak emelni a városi közigazgatásból, ipari munkaügyi felügyelővé akartak kinevezni az említett poszton. Az Erdélyi Párt, amelynek véleményező szerepe volt, engem javasolt, mert jól ismert Albrecht Dezső meg a párt idős főtitkára Páll György[165] is. Az Iparügyi Minisztériumból felhívott telefonon Imre József vagy Imre Lajos (már nem emlékszem pontosan) miniszteri osztálytanácsnok[166], és kért, hogy utazzak fel Budapestre, mert meg akar ismerni.

Feljöttem Pestre, beszélgetett velem, és úgy látszik, jó benyomást tehettem rá, mert azt mondta, hogy ezt a megbiztatást vedd úgy, hogy már el van intézve. Majd egy következő alkalommal megint kaptam egy telefont, hogy Kádas[167] államtitkár is, szeretne megismerni. Újra jöjjek fel, mielőtt a kinevezéseket kiküldik, és hozzak magammal egy curriculum vitae-t, egy rövid életrajzot. Följöttem, fölkerestem most már ismerősként. Imre osztálytanácsos szívélyesen fogadott, átadtam az életrajzot, elkezdi olvasni – belesápadt. Döbbenten rám néz, és azt mondja: Jól írtad, hogy te

---

[165] *Páll György* (Igal, 1892 – New York, 1975): jogász, újságíró, politikus, a második bécsi döntés után egy ideig az Erdélyi Párt főtitkára. 1945-től egy ideig Svájcban, majd 1950-től az Egyesült Államokban élt. 1952–57 között a Szabad Európa Rádió Sajtóosztályán az államigazgatás és a tervgazdasági ügyek előadója, 1958–70 között a Columbia University (New York) kutatója. Az Amerikai Erdélyi Szövetség alapító elnöke, 1959-től a Transsylvania című lap szerkesztője. (Wikipédia)

[166] *dr. Imre József* miniszteri tanácsos az Iparügyi Minisztériumban.

[167] *Kádas Károly* iparügyi államtitkár. 1944. április 8-án leváltották hivatalából. 1945 júliusában letartóztatták, a vádiratban fő háborús bűnösnek nyilvánították. Végül 1949 áprilisában egyévi és négyhavi börtönre ítélte a népbíróság.

ennyi idős vagy? Mondtam, igen. Miért? Hát, azt mondja, kérlek szépen, akkor légy szíves egy kicsit várni. Elmegy az életrajzommal, és egyszer csak jön, és azt mondja, most gyerünk az államtitkárhoz. És az is egész döbbenten mondja, hogy nagyon sajnálja, de ők nem hitték az első találkozásunk alapján – bajuszom volt, szemüvegem –, hogy ilyen fiatal vagyok. A 24. életévemben voltam 1943-ban. Lássam be, hogy ilyen körülmények között lehetetlen, hogy engem nevezzenek ki Kolozsvárra: a nagyváradi és a marosvásárhelyi felügyelők sokkal idősebbek, visszás helyzet lenne, hogy ők alám tartozzanak. Azt ajánlották, hogy vagy menjek Marosvásárhelyre, és ott Székelyföld vonatkozásában szervezzem meg ezt a munkakört, vagy pedig helyettes legyek Kolozsvárt. Próbáltak azzal vigasztalni, hogy a fiatalság gyógyuló betegség, idővel mindenki öregszik. Visszamentem tehát Kolozsvárra, főleg az egyetemi tanulmányaim befejezetlensége miatt, az abszolutóriumom már megvolt. A városhoz kineveztek, abban az időben abszolutórium is elég volt ahhoz, hogy kinevezzenek a fogalmazói karba. De a doktorátusomat mégis szerettem volna befejezni. Helyettes nem akartam lenni Kolozsvárt, egy kicsit bántotta az önérzetemet. Egy új munkakör megszervezése, beindítása viszont ismét visszavetett volna – akkor már tanultam, készültem, hogy leszigorlatozzam.

Kiegészítésül a szociális mozgalmakról tennék még említést. Indulásuknál nem voltam jelen, mert akkor Erdély még Romániához tartozott, Észak-Erdély is. Mint említettem, 1939-ben kerültem ezekkel a szociális mozgalmakkal kapcsolatba. Mégpedig három vonalon. Az egyik az agrárifjúság szervezése, az úgynevezett KALOT, Katolikus Legényegyletek Országos Testülete, a másik az EMSZO, az Egyházközségi Munkás Szakosztályok voltak, azután a harmadik a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete, röviden Hivatásszervezet, ez pedig egy érdekvédelmi szervezet, tehát szakszervezet volt.

Magyarországon a 30-as években, az egész társadalomban, egy nagy reformmozgalom zajlott, hasonlóan a száz évvel korábbi reformmozgalmakhoz, csak most mások voltak a megoldandó problémák. Teleki Pál is ezt akarta a Fiatal Magyarság[168] mozgalmával, a cserkészetből kiöregedettekkel. A levegőben volt ez; eléggé áthatotta az értelmiséget. Főleg a fiatal értelmiség volt tisztában azzal, hogy megérett a reformra a társadalom, a gazdaság, és az egész politikai struktúra. Ezek a törekvések különböző indítékokból, különböző forrásokból eredtek. Az egyik ilyen forrás volt abban az időben katolikus részről az előbb említett három mozgalom, amelyek elindítója tulajdonképpen a két pápai szociális enciklika volt: a Rerum novarum; de főleg a Quadragesimo anno, XI. Pius szociális körlevele, amely a Rerum novarum után 40 évvel jelent meg. Ezek a mozgalmak általában is a keresztény társadalombölcseletből táplálkoztak. Ennek voltak teoretikusai P. Varga László, az egyik legismertebb jezsuita, de ilyen volt Kovrig Béla kolozsvári egyetemi tanár is, akivel együtt dolgoztam. Már a bécsi döntés előtt is szellemi mozgatói voltak ezeknek a törekvéseknek.

[168] „1938. évben jóváhagyott alapszabállyal alakult meg a *Fiatal Magyarság Szövetség*, amelynek alapító senior elnöke Teleki Pál volt. Kéthetente megjelenő újsága a Fiatal Magyarság volt. A szövetség világnézeti alapját az 1930-ban kiadott zöld füzetben foglalt Eszmék és elszánások című elvek alkották. Teleki úgy a szövetség megalakulásában, mint a program kidolgozásában személyesen részt vett." (Alföldy Lajos: Teleki Pál, a cserkész. In: Honismeret, 1991., 19. évf. 4. sz.)

Gyakorlati megvalósítása és elindítása Szegeden történt: P. Kerkai Jenő, egy csodálatos szervezőkészségű jezsuita indította el ezt a mozgalmat, aki a tanyai pasztorációban részt vevő fiatal papokkal és fiatal civil munkatársakkal, elsősorban Ugrin József[169] és dr. Farkas György[170] segítségével kezdte el a katolikus parasztifjúság megszervezését, éspedig azzal a céllal, hogy egy elitet képezzenek ki a parasztifjúságból. Tehát nemcsak egyszerűen a vallási öntudatot akarták növelni bennük, de a magyar öntudatot is, azt akarták, hogy alkalmassá legyenek a társadalmi átalakítás végrehajtására, hogy később a falvak vezetői lehessenek.

Az egyetemi Mária Kongregáció is részben szociális indíttatású volt, ennek fő vezetői szintén jezsuiták voltak, például P. Varga László és páter Tornyos[171], akik megindították egyetemistákkal az úgynevezett settlement-mozgalmat, Csepelen például, a kiserdőben, ahol akkor egy nyomortelep volt, a társadalom perifériáján élő munkanélküliekkel. A szó igazi értelmében proletárrá vált munkanélküliek telepe volt ez, ott kezdték el az úgynevezett settlement-mozgalmat, hogy felmérjék szociális helyzetüket, és amennyire lehet, segítsenek rajtuk, karitatív úton. A fiatal magyar értelmiség, ez az egyetemi Mária Kongregáció, katolikus elitcsoport kezdte ezt el, majd egy idő után megszületett a gondolat, hogy a keresztény és katolikus szociális tanítást meg kellene ismertetni a munkássággal is.

Kezdetben egyházközségi kereteken belül állítottak fel szakosztályokat, mert nem kellett ehhez akkor külön állami engedély, így alakultak meg egyházközségi munkásszakosztályok, kapcsolódva a katolikus egyház társadalmi szervezetéhez, az Actio Catholicához[172], vagyis magyarul a Katolikus Akcióhoz, szemben állva mind a már kezdődő jobboldali, ébredező nyilas mozgalmakkal, de szemben a baloldali, marxista mozgalmakkal is. Hiszen nem szabad elfelejteni, hogy akkor a szociáldemokrata vezetésű szakszervezetek is még erősen egyház- és vallásellenes töltésűek voltak, tehát, ezekkel szemben is meg kellett mutatni a munkásság számára, hogy az egyház tanításából is jogosan következik a szociális igazságosság követelménye, nem csupán a marxista szocializmusból.

Így indult meg Budapesten és Szegeden ez a szervezkedés. Szinte magától értetődőnek tűnt az igény, hogy keresztény szakszervezetet is létre kell hozni. Tehát amikor már elég erősek voltak ezek az igények, és már sok helyütt megalakultak

---

[169] *Ugrin József* (Endrőd, 1910 – Budapest, 1993) kezdetektől a KALOT egyik fő szervezője világi munkatársként. 1940-től a KALOT érdi népfőiskolájának az igazgatója. 1947–1948: a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1983-ban a Népfőiskolák Baráti Körének elnöke. 1989-ben részt vett a Kereszténydemokrata Néppárt újjászervezésében.

[170] *Farkas György* (Mogyoród, 1908 – Gödöllő, 1991) jogász, politikus. 1935 és 1939 között a KALOT ügyvezető titkára. 1939-től a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete agrárfőtitkárságának vezetője. 1945-től 1946-ig a KALOT érdi népfőiskolájának igazgatója, 1947–1949: a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

[171] *Tornyos Gyula* (Nagyszombat, 1901 – Innsbruck, 1944): jezsuita szerzetespap. 1930–31-ben a Mária Kongregáció keretében életre hívta az egyetemi Settlement-mozgalmat. Fiatal értelmiségiekkel és egyetemi hallgatókkal rendszeresen látogatták a budapesti nyomortelepeket, és lakóik között szociális munkát végeztek.

[172] Az *Actio Catholica* (magyarul Katolikus Akció, rövidítve AC) a katolikus egyház kiemelkedően fontos mozgalma volt az első világháború és a II. Vatikáni Zsinat közötti időszakban. Célja az volt, hogy a világi híveket bevonják az egyház életébe. Magyarországon gyakorlatilag 1948-ig működött, utána csak a központja maradt meg, a rendszerváltozás után a püspöki kar megszüntette.

ezek a munkásszakosztályok, akkor egyre világosabban látszott, hogy szükség van konkrét keresztény érdekvédelmi szervezetre is. Voltak ugyan Magyarországon korábban is úgynevezett kereszténynszocialista szakszervezetek, ezek azonban eléggé kompromittálódtak a Horthy-érában. Volt egy keresztény párt is, amely aztán lassan beolvadt a kormánypártba. Ezek a kereszténynszociális szakszervezetek nem tudtak igazán gyökeret verni a munkásságban. Ezeknek a kereszténynszociális szakszervezetnek a története nagyon jól nyomon követhető Gergely Jenőnek A püspöki kar tanácskozásai[173] című könyvéből; csak a püspöki kar anyagi támogatásával tudták fenntartani magukat. A hibájuk az volt, hogy nem egészen őszinte világnézeti alapon álltak, nem voltak eléggé radikálisok, és ha kellett, inkább a munkaadókkal – akik állítólag szintén keresztény alapon álltak – fogtak össze, hogy nehogy abba a látszatba kerüljenek, hogy kollaborálnak egy baloldali, ateista világnézetű szakszervezettel. Ezért nem tudtak komoly vonzást gyakorolni a munkásságra.

Ebből a szükségből született meg a Hivatásszervezet, amely végig, ameddig létezett, 1945-ig, mindig a szociális igazságosságot tartotta fő irányadónak a munkájában. Tehát, ha egy munkáskövetelés jogos volt, szociális szempontból indokolt volt, akkor az sem volt akadály, hogy esetleg együtt kell haladnia a szocdem szakszervezetekkel, hanem azt mondták, a lényeg az, hogy a szociális igazság követelése mellett kell kiállni, és ha szükséges, akkor ezeket az elveket akár a szocdem szakszervezetekkel együtt kell képviselni. Függetlenül attól, hogy a világnézeti gyökerünk egészen más, és más az indíttatásunk.

Ez nagyon érdekesen csapódott le később, a háború alatt, amikor működött egy úgynevezett munkabér-megállapító bizottság. Időnként fölülvizsgálták a munkabéreket, és a kormányzat tanácskozott a szakszervezetekkel a munkabéreknek az alakításáról. Ez Pesten történt, a központban, de Vida István barátomtól tudom, aki főtitkára volt a Hivatásszervezet Ipari Szakosztályának, hogy a Hivatásszervezet és a szakszervezetek mindig együtt szavaztak, és egységes álláspontot képviseltek ezeken az értekezleteken, szemben a Nemzeti Munkaközponttal, amely egy jobboldali, a kormányzat által létrehozott szerv volt. Kicsit gúnyolódtunk is rajtuk, a darutollas vitéz Marton Béla[174] volt a vezetőjük. Ezeknek a szervezeteknek (KALOT, EMSZO, Hivatásszer-vezet) történetét és egymáshoz való viszonyát – mint a Demokrata Néppárt előtörténetét – eléggé feltárták műveikben Izsák Lajos és Gergely Jenő.[175] Külföldön pedig a Katolikus Szemlében, ebben a Rómában megjelenő folyóiratban dolgozták fel ezeknek a szociális mozgalmaknak a történetét[176]. Később

[173] Gergely Jenő (szerk.): *A püspöki kar tanácskozásai.* A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Budapest, Gondolat, 1984.

[174] *Marton Béla*, vitéz, berethei (Budapest, 1896 – Innsbruck, 1960) fiatalon katonatiszt, majd gazdálkodó és szélsőjobboldali politikus, Gömbös Gyula bizalmasa.

[175] Később pedig legrészletesebben *Balogh Margit* (A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935-1946, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1998.) ismertette ezeket a kereszténynszociális mozgalmakat.

[176] A Katolikus Szemlében e témában megjelent tanulmányokat később gyűjteményes kötetben is kiadták „*Félbemaradt Reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása?*" címmel. (Róma, 1990). Második, átdolgozott kiadása: „Félbemaradt reformkor, 1935-1949 : törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában." (Budapest, Püski, 2006.)

majd rátérek, hogy a Demokrata Néppárt választási eredményében milyen szerepe volt ezeknek a mozgalmaknak, a mozgalmak létének. Ezek részt vettek a szárszói találkozón például[177].

A KALOT-nak 20 népfőiskolája volt szerteszét az országban, ahol 3–6 hónapos tanfolyamokon mentek keresztül ezek a falusi legények. Folytattak kísérleti szövetkezeti gazdálkodást is, még a Horthy-korszakban. Földbérlő szövetkezetet alakítottak. Voltak úgynevezett kupecképző tanfolyamok, hogy a parasztság önmaga tudjon kereskedni az állataival. Tehát a kereskedelem ne fölözze le túlzottan a hasznot. A fiatal papságot és a papnövendékeket nagyon fellelkesítette ez a kérdés, és számtalan papegyéniség, főleg a fiatal papság köréből, egészen radikális konzekvenciákat vont le a keresztényszociális tanításból. A végső cél földreform volt. A Hivatásszervezet agrártagozata bérharcot is folytatott káptalani birtokon. Olyan radikális hangot ütött meg, hogy a püspöki kar néhány tagja komolyan aggódott, hogy ezek a mozgalmak kommunista hatás alá kerültek, annyira idegen volt számukra a szociális igazságnak az a fajta radikális megfogalmazása, ahogy ezt ezek a mozgalmak tették. Úgyhogy bizony, a KALOT gyorsan terjedt. Néhány éven belül alig volt falu, ahol ne létezett volna a szervezete. Egy darabig jogilag rendezetlen volt a helyzetük, de aztán éppen Kovrigék révén és Teleki segítségével sikerült elintézni, hogy államilag jóváhagyott egyesület címén jogi státust kaptak, hogy így valamilyen mértékben függetlenítsék magukat a püspöki kar befolyásától. Mindig vallották, a jelszavuk is ez volt: Krisztusibb embert, műveltebb népet, magyarabb magyart, ez volt egy hármas jelszó.[178] Volt egy Magyar Cél című kiadványuk; nagyon komoly szervezettel és eszközökkel rendelkeztek, de a püspöki kar be akarta tiltani. A jezsuiták nem azért jezsuiták, hogy ezt ki ne tudták volna védeni, tudniillik, elérték, hogy egy elismerő levelet kaptak a pápától – akkor már XII. Pius volt a pápa, úgy tudom, amikor ez a krízis beállt – a KALOT számára, amelyben áldását küldte és gratulált a KALOT-nak a munkájához. Így nem lehetett megszüntetni. Akkor alakult meg az úgynevezett Katolikus Szociális Népmozgalom[179] mint csúcsszervük, és ez lett a gerince a katolikus ellenállási mozgalomnak. A német megszállás alatt kapcsolatba kerültek az akkor illegalitásban lévő Kisgazda, Szocdem, és népi írókból álló ellenállási vonallal, és együttműködtek azokkal. Később, ha sor kerül rá, elmondom, hogy miként lett ebből a Demokrata Néppárt.

---

[177] *Szárszói Találkozó*: 1928-tól kezdve 1951-ig évente szervezett találkozókat Szárszón a református Soli Deo Gloria Diákszövetség, ahol a fiatalok kicserélhették gondolataikat a nemzet szellemi életével kapcsolatban. A legjelentősebb szárszói konferenciákat 1942-ben és 1943-ban a Magyar Élet Könyvbarátainak társasága a Soli Deo Gloria szövetséggel közösen rendezte, ezeken nem csak reformátusok vettek részt, hanem a legkülönbözőbb szellemi és világnézeti irányzatok követői. A fő téma a magyar társadalom és gazdaság háború utáni kérdéseinek megvitatása volt. E két konferencián KALOT-munkatársak is részt vettek (1942-ben és 1943-ban Nagy Töhötöm, 1943-ban Muharay Elemér és Somogyi Imre).

[178] Valójában négyes jelszóban fogalmazták meg a KALOT vezetői mozgalmuk célját: „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérzetes magyart!"

[179] 1940-ben alakult meg először három katolikus társadalmi reformmozgalom, az EMSZO, a KALOT és a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete összefogásából a *Magyar Cél Mozgalom*, ennek lett az utódszervezete 1943-ban *Magyar Szociális Népmozgalom*.

JI: Személy szerint Serédi Jusztiniánnak[180] és a felsőbb egyházi vezetésnek a hogyan alakult viszonya ezekhez a mozgalmakhoz? Változott-e valamennyire az idők során? Mennyire volt társadalmi hatása ezeknek a mozgalmaknak?

KS: Két kérdés van, azt hiszem. Az egyik a hierarchia. Voltak olyan tagjai, akik ezeket a mozgalmakat kicsit idegenkedve és félve nézték, főleg kezdetben, de azok az egyházi személyek, főként a jezsuiták, akik e mozgalom mögött álltak tudásukkal stb., azok garanciát jelentettek a püspökök többségének szemében, hogy ez mozgalom nem egyházellenes, sőt. Egy korszerű keresztény társadalmi programot nyújtottak, amely alkalmasnak mutatkozott arra, hogy átjárja a társadalmat, és irányító szerepet játsszék a magyar társadalom átalakításában. Tudniillik az egyház szükségszerűen beilleszkedik az adott kor társadalmi rendjébe, mert küldetését, pasztorációs küldetését csak úgy tudja teljesíteni. De ha nagyon megreked benne, nem veszi tudomásul a társadalmi/politikai fejlődést, ha nem veszi észre az idő szavát, és nem veszi ki a részét a következő lépésekből, akkor bizony konfliktusok keletkeznek. Ez a jelenség volt megfigyelhető később a Néppárt és Mindszenty bíboros közti viszony alakulásában, erre majd ki fogok térni.

JI: Később eléggé élesen elvált egymástól az a társadalomkép és elképzelés, amit egyrészt a Mindszentyvel fémjelzett egyházi vezetés, másrészt a Demokrata Néppárt képviselt. Ugyanilyen volt a helyzet a szociális mozgalmakkal is?

KS: A püspökök egy részénél igen, viszont volt, aki kifejezetten támogatta. Volt, aki épületet adott népfőiskola céljára. Hol megértésből, hol bizonyos kényszerből. Mert olyan erőteljesen jelentkeztek ezek az ifjúsági szervezetek, és az alsópapság annyira támogatta őket, főleg a fiatal alsópapság, hogy nem lehetett átfogó kifogást emelni ellene a hierarchia részéről. De az is igaz, hogy akadtak, aki úgy érezték, hogy ez a mozgalom veszélyes lehet, mert előbb-utóbb az egyházat is érintő társadalmi struktúrák megváltoztatását fogja igényelni. Ezért jelentkezett a hierarchia egyes tagjaiban bizonyos idegenkedés. A falvak felé, a hívek felé nagyon pozitív hatást váltott ki, mert hiszen egységes szellemiséget kapott a falu, műsorközpontjuk volt, újságjuk volt, vezetőknek szóló újságok, történelmi kiadványok. A KALOT tanfolyamain résztvevő parasztfiatalok lelkes mozgatóivá váltak a falusi társadalomnak. Ahol megjelent a mozgalom, áthatotta a falu életét. Voltak nemzetiségi tagozatai is, és voltak nemzetiségi nyelven megjelenő kiadványai is. Jelentős volt a szerepük a német- és nyilasellenes szellemiség terjesztésében. Hetényi Varga Károlynak jó néhány, a Vigiliában és az Új Emberben megjelent tanulmánya és önálló könyve említi, milyen szerepe volt e mozgalmaknak és vezetőiknek ebben az ellenálló szellemiségben és az ellenállási mozgalomban. Az EMSZO-nak volt például egy nagygyűlése a Tattersallban, ahol a nyilasok megtámadták őket.

JI: Ez mikor volt?

KS: Ez 1938-ban lehetett, vagy 1939-ben.

[180] *Serédi Jusztinián* (Deáki, 1884 – Esztergom, 1945): bencés szerzetes, egyházjogász, 1927-től esztergomi érsek, bíboros, hercegprímás, a magyar katolikus egyház vezetője.

A Volksbund előretörésének egyik fő akadályozói voltak a KALOT-egyletek. Hetényi Varga megtalálta a bonni külügyminisztérium archívumában azokat a Magyarországról származó jelentéseket, amelyekben a német követség és a Volksbund panaszkodtak a KALOT tevékenysége miatt, hogy azok gátolják a Volksbund tevékenységét.[181]

JI: Talán ha mondana még valamit az utóéletükről vagy a feloszlatásukról. 1945 után hogyan tekintették ezeket a szervezeteket?

KS: Nem szabad elfelejteni, hogy abban az időben megindult a hatalom megszerzéséért a harc, aminek a beteljesülése 1949-ben a pártok feloszlatása volt. Ez a harc tulajdonképpen konkurenciaharc volt. Az akkori Rákosi-rezsim, amely az egypártrendszer létrehozására és a párthatalom megszerzésére törekedett, vetélytársnak tekintett minden olyan egyesületet, társadalmi szervezetet, amelynek komolyabb társadalmi bázisa volt, olyan versenytársnak, amelyet fel kell számolni, el kell takarítani az útból. Volt olyan vád a KALOT ellen, hogy kollaborált a Levente-mozgalommal. Tudni kell, hogy ahogy a háború előrehaladt, a kormányzat és a hadsereg igyekezett a katonai előképzést és nacionalista nevelést szolgáló Levente-mozgalmat megerősíteni, sőt egyedüli ifjúsági szervezetté tenni. Ennek megakadályozása érdekében vállalta a KALOT a vele való együttműködést.

1946-ban került sor a legtöbb egyesület feloszlatására, miután minden létező egyesületnek be kellett nyújtania alapszabályát a belügyminiszterhez felülvizsgálatra. Van egy teljes Magyar Közlöny szám, amely tartalmazza a feloszlatott egyesületek névsorát. Mindazokat a társadalmi bázisokat, amelyek a kommunista párt hatalmi pozíciójának megszerzése útjában álltak, azokat mind feloszlatták, így az összes katolikus egyesületet, egy kivételével: a Szent István Társulat maradt meg. Egyébként mindet, a KALOT-ot is feloszlatták.[182] A Szent István Társulat azért maradt meg, mert az nem csupán egy tudományos társaság, hanem egyúttal könyvkiadó vállalat is volt. A Stephaneum Nyomda fő részvényese volt a Társulat. Azt államosították. A Szentkirályi utcában ma egy nagy nyomda működik, az a Társulat székháza volt, és ott valamikor az ország legmodernebb nyomdája volt, ma már nem az. Azt a vállalatot államosították, de a Társulatot magát nem, hiszen hittankönyveket, liturgikus könyveket kellett kiadni, ezt a feladatott az államosított, pártirányítás alatt álló kiadók mégsem vállalhatták magukra. Ilyen címen a Szent István Társulatot meghagyták, természetesen a működését rendkívüli mértékben korlátozva. A Szent István Társulatnak volt egy „leágazása", a Szent István Akadémia, amely a Tudományos Akadémia mellett nagyon komoly, nagy tekintélyű tudományos fóruma volt az országnak. Katolikus tudósokat, természettudománnyal foglalkozókat is tömörített. Tekintélyt jelentett, ha valaki tagja volt ennek a társulatnak. A Szent István Akadémia is elhalt, nem fejthette ki a tevékenységét, de a Társulat maga az megmaradt.

---

[181] Lásd: Hetényi Varga Károly: A KALOT - ahogy Berlinben látták. Új Ember, 1983. aug. 31.

[182] A feloszlatott egyesületek számának alakulása évenként 1945–50 között: 1945: 216; 1946: 3528; 1947: 2782; 1948: 1672; 1949: 2085; 1950: 158 (összesen: 10 443). Az egyesületek feloszlatásáról részletesebben lásd: Domaniczky Endre: Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1937-1945). In: Jogtörténeti szemle, 2010. 3. sz. 1-16. old. – Online: https://majt.elte.hu/kiadvanyok/jogtorteneti-szemle

A KALOT még egy darabig működött, hiszen az ellenállási mozgalomban részt vett – ezzel kapcsolatban majd később elmondok egy érdekes epizódot. Két vezetőjüknek: páter Nagy Töhötöm jezsuitának, aki Kerkainak egyik helyettese volt és Ugrin József főtitkárnak sikerült átjutniuk Miskolcnál a frontvonalon, és felvették a kapcsolatot a szovjet hadsereggel.[183] Az ő segítségükkel jutottak el aztán Debrecenbe, és ott akkor alakult meg a Demokrata Néppárt, először Keresztény Demokrata Néppárt névvel[184]. Ebből aztán bizonyos komplikáció alakult ki, ezt majd később elmondom. A KALOT-ot először tolerálták egy darabig 1945-ben, sőt a KALOT-nak volt egy nagygyűlése 1946-ban, ahol felvonultak a küldöttek a falvakból, és ezen részt vett a Komszomol[185] küldöttsége is, meghívás nélkül. Nonn György akkor szervezte a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget (MADISZ), és meg akarták nyerni a KALOT-ot is, hogy lépjen be a Demokratikus Ifjúsági Szövetségbe, és ő a Komszomol-küldöttséggel megjelent a KALOT nagygyűlésén, ő vitte oda őket. Röviddel ezután Mindszentynek az egyik legfőbb kifogása a KALOT ellen pontosan ez lett: Hogyan képzeli a KALOT, hogy együtt dolgozik kommunista irányítású szervezettel? Tudniillik a KALOT egy alakulóban lévő országban kénytelen volt bizonyos fokig együttműködni más szervezetekkel, amíg az együttműködés nem ütközik a saját elveivel, ahogy annak idején a Leventével is kénytelen volt együttműködni. (Egyébként, ami a Leventével való együttműködést illeti, az történt, hogy a KALOT került felül, és nem a Levente.) A KALOT vezetői készek lettek volna erre, de Mindszenty véleménye az volt, hogy semmilyen együttműködés nem lehet a KALOT és a MADISZ között.[186] Mikor a kommunisták a KALOT-ot feloszlatták, nagyon bornírt és alaptalan vádat hoztak fel ellene. Állítólag egy KALOT-legény lelőtt volna egy orosz katonát a Nagykörúton valahol. Az újságok tele voltak ezzel. Meg sem történt az egész. Lehetett hangulatot teremteni, feloszlatták. Aztán hosszú ideig arról volt szó, hogy engedélyeznek egy utódszervezetet Katolikus Parasztifjúsági Szövetség (KAPSZ) néven, részben más vezetéssel. Ennek elkészült az alapszabálya, Babóthy Ferenc[187] lett volna a KAPSZ vezetője, a papi tanácsadója

[183] Erről lásd még: Nagy Töhötöm: Az arcvonalon való átszökés naplója (1944. november - december). Online: http://mek.oszk.hu/16000/16033/16033.pdf

[184] A Keresztény Demokrata Néppárt valójában 1944 őszén alakult meg. 1945 februárjában csupán szóbeli működési engedélyt kapott a párt Miklós Bélától, az ideiglenes kormány miniszterelnökétől.

[185] A *Komszomol*, teljes nevén Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (oroszul Комсомол, Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодёжи) a Szovjetunió állami ifjúsági szervezete, gyakorlatilag az Szovjet Kommunista Párt ifjúsági tagozata volt. (Wikipédia)

[186] Az együttműködés lényege valójában annyi volt, hogy a MADISZ és számos más szervezet mellett a KALOT is tagja lett az 1946 márciusában megalakult *MIOT*-nak (Magyar Ifjúság Országos Tanácsának), amely időnként közös nyilatkozatot adott ki. Ezeket, ha nem ellenkezett a keresztény elvekkel és az egyház érdekeivel, a KALOT is aláírta. – Nonn György volt a MIOT főtitkára.

[187] *Babóthy Ferenc* (Vágfarkasd, 1915 – Budapest, 2004): 1934-től a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesületnek (SZKIE), majd a Felvidék visszacsatolása után a KALOT-nak egyik szervező munkatársa, népfőiskolák előadója. 1946-ban a Katolikus Parasztifjúsági Szövetség (KAPSZ) elnöke. 1947-től a Demokrata Néppárt képviselője. 1949 februárjában emigrált, először Svájcban, majd az USA-ban élt. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány (1949–1956), a Keresztény Népmozgalom (1949-től), a Kelet-európai Keresztény Unió (1952-től) és Magyar Mezőgazdasági Érdekvédelmi Szövetség tagja (1950). 2001-ben települt haza.

pedig Bálint József[188], egy világi pap (tehát nem a jezsuita Bálint József), végül is azonban Rajk László belügyminiszter nem hagyta azt jóvá. Ennek az egésznek a történetét megírta a Katolikus Szemlében Babóthy Ferenc, aki most Amerikában él.

[188] *Bálint József*, dr. (Vaszar, 1919 – Székesfehérvár 1988): váci egyházmegyés pap, püspöki tanácsos, templomigazgató. 1944-ben szentelték pappá. Hitoktatóként működött Budapesten több plébánián, Cegléden, Kiskunhalason, Kistarcsán, Kókán és Taksonyban. 1951–52-ig a váci Hittudományi Főiskola tanára. Plébános Gyálon 1962–1964-ig. 1964-től Rákosszentmihályon. Utolsó éveit a székesfehérvári Papi Otthonban töltötte. – Fiatal káplánként szervezője volt a KALOT-nak, a MIOT-ban ő képviselte a KALOT-ot. (Nem azonos Bálint József jezsuitával!)

NYILAS, MAJD OROSZ CSIZMÁK TALPA ALATT (1944–1945)

JI: Akkor most folytassuk talán a Budafokra kerülésnél.

KS: Amikor feljöttünk Budafokra, menekült városi tisztviselőnek minősültem. Akkorra egyébként Erdély nagy részéről kivonult már mind a magyar katonaság, mind a magyar közigazgatás. Akkor az volt a szabály, hogy a menekültként az anyaországba érkező közigazgatási dolgozóknak jelentkezniük kellett. A feleségemnek egyik rokona volt Jegg Géza[189] (az egyik François lánynak volt a férje), Pestszenterzsébet akkori polgármestere. A feleségem tudniillik, eddig nem került szóba, anyai ágon rokonságban volt a François családdal, a budafoki pezsgőgyáros családdal. Tudniillik François Lajosné tulajdonképpen az anyósom nagynénje volt.

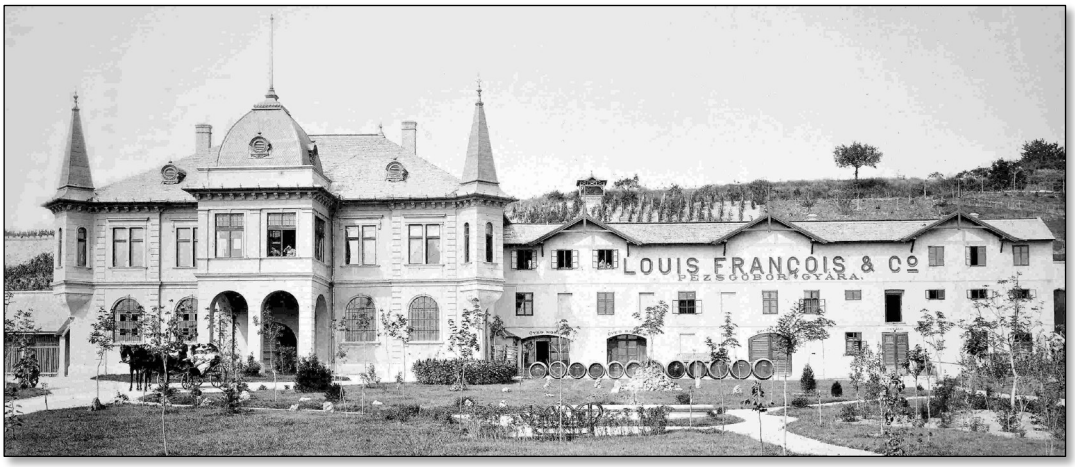

A François pezsgőgyár

(Mellékesen említem, mert érdekes dolog, hogy François Lajost[190] a Törleyék hozták be pezsgőmesternek Franciaországból a promontori új gyárukba. Anyósom nagynénjét, Anna nénit, aki szegény lány volt, egy gazdag budafoki, gyermektelen kereskedő örökbe fogadta, és mint ilyet, François Lajos elvette feleségül. Így aztán az Anna néni, illetve mostohaapja pénzével alapította meg François Lajos a saját üzemét, a François pezsgőgyárat. De aztán ezzel persze a családnak egy jótevőjévé vált. Ez tulajdonképpen családi vállalkozásnak indult és működött a továbbiakban is. Lajos bácsi elhozatta az öccsét is, François Cezart[191] Franciaországból, és az egész család együtt dolgozott. Mondtam, hogy nekünk a François család jótevőnk

---

[189] *Jegg Géza* (Budafok, 1896 – Siófok, 1984) jog- és államtudományi doktor. 1927–37: Budafok város közigazgatási tanácsnoka, 1937–41: főjegyzője, polgármester-helyettese, 1942-től polgármestere. A belügyminiszter 1944 júliusában Pestszenterzsébet polgármesterévé nevezete ki. (Utóda Budafokon,1944 augusztusában, Pálházy Endre lett.)

[190] *François Lajos* (Reims, 1859 – Budafok, 1921) pezsgőmester Reimsban, majd 1882-től Törley József promontori pezsgőgyártó üzemében. 1885-ben vette feleségül Neer Annát. 1886-ban alapította meg saját pezsgőgyárát.

[191] *François Cézár* (Reims, 1869– Budapest, 1950): François Lajos öccse, a pezsgőgyár műszaki irányítója.

volt, a kombinált szobabútorunkat például Anna néni vette meg Kolozsvárt annak idején, amikor megházasodtunk. Nekik, mármint François Lajosnak és Anna néninek nem voltak gyerekeik. Lajos testvérének, Cézárnak viszont három fia volt és két lánya, és a lányok egyikét vette el Jegg Géza, aki először Budafokon volt városi főjegyző, majd aztán polgármester lett Pestszenterzsébeten.)

Mikor én fölkerültem, Jegg Géza azt mondta, hogy majd ő a Belügyminisztériumban elintézi, hogy kapjak beosztást Pestszenterzsébeten a városhoz. Hamar el kellett intézni ezt. Egyébként a városházán kellett jelentkeznünk a fizetés folyósítása miatt is, ott vettek nyilvántartásba, erre a feladatra külön felállítottak egy hivatalt. De a beosztást a belügyminisztérium intézte, tehát azt, hogy ki hova kerül, különböző ideiglenes munkahelyekre. Jegg Gézával randevút adtunk egymásnak, azt mondta, menjek fel a belügyminisztériumba, és ott a városi osztálynál találkozzunk egy X órában. A belügyminisztérium a Várban volt fönn, az Úri utcában. Én hamarabb értem oda, és ott a folyosón láttam, ki van írva: „Városi osztály, Cserzy István[192] miniszteri tanácsos". Ő volt a városi osztály vezetője. Volt ott egy váróhelyiség, én oda leültem és vártam, hogy Jegg Géza bácsi megjöjjön. Közben láttam ott egy fiatalembert – nálam valamivel idősebb volt, de nem sokkal –, többször elment mellettem, és szemrevételezett. Egyszer aztán bement Cserzy szobájába, majd kijött, odajött hozzám, és azt mondja: Hát te ki vagy? Bemutatkoztunk. Mondja: én Várady Kálmán[193] miniszteri titkár vagyok, a Városi osztályon dolgozom. Én pedig elmondtam, hogy én Keresztes Sándor, városi fogalmazó Kolozsvárról. És hát kire vársz? – kérdezi. Mondtam, hogy várom Jegg Gézát a beosztásom miatt. Elment, majd visszajött, és kérdi tőlem: Mondd, nem lenne kedved itt dolgozni? Nekem kellene egy segítség. Attól félek, hogy valami öreg polgármestert beosztanak ide mellém. Sokkal szívesebben dolgoznék egy fiatalemberrel. Hát, felelem, nagyon szívesen. Nekem közelebb volt Budafokról ide bejárni, mint abban az időben ki-, illetve átmenni Pesterzsébetre. Váradi azt mondja, várjál. Látom, bemegy a Cserzy szobájába, aztán egyszer kijön. Azt mondja, gyere.

Bevisz Cserzyhez. Ő volt a városi osztály vezetője. Ekkor még a Lakatos kormány volt hatalmon, és Keresztes-Fischer volt a belügyminiszter. A Cserzy kikérdez, bemutatkozom. Hol dolgoztál? Csizmadia ügyosztályán. Csizmadia? – Csizmadia nagyon ismert név volt, mivel magántanár is volt már akkor, és a Kolozsvári Szemlét is szerkesztette, cikkei jelentek meg. Azt mondja: Szóval, dolgoznál Kálmán mellett? Hát, mondom, ahova beosztanak. Akkor be vagy osztva. Így kerültem Várady Kálmán mellé, akit két hét múlva behívtak katonának, és erre én ottmaradtam egyedül. És nem sokkal később Csizmadia Bandit mint Nagybányáról menekült polgármestert, az én kérésemre mellém osztották be. A volt főnökömet. Így kerültem én ebben az időben a Belügybe.

---

[192] *Cserzy István* (sz. 1900 körül – 1971) szegedi származású, jogi tanulmányait követően kamarai titkár volt Szegeden, innen került a Belügyminisztériumba, különböző beosztásokba. 1939-ben miniszteri titkári, 1941-ben miniszteri osztálytanácsosi címet kap. 1945 nyarán az Újjáépítési Minisztériumban osztályvezető, 1946-ban minisztériumi osztályfőnök, az 1948-as „tisztogatás" során nyugdíjazzák.

[193] *Várady Kálmán* (fellelhető adatok:) 1932-ben érettségi a ceglédi Állami Kossuth Gimnáziumban, 1935-ben jogtudományi doktor, 1937-ben belügyminisztériumi joggyakornok, 1944-ben minisztériumi fogalmazó.

Először szokatlan volt a munkakör, a menekült tisztviselőkkel való foglalkozás. Akkor gyorsan zajlottak az események. Ez szeptember 20. táján lehetett, és október 15-én volt a kiugrás bejelentése. Közben megismertem az ottani „felállást", vagyis hogy ki milyen gondolkodású ember. Cserzy közigazgatási szakember volt, Bontó Laci[194] bácsi volt a helyettese, miniszteri osztálytanácsos. Ő szintén egy nem politizáló, hanem egy régi köztisztviselő-típus volt, viszont a miniszteri titkárok között akadt kettő, aki erősen jobboldali volt. Nem mondom, hogy nyilasok voltak, de legalábbis imrédysta vonulatúak voltak, és ott volt még Gallner Dini[195], aki kifejezetten baloldali volt. Nem kommunista, inkább angolszász megszállókat szeretett volna látni, mint oroszokat, ő is miniszteri segédtitkár volt. Hozzám ő volt legközelebb korban is, és lefelé a rangban is. Én közben, természetesen, amikor feljöttem Budapestre, azonnal felvettem a kapcsolatot a Hivatásszervezettel, általában a katolikus szociális mozgalmakkal. Kovrigot is fölkerestem a rejtekhelyén, beszéltem vele.

JI: Hol bujkált ő?

KS: Egy budai villában. Dr. Eglis Miklós néven. Szakállt növesztett, látszatra legalábbis egészen megöregedett, pedig fiatal ember volt, de a haja és a szakálla is fehér volt. Annak idején, amikor Kolozsvárra lejött, 41 éves volt, tehát ekkor [1944-ben] még nem volt 50 éves sem, de legalább 65-nek nézett ki ezzel a hófehér hajjal, megnőtt szakállal, és tudatosan fölvette egy öreg ember testtartását, ami az igazolványaihoz illett is nyilván.

Szóval, fölvettem azokkal a katolikus szociális mozgalmakkal a kapcsolatot, akikkel korábban is dolgoztam. Akkor már kezdett kialakulni az a bizonyos ellenállási mozgalom, amit a történészek is földolgoztak. Izsák Lajos[196] meg Gergely Jenő[197], és mások is publikáltak a katolikus ellenállásról. Már Kolozsváron tudtam erről. Katolikus részről Kovrig Béla volt ennek egyik vezetője; báró Apor Vilmos[198]

---

[194] *Bontó László* belügyminiszteri osztálytanácsos (fellelhető adatok: 1921-ben már a Belügyminisztériumban dolgozik számvizsgálóként, 1930-ben miniszteri segédtitkár, 1933-ban miniszteri titkár, 1939-ben miniszteri osztálytanácsos, 1944: a városi osztályon személyzeti alosztályvezető, 1946: miniszteri tanácsos).

[195] *dr. Gallner Dénes* (1913–?), a háborút követően – anyja neve után – Dorogsági (Dorogsághy?) Dénesre magyarosította a nevét. 1946/47 táján Kovács Béla kisgazda pártfőtitkárnak volt a személyi titkára. Később (a negyvenes évek végén vagy az ötvenes évek elején) nyugatra emigrált.

[196] *Izsák Lajos* (Negyed, 1943 –) a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár, az ELTE Történeti Intézet igazgatója. Fő kutatási területe Magyarország XX. századi története, főként az 1944 utáni korszak.

[197] *Gergely Jenő* (Tényő, 1944 – Budapest, 2009) történész, az MTA doktora, tanszékvezető professzor. Fő kutatási területe a 19. és főleg a 20. század egyháztörténete volt.

[198] *Apor Vilmos* (Segesvár, 1892 – Győr, 1945) 1918-tól plébános Gyulán. 1941-tól győri püspök. 1943-tól egyházi részről a keresztényszociális mozgalmak tanácsadója. Védnöksége alatt alakult meg 1943 augusztusában a Katolikus Szociális Népmozgalom, amely a második világháború alatti katolikus szociális és reformmozgalmakat összefogó szervezet és irányító munkaközösség volt. A német megszállás alatt erőteljes kiállt az üldözöttek mellett. 1945 márciusában egy orosz katona halálosan megsebesítette. 1997-ben II. János Pál pápa boldoggá avatta.

győri püspöknél jöttek össze. Katolikus vonalról kezdett kialakulni a csírája egy keresztény pártnak. Kapcsolatban álltak Tildyékkel[199], a szociáldemokratákkal, sőt a kommunistákkal is. Én erről tudtam. Tudtam, hogy Kovrig időnként felutazott Pikéthy Karcsi barátommal együtt, és részt vettek ezeken a találkozásokon. Tudniillik a három szociális mozgalom: a KALOT, az EMSZO és a Hivatásszervezet először egy katolikus szociális népmozgalmi csúcsszervben egyesült, ezek jelentették katolikus szociális és demokrata tömörülést. Ezen kívül volt a Korunk Szava és a Vigilia folyóiratok körül is egy bizonyos értelmiségi kör, és volt még egynéhány képviselő. Akkoriban került előtérbe gróf Pálffy József[200] neve, aki egyébként rokona volt Apornak. Képviselő volt. Egyfajta konglomerátum jött létre. Ennek aztán később lett jelentősége. Kapcsolatban voltak Szekfű Gyulával[201] is, Barankoviccsal is, de akkor még elég laza volt ez kapcsolat, hiszen a Barankovics[202] is bujkált abban az időben, éppen mint a Magyar Nemzet főszerkesztője, a német megszállás után betiltották a Magyar Nemzetet.

A kolozsvári menekült tisztviselők között volt egyrészt maga a polgármester, Vásárhelyi László[203], aki aztán később a szociáldemokrata párt vonalán dolgozott egy darabig a koalíciós időkben, másrészt Muth Mihály[204], aki azelőtt az igazgatási

---

[199] *Tildy Zoltán* (Losonc, 1889 – Budapest, 1961): református lelkész, kisgazdapárti politikus, országgyűlési képviselő, Magyarország miniszterelnöke (1945–46), köztársasági elnök (1946–48).

[200] *Pálffy József*, erdődi, gróf (Görz, 1904 – Bécs, 1988): földbirtokos, politikus. Apor Vilmos püspök unokaöccse. 1944-ben a keresztényszociális mozgalmakat képviselve az ellenállást szervezte a Magyar Frontban. Az 1944 októberében alapított Keresztény Demokrata Néppárt elnöke lett. Ezt a tisztséget 1945 májusáig töltötte be. (A DNP elnöki posztja később betöltetlen maradt, Barankovics István főtitkárként vezette a pártot.) Ezután a Polgári Demokrata Párthoz, majd 1946-ban a Magyar Szabadság Párthoz csatlakozott. 1947 nyarán nyugatra emigrált.

[201] *Szekfű Gyula* (Székesfehérvár, 1883 – Budapest, 1955) történész, publicista, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1939–1944 között a Magyar Nemzet vezető publicistája. A második világháború során csatlakozott a függetlenségi- és népfrontmozgalomhoz. A nyilas hatalomátvétel után bujdosni kényszerült. Szimpatizált az 1944 őszén megalakult Keresztény Demokrata Néppárttal. 1945 és 1948 között Magyarország moszkvai követe, ill. nagykövete.

[202] *Barankovics István* (Polgár, 1906 – New York, 1974) magyar hírlapíró, politikus. A 30-as, 40-es években a katolikus reformnemzedék jelentős alakja. 1937-től az Ország Útja című államtudományi és nemzetpolitikai folyóirat társszerkesztője. 1943–44-ben a Magyar Nemzet főszerkesztője. A német megszállástól kezdve a háború végéig bujdosnia kellett. A Demokrata Néppártot főtitkárként vezette 1945 májusától. 1949-ben emigrálni kényszerült. 1950-től a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottsági tagja, majd 1951-től vallás- és közoktatásügyi bizottságának vezetője volt; 1958-tól haláláig a Közép-európai Kereszténydemokrata Unió (CDUCE) elnöki tisztségét töltötte be.

[203] *Vásárhelyi László*: 1940-től kb. 1944 májusáig Kolozsvár alpolgármestere, 1944. májustól októberig polgármestere, utána Magyarországra menekült. Vásárhelyit 1946 májusában a népügyészség háborús és népellenes bűncselekményekkel vádolta, de a magyar népbíróság a vád alól felmentette. Röviddel ezután a kolozsvári népbíróság mint háborús bűnöst távollétében életfogytiglani börtönbüntetésre (más források szerint 20 év kényszermunkára) ítélte.

[204] *Muth Mihály* (Hidvég, 1885 –?) Kolozsváron a piaristák által vezetett Katolikus Főgimnáziumban érettségizett 1904-ben. Érettségi után jogot tanult ugyanott a Ferenc József Tudományegyetemen. Az 1910-es években tanácsi fogalmazó, majd tiszteletbeli aljegyző Kolozsvár városnál. Az 1922-től 1940-ig tartó időszakban Kolozsvárott a Kereskedők Tanácsának titkára. 1940-től újra Kolozsvár város alkalmazza: 1940-től aljegyzőként az elnöki osztály vezetője, 1942-től 1944-ig városi tanácsnokként közigazgatási osztályvezető.

osztály vezető tanácsnoka volt Kolozsvárt, egy idősebb bácsi. Én Muth Mihálytól kaptam egy Kolozsvár városi bélyegzőt, és kaptam üres polgári személyi lapokat. (Abban az időben nem létezett személyi igazolvány, hanem minden nagykorú embernek volt egy úgynevezett polgári személyi lapja, amit a helyi hatóság állított ki. Ez egy kis kártya volt, amelyben igazolták a születési adatait, polgári státusát. Ezt mindenki magánál hordta. Második igazolványként volt még a rendőri bejelentő lap. Ezt a rendőrség lebélyegezte. Ha valakit valahol igazoltattak, ezt a két lapot kellett bemutatnia.) Tehát, volt egy kolozsvári városi bélyegzőm és volt egy rakás üres polgári személyi lapom.

JI: Ezt miért kapta?

KS: Ez már az ellenállási mozgalomban hamis papírok kiállításához volt fontos.

JI: Ezeket erre a célra adta Muth?

KS: Én ezért kértem. A Miska bácsi tudta, hogy nekem ezért van ezekre szükségem. A másik, aki a hamis papírok ügyében segített, Gallner Dénes volt, aki egy darabig a Pesti Vigadóban működő Menekültügyi Hivatalhoz volt beosztva. Ez a belügyminisztériumnak volt egy kirendeltsége. Mindenkinek, aki eljött a megszállott, kiürített területekről, és Pesten tartózkodott, jelentkeznie kellett itt, a Menekültügyi Hivatalban, és itt nyilvántartásba vették. A jelentkezésről adtak egy igazoló lapot. Gallner Dénes barátom révén kaptam egy csomó kitöltetlen igazoló lapot, amin rajta volt a Menekültügyi Hivatal pecsétje. Ez volt a legideálisabb hamis név felvételére, mert ha valakit igazoltattak, akkor mondhatta, hogy kérem, sürgősen menekülnöm kellett, a nagy sietség miatt iratok nélkül maradtam, de kolozsvári vagyok, van egy kolozsvári polgári személyi lapom, és jelentkeztem a Menekültügyi Hivatalnál is, íme, itt vannak a papírok. Ezzel a kettővel, ha elment ahhoz a rendőrséghez, ahova tartozott az itteni pesti lakása, elegendő volt ezt két papírt bemutatnia ahhoz, hogy nyilvántartásba vegyék, ezután megkapta a rendőri bejelentő lapját is. Tehát, bármilyen igazoltatás esetén ezek tökéletes igazolást jelentettek.

JI: Nem firtatták, hogy járt-e Kolozsvárt valamikor?

KS: Persze, hogy nem. Akkor olyan tömegesen érkeztek menekültek, hogy őket egyenként ellenőrizni nem lehetett, többek között azért sem, mert Kolozsvárt például akkor már benn voltak a szovjet csapatok. Ez egy remek igazolás volt. Így kezdtem el a mozgalmi vonalon a különböző okokból üldözöttek részére a papírok gyártását.

Rendszeresen összejöttünk, a Kálmán utca 10-ben volt a Hivatásszervezet irodája. A legkülönbözőbb emberek tudták, hogy ott szükség esetén megtalálható vagyok, és így megkapták ezeket a papírokat. Ez egy ideig nagyon jól működött. Mikor aztán a kiugrás bejelentése megtörtént, rettenetesen örültünk, felszabadulva éreztük magunkat, nem gondoltuk, hogy néhány óra múlva majd visszájára fordul a helyzet. A nyilasok gyorsan átvették a hatalmat. Közben a belügyben állandóan forszírozták a kitelepítést. A front egyre közeledett, tehát mindenképpen számítani kellett arra, hogy hamarosan maga a minisztérium is sorra fog kerülni. Különösen miután a nyilasok átvették a hatalmat.

Én a magam részére kaptam egy papírt, hogy be vagyok osztva a Belügybe, ezt a Bontó Laci bácsi írt alá. Ugyanakkor egy darabig volt még egy papírom, hogy föl

vagyok mentve a katonaság alól. De a nyilasok alatt ez érvényét vesztette, mert ez egy kolozsvári fölmentési papír volt. Volt a katolikus ellenállási mozgalomnak egy katonai szárnya, egy fiatal jezsuita, Izay[205] szervezte őket. Tőlük kaptam egy olyan papírt, ami egy darabig jó volt, amelyben indokolva volt, hogy miért nem vagyok katona. Közben mi, Gallner Dénessel eléggé erőteljesen agitáltunk a kitelepülés ellen, kijelentettük, hogy márpedig nem megyünk semerre. Köztudottá vált ez a magatartásunk a Belügyben. Ezért a nyilasokkal szimpatizáló munkatársak szemében egyre inkább gyanúsak lettünk, annak ellenére, hogy természetesen nem beszéltem arról, hogy én részt veszek az említett mentésben.

Amikor felrobbant a Margit híd, azért mondom, hogy robbant, mert azt nem tudatosan robbantották a németek föl, délután két óra körül lehetett, mi éppen jöttünk ki az ebédlőből, amikor a detonációt hallottuk. Az Úri utcában volt a Belügy, a Levéltárhoz egész közel, s akkor mi Gallner Dénessel felszaladtunk a Bécsi kapu fölé, és még láttuk az úszkáló embereket, és ahogy csúsztak be a villamosok a Dunába. Ez azért maradt számomra emlékezetes, mert aznap délutánra voltam hivatalos egy megbeszélésre vitéz Almay Béla[206] vezérőrnagyhoz. Akkor folyt az ellenállás katonai szárnyának a kiépítése Kiss János altábornagy[207] körül, és ebbe is folyt emberek toborzása. Vitéz Almay Béla ekkor az Iparügyi Minisztériumban volt a hadiüzemek legfőbb parancsnoka. Ebben az időben üzemi parancsnokok voltak a nagy gyárakhoz kirendelve, és ezeknek a főnöke volt vitéz Almay Béla, aki egy hitbuzgó katolikus ember volt, és mielőtt erre a pozícióra került volna, mint vezérkari ezredes a kolozsvári hadtest vezérkari főnöke volt dálnoki Veress Lajos[208] mellett. Én innen ismertem őt, Kolozsvárról.

A felrobbant Margit híd

[205] *Izay Géza* (Nyíregyháza, 1916 – Plouézec, Franciaország, 2008) 1934-ben lépett be a Jezsuita Rendbe. 1942-ben Szegeden szentelték pappá, ezt követően ugyanott egyetemi lelkész volt. 1944 őszétől Budapesten kapcsolódott be az ellenállásba. Főiskolások közreműködésével megszervezte az üldözöttek rejtegetését és élelmezését, a menekülők vagy gettóból szökésben lévők számára hamis papírokat szerzett, lakásokat bérelt számukra, valamint ellenállási csoportot szervezett. Kapcsolatot tartott az illegalitásban működő Magyar Fronttal. A háború utáni években (valószínűleg 1945-ben vagy 1946-ban) elhagyta Magyarországot, Rómába távozott, majd kilépett a jezsuita rendből és Franciaországban működött egyházmegyés papként.

[206] *Almay Béla, vitéz* (Kolozsvár, 1900 – São Paulo, 1984) vezérkari ezredes. A háború után először Ausztriában, majd Németországban élt, 1952-ban Braziliába költözött.

[207] *Kiss János* (Erdőszentgyörgy, 1883 – Budapest, 1944) altábornagy, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának katonai vezetője. A nyilas Nemzeti Számonkérő Szék elfogta, és kötél általi halálra ítélte.

[208] *Veress Lajos, dálnoki* (Sepsiszentgyörgy, 1889 – London, 1976) 1942–44-ben a kolozsvári IX. hadtest parancsnoka; 1944 augusztusától vezérezredes lett, és kinevezték az Észak-Erdélyben állomásozó 2. magyar hadsereg parancsnokává. Közreműködésével 1944. szeptember közepén szabadon engedték a kolozsvári törvényszék fogházában lévő hatvan kommunista foglyot. Az október 15-i kiugrási kísérlet előtt a kormányzó akadályoztatása esetére helyettesévé (homo regius) nevezte ki. Horthy proklamációja után kiadta a parancsot a visszavonulásra, de németbarát tisztjei árulása

Minden vasárnap ott volt az egyetemi templomban a családjával együtt, Kovrignak is jó barátja volt, és én is ismertem őt személyesen. Azt nem mondom, hogy baráti viszonyban voltam vele, én fiatal ember voltam, ő akkor már főtiszt, de tudtam azt, hogy nem nyilas, nem náci, és gondoltam, hátha sikerül őt mellénk állítani. Fölkerestem, és előadtam neki, hogy miről van szó. Előzőleg Kovriggal is megbeszéltem a dolgot, de azt mondta, hogy ne hivatkozzam rá, mégpedig azért, mert nem akarta fölfedni, hogy hol rejtőzködik. Nagyon érdekes volt ez a találkozásom, mert Almay Bélának elmondtam, hogy most már nyilvánvaló, ezt a háborút elvesztettük, és van egy katolikus csoportosulás, amelyik másokkal együtt részt vesz az ellenállásban, és ahhoz, hogy bármiféle politikai szerepe lehessen majd a háború után, igen fontos ez a részvétel. Ő akkor végighallgatott, és azt mondta: Nézd, csináljátok, jól teszitek, de ne haragudj, én ebben nem veszek részt. Elmondta, kicsit rezignáltan, hogy három nappal azelőtt halt meg az egyik fia mint katona, valahol a harctéren. És érdekes, hogy ilyen tapasztalt katona, mint amilyen ő volt, még ő is elképzelhetőnek tartotta, hogy valami csodafegyvere van a németeknek. És elmondta azt is, hogy ő tudja, hogy nyugatiak megegyeztek a szovjettel és eladtak minket nekik. Tudja, ha a németek végleg elvesztik a háborút, akkor itt kommunista rendszer lesz, és ebben ő, már csak neveltetésénél fogva is, nem akar részt venni. És azt mondta: De ha nektek mint civil embereknek ezt mondja a lelkiismeretetek, akkor csináljátok. Úgyhogy őt nem sikerült megnyerni ennek a gondolatnak.

Akkoriban még a Belügyben voltam. Azért mondom a „még”-et, mert ezután nem sokkal, novemberben, az egyik nap valamiért nem voltam bent délelőtt a minisztériumban. Este egészen váratlanul megjelenik nálunk, Budafokon, a volt kolozsvári polgármester, Vásárhelyi László. Kiderült, Cserzytől tudta meg a címemet. Azt mondja: Azonnal tűnj el itthonról, mert letartóztatnak. A minisztériumban már kerestek, és micsoda szerencséd volt, hogy ma éppen nem voltál bent. A Vajnáék[209] letartóztatnak, azonnal, de azonnal tűnj el, mert várható, hogy bármelyik pillanatban ide is ki fognak jönni! – Sosem felejtem el: kifizette háromhavi fizetésemet, ami akkor nem volt túl nagy összeg; úgy látszik, volt valami pénzalapja a városi pénztárból. Azt mondta, hogy a pénzt hagyjam a családnak, én pedig azonnal tűnjek el. Ő aztán beült a kint rá várakozó taxiba, és távozott. Mondanom sem kell, ijesztő volt ez a szituáció, a család is megrémült. De be kellett látnom, hogy tényleg nincs más választásom. A legszükségesebbet összeraktam, egy pizsamát meg néhány apróbb dolgot, egy kis ennivalót, ami éppen kéznél volt és valami pénzt. Aztán elköszöntem, és elindultam otthonról.

Hova menjek? Gondoltam, elmegyek a jezsuitákhoz, megkeresem Varga pátert, tudtam, hogy ők részt vesznek emberek bújtatásában. Elmondtam neki a helyzetemet. Hát, azt mondja, nem tud mit csinálni, ők most teljesen tele vannak, menjek el

folytán a német hadsereg letartóztatta, és átadta a nyilas hatóságoknak; a hadbíróság 15 évi fegyházra ítélte. Sopronkőhidán őrizték, ahonnan az evakuálás során, 1945. március 28-án őreivel együtt megszökött.

[209] *Vajna Gábor* (Kézdivásárhely, 1891 – Budapest, 1946) nyilas belügyminiszter a Szálasi-kormányban.

a Hivatásszervezet központjába, ott lakik a Hortobágyi László[210], és ott van két emeletes ágy. Azt tudtam, hogy van ott egy vendégszoba, hogyha vidékről valaki följön, ott megszállhasson. Hát odamentem. Aztán gyorsan ki kellett magamnak is új hamis papírokat állítanom, és másnap Vida István titkárnőjének a sógornőjéhez mentem, a Podmaniczky utcába; ekkor már hamis névvel, hamis papírokkal, és ott vettem ki albérletet. Közben nem álltam le a mentési munkákkal, néhány napig még folytattam.

De nem túl hosszú ideig tartott az életemnek ebben az az illegalitásban töltött szakasza. Mi nem értettünk a konspirációhoz, ez az igazság. Ezt a kommunisták művészi módon tudták csinálni, de mi nem. Pedig volt nekünk egy kommunista összekötőnk, az Andorka. Andorkának[211] hívták, nem jut eszembe a másik neve, újságíró volt, mégpedig a Magyar Nemzetnél dolgozott valamikor. Kommunista volt, éspedig olyan komoly személy volt, hogy amikor a zászlóvisszaadás megtörtént, tehát, amikor fölvettük a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval a Molotov-Ribbentrop egyezség után, akkor Andorka volt az, akivel a szovjet követség konzultált, és a vele való konzultáció alapján állították a névsort össze, amikor a népi írók és mások, többek között Illyés Gyula elutaztak látogatóba a Szovjetunióba. Ezért mondom, hogy ő nyilvánvalóan jelentős valaki volt az illegalitásban, és ő volt az összekötőnk a kommunista vonal felé. Páter Vargának dialógus-társa volt. Emlékszem, úgy mondták, hogy P. Varga a jezsuiták kommunistája, Andorka pedig a kommunisták jezsuitája.

Vele volt egy érdekes esetem. Egyszer ketten mentünk a Podmaniczky utcában (most Rudas László utca) az említett lakás felé. Érdekes ember volt, nagyon jellegzetes, egy kicsit – bár nem illik ilyet mondani – a Quasimodo filmet juttatta eszembe. A szeme hibás volt, nem volt egészen púpos, de majdnem annak nézett ki. Sajátos külsejű, könnyen megjegyezhető ember volt. Engem mindig kiskomámnak szólított. Mentünk a Podmaniczky utcában a járdán, illegalitásban voltunk, igyekeztünk nem kitűnni, de azért bennem volt egy kis szorongás. És akkor jött egy sárga csillagos csoport, nyilasok kísértek őket, Árpád-sávos karszalagos őrök. Azok az úttest szélén jöttek, mi a járdán. Szembe jöttek velünk. Ahogy megyünk a járdán, azt mondja nekem: Na látja, kiskomám, ezek fognak bennünket tönkre tenni. Mondom, kik? Hát azt mondja: Tudja, azoknak az őröknek belül már vörös a karszalagja. Azok a szalagjukat egyszerűen meg fogják fordítani. Akiket pedig kísérnek, azok mind be fognak lépni a kommunista pártba, hogy továbbra is kapitalista módra élhessenek. – Ezt annyira meglepő volt az ő szájából hallani, hogy jól megjegyeztem magamnak.

Novemberben, egyik reggel, a pontos dátumra már nem emlékszem, mondták, hogy Ijjas Antal[212] fog bejönni az irodába, és hamis papírokat kellene kiállítanom

---

[210] *Hortobágyi László* 1941-ben a Hivatásszervezet miskolci titkára, 1942-től Budapesten központi titkára, a szervezet Kálmán Imre utcai irodájában irodavezető. 1945–47-ben Karitász-titkár.

[211] Nem sikerült beazonosítani. A jellemzés sok szempontból illene az idősebb *Andorka Rudolfra* (Sopron, 1891 – Budapest, 1961, honvéd vezérőrnagy; diplomata), de ő nem volt kommunista, és már 1944. márciusban Mauthausenbe hurcolták.

[212] *Ijjas Antal*, eredeti családi neve *Jankovits* (Szentgotthárd, 1906 – Budapest, 1980) újságíró, író. A Magyar Nemzet cikkírója, az Új Ember katolikus hetilap munkatársa. Részt vett a KALOT munkájában mint a Sajtóosztály vezetője és 1944 őszén az üldözöttek mentésében.

Kállay Kristóf részére. Ő Kállay Miklós[213] fia volt, a miniszterelnök fia; az öreg Kállay akkor már a török követségen volt, Kristóf[214] fia pedig papi reverendában bujkált valahol, nem tudom, hol, és nem voltak papírjai. Mondtam, hogy mi sem könnyebb ennél, én majd csinálok belőle dr. Dávid László teológiai tanárt Kolozsvárról. Rá gondoltam. Hasonló korúak voltak.[215]

Én a felszerelésemet az aktatáskámban cipeltem, benne volt a városi bélyegző, benne volt a kétfajta említett papír. Ebből is látszik, milyen naivak voltunk. Egy hétfő reggel volt, bementem a Hivatásszervezethez, hogy majd jön Ijjas, és megbeszéljük, hogyan állítjuk ki ezt a papírt. A Hivatásszervezet irodái egy kétemeletes épület magasföldszintjén voltak, vele szemben volt egy sárga csillagos ház, ahová zsidó családokat zsúfoltak be. Ahogy mentem a Hivatásszervezet épülete felé, láttam azt, hogy előtte a járdán sétál egy csendőr, de a szeme állandóan a sárga csillagos házon van. Én elővigyázatlanul csak arra a magyarázatra gondoltam, hogy bizonyára valami akció van a sárga csillagos házban, és azért járkál itt a csendőr. És bementem a Hivatásszervezet épületébe. Föl kellett menni néhány lépcsőfokon, kis magasföldszinten jobbra volt az iroda. Benyitok, csukom az ajtót, és abban a pillanatban már egy géppisztoly volt a hátamnak szegezve. „Gyerünk befelé!" És közben ott volt minden a táskámban. Ketten, Hortobágyi Laci és Csurgai Pista[216] talán, egy másik Hivatásszervezeti titkár, már ott álltak a fal felé fordulva, engem pedig belökdöstek egy fürdőszobába.

Persze, elvették a táskámat, mindent megtaláltak, és emlékszem, azt mondta nekem ez a csendőr nyomozótiszt: Úgy vágom a falhoz, hogy freskó lesz magából!

---

[213] *Kállay Miklós* (Nyíregyháza, 1887 – New York, 1967): politikus. 1932-től 1935-ig földművelésügyi miniszter, majd 1942–44 között Magyarország miniszterelnöke, emellett 1943-ig a külügyminiszteri pozíciót is betöltötte. A háborúból való kilépés érdekében kapcsolatokat keresett az angolszász hatalmakhoz. A német megszálláskor, 1944. március 20-án a török követségre menekült. November 19-én elhagyta a követséget, a nyilasok elfogták, Sopronkőhidára vitték, a németek pedig 1945 februárjában Mauthausenbe, majd Dachauba deportálták. Május elején az amerikai csapatok szabadították ki. 1953 végéig Olaszországban, majd az Egyesült Államokban élt.

[214] *Kállay Kristóf* (Nyíregyháza, 1916 – Budapest, 2006): Miklós miniszterelnök fia. Fiatal korában államtudományt és diplomáciát tanult. 1940-től a külügyminisztérium szolgálatában állt. 1944-ben, a német megszállást követően ő is illegalitásba vonult, egészen az oroszok bejöveteléig. 1946 áprilisától Olaszországban élt 1995-ig. A FAO munkatársaként dolgozott. A római Szent István Alapítványnak 1969 és 1981, valamint és 1987 és 1996 között volt tagja. 1943-tól máltai lovag, 1983 és 1997 között a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövete, 1969-től a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének elnöke, 1995-tól tiszteletbeli elnöke. 1995-ben hazatelepült Magyarországra.

[215] Kállay Kristóf említi a vele készült utolsó interjúban (Dévényi Anna: „In asperis et prosperis" – amire a Kállay név kötelez. Interjú Kállay Kristóffal. In: Európai utas. 67. szám, pp. 65–68.), hogy a német megszállást követően először a süttői rokonoknál élt, majd a pesti jezsuitáknál, ezt követően egy francia zárdában (a francia alapítású „Marista Iskolatestvérek" rendjének budapesti rendházában) talált menedéket, hamis papírjain mint Kolozsvárról menekült Kalmár Károly pap szerepelt, s legvégül az Almássyék budapesti lakásában bujkált. – Keresztes Sándor a letartóztatás miatt már nem tudta kiállítani a hamis papírt, de mástól kaphatott, nagyrészt az eredeti terv szerint kitöltve, csak a hamis név változott.

[216] *Csurgai (Csurgay) István* (1907–1971): faipari munkás (később könyvelő és mozigépész képzettséget is szerzett), 1941 és 1945 között a Hivatásszervezet egyik központi titkára. 1945-ben a Kisgazdapárt listáján jutott be a parlamentbe, 1947-ig volt országgyűlési képviselő.

Dadogtam. Annyira nem voltunk ilyesmire felkészülve, azt sem beszéltük meg előre, hogy vészhelyzetben mit mondunk. Egy szerencsém volt, hogy nem is nagyon kérdeztek, mert amit láttak, azok tények voltak. És sorra jöttek be az emberek. Jött Vida István, a főtitkár, és egyszer csak jött Ijjas Antal. Akkor már betereltek bennünket egy szobába, arccal a falhoz kellett állnunk, hátra tett kézzel, az orrunkkal támaszkodtunk, és ott álltunk egész estig. És bejött Ijjas Antal is, akit tulajdonképpen Jankovitsnak hívtak, az írói neve volt az Ijjas név. Kérdezték tőle: „Ki maga, mit keres itt?" Kicsit raccsolt, alacsony, vékony ember volt egyébként, és mondja, ő Ijjas Antal. Igazolványt! És odaadja az igazolványt, az persze Jankovitsra szól. Hát, szegénynek akkora pofont adtak rögtön, hogy csak a zuhanását hallottuk. Te büdös zsidó! – mondták neki. Nem volt soha zsidó. Te Ijjas vagy?! Minket akarsz átverni?! Nem is engedték szóhoz jutni: „Oda a falhoz!" Közben az volt a szerencsénk, hogy Vida egy képtelen mesét talált ki, hogy mi ezeket az igazolványokat arra készítjük, hogyha majd bejönnek az oroszok, legyen igazolványunk, hamis papírunk, amivel bujkálni tudunk. Mit mondjon az ember hirtelen? Valamit ki kellett találni, amit ezek elfogadnak. Este 6-ig a falnál álltunk, akkor jött a rabomobil, és akkor vittek el.

Még el akarok mondani két esetet, aztán majd itt folytatom, mert ennek később lesz szerepe. Én általában nem közvetlenül azoknak adtam a papírt, akiknek kellett, hanem rendszerint közvetítők jöttek érte és azok kérték. De volt két olyan eset, amikor közvetlenül. Egyszer beállított egy 50 év körüli hölgy. Egy elég kövér testalkatú zsidó asszony volt, és kért papírokat. Nem volt rajta sárga csillag. Elmondta, hogy a jezsuiták küldték ide, és elmondta a körülményeit, hogy miért és hogyan került ebbe a helyzetbe. Ő szabályosan sárga csillagos házban lakott, de összeszedték őket, és gyalogmenetben hajtották őket a nyugati határ felé. Jó messze voltak már Pesttől, amikor beterelték őket éjszakai pihenőre egy téglagyárba. Ő az idős édesanyját előzőleg elrejtette valahol itt Pesten, és most rettenetes lelkiismeret-furdalása volt, ezért elhatározta, hogy lesz, ami lesz, megpróbál visszajönni. Akkor hajnalban köd ereszkedett le, és az asszony ezt kihasználva sikeresen meglépett. Kiállt az országútra, és az első közeledő autónak elkezdett integetni. Mikor az megállt, kiderült, egy német katonai teherautó volt. A sofőr mellett egy tiszt ült, ő pedig ott áll sárga csillaggal, és integet nekik. Szerencséje volt, hogy tudott németül, ugyanis a tiszt kiszállt és megkérdezte, hogy mit akar. Mondta, hogy visszamenni Budapestre. Maga? Igen? Miért? Most szöktem meg a menetből, az anyámat elrejtettem stb. Elmondta a tisztnek. Azt hitte, hogy ott azonnal le fogják lőni. Erre a német tiszt odanyúlt, leszakította a sárga csillagját, beültette maga mellé, a sofőr és maga közé, és felhozta Pestre, és kitette. Késő délután volt, és noha nem volt katolikus, zsidó volt, véletlenül a Jézus Szíve templom környékén rakták ki, és mivel nem mert mindjárt elmenni oda, ahol az édesanyja volt, bement a templomba.

JI: Merre volt a Jézus Szíve templom?

KS: Ez ott van a Mikszáth Kálmán tér, Szentkirályi utca, Makarenko utca környékén. A jezsuiták temploma. Közben jöttek a templomot zárni, és mielőtt észrevették volna, az asszony beült egy gyóntatószékbe. A templomot bezárták, és ő ott maradt az éjszakában. És reggel, amikor nyitották a templomot, akkor meglátták,

hogy ott alszik a gyóntatószékben. Erre elmondta, hogy milyen kalandon ment keresztül, és így küldték el hozzám, és adtam neki egy papírt. Azért mondom, hogy az ritkán fordult elő, hogy én közvetlenül adtam.

Egy másik ilyen emlékezetesebb esetem volt, amikor egy fiatalember jött, egy fiatal zsidó jogász, aki korábban egy bankban volt jogtanácsos vagy jogügyi előadó. Jól szituált fiatalember volt. Őt is a jezsuiták küldték hozzánk, és neki is adtam ilyen papírokat.

Most hirtelen eszembe jut még egy konkrét eset, amiről Varga László[217], egykori képviselőtársam, aki Amerikában ügyvéd, írt is az egyik kint megjelent könyvében. Az a címe, hogy „Kérem a vádlott fölmentését." Ebben rólam is ír, és leír egy olyan esetet, hogy Hindy altábornagy – a nyilasok alatt Budapest katonai parancsnoka volt – kereste őt fel egyszer, és kért egy zsidó család részére papírokat. Azt mondta, hogy bármi pénzt vagy ékszert hajlandók érte megadni. És Varga, a könyvében azt írja, erre azt válaszolta neki, hogy hogyan képzeli, ő nem tud segíteni. És ilyet amúgy sem tenne pénzért. És írja, hogy másnap eszébe jutott az ő Keresztes Sándor barátja, és tőle kapott üres papírokat. És Varga hozzáteszi, hogy amikor háború után a háborús bűnösök perében Hindy a védője lett – Hindy őt kérte fel védeni –, egyszer, amikor a börtönben meglátogatta, örömmel említette neki Hindy, hogy képzelje, az az egész család megmenekült azokkal a papírokkal, amit maga adott.[218] – Én már nem is tudtam erről, mert fogalmam sem volt, hogy kinek a részére kérik a papírokat.

JI: Hány papírt állíthattak ki nagyjából?

KS: Én nem tudom, elég sokat. Visszatérek majd erre.

És most folytatom, a letartóztatásunk történetét. Amikor a Kálmán utcából rabomobilon elvittek minket, találgattuk, merre mehetünk. Én akkor még nem nagyon ismertem Pestet, hiszen nem sokkal korábban jöttem föl, de egyszer csak mondták a többiek, hogy most Duna-hídon megyünk át, és akkor a cél a Margit körút lesz. És tényleg a Margit körúti fegyházba vittek bennünket. Este érkeztünk oda, kitereltek minket az autóból az udvarra, majd fölvittek az átvevőhelyre, és ott a Nemzeti Számonkérő Szék[219] különítménye átadott bennünket az ottani foglároknak. És egyszer

---

[217] *Varga László* (Budapest, 1910 – Budapest, 2003) ügyvéd, író, politikus. 1937-ben a Józsefvárosi Keresztény Munkásifjak Egyesületének elnöke. 1944-ben részt vett a németellenes ellenállásban, ami miatt decemberben a Nyilas Számonkérő Szék letartóztatta. 1944-ben részt vett a Keresztény Demokrata Néppárt megalakításában. 1947–48-ban a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője, 1948-ban emigrált. A nyugati magyar emigráció egyik aktív képviselője volt, emellett 1964-től önálló ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1989-ben tért haza először. 1991-ben a Kereszténydemokrata Néppárt elnökhelyettesévé választották. 1992-ben végleg hazatelepült. Az 1994-es választásokon bejutott az Országgyűlésbe, amelynek mint legidősebb tagja a korelnöke is lett. Az 1997-es pártszakadást követően a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség egyik alapítója volt, majd alelnöke lett és még ugyanebben az évben csatlakozott a Fidesz országgyűlési képviselőcsoportjához. 1998-ban és 2002-ben a Fidesz országos listájáról szerzett mandátumot.

[218] Varga László: *Kérem a vádlott felmentését!* Püski, New York, 1981. pp. 218-223.

[219] *Nemzeti Számonkérő Szék*: nyilas bírói és vizsgáló szervezet a közintézmények és közalkalmazottak, valamint a hatósági személyek ellenőrzésére. A nyilas hatalom fő igazságügyi szerve volt.

csak, a legnagyobb meglepetésemre, kit látok egy törzsőrmesterrel jönni? Nonn Gyurkát, rabruhában. Ő ott akkor már írnok, házifiú-szerűség volt, már másfél éve ült egy nagy kommunista perből kifolyólag. Annak idején Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Nagyváradon volt egy nagy kommunista-ellenes akció, és őt abban a perben ítélték el, nem tudom mennyi időre.[220] Mikor meglátott bennünket, meglepetve kérdezte: Hát ti hogy kerültök ide?! Meg volt döbbenve. Hát, mondtam, hogy hoztak. Sok időnk beszélgetni nem volt, de mikor elszedték a cipőfűzőnket, övünket, szóval, amit ilyenkor mindig le kell adni, akkor a zsebemben volt a rózsafüzérem. Egy kis bőrtokban volt, azt a markába nyomtam. Aztán másnap behozta nekem a cellába. Akkor mérték föl, hogy hány csajkát kell adni, mennyi embert hoztak az éjszaka, ez az ő feladatuk volt, ezt ezek az elítélt rabok intézték, a kísérő kint állt a folyosón, és akkor Nonn Gyurka szépen visszanyomta a markomba, és így kaptam vissza tőle, az elítélt kommunistától, a rózsafüzérem. Ezt az epizódot meg is írtam az Új Ember egy régi számában, nevével együtt, az ő hozzájárulásával.[221]

Az egykori Margit körúti fogház épületei 1956-ban

Így kerültünk be tehát a Margit körútra. Vidáékat meg Varga Lászlót egy nappal később hozták be, az említett ügyvéd barátunkat, aki délelőtt még védett a bíróságon, mert büntetővédő volt abban az időben is, azután őt is behozták a Margit körútra. Az ottlétünk alatt, úgy emlékszem, tizenkilencen voltunk a cellában, szalmán aludtunk, és volt egy takarónk, egy pokrócszerűség, de persze levetkőzésre vagy ilyesmire semmi lehetőség nem volt. Volt egy elkülönített helyen egy vaslemez, azon egy kübli, ott végezhettük a dolgunkat… Naponta kétszer adtak enni, de például evőeszköz nem volt. Én egy nagy csontot, egy lábszárcsontnak egy részét, azt használtam kanálnak. Egy darabka kenyeret adtak naponta, vacsora egyáltalán nem volt, szóval, nagyon gyenge volt az ellátás, de hát ez érthető.

Meg kell mondanom, lelkileg nagyon megviselt akkor ez a helyzet, mert néhány hónapos volt a gyerekem, szerelmes fiatal férj voltam, és ugyanakkor mint jogász, tudtam, mire számíthatok: hűtlenséggel voltunk vádolva, valamennyien katonaszökevények voltunk, egyúttal katonaszöktetők és zsidóbújtatók. Ez a hármas vád pedig hűtlenséget jelentett. A második emeleten voltunk, a cellánk alatt nem messze, a földszinten zajlottak a kivégzések. Általában két-három volt naponta, de volt olyan nap, amikor tizenkettő. A kivégzés mindig rettenetes élmény volt, csak azt hallottuk,

[220] Erről a monstre perről hosszú és érdekes cikkben számol be az Ellenzék napilap 1943. jan. 21-i száma, a perben hozott ítéletekről pedig az 1943. febr. 13-i számában tudósítanak.

[221] Új Ember, 1975. (31. évfolyam) 14. szám ápr. 6.

hogy „Tűz!”, és azután a dörrenést, és ahogy mértük, kb. öt-hat percbe telt egy ember „eltakarítása”. És közben tudtuk, hogy ez a sors vár ránk is. Tudtuk, ahogy a nyomozást befejezik, átadják az ügyet a katonai törvényszéknek, és akkor majd mi is így járunk.

Nagyon vegyes társaság volt együtt, nyolcunkat vittek be, persze nem mind egy cellában voltunk, három vagy négy cellába osztottak szét bennünket. Varga volt a kilencedik másnap, és a börtönben valószínűleg nem tudták, hogy mind egy ügyben hoztak be bennünket, eléggé futószalagon mentek a dolgok. Vargát másnap abba a cellába tették, ahol én voltam, de a többiek ismeretlenek voltak, nem tudta az ember pontosan, hogy ki kicsoda-micsoda, és annyi tapasztalatunk már volt, hogy vigyázzunk. Ilyen tömegbe mindig be szoktak egy-egy spiclit is építeni. De volt egy fiatal főhadnagy, Farkas Imrének[222] hívták, egy sokgyerekes zsellércsaládnak a fia, civilben tanító volt. Ő a társaival együtt a KISKA egyik csoportjában (a KISKA[223] kisegítő karhatalom volt) zsidó és más baloldali embereket bújtatott, beöltöztetve őket katonai ruhába. Ő egy ilyen alakulatnak volt a vezetője, egy nagyon stramm fiatalember volt. Kommunista volt, nem volt hívő, de azért, mikor a kivégzés befejeződött, akkor mindig elmondta, hogy „requiescat in pacem”, nyugodjanak békében. Ilyenkor elnémult mindenki, magába roskadt, magába szállt, ….

Emlékszem, korán sötétedett, vacsorát nem adtak, villanyunk nem volt, nem gyújtottak lámpát soha. Közben zúgtak el a repülők, néha bombázás is volt. Mondanom sem kell, azokban a napokban senki úgy nem várta az oroszokat, mint mi, mert tudtuk, attól függ az életünk, hogy milyen gyorsan tudják körülkeríteni a várost. Volt még egy szerb pap a fegyházban, elítélt volt, ortodox pap, jól tudott magyarul, Nonn Gyurkával nagyon jóban volt, „házifiú” volt ő is, és amikor ő jött, velem szintén tartotta a kapcsolatot és hozott híreket.

Most jut eszembe, hogy miért mondtam el annak a zsidó asszonynak meg annak az ügyvédnek a dolgát. Tudniillik egy este ki mást dobnak be a cellánkba, mint ezt az ügyvédet. Nem jut eszembe a neve. Kérdeztem, hát hogy kerül ide? Az általa elmondottakból derült ki, hogy a Számonkérő Szék emberei még napokon át ügyeletet tartottak a Hivatásszervezetnél, és aki befutott, azt elkapták. Sőt, aki telefonon jelentkezett, annak azt mondták, nyugodtan jöjjön be, és a szerencsétlent, aki azért jött oda, mert valakinek papírt akart szerezni, lefogták. És ami még döbbenetesebb volt: egyszer, amikor kihallgatásra vittek – az egy másik épületben zajlott –, a folyosón megláttam az említett zsidó asszonyt és az édesanyját. Ugyanígy járt. Szegény bejött a Hivatásszervezethez, az anyja részére vagy valaki másnak akart papírt

[222] *Farkas Imrét* Almásy Pál is megemlíti memoárjában; ebből tudhatjuk, hogy december 11. körül Farkas Imrét is Sopronkőhidára szállították, s még részese volt az 1945. március végén megkezdődött nyugatra telepítésnek, de a „halálmenet” során, még Ausztriában, Gomboc Zoltán nevű fogolytársával együtt szökés kísérlete miatt megverték, megkínozták, majd agyonlőtték ápr. 6. körül. (Almásy Pál: Sopronkőhidai napló, Magvető Kiadó, Budapest, 1984. pp. 180-185.)

[223] *KISKA*: 1944 késő őszén a nyilasok, egy kormányrendelet alapján, a Nemzetőrségből Kisegítő Karhatalmi Alakulatokat, ún. KISKA egységeket szerveztek. A KISKÁ-ba több ellenálló csoport is beépült, esetenként pedig maguk az ellenállók állítottak fel KISKA-alakulatot, fedési célzattal.

kérni, de őket is elfogták. Ezek az esetek mind ellenünk szóló terhelő tények voltak. Szembesítésre, ilyesmire nem került sor. Egyszer ezt az ügyvédet egy éjszaka elvitték, és többé sosem láttam. Minden bizonnyal a Dunába lőtték. Akkor még tudtam a nevét; később próbáltam a családját megkeresni, amikor a mentelmi bizottság elé kerültem, erre majd még visszatérek.

JI: Említette nekem, volt olyan, akinek sikerült kijátszani a nyilasokat, elég talpraesett volt.

KS: Igen, ez volt az Andorka. Andorka úgy úszta meg a nyilasok csapdáját, hogy ő, ahogy a legtöbb aktív kommunista, megtanulta a Horthy-érában, értett a konspirációhoz. Amikor látta, hogy az utcán gyanús emberek sétálnak, és utána fordulnak, amikor a Hivatásszervezet épületébe bejött, gyanút fogott, és gyorsan felment az emeletre. Nem nyitott be a Hivatásszervezethez, fölment az emeletre, becsengetett, kijött egy asszony, akinek szervusszal köszönt, s hozzátette: csak egy pillanatra jövök, és becsukta maga mögött az ajtót. Az asszony persze csodálkozott, hogy ki ez a számára ismeretlen ember. De Andorka valahogy kimagyarázta magát. Húzta néhány percig a dolgot, utána pedig hangosan elköszönt, lejött lépcsőn és nyugodtan kisétált. Kiengedték. Ő volt az egyik szerencsés. A másik pedig Guthy Andor[224], aki akkor tartalékos főhadnagy volt és egyenruhát viselt, ő szintén bekopogott az irodába, de azonnal feltalálta magát. Bemutatkozott, elmondta, melyik alakulatnál szolgál, és hogy szeretne engedélyt kérni, hogy telefonálhasson az alakulatának. Hozzátette, látta, hogy itt egy hivatal van, és gondolta, akkor itt biztosan van telefon. Erre előhoztak egy tisztet, annak szintén bemutatkozott, és mivel tényleg nem utalt semmi arra, hogy kapcsolatban állna velünk, engedélyt kapott a telefonálásra, fel is hívta egy katonai alakulatnak a számát, elmondott valamilyen szöveget, aztán megköszönte a szívességet, és minden további nélkül távozhatott, elengedték.

Azután még a fegyházban történt, hogy az Ijjas Antalnak, akivel szintén egy cellában voltam, sikerült egy őrön keresztül kiküldenie egy vécépapírra írt levelet Mihalovics Zsigmond kanonoknak[225], az Actio Catholica igazgatójának. Ijjas nagyon ismert katolikus író volt, ebben a levélben kérte, próbáljanak az érdekünkben tenni valamit. Be is jött egy ügyvéd hozzá, és hozott is üzenetet: „Nyugodjanak meg, mert Sopronkőhidán a fogházigazgató jó katolikus ember". Ez volt az üzenet. Emlékszem, hogy Varga László majdnem dührohamot kapott ettől az üzenettől. Tudniillik a fogházigazgató legföljebb azt teheti meg, hogy a kivégzésünk előtt engedélyezi, hogy kapjunk gyóntatót. A fogházigazgatónak más szerepe nincs egy jogi eljárásban vagy az ítélet végrehajtását illetőleg.

Azt hiszem, már december közepe lehetett, amikor egyszer jött a szerb pap, és mondja nekem, hogy Nonn Gyurka megszökött. És hozzátette, egyébként délután kiürítik a fogházat, visznek titeket is Sopronkőhidára. És valóban, úgy délután két

[224] *Guthy Andor* (Ungvár, 1914 – Budapest, 2000) jogász, 1950-től járásbíró, 1973-tól legfelsőbb bírósági bíró, ebből a tisztségéből – saját kérésére – 1974-ben felmentik. 1977-től 1989-ig a Szent István Társulat elnöke. (Nevét gyakran Gúthy-nak írják.)

[225] *Mihalovics Zsigmond* (Homokbödöge, 1889 – Chicago, 1959) katolikus pap, hittanár, 1933–1944 között az Actio Catholica igazgatója, 1945-től 1948-ig az Új Ember kiadója. 1948-ban külföldre menekült, és az USA-ban települt le, s ott tagja lett az 1949-ben megalakított Magyar Nemzeti Bizottmánynak. Távollétében koholt vádak alapján 10 év fegyházbüntetésre ítélték.

óra körül nagy ajtónyitogatás, csapkodás kezdődött, és letereltek bennünket a földszintre, egy széles folyosóra, és kezdték visszaadni az elvett holmijainkat, a cipőfűzőnket stb. Volt egy nagyon jó aranyhegyű töltőtollam, Kaweko márka (akkor még nem voltak golyóstollak), amit az elején elvettek, helyette kaptam egy filléres, gyerekeknek való, rézhegyű töltőtollat. Szóltam, ez nem az enyém. Hogy meri ezt állítani! – kiáltott rám a fegyőr. Elhallgattam. Aztán sorba állítottak bennünket, létszámellenőrzést tartottak: hatvanan voltunk az utolsó lakói a Margit körútnak. Három rabomobil állt az udvaron, járó motorral, készültek, hogy visznek minket Sopronkőhidára. Egyszer csak kilép az egyik ajtón egy öreg irodista törzsőrmester, föltolja a szemüvegét a homlokára – még most is előttem van a jelenet –, a kezében volt egy papír, és arról hangosan olvassa: dr. Keresztes Sándor. Mondom, jelen. Álljon félre! Vida, Csurgai, Székely[226], Varga… mind a nyolcunkat végigolvas, álljanak félre! Azt mondja: Vigyék őket vissza a cellába! Visszavittek, és egy cellába együtt bezártak bennünket. Álltunk, és nem tudtuk, hogy most mi van, mi lesz velünk.

Mikor visszakísértek minket a cellába, hallottuk, hogy az egyik autó elmegy, aztán a másik autó, végül a harmadik is. Erre letérdeltünk, és elkezdtünk imádkozni. Azt gondolva, hogy megmenekültünk. Itt már nincs ítélőszemélyzet. De igazából nem tudtuk, hogy mi történt. Erre akkor jött még egy cudar este és éjszaka a fogházban. Ránk nyitotta az egyik őr az ajtót, és látta, hogy mi ott térdelünk a szalmán. Úgy megdöbbent hirtelen, hogy nem tudott mit csinálni, becsapta az ajtót és ránkzárta. Aztán néhány óra múlva egyszer csak megint jöttek hangoskodva, de akkor a fogházőrök mellett már megjelentek nyilas karszalagos pártszolgálatosok is, és lehajtottak bennünket az udvarra. Akkora már besötétedett, világítás nem volt, mert szólt a légriadó. Azt mondták, hogy az érkezett két teherautó rakományát le kell rakodnunk és levinnünk a raktárba. A két egymás mellett álló teherautó jól meg volt pakolva. A zsákokat vállra téve először föl kellett vinni néhány lépcsőn, végigmenni egy jó negyvenméteres folyosón, utána lemenni a pincébe egy emeletnyit, és ott lerakni egy raktárba. Ehhez voltunk kilencen. Én sem voltam egy deli legény, és jó, ha valaki ismeri zsákcipelés technikáját, hogy az ember közben ne essen az orrára. Szóval, nekem sem ment könnyen, de amikor Ijjas Antira rátették az első zsákot, a súly alatt egyszerűen összeroskadt. A zsák nehezebb volt, mint ő maga. De voltak köztünk néhányan, akik erősebbek voltak, meg voltak kisebb zsákok is, úgyhogy lassan azért haladtunk. És közben legalább negyvenen álltak körülöttünk, röhögtek rajtunk, és megjegyzéseket tettek: Nézd csak, négy szeme van, és még egy zsákot se bír elvinni. Én is szemüveges voltam abban az időben, mert rövidlátó voltam, csak öreg koromra gyógyultam ki belőle. És amikor végre lecipeltük a zsákokat, azt mondták, tévedés történt, egy részét vissza kell vinni. És visszavittük. Szerencsére lent a raktárban, ahova vittük, egy öreg őrmester szolgált, és adott nekünk két vekni kenyeret, hogy tegyük be a kabátunk alá, és vigyük fel a cellába. Azt széttördeltük

[226] *Székely Zoltán* a Hivatásszervezet dohányipari szakosztályának elnöke volt. (Van olyan forrás, amely Székely *Jánost* említ a letartóztatottak között; Vida István és Kovács K. Zoltán viszont Székely Zoltánról ír visszaemlékezésében, ill. tanulmányában.)

egymás között és megettük, de olyan kimerültek voltunk, hogy mozdulni is alig tudtunk.

Aztán másnap reggel sorba állítottak bennünket, és úgy emlékszem, kilencünket vagy nyolcan kísértek, de azok nem nyilasok voltak, hanem öreg népfelkelőknek kinéző puskás-szuronyos őrök. Átkísértek minket gyalog a Markó utcába. Akkor már mindenki derűs volt. Az egyik kísérő azt kérdi: Magát hogy hívják? Megmondom neki. És magát? – kérdi Varga Lacitól. Ő is megmondja a nevét. Erre azt mondja az öreg: Hát ezért vannak maguk itt. Falusi ember volt, ez is jellemző, mert valószínűleg a magyar nevünk miatt mondhatta ezt, szemben a német nevűekkel, akik közül sokan kollaboráltak.

Abban az időben még létezett a vizsgálóbíró rendszer, és a Markó utcai fogház a bírósággal össze van építve, és amikor a letartóztatottat átadják, a nyomozó hatóságok először a vizsgálóbírónak adják át az aktákat. A vizsgálóbíró állapítja meg, olyan-e az ügy, hogy vádat kell emelni, vagy nem kell vádat emelni. Ez volt a vizsgálóbírónak a szerepe: felülvizsgálta a nyomozó hatóság véleményét, megállapítva, fennáll-e bűncselekmény. Mikor a vizsgálóbíró megnézte az aktáinkat, akkor azt mondta – ezt később tudtuk meg, ugyanis velünk nem állt szóba, ezt annak mondta, aki vitte az aktákat velünk együtt –, ez az ügy nem okirat-hamisítás, hanem hűtlenség. Hát miért hozzák ezeket ide, egy polgári bíróság elé?! – kérdezte. És nem akart minket átvenni, mivel mi nem tartozunk a hatáskörébe. Erre kísérőnk erősködött, hogy kérem, hova vigyem őket? A honvéd törvényszék már nem működik, elmentek Sopronkőhidára. Végül azután így nagy nehezen sikerült átadnia minket a Markóba. Ott szétosztottak bennünket egyenként különböző cellákba, közbűntényesek közé természetesen.

Három napig voltunk a Markó utcában, és akkor egyik reggel közlik velünk, jön a borbély, és megborotvál bennünket, mert visznek kihallgatásra. Ahogy kísérnek át egy folyosón – akkor láttam először és hál' istennek utoljára a Markót így belülről – a legnagyobb meglepetésemre azt veszem észre, hogy ott ül a feleségem az egyik széken, a másikon meg ott ült Ijjasné, és örömmel néznek ránk, hát persze én is rájuk; és akkor a feleségem int, hogy nézzek az ablak felé, a folyosóra néző ablak felé. Odanézek, hát ott látom Cseh Jenő[227] barátunkat, aki épp egy nagyot szív a cigarettájából, kacsint egyet, és bólogat. Cseh Jenő, meghalt már szegény, miniszteri osztálytanácsos volt az Igazságügyben, Karcsay Sanyinak[228] is jó barátja volt egyébként, ő is be volt hívva a sereghez. A hadbíróságon dolgozott, a VKF 3-nál, és

[227] *Cseh Jenő* (1911–1975) jogász, ügyvéd. Egyetemistaként tagja a Mária Kongregációnak. 1936-ban kitüntetéssel (sub auspiciis gubernatoris) szerzi meg jogi diplomáját. 1937-től joggyakornok, 1938-tól bírósági jegyző, 1940-től bírósági titkár, 1940-től járásbírósági jegyző, 1941-től törvényszéki bíró, 1942-től miniszteri titkár az Igazságügyminisztériumban, 1943-tól tartalékos hadbíró főhadnagy; 1945-től 1948 májusáig helyettes népfőügyész, miniszteri tanácsos.

[228] *Karcsay Sándor* (Budapest, 1915 – Budapest, 1999) jogász, fordító, szakszótárkészítő. 1938-tól a Kincstári Jogügyi Igazgatóság gyakornoka, aljegyzője, titkára; 1943-tól a budapesti törvényszék bírája, a nyilas hatalomátvétel után elbocsátották. 1945–49-ben először a BM Törvényelőkészítő Bizottságában dolgozott, majd a BM Közszolgálati és Tanulmányi Osztályának vezetője lett. 1946–48-ban a Demokrata Néppárt tagja. 1949-ben elbocsátották a BM-ből. 1950 után az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda munkatársa, majd igazgatóhelyettese. 1989-ben részt vesz a KDNP újraindításában, 1990–94: a KDNP országgyűlés képviselője.

amikor a nyilasok átvették a hatalmat, akkor lelépett, tulajdonképpen ő is bujkált. Ő is tagja volt a mi csoportunknak ugyanúgy, mint Guthy Bandi meg a többiek, de szerencsére időben értesült a mi letartóztatásunkról, és így ő nem is került hurokra. Ő tényleg az élete kockáztatásával mentett meg bennünket. Később tudtuk meg, hogyan. Tudniillik azt csinálta, hogy egy irodista törzsőrmesterrel figyelemmel kísértette az aktánkat, és amikor a Nemzeti Számonkérő Szék befejezte a kihallgatást és összeállította a bűnlajstromunkat, akkor átadták a Dominich[229] nevezetű vészbírónak, akinek a neve addigra eléggé ismertté vált. Hozzá kerültünk. Később tudtam meg, hogy a feleségem fölkereste őt, és érdeklődött a sorunk iránt, még mielőtt minket átadtak volna, és azt mondta: Asszonyom, csak egyet tudok önnek mondani, ne legyenek reményei. Amikor Cseh Jenő megtudta, hogy Dominich-hoz átkerült az akta, akkor egy éjszaka vagy este fölkereste őt a lakásán, és formálisan megzsarolta, bár ezzel a saját létét is kockára tette, mert akkor ő is illegalitásban élt. Ő tudta azt, hogy Dominich a Lakatos-kormány alatt bizonyos felsőbb utasításra valamilyen angol ügynököket szabadlábra helyezett. Akkor még, a kiugrásra való készülés miatt, úgy látszik, előfordultak ilyen esetek, és erről Jenőnek is tudomása volt, a pontos részleteket is ismerte. És akkor azt mondta Dominichnak: Te is tudod, ha ezeket elviszik, Sopronkőhidára kerülnek, és kivégzik őket. Ezek a barátaim stb., és azt mondta, ha ők Pestről elkerülnek, akkor te is lógni fogsz, a nyilasok téged sem fognak megkímélni. Egy ilyen akcióba ment bele Jenő. Dominich először tiltakozni próbált, de amikor látta, hogy Jenő milyen határozott, akkor végül is engedett, és azt az utat választotta, hogy kivárta az utolsó pillanatot, és amikor már megkezdték a Margit körúti fogház kiürítését, átminősítette a vádat okirat-hamisításra, és illetékességből áttette a polgári bírósághoz. És mire mi átkerültünk a Markó utcába, Dominich már eltűnt Budapestről. És amikor harmadnap, az említett borotválás után átvittek kihallgatásra, az őr bevitt egy szobába, ott volt egy bíró meg egy gépírónő. Az őrt kiküldte a bíró, és azt mondta nekem: Kolléga úr, nyugodjon meg. Azért nevezett kollégának, mert doktor voltam. Üljön le! Fölvette az adataimat, és közben ott volt Cseh Jenő is, aki – ez látszott – baráti viszonyban volt ezzel a bíróval. Mind a nyolcunkkal ugyanez történt, fölvette a bíró az adatainkat, megállapította, hogy családosak vagyunk, bejelentett lakásunk van, gyerekünk van, szökéstől nem kell tartani, a vád nem olyan természetű, hogy indokolt lenne a fogva tartásunk, és áprilisra kitűzte a tárgyalást. Ez volt december 17-én. És elrendelte az azonnali szabadlábra helyezésünket. Így szabadultunk mi ki. Tél volt, korán sötétedett, a feleségem is megvárt, és együtt mentünk haza.

Azt hiszem, a Margit körút témájához visszatérve, még el kell mondanom valamit, mert az életemnek egyik legnagyobb élménye volt. Ez még néhány nappal azelőtt történt, hogy átvittek volna minket a Markó utcába. Az első napok vergődésében, a várható ítélet, a naponta zajló kivégzések és a benti körülmények hatására

[229] *Dr. Dominich Vilmos* (1904 –?) 1944-ben hadbíró őrnagy. A Szállasi kormány idején a VKF 3. különbírósága tagja. Több neves politikus perében a vád képviselőjeként hozatott halálos ítéleteket. 1945-ben állítólag az amerikaiak letartóztatták, a fogságból Franciaországba, majd Argentínába menekült. (1945 júniusában, távollétében mint háborús bűnöst lefokozták és a honvédség köteléből „kicsapták". 1946-ban eredménytelenül kérték a magyar hatóságok a kiadatását a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól.)

eleinte rettentő kínt okozott annak a tudata, hogy meg kell halni. De azután, néhány nap múlva eljutottam oda, hogy elfogadtam a halál gondolatát. Nagyon érdekes lélektani élményben volt részem: megszűnt ez a bizonyos lelki vergődés. Mivel hívő ember vagyok, egyszer csak jött egyfajta megnyugvás, hogy meghalok, hát hamarabb, mint gondoltam. És ahogy belsőleg a Jóisten felé fordultam – én hiszek Istenben és a lélekben –, valahogy csodálatos nyugalom áradt szét bennem. Ennek megtapasztalása számomra is váratlan valami volt. Talán hihetetlen, de nagy felszabadulást és nagy örömöt éreztem, mert bizony, nem szégyellem bevallani, hogy az első napokban, mikor feküdtem ott a szalmán, hát bizony el is sírtam magam. Szégyelltem magam, de nagyon nehéz volt megbarátkozni a közeli halál gondolatával, de aztán valamilyen kegyelem – én annak nevezem – ért, ami megnyugvást váltott ki bennem. Szóval, gazdagodtam egy ilyen érdekes élménnyel.

Akkor hazamentem, és megtudtam, hogy otthon – érthető módon – nem mondták el a szomszédoknak és az ismerősöknek, hogy mi történt velem. Amikor hirtelen eltűntem otthonról, akkor azt mondták, hogy bevonultam katonának. Mit mondtak volna? Tudniillik, a házunkban volt egy óvóhely, két hatalmas pinceréssszel, az egyikben egy svéd védlevéllel ellátott vegyi gyárnak volt raktára, a másik hatalmas ágban pedig hetven-egynéhányan kerestek biztonságot. Abban az ágban emeletes ágyak voltak, a családok ott főztek, a szellőzőnyílások a kertünkben nyúltak ki a föld alól. Víz volt lent, villany volt, égett a villany, amíg volt áram, és amikor már nem, akkor gyertyával világítottak.

De most akkor mi legyen. Ha hirtelen megjelenek a pincében, akkor mindjárt azt hiszik, hogy megszöktem a katonaságtól. Ugyanakkor napokon belül célszerű lenne jelentkeznem a hadkiegészítő parancsnokságon, mert ha nem teszem, akkor megint közvetlen életveszélybe kerülhetek egy esetleges razzia alkalmával.

Egyelőre nem mutatkoztam a pincében, hogy ne kelljen magyarázkodnom, hanem saját lakásunkban bujkáltam. Még a légiriadók alatt is fent maradtam a házban. A család titokban hozta fel számomra a pincében elkészített ételt. A helyzetet megkönnyítette, hogy apósom volt a pince légóparancsnoka.

Amint említettem, be kellett volna vonulnom, mivel a nyilasok érvénytelenítették minden olyan felmentést, ami az én korosztályomra addig vonatkozott. Ezzel kapcsolatban tele volt a város falragaszokkal. Akkor a feleségem gondolt egyet, és elment Brázay Kálmánhoz[230], aki Budafok város tisztiorvosa volt. Tudták, hogy templomjáró ember, kölcsönösen ismerték egymást, igaz, akkor még nem volt a két család között olyan szorosabb kapcsolat, mint később. Feleségem elmondta, hogy kellene valamilyen papír, mert ez és ez történt. Erre a Brázay Kálmán fogta magát, és kiállított egy hatósági orvosi bizonyítványt, miszerint sokízületi gyulladással mozgásképtelen beteg vagyok. A bevonulási hely Budaörsön lett volna, ott kellett volna megjelennem, de ott azt mondták, távollétemben nem fogadják el ezt a papírt, nagyon sajnálják, de ha másképp nem megy, akkor mentővel vigyenek oda, mert nekik kell megvizsgálniuk engem. Ekkor elküldtem a feleségemet Almay Béla ve-

[230] *Brázay Kálmán* (Budafok, 1902 – Budapest, 1963) gyermekgyógyász, városi orvos, 1945 után egy ideig a Kisgazdapárt budafoki szervezetének választmányi tagja, 1945 és 1949 között Budafok képviselő-testületének tagja. Körzeti gyermekorvos, főorvos.

zérőrnagyhoz, akiről korábban már szóltam az ellenállási mozgalommal kapcsolatban. Almay akkor még a helyén volt a minisztériumban, és a feleségem neki is elmondta, milyen kalandban volt részem, és hogyan kerültem ki a fogházból. Erre Almay adott egy olyan hivatalos katonai igazolást, hogy a beosztottja vagyok. De hozzá tette, hogy ezt csak akkor vegyem elő, hogyha nagyon muszáj. De ameddig ő itt van Pesten, addig el tudok vele lenni a városban.

Ez a két papír volt a birtokomban, amíg aztán karácsony első napján, délben megérkeztek az oroszok Budafokra. Tehát szerencsére nem kellett hosszú ideig a nyilasoktól tartanom, az oroszok bevonulását követően pedig már nem kellett bujkálnom. Lelkileg nagy nyomás alól szabadultam fel.

Orosz katonák Budafokon, 1944. december 25.

Kíváncsian kinéztem a kapunkon az utcára, és még jó, hogy nem lőttek le. Tudniillik kis utca a miénk, az utca végén van egy Nepomuki Szent János szobor, és ott láttam életem első orosz katonáját a szobor mögé bújva, géppisztollyal a kezében. Az utca felé nézett be, és amikor én kinéztem a kapu alól, akkor intett, hogy menjek be. Civilben voltam, de oda is eresztethetett volna egy sorozatot. Nagytétény felől érkeztek, körülkerítették Budafokot. Este volt már, amikor az első orosz lejött a pincénkbe, nem is egy, hanem egyszerre kettő. Az egyik, ruházatából ítélve, páncélos lehetett, bőrruhában volt, kezében pisztoly, mögötte pedig egy géppisztolyos jött. Kérdezték: Nyemecki, nyemecki? Mondtuk, hogy nincs. Volt egy első világháborús bácsi, aki tudott velük beszélni, és mondta nekik, hogy itt nincs német, de azok azért csak benéztek az ágyak alá. A mi ágyaink a pince végében voltak, és egy ruháskosárban vagy gyerekkocsiban, már nem emlékszem pontosan, ott feküdt a három hónapos Sándor fiam. Amikor odaért az orosz, lenyúlt a bal kezével, a pólyánál fogva felemelte a gyereket, jobb kezében pedig ott volt a pisztoly. Mindenféle rémhír terjedt abban az időben az oroszok kegyetlenségéről, el lehet képzelni, mit éreztünk, mikor ezt láttuk. A katona leengedte a pisztolyt, lecsüccsent, és elkezdte babusgatni a gyermeket: „málinko, málinko”. Na, ekkor fellélegeztünk. Volt a pincében egy ivós emberünk, az mindenképpen itatni akarta az oroszokat, de szerencsére apósomék résen voltak, és úgy tudták intézni, hogy a katonák csak egy-egy pohárral kaptak, aztán hamarosan távoztak. Budafokon egyébként igen sok atrocitás történt az itteni pezsgőgyárak és borpincék miatt. Azt mondják, ez is egyik oka volt annak, hogy Buda ostroma egy időre elhúzódott. Ha jól tudom, nem is az a hadtest foglalta el Budát, amelyik először ide érkezett, hanem egy másik hadtest. Borzalmas, mi minden történt az alkohol miatt.

JI: Lerészegedtek a katonák, és fosztogattak vagy erőszakoskodtak?

KS: Lerészegedtek, erőszakoskodtak. Mesélte az apósom, én akkor még új voltam itt, hogy Csepel és Angyalföld után Budafok a legbaloldalibb település. Budafokon sok szocdem volt, akadtak kommunisták is, de azok nem túl nagy számban,

mint ahogy az egész országban nem volt túl sok kommunista. Már az első nap tragédia történt. Mikor bejöttek az oroszok, azok óriási lelkesedéssel fogadták őket. A közeli Péter Pál utcában nagy ebédet rendeztek, egy teljes különítményt meghívtak. Ettek, ittak, igen jól érezték magukat. A végére azonban berúgtak, és akkor aztán kezdtek az asszonyokkal erőszakoskodni, és amikor férfiak meg akarták védeni saját feleségüket, lelőtték őket. Ez volt az első belépőjük, úgyhogy a bemutatkozásuk nagyon rosszul sikerült. Apósom ismerte az áldozatokat, a nevüket is mondta akkor, most már persze nem emlékszem a nevekre, talán azért sem, mert nem ismertem az áldozatokat korábbról. Ez történt mindjárt karácsony első napján.

Azután folyt Buda ostroma, fokozatosan nyomultak befelé a városba, Albertfalván keresztül, a Fehérvári út vonalán, és így zárták körül a Várat. És akkor nagy szerencsénk volt, hogy beszállásolta magát hozzánk egy kis különítmény egy autóval. Egy furgonszerű valami volt, csukott, ablak nélküli; kiderült, hogy híradósok voltak. Propagandisták. Intelligensek. A sofőr tudott németül, hangszóróval megadásra szólították fel a németeket. Ahogy a csapatok nyomultak előre, ők is mentek az autójukkal. Ezek nem dorbézoltak, nagyon rendesen viselkedtek. Fönt, a lakásban rendezkedtek be, egyébként semmihez nem nyúltak. Volt egy kis karácsonyfánk, azon nagyon elcsodálkoztak. És amikor anyósom kérdezte, hogy mit kérnek, teát kértek. Akkor persze csak plantateák voltak, már hosszú ideje nem lehetett Magyarországon rendes teát kapni. És anyósom mondta, hogy nincs rum. Azt válaszolta a katona: ohne Zucker, ohne Rum[231]. A sógornőmet elvitték krumplipucolásra, de szerencsére még reggel, szedték össze a fiatal nőket, és a feleségem nővérét, aki akkor még nem volt férjnél, őt is kiválogatták. Az apósom persze kétségbe volt esve. Olyan szerencsénk volt, hogy hazajött a kapitány, ennek a kis csoportnak a vezetője. Apósom elmondta neki, hogy a lányokat elvitték. Azonnal elment az apósommal, megtalálták a lányokat, és visszahozták őket. A konyhán voltak még, nem történt velük semmi, de úgy látszik, a kapitány is tudta, hogy a katonák nem szoktak megállni ennél a krumplipucolásnál.

Ekkortájt történt egyszer, hogy látjuk, a szomszédból, ahol akkor egy üres telek volt, a kerítésként is szolgáló támfalon három tökrészeg orosz mászik át hozzánk az udvarba, keresztben átvetve rajtuk a géppisztolyuk, zsák volt a vállukon, megrakva nyers pezsgővel. Tántorogva bejönnek a konyhába, kérnek poharat, lepakolnak, és ott elkezdenek inni. Apósom kétségbe volt esve, mondja is nekem: Te, ezeknek olyan hasmenésük lesz, ezek savanyú etyeki borból készült még kiforratlan pezsgők. De a katonákat ez nem érdekelte, és vagy két órát át ittak ott. Kiderült, hogy ellógtak valahonnan. Egyszer csak nagy tántorogva kimentek a kapun, és csak miután elmentek, vettük észre, hogy az egyik sarokban, a falnak támasztva, ott van mind a hárommnak a géppisztolya. Jézus Mária! – mondta apósom, hát ezekkel most mit csináljunk? Tényleg kétségbe voltunk esve, mert ha itt megtalálja egy másik csapat, a végén majd azt hiszik, hogy eltettük láb alól és elföldeltük a tulajdonosaikat; bizonyára valamilyen ellenállók vagyunk. Akkor még elég rendezetlen volt a helyzet, nem tudtuk, kihez forduljunk. Egyszer csak látjuk, megint kapaszkodik fel az egyik orosz ugyanazon a támfalon, – nem a kapun át jött! – ugyanott, ahol korábban bejöttek. Úgy látszik, csak így tudott visszatalálni. Nagy lendülettel jött, egyenesen odament

[231] Cukor nélkül, rum nélkül.

a sarokba, mind a három puskát a vállára kapta, azután a kapun át távozott. Na, végre fellélegeztünk!

Aztán volt olyan eset, hogy egyszer beszállásoltak hozzánk negyven embert. Volt egy nagyobb udvari szoba, oda szállásolták be őket. A folyosóra nyílt az ablaka. Egy fiatal tiszt volt a vezetőjük, nem tudom, milyen rangú lehetett, egy jó hétig laktak ott. A tisztnek volt egy patefonja (egy hordozható gramofonja) és egyetlen lemeze. Egyebet sem csinált egész nap, azt hallgatta, s persze mi is vele: „Holdvilágos éjszakán miről álmodik a lány?...”[232] Egész nap ez ment. Volt egy csicskása, az Iván, arany evőeszközökkel terített, valahonnan hozták neki a kosztot. Az evőeszközöket valahonnan zabrálta, főnemesi címerrel voltak díszítve. Azt mindig csak az Iván kezelte, ő mosta el. Van egy kert felé néző nyitott folyosónk, ott őr sétált, és – szerencsére – volt egy udvari vécé, oda a katonák csak egyesével, az őr engedélyével jöhettek csak ki, és dolguk végeztével vissza kellett menniük a szobájukba. A tisztek, idősebbek és magasabb rangúak, időnként tiszti gyűlést tartottak. Úgy respektálták a parancsnokukat, hogy amíg gyülekeztek és amíg a nacsalnyik ki nem jött hozzájuk a szobájából, addig nem ültek le. Amikor kijött, szétnézett rajtuk, akkor ezek vigyázzba vágták magukat, aztán a parancsnok intett, leültek, és beszélgettek. Én nem értettem őket. Időnként ott jártam a folyosón át egy másik szoba felé, és láttam, óriási rendet tartottak. Ott nem volt sem ivászat, sem bármi fegyelmezetlenség. Aztán egyszer csak szedték magukat, és elmentek. Ezek voltak a mi közvetlen orosz kalandjaink.

De volt még egy, nem közvetlenül a házban, de a közelünkben, amit el akarok mondani. Egy részeg orosz sofőr a házunk mögött húzódó, nagyon meredek Kálvária utcán jött lefelé a teherautójával, és vagy elromlott a fékje, vagy részegségében nem tudott bevenni egy kis kanyart, ezért nekiment egy háznak, annak bedöntötte a falát, és azonnal meghalt. Érdekes módon a teherautón épségben maradt egy hordó vörösbor, és volt rajta még egy már levágott, megnyúzott, sőt becsomagolt juh. Ez az autóroncs még órák hosszat ott állt a sofőr hullájával meg az említett rakománynyal. A környékbeli lakók, amikor kijöttek a pincéjükből, látták, mi történt, de nem tudták, kinek szólhatnának, nálunk sem voltak a híradósok otthon. Amikor azok hazaérkeztek, apósom megmutatta nekik, mi történt. A tiszt erre azt mondja: Vegyék le a hordó bort, ossza ki! Maga a gazda, mindenkinek jusson belőle, az állatot pedig főzzék meg, és egyék meg. És tényleg, az ő asszisztenciájukkal, jelenlétükben levették a rakományt; a roncsot és a halott sofőrt pedig elvitték az oroszok.

A két ünnep között azután lementem a városházára. Budafok akkor még önálló város volt, és ott jelentkeztem. Kiderült, hogy időközben, még a nyilasok alatt, érkezett is egy papír városházára azzal az utasítással, hogy jelentkezzem ott szolgálattételre, oda osztottak be. Ha hamarabb jelentkeztem volna, a nyilasok a városházán minden bizonnyal elkaptak volna.

[232] *Eisemann Mihály* (Paripás, 1898 – Budapest, 1966) magyar zeneszerző, karmester, zongorista egyik slágerdala.

(Később megtudtam azt is, hogy még a nyilasok idején mi történt Gallner Dénes[233] barátommal, akiről említettem, hogy a Belügyben szolgált. Egy alkalommal lehívatták a miniszterhez, a Vajnához, ő volt akkor a nyilas belügyminiszter, és ő gyanútlanul bement hozzá. Akkor a Vajna megkérdezte: Maga a Gallner? Igen? Na, várjon egy kicsit, mindjárt jövök! – És Gallnernek volt annyi esze és lélekjelenléte, hogy amikor Vajna kiment a szobájából, ő meglógott. Tudta ugyanis még Keresztes-Fischer miniszter idejéből, hogy az odanyíló szomszédos szobának, amely a miniszter pihenőszobája, van közvetlen ajtaja a folyosó felé is. Gallner gondolkozás nélkül átment abba a szobába, és azon keresztül angolosan távozott. Ezért nem tudták Gallnert elkapni. Ezt később ő maga mesélte el nekem a koalíciós időkben, amikor Dorogsági Dénes néven Kovács Bélának volt a titkára a Belügyben.)

Lementem tehát a városházára jelentkezni, ahol apósomék családját ismerték, és ahol akkor a város ügyeit Bárdosy[234] nevű tanácsnok vezette, mert a jobboldali polgármester[235] időközben eltűnt, és csak egy pénzügyi tanácsnok maradt a helyén, ő volt Bárdosy tanácsnok. Akkoriban alakult a Nemzeti Bizottság a koalíciós pártokból. Nagy örömmel fogadták a jelentkezésemet, mert többen is eltűntek a városházáról, és mindjárt megbíztak a közellátási osztály vezetésével. El lehet képzelni, hogy mit jelentett abban az időben közellátásról gondoskodni az önálló Budafokon.

Január 2. lehetett, amikor – emlékszem – nagyon éhesen megyek haza ebédelni a pincébe, az anyósom diós tésztát főzött, egy nagy tállal megpúpozva ott állt az asztalon, és én éppen neki akartam látni az evésnek. Abban a pillanatban hallom, hogy „Davaj!”. Megjelent három orosz, az egyik hármunkat kiválasztott a fiatalabbak közül, „kicsi robot” mondja. Hát, én azt hittem, hogy rögtön meghalok, de nem volt pardon. Az volt a szerencsém, hogy a feleségem utánam szaladt, és hozta a nagykabátomat. Tudniillik az történt, hogy elvittek bennünket nem kicsi robotra, hanem először egy szomszéd utcába, egy másik pincébe. Ott gyűjtötték össze az embereket. De nem csak ebben a pincében, hanem kiderült, hogy mindenütt szedték össze a civil fiatal embereket. Estefelé pedig kihajtottak bennünket és másokat is a többi gyűjtőhelyekről. Hamarosan láthattuk, hogy lehetünk vagy háromezren. Sorba állítottak minket, lovas kozákok vettek

Vonulás „malenkij robotra”

[233] *dr. Gallner Dénes* (1913–?), a háborút követően – anyja neve után – Dorogsági (Dorogsághy?) Dénesre magyarosította a nevét. 1946/47 táján Kovács Béla kisgazda pártfőtitkárnak volt a személyi titkára. Később (a negyvenes évek végén vagy az ötvenes évek elején) nyugatra emigrált.

[234] *Bárdosy Géza* adó- és pénzügyi tanácsnok, főszámvevő, 1942-től polgármester-helyettes.

[235] *dr. Pálházy Endre:* 1928 Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyénél töltött be különböző fokozatú jegyzői állásokat. 1938-tól vármegyei főjegyző. 1944. július végén Budafok megyei város polgármesterévé nevezte ki a belügyminiszter. 1945 márciusában mozdította el állásából mint Endre László „csatlósát” a Nemzeti Bizottság. 1945 júniusában számolt be arról a Szabad Nép, hogy Pálházy rendőrkézre került.

körül kutyákkal, azután elindítottak bennünket. Azt sem tudtam, hogy merre megyünk. A mi pincénkből hármunkat vittek el, egymás mellett voltunk, ők mondták, hogy Érd felé megyünk. Érden már túlmentünk, amikor kiderült, hogy Ercsi felé kellett volna kanyarodnunk, de akik hajtottak minket, nem tudták az utat, erre visszafordultunk, aztán rá az ercsi útra.

Gyönyörű holdvilágos éjszaka volt, majdnem nappali fény. Én azt sem tudtam, merre járunk, mert nem ismertem ezt a környéket. A fák mind ki voltak vágva, és helyenként páncélököl-kilövőhelyek voltak ásva. Úgy látszik, arra számítottak a németek vagy magyarok, nem tudom, hogy majd ott, azon az úton az orosz tankok ellen használják ezeket. Szóval, szökni sem lehetett, mert bokros rész sem nagyon volt, azért vágták ki a fákat, hogy jól belássák a tankokat. Két szökni akarót lelőttek, otthagyták. Már hajnalodott, amikor megérkeztünk Ercsibe. Nagy drótkerítések közé hajtottak be bennünket. Ott már voltak mások is. Kiderült, hogy a pesti oldalon Gödöllő, itt Budán pedig Ercsi volt az a gyűjtőhely, ahova összevonták az embereket. Innen aztán vitték ki Oroszországba. Reggel hét vagy nyolc óra körül – nem tudom pontosan, nem volt óránk – egyszer csak kihajtottak bennünket egy nagy szabad térre. Megjelent két orosz tiszt és egy sárga szalagot viselő civil ember. Ez utóbbi megszólal magyarul, azt mondja: „Aki beteg, az álljon ki, de csak az, akinek van igazolása." Nem mondtam még, hogy az Almay által kiállított igazolványt, amikor az oroszok bejöttek, azonnal elégettem. (Nagyon sajnálom most már, de attól féltem, ha oroszok megtalálják nálam, azt hiszik, hogy csakugyan a beosztottja voltam. Senki nem hinné el, hogy ez gyakorlatilag egy hamis papír.) De szerencsére a kabátom zsebében ott volt a Brázay doktor által kiállított papír. Kiálltunk több százan a nagy tömegből. A karszalagos civil nézi az igazolványokat, és mikor rám kerül a sor, megnézi, azután kérdi: Ezt Brázay doktor állította ki? Mondom, igen. Azt mondja: Ön orvos? Mondom, nem, jogász vagyok. Erre mond az orosznak valamit, de azok csak intenek, hogy álljak vissza a többiek közé. A civil tovább erősködik, hogy rheumatoid arthritis chronic, nyet robot. Ennyit valamit megértettem; olyan erőszakos volt, hogy végül az oroszok megunták, és félreállítottak.

Összesen tizenhármunkat engedtek el az egész társaságból. Közöttünk volt két öreg – 50 éven felüliek –, akik azt mondták, hogy őket most engedik el harmadszor, de amikor mennek visszafele, jön a következő trupp, abba mindig beállították őket. Az oroszok nem adtak semmi elbocsátó papírt. Szerencsére volt a csoportban egy orvos, akit éppen ezen a címen engedtek el. Annak volt egy nagy vöröskeresztes jelvénye, azt föltette, és azt mondta, hogy most nem úgy fogunk menni, mint a csürhe, hanem alakzatban. És felállított bennünket hármasával, és ő ment elöl ezzel a jelvénnyel. Tudott oroszul, meg tudta értetni magát. Mi is találkoztunk két hasonló, többezres csoporttal: egészen Óbudától idáig meneteltették az embereket. Mindig, amikor jött egy ilyen csoport, az orvos első dolga volt, hogy odament, jelentkezett, és azt mondta: „Ezeket viszem a kórházba." Ez a fellépése hatott. Közben éjszakáztunk egy pajtában. Aztán éhen-szomjan gyalogoltunk tovább, visszafelé, Budapest irányába. Eljutottunk az érdi elágazáshoz, és akkor szétváltunk, itt az óbudaiak elmentek egy másik irányba, mi pedig a Duna-part felé vettük az irányt. Eljutottunk

Nagytétényig, ott éppen sorban álltak kenyérért, mi is beálltunk a sorba. Megmondtuk, hogy honnan jövünk, és kaptunk egy-egy darabka kenyeret. Ilyen jóízűen még nem ettem kenyeret! Végül aztán szerencsésen hazaértünk. Így menekültem meg.

Azután lementem Brázay Kálmánhoz, és megköszöntem a segítségét: ha nem is a nyilasok ellen használtam fel, de ez a papír megmentette az életem. Később nagyon jó barátok lettünk. Meghalt szegény már, több mint 10 éve. Idősebb volt nálam jóval. Hónapokkal az események után azt kérdezi: Tudod, kivel találkoztam? Azzal az orvossal, aki elengedett téged Ercsiből. – Ekkor derült ki a történtek háttere. Brázay a háború egy szakaszában egy egészségügyi alakulatnak volt a vezetője mint orvos főhadnagy, kint voltak a Don partján. Egy pap barátjával együtt, aki szegény nemrég halt meg, Galambos Jánossal[236], visszahozta az egész alakulatát, gyalog a Dontól. Azt hiszem, talán két embert veszítettek. S amikor még kint voltak a Donnál, ott dolgoztak zsidó munkaszolgálatosok is, és Kálmán, hogy segítsen rajtuk, azon a címen, hogy szüksége van egészségügyi segítőkre, aki orvos vagy ápoló volt a munkaszolgálatosok közül, vagy akire rá tudta fogni, hogy egészségügyi, azokat maga mellé vette, bevette az alakulatába. És ez az orvos is közöttük volt. Amikor ők elkezdték a visszavonulást, ezek átszöktek az oroszokhoz, nem velük, hanem az orosz hadsereggel együtt jöttek haza. Lehet beszélni véletlenről vagy gondviselésről, de ha nem ezzel az orvossal kerülök össze, és ha nem a Brázay nevet látja meg az igazoláson, akkor kérdés, hogy élek-e ma, és itt ülök-e, és beszélgetek-e önnel. És az illető emlékezett arra, mit tett Kálmán. Lehet, hogy nem csak én voltam szerencsés, mert azt mondta neki: „Tudod, mindenkit elengedtem, akinél a te orvosi igazolásod volt." Nyilván, hálásan gondolt Kálmánra.

Közben Buda elesett. Akkoriban a városok és így Budafok élén is orosz katonai parancsnok állt. A budafokit Zsdanovnak[237] hívták. Nem hiszem, hogy ez a hírhedt Zsdanov lett volna, de az biztos, hogy egy érdekes alak volt. Elegáns öltözetben járt, fején fehér kucsmasapkával, elütött mindenkitől. Egyszer tanúja voltam egy kivégzésnek is, ami hozzá fűződik. A városháza mellett egy egészen szép kis villa volt a polgármesteri lakás, most talán a Vöröskereszt van benne. Egy kis udvar volt a városháza és a polgármesteri lakás között, és az udvaron volt egy poroló. És az én szobámnak az ablaka pontosan ide nézett. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy kilökdöstek egy orosz katonát a porolóhoz, ami pedig csak annyira volt az ablaktól, mint ide az az ajtó. A városparancsnok ott áll a lépcsőn, rámutat erre a kilökdösött katonára, egy másik orosz katona pedig fogja a géppisztolyát, beleereszt a társába egy sorozatot, az pedig összeroskad. Az őrnagy visszament. Ez volt a hadbíróság. Hogy a kivégzett katona szökevény volt-e, vagy pedig például egy nő megerőszakolása volt a kivégzés oka, azt nem tudom.

---

[236] *Galambos János* (Gyöngyöshalász, 1911 – Budapest, 1982): katolikus pap, egyházjogi doktor, plébános, a második világháború alatt tábori lelkész. 1970-től címzetes esperes, 1981-től tiszteletbeli kanonok.

[237] Másutt *Sdanov* kapitánynak írják. 1945 március végén már *Bazlov* őrnagy volt a városparancsnok (A Keresztes Sándor hagyatékában fennmaradt 1945. márc. 30-án kelt dokumentum [Nyílt parancs] alapján.)

Elesett Buda, feljött a kormány Debrecenből, és akkor akadt még egy kalandom. Vas Zoltán[238] közellátási kormánybiztos már megkezdte működését Pesten. A terézvárosi templom mellett volt egy iskola, és ott volt a közellátási központ. Ő vezette. Jöttek a krumplis vagonok meg egyebek Pest ellátására. Mi is akartunk belőle részesülni, és így nekem kellett mennem és fölvennem velük a kapcsolatot, hiszen én voltam a közellátási felelős. De nem voltak még járható hidak Budapesten, még nem volt meg a Boráros téri híd sem, viszont Csepel és Budafok-Háros között építettek egy pontonhidat, és azon keresztül be lehetett menni gyalog Pestre. Akkor el voltunk már látva orosz és magyar nyelvű igazolvánnyal meg speciális karszalaggal. Egyiket az akkor újjáalakult rendőrség vezetője, a Réder-fiú[239] írta alá, a másikat pedig az orosz katonai parancsnok, és volt rajta egy háromszögletű bélyegző az oroszoktól. Átmentem ezen a hídon, ezt a karszalagot föl kellett tenni, igazoltatások voltak menet is, jövet is. Tehát átmentem ezen a hídon, és begyalogoltam Csepelen keresztül, végig a Soroksári úton Pestre, és elmentem Vas Zoltánékhoz. Na de, gondoltam, ha már itt vagyok, akkor megpróbálok fölkeresni valakit az ismerősök közül. Cserzynek tudtam a címét (emlékezetem szerint a Vas utcában lakott valahol). Fölkerestem a lakásán, hogy tudjam, meg van-e, él-e még. Amikor eljöttem tőle, gondoltam, benézek a Galamb utcába is, ott lakott Varga László ügyvéd. Jövök a Kossuth Lajos utca felé a Rákóczi úton, és látom, hogy az egyik kereszteződésben zöld parolis GPU-sok[240] álldogálnak, és néhány ember körülöttük. Intenek, menjek oda. Oroszul nem tudtam, de elővettem ezt az igazolványt, mutatom. Az igazoltató katona azt mondja, nem jó igazolvány. Összegyűrte, berakta a zsebébe, és intett, hogy álljak be a többiek közé. Mondom magamban, Jézus Máriám, miért nem hallgattam a családomra, mondták, hogy ne jöjjek be. Ott ácsorogtunk egy jó órát, amíg összefogtak vagy 20 embert, aztán akkor hátra arc, és elvittek bennünket a mostani Otthon Áruház irodai részébe, és beraktak minket egy üres szobába, ahol semmi nem volt az égvilágon. Na, mondom, innen irány Gödöllő. Kellett ez nekem?! Leültem a sarokba a földre, elővettem a rózsafüzéremet, és imádkoztam: Édes istenem, már kétszer megmenekültem, és most itt ülök.

Ültem a sarokban, és egyszer csak kezdik egyenként kivinni az embereket, rám is rám kerül a sor. A folyosón át bevisznek egy szobába, ahol egy petróleumlámpa mellett ül egy orosz tiszt, tudniillik közben besötétedett. Köszönök: Jó estét kívánok. A tiszt magyarul válaszol: Jó estét. És kérdi: Ön kicsoda? Bemutatkoztam. Hogy

---

[238] *Vas Zoltán***,** szül. Weinberger Zoltán (Budapest, 1903 – Budapest, 1983): kommunista politikus, író, újságíró. Szovjet tisztként 1944 októberében tért vissza Magyarországra. 1945. februártól májusig Budapest közellátási kormánybiztosa, majd májustól novemberig polgármestere volt.

[239] *Rédei (Réder) György* (Budapest, 1923), technikus, közgazdász. 1945-től az MKP (MDP, MSZMP) tagja, 1945-től az MKP budafoki szervezete vezetőségi tagja. 1946-tól titkára, 1947-1948-ban a XI. ker. szervezet titkára. 1945–1946-ban a budafoki rendőrségen dolgozott, 1948-tól a Magyar Repülőszövetség főtitkára. 1947-ben a Budafok Népe, 1947-1948-ban a Gyár és Otthon felelős szerkesztője. 1946–1947-ben a Budafoki Nemzeti Bizottság és képviselő-testület tagja. - Az Út- és Vasúttervező Vállalat osztályvezetője, az MSZMP vállalati PB tagja. Munka Érdemérem, Felszabadulási Jubileumi Emlékérem. (Forrás: Budapesti közéleti névmutató 1945–1950)

[240] *GPU:* az akkori szovjet politikai rendőrség (Goszudarsztvennoje Politicseszkoje Upravlenyije, magyarul: Állami Politikai Igazgatóság) nevének rövidítése.

került ide? Mondtam, hogy Vas Zoltánnál voltam, a kormánymegbízottnál, Budafokon közellátási osztály vezetője vagyok, ebben az ügyben jártam, és útközben elfogtak. Igazolványa? Mondom, az egyik katona elszedte azzal, hogy ez nem jó igazolvány. Ki mondta ezt? Mondom, az egyik katona. Erre nagyot kiált. Bejön egy katona. Szól neki valamit, és egyszer csak felsorakozik az összes, aki ott volt abban a patrulban, amelyik behozott bennünket. Kérdi, melyik volt az? Mondom, talán az – és mutatok az egyikre. Rákiáltott valamit, az elkezdte a zsebeit kirakni, összegyűrve ott volt a papírom. Kézbe veszi, nézegeti, hát azt mondja, nem nagyon látszik jól a bélyegző ezen. Kérem, hát én ezt kaptam. Nézi, rám néz, megint nézi, aztán azt mondja, menjen haza. Visszaadta az igazolványt. Kivisznek. Közben este 10 óra lett. A romos Rákóczi út kellős közepére kitesznek, egy lélek sincs az utcán, világítás nincs. Hogy Budafokra elinduljak, arra nem is gondolhattam. Varga Lacihoz, a Galamb utcáig el kell jutnom valahogy. Kimentem az utca közepére, nem mertem a járdán haladni, romos is volt, és elindultam, mentem, mentem, nem találkoztam senkivel az égvilágon. Leérkeztem a Galamb utcához, odamegyek Vargáék házához, nagy vaskapu, bezárva. Próbálok csengetni, nincs áram. Dörömbölök. Végre nagy nehezen kiszól valaki: Ki az? Mondom, hogy a Varga doktorhoz akarok menni. De ki az?! Mondom, úgysem ismer. Végül nagy nehezen beengedett. Féltek akkor a zabrálóktól. Aztán fölmentem, Laci otthon volt, még nem aludt, szerencsére.

Az akkori viszonyokról tudni kell, hogy Magyarország fölött a hatalmat a Szövetséges Ellenőrző Bizottság gyakorolta, a győztes hatalmak megállapodása értelmében. Minden országban a győztes hatalmak közül az volt az ellenőrző bizottság tényleges vezetője, amelyik hadsereg annak idején az országot megszállta. Nálunk a szovjet hadsereg volt. Volt amerikai, angol meg francia tábornok (vagy magas rangú katonatiszt, nem tudom pontosan) tagja is ennek a bizottságnak, azonban a tényleges hatalom Vorosilové[241] volt hosszú ideig, ő volt az elnöke a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak. Vorosilov el tudta érni az 1945-ös választások után, hogy noha a Kisgazdapárt 50 százaléknál nagyobb eredményt ért el, tehát a parlamentáris demokrácia szabályai szerint egymaga kormányt alakíthatott volna, mert hiszen a parlamenti többsége megvolt, azonban ennek ellenére koalícióra kellett lépnie az úgynevezett Baloldali blokk pártjaival, és így a hatalmi pozíciókat, például a belügyminisztériumot, a kommunista párt kapta meg. A kommunista miniszterek mellett voltak államtitkári rangban más pártok emberei is, de ténylegesen a kommunistáké volt a rendőrség, amely akkor volt fejlődésben, és ugyan még nem alakult meg az államvédelmi hatóság, de már volt egy erős politikai rendőrség, és az is teljesen a kommunista párt kezében volt. Ez kihatott az egyesületek sorsára, sokuk feloszlatására. Akkor nagyon könnyen dobálóztak olyan jelzőkkel, hogy fasiszta jellegű stb., ez történt a például a Hivatásszervezettel. És mindazokra, akik annak munkatársai voltak, szintén ráaggatták a fasiszta jelzőt. A tartalmat nem vizsgálták, hanem olyan leegyszerűsített kijelentésekkel dobálóztak, mint például, hogy „ez

[241] *Kliment Jefremovics Vorosilov* (1881–1959): vezető orosz kommunista politikus, a Vörös Hadsereg egyik megszervezője, 1937-től a Szovjetunió marsallja. A második világháborút követően a helyi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökeként és Sztálin bizalmasaként kulcsszerepet játszott Magyarországon a szovjet katonai hatalom megszilárdításában és a magyar kommunisták hatalomátvételének előkészítésében.

volt a Salazar[242] elgondolása is", vagy hogy „a korporációnak felelt meg". Ennek a valóságtartalmát nem vizsgálták meg alaposabban. Nem szólva arról, hogy a koalíciós pártokon belül a Kisgazdapártnak is voltak politikai törekvései, neki is volt egy ifjúsági szervezete, a Parasztszövetség[243]. Bizonyos fokig azt hitték a kisgazdák, hogy a KALOT aktív tagjai majd átmennek az ő ifjúsági szervezetükbe, és annak létszámát gyarapítják. Ugyanígy a Szociáldemokrata Pártnak is volt egy ifjúsági szervezete, a Nemzeti Parasztpártnak nem tudom, volt-e önálló ifjúsági szervezete, vagy pedig szintén a Parasztszövetségben mint társadalmi bázisban dolgoztak. Nem túlzottan fájt a fejük ezekért a keresztényszociális egyesületekért, hiszen konkurenciát láttak bennük, nem is alaptalanul, ami aztán később meg is mutatkozott a 47-es választásnál. Az EMSZO-t, a Hivatásszervezetet, tehát ezeket a szervezeteket, amelyek keresztény jelleggel működtek, abban az időben minden különleges aggály nélkül egyszerűen felszámolták…

A KALOT-ról már említettem, hogy a vezetői a német megszállás alatt ügyesen háttérbe vonultak, sőt voltak, akik átmentek a frontvonalon, és felvették a kapcsolatot az orosz katonai vezetéssel. Ami az EMSZO vezetőit illeti, Freesz Józsefnek[244] ugyan sikerült illegalitásba mennie, de többeket, miután a Gestapo a nyilas hatalomátvétel után rajtuk ütött, elvittek Dachauba, többek között a két papi vezetőt, Eglis Istvánt[245], Benkő Istvánt[246], de világi munkatársakat is, például Szalai Györgyöt[247] és még egy férfit meg egy gépírónőt[248] oda deportáltak. A gépírónő és a Szalai ott is haltak meg, a többiek hárman hazakerültek. Minket a Hivatásszervezetnél pedig

---

[242] *Antonio de Oliveira Salazar* (1889–1970) pénzügyi szakember, politikus, Portugália diktatórikus hatalmú miniszterelnöke volt 1932-től 1968-ig.

[243] Helyesen: a *Magyar Parasztszövetség*: a parasztságot tömörítő társadalmi szervezet volt, mely 1941-ben alakult meg a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt kezdeményezésére, a Kállay-kormány támogatásával. A német megszállás idején nem működött; 1948-ban feloszlatták. – A háború után a Kisgazdapárt (FKgP) ifjúsági szervezete a *Független Ifjúság* (FI) volt, a Magyar Kommunista Párté (MKP) a *Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség* (MADISZ) volt, a Nemzeti Parasztpártnak (NPP) a *Népi Ifjúsági Szövetség* (NISZ), a Szociáldemokrata Pártnak (SZDP) a *Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom* (SZIM), a Polgári Demokrata Pártnak (DPP) a *Polgári Demokrata Ifjúság* (PDI).

[244] *Freesz József* (Budapest, 1903 – Budapest, 1951) római katolikus pap; az 1935-től szerveződő Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO) egyik vezetője, 1942-től igazgatója. 1944-ben a Gestapo sikertelenül próbálta letartóztatni. 1948-tól kezdve többször beidézték az ÁVÓ-hoz, veréssel és kínzásokkal próbálták besúgónak beszervezni, de ennek ellenállt. Végül a bántalmazások következtében hunyt el 1951-ben.

[245] *Eglis István* (Huszt, 1913 – Budapest, 1963) hittanár, pap, a negyvenes években az EMSZO titkára. Részt vett az ellenállásban (Magyar Front), 1944 decemberében a Gestapo letartóztatta, a dachaui koncentrációs táborból 1945. április végén szabadult. Később a kommunista hatalom is üldözte, másfél évi börtönre büntette.

[246] *Benkő István* (Vecsés, 1914 – Budapest, 1977) lelkipásztor, hittanár író, az EMSZO főtitkára. Részt vett a náciellenes Magyar Front tevékenységében és az üldözöttek mentésében. 1944. december 19-én Dachauba hurcolták. Eglis Istvánnal együtt szabadult. A háború után lelkészként, majd plébánosként működött.

[247] *Szalay [néhol: Szalai] György* (?–?) famunkás, EMSZO titkár, a kulturális szakosztály vezetője. Dachauba történt elhurcolása után nyoma veszett.

[248] *Tömör Magdolna* irodai alkalmazott az EMSZO központjában.

a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék vitt el, mert a Hivatásszervezet nem volt kifejezetten katolikus. A nyilasok, úgy látszik, nem merték vállalni, hogy ők számolják fel a kifejezetten katolikus EMSZO-t, azt a Gestapóra bízták. Minket pedig elfogtak, és így kerültünk a Margit körútra.

Mikor aztán 1945-ben a politikai hatalom úgy alakult, hogy végül is a Demokrata Néppártot nem vették be a koalícióba, pedig arról volt szó, hogy akik Magyar Front ellenállási tevékenységében részt vettek, azok bekerülnek, megindult a pártok között is a harc, és a koalíciós pártok, így a Kisgazdapárt sem nagyon akarta, hogy legyen Magyarországon egy keresztényidemokrata néppárt. Ennyit kiegészítésül.

JI: Folytassuk akkor azzal, hogy 1945 elején hogyan alakult az élete?

KS: Válaszomat két részre osztanám. Külön tárgyalnám a közigazgatási pályám, tehát a megélhetést, és külön a politikai és esetleg más jellegű közszereplésemet.

Említettem, hogy jelentkeztem Budafok megyei városnál. Ott a Nemzeti Bizottság szívesen vette a jelentkezésemet, beosztottak közellátásra. Mikor kicsit kezdett konszolidálódni a helyzet, és megalakult a budafoki Nemzeti Bizottság is, akkor, úgy látszik, szimpatikus lehettem számukra. Erre abból következtetek, hogy a kommunista párt egyik képviselője, Pollacsek Gyula[249], egy öreg asztalos bácsi, aki régi kommunista volt, valamikor a szocdem pártban dolgozott, megkörnyékezett, hogy nem lépnék-e be a pártba. Mondtam, hogy nem, és kifejtettem az okokat is, hogy miért nem. Nem a szociális kérdés miatt, hanem mert én hívő ember vagyok stb. Elértem azt, hogy bizonyos tiszteletet mutattak irántam.

Amikor aztán később sor került az igazolási eljárásokra, az igazoló bizottság tagjait a Nemzeti Bizottságok nevezték ki. Akkor az én Margit körúti intermezzóm még igen sokat ért. És az igazoló bizottság felállva jelentette ki igazolásomat azzal, hogy így kellett volna mindenkinek viselkednie stb. Később hivatalosan is megválasztottak aljegyzőnek, úgyhogy Budafok megyei város aljegyzője lettem, és továbbra is én voltam a közellátási osztálynak a vezetője. Elég hálátlan szerep volt, mert forrás alig volt, de hát, ez azt hiszem, ez országszerte így volt. De azért csak sikerült ezt a nehéz időszakot is átvészelnünk. Emlékszem, volt amikor úgy sikerült kenyeret biztosítani, hogy az albertfalvai Hengermalomban szó szerint összeseperték a lisztet, és ezért szalmaszálakkal kevert lisztből készült a kenyér; akkor ilyen kicsinységre senki sem adott. Igaz, nem állt össze kenyérré rendesen, de szerencsére Budafokon volt a Zománcárugyár, és ott készítettek sütőformákat, és a pékek ebbe tették be ezt a masszát, és úgy sütötték a kenyeret. Lóhúst és néhány más élelmiszert lehetett azért adni az embereknek, a raktárakból került elő ez-az, de bizony a közellátás akkor nagyon gyatra volt.

[249] *Pollacsek Gyula* (Budafok, 1884 – Budapest, 1976), faszobrász. 1902-től az SZDP, 1945-től az MKP (MDP) tagja, a budafoki szervezet vezetőségi tagja, illetve elnöke. A Horthy-érában a Tanácsköztársaság alatti tevékenységéért a bíróság 6 évre ítélte és politikai jogai gyakorlásától 10 évre megfosztotta. 1945 előtt az SZDP nemzeti kisebbségi bizottsága tagja, a budafoki szervezet titkára. 1945–1949-ben a budafoki Nemzeti Bizottság tagja, 1945–1946-ban elnöke. 1945 után Budafok pénzügyi és gazdasági tanácsnoka, 1948-tól helyettes polgármestere, 1950-ben a XXII. kerület elöljárója. (Forrás: Budapesti közéleti névmutató 1945-1950)

Az én Sándor fiam is, aki, mint említettem, 1944. augusztus 31-én született, amikor 45-ben első ízben kapott zöldfőzeléket, az akkor lóheréből készült, Brázay gyerekgyógyász orvos barátom tanácsára. Abban az évben, emlékszem, február végén már kezdett a lóhere zöldelleni, elég jó időjárás volt, és Brázay mondta, hogy a friss hajtását szedjük le, és abból remek főzeléket lehet csinálni, nagyon dús tápanyagban, és a kicsi ette is. Mi marharépát ettünk faggyúval. Szegény apósom dicsérte, hogy milyen finom, mert ugye más zsiradék nem volt. Akkoriban ilyen volt az élet hosszú időn keresztül. Azért mondom, hogy még mi sem éltünk jobban, hiába voltam én a közellátási vezető.

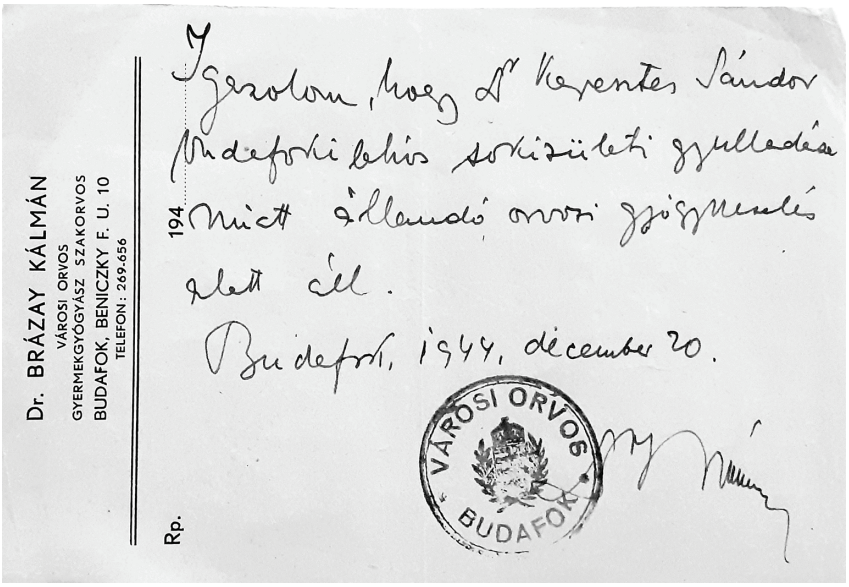
Dr. BRÁZAY KÁLMÁN
VÁROSI ORVOS
GYERMEKGYÓGYÁSZ SZAKORVOS
BUDAFOK, BENICZKY F. U. 10
TELEFON: 269-656

Rp. 194

Igazolom, hogy Dr Keresztes Sándor Budafoki lehős sokizületi gyulladása miatt állandó orvosi gyógykezelés alatt áll.

Budafok, 1944, december 20.

VÁROSI ORVOS BUDAFOK

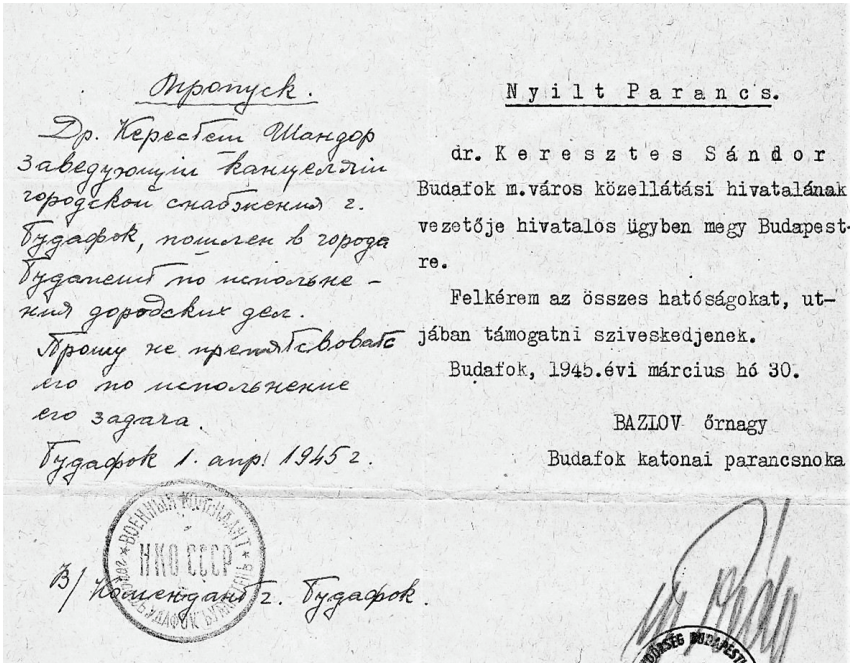
Пропуск.

Др. Керестеш Шандор заведующий канцелярии городской снабжения г. Будафок, пошлен в города Будапешт по использнению дородских дел.

Прошу не препятствовать его по использнение его задача.

Будафок 1. апр. 1945 г.

В/ Комендант г. Будафок.

Nyilt Parancs.

dr. Keresztes Sándor Budafok m.város közellátási hivatalának vezetője hivatalos ügyben megy Budapestre.

Felkérem az összes hatóságokat, utjában támogatni sziveskedjenek.

Budafok, 1945.évi március hó 30.

BAZLOV őrnagy
Budafok katonai parancsnoka

REMÉNY ÉS KÜZDELEM: A VÁROSHÁZÁTÓL AZ ORSZÁGHÁZIG (1945–1948)

Én azonban nem akartam Budafokon megrekedni, lépéseket is tettem ennek érdekében, és végül 1945 őszén Erdei Ferenc[250], akkori belügyminiszter, ő volt az első belügyminiszter, kinevezett a Belügyminisztériumba, ahol – mint említettem – korábban, a Lakatos kormány alatt, már beosztást kaptam, és ott ugyancsak a városi osztályra kerültem.

JI: Hogy jutott a minisztériumba? A régi kollégái közül ajánlották?

Igazolvány száma:
Номер удостоверения: 277.

Az igazolvány tulajdonosának sajátkezű aláírása.
Подпись собственника

MAGYAR BELÜGYMINISZTÉRIUM

Jelen igazolvány tulajdonosa dr. Keresztes Sándor aki Magyarókerekén 1910 évben született, a Magyar Belügyminisztérium tanulmányi csoport osztályán, mint fogalmazó teljesit szolgálatot.

Nevezett részére a nap minden szakában szabad mozgást engedélyezek Magyarország egész területén.

Budapest, 1945 évi február 11-én.

belügyminiszter.

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ВЕНГРИИ

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Выдано др. Керестеш Шандор род. в Мадярокерске 1919 г. в том, что он является служащим Министерства Внутренних дел на студийном отделе отделе в качестве министерского концеписта

Названному разрешается свободно предвигаться по всей территории Венгрии в любое время суток.

Будапешт, 1945 11 февраля 1946 г.

министр внутр. дел.

Keresztes Sándor belügyminisztériumi igazolványa 1946-ból

KS: A régi kollégáim közül Dorogsági (Gallner) Dénes, aztán Bontó László, aki változatlanul a városi osztályon volt, és akadt még egy-két ismerős. A jobboldaliak eltűntek. Radó[251] lett a minisztériumban a városi osztály vezetője, és hozzá osztottak be, miniszteri fogalmazónak neveztek ki.

Néhány hónapig voltam a városi osztályon, tudniillik akkor létezett egy városi, egy vármegyei és egy községi osztály. A Belügyminisztérium abban az időben nem rendőr-minisztérium volt, a rendőrség csak egyik osztályát képezte a minisztériumnak, hanem az egész belügyi igazgatás oda tartozott: a vármegyék, a városok ügyeinek intézése. Ott rövidesen összetalálkoztam Karcsay Sándor[252] barátommal, akit még a nyilas letartóztatásunk előtt ismertem meg: a szociális mozgalomnak ő is

---

[250] *Erdei Ferenc* (Makó, 1910 – Budapest, 1971) szociológus, a népi írók csoportjának a tagja, a Márciusi Front egyik vezetője, politikus, 1945 után többször miniszter, 1956-ban miniszterelnökhelyettes.

[251] *Radó Gyula,* szül. Bürgner Gyula (Nagyölbő, 1882 – Szekszárd, 1976), a BM városi osztályának munkatársa (de nem biztos, hogy vezetője).

[252] Karcsay Sándor a BM-ben először a törvény-előkészítő osztályon dolgozott, később a „közszolgálati és tanulmányi csoport” vezetésével bízták meg.

egyik külső kapcsolata volt az ellenállási mozgalomban, azt hiszem, az egyetemi kongregáció révén. Akkor ő is még fiatal ember volt, és ő átkerült az Igazságügyből – azt hiszem, a Bibó István[253] hozta őt át a Belügyminisztériumba – és ott szervezték meg a tanulmányi osztályt. Az volt a cél, hogy demokratizálni kell a közigazgatást. A régi, kompromittált emberek helyére országszerte új igazgatási gárdát kinevezni. Bibó és Karcsay célja, tudtommal, az volt, hogy Magyary[254] koncepcióját az amerikai versenyvizsga-módszerrel ötvözve, növeljék a közigazgatás hatékonyságát, akár olyan új emberek behozatalával a közigazgatásba, akiknek nincs meg feltétlenül az előképzettségük, de a rátermettségük megvan.

Karcsay Sándor barátom hívott, hogy nem mennék-e át ehhez az új, alakuló osztályhoz, és így aztán átkerültem a városi osztályról a tanulmányi osztályra. Karcsay volt ennek az osztálynak a vezetője, Bibó István pedig az egész közigazgatási főosztályt vezette. Ő volt miniszteri osztályfőnökként a vármegyei, városi stb. osztálynak a vezetője is, ő hozta létre ezt a tanulmányi osztályt. Az elképzelés az volt, hogy különböző pártok, szakszervezetek javasoljanak embereket. Erről megjelent annak idején egy miniszteri rendelet, amely előírta a minimális korhatárt, és azt, hogy szervezzünk alkalmassági vizsgát. Ez egyfajta intelligencia-vizsga volt, a pszichológiai részét Noszlopi László[255] szervezte. Ő annak idején eléggé ismert, hívő pszichológus volt. (Volt neki egy könyve is: A világnézetek lélektana, amit aztán később eléggé rossz néven vettek tőle, pedig nagyon érdekes könyv.) Őt kértük erre fel. Úgyhogy, aki jelentkezett, annak először a Lélektani Intézetben át kellett esnie egy szakvizsgálaton. Aztán létrehoztunk úgynevezett képesítő vizsgabizottságokat is. Akiről a Lélektani Intézet olyan szakvéleményt állított ki, hogy eléri a megkívánt intelligencia-fokot, annak képesítő vizsgát kellett tennie. A vizsgabizottságoknak érdekes tagjai voltak: például a szocdem Balassa Gyula[256] országos rendőrkapitány, komoly jogász és szakember. A bizottság tagja volt Rákosi László[257] rendőr őrnagy,

---

[253] *Bibó István* (Budapest, 1911 – Budapest, 1979): jogi doktor, egyetemi tanár (politikatudomány, Szeged, 1946-1950), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1946–1949), a Kelet-európai Intézet elnökhelyettese (1947–1949), könyvtáros (ELTE Egyetemi Könyvtár: 1951–1957; KSH: 1963–1971), 1956-ban a harmadik Nagy Imre-kormány – a szovjet megszállás után helyén kitartó, s a megszállás ellen tiltakozó – államminisztere; politikai fogoly (1957–1963). – 1945 márciusától 1947 júliusáig a Belügyminisztérium közigazgatási osztályát vezette. (Wikipédia)

[254] *Magyary Zoltán* (Tata, 1888 – Héreg, 1945) a közigazgatás-tudomány egyetemi tanára, iskolateremtő tudós, köztisztviselő.

[255] *Noszlopi László* (Budapest, 1901 – Budapest, 1990) a filozófia és a pszichológia doktora, 1948-ig a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen az etika, etikatörténet, lélektan és metafizika magántanára; a Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriumának vezetője. Több könyv és tudományos dolgozat szerzője.

[256] *Balassa Gyula* (Bánffyhunyad, 1903 – Budapest, 1974) jogász. 1938–44-ben tisztviselő az Igazságügyminisztériumban. 1945–46-ban az SZDP tagja és Nógrád–Hont vármegye főispánja, 1946–50-ben altábornagyi rangban országos rendőrfőkapitány volt. 1950-ben törvénytelenül letartóztatták, bebörtönözték (1955-ig); rehabilitálása (1956) után 1957-től 1966-ig, nyugdíjazásáig az Országos Erdészeti Főigazgatóságot vezette miniszterhelyettesi rangban. (Magyar Életrajzi lexikon.)

[257] *dr. Rákosi László* (1912–2001) 1956-ban változtatta nevét Marczali Lászlóra. Előtte koncepciós perben kapott 5 éves börtönbüntetését töltötte, Aczél György börtöntársaként. A 70-es évek elején a Kiadói Főigazgatóság vezetője, majd az évtized végéig kulturális miniszterhelyettes volt.

akivel történetesen egymás mellett volt a szobánk a belügyben, s aki azután Marczali László néven miniszterhelyettesként ment nyugdíjba néhány évvel ezelőtt.

JI: Kulturális miniszterhelyettesként.

KS: Aztán tagja volt, emlékszem, Keszthelyi Nándor[258], aki író is volt, és jelentek meg művei. Itt ismertem meg. Ő később a francia követség jogtanácsosa is lett. (Mulatságos és a korra jellemző, hogy 1957-ben, amikor a Fehér Könyv megjelent az úgynevezett ellenforradalomról, akkor ebben a könyvben engem „neveztek ki" a követség jogtanácsosává. A Fehér Könyvben úgy szerepelek, mint Keresztes Sándor, a francia követség jogtanácsosa.)

JI: Összekeverték?

KS: Összekevertek Keszthelyi Nándorral.

Jártuk az országot. Jártunk annak idején Pesten, de voltunk vidéken is, Egerben, Kaposvárott, Szekszárdon. Kiszálltunk Balassának a kocsijával vagy máséval oda, ahol ilyen vizsgák voltak.

Aztán megindítottunk egy jegyzői tanfolyamot a vármegyeházán, itt Pesten. Tudniillik régen is úgy volt, hogy a falusi jegyzők, akiknek a bírók mellett ismert szerepük volt, nem voltak jogászok, hanem egy hosszabb úgynevezett jegyzői tanfolyamot kellett elvégezniük és abból vizsgázniuk. Ennek a mintájára ez a jegyzői tanfolyam egy több-hónapos tanfolyam volt, én közigazgatási jogot adtam elő ezen a jegyzői tanfolyamon. A kommunista párt és a szakszervezet azonban egyre inkább ezt a csatornát akarta fölhasználni arra, hogy a saját embereit juttassa be a közigazgatási pozíciókba, és így erősítse a tényleges hatalmát. Mi pedig szerettük volna a munkánkat valóban korrektül végezni, a közigazgatás érdekét tartva szem előtt, és ezért súlyt fektettünk az előírt követelmények betartására. Ekkor történt az, hogy összetűzésünk támadt Vadas Györggyel[259] a szakszervezet részéről (Vadas Sárának, Vas Zoltán első feleségének a testvére volt), aki nagyon erőszakos ember volt. Mi mindig ragaszkodtunk a jogszabályhoz, ő pedig egyszer csak – akkor már Rajk volt a belügyminiszter – fegyelmi vizsgálatot rendelt el ellenem. Ma is őrzöm emlékül ezt a határozatát. Kinevezte fegyelmi biztosul Zilahi Lászlót[260], ő volt az internálási

---

[258] *Keszthelyi Nándor* (Budapest, 1908 – Budapest, 1976): jogi doktor, néhány évig tanársegéd. 1934-től ügyvéd. Belépett a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Nemzeti Radikális Pártba, részt vett a Nemzeti Parasztpárt megalapításában (1939). 1945 után miniszteri tanácsos a belügyminisztériumban, majd a sajtóosztály vezetője a külügyminisztériumban. Ezt követően néhány évig jogtanácsos volt, majd élete végéig ügyvéd.

[259] *Vadas György*, dr. ügyvéd, a Magyar Kommunista Párt (MKP) tagja, a Szakszervezeti Tanács Közigazgatási és Jogügyi Osztályának a vezetője volt 1945–46-ban.

[260] *Zilahi László*, dr. 1945 februárjában az MKP jelöltjeként Belügyminisztériumban miniszteri titkár, áprilistól miniszteri osztálytanácsos. 1946. márciustól miniszteri tanácsos. Miután Rajk László 1948. augusztusában a Belügyminisztérium éléről távozott, Zilahi a feleségével együtt Párizsba szökött.

„… sok fellebbezés futott be a minisztérium illetékes osztályára. Ezért szükségessé vált önálló alosztály létrehozása az internálási ügyek intézésének felülvizsgálatára. Az új alosztályt VI j4. (ellenőrzési) alosztálynak nevezték; vezetője Zilahi László (MKP) lett. Zilahi László 1948-ban diszszidált, gazdag családból származó feleségével…" (Rácz Béla: A Belügyminisztérium újjászervezése, 1944. december–1948. július /Levéltári közlemények 89–131. o.)

osztály vezetője, tehát a rendőrséghez tartozott. Egyébként egy nyárspolgár típusú ember volt, később ismertem meg tulajdonképpen. Először kicsit megijedtem, nem hangzott jól, hogy az internálási osztály vezetője legyen a vizsgálóbiztosom. (Egyébként aztán ő később, még 1956 előtt, határellenőrzés címén – mert oda tartozott később a határőrség is, ehhez az államvédelmi szervhez – szépen átment Ausztriába, és azt hiszem, Svájcban él most is.)

JI: Ő kommunista párttag volt?

KS: Persze. Akkoriban koalíciós kormányzat volt, és minden pártnak volt egy-egy államtitkára, különböző reszortok tartoztak hozzájuk. Kovács Béla[261] volt a Kisgazdapárt részéről a belügyi államtitkár. Intelligens, határozott ember volt, és mert is szembeszállni akár Rajkkal és mással is. Dorogsági Dénes volt az egyik titkára, vagyis korábbi nevén Gallner Dénes (már említettem a közös kalandunkat, őt szintén le akarták tartóztatni a nyilasok a belügyben annak idején). És volt, emlékszem, a környezetében egy rendőrszázados is, egy Mészáros nevezetű nagyon szimpatikus ember. Akkor még a rendőrségben is voltak koalíciós alapon más pártokból is. A titkárnője, Gizike volt, Pálosné. Mi Karcsay Sándorral elég szoros kapcsolatban álltunk velük, és így kapcsolatba kerültünk a Kisgazdapárt közigazgatási osztályával is. A pártközpontnak volt egy közigazgatási osztálya, ennek Eszterhás György[262] dr. volt a vezetője, a kisgazdapárti képviselő, és a Belügy részéről neki is minden minisztériumból voltak szakreferensei, és mivel mi, a Néppárt, akkor nem szerepeltünk a koalícióban és a nemzetgyűlésben, mi is vele együtt dolgoztunk, és a Belügy részéről mi voltunk a szakemberei Karcsay Sándorral. Ezt természetesen nem titokban csináltuk, a Belügyben tudták rólunk, mint ahogy azt is igen jól tudták, hogy mi nem vagyunk kommunisták. Annál inkább, mert Tőkés Ottó[263], a belügy-

[261] *Kovács Béla* (Patacs, 1908– Pécs, 1959) 1933-tól kisgazdapárti politikus; a 40-es években a párt főtitkárhelyettese. A második világháború idején részt vett a náciellenes függetlenségi mozgalomban 1944 decemberétől a debreceni ideiglenes kormány belügyi államtitkára. 1945. november 15. és 1946. február 23. között földművelésügyi miniszter. 1947-ben a kommunistákkal szembeni kiállása miatt a szovjet hatóságok letartóztatták és a Szovjetunióba szállították. 1955-től néhány hónapig még Magyarországon is raboskodott, 1956 áprilisában szabadult. Az 1956-os forradalom alatt, a második Nagy Imre-kormányban földművelésügyi miniszter, majd a kormányátalakítás után két napig államminiszter. 1958 novemberétől országgyűlési képviselő.

[262] *Eszterhás György* (Ólubló, 1916 – Lisbon/USA, 2002) jogász, politikus. 1937-től köztisztviselő a belügyminisztériumban, tagja a Független Kisgazdapártnak. A német megszállás idején részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-től Varga Béla mellett részt vett a Kisgazdapárt újraszervezésében. 1945 novemberétől országgyűlési képviselő, 1947-től a Demokrata Néppárt színeiben. 1949 februárjában emigrált Ausztriába, 1954-től az USÁ-ban élt.

[263] *Tőkés Ottó* (Sajósárvár, 1922 – ?) közgazdász, politikus. 1941-ben bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba, részt vett az antifasiszta ellenállásban.1942-ben a Györffy István Kollégium egyik alapítója volt. Közgazdász diplomát szerzett.1945 márciusától a Belügyminisztérium titkárságának vezetője. Ezt a bizalmi posztot az egymás követő belügyminiszterek alatt egyaránt megőrizte, de legszorosabb nexust Rajk Lászlóval ápolta. A NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége)-mozgalom egyik országos vezetője volt. 1949. június 17-én tartóztatták le, és 1950-ben hat évkényszermunkára ítélték. 1954-ben szabadult, 1955-ben rehabilitálták. 1956 októberében a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága Felhívásának egyik aláírója és a miniszterelnökség titkárságának egyik munkatársa volt. A Fővárosi Döntőbíróság helyettes vezetője

miniszter titkára, aki velem kb. egyidős lehetett, egyszer egy beszélgetésre fölkeresett, és ő is fölajánlotta, hogy lépjek be a kommunista pártba. Neki is elmondtam egészen korrektül, hogy ki vagyok, mi vagyok. Meg kell mondanom, hogy hosszú ideig nem éreztem ennek a hátrányát, nem volt agresszív. Kulturáltan megértette és elfogadta az álláspontomat. Én elmondtam neki, hogy tulajdonképpen egy hivatalosan nem létező pártba, a Néppártba tartozom, és hogy ki vagyok, mi vagyok, mi volt a múltam, elmondtam neki, és ezt tiszteletben tartották. Mindenesetre ez a közigazgatási összekötő szerepem, gondolom, a hatalomra törő szerveknek nem nagyon tetszett, annál kevésbé, mert közben jöttek a B-listázások[264]. Egyrészt a B-listázás révén, másrészt létszámfölösleg címen a politikailag megbízhatatlannak tartott régi közigazgatási embereket eltávolították a pozícióikból. Azokat is, akiket 1945 elején esetleg igazoltak már. Én úgy úsztam meg a B-listázást, hogy Eszterhás Györgyék el tudták intézni, hogy kinevezzenek engem Budafok megyei város B-lista bizottsági elnökévé; akit viszont a B-lista bizottságok elnökévé kineveztek, azok nem voltak B-listázhatók. Így megúsztam azt, hogy ilyen címen építsenek le. Pedig akkor elég sok régi tisztviselőt kiraktak a Belügyből.

JI: Volt konkrét jele annak, hogy erre készülnek esetleg?

KS: Azt hiszem, hogy az elindított fegyelmi eljárás miatt ez valószínű volt.

JI: A fegyelmi eljárás konkrétan miért indult?

KS: Vadasék azt használták fel ürügyül, hogy két határozatomban visszautasítottam néhány ember képesítő vizsgára bocsátását, akiket egyébként Vadas nagyon pártolt. Azzal vádoltak, hogy akadályozom a közigazgatás megújítását.

JI: Kommunista káderek voltak Vadas jelöltjei?

KS: Természetesen. Viszont a határozatom teljesen megalapozott volt, tudniillik a jelöltek nem feleltek meg az előírt korhatár-követelményeknek.

JI: Hány év volt a korhatár?

KS: Már nem emlékszem pontosan, azt hiszem, hogy 20 év volt. Tehát azon a címen indították a fegyelmi eljárást, hogy gátolom a közigazgatás demokratikus átalakulását. Én akkor írtam egy igazoló jelentést, amelyben pontosan leírtam, hogy mit miért tettem, hogyan tettem, és Karcsay ezt továbbította az illetékeseknek. Végül is nem tudom hány hónap múlva kaptam Zilahi László aláírásával egy határozatot arról, hogy megszüntették az eljárást. Tehát érdemben nem is foglalkoztak aztán vele, úgy látszik, az igazoló jelentésem annyira helytállónak bizonyult, hogy tárgyalásra egyáltalán nem is került sor. De a Kisgazdapárttal való együttműködést meg a

(1954-55), az Országos Erdészeti Főigazgatóság vezető munkatársa (1955–56), az MTA Hivatalának vezetője (1956–74), az Országos Természetvédelmi Hivatal (1974–78), ill. (1978-tól 1983-ig) az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal elnökhelyettese.
(Forrás: Nekosz.hu; allamszocializmus.lapunk.hu)

[264] *B-listázás*: A 20. századi Magyarországon két ízben hajtottak végre nagyarányú közalkalmazotti létszámcsökkentést: az első világháborút követő években, majd a második világháború után. Ezek során készítettek ún. B-listákat, amelyek az elbocsájtandó személyek nevét tartalmazták. (Wikipédia)

Kovács Béláékkal való állandó kapcsolattartást, gondolom, hogy nem vették jó néven.

JI: A B-listázás Kovács Béla elvitele előtt volt még?

KS: Természetesen.

JI: Akkor ő még államtitkár volt?

KS: Igen. Ez akkor következett be, amikor egy új miniszterrel együtt a személyzeti ügyekkel foglalkozó elnöki osztályra került Fischer Gyula[265]. Ő hozzánk képest idős volt, pártember, és kádererősítésre jött a minisztériumba. Ez a határozat már az ő ottléte alatt született meg. És akkor ment a B-listázás is. Akkor rengeteg embert tettek ki az utcára a régi igazgatási emberek közül. Az elbocsátottakat illetőleg volt az A és a B pont. Aki az A pont alá tartozott, azt ugyan létszámfölöttinek nyilvánítottak, de annak a szolgálati idejét megtartották, de akit a B pont alapján küldtek el, tehát politikai okokból B-listáztak, az elvesztette az egész előző szolgálati idejét nyugdíj és egyéb szempontból. Ez nagyon kegyetlen dolog volt, és sok ártatlant érintett. Erre magam is emlékszem, mint B-lista bizottsági elnök. Minden koalíciós párt és a szakszervezet delegált egy embert, és szavazni kellett. Például előfordult, hogy egy gépírónőt azon a címen B-listáztak, hogy egy polgármester titkárnője volt. Nagyon kemény harcot kellett vívni a bizottságokban. Emlékszem egy tűzoltóparancsnokra Budafokon, Karlaira [*helyesen*: Karnayra][266], akiért vért izzadtam, hogy meg tudjam védeni, meg a volt számvevőségi főnököt, Mayer[267] bácsit, egy öreg, nyugdíjkorhatáron lévő számvevőt. Soha semmiféle politikai szerepük nem volt, de hát a korábbi beosztásuk jelentett valami rangot. Emlékszem, mind a kettőt nagyon nehezen tudtam megvédeni, aztán néhány hét múlva meglepve hallottam, hogy a tűzoltóparancsnok belépett a pártba.

Nagyon kemény dolgok voltak akkor. Azután eljutottunk oda, hogy Eszterhás György úgy tudta mozgósítani a pártot – a Kisgazdapárt többségben volt –, hogy a B-listázások végrehajtási módja miatt végül bizalmatlansági indítványt akartak Rajk ellen benyújtani. És akkor Rajk az utolsó pillanatban beleegyezett a B-listázás revíziójába. Akkor aztán jöttek özönével a különböző felülvizsgálati kérvények a Kisgazdapárt közigazgatási osztályára. Ezek feldolgozásában én is részt vettem, és akkor elég sok embert sikerült visszavenni. Ez a B-listázás körüli küzdelem nagyon kemény dolog volt, amit aztán Eszterhásnak nem is bocsátottak meg. Akkoriban a Kisgazdapártban is megindult már Rákosi szalámitaktikája, azzal az indokkal, hogy minden pártnak van reakciós fészke, tisztítsák meg a pártok magukat az ellenséges

[265] *Fischer Gyula* (Hercegszőllős, 1893 – Budapest, 1967): jogász. A Tanácsköztársaság idején közigazgatási szolgálatot teljesített. 1944-ben behívták katonának, egy munkaszolgálatos század parancsnoka lett. Innen megszökött, Budapesten bujkált, majd visszatért Pécsre (1945), belépett az MKP-ba. Megszervezte a pécsi népügyészséget és népbíróságot; népügyészként dolgozott. 1946-tól a belügyminisztérium, 1948-tól a pénzügyminisztérium elnöki főosztályának vezetője volt.

[266] *Karnay Béla* (Pancsova, 1894 – Budapest, 1962) tűzoltó. 1935-től tűzoltóparancsnok Budafokon. 1945-től az MKP (MDP, MSZMP) tagja. A háború utáni években a budafoki képviselő-testület tagja. Tűzoltó ezredesként ment nyugdíjba.

[267] *Mayer Ferenc* (Kóka, 1886 – ?) tisztviselő. 1926-tól főszámvevő Budafok város szolgálatában, 1945-ben számvevőségi főnök; a képviselő-testület tagja. (Budapesti közéleti névmutató 1945–1950 II.)

elemektől stb. Így akkor azokat, akiket jobboldaliaknak minősítettek, például az Eszterháshoz hasonló fiatal gárdát, a Kisgazdapártból kiszorították, kiszakították.

A baloldaliak, például Katona Jenő[268], Ortutay[269], Bognár József[270] természetesen maradhattak a Kisgazdapártban, de több „kellemetlenkedő" politikus ellen koncepciós pert indítottak, és többeket el is ítéltek, például Arany Bálintot[271], Salátát[272] és Jaczkó Pált[273]. Így kezdődött meg a pártoknak ez a bizonyos szalámizása.

Amint említettem, a B-listázás revíziójában még részt vettem. De eljött 1947, amikor úgy éreztem, hogy tovább nem maradhatok a Belügyben. Sikerült elintézni, hogy kinevezzenek a Földművelésügyi Minisztériumba gazdasági munkaügyi felügyelőnek. Nem volt más státus, és oda neveztek ki. Itt kisgazda miniszter volt: Bárányos[274]. Gyakorlatilag ott csak jogilag voltam, ha jól emlékszem, kéthavi fizetésemet kaptam meg.

JI: Közben képviselő lett.

---

[268] *Katona Jenő* (Kispest, 1905 – Budapest, 1978) újságíró, szerkesztő, politikus. 1945 előtt katolikus sajtótermékek és a Magyar Nemzet munkatársa, 1945-ben a Független Kisgazdapárt kommunistákkal együttműködő baloldali szárnyának vezetőségi tagja. 1947-től az Országos Központi Hitelszövetkezet alelnöke, 1949–50-ben az Országos Szabadművelődési Tanács tagja. 1949. aug. 23. és 1953. júl. 3. között az Elnöki Tanácsnak, 1950–1954: a Fővárosi Tanácsnak, 1957–64: a Hazafias Népfront Országos Tanácsának a tagja.

[269] *Ortutay Gyula* (Szabadka, 1910 – Budapest, 1978): néprajzkutató, politikus, az MTA tagja. 1942-től 1948-ig a Független Kisgazdapártban tevékenykedett, de már 1945 márciusától a kommunista párt titkos tagja volt. 1947–50: vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1949-től a Magyar Függetlenségi Népfront (1954-től Hazafias Népfront) országos tanácsának tagja, majd főtitkára, 1964–1978 között alelnöke volt. 1958. november 26-ától haláláig az Elnöki Tanács tagja, 1970–1978 között az Országgyűlés kulturális bizottságának elnöke. 1957–1963 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora, 1964-től pedig haláláig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke.

[270] *Bognár József* (Szombathely, 1917 – Budapest, 1996) 1943-tól 1948-ig kisgazda politikus, 1947 és 1949 között Budapest polgármestere, közgazdász, miniszter, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A Rákosi- és Kádár-rendszerben számos különböző tudományos, társadalmi és politikai tisztséget töltött be.

[271] *Arany Bálint* (Rinyaújlak, 1901 – Budapest, 1987) gépészmérnök, 1945-től az FKGP központjában dolgozott szervezőtitkárként. 1946 decemberében letartóztatták, és a Magyar (Testvéri) Közösség munkájában való részvételéért koncepciós perben 12 év fegyházbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult.

[272] *Saláta Kálmán* (Budapest, 1917 – Washington, 1958) piarista diák, jogász. 1943-ban belépett a Független Kisgazdapártba, 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban, és csatlakozott a Magyar Testvéri Közösséghez. Az FKGP fővárosi főtitkárhelyettese (1945–46). Leendő apósa, Nagy Ferenc közeli munkatársa, titkára. Nemzetgyűlési képviselő (1945–47). 1947. februárban külföldre menekült. 1948-ban Nagy Ferencet követve az USA-ban telepedett le.

[273] *Jaczkó Pál* (Budapest, 1916 – Svájc, 1999) piarista diák, cserkészvezető, jogász. 1939-től 1944 katonai szolgálatot teljesít. 1944-ben részt vesz a katonai ellenállásban. 1945-től a Kisgazdapárt tagja, főispán, nemzetgyűlési képviselő. 1947-ben letartóztatták, 1948-ben öt évi kényszermunkára ítélték. 1956-ban emigrált, Svájcban telepedett le.

[274] *Bárányos Károly* (Bethlen, 1892 – Budapest, 1956) 1945. november 15-étől 1946. november 20-ig közellátási, majd 1947. szeptember 24-ig földművelésügyi miniszter volt és tagja a Gazdasági Főtanácsnak. 1947. július 1-jétől 1948. július végéig a Magyar Országos Szövetkezeti Központ elnöke, 1947. július 18-ától a Tervgazdasági Tanács tagja. 1948-ban visszavonult a közélettől.

KS: Igen, és akkor fizetés nélküli szabadságra kerültem.

Egyéb szereplésem ezekben a háború utáni években az volt, hogy Budafokon, ahol laktam, mint hívő ember természetesen részt vettem az egyházközség munkájában. Annál inkább érthető ez, mert akkor a budafoki belvárosi plébániát Mezgár Lajos[275] prépost vezette, aki székesfehérvári teológiai tanár korában aktívan részt vett a Hivatásszervezet ottani munkájában. Többek között sztrájkot szervezett a székesfehérvári tímármunkásoknak! (Székesfehérváron jelentős bőripar működött.) Többek között e tevékenysége miatt is kellett elhagynia fehérvári teológiai tanári állását. Kitűnő ember volt, ő volt ekkoriban Budafokon a plébános. Örömmel vette a közreműködésemet. Mezgár átszervezte az egész egyházközséget. Törley volt addig az elnöke, a pezsgőgyáros. Addig az elnökök mind ilyen reprezentatív nevek viselői voltak. Mezgár meg tudta értetni Törleyvel, hogy most egy komoly átalakulás van kezdődőben, és Törley lemondott. Helyette a Gyufagyárnak az igazgatója[276] – aki egy szerényebb ember volt – lett az egyházközség elnöke, én pedig a szervezési szakosztály vezetője lettem az egyházközségben. Felhasználván kolozsvári tapasztalataimat, valóban megszerveztük az egyházközséget – Mezgár nagyon örvendett ennek. A régi kolozsvári Tízes Szervezet mintájára, utcánként, körzetenként, mindenütt volt egy-egy megbízott az egyházközség részéről. Volt egy nagyon rendes egyházközségi otthonunk, italmérési engedéllyel is rendelkezett, létesítettünk egy kuglipályát, egy süllyesztett zenekari árokkal rendelkező színpadot, és nagyon komoly közösségi életet éltünk. Kezdet kezdetén nagyon nagy sikert jelentett, hogy 1945/46 telén már segélyakciót szerveztünk a régi kolozsvári cserkészmódszerrel. Gyűjtéseket rendeztünk, a rászorultaknak – akkor bizony nagyon sokan voltak – tüzelőt, ruhaneműket gyűjtöttünk össze, meg játékokat; fuvarosokat szerveztünk be és segítő munkatársakat az egyes körzetekből, és így tudtuk a csomagokat szétvinni karácsonyra. Szóval, szinte észrevétlenül megszerveződött az egyházközség, és végül olyan jól működött, hogy felfigyeltek rá a politikai tényezők is, és természetesen nem tetszett nekik.

Apró érdekességként említem meg: ha visszaemlékszik, volt egy későbbi magyar bajnok, pingpongozó, a Földy[277], ő először nálunk látott pingpongot, a mi egyházközségi otthonunkban. Vagy a Honvéd két kiválósága, a kosárlabdázó Simonék[278] először ott láttak kosárlabdát, és ott játszottak. Ők is onnan indultak el.

Közben jött 1945 őszén az első választás, a székesfővárosi választás, majd utána az országos. A Demokrata Néppárt köztudottan nem indult ezeken a választásokon

---

[275] *Mezgár Lajos* (Nagykanizsa, 1891 - Nossa, Brazília, 1970) plébános. A Prohászka-követő Mezgár Lajos a KALOT, az EMSZO, a Hivatásszervezet, az Actio Catholica egyik fő szervezője volt a Székesfehérvári Egyházmegyében. 1927-43: teológiai tanár Székesfehérváron. 1943–51: Budafok-Belváros plébánosa. 1951-ben külföldre távozott.

[276] 1946-ban átmenetileg *Hock József* gyufagyári igazgató lett az elnök, majd 1947-től *Gátszegi István* tisztviselő.

[277] *Földy László* (Budapest, 1934 – Bázel, 2015) asztaliteniszező, kétszeres Európa-bajnok, valamint kétszeres világbajnoki ezüstérmes asztaliteniszező.

[278] *Simon János* (Budafok, 1929 – Budapest, 2010) kosárlabdázó, center, edző. Az 1955-ös magyar kosárlabda aranycsapat tagja. – Az említett másik neves budafoki kosárlabdázó minden bizonnyal *Czinkán Tibor* (Budafok, 1929 – Székesfehérvár, 2013) lehetett. (Azt nem sikerült igazolni, hogy a kosárlabdával való ismerkedésük valóban az egyházközséghez kötődik-e.)

– erre majd még visszatérek –, én pedig bekapcsolódtam Kisgazdapárt budafoki szervezési munkájába, mert a DNP általában a Kisgazdapárttal működött együtt ezen a két 45-ös választáson. Természetesen közöltem, hogy nem lépek be a Kisgazdapártba; mondtam, hogy a Néppárthoz tartozom, ők ezt tudomásul vették, és jelöltek a városi képviselő-testületbe. Akkor még Budafok önálló megyei város volt. Nem volt jogászuk, de a választási apparátusba delegált embereket ki kellett okítani a jogaikról, kötelezettségeikről, és ezt én végeztem el. Volt egy érdekes epizód, amitől akkor egy kicsit borsódzott a hátam: éppen a Kisgazdapárt helyiségében, kezemben a közlönnyel és néhány feljegyzéssel, zsúfolt nézőtér előtt tartottam a felvilágosító előadást, amikor bejött két orosz tiszt. Az egyik egyenesen odajött hozzám, kivette a kezemből a papírokat, és elkezdte tanulmányozni. Én pedig mit tehettem mást, folytattam tovább az előadást. Jó negyedórát nézegette, forgatta, aztán visszaadta, és mindketten köszönés nélkül elmentek. Ilyen volt akkor a hangulat a választási előkészületben, de láttam a jelenlévők szemén és arcán, hogy hogy ők is meg voltak egy kicsit dermedve.

Budafok akkor még egyházközségileg is egységes volt. Most két plébánia működik Budafokon; az úgynevezett Budafok-Felsőváros akkor még csak lelkészség volt, ide tartozott a mostani belvárosi plébániához. Akkoriban egy nagyon kiváló ember, régi cserkészvezető pap, Nagy Ferenc[279] működött ott (nemrég halt meg szegény), és ő is a kisgazdapárt vonalán tevékenykedett. A felsővárosi rész egyébként kifejezetten munkásnegyed volt. Budafokról abban az időben az a hír járta, hogy Angyalföld és Csepel után a legbaloldalibb város, és ezért itt a kommunisták komoly eredményre számítottak. A legnagyobb meglepetésre a Kisgazdapárt abszolút többséget kapott a budafoki választáson. Ezt Nagy Ferenc meg az én számlámra írták, úgyhogy szegény Feri nem mert hazamenni. Amint említettem, a Felsővárosban nem volt önálló plébánia, nem volt templom sem, az egyik iskolában volt a miséző hely, de a lakása a Felsővárosban volt, és nem mert hazamenni. Tudniillik este már megtudtuk a budafoki eredményeket, mert befutott az összesítés a városházra, és jöttek nagy diadallal, hogy a Kisgazdapárt abszolút többséget szerzett, a szocdemek és a kommunisták pedig lemaradtak. Amikor aztán a képviselő-testületi mandátumokat átadták, legalizálták, hogy ki került be a városi képviselő-testületbe, a baloldali pártkáderek a gyárakból odavezényelték a tagjaikat, akik megtöltötték a tanácsterem fölötti karzatokat, és hát nem éppen díszítő jelzőket kiabáltak rám. „Disznó!” „Üssétek le őket!” Ilyeneket kiabáltak. Én akkor már a minisztériumban voltam állásban, a Belügyben, nem a városnál, amikor ez történt. Ettől függetlenül ez volt a helyi szereplésem.

[279] *Nagy Ferenc* (Zalaszentiván, 1911 – Székesfehérvár, 1985) pap, hitoktató, plébános. Székesfehérváron végezte a hittudományi főiskolát is. Shvoy Lajos megyéspüspök 1936-ban szentelte pappá. Mint újmisés, Budafokra kapott dispozíciót hittanári minőségben. Éveken keresztül elsősorban ifjúsággal foglalkozott. 1939-ben fiúcserkész-csapatot alapított. Kápolnát rendezett be a budafoki szeretetotthonban, később a Pannonia utcai elemi iskolában tartotta a miséket. Püspöki megbízásból ő szervezte meg a felsővárosi egyházközséget. 1948-ban a hívek segítségével, a helyi munkásság összefogásával templomot épített. 1952-ben helyezték el Budafokról.

1945 kora tavaszán kaptam egy meghívót, hogy egy adott délután keressem fel Kerkait[280], mert a Keresztény Demokrata Néppárt megkezdi működését – ez még természetesen az előtt a választás előtt volt, amiről most beszéltem –, mert belőlem akarnak pártigazgatót csinálni. Hogy vegyem át a párt adminisztratív vezetését. Gondolom, a felkérésben szerepet játszott az én Margit körúti kalandom meg egyebek is. A Néppártnak volt egy helyisége a Bástya utcában, az Americana egyesületnek volt ott a székháza, én akkor jártam ott bent először. Akkor tudtam meg, hogy gróf Pálffy József[281] lesz a párt a vezetője. Korábban már részt vettem egy beszélgetésen, tudtam, hogy Pálffy Józsefnek van szerepe a pártban, de azt, hogy ő lesz a pártvezető, azt nem. Utána kaptam ezt a bizonyos értesítést, hogy belőlem pártigazgatót akarnak csinálni, és keressem meg Kerkait a jezsuita rendházban ekkor és ekkor. Összedugtuk a fejünket Mezgárral, és megállapítottuk, hogy ez egy abszurdum: Hát hogy jön az össze, hogy egy gróf legyen egy demokratikus és szociális elveket valló párt vezetője? Akkor már hallottunk Jaltáról és egyebekről. Ez egy lehetetlen állapot. Ketten készítettünk egy kis memorandumot erről, mind a ketten aláírtuk, én pedig bevittem magammal erre a bizonyos megbeszélésre P. Kerkaihoz. Emlékezetem szerint ezen a megbeszélésen – Kerkai szobájában, cellájában – ott volt Saád Béla[282], az Új Ember későbbi főszerkesztője, aztán Varga László ügyvéd, aki velünk együtt volt a Margit körúti fogházban, ott volt Vida István, másra nem is emlékszem. Amikor megérkeztem, azzal kezdtem, hogy elmondtam ezt a véleményemet, és átadtam az ezzel kapcsolatos följegyzést. Emlékszem, hogy Kerkai elvörösödött, és valami olyasmit mondott, nem tudom pontosan idézni, csak tartalmilag, hogy csak egy erdélyi lehet ilyen tapintatlan. Közben telefonhoz hívták, ott a rendházban nem volt külön telefon minden szobában, és emlékszem, hogy Varga egy kicsit csodálkozott. De a Saád Béla gratulált ehhez az álláspontunkhoz. Engem annyira mellbe vágott Kerkainak

Kerkai Jenő

[280] *Kerkai Jenő,* szül. Czinder Jenő (Kerkaújfalu, 1904 – Pannonhalma 1970): jezsuita szerzetes, a KALOT megalapítója (1935) és fő szervezője. Az ő nevéhez fűződik a Szegedi Munkásság Hivatásszervezetének a megalakítása is, amelyből később kifejlődött az országos szinten működő Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. 1944 őszén részt vett a Keresztény Demokrata Néppárt (1945 áprilisától Demokrata Néppárt) megalakításában. A párt szervezője és egyik, háttérben munkálkodó szellemi vezetője maradt annak megszűnéséig. 1949 februárjában letartóztatták, 1949. augusztus 18-án zárt tárgyaláson 6 év fegyházbüntetésre ítélték. 1951-ben antiszemitizmus koholt vádjával további 4 évet kapott. Véglegesen 1959-ben szabadult, betegen. 1962-ig Dunaharasztiban segédmunkásként dolgozott, majd segéd-kertész volt a püspökszentlászlói egyházi szociális otthonban. 1964 őszétől haláláig a pannonhalmi papi szociális otthon lakója volt.

[281] *Pálffy József*, erdődi, gróf (Görz, 1904 – Bécs, 1988) földbirtokos, politikus. Apor Vilmos püspök unokaöccse. 1944-ben, a keresztényszociális mozgalmakat képviselve, az ellenállást szervezte a Magyar Frontban. Az 1944 októberében alapított Keresztény Demokrata Néppárt elnöke lett. Ezt a tisztséget 1945 májusáig töltötte be. (A DNP elnöki posztja később betöltetlen maradt, Barankovics István főtitkárként vezette a pártot.) Ezután a Polgári Demokrata Párthoz, majd 1946-ban a Magyar Szabadság Párthoz csatlakozott. 1947 nyarán nyugatra emigrált.

[282] *Saád Béla* (Pápa, 1905 – Budapest, 1993) közgazdász, újságíró. 1945-től az Új Ember munkatársa, 1949-től felelős kiadója, 1957-től 1971-ig felelős szerkesztője és kiadója.

ez a kijelentése, hogy fogtam magamat, elköszöntem, és otthagytam őket, elmentem. De természetesen továbbra is kapcsolatban maradtam a társasággal.

Varga Lászlónak, aki özvegyember volt, volt egy Rózsika nevű házvezetőnője, aki már korábban is háztartási alkalmazottjuk volt. Rövid ideig élt csak a felesége. Varga jól menő ügyvéd volt, minden pénteken volt nála egy baráti találkozó. Azon általában részt vettünk mindazok, akikkel börtönben voltunk, de mások is jöttek. Rendszeres résztvevők voltak Barankovics István, Ijjas Antal, néhány orvos barátunk, Cseh Jenő, akinek a kiszabadításunkban nagy érdeme volt. Ők inkább az egyetemi Mária Kongregációból jöttek. Járt oda Karcsay Sándor is, és Világhy Miklós[283] is többször ott volt. Információcsere volt ez tulajdonképpen. Én itt ismertem meg Barankovicsot.

JI: Ezek a péntek esték azonosak azzal, amit Karcsay Sándor említett, hogy voltak ilyen baráti összejövetelek már 1944-ben is, katolikus baráti társaságként? Ez annak a folytatása volt?

KS: Azt hiszem, hogy igen, mert letartóztatásunk előtt is létezett.

JI: Ez tulajdonképpen első csírája vagy egyik sejtje a későbbi pártnak?

KS: Igen, de ebben az időben a párt *de facto* már létezett, csak a jogi helyzete volt rendezetlen.

Az előzmény az volt, hogy 1945 elején, mikor Ugrin, Nagy Töhötöm és Kerkai is tárgyaltak Debrecenben, ott dálnoki Miklós Béla[284], az ideiglenes kormány miniszterelnöke adott is egy pártműködési engedélyt, elismervén az ellenállási mozgalomban való részvételt. De a kormánykoalíció több tagja nem volt hajlandó a Néppártot egyenrangú résztvevőként a koalícióba bevenni. Bizonyos politikai ellenfelek vitatták azt is, hogy Dálnoki Miklósnak volt-e joga egyáltalán ilyen pártműködési engedélyt kiadni. (Aztán hónapok múlva, amikor megalakult Budapesten az Országos Nemzeti Bizottság[285], akkor a Nemzeti Bizottság hatáskörébe utalták az 1945-ös választáson való részvétel engedélyezési jogát, vagyis azok a pártok indulhatnak, amelyeknek az indulási jogot a Nemzeti Bizottság megadja.)

Néhány hét múlva azután, hogy Kerkaival összevitatkoztam Pálffy személyével kapcsolatban, megtörtént a pártszakadás, mert mások is felismerték ennek a problémának a jelentőségét. Jelentkeztek olyan felfogásbeli különbségek a párt programját és tevékenységét illetően, amit egyszerűen nem lehetett negligálni, tehát például volt egy erősen konzervatív vonal és volt a mi szociális és demokratikus vonalunk, e kettő nem fért meg egyszerre egymás mellett; nem lehetett közös platformot találnunk. Ekkorra tehető a párt és a Mindszenty közötti konfliktus kezdete is. Én Mindszentyt először személyesen akkor láttam, amikor már mint kinevezett prímás első

---

[283] *Világhy Miklós* (Szolnok, 1916 – Budapest, 1980) jogtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

[284] (*Dálnoki) Miklós Béla* (Budapest, 1890 – Budapest, 1948) katonatiszt, politikus, diplomata. 1939-től tábornok, 1941-től altábornagy, 1943-tól vezérezredes. 1944-ben hadseregparancsnok, résztvevője a háborúból való kiugrási kísérletnek. 1944. dec. 22. – 1945. nov. 15. között az ideiglenes nemzeti kormány miniszterelnöke.

[285] 1945. szeptember 4-én.

szentmiséjét mondta a Bazilikában. Zsúfolt volt a Bazilika, nem messze álltam a szószék előtt. Fölment a szószékre, és emlékszem – ez később egy pénteki megbeszélés tárgyát is képezte –, a beszédét ezzel kezdte: Kedves budapesti híveim! Én Magyarország hercegprímása és *első zászlósura* – ezen volt a nyomaték – sietve siettem közétek stb. Én ezt a zászlósúri nyomatékolást, emlékszem, nem tudtam mire vélni.[286] Megrökönyödve hallgattam, miért kell ezt annyira hangsúlyozni. Minek ez a homo regius, ha nincs király stb. Akkor kiderült, hogy itt nem lehet közös nevezőre jutni.

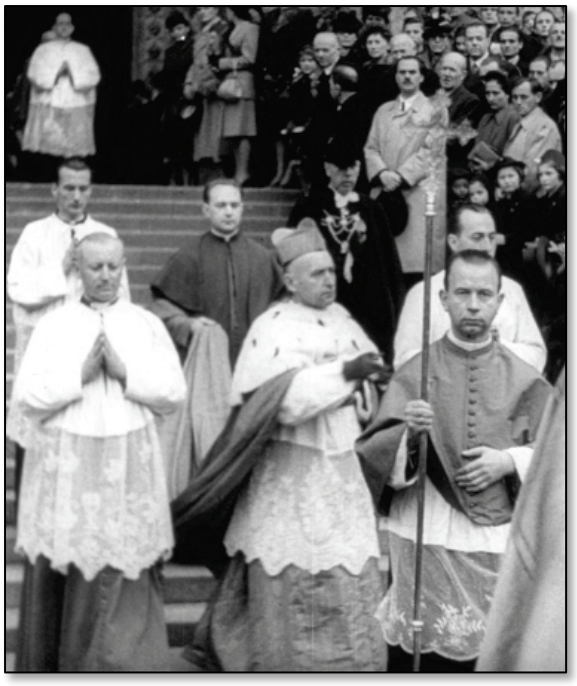

Mindszenty a Szent István bazilika előtt

Izsák Lajos a könyvében leírja – nem csak rám való hivatkozással – a pártnak az előtörténetét, hogy tulajdonképpen a párton belüli szociális vonal felismerte, hogy így nem lehet csinálni. Ezek a párton belüli ellentétek már korábban, a földreformmal kapcsolatban is jelentkeztek, amikor voltak, akik kérdésessé tették a földreform mértékét, és egyéb kérdéseket, olyanokat, amit mi természetesnek tartottunk; még akkor is, ha szerintünk is akadtak bizonyos vitatható dolgok. Akkor a párt gyakorlatilag kettészakadt. Összeült az akkori Végrehajtó Bizottság, és egy szavazati többséggel Pálffyt megfosztották pártelnökségi tisztétől.

JI: kik voltak ebben benne?

KS: Én nem voltam ott, csak tudom, hogy Ugrin József magának vindikálja, hogy ő volt a mérleg nyelve, mert kicsit késve ugyan, de megérkezett oda, és úgy volt megszervezve, hogy napirend nem volt, viszont előhozta valaki ezt a kérdést, és Pálffy egy szavazattal kisebbségben maradt. Ezt követően a Pálffy a Kis Újságban

[286] Mindszenty József ünnepélyes hercegprímási beiktatására Esztergomban 1945. október 7-én került sor, Budapesten pedig október 14-én a Szent István bazilikában tartott először prímásként szentmisét. Az *Új Ember* katolikus napilap az esztergomi beszéd szövegét nem közölte, a budapestit viszont igen. Abban nem szerepel a zászlósúr kifejezés. Lehet, hogy nem hangzott el a beszédben, esetleg a mise elején elhangozhatott, vagy pedig elhangzott a szentbeszédben, de a kinyomtatott szövegből elhagyták. – Viszont a *Kis Újság*, a Független Kisgazdapárt központi lapja szerint elhangzott Esztergomban. A Kis Újság 1945. okt. 8-i száma részletesen beszámol az esztergomi beiktatási ünnepségről, és abban hosszan idéz Mindszenty beszédéből. Ezek közül a vonatkozó rész: „Atyátok akarok lenni, még a nehéz idők súlyos megpróbáltatásai közepette megtévedt juhoknak is. Nem állhatok be *még* a közéleti küzdelmek dandárjába, mert egy közjogi örvényben állunk. Úgy látszik, mintha a jogfolytonosságnak erős szálai és finom erezetei elszakadtak volna. Nem egy *alkotmányos tényező* nincsen a helyén. De ha a balszerencse gyengültével a nemzet megint hidat ver az örvény felett – mint ahogy annyiszor hidat vert, ha élni akart –, akkor úgyis mint pontifex, »hídverő«, s *akár mint az ország első zászlósura, a ti érseketek és az ország prímása, részt veszek a jogfolytonosság helyreállításában és továbbvitelében*."

– azt hiszem, a Kis Újság Vörös Jánosnak[287] volt a lapja akkor, a honvédelmi miniszternek – megjelentetett egy cikket, amiben nagyon ízléstelenül nekiment a Barankovicsnak.

JI: Akkor már úgy merült fel kérdés, hogy Barankovics *vagy* Pálffy?

KS: Akkor már így. Pálffy leszavazása után nem töltötték be az elnökséget, Barankovicsot, mint főtitkárt választották meg, és azután a párt kettészakadt. A Nemzeti Bizottsághoz mind a ketten beadták a Néppárt jelentkezését – azt előre kell bocsátanom, már akkor megbeszéltük, hogy a keresztény jelzőt kihagyjuk a Néppárt nevéből, csak Demokrata Néppárt legyen a párt neve. A néppártoknak Európa-szerte úgyis keresztény jellege volt enélkül is, tehát nem kell bevinni az egyházat még így sem a politikai küzdőtérre. Tehát mind a két frakció beadta a Nemzeti Bizottsághoz az indulási kérelmet, és a Nemzeti Bizottság a Barankovics által szignált kérelmet hagyta jóvá. De csupán – azt hiszem – két héttel a választások előtt. Elhúzták a dolgot. A Néppárt megkapta a lapengedélyt a Hazánkra is. Persze, ennyi idő alatt nem lehetett már felkészülni a választásra. Barankovics tájékoztatott akkor bennünket, hogy Eckhardt Sándor[288] professzor és Bálint Sándor[289], a néprajzos, vállalták azt a szerepet, hogy képviselőjelöltek lesznek a Kisgazdapárt színeiben, de nem azért, mert politikai karriert akarnak csinálni, hanem mert szolgálatot akarnak tenni, a Kisgazdapártban valójában a Néppártot képviselve.

Barankovics István

[287] A *Kis Újság* 1939-től a Független Kisgazdapárt lapja volt. – *Vörös János* (1891–1968) vezérezredes, vezérkari főnök, honvédelmi miniszter. 1939–40-ben vezérkari ezredes, 1941. május 1-től vezérőrnagy, 1943-tól altábornagy, a székesfehérvári II. hadtest parancsnoka. 1944. március 19-től 1944. október 16-ig a Honvéd Vezérkar Főnöke. A nyilas hatalomátvételkor átment a Vörös Hadsereghez. 1944. december 22-től 1945. november 15-ig az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi minisztere, 1945. november 15-től vezérkari főnök, 1946. szeptember 1-én kérésére nyugdíjazták.

[288] *Eckhardt Sándor* (Arad, 1890 – Budapest, 1969) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, politikus, képviselő. 1915–23: az Eötvös Collegium franciatanára. 1923-tól 1958-ig a budapesti tudományegyetemen francia nyelvet és irodalmat adott elő. 1942-től az MTA levelező, 1947-től rendes tagja. 1945 tavaszán lépett be a Keresztény Demokrata Néppártba. 1945–47: A Kisgazdapárt listáján bejutva a Demokrata Néppárt programjával volt képviselő. 1947-től a DNP jelöltjeként újraválasztották. 1949-ben, bár visszavonult a politikai élettől, MTA-tagságától megfosztották.

[289] *Bálint Sándor* (Szeged, 1904 – Budapest, 1980) néprajzkutató, egyetemi tanár. 1926-tól jelentek meg tanulmányai, főként a szakrális néprajz köréből. 1945–47: A Kisgazdapárt listáján bejutva a Demokrata Néppárt programjával volt képviselő. 1947-től a DNP jelöltjeként újraválasztották. 1947-től egyetemi tanár Szegeden. 1951-ben politikai okokból megvonták tőle a tanítási engedélyt. 1952: rendelkezési állományba helyezték, az egyetemi könyvtárban tudományos kutató volt. 1957–65: ismét taníthatott. 1965: konstruált ügyben (egy kölcsön adott külföldi könyv kapcsán) izgatás vádjával hat havi fölfüggesztett börtönre ítélték. 1966-ban nyugdíjba vonult, ezután írta meg élete fő műveit.

Ekkor Barankovics be akarta mutatni Eckhardtot Mindszentynek. Egy véletlen egybeesés következtében éppen akkor jelent meg a Hazánknak az első száma, amiben Barankovics válaszolt a Pálffy-féle támadásra, amely a Kis Újságban[290] jelent meg. Amikor ők elmentek bemutatkozó látogatásra a Mindszentyhez, vitte magával a Barankovics a Hazánknak ezt az első számát. A titkára bejelentette, hogy megjöttek. Mindszenty kijött a szobából, Eckhardt csak illemtudóan várt (ő akkor már, úgy tudom, a francia Becsületrend kitüntetettje volt, nemzetközileg ismert személy) Mindszenty kezében is ott volt már a Hazánk – azt már neki valaki odavitte –, és akkor szóváltás kezdődött Barankovics és Mindszenty között, tudniillik Pista nagyon önérzetes ember volt, nem kifejezetten aulikus típus, mindig mindenkinek megadta a kötelező tiszteletet, de a maga részére is megkövetelte, és csak az érvek számítottak nála, nem pedig az, hogy ki mondja. Ez volt az alapállása a Pistának egyébként mindenben. Kérdi Mindszenty: Kérem, miféle kereszténytelen cikket írt ön? Azt mondja erre Pista: Engem megtámadtak személyemben. Miért kereszténytelen dolog az, ha megvédem magamat? Szóval ebből kialakult egy szóváltás. Mindszenty ki sem lépett, a nyitott ajtóban állt, és közben Eckhardt professzor ott várakozott. Mindszenty pedig egyszer csak annyit mondott: Na, a viszontlátásra. Visszament a szobájába, és becsukta maga mögött az ajtót. Még csak kezet sem fogott, és nem is üdvözölte Eckhardtot. Úgyhogy a Sándor bácsi ezt később sem tudta elfelejteni, meg is értem. Hasonló esetek máskor is megtörténtek, ismétlődtek.

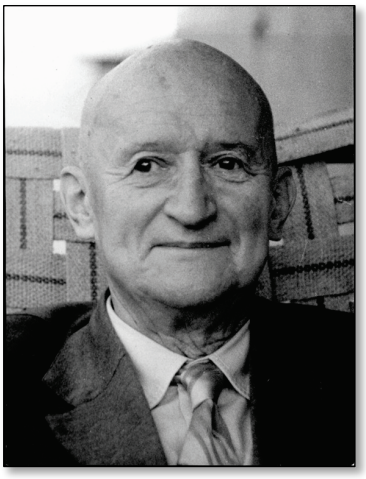

Eckhardt Sándor

JI: Barankovics hogyan került a párt vezetését illetőleg egyáltalán szóba? Hogy lett ő főtitkár, milyen erők álltak mögötte, milyen csoportok?

KS: A szociális mozgalmak kérték fel őt.

JI: Miért esett rá a választás?

KS: Azért, mert egyrészről jó barátságban volt Szekfű Gyulával, Pethő[291] (nem közvetlen) utódjaként került a Magyar Nemzethez. Akkor őt ez a szellemi csoport ajánlotta utódnak. Így került oda. Ő a szociális mozgalmakban nem vett ugyan részt, de az *úgynevezett* baloldali demokratikus katolikus értelmiségnek egyik ismert tagja volt. Hívő ember volt, de nem vett részt az addigi „hivatalos" katolikus életben, de nagyon jó barátai voltak Szekfű Gyula és a jezsuita páter Jánosi[292], valamint a fe-

[290] Helyesen: a „Világ" 1945. október 3-i (116.) számában, „A Pálffy-féle Demokrata Néppárt nyilatkozata" címmel. Hasonló szellemiségű hír jelent meg a „Világ" okt. 5-i számában („A Demokrata Néppárt teljes erejével támogatja a Polgári Demokrata Néppártot" címmel).

[291] *Pethő Sándor* (Pásztori, 1885 – Balatonfüred, 1940) publicista, történész, a Magyar Nemzet alapító főszerkesztője.

[292] *Jánosi József* (Zólyom, 1898 – Friesenheim, NSZK, 1965) jezsuita szerzetes, filozófus, egyetemi tanár. A II. Világháború éveiben a zsidók mentésére alakult Szent Kereszt Egyesület vezetője volt, a háborút követően pedig Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm eszmetársa, a Demokrata Néppárt egyik ideológusa volt, a „modus vivendi" keresésének a híve. 1949. február elején Barankovics Istvánnal és Blaskó Máriával Ausztriába emigrált. Az NSZK-ban telepedett le. A München-

rencesekkel is nagyon jó kapcsolatban volt. Szóval, az egyházi kapcsolatai őt ajánlották, éppen a demokratikus hitele miatt. Tehát ő nem volt kompromittálva semmilyen vonatkozásban – ami lényeges volt, mert hiszen abban az időben már tartani lehetett attól, hogy a még meglévő katolikus szociális tömegmozgalmakat is hamarosan felszámolják. Tehát valakit onnan kiemelni, és a párt élére helyezni nem lett volna okos dolog. Az támadási felületet jelentett volna a baloldal számára, Barankovics személye viszont vitán felül állt, és gondolom, hogy Szekfű, aki Moszkvában vállalta a követi szerepet, szintén jó kapcsolódási lehetőséget biztosított.

Pálffy József

Ezeken a bizonyos pénteki találkozókon az információcsere mellett kialakult annak a koncepciója is, hogy mit is akarunk csinálni, és hogy milyen lehetőségek vannak. A személyi alkalmasság kérdése Pálffynál is így jött szóba, tehát például mi abban a bizonyos memorandumban nemcsak azt mondtuk, hogy nem alkalmas egy gróf elnöknek, de nyitottunk számára egy lehetőséget, hogy mondjon le a rangjáról. Akkor még nem törölték el a főnemesi rangokat. De ha ő lemond esetleg nyilvánosan a grófi rangjáról, s ezzel bizonyítja, hogy ő nem mint gróf akarja a pártot vezetni, akkor esetleg lehetett volna arról szó, hogy továbbra is ő álljon a párt élén, de ezt ő nem volt hajlandó megtenni.

JI: Személyéről mit lehet még tudni?

KS: Földbirtokos volt és képviselő. Rokoni kapcsolatban állt Apor Vilmossal[293] is, a győri püspökkel. Mivel az ellenállást és a háborúból való kilépést koordináló Magyar Front politikai pártok szövetkezése volt, 1944-ben rá került a választás, hogy a Magyar Frontban ő képviselje a Keresztény Demokrata Néppártot. Akkor még nem lehetett pontosan tudni, hogy a háború hogyan fejeződik be, mert hiszen akkor még voltak különböző várakozások, hogy például az angolszászok vagy az oroszok szállják-e majd meg az országot. Tehát 1944 őszén még nem kellett és nem lehetett azokkal a realitásokkal számolni, amelyek 1945-ben már megkerülhetetlenné váltak. Azok a szellemi vezetők, aki a Néppárt mögött álltak, úgy gondolták, hogy az új helyzetben Barankovics lehet a reprezentáns, ő nem támadható semmivel, és ő ezt vállalta a szolgálat érdekében. Pista nem volt egyébként pártvezérnek való, ő egy politológus volt. Szóval, ő szolgálatot akart tenni, amikor vállalta a főtitkári szerepet. Végig szegény ember maradt, őrá majd még lesz alkalmunk visszatérni.

Freisingi Főegyházmegye papja, egyúttal a Müncheni Egyetem előadó tanára és a Szabad Európa Rádió munkatársa lett. 1965-ben gyanús körülmények között (vonatból kiesve?) vesztette életét.

Lásd még a „*Ütközni vagy időt nyerni?*" c. dokumentumkötetet. (METEM, 2020, ISBN: 9786155826115, online: www.mek.oszk.hu/21300/21393/21393.pdf)

[293] *Apor Vilmos* (Segesvár, 1892 – Győr, 1945) 1918-tól plébános Gyulán. 1941-tól győri püspök. 1943-tól egyházi részről a keresztényszociális mozgalmak tanácsadója. Védnöksége alatt alakult meg 1943 augusztusában a Katolikus Szociális Népmozgalom, amely a második világháború alatti katolikus szociális és reformmozgalmakat összefogó szervezet és irányító munkaközösség volt. 1945 márciusában egy orosz katona halálosan megsebesítette. 1997-ben II. János Pál pápa boldoggá avatta.

JI: Igen, róla esetleg jó lenne külön beszélni, a születésétől kezdve az egész életét elmondani.

KS: Ez megjelent Gergely Jenő könyvében, egészen korrektül írta meg egyébként.

Eljutottunk odáig, hogy ez a bemutatkozó látogatás nem sikerült Mindszentynél. Közben, amint már szó volt róla, úgy alakultak a dolgok, hogy a későn megkapott indulási engedély miatt egyszerűen reménytelen volt a választásokon elindulni. Ugyanakkor fontos nemzeti szempont volt az is, hogy a jobboldali erők ne forgácsolódjanak szét. A Kisgazdapárton belül Nagy Ferenc[294] és Tildy a református vonalat képviselték, Kovács Béla és a pap Varga Béla[295] voltak a katolikus szárny képviselői. Az utóbbiakon keresztül akkor tárgyalások folytak a Néppárt és a Kisgazdapárt között, és ők fölajánlották, hogy a mi mozgalmi embereinkből többeket bevisznek a Kisgazdapárt listáján a Parlamentbe, és ezek közül ketten, Eckhardt Sándor és Bálint Sándor mindjárt az első ülésen bejelentik, hogy ők a Néppártot képviselik.

JI: A Parlamentben.

KS: A Parlamentben. Tudniillik az volt az elképzelés akkor, hogy a Kisgazdapártot lehet egy olyan egységesebb politikai erővé tenni, amely az ország demokratikus, de polgári demokratikus berendezkedését meg tudja valósítani. Ez volt a koncepció.

Ezért a mieink közül a többen, például Hajdú Németh Lajos,[296] Czupy Bálint[297], Farkas György, Csurgai István… a Kisgazdapárt színeiben szerepeltek. Jellemző,

---

[294] *Nagy Ferenc* (Bisse, 1903 – Herndon/USA, 1979) kisgazda politikus, nemzetgyűlési képviselő, pártfőtitkár, pártelnök, 1946. február 4. és 1947. május 31. között miniszterelnök.

[295] *Varga Béla* (Börcs, 1903 – Budapest, 1995) katolikus pap, pápai prelátus, kisgazdapárti politikus, 1939. június 6-tól 1944. november 9-ig nemzetgyűlési képviselő, 1945. április 2-től szeptember 13-ig az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. november 29-től nemzetgyűlési képviselő. 1945. december 7-től 1946. február 2-ig a Nemzeti Főtanács tagja. 1946. február 7-tól 1947. július 3-ig az Nemzetgyűlés elnöke, 1947-től a második világháború utáni amerikai emigráns magyarság egyik vezetője. (Wikipédia)

[296] *Hajdu-Németh Lajos* (Nagylózs, 1909 – USA, 1985) földműves, nemzetgyűlési képviselő. 1935-ben lépett be a kisgazdapártba. 1939-től a Nemzeti Parasztpártban töltött be vezető szerepet. 1940-től a KALOT Sopron megyei szervezője. A II. világháború után először a Keresztény Demokrata Néppárt újjászervezésében vett részt, majd átlépett a Kisgazdapártba. 1945. június 24-től tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, az 1945. őszi választáson is bekerült a Nemzetgyűlésbe. Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után, 1947. június 3-án – Varga Bélával és Czupy Bálinttal együtt – elhagyta az országot, Párizsban, majd az USA-ban élt.

[297] *Czupy Bálint* (Völcsej, 1900 – München, 1975) földműves, nemzetgyűlési képviselő, szerkesztő. A KALOT egyik szervezője volt Nyugat-Magyarországon. 1939 és 1941 között a helyi Hangya Szövetkezet ügyvezetője volt, 1941-ben a Magyar Parasztszövetség egyik megyei vezetőjévé választották. 1942-1943-ban katonaként szolgált. A háború után a Keresztény Demokrata Néppárt újjászervezésében vett részt, 1945. februárban a párt országos vezetőségébe került, de hamarosan átlépett a Független Kisgazdapártba. 1945. áprilisban az FKgP Sopron vármegyei szervezetének elnökévé választották. 1945. június 24-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja lett. Képviselői mandátumát 1945. november után is megtartotta. 1947 tavaszán a Nyugat-Dunántúlon hozzákezdett a Demokrata Néppárt újjászervezéséhez. Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után 1947 júniusában illegálisan elhagyta az országot. 1951-től a Szabad Európa Rádió mezőgazdasági

hogy ugyanakkor a Pálffy, Slachta Margittal[298] együtt Supka Géza[299] pártjának listáján jelöltette magát a nemzetgyűlési választásokon, és Slachta így is került be a Parlamentbe.

JI: Az a Polgári Demokrata Párt volt?

KS: A Polgári Demokrata Párt, de az érdekes az, hogy abban az időben Supka Géza volt a szabadkőműves páholy nagymestere. Slachta pedig szerzetes[300], és köztudomású, hogy az akkori rend szerint a szabadkőműves tagság kiközösítést jelentett az egyházból. Ezt az együttműködést azonban Mindszenty nem kifogásolta. Tudniillik Slachta legitimista volt; azt hiszem, hogy Mindszenty is az volt szíve mélyén. Olyan ábrándokat dédelgetett, hogy másképp alakul majd a helyzet. Az 1945-ös választásokra természetesen Barankovics sem jelöltette magát. Ő akkor a Pénzintézeti Központnál volt valamilyen sajtóelőadó, nagyon szerényen élt.

JI: Visszamehetett volna akár a Magyar Nemzethez vagy máshova, nem volt erre lehetősége?

KS: Ő nem akart, mert már akkor elkötelezettnek érezte magát az elvállalt feladata mellett, és más pártoktól mindenképpen független akart maradni. Illyés Gyula is a Pénzintézeti Központnál volt akkor, neki is ez volt a kenyérkereső állása, Pistának is.

---

műsorainak bemondója, szerkesztője, rovatgazdája Bálint gazda néven.
(Forrás: http://szer.oszk.hu/szemelyek/czupy-balint)

[298] *Slachta Margit* (Kassa, 1884 – Buffalo, 1974), szociális testvér, politikus, az első magyar női országgyűlési képviselő. 1908-tól a keresztény nővédelem és katolikus szociális munka területén dolgozott. 1918-tól az általa szervezett Keresztény Női Tábor élén állt. 1920-tól nemzetgyűlési képviselő. 1940 és 1945 között sokat tett az üldözöttek mentéséért. A második világháborút követően a Demokrata Néppárt Pálffy-féle ágával és a Polgári Demokrata Párttal (PDP) kötött hármas választási szövetség révén pártonkívüli jelöltként 1945-ben a PDP listáján jutott be ismét Nemzetgyűlésbe. 1947-ben a párttá alakult Keresztény Női Tábor jelöltjeként került be újra az Országgyűlésbe. (Az ő választói körzetében a DNP nem állított jelöltet.) 1949 nyarán illegálisan elhagyta az országot, 1953-tól az USA-ban élt.

[299] *Supka Géza* (Budapest, 1883 – Budapest, 1956) régész, művészettörténész, író, folyóiratszerkesztő, politikus. 1926-ban megindította és 1939-ig, a betiltásig szerkesztette a *Literatura* c. irodalmi és kritikai folyóiratot. A második világháború idején, 1944-ben ellenállási szervezetet irányított. 1946-tól szabadkőműves nagymester, a Polgári Demokrata Párt egyik alelnöke, pártján belül a balszárny vezetője lett. Áprilisban beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Az év végén rendezett 1945-ös választásokon bár indult, de nem jutott be, az 1947-es választásokon azonban már igen. 1949 elején, noha szimpatizált a folyamatokkal, mégis az 1949-es választás előtt pár héttel lemondott képviselői mandátumáról és visszavonult a közélettől. (Wikipédia)

[300] A *Szociális Testvérek Társasága* nem hagyományos szerzetesrend volt, hanem annál kevésbé kötött társasági forma: egyházjogi meghatározással „magánjogi fogadalmat tevő világi nők társasága". Tagjai hároméves kiképzést követően tíz évig évenként tettek éves, majd ezután örök, úgynevezett egyszerű magánfogadalmat. Szabályzatuk szerint nem lehetett saját tulajdonú vagy saját nevük alatt vezetett intézményük, de a Társaság hivatásos és képzett munkatársakat adott egyházi és világi (szociális és egyéb) munkakörökbe egyaránt.

Az említett pénteki beszélgetéseken véleményeket cseréltünk, gyakran közös álláspontot alakítottunk ki. Ilyen volt az, hogy tényként fogadtuk el a jaltai egyezményt[301], illetve azt, hogy szovjet érdekszférába tartozunk. Alapállásunk volt, hogy ennek meghatározó konzekvenciái vannak, amit tudomásul kell venni. Azt hiszem, hogy Mindszentynek itt volt a nagy tévedése, hogy ő ezt nem hitte el. Ő a nemzetközi helyzet gyors megváltozásában reménykedett. Nem számolt azzal, hogy hosszú távra kell berendezkedni, hogy csak sokára várható egy fordulat, s hogy most arra kell törekedni, hogy ha majd valamikor bekövetkezik a várva várt fordulat, akkor a magyar nép és a magyar egyház helyzete minél kedvezőbb legyen. „Aki időt nyer, életet nyer."

Mindszenty tévedett a terminusokban. Tudom, mert Ijjas Antal volt az ő íródeákja, aki remek publicista volt, a Nemzeti Újságnál és az Új Nemzedéknél dolgozott, később a KALOT sajtóosztályán. Jó tollú valaki volt Ijjas, és az az érzésem, hogy Mindszenty több megnyilatkozását ő írhatta. Ő részt vett ebben a társaságban, és a vele folytatott beszélgetésekből lehetett látni azt, hogy Mindszenty félretájékozott, és hogy mi határozza meg az ő felfogását. A prímás egyházfői magatartásával legalább egyenrangú szerepet vindikált magának a homo regiusi vonalon, tehát a magyar politikai élet és közélet irányítása terén is. Másik látványos összeütközésünk Mindszentyvel a magyar államforma megváltoztatása, az 1946-os köztársasági törvény volt.

Még azt szeretném előrebocsátani, hogy noha nem indultunk a választáson anyagiak és megfelelő előkészületi idő híján, és a párt elegendő papírkiutalást sem kapott a propagandához (azt hiszem, a Hazánknak is csak egy vagy két száma jelent meg abban az időben), de akkor már legalább hivatalosan is elismert párt voltunk, és készültünk a jövőre. Bíztunk abban, hogy ha most nem is indulunk a választáson, azért a későbbieken még lesz szerepe a pártnak. Engem is ekkortájt, 1946 februárjában választottak meg a Végrehajtó Bizottságnak, a párt legfelsőbb vezetésének a tagjává. Ekkor, emlékezetem szerint, Barankovicson kívül a Végrehajtó Bizottság tagja volt még Karcsay Sándor, Világhy Miklós, Ugrin József, Babóthy Ferenc, Bálint József pap, Eckhardt Sándor, Bálint Sándor. Körülbelül ezekből a személyekből állt a párt Végrehajtó Bizottsága ebben az időben. Barankovics természetesen tartotta a kapcsolatot Szekfű Gyulával, őket baráti szál fűzte össze. Szekfű Gyula is szolgálatként vállalta annak idején az általa betöltött szerepet. Kodállyal nagyon jóban volt Barankovics, szóval, létezett egy olyan szellemi háttér, amelynek a politikában közvetlenül részt nem vevő tekintélyes emberek is tagjai voltak. Kodály is hívő katolikus ember volt, ezt ugyan ő nem lobogtatta zászlóként, de majdnem mindenki tudta róla. Cavallier József[302] újságíró volt, akkoriban a Külügyben volt nagykövetei címen, és voltak olyan ábrándok, hogy talán ő lesz a háború után az első

[301] Az 1945. február első felében *Jaltán tartott konferencián* döntöttek a győztes szövetséges hatalmak Európa újjászervezéséről, a legyőzött országok sorsáról, s arról, hogy az egyes győztes hatalmak mekkora befolyásra tesznek majd szert a vesztes országokban. (A konferencia idején a Vörös hadsereg Kelet-Európa nagy részét már elfoglalta és megszállva tartotta, háromszor nagyobb területet, mint a nyugati szövetségesek. A felszabadított Európa deklarációja csak kismértékben tért el a fegyverszüneti szerződésekben később rögzített befolyási övezetektől.) Wikipédia

[302] *Cavallier József* (Budapest, 1891 – Budapest, 1970) újságíró, szerkesztő. Fiatalon a keresztényszocialista mozgalom tagja, később az Országos Szociálpolitikai Intézet főtitkára. A zsidótörvények

vatikáni követ. Szóval, Barankovics Pista tartotta a személyi kapcsolatokat a legkülönbözőbb irányzatokkal. Szem előtt tartotta, hogy mi a Szovjetunió érdekszférájába tartoztunk. Ez egy meghatározó tényező, aminek a konzekvenciája az, hogy mi nem kerülhetünk olyan helyzetbe – sem a párt, sem az ország –, hogy a Szovjetunióval ellenséges viszonyban legyünk. Egy korrekt, lojális külpolitikával kell elérni egy belső szabadságot, egy olyan belső demokratikus struktúrát kell kialakítani, amiben a Szovjet elegendő garanciának lát ahhoz, hogy ne erőltessen rá az országra egy totális kommunista rendszert. Nagyjából a finnországi példát szerettük volna megvalósulva látni. Mint maximum ez látszott elérhetőnek abban az időben.

Tehát elkerülendőnek tartottuk az olyan megnyilatkozásokat, tetteket, állásfoglalásokat vagy olyan látszatoknak a teremtését, amelyek veszélyeztették e cél elérésnek a lehetőségét, akárkihez is fűződtek azok a tettek vagy megnyilatkozások. Akkor úgy látszott, ez az a maximum, amire reálisan lehet törekedni. Ennek volt a része, hogy Barankovics – felkérésre – adott egy nyilatkozatot az Új Szó című lapba, a szovjet hadsereg a lapjába.[303] Az interjúban különböző kérdéseket tettek föl neki, és Barankovics nagyon kiegyensúlyozott, jó válaszokat adott ezekre. Mindszentyt már maga az a tény fölháborította, hogy Barankovics egy orosz tulajdonú lapba interjút ad. Akkor kezdték egyesek terjeszteni a magyar közvéleményben, hogy Barankovics orosz ügynök, mint ahogy Szekfűre is mondtak ilyen jelzőket. Pista igyekezett

---

által érintett katolikusok védelmére alakított Magyar Szent Kereszt Egyesület ügyvezető főtitkára, majd elnöke (1939–1944). Angelo Rotta pápai nuncius bizalmasaként számos üldözöttet mentett meg, bújtatott el (1944–1945), a nyilasok többször elfogták, megkínozták. A II. világháború után a Külügyminisztérium konzuli osztályának vezetője (1945), rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1945–1947), később munkahelyéről elbocsátották, nyugdíját megvonták (1948). Óraadásból, alkalmi fordítói munkákból élt.
Forrás: http://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/farkasreti-temeto/cavallier-jozsef/

[303] *Új Szó:* A Vörös Hadsereg, mégpedig annak politikai osztálya először 1944. szeptember végén jelentetett meg magyar nyelvű lapot *Magyar Újság* címmel a hadseregükben szolgáló magyar katonák számára. Az első számot még Lembergben nyomták. Részben ennek utódja lett az 1945 februárjában indított *Új Szó*, amelyet már Budapesten adott ki szintén a Vörös Hadsereg, de immár a magyar lakosság számára; kezdetben hetente háromszor, majd 1945 szeptemberétől naponta egészen 1948. április 4-ig. – Barankovicsnak az említett nyilatkozata az Új Szó 1946. jan. 26-i számában jelent meg. A lapnak az az oldala, amely ezt közli, fennmaradt Nagy T. hagyatékában is. (OSZK Kézirattár 216/75).

Arra az újságírói kérdésre, hogyan szemléli a párt [DNP] a szovjet-magyar viszonyt, Barankovics, mint a párt főtitkára ezt a választ adta: „Arra törekszünk, hogy alapvető nemzeti érdekeinket és aspirációinkat a világ sorsát intéző nagy szövetségesek harmonikus érdekeibe kapcsoljuk be. A szovjet-magyar viszony alapjait tények határozzák meg. E tények főbbjei a következők: a Szovjetunió és Magyarország között nem merült fel reálpolitikai ellentét, tehát egy bűnös klikk jogos indítóok nélkül üzent hadat a Szovjetuniónak; közvetlenül a Szovjetunió elhatározásaképpen kaptunk fegyverszünetet; a szovjet hadsereg űzte ki országunkból a hitleri seregeket; a Szovjetunió csapatai országunkban tartózkodnak; a közel kétszázmilliós győztes Szovjetunió a legyőzött, kis Magyarországnak szomszédja lett; a békekonferencián most a Szovjetunió mint győztes világhatalom hallatja a szavát sorsunk meghatározásában. A szovjet-magyar viszonyt tehát olyan reálpolitikai szükségesség határozza meg, amelyet a magyar belpolitika világnézeti ellentéteinek és párthullámzásainak érinteniük egyáltalán nem szabad. Országunk külső függetlenségének és belső szabadságának érdekében minden tőlünk telhetőt meg kell tennünk, hogy a szovjet-magyar viszonyt a kölcsönös egyetértés és a kölcsönös bizalom szilárd alapjára helyezzük."

a személyes kapcsolatain keresztül megértetni az egyháziakkal is azt, hogy itt a közjogi és közéleti egyházi szereplések helyett a járható utat kell választaniuk: az egyház pasztorális szerepének kell eleget tenni, és azt kell megvédeni. Tehát, az igehirdető egyház szerepét kell vállalni, és nem pedig a közjogi és közéleti egyháznak a szerepét. Barankovics az egyházon belül is igyekezett megértetni, hogy nem szabad olyan nyilatkozatokkal veszélyeztetni az előbbi koncepciót, amit aztán később ürügyként fel lehet használni nem csak a párt, de az egyház elleni támadásokban is. Például emlékszem, amikor a magyar kormány először ment ki majdnem testületileg Moszkvába, látogatást tett a Sztálinnál, ennek eredménye lett, hogy utána megtörtént a diplomáciai kapcsolat felvétele a szovjet részről a magyar kormánnyal. Ez még a békekötés előtt történt, és ez fejlődést jelentett a helyzetünkben. Más dolog csak megszállónak lenni, és más dolog diplomáciai kapcsolatban lévőnek lenni. Utána nemsokára Nagy Ferenc elkövette azt a hibát, hogy a magyar kormány [1946 júniusában] kiment Trumanhoz[304]. Nagyon jól emlékszem, hogy Barankovics ezt próbálta megakadályozni.

Barankovics azt tanácsolta, hogy most ne menjen a kormány mint ilyen ki, mert ez a Sztálinnál súlyos bizalmatlanságot fog kiváltani, tudniillik akkor már kezdtek a hidegháborús szelek fújni, és ennek kedvezőtlen hatása lesz az ország jövőjét illetően. Varga Bélán keresztül próbálta elérni, hogy ne ugyanolyan rangú delegáció utazzon az Államokba. Mert ez sok bajt fog okozni. Ennek ellenére elmentek, sőt az a gikszer is megtörtént, hogy Rákosi Mátyás is velük utazott, akinek azonban nem volt még akkor állami funkciója. És a Trumannál, erre hivatkozva – Rákosit leültették az előszobában, és nélküle tárgyalt a magyar küldöttség. Ez tény. Ez nem csak a Rákosival szemben volt sértés, de a Rákosi ezt nyilván remekül tudta tálalni Moszkva felé: ki tudja ezek mi mindenről tárgyaltak – és őt ezért nem hívták be… Ugyanakkor az amerikaiak az egészet valószínűen egyszerűen jogi kérdésnek tekintették: Truman a magyar kormány tagjaival tárgyal, Rákosi pedig nem tagja a kormánynak.

Azután itt volt az 1946. I. törvénycikk, a köztársasági államformáról szóló törvénycikk. Ekkor Eckhardt Sándor felolvasott egy nyilatkozatot, amit Barankovicsék nagyon ügyesen fogalmaztak meg. Először is Mindszenty azt kívánta volna, hogy a Néppárt álljon ki a királyság mellett.[305] Az Eckhardt Sándor által felolvasott nyilatkozat pedig azt mondta, hogy a Demokrata Néppárt a keresztény államszmét akarja megvalósítani. Ez megvalósítható mind királyságban, mind köztársasági államformában. Tekintettel azonban arra, hogy a választásnál egyik párt sem tette kérdésessé az államforma kérdését, tehát a választók a szavazatok leadásával e fölött nem dönthettek, ezért nem tartja ezt a parlamentet illetékesnek az államforma kérdésében való döntésben, hanem népszavazást kíván. Ez Mindszentyt nem elégítette ki, és Slachta teljes mellszélességgel kiállt a királyság államformájának a megtartása mellett. A

[304] *Harry S. Truman* (1884–1972) az Amerikai Egyesült Államok 34. alelnöke és 33. elnöke (1945–1953).

[305] E kérdés szempontjából tanulságosak P. Nagy Töhötöm 1946. jan. 23. és febr. 14. közötti naplóbejegyzései, valamint P. Kerkai Jenő Mindszenty prímáshoz írt, 1946. jan. 28-án kelt levele a köztársasági államforma kérdésében. Lásd: Nagy Töhötöm: Napló 1945–46, kapcsolódó dokumentumokkal. EFO Kiadó és Nyomda, 2019., pp. 98–105 és 254–255.
Online: https://mek.oszk.hu/16700/16719

királyság eltörlésével a homo regius, a zászlósúr cím alól kihúzódott a jogi alap. Egyre gyűltek azok a szempontok, amelyek Barankovics és a prímás közötti helyzetet élezték. És ugyanakkor gyűltek a felhők is. Pista egyszer egy ilyen pénteki értekezleten elmondta, hogy fölkereste őt az angol követségről egy katolikus tanácsos, és nyomatékosan kérte, beszéljen a prímással, mert az amerikai követ egyszerűen a hidegháború eszközeként használja az egyházat, mint bázist, és nincs mögötte semmiféle olyan politikai fedezet, amely az egyházat megvédhetné, és ne adja magát oda eszközül. Ez egy szabadkőműves valaki volt.

Előző beszélgetésünk részeként meg kellett volna említenem még az ebből az időből való tevékenységi köröm közül az Actio Catholica kulturális szakosztályával való kapcsolatomat. Az Actio Catholica, mint tudvalevő, a püspöki karnak egy világi szervezete, amelyiknek az a célja, a Szentszék azért hívta létre, hogy a világiak apostolkodását, a közéletben való szerepélését bátorítsa. A Katolikus Akciónak van egy országos szervezete, van országos központja, amelynek mindig egy püspök az elnöke, azután van 3-4 szakosztálya, ezeknek az élén világi emberek állnak. Egyik ilyen szakosztály a kulturális szakosztály, amelynek a vezetője Perneczky Béla[306] volt, a Földművelésügyi Minisztérium főosztályvezetője, elkötelezett katolikus ember, és ő a titkárral, Lénárd Ödön[307] piaristával, akit később még említeni fogok, mert hosszú börtönbüntetést szenvedett, létrehoztak egy társadalompolitikai munkacsoportot, amelynek az volt a célja, hogy foglalkozzék a keresztény politikai álláspont kialakításával. Ebben többen részt vettek az én akkori fiatal ismerőseim és barátaim közül, például Karcsay Sándor, Világhy Miklós, és ez a szakosztály megjelentetett kiadványokat, meg előadás-sorozatot tartott a keresztény politikáról, keresztény demokráciáról, szociális tanításokról, elég nagy közönség előtt. Volt az Actio Catholica központjának egy nagy előadóterme, az mindig zsúfolásig megtelt katolikus értelmiségiekkel. Az itt tartott előadások anyaga meg is jelent egy könyvben, Kereszténység és demokrácia[308] címmel. E szakosztály munkájában én is részt vettem, és ezt azért is említem, mert például egy érdekes emlékem kapcsolódik hozzá: Akkor találkoztam a református Makkai László[309] történésszel, aki – gondolom – a párizsi béketárgyalások kapcsán mint szakértő a háború után nem sokkal

[306] *Perneczky Béla* (1903–1993) jogász, egyetemi magántanár. A Földművelésügyi Minisztériumban létrehozta az Actio Catholica helyi kulturális szakosztályát, és a Társadalmi Munkacsoport keretében rendszeres vitákat tartottak az alapvető politikai és gazdasági kérdésekről, illetve írásos tanulmányokban foglalkoztak a demokrácia és kereszténység problematikájával. 1948-ban, az ún. „FM-perben", a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselői ellen indított koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban kegyelemmel szabadult, de csak 1958. júniusában tudott újra elhelyezkedni. (1964-ben, Dobi István közbenjárására született egy személyére szóló kormányhatározat, hogy 1948. július 7-től 1958. június 21-ig terjedő időt a nyugdíjának kiszámítása szempontjából munkaviszonyban töltött időnek kell tekinteni.)

[307] *Lénárd Ödön* (Budapest, 1911 – Kismaros, 2013) piarista szerzetes. A kommunizmus idején háromszor (1948, 1961, 1966) tartóztatták le és ítélték el koncepciós perekben. Az ebben a korszakban letartóztatott papok közül ő töltött leghosszabb időt börtönben, összesen 19 évet és három hónapot; a papok közül ő szabadult utolsóként, 1977-ben, VI. Pál pápa közbenjárására.

[308] Az ankét anyaga (a bevezetővel együtt 9 tanulmány) megjelent a Szent István Társulatnál 1946 őszén, de a megjelenés után a példányok nagy részét elkobozták.

[309] *Makkai László* (Kolozsvár, 1914 – Budapest, 1989) református történész, egyetemi tanár.

már kint volt Franciaországban, és hazatérve lelkesen említette nekem, hogy egy bőröndre való anyagot hozott a Katolikus Akció ottani működéséről, a munkáspapok tevékenységéről, ami akkor egy nagyon modern gondolat volt. El volt ragadtatva Suhard[310] bíborostól, aki egy nagyon modernül gondolkozó, az élet modern problémáival számot vető főpap és teológus volt egy személyben. Makkait valahogy megihlették a francia Katolikus Akcióval kapcsolatos tapasztalati, a kereszténység megújulásának a tényezőjét látta ezekben, és ezért kapcsolatot keresett a magyar Actio Catholicához, és én annak idején összehoztam őt az AC említett társadalompolitikai csoportjával. Mindenesetre, azt hiszem, később ez a kapcsolat elhalt, mert a református egyházban nem látszottak akkor nyomai ennek a tevékenységnek. Ezzel ezt a kis kiegészítőt lezárnám, tehát az egyházközségi és a pártmunka és az élethivatást jelentő közigazgatási munkám mellett ez is egy ilyen területe volt a katolikus élethez való kapcsolódásnak.

Most visszakanyarodnék a politikai részhez. Említettem, hogy a 45 utáni időkben Barankovics milyen jószolgálatokat próbált tenni az egyház és az akkori politikai pártok felé, én pedig valahogy nem tudtam sehogy sem belenyugodni abba, hogy ilyen feszült a helyzet a hercegprímás és köztünk. Most már szabad így mondanom, hogy köztünk, mert akkor már végrehajtó bizottsági tag voltam a pártban, még ha jelentéktelen vezetőségi tagja is, de az említett pénteki találkozókon akkor már kiépültek Barankoviccsal a személyes kapcsolataim, és így értesültem ezekről a nézeteltérésekről. Ez a tartósnak tűnő feszültség elég szokatlan volt számomra, mert Erdélyben a jó szándékú keresztény emberek között nem fordult elő, hogy ne tudtak volna közös nevezőre jutni a közös ügy érdekében, ami akkor ott a kisebbségi sorsban élő magyarság sorskérdéseit jelentette. Említettem korábban Mezgár Lajosnak, a budafoki prépostnak a nevét, aki kitűnő, szociális érzékkel rendelkező ember volt, volt teológiai tanár, művelt, és vele is sokat beszélgettünk erről, és elhatároztuk, hogy valamit tennünk kell annak érdekében, hogy ezek az ellentétek elsimuljanak. Neki mint elég tekintélyes papnak sok személyes kapcsolata volt, és ő vállalta ezt a diplomáciai szerepet, hogy megpróbál segíteni. Akkor történt, hogy összeismertettem őt Barankovics Istvánnal: egyszer meghívtam magunkhoz mindkettőjüket egyszerre. Ennek aztán az lett a folyománya, hogy a pártnak a már említett vezetősége, beleértve Eckhardt Sándort és Bálint Sándort, Budafokon tartottunk egy teljes napos megbeszélést a plébánián Mezgárnál, ahol újra átbeszéltük az összes kérdést. Ez a 46-os év folyamán történt. Egy vasárnap volt ez, emlékszem, Mezgár tartott nekünk szentmisét; a feleségemék meg Mezgár húga, aki egyben a plébánia házvezetőnője is volt, főztek egy egyszerű ebédet (abban az időben még elég nehézkes volt a beszerzés). Latolgattuk, mit lehet tenni. Egyértelműen látszott ugyanis, hogy Mindszentynek a Barankovics iránti bizalma megfogyatkozott – úgy látszik, sértve érzete magát a korábbi viták miatt. Ekkor Mezgár fogalmazott velünk közösen, tehát beleegyezésünkkel, egy bizonyos nyilatkozatot, amit igen sokan aláírtunk a fiatalok közül, akik részt vettek a szociális mozgalmakban vagy az egyetemi Mária kongregációban, amelyben vállaltuk a katolikus keresztény elkötelezettséget, tehát azt, hogy ezek a mi törekvéseink is a párton belül, és ez garancia lehet arra, hogy nem

[310] *Emmanuel Célestin Suhard* (1874–1949), reimsi, majd párizsi érsek.

teszünk olyat, ami az egyház kárára volna. Ezt aztán Mezgár eljuttatta Mindszentyhez, és emlékezetem szerint Karcsay Sándorral együtt folytatott egy beszélgetést a mi nevünkben a hercegprímással e tárgyban.

Mindszenty Budafokon

Így kezdett alakulni valami, ami reménykeltőnek tűnt, aztán ezt próbáltuk megerősíteni azzal, hogy később Budafokon rendeztünk – nem kifejezetten csak e célból természetesen, de ez is mellékcélja volt – egy úgynevezett eucharisztikus napot[311], ahol óriási tömeg jött össze. A jól megszervezett budafoki egyházközség képezte a gerincét, de Csepelről, Albertfalváról és Érdről is jöttek az emberek, több mint ezren vett részt ezen a rendezvényen: Emlékszem, a Törley pezsgőgyár töltőtermében volt középen egy szembemiséző oltár, és Mindszenty ott tartott szentmisét. Az egyik felkért szónokunk Badalik Bertalan[312] volt, a Domonkos-rend akkori magyarországi főnöke, későbbi veszprémi püspök, a másik pedig Varga László ügyvéd barátunk, aki szabad, független ember volt. Én, megmondom őszintén, nem tartottam célszerűnek, és erről meg is állapodtunk Mezgárral, hogy én legyek a világiak részéről a szónok, mert akkor én még Rajk belügyminisztériumában voltam állásban, és ez eléggé provokatív lépés lett volna, Varga pedig ügyvédként független ember volt. Elég az hozzá, a mise után volt egy katolikus gyűlésszerű rendezvény, és a közönség meghallgatta mindhármuk beszédét. Meg kell őszintén mondanom, hogy nekem Mindszenty beszéde tetszett a legkevésbé. Nem azért mondom, mert most talán divat lenne őt szapulni, de valóban nagyon élesen figyeltem. Érdekesebb volt, tartalmasabb, egyházias is és iránymutató volt Badalik beszéde, aki nagyon művelt, képzett ember volt, és egészen jó volt a Varga Lászlóé is.

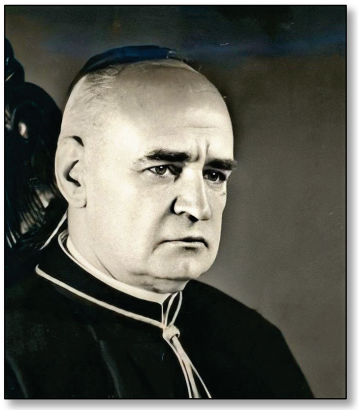

Badalik Bertalan

JI: A Mindszenty-beszédre mi volt jellemző?

KS: Abban az időben ő tudott tenni olyan kijelentéseket, amelyek közönségsikert váltottak ki, mert valamiképpen mindig érintette az egyház védelmét, szóba

[311] 1947. május 11-én rendezték Budafokon az eucharisztikus napot.

[312] *Badalik Bertalan* (Hódmezővásárhely, 1890 – Budapest, 1965) 1908-ben lépett be a Domonkos-rendbe, 1914-ben szentelték pappá Grazban. A magyar Domonkos-rendtartomány tartományfőnöke 1938-1946 között. Veszprémi püspökké XII. Piusz pápa 1949. június 10-én nevezte ki. Az 1956-os forradalom miatti politikai megtorlások egyik utolsó lépéseként, 1957. augusztus 15-én elmozdították a Veszprémi Egyházmegye éléről, és Hejcére internálták. (Kálmán Péter Peregrin)

hozta az egyház ellen akkor már jelentkező támadásokat, az egyesületi és sajtókérdés vonatkozásában felmerülő sérelmeket és követelményeket; nem azt mondom, hogy túl politikai ízű volt, de túlzottan az emberek érzelmére, ellenszenvére apellált. Abban az időben, nem szabad elfelejteni, közel voltunk a háború utáni eseményekhez is, a szovjet megszálló csapatok által elkövetett atrocitások felemlegetése nem feltétlenül volt célszerű és szükséges stb. Nem volt eléggé konstruktív a prímás beszéde, ez volt az érzésem. Nem emlékszem már részletesen vissza, de a beszéd alatt végig ez volt a benyomásom; és amikor az ünnepség után Mezgárral erről beszélgettünk, kiderült, ez nem csak az én véleményem volt. De Mindszentynek persze óriási közönségsikere volt, mert őt olyan embernek tekintette a közvélemény, mint aki az igazságot mindig bátran kimondja; és követték őt nagyon sokan lélekben.

Azután a következő hónapban[313] volt Mindszentynek az amerikai útja (amivel kapcsolatban aztán később kiderült, az emlékirataiban ezt le is írja, hogy akkor találkozott Ottó főherceggel[314]), és mielőtt kiment volna, Badalikot fölhatalmazta arra, hogy tárgyalást folytasson velünk, mert akkor már látszott, hogy Rákosi szalámipolitikájának következtében a Kisgazdapártnak nincs nagy jövője, sejthető volt már, hogy zajlik a proletárdiktatúra előkészítése, ami azután népi demokrácia néven csúcsosodott ki 1949-ben, amikor megszüntették a többpártrendszert. (A szalámipolitika először a többi pártokkal és az egyházzal szemben zajlott, kezdetben még a pártegyeduralom megszerzéséért ment, aztán később, amikor már csak egy párt létezett, átment a személyi hatalom megszerzésére.) 1947 nyarán már látszott, hogy közeleg egy új választásnak az eshetősége. A Kisgazdapárt is nagyon erősen bomlásnak indult, különböző perek zajlottak, kilépések történtek; akkor alakult meg a Sulyok-párt azokból, akik kiváltak a Kisgazdapártból, azt hiszem, Szabadságpárt néven szerepeltek.[315] Megindult egy bomlás, közben lezajlott Nagy Ferenc külföldre távozása, Varga Béláék emigrálása.

JI: Ha ezekről a saját emlékeit el tudná mondani, az jó lenne: A Magyar Közösség-per, Kovács Béla.

KS: Igen. Akkor már Kovács Béla letartóztatása is megtörtént. Látszott, hogy készül egy új választás. Ekkor már elhatároztuk, hogy a Néppárt az új választáson indulni fog, mert a Kisgazdapárt annyira szétesett. Egyrészt lehetett látni, hogy a jövőben a Kisgazdapárton keresztül (mint ahogy a 45-ös megállapodás alkalmával reméltük) vagy velük együtt nem tudjuk megvalósítani a törekvéseinket, célkitűzéseinket; másrészt megvolt az engedélyünk a választáson való indulásra, tehát ilyen

---

[313] 1947 júniusában járt Mindszenty Kanadában és az Egyesült Államokban.

[314] *Habsburg Ottó* (1912–2011): IV. Károly fia, politikus, közíró. A Páneurópai Uniónak 1936-tól tagja, 1957-től alelnöke, 1973-tól elnöke volt. 1979 és 1999 között tagja volt az Európai Parlamentnek. 1989-ben Pozsgay Imrével együtt kezdeményezte a Páneurópai Pikniket, amelynek fontos szerepe volt a Magyarországi vasfüggöny lebontásának folyamatában. Az utolsó Habsburg-trónörökös volt (Magyarországon 1921-ig).

[315] A *Magyar Szabadság Pártot* 1946. március 15-én alapította Sulyok Dezső, akit három nappal korábban tizenkilenc társával együtt a Baloldali Blokk nyomására mandátumuk megtartása mellett kizártak az Kisgazdapártból, kommunistaellenes magatartásuk miatt. Hivatalosan csak 1946. július 24-én kerültek bejegyzésre. Ezután nemsokára az új választójogi törvény Sulyok Dezsőt és társait kizárta a választhatók köréből, emiatt a párt 1947. július 27-én kimondta a föloszlását. Sulyok augusztus 14-én elmenekült az országból.

akadály már nem állt előttünk. Na, de szegények voltunk, ez volt az igazság, és a prímással való ellentét is fönnállt, tehát nagyon nehéz volt a helyzet, s az előbb említett előkészítő munkák már pontosan azt a célt szolgálták, hogy legalább ezt ez ellentétet küszöböljük ki, amennyiben ezek félreértéseken alapulnak és nincsenek más, elvi okai. A mi törekvéseink erre irányultak. Badalikot tehát megbízta a prímás, hogy folytasson velünk tárgyalásokat, és próbáljunk megteremteni egy platformot, amelyen majd egy keresztény töltetű egységes párt jelentkezhetik a következő választásokon. Én is próbálkoztam, mert én még erdélyi ifjú koromban kapcsolatban voltam az ottani szociális testvérekkel, amint említettem, a feleségem az ő intézetükbe járt, és amúgy is, én úgy ismertem az erdélyi rendtartományt, hogy ők Márton Áron legjobb munkatársi gárdáját alkották női vonalon, és amint már mondtam, én azokat a tapasztalatokat hoztam magammal, hogy a vezető politikusok és egyházi személyek, akik beosztásukat szolgálatnak tartották, mindig megtalálták egymással az együttműködés lehetőségét a közös ügy érdekében.

Ezért akkor tettem egy kísérletet Slachtáékkal, a Keresztény Női Táborral. Slachta bírta a prímás bizalmát, de teljesen a legitimizmus mellett kötelezte el magát. Én viszont arra gondoltam, hogy megpróbálom, még az erdélyi kapcsolatok révén, hátha meg tudom nyerni őket is, hogy lépjenek be a Néppártba. Ennek a feltétele szükségképpen az kellett hogy legyen, hogy Slachta Margit nem játszik szerepet, mert minek még egyszer megpróbálni azt, ami 45-ben nem sikerült? Azt hittük, hogy az idő közben megértette ezt velük. És ha jól emlékszem, Palágyi Natáliára[316] gondoltunk. Ő egy fiatalabb szociális testvér volt, aki a Keresztény Női Táborban szerepelt, úgy véltük, ő alkalmas lenne arra, hogy ebben részt vegyen. Természetesen az általunk kidolgozott platform alapján, mert azt hittük, hogy az idő és a tapasztalat megérlelte őket, talán már belátták, hogy nem járható az az út, amit ők korábban elképzeltek. Barankovics azt mondta, hogyha akarom, kíséreljem meg, de szerinte biztos, hogy eredménytelen lesz a próbálkozásom. Sajnos, neki lett igaza, mert amikor két, általam nem ismert, idősebb testvérrel (tehát nem Slachtával) tárgyaltam, és amikor én kimondtam azt, hogy a Slachta Margit helyett kire gondolunk és miért, látni kellett volna az arcukat. Akkor láttam, hogy egyfajta Jeanne d'Arc-i tudat él bennük, ilyen kiválasztottnak tekintik Margit testvért, akinek, még egyszer mondom, sok tiszteletreméltó dolga volt, de politikailag akkor a legitimizmus egy teljesen járhatatlan út lett volna. Végül is tehát ez megbeszélés nem járt eredménynyel.

Badaliknál több alkalommal jöttünk össze. Az idő távlatából nem emlékszem pontosan mindenkire, de akikre emlékszem, azokat fel tudom sorolni. Részt vett ezeken a megbeszéléseken Barankovics István, Eckhardt Sándor, Babóthy, a Kisgazdapártból Eszterhás György, valamint Perr Viktor[317], aki szekszárdi plébános és

[316] *Palágyi Natália Mária* (Budapest, 1909 – Buffalo, 2001) a Szociális Testvérek Társasága tagja, 1945-ben a Keresztény Női Tábor alapító tagja.

[317] *Perr Viktor Sixtus* (1891–1964) pap, plébános, politikus. Pécsett az Emericanum fiúinternátus igazgatója 1924–47 között. 1930–47 között a Kisgazdapárt tagja. A német megszállás után részt vett az ellenállási mozgalomban. A nyilas hatalomátvétel után Sopronkőhidára hurcolta a Gestapo. 1945–47 között parlamenti képviselő. 1947 nyarán a Demokrata Néppárt tagja lett, de a választáson

papképviselő volt a Kisgazdapártban, és komoly tekintéllyel rendelkezett. Azután a Credo[318] katolikus szervezetnek az egyik vezetője, Villax Ödön[319]. Azért került oda, mert ő is kapcsolódni akart hozzánk. A Credót a domonkosok hívták annak idején életre, ez egy katolikus férfiegyesület volt. Azután jelen volt Mezgár Lajos budafoki plébános, Karcsay Sándor és a prímás képviseletében (vagy mint megfigyelője) vett részt tárgyalásokon Endrédy Vendel[320] zirci ciszter apát. A tárgyalás során kerestük azt, hogy milyen alapon lehetne egységre jutnunk. Mi a természetjogra épülő keresztény államesmény programjával jelentkeztünk, és kezdett is kialakulni magunk között egy konszenzus, egy egységes szemlélet.

Emlékszem, volt egy érdekes epizód közben, voltak szünetek, beszélgetések, és az egyik ilyen beszélgetésben Endrédy Vendel nagyon elítélte Barankovics Istvánnak az Új Szóban, a szovjet hadsereg lapjában megjelent nyilatkozatát, és az volt a véleménye, hogy egyebek mellett emiatt is megalapozott a Barankovics iránti bizalomhiány. Ezt már említettem az előbbiekben. Amikor megkérdeztem, apát úr, olvasta-e ezt a nyilatkozatot, akkor azt felelte: nem, de mondták. Erre én elvittem neki a következő alkalommal ezt a nyilatkozatot, és mondtam, hogy szeretném, ha elolvasná, hogy van-e benne olyan, ami a katolikus egyház szempontjából elítélendő. Emlékszem, a következő alkalommal – három vagy négy ilyen megbeszélésünk volt – azt mondta: Hát kérem, ez valóban más, mint amit hallottam róla. Tehát ez is példa arra, hogyan alakulnak ki és aztán gyűrűznek tovább bizonyos ellenszenvek. De a politika más, a politika a lehetőségek művészete és a kompromisszumok művészete. Ezek a megalapozatlan ítélkezések aztán továbbgyűrűztek egyházi berkekben, és mások is átvették a Barankovics Istvánnal kapcsolatos negatív nézeteket.

Eljutottunk a végkifejlethez, mikor a Badalik, úgy látszik, beszámolt a prímásnak a velünk való tárgyalásokról és azok eredményéről, és a prímás egy hat pontból álló feltételt szabott ahhoz, hogy ez az alakulandó keresztény politikai párt a placetjét[321] elnyerje. Nem emlékszem már egészen pontosan a pontokra, de tudom, hogy olyasmi volt – hát ugye nyíltan ezt nem követelte – hogy be kellene tölteni az elnöki posztot, már nem ragaszkodott a Pálffy személyéhez, de úgy látszott, igényelte volna, hogy azt ő jelölje ki. Addig is, amíg Barankovics lemondása megtörténik. Mezgárt akarta egyházi tanácsadónak és szinte vétójoggal felruházott megbízottnak kinevezni, ami Barankovics István tevékenységének ellenőrzését szolgálta volna. Ezt még mind el lehetett volna fogadni, főleg a személy miatt, hiszen addig már

elért eredményét utólag érvénytelenítették, mivel nem indulhatott volna jelöltként az egykori Ébredő Magyarok Egyesületében viselt választmányi tagsága miatt.

[318] *Credo Egyesület* (1921–1950 [?]): katolikus férfiegyesület, a Jézus Neve Társulat tagozata.

[319] *Villax Ödön* (Karancsberény, 1899 – Madrid, 1964) agrártudományi doktor, növénynemesítő, egyetemi magántanár. Genetikát is tanított a hallgatóknak. Miután Sztálin ezt „burzsoá áltudomány”-nak minősítette és nemtelen támadások érték, távozott az országból. 1948-tól Franciaországban, 1951-től Portugáliában, 1958-tól Marokkóban dolgozott.

[320] *Endrédy Vendel*, születési nevén Hadarits Kálmán (Fertőendréd, 1895 – Pannonhalma, 1981) ciszterci szerzetes, matematika-fizika szakos tanár, a Szent Imre Gimnázium igazgatója, 1939-től a Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának elnök-apátja, a háború után Mindszenty bizalmasa. 1950-ben letartóztatták, és a Grősz-perben, 1951-ben, 14 év fegyházbüntetésre ítélték. A forradalom alatt szabadult, 1957 végétől a pannonhalmi szociális otthonban élt.

[321] *Placet*: jóváhagyás, engedély.

Barankovics és Mezgár között, aki egy nagyon reálisan gondolkodó ember volt, szinte már barátság fejlődött ki, Pista ezt el tudta fogadni. Hanem a döntő a 6. pont volt, ami úgy szólt, hogy írásban kötelezzük magunkat, hogy mindenben követni fogjuk a püspöki kar politikai utasításait.[322] Amikor ez a mondat elhangzott, mindenkiben megfagyott a vér, mert ez egyszerűen nem fogadható el. Ez egy olyan klerikalizmus, olyan visszaélés az egyházi hatalommal, ami nemcsak a magunk részéről nem volt elfogadható, de például Perr Viktor[323] azt mondta: „De kérem, a 20. század közepén, hát ez egy abszurdum." Amellett, hogy összeférhetetlen is a képviselői hivatással vagy helyzettel, mert hiszen egy képviselőnek a lelkiismerete szerint kell szavaznia a parlamentben, ha keresztény szempontból nézem a kérdést. Eckhardt Sándor professzor, aki nagyon tiszteletreméltó, viszonylag idősebb ember volt, és egyébként egyúttal nagyon szerény ember, föl volt háborodva. Harmadikként én elmondtam azt, hogy igen, vállalunk ilyen kötelezettséget, és hogyha majd a bíróság elé kerülünk, akkor azt fogják mondani, hogy nyugodjunk meg, mert a fogházigazgató jó katolikus ember. Persze a jelenlévők közül egy-ketten ha tudták, hogy ezt miért mondtam. Említettem volt, hogy a Margit körúti fegyházban voltunk lefogva, amikor ez a megnyugtatónak szánt üzenet érkezett az egyik vezető egyházi személyiségtől. Akik nem ismerték az előzményeket, nagyon furcsán néztek rám. A Mezgár azonnal azt mondta: Kérem, ez elfogadhatatlan. Tehát az, aki az egész egyeztetést összehozta, és akit mindenki episzkopabilis embernek tartott – ez azt jelenti, hogy a közvélemény várakozása szerint belőle előbb-utóbb püspök lesz –, ő is azonnal azt mondta, kérem, ez elfogadhatatlan. Ezzel ért véget az egyeztetési folyamat.

Barankovics azt mondta: Na, hála istennek, vége a vesszőfutásnak, ezzel befejeztük. Most már semmi morális kötelezettséget nem érzek ebben a kérdésben. Nem akartunk soha az egyház politikai vetülete lenni, nem akarunk egyház által irányított párt lenni. De olyan politikát akartunk folytatni, amivel, ha jól tesszük a dolgunkat a természetjog elvei és keresztény társadalomszemlélet alapján, akkor azzal közvetve az egyház érdekét is szolgáljuk.

Eljöttünk – a Thököly úton volt a megbeszélés, a domonkosok rendházában –, és ahogy jöttünk, a Keleti pályaudvar előtt volt egy kisvendéglő kerthelyiséggel, oda beültünk egy pohár sört meginni, és még ott utólag átbeszéltük a dolgot, és Barankovics István mondta, hogy „Na, hála istennek, ennek most már vége, hát látjátok most már, mi a helyzet." A történtek annyira meggyőzően megmutatták, hogy a közte és a prímás között feszülő ellentétek honnan származnak, hogy lélekben mind felsorakoztunk mellé. Ő pedig azt mondta, hogy holnap vagy holnapután lemegyek

[322] A párt támogatását a Hercegprímás a következőktől tette függővé: ha Barankovics lemond a főtitkárságról; a párt lapjának, a Hazánknak a szerkesztőbizottságát a Hierarchia nevezi ki; a párt vezetésének 40%-át Barankovics, 60%-át Mindszenty hívei közül választják; a párt minden, a világnézetet érintő kérdésben a püspöki kar irányítását követi; és végül, a DNP tanácsadóját a Hierarchia nevezi ki. Lásd: Gergely J.: A kereszténydemokrácia Magyarországon. In: Múltunk, 2007/3 p. 150., és: Szakolczai György/Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására, Gondolat, 2011. p. 287.

[323] *Perr Viktor* (Gyulafalva, 1891 – Bonyhád, 1964): plébános, kisgazdapárti képviselő.

Szegedre – az ottani ferencesekkel nagyon jó viszonyban volt, de általában is a ferencesekkel – ott nekem mindig van egy vendégszobám, kipihenem magam, és nem indulok a választáson. – Mert úgy nem akart indulni, hogy dafke, csak azért is.

Minekünk már ekkor kezdődött ez a bizonyos két malomkő közé keveredésünk. Mert akkor csak úgy indulhattunk volna, hogyha a püspöki kar akarja – mert föltételezte az ember, hogy amit Mindszenty követel, amögött ott áll az egész püspöki kar. Tehát a püspöki karral szemben indulni keresztény programmal, ez nagyon furcsa látszat lett volna.

Ezzel váltunk el. Én másnap bent voltam a Vámház körúton – most Tolbuhin körútnak hívják –, a csarnokkal srégen szemben volt az első emeleten a Néppárt budapesti központja (és volt még egy helyiségünk az Üllői úton, ott volt a vidéki szervezet, ott Eszterhás György volt, itt pedig én voltam, volt még egy gépírónő meg adminisztratív személyzet is.) Bent tartózkodtam délelőtt, amikor egyszer csak nyílik az ajtó, és papi civilben bejön egy úr, és keresi Barankovics Istvánt. Mondom, kérem, nincs itt, és tudtommal nem is fog ma bejönni, mert úgy tudom, hogy vagy elutazott, vagy el fog utazni. Azt mondja, kérem, nekem feltétlenül beszélnem kell vele... És akkor bemutatkozott, hogy ő Kovács Sándor szombathelyi püspök. Elmondta, hogy előző nap, az esti órákban volt a püspöki kar konferenciája, és az úgy döntött, hogy minden püspök azt a politikai csoportosulást támogatja, amelyet jónak lát, és a papság felé kifejezi, hogy ő az egyház érdekében ezt és ezt a pártot látja garanciának, mert ez a párt olyan politikát folytat, amely révén az egyház megtalálhatja a helyét az országban. És a szombathelyi püspök azt mondta: Én azért akarok beszélni Barankovics Istvánnal, hogy felkérjem: igenis induljanak; mert hallottuk, hogy nem akarnak indulni. Nemcsak a magam nevében jövök, hanem a Dudás[324] püspök úr – ő a hajdúdorogi görögkatolikus püspök volt – és más püspökök nevében is. Fel akarom kérni az indulásra, elmondani neki, hogy mi önöket akarjuk támogatni.

Nagyon érdekes helyzet kezdett kialakulni. A püspöki kar nem fogadta el Mindszenty hat pontját, hanem szabad kezet adott a püspököknek. A püspökök pedig, ezek szerint, így kezdtek állást foglalni. Voltak, akik azt kívánták, hogy igenis induljunk. Felhívtam Barankovicsot, létrejött a találkozás közöttük, és így megváltozott az álláspontunk: mégis indulunk a választáson. Azt viszont elhatároztuk, hogy abban a választókerületben, amelyiknek nagy része az Esztergomi Főegyházmegye területén van, ott nem állítunk jelöltet, hogy elkerüljük azt a látszatot, hogy mi dafke szembeszállunk a primással.

Az is egy érdekes helyzet volt, hogy Budafok a Székesfehérvári Egyházmegyéhez tartozott, amelynek Shvoy Lajos[325] volt a püspöke. Shvoy Lajosról úgy hírlett, hogy ő Mindszentynek az egyik leghívebb követője a püspöki karban. Shvoyt én ismertem (később majd visszatérek arra, hogyan kerültem vele közelebbi kapcsolatba). A budafoki belvárosi plébánia az egyházmegye legnagyobb plébániája volt, egész Budafokot magába foglalta, és mint plébánia, területileg tényleg a legjelentősebb plébánia volt az egyházmegyében. Shvoy püspökkel többször találkoztam. A

[324] *Dr. Dudás Miklós* (Máriapócs, 1902 – Nyíregyháza, 1972) hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök.

[325] *Shvoy Lajos* (Budapest, 1879 – Budapest, 1968) Székesfehérvár tizenhatodik püspöke.

mi választókerületünk budapesti, nagy-budapesti volt, egy része a Fejér egyházmegyéhez tartozott, de volt egy része, amelyik már az Esztergomi Főegyházmegye területére esett. Elhatároztuk akkor, hogy fölkeressük őt, és hárman leutaztunk hozzá Székesfehérvárra: Barankovics, Mezgár meg én. És bejelentettük, hogy íme, bizonyára tudomása van a püspök atyának arról, hogy egymás után jöttek hozzánk a fölkérések a püspökök részéről, hogy induljunk, de elmondtuk, hogy még a látszatát is kerülni akarjuk annak, hogy mi most dafke szembeszállunk a prímással, és nem állítunk jelöltet ebben az egyházmegyében, illetve ebben a választókerületben. Ezt szeretnénk tudomására hozni. A Shvoy erre széttárta a karjait: Uraim, le a kalappal önök előtt. Ez számomra nagyon megnyugtató, viszont kijelentem, hogy én is önöket támogatom egyházmegyém azon területén, amely más választókerületbe tartozik. Meghívott minket ebédre, ott voltunk, nagyon szívélyes volt velünk. Tehát még ő is mellénk állt.

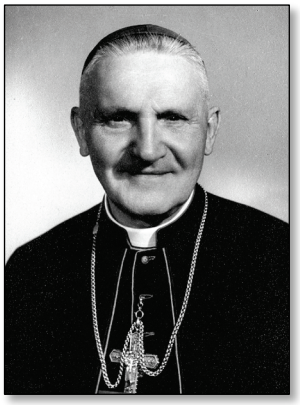

Shvoy Lajos

Akkor megindultak a választási előkészületek. Meg kell őszintén mondani, hogy a pénzügyi erőforrásainknak minden fillérjéről nem tudok, csak annyit tudok, hogy nagyon kevés volt. Azt hiszem, párt így még nem indult választáson, mint mi. Egy hetilapunk volt, akkor már a Hazánk újra megjelenhetett, és emlékszem, milyen problémát jelentett, hogy hány röpcédulát vagy plakátot tudunk csináltatni és miből. Végül, azt hiszem, bizonyos egyházi intézményektől kaptunk segítséget, talán a jezsuiták, Kerkaiék, szereztek valahonnan pénzt, de ez egészen kis összeg volt. Ez az anyagi eszköztelenség egyébként végigkísérte egész pártlétünket, úgyhogy ez a pénztelenség olyan ijesztő volt a többi nagy koalíciós párt erőforrásaihoz képest, hogy szinte nevettek rajtunk. Komolyan, annyira reménytelennek tartotta mindenki, hogy mi sikerrel szerepelhetünk. S meg kell mondanom, hogy nemcsak a reményeink, hanem a céljaink is nagyon szerények voltak. Mi arra számítottunk, hogy 10-15 képviselői helyet tudunk szerezni esetleg, ami arra lesz jó, hogy elvi ellenzéki politikát folytathassunk a parlamentben. Ez tűnt akkor reális elképzelésnek. Ez meglátszott a jelöltlistánk kialakításánál is, mert nem is hittük, hogy több képviselőnk lehet. Például, emlékszem, úgy volt, hogy Parragi György[326] a mi pártunk listáján indul. Azelőtt ő a Kisgazdapártból kivált, s most elhatározta, hogy a Néppárttal indul. Amikor megtudta, hogy Mindszenty nem támogat bennünket, és ráadásul pénzünk sincs, akkor nevetett egy nagyot, és azt mondta, ilyen szekérhez nem köti magát, mert nem

[326] *Parragi György* (Pécsbánya, 1902 – Budapest, 1963) politikus, országgyűlési képviselő, újságíró. A II. világháború alatt a Magyar Nemzet főmunkatársa és a Mai Nap újságírója volt, de írt a Független Magyarországba is. Publicisztikai cikkeiben küzdött a német befolyás és a nyilas mozgalmak ellen. 1942-ben részt vett a Magyar Történelmi Emlékbizottság tevékenységében. 1944-ben csatlakozott a Kisgazdapárthoz. 1944. március 14-én a Gestapo letartóztatta, majd a mauthauseni koncentrációs táborba szállították, ahonnét 1945. május 5-én szabadulhatott. Hamarosan nemzetgyűlési képviselő lett. 1947. február 5-én kilépett a Kisgazdapártból. 1947. július 22-én Balogh Istvánnal együtt megalapította a Független Magyar Demokrata Pártot. Ennek színeiben az 1947-es választásokon pótképviselőként jutott be az országgyűlésbe. 1951-től 1958-ig a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a tagja volt.

akar csúfos vereséget, és végül is a Balogh[327] páter pártját választotta, a Balogh-párti listán szerepelt, aztán be is került a képviselő-testületbe. Akkor már a Pfeiffer-párt[328] is működött, ami tőlünk sokkal jobbra volt, és keményebb hangot ütött meg, mert a mi pártunknak, mint említettem, a keresztény társadalomszemlélet képezte az ideológiai alapját, tehát az határozta meg a magatartásunkat is. Tehát nekünk tényleg volt elvi politikánk, és nemcsak egy akciópárt voltunk, amely bizonyos adott körülmények között, bizonyos konkrét célok tagadásával vagy elfogadásával a hatalom megszerzésére törekszik. Nekünk megvoltak az elvi alapjaink. Pfeiffer az aktuális helyzetet igyekezett kihasználni, ő nagyon közeledett politikailag a Mindszenty-féle hangszereléshez, és ezért bizonyos rétegekben, akik szintén nem a felelősségteljes politikát, hanem inkább a hangulatot szolgálták ki, nagyobb esélye volt.

Közben megindultak a választási előkészületek. A zászlóbontást – nagy szó, de hát ezt akkor így hívták –, az első nagy, nyilvános megnyilatkozást Győrött tartotta Barankovics István. Arra én is elmentem. Győrött a keresztényszociális eszmének nagy hagyományai voltak. Tekintélyes személyiségek képviselték ott ezt az eszmét, olyanok, akiket én személyesen nem ismertem: például Ernszt Sándor[329], vagy a Horthy-korszakban Közi-Horváth József[330] volt ilyen kereszténypárti képviselő, és az akkori győri püspök[331] is szimpatizált velük. A győri nagygyűlésen mondta el Barankovics pártunk programját először a nagy nyilvánosság előtt. Azután megpróbáltuk a jelöltlistánkat összeállítani. Ennek alapjául részben a régi KALOT-szervezetek szolgáltak, az említett szociális szervezetek, másrészt a Kisgazdapártból kivált vagy kikerült emberek, akik, mint Perr Viktorék és Eszterhás, köztudottan keresztény elkötelezettségűek voltak, hajlandók voltak a Néppárthoz csatlakozni. Belőlük állítottuk össze a jelöltlistát, be kellett természetesen mindenütt tölteni. Talán nem is tudtunk mindenütt annyi jelöltet állítani, ahány hely volt abban a választókerületben. Azután a jelöltjeink megpróbáltak a maguk vonalán helyileg választási gyűléseket tartani. De azt is meg kell mondanom, hogy bizony sokat nem tudtak tenni.

---

[327] *Balogh István* (Stájerlak, 1894 – Budapest, 1974) plébános, képviselő. 1933-tól plébános Szegeden. 1944. szept. 23-tól: a Kisgazdapárt egyik vezetőségi tagja, majd decembertől a debreceni ideiglenes nemzetgyűlés tagja, 1947. május végéig: a miniszterelnökség államtitkára. 1945–49: nemzet-, ill. országgyűlési képviselő. 1947. júniusában kilép a Kisgazdapártból, majd másokkal együtt megalakítja a Független Magyar Demokrata Pártot, melynek színeiben képviselői helyet szerez. 1949 tavaszán pártja maradványával csatlakozik a Magyar Függetlenségi Népfronthoz (később: Hazafias Népfront), melynek 1954-ig elnökségi tagja. 1949–1951-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja. 1950-től egyik fő szervezője a papi békemozgalomnak.

[328] *Magyar Függetlenségi Párt*: 1947. július végén – augusztus elején alapította az Kisgazdapártból március végén kilépett Pfeiffer Zoltán és köre. Az 1947-es választásokon a szavazatok 13%-át szerezte meg. Pfeiffer a személyét és pártját érő erős kommunista támadások hatására 1947. november 4-én külföldre menekült, a pártot rövidesen betiltották.

[329] *Ernszt Sándor* (Galgóc, 1870 – Budapest, 1938): kanonok, miniszter.

[330] *Közi-Horváth József* (Agyagos, 1903 – Oberhaching, Németország, 1988) pap, teológiai doktor, keresztényszociális szervező, 1935: az Actio Catholica első főtitkára, 1939-től az Egyesült Keresztény Párt színeiben országgyűlési képviselő. 1944-ben, a német megszállást követően tiltakozott a törvénytelenségek és az embertelenségek ellen. A háború után visszavonult a nyílt politizálásból. 1948-ban emigrációba kényszerült.

[331] *Fetser Antal* (Nagykároly, 1862 – Győr, 1933) 1914-től győri megyéspüspök.

Pártprogramunk kinyomtatva csak az volt, amit 45 után készítettünk, azután a Hazánkban megjelent cikk, a Barankovics-beszéd alapján. Nem voltak, nem lehettek még jól instruált, teljes homogenitással jelentkező pártszervezeteink, és a jelöltek álláspontja sem volt egységes, de hát megindultak a választási beszédek. Én is tartottam Budafokon, Csepelen pedig kint voltunk Barankovics Istvánnal és Mezgárral. Ott nem voltak túl sokan, de csupa férfiak voltak, akik a csepeli egyházközségekben is szerepet játszottak.

Hadd mondjak el itt egy érdekes epizódot, ami jellemző volt, és később többször eszembe jutott. Ott is Barankovics is beszélt, és a beszéde után kérdést tett föl valaki. A kérdés arra irányult, hogy kivonulnak-e az oroszok a békekötés életbelépése után, milyen lesz itt a helyzet stb. Tudniillik, arra az időre, a választások idejére esett a párizsi békeszerződés érvénybe lépése. A régi békeszerződések esetén ilyenkor a háború konzekvenciái megszűntek, és a megszálló csapatok, ha voltak egyes országokban, azok kivonultak, és helyreállt az állam szuverenitása, és megkezdhette az új körülmények között a békeszerződésnek megfelelő élete kialakítását. Tehát szabadon. Magyarországon mindenki azt hitte és azt várta, hogy most is hasonló módon fog lezajlani a folyamat, hogy ilyen konzekvenciája lesz a békekötésnek. (De azután az történt, hogy a békeszerződés után is, és annak következtében, Ausztriában még maradtak szovjet megszálló csapatok. És akkor a szovjet kormány szerződést kötött az akkori magyar kormánnyal, hogy az Ausztriában állomásozó csapatok utánpótlásának biztosítása céljából helyőrséget állomásoztat Magyarországon. Akkor még nem létezett a Varsói Szerződés. Nyilvánvaló volt ezek szerint, hogy nem mennek ki a szovjet csapatok.)

Barankovics az orosz kivonulást firtató kérdésre a következő választ adta, mert látta, hogy mi van a kérdés mögött. Nem emlékszem egészen pontosan a kérdésre, de a válaszra nagyon emlékszem. Azt mondta: Uraim, én tegnap este az angol követségen voltam vacsoravendég. A vacsorán részt vett két konzervatív párti angol képviselő is, akik most Magyarországon tartózkodnak. (Meg kell jegyeznem, hogy akkor már nem konzervatív kormány volt Angliában, hanem Attlee-ék[332] voltak kormányon, és Bevin[333] volt a külügyminiszter. Akkor már Churchill fultoni beszéde elhangzott, tehát már a hidegháborús szelek kezdtek jelentkezni, és mindenki azt várta, hogyha a következő angol választásokon meg fog bukni a munkáspárti kormány, és újra a Churchill kerül vissza a kormány élére, akkor Churchill és Truman sokkal erőteljesebb politikát fog a Szovjetunióval szemben folytatni, ami azt jelenti, hogy a Szovjetunió vissza fog vonulni a határai mögé. Ilyen elképzelések voltak. Ezért hangsúlyozta Barankovics, hogy két konzervatív párti képviselő volt jelen a vacsorán.) Barankovics tehát az mondta: Megkérdeztem ezt a két képviselőt, hogy mi az ő véleményük: Ha a szovjet csapatok kivonulnak Magyarországról és visszahúzódnak, akkor is itt vannak a határainkon, Kárpátalján. És hogyha a békekötés után és a mostani szavazás után alakult új magyar kormány olyan politikát

[332] *Clement Richard Attlee* (1883–1967) brit munkáspárti politikus, 1945–51 között az Egyesült Királyság miniszterelnöke.

[333] *Ernest Bevin* (1881–1951) brit szakszervezeti vezető, munkáspárti képviselő, 1940–45: munkaügyi miniszter, 1945–51: külügyminiszter.

folytatna, ami nem tetszik a Szovjetuniónak, és a Szovjetunió ennek következtében bevonulna Magyarországra – hiszen itt vagyunk a szomszédban –, akkor mit tesz a Nyugat? Tudják – kérdezte Barankovics –, hogy mi volt az angol képviselők válasza? „A Nyugat semmit sem tenne. A magyar kormány ne folytasson ilyen politikát." – Ez a kis epizód, ez a Barankovics-féle kijelentés bizony eszembe jutott 56 után, mikor Kistarcsán sétáltam az internálótáborban. Ezt csak azért mondtam el, mert a reálpolitikai és a geopolitikai helyzetünk, és mindaz, amit már megjegyeztem azzal kapcsolatban, hogy mi volt a mi célkitűzésünk, Jalta és egyebek, ezek mind így konkretizálódtak az idők folyamán.

Természetesen ezt egy politikailag tájékozatlan tömeg – ezt nem pejoratíve mondom – fel sem tudta mérni; meg sem tudták érteni igazán mindezeket a tényeket. Ezért mindig nagy felelősséggel jár, hogy a politika irányítói hogyan nyilatkoznak, mit nyilatkoznak, milyen megalapozott reményeket vagy lehetőségeket tárnak vagy nem tárnak a közvélemény elé. Nem a saját érzelmeik és vágyaik szerint, hanem a lehetőségek figyelembevételével kell szólniuk a politikusoknak.

Előre kell bocsátanom, említettem már, hogy a keresztény jelzőt kihagytuk a Néppárt nevéből, pontosan azért, mert a keresztény államesze világnézeti kérdést jelent, de nem akartuk ezt zászlóra tűzni, mert hisz a kereszténység egyházakat is jelent, tehát éppen szét akartuk választani a kettőt. Ahogy Barankovics mindig mondta: „mindent az egyház javára, de semmit az egyház terhére". Hiszen a politika jelenthet olyan kompromisszumot, ami nem szabad, hogy terhelően érintse az egyházat. Mert a politika a lehetőségek művészete. A politikus nem tehet meg mindig mindent, amit egyébként akarna. Tehát ezért hagytuk le a keresztény jelzőt a párt nevéből.

Elhatároztuk azt is, hogy pap-képviselőnk ne legyen. Ennek ellenére, emlékezetem szerint, volt két tekintélyes pap képviselőjelöltünk, akik azért vállalták csak a jelölést, hogy ezzel is hangsúlyozzák a közvélemény előtt a mellettünk való kiállásukat. Az egyik volt Perr Viktor, a másik pedig Károlyi Bernát[334] ferences házfőnök, azt hiszem, akkor Kecskeméten; és aki Barankovicsnak személyes barátja is volt. Később én is megismertem. Ők ketten vállalták a képviselőjelöltséget, de azzal a tudattal, hogy amennyiben megválasztanák őket, lemondanak mandátumukról.[335]

[334] *Károlyi Bernát*, született Krausz Ádám (Almáskamarás, 1892 – Budapest, 1954) ferences szerzetespap. 1929-ben indult kínai misszióba. 1936-tól 1938-ig a paokingi magyar ferences misszió vezetője. Missziós iskolát alapított, magyar–kínai szótárt szerkesztett. 1938-ban betegség miatt visszatért Magyarországra, Budapesten és Kecskeméten volt házfőnök. 1944-ben embermentő tevékenységet végzett. 1946-ban demokrácia-ellenes izgatás vádjával rövid időre letartóztatták. Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon a Demokrata Néppárt színeibe indult. Az Országgyűlés megalakulásának másnapján azonban lemondott megbízatásáról, de továbbra is vezetője maradt a keresztényidemokraták kecskeméti szervezetének. 1949-ben újra letartóztatták, 1950-ben kémkedés és hazaárulás vádjával 15 év fegyházra ítélték, börtönkórházban halt meg.

[335] Perr Viktor ugyan körzetében a legtöbb szavazatot kapta, de jelöltségét utólag érvénytelenítették, ezért nem jutott mandátumhoz. A Demokrata Néppártnak volt egy harmadik katolikus pap képviselőjelöltje 1947-ben: *Bartha Béla* (1897–1972), ő valóban mandátumhoz jutott, de az Országgyűlés megalakulásának másnapján a mandátumáról lemondott.

Így jutottunk el, röviden összefoglalva, magához az 1947-es választásig. Ez augusztusban volt, emlékezetem szerint. A választásra felkészültünk. Minden választásnak megvan a maga forgatókönyve vagy liturgiája, ha úgy tetszik, vannak szavazatszedő bizottságok, szavazatszámláló bizottságok. A pártoknak delegálniuk kell mindenüvé egy-egy jelöltet, akik ellenőrzik a választás tisztaságát stb., és ezért szükségképpen egy választási apparátusnak kell működnie, míg a választás tart. A budapesti apparátusnak én voltam a vezetője, a vidékinek pedig Eszterhás György.

Még valamit meg kell említenem: Mai napig tisztázatlan körülmények között megjelent az utcákon egy plakát, amely szerint a Demokrata Néppárt nem indul a választáson, ezért felszólította a választókat, hogy a „Keresztény Pártra" adják a szavazatokat. Varga Károly néven – később, még 56-ban is előjött ez a név! – félrevezető plakátok jelentek meg, amivel még inkább zavart akart kelteni.[336] Hogy ezt pontosan ki csinálta, ezt ma sem tudom, de még ilyen akció is volt, amit nagyon nehezen tudtunk ellensúlyozni, mert röpcédulánk rettenetesen kevés volt, egyszerűen nem volt pénzünk ezeknek az előállítására. De azért voltak lelkes fiatal egyetemi hallgatók és mások. Az ő vezetőjük, emlékszem, Márkus László[337] volt, újságíró, a Magyar Kurírnak[338] lett később a főszerkesztője, a katolikus kőnyomatosnak. Most is a Lapkiadó Vállalatnál dolgozik valahol, sajtószemlét készít, tudtommal. Abban az időben még egyetemi hallgató volt. Szóval, szerveztünk egy csoportot a választás kiértékelésére is, mert időnként megtudtuk azt, hogy megközelítőleg milyen eredmények érkeztek be országosan, ezt figyelemmel kísértük. Ez a kis csoport a Vámház körúton működött a szavazás napján. Napközben valaki – autója nem volt egy sem a pártnak, de azért volt néhány lelkes ember – rendelkezésünkre bocsátotta a saját autóját. Akkor még nagyon kevés gépkocsi volt az országban. Nekem is állt egy a rendelkezésemre, és azzal jártam a kerületi választási központokat, és ellenőriztem időnként, hogy rendben folyik-e a szavazás. Minden kerületben volt egy választási bizottság, és voltak a szavazatszedő bizottságok a szavazóhelyiségekben.

Akkor hallottam először a kék cédulákról. Éppen az I. kerületben, a Krisztinában voltam, délután 3-4 óra között lehetett, bementem a kerületi elöljáróságra, ott volt a

---

[336] Úgy tűnik, egyes helyeken, például Diósdon, szavazni is lehetett egy bizonyos a „*Keresztény Pártra*". Lásd: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Az_en_diosdom/pages/004_hat_es_fel_evtized.htm, de valószínűbb, hogy a dr. *Varga Endre* által elnökölt „*Katolikus Néppárt*"-ról van itt szó, amely a kommunista párt ösztönzésére alakult meg, a jobboldali, katolikus választók megosztásának céljából. Részletesebben lásd: Pánczél Hegedűs János *Mindszenty 1956* című könyvéből. Kiadó: NKE Szolgáltató Kft. 2015. 117–118 old. online: https://antk.uni-nke.hu/document/akk-uni-nke-hu/MTKK_PanczelHJ_Mindszenty_1956.pdf -- Páncél Hegedűs ebben a művében azt állítja, hogy „Varga Endre pártja Kádár János kérésére jelentkezett már 1947-ben is, […] Münnich Ferenccel közösen alakították ki a párt koncepcióját, politikai programját is, és a belügyminisztérium adta a helyiséget, a technikai segítséget a működésükhöz, ahogyan az engedélyt is."

[337] *Márkus László* (Herend, 1923 – Budapest, 2003) középiskolai tanár végzettségű újságíró. 1951–1956: börtönben. 1962-től az Új Ember munkatársa, 1971-től 1980-ig a Magyar Kurír főszerkesztője volt.

[338] *Magyar Kurír*: 1911-től a Magyar Katolikus Egyház félhivatalos lapja, hírszolgáltatója.

választási bizottság, és kerestem az emberünket, amikor két szociáldemokrata választási megbízott hozott be egy embert meglehetősen keményen markolva; ott leszedték róla a zakóját és kirázták, és kb. 40 darab kék cédula esett ki a ruhájából, és kezdték jegyzőkönyvezni ezt. Azt tudtam, hogy arra volt lehetőség, hogy aki nem tud valamilyen oknál fogva az állandó lakóhelyén szavazni, az a kerületi elöljáróságoknál ezt bejelenheti, és akkor kap egy igazolást egy kék cédulán, és evvel szavazhat a tartózkodási helyén. De hogy ebből a lehetőségből egy óriási akció szerveződött, a választási csalásnak egy ilyen eléggé primitív formája, ez aztán ki is derült. Talán el sem hittem volna, ha nem látom a saját szememmel. Délután négykor – azt hiszem, hatkor zártak a szavazóhelyiségek – ennél az embernél még ennyi volt! Tehát, ez az ember járta Budapesten sorra a szavazóhelyiségeket, és mindenütt leadott egy-egy szavazatot. De nem ő volt az egyetlen, utólag kiderült, hogy teherautókon szállították ezeket a „kékcédulás" embereket vidékre, és mindenütt leszálltak, és adták le a szavazatokat.

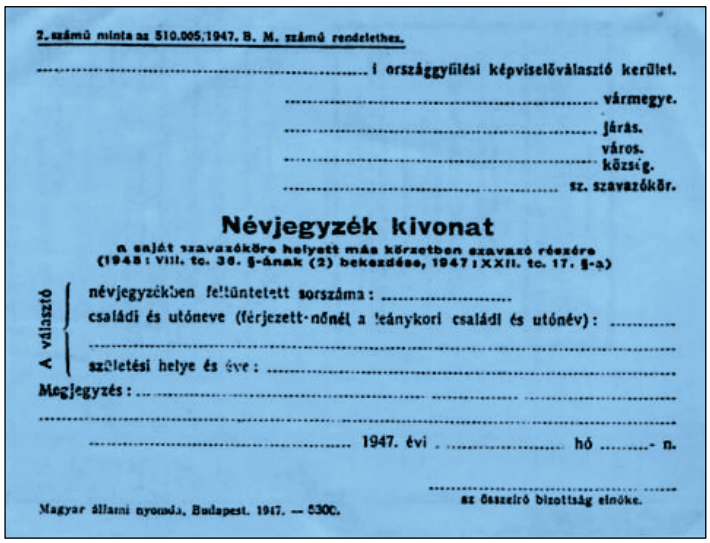
2. számú minta az 510.005/1947. B. M. számú rendelethez.

..... i országgyűlési képviselőválasztó kerület.
..... vármegye.
..... járás.
..... város.
..... község.
..... sz. szavazókör.

Névjegyzék kivonat

a saját szavazókörére helyett más körzetben szavazó részére
(1948: VIII. tc. 36. §-ának (2) bekezdése, 1947: XXII. tc. 17. §-a)

A választó
névjegyzékben feltüntetett sorszáma: .....
családi és utóneve (férjezett nőnél a leánykori családi és utónév): .....
.....
születési helye és éve: .....

Megjegyzés: .....
.....

..... 1947. évi ..... hó .....- n.

.....
az összeíró bizottság elnöke.

Magyar állami nyomda, Budapest. 1947. — 530C.

Ideiglenes választói névjegyzékkivonat („kékcédula")

E közjáték ellenére késő este rettenetes ijedelem vett rajtunk erőt – Eszterhás Györggyel telefonon tartottuk a kapcsolatot –, mert a beérkező részeredmények azt mutatták: Vezetünk! A rendelkezésünkre álló adatok szerint vezettünk az országos szavazáson! Barankovics nem volt Pesten, a győri választókerületben tartózkodott, vele nem tudtuk felvenni a kapcsolatot, még az sem volt előkészítve, hogy kivel érintkezzünk. Kétségbe voltunk esve, mert az akkori alkotmány, a 46. I. törvénycikk értelmében, a legtöbb szavazatot kapott pártnak kellett kormányt alakítania. Éjfél után kezdtek felzárkózni a koalíciós pártok. Másnap reggel bementem a Belügyminisztériumba, hogy felkeressem a Belügyminisztérium választási csoportjának a főnökét, nem jut eszembe a neve, miniszteri titkár volt, nem is jogász, hanem emlékezetem szerint egy politikai kinevezett párttag volt, hozzájuk futottak be az összegző eredmények. Volt a kerületi, és volt az úgynevezett országos lista. Az országos listán az országosan leadott szavazatok arányában jutottak be a képviselők a parlamentbe, tehát tudnunk kellett, hogy összesen mennyi szavazat jött be, mert aszerint tudjuk kikalkulálni, hogy az országos listán jelöltek közül hányan jutnak be. Természetesen a jelöltjeink több helyen voltak listavezetők, és el kellett dönteni, hogy ki melyik mandátumot tartja meg, akkor a következő előrerukkolt esetleg; ha valaki az országosat tartotta meg, akkor a soron következő került be helyette a képviselői helyre. Meg akartam tehát tudni, hogy mennyi szavazatot kaptunk, hogy tudjunk az országos listára kalkulálni. Emlékszem, főleg Bálint Sándor miatt volt bizonyos probléma, hogy Szegeden nyert-e, vagy pedig bekerült-e az országos listán.

Bementem tehát mindjárt reggel 9 óra után a belügybe, és ott Fischer Gyulával véletlenül összetalálkoztam a folyosón. Messziről kiabálta: Gratulálok, gratulálok! (Ő volt, akivel kapcsolatban már említettem, hogy korábban egyike volt az ellenem indított fegyelmi eljárás mozgatóinak), és épp akkor jött a választási csoport vezetője is, ő szintén gratulált. És mondom neki: Éppen hozzád készültem. És elmondtam neki őszintén, hogy miért. Meg tudnád-e mondani az eredményeket, hogy tudjunk felkészülni? Ó, nagyon szívesen. Fogta magát, visszament, elővett egy cédulát, és leírta nekem, hogy mennyi szavazatot kaptunk. A választási törvény szerint elő volt írva, hogy mikor hozzák nyilvánosságra a választás eredményét. És ahhoz képest három nap késéssel hozták nyilvánosságra! És amikor nyilvánosságra hozták, akkor nekünk 150 ezer szavazattal volt kevesebb annál, mint amennyit nekem akkor reggel frissen mondott a választási bizottság vezetője. Ez így volt! Akkor jöttünk rá, hogy milyen tömegű kék cédula lehetett itt. Mert amikor befutottak a választás eredményei, akkor az összegezés során nyilvánvalóan kiderült, hogy sokkal több szavazat esett, mint amennyi szavazásra jogosult összesen van. Mert azt közölték, hogy mennyi.

Elfelejtettem mondani: már előzetesen óriási harc folyt, rengeteg embert kizártak a választói jogosultságból, tehát nem kapták meg a választói jogot. Például nem csak utcalányok, de az apácák is ki voltak zárva a szavazásból. Aztán reklamálások voltak. Szóval, egyszerűen rengeteg olyan embertől megvonták a választási jogot, akikről foglalkozásuk, múltjuk, vagy valamilyen csoporthoz tartozásuk alapján feltételezték, hogy nem a koalícióra szavaznának. Volt, aki belenyugodott ebbe, s azt mondta, legalább nem kell elmennem. Mások utánajártak, hogy mégis visszaszerezzék. Erről írtak a lapok még a választás előtt, ki voltak függesztve a listák, hogy kinek van szavazati joga, kinek nincs, és ezreknek harcolniuk kellett azért, hogy választhassanak. Tehát már itt beindult egy bizonyos szabálytalanság, és utána a kék cédulákkal kulminált a csalárdság. És mindez azért volt, hogy az eredményeket kozmetikázva a kommunista pártra ki lehessen hozni a 21 vagy 22 százalékot. Ahhoz a kék cédulákat javukra el kellett fogadni, de ugyanakkor viszont el kellett venni a többi pártoktól szavazatokat, mert máskülönben kiderült volna a turpisság. Hát így például csak a mi pártunktól 150 ezer szavazatot vettek el! És így is a második legtöbb szavazatot kapott párt lettünk, és egyúttal a legnagyobb ellenzéki párt. 62 képviselői helyet szereztünk.

Ez számunkra is váratlan eredmény volt. Ez köszönhető volt egyrészt a közhangulatnak, mert az előző két év alatt a kommunista párt nem tudta jelentősen növelni a kedveltségét, ugyanakkor a Kisgazdapártban sokan csalódtak, ez a párt rengeteg szimpatizánst vesztett. A mi mozgalmainknak viszont, tehát a KALOT-nak, az EMSZO-nak, a Hivatásszervezetnek akkor még mély gyökerei voltak, komoly beágyazottsága, főleg a KALOT-ra gondolok, sok ezer egykori helyi szervezetére, a népfőiskolákon végzettekre stb. És akik annak idején, 1945-ben a Kisgazdapárt irányába terelték a szavazókat, most a Demokrata Néppártot támogatták. Természetesen, gondolom, a papság állásfoglalása is szerepet játszhatott, mert a hívek mint közösségi tagok, biztosan érdeklődtek arról, hogy mégis most kire érdemes szavazni… De hogyha nem veszik el tőlünk ezt a 150 ezer szavazatot, akkor még több képviselői helyet szereztünk volna, még annak ellenére is, hogy az akkori választási

törvény a koalíciós pártokat premizálta. Benne volt a jogszabályban, hogy a koalícióban levő pártok a leadott szavazatok arányában plusz helyeket kapnak az ellenzéki pártokkal szemben. Így alakult ki ez a parlamenti arány.

JI: Önök mindenképpen második helyen zárták volna a választást, csak több mandátummal?

KS: Vagy a második, vagy az első helyen. Ha nem lett volna kék cédula, kérdés, hogy a kommunista párt mennyit kapott volna. Mert én nem hiszem, hogy többet kapott volna, mint 45-ben. Én nem tudom pontosan, de egyesek azt mondták, hogy akár 500 ezer is lehetett a kék cédulák száma, aztán hallottam olyan előadásokat is, visszaemlékezéseket, hogy a szociáldemokratáknak is felajánlották ezt a lehetőséget, de ők ezt nem fogadták el, bezárták a kék cédulákat a páncélszekrényükbe, és az ő körükben is volt fölháborodás, mert akkor még volt a két munkáspárt között konkurenciaharc. Ők, mint nagy múltú párt, nem akartak ilyen csalásba belemenni, nem akarták kompromittálni magukat. Ez a „kék cédula" olyan idegfeszítő tényezővé vált a parlamentben, hogy ha ezt valaki kiejtette a száján – mert hiszen ez szóba került a parlament megnyitása után –, a kommunisták csapkodtak, ütötték az asztalt, „Rágalom!" kiáltozták stb. Először tagadni próbálták, aztán lassan, lassan jutottak oda, hogy most már az ő szakirodalmuk is elismeri a csalás tényét, csak „szerényen" azt mondják, hogy nem volt olyan mérvű, mint ahogy sokan állítják. Hát, én nem tudom, hogy milyen mérvű volt, de ez csak a mi esetünkben 150 ezres számot jelentett, tehát ennyi kék cédula minimálisan volt, mert máskülönben nem kellett volna elvegyék ezt a szavazatmennyiséget tőlünk.

A választások befejezése után következett a parlament megnyitása. Először fordult elő az, hogy össze kell valahol jönnünk, pártunk megválasztott képviselőinek, hogy legalább megismerjük egymást. Ugye, volt a kis törzsgárdánk, de hát mi régiek nagyon sok újdonsült képviselőt egyáltalán nem is ismertünk, és sokszor ők sem ismerték egymást. Egyik új képviselőtőtársunk volt Pócza Lajos[339], az ő testvérének Hévízen volt egy nagyobb panziója, elhatároztuk, hogy ott összejövünk még a parlament megnyitása előtt, és tartunk egy értekezletet.[340] Barankovicsék felkérésére, meg korom miatt, én voltam az egyik szervezője ennek az akciónak. Sikerült egy vasúti kocsit bérelnünk, amit hozzácsatoltak egy Keszthelyre menő vonathoz, hogy együtt lehessünk. A Kelenföldi pályaudvaron szálltunk fel. Itt is volt egy érdekes epizód. Ahogy gyülekeztünk, a peronon egyszer csak egy újságárus kezdte kiabálni: Megjelent az Új Ember! Megjelent az Új Ember! Akkor még nem a Posta Központi Hírlapiroda terjesztette a lapokat, hanem voltak újságárus vállalkozók, akik foglalkoztatták ezeket a rikkancsokat, és egy ilyen rikkancs kiabálta: Megjelent az Új Ember! Egyházi nyilatkozattal! Persze, az embereink vették az Új Embert, és abban volt egy nyilatkozat, hogy „Illetékes helyről jelentik – ez mindig a prímást jelentette –, hogy egy magát kereszténynek nevező vagy keresztény programmal induló párt,

[339] *Pócza Lajos* (Hévízszentandrás, 1909 – Penrith, Ausztrália, 1993) jogász, a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

[340] A hévízi értekezletre 1947. szeptember 12-14-én került sor, a megválasztott országgyűlés 1947. szeptember 16-án tartotta alakuló ülését. (Szabó Róbert: A modern kereszténydemokrácia megjelenése Magyarországon. In: Pálffy I. (szerk.): 70 éves a Kereszténydemokrata Néppárt. Barankovics Alapítvány, Budapest, 2014.)

mely részt vett a választáson, nem a magyar katolikus egyház politikai vetülete." Tehát Mindszenty minket már akkor dezavuált, mielőtt a parlament összeült volna és mielőtt ez a hévízi megbeszélés lezajlott volna. Ez, érthető módon, meglehetős zavart okozott a megválasztott képviselőink között, mert közülük sokan nem ismerték az előzményeket, ezeket a belső dolgokat és a miérteket. Még össze sem ült a parlament, és megjelenik a katolikus lapban egy ilyen elhatároló nyilatkozat, „mi nem vagyunk a katolikus egyház politikai vetülete"! Később Barankovics a Hazánk egyik cikkében meg is írta: Nem is akarunk ilyen lenni, mert ez klerikális párt lenne, mi nem akarunk ilyen lenni. A klerikalizmusról tudvalevő, hogy az papi irányítást, evilági papi uralmat jelent, amire nem illetékes a papság.

Leérkeztünk tehát Hévízre. A panzióban mindnyájan elfértünk, ott étkeztünk, összesen két vagy három napot voltunk lent. Különböző előadások hangzottak el, hogy egy kicsit jobban megismerjék, megtudják a képviselők, hogy mit is akarunk. Egy mondatban összefoglalva: az volt az álláspontunk, hogy belpolitikai kérdésekben a parlamenti szereplésünk elvi alapja mindig a párt programja, vagyis a keresztény társadalombölcselet és a természetjog alapján kialakított pártprogram lesz. Ha a törvényjavaslatok ennek megfelelnek, akkor azt akceptáljuk, ha nem felelnek meg, akkor ellene foglalunk állást. Külpolitikailag pedig a geopolitikai helyzetünket meghatározó Jaltai egyezmény stb. Tehát ezt kellett tulajdonképpen megértetni a képviselőkkel, és tisztázni kellett, amennyire lehetett, az egyházzal való kapcsolatunkat is, mert ez akkor eléggé kiélezett volt. Mondanom sem kell, hogy aztán a napilapok, koalíciós pártok lapjai kihozták ám akkor az ellentéteket, nem azzal, hogy íme, nekünk igazunk van Mindszentyvel szemben, hanem még a választás előtt csak azt próbálták kiemelni és sulykolni, hogy nem bírjuk a Mindszenty bizalmát, hogy ne szavazzanak ránk. Ez politikai harci kérdéssé vált, ugyanígy járt el még Pfeiffer is természetesen, szóval, már a választási küzdelemben felhasználták ellenük ezt a körülményt. Ezt is tisztázni kellett a képviselőkkel. Előadást tartott Barankovics, Rónay György[341], meg aztán Mihelics Vid,[342] aki katolikus szociológus volt, egri jogakadémián tanár, ismert személyiség, akinek a kommunisták terhére írták, hogy a háború előtt a Salazar-rendszerről jelent meg egy könyve[343], a korporatív rendszerről, és ezt természetesen nem vették jó néven 1945 után. Ma már egy kicsit másképp ítélnék meg, de akkor mindent más kategóriák szerint értékeltek. Érdekes epizód volt, hogy Mihelics előadásában elmondta, hogy a magántulajdon szentsége nem létezik – ezt a kifejezést használta, hiszen természetes, hogy nem létezik –, és emlékszem, nyári meleg volt, nyitva voltak az ablakok, nekem egy kis különszobám

[341] *Rónay György* (Budapest, 1913 – Budapest, 1978) költő, író, műfordító, irodalomkritikus, irodalomtörténész. 1935-től a Vigilia munkatársa, 1969-től főszerkesztője. 1947 és 1949 között a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

[342] *Mihelics Vid Béla* (Csátalja, 1899 – Budapest, 1968): szociológus, újságíró, szerkesztő. Bölcsész-, jogi és államtudományi doktor. Egyetemi magántanár szociálpolitikából és társadalombölcseletből. Több folyóirat munkatársa és szerkesztőbizottsági tagja. 1938-tól a Szent István Akadémia tagja. 1946-tól az Új Ember szerkesztője és az Egri Érseki Jogakadémia rendes tanára. 1947-től 1949-ig a Demokrata Néppárt képviselője, 1949-től az Új Ember és a Vigilia főmunkatársa.

[343] Mihelics Vid: *Az új Portugália*. Budapest: Franklin. 1938.

volt, hogy könnyebben tudjak mozogni, ügyeket intézni, ne zavarjak senkit, és egyszer csak hallottam valamelyik szobából, hogy az ott lévők megtárgyalják az előadást, és valamelyik azt mondja: Te, ezek tényleg kommunisták. Egyrészt frissen olvasták Mindszentynek a nyilatkozatát, másrészt most azt kellett hallaniuk, hogy a magántulajdon nem szentség… A keresztény társadalombölcselet a közjó által korlátozott magántulajdont ismeri el, nem pedig liberális értelemben képzelt abszolút magántulajdont. Az egyszerűbb emberek addig ezekkel a kérdésekkel csak jelszavak szintjén, ha találkoztak. Talán Hévízen történt, hogy én kaptam azt a megbízást, hogy legyek a képviselőcsoport titkára. Valószínűleg azért, mert benne voltam a törzsgárdában, és még fiatal is voltam akkor...

JI: És ez mit jelentett, milyen feladatokat?

KS: Nekem kellett a kapcsolatot tartanom a pártvezetőség és a képviselőcsoport között, feladatom volt bizonyos közös gyűlések, értekezletek megszervezése. Mondhatnám úgy is, hogy mozgatni kellett valahogy közös ügyekben a képviselőcsoportot.

Az imént a hévízi értekezletnél tartottunk. Azt befejeztük, és azután következett a parlament nyitó ülése. Mi a képviselőcsoportban túlnyomó többségben katolikusok voltunk, de volt néhány református és evangélikus képviselőtársunk is, és az ő beleegyezésükkel keresztény pártként egy kicsit demonstrálni is akartunk. Mielőtt a parlamentbe mentünk volna, a Bazilikában részt vettünk egy szentmisén, és onnan gyalog sétáltunk át a parlamentbe. A parlamentben Barankovics István, amikor rákerült a sor, megtartotta az első, a pártot bemutató beszédét. Nagyon nívós beszéd volt, de már nem emlékszem minden részére.

A parlamentben úgy helyezkedtünk el, hogy az elnöki emelvénnyel szemben ültünk, van az a fél karéj, jobb oldalt volt a kommunista párt, és a bal szélen voltunk mi. Tehát, a patkónak a két végén helyezkedtünk el. Ha az elnök oldaláról nézzük, akkor persze ők voltak a baloldalon, és minket tettek a patkó jobb szélére, mert hiszen mi voltunk a legnagyobb csoport. Az én helyem a második sorban volt, valahol a Barankovics István közelében, titkári tisztségemből kifolyólag mögötte ültem, a túlsó oldalon pedig az első sorokban ültek Rákosiék, Gerő és a többiek. A második sorban Nonn György ült például. Ha most visszagondolok a kolozsvári és a Margit körúti találkozásunkra, itt kerültünk újra össze a parlamentben, két ellentétes oldalon. Barankovics elmondta a nagyon határozott beszédét, megemlítette a kék cédulákat is, ami természetesen nagyon felizgatta a kormánykoalíció pártjait, főleg a kommunista pártot. A szocdemek hallgattak, nem vállaltak közösséget ezzel az akcióval. Úgyhogy ez a kommunista pártra volt kihegyezve. Mondanom sem kell, hogy Pfeifferék még nálunk is sokkal élesebben vetették fel ezt az ügyet. Mi ugyanis konstruktív ellenzék szerepét kívántuk betölteni, nem hatalomra törőt. Barankovics és a pártvezetőség is reálisan lemérte a geopolitikai helyzetünkből fakadó lehetőségeinket, tehát nem az volt a cél, hogy mindenáron élezzük az ellentéteket. Amikor elvi kérdésről volt, akkor mindig megalkuvás nélkül, megindokolva fejtettük ki az álláspontunkat. Például nem esett jól a kommunista képviselőknek, amikor Barankovics kifejtette, hogy mi nem szociális jólétet *vagy* szabadságot, hanem szociális jólétet *és* szabadságot akarunk. (A kommunista párttagok ugyan mindig a Szabad-

ság! szóval köszöntek egymásnak, de ugye azt már megtapasztalhattuk, hogy a köszönésben azt szokták éppen emlegetni, amiből hiány van, amire szükség van.) A programbeszédben szó esett az államosításról, a köztulajdonról, a közjó által korlátozott magántulajdonról stb.

Nem emlékszem pontosan, ebben a beszédben hangzottak-e el azok a szavak, amelyekkel kapcsolatban Marosán[344] egyik közbekiabálása jutott most eszembe, de akkor ismertem meg közelebbről Marosán Györgyöt, aki egy nagy „hólyag" volt, elnézést ezért a kifejezésért. De én még emlékszem arra, hogy a Révai[345] is próbálta markába fojtani a nevetését, amikor Marosán megjegyzését meghallotta. Marosán tudniillik eléggé félművelt ember benyomását keltette akkor. Nem azt akarom mondani, hogy most is az, mert hiszen, ha valaki időt szentel rá, autodidakta módon is kiművelheti magát. Veres Péterre se mondta senki, hogy ő félművelt ember. De emlékszem, annyi önkritikája se volt Marosánnak, hogy ne használjon olyan kifejezéseket, melyeket nem ismer. Amikor Barankovics kártalanítást említett a földbirtokreformmal vagy az egyházi földbirtokok elvételével kapcsolatban (mert hiszen ezek közcélokkal megterhelt vagyonok voltak, iskolafenntartást, ilyesmiket szolgáltak), emlékszem először Révai kiabált be, hogy siratják az egyházi vagyont. Erre a Barankovics megállt, és azt mondta: „Igen tisztelt képviselőtársaim, önök nem is tudják, hogy milyen jót tettek az egyházzal akkor, amikor elvették az egyházi földbirtokokat, mert azok mind jobban akadályává váltak annak, hogy az egyszerű emberek hívők lehessenek. Amikor önök ezt tették, a Jóisten tervét teljesítették, mert a Jóisten görbe vonalakkal is tud egyenesen írni." Révai, azt hittem, szétpukkad, csapkodta a padot dühében, amikor azt hallotta, hogy ők tulajdonképpen a Jóisten tervét hajtják végre, és nem is tudják, hogy mennyire segítik ezáltal az egyházat. Egyszer a Marosán is bekiabált ezzel a témával kapcsolatban: „Na ugye, védik a hitbizományokat!" Tudniillik ő azt hitte, a hitbizomány[346] az egyházi birtokkal azonos fogalom. Mondott még valami csacsiságot, arra nem emlékszem, de arra igen, hogy Révai kuncogott, lehajtotta a fejét, és kuncogott azon, hogy Marosán oda nem illő kifejezéseket használt.

Volt egy érdekes eset. Egyszer, már nem tudom milyen ügyben, nagyon viharos jelenet zajlott le a parlamentben, Kéthly Anna[347] elnökölt. Emlékszem, ekkor fordult elő, hogy Kéthly Anna rendreutasította Révait közbekiabálásai miatt. Ez valami

---

[344] *Marosán György* (Hosszúpályi, 1908 – Budapest, 1992) eredeti foglalkozása péksegéd. Később baloldali (1927-től szociáldemokrata, 1948-tól (hivatalosan is) kommunista politikus, vezető pártfunkcionárius, 1957–1960: miniszter.

[345] *Révai József* (1916-ig: Lederer József, Budapest, 1898 – Balatonaliga, 1959) vezető kommunista politikus, író, ideológus.

[346] A *hitbizomány* a régi hazai jogban oly rendelkezés volt, amellyel valaki (az alapító) bizonyos vagyont – minden jövendő vagy legalábbis több nemzedékre – a család elidegeníthetetlen vagyonának nyilvánított. A hitbizomány birtokosa a család elsőszülött vagy legidősebb tagja volt. Célja a főnemesi családok rangjukhoz illő életmódot biztosító birtokainak fenntartása.

[347] *Kéthly Anna* (Budapest, 1889 – Blankenberge, Belgium, 1976) szociáldemokrata politikus, az Országgyűlés második női képviselője, 1922-től 1948-ig parlamenti képviselő. Az 1956-os forradalom idején újjáalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt elnöke és a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere. 1956. november 4-től külföldön élt. (Wikipédia)

borzasztó dolog volt akkor, de a Kéthly Anna mégis megtette. Ezt megtenni a Révaival! Közbekiabálások számtalanszor voltak, és Révai sok mindent megengedett magának. Ilyenkor előfordult, hogy a házelnök rázta a csengőt, aztán végül megszólaltatta a viharcsengőt is. Az egyik ilyen viharos jelenet közben a második sorból valaki fölállt, és kiabált felénk, és hallottam, azt mondta, „majd el fogjuk intézni az ilyen partizánvadászokat". Erre én néztem hátrafelé, hogy vajon kire mutat. Ne nézzen, ne nézzen, magáról van szó! Rám nézett. Mindenki kiabált a szegény gyorsírók feje fölött, akik közbül ültek. Magamra mutatok: Rólam beszél? Ne vicceljen, még katona sem voltam! Kérdezze meg Nonn elvtársát – ott ült egy sorban vele –, hogy hol voltam én akkor, amikor a partizánvadászok…" Ezzel ez a jelenet befejeződött. Később majd kiderül, hogy ezt az esetet miért említettem meg. Nem tudtam ki volt ez az illető.

Közben jöttek a parlamentben a különböző kényes kérdések, olyan szempontból kényesek, hogy – amint már említettem – mi nem helyezkedtünk arra az álláspontra, hogy mindent ellenezni fogunk, amit a kormány vagy a kormánypártok javasolnak, hanem a javaslatokat mindig mérlegre tettük. Ezért történt, hogy bizonyos kérdéseket megszavaztunk, másokat pedig nem szavaztunk meg. Ez ugyanakkor fokozatosan a párton belül is bizonyos megosztottságot teremtett. Ilyen kérdések voltak: az államosítások, azután az úgynevezett szövetségi szerződések, az egyházi iskolák megszüntetése stb. Ezeket az indítványokat, javaslatokat a képviselőcsoporton belül a párt szűkebb vezetősége kiértékelte, és igyekezet a képviselőcsoport értekezletein a képviselőinkkel elfogadtatni, hogy majd a szavazásnál e szerint döntsenek. Ez aztán kiváltott bizonyos ellentéteket, ami egyébként természetes, mert ha demokrácia van, párton belüli demokrácia, akkor szükségszerűen különböző nézetek kerülnek felszínre. Voltak olyan esetek, hogy a pártvezetőség kijelentette, hogy ebben vagy abban a kérdésben nem kívánja meg az egységes állásfoglalást, hanem mindenki szavazzon a lelkiismerete szerint. Voltak azonban olyan témák és kérdések, amelyekben a párt helyzete és a körülmények azt kívánták, hogy egységesen lépjünk fel. Voltak olyan kérdések, amelyekről a párt vezetése másképpen vélekedett, mint a prímás. A Mindszentyvel való ellentétünk egyre inkább éleződött. Én is csak mostanában tudtam meg, akkor nem tudtam, talán Gergely Jenő vagy Izsák Lajos egyik könyve említette, levéltári kutatások alapján, hogy Mindszenty levelet is írt a washingtoni nunciusnak, amelyben dezavuál bennünket[348], mert szerinte sokszor az egyház – de valójában az ő nézetei – ellen foglalunk állást, hogy nem szolgálja te-

[348] Keresztes Sándor valószínűleg Mindszentynek arra az 1947. szept. 7-én kelt bizalmas levelére gondolt, melynek címzettje vagy Selden Chapin amerikai (Vida István történész és Sipos Péter egy tanulmánya szerint), vagy Knox Helm brit követ (Balogh Margit szerint) lehetett, s amelyről Balogh Margit ezt írja Mindszenty-monográfiájában: „Mindszenty Barankovics lejáratásán fáradozott. Bizalmas levélben azt írta, hogy az egyháznak nincs kapcsolata Barankovics István pártjával, és a Demokrata Néppártot nem ismeri el katolikus világnézeti pártnak. A választási eredmény szerinte nem mutatja a párt erejét és erősségét, csak az emberek félrevezetésével szerzett szavazatokat. »*Barankovics pártja* – figyelmeztetett Mindszenty – *Moszkva-barát, s jóllehet katolikus világnézet képviseletére törekszik, nem áll az egyház irányítása alatt.*« Befejezésül megjegyezte: azért jellemzi így Barankovicsékat, nehogy tévesen értékeljék őket…" (Balogh Margit: Mindszenty József I-II., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. pp. 689-690.)

vékenységünk az egyház érdekeit, és kéri, hogy ezt hozza az amerikai kormány tudomására. Tehát, idáig elment a velünk való bizalmatlanságában. Nyilván voltak mások, akik szándékosan élezték is a belső ellentéteket. Ezek egyik vezetője lett Matheovits Ferenc[349], aki nagyon tehetséges bíró volt, jogász Pécsről, aki a párton belül kitűnt a párt vezetésétől egyre jobban eltérő véleményalakításával és a Mindszenthy-vonalhoz való közeledésével.

Azután kísérletek történtek a kommunista párt és a Rákosi részéről arra, hogy mi is lépjünk be a koalícióba. Ezt felkínálták nekünk. De ezt nem voltunk hajlandók megtenni. Eleve elhatároztuk, hogy koalícióba nem lépünk be, tehát megmaradunk ellenzéki álláspontón.

Az ellenzéki pártok között sem tudott szorosabb együttműködés megvalósulni. A párton belül pedig voltak Matheovitsék és mások, akik teljes azonosulást akartak Mindszentyvel. A pártvezetésnek azonban más volt az elképzelése a követendő politikáról. Mi nem arra spekuláltunk, hogy hamarosan újabb háborús helyzet lesz, s az oroszokat vissza fogják szorítani Közép-Európából. Mi tudtuk azt, hogy az egyház jövője is attól függ, hogy van-e politikai erő, amely, ha nem is a hatalmon belül, de az országgyűlésben tud olyan álláspontot kifejteni, amely javára válik az egyháznak.

De koalícióba nem mentünk. Akkor elért bennünket is a szalámizás politikája. Amikor látták Rákosiék, hogy nem tudnak minket bevonni a koalícióba, akkor jött a szokásos megoldásuk, hogy nekünk is van jobboldalunk, baloldalunk stb. Ennek következtében, már 1948 áprilisában – tehát fél éven belül – Kováts László[350], Belső Gyula[351] és Vörös Lajos[352] mentelmi jogát felfüggesztették, tehát három képviselőnkét. Később, de még ugyanebben a hónapban Matheovits Ferenc, Abay Nemes

[349] *Matheovits Ferenc* (Brassó, 1914 – Pécs, 1995) jogász, járásbíró, a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1936-ban Pécsett szerzett jogi diplomát. Pályafutását közjegyzőként kezdte, majd táblai tanácsjegyző, 1942-től pedig járásbíró volt Pécsen. A II. világháborúban katonai szolgálatot teljesített. 1945-ben kezdett politikával foglalkozni, először a Kisgazdapártban, majd 1947-ben a Demokrata Néppárt listáján került be az Országgyűlésbe. Itt a párt Mindszenty felé orientálódó szárnyához tartozott. 1948 áprilisában kilépett a frakcióból, de mandátumát csak 1949 elején adta vissza. Ezután rögtön perbe fogták, 12 év fegyházra és vagyonelkobzásra ítélték. 1956-ban szabadult, részt vett a Demokrata Néppárt újraindításában. A forradalom leverése után, 1957 júliusától 1958 augusztusáig internálva volt. 1964-ben összeesküvés szervezésének vádjával ismét letartóztatták. A Legfelsőbb Bíróság 10 évnyi fogházbüntetésre ítélte, amit le is töltött. 1989-ben részt vett a Keresztény demokrata Néppárt újraszervezésében.

[350] *Kováts László* (Budapest, 1913 – Budapest, 2000) a Független Kisgazdapárt és a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

[351] *Belső Gyula* (Kerkakutas, 1918 – New Brunswick 1991) mezőgazdász, politikus. 1936-tól részt vett a KALOT, majd a Hivatásszervezet munkájában. 1945-ben a Kisgazdapárt színeiben lett nemzetgyűlési képviselő, 1947-ben pedig a Demokrata Néppárt jelöltjeként lett képviselő. 1948 áprilisában megfosztották a mandátumától, 1949 tavaszán Nyugatra szökött. 1952-től az USA politikai életében vett részt. 1989-ben Magyarországon beválasztották az újjászerveződő Keresztény demokrata Néppárt Intézőbizottságába.

[352] *Vörös Lajos* (Ölbő, 1916 – Szombathely, 1977) gazdálkodó, képviselő.

Oszkár[353], Fehér Ferenc[354], Pócza Lajos és Barkóczy József[355] kiléptek a pártból, és mint pártonkívüliek működtek tovább. Azért, mivel ők Mindszentyhez közeledtek inkább, és nehezményezték, hogy maga a párt nem megy erre a vonalra.

Mert a pártvezetésnek az volt az álláspontja, hogy például elfogadtuk a bankok és a bányák államosítását, mert ezeket olyan közvagyonnak tartottuk, amelynél a magántulajdon megvédését nem láttuk indokoltnak. De amikor a gyárak államosításának a kérdése került napirendre, nem fogadtunk el mindent, például azt, hogy valamennyi száz főnél többet foglalkoztató üzemet államosítani kell. Voltak többen, akik azt akarták, hogy elvileg semmilyen államosítást ne fogadjunk el. Ilyen ellentétek voltak a párton belül.

Azután nagyon nagy vihart kavart fel az úgynevezett szövetségi szerződések ügye. Akkor már kezdtek a szocialista államok barátsági szerződéskötéseket létrehozni; Magyarország a szomszéd államokkal, például Jugoszláviával és a Szovjetunióval is. E kérdésben az ellenzéki pártok is megoszlottak, mert akkor a Szovjetunióval való szerződés megkötése vagy meg nem kötése megfontolás tárgya volt. E kérdésben például szabaddá tette a pártvezetés a szavazást, és voltak, aki elfogadták. A Demokrata Néppárt nevében, ha jól emlékszem, Farkas György volt a szónok, aki a párt nevében elfogadta. Ez összefüggött a jaltai egyezménnyel és egyéb előzményekkel, hiszen például Finnország is megkötötte ezt a bizonyos szerződést a Szovjetunióval, tehát a párt vezetése úgy ítélte meg, hogy ezek szükségesek ahhoz, hogy a Szovjetunióval kapcsolatos egyéb elképzeléseink valóra válthatók legyenek. Mert hiszen egy ellene való állásfoglalás már kifejezetten szovjetellenességet jelentett volna abban az időben. Ennek belátásához megint nagy megértés kellett és politikai józanság. Ez a kérdés is szította ellentéteket a párt képviselői között.

Azután volt az iskolák államosításának a kérdése. Ezt illetően pártunk az államosítások ellen foglalt állást. E kérdésben Barankovics egy klasszikus beszédet tartott, álláspontunk elvi megindoklása megfelelt egy tanulmánynak is. Az iskolák államosítását tehát nem fogadtuk el. Az ugyanis az oktatás területén teljes állami és világnézeti monopólium kialakításához vezetett. Barankovics próbált közvetíteni. Lett volna egy olyan lehetőség a kormányzat részéről, ha az egyház az államosításokat elvileg tudomásul veszi (bár egyet nem értését fejezi ki), akkor sokkal nagyobb számú gimnázium, illetve iskola maradhatott volna meg egyházi kézben, mint ahány jelenleg működik.[356] Emlékezetem szerint arról volt szó, hogy – az államosítás tudomásulvétele esetén – 20 gimnázium maradhatna katolikus egyházi kézben, és azokban szerzetesek taníthatnak. Engedélyezték volna, hogy az államosított, de korábban egyházi elemi iskolákban civilként tovább taníthassanak a volt szerzetesek.

---

[353] *Abay Nemes Oszkár* (Magyardiószeg, 1913 – Pécs, 1959) úszóbajnok, ügyvéd, országgyűlési képviselő.

[354] *Fehér Ferenc* (Zalaegerszeg, 1911 – Zalaegerszeg, 1988) politikus, kőműves, a Demokrata Néppárt képviselője.

[355] *Barkóczy József* (Tengőd, 1902 – Tengőd, 1961) gazdálkodó, országgyűlési képviselő.

[356] 1948. június 16-án sürgősséggel tárgyalta *az iskolák államosításáról* szóló törvényt a parlament. Vitájában korlátozott számú hozzászólást engedélyeztek csak. A nyolc hozzászóló közül Barankovics István (Demokrata Néppárt) és Slachta Margit (Keresztény Női Tábor) szólalt fel egyedül a törvény ellen. – 1952 és 1989 között csupán 10 egyházi gimnázium (8 katolikus, 1 református, 1 izraelita) működhetett.

Ez természetesen megint politikai megítélés kérdése, annak eldöntése, hogy kedvező jövőbeli változások reményében időnyerésre játszunk-e vagy pedig a mindent vagy semmit álláspontjára helyezkedünk. Mindszenty az utóbbit választotta, ő nem volt hajlandó kompromisszumos megoldásra, és akkor szinte egyik napról a másikra bekövetkezett az iskolák államosítása, az elemi és középiskolák mellett beleértve a középiskolai és egyetemi kollégiumokat. Mivel nem sikerült eredményesen közvetítenünk az egyházi és állami vezetők között, nekünk sem maradt más lehetőségünk, mint az elvi álláspontra kellett helyezkedni, és az iskolák államosítása ellen állást foglalni.

Közben folyt a pártnak a szétbomlása és szétbomlasztása is, mert hiszen ezt a kommunisták szívesen vették. Nagyon érdekes, hogy Matheovitsék, noha kiléptek a Demokrata Néppártból, egészen 1949-ig, az újabb választásig továbbra is képviselők maradhattak. A pártnak ez a bomlása kedvére volt a koalíciós pártoknak és főleg Rákosiéknak, akik ekkor már egyre erőteljesebben törekedtek az egyeduralomra, az egypártrendszer kialakítására. Rákosinak mindegy volt, hogy milyen címen bomlik a párt, csak az volt a lényeg, hogy mint egységes politikai erő meggyengüljön, illetve megszűnjék. A „szalámizásban" 1948 nyarán került aztán sor ránk is, akiket ma Izsák „baloldaliaknak" nevez a könyvében.

1948 nyarán megjelent egy cikk a Szabad Népben, melyben mások mellett én is terítékre kerültem.[357] Júniusban az összeférhetetlenségi bizottsághoz bejelentések

VASÁRNAP, 1948 JÚNIUS 13 SZABAD NÉP

A Demokrata Néppárt -a fekete reakció oldalán

A Demokrata Néppárt, Barankovics István pártja állást foglalt a fekete reakció és a demokrácia harcában: egyértelműen a reakció oldalára állott. Nemcsak azzal, hogy ellenzi a felekéfelét „Amit Mindszenty csinál, az őrültség." Barankovics bizonyos büszkeséggel panaszkodott ezekben az időkben arról, hogy Mindszenty mennyire haragszik rá, s hozzátette: ez az érzelem

a napilapok leleplező cikkeiből — arról, hogy a Barankovics-párti képviselők többsége nem újsütetű reakciós, hanem a népnek régi, kipróbált ellensége, akik a fasiszta jellegű, Horthy diktaturá-

országos Schulder Szövetség vagy dr. Magyarok bizottsági

A mag ezek az képviselő fasiszta nak — t lasztójog

A Dem multú re nedtek M

érkeztek, hogy mi, vagyis Ugrin József, Berkes János, Szabados Pál, Pörneczi József, Iszak Kálmán és én, a választási törvény alapján tulajdonképpen nem lehettünk volna képviselővé választhatók. Mert szerintük fasiszta egyesületeknek voltunk a tagjai és abban tevékenykedtünk, márpedig a választási törvény kimondja, hogy ilyen személyek nem választhatók képviselővé. Az igazság az, hogy valóban tagjai voltunk a KALOT-nak és/vagy az EMSZO-nak, de ezeket fasiszta egyesületnek deklarálni csak a hatalom megszerzése céljából volt lehetséges, mert valójában sem a KALOT, sem az EMSZO, sem a Hivatásszervezet nem volt fasiszta, hanem keresztényszociális szervezetek voltak. A törvény kimondta azt is, kivételnek számítanak azok, akik a későbbiek folyamán aktív résztvevői voltak az ellenállási mozgalomnak. Mi, akik a Margit körútra kerültünk éppen az ellenállási mozgalom következtében, mi mindenképp a kivételek közé tartoztunk volna, még akkor is, ha azt

[357] Patkó Imre: A Demokrata Néppárt – a fekete reakció oldalán! Szabad Nép, 1948. június 13. – Június 16-án, egy nappal azelőtt, hogy az Országgyűlés döntött az iskolaállamosítási javaslatról, jelent meg a hír a Szabad Népben, hogy összeférhetetlenségi bejelentést tettek a „Demokrata Néppárt hat fasisztamúltú képviselője" ellen.

megelőzően esetleg valamikor az Imrédy-pártnak vagy ehhez hasonló tényleg jobboldali szervezetnek a tagjai lettünk volna. Ez kifejezetten benne volt a választási törvényben, ezért emelt fejjel és nyugodtan vállalhatta az ember a képviselőjelöltséget. Kétség fel sem merült ezt illetően. Egy ismeretlen kommunista képviselő[358] nyújtott be ellenem összeférhetetlenségi javaslatot a parlament elnökéhez, aki aztán az összeférhetetlenségi bizottság elnökéhez utalta az ügyet, és az összeférhetetlenségi bizottság tett javaslatot a parlamentnek, hogy döntsenek az indítvány fölött. Amikor az én ügyemet tárgyalták, Orbán László[359], aki vezető beosztású kommunista volt, és később miniszter lett 1956 után, ő tartotta a vádbeszédet. Ez úgy zajlott le, hogy a parlament egyik kisebb termében, egy nagy zöld posztós asztal körül ültek az összeférhetetlenségi bizottság tagjai és az a személy is, akinek az ügyét tárgyalták. Az összeférhetetlenségi bizottság eljárását tulajdonképpen kontradiktórius módon, tehát bírói eljárásszerűen kellett lefolytatni, ahol vád és védelem van, tehát bizonyítási lehetőség áll fönn.

Én megpróbáltam fölkészülni. Nonn György tudta volna bizonyítani, hogy a Margit körúti fogházba kerültem embermentői tevékenység miatt. Egyébként hiába segítettem sok emberen ezekkel a hamis papírokkal, nem tudtam bizonyítani, mert két esetet kivéve nem tudtam, kihez kerültek ezek, mivel mindig mások vitték el ezeket az üldözött személyekhez, és még azt sem tudtam, hogy kiknek a részére kérik, kivéve azt a bizonyos, már említett két esetet. Akkor még ki tudtam nyomozni annak a fiatal ügyvédnek a nevét és címét, akiről korábban beszéltem, és aki szegény tragikusan meghalt. Valahol a Szent István park táján lakott. Megtaláltam a családját. Kérdeztem, hogy hallották-e a nevemet. Hát persze, hogy nem hallották. A felesége élt. Elmondtam neki, hogy miért érdeklődöm, és kérdeztem, ugye tudja, hogy volt a férjének egy hamis papírja stb. Igen, arról tudott. Elmondtam, hogyan történt az utolsó találkozásunk stb. Ő ugyan hajlandó lett volna tanúskodni, annyit kijelenteni, hogy tudja, hogy a férjének volt egy ilyen papírja, de azt nem tudta, hogy ezt tőlem kapta, de maga a tény is elég lett volna, hiszen máskülönben honnan tudtam volna én, hogy egyáltalán létezett ez a papír.

Orbán olvasta az ellenem szóló vádakat, amikben olyasmikről volt szó, hogy Kolozsvárt zsidókat és közüzemi munkásokat üldöztem, hogy voltak, akiket behívattam munkaszolgálatra, szóval, olyan vádak voltak, hogyha abból akár egyetlen eset igaz, akkor engem népbíróság elé lehetett vagy kellett volna állítani, mert akkor az még működött. Akkor jött az a meglepő fordulat, hogy az az ember, aki annak idején rám mutatva kiabálta a parlamentnek azon a bizonyos viharos ülésén, hogy az ilyen partizánvadászokat elítélik, az most, ezen a tárgyaláson srégen szemben ült velem az asztal túlsó oldalán, és miközben Orbán olvasta ezeket a különböző vád-

[358] *Kamjén István* (Mezőtúr, 1907 – Budapest, 1976) kubikus, földmunkás, kommunista politikus, 1947-től a Nemzeti Parasztpárt színeiben országgyűlési képviselő. Az 50-es és 60-as években agrárproletár témájú szocialista-realista regényei és elbeszélései jelentek meg.

[359] *Orbán László* (Nógrádverőce, 1912 – Budapest, 1978) kommunista politikus, miniszter. 1945. januártól a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége Propaganda Osztályának munkatársa 1945. decembertől 1946 végéig, majd 1947 végétől újra az osztály vezetője volt. 1945. április 2-án beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. 1947–1949-ben tagja volt az Országgyűlés politikai bizottságának. 1974-től 1976-ig kulturális miniszter.

pontokat, akkor a mellette ülőnek, egy szociáldemokrata képviselőnek, mondta, miközben rám nézett, de olyan hangosan mondta, hogy én is meghalljam: Ebből egy szó sem igaz. Tehát abból, amit az Orbán olvas. Később tudtam meg, hogy ez az ember Szőnyi Tibor[360] volt, a párt központja káderosztályának a vezetője, akit később a Rajk-perben kivégeztek. Úgy látszik, hogy ő tényleg megkérdezte akkor Nonn Györgyöt, hogy ki is vagyok én. Ez akkor egy érdekes megnyilvánulás volt, és lehet, hogy Szőnyi hozzáállásának a következménye is volt, hogy aztán nem is indult további eljárás ellenem, miután megfosztottak a mandátumomtól. Tehát a szalámizásnak ennyi elég volt akkor a hatalom megszerzése szempontjából. Így több olyan képviselőt is leválasztottak Barankovicsról, akikre komolyan tudott volna számítani. Ami Szőnyit illeti, érzelmileg jól esett, hogy a baloldaliak között is akadt egy korrekt ember. Politikai pályafutásom végén ilyen élményt is szereztem.

[360] *Szőnyi Tibor,* szül. Hoffmann Tibor (Budapest, 1903 – Budapest, 1949) orvos, ideggyógyász, 1930-tól kommunista politikus. A háború után a kommunista pártban a Szervező Bizottság titkárságának, 1947 szeptemberétől a Káderosztálynak a vezetője volt. 1947-től országgyűlési képviselő. 1949-ben Kossuth-érdemrenddel tüntették ki. Ugyanebben az évben az úgynevezett Rajk-per egyik elítéltjeként kivégezték.

A RÁKOSI-DIKTATÚRA ÉVEIBEN (1948–1955)

JI: A mandátumtól történt megfosztás egyben a pártban való működésének megszüntetését is jelentette?

KS: Ez nagyon súlyos konzekvenciákkal járt. Akkor nekem már három gyermekem volt és feleségem várandós volt a negyedikkel. El kell mondanom, hogy számomra ez a képviselőség elég nehéz körülmények között zajlott. Az állásomból fizetés nélküli szabadságot engedélyeztek a képviselői működésem idejére, és az égvilágon semmilyen más jövedelmem nem volt, mint a képviselői tiszteletdíj, ami állt egy havi összegből, és állt az úgynevezett ülési díjakból. Úgyhogy nekem hiába volt szabadjegyem utazni vagy ilyesmi, sem magam, sem a családommal semmi mozgási lehetőségem nem volt, hiszen a pártapparátust is tulajdonképpen abból tartottuk fenn, hogy a képviselői tiszteletdíjból bizonyos részt le kellett adnunk a párt céljára. Mert hiszen a pártnak nem volt semmiféle anyagi alapja. A többi pártoknak abban az időben mozijaik voltak, különböző jogosítványokat kaptak, és abból busás bevételük volt, kvázi gazdasági vállalkozásokkal tudták magukat fenntartani, és most nem is beszélek esetleges más forrásokról, mint amilyenekkel az akkori államhatalom letéteményesei rendelkeztek. Nekünk semmink nem volt. Úgyhogy én nagyon szerényen éltem már a képviselőség alatt is. Talán furcsa, de elmondom, hogy én a képviselőház ebédlőjébe összesen egyszer mentem be egy feketét inni. Amikor egész napos ülések voltak, akkor zsíros kenyeret vagy valamit vittem be a táskámban, és amikor szünet volt, akkor félrevonultam az olvasóterem egy sarkába, és arccal a Duna felé fordulva elmajszoltam, mert annyi jövedelmem nem volt, hogy megengedhettem volna magamnak, hogy bemenjek az étterembe ebédelni. Jobb volt azoknak a képviselőknek a helyzete, akik például gazdálkodók vagy ügyvédek voltak, szóval, akik szabad pályán voltak, azok nyugodtan folytathatták a szakmájukat, de nekem semmi ilyen lehetőségem nem volt. Ilyen helyzetben ért a képviselői mandátumom elvétele. Apósom, aki művezető volt, a feleségét, anyósomat tartotta el. Az volt a szerencse, hogy mi otthon teljes „vagyonközösségben" éltünk, közös családi kasszán. Apósomhoz hasonlóan, ami jövedelmem volt, azt hazaadtam, és az anyósom gazdálkodott belőle. Sógornőm állásban volt, az ő jövedelme is hozzájött, de a nagymamának például, a feleségem nagyanyjának semmi jövedelme nem volt. Szóval, ilyen nagycsaládi közösségben éltünk, nagyon szerényen, úgyhogy ez az eljárás ilyen szempontból teljes létbizonytalanságba taszított. Közben, kezdetben, élt bennem a félelem, nem indítanak-e ellenem ezek után bírósági eljárást is. Barankoviccsal beszélgetve ő azt mondta nekem, nem hiszi, hogy ennek bírósági következményei lennének, de azt tanácsolta, hogy vonuljak vissza minden politikai tevékenységemtől, hogy ne adjak tápot annak, hogy később bármi indokkal is belém köthessenek.

Az első nagy gondot tehát az jelentette, hogy valahogy egzisztenciát teremtsek magamnak és családomnak. És amikor már nyilvánvaló volt, hogy be fog következni a mandátumtól való megfosztás, akkor beszélgettem ezekről a gondjaimról

Eszterhás Gyurkával[361], aki szintén azzal számolt, hogy neki is rövidesen egzisztenciális problémái lesznek. Az ő tanácsára vettem egy úgynevezett körkötőgépet. Ez egy kézi erővel hajtott, kötőtűkkel működő kis masina volt, mellyel cérnából harisnyát lehetett kötni. Kb. egyhavi tiszteletdíjamnak az áráért tudtam megvenni. Az volt az elgondolásunk, hogy feleségem megpróbál ezen dolgozni. Ezt az ő nevére vettem, és kiváltottunk a nevére háziipari engedélyt, mert arra számítottam, ha engem elvisznek, akkor mégis legyen valami lehetősége egy kis jövedelemhez jutni. A gyerekek miatt állásba nem mehetett. Ő, amint már szó volt róla, végzettsége szerint szociális gondozó és óvónő volt, de a szociális gondozás, mint ilyen, akkor nem volt aktuális amúgy sem. Óvónőnek ugyan valószínűleg mehetett volna, ha a családi körülmények ezt megengedik, ha nincsenek saját gyerekei.

Tehát beláttam, hogy Barankovics tanácsa teljesen észszerű, tényleg vissza kell vonulnom minden közszerepléstől. Akkor Mezgárral, a plébánosunkkal megbeszéltem, hogy az egyházközségben is abbahagyom az ottani tevékenységemet, mert nem akartam, hogy ezzel az egyházközséget olyan közösségnek tekintsék, ahol most titokban tovább folytatom a politikai tevékenységemet.

Akkor mondtam le a Szent László Társulat titkári tisztjéről is. S ha már szóba került, talán célszerű elmondanom, mi is volt ez a társulat, és hogyan kerültem oda. Shvoy püspök úr volt a Szent László Társulat püspök-elnöke. Az alelnöke Galla Ferenc[362] volt, egyetemi tanár a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán. (Azt akkor még nem államosították, a későbbi Hittudományi Akadémia akkor még mint hittudományi kar működött 1950-ig.) Egy nap, még 1947 elején, még a választások előtti időben Shvoy püspök úr Budafokon jártában fölkeresett engem, és felkért, hogy vállaljam el a Szent László Társulat titkársági tisztségét. A Szent László Társulat a külföldön élő katolikus magyar kolóniák lelki gondozásával foglalkozó intézmény volt. Az 1800-as évek végén vált ki a Szent István Társulatból, katolikus egyesületből, amikor egyre több igény futott be a Szent István Társulathoz a külföldi katolikus magyarok segélykéréseivel. Elsősorban a moldvai magyarok, a csángók részéről. De például a Bukarestben élő magyarság is támogatásért folyamodott, ahol már az első világháború előtti időkben is sok magyar élt. Akkor a Szent István Társulat építette az első katolikus templomot Bukarestben.[363] Ezek a magyar szórványok, tehát a Romániában élő magyar katolikus szórványok anyagi és lelki támogatására a Társulat komoly anyagi összeget juttatott, és a későbbiek folyamán úgy érezte, hogy a Társulatnak nem ez a feladata, és akkor ebből kiválva megalakult a Szent László Társulat, amelynek kifejezetten ez volt a célja. Akkortájt egyre fokozódott a kivándorlás Amerikába; rengeteg magyar ment ki bányásznak Belgiumba

[361] *Eszterhás György* (Ólubló, 1916 – Lisbon, USA, 2002) jogász, politikus. 1937-től köztisztviselő a belügyminisztériumban, tagja a Független Kisgazdapártnak. A német megszállás idején részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-től Varga Béla mellett részt vett a Kisgazdapárt újraszervezésében. 1945 novemberétől nemzetgyűlési, 1947-től a Demokrata Néppárt színeiben országgyűlési képviselő. 1949 februárjában emigrált Ausztriába, 1954-től az Amerikai Egyesült Államokban élt.

[362] *Galla Ferenc* (Udvard, 1888 – Székesfehérvár, 1977) római katolikus pap, egyháztörténész, pápai prelátus, egyetemi tanár.

[363] Bukarest első katolikus templomának, a *Barátok templomának* alapítása vitatott kérdés. A templomot az idők folyamán többször tűz és árvíz pusztította. Valószínűleg a jelenlegi formáját eredményező, valamelyik felújításához járulhatott hozzá a Szent István Társulat.

és Franciaországba… A Szent László Társulat először egymaga, később a kormány külügyminisztériumával karöltve küldött ki hozzájuk, a szórványba magyar papokat, akik folytatták a lelki gondozásukat. Ez volt a Szent László Társulatnak tulajdonképpen a feladata. Én annak idején még tárgyaltam a Cavallier Józseffel[364], aki katolikus ember volt, a Szent Kereszt Egylet[365] a vezetője. A Szent Kereszt Egylet zsidók védelmét szolgálta a zsidótörvények idején, és szintén sokat tett a legvadabb zsidóüldözés idején a megkeresztelkedett zsidók érdekében. Úgyhogy a Cavallier József ilyen szempontból komoly érdemeket szerzett, amit a háború után honoráltak is egy darabig. Ő akkor külügyi vonalra került, és mint meghatalmazott miniszter ügyködött azon a szociálpolitikai osztályon, amely korábban, még a Horthy-érában együttműködött a Szent László Társulattal is. Ezt szerettük volna átmenteni a jövőre is.

Abban az időben, amikor bekövetkezett ez a mandátumvesztés, akkor a Shvoy püspököt is eléggé támadták már több oldalról. A püspök úrral is egyeztetve lemondtam a Szent László Társulat titkári tisztéről, ugyanilyen meggondolásból, amit aztán a püspök úr elfogadott, írt egy levelet nekem, hogy sajnálattal veszi tudomásul, de úgy ítéli meg ő is, hogy valószínűleg helyes a döntésem. Akkor már annyira kiéleződött a politikai helyzet, hogy mind jobban kellett vigyázni ezekre az esetleges támadási felületekre.

Baráti kapcsolataim megmaradtak, de a párt későbbi életében nem vettem részt, mert erre fizikailag sem lett volna időm, másrészt Barankovics István is ezt tanácsolta, mert ellenkező esetben esetleg tényleg bekövetkezhetett volna, hogy meghurcolnak, letartóztatnak, elvisznek. Természetesen az első dolgom az volt, hogy jelentkeztem a volt munkahelyemen, az FM-ben, a Földművelésügyi Minisztériumban. Írtam egy levelet, hogy ekkor és ekkor megszűnt a képviselői mandátumom, és kérem a beosztásomat. Aztán vártam, és nem történt semmi. Akkor újra sürgettem. Erre kaptam egy értesítést, hogy ilyen és ilyen számon nyilván van tartva kérelmem, folyamatban van az ügy. A vége az lett, hogy kb. másfél évig nem történ semmi. Én pedig nem akartam addig elhelyezkedni, mert ha elhelyezkedem közben, akkor ez ipso facto azt jelenti, hogy lemondtam az állásomról, tehát arról, hogy vissza akarok menni.

Ugyanakkor nem is tudtam volna könnyen elhelyezkedni egy számomra megfelelő állásban. Egyrészt nem volt jogi doktorátusom, csak az államtudományi, másrészt teljesen bizonytalan volt, hogy visszavesznek-e a közigazgatásba. Ezért elhatároztam, hogy én magam megtanulok az időközben beszerzett kötőgépen kötni,

---

[364] *Cavallier József* (Budapest, 1891–Budapest, 1970) bölcsészdoktor, újságíró. 1939–1944 között a Magyar Püspöki Kar által alapított Szent Kereszt Egyesület védőirodájának egyik vezetőjeként irányította az üldözött konvertita zsidók elhelyezését és jogi védelmét. 1947–48-ban rövid időre rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki. Később méltatlanul mellőzték, nehéz körülmények között élt haláláig (1970. február 3.).

[365] Pontosan: *Magyar Szent Kereszt Egyesület* (1939–49). Hivatalos célja a zsidótörvények hatálya alá eső, vagyis a katolikus hitre tért zsidó személyek védelme volt. Ennek munkáját egy püspöki bizottság felügyelte, amely valójában a gyakorlati támogatást is biztosította. 1942-től Apor Vilmos, győri püspök volt a bizottság védnöke, Jánosi József jezsuita atya pedig a lelkész-elnöke, világi elnöke Cavallier József.

mert a feleségemnek úgyis kevés ideje maradt erre. No de eddig jóformán még azt sem tudtam, hogy mi a cérna, amellett nincs nagy kézügyességem, mégis – kényszerből – csináltam, vért izzadva, heteken keresztül, szünnap nélkül. A harisnyakötéshez kell kézügyesség is, főleg amikor a zoknik sarkát meg az orrát kell megcsinálni, vagyis az úgynevezett fogyasztásoknál. Ez nem könnyű feladat egy ügyetlen férfiember részére, de csináltam, mert nem akartam, hogy ekkora családot teljesen az apósom tartson el, és hát az ő keresete nem is lett volna elegendő. Közben azért sürgettem az ügyem a minisztériumnál, mert hiszen a törvény azt mondta ki a képviselőkkel kapcsolatban, hogy akinek megszűnik a mandátuma, azt vissza kell venni a régi helyére. Ha valami okból nem vehető vissza, akkor is folyósítani kell a fizetését, és egy éven belül be kell osztani a régi állásának megfelelő munkakörbe. De egyiket sem tudtam elérni, hiába kértem, próbáltam mindent. – Ezalatt lezajlott a Perneczky-per, az úgynevezett FM-per[366], majd Mindszenty letartóztatása és elítélése.

A Földművelésügyi Minisztériumban volt egy kedves ismerős kolléga az elnöki osztályon, akit felkerestem. Ez a kollégám, akinek már a nevére sem emlékszem, bizalmasan, de meggyőzően ezt mondta: Én egyet tudok neked ajánlani. Most már hagyd ezt a dolgot, ne mozogj, mert a Keresztes Mihály[367] – aki államtitkár volt, a kommunista párt fő bizalmija és az ő kezében gyűltek össze a személyi ügyek – azt mondta, ha nagyon okvetetlenkedsz, akkor mint mindszentystát internáltatni fog. Ezzel, úgy éreztem, hogy az akkori körülmények között bezárult a kör, és nincs már semmi lehetőségem arra, hogy visszakerüljek a közigazgatásba.

Közben ugyan valamelyest megtanultam kötni, de nehezen és lassan ment. Aztán egészen véletlenül kapcsolatba kerültem Budafokon egy másik kötő kisiparossal, akinél dolgozott egy fiatal lány. Ő egyszer csak fölkeresett otthon, és mondta, hogy síkkötőgépen dolgozik, de jól tud körkötőgépen is kötni, szívesen dolgozna nekem. Hát, mondom, nézze, a feleségem háziiparos, nem is tarthat alkalmazottat. Erre azt válaszolta, hogy ő kiskorú, nem is kell bejelenteni sehová stb. Hát erre azt mondtam: Nézze, Éva, próbáljuk meg. És ő valóban briliánsan csinálta, nem úgy, mint én.

Akkor ismertem meg a gazdasági élet törvényszerűségeit. Akkor jöttem rá, ha az embernek van egy ilyen gépe és köt, akkor a kötőgép kapacitását ki kell használni. Tehát, akkor kell szerezni több anyagot, hogy legyen, amit feldolgozunk; aztán ha

---

[366] Az ún. FM-perben 84 főt állítottak a bíróság elé, valamint 35 tanút hallgattak ki a tárgyaláson. „A népbíróság különtanácsa öthetes tárgyalás után Perneczky Bélát a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésének bűntettéért életfogytiglani fegyházra, Kiss Ferencet és dr. Kiss Elemért hűtlenség bűntettéért ugyancsak életfogytiglani fegyházra ítélte. A többi 55 vádlott 16 évi fegyháztól félévi börtönig terjedő büntetést, összesen 283 és fél évet kapott. A vád alól 15 vádlottat felmentettek.” (Forrás: Délmagyarország, 1948. október 30., 5. évf. 250. szám, 2. oldal)

Az FM-perről lásd még: Cseszka Éva: Gazdasági perek a Rákosi-rendszerben 1948. In: Magyar Szemle, 2008. (17. évf.) 11-12. sz. 30-52. és Cseszka Éva: Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945-1953), Bp.: Gondolat Kiadói Kör.

[367] *Keresztes Mihály* (Budapest, 1902 – Budapest, 1984) asztalos. Az MKP Dél-Magyarországi Területi Bizottság titkára (1944–45), majd Békés megye főispánja. A Központi Vezetőség (KV) tagja (1946–51), a KV Falusi Osztályának vezetője (1947–48), földművelési államtitkár, ill. a miniszter első helyettese (1948–53).

feldolgoztuk, meg kell keresni a lehetőséget az értékesítésre. Ha sikerült az árut eladni és van kereslet, többet kell kötni. Akkor be kell szerezni újabb kötőgépet vagy újabb bedolgozót, ahhoz megint kell több anyag, azt megint el kell adni, és az ember azt veszi egy szép napon észre, hogy a gazdasági életben nincs megállás, az élet rákényszerít a folyamatos fejlődésre. Miután maga a kötés így felfutott, én kezdtem az üzleti résszel foglalkozni. Az ismeretségi körömben voltak hasonló sorsra jutott barátaim, ilyen volt például Karcsay Sándor is, akikkel megállapodtam, hogy én átadom nekik bizonyos összegért a kötöttárut, ők még rátesznek valami saját hasznot, és a baráti körükben árulják, és így nekik is jut valamennyi jövedelem. Kezdetben tehát ilyen baráti körben alakult ki az értékesítési vonal. De ez a „piac" idővel telítődött, mire felismertem, hogy üzletek számára kellene szállítanom.

Közben megtörtént az iskolák államosítása, a tanító szerzetesek még együtt voltak, de nem volt munkájuk, nem volt jövedelmük, nem tudtak mit csinálni. Így kerültem egy szerzetesi közösséggel kapcsolatba, egy női közösséggel, akik szívesen vették az ajánlatot, nekik volt is gépük házi használatra. Elkezdtek kötni nekem.

És ebben a stádiumban történt egy érdekes dolog. Az Angol–Magyar Cérnagyár[368] akkor még nem volt államosítva, és a feleségem egyik barátnője férjének volt ott egy ismerőse, aki a cérnagyár eladási részlegének volt az osztályvezetője. Ők gyártották a híres Clark cérnát. Volt vagy tíz gyáruk Európában, az egyik Magyarországon. Tehát összehoztak az eladási osztály vezetőjével, hogy könnyebben jussak anyaghoz. Itt volt egy lerakatuk a Teréz körúton. Elmentem, bemutatkoztam neki, már tudta, hogy jövök, és mondtam, hogy miről lenne szó. Azt mondta: Kérem, nyitunk önnek egy hitelkeretet, ezer forintig például. (Akkor még az 1000 forint komoly összeg volt.) Az árut megkapja, elviszi, és két héten belül ki kell fizetnie, és akkor viheti a következő árut. Kérdem: És itt milyen kezesség, garancia kell? – Mondtam én ilyesmit? – kérdezte. Egészen paff voltam. Mindjárt megnyomott egy gombot, behívta a raktár vezetőjét. Mondom neki, most nincs nálam pénz, most még nem vásárolni akarok. „Nem baj, tessék elvinni." És rám tukmáltak valami 400 forint értékű cérnát, és adtak egy összehajtogatott, hat oldalból álló színmintát, melyen a forgalomban lévő cérnák különböző színei, színárnyalatai meg voltak számozva, és az egész világon minden szín ugyanazt a számot viselte. És bármikor kért az ember egy bizonyos szín-számú cérnát, akkor nyugodt lehetett, hogy a régi és az új cérnát össze lehet kötni, nem lesz a harisnyában színeltérés. Csodálatos volt a precizitásuk.

Ettől a nagyvonalú ajánlattól egy kicsit meg is rémültem. Hogy fogok boldogulni ezzel a mennyiségű cérnával? Ki fogom-e tudni fizetni két héten belül. Igaz, akkor nagy divat volt a csipkés cérnaharisnya, még nem voltak nejlonharisnyák, selyemharisnyát nem nagyon lehetett kapni, a nők ilyesmikben jártak. Két hét múlva visszamentem, kifizettem. Nem tudom hány hónap múlva azt mondja nekem ez a raktárvezető, hogy doktor úr, az osztályvezető úr óhajt önnel beszélni. Bemegyek hozzá. Azt mondja: Hallom, nagyon pontosan intézi a dolgokat, és nagyon rendesen

[368] 1923- ban alakult meg az *Angol–Magyar Cérnagyár Rt*, 1942-től a hivatalos neve Első Magyar Cérnagyár Rt. lett, majd 1949-től Újpesti Cérnagyár néven működött.

megy az elszámolás. Kérem, egy ajánlatot teszek önnek. Felemeljük a hitelkeretét 2000 forintra. Csak néztem.

Mikor elkezdtük a kötést, éppen csak annyi pénzem volt, hogy a gépet meg tudtam venni. Amikor államosították a gyárat, akkor már 20 ezer forint tőkém volt. Csak azért, mert hitelbe kaptam az árut, és becsületesen fizettem.

Volt egy barátom, Farkas Béla, akinek mondtam: Béla, próbáljunk üzletekben eladni. Piacot kellett szerezni. Azt mondja, nem megy. Én kérdem, hogy miért nem? Egy bőröndbe beraktam az árut, bementem egy üzletbe, megállapodtam az üzlet vezetőjével, otthagytam bizományba. Közben síkkötőgéppel a nővérek kötöttek nekem csíkos zoknikat. Mikor elvittem azokat az egyik Petőfi Sándor utcai üzletbe – még nem voltak az üzletek államosítva –, a főnök (megjegyzem, később a KIOSZ[369] vezetője lett) elkezdett nevetni. Azt mondja: Haha! Kérem, azt hiszi, van olyan hülye, aki fölveszi ezt a zoknit? (Zárójelben megjegyzem, akkor már sikerült összeköttetés révén elintéznem, hogy indantrén festékkel festették az én pamutjaimat, ami színtartó festék, és ez azt jelentette, hogy mosásnál nem futottak össze a színek. Akkor nagyon nehezen lehetett ilyen festést Magyarországon elérni. A kialakult összeköttetések révén nekem kis tételben is megfestették a pamutokat.) A vége az lett, hogy két bőrönddel jártam a belvárost, és karácsony táján bujkálnom kellett, mert a Kossuth Lajos utcában a Zucker úr meg a másik bolt tulajdonosa, szemben voltak egymással, lestek rám, mert nem tudtam eleget szállítani.

Úgyhogy, ha nem történik meg az üzletek államosítása, valószínűleg sosem jutott volna eszembe semmi mással foglalkozni, mert olyan üzletköröm alakult ki. Addig életemben nem gondoltam volna, hogy milyen lehetőség van ebben.

Ugyanakkor volt egy problémám: hivatalosan nem volt állásom, nem voltam bejelentve. Amikor már bizonyosnak tűnt, hogy nem sikerül az FM-be visszakerülnöm állásba, akkor Rónay György tanácsára fölkerestem Saád Bélát[370], aki akkor az Új Ember című katolikus újság kiadóhivatalának vezetője volt, és ő akkor, talán könyörületből, a gyerekeim miatt, hogy legyen bejelentett állásom, 1950. február 1-től alkalmazott pénzbeszedőnek havi 200 forintért. Így kerültem az Új Emberhez munkakönyvvel, és bejelentett állásom lett, SZTK-m[371] lett, ami a gyerekek miatt meg egyéb szempontból is nagyon fontos volt. Villamosbérletet kaptam, és bizony jártam a várost, és felkerestem azokat az előfizetőket, akik nem küldték be időben az előfizetési díjat és nagyobb összeggel tartoztak, mászkáltam a térképpel, beosztottam a napi tennivalókat. 3-4 órát azzal töltöttem, hogy jártam a nyugtakönyvvel a várost, és beinkasszáltam a pénzeket. És volt egy bejelentett állásom. Ez volt az Új Emberhez kerülésem története. De a kötést tovább folytattam, mert egy ideig még ez volt a fő jövedelemforrásunk.

---

[369] *KIOSZ*: Kisiparosok Országos Szövetsége (1948–1989)

[370] *Saád Béla* (Pápa, 1905 – Budapest, 1993) közgazdász, újságíró. 1945-től az Új Ember munkatársa, 1949-től felelős kiadója, 1957-től 1971-ig felelős szerkesztője és kiadója.

[371] *SZTK:* Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja. A köznyelvben gyakorlatilag a társadalombiztosítást jelentette. Akinek volt „SZTK-ja" azt jelentette, hogy volt társadalombiztosítása, „ingyen" igénybe vehette az egészségügyi szolgáltatásokat.

Később az Új Embernél fűtő lettem. Tudniillik, az Új Ember példányszámát időközben kényszerből lecsökkentették. Valamikor több mint 100 ezer példányban jelent meg, de a Rákosi-korszakban lecsökkentették, ha jól emlékszem, 14 ezer példányra. És akkor egyfajta szanálást kellett végrehajtani a szerkesztőségnek és a kiadóhivatalnak, mert a lecsökkentett lappéldány bevétele nem tudta eltartani az összes addigi munkatársakat. Az Új Ember sem állami, sem egyházi dotációt nem kapott soha, most sem kap egyébként. Akkor általában az egyedülállókat és a gyermekteleneket bocsátották el; én akkor már nagycsaládosnak minősültem, ezért felajánlották, hogy maradjak mint fűtő. Ha ezt elvállalom, akkor maradhatok. Hát persze hogy elvállaltam.

Ára 1 forint

Új Ember

V. évfolyam 39. sz. * KATOLIKUS HETILAP * 1948 szeptember 26.

Szerzetesek iskola nélkül * Megtántorodott „Visszhang" * Plajbásszal a templomba

A celldömölki Mária ünnepség * Párbeszéd egy kalandról

Hadd mondjak valamit az Új Emberről, mert ez is egy érdekes jellemzője volt a kornak. Saád Bélát már említettem, régóta ismertem, de ott volt Mihelics Vid, Ijjas Antal, Possonyi László[372], Szigeti[373], Kunszery Gyula[374] a szerkesztőségben, ők már korábbról mind ismerőseim voltak, többükkel baráti viszonyban voltam, úgyhogy ez nem jelentett számomra szellemi deklasszáltságot, mert hiszen olyan miliőbe kerültem, ahol szinte mindenki régi ismerősöm vagy barátom volt.

Ugyanakkor azt sem tagadhatom le, hogy az Új Embernél viselt állásom bizonyos szempontból életem egyik keresztjét is jelentette, mivel nem tudtam önmagamat kibontakoztatni. Tehát, olyan volt a munkaköröm, amit egy elemi iskolát végzett, józan paraszti ésszel rendelkező ember nyugodtan elvégezhetett volna, ehhez nem kellett egyetemi végzettség. Ott komoly tevékenységet nem tudtam végezni. De szerencsére elmondhatom, hogy a korábbi baráti és szellemi kapcsolataim nagyrészt megmaradtak, senkiben nem kellett csalatkoznom, mert nem aszerint ítéltek meg, hogy jelenleg milyen munkakörben vagyok, hanem a régi és egyéb vonatkozásban. Ez talán a későbbiekben ki fog derülni.

---

[372] *Possonyi László* (Nagyvárad, 1903 – Budapest, 1987) író, szerkesztő.

[373] *Szigeti Endre* (Budapest, 1904 – Budapest, 1974) államtudományi doktor, újságíró.

[374] *Kunszery Gyula*, 1935-ig Kunczer Gyula (Budapest, 1906 – Budapest, 1973) tanár, költő, újságíró, irodalomtörténész. 1947-ben a Demokrata Néppárt listáján országgyűlési képviselő lett, de mandátumáról hamarosan lemondott. Pesterzsébeten tanított. 1955-től az Új Ember belső munkatársa volt, de már 1947–48-ban, majd 1954-től is gyakran jelentek meg írásai az Új Emberben.

JI: Nem volt arra lehetőség, hogy olyan színvonalú munkakört kapjon, ami a végzettségének és a korábbi tevékenységének jobban megfelelt volna?

KS: Elmondom később, hogy miért nem lehetett. Mert bizonyos állami tényezők olyannak könyveltek el, úgy voltam beskatulyázva, mint akit nem lehet, nem szabad felelősebb munkakörbe tenni. Ez végigkísért éveken keresztül. Az is igaz, hogy időközben olyan érdekes metamorfózis zajlott le az egyházban és az egyházi intézményekben, főleg az úgynevezett személyi kultusz névvel jellemzett politika idején, hogy én bizonyos szerepet nem is lettem volna hajlandó vállalni, mert igyekeztem mindig az emberi függetlenségemet megőrizni, tehát, hogy ne váljak az állami politika eszközévé.

Az Új Emberről elmondanám, hogy az Actio Catholica hetilapja volt, így kapta meg annak idején a lapengedélyt, mikor még Balogh István[375] volt a miniszterelnökségi államtitkár, és 46-ban [*helyesen:* 1945 nyarán][376] indult.

Felelős kiadója Mihalovics Zsigmond[377] volt, az Actio Catholica igazgatója. Ő egy papi ember, aki aztán később, a Mindszenty-per kapcsán külföldre menekült. A lap főszerkesztője Pénzes Balduin bencés tanár[378] volt, és mellette már akkor komoly szerepet játszott Saád Béla, aki fiatalon a régi Központi Sajtóvállalatnál[379], az úgynevezett KSV-nél dolgozott, az Új Nemzedéknél[380]. Saádnak közgazdasági végzettsége is volt. Jó szervezőkészséggel, gazdasági koncepcióval, felkészültséggel rendelkező ember volt, és amellett tollforgató is. De tudatában volt képességei korlátaival is, viszont jól tudta használni azokat az embereket, akik írói, újságírói kvalitásban esetleg fölötte álltak. Így például Ijjas Antalt, aki szintén a KSV-nél volt, vagy Szigeti Endrét, aki kitűnően felkészült jogász-újságíró volt. Mihelics Vid a maga szakmájában képzettebb és nagyobb tehetséggel rendelkező ember volt, de őt ez nem zavarta, nem akarta mindenképpen az egyszemélyi bölcs szerepét játszani. De ebben az időben még nem is volt ilyen helyzetben, hogy ezt játszhatta volna, a kezdet kezdetén. Amikor én odakerültem 1950-ben, akkor Mihalovics Zsigmond már disszidált, akkor már Saád Béla volt a felelős kiadó, és Pénzes pedig a felelős szerkesztő. A lap, mint említettem, önellátó volt, valóban a saját bevételeiből tartotta

---

[375] *Balogh István* (Stájerlak, 1894 – Budapest, 1974) pap, képviselő. 1933-tól plébános Szegeden. 1944. szept. 23-tól a Kisgazdapárt egyik vezetőségi tagja, majd decembertől a debreceni ideiglenes nemzetgyűlés tagja, 1947. május végéig: a miniszterelnökség államtitkára. 1945–49: országgyűlési képviselő. 1947 júniusában kilép a Kisgazdapártból, majd másokkal együtt megalakítja a Független Magyar Demokrata Pártot, melynek színeiben képviselői helyet szerez. 1949 tavaszán pártja maradványával csatlakozik a Magyar Függetlenségi Népfronthoz (később: Hazafias Népfront), melynek 1954-ig elnökségi tagja. 1949–1951-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja. 1950-től egyik fő szervezője a papi békemozgalomnak.

[376] Az Új Ember első száma 1945. aug. 9-én jelent meg.

[377] *Mihalovics Zsigmond* (Homokbödöge, 1889 – Chicago, 1959) katolikus pap, hittanár, 1933–1944 között az Actio Catholica igazgatója, 1945-től 1948-ig az Új Ember kiadója. 1948-ban külföldre menekült, és az USA-ban települt le.

[378] *Pénzes Balduin* (Ikervár, 1910 – Budapest, 1980): bencés szerzetes, paptanár, irodalomtörténész, szerkesztő. 1945-től az Új Ember alapító felelős szerkesztője. 1957-től haláláig főszerkesztője.

[379] *Központi Sajtóvállalat Részvénytársaság, KSV*, (1918–1944): katolikus lapok kiadására létrejött vállalkozás. A jezsuita Bangha Béla kezdeményezésére közadakozásból alakult.

[380] *Új Nemzedék* (1918–1944. okt. 25.): Budapesten megjelenő politikai napilap.

el magát, sőt a hasznából még juttatott az Actio Catholicának is. Ezt a mai napig teszi a lap. A katolikus sajtó történetében az első eset, hogy nem szubvenciót kér mondjuk a püspöki kartól, hanem egy egyházi intézmény fenntartásához komoly összeggel járul hozzá.

Hogy ment akkor a lap szerkesztése? Akkor még teljességgel működött az előzetes cenzúra. Minden cikket kéziratban kellett benyújtani a megfelelő fórumhoz. Ilyen fórum egy darabig a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Osztálya volt, aztán 1951-ben létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt, akkor az lett ez a fórum. Szóval, kettős cenzúra érvényesült: egy állami cenzúra és volt egy egyházi cenzúra. Amikor én odakerültem, akkor egyházi részről Czapik Gyula[381] egri érsek volt a felelős vezető, mert hiszen előzetesen már lezajlott a Mindszenty-per, majd következett Grősz[382] érsek pere, aki pedig 1950-ben még aláírta az állam és az egyház között azt a bizonyos megállapodást.

Az Új Ember helyzetének részletes taglalása előtt, úgy érzem, érdemes röviden fölvázolni az akkori egyházpolitikai helyzetet, hiszen az Új Embernek ebben a keretben kellett dolgoznia.

Grősz József

Ekkorra már megtörtént az egyházi iskolák államosítása, lezajlott a Mindszenty-per, 1950-ben pedig az állam feloszlatta a szerzetesrendeket. Nagyon erős pressziót gyakorolt az állam a püspöki karra annak érdekében, hogy protestáns egyházakhoz hasonlóan, akik már kb. egy[-két] évvel korábban megtették, a katolikus püspöki kar is kössön az állammal megállapodást. Az állam és az egyház közötti megállapodás megkötésére azonban a Codex Iuris Canonici, vagyis az egyházjog szerint csak a Szentszék illetékes. Ezt általában konkordátumok formájában szokták megkötni a Szentszék és az egyes kormányok, ebben szabályozzák az egyház helyzetét az adott országban, biztosítva a vallásgyakorlat szabadságát, a lelkiismereti szabadság érvényesülését, az egyháznak és intézményeinek a létét; vagy ha ilyen konkordátum nincs, akkor „modus vivendi”-megállapodások szabályozzák ezeket a kérdéseket, de ezekben, az egyház részéről, mindenképpen a Szentszék illetékes. A katolikus egyház szervezetéből kifolyólag a püspöki kar nem jogosult ilyen megállapodás kötésére. Ez egy jogi tény-kérdés volt, amivel egy darabig a püspöki kar ki tudott térni a megegyezés megkötése elől. De 1950-ben már olyan erős volt a nyomás, hogy hogy a magyar püspöki kar belement a megállapodásba.

[381] *Czapik Gyula* (Szeged, 1887–Budapest, 1956) pap, teológiai tanár, szerkesztő. 1939-től veszprémi püspök, 1943-tól egri érsek. 1943–56 között az Actio Catholica ügyvezető elnöke, 1951–56 között a Magyar Püspöki Kar elnöke.

[382] *Grősz József* (Féltorony, 1887 – Kalocsa, 1961) római katolikus pap, 1928-tól győri segédpüspök, 1939-től szombathelyi püspök, 1943-tól kalocsai érsek. 1951–1955 között börtönben.

Tehát végül is Grősz érsek, aki mint rangidős, mint kalocsai érsek, a püspöki kar vezetője aláírta a megállapodást az egyház részéről. Ugyanakkor Grősz, a már felvázolt egyházjogi okokból, levelet intézett a kultuszminiszterhez (már nem tudom, hogy még Ortutay volt-e vagy már Darvas volt-e akkor a vallás- és közoktatási miniszter), amelyben bejelentette, hogy ez a megállapodás semmiféleképpen nem kívánja érinteni a Szentszék jogait. Ez tehát egy kényszer-megállapodás. Ennek volt egy érdekes jogi következménye is: Ezt a megállapodást a hivatalos lapban, a Magyar Közlönyben sosem tették közzé, viszont a protestáns egyházakkal korábban kötött megállapodások megjelentek a közlönyben, és ezzel mintegy jogszabályi rangra emelkedtek. Azáltal, hogy azok bekerültek a törvénytárba. A katolikus egyházzal kötött megállapodás nem került bele, mert nem illetékes szervvel kötötte az állam. Úgyhogy csak az Új Ember közölte akkor a szövegét[383], és hosszú ideig nem is volt publikus a közvélemény előtt a megállapodás a szövege. Ezzel a megállapodással egyrészt a püspöki kar tulajdonképpen elismerte a Magyar Népköztársaságot és az alkotmányát, azt az 1949-es alkotmányt, amely az egypártrendszert vezette be; másrészt az állam garantálta az egyház létét, működését.

Czapik Gyula

Nem sokkal az aláírás után megkezdődött az úgynevezett Grősz-per, tehát a püspöki karnak azt a vezetőjét, aki aláírója volt a püspöki kar nevében, azt is perbe fogták, és elítélték nagyon hosszú büntetésre.[384] (Később aztán elismerték, hogy ez koncepciós per volt.) Mikor már Grősz is börtönben volt, akkor került a püspöki kar élére az egri érsek, Czapik Gyula. Czapik Gyula nagyon érdekes egyéniség volt, jó viszonyt tartott fenn Barankovics Istvánnal.

Még Mindszenty idejében előfordult, hogy Bánáss[385], Czapik és Barankovics tárgyaltak Rákosival. Barankovics mint jószolgálati közvetítő vett ezen részt, mint politikus, hogy próbálja segíteni az állam és egyház között egy olyan modus vivendi létrehozását, amely valóban mindkét fél érdekének megfelel, tudomásul véve, hogy nem a közjogi és közéleti egyház, hanem a pasztorális egyház érdekében kell fellépni, viszont ennek a tényleges szabadságát szerette volna elérni. Ennek a lehetőségét látta a Grősz is, a püspöki karban leginkább ő képviselte ezt az álláspontot és Bánáss László, későbbi veszprémi püspök, ő talán nem véletlenül, mert hiszen ő Rómában végzett a pápai diplomáciai szakon, a Gergely Egyetemen,

[383] Az Új Ember 1950. szept. 3-i száma közölte „A Népköztársaság kormánya és a katolikus püspöki kar megállapodása” szövegét.

[384] Grősz József érseket 1951. május 18-án több más egyházi vezetővel együtt letartóztatták, majd június 28-án összeesküvés vádjával tizenöt év börtönre ítélték. 1955. október 14-én kiengedték a börtönből, de házi őrizetben tartották 1956 májusáig.

[385] *Bánáss László* (Pozsony, 1888 – Budapest, 1949) a teológiát Innsbruckban végezte, Rómában egyházjogot, Münchenben zenét tanult. 1912-ben Nagyváradon pappá szentelték, majd Rómában elvégezte a diplomáciai főiskolát. 1942-től Debrecen plébánosa. 1945. aug. 16-tól: Veszprém apostoli kormányzója, 1946. szept. 4-től veszprémi megyéspüspök.

tehát elméletileg is felkészült ember volt. Sajnos korán meghalt. Még Grősz idejében, ennek a megállapodásnak az aláírása következtében, sikerült az egyháznak visszaszereznie nyolc gimnáziumot. (Tudniillik az iskolák államosításakor eredetileg mindent elvettek.) És így most jelenleg [1988] is ez a nyolc katolikus középiskola működik. A bencéseknek két gimnáziuma van, az egyik Pannonhalmán, a másik Győrött. A piaristáknak szintén két gimnáziumuk van, az egyik Budapesten, a másik Kecskeméten. A ferenceseknek szintén kettő, Szentendrén és Esztergomban, és a Szegény Iskolanővérek Társasága[386], mint egyetlen apácarend kezelésében Budapesten és Debrecenben van egy-egy leánygimnázium. Az állam akkor, korlátozott létszámmal, ezeknek a rendeknek megengedte a fennmaradását és működését, olyan megszorítással, hogy utánpótlásként annyi kispapot vehetnek föl a rendbe, amennyivel biztosítani lehet ezeknek az intézményeknek a tanári utánpótlását[387]. Amikor a szerzetesrendeket feloszlatták, akkor azoknak minden intézményét, rendházait, vagyonát, mindent államosítottak. A szerzeteseket, ez eléggé közismert, még a megállapodás előtt, először összegyűjtötték néhány helyre, majd később elengedték őket, szerteszét mehettek, civilként. A szerzetespapok közül, emlékezetem szerint, kb. ötszázat az egyházmegyék átvehettek egyházmegyei szolgálatba. Tehát világi papként inkarnálódtak az egyházmegyékbe azok, akiknek az állam, személy szerinti ellenőrzés után, megengedte, a többiek pedig szerteszét szóródtak. Elég sokan kerültek abban az időben börtönbe, de akik szabadlábon maradtak, azok próbáltak maguknak civil foglalkozást keresni, ahogy tudtak. A czapiki koncepció egy bizonyos kis restaurálási eredményt jelentett ezeknek az intézményeknek a részleges helyreállításával. Sokszor eszembe jutott: ha akkor, az államosításkor, sikerült volna egy észszerű megállapodást kötni, amikor az állam kész lett volna 20 gimnáziumot meghagyni, akkor ma 20 gimnáziummal rendelkezne az egyház, és egészen más lenne a befolyása, mert hiszen az időtényezővel is kell mindig számolni, és a politikában nem lehet, nem célszerű a mindent vagy semmi elvet képviselni. Ez csak egy adalék a Mindszenty-koncepcióhoz.

Balogh páter

Ennek az 1950-es megállapodásnak a kikényszerítésénél a Rákosi-éra a szalámipolitikát az egyházon belül is alkalmazta, ekkor hozták létre az úgynevezett békepapi mozgalmat. Ennek az egyik elindítója Balogh István volt, az a Balogh páter, aki a fegyverszüneti szerződés egyik aláírója volt Moszkvában annak idején, majd politikai szerepet játszott a Kisgazdapártban, később pedig önálló pártja lett. Balogh bekapcsolódott a Hazafias Népfrontba is, tehát a pártok feloszlatása után így egy darabig részt vett a politikában, az Elnöki Tanácsnak is tagja volt. Ma már állami részről is elismerik, hogy a békepapság akkor megkezdődött szervezését

[386] Pontosan: *Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Kongregációja* (1989-től: Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata).

[387] Mindhárom férfi szerzetesrendnek 14-14 papnövendéke lehetett egyidejűleg (vagyis összesen valamennyi évfolyamon; tehát nem az évenkénti felvételi szám, hanem az összlétszám volt korlátozva).

nagyrészt az akkori ÁVH, az Államvédelmi Hatóság végezte. A legkülönbözőbb módszerekkel. Volt néhány ember a korifeusok, a legismertebb békepapok közül, akiket valóban a szociális érzék vitt közéjük eredetileg, és annak a felismerése, hogy korfordulón vagyunk. Ilyen volt például Horváth Richárd ciszter szerzetes, akiről tudom, hogy egy időben Barankovics István felé is közeledett, mert nem értett egyet a ciszter apát Endrédy Vendellel, aki eléggé mereven a Mindszenty-vonalat képviselte; és talán így került Horváth a békepapok közé. De többen voltak olyanok, akik nem egészen önként, elvi meggyőződésből csatlakoztak a mozgalomhoz: az államvédelmi hatóság megkereste azokat a papokat, akinek valamilyen okból vaj volt a fején, mármint egyházi szempontból. Nem akarom önt sem megbotránkoztatni, de aki bent él az egyház kebelében, az tudja, hogy sajnos a természetfeletti és az evilági arc együtt van jelen az egyházban, az egyház tagjaiban és vezetőiben is, tehát az államvédelmisek megkerestek olyanokat, akiket például valamilyen nőüggyel vagy korábbi politikai kijelentésük, szerepük kapcsán meg lehetett zsarolni. Szóval, jórészt különböző kényszer-hatásokkal kezdtek beszervezni egyházi személyeket és összehozni egy ilyen grémiumot a béke védelme címén. Ők aztán tulajdonképpen nyomást gyakoroltak a püspöki karra is, szembekerültek a püspöki kar politikájával, akik eredendően nem akartak politikai szerepet játszani abban az időben. Eleget tanultak a múltból.

Horváth Richárd

Nem szabad elfelejteni, hogy abban az időben, amikor nálunk mint politikai erő megjelent a kommunista párt, akkor ez a párt harcosan ateista párt volt, terhelve mindazokkal a politikai jellemzőkkel, amelyeket ma sztálini személyi kultusznak nevezünk. Tehát érthető volt, hogy abban az időben nemcsak az egyház „maradisága", a régi társadalmi konstrukciókhoz és szokásokhoz való ragaszkodása volt akadálya az állammal való együttműködésnek, hanem az is legalább egyenrangú akadálya volt a közeledésnek, hogy látták: a papságon belüli békemozgalom erőltetése tulajdonképpen csak egy taktika, felszámolási taktika. A kommunista párt erre törekedett nyíltan. Tehát érthető, hogy az ilyen kollaborálástól a püspökök nagy része elzárkózott.

Tehát létrehozták a békepapi mozgalmat. Vezetőségi tagjai közé tartozott például Beresztóczy Miklós[388], aki aztán később nagy politikai karriert futott be. Beresztóczy Miklós a Horthy-korszakban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus hitosztályát[389] vezette mint miniszteri osztályfőnök. Egyik legkonzervatívabb papi egyénisége volt annak a kornak. Annyira, hogy például a katolikus szociális mozgalmaknak, mint amilyenek a KALOT, az EMSZO és a Hivatásszervezetek

[388] *Beresztóczy Miklós*, szül. Bartmann Miklós (Budapest, 1905 – Budapest, 1973) kanonok. 1930-tól dolgozott az egyházkormányzatban, 1939 és 1947 között a VKM katolikus osztályának vezetője. 1948-ban letartóztatták, 1949-ben szabadult. 1950-től káptalani, 1951–1956 között általános helynök Esztergomban. A békepapi mozgalom prominens személyisége, 1953–1973 között országgyűlési képviselő, 1961–1973 között az országgyűlés alelnöke. 1956–1971 között egyházi felfüggesztés alatt állt. (Kálmán Péter Peregrin)

[389] Pontosabban: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. (katolikus) ügyosztályát vezette.

voltak, egyik fő gáncsvetőjeként tartották számon. Korábbi politikai szereplése miatt a Rákosi-érában internálták is egy időre. Később mesélte el nekem Mócsy Imre[390] jezsuita páter (aki egyébként a Gregoriana Egyetem[391] biblikusa volt, szentírástudományt tanított Rómában, és később szintén börtönbe került, mert XII. Piusz pápától annak idején valamilyen üzenetet hozott a Mindszentynek[392]), ő maga mesélte el nekem, hogy amikor börtönben, illetve internálva voltak, egyszer Beresztóczy azt mondta neki és több együtt raboskodó papnak, hogy „Köpjetek szembe, olyan szerepet vállaltam. Én most szabadulok, de magamat is és a tükörképemet is leköpöm." Beresztóczyt ott gyúrták meg ilyen szerepvállalásra, itt indult el egy újabb karrier útján, melynek során többek között az Országgyűlés alelnöke lett stb. végig az egész korszakban, sőt 56 után is haláláig. Lassan kialakult benne magában is az a tudat, hogy ő ezzel a politizálásával óriási szolgálatot tesz az egyháznak.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában hívták össze a békepapság alakuló ülését. Az egész országból összeszedtek nagy nehezen vagy 30-50 embert, szóval, viszonylag kis létszámú papot, és Balogh István vezetésével megalakult a „békéért küzdő" papoknak a csoportja, akik az Országos Béketanács keretében dolgoztak.[393] És nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a ma is működő Békevilágtanácsot és az Országos Béketanácsot valójában Moszkvából hívták életre, a hidegháború idején. Érthető, hogy az ezzel szembeálló körök ennek megfelelően kezelték ezeket a szervezeteket. Róma intézkedett, kiközösítette a Béketanács papi vezetőit, tehát Horváth Richár-

Beresztóczy Miklós, Máté János és Kádár János

[390] *Mócsy Imre* (Kalocsa, 1907 – Budapest, 1980) jezsuita szerzetes, bibliatudós, egyetemi tanár. 1944-ben meghívták a római Gregoriana Egyetem Újszövetség Tanszékére. 1946: a szentírástudományok doktora. 1947: Szegeden biblikus tanár. A szocializmus évei alatt két ízben is többéves börtönbüntetésre ítélték.

[391] A *Gregoriana Pápai Egyetem*, avagy *Pápai Gergely Egyetem* egy római egyetem, amelyet III. Gyula pápa felhatalmazásával 1553-ban Loyolai Szent Ignác és Borgia Szent Ferenc alapított.

[392] Nem Mindszentynek hozta, hanem a püspöki karnak, Mindszenty letartóztatása ügyében.

[393] 1950. augusztus elsején indult a békepapi mozgalom, akkor alakították meg a *Katolikus Papok Országos Békebizottságát*. – Az 1956-os forradalom után, 1957. május 24-étől a neve: *Országos Béketanács Katolikus Békebizottsága*. A békepapi mozgalom (akárcsak az Állami Egyházügyi Hivatal) 1989-ben fejezte be működését.

dot, Beresztóczyt, és még egy akkor általam nem ismert vidéki papot, Máté Jánost.[394] Akkor létrehoztak egy lapot is Kereszt[395] címmel, egy kéthetenként megjelenő újságot, amelyet az Országos Béketanács adott ki és finanszírozott. Egyébként az Országos Béketanács Katolikus Bizottságává alakult aztán át, a Katolikus Szót most is ők adják ki. Tudniillik, a Keresztet aztán indexre tette Róma, tehát egyházilag tiltott volt. Abban az időben még létezett az index-fogalom a tiltott olvasmányokra. Ez a békemozgalom azután eléggé bomlasztó munkát végzett az egyházon belül, mert azokat a papokat és püspököket, akik nagyon ellenálltak, azokat kipellengérezte, és bizony jelentek meg olyan cikkek, melyeket nyugodtan lehetett denunciálásnak is minősíteni.

Talán említettem már, az állami egyházpolitikához tartozott az, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal felállítása után minden püspökségre behelyeztek egy úgynevezett kormánymegbízottat, egy civil embert[396]. Ezek nyilvánvalóan az állambiztonsági szolgálat emberei voltak, ezeket hívták bajszos püspököknek. Minden levelet, ami bejött vagy kiment, azt ők bontották fel, a püspökség bélyegzőjét ők kezelték, és amit a püspök aláírt, azt csak ők bélyegezhették le és küldhették ki, szóval teljes állami ellenőrzés alá helyezték az egyházat.

Ebben a szituációban létezett az Új Ember, amely a püspöki karnak – mert az Actio Catholica a püspöki karnak a szervezete – a lapja volt. A püspöki kar részéről az Actio Catholica püspökelnöke már a Mindszenty-korban is Czapik Gyula egri érsek volt. Czapikról tudni kell, hogy ő valamikor újságot is szerkesztett, mielőtt püspök és egri érsek lett volna. A sajtóhoz nagyon értett. Alapító igazgatója volt egy könyvkiadó vállalatnak is, mely Korda néven működött még a Horthy-korszakban. Ezt a Népleányok[397] nevű szerzetesi kongregáció vezette. Szóval, ő egy sajtóhoz értő ember volt. Említettem, hogy az Új Ember kettős cenzúra alatt állt, volt egy

---

[394] „1957 nyarán a Szentszék minden katolikus papot felszólított, hogy egy hónapon belül a politikai tevékenységtől teljesen vonuljon vissza, különben kiközösítés vár rájuk. A felszólításnak Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd és Máté János nem engedelmeskedett, ezért a Sacra Congregatio Concilii 1958. február 2-án parlamenti képviselőségük és a békemozgalomban vállalt szerepük miatt kiátkozással sújtotta őket." Forrás: Szabó Csaba: Az Állami Egyházügyi Hivatal értékelése az 1956 után kialakult egyházpolitikai helyzetről. In: Archivnet. XX. századi történeti források. 6. évfolyam (2006) 5. szám.

[395] *Kereszt:* a katolikus békemozgalom 1950-től kéthetenként megjelenő lapja. A Keresztet a Szentszék 1956 áprilisában* indexre tette, de augusztus 5-i megszüntetése után, *Katolikus Szó* címmel új lapot indított a mozgalom, mely 1990-ig jelent meg (1957-ig a Katolikus Papok Országos Békebizottsága, 1958-tól az Országos Béketanács Katolikus Bizottság kiadványaként jelent meg kéthetente).

* Szántó Konrád szerint: „Az ÁEH *1955*-ben megtiltotta annak a dekrétumnak a közlését, amellyel a Szent Officium Kongregációja indexre tette a békepapság lapjait, így a *Kereszt*et, a *Bulletin Catholique Hongrois*-t és a *Katholische Rundschaut*. Így akadályozta meg, hogy a Vatikán végzéséről a közvélemény tudomást szerezzen."

[396] Az „*egyházügyi megbízottak*" 1957 után mint „*miniszteri biztosok*" működtek 1964-ig. 1964. március 19-én, részben a Szentszékkel folytatott tárgyalások eredményeképpen, szüntette meg Prantner József ÁEH elnök a püspökségekbe telepített miniszteri biztosok működését. Ekkortól a megyei tanácsoknál működő *egyházügyi főelőadók* (később: egyházügyi tanácsos, egyházügyi titkár) illetékességébe került – egyházmegyei szinten – az állam és az egyház kapcsolatát érintő kérdések felügyelete és a kontroll gyakorlása.

[397] *Népleányok*: Jézus Szíve (Népleányai) Társaság.

állami cenzúra, és volt az egyházi cenzúra. Tehát, az egyház is vigyázott arra, hogy olyan cikkek ne jelenjenek meg, amelyek az egyház érdekeit sértik. Ilyen szituációban lapot szerkeszteni és kiadni művészet volt, amikor ilyen élesek voltak állam és egyház közötti ellentétek. Czapik 1950-ben kért és kapott egy segédpüspököt Endrey Mihály[398] személyében, aki egyébként Mihalovics 1948. decemberi külföldre távozásától az Actio Catholica igazgatója volt. De Endrey nem költözött le később sem Egerbe segédpüspökösködni, hanem elsősorban mint az Actio Catholica igazgatója tevékenykedett. Ha az Új Emberben megírtak egy cikket, azt először ő átnézte, megfelel-e az egyház tanításának és érdekeinek. Ezt a cikket el kellett ugyanakkor küldeni az állami cenzúrának. Az állami cenzúrából visszajött, ahol gyakran kértek módosításokat. Ha a módosítás olyan volt, ami nem érintette a lényeget, és beleillett az akkori egyházpolitikai szituációba, és a Czapikék által képviselt vonalba, akkor Endrey maga ezt jóváhagyhatta. De ha úgy érezte, hogy egy kicsit is már túllép az ő hatáskörén, akkor azonnal értesítette a Czapikot. Czapik nem egy esetben beült Egerben az autójába. (Gyakran nevettünk, mert bundában ült az autójában, úgy látszik, rossz volt a vérkeringése, ezért állandóan fázott.) És volt úgy, hogy akár egy mondatért is harcolt. Elment az Állami Egyházügyi Hivatalba és harcolt. És mivel neki – éppen Barankovics közvetítésével – kialakult Rákosival egy személyes kapcsolata, ő nem volt teljesen kiszolgáltatva az Állami Egyházügyi Hivatal mindenkori elnökének. Főleg nem egy alantasabb beosztottnak. Úgyhogy sokszor rájuk vágta az ajtót, és azt mondta: Most pedig megyek a Rákosihoz. És sokszor ezzel tudott is hatni. A Czapik idejében az Új Ember még mindig a magyar püspöki kar vonalát képviselte. Mert ennyire szoros volt a kapcsolat a püspöki kar vezetője és a lap szerkesztése között.

Korábban már majdnem belekezdtem, de még nem mondtam el, hogy mi volt Rákosi véleménye Czapikról. Barankovicsnak mondta Rákosi, az után a tárgyalás után, amiről korábban már említést tettem: „Tudja, nagyon boldog vagyok, hogy nem ez az ember a prímás. Mert ez olyan, mint egy gumilabda. Ha itt megszorítom, ott kidudorodik. A Mindszentyt, azt elintézzük mi." Ez még a Mindszenty-időkben történt. Tehát Czapik nagyon ügyes tárgyalófél volt, rugalmas, de a „*do ut des*"[399] elvét mindig érvényesítette. Hogyha tett is valami koncessziót az államhatalom felé, akkor valamit mindig szerzett, ilyen volt az iskolák visszaszerzése, de más, kisebb dolgokban is mindig elért valami eredményt, úgy tudott tárgyalni. Ő időre is játszott, bízva abban, hogy a jövő majd kedvezőbb lesz, és addig át kell menteni a fontos dolgokat. Ennyit az akkori egyházpolitikáról. Ezt most talán egy kicsit kapkodva mondtam el, talán érdemes lesz egyszer alaposabban összefoglalni. Ez így sajnos nincs leírva a mi részünkről, ennek a korszaknak a történelmét még nem írták meg.

---

[398] *Endrey Mihály*, szül. Eipel Mihály (Budapest, 1905 – Vác, 1977) püspök. 1928-ban szentelték pappá, 1948-tól 1957-ig az Actio Catholica országos igazgatója. 1950-től egri segédpüspök, 1957-től speciális delegátusként irányítja az Esztergomi Főegyházmegyét, 1958-ban kezdődött vámosmikolai száműzetése, 1964-től költözhetett csak Budapestre. 1972 és 1975 között pécsi segédpüspök, majd váci püspökként halt meg. 1956–1958-ban a bécsi nunciatúrával tartotta a kapcsolatot, többször látogatást is tett a nunciusnál az egyház és állam ügyeinek rendezése érdekében. A forradalom utáni karitászmunka megszervezője. (Kálmán P. Peregrin)

[399] *Do ut des*: Adok, hogy adjál (cserébe valamit).

Csak mindig a másik oldal írt ezekről a dolgokról, a saját szempontjaik szerint. Még ha korrektségre is törekszenek ma, de amit leírnak és talán az ismereteik is: hiányosak, és a motivációjuk sem ugyanaz, mint ami a mi oldalunkon álló történetírónak lenne a motivációja.

Még az Új Emberrel kapcsolatban hadd mondjam el, mert azt hiszem, a magyar sajtó történetében ilyen biztosan nem volt, talán még a nemzetköziben sem. Mikor az Új Embernek a példányszámát leszállították az említett minimumra, akkor ez azt jelentette, hogy egyszerűen az előfizetőket sem lehetett kielégíteni. Az Új Ember terjesztése ugyanis három vonalon történt: egyrészt vannak az előfizetők, azután a második lehetőség a plébániákon keresztüli terjesztés (vagyis a templomok előterében árulták, vagy a sekrestyében megvették az olvasók példányonként), és a harmadik, egy kicsi rész kikerült a szokásos hírlapterjesztésre. Eleinte, amikor még voltak magán-sajtóterjesztők, akkor azok árulták az általuk fenntartott standokon, aztán később, az államosítás után, és most is, a Posta Központi Hírlapiroda kapott, illetve kap egy bizonyos példányszámot az utcai terjesztésre. Az államosítás után egy darabig nem tették ki látható helyre az Új Embert, hiszen katolikus sajtónak nem lehetett propagandát csinálni. Aztán később, ahogy változtak az idők, mikor meg kellett mutatni a külvilágnak, hogy itt vallásszabadság van stb., akkor már valóban viszonylag elég tekintélyes mennyiségben terjesztették standokon is. De amikor mesterségesen, drasztikusan leszállították a példányszámot, akkor Saád Béla kitalált egy olyan rendszert, amit rutának hívtak. Ez a ruta azt jelentette, hogy az Új Ember egy bizonyos példányszámát, amit a templomban terjesztettek, azt először elküldték a dunántúli megyékben lévő plébániákra. A plébános azt kiosztotta, illetve a hívek megvették, 3-4 nap alatt kiolvasták, azután visszavitték a plébániára, a plébános összegyűjtötte, nekünk visszaküldte, és mi a következő héten azt elküldtük, mondjuk a Tiszántúlra. Tehát, ugyanazt a lapot kétszer adtuk el, és így tudtuk biztosítani az olvasását. Hát persze ez bizonyos többletmunkával járt, mert az expedíciót is a kiadóhivatal végezte, de nem csak a kiadóhivatal, hanem a szerkesztőség munkatársai is mindig részt vettek, egészen az utóbbi évekig, az expedíciós munkában. Mihelics Vidtől kezdve mindenki, és nagyon élvezetes napok voltak az expedíciós napok, mert közben folytak a nagy beszélgetések. Egy darabig működött ez a rendszer, de aztán az állam rájött erre, és betiltotta ezt az akciót, hiszen a célja az volt, hogy lehetetlenné tegyék, hogy sokan olvashassák a lapot. De a papok vállalták ezt az áldozatos munkát, ami komoly fáradsággal járt, mert hiszen össze kellett gyűjteniük a visszahozott lapokat, be kellett nekik is csomagolniuk, fel kellett bélyegezniük, és nekünk postán visszaküldeniük. Szóval ez egy érdekes és különleges korszak volt. Az olvasók és a mi ingyen lapterjesztőink, a plébánosaink, a szerkesztőség és a kiadóhivatal között olyan szoros együttműködés volt a katolikus szellemiség terjesztése érdekében, ami egészen egyedülállónak számított.

JI: Ez mennyi ideig tartott?

KS: Ez néhány hónapig ment, és akkor az állam valahogy rájött, hogy ez folyik, és akkor leállították, le kellett állítani.

JI: Ebben az időben Új Ember szerkesztői és a terjesztésben résztvevők menynyire voltak zaklatásoknak kitéve? Milyen légkörben, milyen körülmények között csinálták a lapot?

KS: Meglehetősen, mert akkor aláírva jelentek meg a cikkek, és hogy kinél mennyit kellett cenzúrázni, és mennyit cenzúráztak, aszerint nyilván kategorizálták és minősítették az újságírókat. De akkor még a felelős szerkesztő, illetve a felelős kiadó is, azaz Czapik, bizonyos védelmet jelentett. Mert ha valami komolyabb gond akadt, akkor az Új Ember vezetői vagy Czapikhoz, vagy Endreyhez fordultak, és ők tárgyaltak a lap érdekében, tehát akkor még nem volt annyira közvetlen beleszólás, a szerkesztőkkel még nem foglalkoztak akkor egyenként. Volt egy bizonyos önállóság.

JI: Előfordult olyasmi, hogy letartóztattak valakit a munkatársak közül?

KS: Elvittek. Melocco Jánost[400] kivégezték, a szobrász Meloccónak az édesapját, ő nálunk volt. És még valakit, nem jut eszembe a neve, aki 56 után disszidált, majd hazajött, és itt a Szülőföldünk rádióadás szerkesztőségénél[401] helyezkedett el. Őt is letartóztatták, de nem mint újságírót, hanem kémkedés vagy valami ilyesmi címen. Én nem hiszem, hogy lett volna komoly kémkedés. És aki az Új Emberhez került, akinek ezt a munkakönyvébe bevezették, az bizony később nagyon nehezen tudott másutt elhelyezkedni. Így járt például Szigeti Endre[402], aki kitűnő felkészültségű, nagy tudású ember volt, és amikor őt az említett nagy létszámleépítés alkalmával elbocsátották tőlünk, mert neki csak egy gyereke volt – ő például csak kőműves segédmunkásként tudott elhelyezkedni. Szóval, az Új Ember-es múlt nem számított jó ajánlólevélnek a szellemi pályán. Aki egyszer megkapta ezt a bélyeget, hogy elkötelezett keresztény ember, annak nem adtak sok lehetőséget.

Hozzánk, a kiadóhivatalhoz tartozott az Új Ember mellett a Vigilia[403] is. A Vigilia újraindulása után Sík Sándor[404] volt névlegesen a szerkesztő, a tényleges szerkesztője azonban Rónay György volt. Sík Sándor természetesen belefolyt a szerkesztésbe. Akkor még volt a Vigiliának egy baráti köre, katolikus szellemű emberek, akik cikkeket írtak a Vigiliába. Ez társaság havonta egyszer összejött a Belvárosi Kávéházban. Egy feketét kaptak a Vigiliától; Rónay Gyurka zsebből szerkesztette a lapot, és Dorombi Károly segítette, aki akkor tördelőszerkesztő-féle volt, ők ketten csinálták a folyóiratot. Dorombi minden nap bejárt, ő az Új Embernek is dolgozott, Rónay nem is jött be talán minden nap, de Sík Sándor egyáltalán nem, ő közben rendfőnöke volt a piaristáknak. Akkor indult újra a gimnázium. Sík egy komoly, nagy tekintélyű ember volt. És persze a Vigilia nem tudta volna eltartani magát, úgyhogy egy rezsiközösségben dolgozott az Új Emberrel; ma is így van egyébként,

---

[400] *Melocco János* (Fiume, 1909 – Budapest, 1951) állam- és jogtudományi doktor, író, újságíró. 1928–43: az MTI és a Magyar Rádió munkatársa, az idegen nyelvű hírszolgálat vezetője. 1945-től az Új Ember munkatársa. A budapesti Katonai Törvényszék terrorperben hűtlenség vádjával halálra ítélte, 1951. febr. 22-én kivégezték.

[401] 1955-ben indított a Magyar Rádió külön adást rövidhullámon a nyugati emigrációban élő magyaroknak „Szülőföldünk" néven.

[402] *Szigeti Endre* (Budapest, 1904 – Budapest, 1974) újságíró. 1947–52 között, majd 1954-től ismét az Új Ember szerkesztőségének tagja.

[403] (A Vigilia folyóirat nevében mindegyik „i" rövid.)

[404] *Sík Sándor* (Budapest, 1889 – Budapest, 1963) piarista szerzetes, egyetemi tanár, tartományfőnök, költő, műfordító, irodalomtörténész, egyházi író, cserkészvezető, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1946–48: a Vigilia felelős szerkesztője, 1949–63: főszerkesztője.

úgyhogy a kiadóhivatali része közös az Új Embernek és a Vigiliának. Kezdetben csak alacsony példányszámot engedélyeztek a Vigiliának, ma már, azt hiszem, 12 vagy 13 ezer példányban jelenik meg, ez elég szép szám, ha más magyar folyóiratok példányszámával vetjük össze.

JI: És az Új Ember hány példányban jelenik meg?

KS: Az Új Ember jelenleg 100 ezerben, de nagyon fokozatosan tornázódott vissza az idők folyamán. Közben történt egy bizonyos átalakulás is, ezt majd el fogom mondani. Az Új Ember elvesztette a teljes kötődését a hierarchiához, különböző hatásokra.

Közben az én életemben komoly változás történt 1953-ban. Nevezetesen, ekkor kerültem rendőri felügyelet alá, 1953 legelején. Még a Nagy Imre kormány megalakulása előtti utolsó időben. Egy szép nap mentem haza, a feleségem meglehetősen ijedten fogad: házkutatás volt nálunk! Micsoda?! Azt mondja, két civil ember járt itt, és másnap reggel nem tudom hány órára menjek be a Tanácsházára. A Tanácsházára?! Azt mondja igen, onnan voltak. A Tanácsházáról házkutatás nálunk?! Hát igen.

Ennek az előzménye a következő volt. Nem sokkal azelőtt néhány hónappal, talán 1952 végén lehetett, egy új békepap került a budafoki egyházközség élére, aki valamikor teológiatanár volt Székesfehérváron. Luttor Ferencnek[405] hívták.

(Közbevetőleg: Állami nyomásra ugyanis – többek között – a székesfehérvári szemináriumot is megszüntették. Addig minden egyházmegyének volt külön saját papnevelő intézete, szemináriuma, ahol a papokat képezték. Ezek egy részét megszüntették, és országosan megmaradt Budapesten az úgynevezett Hittudományi Akadémia, amit a Pázmány Péter Tudományegyetem megszüntetett Hittudományi Karából hoztak létre. Azután ezen felül a római katolikusoknak megmaradt egy-egy papnevelő intézete Esztergomban, Szegeden, Győrött és Egerben.[406] Na, meg van egy a görögkatolikusoknak Nyíregyházán. A különböző egyházmegyék ezekbe az egyházmegyeközi szemináriumokba küldik kispapjaikat tanulni.)

Ez a Luttor elvesztette a tanári állását, és „besorozták" a békepapságba – majd aztán kiderül, hogy miért sorozhatták be. (Megint közbevetőleg: ez a Luttor Ferenc egyébként unokaöccse volt egy hasonló nevű, de ismertebb Luttornak[407], akinek a nevével lehet időnként találkozni, mert ő valamikor Rómában, Magyarország vatikáni követségen dolgozott; ha jól tudom, követségi tanácsos volt, még a Horthy-érában.) Ez a fiatalabb Luttor tehát odakerült Budafokra, ahol akkor az apósom volt

[405] *Luttor Ferenc* (Székesfehérvár, 1910 – Budapest?, 1968): pap, kánonjogi doktor. Pilisvárvörösvár-Bányatelep után Székesfehérváron szolgált, 1942-től teológiai tanárként. 1952–53: adminisztrátor Budafokon. 1953-ban nyugdíjazták.

[406] A katolikus egyháznak 1952 után 5 római katolikus egyházmegyei szemináriuma maradt meg, és egy görögkatolikus. Egy-egy szemináriuma (hittudományi főiskolája) működött még a három államilag engedélyezett szerzetesrendnek (bencések, ferencesek, piaristák).

[407] *Luttor Ferenc* (Székesfehérvár, 1886 – Buenos Aires, 1953) apostoli protonotárius, 1929–1944 között a vatikáni magyar követségen az egyházi ügyek és a kánonjog tanácsosa. Rómából 1948-nan települt át Argentínába.

az egyházközségi képviselő-testület elnöke. Levizitelt nálunk. Mi közös családi háztartásban éltünk, emlékszem, egyszer vacsorára is meg volt hívva, és ott beszélgettünk. A beszélgetés kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy én ki voltam, mi voltam, tehát azt is pontosan tudhatta, hogy én nem voltam Mindszenty politikai vonalának a képviselője, hiszen a Demokrata Néppártról ez eléggé köztudott volt.

Ez a Luttor, szegény, beteg ember volt, akinek egy „fiús kapcsolata" volt, mint utólag kiderült, és valószínűleg ezen a címen sikerült őt annak idején a békepapi mozgalomba beszervezni – én csak feltételezem ezt. Utána nevezték ki Budafokra plébánosnak[408]. Potyondy Imre[409], Shvoy püspök helynöke nagy dicsérő beszédet mondott a budafoki bemutatása alkalmával. A mi egyházközségünk még Mezgár alatt fejlődött fel, az egyházközség világi „stábjának", tehát a képviselő testületének tagjai úgynevezett kisemberek voltak, de katolikus, hívő, elkötelezett emberek, akik tudták a maguk szerepét és helyét az egyházban és az egyházközségben, tehát nem fejbólintó Jánosok voltak. Elég az hozzá, észrevették, hogy szabálytalanul történik a pénzkezelés az egyházközségben, és ebből konfliktus támadt a világiak és a Luttor között. Elsősorban persze apósommal támadt ez a konfliktus. Luttor valahol az állami szerveknél jelezhette ezt a konfliktust, de apósomba nem igazán tudtak belekötni, többek között azért, mivel ő munkáskádernek minősült, és semmilyen politikai szerepet nem játszott. Erre gyorsan fölfedezték, hogy itt vagyok én. Lehet, hogy feltételezték, hogy én állok mögöttük, pedig igazán nem is tudtam a részletekről, nem is volt időm ilyenekkel foglalkozni. Hallani, hallottam valamit. Apósom velem szemben mindig őrizte a függetlenségét, nem volt emiatt konfliktusunk, de a saját véleményét mindig ő maga alakította ki. Elég az hozzá, Luttor panaszára kiküldtek hozzánk két embert. Az egyiket Barkónak[410], a másikat Dubrovszkynak[411] hívták. Barkó a kerület egyházügyi előadója volt a tanácsházán, a Dubrovszky pedig az igazgatási osztály vezetője. Ezek ott nálunk minden további nélkül házkutatást tartottak. Kötéssel foglalkoztunk, mint említettem, de a vád az volt, hogy én bújtatok egy apácát.

Honnan származott ez vád? Amikor a szerzetesrendeket feloszlatták, akkor a budaörsi főnöknő eljött hozzánk, akivel harisnyakötési vonalon kapcsolatban voltam, és akiket annak idején előre figyelmeztettem, hogy készüljenek fel, mert be fog következni a szerzetesrendek feloszlatása. (Később nagyon hálás volt ezért, mert bizonyos dolgokat el tudtak rendezni még a szétszórattatásuk előtt.) Eljött tehát hozzánk a főnöknő, és kérdezte, hogy nem fogadnánk-e be egy nővért, akinek nincsenek

[408] Pontosabban: plébániai adminisztrátornak (ez ideiglenes plébánosi kinevezést jelent).

[409] *Potyondy Imre* (Söréd, 1885 - Székesfehérvár, 1978) székesfehérvári egyházmegyés pap. Teológiai doktor és tanár. 1943-tól püspöki helynök, a forradalom idején lemondott e tisztéről. 1957-1971 között ismét ezt a tisztséget töltötte be, 1957-től 11 éven át a budapesti Központi Szeminárium rektora.

[410] Valószínűleg *Barkó Ferenc* (Vál, 1906 – ?) „gyári munkás", 1945-től kommunista párttag, 1948-ban a Hungária Gumigyár igazgatója, 1948-tól kerületi tanácsi képviselő. A XXII. ker. Tanács VB osztályvezetőjeként ment nyugdíjba.

[411] *Dubrovszky Emil* (Budapest, 1916 – ?) gépésztechnikus, 1945 óta kommunista párttag, párttitkár, az ötvenes évek első felében a XXII. kerületi tanácsnál ellenőrzési, majd sajtóelőadó.

Magyarországon hozzátartozói, mert szüleit, testvéreit mint svábokat mind kitelepítették Németországba. Így került hozzánk Wachtler Mária[412] nővér, aki jelenleg is velünk él a családban, most már 37. éve, aki a Jóisten legnagyobb ajándéka volt a részünkre. Tanítónő volt egyébként mint nővér, ott tanított a katolikus iskolában Budaörsön, és a szüleit, testvéreit mint német anyanyelvűeket valóban kitelepítették Németországba, éspedig Nyugat-Németországba. Ha jól tudom, 60 holdas kulákgazda volt az édesapja, falusi gazdálkodó ember. Mária nővérnek nem maradt Magyarországon közvetlen hozzátartozója. Hozzánk került tehát, és én, törvénytisztelő ember lévén, bejelentettem háztartási alkalmazottnak, kiváltottunk egy „cselédkönyvet", ahogy akkor hívták, és szabályosan rendőrségileg be volt jelentve. Munkakönyve és így társadalombiztosítása is volt, hiszen akkor még a háztartási alkalmazottaknak külön munkakönyve volt. Fizetést nem tudtam adni, és ő beilleszkedett a családi életünkbe, és mondom, a legnagyobb ajándékunk lett számunkra, mert jóban-rosszban azóta is együtt vagyunk. Ő volt tehát az a bizonyos nővér, akit én ily módon „bújtattam".

Wachtler Mária Vincencia

Lementem tehát másnap a tanácshoz, és Dubrovszkytól kérdeztem: Kérem, hogyan kerültek önök hozzánk? Úgy tudom, házkutatást a rendőrség tarthat. – Ne szájaljon! Majd meglátja a következményeket! – jött a válasz. Kellemetlen volt a szituáció, hiszen akkor még utólagos kitelepítések is voltak. Akkor még a rendőrség esetenként, ha akart, nyugodtan hozhatott kitelepítési határozatokat, és elküldhették a kellemetlenkedőket vidékre. És akkor mindjárt láttam az összefüggést. Volt két káplánja ennek a Luttornak, két fiatal pap, persze azokkal is összekülönbözött, mert azok is tanúi voltak Luttor kicsapongásainak (erre kellett neki a pénz). Ez hamarosan kiderült, ugyanis e házkutatás után nem sokkal az Esti Budapestben[413] megjelent ellenük és ellenem egy cikk, amelyben engem is név szerint megemlítenek, és e cikk lényege az volt, hogy Keresztes Sándor volt budafoki képviselő, aki egyébként Fran çois pezsgőgyáros famíliával rokonságban van – említettem talán a feleségem révén fennálló családi kapcsolatot – a két budafoki káplánnal összejátszva fordulatot vár.

Ekkor már kezdtem egy kicsit aggódni, hogy itt valami komoly dolog fog történni. És akkor erről Magyar Ferenccel[414] is beszéltem, aki akkoriban még csak egyszerű újságíró volt az Új Embernél, mostanra főszerkesztője, és ő kérdezte: Miért

[412] *Wachtler Mária* Vincencia (Mosonszentjános, 1921 – Budapest, 2018) vincés nővér, az Isteni Szeretet Leányai Kongregációjának tagja, tanítónő.

[413] *Esti Budapest* (1952–1956) „az első szocialista bulvárlap". Utódja 1956 novemberétől az Esti Hírlap. Az említett cikk a lap 1953. május 23-i számában jelent meg „Két budafoki káplán »fordulatot« vár" címmel, a szerző megnevezése nélkül.

[414] *Magyar Ferenc* (Ipolygalsa, 1916 – Solymár, 2000): újságíró, szerkesztő. A pozsonyi Pedagógiai Főiskolán szerzett oklevelet. 1935-től a kassai Új Élet című katolikus újságnál dolgozott. 1937-

nem hívod fel Nonn Gyurkát? Magyar, aki annak idején évekig élt Erdélyben (a csíksomlyói KALOT-főiskola igazgatója volt), tudott a Nonn-nal való kapcsolatomról. Hát, tényleg, gondoltam, rászánom magam. Nonn akkor miniszterhelyettes volt a Művelődésügyi minisztériumban. Fölhívtam, a titkárnőjével beszéltem, elmondtam, hogy főnökének egyetemi társa vagyok, szeretnék vele beszélni. „Jaj, hát a miniszterhelyettes elvtárs nincs benn." Hívjam holnap ebben és ebben az időben, ő meg fogja mondani, hogy kerestem. Fel is hívtam másnap, és amikor újra jelentkeztem, már nagyon kimért volt a titkárnő, és azt mondta, hogy a miniszterhelyettes elvtárs nagyon elfoglalt, nem tudja Önt fogadni, írja meg, hogy mit óhajt. Mondtam, köszönöm szépen, mondja meg neki. Letettem a kagylót, és természetesen nem írtam semmit. Az akciónak a vége az lett, hogy engem rendőri felügyelet alá helyeztek, Mária nővért pedig kitiltották Budapest területéről. És nem csak őt, hanem Mariska nénit, Mezgár prépost idős húgát – mert ugye Mezgár közben disszidált –, de a húga addig még házvezetőnő maradt a plébánián, őt szintén kitiltották Budapest területéről. Ez már rendőrségi akció volt, de mást nem csináltak.

Erre leutaztam Székesfehérvárra, kerestem Shvoy püspök urat, aki történetesen nem volt otthon, hanem mint kiderült, egy szívszanatóriumban feküdt, azt hiszem, Sopronban volt kivizsgáláson vagy gyógykezelésen, és Potyondy, a helynök fogadott, aki engem képviselő urazott még abban az időben. Ez még azelőtt történt, hogy megjött volna határozat a rendőrségi felügyeletről. Mikor elmondtam, hogy ez a pap milyen dolgot csinált, azt válaszolta, „Ja, kérem, képviselő úr, hát az egy beteg ember." Mondom: „Helynök úr, ha ez a helyzet, szabad egy beteg embert az egyházmegye legnagyobb plébániájára helyezni? Ön iktatta be Budafokon, és mint szeretett fiáról beszélt stb. Mondom neki: Nagyon kérem, legyen szíves a püspök úrnak megmondani, hogy mi történt, és kérem szépen, ezért vállalja Ön a felelősséget. Nem tudom, hogy velünk mi lesz, de ha ez a pap másokkal is hasonló dolgot csinál, vállalja helynök úr ezért a felelősséget, hogy egy beteg ember ilyen dolgokat követ el? Az igazság az, hogy úgy látszik, tényleg referált Shvoynak, Shvoy pedig rögtön vizsgálatot rendelt el. Az én ügyemben nem tudott már tenni semmit, de Luttort gondnokság alá helyezte. Az azt jelentette, hogy semmi anyagi kérdésben nem vállalhatott szerepet. Elvették tőle a templompersely kulcsait, le kellett adnia a kerületi esperesnek. Persze csak az egyik példányt adta le, a továbbiakban is kiszedte a templomperselyekből a pénzt. Amikor ez kiderült, a püspök szuszpendálta, tehát felfüggesztette a papi tevékenységét. Kijelölt neki egy kényszerlakhelyet. Az egyházjog

ben Belgiumban és Franciaországban az ifjúmunkás és agrár-ifjúsági szervezetek életét tanulmányozta. 1937-től részt vett a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SZKIE) szervezésében. 1939-ben a SZKIE beolvadt a KALOT-ba, Magyar Ferenc ekkor a KALOT sajtótitkára lett. 1941-től szervezője, majd igazgatója volt a KALOT csíksomlyói főiskolájának. 1947-től az Új Ember belső munkatársa, 1957-től segédszerkesztője, 1971-től szerkesztője, 1980-tól 1989-ig felelős szerkesztője. 1980-tól vezetője lett a püspöki kar akkor megalakuló sajtóirodájának. 1983-tól az Actio Catholica lapjainak (Magyar Kurír, Teológia, Vigilia) felelős kiadója, a nyolcvanas években a püspöki kar Világiak Tanácsának titkára és Külügyi Bizottságának tagja. A hetvenes, nyolcvanas években több állami kitüntetésben részesült.

erre lehetőséget nyújt. Zsámbékra küldte, ahol akkor Ásguti[415] volt a plébános, aki később Budafokon lett Luttor utódja. Tehát abban az időben Shvoy püspöknek volt annyi mersze és határozottsága, hogy a történteket kivizsgálván intézkedett, egyházjogi alapon.

Ez volt az én rendőri felügyeletem kezdetének a története, ami aztán elhúzódott, mert csak 1959. december 31-én szűnt meg. A REF (rendőri felügyelet), mint köztudomású, azzal járt, hogy reggel 5-től este 10-ig mozoghattam a városban, 10-től reggel 5-ig nem hagyhattam el a lakást, nem mehettem nyilvános helyekre, a postámat ellenőrizték.[416] Ezeket mind közölték is velem. Időnként a budafoki rendőrségtől éjszakai ellenőrzést tartottak, hogy otthon tartózkodom-e, de néha voltak „szuperellenőrzések" is a főkapitányság részéről. Volt olyan éjszaka, hogy mind a kettő kinn volt. Volt úgy, hogy rendőrkutyákkal jött be az a rendőr, pedig a gyerekeink még kicsik voltak, részben emeletes ágyakban aludtak, meg volt kihúzható ágy is. A kutya végigszagolta őket. A tisztességesebbek megelégedtek az azzal, hogy a belső folyosón megálltak, és aláírták a bárcámat, hogy otthon találtak. Minden vasárnap délelőtt jelentkeznem kellett a rendőrségen. Ez hat éven keresztül tartott. Voltak ebben érdekes momentumok is. Elmondom azért, mert emberi dolgokat is el kell mondanom. A vasárnapi jelentkezésre rendszeresen a 8 órai mise után kerítettem sort. Akkor még latin nyelvű misék voltak. Volt egy magyar nyelvű Szunyogh Xavér-féle misszálém, abba betettem a bárcámat, és mise után a hónom alá fogtam, és mentem a rendőrségre jelentkezni. Ott szépen mindig kinyitottam az imakönyvet, kivettem a bárcát, odaadtam a szolgálatos tisztnek, az pedig aláírta. Mikor egyszer megyek, egy hozzám most hasonló korpulens százados volt ott, nagyon udvariasan fogad, és azt mondja: Doktor úr, foglaljon helyet. Bemutatkozik: Kovács[417] százados vagyok. Hát, mondom, nekem nem kell bemutatkoznom, ugye? Kovács: Meg akarom kérdezni, tudja-e, hogy a mi lányaink egy osztályba járnak? Akkor még általános iskolás volt a lányom. Meg akarom kérdezni, hogyan került ön rendőri felügyelet alá. Elmondtam neki a történetet, hogyan esett meg a dolog. Azt mondja: Na, látja doktor úr, ön még mindig itt van, a Dubrovszkyt viszont egy hete én tartóztattam le liliomtiprás alapos gyanújával. És mondok önnek még valamit. Tudja,

---

[415] *Ásguti (Folláth) Ádám* (Budafok, 1902 – Budafok, 1978) egyházmegyés pap, főesperes, pápai kamarás, címzetes apát. 1953-tól haláláig volt plébános Budafokon. 1950-től az országos papi békemozgalom aktív tagja.

[416] A rendőrhatósági felügyelet alá helyezésről szóló határozat hátlapján olvasható:
„A rendőrhatósági felügyelet alá helyezett: 1. Az állandó tartózkodási helyéül kijelölt helység területét rendőrhatósági engedély nélkül el nem hagyhatja. 2. Lakásáról este 10 órától reggel 5 óráig el nem távozhat. […] 4. Nyilvános helyeket, párthelyiségeket nem látogathat. Gyülekezéseken, összejöveteleken, felvonulásokon részt nem vehet. 5. Forgalmasabb utcákban, útvonalakon, tereken, általában olyan helyeken, ahol a közönség tömegesen szokott megfordulni, nem tartózkodhat, forgalmi eszközöket indokolatlanul nem használhat. 6. Táviratot nem adhat fel, távbeszélőt nem használhat, postaküldeményei rendőrhatósági ellenőrzés alatt állnak. 7. A rendes környezetéhez tartozó személyeken kívül mással nem érintkezhet, a másokkal való érintkezés csak a rendőrhatóság kivételes engedélyével és az az ellenőrzéssel megbízott személy jelenlétében mehet végbe. 8. Nem tarthat birtokában oly sajtótermékeket, iratokat, ábrázolatokat, melyeknek a szövege, tartalma, terjesztése esetén a közrendre és a közbiztonságra veszélyes lehetne. …" (Rsz. L-29. 67242/5 sz. nyomtatvány)

[417] Valószínűleg: *P. Kovács István* r. százados.

amikor ön a Margit körúton volt, ez a Dubrovszky keretlegény volt. – Ekkor eszembe jutottak Andorkának a Podmaniczky utcában elmondott szavai[418], amit már említettem. – Ilyeneket is megértem. Ez a Kovács százados olyan rendes volt később hozzám, hogy amikor (az Új Ember jóvoltából) nyaralásra mentünk, mindig kaptam engedélyt, csak ott is kellett jelentkeznem a rendőrségen.

Volt, illetve van egy kedves egyetemi társam, barátom, Tamási Pál[419], aki akkor bíró volt, éspedig a győri járásbíróság elnökhelyettese. Valahogy úgy alakult a helyzet, hogy őt kértem fel egyik fiam bérmaapjának, és ő is engem egyik gyerekénél, és le kellett Győrbe mennem. Elmentem a rendőrségre, és mondtam a Kovács századosnak, hogy szeretnék engedélyt kérni, hogy elmenjek hozzá egy szombat és vasárnap. Azt mondja: Doktor úr, semmi akadálya. Mondom, de van egy akadálya. Én úgy szeretnék elmenni, hogy ne kelljen jelentkeznem. Abban az időben még a Győr felé való utazás során – határövezet volt Győr után, oda beutazási engedély kellett – gyakran igazoltatták a vonaton utazókat, hogy kiszűrjék az esetleg disszidálni szándékozókat. Nem is mertem volna útnak indulni így. És mondom: Százados úr, én nem akarom kompromittálni a barátomat, mégiscsak ő a bíróság elnökhelyettese. Ha a Győri rendőrségen megkérdik, hogy kinél vagyok, beírják, hogy Keresztes Sándor rendőri felügyeletes Tamási Pál bírósági elnökhelyettes vendége. Ez esetleg igen kellemetlen lehet, nem nekem, de neki… Azt mondja, igaza van. Szólt, hogy állítsák ki az eltávozási engedélyemet. Azt mondja: Doktor úr, egyet kérek, ezt ne mutassa senkinek. Csak arra kérem, hogy hétfőn hozza nekem vissza. Ha igazoltatják, akkor mutassa meg, de nekem ezt hétfőn hozza mindenféleképpen vissza. Így is tettem. Szóval, voltak ilyen humánus emberek a rendőrök között. – A kapitányság vezetője egy Szén[420] nevezetű alezredes volt, később ezredes. Mikor már egy éve tartott a rendőri felügyeletem, valamiért hozzá kellett bemennem. Rám néz, azt mondja: Doktor úr, tudja, én szégyellem magam, hogy rendőri felügyelet alatt van egy nyolcgyerekes családapa. Ugye tudja, hogy nem mi kezdeményeztük ezt, és én már eddig háromszor felterjesztettem, hogy szüntessék meg. De amíg azok nem mozdulnak, akik elindították az ön rendőri felügyelet alá helyezését, addig én semmit nem tehetek. Szóval, még abban az időben is, tehát az 56 előtti időben voltak ilyen emberek is. Úgyhogy lassan megismertek a rendőrségen. Voltak néhányan, akik gyanakodva néztek rám, de többen nagy szimpátiával. Ha az utcán találkoztunk, köszöntünk egymásnak, volt, aki előre köszönt, a fiatalabbak, szóval, érdekes tapasztalatom is volt az akkori rendőrséggel.

Azután volt egy említésre méltó intermezzóm az ötvenes években végzett tevékenységemmel kapcsolatosan. Egyszer felkeres egy kedves barátom és régi munkatársam, Vida István, akit már említettem a Margit körúti „kalandommal" kapcsolatban, és mondja: „Az egyházi Szeretetszolgálat vezetőjével beszéltem, aki említette, meg kellene valahogy oldani a feloszlatott szerzetesrendek tagjainak azt a

[418] „Tudja, azoknak a sárgacsillagosokat kísérő őröknek belül már vörös a most barna karszalagja. Azok egyszerűen meg fogják fordítani. Akiket pedig kísérnek, azok mind be fognak lépni a kommunista pártba, hogy továbbra is kapitalista módra élhessenek."

[419] *Tamási Pál* (Csanálos, 1919 – Győr, 2013) ügyvéd, bíró.

[420] *Szén István* XXII. ker. kerületi rendőrkapitány az 1950-es évek közepén.

gondját, hogy nehezen találnak munkát. Valami munkalehetőséget kellene számukra teremteni. Én mondtam neki, hogy te ilyesmivel, harisnyakötéssel foglalkozol. Nem beszélnél vele? Szeretne tőled tanácsot kérni." Akkor ismertem meg a Szörényi Gábor[421] jezsuitát, az egyházi Szeretetszolgálat vezetőjét és a helyettesét, Paulay Imre[422] premontrei atyát.

Amikor feloszlatták a szerzetesrendeket, akkor létrehoztak egy úgynevezett paritásos bizottságot, a Püspöki kar és a kormány képviselői vettek részt benne. Nagyon jelentős testület volt. Maga a művelődésügyi miniszter is tagja volt, egy-egy államtitkár a belügyminisztériumból, a pénzügyminisztériumból, a püspöki karnak több delegáltja, és még vagy két-három ember, hogy rendezzék valamiképpen a feloszlatott szerzetesrendek tagjainak a sorsát. Például azt, hogy sok idős és beteg ember volt köztük, akiket valahol el kellett helyezni és gondoskodni kellett az ellátásukról. Ez a paritásos bizottság hozta létre akkor az úgynevezett Egyházi Szeretetszolgálatot, melynek feladata lett, hogy a katolikus egyház nevében létrehozzon és fenntartson néhány otthont női és férfi szerzetesek részére, olyanoknak, akik már gondozásra, ápolásra szorulnak. De csak kifejezetten ezeknek a részére létesíthetett ilyeneket, és maga az állam is, kvázi kártalanításként az elkobzott vagyonokért és egyéb címen, szintén felállított néhány ilyen úgynevezett szociális otthont ugyanilyen célra, hiszen az államosítással megfosztották az egyházat minden anyagi bázisától, csak a hívek adományaira támaszkodhatott, más jövedelme nem volt. Tehát létesítettek úgynevezett állami fenntartású szociális otthonokat is női és férfi szerzetesek részére. És ezeknek az otthonoknak felállítását, működtetését, koordinálását intézte ez az Egyházi Szeretetszolgálat. De nagyon kiszolgáltatottak voltak a még fiatal és munkaképes szerzetesek, főleg az apácák, mert sok vállalathoz nem vették fel őket, sokan még akár háztartási alkalmazottnak sem mertek felvenni egy apácát, mert akkor az kompromittáló volt számukra politikailag. Tehát nagyon rendezetlen, bizonytalan, és kiszolgáltatott állapotban voltak ezek a személyek.

Szörényi Gáborral beszélgetve, az addig szerzett tapasztalataim alapján, azt javasoltam, hogy kellene csinálni egy szövetkezetet, egy háziipari szövetkezetet, amely az egész országra kiterjeszthetné a működését. Ő kapott a gondolaton, és megkérdezte, nem fektetném le írásba is ezeket az elgondolásaimat, mert ha ez megvalósítható, akkor esetleg igénybe venné az én munkámat ennek a megszervezésében is. Én ezt megírtam, és átadtam neki. Ez még valamikor 1952-ben volt. Eltelt néhány hónap, közben jött az én rendőri felügyeletem 1953 tavaszán, mikor egyszer telefonál Szörényi, hogy nem keresném-e föl. Fölkerestem, és egy kicsit bűnbánóan azt mondja nekem: Hát kérem, ez egy kitűnő gondolat, de mi ezzel nem tudunk megbirkózni. Önre lenne szükségem, elvállalná-e ennek a megszervezését? A megszervezésbe beletartozott a jogi engedélyezéstől kezdve minden. Kaptam egy megbízólevelet Czapik aláírásával, és akkor távoztam az Új Embertől, és elkezdtem

[421] *Szörényi Gábor*, szül. Holács Gábor (Jánoshalma, 1912 – Vác, 1984) jezsuita szerzetes. 1950 nyarán a 12.000 szerzetes és szerzetesnő ügyeinek „rendezésére" létrehozott ún. paritásos bizottság tagja és az akkor létrehozott Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat előadója, majd ügyvezető igazgatója.

[422] *Paulay Imre Károly* (Budapest, 1907 – Bécs, 1971): premontrei szerzetespap, latin-német szakos tanár, 1956. november végétől haláláig a Caritas Internationalis bécsi tagozatának vezetője. (Fizetése nagy részét adományként visszafizette a Caritas pénztárába.)

ennek a megszervezésével foglalkozni. Akkor a HISZÖV[423] volt a háziipari szövetkezetek központja, melynek élén szerencsére – már nem emlékszem a nevére – egy egyszerű bácsi[424] állt, egy régi munkásmozgalmi ember, valószínűleg szocdem lehetett eredetileg, mert eléggé pallérozott volt, aki egy darabig Dániában vagy Hollandiában követ is volt, abban az időben kiemelték őt. Intelligens ember volt. Vele megbeszéltem a dolgot. Kaptam tőle egy alapszabálymintát a szövetkezetek szervezetéről és működéséről. Ezt megfelelően átdolgoztam. Például azért, mert addig olyan szövetkezet nem létezett, amely az egész országra kiterjesztheti a tevékenységét, mindegyik egy-egy meghatározott településhez volt kötve. Sőt, azt is sikerült belevennem, hogy joguk van lelkigyakorlatokat tartani, tehát összejöhetnek a tagok. Szerencsére ekkor már érződött a Nagy Imre-féle enyhülési korszak hatása. Majd összehívtuk a „feloszlatott" szerzetesrendek volt vezetőit, pontosabban klandesztin[425] vezetőit.

Én ezt a disztinkciót később is megtettem több alkalommal, tudniillik a szerzetesrendek nyilvános működését ugyan betilthatja az állam, de nem oszlathatja fel őket, mert csak annak van joga feloszlatni egy szervezetet, aki az alapításnál is jogosult megadni a létrehozásához az engedélyt. Szerzetesi közösség alapítása pedig vagy a Szentszék, vagy a helyileg illetékes püspök joghatósága alá tartozik. Az állam csak a működési engedélyt vonhatta meg. Ez lényeges különbség. Mert ez azt jelenti, hogy az állam ugyan megvonta a működési engedélyt – és így szólt a miniszteri rendelet is –, ami azt jelenti, hogy nem működhet: tehát nem fejtheti ki azt a tevékenységet, amelyre alakult, de az a belső összetartó erő, amely lelkileg létrehozott egy közösséget, az megmarad. A szerzetesek fogadalmat tettek le, többnyire szegénységi, szüzességi és engedelmességi fogadalmat, ezek alól az állam nem oldhatja föl a rendtagokat. És ha ezt három fogadalmat gyakorolják csak, de nem működnek, tehát nem mennek el például betegápolónak, nem tanítanak stb., azzal nem sértik meg az államrendet. Például gyakran előfordult, hogy összeadtak a dolgozó rendtagok pénzt a volt vagy maguk választotta vezetőiknek, hogy az öreg, tehetetlen társaikat segítsék belőle. Hát miért államellenes cselekedet ez? Pedig ilyen címen bebörtönöztek embereket, annak ellenére, ezzel ők valójában nem sértették meg a működési engedély megfosztásáról szóló állami rendeletet.

Visszatérve a szövetkezet ügyéhez, összehívtuk ezeket a vezetőket, és megalapítottuk [1954-ben] – még a nevét is én adtam – Solidaritas Háziipari Szövetkezetet. (Ennek akkor nem volt akadálya, mert akkor még nem létezett a lengyel Szolidaritás

---

[423] *HISZÖV* (Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége) 1953 elején alakult meg. A HISZÖV feladata lett a háziipari és népi iparművészeti szövetkezetek irányítása és felügyelete.

[424] *Móczi András* (Nagysalló, 1895 – Budapest, 1984) szakszervezeti vezető. 1919-ben emigrált, 1921-től Franciaországban élt, 1936-tól a francia kommunista párt tagja volt. 1947-ben tért vissza Magyarországra. 1949-1952 között külügyminisztériumi osztályvezető, majd két évig ügyvivő volt Hollandiában. 1953–58 között a HISZÖV elnöke.

[425] *Klandesztin*: rejtett, titkos. – A szerzetesrendek feloszlatása állami rendelkezés volt, egyházjogilag nem volt hatályos. A legtöbb betiltott szerzetesrendnek továbbra is volt az állami tiltás ellenére titokban tevékenykedő vezetője.

nevű szakszervezeti mozgalom.) Ez a szövetkezet aztán nagyon komoly intézménynyé fejlődött, ma is létezik, közben átalakult kisipari szövetkezetté, igaz, ma már alig dolgozik benne szerzetes, mert mind kiöregedtek, de eleinte csak azok voltak a tagjai. Elkövettem azt a hibát a magam részéről, hogy eleve korrekt akartam lenni: akkor már látható volt az a tendencia, hogy az állam minden egyházi intézménybe igyekezett elhelyezni, beépíteni a maga embereit, a maga bizalmijait. Hogy erre jogcímük ne legyen, én nem akartam a szövetkezetben vezető szerepet vállalni. Tehát, az alapszabályban rögzítettük, hogy az elnök csak egyházi személy lehet. Megbeszéltem a Szörényiékkel, hogy én nem tagként, hanem alkalmazottként legyek ott, aki a továbbiakban az üzleti, jogi részt stb. intézi.

Kezdetben gépi varrással kezdtünk, aztán később kötőrészleg alakult, majd hímző részleg stb., és telephelyek alakultak szerteszét az országban, és nagyon szép, exportra is dolgozó szövetkezet fejlődött ki. Azonban én egy kicsit önérzetes ember voltam és vagyok, ezt a tulajdonságomat, úgy látszik, nem tudtam levetkőzni. Akit eredetileg kiszemeltünk, hogy ő legyen majd a szövetkezet elnöke, az nem vállalta, és így történhetett, hogy akit könyvelőnek szerettünk volna, egy angolkisasszony[426] tanárnő, ő lett a szövetkezet vezetője, és én valahogy nem tudtam vele kijönni. Az angolkisasszonyok kongregációja egy elit szerzetesrend volt, ahol külön voltak a materek és külön a sororok, szóval valami megmaradt a régi feudális korszakból: voltak a tanultak, és voltak az úgynevezett dolgozó (fizikai munkát végző) nővérek, utóbbiak voltak a sororok, a tanultak pedig a materek. Egy fura csökevény, amit én nehezen tudtam elviselni[427]. Összezördültünk két esetben is. Az egyik az úgynevezett magdolnásokkal volt kapcsolatos. Ez egy olyan rend volt, amely a női erkölcs védelmével, az ún. „bukott nők" a gondozásával foglalkozott valamikor, akik időközben megváltoztatták az életmódjukat, és többen közülük beléptek ebbe a rendbe. Ez egy külön rend volt. Az első összeütközésem Nemeskéri Margittal[428] – így hívták ezt az angolkisasszonyt – akkor történt, amikor fölállítottuk a szövetkezetet és vettük fel a jelentkezőket. Amikor egy ilyen intézmény megindul, először a termelőeszközöket, a gépeket kell biztosítani. Aztán kellett anyagot szerezni, és megrendeléseket a megtermelt árura. Egy induló vállalkozásnál ez nem könnyű dolog. De még ezek előtt előzetes jelentkezést szerveztünk. Egy magdolnás nővér is volt a jelentkezők között. Amikor aztán megjöttek a gépek, és kaptunk rendeléseket is, akkor be kellett gyorsan hívni azokat, akik hajlandók voltak bekapcsolódni ebbe a szövetkezetbe. Behívtam ezt a magdolnás rendtagot is, és nagy volt az öröm, hogy na, most egy varrónővel több van, aki oda tud ülni a gép mellé. Mikor másnap bemegyek, akkor fölháborodottan közli velem Nemeskéri, hogy ezt az új nőt ő kiutasította. Kérdem, miért? Képzeljem el, ez egy magdolnás. Szóval, nem mater volt, hanem egy ilyen magdolnás soror. Na és? – mondom. – Csak nem képzeli, hogy a nővérek között egy ilyen dolgozzon?! Hát mondom, már bocsánatot kérek, az Úr Jézus együtt

[426] *Angolkisasszonyok* Szerzetesrend: Institutum Beatae Mariae Virginis (IBMV), Boldogságos Szűz Mária Intézménye.

[427] A II. Vatikán Zsinat óta nincs ilyen megkülönböztetés.

[428] *Nemeskéri Margit*, szül. Kurzenreiter Margit (?, 1912 – Verőce, 1997): angolkisasszony, tanárnő.

tudott lenni Mária Magdolnával, akiről az evangélium is megemlékezik, mint megtért bűnösről, és akkor a nővérek valakivel nem tudnak meglenni, aki esetleg valamikor szintén bűnös volt, de ma már nem az? Micsoda keresztény magatartás ez? Ezen rettenetesen összezördültünk. És volt egy másik eset, amikor a hímző részleget felállítottuk: tudniillik a hímzők munkabére olyan alacsony volt, hogy abból nem lehetett megélni. Abban az időben államilag megállapított munkabérek voltak. A hímzők államilag megállapított munkabére olyan alacsony volt, ami körülbelül egy-két forintos órabérnek felelt meg. Akkor sikerült elintéznem a minisztériumban, hogy új bérszabályozást hoztak, és én rettenetesen büszke és boldog voltam, hogy ezt el tudtam érni a szövetkezet bedolgozói részére, de azután kiderült, hogy Nemeskéri nem fizette ki ezt a bért a dolgozóknak. Mert benne volt a vérében, hogy spórolni kell. Igen, takarékoskodni kell, de ne a hímzőkön spóroljanak, nekik ez volt az életük. És akkor ezen is rettenetesen összeugrottam vele.

És aztán nemsokára végleg betelt a pohár. Működésünk harmadik hónapjának végén kiderült, hogy Czapik és Horváth[429] meglátogatják a szövetkezetet. Egy szép nap beállít az irodába a Szeretetszolgálat részéről egy hölgy, egy nővér, tehát nem Nemeskéri, és mondja nekem, hogy arra kérnek, holnap ne jöjjek be. Kérdem, miért ne jöjjek be? Hát azért, mert jön Horváth János [aki az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke volt] és Czapik meglátogatni a szövetkezetet, és mégiscsak jobb, ha nem találnak itt engem itt, mert én rendőri felügyeletes vagyok. Mondom, hogyan? Hát eddig is tudta mindenki, hogy én rendőri felügyelet alatt álló ember vagyok, és Czapik is, amikor ő írta alá azt a papírt, amiben megbíz a szervezéssel. De hát… ugye mégis…, arra gondoltunk, hogy… arra kérjük… – Igen? Akkor én már többet egyáltalán nem jövök be.

Úgy gondoltam, akkor inkább visszamegyek fűtőnek az Új Emberhez. Mikor kérdeztem Saádtól, hajlandó-e visszavenni, mert én ilyen helyen nem maradok, először nem akart hinni a fülének. De a válasza igen volt, s így megszakadt a szövetkezettel a kapcsolatom, visszakerültem az Új Emberhez. Később, a szövetkezet 10 éves fennállása megünneplésére, a Gellért Szálló emeleti részen volt egy nagy jubileumi fogadás, arra meghívtak mint alapítót, ez volt velük az utolsó kapcsolatom. Ez volt az életemnek egy olyan epizódja, amikor úgy éreztem, hogy valami komolyabb dolgot tudtam csinálni... Itt talán kibontakozhattam volna egy kicsit jobban, ha maradok gazdasági vonalon, de talán a Jóistennek más volt a terve, és utólag nem bántam meg, hogy ez nem sikerült.

[429] *Horváth János* (Kispest, 1921 – Budapest, 1988), eredeti szakmáját tekintve vasesztergályos; 1952 és 1959 között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke.

AZ 1956-OS ÉV ESEMÉNYEIRŐL

Az ötvenes éveket illetően említésre méltó dolog volt még talán a Tőkés Ottóval[430] való találkozásom. Tőkés Ottó, akit – mint korábban már említettem – a Rajk-perben elítéltek, de a Nagy Imre korszakban, amikor a pereket felülvizsgálták, kiszabadult.

Rajk László és kivégzett társai újratemetése

Amikor 1956. október első hetében sor került Rajkék ünnepélyes újratemetésére, akkor nekem is küldtek meghívót az ünnepségre, mint régi belügyesnek, aki a minisztériumban szolgáltam Rajk alatt. És tekintettel arra, hogy Szőnyi Tibort is akkor helyezték el a Kerepesi temetőben a díszsírhelyre, eleget tettem a meghívásnak, elmentem, és az akkori belügyesek között felvonultam, és végigkísértem a városon a koporsókat. Akkor már egyrészt új szelek kezdtek fújni a politikában, de engem valójában nem is a Rajk, hanem inkább a Szőnyi iránti tisztelet vezetett oda, a már említett epizód miatt. (Közbevetőleg még megemlítek valamit, amit csak 1956 őszén láttam leírva, azóta nem: Az akkor működő Petőfi Kör üléseiről az Irodalmi Újság és az akkori hétfői lap[431] – nem tudom pontosan, mi volt a neve – adták a legbővebb beszámolót. Én azokat nagy érdeklődéssel olvastam természetesen. Hogy a két lap közül melyikben olvas-

[430] *Tőkés Ottó* (Sajósárvár, 1922 –?) közgazdász, politikus. 1941-ben bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba, részt vett az antifasiszta ellenállásban.1942-ben a Györffy István Kollégium egyik alapítója volt. Közgazdász diplomát szerzett.1945 márciusától a Belügyminisztérium titkárságának vezetője volt. Ezt a bizalmi posztot az egymás követő belügyminiszterek alatt egyaránt megőrizte, de legszorosabb nexust Rajk Lászlóval ápolta. A NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) mozgalom egyik országos vezetője volt. 1949. június 17-én tartóztatták le, és 1950-ben hat évkényszermunkára ítélték. 1954-ben szabadult, 1955-ben rehabilitálták. 1956 októberében a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága Felhívásának egyik aláírója és a miniszterelnökség titkárságának egyik munkatársa volt. A Fővárosi Döntőbíróság helyettes vezetője (1954–55), az Országos Erdészeti Főigazgatóság vezető munkatársa (1955–56), az MTA Hivatalának vezetője (1956–74), az Országos Természetvédelmi Hivatal (1974–78), ill. (1978-tól) az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal elnökhelyettese. (Forrás: Nekosz.hu; allamszocializmus.lapunk.hu)

[431] Az akkori hétfő lap: valószínűleg a Hazafias Népfront rövid életű, 1956. október 9-én indult, és négy számot megélt „*Hétfői Hírlap*” című hetilapjáról van itt szó.

tam, nem tudom, de emlékszem egy olyan akkori megnyilatkozására Kádár Jánosnak, aki maga is akkor nemrég szabadult, ami bennem érdeklődést és bizonyos megbecsülést váltott ki. Részt vett a Petőfi Kör egyik ülésén Kádár János együtt a Rajknéval, és ott a Rajk-perrel kapcsolatban tettek fel neki kérdéseket, és ő elmondta az ismert dolgokat és az ő szerepét a perben, hogy valóban bent voltak Rajknál és rábeszélték – hangsúlyozom, ez a Rajkné jelenlétében zajlott –, hogy vállalja magára Rajk a beismerő vallomást, bűnösségének beismerését, s ha ezt megteszi, kap majd valamilyen ítéletet, de valójában elviszik a Krím-félszigetre, és majd ott fog élni egy darabig, aztán majd bűnbocsánatban fog részesülni, és folytathatja itthon az életét. Ez egyébként eddig köztudomású, de ami számomra érdekes volt, hogy akkor valaki nekiszegezte a kérdést a Kádárnak, hogy na de, amikor már megtörtént a kivégzés, akkor utána miért nem hozta ezt nyilvánosságra, miért nem tiltakozott stb. És akkor a Kádár azt mondta: azért, mert féltem, féltem, hogy én leszek a következő, aki erre a sorsra jut. Számomra, aki addig már átmentem elég sok mindenen, maga ez a beismerés, hogy ezt el meri mondani egy ilyen közösségben, a gyávaság megvallása figyelemre méltónak, az emberi tisztesség bizonyos fokú megnyilvánulásának tűnt.

Tőkés Ottóval a temetésen találkoztam, váltottunk néhány szót; azután pedig nem sokkal véletlenül összefutottunk valahol az utcán. Ekkor megállapodtunk egy találkozóban, 1956. október 23-ra. Emlékszem, fölhívott engem egy nappal előbb, és lemondta a találkozót, mert egy nagyon fontos eseményen kell részt vennie másnap, arra kért, ne haragudjak, de majd újra fog jelentkezni, és megállapodunk egy újabb időpontban. És október 23-án bekövetkezett az, ami bekövetkezett.

Ahogy említettem, akkoriban fűtő voltam az Új Embernél, és kitöltöttem a teljes munkaidőmet délután 5-ig. Érkeztek a különböző hírek a tüntetésről, hogy vonulnak az emberek, és emlékszem, Rónay Laci (Rónay Gyurkának a fia, aki a piaristáknál érettségizett, és akit első nekifutásra nem vették fel az egyetemre, most mint irodalomtörténész szerepel és publikál rendszeresen; lehet, hogy már egyetemista volt akkor, nem tudom már biztosan) ő is hozta kintről a híreket.[432] És egyszer csak láttuk, hogy előttünk vonul az óriási tömeg a Kossuth Lajos utcában. A szerkesztőséggel együtt az ablakból néztem ezt a menetet. Bizo-

Felvonulók a Kossuth Lajos utcában (1956)

[432] *Rónay László* (Budapest, 1937 – Budapest, 2018) a Budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett 1955-ben. Bölcsészkarra jelentkezett, de nem nyert felvételt. 1955-től 1956-ig az Új Ember kiadóhivatalában dolgozott anyagmozgatóként, majd gépmesterként. 1956-ban az egyetem magyar–pedagógia szakára került. A forradalom alatt az újrainduló Hazánkba írt cikkeket. (A forradalom leverése után a pedagógia szakot a latinra cserélte.)

nyos idő múlva láttuk a tömeget visszafelé vonulni, akkor mentek a Kiskörúton keresztül Petőfi szobortól a Bem szoborhoz. Érdekes volt az, hogy kezdetben még több volt a piros zászló, amikor visszafelé jöttek, szinte már csak nemzeti színű zászlókat lehetett látni. És sosem felejtem el, a menet élén prominens vezetők mentek, többek között Losonczy Gézára[433] emlékszem (akit később kivégeztek), aki integetett föl nekünk, hogy menjünk le. Emlékszem, mert oda néztek a szerkesztőség első emeleti ablakai. Aztán elvonultak.

Akkor még egyfajta klubéletet is éltünk, munkaidő után időnként tarokkoztunk, ultipartik is voltak, és emlékszem, hogy egyszer csak rohan be Rónay Laci, és közölte, ha jól emlékszem, hogy ő ott volt a Bem szobornál és hogy utána elmentek a Sztálin-szoborhoz, és mondta azt is, hogy a Gerő beszélni fog. Mi hatan-heten lehettünk ott a kártyapartin, mindenki szétspriccelt, mentünk haza meghallgatni a rádiót és a Gerő-beszédet. Az a Gerő-beszéd ismert, valóban olyan hangot ütött meg, hogy az csak olaj volt a tűzre. Aztán lezártam a rádiót, s lefeküdtünk. Másnap reggel lövöldözéseket hallok. A HÉV nem közlekedett – akkor még Budafokról HÉV-vel lehetett bemenni a Körtérig –, és lementem Brázay orvos barátomhoz. A Duna túloldaláról, Csepelről jöttek a lövések zajai. Nem tudtam hirtelen, mi ez, de hát, úgy látszik, ezek szerint valami nagyobb felfordulás van. Kikerestem a telefonkönyvből Cseke István barátom számát, aki akkor az egyik hadiakadémiának volt a tanára alezredesi rangban.

(Közbeszúrom: Cseke István[434] cserkésztársam volt Kolozsvárt, később Ludovikát végzett, hadifogságba került mint fiatal főhadnagy, és amikor visszajött, az új honvédségben is szerepet kapott. Nagyon értelmes ember volt, az édesapja tanár volt. Mikor én sorkosztos diák voltam, az ő családja[435] volt az egyik, amelyik a hét egyik napján ebédet és vacsorát adott nekem. Amikor az említett cserkészszervezés volt a bécsi döntés után, Dobri Jánossal[436] együtt ő is részt vett ebben a csoportban. Egyébként nemcsak ő, hanem a Jancsó Miklós[437] is, a filmrendező, aki akkor még

---

[433] *Losonczy Géza* (Érsekcsanád, 1917 – Budapest, 1957) középiskolai tanár végzettségű kommunista újságíró, politikus. 1956-ban Nagy Imre kormányának államminisztere. 1957-ben börtönben halt meg.

[434] *Cseke István* (Kolozsvár, 1922 – Budapest, 2016) 1956-ban a Műszaki Egyetem Hadmérnöki Karán oktatott őrnagyi rangban. Október végén tagja lett a nemzetőrségnek. November végén kérte a katonai szolgálatból való elbocsátását. Betegségről szóló orvosi igazolásnak köszönhetően lefokozás nélkül sikerült leszerelnie és a polgári életben álláshoz jutnia. Forrás: Cseke István: „Az én 56-om". Online: https://sites.google.com/site/mitcsinaltam56ban/home/01-egyes-szam-elso-szemely/cseke-istvan-az-en-56-om

[435] Cseke István szülei: *Cseke Domokos* (1888–1965) és *Papp Vilma* (1892–1980).

[436] *Dobri János* (Brassó, 1914 – Kolozsvár, 1990) református lelkész, teológiai tanár, cserkészvezető. 1939-ben részt vett a Romániai Magyar Népközösség, majd a Kolozsvári Tízes Szervezet munkájában. 1944 októberétől 1948-ig orosz fogságban volt. 1949. május 1-jétől a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (1948-ig: Református Theologiai Fakultás) tanára lett. Az ötvenes években többször letartóztatták és ítélték szabadságvesztésre. 1969-től haláláig a kolozsvári kerekdombi református gyülekezet lelkipásztora volt.

[437] *Jancsó Miklós* (Vác, 1921 − Budapest, 2014) kétszeres Kossuth-díjas és Balázs Béla-díjas filmrendező, forgatókönyvíró. Családja erdélyi származású, magyar és román felmenői egyaránt voltak. A Magyarországon megkezdett jogi tanulmányait a második bécsi döntés után Kolozsvárott fejezte

jogász volt. Együtt voltunk akkor. Amikor én a bécsi döntés után a cserkészetet meg a diákszervezetet otthagytam, és átmentem a szociális mozgalomba, akkor ő ott volt azon a vitán, amit akkor Dobri János barátommal folytattam, aki nagyon csalódott volt amiatt, hogy egy felekezeti munkásszervezkedés miatt most elhagyom a cserkészetet. Még jóval az 56-os események előtt, a Rákosi-időben, egyszer véletlenül az utcán összetalálkoztam Cseke Istvánnal. Egy téli estén történt ez, korán sötétedett, mentem hazafelé, amikor összefutottam vele. Emlékszem, együtt, gyalog mentünk el a Körtérig, át a Dunán, és beszélgettünk. Én teljes nyíltsággal kritizáltam a Rákosi-rendszert, elmondtam a véleményemet az egész akkori kibontakozásról, ő próbálta védeni, és akkor divatos politikai érveléseket vett elő. Ő egy jóhiszemű ember volt, és úgy látszik, magáévá tette kritika nélkül az akkori brosúrás dolgokat, és akkor vitatkoztunk erőteljesen. Búcsúzásnál volt egy érdekes kijelentése, azt mondta nekem: „Most mondok neked, Sanyi, valamit. Azért, hogy a lelkem mélyén még vannak kételyek, és mindazok ellenére, amit neked most elmondtam – párttag volt –, annak, hogy bennem van még valami, annak te vagy az oka." Mondom: Én? Hát nem is találkoztam veled nem tudom mióta. Igen, azt mondja, „mert te voltál az első, aki elkezdtél munkásokkal foglalkozni, és nekem számtalanszor eszembe jutott az, hogy te miért nem vagy közöttünk." Lehet, hogy Jancsó Miklósnak is eszébe jutott. Mondom neki: hát akkor most már tudod, hogy miért. – Most visszaugrok erre a bizonyos csepeli lövöldözésre.)

Tehát, kikerestem a telefonkönyvből a számát, és felhívtam. Felesége vette fel a telefont, erre mondtam, hogy szeretnék beszélni a Pistával. Hát szervusz, szervusz. Megkérdezi, mi van? Hát, én csak azt akarom mondani, hogy itt vagyok nem messze a Duna-parttól, és lövöldözéseket hallok Csepelről. Hát, rád gondoltam. Ennyit mondtam neki. Azt mondja, értem. Aztán múltak az események, és egyszer csak, hónapok múlva, azt hiszem, 1957 végén, szállok le itt az Astoriánál a villamosról, ő pedig éppen fel akar szállni. Akkor egy pillanatra megálltunk beszélni. Civilben volt. Kérdem, mi van veled, István? Azt mondja: Otthagytam a honvédséget. Kiderült, hogy a [HUNGEXPO] kiállításrendező vállalat igazgatóhelyettese lett. Ezek is élmények, és mutatják, hogyan változnak az emberi sorsok, hogyan változik az emberek gondolkozása is.

Ez volt tehát október 24-én.

25-ét is elmondom, mert az is érdekes volt. 24-én nem tudtam bejönni Pestre, 25-én viszont igen. Mindig hétre jártam az Új Emberhez fűteni, etázsfűtés volt, két kis kokszkazánt kellett megrakni, miután a pincéből felhoztam a tüzelőt. Befűtöttem, közben megjött Magyar Ferenc is. Egyszer csak kiabálnak, hogy Sanyi, Sanyi! Gyere gyorsan! A következő jelenetet láttam: A Kossuth Lajos utcában ment néhány ember, 20-30 ember, és egyszer csak kihúztak egy hatalmas nemzeti színű szalagot, aminek a szélessége lehetett 60-80 cm, úgyhogy az egész utcát átérte, és elkezdték kiabálni: „Aki magyar közénk áll! Aki magyar közénk áll!" Pillanatok alatt megtelt az utca emberekkel. Ez 25-én volt. Ott énekeltek és integettek. Azt mondja Feri: Hagyd a fenébe, amit csinálsz, gyere, nézzük meg, hogy mi van lent! Elindultunk az Astoria felé. Az Astoria akkor nem szálloda volt, hanem a szovjet katonaságnak

be. (1944-ben a Kolozsvári Ügyvédi Kamara jegyzékében ügyvédjelöltként szerepel. Ugyanebben az évben előadást is tartott a Hivatásszervezet Munkásfőiskoláján.)

valamilyen parancsnoksága székelt benne. Szemben volt a régi Kisgazdapárt székháza, ahol most a Magyar–Szovjet Baráti Társaság székhelye van. Óriási volt a tömeg. Mi átvergődtünk a Puskin mozi oldalára, és ott kullogtunk a járdán és bámészkodtunk, amikor a következőt láttuk. Az Astoria előtt állt két tank, és a Magyar utcában is láttunk másik kettőt, az Astoria sarkánál. A tankok kívülről tele voltak fiatalokkal, kettőnek az ágyúcsövén magyar nemzeti színű zászló volt átkötve. És egyszer csak kinyílt az Astoria ajtaja, és kijött egy magas rangú tiszt – valami tábornok lehetett – meg egy szakács, szakácssapkával a fején. Fehér kötény volt rajta, látszott, hogy úgy szedték hirtelen elő, ő volt a tolmács. A tábornok fennhangon azt mondta – közben a szakács tolmácsolt –: „Magyar fiatalok, értsétek meg, mi katonák vagyunk, mi fegyvereket nem adhatunk át, de veletek érzünk, és nem vagyunk ellenségetek" stb. Erre az emberek elkezdték éljenezni. Majd a tankok elindultak a Kiskörúton lefele, rajtuk rengeteg magyar fiatal, és belül pedig orosz katonák voltak. Mielőtt ez a jelenet megtörtént volna, a tankok mellett az orosz katonák bizony falfehéren és remegve álltak, olyan volt a szituáció. És akkor mind a négy tank elindult, egymás után, és elmentek. Mi pedig visszamentünk, én is végeztem a munkámat. Közben beszállingózott néhány munkatárs, de nem túl sokan. Volt egy kolléganőm, Pottyondi Zsófia gépírónő, azt mondja: Sanyi, jöjjön, menjünk le, mert hallom, hogy a Parlamentnél van valami gyűlés. Nézzük meg, mi van ott. Akkor én is átöltöztem, levettem az overallomat, és a többiekkel mentem a Petőfi Sándor utcán végig a Vörösmarty tér irányába, amikor egyszer csak bicegő, sebesült, véres emberek jöttek velünk szembe. Kiderült, hogy akkor volt a Parlamentnél az a bizonyos vérengzés, és saját szemünkkel láttuk a sebesülteket. Persze, amikor láttuk ezt, nem mentünk tovább, visszafordultunk, mert…

Kossuth tér 1956. október 25.

JI: És mit mondtak a szembejövők?

KS: Azt mondták, hogy nagy lövöldözés volt Kossuth téren. A sógorom[438] ott volt. Ő a földalattinál dolgozott, könyvelő volt. És volt a Kossuth Lajos téren, ahol most a földalatti állomás van, ott volt egy aknamélyítés, és ott voltak barakkirodák, ő ott dolgozott. És ő mesélte később: tanúja volt annak, hogy amikor tele volt az egész tér, ezek a tankok odaérkeztek. Ő nekem úgy mesélte el, hogy a háztetőkről lőtték az ávósok a tömeget. Viszont a tankokból nem ágyúval, hanem gépfegyverrel visszalőttek a háztetőre, és akkor óriási pánik tört ki. A sógorom is azt mondja, hogy

[438] *dr. Urbán Miklós* (1920 – 1996) állam- és jogtudományi doktor. 1946-49 között tanársegéd és óraadó tanár Czapik érsek rektorsága alatt az Egri Érseki Jogakadémián.

menekültek szerteszét az emberek. Hogy hány halott volt, hány sebesült, azt nem tudom, de tény az, hogy azt követően, hogy ezek a vérző emberek megjelentek, kezdték kirakni a fekete zászlókat a házakra. Mikor visszafelé mentünk, már ki voltak téve a gyász jeléül. Szóval, ilyen volt akkor a hangulat.

Székely Imre Kálmán

Ami minket illett az Új Embernél, eleinte passzívan szemléltük az eseményeket. Érzelmileg vártunk valami kibontakozást, de nem nagyon reménykedtünk mindaddig, amíg el nem hangzott a rádióban, hogy Gerő lemondott, Kádár lett a főtitkár, szóval, ezek az eléggé ismert változások.

Emlékszem, ez egyik nap, dél tájban elhangzott Nagy Imrének és Kádár Jánosnak egy rádióbeszéde, amiben bejelentették, hogy visszaállítják a többpártrendszert és a koalíciós kormányzást. Mind a kettőt kifejezetten említették, ezt a magyar rádió közvetítette. Tekintettel arra, hogy a többpártrendszer visszaállításáról volt szó, akkor mi Mihelics Viddel átgyalogoltunk a Budafoki út elején lakó Székely Imre Kálmánhoz[439]. (Amikor Barankovics 1949 elején disszidált, a pártnak rövid ideig Mihelics volt a vezetője, és ő jelentette be aztán a parlamentben a párt feloszlását, Székely pedig korábbi képviselőtársunk volt, ügyvéd.) És akkor [október 30-án] ott, Székelynél hárman megfogalmaztunk egy beadványt a Nagy Imre kormányhoz, amit mind a hárman aláírtunk, és amelyben bejelentettük: tekintettel arra, hogy a többpártrendszer visszaáll, és mivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyezett annak idején minket is, most mi is meg kívánjuk kezdeni a működésünket. A beadványban indokoltuk, hogy mint legnagyobb volt ellenzéki párt stb. Arra már nem emlékszem, hogy Székely Imre Kálmán vagy valaki más személyesen vitte-e el vagy postán küldtük, de tény az, hogy ezt benyújtottuk. Mint később kiderült, az öreg Farkas Dénes[440], ő volt a szenior köztünk, korábbi képviselők között, egy öreg dzsentriszerű képviselő a Dunántúlról, aki éppen a vejénél volt fönn, Budapesten, szintén bejelentette a Néppárt indulását, sőt állítólag egy rádióbeszédet is mondott, amit én azonban sosem hallottam, és nem ismerem a szövegét sem.

Közben változatlanul elláttam az Új Embernél a fűtői munkámat, és az egyik nap – amikor, azt hiszem, rajtam kívül nem is volt más a kiadóhivatalban – beállít egy bajuszos férfi (akkor bemutatkozott, de már nem tudom a nevét)[441], és kérdi, ki

---

[439] *Székely Imre Kálmán* (Budapest, 1893 – Budapest, 1980) ügyvéd, országgyűlési képviselő. 1947-ben kapcsolódott be a Demokrata Néppárt munkájába. Aktív tagja volt a Parlamentnek, számos alkalommal felszólalt az üléseken. Mandátumának megszűnése után visszavonult a közélettől. Az 1956-os forradalom idején részt vett a DNP újjászervezésében. A szovjet csapatok bevonulása után ő is aláírta a Bibó István által fogalmazott memorandumot. 1947-ben letartóztatták, de bíróság elé végül is nem állították, az ügyvédi pályától azonban 1958-ban végleg eltiltották.

[440] *Farkas Dénes* (Felsőbagod, 1884 – Budapest, 1973) gazdálkodó, politikus és országgyűlési képviselő, 1956-ban a Demokrata Néppárt korelnöke. 1956. november 1-jén a Kossuth Rádióban felhívást tett közzé a DNP újjászervezésére.

[441] Valószínűleg *dr. Éliás Lajos* (1905–1985) közgazdász, aki a német „Der Spiegel”-nek nyilatkozott 1956. nov. 1-jén, hogy az ő keresztény demokrata pártjuk Mindszenty pártja, és kijelentette, hogy nem klerikális párt akarnak lenni, hanem nemzeti magyar párt, amely az ország ezeréves ke-

van itt a szerkesztőségben? Mondom, rajtam kívül nincs még itt senki más. S érdeklődöm, miért kérdezi? Azt mondja: „Most jövök a Tildytől, és kérni akarom, közöljék le, hogy a Demokrata Néppárt újra megkezdte a működését." „A Demokrata Néppárt?!" – csodálkoztam. „Igen, a Demokrata Néppárt. És most megyek fel a Várba, mert ott van őeminenciája, és vele fogok tárgyalni." „Hát – mondom –, elnézést kérek." Bemutatkoztam, rajtam kék overall volt, és mondom: „Én is a Demokrata Néppárt képviselője voltam." „Ja, kérlek – erre elkezdett tegezni –, akkor te biztos Barankovics-párti voltál." „Természetesen, hiszen az volt a Demokrata Néppárt." Azt mondja: „De én a Pálffy-féle párttal tartok." „Hát az nem volt Demokrata Néppárt, mert nem is indult." „Arra kérlek, gyere fel velem, én most megyek őeminenciájához, Tildynél már bejelentkeztem" – mondta.

Nem volt senki, akivel szót tudtam volna váltani, fogtam magam, átöltöztem, és fölmentem vele a Várba, az Érseki Helynökségre, ahol valóban ott volt már Mindszenty bíboros, és ott volt Turchányi Egon[442]. Turchányi pap volt, aki ad hoc titkára lett Mindszentynek abban az időben. Közeli ismerősként üdvözölték egymást, engem Turchányinak bemutattak, leültettek egy szobában, hogy várjunk, mert őeminenciája pillanatnyilag nem tud fogadni. Hosszú idő eltelt, órák. Kiderült, hogy őeminenciája fenn van már az emeleten. Mi is fölmentünk egy előszobába, tömve volt emberekkel, némelyek zsinóros ruhákban várakoztak. Én ott meghúzódtam egy sarokban egy darabig, amíg megláttam Galambos Jánost. Galambos János[443] pap barátom volt, az 1945 után alapított Szent Rita egyházközségnek volt a plébánosa, a Teleki tér mellett. Mindszenty, tudom, becsülte őt. (Én Brázay orvosbarátom révén ismerkedtem meg vele, együtt voltak abban az egészségügyi alakulatban, amit épségben visszahoztak a Dontól.) Közben jöttek külföldi újságírók. És akkor egyszer csak kinyílt az ajtó, és megjelent Mindszenty az ajtóban; nagyon rosszul nézett ki, bazedovos szemei voltak; odabiccentett az embereknek, és akkor külföldi újságírók mentek be hozzá. Én pedig mondtam Jánosnak: „Nézd János, én csak egyet szeret-

---

resztény hagyományaiban gyökeredzik. (Der Spiegel, 1956. nov. 7.; online: https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-43064554.html) – Feltehetően azonos azzal a dr. Éliás Lajossal (sz. 1905), aki a háború előtt Budapest Székesfővárosnál töltött be különböző funkciókat, jobboldali politikai törekvések jellemezték; a háború alatt és után 1948-ig a Fővárosi Temetkezési Vállalat aligazgatója volt, majd Erőműberuházási Vállalatnál dolgozott közgazdászként 1966-ig. A hatvanas-hetvenes években, nyugdíjasként részt vállalt a Hazafias Népfront tevékenységében. 1972-ben titkára lett a Nemzeti Sírkert Bizottságnak.

[442] *Turchányi Egon* (1894–1969) esztergomi főegyházmegyés pap. 1916-ban szentelték pappá. Politikai pályáját 1919 után szélsőjobboldali pártoknál kezdte. 1944-ben, a német megszállást követően részt vett az üldözöttek mentésében. 1951-ig lelkipásztori feladatköröket látott el, majd nyugdíjba vonult. 1956-ban jelentkezett Mindszenty bíborosnál, titkára lett a forradalom napjaiban, és elkísérte őt az amerikai követségre. Ő nem kapott menedéket, ezért Nyugatra akart menekülni, de november 9-én letartóztatták, 1958-ban 15 év börtönre ítélték. Az 1963-as amnesztiával szabadult, a székesfehérvári papi otthonban élt haláláig.

[443] *Galambos János* (Gyöngyöshalász, 1911 – Budapest, 1982): katolikus pap, egyházjogi doktor, plébános, a második világháború alatt tábori lelkész. 1970-től címzetes esperes, 1981-től tiszteletbeli kanonok.

nék tőled kérni – és közben fölírtam egy cédulára három nevet, Mihelics Vid, Perneczky Béla[444] és Karcsay Sándor nevét –, ha te beszélsz a prímással, mondd meg neki, hogy mielőtt bármilyen állásfoglalást tenne, hívassa ezeket az embereket, és beszéljen velük." Arra gondoltam, hogy ennyi börtönév és egyéb meghurcoltatás után volt talán alkalma átgondolni az ország helyzetét, és Mihelics Vid ismert ember volt, Perneczky katolikus körökben szintén, sőt ő is a Rákosi-korszak elítéltjei közé tartozott (egy évvel korábban, az amnesztia kapcsán szabadult), Karcsay pedig korábban már tárgyalt vele. Magamat természetesen nem akartam felírni. Gondoltam és reméltem, hogy majd tájékoztatják a realitásokról. János ezt vállalta; eltette a cédulát, és azt mondta, ő mindenképp fog ma beszélni vele. Később megtudtam, hogy ő a kérésemet szóba is hozta, át is adta a cédulát, azonban soha nem hívatta egyiket sem a prímás.

Még októberben történhetett, hogy amikor hazaértem – ennek a pontos napját már nem tudom megmondani –, azzal vártak otthon, hogy menjek el Takács Pál[445] doktorhoz, aki a Kisgazdapárt helyi vezetője volt, amikor azok a bizonyos 45-ös választások voltak, akkortól ismertem őt. Én átmentem hozzájuk, és ott közölték velem, hogy délelőtt népgyűlés volt a Városház téren, megalakították a forradalmi bizottságot, amibe engem is beválasztottak. Ezen a beszélgetésen egyébként jelen volt ennek a forradalmi bizottságnak több tagja is: ott volt Vilt Tibor[446], Pongrácz Feri[447] bácsi, aki a mi egyházközségi gondnokunk volt egyébként, és még néhányan. Elmondták, hogy egyhangú határozat volt, hogy vegyem át a városháza vezetését. Mire én mondtam, hogy kérem, az igaz, hogy én jogász vagyok, de egy ellenzéki pártnak vagyok a tagja, és a rádió és a sajtómegnyilatkozások szerint a koalíció helyreállt, mi pedig már benyújtottunk egy beadványt a Nagy Imre kormányhoz, hogy mi is újrakezdjük a működésünket, úgyhogy én ebben nem vehetek részt. Megtisztelőnek tartottam a felkérést, mivel azonban a forradalmi bizottságok is koalíciós alapon jöttek létre, és a régi Nemzeti Bizottsághoz hasonló, államhatalmi szerepet voltak hivatva betölteni, ezért ebben nem vehettem részt

Mivel bejelentettük az újjáalakulást, közben kaptunk is egy kiutalást a Mérleg utcában a pártközpont részére – ott, azt hiszem, korábban egy ideig a kommunista pártnak volt valamilyen helyisége, ezt kiutalták nekünk. Már nem tudom pontosan,

---

[444] *Perneczky Béla* (1903–1993): jogász, egyetemi magántanár. A Földművelésügyi Minisztériumban létrehozta az Actio Catholica helyi kulturális szakosztályát, és a Társadalmi Munkacsoport keretében rendszeres vitákat tartottak az alapvető politikai és gazdasági kérdésekről, illetve írásos tanulmányokban foglalkoztak a demokrácia és kereszténység problematikájával. 1948-ban, az ún. „FM-perben", a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselői ellen indított koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban kegyelemmel szabadult, de csak 1958 júniusában tudott újra elhelyezkedni.

[445] *Dr. Takács Pál* (Debrecen, 1900 – Budapest, 1977) orvos, belgyógyász. 1927-től praktizált Budafokon. A református gyülekezet presbitere, majd gondoka is volt. Az 1956-os forradalom idején a Forradalmi Bizottság helyi elnökének választották. 1957-ben letartóztatták, életfogytiglan tartó börtönbüntetésre, 10 év jogvesztésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Az 1963-as szabadulása után üzemorvosként tudott elhelyezkedni.

[446] *Vilt Tibor* (Budapest, 1905 – Budapest, 1983) Kossuth-díjas, Munkácsy Mihály-díjas szobrászművész (Schaár Erzsébet férje).

[447] *Pongrácz Ferenc* (1902 – Budaörs, 1977) építőmester, építésvezető, egyházközségi gondnok. Az 1956-os forradalomban való szerepe miatt hét évet töltött börtönben.

hogy ki intézte. Ezek után én is kértem Budafokon, hogy adjanak valami helyiséget, mert mi itt is megkezdjük a tevékenységünket. És akkor azt a választ kaptuk, hogy egyelőre vonuljunk be a Magyar–Szovjet Baráti Társaság (budafoki) helyiségébe, amely az úgynevezett Czermann-féle házban volt, ott úgysem működik most semmi, és ott nyugodtan kezdjük el a munkát. Mi tartottunk is ott egy gyűlést. Szép nagy terem volt ott, tömve emberekkel. Ezen a gyűlésen tettek fel nekem olyan kérdést, hogy mi lesz a kommunista párttal? Mondom: „Kérem, demokrácia van, mindegyik párt működik, aki továbbra is a kommunista pártra akar szavazni, nyugodtan szavazzon rá. Csak az egypártrendszer szűnt meg." Szóval, ilyen értelmű volt az állásfoglalásom.

Volt még egy érdekes esetem, a november 4. előtti vasárnapon[448]. Akkor mint REF-es, mise után elmentem a rendőrségre jelentkezni. Nem mintha azt éreztem volna, hogy baj lesz abból, ha nem megyek; inkább kíváncsi voltam, mi van Kováccsal és Szénnel, hogy megtudjam, mi az eseményekkel kapcsolatos álláspontjuk. Lementem, és feltűnt, hogy üres az egész Városház tér – mert a városháza és a rendőrség ugyanazon a téren állnak, szemben egymással. A rendőrség vasrácsos ajtaja zárva. Odamentem, elkezdtem dörömbölni. Megjelent egy géppisztolyos rendőr, egy fiatal ember, felettébb ideges arccal. „Mit akar?" – „Itt van Kovács százados?" – „Mit akar tőle?" – „Itt van, vagy nincs itt? Ha itt van, mondják meg, hogy Keresztes Sándor doktor keresi." Közben egy másik is odajött, egyszer csak elmegy az egyik, és jön a Kovács borostásan. „Doktor úr, csak nem jelentkezni jött?" – „De igen. Hát mi van önökkel?" – „Ne is kérdezze, doktor úr! Itt olyan cirkusz volt, reggel meg akartak ostromolni bennünket." Kiderült, hogy volt a téren egy tömeggyűlés, és meg akarták őket ostromolni.[449] (Azokban a napokban ugyanis a kormány elrendelte, hogy vegyes karhatalmat kell felállítani, rendőrökből, katonából és az úgynevezett forradalmi ifjúságból. Ezek együtt járőröztek, hogy fenntartsák a rendet.) Mondom: „Nézze őrnagy úr – Kovács akkor már őrnagy volt –, én nem tudtam erről, most jövök a miséről. De ha bármi ilyen történik, valahogy próbáljon engem értesíteni. Tényleg, őszintén mondom." Akkor már három éve voltam rendőri felügyelet alatt, és ők mindig rendesek voltak velem. Nagyon köszönték a szavaimat. Így váltunk el.

A Mérleg utcában több mindenki összejött, megjelent Matheovits Ferenc is, aki 1948 tavaszán kilépett a pártból, akit 1949-ben letartóztattak és elítéltek. Neki valamikor személyes kapcsolata volt Mindszentyvel. Most úgy látszott, hogy ő tulajdonképpen egyetért a párt programjával, és most talán játszhatna egy olyan összekötő szerepet Mindszentyhez, mint amilyet én próbáltam valamikor, még az 1947-es választások előtt. És talán segíthet egyfajta közös platform kialakításában. Úgy tűnt, hogy erre ő vállalkozik is. Akkor ott hirtelen a Hazánknak alakult egy ad hoc szerkesztősége, össze is állították a Hazánk egy számának a tartalmát, ami november 4-én reggelre lett kinyomtatva, de aztán a terjesztésére már nem került sor a bekövetkezett események miatt.

---

[448] Vagyis október 28-án.

[449] Lehet, hogy ez említett „ostrom" nem aznap, hanem 27-én, szombat reggel történt.

Miután a Galambosnak átadott cédula alapján Mindszenty nem hívatott senkit a mi részünkről, tettem még egy kísérletet. Ismertem a gyóntatóját, Bárdos István[450] prelátust, aki félreállított emberként Budaörsön működött kisegítő lelkészként; idős regnumista pap volt, és egy időben ő volt a prímás gyóntatója, és tudtam róla, hogy miután Mindszenty megérkezett Budára, ő volt az első, akit hivatott. (Talán a szentgyónását végezte el nála.) Felkerestem Bárdos prelátust, és mondtam neki, hogy jó lenne azért valahogy őeminenciájával beszélni, mert hiszen annyi mindenki keresi fel összevissza, jó lenne, ha valaki felelősen tájékoztatná. Ezen a beszélgetésen megállapodtunk, hogy Perneczky Bélát és engem fölvisz a prímáshoz azzal a kéréssel, hogy hallgasson meg bennünket. Egy gépkocsival mentem ki érte november 3-án reggel Budaörsre, mert 8 órára kellett odaérnünk a várba, mert a prímásnak akkor fejeződött be fönt a miséje – egy ideiglenes kápolna volt ott a helynökségen –, ugyanis azt mondta Bárdos, hogy mielőtt elkezdi a napot, akkor ő el tudja fogni a prímást, ezért akkorra menjünk fel. – Sosem felejtem el, amikor jöttünk be Budaörsről, az orosz tankok ott álltak a budaörsi repülőtér környékén, és én kérdeztem: Prelátus úr, látja ezeket? Azt válaszolja: Hát mit gondol, miért viszem én önöket föl? Aztán útközben fölvettük Perneczky Bélát, és hármasban időben fölérkeztünk a helynökségre. Ott egy boltíves kapu alatt mentünk fel, megálltunk, és azt mondja: Egy kicsit itt várjanak. És mondták, hogy jön a prímás mindjárt. Jött is Mindszenty, Bárdos odament hozzá, tisztelettel üdvözölte, és mondta neki: Eminenciás uram, itt van Perneczky Béla doktor és Keresztes Sándor doktor. Nagyon kérem, hallgassa meg őket. Erre Mindszenty azt válaszolta: Uraim, nagyon sajnálom, de nincs időm önöket fogadni, a viszontlátásra. És gyűrűcsókra nyújtotta a kezét, és otthagyott bennünket. Szegény Bárdos prelátus egész belesápadt. Ezzel zárult ez a mi kis kísérletünk.

És akkor elhangzott november 3-án este az a bizonyos rádióbeszéde, amit én nem hallottam, de a másnapi lapok lehozták. Ezeket az újságokat novemberben 4-én már nem nagyon terjesztették, de azért egynéhány kikerült az emberekhez. Én egy ilyen lapban olvastam a beszédét. Emlékezetem szerint, legalábbis ez rögződött bennem, az nem igaz, hogy ő nagybirtokokat vagy ilyesmiket akart visszakövetelni, amit az ellenfelei állítanak. Ő egyházi *intézményeket* akart visszaszerezni, és az egyházi intézményeken pedig nyilvánvalóan, gondolom én, szociális intézményekre, iskolákra gondolhatott, diákotthonokra például, olyan intézményekre, amelyek az egyház működésével vannak kapcsolatban. De volt benne, szerintem, egy nagy politikai hiba, legalábbis én úgy éreztem, annak tartottam akkor, mégpedig az, hogy bukott rendszerről beszélt. A beszédre jellemző, hogy ezt a szót, hogy Szovjetunió, nem ejtette ki, hanem „az oroszok”-at mondott mindig, mintha az lett volna e mögött, hogy a kommunizmust mint olyat, mint rendszert még így sem akarta elismerni. És amikor arról beszélt, hogy „aszerint fogom megítélni a bukott rendszer embereit, ahogy ezekben az időkben…” stb., akkor azzal változatlanul a homo regius pozícióját vindikálta magának, akinek joga van ítéletet mondani, bár gondolom, nem büntetőjogi, hanem erkölcsi, politikai ítéletet. „A bukott rendszer emberei”, ezt a bukott

[450] *Bárdos István, dr.* (?, 1889 – Székesfehérvár, 1975) regnumista pap. 1915–1939-ig hitoktató, 1939-től érseki főbiztos, pápai kamarás, 1947-től pápai prelátus, 1957-től nyugdíjazva.

rendszert többször emlegette. Ez teljesen apolitikus magatartás volt szerintem, provokatív, és az egész nem egy főpapi megnyilatkozás volt. Ha visszagondolok arra, hogy Márton Áron az 5 év börtöne után milyen körlevelet adott ki, az egy főpap megnyilatkozása volt, egy apostol-utódnak a megnyilatkozása, és nem egy politikai megnyilatkozás. Szóval, én így értékelem Mindszentynek ezt a beszédét. Persze el kellene még egyszer alaposan olvasni, és mai szemmel elemezve talán több mindent árnyaltabban tudna az ember értelmezni, de abból az időből ez maradt meg bennem.

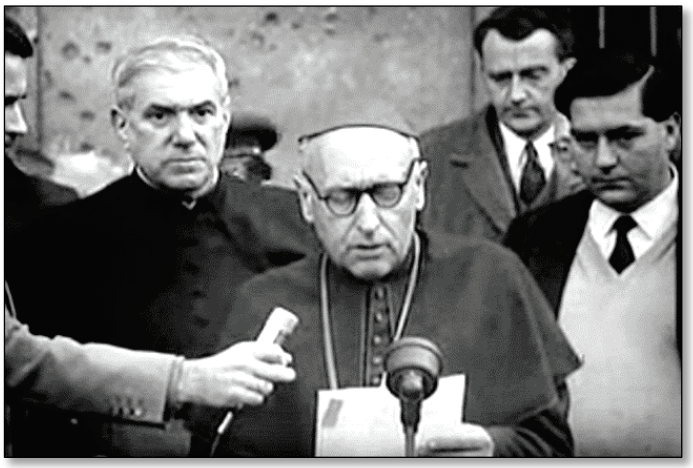

Mindszenty beszédet mond (tőle balra: Turchányi Egon)

JI: Tud valamit arról, hogy kik befolyásolták akkor, kik voltak a tanácsadói Mindszentynek?

KS: Ahogy én láttam, azokat az embereket, akiknek – például mint Tildy Zoltánnak – volt szerepük az ő félreállításában, azokat a politikusokat ő mind fogadta. Tudom, és akkor egy kicsit föl is háborított, hogy azt a nálam alig idősebb fiatalembert[451], aki korábban a parlamentben a kommunista párt részéről a diákkollégiumok államosítása ügyében szónokolt, és vezette ezt az akciót, azt például fogadta egy tisztelgő látogatáson. Őt sokan valóban olyan tényezőként fogadták, hogy ő az, aki egy sikertelen rendszer után, íme most az ország sorsának az irányítását talán jobban kézbe fogja venni. Tehát pártokon felülállónak deklarálta magát, ami természetes, de azért ezt olyan értelemben tette, ahogy egy államfő is pártokon felülálló, ezt így is lehetett értelmezni. Ahogy kiszabadulása után őt fogadták, amilyen nimbusz volt körülötte, mind a magyarok, mind a külföldi sajtó részéről, erősítették benne a tudatot, hogy neki országvezetői feladata van.

JI: A szűkebb köréhez kik tartoztak? Voltak tanácsadói?

KS: Ha visszagondolok, ez a Turchányi[452] például, aki a Horthy-korszakban játszott valami politikai szerepet – én nem ismertem sem azelőtt, sem azután, csak a későbbi emlékirataiból – ő volt akkor az egyik bizalmi embere. Hogy aztán ki mindenki? Hát rettenetes nyüzsgés volt ott abban az időben körülötte. És valóban, nem is nagyon volt neki alkalma arra, hogy higgadtan és alaposan tájékozódjék. Hogy szándéka volt-e arra, nem tudom, de ideje, az nem sok volt. Látszólag egy kicsit úgy

[451] *Kardos László* (1918–1980) 1947–48-ban kommunista képviselő (MKP), NÉKOSZ-főtitkár.

[452] *Turchányi Egon* (Ohaj, 1894 – Székesfehérvár, 1969) pap. Bécsi teológiai tanulmányai után a szélsőséges nacionalista és antiszemita Ébredő Magyarok Egyesületében tevékenykedett, majd a kisgazdapárthoz csatlakozott. 1944-ben zsidókat mentett és ezért a nyilasok le is tartóztatták. 1951-ig plébános volt, majd nyugdíjazták. 1956 novemberében, nyugatra szökés közben elfogták, 1958-ban életfogytiglani börtönre ítélték. Az 1963-a amnesztia során szabadult, szabadulását követően a székesfehérvári papi otthonban élt.

folytatta, ahogy abbahagyta, tehát most igazolva láthatta önmagát, hogy ez a rendszer megbukott, szóval, lélektanilag ilyen helyzetben lehetett.

JI: A forradalom néhány napja alatt, amíg Budapesten volt, hozott Mindszenty valamilyen intézkedéseket?

KS: Ezekben a napokban, tehát az október 30-tól november 4-ig tartó időszakban próbált néhány, fontosnak tekintett ügyben intézkedni. Szinte azonnal lépéseket tett a békepapi mozgalom fölszámolása érdekében. Mert kétségtelenül az egyik legfontosabb feladat volt az egyház, a klérus belső egységének a helyreállítása.

Az ő 1948. végi bebörtönzése után, pontosabban 1951-től az akkor érvényes egyházjogi rendelkezések szerint (az esztergomi érsek „akadályoztatása" miatt) Hamvas Endre[453] csanádi püspök lett az Esztergomi Főegyházmegye adminisztrátora, tehát igazgatási vezetője, ő pedig akkor Beresztóczy Miklóst, a békepapi mozgalom vezetőjét nevezte ki érseki helynöknek. Az egyházmegyét *de facto* Beresztóczy vezette. Amikor Mindszenty kiszabadult, abban a pillanatban természetesen megszűnt Hamvas joghatósága az egyházmegyében, hiszen az addig akadályozott vezető személy visszanyerte a szabadságát, és természetesen az volt a prímás első dolga, hogy a Beresztóczyt azonnal menesztette, és a békepapi mozgalmat is azonnali feloszlatottnak nyilvánította, és akik közülük vezető pozícióban voltak, azokat azonnal diszponálta, tehát elhelyezte a kiemelt helyükről. Amikor Mindszenty bekerült az amerikai követségre, a budapesti helynök Szabó Imre[454], a későbbi püspök volt, és akkor olyan információk terjedtek, hogy az első napokban az amerikai követségről is küldött ki utasításokat Szabónak – ebből is látszik, hogy rövid lejáratúnak hitte akkor az amerikai követségen való tartózkodását –, Szabó Imrét utasította, hogy tegyen további lépéseket a békepapi mozgalom felszámolására.

Azt elfelejtettem említeni, hogy 1956 tavaszán meghalt Czapik Gyula egri érsek, aki a püspöki kart vezette, és szerintem Czapik halála nagy csapást jelentett a magyar egyháznak, mert ha ő él még, akkor az 1956-os események után ő okos politikusként ki tudta volna használni a különleges helyzetet az egyház javára. Amikor ő 56 tavaszán, tehát még az októberi események előtt elhunyt, akkor vákuum támadt, de ugyanakkor már folyt az úgynevezett koncepciós perek felülvizsgálata. Ez elsősorban a munkásmozgalom elítélt áldozataira terjedt ki, de másokra is. Perneczky Béla is akkor került szabadlábra, és akkor hirtelen, még talán ezektől a perektől függetlenül, de politikai szükségszerűségből, Grőszt is szabadlábra helyezték, éspedig nagyon furcsa módon. Engedélyezték büntetésének a megszakítását, és ő ezt elfogadta. Szerintem ez komoly politikai hiba volt. Ordass Lajos[455] például, az ismert

[453] *Hamvas Endre* (Piszke, 1890 – Kalocsa, 1970) 1940-től budapesti érseki helynök, 1944-től csanádi megyéspüspök, 1951–56: az Esztergomi Főegyházmegye apostoli adminisztrátora, 1964–68: kalocsai érsek. Részt vett a papi békemozgalomban. 1961-től a Magyar Püspöki Kar elnöke.

[454] *Szabó Imre* (Sorokújfalu, 1901 – Budapest, 1976) 1950-től 1957-ig budapesti érseki helytartó, 1951-től esztergomi segédpüspök, 1958-tól 1962-ig Hunyagra internálva. 1964-től az Esztergomi Főegyházmegyében általános helynök, 1969-től 1971-ig apostoli kormányzó.

[455] *Ordass Lajos* (Torzsa, 1901 – Budapest, 1978): evangélikus lelkész. 1945-től a Bányai Egyházkerület püspöke. 1947-től a Lutheránus Világszövetség alelnöke. 1948-ban határozottan kiállt az egyházi iskolák államosítása ellen. Koholt vádakkal letartóztatták, és két év fegyházra, továbbá öt

evangélikus püspök, akit szintén bebörtönöztek annak idején, nem volt hajlandó elfogadni egy ilyen szabadulást, ő pertörlést és perújrafelvételt kért. És Grősz miért, miért nem, megelégedett a büntetés felfüggesztésével, ami azt jelentette, hogy állandóan ott lebegett a Damoklész kardja a feje fölött, tehát bármikor vissza lehetett volna vinni a börtönbe. Mert ilyen dolog a büntetésmegszakítás. Ezzel ő egy nagyon furcsa helyzetbe került. És így 1956 októberében, amikor Mindszenty kiszabadult, Grősz József, a kalocsai érsek volt éppen a püspöki kar vezetője. Szabadulása után a prímás természetesen rögtön magához vonta a püspöki kar vezetését. Egyébként úgy tudom, hogy az alatt a rövid egy hét alatt, amíg szabadon volt, csak egyszer találkozott püspöktársaival, azoknak is csak egy részével.[456]

De most, hogy az amerikai követségre került, Grősz lett újólag a püspöki kar feje, és fölmerült a kérdés, mi legyen a hirtelen megint vezető nélkül maradt Esztergomi Főegyházmegye vezetésével. És Grősznek volt fölhatalmazása a Szentszék részéről, hogy döntsön ebben a kérdésen, és ekkor nevezte ki ő Endrey Mihály segédpüspököt, Czapik volt segédpüspökét, az Actio Catholica igazgatóját speciális delegátusi címmel az Esztergomi Főegyházmegye élére. Endrey Mihály ebben a pozíciójában egészen 1958 közepéig vezette az esztergomi egyházmegyét. Az ő személyéről később még szót ejtek. Grősz viszont az egész püspöki kar vezetője volt. A kezdeti időszak után, a Kádár-kormány első időszakában azonban egyre nyilvánvalóbbá vált az az állami törekvés, hogy konszolidálás címén igyekeznek visszaállítani a status quo ante-t az egyházpolitikában, vagyis az 56-os események előtti állapotot. Ez volt az Állami Egyházügyi Hivatalnak a törekvése minden téren, különösen a személyi kérdésekben, tehát újra kiálltak a békepapi mozgalom mellett.

Az imént nagyon előre szaladtunk a Mindszenty-, ill. egyházi vonalon, most azonban még szeretnék visszatérni az 56-os politikai eseményekhez, azokhoz, melyeket átéltem, illetve melyeknek tanúja voltam. – November 4-én következett be az ismert fordulat, amikor a szovjet csapatok beavatkoztak az akkori eseményekbe, és reggel részben ágyúdörgésből, részben Nagy Imrének a rádióban elhangzott felhívásából értesültünk erről. Ez egy egészen új helyzetet teremtett. A tömegek azonban nem akarták egyöntetűen tudomásul venni, elfogadni ennek az idegen erőnek a jelenlétét, közbelépését. Köztudomású, hogy egyes csoportok még napokon keresztül fegyveres harcot folytattak, eléggé reménytelenül, de folytatták az ellenállást. És különböző tüntetések voltak. Emlékszem, ilyen volt, amikor az asszonyok egy szál virággal a kezükben óriási tömegben vonultak végig a mai Népköztársaság útján[457] – ami közben Ifjúság útja volt, aztán Magyar Ifjúság útja, és azt megelőzően pedig

---

év hivatalvesztésre ítélték. 1950-ben szabadult. 1956-ban rehabilitálták. 1958-ban ismét elmozdították a hivatalából. Ettől kezdve haláláig visszavonultan élt Budapesten. 33 éves püspökségéből mindössze 5 évet tölthetett tényleges egyházi szolgálatban.

[456] Mindszenty november 3-án szűkebb körű püspökkari értekezletet tartott, amelyen csupán Grősz József kalocsai érsek, valamint a hozzá legközelebb álló Shvoy Lajos székesfehérvári és hívatlanul Pétery József váci püspök vett részt. Mindnyájan nagy körültekintésre intették, még a Mindszenty feltétlen híveként számontartott Pétery püspök is.
(Balogh Margit: A visszatérés. 1956 mint fordulópont Mindszenty József életében. In: Emlékeztető, 2017/3-4, pp. 32–42. Online: http://real.mtak.hu/70704/1/Emlekezteto_2017_3_4_u.pdf)

[457] 1990-től ismét (mint 1886 és 1950 között): Andrássy út. - Az asszonyok tüntetésére dec. 4-én került sor.

Sztálin út volt. A Vörösmarty tértől indulva folyamatosan növekvő tömeg vonult a Hősök terére, és ott az ismeretlen katona sírjára elhelyeztek egy-egy szál virágot, miközben az utcákon tankok és katonák cirkáltak. Ez egy meglepő demonstráció volt.

Volt egy másik igen különleges demonstráció is – a pontos napjára már nem emlékszem –, aminek a szerkesztőség ablakából mi is tanúi lehettünk. Suttogó propaganda révén terjedt a hír: szombat délután kettő órai kezdettel egy olyan tüntetést szerveznek, hogy néptelenedjenek el Budapest utcái, és egy órán keresztül senki ne járjon az utcán. Szájról szájra ment ez a hír. Én bent voltam akkor többedmagammal a szerkesztőségben, a Kossuth Lajos utcában, néztünk ki az ablakon, tényleg egészen fantasztikus látványnak lehettünk tanúi. Már a megadott időpont előtt negyedórával láttuk, hogy az emberek sietnek, a járművek sietnek, és mire bekövetkezett a meghirdetett időpont, aki még az utcán maradt, az is behúzódott egy kapu alá. És láttunk nyitott szovjet páncélosokat, csapatszállító járművek voltak inkább, nem tankok, melyeken a katonák rettenetes ijedt képpel ültek, fogták a géppisztolyt, jöttek az Erzsébet híd felől a Kossuth Lajos utca felé, és nem tudták, mi történt. Ez egy olyan páratlan, egyedülálló tüntetés volt, ami – azt hiszem – nem nagyon fordult addig elő. Hogy kiknek az ötlete volt, kik szervezték, sosem tudtuk meg.[458]

Aztán Csepel. Bármennyire is „vörös Csepel”-ről beszélnek, az volt a fegyveres ellenállás egyik fészke. Emlékszem, fönt a kertben dolgoztam az egyik fiammal – a kertünk olyan magasságban van, hogy át lehet látni a Dunán egyenesen Csepelre –, és szemtanúi voltunk, hogy egy szovjet katonai repülőgép alacsonyan repült a gyárak fölött, valószínűleg a tököli katonai repülőtérre igyekezett, és láttuk azt, hogy egyszer csak egy ágyúlövéssel telibe találták, és láttuk, ahogy lezuhant. A fiamnak, aki akkor ötödikes vagy hatodikos elemista volt, ez is az emlékei közé tartozik, amikor szóba kerül ez az időszak. Én tovább jártam be az Új Emberhez, dolgoztam, változatlanul a fűtői munkámat végeztem.

Amint már említettem, november 4-én jelent volna meg pártunk újságjának, a Hazánknak az első száma. Ki is nyomtatták, de terjesztésre már nem kerülhetett, tudtommal csak néhány példány jutott ki a nyomdából. Nekem sajnos ez a szám nincs is a birtokomban. Az akkor négy oldalas Új Ember a november 4-i számában jelent meg Ijjas Antalnak egy vezércikke ezzel a címmel: „A nemzet köszönti a bíborosát.” Ez kikerült a nyomdából, mert az újságon ugyan mindig a vasárnap dátuma szerepelt megjelenési időként, de valójában csütörtökön vagy pénteken nyomták,

[458] Más források szerint erre a „*csend-demonstrációra*” pénteken, a forradalom kitörésének egyhónapos fordulóján került sor, például Johanna Granville tanulmányában olvasható: „Ugyanezen a napon [nov. 22.] a magyar felkelés emlékére »egy órás csendet« jelentettek be Magyarországon. Szerov szavaival: Röplapok jelentek meg, melyeken ez volt olvasható: »Aki ellenzi a Kádár-kormányt, ne menjen ki az utcára november 23-án délután 2 és 3 óra között; az üres utcák majd megmutatják Kádárnak és jóakaró barátainknak, az oroszoknak, hogy itt nem kívánatosak.« Ennek eredményeképpen Budapest majdnem teljes lakossága elhagyta az utcákat és azok üresek voltak 2 és 3 között. Akik 2 órakor az utcán voltak, hirtelen udvarokba és házakba mentek és ott álltak 3 óráig.” (Granville: Megtorlás Budapesten. Szovjet invázió és normalizáció, 1956–1957. In: Történelmi Szemle 1997. 2. szám.) – Több írás szerint először *Obersovszky Gyula* hirdette meg az „Élünk” c. illegális újságban/röplapon ezt a különleges tüntetést.

hogy legyen idő az olvasókhoz eljuttatni a lapot. Ebből a számból tehát kerültek ki példányok az utcára, de az akkori szállítási, expediálási nehézségek miatt a példányok nagy részét még nem sikerült vasárnapig kiszállíttatni, ezért akkor még jelentős mennyiség a kiadóhivatalban maradt. Azután a következő hét egyik hajnalán megjelent a karhatalom az Új Embernél, a megmaradt példányokat kidobáltak a Kossuth Lajos utca felé néző ablakokon, és egy teherautóval elszállították. Egyébként az Új Ember dolgozói gárdája ezt követően is együtt maradt, annak ellenére, hogy az újság közel fél évig nem jelenhetett meg. A konszolidációnak az első időszaka volt ez, amikor a lapok nagyon korlátozott példányban jelentek meg, a legtöbb lap egyáltalán nem, és az utóbbiak közé tartoztak az egyházi lapok. És akkor megint egy nagyon érdekes szolidaritásnak voltunk a tanúi: tudniillik az előfizetőknek legalább 90 százaléka ugyanúgy beküldte a lapok árát és az előfizetési díjakat, mintha megkapták volna az újságot. Valószínűleg kihirdették a plébánosok, hogy az Új Ember munkatársainak is valamiből élniük kell addig, amíg újra engedélyezik a megjelenést, mert mint említettem, semmiféle szubvenciót az Új Ember nem kapott soha. Tehát a korábbi előfizetési és eladási díjaknak legalább 80-90 százaléka ugyanúgy befolyt, mintha megjelent volna a lap. Az együttérző olvasók feltehetően nem akarták, hogy az Új Ember gárdája szétszéledjen, illetve azt is tudhatták, hogy az Új Ember munkatársának lenni veszélyes, mert hiszen aki korábban ott dolgozott, ha esetleg később váltani akart, a múltja miatt nehezet talált új állást.

Bibó István

Ez alatt az idő alatt történt, hogy Bibó István, a forradalom alatti Nagy Imre kormány egyik államminisztere, aki nem vonult be a többiekkel jugoszláv követségre, ezért nem is fogták el velük együtt, több pártnak még szabadon lévő vezetőivel karöltve, akik között kommunisták is voltak tudtommal, megfogalmazta azt a bizonyos kibontakozási tervét, amelyben kifejtette koncepcióját, miként lehetne megfelelően rendezni az ország politikai helyzetét a realitások figyelembevételével. Akkor ő ezt a tervet eljuttatta Karcsay Sándoron keresztül hozzám is azzal, hogy ha egyetértünk a tartalmával, mi is írjuk alá, pontosabban adjunk a javaslat készítői számára egy nyilatkozatot az egyetértésünkről. Bibó elfogadott bennünket, mint egykori (az 1947-es választások utáni) legnagyobb ellenzéki pártot. Ezt valószínűleg abból a meggondolásból tette, hogy amennyiben ez a terv realizálódna, akkor ennek alapján előbb-utóbb választást kellett volna tartani. Ugyanis többpártrendszerű politikai rendezést célzott ez a javaslat, de szocialista alapon, vagyis a szocialista társadalmi, gazdasági alapok fenntartásával, és természetesen külpolitikailag figyelembe véve geopolitikai helyzetünket is. A koalíciós pártok egyes tagjai helyeselték ezt a Bibó által készített javaslatot, azonban nem kívánták elzárni annak a lehetőségét, hogy egy ellenzéki párt is induljon a majdani választáson, és így ránk is számítottak. Itt egy olyan nagy nemzeti ügyről volt szó akkor, hogy ebben az alapvető kérdésben egy nemzeti konszenzust akartak biztosítani, tehát nem akarták kitenni magukat annak, hogy egy esetleges későbbi választás folyamán, mondjuk egy ellenzéki párt, ismerve sajnos a

magyar szalmaláng-érzelmeket, esetleg egy más platformra helyezkedve a forradalom elárulásának minősítse ezt a javaslatot.

Akik együtt voltunk, meg is adtuk a kért nyilatkozatot, Mihelics Vid, Székely Imre Kálmán és én írtuk alá. Rónay György ebből az eseményből akkor kimaradt, mert októberben, pontosan, még mielőtt ezek az események voltak, ő Mátraszentimrére, a Stella papi üdülőbe ment fel pihenni a feleségével együtt, és ott rekedt. Ő ott élte át, távol az eseményektől, ezt az időszakot.

JI: A Bibó-tervezet mikor készülhetett?

KS: Ez még novemberben volt, maximum 10-15. között.

Az volt az elképzelés, hogy Bibó majd Krishna Menonon, illetve az indiai kormányon keresztül juttatja el részben Bulganyinnak, részben Eisenhowernek. (Krishna Menon volt abban az időben India Magyarországra is akkreditált moszkvai követe.)

Az akkori magyar helyzetet illetően két olyan esemény is történt akkor, amit intő figyelmeztetésként lehetett és kellett értelmezni: Az egyik az volt, hogy Eisenhower, akit akkor, novemberben választottak meg újra elnöknek (és ez már az a bizonyos szuezi kaland után volt), a választás után tett egy olyan nyilatkozatot, miszerint az amerikaiak sohase biztatták a magyarokat ilyen fegyveres forradalomra. A másik pedig még november előtt történt; Adenauernek is volt egy érdekes nyilatkozata, amelyet akkor én magam is hallottam az éter hullámain keresztül: az egyik beszédében foglalkozott a magyar eseményekkel, és ebben a beszédben óva intette a keletnémet népet attól, hogy kövesse a magyar példát. Tehát, ezek olyan megnyilatkozások voltak, amelyekből nyilvánvalóvá vált, hogy a nyugati hatalmak, sem Németország, sem az Egyesült Államok nem fognak a magyarok miatt háborús kockázatot vállalni az oroszokkal szemben. És az ismert szuezi kaland[459] még azt is lehetetlenné tette, hogy erkölcsileg erőteljesebben lépjenek föl mondjuk Nagy Imre mellett.

Bibóval azután később is találkoztam személyesen. Bejártam dolgozni; az Új Ember a Kossuth Lajos utca 1-ben van, ő pedig munkába lépett az Egyetemi Könyvtárban. Reggelenként kb. egyidőben érkeztünk a Ferenciek terére, és többször összefutottunk. Az egyik ilyen alkalommal, talán januárban, elmondott számomra egy új információt Mindszentynek az amerikai követségre menetelével kapcsolatban, mégpedig azt, hogy november 3-án éjszaka, amikor a Nagy Imre kormány nyilván tudott már Maléteréknek a szovjet bázison való letartóztatásáról, elfogásáról, és tudhattak már a szovjet beavatkozás megindulásáról is – nekem a Bibó így mondta –, „akkor *mi* hozattuk le a Mindszentyt a Várból, a helynökségről, és amikor megindult az oroszok fegyveres beavatkozása, akkor tanácsoltuk neki, jobb, ha nem marad itt, és Mindszenty akkor határozta el, hogy az amerikai követségre megy, ahová át lehet sétálni a parlamentből, együtt a Kovács Bélával", aki szintén államminiszterként részt vett a kormányban (Kovács akkor került fel tulajdonképpen Pestre. Ő a korábbi

[459] *„Szuezi válság"*: a Szuezi-csatorna államosítása miatt kitört nemzetközi konfliktus során közös izraeli-brit-francia háború folyt 1956. október 29. és november 7. között Egyiptom ellen. Ez részben elterelte a nemzetközi figyelmet a magyar forradalomról, másrészt az említett nyugati hatalmak beavatkoztak Egyiptomban, ezért nehezebben tehettek szemrehányást a Szovjetunió magyarországi beavatkozása miatt.

eseményekben nem vett részt, de egy olyan politikai nimbusz vette körül, hogy az újjáalakuló Kisgazdapártnak mindenképpen szüksége volt rá, és ő részt is akart venni a kibontakozásban.)

JI: Ez a „mi hozattuk le a Várból", ez a kormányt jelenti?

KS: Természetesen, ez a kormányt jelenti, amikor Bibó ezt a kifejezést használta, akkor nem önmagára gondolt, hanem a kormányra.

Mindszenty akkor, már 4-én, az amerikai követségre ment, és az emlékirataiból kiderül, hogy néhány órán belül megkapta Washingtonból a választ, hogy menedékjogot biztosítanak a számára[460]. Tehát, ezt már valaki megkérte – ez van az emlékiratában – és nem tudja, hogy ki kérte meg számára, hogy ez ilyen hamar megtörtént. Én úgy tudom, Kovács Béla, aki vele egyidőben érkezett a követségre – ezt említi is a könyvében –, miután lezajlott a legkritikusabb idő, az első három nap, elhagyta az amerikai követséget, és hazautazott Baranyába, és ott élte le az életét. Mindszenty viszont ott maradt az amerikai követségen. Mindszenty akkor, úgy látszik, olyan idegállapotban volt, hogy úgy érezhette, további szenvedést már nem tudna elviselni. Ez lehetett az egyik ok, hogy a követségre menekült, a másik ok pedig az, hogy újra irreálisan azt hihette, hogy a nyugatiak majd segítenek… Ha nem is azt hitte, hogy bevonulnak a nyugati államok csapatai és egy fegyveres konfliktussal szereznek érvényt a magyar szabadságnak, de arra biztos számított, hogy az ENSZ-en keresztül és diplomáciai úton olyan politikai nyomást gyakorolnak majd Magyarországra és a Szovjetre, hogy ő rövid ideig fog ott tartózkodni. Tehát ismét nem reálisan mérte fel a helyzetet. Mert ha ő – ez az én szerény véleményem – ha ő akkor meg meri tenni ugyanazt a lépést, amit a Kovács Béla, hogy három nappal az események után megköszöni a vendéglátást az amerikai követségnek, és azt mondja, hogy kérem, én visszamegyek Esztergomba a székhelyemre, akkor nem kockáztatta volna az életét. – Persze, ez spekuláció csupán, de jogilag nem irreális. Ő ugyanis egy legális, jogilag legális kormány idején került szabadlábra, éspedig, én úgy tudom, amit nem említenek, hogy nemcsak ezek a bizonyos Pallavicini-féle katonai erők szabadították ki őt, akik egyébként akkor a magyar kormány rendelkezése alatt álltak, hanem az ő eljövetelénél jelen volt Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnöke is, aki felszólította, hogy foglalja el a helyét. Persze arról volt szó, hogy a helyét foglalja el, tehát az esztergomi érsekséget, de ő följött Budapestre, akkor itt zajlottak az események, és végső fokon Budapest is Esztergomhoz tartozik, és az érseki helynökség itt van. Formailag legálisan járt el teljesen, viszont ezzel olyan helyzetbe került, hogy az események középpontjában találta magát. Ha ő akkor három nap múlva kijön követségről, és visszamegy Esztergomba, mit tehettek volna, mi történhetett volna vele? Véleményem szerint maximum az történhetett volna, hogy visszaviszik abba a házi fogságba, ahonnan eljött. Mert ő már nem börtönben volt, már több mint egy éve egy villában lakott, amelyet a biztonsági szolgálat elzárt a külvilágtól, de azért gyóntató mehetett hozzá, ott misézhetett már, a parkban sétálhatott, tehát egy házi őrizet volt ez. Szerintem oda vitték volna vissza,

[460] Ahogy Somorjai Ádám több írásában is említi: Mindszenty valójában nem menedékjogot, hanem menedéket kapott a követségen. Az előbbit az amerikai jog nem ismeri.

ez lett volna szerintem a maximum. Az akkori politikai helyzetben, amikor a kibontakozás lehetőségét keresték, szerintem sem az akkor alakult Kádár-kormánynak, sem a Szovjetuniónak nem lett volna érdeke egy szigorú fellépés Mindszentyvel szemben. Ellenkezőleg: egy Mindszenty elleni durva fellépés belpolitikai, de különösen külpolitikai tehertételt jelentett volna. Még azt sem tartom kizártnak, hogy visszamehetett volna Esztergomba. Mindenesetre a helyzete nem lett volna roszszabb, mint amilyen a későbbi, tíz-egynéhány évig tartó elzártság volt az amerikai követségen. Sőt, talán még nagyobb lett volna a mozgástere, mint itt a Szabadság téren, ahol mindebben nem volt része. Amíg a munkásság és a magyar nép jelentős része a maga módján még hetekig próbált tiltakozni és tenni valamit, ő teljes passzivitásba vonult. Ennek egy olyan érdekes következménye lett, hogy az ezt követő időszakban, most már nem csak közvetlenül a november 4. utáni időre gondolok, de az egész amerikai követségen való tartózkodása alatt, a magyar katolikus nép valahogy kezdte őt elfelejteni.

Az ötvenhatos eseményeket megelőző időszakban, ha az Új Emberhez bejöttek régi előfizetők, papok stb., akkor mindig megkérdezték, hogy milyen hír van a Mindszentyről, aki akkor börtönben volt. Édesanyja meglátogatta néha, jött-e valami hír.

JI: Szóval, úgy tartották számon mint a katolikus egyház mártírját.

KS: Igen, mint egy áldozatot. És érdekes, az amerikai követségen való tartózkodása alatt ez a nagy fokú érdeklődés a közvéleményben megszűnt. Ezt minden averzió nélkül mondom. Az állam és az egyház közötti kapcsolat kibontakozásának bizonyos gátjává vált, és hogy nem került jobb helyzetbe az egyházunk, ebben az ő magatartása is újra szerepet játszott. Hiszen köztudomású, hogy néhány év múlva fokozatosan megindult egy útkeresés, kapcsolatkeresés, hogy mi módon lehetne egy modus vivendit teremteni, amikor az úgynevezett kádári érának az általunk is ismert pozitív vonásai kezdtek lassan megjelenni: a törvényesség, demokratikus törekvések erősödése, humanizmus; amikor ezek a vonások egyre inkább előtérbe kerültek, akkor fölmerült az állam és az egyház közötti kapcsolat átrendezésének a kérdése, ő viszont mereven ragaszkodott a pozíciójához. Az köztudomású, hogy König bíboros mint szomszéd állam bíborosa Bécsből meglátogatta őt többször is, és így a katolikus berkekben mindig szivárogtak ki hírek ezekről a látogatásokról, melyek szerint a cél az volt, hogy valahogy rávegyék Mindszentyt arra, hogy hagyja el a követséget, és akkor a „do ut des”-elvnek megfelelően egészen biztos, hogy lehetett volna az egyház élére egy olyan kompromisszumos személyt keresni és találni az ő távozása fejében, aki azt a bizonyos pasztorális egyházat, amiről az előbbiekben már beszéltem, ami a Czapik-, Bánáss-, Barankovics- stb.-féle koncepció volt, azt állította volna helyre. Mert hiszen ennek személyi feltételei adottak voltak. Ő azonban merev volt, arra az álláspontra helyezkedett, hogy ő vagy itt hal meg Magyarországon, vagy… és eljutott egy olyan fokig, hogy amikor végül a pápa kérésére, ami azonban udvarias formája ellenére több volt, gondolom, több volt, mint egyszerű kérés, mégis elhagyta az országot, akkor már gyakorlatilag semmit nem adtak érte. Abban az időpontban került erre sor, amikor már mindenkinek terhére volt. Terhére volt az amerikai követségnek, hiszen közben megindult a magyar–amerikai kapcsolatok rendezése is, egy átrendeződés, és mind ebben, mind a Szentszék és a magyar állam

közötti tárgyalásokban is akadályozó tényezővé vált. Tulajdonképpen a magyar államot hozta olyan pozícióba, hogy az nevető harmadikként viselkedhetett, mert neki már semmi engedményt, semmi kompromisszumot nem kellett tennie a bíboros távozása fejében, mert időközben már a másik két illetékes fél (Amerika és a Vatikán) került olyan helyzetbe, hogy őt mint személyi akadályt tekintették. Itt megint elszalasztott egy történelmi alkalmat, amikor ő tehetett volna még komolyabb szolgálatot az Egyháznak. Tehát időben hamarabb hozhatta volna meg a távozási döntését – gondolok itt a hruscsovi időkre, a XX. Kongresszus után –, szóval, amikor viszonylag kedvezőbb, békülékenyebb politikai hangulat uralkodott, amit a keményebb brezsnyevi korszak váltott aztán fel. Tehát, a kedvező történelmi alkalmak megint kihasználatlanul maradtak, márpedig a politikában ez mindig lépéshátrányt jelenthet. A kedvező alkalmakat ki kell használni, amikor ki tudja, megint mi jön. Jöhetnek rosszabb idők és rosszabb feltételek. Ezzel is számolni kell.

JI: A Demokrata Néppárt 1956-os újjáalakulásával kapcsolatban felvetődik, hogy tulajdonképpen nagyon rövid idő állt rendelkezésre, de mégis mondott néhány nevet, hogy kik dolgoztak ezen. De megszerveződött-e a párt olyan értelemben, hogy voltak meghatározott vezetői? Önök tulajdonképpen csak szervezték a pártot, vagy vezetőknek is minősültek?

KS: Semmi komoly szervezés nem volt tudtommal. Ezek csak olyan dolgok voltak, hogy igyekeztünk a feltételét megteremteni annak, hogy elindulhassunk. Ehhez kellett egyrészt, hogy a kormány a szándékunkat tudomásul vegye. Amikor bejelentettük, tudomásul vették, és kiutaltak egy helyiséget, és megadták a Hazánk megjelenéséhez a lapengedélyt, ez tulajdonképpen csak indulás volt… Éppen nemrég véletlenül kezembe került egy hivatalos kimutatás, miszerint 1947-ben Budafokon 18 százalékát kaptuk a szavazatoknak. Tehát elég jelentős szavazatarányt tudtunk elérni a lakóhelyemen. Én a forradalom alatt Budafokon öntevékenyen megpróbáltam újra megszervezni a pártot, össze is jöttek azok az emberek, akik tagok lettek volna, de még ott sem történt vezetőségválasztás vagy valami hasonló, hanem inkább csak a tény közlése történt meg, hogy majd indulunk, de formai megalakulás, tisztségekre való választás, ilyesmi nem volt. A központban sem volt. Hanem csak idáig jutottunk el. A kérdésnek örvendek, mert az Amerikában élő Varga László[461] képviselőtársunknak megjelent egy párttörténeti tanulmánya. Washingtonban van egy magyar dokumentációs központ, politikatörténeti kérdésekkel foglalkozik, és én

[461] *Varga László* (Budapest, 1910 – Budapest, 2003) ügyvéd, író, politikus. 1937-ben a Józsefvárosi Keresztény Munkásifjak Egyesületének elnöke. 1944-ben részt vett a németellenes ellenállásban, ami miatt decemberben a Nyilas Számonkérő Szék letartóztatta. 1944-ben részt vett a Keresztény Demokrata Néppárt megalakításában. 1947–48-ban a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője, 1948-ban emigrált. A nyugati magyar emigráció egyik aktív képviselője volt, emellett 1964-től önálló ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1989-ben tért haza először. 1991-ben a Kereszténydemokrata Néppárt elnökhelyettesévé választották. 1992-ben végleg hazatelepült. Az 1994-es országgyűlési választásokon bejutott az Országgyűlésbe, amelynek mint legidősebb tagja a korelnöke is lett. Az 1997-es pártszakadást követően a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség egyik alapítója volt, majd alelnöke lett, és még ugyanebben az évben csatlakozott a Fidesz országgyűlési képviselőcsoportjához. 1998-ban és 2002-ben a Fidesz országos listájáról szerzett mandátumot.

annak láttam egy kiadványát, amiben ő kitér erre is, a párt történetére. Ezt a tanulmány kicsit furcsának találtam, de azzal magyaráztam magamnak, hogy ő, a kinti politikai légkörben, úgy látszik, észlelte, hogy Mindszentynek bizonyos presztízse van a migránsok között, és ezért egy kicsit distancírozta magát néhány írásában Barankovicstól, főleg a halála után. És ebben a párttörténeti írásában, valami olyasmit ír, hogy Matheovits Ferencet ebben az 56-os időben a Demokrata Néppárt főtitkárává választották. Ez nem felel meg a valóságnak. Matheovits Ferenc valóban megkeresett bennünket, és találkoztunk vele, többen is, akik bejelentettük a párt újraindulását. Ő, aki annak idején kilépett a Néppártból a Mindszenty-kapcsolata miatt, ekkor feljött Pécsről. És ahogyan korábban említettem, arra gondoltam, hogy Mindszenty az elmúlt évek során talán levont bizonyos konzekvenciákat a korábbi politikai állásfoglalását illetően, és a talán a velünk kapcsolatos álláspontját is revideálja.

Amikor 56-ban Matheovitscsal beszélgettünk, azt feltételeztük, hogy talán már ő is másképp látja a dolgokat, és talán most létre lehet hozni egy olyan közös platformot, amit az 1947-es választások előtt nem sikerült megteremtenünk. De ez nem jelentette azt, hogy mi feladtuk volna az eddigi nézeteinket, inkább azt láttuk, hogy beigazolódik a korábbi álláspontunk, és most már ők fognak felénk közeledni. Ilyen értelemben történt Matheovitscsal a beszélgetés és kapcsolatfelvétel, de az, hogy bárki is főtitkárrá választotta volna, erről senki nem tudott, legalábbis a mi vonalunkon. Említettem talán azt, hogy a Farkas Dénes nevezetű szenior képviselőtársunk, aki szintén jelentkezett ebben az 56-os időben azzal a hírrel, hogy megkezdi munkáját a Demokrata Néppárt, és állítólag volt egy rádiónyilatkozata is – mert hiszen akkor elég zűrzavaros volt minden, nem volt lehetséges a folyamatos szoros kapcsolattartás egymás között –, de én sosem hallottam ezt a rádiónyilatkozatát. Az igaz, hogy akkor gomba módra létesültek különböző politikai pártok; lehet, hogy esetleg ő beszélt Matheovitscsal, és akkor szóba kerülhetett, hogy majd ő lesz a főtitkár, ez elképzelhető. De akkor nem jutottunk el odáig, hogy főtitkárválasztás lett volna. Az természetes, ha nem így alakulnak az események, ahogy alakultak, akkor előbbutóbb sor került volna erre, de akkor erre nem volt elegendő idő sem.[462]

JI: Önök számítottak ebben a körben tekintélyesebb embereknek, akik szóba jöhetnek vezetői pozíciók szempontjából is, vagy pedig csak a szervezést végezték?

KS: Ami az akkori „jövőt" illeti, kevéssé valószínű, mert abban az időben 1949 és 1956 között nem volt olyan túl nagy az időtávolság, hogy – ha szabad így mondanom – a korábbi „szerzett jogok", tehát bizonyos korábbi pozíciók, azok ne éledhettek volna föl, mert hiszen 1949-ben kényszer hatására történt a feloszlás. Tehát akkor, ha összeültek volna a korábbi végrehajtó bizottság 56-ban itthon levő tagjai. De akkor még a kapcsolatfelvétel sem tudott megtörténni sok korábbi tekintélyes képviselőtárssal, például sem Ugrin Józseffel, sem Farkas Györggyel, és még Rónayval sem, aki fönt volt [a Mátrában], sem Bálint Sándorral, se Eckhardttal, mert éppen hogy csak életjelt tudtunk adni magunkról, minden továbbira csak később kerülhetett volna sor, ha nem fordulnak ismét kedvezőtlenre a feltételek. És hogy

[462] Egyes források szerint (például: Szakolczai György - Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Gondolat, Budapest, 2011. 368. oldal) Matheovitsot ekkor a főtitkári teendők ideiglenes ellátásával bízták volna meg.

akkor, egy új választás eredményeképp például kik lettek volna újra képviselők, hát az már mind a jövő zenéje lett volna.

JI: Ebben az időszakban, tehát 1949–56 között volt-e valami kapcsolatuk Barankoviccsal? Tudtak-e róla valamit?

KS: Barankovicsról annyit tudott az ember, hogy ő kikerült nyugatra, aztán átkerült Amerikába, ott megalakult az un. Magyar Nemzeti Bizottmány, aminek Varga Béla volt az elnöke, tagja volt Nagy Ferenc, Kovács Imre, Barankovics István is, Pfeiffer is, Sulyok Dezső, tehát az emigrációba kényszerült emberek ott alakítottak egy emigráns politikai szervezetet, és ezt tudni lehetett, többek között, a rádióból. A Nemzeti Bizottmányban a kulturális ügyeknek volt a gazdája Barankovics. Tehát, ha ezt egy kormányhoz hasonlítanánk, akkor a művelődésügyi miniszter lett volna, ezzel foglalkozott. Később olvastam is bizonyos dolgait, a mostani amerikai utam alkalmával pedig a feleségével többször beszéltem telefonon, küldött is nekem elolvasásra bizonyos dolgokat. De tudtommal Barankovicsnak személy szerint semmi kapcsolódása nem volt senkihez itthon. Egyébként meg kell mondanom, hogy ő nagyon korrektül viselkedett, mert ahogy itthon is az volt az elve, hogy semmit nem csinálni az egyház kárára, hanem javára, ezt az elvet kint is vallotta a párttal kapcsolatban. Nekem alkalmam volt olvasni néhány állásfoglalását, amit ebben a Nemzeti Bizottmányban, illetve később tett, amikor már 56-os emigráns politikusok is, például Király Béla, Kéthly Anna tevékenykedtek az Államokban, és amikor kint próbáltak a különböző irányzatú emigráns politikusok kvázi koalíciót létrehozni, Barankovics, mint egy korábbi ellenzéki párt vezetője, ott sem volt hajlandó ilyenben részt venni. Nagyon kemény álláspontot képviselt ebben a kérdésben. Ha itt nem ment be, akkor a kinti koalícióba sem megy be. A másik oka pedig az a meggyőződése volt, hogy a hazaiak helyett kintről nem lehet semmiről dönteni.

A KÁDÁRI MEGTORLÁS ÉS A PUHA DIKTATÚRA ÉVEI (1957-1987)

Most újra szeretnék visszatérni a személyes sorsomhoz. Én magam, mint említettem, az Új Embernél tovább dolgoztam, azután egy szép nap kaptam egy idézést a budafoki rendőrségtől, ahol kihallgattak a forradalom alatt Budafokon tartott és általam már említett pártgyűléssel, illetve az akkor kiutalt helyiséggel kapcsolatban. Elmondtam, hogy annak idején a Forradalmi Bizottság utalta ki számunkra. A kihallgatóktól megtudtam, hogy állítólag eltűnt onnan egy vetítőgép. Mondtam, hogy mi semmit át nem vettünk ott, semmit el nem vittünk; a gondnok ott maradt a helyén, őt kell megkérdezni, ha valami eltűnt. Ez volt az első kihallgatásom, de ez a jegyzőkönyv felvételével le is zárult.

Az Új Embernél tovább ügyködtem, és akkor történt, hogy Endrey Mihály, aki az Actio Catholica igazgatója is volt, a forradalmat követő első időszakban jelentős tényezőjévé vált a katolikus egyháznak. Nyers Rezső[463] beleegyezésével, tudtával, Paulay Imre társaságában, aki – mint említettem – az egyházi Szeretetszolgálat helyettes vezetője volt, Bécsbe mentek. Ott felvették a kapcsolatot a bécsi nunciussal, Róma képviselőjével. Akkor létrehozta a világegyház a Caritas Internationalis nevű mozgalmat[464]. Paulay kint is maradt, ő lett bécsi tagozatának első vezetője, éspedig kifejezetten azzal a céllal, hogy megszervezze a segélyezést Magyarország részére. Tudniillik akkoriban az ország gazdaságilag is elég nehéz helyzetben volt, részben az 56-os események, részben még a háborús károk következtében. A kormányzat igyekezett a szocialista államok támogatását megnyerni, de emellett a Caritas-akció is igen jól jött az országnak. Ezt kinn megszervezték, erről sokat nem is tudtam mindaddig, míg azután megjött az első vagon küldemény. Mint említettem, fűtői munkakörben dolgoztam, nem volt semmi egyéb beosztásom. És akkor Endrey püspök átszólt az Új Emberhez, hogy valakinek ki kellene mennie a pályaudvarra. Emlékezetem szerint a Keleti pályaudvarra jött az első vagon. Hogyan tolták oda, nem tudom, hiszen akkor a vasúttal is problémák voltak. Azt mondták, hogy ki kellene menni, és át kell venni azt a szállítmányt, és be kell juttatni a Központi Szemináriumba. Szóltak Saád Bélának, Saád pedig azt mondta, menjen ki a Keresztes. Kimentem a pályaudvarra, ott kezembe nyomták az értesítést az Actio Catholica (AC) nevére érkezett vagonról, hogy nézzek utána. Megkerestem a vagont, és láttam, hogy fel van törve, a plomba le van véve róla stb. Jogász voltam, hát mondtam rögtön:

---

[463] *Nyers Rezső* (Budapest, 1923 – Budapest, 2018) közgazdász, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Az forradalom után a Kádár János vezette Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közellátási kormánybiztosa volt, majd 1957-től a SZÖVOSZ (Szövetkezetek Országos Szövetségének) elnöke és az MSZMP Központi Bizottságának tagja.

[464] Pontosítás: A *Caritas Internationalis-t* „az 1924-ben alapított *Caritas Catholica* átalakításával és kibővítésével hozták létre 1950-ben Rómában. Feladata a katolikus jótékonysági és szociális szervezetek tevékenységének összehangolása, az egyes nemzeti Caritas-szervezetek támogatása információval, tanulmányokkal, szükség esetén segélyekkel. Képviseli a nemzeti Caritas-szervezeteket nemzetközi téren. Együttműködik más hasonló nemzetközi segélyszervezetekkel, különösen a természeti csapások miatti mentési tevékenységekben. - Székhelye a Vatikán Állam." (Magyar Katolikus Lexion)

Hogy lehet ez!? Mi a garancia arra, hogy nem tűntek-e el dolgok a vagonból? A vége az lett, hogy nem voltam hajlandó csak úgy, minden további nélkül átvenni a szállítmányt, jegyzőkönyvet vetettem fel, igyekeztem jogászként eljárni ebben a dologban. Közben betoltak még két vagont az AC-nak címezve. A vége az lett, hogy telefonáltam, valahonnan szereztek fuvart, átrakodtattam, és bevitték szállítmányt a Központi Szemináriumba, az Eötvös Loránd[465] utcába. Aztán, mint aki jól végezte dolgát, hazamentem. Azt hittem, hogy ezzel vége van. Másnap reggel, mikor bemegyek, mondják, hogy az Endrey püspök úr hívat.

Endrey Mihály

Az udvar másik végén van az Actio Catholica helyisége. Én ismertem őt, de nem voltam vele szorosabb kapcsolatban. Hivatott, és megköszönte, hogy gondosan igyekeztem eljárni, egyúttal közölte, hogy jött újabb két vagy három vagon, tegyem meg, hogy ezeket is átveszem, nincs nekik emberük… Az Actio Catholicában tényleg csak két idős hölgy volt akkor, meg Esty Miklós[466] világi pápai kamarás (ma már nincs ilyen cím, camerlengo volt, volt neki egy díszruhája, az Actio Catholica egyik alelnöke volt, nem volt fiatalabb emberük abban az időben.) Summa summarum, ennek az lett a vége, hogy egy szép nap azt vettem észre, hogy én vagyok az egész ügynek a gazdája. Jöttek a vagonok sorra. Kiderült, hogy a Központi Szeminárium kicsi. A legkülönbözőbb dolgokat küldték, volt, hogy olasz alma volt az egész vagonban, másikban ruhaneműk voltak, azután a legkülönbözőbb dolgok, egymás után jöttek. Végül ebből egy olyan intézmény alakult ki, hogy néhány hónap alatt, ebben az un. Caritas-akcióban, összesen majdnem 500 vagon érkezett. Közben bérbe kellett vennünk a Soroksári úton a Gizella Malomnak egy hatalmas épületét, pontosabban annak egy emeletét, ahol máskor nagy liftek szállították fel a gabonát az őrlő részre, de akkor az egész malom állt. Később bérbe vettünk két pavilont a Mezőgazdasági Vásár területén, raktározás céljából. Nemcsak a vagonok átvételét kellett intézni, de a szétosztást is meg kellett szervezni. A kormányzat engedte ennek a működését azzal a kikötéssel, hogy igazolnunk kell, hogy a szétosztás teljesen ingyenes alapon történik. Fel kellett vennünk néhány embert, az Új Embertől részt vettek többen ebben a munkában (hiszen akkor még úgysem jelenhetett meg a lap)… Azután szállítóeszközöket is kellett szereznünk. Először kaptunk három

[465] Ma: Papnövelde utca.

[466] *Esty Miklós* (Budapest, 1895 — Budapest, 1973) Csernoch, Serédi és Mindszenty bíborosok érseki gentiluomója*, 1927-től pápai világi kamarás. 1942-ben lett az Actio Catholica egyik alelnöke. Czapik érsek 1951-ben a Szent István Társulathoz delegálta adminisztrátornak. 1973 őszén lett a Hittudományi Akadémia örökös tiszteletbeli tagja. A Pápai Nagy Szent Gergely Rend lovagja és a Pápai Szent Szilveszter Rend kommendátora. A II. Vatikáni Zsinat első két ülésszakán a zsinati atyák kísérőjeként vett részt.

* *Gentiluomo*: „Régi vatikáni szokás alapján töltötte be ezt a tisztséget: ő volt a hercegprímás személyi szolgálattevője, kísérője, „útimarsallja". Nem „foglalkozást" töltött be a dzsentiluomo sem Rómában, sem nálunk: egy-egy tekintélyes férfi vállalkozott a főpap körül különféle teendők, feladatok végzésére, hogy az kellő méltósággal betölthesse hivatását. Megtiszteltetés volt ez mind a szolgálattevő, mind a főpap számára. (Mészáros István)

Steyr teherautót, fehér autók voltak, hasonlítottak a Nemzetközi Vöröskereszt autóihoz. Később, mikor már látta az állam is, hogy itt nagyon tekintélyes mennyiségű anyag érkezik, akkor részt követelt belőle, és belekényszerítette a Caritast egy olyan megállapodásba, hogy a Magyar Vöröskereszttel együtt kell működnünk, és a segélyszállítmányok bizonyos részét át kell adnunk a Vöröskeresztnek. Aztán érkezett egy egész hajóküldemény Bécsből, megrakva adományokkal. Ebben a legkülönbözőbb dolgok voltak, jöttek benne papi szövetek reverenda részére, a papság segélyezésére, jött rengeteg dobozolt sajt, azt hiszem, valamilyen katonai raktárból származó élelmiszer volt ez, amit szétosztottunk egyrészt a katolikus gimnáziumok bennlakásai, másrészt papi intézmények, papi otthonok között; úgyhogy néhány évig szegény öregek meg papok állandóan sajtot kaptak. Meg kellett szervezni a hálózatot Pest környékén, egyházmegyék részére.

Egy idő után rájöttünk, hogy jobb, ha a központi átvétel helyett – a küldemény összetételének ismeretében – egyenesen a püspökségekhez irányítjuk a szállítmányokat, hogy meg lehessen takarítani az átrakodást. Én Paulayval állandó kapcsolatban voltam, előfordult, hogy naponta háromszor is beszéltem vele telefonon. Ő jelezte, hogy milyen küldemény van szállításra előkészítve, akkor mi megadtuk a diszpozíciót, hogy hova küldjék egyenesen, hogy ne kelljen átrakodással foglalkozni. Szóval, eléggé komoly szervező munka volt ez.

Aztán az én helyzetem úgy legalizálódott, hogy még az egész elején jött egy vagon…, ugye voltak a vagonkirakási idők, fekbért kellett fizetni, mi voltunk a címzettek, kezdetben nem voltak eszközeink, embereink a kirakáshoz. Emlékszem, Endrey püspök úr nem volt egyszer itthon, amikor neki kellett volna aláírnia a papírokat, és ezért az öreg Esty Miklóshoz fordultam, és mondtam neki: „Kamarás úr, tessék ezt aláírni és lebélyegezni az Actio Catholica nevében." Erre az öreg – régi vágású ember volt, később szorosabb kapcsolatba kerültem vele – azt mondja: „Hogyan?! Az igazgató helyett én írjak alá, az alelnök?!" Ő úgy érezte, hogy ő magasabb rangú. Mert valaki *helyett* mindig csak a beosztott ír alá. Én dühös voltam, és amikor hazajött másnap a püspök, mondom neki: Tessék ezt a dolgot elrendezni, mert a késedelmes átvétel pénzbe kerül. Ő is mérgelődött a történtek miatt, és erre fel hozott egy rendelkezést, és írásban kiadta minden érintettnek, a Vöröskeresztnek meg másoknak, hogy ezekben az ügyekben az ő aláírása érvényes és az Actio Catholica bélyegzője – vagy pedig Keresztes Sándor aláírása, az ő névbélyegzője meg az Actio Catholica bélyegzője. És így kaptam meg azt a bizonyos pouvoirt[467], hogy gyakorlatilag én lettem a helyettese ebben a kérdésben; és minden ügyben, ha ő nem volt elérhető, így jártam el. Így kerültem abba a helyzetbe, hogy gazdája lettem ennek. Csupán az érdekesség kedvért említem: azért rugalmas volt Nyers Rezső, mert egyszer jött nem tudom hány zsák nyers babkávé. Hát most azzal mit csináljunk? Babkávét kiosztani… Viszont nem volt pénze az Actio Catholicának sem. És akkor emlékszem, hozzájárult, hogy ezt a kávét eladhattuk, valamelyik állami kereskedelmi vállalat átvette, ami elég tekintélyes összeget jelentett abban az időben az AC-nak.

[467] *Pouvoir*: felhatalmazás, hatáskör.

JI: Nyers Rezsővel is tárgyalt?

KS: Nem én tárgyaltam, azt Esty Miklós intézte. De a Vöröskeresztel tárgyaltam. A Vöröskeresztnél két ember volt, az egyiknek nem tudom már a nevét, de annak az egyik beosztottja kint, a Mezőgazdasági Kiállításon – mert később ott volt a legnagyobb raktárunk, ott még irodánk is volt – az akkor még fiatal Hajdú János[468] volt, a Vöröskereszt megbízásából. Hogy aztán volt-e más megbízása is, azt nem tudom, de hivatalosan a Vöröskereszt megbízottjaként szerepelt ott. Egyszer volt egy konfliktusom is, mert valami katonasapkát találtak az egyik vagonban, és állítólag lett volna valami fegyver is. Én azt a fegyvert sosem láttam. Aztán lassan kezdték a Caritas-akciókat visszaszorítani, és mert az állami szervekkel való kapcsolat nem volt egész felhőtlen, az Endreynek sokat kellett harcolni ebben a kérdésben, és ő ezt meg is tette. Ez volt az Actio Catholica-s szerepem, tartott 1957 nyaráig…

Még azt megemlítem, akkoriban az Új Embernél 800 forint volt a fizetésem, ami bizony elég kevés volt. A feleségem akkor még foglalkozott a harisnyakötéssel, háziiparral, abban viszont én már egyre kevesebbet tudtam részt venni. A Caritas-akcióval kapcsolatban a segélyből az Új Ember dolgozói is részesültek. Én mint az Új Ember dolgozója kaptam gyerekeim számának megfelelően a segélyből, ugyanúgy, mint a többi dolgozó is. Néhány takarót, élelmiszersegélyt is kaptunk, ezt teljesen legálisan, az Endrey püspök úr révén.

Egyik este 10 óra körül – éppen szét voltam pakolva, mert a feleségem könyvelésén dolgoztam, mert úgy tíznaponként meg kellett csinálnom, hiszen pénztárkönyv vezetésére volt kötelezve –, tehát este 10 óra körül, a gyerekek le voltak már fektetve, egyszer csak zörögnek, és halljuk: „Rendőrség!”. Kijött két civil és két egyenruhás rendőr, és házkutatást tartottak. Áthoztak a szomszédból egy férfit is házkutatási tanúnak. Akkor mindjárt eszembe jutott, hogy az Actio Catholicánál volt egy nővér, Endrey püspök úr közvetlen beosztottja, akinél néhány nappal azelőtt szintén tartottak házkutatást azzal a gyanúval, hogy az általa továbbított segélycsomagokból eltett, eltulajdonított magának is. De sejteni lehetett, hogy ez a házkutatási akció nem annyira a nővérnek, hanem inkább Endrey püspök úrnak szól, akiről tudott dolog volt, hogy az egyházi autonómia híve, aki nem akarja, hogy az egyház irányításába az állami szervek belefolyjanak.

Tehát, amikor kijött hozzánk a rendőrség, szentül meg voltam győződve, hogy ennek az az oka, hogy rólam ezek azt hiszik, hogy talán „összehappoltam” magamnak dolgokat a segélyszállítmányokból, kihasználva a helyzetemet.

Ezzel a „gyanúval” kapcsolatban jut eszembe: Ahogy más plébániák, a budafoki is (ahol akkor már Ásguti Ádám volt a plébános) kapott ebből a segélyből, és egyszer az Ásguti átüzent, hogy menjek át. Én nem is tudtam, mikor szállították oda a szétosztásra váró dolgokat. Egyébként Ásguti masszív békepap volt, nem olyan ember, mint a Luttor, de azért ő sem mindig az ideális papnak megfelelő módon járt el. Ő tudta azt, hogy én milyen pozícióban vagyok, és átüzent értem, hogy menjek át. Átmegyek, és kérdezem, miről van szó. Én abban az időben nem vettem részt az

[468] *Hajdú János* (Budapest, 1934 –) baloldali újságíró, televíziós műsorvezetőként lett ismert a hatvanas években. 1962–1989 között az MSZMP tagja volt. 1994 óta MSZP tag. 1994–1998 között országgyűlési képviselő.

egyházközség munkájában, de apósom igen. Azt mondja, hogy megjött ez a bizonyos segély, és mielőtt elkezdené a szétosztást, válasszak. Hát, mondom: „Nagyon köszönöm, de én az Új Ember részéről megkaptam, ami a családunkat megilleti, úgyhogy ebből én nem kérek." És aztán hallottam egy civil egyházközségi beosztottól, bizony a családtagjai (Ásguti budafoki származású volt) először kimazsolázták bizonyos dolgokat, és csak utána került a többi kiosztásra.

JI: Ezt mindenütt a plébánosok végezték?

KS: Az egyházközségekben a plébánosok végezték, igen.

JI: Tehát központi elosztás nem volt, hanem bemehettek a hívők ide vagy oda…

KS: A plébániájukra. Az egyházközség vezetői tudták, kik a rászorulók, kik nem; nem a Caritas munkatársai végezték a közvetlen szétosztást. Az Új Embernél mi csak azért kaptunk, mert hiszen mi szintén egy közösséget alkottunk, és ezért bocsátottak egy bizonyos mennyiséget rendelkezésre.

JI: Olyasmi nem volt, hogy teherautókról osztották a város különböző pontjain?

KS: Nem, hiszen akkor nem lehetett volna rászorultsági alapon végezni a szétosztást. Tehát a püspökségek is megkaptak egy-egy segélyszállítmányt, ők szétosztották plébániák felé, olyan helyekre, ahol több volt a rászoruló, ipari vidékeken stb. Mert például az élelem szempontjából mezőgazdasági településeken könnyebben vészelték ezt át az időt.

Tehát amikor jöttek a rendőrök házkutatást tartani, mondtam a rendőröknek: „Kérem, tessék parancsolni, nézzenek körül". Az érdekes az volt, hogy tulajdonképpen a mi házunkban akkor még három lakás volt. És azt hiszem, hogy jogilag nem is volt a mi nevünkön semmi, hanem családtagként laktunk az apósomnál. Apósomékon és rajtunk kívül a házban lakott még az öreg Irma néni, aki nem volt rokon, de majdnem rokonként élt ott, az ő nevén volt egy szoba, konyha. Mi az ómamával (anyósom anyjával) kötöttünk egy eltartási szerződést, jogilag akartam biztosítani abban az időben, hogy nehogy másoknak utalják ki azt a lakást, mi akkor már ott voltunk nyolc gyerekkel.

JI: Ebben a két szoba konyhában?

KS: Irma néni tulajdonképpen egy kisszobában lakott, a nagyszobát átadta nekünk. Ebben laktunk a kisebb gyerekekkel, a feleségemmel – ez egy udvari szoba volt – és az apósomék lakrészében az egyik szobában lakott a többi gyerek. Mária nővér pedig az ómamával (feleségem nagyanyjával) lakott egy szobában, és ott szintén lakott gyerek. Ez volt a de facto helyzet, mi egy nagycsaládi közösségben éltünk, de jogilag összetettebb volt a helyzet. Én akkor rendőri felügyeletes voltam, és hogy jogilag is biztosabb legyen a helyzet, kötöttem egy eltartási szerződést az ómamával, hogyha az ómama meghal, akkor mi kapjuk azt a részt.

Szóval, visszatérve a házkutatásra, meg voltam győződve, hogy a Caritas akcióval kapcsolatban kerültem én is sorra, és ezért jogilag legfeljebb abban a szobában lehetett volna házkutatást tartani, ahol mi lakunk, – de én nyugodtan mondtam: Uraim, tessék, nézzenek csak körül mindenütt, a padláson, és a pincében is. Ezek először csak néztek rám, de mondom „csinálják meg, mert nekem is jó, ha látják, mi a helyzet". Gondoltam, legalább minden gyanú felett álló leszek. Látom azonban,

hogy nagyon felületesen csinálják. Később észrevettem, hogy annak a rekamiénak a fejrészénél, ahol én aludtam, ahol van egy könyvtartórész, ott is kutatnak, és láttam, hogy valamit kivesznek onnan és eltesznek. Végül felvettek egy jegyzőkönyvet, hogy a házkutatásnál lefoglaltak és elvisznek egy levelet és egy könyvet. Ezt aláírtuk. Ön pedig velünk jön – mondták. Hát, én csak néztem. Szét voltak még pakolva a könyveléshez szükséges papírok, mindent otthagytam, engem pedig szépen elvittek a budafoki rendőrségre, levittek a szuterénba, bevágtak egy cellába, ahol egyedül voltam. De hallom ám, hogy a cellaajtón túl nagy a nyüzsgés – egy másik cella tömve volt – és hallom többek között Vilt Tibor hangját. Jesszusom! Ekkor kezdtem ébredezni. Ennek semmi köze a Caritas ügyhöz. Hát ez volt az a bizonyos 1957. júniusi nap, amikor azt a nagy begyűjtési akciót rendezték Budapesten, és sok ezer embert összeszedtek az 56-os események kapcsán.

Egy idő után nyílt a cellám ajtaja, és egy testes rendőr bedobott nekem két pokrócot. Parkettás volt a cella, az égvilágon semmi bútordarab nem volt benne. Hát, gondoltam, itt észnél kell lenni. Fogtam magam, az egyik pokrócot letettem a földre, visszahajtottam egy kicsit az egyik végét, hogy egy kis párnamagassága legyen, a másikkal betakarództam, s mondom magamnak, aludni kell, mert itt nemsokára kezdődnek a kihallgatások. Ugye, már volt némi gyakorlatom a nyilas időkből. Egyszer csak hallom, hogy nyílik cirkli, a kis zárka-bekukkantó az ajtón, és hallom, az egyik rendőr mondja a másiknak – persze úgy tettem, mintha nem hallottam volna –: Nézd, te, ez milyen jól alszik!

Aztán egyszer csak ébresztő, lehetett olyan négy óra körül hajnalban. Felvisznek egy szobába, és ott várt rám egy támlátlan szék – ezt már ismertem, ezt a kihallgatáskor szívesen használják, hogy a delikvens ne tudjon kényelmesen ülni, tehát leültettek erre a hokedliszerűségre, és velem szemben egy íróasztalnál ült három ember, és körülálltak még négyen, néztek engem. Felveszik a nacionálémat, és azután azt kérdik tőlem – ezt elmondom, mert ez tényleg nevetséges volt:

Ismer maga valami Takács Józsefet?

Takács József[469], hát hogyne ismerném.

Kicsoda ő?

Jelenleg kácsi plébános, korábban a Hittudományi Akadémia professzora volt.

Milyen viszonyban van vele?

Nagyon jóban, komám is, egyik gyerekemnek, a legkisebbnek a keresztapja.

És jó viszonyban van vele?

Persze.

Hát akkor miért nevezi magát tökéletlennek?”

És ekkor esett le a tantusz. Nem sokkal korábban, áprilisban Takács József, akiről majd úgyis akarok külön is beszélni, aki Kácsott volt plébános, és akivel levelezésben voltunk, hívott bennünket, hogy menjünk el a névnapjára. A névnapja május 1-én volt, tudniillik a munkás Szent József napján tartotta, nem a szokásos márciusi József napon. Erre válaszoltam neki egy levélben, hogy a „Keresztes hadak meg

[469] *Takács József* (Szuhogy, 1911 – Budapest 1982): teológiai tanár, esperes-plébános.

fogják Kácsot szállni". Az Új Embernek akkor már volt egy mikrobusza, és azt mondták, természetesen lehetőséget adnak arra, hogy ez levigyen minket családostul Kácsra. És ezért írtam neki, hogy a Keresztes hadak megszállják, és követ kövön nem fogunk hagyni Kácsott, kiesszük az egész plébániát stb. Ő mindig így írta alá a leveleit: „T. J.", és azt mondta, ez azt jelenti, hogy Tökéletes József, ez persze tréfálkozás volt. Az említett levélre azt válaszolta nekem: „Kedves Sándor! Ha olyan tökéletes lennél, mint amilyen én vagyok, és nem olyan tökéletlen, mint amilyen vagy, akkor tudhatnád, hogy én nem félek a Keresztes hadaktól. Legfeljebb segítségül hívom a rácokat, úgyis szeretném, ha a nagyasszony is eljönne a nagyúrral, és majd azok meg fogják rendszabályozni a Keresztes hadakat." Az apósomat ugyanis Rácz Bélának hívják, és anyósomat mindig úgy emlegette Takács: a nagyasszony.

Ez volt tehát az a levél, amit elvittek. Takács akkor már persona non grata volt állami vonalon, és az én postámat pedig, mint rendőri felügyeletesét, ellenőrizték, és az ellenőrzés során ők erre felfigyelhettek, tudtak a mi kapcsolatunkról, és meglátták ezt a levelet, és zsebre tették, és pontosan ez a levél volt, amiben ez a szöveg volt. Abban a pillanatban átfutott rajtam – nem akarom minősíteni őket –, ezek egy virágnyelven folytatott levelezést véltek a szavak mögött, a Keresztes-hadak alatt nem tudom én, kiket képzeltek el, hogy jönnek, a rácok alatt pedig talán Titóékra gondoltak. Hát, amikor ezt nekem elmondták, akkor elkezdtem hahotázni. Néztek rám, és néztek egymásra, nem tudták, mi van velem. Akkor elmondtam nekik, hogy mi levél magyarázata. Hát, ha látott már lehervadt arcokat… Azt hitték, valami nagy halat fogtak a személyemben. De azért jellemző, hogy amikor elmondtam nekik, hogy mi ennek a levélnek a története, és hogy mit kell alatta érteni, az egyik vörös lett a dühtől, és láttam, hogy másik kettő belesápadt, a többiek pedig elsomfordáltak. Aztán szóltak, hogy vigyenek vissza, és visszavittek a cellámba. Ott voltam egészen másnap délutánig, és akkor jött egy rabomobil, abba beraktak bennünket – közben láttam Vilt Tibort és másokat –, és meg sem álltak velünk Kistarcsáig.

Kistarcsán volt egy bizonyos átvevő épület, ahol átadtak bennünket, majd szétosztottak különböző barakkokba. Az volt a szerencsém, hogy engem Vilt Tiborral egy barakkba raktak, és így volt egy közvetlen jó ismerősöm, akivel beszélgethessek. Én akkor voltam Kistarcsán először – és eddig utoljára. Különálló hatalmas emeletes tömbök voltak, és az egyiknek a földszintjén vagy az első emeletén volt az a nagy szoba, ahová beraktak. Emeletes vaságyak voltak, de úgy, hogy egy hálóhelyen ketten aludtunk, tehát egy emeletes ágyon négyen aludtunk. Én az alsó részre kerültem. Ezek felnőtt embereknek borzalmasan keskeny ágyak voltak, legalábbis, ha kettőnek kell egymás mellett feküdnie. Régi katonai ágyak lehettek, illetve rabágyak. Én egy ablak melletti helyre kerültem, az ablak éppen a fejemre nyílt. Az ablakon rács volt, de nem volt benne üveg. Nem lett volna semmi baj ezzel, de szeles idő volt, és néha arra ébredtem föl, hogy a hajamat fújja a szél éjszakánként. Nekem addig nagyon sűrű hajam volt, és mire kikerültem, addigra tincsekben jött ki a hajam a fejemről, úgy látszik, ettől az állandó huzattól megfáztak a hajhagymáim, és akkor kopaszodtam így meg.

Közben csak vártunk, hogy mi lesz velünk. A harmadik nap, emlékezetem szerint, kiáltották a nevemet. Föllélegeztem, hogy talán valami történik, és átvittek egy másik helyiségbe. Ott két férfi volt, és a Bibó-ügyről faggattak. Mit tudok erről,

hogy került hozzánk ez a Bibó által 1956 novemberében írt kibontakozási javaslat? Mi volt az stb.? Elmondtam, hogy miért került hozzám, ki vagyok, mi volt itt a szerepünk, és elmondtam, hogy mint egykori legnagyobb ellenzéki pártnak, nekünk is megküldték. És mondtam: „Kérem, ez nem valami összeesküvő okmány, hiszen ez Bulganyinnak készült, a Szovjetunió minisztertanácsa elnökéhez vitték, ez egy kibontakozási koncepciót tartalmazó emlékirat, amely vagy realizálható, vagy nem realizálható. Ki más vihette volna akkor Moszkvába, mint az indiai követ Menon, egy semleges ország diplomatája. (Én tudtam azt, hogy ezt két helyre viszik, a két nagyhatalom részére ment.) Meg kell mondanom, hogy egész korrektül vették föl ezt a jegyzőkönyvet, aláíratták velem, és visszavittek. Itt az az érdekes, hogy évek múlva, mikor a Bibó István aztán kiszabadult az életfogytiglani ítélet után, 1963-ban, akkor olyan szituáció volt, hogy én eléggé visszahúzódva éltem, ahogy – gondolom – sokan mások is, akik megperzselődtünk abban az időben, mert sem magunkra, sem másra nem akartunk bajt hozni, de Sík Sándor temetésén találkoztam Bibó Istvánnal a Farkasréti temetőben. Még mielőtt szétoszlott volna a temetésen résztvevő tömeg, ahogy megfordultam, láttam, hogy nem messze, egy szomorúfűz mellett magányosan ott áll Bibó István. Persze odamentem, üdvözöltem. Azok voltak az első szavai, hogy „Sándor, olvastam ám a jegyzőkönyvet, amit veled készítettek. Gratulálok, kitűnően volt megfogalmazva, nagyon helyes volt, ez volt az én álláspontom is." Ez volt vele tulajdonképpen egyetlen találkozásom a szabadulása után, és jól esett, hogy elismerte, hogy tanúvallomásommal nem ártottam.

JI: Ön tudta már Kistarcsán, hogy a Bibót letartóztatták?

KS: Igen, tudtam, hogy Bibót már hamarabb letartóztatták.

Aztán még egy alkalommal kihallgattak ott Kistarcsán, az pedig a budafoki ügyben volt, amit már említettem, hogy engem beválasztottak a Forradalmi Bizottságba. Erről érdeklődtek, és korrektül elmondtam a történteket és azt mondtam: Kérem, amit az ember akkor csinált, az teljesen legális volt. (Később azután a magam ügyében is ez volt az álláspontom). Hiszen ez a bizonyos budafoki megbeszélés is azután történt, hogy elhangzott Nagy Imre és Kádár János beszéde a koalíciós kormány visszaállításáról, és miután felszólították az embereket, hogy alakítsanak karhatalmi járőrszolgálatokat a rend fenntartására a már említett módon: a rendőrség, a katonaság és a forradalmi ifjúság tagjaiból. Tehát, amikor ezeket megalakították, az akkori legális kormány szándéka szerint jártak el, tehát nem volt semmiféle törvénysértésről szó az adott időben. Ebben az ügyben hallgattak aztán ki.

Éltük ott tovább a napjainkat a táborban, ami eléggé kellemetlen volt: például a zsúfoltság. WC volt, ahová ki lehetett menni, de nem volt toalettpapír meg ilyesmi. A koszt elég csapnivaló volt, és mindenütt közönséges bűnözőt neveztek ki szobaparancsnoknak. Elítélt köztörvényesek, ők voltak a kápószerűségek; gondolom, ilyenek lehettek Auschwitzban és más hasonló helyeken is. Mi politikaiak voltunk. A szobaparancsnokunk a Román volt, ez volt a beceneve, illetve a csúfneve. Az ételek egyik kihordója Szakáts[470] Miklós volt, a színész, akit én személyesen ugyan

[470] *Szakáts Miklós* (Budapest/Érszakácsi, 1920 – Bad Reichenhall, 1984) színész. Az 1941/42-es évadban a kolozsvári Nemzeti Színházban játszott, később pedig több budapesti színház művésze volt. 1957-ben letartóztatták, majd a kistarcsai internálótáborban az állambiztonság beszervezte. 1969-ben nyugatra emigrált.

nem, de kolozsvári színész korából a színpadról ismertem. Minden nap volt séta egy futballpályaszerű hatalmas térségen, és több épülettömbből egyszerre vitték ki az embereket egy kb. félórás sétára. Így találkoztam ott Matheovits Ferenccel is, volt képviselőtársunkkal, akiről már többször szóltam. Egyszer meglátogatott Kistarcsán Kósnai István[471] – ő az Új Embernek volt akkor az ügyvédje, egyébként jó barátságban is voltunk, az Actio Catholicából ismertem még, abból a bizonyos említett kulturális csoportból. Nálam idősebb volt, már meghalt szegény. Beküldték egyszer hozzám, de hát vád nem volt, internálási határozat volt, és így valójában nem igen tudott tenni bármi érdemlegeset… Na de amikor a feleségem jött egy látogatási napon, az rettenetesen megalázó volt. Behajtottak bennünket nem tudom hány fős csoportokban egy ketrecszerű valamibe, ahol középen volt egy sűrű rács, de úgy, hogy szinte egymás mögött kellett állnunk, és ugyanígy a látogatók szemben. Mint egy madárházban, kiabálva, a szomszédunk is kiabált mind a két fülünknél. Valami borzasztó volt szegény feleségemet ott látnom, aki egy hősies asszony, mert hiszen a Margit körutat is megélte, és ezt is meg kellett élnie. Annyit tudtam neki mondani, hogy keresse meg a Tőkés Ottót. Aztán utólag kiderült, hogy föl is kereste, de Ottó azt mondta neki: Asszonyom, magamat is alig tudom menteni. Szóval, megmondta őszintén.

Az életünk ott egyébként így telt, míg aztán egy szép napon – ez lehetett augusztus vége, szeptember eleje – megint kiabálták többünk nevét, és mondták, hogy teljes cuccal jöjjünk, vagyis szedjük össze a kis motyónkat, ami ott volt. Akkor betettek egy rabomobilba – ilyet addig még nem láttam: a rabomobil kis egyszemélyes zárkákra volt osztva, nem láttuk, hogy kik vannak még az autón, egyenként ültettek be, és elvittek a Gyűjtőfogházba. Később tudtam meg, hogy ez a Gyűjtőfogház, mert nem ismertem. A Margit körútit ismertem, annak idején ismertem a Markó utcait is, mert a Margit körútról oda kerültem, de a Gyűjtőben addig még nem voltam. Elvittek a nem tudom hányas csillag-szárnyba, mert csillag alakú a börtön formája. Ha jól emlékszem, a második emelet 12-es zárkába tettek, és kaptam egy számot. Megmondták, hogy ezt jól jegyezzem meg, mert nevem nincs, hanem én vagyok a 212/7 vagy 9, valami ilyesmi voltam. Bekerültem egy eredetileg kétszemélyes zárkába, ahol azt hiszem, heten voltunk bezsúfolva. Ágy, ilyesmi nem volt, azt kivitték, hanem helyette szalmazsákok voltak, félig már szétrohadva; mosdó, ilyesmi nem volt. Egy lavór volt, kübli helyett pedig vödör; rettenetesen primitív állapotok voltak. A cellatársaim között volt mérnök, aki munkástanács tagja volt, volt több értelmiségi, de munkások is, szóval, akiket különböző helyekről összeszedtek.

JI: Itt csak politikaiak voltak?

KS: Csak politikaiak voltak. Azt elfelejtettem mondani, hogy Kistarcsán ujjlenyomatot vettek tőlünk ugyanúgy, mint a közönséges bűnözőkről. Fényképet is csináltak rólunk profilból és szemből. Ez is egy megalázó dolog volt, pedig ott mind politikaiak voltunk.

JI: Kistarcsán maga a kihallgatás meg a bánásmód milyen volt?

---

[471] *Kósnai István* (1906 – 1974) Landler-díjas ügyvéd, a Budapesti 9. sz. Ügyvédi Munkaközösség alapító tagja, az ÚJ Ember Szerkesztőségének és Kiadóhivatalának ügyésze.

KS: Ott más kihallgatás nem volt az említett kettőn kívül.

JI: A kihallgatás hangneme milyen volt? Tudomásul vették, amit mondott, vagy pedig…?

KS: Tudomásul vették. Egyébként nekem viszonylag könnyebb volt a helyzetem, mert nem vettem részt utcai harcban, nem vettem részt semmiféle „hatalommegdöntési" akcióban. Ott Kistarcsán, nem is annyira a saját ügyemben hallgattak ki, hanem a Bibó-ügyben, és a budafoki eseménnyel kapcsolatos kihallgatáson sem történt semmi olyan, hogy valami fenyegetés lett volna. Viszont aztán itt!

Egy darabig nem történt semmi, vagy 10 napig, és azután kezdődött el a kihallgatásom. Ami úgy zajlott, hogy lentről elhangzott egy kiáltás, mondjuk ez: „Második 12/7-es!". Nem emlékszem már pontosan, hányas voltam. A fogházban belül vaslemez-körfolyosók vannak mindenütt, a lemez jól zörög, tehát nem lehet hangtalanul mozogni sehol, ez valószínűleg direkt így van konstruálva a börtönökben – és akkor jött az őr, kinyitotta a cellaajtót, és bekiáltott, hogy a 7-es készüljön. Ez azt jelentette, hogy az embernek oda kellett állnia az ajtóhoz, mire az őr kinyitotta, és akkor elhangzott: „Jöjjön!" Akkor az őr elvitte az embert a lépcső tetejéig, és ott megvárta, amíg az ember lement, lent pedig már várta egy másik őr. És akkor elhangzott: „Álljon oda, a fal mellé!" Persze mindig arccal a falnak, kezet hátratenni, az orrnak szinte érintenie kellett a falat, és aztán „Jobbra át, előre indulj!". Akkor elvezettek egy másik cellába, ahol egy íróasztal mögött ott ült az „előadó úr" – mert így kellett szólítani a kihallgatót. Az embert leültették egy támla nélküli székre, és kezdődött a kihallgatás. Itt már aztán arra ment ki a dolog, hogy én miket csináltam, miben és hogyan vettem részt stb. Úgy éreztem, őszintének kell és lehet is lennem, mert hiszen nem vettem semmi olyasmiben részt, ami jogilag vagy erkölcsileg elítélhető lehetett volna, bár ők ezt kissé másképp gondolták, másképp ítélték meg, hogy hát mégiscsak „kollaboráltunk" a Nagy Imre kormánnyal, meg mi is számítottunk a rendszer megváltozására stb. Az érdekes az volt, hogy például Mindszenty nem volt téma a kihallatás során, emlékezetem szerint. A kihallgatásnál általában az a jó, ha az ember minél kevesebbet mond, és lehetőleg senkit ne keverjen bajba. Ez az az egyik fő szabály. Nem szabad azt hinni, hogyha az ember másra ken valamit, az jobb, mert akkor azt jelenti, hogy jobban szélesedik a dolog, és egy „bűntett" mindjárt másképp minősül, mert esetleg összeesküvésnek minősítik, s annak komoly következményei vannak. De az igazság az, hogy mi nem vettünk ténylegesen részt a már elmondottakon kívül különösebb dolgokban. Ezeket én elmondtam. Többször hallgattak ki, és mindig elölről kezdődött. Próbálkoztak: „Na, akkor térjünk csak vissza, hogy is volt ez?" „Hogy kezdődött?" stb. Én igyekeztem mindig ugyanazokkal a szavakkal, vagy legalábbis lényegileg mindig ugyanúgy elmondani a történteket.

És kihallgatások során voltak néha érdekes esetek. Az egyik például az volt, hogy az első két vagy három kihallgatásom alkalmával nagyon fölényes hangon beszélt az előadó úr, és gúnyolódott, hogy „doktor úr", szóval, ilyen volt a hangnem. Persze, itt újra elmondtam a Bibóval kapcsolatos dolgokat, nyilvánvaló volt, hogy

ezekről úgyis tudtak. Aztán kérdezték, hogy Mérleg utcában[472] mi volt, hogy kerültünk oda? Akkor azt is elmondtam. „De önök vissza akarták állítani a kapitalizmust." Erre megkérdeztem: „Miből gondolja ezt?" „Mert Mihelics is a többpártrendszerről írt cikket a Hazánkban." Amikor később elmeséltem Mihelicsnek (akit egyébként a szabadulásom után kb. egy hónappal vittek el), elmondtam, mit válaszoltam erre, azt ő is nagyon jó szempontnak tartotta. Azt mondtam ugyanis a kihallgatónak: Miért nem képzelhető el az, hogy a szocializmus alapján is több párt fog kialakulni és működni? Mint ahogy a polgári kapitalizmus alapján is több párt van, anélkül hogy meg akarnák változtatni a gazdasági alapokat. Ez az egyik. A másik pedig az, hogy önök is ismerik a személyi tulajdont, mi pedig nem a magántulajdon liberális elvét valljuk, hanem a közjó által korlátozott magántulajdont, és elképzelhető, hogy a közjó által korlátozott magántulajdon az majdnem egybeesik az önök által elismert személyi tulajdonnal – ezt mindig az idő, a társadalmi és gazdasági körülmények, a technika fejlődése, a demográfiai alakulása szabja meg. A mai fejlődésünket nézve tökéletesen így van." Eleinte, amikor a többször említett Nagy Imre és a Kádár-féle beszédre hivatkoztam, amin akkor még el is mosolyodtam, arra azt mondta a kihallgató: „Csak ne mosolyogjon…" És akkor ez a viszonylag fiatal előadó hozzátette: „Ki fogjuk végezni a Nagy Imrét." Bevallom, nem hittem el. Nem tudtam elképzelni, hogy ez megtörténik. Tehát ez a tiszt, ott a kihallgatáson, tehát 1957 szeptemberében, határozottan kijelentette, hogy hiába hivatkozom ilyesmire. Én forradalmat mondtam, ő ellenforradalmat. Ez irritálta egy darabig, hogy miért mondok én forradalmat, mikor az ellenforradalom volt. Akkor kifejtettem a véleményemet, és ettől fogva kezdtük használni, én is meg ő is, az „események" kifejezést.

Egyszer jött egy érdekes fordulat. Azt mondja nekem: „Na, doktor úr, hogy aludt?" „Hát – mondom – képzelheti, hogy aludtam: 36 poloskát öltem meg az éjszaka." Tényleg rengeteg poloska volt, nem lehetett tőlük aludni. (A plafonról ugrott az ember arcára vagy más testrészére, ahol szabad volt a bőr.) Erre azt mondja nekem: „Hát akkor volt ideje imádkozni is". Mondom, volt, és imádkoztam. Azt mondja: „És miért imádkozott?" „Hát, többek között azért is szoktam imádkozni a Jóistenhez, hogy olyan értelmes kihallgatóval hozzon össze, aki ebben a zűrzavaros szituációban a realitásoknak megfelelően tudja mérlegelni az én esetemet." Belepirult. De utána megváltozott a magatartása. Nagyon érdekes volt. Rájöttem, hogy általában volt bennük mindig valamiféle kisebbrendűségi érzés velünk szemben, függetlenül attól, hogy ők álltak a hatalom oldalán. Talán a képzettségnek, talán a kulturáltságnak bizonyos különbsége, az zavarja őket. Ha az ember ezt érezteti velük, az irritálja őket, és talán még személyes ellenséges hozzáállást is kivált bennük. Ha az ember ezt igyekszik leszerelni vagy nem élezni, az talán hasznunkra válik. Én törekedtem arra, hogy soha ne legyek fölényes, mert hiszen néha az is lehettem volna. Ezt elkerültem, felmértem reálisan a helyzetemet. De a fentebb idézett kijelentésem, úgy láttam, szíven találta őt.

JI: Kiderült róla valami, hogy ki volt, mi volt?

[472] Ahogy korábban szó esett róla: a forradalom alatt a Mérleg utcában utaltak ki az újrainduló Demokrata Néppárt részére központi párthelyiséget.

KS: Nem, nem derült ki, de később megtudtam, hogy Budafokról két embert kihallgattak az ügyemben. Ők szabadlábon voltak, csak beidézték őket. Utólag tudtam meg, hogy tőlük is szinte mindent szó szerint elfogadott, amit mondtak. Sőt, az orvos barátom, akit már említettem, Brázay Kálmán[473], később elmondta, hogy nagyon érdekes volt, ő bement a szobájába, az előadó elővette az aktákat, kirakta, és egyszer csak a fejéhez kap, hogy „Hopp, bocsánat, most jut eszembe, hogy nekem el kell mennem egy negyedórára, ne haragudjék." Bocsánatot kért tőle! „És ugye azért sem haragszik meg, hogy magára zárom az ajtót, de itt ebben az épületben nem lehet csak úgy koslatni és ki-be járni." És rázárta az ajtót, és otthagyta! És Kálmán mesélte: Néhány pillanat múlva megfordítottam a dossziét, és elolvastam a vallomásodat. Aztán egyszer csak hallottam a lépteket, hallottam, hogy kényelmesen nyitja az ajtót, addig én már mindent visszafordítottam, és amit mondtam, azt vette jegyzőkönyvbe, és azt írtuk alá."

És hozzá kell még tennem: Azért az az érzésem, hogy nagyon sokat köszönhettem a gyerekeimnek olyan formán is – ezt egész életemben tapasztaltam –, hogy nagyon impresszionálta az embereket, amikor kiderült, hogy nyolc gyerekem van. Ez már egy olyan szempont volt, amely bizonyos fokig befolyásolta őket.

Még eszembe jutott valami, amit el akarok mondani: egy őrnagy volt, aki a kihallgatások alkalmával visszafelé lent a lépcső aljáig elkísért, katonai egyenruhában. Én akkor meglepődve konstatáltam, hát hogy' a csudába: Egy őrnagy kíséri az embert?! És amikor egyszer az előadó vissza akart kísértetni, kifakadt: „Nincs sehol a kísérő!" Úgy látszik, sietett valahová – délután volt –, nézte az óráját, és elkezd dühöngeni: „Ezek a hülyék!" – és így szidja. Mondom neki: Előadó úr, talán csak nem a kísérőre gondol?" „Hát ki másra a fenére. Hát tudja, ezek micsoda stupidok!" Erre megkockáztattam: „Ne haragudjon, én már gondolkodtam azon, hogy nem túl nagy luxus az, hogy egy őrnagy kísérget?" – „Hát ilyeneket mi másra tud az ember használni?" Dühében mondta. Később kiderült, hogy volt ebben valami igazság. Akkor, amikor aztán október 4-én szabadultam.

Mint kiderült, Kistarcsa egy gyűjtőhely volt csupán, tehát ott érdemben nem foglalkoztak a begyűjtöttekkel, hanem kezdtek szelektálni, és mindenkit elvitték valahova egy börtönintézetbe, és ott kezdődött az igazi nyomozás. A nyomozásnak három lehetséges kimenetele volt. Akit olyannak ítéltek, azt áttették az ügyészségre, ez volt az egyik eshetőség. Aztán voltak olyanok, akiket kivittek Tökölre, és ott akár két évig tarthatott az internálása. Például ez lett Vilt Tibor sorsa is, őt is Tökölre szállították. A harmadik csoportban kevesebben voltak, ide azok tartoztak, akiknél megszüntették az eljárást, majd kiengedték őket. Én ezek közé tartoztam, és október 4-én kerültem szabadlábra.

Ez úgy történt, hogy egyszer csak megint kiabálják a számomat, és mondják, hogy teljes cuccával készüljön. Na, gondoltam, úgy látszik, megvolt a döntés. – Még azt hadd mondjam el, hogy ott bent kétszer kaptam a feleségemtől csomagot. Én nem dohányoztam. Irtó nagy úr voltam, mert a feleségem olyan okos volt, hogy ennek ellenére azért betette a csomagba azt a cigarettamennyiséget, amit be lehetett

[473] *Brázay Kálmán* (Budafok, 1902 – Budapest, 1963) gyermekgyógyász, városi orvos, 1945 után egy ideig a Kis-gazdapárt budafoki szervezetének választmányi tagja, 1945 és 1949 között Budafok képviselő-testületének tagja. Körzeti gyermekorvos, főorvos.

küldeni a raboknak. Talán ketten voltunk, akik nem cigarettáztunk, a többiek mind dohányosok voltak, és majd' megvesztek a cigarettáért. Akkor láttam, hogy milyen szenvedély a dohányzás. Én azt csináltam, hogy amíg ott voltam, vasárnaponként mindenkinek szépen kiosztottam két-két cigarettát vagy egy-egyet, attól függően, hogy meddig tartott ez a készletem, sőt volt olyan kistarcsai társam, akit szintén áthoztak a gyűjtőbe, de egy másik viszont szomszédos cellába került (a fürdőben tudtam meg, melyikbe) és amikor reggel a szemetet összesöpörtük, akkor ugyanezt a szemetesedényt adták tovább a következő cellába, és akkor kiabáltunk, át lehetett hallani: „Cigaretta megy". Oda is betettem egy kis vécépapírba vagy valamibe becsomagolt a cigarettát, betettem a szemét közé, és úgy tudtam átküldeni. A cigarettások rettenetes boldogok voltak. Üzletelni sosem üzleteltem ezzel, mint sokan tették például a hadifogságban, nem vitt volna rá a szívem.

A feleségem egyszer küldött be kockacukrot és küldött egy darab szalonnát. Elő volt írva, hogy mi lehet a „vizsgálatosok" csomagjában, és mi tulajdonképpen vizsgálati fogságban voltunk. Hát én azt rettenetesen beosztottam. Ha ezt szétosztottam volna, egy nap alatt elfogyott volna, de ez nem volt olyan, nem is várták el. Volt, aki ilyenkor nekiállt, és egyszerre megette, amit kapott, de én például a szalonnából minden nap pontosan két kis falatot, a kockacukorból pedig egy darabot ettem meg. Így is, amíg bent voltam, tehát júniustól október 4-ig 16 kilót fogytam. Előnyös, ha az ember korpulensebb, ha ilyen sors vár rá. Volt egy érdekes tapasztalom: Régen, fiatal koromban, ha éhes voltam, akkor az mindig fejfájással járt együtt, és ha az ember fejfájós, akkor nehezebben tud koncentrálni. Márpedig a kihallgatásoknál jó, ha az ember tud koncentrálni. Hála Istennek, bár erősen fogytam, a letartóztatásban nem fájt a fejem. Úgy látszik, a fogyás során a szervezet valahogy felhasználta a felesleget.

Amikor kiabáltak, hogy teljes cuccommal készüljek, akkor még volt egy darabka szalonnám és volt még egy kevés cukrom, de akkor azt elvittem magammal, mert nem tudtam, hogy hova visznek. Mikor levittek, ott áll az őrnagy úr, a kísérő, és a teljes cuccal bevisz egy cellába, ahol még valaki volt, és közli: „Álljon föl, felolvasom az ügyészség határozatát!" És felolvasta, hogy elrendelik a szabadlábra helyezésemet. A következő indokok voltak: Egyrészt, hogy nem vettem részt a forradalom kirobbantásában stb. A második az volt, hogy nem törekedtem pozíciószerzésre, tehát úgy látszik, jó volt, hogy nem fogadtam el a városháza vezetésének az átvételét. Harmadszor a nyolc gyerekre való tekintettel. E három indok alapján elrendelték a szabadlábra helyezésemet. Azután szóltak ennek az őrnagynak, hogy vigyen át a másik cellába, ott volt egy borbély, aki megborotvált. A hajamat persze nem vágták le, de megborotváltak. Kimentem, és a legnagyobb meglepetésemre azt mondja ez az őrnagy: Vissza a cellájába! Jött a foglár, és visszavittek a cellába. A többiek persze mindjárt kérdezték, hogy mi történt. Hát, elmondtam, hogy ez történt, és most visszahoztak. Erre gyorsan ketten vagy hárman kérték, hogy vigyek ki vécépapírra írt üzenetet. Például ezt kérte egy agrármérnök cellatársam; őt valami munkástanácsi ügy miatt hozták be. Térdzokni meg tréningruha volt rajtam, gondoltam, megpróbálom, és bedugtam a tréningruhám alá. Most, mikor már tudtam, hogy szabadulok, otthagytam nekik a kis csomagomat, ami még volt, és vártam. Egyszer csak megint kiabálják a nevemet, hallom: „Hát hol van?" Erre az őrnagy mondja,

hogy a cellában. Erre a másik üvöltötte: „Maga hülye, hát nem hallotta, hogy szabadul?!”. Aztán mondja nekem az illető: Ugye, most biztos megbízásokat adtak magának. Megmotozzuk. Mondtam: „Kérem.” Nem mondtam, hogy igen, kaptam megbízásokat. Azt mondja: Itt fog maradni…! Látták rajtam, hogy nyugodt képpel állok, talán ezért nem motoztak meg. De ez úgy lehordta az őrnagy urat ezért a baklövésért! … Akkor azután visszaadták a cuccaimat, amik voltak, és kiraktak a kapu elé azzal, hogy: „Menjen, vigyázzon, hogy nehogy még egyszer gond legyen magával, mert ha idekerül…” stb. Szóval, jöttek ezek a szokásos szövegek.

És kikerültem, és azt sem tudtam, hogy hol vagyok. Tényleg nem tudtam, hogy hol van a Gyűjtő. Néztem, most merre menjek? Aztán aki kirakott az utcára, mutatta: „Arra van a villamos.” Hát, így mentem haza. És éppen október 4-én, az eljegyzési évfordulónkra értem haza. A család a konyhában – mert egy nagy konyhánk volt – éppen együtt ült, a gyerekeim, akik otthon voltak, ebédeltek. A kisebbek közül volt gyerek, aki nem ismert meg. Az első dolog az volt, hogy mindent, ami rajtam volt, betettünk egy vizesedénybe, én pedig megfürödtem, hogy a poloskákat meg ilyesmiket ne vigyem haza. Erre is jó volt ez a tréningruhás megoldás

Persze, a rendőri felügyeletem megmaradt. Le kellett mennem a budafoki rendőrségre a szabaduló papírommal, hogy megkapjam a személyi igazolványomat, mert ugye azt annak idején, mikor letartóztattak, elvették. Mondták, hogy a budafoki rendőrségen kapom vissza. Aznap még otthon maradtam, és másnap reggel bementem a rendőrségre. Fölküldtek a politikai osztályra. Volt ott egy fiú, addig nem tudtam, hogy a politikai osztályon van, az édesapját ismertem, az öreg Pollacsek bácsit, aki – amikor még aljegyző voltam – be akart léptetni a pártba. Ennek a kisebbik fia[474] a rendőrségen volt, és úgy látszik, a politikai osztályon dolgozott. A rendőrségen nem akartak hinni a szemüknek, hogy elengedtek. Két órát várakoztattak, és telefonálgattak jobbra-balra. Úgy látszik nem esett jól nekik az, hogy én szabadultam, de aztán végül mégiscsak megkaptam a személyimet, de a rendőri felügyeletem megmaradt továbbra is, egészen 1959. december 31-ig. Addig rendszeresen jelentkeznem kellett.

Amikor már szabadultam a Gyűjtőből, akkor értesültem otthon néhány megható dologról. Munkahelyem, az Új Ember nagyon rendes volt, mert a letartóztatásom alatt is kiadta a feleségemnek minden hónapban a fizetésemet. Ő egyébként tovább végezte a harisnyakötést. Pesten, a Ráday utcában működött az a ruhafestő kisiparos – szégyellem, hogy elfelejtettem a nevét –, aki a fonalat is, meg a kész pamutharisnyákat is festette. Amíg internálva, illetve vizsgálati fogságban voltam, a feleségemtől nem fogadott el pénzt, ingyen csinálta.

[474] *Pollacsek Kálmán* rendőrtiszt. (Bácsfainé Hévizi Józsa szerint Pollacsek Gyula unokaöccse.) 1957-ben hadnagy, 1966-ban százados (a BRFK politikai osztályán), 1971-ben őrnagy.

Szörényi László

Eckhardt Sándor[475] bácsi, volt képviselőtársam pénzt küldött a feleségemnek. Egy parádi plébános barátom, Szörényi László[476], aki azóta is és előtte is már jó barátom volt (Takács Józsefnek valamikor a káplánja volt, úgy ismertem meg), anélkül hogy előre szólt volna, egy disznót hizlalt a családunknak, és egyszer csak érkezett tőle egy levél apósomnak címezve, hogy „Béla bácsi, ekkor és ekkor jöjjön le, mert akkor lesz a disznóvágás." Egy másik pap barátom, Pfeifer János[477], aki akkor Somogyváron volt plébános, később professzor lett a Hittudományi Akadémián, ő pedig egy zsák krumplit meg kukoricát küldött föl, hogy ezzel segítse a családot. A szolidaritás ilyen megnyilvánulásait tapasztalta a család. Pfeifer később más vonalon is nagyon komoly segítséghez juttatott bennünket. Egyébként is nagy szerencsém volt, hogy csodálatos volt a feleségem családja. Mindig nagycsaládként éltünk, közös kasszára. Anyósom olyan remekül osztotta be az apósom jövedelmét, a mi jövedelmünket és a sógornőmét, amíg ő is a közös háztartásban élt velünk. Mindig közös koszton, közös konyhán voltunk, ami igen nagy segítséget jelentett. Volt egy kis kert a ház mellett, amit megműveltünk. Apósom és anyósom soha, sem szóval, sem gesztussal, nem éreztették, hogy ez számukra terhes lenne, ez olyan természetes dolog volt számukra. Egyébként az egész család ilyen összetartó volt mindig. És soha, sem a nyilasok alatt, sem a háború után nem tettek nekem szemrehányást azért, hogy miért politizálok, vagy hogy miért nem próbálok megalkudni a helyzettel… Ez soha föl nem merült. Ez valami csodálatos megnyugvást ad az embernek. Feleségem is mindig ilyen volt.

Pfeifer János [466]

JI: Az apósa dolgozott az ötvenes években is?

KS: Dolgozott, de már nem a MÁVAG-ban, hanem a MÁV vette át, és a MÁV Hídépítő Vállaltnál dolgozott, és ellenőrként járta az országot. Ahol hídépítések voltak ott műszaki ellenőrzéseket végzett. Nagy fizetése nem volt, pláne abban az időben, úgyhogy amikor 1957-ben nyugdíjba ment, viszonylag alacsony volt a

[475] *Eckhardt Sándor* (Arad, 1890 – Budapest, 1969) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, politikus, képviselő. 1915–23: az Eötvös Collegium franciatanára. 1923-tól 1958-ig a budapesti tudományegyetemen francia nyelvet és irodalmat adott elő. 1942-től az MTA levelező, 1947-től rendes tagja. 1945 tavaszán lépett be a Keresztény Demokrata Néppártba. 1945–47: A Kisgazdapárt listáján bejutva a Demokrata Néppárt programjával képviselő. 1947-től a DNP jelöltjeként újraválasztották. 1949-ben, bár visszavonult a politikai élettől, MTA-tagságától megfosztották.

[476] *Szörényi László* (Gyöngyös, 1920 – Parád, 2005): 1949-től 2003-ig parádi plébános. (1990-től főesperes, 1998-tól kanonok, c. prépost.)

[477] *Pfeifer János* (Zalakaros, 1909 – Budapest, 1981): plébános (Somogyváron 1943-tól 1959-ig), hittudományi akadémiai tanár. – A fenti kép forrása: Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, VFL IX.8. P. J. személyi lapja.

nyugdíja. Egy ideig még a nyugdíj mellett félállásban dolgozott anyagbeszerzőként, és sokat dolgozott otthon a kertben.

JI: És anyósa?

KS: Neki nem volt állása, nem volt jövedelme.

JI: A családnak tehát volt az ön fizetése, az apósáé…

KS: És egy ideig még a sógornőmé[478] is volt, aki 1955-ben ment férjhez; azután a férjéhez költözött. Ő az ötvenes évek első felében a Közlekedési Minisztériumban volt, Széchy mellett volt titkárnő. Széchy[479] egyetemi tanár volt, híres hídépítő. Egyébként ő apósomat is ismerte, így került a sógornőm annak idején melléje. Apósom főművezető volt csupán, neki négy polgárija volt, de remekül értett a műszaki rajzokhoz, és nagyon jó szakember volt. A tervezők és a mérnökök nagyon kedvelték. Velük jó kapcsolata volt végig. Apósomat 1946-ban először B-listázták a másik munkahelyén azon a címen, hogy túl kemény volt a munkásokhoz (800 munkás volt a keze alatt, és meg kellett követelnie a gondos és pontos munkát, hiszen hidakat nem lehet úgy építeni, hogy közben elnézze a slendrián munkát, mert abból katasztrófa lehet). Amikor azután nagyban megkezdődött a hidak újjáépítése, a mérnökök kezdték keresni, hogy mi van vele, hol van. És akkor hirtelen, gyorsan rehabilitálták, visszahívták, és ezt munkát végezte még 1957-ig.

JI: A jövedelmükhöz még jött az, ami a harisnyakötésből származott?

KS: Természetesen. Amint már említettem, az 50-es évek elején ez olyan jól ment, hogy ezzel többet kerestem, mintha a minisztériumban lettem volna. Ez tartott mindaddig, amíg államosították az üzleteket is, ahova szállítottam, na meg az angol–magyar cérnagyárat is államosították, így az anyagbeszerzési problémák is megnehezültek, és az üzletek sem tudtak önállóan vásárolni, akkor jött a nehézség. Akkor „váltottunk": jött a nejlonharisnya-átkötés egyrészt (otthon felfejtettük az öreg nejlonharisnyákat, és kettőből lehetett kötni egy pár újat), másrészt később sikerült egy szemfelszedő gépet is beszereznünk, és attól kezdve a feleségem a házi munkák mellett főleg szemfelszedéssel foglalkozott, vagyis a női harisnyákon lefutott szemeknek a „fölszedésével".

Mikor kikerültem az internálásból, akkor jött el az ideje annak, hogy le kellett zárnunk a Caritas akciót. Ebben még részt vettem, ez elhúzódott még 57 végéig. Részt vettem az elszámoltatásban. Dokumentálni kellett a szétosztást, ehhez kellett az elszámoltatás. Sajnos, ezek során akadtak szomorú tapasztalataink is. Mert például egyszer úgynevezett családi csomagok érkeztek – ez még az előtt történt, mielőtt internálásra kerültem volna –, ezek 10 kg-os élelmiszercsomagok voltak, melyek készen, összeállítva, dobozokban érkeztek meg. Ezekben voltak konzervek, kávé, kakaó…, szóval, igen értékes küldemények voltak. Ezeket kifejezetten azért küldték, hogy nagycsaládosok kapják meg. Úgy kapták meg a plébániák és mások, hogy erről név szerinti elszámolást kellett beküldeni a központba. Sajnos akadtak szomorú esetek. Például Budafokon is kapott a plébánia ilyen csomagokat szétosztás

[478] *Rácz Anna, Petőcz Jenőné* (Budafok, 1924 – Győr, 2002).

[479] *Széchy Károly* (Budapest, 1903 – Budapest, 1972) Kossuth-díjas hídépítő mérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

céljára. Mikor kiszabadultam ennyi idő után, három és fél hónap után, azzal szembesültem, hogy Budafokról még mindig nem érkezett meg az elszámolás. Sőt később sem, a sürgetés ellenére. De jó néhány évvel később egyszer egy éjszaka betörtek a plébánia pincéjébe, és onnan több mindent elvittek. És amikor a rendőrség vizsgálatot tartott, elrejtett szardíniásdobozokat talált a pincében. Szóval, ilyen is előfordult.

Ezekben az időkben a plébános összeütközésbe került a világiakkal, úgyhogy apósom 56 után lemondott az egyházközségi elnökségről, és többen kiléptek az egyházközségi képviselő-testületből. Aztán egyszer megkérdezte tőlem Ásguti, hogy nem kapcsolódnék-e be a munkába. Erre azt válaszoltam, hogy apósom nem kap tőle elégtételt, és akkor én most jöjjek? Úgyhogy addig nem kapcsolódtam be, amíg ő ott volt Budafokon, pedig több mint húsz évig volt ott. Halála után került oda a mostani plébános úr, aki egy rendes ember, és akkor kapcsolódtam újra be az egyházközségi képviselő-testületi munkába.

Amikor megszűnt ez a Caritas-akció, akkor az Új Embernél, a kiadóhivatalban kaptam új munkakört, tehát nem kellett fűtőnek lennem, előfizetési ügyekkel foglalkoztam, és kaptam valamennyi fizetésemelést is. Ez az alkalmazás tartott egész nyugdíjba menetelemig. És ez az Új Embernél végzett munka megint alkalmat adott arra, hogy az újabb egyházpolitikai fejlődést figyelemmel kísérhettem. Hamarosan változást jelentett az is, hogy 1959. december 31-én, hat év után, megszűnt a rendőri felügyeletem.

JI: Váratlanul következett be, vagy valami történt?

KS: Nem, akkor érvényben volt egy rendelet, amely egy bizonyos határidőhöz és feltételekhez kötötte a rendőri felügyelet időtartamát, és az az idő lejárt.

*

Mivel többször érdeklődött bizonyos részletek iránt, ezért elmondanám, hogy az 56 utáni, új Kádár-kormány konszolidálásával kapcsolatban van néhány olyan emlékem, amely mint kortünet lehet érdekes, bár nem túl jelentős, és hasonló élményei másoknak is lehettek.

Az egyik az, hogy amíg meg nem szűnt a rendőri felügyeletem, addig a jelentkezési kötelezettségem és így a budafoki rendőrséggel való kapcsolatom továbbra is fennállt. Érdekes volt tapasztalnom, hogy a rendőrségnél is volt egyfajta tisztogatás, például akiket korábban név szerint említettem: Kovács őrnagy – mert közben ő őrnagy lett –, és Szén ezredes, aki a kapitányság vezetője volt, már nem voltak a rendőrségnél. Vagy mentek, vagy menesztették őket. Gondolom, a forradalom alatti magatartásuk miatt, pedig nem hiszem, hogy mást csináltak volna, minthogy végrehajtották az aktuálisan legális kormány intézkedéseit, például a közös karhatalmi alakulat fölállítását, ahol az úgynevezett forradalmi erőkkel közösen végezték a rend fenntartását. De lehet, hogy más is volt, mert később többször is összefutottam a villamoson a Kovács őrnaggyal, aki akkor már civilben volt, és mindjárt az első találkozásunknál kérdeztem, hogy „Mi van Önnel?” Hát, a rendőrségtől kiraktak, hála istennek. Visszamentem a MOM-ba, ott dolgozom, és megvagyok. Kérdeztem, mi van Szén ezredessel. Azt mondta, már ő sem rendőr, teherautó-sofőr lett. Korábban mind a ketten munkáskáderek voltak, most tehát visszamentek a szakmájukba.

Később, néhány hónap múlva – időpontokat nem tudok, de még 1960 előtt lehetett – újra összetalálkozom Kovács volt őrnaggyal, és érdeklődünk egymás iránt, hogy megy sorunk. És akkor mondja nekem: Doktor úr, képzelje el, hívnak, hogy menjek vissza a rendőrségre, és lépjek vissza a pártba. Mondom neki: Tegye meg, hát most van szükség rendes gondolkozású emberekre, hát menjen! – „Én?! –mondja – Ezek közé még egyszer?! Soha az életben!" Érdekes volt látni, hogy egy munkásmiliőből kiemelt és ilyen pozíciót elért ember is elvesztette bizalmát a pártirányításban, és nem volt hajlandó visszamenni közéjük. Velem egyidős ember volt, abban az időben még jó középkorúnak számíthatott. Én komolyan tanácsoltam a visszamenését, hiszen arra gondoltam, hogy ez csak előnyös lehetne a társadalomnak is és a hatalomnak is, ha ilyen gondolkozású emberek vesznek részt a munkájában. Ez annál inkább érdekes volt, mert közben találkoztam Tőkés Ottóval, aki, mint említettem már, korábban Rajk titkára és börtönviselt volt, találkozásunkkor pedig a Tudományos Akadémia elnöki osztályának volt a vezetője. Beszélgettünk – az elmaradt 23-i beszélgetést pótolva és most már az események után –, és azt mondta nekem: „Meglátod Sándor, hogy Kádár mindent meg fog valósítani Nagy Imre programjából, ami a szocializmus keretei között megvalósítható." Ő bízott ebben.

JI: Ez mikor lehetett?

KS: Ez még a 60-as évek előtt volt, tehát, amikor még a kemény korszak tartott.

JI: A Nagy Imre-per táján vagy utána?

KS: Azt hiszem, a Nagy Imre-per után volt. Apropó, Nagy Imre per. Bennem nagy döbbenetet váltott ki Nagy Imre elítélése és a többieké, a halálos ítéletek. Ez emlékezetem szerint valamikor 58-ban történt.

JI: Igen, 58 júniusában.

KS: Tehát, mikor én 57-ben bent voltam a Gyűjtőben, szeptemberben, – amint említettem – az előadó úr, aki engem kihallgatott, már akkor azt mondta, hogy hiába hivatkozom Nagy Imre és Kádár rádiónyilatkozatára vagy az akkor törvényes kormányra, meg ilyesmire, mert a Nagy Imrét ki fogjuk végezni, amit én akkor nem hittem el. Több mint egy évvel a történtek előtt egy nyomozótiszt egy ilyen kijelentést tesz, és ez be is következett. Ez is a konszolidációs problémákhoz tartozik.

Ami még érdekes: az a Kovácsnak szóló javaslatom, hogy menjen vissza a rendőrséghez, azért is volt számomra indokolt, mert én visszaemlékeztem az 56-os eseményekre, azokra az időkre, amikor már megalakult az új „munkás-paraszt kormány" Kádár János vezetésével, de még folytak a tárgyalások a munkástanácsok vezetőivel, az Országos Munkástanács vezetőivel. Ennek nyilván megvannak hangdokumentációi is, de a korabeli sajtó is írt akkor ezekről, és egy-két esetben a rádió is közvetített ezekről a tanácskozásokról. Nyilván az új kormányzat és Kádár valamiképpen a közvéleményt is meg akarta nyerni. Emlékszem, hogy egyszer remegő, izgatott, elkeseredett hangon mondta Kádár: „Mit gondolnak Önök, hogy én ezt a saját hatalmamért csinálom, és bennem nincsen felelősségérzet?" Valami ilyesmit mondott. Kádárnak az ilyen megnyilatkozásai (beleértve azt a kijelentését, amit még a forradalom kitörése előtt a Petőfi körben, Rajkné jelenlétében tett, és amiről már szóltam), bennem reményt ébresztett arra, hogy azért ő nem a Rákosi-korszak módszereit és légkörét akarja visszahozni. Azt hiszem, hogy egész fejlődésünknek bizonyos fokig kárát vallotta az, hogy abban az időben a munkástanácsok nem tudtak

kompromisszumot kötni Kádárral. Mert hiszen Kádár abban az esetben, ha sikerült volna valamilyen elfogadható kompromisszumot kötni, akkor az úgynevezett középkáder garnitúra helyett, amelynek tagjai még hosszú ideig azt próbálták folytatni, amit a forradalom alatt abbahagytak, talán új személyek kerülhettek volna középvezetői pozícióba a munkástanács tagjai közül, és talán simábban megvalósulhatott volna a párt- és az államhatalmi apparátusban az a koncepció, ami akkor Kádárnál és a felső vezetés mérsékeltebb tagjaiban megmutatkozott, de ugyanakkor többnyire nem volt meg az alsó vezetésben, és ezzel ők is küzdöttek. Gondolom, hogy még a felső vezetésben is volt ilyen belső küzdelem: bizonyára nem volt véletlen annak idején, hogy Kádár eltávolította Marosánt minden felelős pozícióból, később, évek múlva pedig Biszkuékat[480] állíttatta félre… Szóval, még a párton, az apparátuson belül is voltak ilyen problémák, hogy nem volt megfelelő személyi állomány, és azt hiszem, mostanában ugyanezzel problémával küzd Gorbacsov is. Akkor is azt gondoltam, és most is meggyőződéssel vallom azt az elvet, miszerint a politika a lehetőségek művészete, és nem lehet, nem érdemes a „mindent vagy semmit" álláspontjára helyezkedni, mert az legtöbbször nem realizálható.

És ha már Kádárról esett szó, vele kapcsolatban szeretnék megemlíteni még valamit, amiről csak közvetve és utólag értesültem: Tudniillik 56 után, [1958-ban] azt

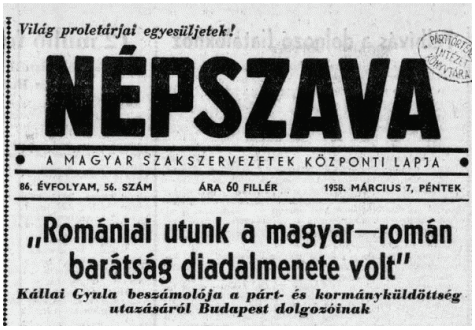
Világ proletárjai egyesüljetek!

NÉPSZAVA

A MAGYAR SZAKSZERVEZETEK KÖZPONTI LAPJA

86. ÉVFOLYAM, 56. SZÁM ÁRA 60 FILLÉR 1958. MÁRCIUS 7, PÉNTEK

„Romániai utunk a magyar—román barátság diadalmenete volt"

Kállai Gyula beszámolója a párt- és kormányküldöttség utazásáról Budapest dolgozóinak

hiszem, amikor a Nagy Imre kormány elhurcolt tagjait még Bukarest mellett tartották, Kádár Jánost a románok meghívták, és elvitték egy körútra Erdélyben[481] (azóta ez már nem történik meg; magyar vezető megy mindenüvé [Romániában], vagyis nem mindenüvé, de sok helyre, csak magyar vidékre nem engedik őket). Akkor viszont Marosvásárhelyen és Kolozsvárt mondott egy-egy beszédet, bizonyára ezért, hogy megnyugtassa az 56-os események által felzaklatott erdélyi magyarságot.

Kolozsvárt rövid ideig tartózkodott csak. Az állomás előtt van egy nagy tér, és ott beszédet mondott nagy tömeg előtt, ahol nagyrészt magyarok voltak, a bátyámék is ott voltak, és az erdélyi magyarsággal kapcsolatban kijelentette, hogy teljesen rendezett a román–magyar viszony, semmiféle területi, sem más probléma nincs. Szóval, szinte egy fajta „érdektelenséget" jelentett be ott. Úgyhogy amikor én a háború

[480] *Biszku Béla* (Márok, 1921 – Budapest, 2016) magyar kommunista politikus, „a puha diktatúra legkeményebb ökle", az MKP, az MDP majd az MSZMP tagja és vezető funkcionáriusa, belügyminiszterként (1957–1961) az 1956-os forradalom utáni megtorlás egyik irányítója, miniszterelnökhelyettes (1961–1962), az MSZMP KB titkára (1962–1978).

[481] Kádár János romániai látogatására 1958. febr. 20–28. között került sor. Nagy Imre 1956. nov. 23-tól 1957. ápr. 14-ig élt a romániai Snagovban.

után először, ha jól emlékszem, 1962-ben hazakerültem [Kolozsvárra], és találkoztam a rokonaimmal és barátaimmal, ezt mind borzasztó elkeseredetten mesélték. Egyébként Gyurkó is megemlíti a Kádárról írt könyvében[482], hogy Kádár egy időben a legnépszerűtlenebb ember volt Magyarországon, és hatványozottan népszerűtlen volt Erdélyben. Az ottaniak fölháborodással és ellenszenvvel beszéltek róla: Micsoda magyar ember az, aki ilyen nyilatkozatot tesz? A későbbiek folyamán, amikor a konszolidáció után kezdődött a Kádár-korszaknak az a pozitív fejlődése, amit mi is, és a külföld is ilyennek ítél, és én erről otthon [azaz Erdélyben] szót ejtettem, eleinte még a legközvetlenebb hozzátartozóim is és barátaim is megütközéssel néztek rám, amikor megemlítettem, hogy Magyarországon azért megindult egy másik folyamat, amit Tőkés Ottó jósolt meg korábban, lassan kezd bekövetkezni Kádárnál valamiféle belső metamorfózis. Ez a későbbiek során jól látszott, ha az ember összevetette például a romániai és a magyarországi állapotokat. És Gyurkó írja a könyvében, hogy Kádár azt mondta, neki időre volt szüksége, míg rájött arra, hogy a piros-fehér-zöld zászló meg a himnusz nem a Horthy-korszak a jelképe, hanem az a magyar nép szívébe élő valami. Nem tudom, emlékszik-e erre?

Elmondanék még néhány esetet, melyek, személyesek, *gyermekeimmel kapcsolatosak*, talán nem túl jelentősek, de jellemzőek az adott korszak politikai helyzetére is.

1958-ban fejezte be a legidősebb gyerekem, Sándor fiam, az általános iskola nyolcadik osztályát, kitűnő bizonyítvánnyal. Még egy emléklapot is kapott a nyolcévi jó munkájáért, és én természetesen be akartam íratni a piarista gimnáziumba. Akkor az volt a rend, hogy ezt be kellett jelenteni az általános iskolában, az iskolának pedig ki kellett állítania egy továbbtanulási lapot. Csak azokat vehették föl a gimnáziumok, akiket az iskola javasolt. Legnagyobb meglepetésre egy olyan értesítést kaptam, hogy a szocializmusnak nem érdeke a Sándor továbbtanulása. Borzalmasan mellbe vágott a dolog. Bár akkor még rendőri felügyeletes voltam, de eldöntöttem, én ezt nem hagyom annyiban. Lementem az igazgatóhoz – Gáldonyinak[483] hívták, nagyon rendes pedagógus volt –, mikor meglátott, belesápadt, és azt mondta: „Doktor úr, én szégyellem magam, de tudja, hogy ezt nekem csak aláírnom kellett, de a döntést nem én hoztam. Van egy szülői munkaközösség, amiben benne vannak a Párt, a Szakszervezet, az MNDSZ[484] küldöttei és nem tudom még kik, és ők hozták meg a határozatot, hogy az ön gyereke nem tanulhat tovább." – „Hát, mondom, hogy a csudába nem tanulhat tovább? Nemrég jelent meg Hruscsovnak egy beszéde a Pravdában, amit a magyar Népszabadság is leközölt, amiben a pártfőtitkár többek közt azt mondta, hogy minden szovjet kolhozparasztnak legalább érettségivel kell rendelkeznie. A szovjet pártfőtitkár ilyen művelődési követelményt állított a nép elé. Hát akkor hogyan lehet az, hogy Magyarországon a szocializmusnak nem érdeke, hogy egy kitűnően végzett gyerek továbbtanuljon? Hát, akármi is történik, nekem még hét gyerekem van Sándoron kívül, én nem nyugszom bele abba,

[482] Gyurkó László: Arcképvázlat történelmi háttérrel. Magvető, 1982.

[483] *Gáldonyi Béla* 1954-59 között volt a Kossuth Lajos utcai Általános Iskola igazgatója.

[484] *MNDSZ*: A *Magyar Nők Demokratikus Szövetsége*: a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére létrejött szervezet. 1945 és 1956 között működött, 1956-ban megszűnt, majd 1957-ben Magyar Nők Országos Tanácsa néven alakult újjá, s működött 1989-ig. (Wikipédia)

hogy őket az én állítólagos bűnöm miatt, politikai meggyőződésem miatt elvágják a továbbtanulási lehetőségektől." Fellebbezni lehetett a kerületi tanács oktatási osztályához.

Megírtam a fellebbezést, hivatkoztam a Hruscsov-beszédre is, és megírtam azt is, hogy amennyiben nem adnak helyt a fellebbezésemnek, akkor kivándorlási engedélyt fogok kérni oly módon, hogy az itteni követségekhez írok egy levelet, és kérek befogadást azon a címen, hogy nekem nyolc gyerekem van. Gondoltam, mi történhet? Beadtam az iskolán keresztül a kerületi tanácshoz, az oktatási osztályhoz. Aztán bementem érdeklődni, és mondják, hogy az illetékes Rózsa elvtárs benn van az elnöknél, üljek le a folyosón, várjam meg. Leültem, és mit ad isten, ki jött éppen: az iskola korábbi igazgatója, Bodnár Gábor[485], akivel annak idején a hitoktatási beíratással kapcsolatban volt nagy vitám, akiről tudtam, hogy közben elkerült, de hogy hová, azt nem tudtam. Kiderült, hogy ő pártvonalon oktatási ügyekkel foglalkozik. Meglát engem, és kérdi: Doktor úr, lakásügye van? Mondom, nem, más ügyem van. Micsoda? Hát, elmeséltem neki. Egy kicsit hallgatott, aztán azt mondta: Hát, ez szégyen. Azért, mert Ön a piaristákhoz akarja beíratni a fiát? Ön az Új Embernél dolgozik, hát ez természetes. Legyen szíves doktor úr, várjon, amíg én beszélek először a Rózsával. Aztán elment, majd visszajött és azt mondja: Doktor úr, most menjen be. Aztán bementem, és még mielőtt kinyitottam volna a számat, Rózsa közölte: „Kérem, értesültem, miről van szó, természetesen helyt adunk a fellebbezésnek…" Így azután Sándor fiam beiratkozhatott a piaristákhoz. Úgy látszik, hosszú idő óta ez volt az első eset, hogy a kerületből valaki egyházi középiskolába jelentkezett.

A következő évben egy másik igazgatót neveztek ki az iskolába, egy Szabó[486] nevezetűt, és akkor Gyuri fiammal volt ugyanez a probléma. Ez a Szabó igazgató, úgy látszik, úgy akarta megszégyeníteni Gyurit, hogy már hónapokkal az évzáró előtt, ha meglátta őt a folyosón, fennhangon állandóan tisztelendő úrnak szólította. „Na, tisztelendő úr… stb." Ez egy kicsit furcsa volt egy pedagógustól. Aztán később hallottam, hogy vádat ugyan nem emeltek ellene, de nyolcadikos lányokkal való viszonya miatt eltávolították az iskola éléről. Persze párttag volt, egy viszonylag fiatal ember. Úgy értesültem ottani pedagógus köröktől, hogy ez a párttagsága volt a fő oka annak, hogy megúszta egy fegyelmi eljárással. A Gyuri esetében végül azt csinálták, hogy a továbbtanulási lapon üresen hagyták azt a rovatot, hogy hogy javasolják-e a továbbtanulását vagy sem, és így küldték el a gimnáziumba. Tehát sem azt nem írták, hogy javasolják, sem azt, hogy nem javasolják. Aztán a piaristák felvettek egy jegyzőkönyvet, hogy mi történt, azt csatolták ehhez, Gyurit pedig fölvették. Később a többiekkel már nem volt ilyen problémám. Úgy gondolom, ez is jellemző erre a korra.

JI: A gyerekeknek egyébként más hátrányuk nem volt, gondolok arra, hogy szólt volna valamelyik tanár vagy igazgató, hogy megjegyzést tett volna önre?

---

[485] *Bodnár Gábor* 1950-54 között volt a Kossuth L. utcai Általános Iskola igazgatója.

[486] *Szabó József*, az iskola igazgatója az 1959/60-as tanévben, aki fiatal kora ellenére – az évnyitó ünnepségen maga által hangoztatottan – a párt bizalmából lett igazgató (igazgatósága nem egészen egy tanévig tartott).

KS: Érdekes volt a fejlődés, mert nekem hét fiam és a lányom végzett budafoki általános iskolában. Én mindig beírattam őket a fakultatív hitoktatásra. Volt úgy, hogy egyszerre négy gyereket írattam be vagy ötöt. Ezt nem vették jó néven, mert a statisztikát rontotta, hiszen ki volt adva, hogy le kell morzsolni az iskolai hitoktatásra jelentkezők számát, hogy lehetőleg minél kevesebb szülő éljen a jogával. A gyerekeim, mivel hittanra jártak, nem voltak sem kisdobosok, sem úttörők, egészen addig, míg közülük az ikrek nem kerültek iskolába, amikor ki más lett az osztályfőnökük, mint az említett Bodnár igazgató felesége. Marika néni – most is így emlegetik a gyerekek, annyira szerették – nagyon jó pedagógus volt. Egyszer összefutottam vele, s akkor kérdi, miért nem engedem az ikreknek, hogy kisdobosok legyenek? Olyan jó közösségi gyerekek. Mondtam, hogy leginkább azért, mert ministránsok és hittanosok. Amennyiben ez nem akadály, és nem csinálnak olyan programot, hogy vasárnap ne mehessenek templomba, én nem ellenzem. „Dehogy – mondta –, ezt mind meg lehet oldani." Úgyhogy ők lettek a családból elsőként kisdobosok, Pali és Tamás. Aztán egyszer később, egy magántársaságban találkoztunk az egyik tanárnővel, aki kérdi, hallottam-e, hogy mi történt az ikrekkel az iskolában? És elmeséli, hogy Marika bejött a tanári szobába, rettenetesen nevetve: „Ezt el kell nektek mesélnem." Április 4.[487] közeledett, és az osztálytermet fel kellett díszíteni. Akkor az ikrek másodikosok vagy harmadikosok voltak. És Marika néni megkérdezte: „Na, gyerekek, ki jelentkezik a díszítésre?" A gyerekek ugye nyújtózkodtak, nagy volt a tülekedés, és egyszer csak megszólal, nem tudom, melyik a kettő közül, és azt mondja: „Marika néni! Minket tessék választani, mi a templomban az oltárt is szoktuk díszíteni, mi értünk hozzá." Nagy derűvel mesélte el, semmi megbotránkozás nem volt benne. Szóval, azért így változnak az idők, és változnak az emberek…

JI: Ez mikor volt?

KS: Ők 52-es születésűek, ez tehát a hatvanas évek legelején lehetett.

Annyit hadd mondjak még el, ha már a gyerekekről van szó: a hét fiúgyermekem mind a piaristáknál végezte a gimnáziumot, nem voltak KISZ-tagok, ami nem volt jó pont abban az időben a továbbtanulásnál. Még a régi rendszerű egyetemi felvételi volt érvényben, ahol a KISZ-tagság is kritérium volt és pontot jelentett, vagy pozitív, vagy negatív értelemben. Sándor fiam, amikor elvégezte a gimnáziumot, építészmérnökire jelentkezett, és az első nekifutásra őt, aki általánosban kitűnő volt, a gimnáziumban pedig jó rendű volt (ez a szigorú piaristáknál komoly tudást jelentett) nem vették fel, el kellett helyezkednie. De azt ajánlották neki, ha ki akar tartani a továbbtanulási terve mellett, akkor valami olyan szakmában helyezkedjék el, ami közel áll az építészethez… Hát, nem nagyon volt ilyen irányú kapcsolatom. Egyszer Tőkés Ottó, akivel én egyfajta keresztény–marxista párbeszédet folytattam, érdeklődött, hogy mi van a gyerekekkel. Elmondtam neki, minden hátsó szándék nélkül megemlítettem, hogy Sándort sajnos nem vették fel, de jövőre szeretne újra nekimenni a felvételinek, de most probléma, hogy hol helyezkedjék el. És erre olyan rendes volt az Ottó, hogy az Akadémia Régészeti Kutatóintézetében létesített egy figuránsi állást, és oda fölvették Sándort, és akkor egy évig műemlék-épületeknél és

[487] Április 4. a szocializmus idején, 1950–1989 között „Felszabadulás ünnepe" néven állami ünnepnap volt Magyarországon.

régészeti kutatásoknál, feltárásoknál dolgozott, a következő évben pedig újra jelentkezett. Pontosan akkor hozták be az új felvételi rendszert, tehát a középiskolai eredmények alapján számított „vitt pontszám" és a „felvételin szerzett pontszám" összege alapján döntöttek a felvételről. Olyan jó pontszámot szerzett az egyetem felvételin, hogy a felvételi bizottság meg volt lepődve, hogy miért vitt viszonylag kevés pontszámot, és megkérdezték, hogy lehet, hogy matematikából csak hármasa volt a gimnáziumban? Mondta, hogy hát ennyit kaptam. Akkor aztán valaki rákérdezett, hogy hol végzett, és mondta, hogy a piarista gimnáziumban. Azt kérdi az egyik felvételiztető: „És ki volt a matematikatanára?" Erre mondja a fiam, hogy Pogány tanár úr". „No, akkor mindent értek" – jött a válasz. Pogány János piarista matematikatanárnak akkora híre volt, hogy még a műszaki egyetemen is ismerték. De így is alatta maradt a szükséges pontszámnak, de aztán utólag érdekes dolog történt. Kapott egyszer – mint utólag kiderült, hárman kaptak – behívást az egyetemre azzal, hogy jelentkezzenek esti tagozatra, mert olyan jó volt az egyetemi felvételin mutatott teljesítményük (mármint az ott szerzett pontok száma olyan magas volt), hogy sajnálnák, ha nem kezdenék meg a tanulmányaikat. Ha elfogadják ezt az ajánlatot, akkor kérjék ezt a lehetőséget a minisztériumnak címezve, ezt ők pártolólag fel fogják terjeszteni. A következő évben pedig majd egy különbözetivel átmennek nappalira. Hát így is történt, így került aztán be az egyetemre. Sándor később mesélte, hogy a gimnáziumi hármas matekosztályzatával szinte semmi újat nem kellett tanulnia ebből a tantárgyból az egyetemi évei alatt. És építészmérnök lett belőle.

Egyébként nagyon érdekes az isteni gondviselés – mert én ennek mondom –, a gyerekeim továbbtanulása [a későbbiekben] mind elrendeződött. A következő fiam szintén bekerült. Az érettségi után egy évre elment a Gellért Szállóba mint felszolgáló-tanuló. Felszabadult, elvitték katonának, katonaság után elvégezte a Vendéglátóipari Főiskolát, és most a Mátra Szálló igazgatója Gyöngyösön. A következő fiam tanár lett, ő jelenleg egy könyvesboltban az idegen nyelvű könyvek részlegének a vezetője, és másodállásban nyelvórákat ad.

A lányom belsőépítésznek ment, előtte ő is egy évig asztalosinas volt érettségi után. Úgy tudom, hogy akkor a budapesti asztalosipari tanulók között ő volt az egyetlen leány. De vállalta, mert azt mondták, hogy gyakorlatra van szüksége. Egy budafoki asztalosipari KTSZ-ben[488] végezte a gyakorlatot, és a következő évben, csodák csodájára, sikerült bejutnia az Iparművészeti Főiskola belsőépítész szakára. Ő egyébként azelőtt szintén egyházi középiskolába, a Patrona Hungariae-be járt, a katolikus lánygimnáziumban végzett, aztán később disszidált, és kint férjhez ment egy magyar fiúhoz, aki már itt, a főiskolán udvarolt neki, de a fiú már egy évvel előbb korábban kint maradt az NSZK-ban[489]. Jelenleg Amerikában élnek; közben a lányom a kinti egyetemen, Cincinnatiben átment az építészeti karra, úgyhogy most mint építészmérnök dolgozik szintén, jelenleg San Franciscóban. Az egyetlen fiam, aki azonnal bekerült – előfölvételivel – az egyetemre, vegyészmérnök lett, Veszprémben végzett. Kezdetben a Sugárbiológiai Kutatóintézetben dolgozott, majd átkerült a Környezetvédelmi Hivatalba.

---

[488] KTSZ: Kisipari Termelőszövetkezet.

[489] Azaz „Nyugat-Németországban", a Német Szövetségi Köztársaságban.

Az egyik fiam az ikrek közül mindenképpen kertészmérnök akart lenni. Kétszer jelentkezett a Kertészeti Egyetemre, sajnos nem vették föl, így aztán elvégzett egy kétéves kertészeti szakiskolát, és most kertésztechnikusként dolgozik Budapesten. Amikor a Kertészetire jelentkezett, állítólag egy volt ÁVO-s tiszt volt a tanulmányi rektorhelyettes az egyetemen, aki kijelentette, hogy amíg ő ott van, addig ide egyházi iskolából nem kerül be senki, és nem is került be a kertészetire. Ez érdekes volt, és azért is érdekes, mert a fiam a Sasad Termelőszövetkezetnél és a budatétényi Rózsakertben is dolgozott, amelynek egyik létrehozója és irányítója – most nem jut eszembe a neve[490], mindenki magyar Gülbabának hívta, mert rózsanemesítéssel foglalkozott Budatétényben –, ő is azt mondta, hogy biztos föl fogják venni. Péter fiam, aki akkor már harmad- vagy negyedéves egyetemi hallgató volt vegyészmérnök szakon, segített Palinak felkészülni kémiából. És Pali a felvételin olyan briliánsan felelt a kihúzott kémia tételből, hogy a bizottság egyszerűen azt mondta, hogy köszönjük szépen, nem is kell végig elmondania, nincsen több kérdésünk. Biztos volt benne, hogy felveszik, s ennek ellenére nem vették fel az egyetemre. Aztán tovább már nem próbálkozott, elhelyezkedett; kertésztechnikusi vizsgát tett, jól érzi magát, és mint kertépítés-vezető dolgozik a Közterületfenntartó Vállalatnál. Az ikertestvére nyomdász lett. Kitűnő és megbecsült szakember. Korábban a Révai Nyomdában, jelenleg az MTI-nél dolgozik a legmodernebb színes nyomdagépeken. Jól beszél németül, s a főnökével elég gyakran utazik külföldre. A legkisebbik fiam fotótechnikus lett, jelenleg OFOTÉRT-nél a színes labor vezetője.

Mindegyik gyerekem családos, mindegyiknek meg van oldva a lakáskérdése, van már 18 unokám, és ha az ember belegondol, a mai világban ez tényleg nagy eredmény.

S most még valami eszembe jutott: Amikor katonák voltak, volt egy érdekes kalandunk. Mindegyik kiváló katona lett. Volt, aki kétszeres kiváló katona volt közülük. Három volt ezredírnok… Amikor kiválasztották őket, ugye, mindegyiket lekáderezték, s elmondták, hogy hol érettségiztek, hogy nem voltak KISZ-tagok, hogy járnak templomba. Az egyiknél megkérdezték: Ugye, akkor a fater – az én vagyok – is jár templomba? Hogyne járna. Mindegyik azt gondolta magában, engem biztos nem választanak ki írnoknak, és pont mindig őket választották ki. A Péter, előfelvételivel, csak egy évet katonáskodott; mikor leszerelt, kapott egy dicsérő oklevelet, hogy ilyen kitűnő ember kell a hazának. Pali sorkatonaságával kapcsolatban pedig megemlítem, hogy Pali egyszer a laktanyában olvasta a honvédség lapjában, a Néphadseregben, hogy egy édesanyát kitüntettek azon a címen, hogy négy katonát adott a hazának. Pali erre fogta magát, és tudtunkon kívül levelet írt az újságnak, hogy az ő édesanyja pedig hét fiút „adott a hazának". A lap leközölte ezt a levelet és még egy interjút is, amit a feleségemmel készítettek[491].

---

[490] *Márk Gergely* (Magyarrégen, 1923 – Budapest, 2012) erdélyi származású, Budapesten diplomázott kertészmérnök, növénynemesítő. 1950 és 1981 között a Kertészeti Kutató Intézet tudományos munkatársa volt. Haláláig mintegy 600 törzskönyvezett rózsafajtát nemesített, ezek közül 190 állami elismerést kapott.

[491] Az említett levél és az interjú (Tóth Gyula: *„Mami"*) a Néphadsereg 1975. május 3-iki számában jelent meg.

„MAMI"

élte, hogy a gondok és bajok mellett mennyi, semmi máshoz nem hasonlítható és semmivel nem pótolható öröm forrása a gyerek. Csak, aki próbálta, az tudja, hogy két ember együttélése lehet jó házasság, de a teljes családi boldogságot a gyermek, még inkább a több gyermek hozza meg és nincs az a jómód, amely vele fölérne. Szinte elsorolni sem lehet azt a sok örömteli percet, az iránytunk érzett és megnyilvánuló gyermeki szeretetet. Sohasem felejtem el: második fiam már tizennyolc éves volt, amikor először kapott új kabátot, s az utcán borult a nyakamba: mindkettten sírtunk az örömtől. De a többiek is minden új darabért hálásak tudtak lenni. Vagy amikor legkisebb fiaim első keresetükből, nekem, az anyjuknak vettek cipőt. S még ma is úgy szólítanak: mami.

■ Gyermekeink felnőttek, néhányan már kirepültek a családi fészekből, de nem szakadtunk el egymástól. A család összetart, a testvérek segítik egymást, gyakran hazalátogatnak. „Haza": a mi családunkban mindenki ezt a lakást, ezeket a szobákat nevezi otthonnak. Általában kéthetente együtt vagyunk, tizennyolcan-húszan ülünk az asztalnál, s olyankor igazi boldogság, jókedv vesz körül bennünket. És nem fogyott el az udvarból a gyermek, itt van már a legifjabb nemzedék is: öt unokám van.

Levél érkezett szerkesztőségünkbe Zalaegerszegről. A levél írója, Keresztes Pál tizedes többek között a következőket írta: — Mi nyolcan-

ló katona. A két kisebbik fiú — Tamás és József — pedig várja a családba érkező utolsó behívót.

Ahogy hallgattam a nyolcgyermekes édesanya elbeszélését, láttam szeme csillogását, éreztem az egész lényéből áradó nyugalmat, kezd-

Édesanyák köszöntése

Mezei András ANYA

Oleihetem még kis fejét,
töppedt hajót. Még láthatom
kék szemében a mész-fehér,
az üres, végleges szobát.

Ahogy még néha kitekint
a visszanyíló ablakon
csupaszon, rezzenetlenül
fióra itt bent – láthatom:

végül a szeretet marad,
uralván mint a rettenet
a leépülő szervezet
üveges idegsejtjeit,

a téltéssel betöltve még
mint szörnyű réseit az ég,
az elme repedéseit.
Vállát fogom. Mellettem ül.

Valamivel később, amikor éppen Tomi és Józsi fiam egyidejűleg voltak sorkatonák (persze különböző helyeken), jelentkezett a honvédségi filmstúdió, hogy filmet készítenének a katonaságnak több fiút adó édesanyákról, és szeretnék ebben a filmben a feleségemet is bemutatni. Szerepelne a filmben egy gazdálkodó, egy parasztcsalád, egy munkás és egy értelmiségi, és minket választottak ki értelmiséginek. Meg is csinálták ezt a filmet.[492] Aztán a feleségem később kapott egy kitüntetést, a „Haza szolgálatáért" érdemrend arany fokozatát. Úgyhogy kérem, ilyen ellentmondásos dolgok történek velünk azokban az években.

JI: Az 50-es években is voltak ilyen kitüntetések a nagycsaládos vagy sokgyerekes anyáknak.

KS: Azt a feleségem is megkapta annak idején, talán „Anyasági érdemrend"[493] vagy mi volt ennek a neve. Ezt megkapta, erre az anyakönyvi hivatal terjesztette föl.

JI: Nem zárták ki…

KS: Nem zárták ki, mint osztályidegent. Úgyhogy ezt megkapta.

JI: Ez pénzt is jelentett akkor?

KS: Ha jól emlékszem, ez akkor néhány száz forintot jelentett. „A Haza szolgálatáért" is, azt hiszem, 2000 forinttal vagy mennyivel járt. Ennyit kapott a tanácsházán. És ha jól tudom, akkoriban nem is volt más olyan anya, akinek hét fia lett volt sorkatona.

Érdekes, úgy látszik, mind megállták a helyüket az életük folyamán… még ha időnként akadtak is nehézségeik.

Most jut eszembe még valami ezekből az évekből, ami Sándor fiammal esett meg egyetemista korában, nem tudom, hogy elmondjam-e?

---

[492] A Honvéd Filmstúdió 1976-ban forgatta az *„Édesanyák, katonafiúk"* című filmet Glósz Róbert rendezésében.

[493] Anyasági Érdemérem III. fokozata járt a nyolcgyermekes anyáknak.

Az egyetemen a diákok tanulócsoportokba voltak beosztva. Negyvenen voltak egy tanulócsoportban, és a tanár, aki a marxista tanszéket vezette, különböző feladatokat adott nekik, és akkoriban kezdődtek, nemzetközi szinten is, a keresztény–marxista párbeszédek. Egy szép nap azt mondta neki ez a tanár: „Maga egyházi iskolába járt, nem lenne kedve egy előadást tartani erről a témáról?" Én adtam neki anyagot, de magának az előadásnak a szövegét tényleg teljesen egyedül írta meg. Elolvastam, két helyen tettem hozzá megjegyzést. Felolvasta ezt az előadást a tankörön, amire azt mondta a tanára: „Kérem, nagyon köszönöm az előadást, nekem is sok újat mondott." – Azután Sándor folytatta a tanulmányait, s közben udvarolt az egyik évfolyamtársnőjének, akivel elhatározták, ha meglesz a diplomájuk és az állásuk, akkor összeházasodnak. Már be volt adva a diplomamunkájuk, amikor ez a tanár, a marxista tanszék vezetője behívja őket magához, és kérdi: „Maguk tényleg össze fognak házasodni? Akkor ajánlok én maguknak valamit. Menjenek el Győrbe, ott van az Építésügyi Minisztériumnak egy tervezőintézete, ők írtak nekünk, és kértek mérnököket, de lehetőleg házaspárokat. Megoldják a lakásproblémájukat, mindent. Menjenek le, sürgősen. Leutaztak, kitöltötték a papírokat, és októberre már megvolt a lakásuk is, és azóta is Győrben élnek.

Az is érdekes eset volt, hogy házasságkötésük után jelentkeztek egy pályázaton, és ott első díjat nyertek. Persze jeligés pályázaton vettek részt, a minisztérium írta ki. A díjkiosztáskor maga a miniszterhelyettes mondta el, hogy amikor felbontották a jeligét, egészen meglepődtek, hogy ilyen fiatalok nyerték meg a pályázatot, akiknek a diplomáján még alig száradt meg a tinta. Szóval, így indultak neki a szakmai életnek. … Közben aztán a fiamat átcsábították a városhoz, a városfejlesztési csoporthoz. Ott volt egynéhány évig, közben a közgazdasági és az urbanisztikai szakmérnöki végzettséget is megszerezte. Úgyhogy a győri városházán valószínűleg ő a legképzettebb ember. Ennek ellenére csak csoportvezető főmérnök a beosztása. Templomba-járó emberek, három gyerekük van, hittanra járnak, ez ott köztudomású. Na most, a főnöke, aki úgy látszik egyébként jóérzésű ember volt, egyszer behívatta, és elmondta: „Sándor, szeretném, hogy tudj róla, előterjesztettelek, hogy nevezzenek ki helyettesemmé, hogy majd utódom lehess." Sándor mondta, hogy köszöni szépen, megtisztelve érzi magát. Erre rá két hétre újra hívatja a főnöke, rettenetesen szégyenkezve mondja: „Sándor, hát ne haragudj, de felhívtak a Pártbizottságra, ott úgy letoltak, hogyan mertelek téged előterjeszteni, egy klerikális, templomjáró, vallásos embert, akinek a gyerekei hittanra járnak, erre a pozícióra…"

JI: Ez a 60-as évek végén volt?

KS: Ez már a 70-es években volt, a 70-es évek második felében. Erre a Sándor azt mondta, hogy kérem szépen, hát akkor nem leszek az. Még ott dolgozott egynéhány évig, és azután visszament a tervezőintézethez, ott létesítettek egy urbanisztikai csoportot. Jelenleg a szigetközi térség területrendezési kérdéseivel foglalkozik, a nagymarosi-bősi erőmű okoz ott problémát. – Mikor a tanácstól eljött, a műszaki osztályon nagyon sajnálkoztak, de az egyik tanácselnök-helyettes elismerte, meg is mondta Sándornak egyenesen: „Neked itt valóban nincs semmi perspektívád." És hát sajnálkozva, hogy hát igaza van, elengedték. Szóval, azért még ma is ilyen a helyzet Magyarországon.

JI: Őt ez például nem törte meg?

KS: Nem, nem törte meg. Tudomásul vette, hogy ő másodrendű állampolgár, valahogy megszokta a családunk ezt az állapotot. Van, akinek elvei vannak, eszméi vannak, amellett kitart, és ha azok ütköznek a karrier-lehetőségekkel, akkor nem szükségképpen a karriert kell választani. Komolyan.

JI: A többi gyereknél sem okozott gondot, tehát nem váltott ki elkeseredést?

KS: Nem. Azt hiszem, elmondhatom, hogy különböző intenzitással maradtak hívők, de egyik sem tagadta meg a hitet karriervágyból, és egyik sem lett párttag, hogy segítse karrierjét. Nem ellenségek, de nem karrieristák. Karrier miatt nem adták fel elveiket.

JI: Nem okozott nekik keserűséget, ha emiatt hátrányba kerültek?

KS: Azt hiszem, nem. Például nagyon érdekes volt, hogy amikor a Péter fiam még egyetemista volt, nyári diákmunkára a Sugárbiológiai Intézetbe jelentkezett, és ott volt egy Szabó nevezetű igazgatóhelyettes vagy igazgató, a Sugárbiológiai Intézetnek az egyik vezetője, aki egyúttal párttitkár is volt, és amikor megtudta a Péterről, hogy a piaristáknál végzett, és már diplomázás előtt áll, akkor folytatott vele egy beszélgetést, amelyben Péter teljes őszinteséggel föltárta az én „sötét" múltamat, a család világnézetét, a sajátját, azt is, hogy a piaristáknál végzett. Aztán Szabó elmondta, hogy ő pedig egy parasztcsaládnak nem tudom hányadik gyereke szintén, és azt mondta, hogy nagyon becsüli ezt a nyílt őszinteséget, egyenességet, és megígérte, hogy mindent megtesz, hogy Péter odakerüljön. És így került oda Péter.

Én mindig fontosnak tartottam az elvhűséget és egyenességet, és a gyerekeket is erre próbáltam nevelni. És most is azt mondom, a társadalmunknak egyik rettenetes rákfenéje, hogy gerinctelen, kétszínű embereket nevel. Még a bizonyos hagyományos módon vallásos családok között is akadnak sajnos, akik a karrier kedvéért hajlandók engedményeket tenni. Nem tesz jót a társadalomnak, ha kétszínű, megalkuvó vagy gerinctelen emberek töltenek be fontos pozíciókat. Nem jó, ha a gyerekeknek azt mondják: „Mert tudod fiam, van Isten, de az iskolában mondd azt, hogy szerinted nincs" stb. Ha arra nevelik a gyereküket, hogy mást kell az egyik helyen mondani, mást kell a másik helyen, akkor ezek gyakorlatilag jellemtelen valakivé válnak. Egyszer Nonn Györgynek meg is mondtam, hogy a karrieristák éppúgy szét fognak rágni titeket, mint ahogy az úgynevezett keresztény kurzusban történt, ahol a kereszténynek nevezett társadalmi és politikai berendezkedés is egy spanyolfal volt csupán a karrieristák számára, mert akkor ezen a címen lehetett érvényesülni. S akkor jött 1945 stb., most nem akarok neveket mondani, de tudnék mondani. Sőtér[494], Thurzó[495], Boldizsár Iván[496], akik valaha mind katolikus vonalon induló és szereplő fiatalemberek voltak, azután szépen irányt váltottak, megalkudtak az érvényesülés érdekében.[497] Ez a Boldizsár Iván ma már nem azonos azzal a Boldizsárral, aki a

[494] *Sőtér István* (Szeged, 1913 – Budapest, 1988) Kossuth-díjas író, irodalomtörténész, esszéista, egyetemi tanár.

[495] *Thurzó Gábor*, szül. Rutterschmidt Károly (Budapest, 1912 – Budapest, 1979) háromszoros József Attila-díjas író, kritikus, műfordító, forgatókönyvíró.

[496] *Boldizsár Iván*, szül. Bettelheim Iván (Budapest, 1912 — Budapest, 1988) író, újságíró.

[497] (Mind a három megnevezett személy középiskolásként piarista diák volt: Sőtér István Szegeden, Thurzó Gábor és Boldizsár Iván Budapesten.)

Rákosi idején volt államtitkár, akkor nem volt azonos azzal, aki a Horthy-korszakban mint fiatal katolikus író érvényesült. És mindig nagyon meg tudják magyarázni az előző bizonyítványt, hogy ma miért mások, mint amilyenek voltak korábban. Elnézést kérek, nem személyeskedni akartam, csak mint jellegzetes típusokat említem őket. Ezzel szemben voltak mások, akik nem ezt az utat választották, nem viselkedtek ellenségként, de azért megőrizték az identitásukat, a meggyőződésüket. Gerinctelen emberekkel nem lehetséges valódi politikai megújulás. Én a gyerekeimet sose akartam ilyen kétszínű, taktikázó embereknek nevelni, mert hát én is egész más eszmények között nőttem föl, Erdélyben, kisebbségi sorsban, ahol a magyarság és a hit mellett való kitartásnak szükségképpen megvoltak a konzekvenciái, ahogy most is megvannak az ottaniaknak. Az ember hozzá is szokott ehhez.

JI: Ha üldözésről nem is, de háttérbe szorításról lehetett beszélni?

KS: Igen, én tudtam azt, hogy az én sorsom nem lehet olyan, mint a másik térfélen lévőké, de ez nem jelentette azt, hogy azt a népet, azt a népközösséget, amelyhez tartozom, ne szolgáljam az adott lehetőségekhez mérten. Csak ez nem járt olyan nimbuszokkal… Márton Áronból sem lett bíboros, de többet tett az Isten országáért és a magyar népért, mint sokan mások. De azért az ilyen alapállást gyakran azok is megbecsülik, akik másképp gondolkodnak. Én is mindig tisztelettel és megbecsüléssel néztem azokra a kommunistákra, akikről tudtam, hogy a korábbi rendszerben áldozatot vállaltak az eszméikért, mert tudtam, hogy – a maguk módján – ők szintén hívő emberek. – Ez tehát fordítva is áll.

Balogh Edgár[498] egyszer, jó néhány évvel ezelőtt az egyik kolozsvári beszélgetésünk alkalmával érdeklődött olyan felvidéki emberekről, akik idővel átkerültek Magyarországra. (Balogh fiatalon ott kezdte szervezni a baloldali Sarlós mozgalmat). Kérdezte például, mi van Pfeiffer kanonokkal? Ő volt a katolikus szociális Prohászka-mozgalom[499] megalapítója a Felvidéken akkor, amikor a Sarló a baloldali ifjúság mozgalom volt ugyanott. Mondtam neki, hogy Svájcban él, mert akkor

[498] *Balogh Edgár* (Temesvár, 1906 – Kolozsvár, 1996) fiatal korában Csehszlovákiában, majd Romániában működő baloldali publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár, tudományegyetemi rektor. Szlovákiában egyik kezdeményezője és szervezője volt a magyar baloldali ifjúsági Sarlós-mozgalomnak. 1931-től kommunista. 1935-től főként Erdélyben tevékenykedett. A 2. világháborúban részt vett az észak-erdélyi antifasiszta-ellenállásban. 1945-től vezető kultúrpolitikai pozíciókat töltött be. 1949-ben letartóztatták, 1956-ban rehabilitálták. Ezután egyetemen tanított és (fő)szerkesztői munkát végzett, könyveket írt.

[499] *Prohászka Körök*: szlovákiai magyar katolikus főiskolások mozgalma a két világháború között. 1930-ban Prágában alakították meg az ott tanuló magyar egyetemisták. A mozgalom a Rerum Novarum tanítását követte, szellemi atyja *Pfeiffer Miklós* (1887–1979) kassai kanonok volt. A szövetségbe bekapcsolódó fiatalok érzékenyen reagáltak a kor nemzeti és szociális problémáira, igyekeztek felkarolni a Prága és más nagyvárosok nyomornegyedeiben élő magyarokat. Tevékenységét és alapszabályát a csehszlovák püspöki kar is jóváhagyta. A mozgalom sajtófóruma az 1932-től 1944-ig Kassán megjelenő Új Élet c. lap volt. A Prohászka Körök mozgalma Prágából elsőként az egyetemi városokra, majd később a többi jelentős szlovákiai magyar városra is kiterjedt. A mozgalom fórumának a felvidéki katolikus főiskolások évente megrendezett kongresszusa számított, amelyeken összegezték a mozgalom eredményeit, és megfogalmazták a következő esztendő feladatait. A Prohászka Körök részt vettek az 1930-as években az ún. munkástáborok megszervezésében, ahol a főiskolás, főleg teológushallgatók nyári táborozás keretén belül igyekeztek szellemi képzést adni a legszegényebb munkásfiataloknak. Az első bécsi döntést követően egyesült a budapesti Prohászka Ottokár Társasággal, amely 1948-ban szűnt meg. (Csehszlovákiai magyarok lexikona.)

még élt. Hát, mondja, nagyon sajnálom, hogy nem került Magyarországra. Kérdi a következőt. Mi van Mécs Lászlóval[500]? Mondom: börtönben volt, azután kiszabadult, most Pannonhalmán él. Erre megjegyzi: Mécs Lászlót, nagyon tiszteltem, és nem is volt olyan rossz költő, pap volt, de nem volt rossz költő. Aztán kérdi: Mi van Sinkó Ferenccel? Sinkó korábban szintén „prohászkás" volt, az Új Élet című folyóirat egyik szerkesztője a Felvidéken. Az Új Élet volt a prohászkások nívós folyóirata. Hát mondtam, hogy itt dolgozott az Új Embernél. Most ment nyugdíjba. (Pontosabban eltávolították, úgy ment el az Új Embertől.) Azt mondja Balogh Edgár: Hát, mi őt magunkénak is számítottuk. És akkor mondja, mintegy konklúzióként: „Mert tudja, én a más világnézetű, népünkért dolgozó embereket többre becsülöm, mint az olyan steril marxistákat, mint Pándi Pál vagy E. Fehér Pál a Népszabadságnál." Hát, mondtam, igen, vannak steril keresztények is… Szóval, elnézést, nagy kitérőt tettünk most, de ez a kérdés a gyerekek nevelésével kapcsolatban került szóba, és én azt hiszem, ez ma is nagyon komoly társadalmi probléma. Nem jó, ha mindig a hatalom szemléletének bűvkörében vannak az ország irányítói, és ha azt tartják mérvadónak, hogy ki hogyan viszonyul a hatalomhoz, és nem azt, hogy az illető önálló gondolkozású, meggyőződéses jellemű ember. Szerintem egy képzett, de jellemtelen ember nagyobb kárt okozhat a közösségnek, mint egy talán kevésbé képzett, de jellemes ember.

Egyébként, ami a *gyereknevelést* illeti, be kell vallanom, hogy volt egy nagy nehézségem ezzel kapcsolatban, amire utólag döbbentem rá, amikor ők már nagyobbacskák lettek: az, hogy nem volt apa-élményem. Az édesapám hatéves koromban meghalt, és nem tudtam lemérni a saját tapasztalatom alapján, hogy édesapám mit csinált jól, vagy mit csinált esetleg rosszul. Hiszen minden gyerek felnőtt korában értékeli az apját. Más kérdés az, hogy meg tudja bocsátani az esetleges hibákat, és előfordulhat, hogy felnőtt korában már másképp látja azt, amit korábban hibának vélt. De ismétlem, nekem sajnos nem volt ilyen tapasztalatom. Akik viszont valamelyest hasonló szerepet töltöttek be nálam: egyrészt a konviktusban volt egy kitűnő tanárom, Reischel Artúr, másrészt és elsősorban az osztályfőnököm, Puskás Lajos, akit már említettem, a cserkészparancsnokom, ők mind a ketten egy nagyobb közösségnek voltak az egyébként nagyszerű vezetői, nem egy családnak. Ugyanakkor mindkét gyermekközösségben: mind a diákotthonban, mind a cserkészetben, elsőrangú nevelésben részesültem, főleg a cserkészmozgalomban, ami jó értelemben vett elitnevelés volt (és éppen ez különbözteti meg a cserkészetet például a mai tömegmozgalmaktól, ahol általában egy párt a maga részére alapít egy szervezetet, amit azután a hatalma érdekében akar használni vagy kihasználni). A cserkészetnek nem ez volt a célja, hanem valóban a személyiség nevelését szolgálta, és igyekezett azokat az eszményeket és erényeket, amelyeket a cserkészet magáénak vallott, beoltani a cserkészekbe. Úgy érzem, én ebben részesültem, és ha most visszagondolok, ez meghatározta a későbbi magatartásomat, hiszen kialakította bennem a közösség iránti felelősségérzetet. Ugyanakkor utólag bizonyos mértékig fogyatékosságnak

[500] *Mécs László*, szül. Martoncsik László (Hernádszentistván, 1895 – Pannonhalma, 1978) premontrei szerzetes, költő, lapszerkesztő.

minősítem, hogy mivel ilyen sok gyerekem van, a nevelésben nem tudtam mindegyiknél „egyedi nevelést" folytatni, mint talán azok a szülők meg tudják tenni, akiknek egy-két, maximum három gyerekük van, és nagy korkülönbség van köztük. Tehát, ott mondjuk jobban lehet az egyéni foglalkozással törődni, nálam pedig egymás után jöttek a gyerekek. A hangsúlyt már akkor is az egymás iránti szolidaritásra, az egymáshoz való kapcsolódásra helyeztem, nem tudatosan. Bevallom őszintén, a gyerekek otthoni tanulásában nem nagyon vettem részt. Ez inkább a feleségemre és a velünk lakó Mária nővérre hárult, bár nekik sem volt túl sok idejük erre a háztartási teendők mellett. Az más kérdés, a jegyeket, az ellenőrzőket azért megnéztem, megdicsértem őket vagy fejmosást kaptak, de például komolyabb büntetést nem. Bár bizony néha egy-egy pofon, egy-egy fenékre ütés előfordult, de nem tanulmányi, hanem magatartási okokból. A jutalom inkább dicséret volt. Zsebpénz-rendszert például nem tudtam bevezetni, egyszerűen nem volt miből.

Ami a ruházkodást illeti, azon felül, hogy egymástól is örökölhettek ruhadarabokat, szerencsére sok segítséget kaptunk barátoktól és ismerősöktől, akik között külföldiek is voltak, például Mária nővér Németországban élő rokonai. Könyveket viszont rendszeresen vettünk. Ami miatt nagyon boldog voltam: a gyerekeink gyerekkortól kezdve szerették a könyveket, sokat olvastak és ma is könyvolvasó emberek. Függetlenül, hogy mi a foglalkozásuk, akár humán, akár műszaki pályán helyezkedtek el. A másik, ami szerencsés volt: a komoly, de nem bigott vallásos légkör, amelyben éltünk. Ezt a családban megkapták kicsi koruktól, megkapták a hittanórákon, megkapták a ministráns-közösségben, és általában a baráti körükben is. Ezért is ragaszkodtam a fiúknál a piarista gimnáziumhoz, mert akkor megvolt a konszenzus a család és az iskola között. Tehát, nem érte őket olyan hatás, hogy nekik alakoskodniuk kelljen.

Akkoriban az egyházi iskoláknak megvolt az az előnyük, és ez különösen érvényes volt a pesti piarista gimnáziumra, hogy igen magas volt az oda jelentkezők száma, tehát közülük ki tudták többnyire a legjobbakat válogatni. Az oktatás során a tanároknak természetesen a gyengébbek képessége szerint kell tanítania, hogy azok se maradjanak le. Mivel pedig a nevesebb iskolák olyan gyerekeket válogatnak ki, akik az általános iskolában a legjobbak voltak, természetesen magasabb nívón tudnak tanítani. Ezzel persze nem akarom azt mondani, hogy a piaristáknál a felvételi során az általános iskolai eredmény lett volna az egyetlen vagy legfontosabb szempont.

Amikor bevittem a gyerekeket a felvételi beszélgetésre, a gimnázium folyosóján rögtön láthatták például, ki mindenki járt a piarista gimnáziumba: többek között Vörösmartyt, Széchenyit, Eötvös, és Petőfi is piarista diák volt, de még jó pár más neves tudós vagy író, láthatták, hogy ilyen környezetbe kerülnek, ahol ilyen emberek nevelődtek. És többnyire szigorú, de nagyon jó tanárok tanítottak: Pogány[501] volt a híres matematika tanáruk, aki Bolyai-díjat is kapott; egy kis, alacsony emberke volt, a matematikában tehetséges fiatalokkal külön is foglalkozott, diákjai kiemelkedően

[501] *Pogány János* (1907–1983) a piarista gimnázium legendás matematikatanára.

szerepeltek a matematikai szaklapok pályázatain. Vagy Kovács[502] tanár úr. Öveges[503], aki a televízióban is szerepelt, szintén piarista volt. A gimnáziumban ugyan nem tanított már, de a rendházba rendszeresen bejárt. Pogányról sokat meséltek a gyerekek: állítólag az ő mondása volt: „Ötöst csak a Jóisten kaphat, mert ő az abszolút matematikus. Egy nagyon jó egyetemi tanár kaphat négyest. De hát akkor mit vártok ti? Nem lehet itt csak úgy ötösöket osztogatni."

Szóval, nagy követelményeket támasztottak, és mindig igyekeztek kihozni a gyerekekből, amit csak lehet. Ugyanakkor egyszer elmondta az egyik gyerekem, hogy bement a gimnázium kápolnájába, és látta, ahogy Pogány ott térdelt és imádkozott egyedül. Látták, hogy ő is egy imádkozó ember. A piarista diákok a gyakorlatban láthatták, hogy hamis az a vulgáris állítás, miszerint a hit és a tudomány kizárják egymást. Kovács Mihály fizikatanár Öveges utódjaként szerepelt a tévében egy darabig. Kibernetika-szakkörön az ő diákjai készítettek először Magyarországon sakkozó- meg kártyázó gépeket, kiállításokon szerepelt az eszközeivel. A napilapokban ezt nem nagyon reklámozták, mert nem akartak propagandát csinálni az egyházi gimnáziumoknak.

JI: Említette, hogy az apai minta hiánya okozott gondot Önnek.

KS: Igen. Arra gondoltam, hogy nem ismertem, hogy egy édesapa miként viselkedik a kamaszkorba került gyerekeivel. Én nem éltem át tudatosan ezt a kamaszkori dolgot, amikor a gyermek egyfajta „viharzónába" kerül, azon megy keresztül, ez hogyan zajlik le, hogyan kell viszonyulnia ehhez a helyzethez a szülőnek, az apának. Például az első gyerekeim esetében ennek az életkornak a tipikus megnyilvánulásait sokkal nagyobb ijedelemmel vettem tudomásul, és talán szigorúbban büntettem a kilengéseket, mint ahogy kellett volna. Nem tudtam, hogy ez csupán egy, a kamaszkorra jellemző múló megnyilvánulás, attól féltem, hogy esetleg valami jellembeli fogyatékosság.

JI: Jellemtelenségre gondolt, vagy tekintéllyel szembeni változásra, vagy valami ilyesmire?

KS: Nem, hanem inkább a kamaszkori nyerseségre, pimaszságra. Nemcsak a kisgyereknél, az első kis dackorszakban, hanem a kamaszkorban is megfigyelhető, hogy a gyerekben erősödik annak tudata, hogy saját akarata van, és azt érvényesíteni akarja. Ilyenkor nehezebben megy nála a másokhoz történő alkalmazkodás. – Sándor, a legidősebb fiam mondta egyszer, az ikrek viselkedésével kapcsolatban, hogy „édesapa, én ilyenkor már pofont kaptam…" Tréfásan mondtam neki: Igen, te voltál a kísérleti nyúl. Na, én ilyen szempontból értettem, hogy néha hiányzott belőlem a megértő és türelmes hozzáállás.

A kamaszkorral kapcsolatban említem, hogy a magam részéről nagyon megkérdőjelezem, hogy jó-e a jelenlegi iskolarendszer, vagyis jó-e az, hogy van először a

[502] *Kovács Mihály* (1916–2006) piarista szerzetes, középiskolai fizikatanár. Az országban elsőként tanított középiskolásoknak kibernetikát és számítástechnikát, már a hatvanas évek elejétől.

[503] *Öveges József* (1895–1979) piarista gimnáziumi és főiskolai fizikatanár, a Magyar Televízióban a 100 kérdés – 100 felelet tudomány-népszerűsítő sorozat vezetője a 60-as években. Természetesen csak civil ruhában szerepelt a televízióban, nem mint piarista szerzetes.

nyolc osztályos általános iskola, és utána a négy év gimnázium. Mert amikor mi kezdtük a gimnázium első osztályát, akkor én 10 éves voltam, és 18 évesen kerültem ki a nyolcadik osztályból. Ma pedig 14 évesen, a kamaszkor közepén kerülnek a nyolcadik osztály után a gyerekek a középiskolába. A régi rendszerben a teljes kamaszkort ugyanabban az iskolában töltötte a serdülő gyermek, a tanárok tudták, milyen volt az elsőben, és hogyan alakult később. A tantestület tagjai végigkísérték a kamaszodni kezdődő gyermeket egészen az ifjúkorig, nemcsak az oktatás, hanem a nevelés terén is, márpedig a régi iskolák éppen az utóbbit, a nevelést tartották elsőrendűen fontosnak, főként a bentlakásos iskolák. Most viszont pont a kamaszkor közepén kerül a gyerek egy új iskolába.

JI: És ott a tantestület egy szemtelen gyerekkel találkozik…

KS: És nem is tudja, hogy milyen is ez a gyermek tulajdonképpen. Nem beszélve arról a másik szempontról, hogy a régi középiskolában a nyolc év alatt micsoda közösségek és micsoda barátságok alakulhattak ki közöttünk, kamaszok között. Mi, konviktusi társak, szinte testvérnek tekintettük egymást. Olyan életre szóló kapcsolatok alakulhattak ki, mint amilyenek négy év alatt nem tudnak kialakulni. A piaristák mindent megtesznek annak érdekében, hogy ezt a hiányosságot másképpen pótolják, például a gyakori közös kirándulásokkal, nyári túrákkal. Különösen a fiatalabb tanárok. A piaristák mostani rendfőnöke, Jelenits[504], nemcsak jó irodalmár, hanem egy kitűnő ember. Sose felejtem el, hogy szilveszter napján, amikor más fiatalok bulizni mentek, ő ezeket a gyerekeket: harmadikosokat, negyedikeseket, ezen a napon vitte el kirándulásra. Egy zimankós, hóeséses napon, ide a budai hegyekbe. Teljesen „kidögölve" jöttek haza. Eszükbe sem jutott, hogy még bulizni kellene. „Jelkó" volt a beceneve, Jelkónak hívták a diákok. Hát, hogy a Jelkó mit csinált velük, pontosan nem tudom, de még napok múlva is büszkén emlegették, hogy meg tudták csinálni ezt a kemény túrát. Szóval ott ilyen közösségi fejlesztés folyt: kerékpártúrák, csónaktúrák folyókon, vitorlázás a Balatonon (a vitorlásokat részben maguk építették). A tanárok együtt mentek a gyerekekkel... A gyerekek itt forrtak össze közösségé, a tanár itt mutatkozott meg mint *ember*. Mi is ezt éltük meg annak idején a cserkészetben. – Most jut eszembe: Gyurival történt egy februári kiránduláson, már nem tudom, merre voltak, csak azt tudom, hogy valahol egy megáradt kis patakon kellett átmenniük. Egy fűzfaág átnyúlt a vízen, azon húzódzkodtak át. Gyuri alatt leszakadt az ág, ő pedig belehuppant a havas vízbe, hátizsákostól, nyakig. Kiderült, a tanárnak volt tartalék bakancsa … bevitték egy kocsmába, addig dideregve el tudott menni, akkor ott átöltöztette a saját maga által vitt tartalék-ruhadarabokba. Gyuri még náthás se lett. Így edződtek a gyerekek. Így érnek férfivá. Ebből a szempontból az állami iskolákban, szerintem, komoly probléma a pedagóguspálya elnőiesedése. Nem működik a férfivá nevelés. És a koedukációs osztályokban sem igazán sikerül ez a férfivá nevelés. Ezért sem bántam, hogy ide csak fiúk jártak, de ugyanakkor a lánygimnáziumban tánciskolát rendeztek közösen. Azt hiszem, a férfivá nevelésnek megvannak a sajátos követelményei, azt egy koedukációs osztályban nehezebb megtenni.

[504] *Jelenits István* (Berettyóújfalu, 1932 –) Széchenyi-díjas piarista szerzetes, teológus, író, magyar és hittan szakos tanár.

JI: Említette, hogy a vallásos nevelésnek lényeges része a családon kívül zajlott. Hittanóra, templomba járás. Mi zajlott mindebből a családban?

KS: Közösen jártunk misére, rendszeresen volt ima reggel, este és az asztalnál is elmondtunk egy fohászt. Nem csináltunk semmi különlegeset, csak amit általában a keresztény családokban tesznek. Inkább az az érzésem, hogy az az egész nagycsaládi légkör, beleértve a nagyszülőket, a benne tapasztalt jóság; a durvaság, a trágár beszéd teljes hiánya és hasonlók, azt hiszem, ezek sokat jelentettek. Ami a hittantanítást illeti, azt az iskolában kapták és a gimnáziumban, és mivel egyházi gimnáziumba jártak, magasabb szinten kapták, mint a legtöbb kortársuk, akik állami iskolába és esetleg csak templomi hittanra jártak.

A gimnáziumi tantárgyakhoz ugyanazokat a tankönyveket használták természetesen, mint bármelyik más állami iskolában, de ha a tanított témának hitbeli vonatkozása is volt, megkapták a megfelelő értelmes magyarázatot. Ami például sajnos a Knézits utcai, apácák által vezetett lánygimnáziumban, a Patrona Hungariae-ban, ahol több rendből szedték össze a tanárokat, nem működött ilyen jól. Legalábbis az ott tanuló lányomon keresztül ezt tapasztaltam. Ő tinédzser korában lázadozó, fiús természetű volt, nehezére esett csupán egyszerűen tekintély alapján elfogadni dolgokat, például amit az egyik hittanár mondott. Ez a hittanár panaszkodott is egyszer Erzsire: „Hát egy katolikus leány hogy kérdezhet ilyet?" Hát persze hogy kérdez az ember. Erzsi pedig különösen ilyen „kérdezős" volt. Egyszer mentem haza, egy ajtófélfának támaszkodva találtam, akkor is dohogott valami miatt, és akkor elbeszélgettünk a problémájáról. Akkor mondta nekem: „Édesapa, miért nem mondta nekünk ezt így a tanár?" Szóval a gyerekek néha így együtt: otthon és az iskolában, egymást kiegészítve kapták ezeket a hatásokat.

Az én generációm idejében még az volt általános, hogy az ember kapott hitoktatást az iskolában. Hogy ez mennyit jelentett számára, attól is függhetett, hogy hány osztályt végzett, járt-e rendszeresen templomba, misére vagy istentiszteletre, ahol a prédikációkban kapott valamennyi hitbeli ismeretet is stb. Ha csak néhány osztályt végzett, akkor könnyen előfordult, hogy a hitbeli ismeretei is megrekedtek gyermeki szinten. Ennek veszélye manapság még nagyobb, hiszen már régen megszűnt a kötelező hitoktatás. Ha vallási ismereteket csak kisgyermek korában szerez valaki, viszont a világi tudományokban tovább halad, akkor a kettő között könnyen diszkrepancia, konfliktus támad, és könnyen elveszti a hitét, hiszen gyerekes, naiv dolognak vélheti. Legalább azt el kellene érni, hogy a fiatal belássa, a hit nem értelmetlen, nem észszerűtlen. Fontos lenne, hogy az ember hite értelmileg is meg legyen alapozva, ne csak érzelmen alapuljon.

Hát aztán most, amikor a vallásosság különösen is egyéni vállalás kérdése, valakiben felmerül-e, hogy miért vagyok a világon, és hogy vajon, ha „megáll a motor", akkor ezzel mindennek vége? Nekem volt egy jelentős ifjúkori emlékem. Ezt elmondtam a gyerekeimnek: Kabdebó Zoli esete, aki öngyilkos lett.

Amint korábban már említettem, Bánffyhunyadon, ahol gyermekkorunkat éltük, volt egy kis baráti körünk, úgy hatéves korunktól. Érdekes, valahogy úgy alakult, hogy volt köztünk egy hívő baptista prédikátor fia, aztán volt egy református csizmadiának a fia, volt egy gazdag ügyvéd fia és voltam én. Az ügyvéd ötödik gyereke

volt Kabdebó Zoli. Bár kis korkülönbség volt e baráti kör tagjai között, de egyszerre kerültünk gimnáziumba. A hívő prédikátor fia, Major Laci[505] (hét testvér között ő volt a legkisebb) az unitárius gimnáziumba került, Ilosvay Géza[506] a reformátusba, én a katolikusba, Kabdebó Zoli pedig román gimnáziumba, mert hát ugye, a karrier. De a vakációkat együtt töltöttük. Többször vitatkoztunk is. Édesapjának volt egy hatalmas könyvtára a dolgozószobájában, és tele volt az akkori kor nem éppen hívő filozófusainak a könyveivel, Nietzsche, Schopenhauer stb. Zoli ezeket a könyveket falta; és ahová ő járt, a román gimnáziumban fakultatív hitoktatás volt: vagy elment, vagy nem. A szülei is válófélben voltak, később el is váltak, szóval rendezetlen volt a családi helyzetük. Elég az hozzá, én már másodéves egyetemi hallgató voltam, amikor őt elsőre felvették orvosira, és már orvostanhallgató volt Kolozsváron, amikor egy szép nap kiment a házsongárdi temetőbe, majd kifelé jövet, bement a temető melletti „búfelejtőbe", ivott két deci bort, kijött a kocsmából, és egy akácfa mellett pisztollyal főbe lőtte magát. Meghalt. (Utólag rekonstruálták az eseménysort, amit azután az édesanyja mesélt el nekem.)

Hátrahagyott édesanyjának egy búcsúlevelet, és a búcsúlevélben ez állt: „Meggyőződtem arról, hogy nincs Isten, nincs lélek, nincs túlvilág. Akkor pedig miért érdemes élni?" Elköszönt a levélben az édesanyjától, és főbe lőtte magát. Bevallom, én is akkor kezdtem el gondolkodni erről a kérdésről, igaza volt-e Zolinak vagy nem volt igaza. Mert azért élni, hogy nyolc órát aludjak, nyolc órát dolgozzak, nyolc órát szórakozzak, és közben különböző nehéz, küzdelmes helyzeteket átéljek, hogy végül a kukacok megegyék az embert, érdemes? Hát szóval, én is akkor kezdtem el olvasni ilyen dolgokat, és talán a más oldalról szerzett ismeretem, meg hát Isten kegyelme – mert a hit kegyelem kérdése is – segített abban, hogy belássam, a hit és az élet nem értelmetlen.[507]

A könyveim között a szépirodalmiak mellett akadnak történelmi, jogi, szociológiai művek, de megtalálhatók köztük a felnőtteknek szóló teológiai tárgyú és hittel kapcsolatos könyvek is, a gyerekek ezt is látták, látták, hogy én ezzel is foglalkozom, nem csak a világi tudományok érdekelnek. És ilyen témák néha szóba kerültek az asztalnál, beszélgetésnél stb. Nem zártuk ki ezeket a kérdéseket a beszédtémákból, és látták, hogy a baráti köröm is ilyen volt. Voltak közöttük nagyon képzett papok, majd lesz róla szó. A gyerekek gyakran fültanúi voltak a velük folytatott diskurzusoknak. Az otthoni légkör tehát ilyen szempontból is jól kiegészítette a piarista iskola szellemiségét.

A másik pedig a magyarság kérdése. Számomra ez meghatározó és kiemelkedően fontos volt. Kisebbségi sorban nőttem fel, rokonaim Erdélyben voltak és részben még vannak (a testvéreim meghaltak, egy él már csak Kolozsvárt), mégis, a 60-as évektől kezdve ezt a tudatot és szemléletet is fokozottan igyekeztem átplántálni a gyermekeimbe. Ezt segítette, hogy akkortól könnyebbé vált a hazautazás, az erdélyi

---

[505] *Major László* orvos lett, sok éven át belgyógyász főorvos volt Bánffyhunyadon, 1983 körül ment nyugdíjba.

[506] *Ilosvay Géza* (1918–1949) később szintén orvosdoktor lett.

[507] Kabdebó Zoltán öngyilkossága 1942. február 19-én történt. A történtekről a korabeli kolozsvári újságok beszámoltak.

rokonok és barátok meglátogatása. A gyermekeim megtapasztalhatták, milyen jelentősége van az ember életében a vallási és népközösséghez tartozásnak, és milyen fontos ennek a tudatnak a megőrzése, akár nehéz körülmények között is. Ezt is igyekeztem nekik átadni, nem annyira szavakkal, hanem inkább az életvitellel; és nagy boldogságom, hogy úgy látom, ez a felelősségérzet mindegyikben megvan ma is, amikor már saját egyéni útjaikat járva képviselik ezeket az értékeket.

JI: Mi volt jellemző még a családi életükre? Közös programokra jutott-e idő, energia? Mennyire volt a házuk nyitva mások előtt, jöttek-e barátok, volt-e társasági élet? Említette, hogy egy időben nem is akarta kompromittálni a barátait, ezért volt egy bizonyos visszahúzódás. Ez miként alakult az idők folyamán?

KS: Olyan típusú társasági életre, mint ami a háború előtti időket jellemezte, nem volt lehetőség, nem csak óvatossági, hanem anyagi okokból. Ugyanakkor a nagy rokonságból is gyakran jöttek látogatók, és voltak barátaink, akik azért évente többször eljöttek és akikhez mi is elmentünk, egy-kettőt említettem is. Pap barátaink közül is többen megfordultak nálunk. Úgy vettem észre, a gyerekeknek is mindig élményt jelentettek a velük való találkozás. Természetesen, amikor már nagyobbak lettek, akkor néha részt vettek az ilyen beszélgetésekben, de kisebb korukban is szívesen ültek csendben, figyeltek és hallgatták a felnőttek társalgását.

Azt el kell mondanom, hogy a házunk és az udvarunk egyébként szinte mindig tele volt gyerekekkel. Nemcsak a saját gyerekeinkre gondolok, hanem az ő barátaikra. Elég nagy házunk volt, egy zárt udvarral, és egy, az udvarra néző, széles és elég hosszú fedett folyosóval, ami szinte vonzotta a gyerekeket. Mondták is, hogy a Kölcsey utcában könnyű megtalálni, melyik a mi házunk, mert csak figyelni kell, hogy honnan jön a gyermekzsivaj. Hozzánk sok gyerek járt, hiszen mindegyiknek voltak osztálytársai, barátai stb.

Ami a kirándulásokat illeti, nekem ritkábban jutott erre időm, ez inkább a feleségemre, és főként Mária nővérre maradt, aki gyakran vitte őket vasárnaponként kirándulni, például a Törökbálint melletti Csíki-hegyekbe, vagy Budaörsre, vagy Makkos-Máriára, a Kamaraerdőbe stb.

A hatvanas évek elejétől kezdve minden évben volt közös nyaralásunk. Először Szörényi László, parádi plébános barátom teremtette meg ennek a lehetőségét. Később az Új Ember jóvoltából évenként volt lehetőségünk gondtalan családi nyaralásokra. Így minden évben együtt töltöttünk tíz nyári napot, főként a Balaton mellett.

Ha azt nézzük, milyen családi hatások érték a gyermekeinket, meg kell még említenem: nagy előny, hogy a feleségem alapképzettsége óvónő. (És bár az óvónőképző után Kolozsvárt szociális gondozói képzettséget is szerzett, végül úgy alakult az életünk, hogy – egy egészen rövid időtől eltekintve – szociális pályán nem dolgozott.) Amikor 1944 őszén Erdélyből átjöttünk, hamarosan megszületett második gyermekünk, azután sorban jöttek a többiek. Feleségemnek nagyon sokáig nem volt módja óvónőként dolgozni, addig otthon, a saját gyermekei között, a „saját óvodájában” kamatoztatta szakmai tudását. Feleségem az erős asszonyok közé tartozik (nem termetre, hanem belső és lelki tulajdonságaira értem), nagyszerű feleség és anya. Most is ő a család központja. A gyerekek ragaszkodnak hozzá, és ahogy látom,

a menyek is szeretik. És egymás között most is megvan az a nagy közösség. Évente többször is összejövünk, karácsonykor is legalább harmincan vagyunk együtt.

JI: A gyerekek már mind máshol laknak, önállóan?

KS: Egy fiam lakik már csak velünk a nagy házban két gyerekkel, a házban kialakítottak egy háromszobás lakást. A budafoki házban rajtuk kívül már csak mi maradtunk hárman (Mária nővért számítom hozzánk). De szerencsére elég nagy ahhoz a ház, hogyha vidékről vagy Budapest más részeiből jönnek a többiek, mind elférünk, sőt több személynek szállást is tudunk adni. Erre jó a nagy ház, alkalmat ad a nagy családi összejövetelekre.

*

Most szeretnék áttérni egy teljesen más témára: szeretnék áttekintést nyújtani az akkor kialakult *egyházpolitikai helyzetről*, amely aztán hosszú ideig meghatározta egyrészt az egyház belső életének az alakulását, másrészt az egyház és az állam viszonyát.

Már említettem volt, hogy jóval az 56-os események előtt, Mindszenty letartóztatásával, majd különösen a békepapi mozgalom megalapításával megindult az állam részéről az egyháznak mint szervezetnek a szétzilálása, mert Rákosiék az egyházban látták az utolsó olyan szervezetet, amelyik a hívőkre gyakorolt befolyásával gátolja politikai célkitűzéseiknek megvalósítását. Ez a folyamat, mint említettem, hamarabb megkezdődött a protestáns egyházaknál, hiszen Ravasz László[508] református és Ordass Lajos[509] evangélikusok püspök leváltása tulajdonképpen ugyanezt a célt szolgálta: olyan új embereknek a beemelését az egyház vezetésébe, akik – szépen szólva – „rugalmasabban" alkalmazkodtak a kormány kívánságaihoz. Mint köztudomású, Czapik Gyula egri érsek, akiről már szintén szót ejtettem, volt az utolsó olyan katolikus egyházi vezető, aki a behódolás vagy merev szembenállás helyett *modus vivendit* keresett az állammal. A történelmi korfordulót tudomásul vette, de egyidejűleg az egyház belső autonómiáját, önkormányzatát is igényelte. Ő ügyes egyházpolitikus volt, aki azonban csak akkor került olyan pozícióba, hogy a tárgyalások során saját elgondolásai alapján járhatott el, amikor már sok minden elveszett: az iskolákat államosították, a szerzetesrendeket feloszlatták, az egyház mélyponton volt. Na most, Czapiknak szerepe volt például a nyolc katolikus gimná-

---

[508] *Ravasz László* (Bánffyhunyad, 1882 – Leányfalu, 1975) református lelkész, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig. Az MTA tagja 1925-től 1949-ig. A Felsőház tagjaként (1927–44) az első- és második zsidótörvényt megszavazta, de fellépett a harmadik zsidótörvény ellen, tiltakozott deportálások ellen, támogatta az embermentést, a Sztehlo Gábor-féle és a zsidó származású lelkipásztor, Éliás József irányította református Jó Pásztor Misszió munkáját. 1948. április 30-án, Rákosi nyomására, minden magasabb tisztségéről lemondott és visszavonult a közélettől. 1953-ban lelkészként is nyugdíjba vonult, és Leányfalura költözött, ahol elzártságban töltötte életének hátralévő éveit.

[509] *Ordass Lajos* (Torzsa, 1901 – Budapest, 1978): evangélikus lelkész. 1945-től a Bányai Egyházkerület püspöke. 1947-től a Lutheránus Világszövetség alelnöke. 1948-ban határozottan kiállt az egyházi iskolák államosítása ellen. Koholt vádakkal letartóztatták, és két év fegyházra, továbbá öt év hivatalvesztésre ítélték. 1950-ben szabadult. 1956-ban rehabilitálták. 1958-ban ismét elmozdították a hivatalából. Ettől kezdve haláláig visszavonultan élt Budapesten. 33 éves püspökségéből mindössze 5 évet tölthetett tényleges egyházi szolgálatban.

zium visszaállításban, a Solidaritas Háziipari Szövetkezet megalakulásában, és bizonyára tett volna további lépéseket is, de sajnos az 56 tavaszán bekövetkezett tragikus halála lehetetlenné tette ezt.

És ugyan Grősz érsek májusban kiszabadult a házi őrizetből, amikor a belpolitikai mozgás is megindult, de a forradalmat megelőző erjedési időszakban semmi jelentős lépést nem tett. Az 56-os események, többek között Mindszenty kiszabadulása pedig az egyházpolitikában is cezúrát jelentettek. Mindszentynek az amerikai követségre menetele után egy hiátus keletkezett. Ennek a megoldását szolgálta az, hogy Endrey Mihály egri segédpüspököt, aki az Actio Catholica igazgatója volt, Grősz különleges pápai felhatalmazása alapján kinevezte esztergomi speciális delegátussá. Ilyen címen rábízta az Esztergomi Főegyházmegye vezetését. Endrey Czapik nyomdokain kívánt haladni, és a realitásokkal számolva, de az egyház függetlenségét őrizve próbálta intézni az ügyeket. Nem ő volt a felelős vezető, hiszen Grősz érsek rangban felette állt, de egyrészt a budapesti tartózkodása, másrészt Esztergomnak, mint főegyházmegyének a helyzete, harmadrészt pedig személyi adottságai mégis különleges szerepet biztosítottak számára. Róma és a magyar egyház, illetve a magyar állam között az egyik leginkább vitatott kérdés akkor is a békepapok kérdése volt.

Az úgynevezett katolikus papok békemozgalma kapcsolódott a világi békemozgalomhoz, annak egyik alosztálya volt, azon keresztül pedig a Béke Világtanácshoz kötődött, amelyet tudvalevőleg a Szovjetunió hozott létre, tehát szervezeti tagozódás és kapcsolódás révén szovjet érdekeket szolgált világszerte. Vagyis valójában nem a béke megóvása volt a szervezet fő célja, s egy ilyen szervezetbe kapcsolódtak bele a magyar békepapok.

A három kiközösített békepapnak a kiközösítés alóli feloldását Endrey el tudta érni, azzal a feltétellel, hogy az illetők nem fognak a jövőben politikai szerepet vállalni és játszani.

A békepapi mozgalom kérdését pedig egy olyan kompromisszummal próbálta megoldani a püspöki kar – és ezt is Endrey kezdeményezte –, hogy immár a püspöki kar hozzon létre egy új „békeszervezetet", az Opus Pacist, amelyet tehát nem „kívülről" hoztak részre, és amely a püspöki kar felügyelete alatt valóban a béke szolgálatát végzi és képviseli az egyháznak a béketörekvéseit. Ebbe az új szervezetbe, az Opus Pacisba bekapcsolódtak olyan papok is, akik eddig távol tartották magukat a békemozgalomtól, éppen a korábban említett okok miatt, de bekapcsolódhattak olyanok is, akiket a püspöki kar olyannak ítélt a régi békemozgalomból, hogy nem kompromittálták magukat annyira, hogy ne vehetnének részt benne. Tehát ez volt az elképzelés az Opus Pacis-szal kapcsolatban. Ez azonban rövid ideig működött ilyen szellemi alapon.

Közben állami részről is történtek bizonyos változások. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy az állam – egy időre – megszüntette az *Állami Egyházügyi Hivatal* önállóságát, és beolvasztotta a Művelődésügyi Minisztériumba, annak egyik osztályává tette. Úgyhogy egy darabig volt egy ilyen időszak, 1957 elejétől kezdve, amikor az állam miniszteri hatáskörbe utalta az egyházi ügyeket. A jogszabályokban

is jelentkeztek érdekes dolgok, kettő máig érvényben van. Egyik a fakultatív hitoktatással kapcsolatos jogszabály, amely a korábbi rendelethez képest korrektebb, tényleg bizonyos jogszabályi biztosítékokat nyújt azok számára, akik beíratják hittanra a gyerekeket: tiltja az erőszakos beíratást, de ugyanakkor tiltja a hitoktatásra való beiratkozás megakadályozását is. Ez akkor egy előremutató lépés volt.

JI: Akkoriban ezt hogyan szabályozták?

KS: Korábban nem volt ilyen törvényi garancia hittanbeíratásokkal kapcsolatban. A pontos helyét, számát nem tudom most pontosan megadni, de 1957-ben jelent meg egy minisztertanácsi rendelet, amely ezt szabályozta.[510] És ez egyébként ma is érvényben van. Sőt, egy nagyon érdekes büntetőjogi garanciát is kapott az új büntetőtörvénykönyvben, mert a büntetőtörvénykönyvnek van egy kényszerítésről szóló paragrafusa, amely kimondja, hogyha valaki valakit törvényellenesen valaminek a megtételére vagy valamitől való tartózkodásra kényszerít, az három évig terjedő elzárással büntethető.[511] Mikor megjelent ez az új büntetőtörvénykönyv, erről szerettem volna írni a katolikus sajtóban, hogy felhívjam a papságnak és a híveknek a figyelmét erre. Tudniillik az is kényszerítés, ha az iskolaigazgató azt mondja: kérem, ne írassa be a gyerekét, mert azzal esetleg elvágja a gyermek továbbtanulási lehetőségét, mert nem fogják fölvenni gimnáziumba, mert hittanra járt, ez már maga is kényszerítés. Sajnos erre nem került sor, mert annak idején Mihelics, az Új Ember főszerkesztője, azt mondta nekem, majd ha meglesz az első ilyen bírói ítélet, akkor írunk róla. Kicsit furcsa volt ez a főszerkesztői hozzáállás: akkor már az öncenzúra így is érvényesült. Egyszerűen nem lehetett publicitást adni azoknak a jogszabályoknak, amelyek a hívek vagy az egyház javát szolgálhattak volna. Pedig ezzel kapta meg annak idején a szankciót ez az említett fakultatív hitoktatási rendelet.

A másik még mindig érvényben lévő rendelkezés az 1957. évi 22-es törvényerejű rendelet, amely szabályozza az *egyházi kinevezésekhez* való állami hozzájárulás kérdését. Ez egy tipikusan olyan rendelet, amely – véleményem szerint – alkotmányba ütközik. Ha megvizsgálnák az alkotmánynak az állam és az egyház szétválásáról szóló deklarációját, valamint a lelkiismereti és vallásszabadsághoz biztosított pozitív rendelkezéseit, akkor nyilvánvaló, hogy ez a rendelet ellentétben áll ezekkel, mert ha az állam ily módon beleavatkozik az egyház életébe, ez a beavatkozás maga dokumentálja, hogy gyakorlatilag egyáltalán nincsen szó az egyház szétválasztásáról. Még korábban sem, amikor összefonódás volt az állam és az egyház között, amikor érvényben volt a kegyurasági rendszer, akkor sem voltak ilyen szigorú rendelkezések. Az 1957. évi 22-es törvényerejű rendelet szerint nemcsak a püspöki kinevezésekhez, de a püspök helynökének, irodaigazgatójának, nagyvárosok plébánosainak, a hittudományi akadémiák, illetve szemináriumok tanárainak kinevezéséhez, kanonokok kinevezéséhez, tehát ezekhez mind állami hozzájárulás

[510] A 21/1957. (III. 24.) sz. kormányrendelet mondta ki: „A törvény szigorával kell fellépni mindazokkal szemben, akik erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni törekszenek."

[511] A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény különös része XII. fejezetének III. címében foglalt 174. § szerint: „Aki mást erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűrjön, és ezzel jelentős érdeksérelmet okoz, amennyiben más bűncselekmény nem valósul meg, bűntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

szükséges. Ráadásul a gyakorlatban azután ez nem csupán azt jelentette, hogy az állam negatív kifogásokat jelentett be, vagyis, hogy kinek a kinevezéséhez nem járul hozzá, hanem pozitív igényekkel is fellépett, hogy kikkel töltsék be ezeket a helyeket. De ebben a kezdeti időben, 1957-ben, még úgy látszott, hogy valóban a rendezés felé történnek lépések, de később az úgynevezett konszolidáció keményebb szakaszában, amikor magának a szocialista rend kereteinek helyreállítása volt a cél, a Kádár-kormányzat első éveiben, egészen a 60-as évekig, az állam törekvése a „*restitutio in integrum*" volt, vagyis mindent visszaállítani a korábbi állapotba.

Korábban három pap országgyűlési képviselő volt: Beresztóczy, Horváth Richárd[512], Máté János. Amint említettem, a szentszéki kiközösítés feloldásának az volt a feltétele, hogy a továbbiakban nem vállalnak politikai szerepet. Úgy tudom, hogy Máté János engedelmeskedett, kilépett a békemozgalomból, és valahová egy kis plébániára helyezték; nem tudom, hogy él-e még, én őt személyesen nem ismertem.[513] Azonban a Beresztóczy és a Horváth Richárd továbbra is vállalt aktív politikai szerepet, így ipso facto bekövetkezett újra a kiközösítés állapota, tudniillik a szentszéki fölmentésnek volt egy olyan klauzulája, miszerint ha ismét képviselői szerepet vállalnak, akkor újra kiközösítés alá esnek. És ebben a helyzetben az állam akkor azt követelte Endrey Mihálytól, hogy Beresztóczy Miklóst újra nevezze ki érseki helytartóvá, azaz az ő helyettesévé, vagyis hogy újra azt a szerepet tölthesse be, mint az 56-os események előtt. Természetesen ő ezt nem volt hajlandó megtenni. Emiatt akkor nagyon erős konfliktus támadt közte és az Állami Egyházügyi Hivatal között. És akkor ő elkövetett egy taktikai hibát – ezt most szúrom közbe; később sokszor beszélgettem vele erről a kérdésről –, úgy értékelte, hogy neki olyan pozitív szerepe volt ezekben az időkben (hiszen a Caritas-akció megszervezése őt nemzetközileg is ismertté tette), hogy ha ő lemondással fenyegetőzik, akkor az állam eláll bizonyos követelésektől, melyeket ő nem tudott és nem akart volna megtenni. És ezért akkor egy olyan értelmű levelet írt, hogy ő inkább lemond, semmint hogy Beresztóczyt kinevezze érseki helytartónak. Arra számított, hogy ennek hatására az Állami Egyházügyi Hivatal majd visszakozik. Azonban nem ez történt, az ÁEH a lemondást elfogadta, őt ténylegesen lemondottnak tekintették, és egy intézkedéssel Vámosmikolára internálták, egy békepap-plébános helyére. Gyakorlatilag házi őrizetbe tették. El kellett hagynia Budapestet. Róma, gondolom, ismerte ezt a körülményt, és ő Rómának nem is nyújtotta be a lemondását, Róma felé nem jelentette, hogy nem vállalja, úgyhogy az „Annuario pontificio"-ban – ez a Vatikánnak, a

[512] *Horváth* Ri*chárd* (Felsőszászberek, 1906 – Budapest, 1980) ciszterci szerzetes, majd az Esztergomi Főegyházmegyébe inkardinálva. 1950-ben alapítója volt a békepapi mozgalomnak, 1957–1971 között exkommunikáció alatt. Papi funkcióit felfüggesztése idején is gyakorolta. 1958-1980-ig országgyűlési képviselő, 1963-tól haláláig az Elnöki Tanács tagja. (Kálmán Péter Peregrin)

[513] *Máté János* (1911–1990) váci egyházmegyés pap, a Veszprémi Főegyházmegye szolgálatában 1951–1957 között. 1951–1956 között általános helynök. 1957-től kiközösítés alatt, majd ismét a Váci Egyházmegyében templomigazgató a kecskeméti Szent Erzsébet templomnál 1958-tól. 1953–1962 között országgyűlési képviselő. (Úgy tűnik, K. S. fenti kijelentése, miszerint Máté visszavonult a politikától, csak nagyon rövid időszakra vonatkozott.) A papi békemozgalomban kifejtett tevékenységéért 1970-ban a Munka érdemrend ezüst fokozata kormánykitüntetést, 1975-ben a Magyar Népköztársaság Zászlórendje III. fokozatát kapta. (Kálmán Péter Peregrin)

Szentszéknek évkönyve, amely egyebek mellett ismerteti az egyház szervezetét, felsorolja püspökeit, kik, hol, milyen funkcióban vannak stb. – végig úgy szerepelt, hogy „impeditus", tehát hogy akadályozva van. Vagyis egyházjogilag Róma őt tekintette Esztergom vezetőjének, aki azonban éppen akadályozva van funkciója betöltésében.

Ezek a szigorítások azután tovább folytatódtak, például Badalik Bertalan[514] vonatkozásában, akinek a nevét már említettem a Mindszentyvel 1947-ben folytatott tárgyalásainkkal kapcsolatban. Őt közben, 1949-ben kinevezték veszprémi püspökké. Ő egy igen komoly, tudós és tehetséges ember volt. Őt például azért mozdíttatta el az állam, mert nem volt hajlandó egy általa kiszemelt békepapot kinevezni irodaigazgatójának, tehát megtenni a püspökség adminisztratív vezetőjének. Ez az eset példa arra, hogy az említett 1957-es XXII. törvénycikk oda fordult, hogy az állam erre a rendeletre hivatkozva nem csupán kifogást emelt bizonyos személyek ellen, hanem egyenesen arra törekedett, és többször sikeresen, hogy mindenüvé bekerüljenek az általa kiválasztott emberek, akik gyakorlatilag a püspökök ellenőrei lettek, gátolták azt, hogy a püspökök a Codex Iuris Canoniciben megalapított jogkörüket szabadon gyakorolhassák. Idővel gyakorlattá vált, hogy ennek a törvényerejű rendeletnek alapján az állam nemcsak a kinevezéshez, de a felmentéshez is megkívánta a hozzájárulását. Tehát a püspök nem is bocsáthatja el azokat. Innen van az, hogy a püspökök az 1964-es megállapodás után is sorra megörökölték a régi helynököket meg irodaigazgatókat, mert ezek stabilan ülnek a helyükön: az állam nem adja meg a hozzájárulást a fölmentésükhöz, és így püspökök nem választhatják meg a közvetlen munkatársaikat. Ez az állapot a mai napig is fennáll.

Ebben az időszakban indult újra az Új Ember is. De azért itt is történt lényegbevágó változás, mert bencés Pénzes Balduin, aki addig felelős szerkesztő volt, mint főszerkesztő maradhatott ugyan a lapnál, de a felelős szerkesztő Saád Béla lett, egy világi ember. Saád tehetséges ember volt, közgazdász, újságíró is, nagyon szociális érzékű, ezt is szeretném hangsúlyozni, de hát az állam, úgy látszik, olyan embernek tekintette, akivel a katolikus sajtóba való befolyását jobban tudja érvényesíteni.

JI: Erre a várakozásra ő mivel adott alapot? Vagy miért hitték ezt?

KS: Erről azt gondolom, hogy az államnak megvoltak a maga eszközei, a lekáderezésre, hogy finoman mondjam. Erről eszembe jut: 1957-ben még voltak közös szerkesztőségi és kiadóhivatali értekezletek, és a lap újraindulása után egynéhány hónappal, egy ilyen értekezleten valahogy az 56-os eseményekre terelődött a szó, s ekkor Saád tett egy olyan kijelentést, hogy számára a november 4-én megszólaló ágyúdörgés megnyugtató, szinte örömteli hang volt. Ezen azért akkor sokan elcsodálkoztunk. Lehet, hogy bizonyos helyeken elvárták tőle, hogy ily módon tegyen lojalitási nyilatkozatot, de talán más formában is megtehette volna, ez a megfogalmazás egy kissé meglepő volt.

[514] *Badalik Bertalan* (Hódmezővásárhely, 1890 – Budapest, 1965) 1908-ben lépett be a domonkos rendbe, 1914-ben szentelték pappá Grazban. A magyar domonkos rendtartomány tartományfőnöke 1938–1946 között. Veszprémi püspökké XII. Piusz pápa 1949. június 10-én nevezte ki. Az 1956-os forradalom miatti politikai megtorlások egyik utolsó lépéseként, 1957. augusztus 15-én mozdították el a Veszprémi Főegyházmegye éléről, és Hejcére internálták. (Kálmán Péter Peregrin)

JI: Ő ott dolgozott korábban is?

KS: Ott, hogyne, talán már említettem is a nevét az Új Ember kapcsán, ő volt a kiadóhivatal vezetője, de akkor a felelős kiadó még Mihalovics volt, aki a Mindszenty-per kapcsán aztán disszidált. Saád akkor felelős kiadó volt egy darabig Pénzes mellett, így azonban, 1957-től egyszemélyes vezetés alakult ki: tehát az 1956 után ismét elinduló lapnak a felelős kiadója és a felelős szerkesztője is Saád lett. És a Vigilia felelős kiadója is ő lett. Ő azután megszüntette azt a gyakorlatot, ami még a Czapik életében volt, hogy az olyan kényes témáról szóló cikkeket, amelyekből az előzetes állami cenzúra valamit ki kívánt hagyatni vagy éppen bele kívánt valamit íratni – „musz-cikkek"-nek hívták az ilyen írásokat – és az Új Ember ezeket egy darabig mindig kurzív szedéssel, *egy* bizonyos helyen közölte, így az olvasók lassan már tudták, hogy milyen írások ezek. Ők nevezték el ezeket „musz-cikkek"-nek, tehát muszáj-cikknek, de aztán a későbbiekben persze erre rájöttek az állami szervek, és ezért aztán meg is kellett szüntetni ezt a fajta külön tördelést.

Ugyanakkor az egyházi cenzúra, amit Endrey végzett egy darabig Czapik megbízásából, és ami miatt korábban Czapik jött föl gyakran Egerből Budapestre tárgyalni, abbamaradt. Ezt a gyakorlatot Saád megszüntette, és saját maga vállalta a cikkek tartalma ügyében a döntést, és Grősznek, aki nem volt egy politikus alkat, és kerülte az ilyesmit, neki jól is jött ez. Ha mondjuk, valahol kritika tárgyává tettek egy cikket, akkor ő azt mondta vagy mondhatta, hogy nem is tudott arról előre, mert az Új Ember az ő közreműködése nélkül jelenik meg. Ez ilyen formában egy kicsit hipokrita kifogás, mert megkövetelhette volna a korábbi gyakorlatot, de ő erről lemondott, és ezzel a stábnak a nyakába varrta a cikkekért való felelősséget, és ugyanakkor négyszemközt lehetett dezavuálni a lapot, hogy az Új Ember nem a püspöki kar lapja… Gyakorlatilag, hiszen nem szólnak bele… És a Saádnak pedig éppen az egyház és a saját érdekében is ragaszkodnia kellett volna ahhoz, hogy ne kerüljön ilyen látszatba, ilyen helyzetbe. Az biztos, hogy tudatosan nem akart rosszat, de azért tehetett volna ellene, kivédhette volna ezt a taktikázást, de ez nem történt meg.

JI: Ő tulajdonképpen akkor úgy volt az állam embere, hogy azért alapjában hű maradt a lapnak az irányvonalához…

KS: Természetesen.

JI: Nem egyfajta, a békepapokhoz hasonló szerepet vitt?

KS: Nem. Az Új Ember egy darabig szorosan együttműködött Endreyvel, mindaddig, amíg őt el nem távolították. Mielőtt Endrey eltávolítása megtörtént, akkor már valami konfliktust lehetett érezni Saád és Endrey között, és úgy látszik, az állami szervek ebből a konfliktusból arra gondolhattak, hogy Saád azért önállóan, egyházi ellenőrzés híján, hajlandóbb lesz elfogadni egy bizonyos szintű állami irányítást. És kétségtelen, hogy az évek folyamán el is mosódott lassanként a különbség az Új Ember és a békemozgalom lapja (kezdetben a *Kereszt*, majd annak egyházi betiltást követően a helyette megindult *Katolikus Szó*) között. Régen fel lehetett még ismerni a különbségeket a Katolikus Szó és az Új Ember között, de hát ma már nem nagyon lehet észrevenni, hogy különbség lenne köztük.

Sőt, Saádnak még voltak kifejezetten pozitív törekvései is. Például a lengyelekkel kapcsolatban.

Közbevetőleg említem: Köztudomású, hogy Lengyelországban is létezik az ún. Pax-mozgalom, de az ott nem papokból áll, hanem világi katolikus emberekből, olyanokból, akik részt vettek annak idején a lengyelországi fegyveres harcokban, még a németek ellen. Belőlük alakult annak idején ez a lengyel Pax-mozgalom. De még Wyszyński[515] sem – aki reálpolitikus volt, de az egyház autonómiájához ragaszkodott, és ezért aztán börtönbe is került, majd Gomulka[516] alatt szabadult ki, öt év után –, még ő sem fogadta el ezeket a „paxosokat" partnerül. Mert ez kifejezetten az államnak egy, a katolikus közvélemény befolyásolására alakított mozgalma volt, mint nálunk a békepapi mozgalom. De Lengyelországban voltak és vannak ugyanakkor más egyházhű mozgalmak is, talán hallott például a Znak-mozgalomról. A Znak[517] egy katolikus politikai mozgalom volt, amely azonban teljes egységben dolgozott a lengyel egyházi hierarchiával. A parlamentben most is van néhány képviselőjük. A Znaknak is voltak és még ma is vannak lapjaik: a varsói havilap, a Więź, a krakkói „Tygodnik Powszechny" hetilap.) Saád annak idején meghívta őket, és voltak is az Új Ember szerkesztőségében. Tehát, hangsúlyozom, olyan szerkesztőket hívott meg, akik a püspöki karral együtt dolgoztak. Később azonban ezt letiltották, és egészen a mai napig tulajdonképpen nincs kapcsolata az Új Embernek a lengyel katolikus élet ezen szárnyával. 1984-ben négyen felvettük velük a kapcsolatot privátim, egy bizonyos személyes meghíváson keresztül, tehát saját nevünkben.[518] De hivatalosan csak a Pax mozgalommal szabad a kapcsolatot tartani.

Ebben az időben kapott szerepet Várkonyi Imre[519] Máté János helyett, aki, mint említettem, [átmenetileg?] visszalépett, engedelmeskedve a pápai monitumnak[520], és nem vállalt politikai szerepet. Ekkoriban kapcsolódott be a békemozgalomba Várkonyi Imre, ekkor kezdett felfelé ívelni a karrierje. Grősz halála után először teológiatanár volt Szegeden, majd Endrey eltávolítása után kinevezték az AC,

---

[515] *Stefan Wyszyński* (1901–1981) lengyel bíboros. 1953–56 között ítélet nélkül fogva tartották. Részt vett a II. Vatikáni Zsinaton. Közeli munkatársa volt az 1960-as, 70-es években Karol Wojtyla krakkói érsek, a későbbi II. János Pál pápa. 1980–81-ben Wyszyński közvetített a Szolidaritás szakszervezet és az akkori hatóságok között. Boldoggá avatási eljárása 1989-ben indult meg.

[516] *Władysław Gomułka* (1905–1982) lengyel kommunista vezető, pártfőtitkár.

[517] *Znak*: lengyel katolikus világiak társadalmi mozgalma 1956 után. (A znak lengyel szó jelentése magyarul: jel.)

[518] Az 1984-es lengyelországi Keresztény Kultúra Hetére öten kaptak meghívást: Guthy Andor, a Szent István Társulat elnöke, Szesztay András, református szociológus, akinek a felesége lengyel, és rokoni kapcsolatai vannak a lengyel katolikus értelmiségi sajtóban szereplő emberekhez, Gaizler Gyula, orvos, teológus, bioetikus, Lukács László piarista, a Vigília főszerkesztője és Keresztes Sándor. Végül négyen utaztak ki, Lukács László itthon maradt. Ez alkalommal eredményes megbeszélést folytattak Franciszek Macharski krakkói bíboros érsekkel. Az ő tanácsára készítettek később egy részletes memorandumot az erdélyi magyar problémáról, amit azután Somorjai Ádám bencés közvetítésével eljuttattak Rómába Etchegaray bíborosnak, a Iustitia et Pax pápai bizottság elnökének.

[519] *Várkonyi Imre* (Budapest, 1916 – Budapest, 1983) káptalani helynök, kalocsai egyházmegyés pap. 1941-ben szentelték pappá, 1953-tól a szegedi szeminárium rektora, 1958-tól az Actio Catholica igazgatója, 1961–1964 között Kalocsán káptalani helynök, 1963–1983-ig országgyűlési képviselő, a békepapi mozgalom prominens személyisége. (Kálmán P. Peregrin)

[520] *Monitum*: intés, figyelmeztetés.

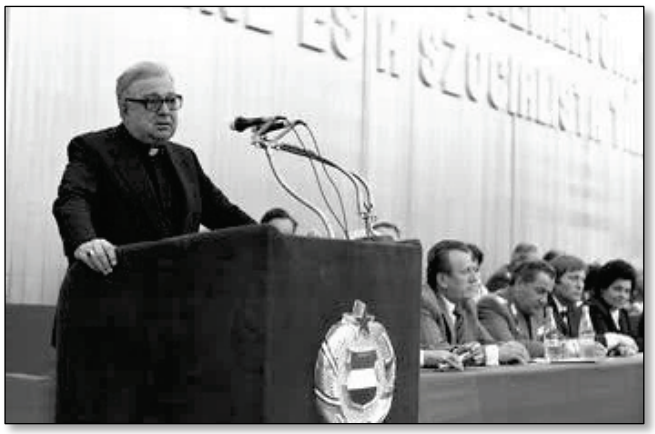

Várkonyi Imre egy választási gyűlésen

vagyis az Actio Catholica igazgatójává. (Közben néhány hónapig Balogh István[521] volt az AC ügyvezetője, megbízott igazgatói címmel, de aztán végül Várkonyi lett az igazgató, és az is maradt egészen a haláláig.) Később országgyűlési képviselő is lett. Miután Grősz meghalt, Várkonyi Imrét választotta meg a kalocsai káptalan helynökké. Így hát egy darabig tagja lett helynökként, egyházmegyei kormányzóként a püspöki karnak is. Ekkoriban nevezték ki Szántay Istvánt[522], egy világi embert, a miskolci görögkatolikus exarchátus vezetőjének[523] a fiát az Actio Catholica főtitkárává.

A katolikus sajtót illetőleg még ebbe a korba, a konszolidáció korába tartozik, hogy 1963-ban meghalt Sík Sándor, és így megüresedett a Vigilia főszerkesztői helye, és akkor Mihelics Videt nevezték ki új főszerkesztőnek. Ebben az időszakban történt az is, hogy Rónay Györgyöt viszont eltávolították az Új Embertől és a Vigiliától is, ő akkor egy darabig állás nélkül volt, és azt hiszem, saját írásai nem, inkább fordításai a jelentek meg a Nagyvilágban, az irodalmi folyóiratban.

Ebben a korszakban[524] zajlott le egy szomorú esemény, nevezetesen az, hogy a Hittudományi Akadémia, illetve a Központi Szeminárium közel 60 növendékét eltávolították azon a címen, hogy szembeszegültek a püspökeikkel, és nem voltak hajlandók elmenni egy békepapi gyűlésre. Tizenvalahányan maradtak az egész Hittudományi Akadémián, a többi kispapnak meg kellett szakítania a tanulmányait. Egy részüket később aztán fölszentelték különböző clandestine[525] meg nem clandestine módon, de ez egy nagy vérveszteség volt a magyar egyház életében.

JI: Emögött mi állt? Külső befolyás vagy pedig az Akadémián belül…

---

[521] *Balogh István* (Stájerlak, 1894 – Budapest, 1974) pap, képviselő. 1933-tól plébános Szegeden. 1944. szept. 23-tól a Kisgazdapárt egyik vezetőségi tagja, majd decembertől a debreceni ideiglenes nemzetgyűlés tagja, 1947. május végéig: a miniszterelnökség államtitkára. 1945–49: országgyűlési képviselő. 1947 júniusában kilép a Kisgazdapártból, majd másokkal együtt megalakítja a Független Magyar Demokrata Pártot, melynek színeiben képviselői helyet szerez. 1949 tavaszán pártja maradványával csatlakozik a Magyar Függetlenségi Népfronthoz (később: Hazafias Népfront), melynek 1954-ig elnökségi tagja. 1949–1951-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja. 1950-től egyik fő szervezője a papi békemozgalomnak.

[522] *Szántay István* (Budapest, 1924 – Budapest 1984) világi emberként az Actio Catholica főtitkára.

[523] *Szántay-Szémán István* (Abaújszántó, 1880 – Miskolc, 1960) görögkatolikus prelátus, általános helynök.

[524] 1958-59-ben történt a „kispaplázadás", amikor két részletben 70-nél több teológust távolítottak el a Központi Szemináriumból. Erről részletesebben: Lásd: Székely Tibor: „Kispaplázadás", 1957–1961. http://mek.oszk.hu/09500/09579/09579.pdf

[525] *Clandestine*: titokban történő.

KS: Nem, ez állami befolyás volt. Ezt Endrey püspök úr nekem később elmesélte. Ez még abban az időben történt, amikor ő még Budapesten volt. Ő akkor, amikor kitört ez a konfliktus, lement a Grőszhöz Kalocsára, és próbálta egy erélyes fellépésre késztetni a püspöki kart, hogy gátolja meg ezt a folyamatot.

Úgy érzem, közbevetőleg el kell mondanom egy talán furcsának tűnő, de tanulságos esetet: Egyszer elmentünk Endreyhez, kettesben a vidékről feljött Takács Józseffel, tarokkpartit akartunk rögtönözni, mert tudtuk, hogy ő is kedveli a tarokkot. De amikor meghallotta, hogy most miért jöttünk, elkomorult az arca, és azt mondta: Én többet nem tarokkozom. Hát miért? – kérdeztük. És akkor megtudtuk: Grőszszel kapcsolatos a dolog. (Köztudomású, hogy a Grősz is nagyon szeret tarokkozni, ami nem bűn önmagában, én is szeretem, bevallom.) Szóval Endrey elmondta, hogy amikor leutazott Kalocsára a Központi Szeminárium ügyében, Grőszék éppen egy tarokkpartin ültek együtt. És folytatta Endrey: „Képzeljétek el, úgy kellett elmondanom a problémát, hogy Grősz föl sem állt az asztaltól, csak annyit mondott, hogy ez egy elintézett ügy, itt nincs mit tenni. És akkor én elhatároztam, ha valakinél ilyen szenvedéllyé tud válni egy ilyen ártatlan kártyajáték, hogy egy partit nem képes félbeszakítani egy komoly beszélgetés folytatása érdekében, akkor én ilyen csapdába nem kívánok esni, ezért elhatároztam, hogy többet nem veszek tarokk-kártyát a kezembe." Ez egy kicsit anekdotának is hangzik, de így, ilyen körülmények között tudtam meg a kispaplázadás ügyét.

Meg kell még említenem, ebben az időszakban halt meg Grősz, és akkor a magyar egyház vezetése Hamvas[526] szegedi püspök kezébe került, mert akkor már nem volt érsek sem Esztergomban, sem Kalocsán, sem Egerben, tehát akkor a Hamvas lett a püspöki kar vezetője, noha még élt Shvoy püspök. Shvoyt illette volna meg ez a tiszt, ő volt a rangidős püspök, mivel azonban ő persona non grata volt az állam előtt, ezért a püspöki kar Hamvas püspököt választotta elnökévé. Azt nem állítom, hogy ő az állam embere volt, de olyan volt, akit az állam nagyon jó partnernek tekintett. És ekkor történt az a szerencsétlen dolog, hogy egy kézben egyesült a püspöki kar vezetése és a papi békemozgalom vezetése. Tudniillik amikor a papi békemozgalmat létrehozták és konszolidálták Grősz letartóztatása után, de még 56 előtt, akkor a Czapik idejében el tudta az állam érni, hogy a püspöki kar egy „megfigyelőt" küldjön ehhez a mozgalomhoz. Ezt ki tudták kényszeríteni a püspökökből, hogy ezzel azt a látszatot keltsék, mintha a püspökök áldásukat adták volna a mozgalomra. És akkor a Hamvast bízta meg Czapik ezzel a feladattal, de Czapik maga távol tartotta magát a mozgalomtól. És most, amikor Hamvas a püspöki kar elnöke lett, akkor neki le kellett volna mondania erről „megfigyelői" státusról, és valaki mást kellett volna delegálnia erre a szerepre, hogy ő distancírozza magát. Ezt azonban Hamvas nem tette meg. És

Hamvas Endre

[526] *Hamvas Endre* (Piszke, 1890 – Kalocsa, 1970) 1940-től budapesti érseki helynök, 1944-től csanádi megyéspüspök, 1951–56: az Esztergomi Főegyházmegye apostoli adminisztrátora, 1964–68: kalocsai érsek. Részt vett a papi békemozgalomban. 1961-től a Magyar Püspöki Kar elnöke.

így akkor tulajdonképpen egy kvázi perszonálunió jött létre, és így hát [kívülről nézve az a látszat támadt, hogy] legalizálódott a békemozgalom.

JI: A békemozgalomnak ki volt a vezetője?

KS: A békemozgalom vezetője ez a három kiközösített pap volt, Beresztóczyék. Tehát egy igen furcsa helyzet állt elő, ami óriási zűrzavart okozott az egyházban, aminek aztán később kihatása volt többek között az úgynevezett Bulányi-ügyre[527] és a bázisközösségek ügyére…

Brezanóczy Pál

Ebben az időben lett Brezanóczy Pál[528] az egri érseki káptalan vezetője. Czapik idejében Brezanóczy volt az ún. kassai részek helynöke. Korábban ugyanis Eger látta el a felvidéki magyar területek egy részét, és annak volt egy külön helynöke, ez volt Brezanóczy. Czapik halála után (tehát még az 56-os események előtt) az lett volna természetes, hogy Endrey Mihályt, a segédpüspököt választják meg helynökké. Ezt azonban az állam mindenképpen meg akarta gátolni, és fizikailag is meggátolta. Endrey ugyanis nem tudott eljutni Egerbe, a káptalan ülésére, Pestről. Valamilyen titokzatos okból vagy titokzatos módon nem tudott kocsihoz jutni itt Pesten, amivel időben le tudott volna érni Egerbe, és ezért vonattal indult, és nem tudom, talán lekéste a csatlakozást, de tény az, hogy nem jutott le időben az egri káptalan ülésére. De egyébként is, utólag azt mesélték, hogy a helynökválasztás úgy zajlott le, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal akkori megbízottja, Miklós Imre, aki akkor még nem volt a mostani magas elnöki pozíciójában, állítólag ott ült az érseki palotában, és amikor a káptalan valakit megválasztott, azonnal kikérték Miklós véleményét, vajon az illető megkapná-e az állami hozzájárulást, de Miklós többeket is megvétózott ilyen módon. Csak Brezanóczy Pál jöhetett szóba. Így lett akkor Brezanóczy Pál érseki káptalani helynök és apostoli kormányzó. És ebben az időben, amikor a Hamvas lett a püspöki kar elnöke, Brezanóczy lett a püspöki kar titkára. Így tehát tulajdonképpen két olyan ember kezébe került a püspöki kar irányítása, akik nagyon jól kollaboráltak az állami hatalommal.

JI: Brezanóczy sem volt kifejezetten békepap….

KS: De, ő az volt.

---

[527] *Bulányi György* (Budapest, 1919 – Budapest, 2010) magyar–német szakos piarista tanár, a Bokor katolikus bázisközösségek vezetője. 1945-ben kezdte meg a „Bokor” nevű kisközösségek szervezését, felkészülve arra, hogy a kommunisták teljes hatalomra kerülése után az egyház a „föld alá”, illegalitásba fog szorulni. Az ötvenes években két ízben is börtönbe zárták.

[528] *Brezanóczy Pál* (Aknaszlatina, 1912 – Eger, 1972) egri megyéspüspök. 1935-ben szentelték pappá a Kassai Egyházmegye szolgálatára. 1942-től irodaigazgató, 1946-ban a Kassai Egyházmegye magyarországi részének általános helynöke, 1951-ben ugyanezen minőségben a Rozsnyói Egyházmegye magyar részének irányítója. Czapik Gyula érsek halála után káptalani helynök, 1959-ben XXIII. János pápa az Egri Főegyházmegye és a csatolt részek apostoli kormányzójává nevezte ki, 1964-ben püspökké szentelték, 1969. január 10-től egri érsek volt. (Kálmán P. Peregrin)

Ilyen volt tehát az egyházpolitikai helyzet ebben az időben. Én, aki az Új Embernél dolgoztam, nem voltam olyan pozícióban, hogy a fáktól ne láthassam az erdőt, viszont lehetőségem volt ezeket a folyamatokat a maguk fejlődésében végig figyelemmel kísérni.

Ha szabad, visszatérnék a *saját ügyeimhez*, amely kapcsolódik a későbbi tevékenységemhez. Említettem volt, hogy 1959. december 31-én szűnt meg a rendőri felügyeletem. 1961 elején az Új Embernél fölkeresett egy barátom, Forrai Tibor[529] ügyvéd, aki Kolozsvárt iskolatársam és cserkésztársam is volt, kb. négy évvel volt idősebb nálam. Fölkeresett egy kicsit izgatottan, és mondja, örvendek, hogy itt találllak, mert képzeld el, kitől jövök. Hát kitől jössz? – kérdem. Nonn Gyurkától. Nonn György, amint már részben említettem, ismert szereplője volt a 45 utáni éveknek, és ha nem is éppen a legelső vonalban, de jelentős személyisége volt a kommunista pártnak. Ő volt a MADISZ[530] első vezetője; sőt, először Rákosi Mátyás személyi titkára volt egy ideig, és országgyűlési képviselő, mindjárt elejétől a kommunista pártban, azután miniszterhelyettes, s 1953-ban [*helyesen*: 1956-ban] legfőbb ügyész[531] volt. Központi bizottsági tag is volt, a Politikai Bizottságban nem volt benne. Egyetemi társunk volt Kolozsvárt. Forrai Tibornak, azt hiszem, évfolyamtársa is volt, vagy kettőnk között járhatott. Mindenesetre már ott és akkor is ismert volt mint kommunista; párttag volt már egyetemista korában, még a bécsi döntés előtt, ezt mind tudtuk róla, és hát innen ered a kapcsolatunk, és említettem a találkozásunkat a Margit körúti fegyházban 1944 decemberében. Azt is említettem, hogy 1953-ban próbáltam hozzá fordulni, eredménytelenül, a Luttorral kialakult konfliktusom miatt, mielőtt rendőri felügyelet alá helyeztek. Forrai Tibor most azzal jött, hogy Gyurka megkérte őt, hozzon össze bennünket.

Nonn György

JI: A képviselői mandátumtól való megfosztás óta addig nem találkoztak, nem voltak kapcsolatban egymással?

KS: Nem. És akkor a Forrai azzal jött, hogy a Gyurka megkérte, hozzon bennünket össze. Ez pedig úgy történt, Tibor így mesélte, hogy ő egyszer, amikor átment a Vörösmarty téren, és ott megpillantotta a Kossuth Kiadót – akkor még ott volt a Kossuth Kiadó központja –, hirtelen az jutott eszébe, már régen találkozott a Gyurkával, ezért fölment a kiadóba, és mindjárt sikerült találkoznia vele. És ekkor vetette fel Nonn, hogy talán találkozhatnánk hármasban is. Így aztán, ennyi idő után,

[529] *Forrai Tibor* (Kolozsvár, 1917 – 2009?), jogász, diplomata, minisztériumi tisztviselő. Az 1940-es években a kolozsvári Hivatásszervezet értelmiségi tagozatának titkára.

[530] *MADISZ: Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség*. A párton kívüli 15–24 éves ifjúságot tömörítő tömegszervezet; több, különböző irányzatú ifjúsági mozgalmat összefogó ernyőszervezet. A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére és javaslatára Szegeden 1944. december 31-én alakult meg. Bár kezdetben, hivatalosan, pártok feletti szervezetként indult, de hamarosan kommunista irányítás alá került.

[531] Helyesen: Nonn György 1956. február 8-ától megválasztott legfőbb ügyészként ő felügyelte a politikai elítéltek rehabilitációjának és a börtönökből való kiengedésének folyamatát. 1956. nov. 16-án felmentették e hivatalából. (1952 és 1956 között népművelési miniszter-helyettes volt.)

több mint 15 év múltával, létrejött egy ilyen hármas találkozó, ami azzal kezdődött, hogy érdeklődött a hogylétem iránt, mi van velem stb. Elmondtam, hogy mi van velem, és hát mondja, hogy milyen régen találkoztunk. Hát, mondtam, Gyurka, igen, valóban régen találkoztunk. Elmondtam neki, hogy egyszer, miniszterhelyettes korában akartam vele találkozni. És elmondtam neki a sztorit, mire a szemét kicsit lesütve mondta, hát igen, követtünk el sok szamárságot.

Azután feltettem neki egy kérdést, mert tisztázni akartam minden esetleges félreértést, mert ő még valamikor 1945–47 között találkozott egyszer Vida Istvánnal, és Vida Pista utána azt kérdezte tőlem, mondd: Miért mondta a Nonn, hogy vigyázzatok a Keresztessel, mert az egy karrierista. Ezért most megkérdeztem Nonnt, miért gondolta ezt rólam. Mondtam neki: Most már látod, 1960-ban vagyunk, és magad is meggyőződhetsz arról, hogy mindennel vagyok vádolható, de karrierista nem vagyok. Most már mondd meg nekem, de őszintén, miért mondtad ezt Vida Istvánnak. Erre nem emlékezett. Márpedig biztos, hogy Pista ezt nem az ujjából szopta. Mondtam neki: Ne haragudj, ha egyszer újrakezdjük a párbeszédet, akkor miért maradjon bennem egy ilyen tüske, jobb, ha ezt tisztázzuk. – Az igazság az, hogy mint sokan mások, én is tudtam róla már Kolozsvárt, hogy ő marxista, én pedig már akkor elindultam a keresztényszociális mozgalmak irányába, már akkor kezdtem el foglalkozni ezekkel a kérdésekkel. Így bizonyos szempontból ellenfelek voltunk. De úgy, ahogy a kisebbségi sorban szokásos: ellenfelek, nem ellenségek. Akkor kialakult egy nagyon érdekes beszélgetés. Ő felajánlotta, ha valamiben segíteni tud, szívesen megteszi. Én erre elmondtam neki többek között azt, hogy szerettem volna egy kiegészítő szigorlatot letenni, hátha esetleg jogászként tudnék elhelyezkedni, hogy ebből a háttérbe szorított helyzetből kivergődjek.

JI: Államtudományi doktorátusa volt…

KS: Igen, és jogból is megvolt az egyik kiegészítő szigorlatom, és kellett volna még egy szigorlatot letennem ahhoz, hogy utriusque[532] legyek. Elmondtam: érdeklődtem a lehetőségekről az ELTE jogi karán, de az egyetem ajánlást kér, és azt kérték, ha már nincs pártszervezeti és szakszervezeti ajánlásom, akkor hozzak az Egyházügyi Hivataltól. Viszont az Állami Egyházügyi Hivatal nem volt hajlandó ajánlani.

JI: Tehát ezt már korábban megpróbálta?

KS: Előzetesen már kétszer próbáltam.

JI: Még a rendőri felügyelet alatt, 1957 után?

KS: Igen. Sőt, egyszer már megpróbáltam 1956 előtt is, csak hát elutasították.

Nonn erre azt mondja, gondold meg, ha akarod, én elintézem neked, hogy megkapd. Ezt magától ajánlotta föl.

[532] *Doctor utriusque iuris*: erdeti jelenetése szerint *mindkét jog doktora* (a cím viselője a római jogból és az egyházjogból doktorált), később a két jog a jog- és államtudományt is jelentette.

Akkor majdnem három órát beszélgettünk hármasban, hát ugye, hosszú időt kellett áthidalnunk. Búcsúzkodás közben Forrai Tibor megjegyezte: Látjátok, milyen érdekes ez a véletlen, hogy én följöttem ide hozzád Gyurka, és te mondtad, hogy szívesen találkoznál Sanyival, és láthatjátok, milyen micsoda izgalmas beszélgetés kerekedett ki ebből a találkozásból. Forrai Tibor nagyon élvezte ezt a teljesen nyílt magyar marxista-keresztény dialógust. És az is érdekes, ahogy Nonn reagált Tibor szavaira, mert ő meg azt mondta: Na látod Tibor, te azt mondtad, micsoda véletlen ez. Sanyi azt mondhatja, hogy gondviselésszerű, én pedig azt mondom, hogy szükségszerű. Érdekes meghatározás volt ez az ő részéről. Ez 1960-ban vagy 61-ben történt, és én azóta többször találkoztam vele, és az első beszélgetésünktől kezdve mindig teljes nyíltsággal tártam föl minden gondolatomat, álláspontomat, teljesen megbízva abban, hogy ugyanolyan szellemben beszélgetünk, mint Kolozsvárt, és hogy ő nem valami felderítés céljából végzi ezt. Tehát folytattam vele a párbeszédet, és talán valóban gondviselésszerűnek mondom ezt, mert az, hogy ez létrejött, ez engem belsőleg felszabadított. Ezt meg is mondtam egyébként neki, hogy ezért hálás vagyok, hogy annyi év után találkozhattam egy olyan marxistával, akivel úgy folytathatok párbeszédet, hogy nem kihallgatót, nem spiclit kell benne látnom. És a későbbiek folyamán ez igen érdekes konzekvenciákkal járt, lélektanilag számomra sokat jelentett.

Csizmadia Andor

Néhány hónappal ez után az első találkozó után, megkérdeztem Csizmadia Andort[533], aki a Pécsi Tudományegyetem jogi karán tanított, vajon nem próbálhatnám meg náluk, hogy letegyem ezt a különbözeti vizsgát, mert kaptam egy olyan ígéretet, hogy most talán megkapom hozzá az ajánlást… Erre az is késztetett, hogy közben a sógornőm Pécsre ment férjhez, ott volt bánya-mérnök a férje, tehát így nem jelentene gondot számomra az időnkénti ott-tartózkodás. Csizmadia Bandi utánaérdeklődött Pécsett, s aztán beszámolt az eredményről: Annyi idő eltelt már, hogy a kiegészítő szigorlat letételére már nincsen mód. De arra lenne lehetőség, hogy levelező vagy esti tanfolyam keretében letegyem a különbözeti vizsgákat. Szóval, felmentenek a lehallgatási idő alól, elismerik az eddigi tanulmányaimat, viszont mindenből le kellene vizsgáznom a római jog és a jogtörténet kivételével. Mindenből újra kellene

[533] *Csizmadia Andor* (Győr, 1910 – Budapest, 1985) jog-, igazgatás- és művelődéstörténész, akadémiai, főiskolai és egyetemi tanár, tanszékvezető, dékán, az állam- és jogtudományok doktora. – Középiskolai tanulmányait a győri bencés gimnáziumban végezte. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte, 1933-ban Szegeden szerzett jogi doktorátust, ezután a győri közigazgatásban dolgozott és számos tanulmányt jelentetett meg. 1941 és 1944 között Kolozsvárt teljesített közigazgatási szolgálatot. 1944-ben Nagybánya polgármestere. 1945-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium szociális osztályán dolgozott, 1946-tól osztályvezetőként. Magántanári pályáját 1944-ben kezdte a Műegyetemen, később tanított az egri jogakadémián és a közgazdasági karon is. 1949-től 1958-ig az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, Beér János tanszékén oktatott, majd 1980-ig Pécsett a jogtörténeti tanszéket vezette. 1964 és 1968 között az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja is volt. – 1956-tól volt az Állami Egyházügyi Hivatal jogi szakértője. Pályafutása során mintegy 270 szakmai tanulmányt és könyvet írt.

vizsgáznom, és ha ennek eleget tudok tenni, akkor kapok egy friss keletű jogi diplomát. Gondoltam, belevágok.

Akkor megkerestem a Gyurkát. És ez alkalommal egy érdekes telefonbeszélgetés fültanúja lettem. Amint említettem, Nonn a Kossuth Könyvkiadó igazgatóhelyettese volt akkor még. Szólt a titkárnőjének, hogy hívja fel Csalát. Erre felfigyeltem, mert tudtam, hogy Csala[534] a Katolikus Főosztálynak a vezetője az Egyházügyi Hivatalnál, és pontosan ő volt az, aki engem korábban visszautasított. És még hozzátette, hogy K-vonalon hívja. Hát, akkor tudtam meg, hogy ilyen egyáltalán létezik. Utána egy telefonszerelőtől kérdeztem, hogy mit jelent ez a K-vonal. Akkor mondta, hogy nagyfejűnek kell lennie annak, akinek K-vonala van[535]. A titkárnő bekapcsolta Csalát, és akkor jelenlétemben zajlott le a beszélgetés, amiből persze csak azt hallottam, amit Nonn mondott. Ebből következtethettem arra, amit Csala mondhatott. Már a rendőri felügyeletem kapcsán említettem, hogy az ÁEH útján indult el ellenem ez a bizonyos Luttor-féle bosszú-akció. Hát ott, minden jel szerint, sok mindent tudtak rólam, és úgy tűnt, Csala elmondhatta a telefonban az egész nacionálémat, hogy ki vagyok, mi vagyok, mert Nonn többször mondta: Tudom. Tudom! Nonn még egy darabig hallgatta, hallgatta, aztán egyszer csak dühös lett, és azt mondta: Hát figyelj ide! Nekem nem mondhatsz róla olyat, amit én ne tudnék, érted?! S azt mondta végül: Figyelj ide, holnap beadja a kérvényt, és megkapja! Vedd tudomásul, hogy én ezt kívánom, megértetted?! És dühösen levágta a kagylót. Én ijedten néztem, hogy mi van. Nonn pedig mondta: Írd meg a kérvényt, vidd be, három nap múlva meg fogod kapni aláírva, hogy javasolnak.

Amikor bementem az ÁEH-hoz, még a Szalay utcában voltak, a minisztérium épületében, és ahogy megyek oda föl, a folyosón összefutok Völgyesi Mátyással[536], aki jelenleg főosztályvezető az Állami Egyházügyi Hivatalban, ő a harmadik ember rangban. Budafokról ismertem őt. (Amikor ott aljegyző voltam, ő adóhivatali kistisztviselő volt Budafokon. Azt tudtam, hogy hogy később az ÁEH-hoz került, mert Endrey püspök úr hivatali szobájában egyszer véletlenül összetalálkoztunk, s akkor mondta, hogy most ő az ÁEH pénzügyi osztályának a vezetője.) Elég az hozzá, hogy véletlenül a folyosón éppen jön, és mondja nekem: Doktor úr, mi van magával? Elnöki ülést tartottak maga miatt. – Tény az, hogy három nap múlva valóban megkaptam a javaslatot az egyetemi kérvényemre. Akkor aztán nekifogtam, és kétévi igen intenzív tanulással – az Új Embernél végzett munkám mellett –, minden szórakozásról lemondva, két év alatt eleget tettem ezeknek a vizsgáknak, és végül is cum

[534] *Csala László* (Cegléd, 1900 – Budapest, 1978) kőműves, majd építőipari technikus, 1919-től a Szociáldemokrata Párt tagja. 1947-ben átigazolt a Kommunista Pártba. 1947-től 1967-ig országgyűlési képviselő, 1951-től az ÁEH munkatársa, 1961–63 között az ÁEH Katolikus Főosztályának a vezetője.

[535] *K-vonal*: A szocializmus éveiben a magas rangú pártfunkcionáriusoknak és kormányzati vezetőknek külön zárt telefonrendszer állt rendelkezésére, ez volt a K-vonal. (K: közigazgatási)

[536] *dr. Völgyesi Mátyás* (Budapest, 1926 –?) 1945–1953 között a budafoki városházán, illetve (1950-től) a Budapest XXII. kerületi tanácsnál előadó volt. 1954–89 között különböző magas beosztásokat töltött be az Állami Egyházügyi Hivatalban. (1967-ben a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán doktorált, 1980-ban elvégezte a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Főiskoláját.)

laude-val szereztem friss keletű jogi diplomát Pécsett. Igen hálás vagyok a feleségemnek, hogy támogatott ebben.

Nagyon hasznos volt ez a két évnyi tanulás, mert amit addig ismertem a marxizmusból, a marxista közgazdaságtanból vagy a filozófia történetéből a régi egyetemi tanulmányaim alapján, azok nagyrészt kritikai megállapítások voltak, és ezek az ismereteim a vizsgához édeskevesek voltak. Most ugye kénytelen voltam átrágni magam a dialektikus és történelmi materializmus tananyagán, ami egy 800 oldalas könyv volt, egy szovjet könyvnek a fordítása. Át kellett vennem a marxista közgazdaságtant is. Felnőtt fejjel nem volt könnyű, de érdekes volt… Akkor jutottam többek között két megállapításra: Az egyik az, hogy sokkal nehezebb materialistának lenni, mint hívőnek; nagyobb hit kell ahhoz, hogy elfogadjam a materializmust, mint az istenhitet. Ezt állítom, mert mind a kettőhöz hit kell, de az ateizmus nagyobb hitet követel, mint a teremtő Isten létének az elfogadása. Ez volt az egyik. A másik pedig az, hogy a marxizmust tulajdonképpen „keresztény eretnekségként" is föl lehet fogni – ezt most úgy idézőjelben mondom –, és nem véletlenül Európában született meg. Ezt a véleményemet később marxistáknak is elmondtam, ha ilyenekkel beszélgettem. Mert nyilvánvaló, hogy Marxban először egyfajta etikai, erkölcsi fölháborodás érlelődött meg az akkori, korai klasszikus kapitalista kizsákmányolás miatt, amely valóban a minden jóban dúskáló kevesek és a nyomorgó tömegek társadalmát hozta létre. Ez lett a teljes liberalizmus következménye, amely az állam be nem avatkozását hirdette, a *laisser faire et laisser passer*[537] elvét érvényesítette. Az ennek nyomán kialakult helyzet: a gyerekmunka, a női munka, a 16 órás munkanapok, az emberi méltóság megsértése fölháborodást váltott ki sok emberben. Nyilván Marx esetében is, és ez a fölháborodás kellett ahhoz, hogy elkezdje kutatni ennek az okát és keresse a megoldást. De ha valakiben nincs ilyen fölháborodás, az elfogadja ezt természetes állapotnak, mint Indiában a kasztrendszert vagy más nyomorúságot. Ez pedig még akkor is áll, ha az egyház a történelme folyamán beilleszkedett akár a feudalizmusba, akár a kapitalista társadalomba, és akkor is, ha az egyháziak sokáig nem váltak harcosává ennek a kérdésnek. De maga ez az erkölcsi felháborodás csak keresztény miliőben születhetik meg, mert a kizsákmányolás és az általa kiváltott nyomor ütközik azokkal az erkölcsi, etikai értékekkel, amelyeket a kereszténység hordoz a tanaiban. Hasonlóan ahhoz, ahogy a liberalizmus szabadságeszménye is, amelyet Voltaire-től Montesquieu-n át Rousseau-ig a liberálisok hirdettek, végső soron szintén evangéliumi ihletésű. Függetlenül attól, hogy az egyház maga nem állt be ebbe a vonalba harcosan, és sokszor kompromittálta magát, mégis az idea onnan jött. Ez az, ami akkor bennem teljesen világossá vált. És ez volt az alapja annak a bizonyos dialógusnak, ami a hatvanas években elindult világszerte. Végső fokon ezek az emberi értékek teremtik meg azokat az eszmei, elvi, ideológiai alapokat, amelyek lehetővé tehetik megint egy új szintézis létrejöttét.

[537] *Laisser faire et laisser passer*: történjék, ami történik, (hadd menjen minden a maga útján), az állam ne avatkozzék be a gazdasági életbe.

Visszatérek tanulmányaim lezárásához, pontosabban a szakdolgozatomhoz. Bihari Ottó[538] volt akkor a soros dékán, és vele megbeszéltem, hogy írnék egy olyan szakdolgozatot, aminek ez lenne a címe és a témája: „A lelkiismereti és vallási szabadság, valamint a felekezeti egyenjogúság a Magyar Népköztársaságban". De mondtam, úgy szeretném megírni, hogy a magyar tételes jog és a dialektikus történelmi materialista jogfilozófia mellett a Codex Iuris Canonici rendelkezéseit és a keresztény társadalombölcselet alapállításait is beledolgoznám. Azt mondta nekem, hogy kérem, ez nagyon érdekes. Tehát így írtam meg, és ebben már próbáltam a koegzisztenciának feltételeit meghatározni, és kimutattam benne bizonyos olyan dolgokat, amiket addig nem nagyon fogalmaztak meg. Ezt onnan is tudom, hogy mielőtt beadtam volna ezt a kis szakdolgozatot, odaadtam három embernek elolvasásra. Csizmadia barátom egy kicsit vakarta a fejét, és mondta: Nem tudom, hogy el fogják-e fogadni, elfogadhatják-e. Nonn Gyurkának is odaadtam, ő azt mondta: „Nem tértél ki a mindszentyzmusra stb." És odaadtam Esty Miklósnak. Abban az időben ő volt az [egyik] „első fecske", akit hosszú, hosszú idő után hivatalosan kiengedtek Rómába, 1962-63-ban, mielőtt megkezdődtek volna a tárgyalások a magyar állam és a Vatikán között. Láttam, hogy meglepődött a tartalma miatt, bátor valaminek tartotta. Végül beadtam. Bihari elfogadta, négyest adott rá. Később aztán érdekes utat járt be ez a dolgozat. Annak idején az Új Embernél meg sem mertem említeni, hogy ilyen dolgozattal foglalkozom. Attól féltem, hogy Saád Béla meg fog rémülni. A rendőri felügyeletem meg egyéb problémáim miatt amúgy is kicsit tehertétel voltam az ottlétemmel.

JI: Fűtőként dolgozott még mindig abban az időben?

KS: Nem, akkor már nem. Akkor már adminisztrátor voltam, előfizetőkkel foglalkoztam, kartonokat kezeltem.

Saád tudta pontosan, hogy az ÁEH-nál hogyan vagyok „beállítva". Most jut eszembe valami, ezt el kell mondanom. Amikor megtörtént az egyetemre való jelentkezésem, a katolikus [sajtó-]ügyekkel egy Telepó nevezetű úr foglalkozott az ÁEH-ban, aki, azt hiszem, a katolikus osztály vezetője volt [539]. Azt tudom, hogy ő volt a párttitkár, időnként megfordult az Új Embernél. És egyszer, azokban a napokban Telepó ismét eljött Saádhoz, és elmesélte neki ezt az jelentkezési ügyemet, s hogy milyen hullámokat vert ez az ÁEH-nál. S minden jel szerint megemlíthette Nonn közbelépését is. És erre Saád is fölfigyelhetett.

Akkoriban ideggyulladás miatt orvosi kezelésre szorultam. Először ínhüvelygyulladásom támadt a korábbi fűtői „karrieremmel" kapcsolatosan, mert egyszerre

---

[538] *Bihari Ottó* (Temesvár, 1921 – Pécs, 1983) jogtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1941 óta kommunista párttag volt. 1950 és 1956 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, majd 1956-tól halálig a Pécsi Tudományegyetemen tanított. 1956-tól tanszékvezető egyetemi docens, 1957-től egyetemi tanár, 1957-1964 között a kar dékánja.

[539] *Telepó Sándor* (Veresegyház, 1929 – ?, 1988) 1954–1955-ben, majd 1957–1968 között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban mint előadó, 1964. március 25-től csoportvezetői minőségben az Elnöki Csoport munkatársa, a nemzetközi ügyek, valamint a katolikus sajtó és kiadványok lektorálási munkájának előadója volt. (Később, a 70-es, 80-as években a Budapesti Közlekedési Vállalat főosztályvezetője volt.)

négy kokszos kannát vittem föl az első emeletre, és hát elég magas volt az emeleti lépcső. Hirtelen jelentkezett a baj, egyik napról a másikra nem tudtam behajlítani az ujjaimat. Aztán valószínűleg ez váltotta ki ideggyulladást. Korábban már elismerően említettem Saád szociális beállítottságát. Saád e betegségre való tekintettel leküldött Hévízre, ahol volt egy tiszti üdülő, belső fürdőlehetőséggel, és egy ottani főorvos vett kezelésbe. Ez alatt az az idő alatt Saád lejött egyszer a feleségével. Meghívtak vacsorára. Közben érdeklődött a Nonn-nal való kapcsolatomról, s kezdett olyanokat mondani, hogy te okos fiú vagy (akkor még fiúnak minősültem!), és mondta, hogy most nagy változás történt az én megítélésemben, és kérdezte, hogy valamikor összehoznám-e esetleg Nonn-nal. Nagyon meglepődtem a kérdésén, és mondtam neki: Nézd, nagyon szívesen, de azért tudd, hogy én meg kívánom őrizni Nonn-nal is és mindenkivel szemben a függetlenségemet, hogy szolgálni tudjak az egyháznak. Tehát, nem szeretnék semmiféle elkötelezettséget…, nem kívánok valami olyan kötelembe kerülni, ahol a függetlenségemet egy kicsit is veszélyeztetném. Ezt ő megértette: megértette a mögöttes célzást.

Később egyszer, amikor véletlenül találkoztam Nonn-nal és a feleségével, mondtam neki, te Gyurka, az hírlik, hogy te leszel az ÁEH elnöke. Én?! – csodálkozik. Mondom, igen. Abból gondolom, hogy Saád megkért, hogy hozzalak titeket össze. Nonn elkezdett hahotázni. Mondta a feleségének: Hallod, micsoda emberek vannak? Na, szóval, ilyen volt. Úgy látszik, Saád hallhatott valamit, ezek ilyen kombinációs pletykák voltak természetesen.

Aztán érdekesen alakult az én későbbi kapcsolatom Nonn-nal. Ezt azért mondom el talán, mert én valóban gondviselésszerűnek tekintem. Amikor megszereztem a jogi doktorátust, viccesen megkérdezte, nem akarok-e ügyész lenni. Mondom, hogy köszönöm szépen, nem akarok ügyész lenni. Valószínűleg tréfából kérdezte, de lehet, hogy nem. Az biztos, hogy még jó ideig voltak különleges, bennfentes kapcsolatai. Ezt nemcsak az egyetemi üggyel kapcsolatban tapasztalhattam meg, hanem máskor is.

Például, amikor a hatvanas évek elején haza akartam menni Kolozsvárra, meglátogatni édesanyámékat, testvéreimet. Akkor még egy hat-nyolcoldalas kérdőívet kellett kitölteni, útlevélkérelmi kérdőívet, és abban volt egy olyan kérdés, hogy büntetett előéletű voltam-e. Én persze beírtam, hogy nem. Ezt a kérdőívet a munkaadónak is láttamoznia kellett. Saád miért, miért nem, félt aláírni. Abba kötött bele először, hogy miért írtam azt, hogy büntetlen előéletű vagyok. Mondtam, nézd Béla: ahhoz nem kell jogásznak lenni, hogy az ember tudja, mit jelent ez a fogalom. Internálva voltam, ez egy közigazgatási eljárás, de nem büntetés. Ha engem bíróság elé állítottak volna, és a bíróság elítél, akkor büntetett előéletű vagyok, de nem is állítottak bíróság elé. Azután a kérdőívnek volt egy olyan kérdése, hogy milyen egyesületeknek voltam tagja: Ott fel kellett sorolnom… Ez sem tetszett nagyon Saádnak. Erre mondtam, hát mi történhet? Legfeljebb nem fogom megkapni. De ha visszautasítják, akkor meg fogom esetleg Nonn Gyurkát kérni, hogy próbáljon segíteni. Végül az útlevelet, pontosabban a kiutazást engedélyező betétlapot megkaptam. De ezzel nem hárult el minden nehézség.

Abban az időben a szocialista országokba utazóknak még nem adtak önálló útlevelet, hanem csak egy betétlapot a személyi igazolványhoz. Volt egy négyoldalas

betétlap, fénykép nélkül, és ez arra jogosított, hogy a kiutazó a betétlapon megnevezett külföldi a helységben tartózkodhat. Az enyém Kolozsvárra szólt, tovább nem lehetett menni. Jelentkezni kellett vele az ottani rendőrségen: a betétlappal *és* a személyi igazolvánnyal, mert hiszen az utóbbi igazolta a személyi azonosságot, abban volt fénykép. Az én személyi igazolványomban viszont szerepelt az egész rendőri felügyeletes múltam. A meghosszabbítások is bele voltak bélyegezve. A testvéreimhez mentem, és bármelyiknél szállok meg, a román rendőrségen be kell jelentenem. Ha végiglapozzák a személyi igazolványt, és nyilván megteszik, hát az elég kompromittáló lesz az én egyszerű testvéreimnek, nem fog rájuk jó fényt vetni. Ezért lementem a budafoki rendőrségre, az igazgatási osztály vezetőjéhez, akit „boldog" REF-es koromból ismertem. Ez a rendőrtiszt – ha jól emlékszem, Pölöskeinek hívták – viszonylag korrekt, jóindulatú ember volt, és elmondtam neki a helyzetet. Kérdeztem, nem lehetne-e arról szó, hogy kicserélik a személyi igazolványomat, mert hiszen már megszűnt a REF-es állapotom. Ne hozzam kellemetlen helyzetbe a testvéreimet. Azt mondta, dehogynem. Tessék beadni egy kérvényt. Megcsináltam. Mondta, hogy ennyi és ennyi idő után jöjjek vissza. Megyek, és ott az ablaknál, ahol meg kellett volna kapnom az új igazolványt, mondják, hogy még nincsen kész, jöjjek pár nap múlva vissza. Néhány nap múlva újra megyek, és még mindig nincs meg, menjek be a Pölöskei elvtárshoz. Bementem a szobájába, és látom rajta, hogy kellemetlen, számára kellemetlen a dolog. Mondja is, hogy doktor úr, ne haragudjon, nem tudjuk kicserélni. Kérdem, miért? Azt mondja, elégedjen meg azzal válasszal, hogy nem csak a mi osztályunk van itt, az igazgatási osztály – nyilván az állambiztonsági osztályra célzott –, hát ezért nem cserélhetjük ki. Erre rettenetesen elkeseredtem, mondtam neki: Alezredes elvtárs, ha én erre az igazolványra ráöntök egy üveg tintát, és azzal jövök be, hogy valamelyik gyerekem öntötte rá, és fizetek 50 forintot, akkor ugye ki kell cserélni a személyi igazolványt? Akkor igen. Hát mondom, belekényszerítenek abba, hogy ilyen trükkel éljek? Azt mondja, doktor úr, én önről föl sem tételezem, hogy ilyet csinálna. Mondom: Azért, mert az ember becsületes, egyenes úton akar eljárni, akkor ilyen helyzetbe kerül. Sajnálom, nem tudok önnek mást mondani, mondja. Tessék megfellebbezni a főkapitányságnál. Megírtam a fellebbezést, de biztos, ami biztos, elmentem Nonn Gyurkához egy másolattal, és elmondtam neki, hogyan jártam. Három nap múlva kaptam a főkapitányságról egy értesítést, menjek el a kerületi kapitányságra, ki fogják cserélni az igazolványomat. És kicserélték.

JI: Nonn hogyan emlékezett meg az 1956 előtti időszakról, amikor legfőbb ügyész[540] volt?

KS: Erről, bevallom, sokat nem kérdeztem. Létezett vele kapcsolatban olyan híresztelés, hogy rokonságban van Rákosival. Tudniillik a feleségét Biró [Bíró?] Verának hívják. Biró Ferenc[541], a volt csepeli vezérigazgató és Rákosi Mátyás testvérek voltak, és az a hír járta, hogy Nonn felesége, Biró Vera Biró Ferencnek a

[540] Nonn 1956 februárjától november 16-ig volt legfőbb ügyész.

[541] *Rákosi* Mátyás édesapja, *Rosenfeld* József, 1903-ban magyarosította Rákosira a nevét. Rákosi Mátyás két fiútestvére, Zoltán és Ferenc egy későbbi eljárás során (1945-ben) újabb névváltoztatási eljárásban a *Biró* vezetéknevet kérték és kapták meg.

lánya. Ez terjedt el. Egyszer, amikor kritikát gyakoroltam a Rákosi-korszakról Nonn-nak egy beszélgetés kapcsán – gyakran beszélgettünk egyházpolitikai kérdésekről az idők folyamán –, és egyszer, mikor elég erős kritikát gyakoroltam Rákosival kapcsolatosan, akkor mondom, ne haragudj, nem bántó szándékkal mondom. Azt mondja, miért haragudnék? És akkor elmondtam neki ezt a híresztelést. Tényleg ezt mondják rólam?! Persze hogy Biró Verának hívják a feleségét, de elmondta, hogy ki volt a feleségének az édesapja, semmi köze ehhez a Rosenberg–Rákosi–Biró családhoz. De érdekes, hogy ezt is mondták róla. Annyit említett még, hogy a[az első] Nagy Imre kormány alatt lett legfőbb államügyész. Egyszer megemlítette, hogy az akkor elindított rehabilitációs eljárásokat, a törvénytelenségek felülvizsgálatát ő vezette. Ezt jólesően állapította meg. Magának tulajdonított bizonyos érdemeket. Korábban, amikor a parlamentben képviselők voltunk – bántó szándék nélkül mondom –, néhány megnyilatkozása az akkori kommunista stílusnak felelt meg, olyan volt, mint egy jól képzett agitátor. Nem egészen Marosán György-féle, de gyakorlatilag hasonló stílust használt. Most, amikor újra találkoztunk, egy több nyelven beszélő, lehiggadt emberrel találkoztam, aki nagyon tájékozott volt, úgy láttam katolikus ügyekben és nemzetközi vonatkozásban egyaránt. Egy egészen más mentalitású és magatartású embert láttam viszont. Örömmel állapítottam ezt meg. Ez is mutatta, senkit sem lehet, szabad egy időpontban beskatulyázni, tehát végleges ítéletet mondani valakiről. Akkor jöttem rá, hogy a „csak az ökör következetes" mondás onnan ered nyilván, hogy az ember az érvek hatására állandóan fejlődik, gazdagodik és változtat álláspontján. Tehát, ha valaki bizonyos információ vagy tudás stb. hiányában kialakított valamikor egy álláspontot, ez nem azt jelenti, hogy azt feltétlenül élete végéig fogja hinni és vallani. Még akkor sem, ha azt abban a pillanatban teljesen igaznak, helyesnek, jónak hiszi. Hát ez az emberi természetnek és gondolkodásnak állandó velejárója, és vele kapcsolatban is ezt tapasztaltam.

Elmondok vele kapcsolatban még néhány érdekes dolgot. Volt kint nálunk egyszer, és ugye velünk lakik Mária nővér, az irgalmas nővér, akit említettem. Bemutattam Nonn-nak, aki erre azt mondja: Nekem is két apáca testvérem van Romániában. Én ezt tudtam. Erre válaszolja Mária nővér, igen, hallottam a Keresztes úrtól. Biztos imádkoznak Önért. Azt mondja Gyurka, lehet. Ő a partiumi Csanálos községből való, egy ottani, eredetileg sváb családba született, Nonn pedig vitt haza számukra itt kiadott Szentírást és egyéb dolgot, tehát a családi kapcsolatot tartja. Nonn egy szegény családnak a gyereke – úgy tudom, cipész volt az édesapja –, ő a szociális igazságossággal a marxizmus vonalán találkozott először. Pedig ő is ministránsgyerek volt valamikor. Kezdetben nyilván az fogta meg a marxizmusban, ami abban szociális és ami keresztény, és aztán ebben az irányban haladt tovább. Tehát mindenki fejlődik.

Aztán érdekes még, kronologikus sorrendben eszembe jut, hogy egyszer telefonál nekem azzal, hogy nem keresném-e fel, mert valaki itt van a Szovjetunióból, és szeretne velem találkozni. Hűha! – gondoltam. Megállapodtunk egy időpontban. Egy délelőtt átmegyek, és ott állt Nonn mellett egy nálunk valamivel fiatalabb em-

Lev Izrailevics Kvin

ber, kék nadrág volt rajta és egy más színű zakó, elég egyszerűen volt öltözve. Bemutatkozott, perfekt magyarsággal beszélt, és elmondja, hogy Kim[542] [*helyesen: Kvin; a továbbiakban mindig javítva. A szerk.*] – nem tudom pontosan, hogy mi a másik neve –, lett származású valaki, aki jelenleg a kínai határ közelében él, de ő volt Malinovszkij marsallnak az egyik szárnysegédje. Most egy könyvet akar írni, és tudja azt, hogy annak idején a KALOT fegyvereket kért, és úgy tudja, kapott a németek elleni harcra, amikor még tartott a háború. Ő erről szeretne érdeklődni, ezt be akarja dolgozni a könyvébe. Mondtam neki, Gyurkám, te nagyon jól tudod, hogy én ezt utólag hallottam, tudom azt, hogy átmentek a határon a KALOT emberei, és az oroszokkal felvették a kapcsolatot, de hát, amikor ezek történtek, mi együtt voltunk a Margit körúton, erről én bővebbet nem tudok mondani. Akkor ez az illető érdeklődött a Kerkairól, Nagy Töhötömről, a KALOT-nak a vezetőiről, mi van velük. Én elmondtam, amit tudtam, hogy a Kerkai börtönben volt, nemrég szabadult, most Pannonhalmán van egy papi otthonban, elmondtam, hogy Nagy Töhötöm[543] nyugatra került, Dél-Amerikába, otthagyta a jezsuitákat, megnősült. Szóval, elmondtam, amit tudtam, barátságosan. Akkor, még emlékszem, azt mondta neki Nonn, na látod, mondtam neked, hogy az erdélyiek csak rendes emberek. Kvin annyit még elmondott, hogy ő azután később itt, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál ifjúsági ügyekkel foglalkozott a háború után. Egy órát voltunk kb. együtt, kedélyesen beszélgettünk, aztán elmentem. Egy kicsit, bevallom, izgultam, ki ez, aztán megnyugodtam, mert egy következő vasárnapi számban megjelent egy novellája, azt hiszem, a Népszabadságban, az ő aláírásával.[544] Később a Magyar Feritől érdeklődtem: Te, ez a Kvin, hallottál róla, tényleg

---

[542] *Lev Izrailevics Kvin** (Leo Kvīns; 1922–1996) lett származású orosz katonatiszt, író. 1922-ben Rigában született, de családja hamarosan a dél-lettországi, határközeli Daugavpils városba költözött. Diákkorában földalatti ifjúsági és munkásmozgalmi csoportok tagja volt. 1940-ben az oroszok, 1941-ben a német csapatok szállták meg Lettországot. 1941-ben Kvin átszökött a Vörös Hadsereghez. 1944-ben a Magyarországot megszálló II. Ukrán Front politikai osztályának hadnagya volt. 1948-ig Magyarországon szolgált a katonai közigazgatás tisztjeként, főként ifjúsági ügyekben tevékenykedett. 1948 után Bécsben újságíró. 1953-tól a nyugat-szibériai Barnaul városban (Altájkörzet) élt és dolgozott a helyi sajtó különböző területein. Megközelítőleg 50 könyvet írt, főként regényeket. Egy könyvét magyarul is megjelentette a Kossuth kiadó 1970-ben *Idegen csillagok alatt* címmel. Magyarországi működésére emlékszik vissza – nem szigorú történelmi hűséggel – a csak oroszul kiadott *Улица Королевы Вильгельмины* (*Vilmos császár út*) c. memoárjában.

*Neve Kvin Ljov Izrailevics vagy Leon Kvin változatban is előfordul magyar forrásokban. Keresztes Sándor az interjúban mindig Kim-ként emlegette őt, ezt, a szerkesztés során, mindig a helyes névváltozatra cseréltük. – Az itt említett találkozóra 1960-ban kerülhetett sor.

[543] *Nagy Töhötöm* (Bozitópuszta, 1908 – Budapest, 1979) 1948-ig jezsuita szerzetes. 1937-től részt vett a szegedi Hivatásszervezet munkájában, 1938-tól 1939-ig a Hivatásszervezet elnöke, 1940-től a KALOT második számú egyházi vezetője volt 1946-ig. Elöljárói 1946 végén – Mindszenty nyomására – Dél-Amerikába küldték. 1948-ben kilépett a rendből. 1952-ben belépett a szabadkőművesek közé. 1963-ban jelent meg először spanyol, majd 1965-ben magyar, 1969-ben pedig német nyelven a Jezsuiták és szabadkőművesek című könyve. 1968-tól haláláig Magyarországon élt.

[544] Leon Kvin: *Az UF-mikróba*. In: Népszabadság, 1960. okt. 2. szám, 9. oldal.

szerepelt annak idején az ifjúsági mozgalmakban? Persze, azt mondja, ő járt ki hozzánk[545]. Kiderült, hogy ezt a bizonyos Komszomol-delegációt, amely itt részt vett egy KALOT nagygyűlésen, és amit Mindszenty kifogásolt, ő vezette. Akkor megnyugodtam, hogy tényleg nem valami más céllal hozott össze engem Nonn Kvinnel.

JI: Felmerült valami gyanakvás Önben?

KS: Igen. Ez még a kapcsolatfelvételünk kezdetén történt.

Rá egynéhány évre, amikor beszélgetünk, azt mondja nekem Nonn: Jaj, el ne felejtsem! És felemel egy könyvet az íróasztaláról. Na, mit szólsz ehhez a könyvhöz? Nem láttam messziről, kérdem: Ez valami spanyol könyv? Igen, de tudod ki írta? Nagy Töhötöm. Mondom: Ne beszélj! Nagy Töhötöm írta, a címe pedig magyarul: Jezsuiták és szabadkőművesek[546]. Na, kérdem: Te, Gyurka, nem fogjátok ezt lefordítani? Ha lefordítanátok, olvasásra megkaphatnék egy példányt? Azt mondja, le fogjuk fordítani. Nem került rá sor. Én el is felejtkeztem róla mindaddig, amíg egy szép napon, [1966-ban] egyszer csak megjelenik Nagy Töhötöm az Új Embernél. Átölel, mondom neki, te Töhi… s elmondtam neki a Kvinnel való találkozásomat. Nem akarnál Nonn Györggyel is találkozni? De, nagyon szívesen találkoznék vele. És mondja, most meglátogatom Kerkait Pannonhalmán, és ha visszajöttem, akkor. Felhívom Gyurkát, kérdem, tudod-e ki van itt? Ki? Nagy Töhötöm – mondom. Elkezd nevetni. Na, látod, van gondviselés. Szívesen találkozna veled. A lényeg az, hogy létrejött egy találkozás és egy nagyon érdekes, hosszú beszélgetés, mert ők azelőtt, még talán 1946-ban, egyszer már találkoztak. Na most, Nagy Töhötömtől én megkaptam a könyv magyar példányát[547], akkor mindjárt dedikálta. Ebben a könyvben is szó van arról, hogy amikor ők 1944 telén átmentek Ugrin Józseffel az oroszokhoz a frontvonalakon, Miskolcnál, hogy felvegyék velük a kapcsolatot, elfogták őket. Vitték őket egyik helyről a másikra, míg eljutottak a főhadiszálláshoz, és már attól féltek, hogy mint kémeket fogják őket elintézni, amikor elvitték magához Malinovszkijhoz, és ott volt egy fiatal tiszt, aki jól beszélt magyarul… hát ez volt a Kvin. Ez le van írva a Nagy Töhötöm könyvében.[548] Ilyen érdekesen kapcsolódnak a dolgok és a személyek.

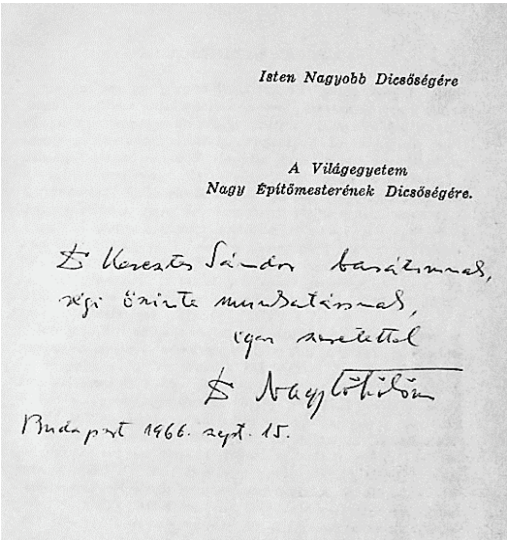
Isten Nagyobb Dicsőségére

A Világegyetem
Nagy Építőmesterének Dicsőségére.

Budapest 1966. szept. 15.

Dedikáció a Jezsuiták és szabadkőművesek című könyvben

JI: És Nonn-nal ők hol találkoztak?

---

[545] Hozzánk: azaz a KALOT-hoz.

[546] Dr. Töhötöm Nagy: *Jesuítas y masones*, con una carta abierta a Su Santidad Paulo VI. Edicion del autor. Buenos Aires, 1963.

[547] *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szerzői kiadás, Buenos Aires, 1965 (2. kiadás: Szeged, Universum Kiadó, 1990). Online: http://mek.oszk.hu/12400/12486 /

[548] Erről részletesebben lásd: Nagy Töhötöm: *Az arcvonalon való átszökés naplója*. 1944. november-december. Online: http://mek.oszk.hu/16000/16033/16033.pdf

KS: Azon a bizonyos KALOT-gyűlésen, Nonn vitte oda a komszomolistákat. Egymásról tudtak azért. Nagy Töhötöm tudta, hogy ki a Nonn, mi a MADISZ, és Nonn is tudta, hogy ki a Nagy Töhötöm.[549]

Nonn-nal kapcsolatosan aztán volt még egy érdekes esetem. Korábban már többször szóltam dr. Dávid Lászlóról[550], aki egyetemi lelkész volt Kolozsvárt, és akkoriban a Báthory-Apor Szemináriumban, az úgynevezett „Szent Jóskában" lakott ő is. Sok diákkal állt kapcsolatban, s mint utólag kiderült, Nonn Györggyel is. Dávid Lászlót az ötvenes évek elején hosszú börtönbüntetésre ítélték, Romániában ő volt a leghosszabb ideig egyfolytában börtönben az ún. vatikáni perből kifolyólag, 13-14 évet volt börtönben. Már imádkoztam is a lelki üdvéért, mert jött a halálhíre. Két évig azt hittük, hogy nem él. Egyszer csak kaptam egy lapot a szabadulása után, és éppen akkor volt Nonn kinn nálunk Budafokon. Tudod-e Gyurka, kitől kaptam lapot? Hát a Dávidtól. Mi van vele, hogy van? Szabadult a börtönből. Miért, börtönben volt? Te ezt nem tudtad? 13 évet ült börtönben. És mondtam neki, zavarban vagyok, mert hogyan válaszoljak neki? Abban az időben, még a 60-as évek közepe fele volt ez. Azt mondta, egy lapot írjál Te is, úgyse ő fogja olvasni először. Gondolom, ebben igaza volt. Később azután egyszer csak megjelent Dávid itt nálunk. Rómában volt, s onnan visszafelé jövet hosszabb időt töltött Pesten. Ekkor megemlítettem neki, hogy milyen kapcsolatban vagyok Nonn Gyurkával. Mire ő azt mondta, hogy ő is szívesen találkozna vele. Fölhívtam Gyurkát, rettentően örvendett. Együtt fölkerestük a hivatalában. Nagy szeretettel fogadta. (Ez látszott az „első osztályú fogadáson", mert mint később megtudtam, az első osztályú vendégeknek konyak is jár, nem csak a fekete.) Könyvvel ajándékozta meg. Azóta még kétszer találkoztunk így hármasban és folytattunk érdekes beszélgetéseket. Dáviddal elmeséltette az elítélésének a történetét és okát. Ő Márton Áronnak a munkatársa volt, Rómában végzett a Gregoriana Pápai Egyetemen, jól tudott olaszul, és ő tartotta a kapcsolatot a püspök és a bukaresti nuncius között, és azon a címen ítélték el, hogy kémkedett és adatokat szolgáltatott.

---

[549] 1946-ban a KALOT is tagja volt a MIOT-nak, amelynek a főtitkára Nonn György volt. A *MIOT (Magyar Ifjúság Országos Tanácsa)* a MADISZ kezdeményezésére alakult azzal a meghirdetett céllal, hogy összefogja az ország valamennyi ifjúsági szervezetét és azzal a belső/hátsó szándékkal, hogy így kiterjessze befolyását többiekre is. Végül is ez a szándék kezdetben nem úgy valósult meg, ahogy a MADISZ szerette volna, mert a MIOT nem határozathozó, hanem csak tanácskozó szervezetként alakult meg, ahol az ifjúsági szervezetek vezetői megtárgyalják közös dolgaikat és a vitás kérdéseket. A későbbiekben megkezdődött a kommunista hegemóniát ellenző vezetők kiszorítása a Tanácsból. – A MIOT Intéző Bizottsága 1946. március 4-én jelentette be hivatalosan a Tanács megalakulását, s egyben taglalta annak céljait. Az ezt közzé tevő felhívást tíz szervezet vezetője írta alá, a KALOT nevében Bálint József fiatal egyházmegyés pap, aki a KALOT-ot képviselte a MIOT-ban.

[550] *Dávid László* (Kézdivásárhely, 1907 – Kolozsvár, 1992) katolikus pap, filozófiai és teológiai doktor. Rómában a Gregoriana Egyetemen tanult. Felszentelése után több erdélyi városban szolgált. 1936-tól egyetemi lelkész Kolozsváron, 1940-től teológiai tanár Gyulafehérváron és Kolozsváron. 1945-ben: a csíksomlyói tanítóképző megbízott igazgatója, 1946-tól püspöki titkár Márton Áron mellett. 1951-ben letartóztatták, 1964-ben szabadult amnesztiával. 1973-tól Gyulafehérvár, 1977-től 1984-ig a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa.

Akkor mondta Nonn, na látod Atya – időközben összetegeződtek –, hogyan változnak az idők. Most ott voltál Rómában, és azt mondhattál, amit akartál. Egyébként is, ma kémkedés?! – Abban az időben volt az a hatnapos háború Egyiptom és Izrael között.[551] Nonn azt mondja: Az egész háborút fölvették filmre, az oroszok is, az amerikaiak is az űrből, arra vagyok kíváncsi, mikor fogják lejátszani. Ma már a műholdak segítségével minden nap megszámolják az amerikaiak, hogy hány rénszarvas van a tundrákon, a szovjet pedig, hogy hány gépkocsi áll a Pentagon előtt. Az idők változásának jeleként említette, hogy Moszkvában az ateista múzeumot, amelyet éveken keresztül megtartottak, most átalakították, és egy ikonosztáz van benne…

Az egyik ilyen beszélgetés alkalmával került szóba, hogy ő [Nonn] a bécsi döntés után kiment Moszkvába, egy összekötő futárszolgálatot végzett. Egyébként Csatári Dániel is leírta az említett Forgószél című könyve előszavában, hogy Nonn hozott időnként bizonyos utasításokat a Magyar Pártnak, már a bécsi döntés előtt is.

Tehát a bécsi döntés után is eltűnt Nonn egy időre Kolozsvárról. És akkor a két apáca nővére keresni kezdték őt, többek között Dávid Lászlónál; s Nonn maga mesélte: „Hiába mondta nekik az Atya, hogy nyugodjanak meg, mert biztosan elmentem népszámlálási biztosnak – mert akkor volt egy népszámlálás, és egyetemi hallgatókat alkalmaztak erre a célra –, és ezért nem vagyok található. Hát nem elmentek a rendőrségre és bejelentették az eltűnésemet?! Az aggódó testvérek. Az Atya hiába nyugtatgatta őket.” Ezek szerint egyedül Dávid tudott arról, hogy ő hol lehet. Ez is rávilágít arra, hogy nálunk Erdélyben azért másképp mentek a dolgok, nem volt divatban a szellemi ellenfeleket nemtelenül próbálni lebuktatni, kiszolgáltatni. Egymás világnézetének tiszteletben tartása és a jóhiszeműség volt a kritériuma a tisztességnek. Ha az ember vitatkozott is, de meg tudta becsülni a másikat, hogy az őszintén hitt a saját világnézetében. Úgy látszik, benne is ez kezdett irántam kialakulni az idők folyamán, mert ez határozta meg az egész későbbi érintkezésünket.

És ő volt az, akin keresztül kapcsolatba kerültem Miklós Imrével, az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnökhelyettesével, most pedig már államtitkárával. Most röviden csak annyit, hogy az első találkozásom Miklós Imrével Takács József barátommal volt kapcsolatos, akiről már szintén beszéltem. Takács az ötvenes években dogmatikaprofesszor volt a Hittudományi Akadémián, aztán kirakták onnan, és dobálták mint plébánost szerteszét az országban. Pedig egy csodálatos tehetségű ember volt. Már folyt a vatikáni zsinat, amikor egy volt tanártársa mondta nekem, hogy a Herder – ez egy neves német katolikus könyvkiadó – ki akarja adni Takácsnak a Szent József teológiája című könyvét latinul. Nem tudom hány hónapja az ÁEH-ban fekszik a kérelem, hiszen külföldre kéziratot kiküldeni csak hivatalos úton szabad, és az egyházi jelleg miatt erre az engedélyét az ÁEH adja. És nem mozdul az ügy előre. Én beszéltem Nonn-nal, elmondtam neki, ki ez a Takács József, Rómában egykor a Gregoriana Egyetem[552] büszkesége volt. És most ki akarják adni latin nyelven a Szent József teológiáját, amiben aztán igazán nem lehet politikát találni, viszont ha ez kint megjelenhetne, ez a kedvező légkörteremtés szempontjából is fontos

[551] *A hatnapos háború* 1967. június 5. és 10. között zajlott Izrael és egyiptomi elnök által összekovácsolt négyes arab szövetség tagjai között, és Izrael elsöprő győzelmével végződött.

[552] A *Gregoriana Pápai Egyetem*, avagy *Pápai Gergely Egyetem* egy római egyetem, amelyet III. Gyula pápa felhatalmazásával 1553-ban Loyolai Szent Ignác és Borgia Szent Ferenc alapított.

lehetne, mert felfigyelnének arra, hogy egy ilyen, eddig mellőzött papnak a műve megjelenhet külföldön, egy olyan papé, akit csak azért lett mellőzött, mert nem volt hajlandó beállni a békepapok közé. És megkérdeztem: Hát nem tudnál tenni ebben az ügyben valamit? És akkor azt mondta, megpróbálom, beszélek a Miklós Imrével. És kiderült utólag, hogy Miklós Imre neki beosztottja volt valamikor, nem tudom, hol, talán a MADISZ-nál vagy valahol. És aztán fölhívott, és mondta, hogy beszélt vele, megadta a telefonszámát, hogy hívjam föl, vár, beszéljek vele én, mert én mégis jobban tudom ezt az egész dolgot exponálni. Így kerültem a Miklóssal először kapcsolatba. Ezt a kapcsolatot is Nonn-nak köszönhetem.

Azután érdekes dolog volt még például, hogy Nonn egyszer megkérdezte, elvinnék-e Márton Áronnak egy Jugoszláviában kiadott, nemzetiségi kérdésekről szóló könyvet, ha megyek haza, hátha használni tudja. Ez meg is történt. Aztán Márton Áron mondta, hogy nem ismeri Nonnt személyesen, de tudja, hogy ki ő, és köszönjem meg hálásan a nevében. Tehát voltak Nonn-nak ilyen gesztusai. Vagy például volt egy érdekes megjegyzése, amikor az Endrey-ügyben – majd később szót ejtek róla – próbáltam lépéseket tenni, és hosszabban beszélgettem vele. Akkor mondta: Tudod, neked igazad van, de hát amíg az állam kap az egyház részéről olyanokat, akiknek nincsenek feltételei, addig nem fog olyanokat pozícióba segíteni, akiknek feltételeik vannak [mint Endreynek]. Ez azért jogos bírálat volt az egyházunkkal szemben. És ezt ő nem ok nélkül mondta, mert az erdélyi magyar egyházban ő is egy másfajta egyházat ismert meg. Szóval, érdekes volt ez, és érdekesnek tartom ma is ezt a kapcsolatot, mert egyrészt látom benne egy ember belső fejlődését, másrészt pedig, mint ahogy említettem, egy bizonyos megbecsülést vélek felfedezni benne irántam, ő így néz rám, akinek vannak elvei, eszméi, és ezt nem úgy ítéli meg, hogy ez valami káros dolog lenne.

JI: Megkérdezném: azt, hogy érdeklődött Ön iránt, és rendszeres kapcsolat van önök között, ezt ön mivel magyarázza, túl azon, hogy mind a ketten értékelik a másikban a tisztességes, gondolkodó embert, aki hű ahhoz, amit hisz meg amit jónak tart?

KS: Ez egyetemi hallgató korunkban kezdődött. Ő akkor ott, Kolozsvárt, nem vitás, az ifjúság között próbált marxista sejteket szervezni, és igyekezett a marxizmus tanait továbbadni. Azt meg tudta rólam, hogy én is foglalkozom szociális kérdésekkel, de katolikus–szociális vonalon. Politikailag szembe kerültünk egy darabig, de amikor a hatvanas évek elején újra felvettük egymással a kapcsolatot, akkor erről az első újbóli találkozásról azt mondta, hogy „szükségszerű” volt, valószínűleg komolyan gondolta, és valószínűleg azért értelmezte így, mert látott valamiféle konvergencia-félét a világnézetek között; egyre elfogadottabbá vált az a meggyőződés, hogy érdemes keresni a másik fél gondolatvilágában meglévő értékeket, hogy a különböző világnézetű emberekkel együtt kell és lehet élni, hogy nem legyőzni, hanem meggyőzni kell a másikat… Akkor először, emlékszem, tett még nekem olyan kijelentést, hogy „hát te még nyugodtan lehetsz képviselő”. Ennek semmi realitása és valószínűsége nincsen – mondtam. Tett nekem olyan kijelentést, hogy „miért nem írod meg az emlékeidet, én kiadatom”. De hozzátette, hogy „nem én, hanem a Gondolat, vagy egy másik kiadó”, majd el tudja intézni, hogy kiadják.

Tehát a Nonn-nal való kapcsolatom érdekesen alakult mind a mai napig, mert mint említettem, egyfajta partneri viszony alakult ki köztünk a keresztény és marxista párbeszédet illetően. És sok segítőkészséget is tapasztaltam törekvéseimmel kapcsolatban, egyrészt hazai egyházpolitikában, a másik síkon pedig az erdélyi magyarság kérdésével kapcsolatban.

De most szeretnék visszatérni a korábbi gondolatmenethez, nevezetesen ahhoz, hogy Miklós Imréhez először a Takács József barátom könyvügyével kapcsolatban jutottam el. Említettem, hogy Takács egy kitűnő ember volt, a római Gregoriana Egyetem egykori büszkesége. Elmagyarázom, miért mondtam ezt.

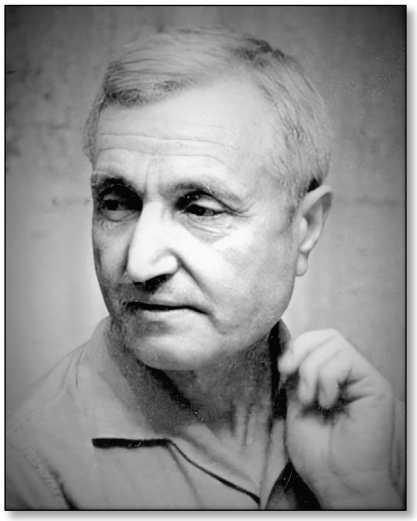

Takács József

Rómában évente teológiai vagy filozófiai vitát, úgynevezett disputát szoktak rendezni a két leghíresebb pápai egyetem, a jezsuiták által vezetett Gregoriana és domonkosok Angelicumának [553] hallgatói között. A disputa mindig nagy közönség előtt zajlik, a hallgatóság soraiban ott ülnek a legkomolyabb egyházi szaktekintélyek is, és mindig megjelenik a pápa is vagy annak képviselője. Az egyetemek ezért ilyenkor a legtehetségesebb diákjaikat állítják csatasorba. És mint később megtudtam, Takács József volt az egyetlen, akit a Gregoriana Egyetem háromszor egymás után állított sorompóba ezen a dispután, és az egyik vitán jelenlevő Pacelli bíboros és államtitkár (a későbbi XII. Piusz pápa) akkor annyira megjegyezte őt magának, illetve annyira megbecsülte, hogy amikor az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson ő képviselte a pápát, az általa vezetett küldöttség tagjai között magával hozta Rómából Takács Józsefet is.

És ha már szóba került Takács, szeretnék róla többet is elmondani, mert e korszak magyar egyházának, ha nem is pozícióban, de szellemiségében és példaadásában egyik jelentős személyisége volt.

Takácsról tudni kell, hogy származása szerint parasztfiú volt, akinek az édesapja az első világháborúban hősi halált halt. Az egri egyházmegyéhez tartozott, és kiváló képessége révén mindjárt Rómába küldték, hogy ott végezze a tanulmányait. Itt azután egész rendkívüli módon szerepelt, sokan fölfigyeltek rá. Csodálatos memóriakészsége volt, de amellett intuíciós képességekkel is meg volt áldva. Amit elolvasott egyszer, az megragadt benne. Ragadtak rá az idegen nyelvek. Legalább 7-9 nyelven tudott. Rómában az a szokás, hogy a teológiai tanulmányok befejezése után fölszentelik a papnövendékeket, és mint fölszentelt papok még egy-két évig Rómában maradnak, és ezalatt szerzik meg a magasabb doktorátusi fokozatot. Takács biblikusként a disszertációját héber nyelven írta. Az egyetemen annyira érdekesnek és értékesnek tartották a dolgozatát, hogy azt mindjárt ki is akarták adni, és azt akarták, hogy amíg a nyomdai munkák folynak, maradjon Rómában, mert a korrektúrát neki

[553] A domonkosok római egyetemét XIII. Gergely alapította 1577-ben. 1909-ben az intézményt *Angelicum* Nemzetközi Pápai Intézetté szervezték át. 1963 óta Aquinói Szent Tamás Pápai Egyetem a hivatalos neve.

kell elvégeznie, mert héberül tudó korrektort nehezen találtak volna. És ezért az egyetem írt az akkori egri érseknek, aki azt hiszem, Szmrecsányi[554] volt, de mellette egy Subik[555] nevezetű helynök vezette ténylegesen az egyházmegyét, mert az érsek már elég idős volt. Kérte az egyetem, hogy Takács maradhasson még Rómában, és közben arra is gondoltak, hogy maradjon ott tanítani. És ugyanakkor két francia püspök is meghívta, hogy menjen át Párizsba és ott tanítson. Ezt csak jellemzésül mondom a képességeire. Erre a Subik visszaírt az egyetemnek, hogy az egyházmegye nem nélkülözheti, nagy szüksége van a munkájára. Takács aztán engedelmesen hazajött, az említett kézirat pedig nem került kiadásra.[556] És mikor hazajött, kinevezték Ózdra káplánnak, s amikor jelentkezett az állomáshelyén, akkor a plébános közölte, hogy természetesen egy évig nem prédikálhat, mert ő még zöldfülű ahhoz, hogy fölmenjen a szószékre, és a hívekhez szóljon.

Azután, úgy látszik, végül csak fölfigyeltek rá, és bevitték teológiatanárnak Egerbe, akkor ugyanis ott is volt papnevelő intézet és teológiai főiskola. Ott látta, hogy régi módszerrel és elavult könyvekből tanulnak az egri papnövendékek, ezért írt egy tankönyvet, egy jegyzetet a tárgyköréből, tehát a biblikumból, amit megküldött Rómába is, mert megtartotta az ottani tudományos kapcsolatait. Akkor még nagyrészt latinul tanították az egyes tárgyakat a szemináriumban. Rómából a jezsuita professzorok gratuláltak a művéhez, azonban, amikor itthon megtudták, hogy nem a régi tankönyvet tanítja, akkor megtiltották az általa írt jegyzet használatát azon a címen, hogy nincs benne a helyi egyházi hatóság jóváhagyása. Akkor adják meg, nézzék meg, mondta. Teltek a hetek, hónapok, végül bevallották, hogy nincs, aki el tudná bírálni. Hát erre, önérzetes ember lévén lemondott a tanári állásról, és kikerült plébánosnak.

Az is jellemző rá, hogy amikor már látni lehetett, hogy a háború Magyarország számára a végéhez közeledik, megtanult oroszul, hogyha bejönnek az orosz csapatok, tudjon velük érintkezni. Meg is lepte őket orosz tudásával, még tolmácsnak is próbálták használni.

Ebben az időben Bátor községben volt plébános. Akkor, a háború után, történt az az érdekes esett, hogy Mindszenty lement Rómába a bíborosi kalap átvételéhez[557], ami tudvalevőleg jelkép, egy beiktatási aktus a bíborosi testületbe. Ez alkalommal XII. Piusznak szinte az első kérdése az volt, hogy mi van a Takács Józseffel. Mindszenty persze azt sem tudta, hogy kicsoda a Takács. Nem is az ő egyházme-

---

[554] *Szmrecsányi Lajos* (Daróc, 1851 – Eger, 1943) egri érsek, metropolita.

[555] *Subik Károly,* vitéz (Magyardiószeg, 1888 – Mehrenau, 1954) apátkanok, pápai prelátus, érseki irodaigazgató.

[556] A Gregoriana Egyetem kiadványai között található egy 31 oldal terjedelmű füzet Takács Józseftől, melynek címe: *De sanctitate dei penes prophetas*, és a címlapon olvasható, hogy ez a kiadvány Takács disszertációjának csak egy része („pars ex dissertatione ad lauream in Facultate Theologica Pontificiae Universitatis Gregorianae"), tehát lehet, hogy maga a disszertáció vagy egy része latinul íródott, de az, hogy csak egy részlet került kinyomtatásra, valóban arra a problémára utalhat, amelyet Keresztes Sándor fentebb említ.

[557] Mindszentyt 1946. febr. 21-én kreálta bíborossá XII. Piusz pápa.

gyéjéhez tartozott. A pápa csodálkozott, hogyan lehet, hogy egy ilyen kvalitású ember nem tanít, nincs megfelelő helyen. Azután néhány év múlva meghalt Schütz[558], a Hittudományi Kar neves dogmatikatanára, akkor talán még kar volt, azután szétválasztották…[559] És akkor [1950-ben] meghívták Takácsot, ő lett az utódja, a dogmatika professzora.[560]

Én úgy ismertem meg őt, hogy lelkigyakorlatot tartott az Új Embernél, a szerkesztőség és a kiadóhivatal munkatársainak. Az Új Embernél évente, nagyböjtben mindig van lelkigyakorlat, egy meghívott pap tartja, és az egyik évben Takácsot hívták meg, és már az első beszéde egészen szenzációs volt, mindenkinek nagy élményt jelentett. Engem az kapott meg, hogy az imáról szólva arról szólt, hogyan zajlik az imán keresztül az Istennel való kapcsolatteremtés, és elmondott egy esetet abból az időből, amikor ő főduktor[561] volt a Germanicum Hungaricumban[562]. Ez volt a kollégium, a szeminárium, ahol a magyar papnövendékek és papok laktak; az egyetem pedig, ahol tanultak [563]. Egyik este – a főduktori tisztségéhez tartozott: körbe kellett mennie a kollégiumban és ellenőriznie, hogy a villanyok le vannak-e kapcsolva – tehát egyik este benézett a kápolnába is, és ott váratlanul beszédet hallott. Na most, előre kell bocsátanom, hogy Majláth Gusztáv erdélyi püspök a római útjai alkalmával mindig itt szállt meg, a kollégiumban (ezt egyébként a román kormány kifogásolta is, és egyszer a bukaresti szenátusban szóvá tették, hogy egy romániai püspök egy magyar intézményben lakik. Egyébként valaha Majláth is lakója volt a kollégiumnak.) Szóval, az a bizonyos beszéd, amit meghallott a kápolnában, nem volt más, mint Majláth hangja. Majláth egyedül térdepelt a kápolnában – csak az örökmécs égett az oltárnál –, esti imáját végezte, de hangosan. Nem kötött imát mondott, hanem beszélgetett. Egyszerűen beszélgetett az imában a gondjairól, problémáiról, de azt úgy fogalmazva, hogy az tényleg egy ima volt. És aminek Takács ekkor akaratlanul fültanúja lett, annyira meglepte, hogy döbbenten megállt. Megállt, hogy meg ne zavarja. Nem hallgatta végig természetesen, hanem lassan, szépen, csendben kivonult, és úgy csukta be az ajtót, hogy ne zavarja meg a püspököt. De annyira meglepte Majláth püspök ekkor megtapasztalt belső lelki élete, imaélete, hogy az egy életre szóló élmény maradt számára. Ezt a történetet Takács csak példaképp mondta el nekünk.

Takácsot addig csak látásból ismertem, de azután egyszer az utcán összetalálkoztunk. Bemutatkoztam, és elmondtam neki, hogy engem mint erdélyi származásút nagyon érdekel ez az eset, és nagyon örülnék, ha bővebben is mesélne erről. Ez volt

---

558 *Schütz Antal* (Kistószeg, 1880 – Budapest, 1953) piarista szerzetes, dogmatikaprofesszor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

559 A magyar állam 1950. augusztus 30-ával választotta le a Hittudományi Kart a Pázmány Péter Tudományegyetemről, mely ezután *Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia* néven működött tovább.

560 Schütz Antal 1942-ig állt a Dogmatika Tanszék élén, őt *Horváth Sándor* (1884–1956) domonkos rendi szerzetes követte 1948-ig, s 1950-ig a poszt betöltetlen volt.

561 *Főduktor*: A papnevelő intézetekben a kispapok választott „vezetője", összekötő kapocs az elöljárókkal. Ügyel és figyelmeztet a házirend pontos betartására. A kispapság minden év végén többségi szavazással választja.

562 Teljes nevén: Collegium Germanicum et Hungaricum.

563 Az ő esetében: a Gregoriana Pápai Egyetem.

az az apropóm, ezzel indult a kapcsolatunk, ami aztán idővel barátsággá fejlődött közöttünk. Családilag is gyakran voltunk együtt. Egyik fiamnak, a legkisebbiknek a keresztapja, egy másiknak bérmaapja is lett. Egészen a haláláig tartott ez a baráti kapcsolat.

JI: Mikor ismerkedtek meg?

KS: Ez úgy 1952-53 táján lehetett. Akkor még itt volt a Hittudományi Akadémián. Azután később jött eltávolítása a Hittudományi Akadémiáról, mert a békepapi mozgalom szervezésének egyik akadályát látták benne bizonyos hatalmi tényezők…

JI: Miért lett ő fekete bárány?

KS: Akkoriban a Hittudományi Akadémián már a kispapokat is próbálták a papi békemozgalomba beszervezni. Akkor kineveztek egy olyan rektort, egy Halász[564] nevezetű belvárosi plébános személyében, aki kifejezetten békepap volt, és a fiatalság tudta azt, hogy a békemozgalom tulajdonképpen az állami szalámipolitikának az eszköze az egyház életében, és ezért távol tartották magukat tőle. Ezt talán említettem már.

JI: Igen, én csak a Takács személyére kérdezek…

KS: Ő távol tartotta magát, nem kapcsolódott be a békemozgalomba. A fiatalság előtt nagyon nagy tekintélye volt, egyrészt a tudása, másrészt a magatartása miatt. Például ő, az Akadémia professzora, anélkül hogy a szemináriumban elöljárójuk lett volna, beszélgetett a fiatalokkal, kirándulni vitte őket stb.… szóval nem csak tanította, hanem valójában akarva-akaratlanul, nevelte is őket. Leginkább azzal, hogy a fiatalok példaképnek tekintették őt. És az államhatalmi tényezők ettől a példaadásától féltek. És aztán eljött az az idő, hogy ő lett volna a soros dékán a következő évben. Az Akadémián ugyan is az volt a szokás, a rend, hogy évenként választják a dékánt, és ez, a szokásjog alapján mindig a tanári kinevezések sorrendjében történt. Akkor került volna először őrá a sor, hogy dékánná válasszák. Attól féltek, hogy ebben a pozícióban már nem csak mint professzor, hanem mint dékán is, ellenáll majd ennek a szervezésnek, ezért azt akarták, hogy ne legyen dékán. Innen eredt a Zemplén Györggyel[565] való konfliktusa is, aki tanártársa volt, az erkölcstan professzora.

Nekünk akkor rendszeres tarokkpartijaink voltak, és annak ők ketten: Takács és Zemplén voltak pap tagjai. Karcsay Sándor is tag volt, meg egy orvos barátom, Lukács László és én. Havonta egyszer, egymás közt váltogatva a helyszíneket, szerény vacsorával egybekötve délután összejöttünk, és a parti sokszor éjfélig eltartott. Ilyenkor bizony törvénysértést is elkövettem, mert abban a reményben, hogy nem pont akkor fognak kijönni ellenőrizni engem mint rendőri felügyeletest, bizony túlléptem néha ezt a 10 órás hazaérkezést. Hála Istennek, egyszer sem fordult elő, hogy

[564] *Halász György* (1898 – 1965) esztergomi egyházmegyés pap. 1952–57 között Budapest-józsefvárosi plébános, ugyanebben az időben kerületi esperes és 1955-től a Központi Szeminárium rektora. A forradalom idején olyan hírek terjedtek el róla, hogy állambiztonsági állományban volt, ezért elmenekült. 1958-től a Belvárosi Főplébániát vezette halálig. (Kálmán P. Peregrin)

[565] *Zemplén György Zoltán* (Münden, 1905 – Budapest, 1973): ciszter szerzetes, teológiai tanár, 1969-től segédpüspök.

pont akkor kerestek volna, általában mindig később jöttek. Ezt csak úgy zárójelben említem meg, ezeket a tarokkpartikat.

Akkor tehát Zemplén György volt a dékán. Próbálták Takácsot rávenni arra, hogy eleve tegyen egy olyan nyilatkozatot a kari ülésen, hogy ő nem vállalja el a dékánságot. Ő azonban ezt nem volt hajlandó megtenni, nem mintha ragaszkodott volna hozzá, de hogy azért tegye meg, mert ez az állami szervek kívánsága…?! Hát ezt nem volt hajlandó megtenni. Ezt onnan tudom, mert Zemplén György egyszer magához kéretett engem, és elmesélte ezt a történetet: Tulajdonképpen az történt, hogy mivel Takács ezt nem volt hajlandó megtenni, ő mint dékán írt neki egy hivatalos levelet, hogy a mai naptól kezdve ne tartsa meg az előadásait. Ehhez Zemplén Györgynek nem volt joga, mert ahogy a dékán nem nevez ki senkit, fel sem menthet senkit. Az egyházi felsőbb hatóságnak van joga ahhoz, hogy fegyelmi úton föllépjen egy professzor ellen, de semmiféleképpen a dékánnak. Ez annál inkább így van, mert a doktorátust adó egyházi tanintézményeknél történelmi hagyomány és kialakult jog, hogy a professzorok kinevezéséhez mindig kikérik a Szentszék jóváhagyását is. Hiszen ezek a tanárok tulajdonképpen mindig a püspök, illetve a pápa nevében tanítanak, azt kell tanítaniuk, amit az egyház tanítóhivatala vall. Takács meg is kapta a kinevezésekor ezt a szentszéki hozzájárulást, ezért nem volt Zemplénnek joga egy olyan utasítást kiadni, hogy Takács ne tartsa meg az előadásait… Szerintem engem azért kéretett Zemplén, hogy egy kicsit kimosakodjon… Elmondta, higgyem el, hogy ő ezt „Takaksz" érdekében tette (Takácsot a barátai így is nevezték, mivel kint, Rómában így ejtették ki a nevét), mert ha ő tovább erősködik, akkor letartóztatták volna, az lett volna a vége. Én erre megkérdeztem, hogy ezt megmondtad-e a Józsinak, azt mondta, hogy igen, de Józsi ragaszkodott ahhoz, hogy nem változtat az álláspontján. Akkor viszont – mondtam Zemplénnek – rá kellett volna bíznod a következmények vállalását, de te egy jogtalan lépést nem tehettél volna, mert erre nincs jogi alapod. Amikor ezt a lépést megtetted, ezzel tulajdonképpen az állam eszközévé váltál. Neked legfeljebb jelenteni kellett volna az egyházi főhatóság felé, hogy ez a helyzet, és intézkedjenek, de nem volt helyes egy olyan lépést megtenni, amit aztán az egyházi főhatóság már nehezen tud megváltoztatni (hiszen azzal gyengítené a dékán presztízsét). Szóval, ez egy nehéz kérdés. – Elég az hozzá, hogy ebből komoly vitánk alakult ki; Zemplén Gyurka lakásán zajlott ez le. A vége az lett, hogy a következő tarokkpartival kapcsolatban Takács kijelentette, hogy ő ezek után többé nem ül le egy asztalhoz Zemplénnel. És akkor éppen Lukács Lacinál lett volna a következő tarokkparti, ő pedig konzultált velünk, hogy most akkor mit csináljunk? Mindnyájan a Takácsot választottuk. Erre Lukács Laci fölhívta a Zemplén Gyurkát, hogy Gyurka ne haragudj, de ez történt, nagyon sajnáljuk, így hát kénytelenek leszünk téged nélkülözni. Ezen aztán nagyon megsértődött Zemplén. Később püspök lett belőle. És egy kicsit elhidegültünk egymástól… Szóval, ez történt Takáccsal kapcsolatban.

És most térhetünk vissza Nonn szerepéhez Takács könyvével kapcsolatban. Előzménye, hogy volt a Hittudományi Akadémiának egy másik professzora, akit közben szintén eltávolítottak onnan: Liptay György[566]. Ő régi nyelveket, görögöt és

[566] *Liptay György* (Kispest, 1921 – Győr, 2003) váci egyházmegyés paptanár, igazgató, rektor. 1951 és 1961 között tanársegéd volt a Hittudományi Akadémián, görögöt és latint tanított, s egyúttal

talán mást is tanított a Hittudományi Akadémián. (Jelenleg Bécsben él, egy ottani katolikus kiadónak, az OMC-nek[567] a vezetője.) Ő egyszer felkeresett. Ő szólt nekem, hogy bent van engedélykérésre Takács egyik kézirata az Állami Egyházügyi Hivatalnál, mert a Herder Kiadó szeretné megjelentetni. És ahogy említettem, ekkor kérdeztem meg Nonntól, hogy tudna-e segíteni, és akkor ő mondta, hogy keressem fel a Miklós Imrét.

JI: Ne haragudjon, csak egy beszúrás erejéig, mikor történtek a Takács professzor esetleges dékánsága körüli dolgok.

KS: 1955 második felében.

JI: Ő utána lekerült vidékre?

KS: Igen, 1956-ban. Első helye Kács volt.

JI: Ő plébános maradt?

KS: Igen, plébános maradt, az volt különböző helyeken, és adácsi plébánosként halt meg. De akkor is nagyon igazodtak hozzá a papok, mert olyan embernek tekintették, akit érdemes követni. Tisztelték, nem csak a tudása miatt.

Elnézés kérek, de azt hiszem, hogy Takáccsal kapcsolatban még érdemes megemlítenem, hogy neki tényleg csodálatos memóriája volt. Még professzor korában, egy Szent Tamás emlékünnepélyen tartott egy beszédet. Minden évben Aquinói Szent Tamás napján tartanak a Hittudományi Akadémián ilyen emlékünnepséget, amelyen valamelyik professzor Szent Tamás munkásságáról, annak valamilyen aspektusáról tart előadást. Abban az évben Takácsot kérték föl. Bár pontosan már nem tudom, hogy mi volt az előadásának a címe, de az előadás körülményeire emlékszem. Ott ült Czapik is. Takács egy törékeny, vékony ember volt, járt volna neki egy piros cingulus, de nem szerette azt viselni. Emlékszem, hogy Czapik szóvá is tette, hogy ő kinevezte, és hát nem viseli a jelvényeit. Elég az hozzá, hogy az előadást teljesen szabadon tartotta, de úgy, hogy az egy nyomdakész kéziratnak felelt meg. Ha valaki figyelte, akkor a vesszőt, pontot, kettőspontot is lehetett érzékelni benne. Egy cédula nem volt nála, mindenki tátott szájjal figyelte a legteljesebb tudományos előadást. A többi professzor felolvasni szokta az előadását, ő megkerülte az asztalt, odaállt eléje, és megtartotta az előadását. Én magam is csodálkoztam. Hasonló élményem volt egyszer később, amikor már plébános volt. Voltam egyszer egy vasárnapi miséjén. Ilyenkor a misén ki szokták hirdetni, hogy hétfőn, kedden, szerdán stb. kiért mondanak szentmisét, mikor halt meg, vagy jegyeseket hirdettek, esküvőt, hogy ez ennek és ennek a lánya, ennek és ennek a fia stb. Általában egy hirdetőkönyvből olvassák fel ezeket a tudnivalókat. Ő egy egész heti programot számtalan névvel, változó időpontokkal szabadon mondta el. Meg is kérdeztem tőle: Nem félsz, hogy egyszer eltéveszted, miközben ott van a hívő, aki érdekelt ebben? Nem írod le? Azt válaszolta: Én ugyan előtte leírom, de nem tehetek róla, ha én egyszer leírtam, azt nekem nem kell még egyszer elővennem. Így van az előadásaimon is.

---

prefektus volt a Központi Szemináriumban. 1979-től a bécsi Opus Mystici Corporis kiadó igazgatója, 1989-től a Pázmáneum rektora. 1990-ban visszaköltözött Magyarországra.

[567] *Opus Mystici Corporis Kiadó*, OMC, Bécs, 1957–1989.: magyar katolikus könyvkiadó Ausztriában.

Szóval, ilyen döbbenetes memóriája volt. Ez egy külön adomány valakinél. Ugyanakkor nem csak idézni tudott a memóriájára hagyatkozva, hanem teológusként voltak új meglátásai is, új szempontokat tudott adni, teológiai nézeteket alakítani.

JI: Kérdeznék még valamit, mielőtt visszatérünk a Miklós Imrével való kapcsolataira. Mennyire volt Takács József példája vagy a viselkedése tipikus, tehát, hogy hányan választották – nem okvetlenül a teológia tanárok közül – hanem általában a papok közül, milyen arányba vállalták inkább ezt a fajta perifériára való szorulást, semmint az elveik feladását? Hogy nézett ki a papi társadalom?

KS: A papság jelentős része igazodott a püspöki karhoz. A békepapi mozgalom mindig kisebbségben volt. Viszont ugyanilyen kisebbséget tett ki az úgynevezett szemben állók köre is, akik nem akartak beilleszkedni. A papok többsége, talán néha meg nem értéssel, néha fájdalommal is, de valamiképp elfogadta, hogy a társadalmi átalakulás korszakában él, nem lépett fel ellene, de a „szocializmus kibontakozását" fenntartással fogadta. Ez annál inkább érhető, mert – főleg kezdetben – a szocializmus Magyarországon a sztálinizmusnak mindazokkal tehertételeivel jelent meg, amit ma már nagyrészt annak ismernek el a szocialisták is. Harcos ateizmus jellemezte, hirdetett célja volt az egyház fölszámolása, annak az elméleti jövendölésnek gyakorlati életben való sürgetése, hogy a társadalmi alapok átalakulásával a vallásnak mint felépítménynek el kell halnia, és ezt siettetni kell adminisztratív eszközökkel. Ez volt akkor a szemlélet. Akkor így jelent meg a szocializmust képviselő államhatalom.

Bizonyos fokig érthető volt tehát nemcsak a tartózkodás az ilyen célkitűzéssel szemben, hanem az ellenállás is. Ez az ideológiai szembenállás persze időnként keveredett bizonyos politikai célokkal, törekvésekkel, mert az az államhatalom, amelyik ilyen politikát űz, azzal csak szemben lehet állni. Ez valamelyest megmutatkozott Mindszenty esetében is, akinek bizonyos meghatározott közjogi és közéleti egyházi struktúraképe volt, és ő az egyháznak ezt a hatalmi szervezetét akarta szintén konzerválni, szemben a kommunisták hatalmi törekvéseivel. A konfliktust ez eredményezte. Ezek között őrlődött a papság és a hívek is, azok, akik az egyházhoz ragaszkodtak. Voltak az egyházi személyek között, akik „átálltak", de amint említettem, a békepapság jelentős része nem önkéntesen állt át, hanem megfelelő adminisztratív eszközökkel szervezték meg azt a gárdát, az előbb említett céllal.

Na most, az alsópapság ezt látta, próbálta kategorizálni az egyházvezetőket, nemcsak a szervezeti, a hierarchikus vezetőket, hanem azokat is, akikre szellemi, erkölcsi tekintélyként nézett fel. A többség nem csatlakozott azokhoz, nem követték azokat, akikkel kapcsolatban úgy érezték, hogy magatartásukkal magának az egyháznak az identitását veszélyeztetik, és eszközül adják magukat az államhatalmi célkitűzésnek. Ezektől tartózkodtak. Viszont a józanok azt is látták, hogy nem szabad az egyháznak eminenter politikai szerepet játszania. Voltak olyanok, akik szembenálltak. Voltak, akik arra készültek fel, hogy ez az állam az egyházat vagy szét fogja bomlasztani, vagy az aktív tagjait mind börtönbe fogja juttatni. És ennek a vélekedésnek alapot adott az, hogy akkor valóban rengeteg egyházi ember került börtönbe. Azután voltak, akik felkészültek az ún. „katakomba életre" az egyházban, arra számítva, hogy olyan helyzet fog előállni, mint az ősegyházban a keresztényüldözések idején, vagy amilyen a Szovjetunióban alakult ki a közeli múltban, ahol

a pravoszláv egyházat mint aufokefál, tehát Rómától független egyházat az állam viszonylag könnyen „kézben tudta tartani", de erőteljesebben lépett fel a Rómához hű görög- vagy római katolikusokkal szemben. Tehát egyesek erre készültek föl.

Voltak mások, akik azt mondták, hogy ezt a társadalmi átalakulást, mint egy történelmi korfordulót, tudomásul vesszük, de nem a mi feladatunk, hogy ebbe a politikai és társadalmi fejlődésbe beavatkozzunk, ugyanakkor azonban az egyház identitásának megfelelő magatartást kívánunk tanúsítani: a *pasztorális* egyházat akarjuk képviselni. Azért kell dolgoznunk, amiért Krisztus alapította az egyházat, és ha kell, ezért börtönbe is megyünk. Szóval, ilyen kategorizálás volt. Ezeknek az embereknek, mint amilyenek például Takács József, azután a nemrég meghalt Belon Gellért[568] püspök vagy Endrey püspök és mások is voltak, fontos szerepük volt abban, hogy példát mutattak. Főként abban az időben, amikor még nem az volt állam által meghirdetett jelszó, amit Kádár is idézett, illetve parafrazeált a Bibliából, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van"[569], hanem a korábban alkalmazott jelmondat volt még érvényben, miszerint: „aki nincs velünk, az ellenünk van"[570].

Két típust szeretett az államhatalom, illetve két típust szerettek az elnyomó szervek: egyrészt az olyanokat, akiket be lehet törni, akiket eszközül lehet használni, másrészt azokat, akik oly módon állnak ellen, hogy jogcímet adnak az erőszakos intézkedésekre, bebörtönzésre, a társadalomtól való elszigetelésre. Tehát az államhatalomnak akkor jól jött ez a fajta polarizáció. Azokat az embereket, akik a két véglet között álltak, akiket nem tudtak kifejezett ellenségnek kikiáltani, akikbe nem tudtak belekötni, de akik ugyanakkor nem váltak a rendszer kiszolgálóivá sem, és egyúttal morális tekintélyük volt mások előtt, azokat tartották a legveszélyesebbnek.

JI: Ez így is van.

KS: Pedig hosszú távon nézve épp az ilyen személyek válhatnak partnerré, és az ilyen emberek valósíthatnának meg valamiféle szintézist. De az államhatalom akkor ezt nem látta be, és ezért kellett annak idején Takácsot mindig olyan helyekre „eldugni", olyan isten háta mögötti kis helyre helyeztetni, ahová még vonat se jár. Nem kapott soha káplánt, kisegítőt. Lehetőleg minél nehezebben lehessen megközelíteni. Szóval, ezt nagyon kifinomultan tudták intézni az állami szervek. A „bajszos püspökökön" és később az eszközzé vált irodai igazgatókon keresztül mindig remekül tudták a „kellemetlen" papokat ide-oda helyezgetni.

---

[568] *Belon Gellért* (Füzesabony, 1911 – Pécs, 1987) kalocsai egyházmegyés pap, pécsi segédpüspök. Plébános 1947-től Sükösdön, 1957-től Baja-belvárosban, majd esperes, 1958-tól címzetes bátmonostori apát. XXIII. János pápa 1959-ben címzetes püspökké és pécsi apostoli kormányzóvá nevezte ki, felszentelését azonban az állam megakadályozta. Plébános-helyettes 1962–1970 között Miskén, plébános 1970-től Jánoshalmán. Püspökké szentelésére azonban csak 1982-ben került sor, ekkor pécsi segédpüspök lett.

[569] Mk 9,40; Lk 9,50.

[570] Ennek a mondásnak is van bibliai eredete: „Aki nincs velem, ellenem van…" (Mt 12,30; Lk 11,23).

JI: Arra lennék kíváncsi, hogy az állam konkrétan hogyan érvényesítette a befolyását. Nyilvántartották az Egyházügyi Hivatalban az ilyen embereket, mint Takács József? Tudták, hogy ő milyen ember, hogy őt ki kell iktatni, illetve minél szűkebbre szorítani a befolyását? Hogyan zajlott ez konkrétan?

KS: A legdurvább mód az volt, amit ezek a bizonyos bajszos püspökök végeztek, akik bent ültek a püspökségekben, minden püspöki hivatalban.

JI: Miért nevezték őket bajszos püspököknek?

KS: Mert ezek állami megbízottak voltak, civil emberek, a BM emberei. Azért volt ez a „bajszos" jelző, mert a papok általában nem viselnek bajuszt és szakállt. Éveken keresztül az ő kezükben volt a tényleges hatalom az egyházmegyei ügyekben, az ő kezükben volt az egyházmegye bélyegzője is. A püspök nem küldhetett ki olyan hivatalos levelet, amihez ő nem járult hozzá és nem tette rá a bélyegzőt. Szóval, idáig elment mondjuk ez az adminisztratív beavatkozás.

JI: Bocsánat, nem csak papokat használtak föl, hanem civileket is?

KS: Igen. Voltak a püspöki palotákba beültetett civilek is, ezek voltak az úgynevezett állami egyházügyi megbízottak.

JI: Ez a rendszer mettől meddig létezett?

KS: Ez 1949 után alakult ki, és tartott egészen 56-ig[571], azután szűnt meg. Akkor azután jött viszont az 1957. évi 22-es törvénycikk[572], mely kimondta, hogy a püspöki irodaigazgató és a helynök kinevezéséhez állami hozzájárulás szükséges, tehát a püspök a saját legközvetlenebb munkatársait sem választhatja ki teljesen szabadon, hanem csak állami hozzájárulással nevezheti ki vagy mentheti föl. Ez ma is érvényben van. Idővel ez a gyakorlatban nem úgy valósult meg, hogy a püspök kérte a hozzájárulást a kinevezési vagy dispozíciós szándékához, hanem már előzőleg az Egyházügyi Hivatal *ajánlotta*, hogy ezt és ezt kérjük kinevezni. Így tehát általában a békepapi mozgalom embereit vagy más címen kézben tartott embereket neveztettek ki irodaigazgatónak és helynöknek, és ezeken keresztül ellenőrizték és befolyásolták, vagyis korlátozták a püspököt a szabad döntésében. És most már rajtuk keresztül helyezgették a papokat. Ezeknek megmondták, hogy ezt ide, azt oda kell helyezni, és akkor ezek el tudták intézni. Nyomást gyakoroltak a püspökökre, és aszerint értek el eredményt, hogy a püspök mennyire volt képes a saját hivatásához méltóan helytállni. Például említettem, hogy Badalik Bertalan veszprémi püspöknek azért kellett otthagyni a püspökségét, azért helyezték Hejcére házi őrizetbe, mert nem volt hajlandó egy, az állam által kívánt békepapot kinevezni irodaigazgatójának az egyházmegyében.

---

[571] Az 1951-ben megalakult Állami Egyházügyi Hivatal rendelt „*egyházügyi előadókat*" (bajuszos püspököket) a püspökök mellé. Ez a rendszer néhány püspökségen 1956 után is tovább élt, egészen 1964-ig. 1956 és 1964 között a megbízottak hivatalos megnevezése „*miniszteri biztos*" volt. 1964-től a megyei tanácsoknál működő *egyházügyi főelőadók* (később: *egyházügyi tanácsos, egyházügyi titkár*) illetékességébe került – egyházmegyei szinten – az állam és az egyház kapcsolatát érintő kérdések felügyelete és a kontroll gyakorlása.

[572] 1957. évi 22. tvr. az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról.

JI: Ezek az irodaigazgatók meg a korábbi „bajuszosok”, ők tulajdonképpen önállóan cselekedtek, vagy pedig általában fönt dőltek el a dolgok, és ők csak végrehajtották a felülről jövő utasításokat, vagy bizonyos fokig ők is korlátlan urak voltak a területükön?

KS: Nem voltak korlátlan urak, de rajtuk keresztül fokozatosan az állam bizalmi emberei kerültek mindenütt kulcspozícióba. Mert ez a hozzájárulás a nagyobb plébániákhoz is kell, városi plébánosok kinevezéséhez vagy nagyobb létszámú plébániák vezetőinek a kinevezéséhez. Ugyancsak kell az állami hozzájárulás a hittudományi akadémiák, szemináriumok tanárainak a kinevezéséhez, szóval, minden fontosabb területen. És ha valaki ír egy teológiai könyvet, és azt a Szent István Társulatnál vagy az Eklézsia Szövetkezetnél meg akarja jelentetni, az sem olyan egyszerű dolog, tekintettel arra, hogy a kéziratot előtte be kell adni az Állami Egyházügyi Hivatalhoz, mert az egyházi kiadók számára a kiadói főigazgatósági hatáskört az Állami Egyházügyi Hivatal látja el. Ha az egyház építeni akar valamit, vagy csak a plébános például átalakítást akar végezni egy plébánián vagy templomon, ahhoz nem elég az építési hatósági engedélyeket megszerezni, sőt be sem lehet szerezni addig, amíg először az Állami Egyházügyi Hivatal meg nem adja az engedélyt hozzá. Szóval, itt aztán ugye, megvalósult „állam és az egyház tökéletes szétválasztása”? Idézőjelben mondom, mert aki ismeri ezeket a rendelkezéseket, az csak nevetni tud ezen vagy sírni. Szóval, így működik az egyház kézben tartása, és ez a befolyásolás az idők folyamán nem csökkent, hanem – ha közvetve is – talán inkább fokozódott.

Miklós Imre

És most ismételten visszatérek az elhagyott gondolatsorhoz: Takács latin nyelven írt könyvéhez, aminek a címe magyarul Szent József teológiája volt, és amit a Herder szeretett volna kiadni, de hát kéziratot, pláne abban az időben, csak engedéllyel lehetett kiküldeni. Az Állami Egyházügyi Hivatal rajta ült a kéziraton. Ezt próbáltam Nonn-nal megsürgettetni, és így kerültem Miklós Imrével először kapcsolatba.

Amikor *Miklós Imrével* ez ügyben beszéltem, akkor már folyt a II. Vatikáni Zsinat.[573] Akkor engedtek ki először magyar egyházi személyeket Rómába, néhány magyar püspök ott volt már az első ülésszakon. Ez a zsinat majdnem több mint három évig tartott. Idővel egyre több egyházi személyt engedtek ki, főleg az 1964-es megállapodás után. A könyvügy még a zsinat elején merült fel. Fel is vetettem: a megjelenés engedélyezése végső fokon egy gesztus lehetne Róma felé, ahol Takács sorsát szemmel tartják. Ebben a latin nyelvű könyvben igazán semmi politikum sincsen, témája kizárólag teológiai, benne semmi „kényes” kérdés nem merül fel, hát miért ne lehetne kiadni? Egy olyan ember műve, aki végső fokon semmit nem tett, amit az állam jogilag ellenségesnek minősíthetne. Egy ilyen gesztus megmutathatná a külföldnek, hogy már változtak az idők… És amikor mindezeket

[573] A II. Vatikáni Zsinatot XXIII. János pápa nyitotta meg 1962. október 11-én, és 1965. december 8-án VI. Pál pápa zárta be, aki a második ülésszaktól kezdve irányította a zsinat munkálatait.

elmondtam Miklós Imrének, és persze azt is, hogy milyen kapcsolatban vagyok Takáccsal, akkor azt mondta nagyon udvariasan, hogy két hét múlva jöjjek vissza. Addig utána kell néznie. Amikor két hét múlva újra fogadott, egy vastag dosszié volt előtte, abban voltak Takács bűnlajstromai. Hát ez döbbenet volt a számomra. Ekkor derült ki, hogy micsoda nyilvántartás van itt egyes emberekről, és ugye a „jó paptestvérek", ezt idézőjelben mondom, a békepapok (hiszen a papok is emberek, meg vannak áldva ugyanazokkal az emberi gyengeségekkel vagy erényekkel, mint a világi emberek bármelyik más hivatáskörben), ugye nyilván információkat szolgáltathattak Takács „vétkeiről", hogy jó pontokat szerezzenek, pontosabban olyan viselkedéséről vagy olyan kijelentéseiről, amit az állami szervek, a saját szempontjuk szerint elítélendőnek minősítettek. Én meg igyekeztem cáfolgatni ezeket.

Ezek többnyire különböző mondvacsinált, piszlicsáré ügyek voltak, szóval, nem volt különösebb jelentőségük, csak ki lehetett olvasni belőlük, hogy Takács szemben áll azzal a gyakorlattal, amit az akkori állami egyházpolitika képviselt. Természetes, hogy szemben állt, én is szembe álltam, és még ma is szemben állok, mert nem tudom elfogadni a kialakult helyzetet, hogy abban a korszakban, amit ők is „együttműködési korszaknak" neveznek, az a helyzet és gyakorlat éljen tovább, amit a „szembenállás korszakában" alakítottak ki. Na, elég az hozzá, a hosszú beszélgetésnek a vége az lett, hogy „kérem, én nagyon örvendek, hogy ilyeneket is hallok róla, de hát mégsem járulhatunk hozzá, hogy ezt a kéziratot kiadják külföldön, mert akkor azt mondják majd, hogy így kell viselkedni, mint a Takács József, mert akkor, íme, kiadják külföldön a kéziratot."

Itt tehát engedelmes együttműködést vártak el, nem pedig korrekt partneri magatartást. Ez volt az igazság. Így kerültem Miklós Imrével első alkalommal kapcsolatba, és akkor nem is gondoltam, hogy ennek lesz további folytatása. Pedig lett, éspedig az erdélyi magyarság kérdésével kapcsolatosan lett, a magyar egyház erdélyi szerepével kapcsolatosan.

Az egyik erdélyi utam után, amikor visszajöttem, beszélgettünk Nonn Györgygyel, és beszámoltan a kinti tapasztalataimról. És akkor ő mondta, hogy mindezt jó lenne Miklós Imrének is a tudomására hozni. És akkor ezen a jogcímen kerültem vele újra kapcsolatba, és vagyok különböző intenzitással a mai napig is kapcsolatban.

De mielőtt ezt a témát fejtegetném, erre kellene egy kicsit készülnöm, felidézni magamban az eseményeket, dátum szerint, kronologikus sorrendben, mert talán ezt érdemes lenne rögzíteni. De egyelőre, a mai napra azt gondoltam, hogy inkább Márton Áron személyéről és a vele való kapcsolatomról kellene beszélnem, mert ez összefügg a Miklós Imrével való későbbi találkozásaimmal is.

Márton Áronról már szót ejtettem, arról, hogyan kerültem vele kapcsolatba Kolozsvárt, mi volt a szerepe, beszéltem a zsidókérdésben való kiállásáról és egyebekről. De ezek még akkor történtek, mikor én is Kolozsvárt éltem.

Amikor azután 1944 őszén átköltöztünk Budafokra, a kapcsolatunk hosszabb időre megszakadt. Csak úgy távolról hallottam róla, egészen a 60-as évek elejéig, amikor újra mehettem haza Kolozsvárra. Első hazautazásom alkalmával csak ottani híreket hallottam, a második hazamenetelem alkalmával kerestem azután föl személyesen is, és attól fogva egész haláláig tartottuk egymással a kapcsolatot.

JI: Neki hogyan alakult a sorsa eddig az időpontig?

KS: Nagyon érdekesen alakult. Az életrajzában ez nyomon követhető. Írt róla a Vigilia és a Rómában megjelenő Katolikus Szemle is. Márton Áronról az eddigi legjobb és legkomolyabb tanulmányt – szerintem – Virt László írta, de jóval korábban megjelent egy Márton Áron életrajz Szalay Jeromos tollából. Ő egy erdélyi származású pap, aki nyugaton él, és amikor elterjedt egy olyan hír, hogy Márton Áron meghalt a börtönben, akkor írta ezt a könyvet, és ebben Márton Áron úgy szerepel, mint egy elhunyt vértanú.[574]

JI: Az 50-es években?

KS: Az 50-es években. Azután, nem tudom, ismeri-e Beke György Nyomkövető [*helyesen: Nyomjelző – a szerk.*] rokonság[575] című könyvét. Ez egy csodálatos nyelvezettel és módszerrel megírt riportkönyv. Ebben Kacsó Sándorra[576] hivatkozva ír Márton Áronról. Márton Áron, miután Észak-Erdélyt újra Romániához csatolták, ugyanúgy felelősséget érzett az erdélyi magyarság sorsáért, mint a bécsi döntés után a Romániánál maradt Dél-Erdélyben élő magyarok iránt. És világnézetre való tekintet nélkül. Kacsó Sándor, a Magyar Népi Szövetség és mindenki igazolja, hogy Márton Áron csodálatos szerepet töltött be a magyarság életében.

A Magyar Népi Szövetségről annyit, hogy Kurkó Gyárfás[577] – akiről később tudtam meg, hogy Márton Áron unokatestvére volt – és Balogh Edgár megalakították a Magyar Népi Szövetséget, amikor a Maniu-gárdisták 1944 őszén elözönlötték Észak-Erdélyt. És amikor megtörtént az a bizonyos szárazajtai eset[578] meg hasonlók, akkor a szovjet csapatok kiparancsolták egy időre a román haderőt Észak-Erdélyből. Akkor még nem volt meg a béketárgyalás, és akkor Erdélyben megalakult a Magyar Népi Szövetség. Baloldali, kommunista vezetés alatt. Márton Áron fel-

---

[574] Szalay Jeromos: Vértanú püspök vértanú népe. Márton Áron erdélyi püspök, hitvalló és szabadsághős, 1896-1952 (?). Paris: Mission Catholique Hongroise, [1952/53] – Franciául: Vérités sur l'Europe centrale Tome I, Aaron Marton, éveque de Transylvanie / tableau de Mgr A. Marton / Paris, (9 rue des Deux Gares), 1953 (?)

[575] Beke György: Nyomjelző rokonság. Bukarest, Kriterion, 1979.

[576] *Kacsó Sándor* (Mikháza, 1901 – Kolozsvár, 1984) erdélyi magyar író, szerkesztő, közíró, baloldali politikus. Tagja volt az Erdélyi Helikon munkaközösségének, az úgynevezett székely írócsoporthoz tartozott. 1927 őszétől belső munkatársa, majd 1938-tól 1940-ig a főszerkesztője volt Brassói Lapoknak, de más lapokban is publikált. A második bécsi döntést követően Romániánál maradt Nagyenyedre költözött, és a dél-erdélyi magyarság egyik szellemi vezetőjeként tevékenykedett. 1947-től parlamenti képviselő, majd 1947 és 1951 között a Magyar Népi Szövetség elnöke volt. 1952-től 1968-as nyugdíjba vonulásáig az Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári fiókját vezette.

[577] *Kurkó Gyárfás* (Csíkszentdomokos, 1909 – Brassó, 1983): romániai magyar regényíró, publicista, baloldali politikus. 1934-től a Magyar Pártból kivált baloldali szervezet, a Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ) Brassó megyei elnöke. A román uralom alatt többször letartóztatták. 1944-től Magyar Népi Szövetség (MNSZ) első elnöke 1947 őszéig. 1949-ben letartóztatták, és Márton Áronnal, illetve az MNSZ más vezetőivel együtt koncepciós perben 10 év nehéz börtönre és 25 év kényszermunkára ítélték. 13 évet töltött magánzárkában, a börtönévek egy részét pedig a dicsőszentmártoni elmegyógyintézetben. 1964-ben szabadult, megbomlott elmével.

[578] Szárazajtán 1944. szeptember 26-án a faluba bevonuló Maniu-gárdisták 13 ártatlan magyart mészároltak le.

hívta a papságot, hogy tessék, ajánlják a magyarságnak a belépését a Népi Szövetségbe, mert kell egy önvédelmi szervezet a magyarságnak. Aztán később, de még a békeszerződés előtti időkben, amikor a román kormány két évig nem finanszírozta a magyar iskolákat és az egyetemet (akkor még a Bolyai Egyetem volt Kolozsvárott), akkor Márton Áron létrehozott egy alapítványt, amit ő maga 3 millió lejjel dotált, és ebből fizették a magyar tanerőket két éven keresztül. Márton Áron érdemeit Balogh Edgár és a más baloldali emberek is igazolják. Szóval, Márton Áron egy csodálatos ember volt. A békeszerződés előtt nyilatkozatot tett az erdélyi magyarság ügyében, amiben másfajta döntést kívánt, mint ami ténylegesen bekövetkezett. Ezt kijuttatta külföldre. Mindezeknek lett a következménye az ő bebörtönzése.

JI: Egyházi vonalon juttatta ki…

KS: Egyházi vonalon és magyar vonalon is, gondolom, akkor még ott volt a pápai nuncius, O'Hara[579] Bukarestben. És ővele, természetesen, tartotta a kapcsolatot. És akkor bebörtönözték az összes romániai katolikus püspököt, Pacha Ágostont[580] temesvári püspököt (80 évesen tartóztatták le), a nagyváradi-szatmári Scheffler Jánost[581], őt is bebörtönözték. És a románok is csináltak akkor egy úgynevezett vatikáni pert[582].

JI: Hányban?

KS: Ez, azt hiszem, 48-49-ben lehetett[583]. Márton Áront öt évet ült le, de eredetileg hosszabb büntetésre ítélték.

JI: Őt is hasonló vádakkal, vagy ….

KS: Hát, ott nem tudtak olyan vádakat hozni, mint Mindszenty ellen, de az is ilyen koncepciós per volt. Pontosan nem ismerem a vádakat, de a cél gyakorlatilag az volt, hogy fölszámolják az Egyházat. Aztán később magyar kommunistákat is lefogtak, Balogh Edgárékat, Kurkó Gyárfást, de más vezető értelmiségieket is, például Venczel József barátomat, meg azután korábbi szocdemeket. Az egyik vádpont az volt, hogy kollaboráltak Márton Áronnal, az említett magyar ügyekben. Ott és akkor természetesen a magyar kérdésben – világnézetétől függetlenül – azonos platformon álltak az emberek.

Márton Áront öt év múlva engedték ki, amikor Groza államelnök volt, tehát már nem volt miniszterelnök. Lengyelországban Gomulkáék is ekkor engedték ki

---

[579] *Gerard Patrick O'Hara* (Scranton/USA, 1895 – London, 1963) érsek, vatikáni diplomata, 1947-től 1950-ig bukaresti nuncius. (Bukaresti szolgálata utolsó két évében nyolc püspököt szentelt fel titokban.)

[580] *Pacha Ágoston*, Augustin Pacha (Móricföld, 1870 – Temesvár, 1954) 1930-tól temesvári püspök.

[581] *Scheffler János,* Johann Scheffler (Kálmánd, 1887 – Jilava, 1952) 1942-től szatmári római katolikus megyés püspök és nagyváradi apostoli kormányzó, vértanú (a börtönben halt meg).

[582] „*Nagy vatikáni kémpernek*" nevezte el a kommunista propaganda azt a koholt vádakon alapuló eljárást, amelyben a bukaresti katonai törvényszék 1951-ben a 81 esztendős Pacha Ágoston 18 évi nehéz börtönre, az utódjává és helyettesévé tett *Boros Béla* titkos püspököt életfogytiglani kényszermunkára, *Schubert József* titkos bukaresti segédpüspököt életfogytiglani nehéz börtönre, *Gatti Kelemen* olasz állampolgárságú ferences szerzetest 15 évi nehéz börtönre, *Waltner József* püspöki irodaigazgatót 15 évi, *Héber János* püspöki titkárt pedig 12 évi kényszermunkára ítélte.

[583] Maga a per 1951-ben zajlott, de a letartóztatások már jóval korábban megkezdődtek.

Wyszyński bíborost. Romániában már Márton Áron letartóztatása előtt megpróbálták a papságot szembe fordítani vele – ezt még ő maga mesélte el nekem –, ott is próbáltak létrehozni egy szervezetet az ő elszigetelésére, olyat, mint amilyen nálunk a békepapi mozgalom volt, és az erdélyi katolikus státust akarták erre felhasználni, ezt a régi egyházi világi szervezetet, de nem tudták létrehozni.

Most megint közbeszúrok valamit, hogy el ne felejtsem megemlíteni: Márton Áron már letartóztatása előtt intézkedett, mert számítani lehetett a sorozatos lefogásokra: titokban kinevezte, ki legyen az egyházmegye vezetője, ha őt lefognák, ha azt is elviszik, ki legyen a következő, és kinevezte a harmadikat is. Három ember volt kinevezve, mind a hármat elvitték. Kettő közülük meg is halt a börtönben. A mostani püspököt, Jakab Antalt, 12 és fél év után engedték ki a börtönből.

Márton Áront viszont már 1955-ben kiengedték, akkor már úgy alakult a helyzet. Ez a Sztálin halála után volt, gondolom, a Hruscsov-korszakban. A kiszabadulása úgy történt, hogy előtte egy bányában dolgozott. Egy szép nap az egyik őre azt kérdezte tőle, hogy ki maga? Mondta, Márton Áron. És mi a foglalkozása? Mondta, hogy püspök. Püspök és ilyen lyukas nadrágban jár? Kilátszik a feneke. Azt felelte: hát csak ez van. Erre azt mondta az őr, na jöjjön, és adtak neki egy nadrágot. Másnap vagy két nap múlva adtak egy új bakancsot. Azután észrevette, hogy jobb kosztot kezdenek adni. És azután, egy bizonyos idő múlva fogták, és elvitték Bukarestbe az Ortodox Patriarkátusra. Akkor már rendes ruhát kapott. Azt mondták neki, hogy szabadon fogják engedni, és néhány napi vendégeskedés után elvitték az államelnökhöz. Az közölte, hogy szabad. Kérdezte, hogy mik a feltételek. Ez volt az első reakciója a hírre. Azt mondták, kérem, semmi feltétel nincs. Erre mondta a pátriarkának, akinek a társaságában volt az elnöknél, hogy uraim, hallották, nincs semmi feltétel. Köszönöm.

Baráth Béla

Így került vissza Gyulafehérvárra. Akkor kiadott egy körlevelet, amelyben a papsághoz szólt és a hívekhez, hogy átvette az egyházmegye kormányzását. Ez egy meghatóan csodálatos körlevél volt. Egyáltalán nem hasonlít Mindszentynek az 1956. november 3-i rádió-megnyilatkozásához. Ez valóban egy pásztori körlevél, egy főpapi szózat, amelyben bejelenti a szabadulását, megköszöni az imát, amit mindig érzett, megköszöni azoknak a hűségét, akik kitartottak továbbra is az egyház mellett, lelkiismeretesen teljesítették kötelességüket. Akik pedig megszédültek, tartsanak bűnbánatot, és Krisztus nevében én is megbocsátok stb. Tudniillik azért csak akadt néhány „kezesebb" pap, akiket be tudtak szervezni az egyházmegye élére, akik ez alatt az idő alatt vitték az ügyeket, de egy komolyabb létszámú és szervezettebb békepapi mozgalmat nem tudtak létrehozni. Baráth Béla[584] kolozsvári plébános, aki

[584] *Baráth Béla* (Budapest, 1893 – Kolozsvár, 1977) teológiai tanár, művelődéstörténész, bibliográfus, pápai prelátus. 1918-tól káplán Kolozsvárott, 1920-tól 1940-ig teológiai tanár Gyulafehérváron, 1942-től 1977-ig a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa és kolozsi főesperes. Az ötvenes-hatvanas években együttműködött az állami szervekkel.

neki valamikor teológia tanára volt, ő például a szentélyben térden állva és sírva olvasta fel ezt a körlevelet, mert magára nézve is úgy érezte, hogy neki is van megbánni valója. Szóval, ennek a körlevélnek igen nagy hatása volt. Márton Áron egy évig volt szabad, utána házi őrizetbe helyezték, nem hagyhatta el a püspökséget. De amíg szabadon mozoghatott, néhány bérmaútra elment, és nagy tömeg fogadta mindenütt. Óriási népszerűsége volt, nemcsak a katolikusok között, de az egész erdélyi magyarság erkölcsi, szellemi vezetőjének tekintette őt.

De azután házi őrizetben tartották, ami azt jelentette, hogy nem hagyhatta el a püspöki palotát, csak a székesegyházba mehetett át. Attól tudniillik körülbelül 50-80 méterre van a püspöki palota, amely régebben a fejedelmi palotaként is szolgált: a püspöki palotába költöztek be Bethlen Gáborék annak idején. Ez egy ilyen régi épület. Az ősi székesegyházat, az erdélyi püspökséget Szent István alapította. A mostani templomépület már nem teljesen eredeti, mert közben leégett, de egy régi, szép, gótikus templom, és oda Márton Áron átmehetett, de például a helyi szemináriumba, a kispapok közé már nem mehetett át, amíg a házi őrizete tartott. Nem állt őr a kapuban, de ezt írták elő. És ő ezt betartotta. Ő az az ember volt, aki tudomásul vett dolgokat, de nem mondta, hogy helyes. Szóval, ez volt az ő óriási ereje, hogy nem lehetett rávenni soha olyanra, amit ő nem tartott helyesnek. Se a kijelentéseit, se a tetteit illetően. Teljesen szuverén volt a magatartása. Ilyen körülmények között történt, hogy amikor másodszor mentem haza a feleségemmel, akkor elhatároztam, hogy fölkeresem.

JI: Akkor még házi őrizetben volt?

KS: Igen, házi őrizetben volt.

Kolozsvárt éltek a rokonaim, és ez még a hatvanas éveknek egészen az elején volt, akkor az volt a rend, hogy a külföldi látogatóknak be kellett jelentkeznie a helyi milícián, s nem lett volna szabad elhagynom a várost. Szerencsémre tudtam románul, megérdeklődtem, mikor megy a busz. Volt egy olyan járat, amely délelőtt 10 körül ért Gyulafehérvárra, és négy óra körül indult vissza. Feleségem nem tud románul, de én megvettem a jegyet, és indultunk szívszorongva, hogy vajon tudok-e, tudunk-e vele találkozni. Senkinek nem szóltam előre természetesen, csak a bátyámék tudták, hova megyünk, másnak nem beszéltem. Megérkeztünk Fehérvárra. Feleségem életében akkor volt ott először. Fölmentünk az ősi várba, a rendes útvonalon. Van egy gyönyörű kapu, ami az osztrák időben épült, és van egy másik hatalmas nagy kapu, nagyobb, mint a bécsi kapu, nagyon szép díszítésekkel ellátva. A régi vár területén van a székesegyház, a szeminárium, ott volt a régi katolikus gimnázium. És ott áll még egy 1923-ban épült „ősi" ortodox katedrális. Trianon után építettek ugyanis Gyulafehérvárra egy ortodox püspökséget, hatalmas nagy területen fekszik. Valószínűleg szándékosan olyan közel építették, hogy úgy üsse valahogy az egész magyar intézmény-együttest, mintha ezzel az épülettel el akarták volna szigetelni. Na, mondom magamban, hogy most hogyan menjünk oda? Tudtam, hogy Márton Áron házi őrizetben van, de nem tudtam, hogy az konkrétan mit jelent. Ahogy ott ólálkodtunk – a székesegyház be volt zárva –, egyszer csak látom, hogy jön egy pap reverendában. A szeminárium felől jött, és látom, megy a püspökség felé. Odamentem hozzá, és mondtam neki, főtisztelendő úr, elnézést kérek, hogy

megszólítom, nem tudom, nem a püspökségre megy-e? De, oda megyek. Bemutatkoztam. Nem mondtam, hogy honnan jöttem, csak a nevemet mondtam. Ő is bemutatkozott, kiderült, hogy egy szász származású teológiatanár volt, aki ment a püspökségre. Mondtam, kérem szépen, meg szeretném kérni egy szívességre. Nem kérdezné-e meg a püspök urat, hogy fogadna-e néhány percre bennünket, Keresztes Sándort és feleségét, ennyit mondtam csak. Azt mondja, most 10 óra van, a püspök úr ilyenkor el van foglalva, 11-kor tessék majd bemenni. Megmutatta: egy nagy bolthajtásos kapu alatt kell bemenni, és ott vannak az irodák, és tessék oda bemenni, én ott meghagyom az üzenetet.

Szim Lídia (1990 körül)

És aztán eljött a 11 óra, odamegyünk, és amikor bemegyünk, felugrik egy fiatal pap, Bartalis Árpád[585], a jelenlegi ditrói plébános, ő volt a püspök úr titkára. És kérdezi, hogy Keresztes úr? Mondom, igen. A püspök úr várja önöket, kint van a kertben! Hát, nagy izgalommal mentem, tényleg úgy vert a szívem, a feleségem különösen izgatott volt, hogy most mi lesz. És ahogy kimegyünk a kertbe, látom a fák között, hogy Márton Áron egy filagóriaszerű épület előtt ül egy széken, és beszélget egy másik idősebb pappal. Amikor meglát, föláll, és elindul felénk. Kérdem, püspök atya, meg tetszik ösmerni engem? Azt mondja, hát Sándor, hogyne ismerném meg? Tessék megengedni, hogy bemutassam a feleségemet. Azt mondja: Zsike, tegnapelőtt olvastam a legutolsó levelét. Nem hittem, csak néztem. Lídia testvér Zsike minden levelét elolvastatta vele. Lídia szociális testvér a feleségem egykori igazgatónője volt a kolozsvári főiskolán, a teljes neve dr. Szim Lídia[586]. Ő is ült börtönben, négy évet, és amikor onnan kikerült, Balázsfalván volt pénztáros egy gyógyszertárban. A feleségem levelezőviszonyban volt vele, rendszeresen beszámolt a család dolgairól, időnként fényképeket is küldött. A püspök úr bevitt minket a szobájába. És nagy döbbenetünkre mit látunk az íróasztalán? Otthon, Budafokon, az udvarunkban van egy lépcső, mely a felső kertbe

[585] *Bartalis Árpád* (Gyergyócsomafalva, 1940 –) 1965-től tanár a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán, 1970-től püspöki titkár, 1973-tól gyergyóditrói plébános, 1986-tól tordai plébános és főesperes. 1996-ban felvételét kérte az Erdélyi Ferences Rendtartományba. 1997-től kisegítő Szegeden, 1999-től plébános Déván, 2004-től plébános Szászsebesen, 2009-től nyugállományban.

[586] *Szim Lídia* (Gyulafehérvár, 1911 – Gyulafehérvár, 2003) a középiskolát 1926–1930 között Nagyszebenben a Ferences Nővérek Tanintézetében végezte. 1933-ban jelentkezett a Szociális Testvérek társaságába. 1934–1938 között a bukaresti Szociális Főiskolán, majd 1940–44 között Kolozsvárott a Ferencz József egyetemen tanult, végül a háború után a Bolyai Egyetemen szerzett tanári diplomát és a közgazdaságtudományi karon doktorátust. A negyvenes évek első felében mint az erdélyi Római Katolikus Nőszövetség vezetőségi tagja és a Nap folyóirat szerkesztője jelentős szerepet töltött be az erdélyi katolikus női társadalom szervezésében. Igazgatója volt a Társaság kolozsvári Társadalomtudományi Szakiskolájának. 1945-től 1947 december 31-ig tanársegédként működött a Bólyai Egyetem Közgazdasági Karán. 1954-ben letartóztatták. 11 hónapig tartó vizsgálati fogságot követően 1955-ben – koncepciós perben – 16 év szabadságvesztésre ítélték, az ítéletet 1956-ban, újratárgyalás során 5 évre mérsékelték. 1957-ben szabadult. 1966-ig egy gyógyszertárban volt pénztáros Balázsfalván. 1972-től a Társaság romániai kerületét vezette (1983-ig). 1973-ig Bukarestben, 1978-tól Gyulafehérváron élt, gyakran kitéve a Securitate zaklatásának.

vezet. Készült ott egy olyan fénykép, ahol a gyerekek kor szerint a lépcsőn egymás fölött álltak, mi pedig a végén a feleségemmel a legnagyobb fiúnk oldalán. Egy ilyen érdekes kép, a nyolc gyerek és mi. A feleségem ezt is elküldte Lídia testvérnek. És Márton Áronnak fogalma sem volt, hogy mi érkezünk. És az íróasztalára oda volt téve ez a kép. Én úgy meg voltam hatódva, hogy szinte szóhoz sem tudtam jutni. Akkor beinvitált bennünket: Ugye itt ebédeltek? Erre szólt Bartalisnak: Intézkedj, hogy két adaggal több ebédet hozzanak. Kiderült, hogy a püspöknek nincs saját háztartása, hanem a szemináriumból hozzák neki minden nap ételhordóval ugyanazt, amit a kispapok esznek. Ha vendége volt, akkor szólt a titkárnak, az intézkedett, annyi adaggal többet hoztak. Legfeljebb annyi eltérés lehetett a szemináriumi étkezéstől, hogy ha vendég volt, akkor az ebédnél volt egy pohár bor, egy kis gyümölcs, egy feketét is adtak hozzá, de semmiféle trakta vagy különleges dolog. Itt az idők folyamán én ettem grízes tésztától kezdve mindenfélét, ami éppen volt. És így élt Márton Áron, teljesen puritán módra. Szóval így éledt fel újra a mi régi kapcsolatunk. Ettől fogva, ahányszor hazamentem Kolozsvárra, ezt az utat Gyulafehérvárra mindig megtettem. Nem mentem többé haza úgy, hogy ne mentem volna Gyulafehérvárra.

A Keresztes család 1962 körül

JI: Nem akadályozták meg Márton Áront abban, hogy vendégeket fogadjon?

KS: Általában nem. Elmondta, hogy nem szokott fogadni külföldi vendégeket. Akkor már elég gyakran érkeztek turistacsoportok a várba különböző országokból. Megmutatták nekik a régi palotát, ami régi műemléki látványosság, de ő nem jelent meg sehol. Ő ezt betartotta, de ez egyben tüntetés is volt az ő részéről, hogy ő házi őrizetben van…

Most – nem kronologikus sorrendben – elmondanék néhány dolgot vele kapcsolatban.

Mindig úgy történt, hogy amikor délelőtt megérkeztem, utána beszélgettünk egészen 12-ig, akkor 12-kor engem elbocsátott. Ezután ő 12 és 1 óra között hivatalos aktákat intézett, én közben felkerestem más ismerősöket, akik ott voltak, azután egy órakor ebédeltünk, és ebéd után megint beszélgettünk. A beszélgetéseink túlnyomó része a kertben zajlott, sétálás közben, a „poloskák", vagyis a lehallgató készülékek miatt, melyek nyilván be voltak építve az egész épületben, tehát a kertben nyugodtabban tudtunk beszélgetni. Egy lépcső vezetett a dolgozószobájába, onnan nyílt egy vaspántos ajtó, amin át közvetlenül a kertbe lehetett kimenni.

Nagyon kedves és figyelmes volt, ha esett az eső, volt úgy, hogy ideadta az egyik kabátját… A fejére vagy egy kucsmát tett fel, vagy egy lyukas kalapot. Megható volt. Hallatlanul szerény ember volt az egész életvitelében. Érdekes, szúrós tekintete

volt, és úgy tudott nézni az emberre, hogy az ember érezte, hogy a veséjébe lát. Szerényen élt. Karizmatikus személyiség volt, szóval, mindenkire mély benyomást tudott tenni, s tett akarva-akaratlanul, mert ilyen volt az egyénisége. Aki életében egyszer találkozott vele, az sose felejtette el.

Természetesen mindig igyekezett tájékozódni. Különösen érdekelte a magyar egyház helyzete. Egyszer valahogy Mindszenty került szóba, és én elmondtam neki a vele kapcsolatos véleményemet (amiről ebben az interjúban is beszéltem). Emlékszem, végig szinte rezdületlenül nézett rám, nézett a szemembe. Én korrektül elmondtam, és végül azt a meglátásomat fejtettem ki, hogy ő (mármint Márton Áron) nem Mindszentyhez, hanem inkább Wyszyńskihez hasonlít, a lengyel prímáshoz. Mert Wyszyński[587] a pasztorális egyházért állt ki. És elmondtam milyen különbségeket látok közte és a magyar prímás között, gyakorlatilag közismert tényeket. És láttam, hogy közben igen erősen néz rám. És azután ebédeltünk. Az ebéd mindig szűk körben folyt, volt úgy, hogy kettesben, volt, hogy együtt a titkárnővel és az irodaigazgatójával, maximum négyesben. Ha a feleségem velem volt, akkor természetesen ő is mindig velünk ebédelt. Amikor befejeztük az ebédet, a nagy ebédlőn át kellett menni, és ott volt egy kis kápolnája, ott mindig volt egy kis hálaadás. Ilyenkor az volt a szokása, hogy ő előrement, a szenteltvíztartóba bemártotta az ujját és odatartotta nekünk, az ujja hegyén levő szenteltvizet érintettük meg Zsikével, a feleségemmel. A feleségemet nagyon kedvelte, olyan meghatóan, becsülte a nyolcgyerekes anyát benne, ez látszott az egész magatartásán.

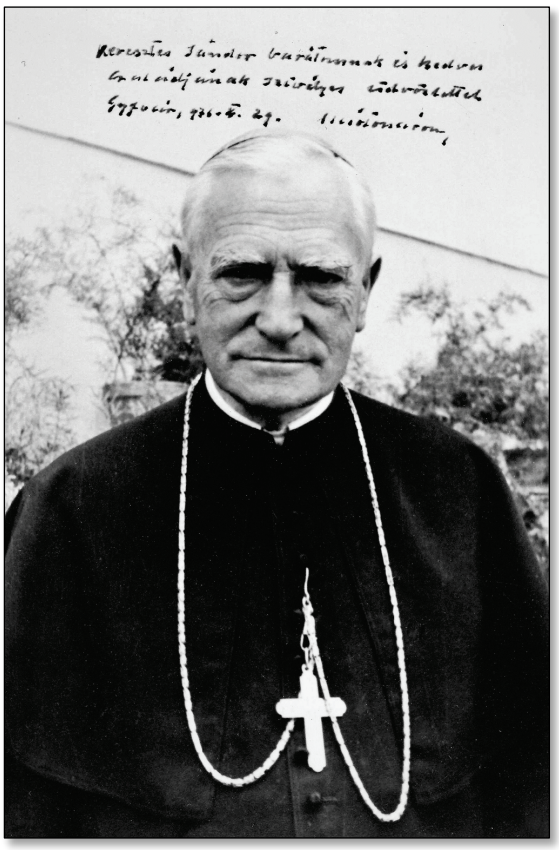

„Keresztes Sándor barátomnak...”(1976)

Elég az hozzá, hogy az említett napon a Mindszenty-ügy volt az egyik legkényesebb kérdés, amit róla elmondtam. És most, amikor kijöttünk a kápolnából, előre engedte a többieket, akik ott ebédeltek, engem visszatartott. Átölelt, és azt mondta: Sándor, nagyon köszönöm neked ezt a ma délelőtti beszélgetést. Többet erről nem mondott. Később majd erre visszatérek, mert kiderült, hogy ennek később milyen

[587] *Stefan Wyszyński* (1901–1981) lengyel bíboros. 1953–56 között ítélet nélkül fogva tartották. Részt vett a II. Vatikáni Zsinaton. Közeli munkatársa volt az 1960-as, 70-es években Karol Wojtyla krakkói érsek, a későbbi II. János Pál pápa. 1980–81-ben Wyszyński közvetített a Szolidaritás szakszervezet és az akkori hatóságok között. Boldoggá avatási eljárása 1989-ben indult meg.

hatása volt. Tudniillik, amikor itt elkezdődött Romának a magyar állammal való egyezkedése, akkor őt igyekeztek úgy beállítani, hogy ő egy második Mindszenty.

Az egyik gyulafehérvári látogatásom után beszámoltam Nonn-nak arról, hogy milyen komoly veszélyek fenyegetik a magyar egyházat Erdélyben, és beszélgettünk az egyház nemzetfenntartó szerepéről. Akkor mondta Nonn, hogy mondjam el mindezeket Miklós Imrének is. És így kerültem akkor megint Miklóshoz. És amikor megemlítettem neki Márton Áron nevét, akkor elkezdte nekem mondani a kliséiket, hogy kérem, ő egy második Mindszenty, ő kereste magának a bajt, és hasonló buta dolgokat mondott… – elnézés kérek a kifejezésért, de ezeket a szokványos brosúrás kijelentéseket tette –, és hogy ővele úgysem lehet semmit kezdeni stb. stb. Én csak hallgattam egy darabig, aztán mondtam neki, hogy elnézését kérem, elnökhelyettes úr, de ön nagy tévedésben van. Én mind a kettőt ismerem. Elmondtam, hogy a Mindszenty, amikor in floribus[588] volt, a pártunkkal, a Barankovics párttal milyen konfliktusa volt és miért. Mondtam neki, Márton Áront 18 éves korom óta ismerem, és elmondtam neki, ki a Márton Áron. És nagyon keményen kifejtettem neki a Márton Áronnal kapcsolatos véleményemet, és hogy mit jelentene az ő elvesztése a magyarságnak, ha őt félreállítanák. Jellemző, hogy abszolút tájékozatlan volt ebben a kérdésben. Később azután – ugrok egyet az időben – odáig fejlődött, hogy az egyik alkalommal (akkor már a legtöbb erdélyi utam előtt és után beszéltem vele, visszajövet elmondtam neki a problémákat) tehát az egyik alkalommal ő maga figyelmeztetett, hogy „legyen nagyon óvatos, mert ugye tudja, hogyha maga átteszi a lábát a határon, magát végig kísérik". Egyszer ő maga is mondta: „Ha a püspök úrral beszél, tudja, ne a szobában, hanem kertben sétálva tegye." Ő csakugyan tudhatta, hogy miért mondta. De a lényeg: végül is Miklósnak idővel pontosan megfordult az egész gondolatvilága, már ami Márton Áront illeti.

De a hatvanas évek közepén még más volt a helyzet. Egyszer majdnem ugyanezt [Miklós korábbi véleményét] kellett hallanom egy magyar püspöktől is, már nem emlékszem egészen biztosan, talán Cserhátitól[589], aki jelenleg a püspöki kar titkára: Márton Áron nélkül fogják megoldani Romániában a katolikus egyház problémáját. Ez akkor volt, amikor megkezdődtek az ún. 1964-es részleges megállapodáshoz vezető tárgyalások a Szentszék és a magyar kormány között. Én felhívtam erre Márton Áron figyelmét, elmondtam neki, hogy milyen véleményt igyekeznek elterjeszteni róla, és hogy figyelni kell arra, nehogy ebbe a szituációba szorítsák be. Tehát hogy ő nem tárgyalóképes, merev stb., tehát hogy őt ugyanúgy félre kell állítani, mint Mindszentyt… Akkor már megkezdődtek a világegyházban az ökumenikus tárgyalások, a zsinat már meghirdette, hogy a protestáns egyházak, a görögkeletiek nem eretnekek, hanem elszakadt testvéreink stb. És a román görögkeleti egyház is jelentős az orosz és a görög ortodox egyház mellett; azt is mondhatjuk, hogy az egyik legjelentősebb görögkeleti egyház Romániában van. És Romániában a görögkeleti

[588] In floribus: élete teljében, virágkorában.

[589] *Cserháti József* (Lengyel, 1914 – Pécs, 1994) megyéspüspök. Rómában tanult teológiát, ott szentelték pappá 1940-ben. 1943-tól káplán volt Újpetrén. 1952-ben a győri szemináriumban, 1956-tól a budapesti Hittudományi Akadémián tanított. 1964-től címzetes püspök és apostoli adminisztrátor a Pécsi Egyházmegyében, 1969-től pécsi megyéspüspök, 1970-től a püspöki kar titkára. 1989-ben vonult nyugalomba.

egyház most is privilegizált helyzetben van, ellenük nem folyik az egyház elleni küzdelem, azt csak a magyar egyházak ellen folytatnak Ceaușescuék[590] a marxizmus alapján. A görögkeletiekkel együttműködés van.

Az ortodoxoknak, a román görögkeletieknek van Havasalföldön, Curtea de Argeșben egy régi kolostoruk, megközelítőleg olyan jelentőségű számukra, mint nekünk mondjuk Pannonhalma, csak jóval későbbi. És annak, abban az időben, pontosan már nem tudom, melyik évben, volt valamilyen jubileuma.[591]

Ebben a kolostorban a román egyházi szokás szerint egy püspöki rangú vezető van, most is ortodox szerzetesek élnek ebben a kolostorban. Meghívták a jubileumi ünnepségre Márton Áront. És Márton Áron, aki eddig mindig elzárkózott az ilyen meghívásoktól, aki eddig sehova nem tette ki a lábát, állami rendezvényre se (mert hiszen ő házi őrizetben van!), akkor elment erre. És amikor én megtudtam, hogy elment, azonnal szóltam a Magyar Kurírnak, hogy adják le a hírt, hogy Márton Áron részt vett a Curtea de Argeș-i ünnepségen.[592] Ezt utólag megemlítettem neki is. Nagyon megköszönte, tudniillik azt akartam elérni, hogy ez a hír járja be a külföldi sajtót is, hiszen a Magyar Kurírt külföldi egyházi hírügynökségek is járatták, mint például az osztrák Kathpress is. Azt akartam bizonyítani, hogy ő nem egy elzárkózó valaki. Ez is nagyon jól esett neki.

Később is próbáltam ilyen jószolgálatokat tenni, amit lehetett, Erdély felé. Például ilyen volt az, hogy még a kezdet kezdetén, a zsinat után, amikor a magyar katolikus templomokban bevezették a magyar anyanyelvű liturgiát. Erdélyben a katolikusoknak nincs semmiféle sajtójuk, könyv- vagy folyóiratkiadási lehetőségük. Ezért el kellett érni, hogy a Szent István Társulat ezeket a magyar nyelvű liturgikus könyveket olyan példányszámba nyomtathassa ki, hogy azokból a határon kívül élő magyarság is kaphasson. Ez leginkább a Romániában élő magyar katolikusokat érintette, de fontos volt a Felvidéken és a Délvidéken élőknek is. Ezt itthon sikerült elérni. Márton Áronnak viszont lépéseket kellett tennie a román hatóságoknál, hogy megadják a behozatali engedélyt. A misekönyv esetében ez még könnyen ment, a románok beengedtek annyi misekönyvet, amennyi templom, plébánia van Romániában, ahol magyarul miséznek. De volt egy másik fontos könyv, az ún. Oratio Fidelium, a „hívek könyörgését" tartalmazó külön két kötet, amelyben a szentek ünnepeihez kapcsolódó könyörgések is szerepelnek, és ezt a két kötetet a románok nem voltak hajlandók beengedni, mert a második kötetben szerepeltek magyar szentek is: Szent István, Szent Erzsébet, Szent László, Szent Imre stb. Ezért a Szent István Társulatnak ki kellett nyomtatnia 3000 példányt úgy, hogy ezek a szentek nem szerepelnek ebben a változatban. Mondta nekem ekkor a Márton Áron, csináljátok meg ezt nekünk, mert azért mi meg fogjuk ünnepelni ezeket a szenteket amúgy is.

---

[590] *Nicolae Ceaușescu* (1918–1989) román kommunista politikus, a Román Kommunista Párt vezetőjeként Románia diktátora 1965-től 1989-es kivégzéséig.

[591] 1967-ben volt *Curtea de Argeș* ortodox kolostora felszentelésének 450. évfordulója. – Ezt követően, 1967 novemberében került sor König bécsi bíboros romániai látogatására, amelynek feltétele volt, hogy feloldják Márton Áronra vonatkozó kényszerlakhely-rendelkezést.

[592] Erről a hírről azután beszámolt az Új Ember 1967. szept. 17-i száma is.

Jellemző a román gondolkodásra, hogy azt is kifogásolják, ha magyar szentek szerepelnek egy liturgikus könyvben.

Utána történt, hogy megjelent Magyarországon az új Szentírás-fordítás, éspedig a teljes Ó- és Újszövetség. Ez is a 60-as évekre esik, ekkorra jutottunk el odáig, hogy a Szent István Társulat kiadhatta, hát ebből is küldtünk a határon túliaknak. Akkor már abban a helyzetben voltam, hogy én voltam az egyik aláíró az ajándékozási levélen, 1500 bibliát küldtünk Erdélybe. Ekkorra már állami vonalon is elismerték, hogy az egyházaknak nemzetfenntartó szerepük van a határon túl, és minden segítséget igyekeztek megadni. Ha hiszi, ha nem, négy évbe telt, míg Márton Áron megkapta az 1500 bibliára a beviteli engedélyt. Addigra már a második kiadás is elfogyott itthon. Egy darabig félretettük az Erdélynek szánt példányokat, és ahányszor lementem, mindig érdeklődtem, indíthatjuk-e a szállítást, de a román hatóságok valamilyen jogcímen mindig húzták, halasztották az engedély megadását. Eközben viszont Romániában 200 ezer példányban jelentették meg románul a bibliát az ortodox egyház részére! A magyar nyelvűeket viszont nem engedték be. Azután hosszú idő elteltével végül is csak megérkezett Gyulafehérvárról az értesítés, hogy megvan a beviteli engedélyt, de akkor meg már nem volt egy szál bibliánk sem, mert időközben eladtuk a tartalékolt példányokat. [Ezért újra ki kellett nyomtatni az Erdélynek szánt mennyiséget.]

Végül azután [1978-ban] eljött az ő 40 éves püspöki jubileuma, 40 éve volt Erdély püspöke. Amikor utaztunk haza, mondanom sem kell, hogy mindig vittünk könyveket. Erdélyben a legnagyobb ajándék, amit kaphatnak: a könyv, akár vallásos, akár történelmi vagy bármilyen könyv. Ez ma is így van, és ezért nem engednek be a románok ma már szinte semmilyen könyvet. De én mindig vittem, a feleségem remekül tudott csomagolni, több kisebb csomagba rejtette a könyveket.

De egyszer azután lebuktam. Akkor rákerültem a románoknál egy listára, amely lista mára már egy könyvecskévé dagadt, tele van azoknak a személyeknek a nevével, akiket külön ellenőrizni kell az országba történő belépéskor. Ennek a lebukásnak volt előzménye: Tudniillik a feleségem írt egy lapot annak a Lídia testvérnek, akiről korábban már szóltam, és aki időközben már Gyulafehérvárra került. Ezen a lapon megírta a feleségem, hogy ekkor és ekkor a férjével fel fogja keresni, és csak annyit írt alá, hogy „Zsike". És erre Lídia testvér, egy kissé meggondolatlanul, ide telefonált Magyarországra az egyik itteni szociális testvértársának, és telefonon bemondta, hogy a Sanyiék jönnek ekkor és ekkor, és kért valamit, hogy vigyünk, talán gyógyszert, vagy könyvet, nem tudom már. És ez a magyarországi társa önkéntelenül visszakérdezett, hogy a Keresztes Sanyiék? Nem gondolt arra, hogy minden telefon Bukaresten keresztül megy, és ott minden beszélgetést fölvesznek, és lehallgatnak, ami külföldre megy; különösen, ha a romániai fél olyan exponált személyiség, mint Lídia testvér, aki korábban több évig börtönben ült.

Ennek az lett a következménye, hogy a határon már vártak. Túljutottunk a vámvizsgálaton, utána jött az útlevélkezelő, és láttam, hogy valami listát néz, és aztán fölkapta a fejét, elvette az útlevelünket, és nem adta vissza. A többiekét igen. Összenéztem a feleségemmel: Na, ez mit jelent? Egyszer csak megjelenik újra a vámossal, leszedeti a csomagjainkat. Mindent kipakoltak, kiráztak, és természetesen megtalálták a könyveket. Erre elkezdtek pimaszul beszélni, pedig semmi politikát

érintő vagy nyugaton megjelent könyv nem volt közöttük, minden itthon megjelent könyv volt, a Szent István Társulat kiadványai. Készültem Márton Áronnal megbeszélni, éppen azt, hogy mikor lesz meg a Biblia harmadik kiadása, hogy mikor tudjuk szállítani, mert elfogyott, most már hiába volt meg a beviteli engedély.

Elég az hozzá, a vége az lett, kértem, hogy küldje ide a főnökét. Erre megjelenik egy őrnagy meg egy főhadnagy, s a főhadnagy mondja, hogy kérem, az őrnagy elvtárs nem tud magyarul, hát azért jöttem én tolmácsnak. Mondtam, hogy én tudok románul, erre bemutatkoztam, mondtam, hogy hivatalból le kell mennem Gyulafehérvárra, a gyulafehérvári püspöknek talán hallották a nevét. Hallották. Elmondtam, hogy milyen ügyben, hogy a Departament[593] most küldte meg nekünk az engedélyt stb. És ezeket a könyveket neki viszem. Miért nem kértem erre is engedélyt? Kérem, nem tudtam, hogy ehhez engedély kell. Egyébként is, jubileuma van, hát nem mehetek üres kézzel. Azt mondja, hogy engedély nélkül nem lehet bevinni. Kérdem, miért nem lehet? Zsike húzta a karomat, hogy ne vitatkozzak. Vége az lett, hogy kijelentettem, megmondom a püspök úrnak, hogy miért jövök üres kézzel, mert elkobozták a könyveket. Azt mondja erre, nem elkoboztuk, csak visszatartjuk. Viszszafele megkapja. Elég az hozzá, hogy így is történt. Az összes könyvet elvették. (Csak zárójelben: négy napot voltunk kint, és mikor jövünk visszafele, ki száll föl, mint ugyanaz a főhadnagy, útlevélvizsgálatra. Rám néz, s kérdi: Szóval, elintézte a dolgait? Mondom, hogy igen. Akkor hogyan kapom vissza a könyveimet? Elmondta, hogy Biharpüspökin hol szálljak le, melyik épületet keressem stb. Leszállunk Nagyvárad után, a határállomáson, Biharpüspökin, és ki más áll ott lenn, mint az én őrnagyom. Beszélget két férfivel. Mikor meglát, mondja: Jó reggelt kívánok! Tökéletes magyarsággal. Parancsoljon odafáradni, visszakapja a visszatartott könyveket. – És azóta minden áldott alkalommal olyan gyomoridegességem van, pedig semmit nem viszek, de ugyanezt a cirkuszt megcsinálják, hogy kiráznak mindent. Egyszer egyik fiam vitt autóval, akkor majdnem szétszedték a kocsit. Ezer kilométer volt benne, az első garanciális vizsgálat után volt, és majdnem szétszedték. Egyszer megcsináltam, hogy direkt Arad felé mentünk, mert először úgyis útba akartam ejtettem egy brassói barátomat. Aradnál is alig engedtek át a határon. Pedig azt hittem, ott nem vagyok nyilvántartva. Szóval, ez a helyzet azóta.

*

Szeretnék még elmondani néhány epizódot a Márton Áronnal való kapcsolataimból, amely jellemző az egyéniségére, koncepciójára, munkájára.

A háború utáni második hazalátogatásomkor meglátogattam Kolozsvárt egy református pap és teológiatanár barátomat, Dobri Jánost[594], aki maga is több évig volt

[593] Departament (román): főigazgatóság, minisztériumi főosztály.

[594] *Dobri János* (Brassó, 1914 – Kolozsvár, 1990) református lelkész, teológiai tanár, cserkészvezető. 1939-ben részt vett a Romániai Magyar Népközösség, majd a Kolozsvári Tízes Szervezet munkájában. 1944 októberétől 1948-ig orosz fogságban volt. 1949. május 1-jétől a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (1948-ig: Református Theologiai Fakultás) tanára lett. Az ötvenes években többször letartóztatták és ítélték szabadságvesztésre. 1969-től haláláig a kolozsvári kerekdombi református gyülekezet lelkipásztora volt.

börtönben, és aki egyébként szintén nagycsaládos (hat vagy hét gyereke van), a felesége egy református pap lánya. A református kötődést azért hangsúlyozom, mert amikor megtudták, hogy az előző nap Gyulafehérvárt voltam (erről csak keveseknek beszéltem), megszólalt a felesége lelkesen és meghatottan: Márton Áron! Hát, mi is az ő magatartásából merítünk erőt. És most, ha valaki meg tudná az ökumenét valósítani, az ő, mert a kálvinisták is mind a legnagyobb tisztelettel néztek rá. Ez volt első találkozásom azzal a ténnyel, hogy milyen egyetemes szeretet veszi körül, nemcsak a katolikusok, hanem az egész erdélyi magyarság részéről, és hogy milyen példaadó és erőt adó a magatartása. És ez különösen fontos a protestáns egyházak esetében, akik jobban ki voltak szolgáltatva az állami szerveknek, éppen mert nem volt olyan jelentős nemzetközi hátterük, mint a katolikusoknak, és ez az *egyik* magyarázata annak, hogy az államhatalom könnyebben le tudta váltani a régi vezetőiket, és sikerült olyan embereket az egyházaik élére juttatnia, akik számára jobban megfeleltek. Hasonló volt nálunk, Magyarországon is a folyamat, ez történt Ordass[595] és Ravasz László[596] esetében is.

Dobri János

Egy másik érdekes és azt hiszem, kevésbé ismert epizód a következő. Egyik látogatásom alkalmával megkérdezte Márton Áron, ismerem-e személyesen *Illyés Gyulát*? Mondtam, hogy képviselő koromban találkoztam vele egyszer, de hát ez nem nevezhető ismeretségnek. És akkor azt mondta, hogy Sándor, szeretném, ha fölkeresnéd, és átadnád az üdvözletemet. (Az már korábban feltűnt, hogy mindig örvendett, ha látogatásaim alkalmával Illyés-kötetet vittem neki, de egy idő után direkt megkért rá, hogy a megjelenő új Illyés-könyveket vigyem el neki.) Vállalkoztam, hogy fel fogom keresni, és átadom az üdvözletét, de hazajövetelem után néhány nappal találkoztam Domokos Pál Péterrel, aki úgy mellékesen megemlítette, hogy másnap megy Illyés Gyulához. Jaj, mondom, milyen jó! És megkértem őt, aki Márton Áronnak talán távoli rokona is volt és nagy tisztelője szintén, megkértem őt, hogy adja át a püspök úr üzenetét Illyés Gyulának. Szívesen vállalkozott rá.

---

[595] *Ordass Laj*os (Torzsa, 1901 – Budapest, 1978) evangélikus lelkész. 1945-től a Bányai Egyházkerület püspöke. 1947-től a Lutheránus Világszövetség alelnöke. 1948-ban határozottan kiállt az egyházi iskolák államosítása ellen. Koholt vádakkal letartóztatták, és két év fegyházra, továbbá öt év hivatalvesztésre ítélték. 1950-ben szabadult. 1956-ban rehabilitálták. 1958-ban ismét elmozdították a hivatalából. Ettől kezdve haláláig visszavonultan élt Budapesten. 33 éves püspökségéből mindössze 5 évet tölthetett tényleges egyházi szolgálatban.

[596] *Ravasz László* (Bánffyhunyad, 1882 – Leányfalu, 1975) református lelkész, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig. Az MTA tagja 1925-től 1949-ig. A Felsőház tagjaként (1927–44) az első- és második zsidótörvényt megszavazta, de fellépett a harmadik zsidótörvény ellen, tiltakozott a deportálások ellen, támogatta az embermentést, a Sztehlo Gábor-féle és a zsidó származású lelkipásztor, Éliás József irányította református Jó Pásztor Misszió munkáját. 1948. április 30-án, Rákosi nyomására, minden magasabb tisztségéről lemondott, és visszavonult a közélettől. 1953-ban lelkészként is nyugdíjba vonult, és Leányfalura költözött, ahol elzártságban töltötte hátralévő éveit.

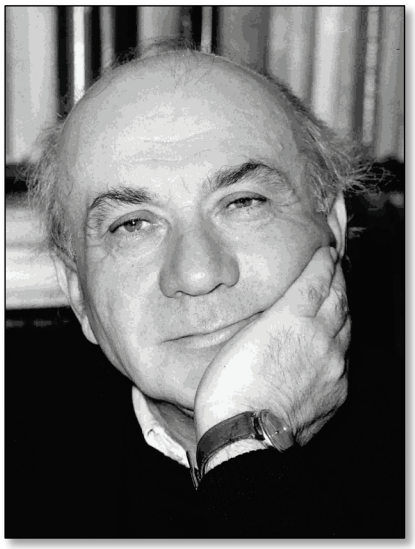

Illyés Gyula

A következő gyulafehérvári látogatásom alkalmával kérdi a püspök úr: Sándor, átadtad Illyés Gyulának az üzenetem? Mondom, püspök atya nem én adtam át, hanem Domokos Pál Péter stb. Nem szólt semmit, de hazatérésem után néhány héttel megjelent egy hölgy a szerkesztőségben, engem keresett, és átadott egy csomagot azzal, hogy ezt a püspök úr küldi a doktor úrnak, és azt kéri, legyen szíves átadni Illyés Gyulának. Ebben a csomagban egy korondi váza van. Ezt a leányának küldi, akit nem ismer személyesen, de az írásaiból tudja, hogy van.[597] Ez a megbízás természetesen már olyan konkrét dolog volt, hogy nem bízhattam másra. Pilinszky Jánostól megtudtam Illyés titkos számát, a telefonkönyvben nem szerepelt. Fölhívtam, kiderült, hogy Tihanyban van, de két-három hét múlva jön haza, mondta a lánya. Néhány hét múlva újra telefonáltam, és most már Illyéssel tudtam beszélni. Bemutatkoztam neki, és mondtam, hogy egy megbízásnak szeretnék eleget tenni, egy csomagot átadni Gyulafehérvárról. Gyulafehérvárról?! Föllelkesedett azonnal, lediktálta a címét, és elmondta, hogyan mehetek el hozzá stb.

Másnapra megbeszéltünk egy látogatást, s fölmentem hozzá a Rózsadombra. Szeretettel fogadott, én pedig átadtam neki ezt a vázát az említett szó szerinti üzenettel. Bort hozott, leültetett, és hát mi van, mi van? Érdeklődött. El kellett mesélnem, hogy mit tudok Márton Áronról. Hát te ezek szerint jársz rendszeresen? Mondtam, hogy igen. Hát, elvinnél-e valamit? Elvinnék. Elküldte valamelyik könyvét. Átadtam Márton Áronnak, aki mosolygott, örült, hogy eleget tettem a megbízásának. Utólag derült ki, hogy tulajdonképpen össze akart hozni engem Illyés Gyulával.

Ebből azután az lett, hogy ahányszor mentem le Erdélybe, felhívtam Illyés Gyulát, küldött egy könyvet, Márton Áron pedig küldött egy Gy. Szabó Béla[598] metszetet. Mondta, hogy ez egy pakulár[599], és erre a versére stimmel stb. Azt hiszem, a harmadik látogatás után azt kérdi Illyés Gyula, hogy elmondta-e Áron, hogy mi hogyan kerültünk össze? Mondom, nem. Ott volt Flóra asszony is.[600] Emlékszik,

---

[597] *Illyés Mária* (1944, Budapest) művészettörténész, műkritikus. 1967-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán, francia-művészettörténet és pszichológia szakon. 1967 és 1975 között a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanított francia nyelvet, 1975–1996-ig a Budapesti Szépművészeti Múzeumban muzeológusként dolgozott. Írásai főként a Magyar Szemlében és a The New Hungarian Quarterly-ben jelentek meg. Illyés Gyula irodalmi hagyatékának gondozója.

[598] *Gy. Szabó Béla* (Gyulafehérvár, 1905 – Kolozsvár, 1985) erdélyi magyar grafikus, fametsző.

[599] *Pakulár*: hegyi pásztor (román eredetű szó).

[600] *Kozmutza Flóra Emília* (Budapest, 1905 – Budapest, 1995) gyógypedagógus, pszichológus, francia–német–magyar szakos középiskolai tanár. A magyar gyógypedagógiai pszichológia művelője, megújítója, működési körének kiszélesítője, rendszerbe foglalója, az író Illyés Gyula felesége. (Wikipédia)

Flóra? Azt mondja: Tudod, én is foglalkoztam politikával 45 után egy darabig a Parasztpártban, és hát akartunk informálódni Erdélyről. Hát kihez mehet az ember Erdélyben tájékozódni? Hát Márton Áronhoz. Farkas Ferencnek[601] volt egy kocsija, hárman beültünk, és leutaztunk Gyulafehérvárra. Romos volt, megérkeztünk, este volt, nem volt villanyvilágítás. Fölkerestük Márton Áront – emlékszik Flóra? – még vacsorát sem tudott adni. Rántottát kaptunk vacsorára, de volt jó bora. Flóra és a Farkas Ferenc, aki vezetett, fáradtak voltak, ők lefeküdtek, mi pedig másnap reggel 7 óráig beszélgettünk. Én ezt a beszélgetést sosem felejtem el. – Kiderült, hogy Márton Áron sem felejtette el. És életükben ez volt az egyetlen találkozás, mégis döntő hatással volt mindkét emberre. Ezt azzal is tudom illusztrálni, hogy egyik alkalommal Illyés Gyula megint könyveket akart küldeni, mindegyikre nem emlékszem, de arra igen, hogy az egyik a Kháron ladikján volt. És kérdi: Flóra, mit gondol, elküldhetem én ezt Áronnak? Rám néz, és azt mondja magyarázatként, mert tudod, én nem vagyok hívő, én szeretnék hinni úgy, mint ő, de én nem vagyok hívő. Mondtam neki, hogy egész nyugodtan küldheti. Márton Áron olyan nyitott kultúrember, olyan kapacitású ember, hogy Prohászka óta hozzá hasonló nyílt szellemű ember nem volt. Erre fel, emlékszem, így dedikálta a könyvet: „Áronnak, fölfelé nézve, Gyula". Hát elvittem ezt a könyvet, akkor még nem voltak olyan komoly ellenőrzések a román határon, mint amiről már beszámoltam; ez még azelőtt történt. Elvittem ezt a könyvet, és elmondtam a püspök úrnak, hogy mi volt Illyés aggálya. Mosolygott. Legközelebb, amikor megint mentem, a következőt mondta: Sándor, elolvastam Gyulának a könyvét. Mondd meg neki, azt üzenem, hogy ő hívő ember, csak viaskodik az Istennel, mint Jákob az angyallal. Mert Krisztus azért jött a világra, hogy meghirdesse az embereknek az igazságosságot, és mindenki, aki tiszta szívvel az igazat keresi, az Krisztust követi. Ezt, míg élek, nem fogom elfelejteni, ezeket a szavakat. Visszajöttem, rögtön elmentem Illyés Gyulához. Hárman ültünk, és elmondtam ezt az üzenetet. Döbbenetes hatást váltott ki. Illyés egy fotelban ült, és elkezdett zokogni, majd kihúzta magát, és azt mondta: Mondd meg Áronnak, rendelkezzen eszemmel, tollammal, pénzemmel, azt csinálok, amit kíván. Ez egy teljesen drámai szituáció volt. Aztán megtörölte a szemét, iszogattunk, és akkor nekem is dedikált egy könyvet a jó hírek köszönetéül stb.

Aztán közben ő is beteg lett, Márton Áron is beteg lett, és meghalt az édesanyám is. Ritkábbak lettek a hazameneteleim.

JI: Ez mikor volt? A 60-as évek közepén, végén?

KS: Ez úgy a 60-as évek végén, a 70-es évek elején lehetett inkább.

JI: Bocsánat. Az említett nagy hatású beszélgetésről mondtak még valamit, hogy melyikőjüket mi fogta meg a másikban?

KS: Nem, ezt kifejezetten nem mondta Illyés, csak azt, hogy reggel 7 óráig beszélgettek, amit ő sosem felejt el. És Márton Áronra szintén ilyen hatást gyakorolt Illyés Gyula, mert minden szellemi rezdülésére kíváncsi volt. Nem úgy nézte őt, mint egy megtérítendő embert, hanem mint egy embert, aki a magyar sorskérdéseket a szívén viseli. És ilyen ember volt Márton Áron is a maga helyén, a maga őrhelyén;

[601] *Farkas Ferenc* (Marosvásárhely, 1903 – Budapest, 1966) banktisztviselő, politikus, újságszerkesztő, a Nemzeti Parasztpárt gazdasági szakértője, 1956-ban Nagy Imre kormányának tagja.

hasonló gondolkodású és hasonló küldetést betöltő ember. S ez a két ember így talált egymásra, egy ilyen beszélgetésben, és később az írásaiban is természetesen. Ha már itt tartunk, elmondanám Illyés Gyulával kapcsolatban egyik beszélgetésünket – ő elmondta, hogy viaskodott valóban, elmondta, hogy amikor a II. Vatikáni Zsinat határozatai nyomán a liturgiában bevezették az anyanyelvet, a magyar nyelvet, akkor ő is csinált egy Hiszekegy-fordítást[602] latinból, amit végül is nem akceptáltak valamiért. Szóval, …

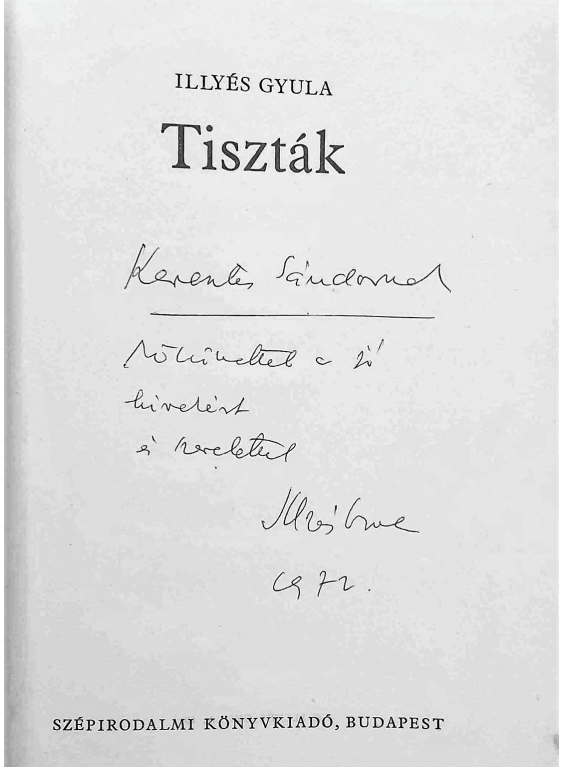

„Keresztes Sándornak köszönettel a jó hírekért…”

JI: Ő eljuttatta ezt a katolikus egyházhoz?

KS: Igen, itt eljuttatta valakin, talán Sík Sándoron keresztül, még abban az időben. Ő tényleg a lelke mélyén érezte – ő mondta ezt magáról mint racionalista – már nem tudom szó szerint idézni, de valahogy úgy fejezte ki, hogy az ember nem csupán egy önmagában való földi lény, hanem valami több, valami magasabb felé is tendál.

És vele kapcsolatban érdemes még elmondanom: Talán a második nála tett látogatásom alkalmával, az erdélyi kérdésekről, problémákról beszélgetvén megemlítettem neki, hogy Erdélyben milyen óriási nagy értéknek tarják az ő első megnyilatkozását, ami a Le Monde-ban jelent meg. Nem tudom, ismeri-e István, hallott-e róla. Sok évvel ezelőtt, mindenkit megelőzve, tett egy nyilatkozatot egyik párizsi útja alkalmából a Le Monde-nak az erdélyi magyarság kérdéséről[603]. Ő vetette föl először, hogy veszélybe került az erdélyi magyarság etnikai identitása. Én akkor mondtam neki, a Le Monde jár a szerkesztőségünkbe, és olvastam az írását, és egészen oda voltam a boldogságtól mint erdélyi ember, hogy ennek végre valaki hangot ad. Mondtam neki, hogy hála Istennek, a fejlődésünk már ott tart, hogy ezt meg lehetett írni, és gondolom, hogy ez egyfajta előkészítés, hogy talán megbízták azzal őt, hogy legyen egy nem politikus, nem egy állami tényező, hanem egy magyar szellemi ember, aki mint úttörő ír erről a problémáról. Erre egészen megsértődött, és

[602] Illyés Gyula 1965-ben a miseliturgia több szövegrészét lefordította magyar nyelvre, ezek a fordítások később, a Vigilia 1972. decemberi számában megjelentek. Lásd még: Horváth István: „Meg kell alkotnunk a liturgia magyar nyelvét" Adalékok Illyés Gyula ismeretlen misefordításaihoz. Online: http://www.academia.edu/19644450

[603] Illyés Gyula: *Endre Ady, rénovateur de la poésie hongroise*. Le Monde, 1977. november 18. Ezzel az alcímmel jelent meg: „Gyula Illyés, un des meilleurs poètes hongrois rend hommage à son compatriote né il y a cent ans.” (Magyarul: Illyés Gyula, az egyik legjobb magyar író méltatja a száz évvel ezelőtt született honfitársát.) – Illyésnek ez az írása magyarul *Adyról franciáknak* címmel a *Szellem és erőszak* című kötetében olvasható.

magát kihúzva mondta: „Hát hogy gondolod?!" Próbáltam szabadkozni… Azt mondja: „Hát hogy képzeled ezt?! Tudod, mi történt? Hazajöttem Párizsból, és egyszer csak megjelent itt, ebben a szobában két úr, és azt akarták, hogy adjak egy nyilatkozatot, miszerint a riporter félreértette a szavaimat." És akkor Illyés arca kivörösödött, látszott, hogy maga az emlékezés is dühbe hozta. Azt mondja: „Megmondtam nekik, hát mit képzelnek, az az ember, aki az állását és a kenyerét kockáztatta azzal, hogy le merte hozni ezt a riportot – hiszen te tudod, mondta nekem, hogy a román politika mennyire együtt tud dolgozni a franciákkal, és együtt is dolgozik, ez egy áttörés volt, maga az, hogy a lap helyt adott egy ilyen nyilatkozatnak, és ez a szerkesztő ezzel esetleg az állását kockáztatta –, akkor *én* hazudtoljam meg, hogy félreértette, miközben ő nekem személy szerint és a magyar ügynek egy nagy szívességet tett?! Takarodjanak innen, bárki is küldte önöket!" Olyan dühvel mondta ezt. „Kidobtam őket, ez az igazság, nem pedig az, hogy megkértek, hogy írjak egy ilyen nyilatkozatot." Én mondtam, bocsánatot kérek, azt hittem, hogy ez már talán a Kádár-érának egy bizonyos nyitása. Erről azután, természetesen, Márton Áronnak is beszámoltam.

Hát ez talán tényleg egy történeti jelentőségű esemény volt, két ilyen nagy ember találkozása. És én a magam részéről a Jóisten ajándékának tekintettem azt, hogy ilyen szolgálatot tehettem kettejük között. Márton Áronban nagy szellemi vonzalom volt Illyés Gyula iránt, és még halála előtt nem sokkal is kért, „mondd meg a Gyulának, hogy szeretném még egyszer megszorítani a kezét". De hát erre nem kerülhetett sor az ismert okok miatt, mert Illyés Gyulát ekkor már első számú közellenségnek tekintették Romániában, úgyhogy több utazást már nem tehetett Erdélybe. Annak ellenére, hogy ő valójában nagyon tárgyilagos volt. Azt az elvet vallotta, amit később megírt nekik is: nacionalista az, aki jogot támad, viszont nemzeti az, aki jogot véd.[604] Tehát ő nem a románok ellen akart nyilatkozni; elmondta, hogy neki nincs senki rokona Erdélyben, ő nem elfogultságból képviseli ezt, de hát magyar embernek nem lehet más álláspontja, mint ez. Ezt olyan természetességgel mondta. Tehát az egyetemes magyarság iránti felelőssége diktálta neki ezt a magatartást, azt, hogy *szólni* kell az erdélyiek érdekében, nem szabad hagyni, hogy őket elnemzetietlenítsék.

Szeretnék még beszélni a két ember temetéséről, mind a kettőjükén ott voltam.

Márton Áron 1980. szeptember 29-én halt meg. Szent Mihály napján. Ez nagyon érdekes, egyrészt mert ő több éven át a kolozsvári Szent Mihály templomnak volt a plébánosa, másrészt mert Szent Mihály a Gyulafehérvári Egyházmegye védőszentje – és az ő napján halt meg. Tudtommal Magyarországra nekem telefonálták meg először. Ahogy reggel bementem a munkahelyemre, 8 óra után mindjárt szólt a telefon, otthon nem volt telefonunk, Gyulafehérvárról hívtak a hírrel: meghalt a püspök úr. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy éppen akkor itt volt Magyarországon

[604] „Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért […] A nacionalista jogot sért (más népekét, önző előnyökért); a patrióta jogot véd (voltaképp nem is a maga népéét, hanem az Emberét, az Emberiségét)." (Forrás: Illyés Gyula: Szakvizsgán – nacionalizmusból. Útijegyzetek. Bécs, 1970. május)

Casaroli[605], a vatikáni államtitkár, és emiatt tartottak egy püspökkari értekezletet, és Cserháti pécsi püspök éppen bejött a szerkesztőségbe. Mindjárt mondtam neki, hogy képzeld püspök atya, most jött a hír, hogy Márton Áron meghalt. És ennek az lett a következménye, hogy nagy hirtelenjében a püspöki kar elhatározta, hogy a magyar egyház hivatalosan képviselteti magát a temetésen, és így Lékai[606] bíboros vezette a temetési szertartást [607]. Cserháti is lejött Gyulafehérvárra, én is lementem, csak én vonattal. Ott találkoztunk.

Márton Áron temetési miséje

A temetés után volt egy ebéd, ahová a távolról jövőket meghívták, ott volt Kolozsvár, illetve Erdély minden szellemi tényezője. Mellettem Kányádi ült, velem szemben Kacsó Sándor, az a Kacsó Sándor, aki egyébként baloldali volt. Balogh Edgár beteg volt, azért nem tudott eljönni. (Közbevetőleg: Egyébként Balogh Edgár is nagyra értékelte Márton Áront, és hogy ki volt Márton Áron, az jellemző. Balogh Edgár mesélte: „Hát a Márton Áron! Képzelje, amikor szabadulásunk után beteg voltam, bent voltam a klinikán, egyszer csak nyílik az ajtó, és ki jön látogatni? Márton Áron.” Szóval, Márton Áron ilyen volt, hogy mindenkit, aki a magyar népért dolgozott, becsült, világnézetre való tekintet nélkül, és megadta mindenkinek azt a tiszteletet, amit megérdemelt. Az egy célért való munkálkodásért.) Hát, így ítélték meg őt. A temetésére megjelent az egész erdélyi magyarság szellemi vezető rétege, nem csak a katolikus papság, hanem a többi felekezetek vezetői, megjelentek nem hívők, sőt románok is többen. Szóval, óriási temetés volt.

---

[605] *Agostino Casaroli* (1914–1998) szentszéki diplomata, államtitkár. Pappá szentelése után diplomáciai és egyházjogi tanulmányokat is folytatott. 1940-től a vatikáni államtitkárság munkatársa, levéltáros a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjánál. 1961-ben XXIII. János pápa nevezte ki ugyanitt helyettes titkárrá. 1964-ben egyik előkészítője, majd aláírója volt a Vatikán és a magyar állam közötti részleges megállapodásnak. 1967-től a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára. 1979-ben II. János Pál pápa bíborossá nevezte ki, és megbízta az Államtitkárság vezetésével. Működése alatt több szocialista országban a Szentszék fő tárgyalója. A Szentszék „keleti politikájának” egyik fő aktora volt. 1991-ben vonult nyugdíjba.

[606] *Lékai László*, szül. Lung László (Zalalövő, 1910 – Esztergom, 1986) 1928-tól 1936-ig Rómában tanult teológiát. 1944-től 1948-ig püspöki titkár Veszprémben. 1948-tól különböző helyeken plébános. 1972-től címzetes püspök és veszprémi apostoli kormányzó, 1974-től esztergomi apostoli kormányzó, 1976-tól esztergomi érsek és bíboros.

[607] Pontosabban: A gyászmisét Lékai László bíboros pontifikálta, a temetési szertartást Jakab Antal (Márton Áron utódlási joggal kinevezett segédpüspöke) végezte.

Illyés néhány évvel később, 1983-ban hunyt el. Az újságban olvastam, hogy mikor lesz a temetés. Erre készültem is, de aztán kaptam a szerkesztőségben egy üzenetet, hogy vigyázzak, korábban menjek, mert egyházi temetése lesz Illyés Gyulának, saját végrendeleti kérésére, egy órával előbb, mint ahogy az újságok meghirdették. Én egészen meghökkentem. Kiderült, hogy Illyés Gyula halála előtt meggyónt Belon Gellértnél, aki akkor már fölszentelt püspök volt (ő szintén most nem

Illyés Gyula temetése

régen halt meg, komoly szellemi ember volt), megáldozott, fölvette az utolsó kenetet, és az Istennel kibékülve halt meg. Nem tudom, hogy volt-e ebben Márton Áronnak szerepe, de az biztos, hogy Márton Áronban egy olyan főpapot ismert meg, aki méltó volt az ő egész gondolkodásához, lelkivilágához, akit, ha szabad így mondanom, méltó partnernek tarthatott, mert hiszen Illyés Gyulának a szellemi kvalitásait mindenki elismeri. Azt hiszem, hogy a magyar szellemi élet élő nagyjai közé tartozott már korábban is, de sajnos, az itteni katolikus egyház akkori vezetői között nem volt hozzá méltó. Az egyetlen személyes találkozás és talán ez a kis üzenetközvetítés, ez a folyamatos kapcsolat is szerepet játszhatott abban, hogy megkapta halála előtt a hit kegyelmét, mert nagyon határozott kívánsága volt, hogy a temetésekor ne sajátítsák ki őt az állami szervek. Hívőként halt meg.

Végül azután úgy alakult, hogy az egyházi temetésén az állami tényezők is ott voltak, ott volt például Aczél György[608], ott volt a művelődésügyi miniszter[609], tehát nem csak egyházi személyek.

[608] *Aczél György* (Budapest, 1917 – Bécs, 1991) az MSZMP Politikai Bizottsága tagja, a KB titkára, majd miniszterelnök-helyettes; az állampárt irodalomért, művészetekért, társadalomtudományokért felelős nagy hatalmú vezetője volt.

[609] 1982. június 25-től 1988. június 29-ig *Köpeczi Béla* volt a művelődési miniszter.

Ott volt Sütő András[610] – talán emlékszik. Ruffy Pétert[611] felhívtam előzetesen, és szóltam neki, hogy lesz ez az egyházi szertartás. Nagyon hálásan megköszönte, mert ő sem tudta, hogy hamarabb kezdődik a temetés. Belon Gellért temette a régi latin szertartás szerint úgy, ahogy valószínűleg Illyés Gyula szüleit is eltemették. A Központi Hittudományi Akadémia növendékei énekelték, szintén latinul, a Circum dederumot[612], és Belon Gellért csodálatos beszédet mondott. Azzal kezdte, hogy bocsánatot kérni jöttünk, hogy magadra hagytunk téged életedben; tehát az egyház részéről bocsánatot kért Illyés Gyulától.

Egy kis epizódot hadd mondjak el, ami mutatja, milyen hatással volt a temetésen jelenlévőkre Belon beszéde[613]: Minden évben emlékmisét szoktunk tartani Márton Áron halálának évfordulóján az Egyetemi templomban. Tavaly Belon Gellértet kértem meg a mise celebrálására. Zsúfolásig megtelt a templom, székelyruhás ifjú lányok is jelen voltak rokolyával. Megható volt. Utána mesélte Galántai Mária, aki az Új Ember szerkesztőségében dolgozik, hogy képzelje Sanyi bácsi, ahogy ott gyülekeztünk a templom előtt, hát kit látok? Király Istvánt[614], az irodalomtörténészt. Neki professzora volt az egyetemen. Üdvözölte, és megkérdezte: Professzor úr, talán csak nem ide jön? Azt válaszolta: De igen, ide jövök. Belon Gellértet akarom hallgatni, mert amióta hallottam őt Illyés Gyula temetésén beszélni, azóta minden alkalommal, ha megtudom, hogy valahol beszél, elmegyek a beszédét meghallgatni. Ez is egy apró dolog, Belon és Király korábban nem ismerték egymást, de Belon egyetlen beszéde olyan hatással volt Királyra, hogy azóta, ha teheti, mindenütt meghallgatja.

JI: Említette, hogy a Márton Áron temetésén Lékai tartotta a szertartást. Amíg élt Márton Áron, hogyan alakult a kapcsolat közte és a magyarországi egyház között? Beszélne erről?

---

[610] *Sütő András* (Pusztakamarás, 1927 – Budapest, 2006) Herder- és Kossuth-díjas erdélyi magyar író. 1965–1977 között parlamenti képviselő, 1974–1982 közt a Romániai Írószövetség alelnöke volt. 1980-tól kezdve a Ceaușescu-rezsim betiltotta műveinek kiadását és színdarabjainak bemutatását, ezért 1980 és 1990 között csak Magyarországon tudott publikálni. Ebben az időszakban ő és családja a hatalom és a Securitate folyamatos zaklatásainak voltak kitéve. 1990. március 19-én a „marosvásárhelyi fekete március" idején a magyarok és románok között kitört etnikai zavargások során veszítette el bal szeme világát. Több tucatnyi magas színvonalú prózai és drámai műve a jelenkori magyar írók élvonalába emelte. 1998-ban a Digitális Irodalmi Akadémia egyik alapító tagja volt. (Wikipédia)

[611] *Ruffy Péte*r (Nagyvárad, 1914 – Budapest, 1993) Pulitzer-emlékdíjas (1991) erdélyi magyar újságíró, író. 1935-től a Brassó Lapok munkatársa. 1940-ben Budapestre költözött. Kezdetben a pesti „Újság" alkalmazta, a háború után a Hírlap, a Magyar Nemzet, a Kis Újság, a Béke és Szabadság, az Érdekes Újság lett szerkesztőségi állomása, majd végül, hosszú éveken át, egészen haláláig a Magyar Nemzet volt munkahelye. Korai és késői írásaiban is gyakran foglalkozott erdélyi és nemzetiségi kérdésekkel. (Keresztes Sándor igen nagyra becsülte a munkásságát.)

[612] *Circum dederum*: A 17. zsoltáron alapuló temetési ének. (Circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdederunt me… Körülvettek engem a halál kínjai…)

[613] Belon Gellért temetési beszédét közölte a Vigilia 1983/7. száma (554–555 old.).
Online: http://epa.oszk.hu/02900/02970/00515/pdf/EPA02970_vigilia_1983_07_553-558.pdf

[614] *Király István* (Ragály, 1921 – Budapest, 1989) marxista irodalomtörténész, országgyűlési képviselő (1971-től), az MTA tagja, 1960-tól 1988-ig az ELTE magyar irodalomtörténeti tanszéken egyetemi tanár, majd tanszékvezető. Aczél György beszédírója. (Református lelkész fia.)

KS: Erről a későbbiekben még szeretnék úgyis beszélni. Gyakorlati kapcsolat nem sok volt. Márton Áronnak nagyon kényes volt a helyzete. De még elmondanék vele kapcsolatban egynéhány dolgot.

Az egyik beszélgetésünk során érdeklődött, hogyan érzem magam Magyarországon. Akkor elmondtam neki, hogy két dolog szomorít el nagyon. Az egyik az, hogy amíg itthon, Erdélyben, ifjú koromban egy szolgáló egyházat ismertem meg, egy néppel együtt élő, szolgáló egyházat, addig Magyarországon egy hierarchikus intézményt, ahol karriert lehet csinálni. A karrier-csináláshoz pedig szervilizmus kell, illetve kellett mindig: a felfelé való igazodás. És most, mivel az államtól függ az egyházi karrier, most az egyház az állam felé szervilis. Erre azt mondta: Sándor, miért csodálkozol ezen? A magyar egyház mindig is ilyen volt. Hát, feltételezem, a jozefinizmusra gondolt Márton Áron, amikor az állami hatalommal volt az egyház összenőve és nem a néppel. A másik szomorúságom pedig az, hogy Miklós Imrével hamarabb meg tudtam értetni azt, hogy a határokon kívül milyen nemzetfenntartó szerepe van az egyháznak, mint a püspökeinkkel. A püspökeinket ez nem érdekli. Sándor, ezen se csodálkozz. Válaszolta Márton Áron. Itt volt a szentéletű Majláth püspök, akinek köszönhető a Regnum Marianum. Ezt a katolikus intézményt Majláth alapította, még magyarországi léte alatt. Majláthnak köszönhető, hogy Prohászkából püspök lett. (Tudniillik, Majláth és Prohászka jól ismerték egymást. Egyszerre voltak Esztergomban. Az egyikük prefektus, a másikuk spirituális volt a szemináriumban. Majláth viszont X. Piusz pápának személyes jó barátja volt. És amikor a Prohászkának bizonyos könyveit indexre akarták tenni, akkor is Majláth állt ki mellette. Olyan tekintélye volt a világegyházban Majláthnak.) És Márton Áron azt mondja: Ennek a szentéletű embernek Trianon után a magyar püspöki karnak még csak az érdeklődését sem sikerült felkeltenie a mi problémáink iránt, mármint az erdélyi katolikusok sorsa iránt. Mialatt a magyar protestáns egyházak szinte együtt lélegeztek az itteni protestáns egyházakkal. Szóval, ezt mondta nekem a Márton Áron. Tehát, körülbelül ez volt a véleménye.

JI: A Mindszentyre visszatérve, a püspök úrnak jellemezte, elmondta, hogy milyennek is látta Mindszentyt.

KS: Igen, elmondtam, hogy ő nem egy második Mindszenty, hanem a lengyel Wyszyńskire hasonlít, mert mindketten (a lengyel érsek és Márton Áron) a pasztorális egyházat védték, míg Mindszenty a közjogi, közéleti egyház-struktúrát védte zászlósúri minőségben, tehát keveredett magyar egyházfői magatartása a politikával, és ezáltal bizonyos támadási felületet adott az államnak, ami aztán végső fokon nem csak a politikai koncepciójára hatott ki, hanem az egyház sorsára is. Akkor ő ezt nagyon figyelmesen hallgatta. Később tudtam meg, a halála után mondta el valaki, hogy amikor Márton Áron Rómában volt (az egyik püspöki szinóduson)[615], Mindszenty kereste a vele való találkozást. Ő kitért a Mindszentyvel való találkozás

[615] Püspökként Márton Áron csak a börtönévei és a házi őrizet feloldása után tudott Rómába látogatni, erre először 1969-ben került sor, amikor az első *rendkívüli* püspöki szinódust tartották. Részt vett az 1971-ben összehívott második ún. *rendes szinóduson* is, melyen fel is szólalt. Ez a szinódus szeptember 30-tól november 6-ig tartott. Mindszenty néhány nappal ez utóbbi szinódus előtt, 1971. szeptember 28-án hagyta el az amerikai követséget és Magyarországot. – Utoljára 1974 márciusában látogatott Áron püspök Rómába.

elől, éspedig azért, mert ő már tudatában volt ennek a különbségnek, és attól félt, hogy a saját küldetését, amit eddig otthon betöltött, veszélyeztetheti már egy puszta találkozás is Mindszentyvel. Egy ilyen találkozásnak a híre világszerte szétfutott volna, s akkor már jött volna az azonosítás, a két ember viselkedésének az egybemosása. Márton Áron nem magát féltette, hanem az ügyet, amit képviselt. S Márton Áron elmondta egy közös ismerősünknek, hogy mennyire hálás nekem utólag is, hogy felhívtam erre a figyelmét.

Amikor visszajött Rómából a szinódus után, akkor mondta, hogy Sándor, szomorúan tapasztaltam, hogy a magyar püspököknek semmi tekintélyük nincs Rómában. Ezt nagyon fájlalta, mert ez azt is jelenti, hogy ő nem várhat a magyar püspöki karon keresztül támogatást a Szentszéknél. Egy olyan testület, amelynek nincs tekintélye, nem tud támogatást nyújtani a számára. Egyébként nagyon érdekes volt ez ő szinódusi megnyilatkozása, az megvan nekem valahol. Limitálva voltak a felszólalások, és ez volt a zsinat után az püspökkari vezetők első [*helyesen: második* – a szerk.][616] rendes értekezlete, jöttek a világ minden részéről. Akkor már jelentkeztek a zsinat után zűrzavaros teológiai nézetek is. … Felhúzták a zsilipet, és akkor különböző zavaros nézetek is utat találtak a hívek felé… Elég az hozzá, hogy Márton Áron fölszólalt, és nagyjából azt mondta: Az én egyházmegyém egy ősi egyházmegye, ahol volt olyan idő, amikor nem volt püspöke az egyházmegyének, sőt papok sem voltak, vagy pedig nagyon kevesen, néhány csíksomlyói ferences barát látta el Erdélyben a pasztorációt. Ez a protestantizmus kezdetén volt, mikor nem engedték az erdélyi fejedelmek, hogy katolikus püspök legyen az egyházmegye élén. Világiak kereszteltek, világiak temettek, világiak eskettek, és a hit mégis megmaradt. Nem sok papra van szükség, hanem jó papokra van szükség.

Ekkor történetesen a feleségemmel együtt voltam lenn nála, és megérkezésünkkor azt mondta: Na most megkínállak titeket egy olyan itallal, amit a pápának vittem. (Egyébként ő nem szokott inni.) És megkínált áfonyapálinkával. És mesélte: Mondtam a Szentatyának, hogy az áfonya, amiből ez a pálinka készült, egy nagyon szerény kis gyümölcs, az erdőben terem, ahol az én kis népem is lakik, és ők gyűjtötték ezt. Kis lila bogyók, ismeri talán az áfonyát, ebből készítették, és elhoztam belőle egy üveggel. Persze mást is vitt. Vitte Gy. Szabónak az Isteni színjátékhoz készített metszetsorozatát. A pápa ezeket végigterítette könyvtárszobájának hosszú asztalán, és vagy húsz percig gyönyörködött benne. (Ez egy fametszet-sorozat, valahol egyszer megjelent egy nagyalakú kötetben is[617], az enyémet elajándékoztam.) Pedig, mondja Márton Áron, van elég szépség a Vatikánban, de VI. Pál hosszan gyönyörködött bennük. Aztán mondtam a Szentatyának, szeretném megjutalmazni azokat a papjaimat, akik hűségesen helytálltak, teljesítették a kötelességüket. VI. Pál behívta a titkárát, és szólt neki, hogy a püspök úr kimenetelekor majd lediktálja a névsort, s holnap reggelre legyenek meg a kinevezések. 17 pápai prelátusi kinevezést hozott haza: a 17 pap közül 16 börtönviselt volt, és csak egy volt, aki nem: a

[616] Valójában az 1971-es szinódus a második volt a sorban, az első 1967-ben zajlott, azon Márton Áron még nem tudott részt venni.

[617] Szabó, Béla, Gy.: *Dante Alighieri : La Divina Commedia* : 20 stampe in legno - xilogravuri - fametszet – Holzschnitte. Cluj-Napoca, Dacia, 1976.

kolozsvári plébános[618], aki neki valamikor tanára volt a teológián, és akiről megemlítettem, hogy térden állva olvasta fel bűnbánata jeléül az ő szabadulása utáni körlevelét, neki is hozott pápai prelátusi kinevezést. Ez egy olyan kitüntetés, amit Róma rendszerint nagyon alapos körültekintés után ad, szinte lenyomozza azt, akinek adja. Ezt nem a püspök adja, ez egy pápai kitüntetés[619]. Jellemző, hogy 45 óta itt Magyarországon senki nem kapott pápai prelátusi címet. A Pápai Magyar Intézet igazgatói közül kettő vagy három kapott, akik az 1964-es megállapodás óta kint Rómában működtek, de a püspökök nem hoznak haza pápai prelátusi kinevezéseket, mert a magyar egyházban úgy látszik megfontolják, nem adják. Márton Áronnak olyan tekintélye volt, hogy akiknek lediktálta a nevét, azoknak másnap megvolt a kinevezése.

Még egy érdekes eset jut eszembe: a püspök atya elmondta, hogy amikor az első útjáról Rómából visszajött, mielőtt hazajött volna Gyulafehérvárra, felkereste Hosszú Gyulát. Hosszú Gyula[620] volt az egyetlen életben maradt [nem titokban kinevezett] görögkatolikus püspök. A román görögkatolikus püspökök közül is többen meghaltak a börtönben, tehát azok, akik nem voltak hajlandók az ortodox egyházba áttérni. (1946-ban ugyanis egy egysoros törvénnyel megszüntették a görögkatolikus román egyházat, és beolvasztották az ortodox egyházba.) Minden görögkatolikus püspököt letartóztattak, és sok teológia tanárt. Több olyan pap, aki nem ment át az ortodox egyházba, vagy kenyerét vesztette, vagy börtön lett a sorsa. (Csak érdekességként említem meg, hogy az egyik bátyámnak, aki egy darabig teherautó-sofőrként működött, az egyik rakodója, kocsikísérője egy ilyen román görögkatolikus pap volt.) Márton Áron nagyon tisztelte a görögkatolikus papságot, román létükre; mind románok voltak. Benne nem volt semmilyen fenntartás velük szemben, fordítva sajnos ez eléggé megmutatkozott, legalábbis a negyvenes évek előtt, amikor a kiváltságos helyzetben lévő görögkatolikus egyház vezetői semmilyen közösséget nem vállaltak a latin szertartású katolikus egyházzal. Hogy miért kereste fel Hosszú Gyulát, azt nem tudom, arról nem beszélt, de elképzelhető, hogy rajta keresztül közölték Rómából, ami csak Hosszú Gyula halála után került nyilvánosságra, hogy őt a pápa *in petto*[621] bíborossá nevezte ki. Ő, Márton Áron, nem kapott ilyen rangot, pedig

[618] *Baráth Béla* (Budapest, 1893 – Kolozsvár, 1977) teológiai tanár, művelődéstörténész, bibliográfus, pápai prelátus. 1918-tól káplán Kolozsvárott, 1920-tól 1940-ig teológiai tanár Gyulafehérváron, 1942-től 1977-ig a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa és kolozsi főesperes.

[619] 1969-től a *pápai prelátusi* cím egyike volt annak a három kitüntetésnek, amelyet a pápa egyházmegyés papoknak adott. A megyéspüspöknek kellett kérelmeznie a nunciusnál, aki a kérelmet és a jelölt életrajzát, saját véleményével ellátva felterjesztette a Pápai Államtitkárságra. (Ferenc pápa 2014-ben kelt rendelkezése csak a *pápai káplán* cím adományázását hagyta meg, az *apostoli protonotáriusi* és a *pápai prelátusi* cím adományázását megszüntette.)

[620] *Hosszú Gyula, Iuliu Hossu* (Nagynyulas, 1885 – Căldăruşani, 1970) román görögkatolikus megyéspüspök. 1948. okt. – 1949. febr. és 1950. május – 1956: börtönben, 1956-tól élete végéig házi őrizetben raboskodott. 1969-től in petto (titokban) bíboros, amit VI. Pál 1973-ban hozott nyilvánosságra. Ferenc pápa 2019. június 2-án boldoggá avatta.

[621] *In petto* bíboros, azaz „cardinalis in pectore": a pápa által titokban (szó szerint: „szívében", „keblében") kinevezett bíboros. [Az „in petto" olasz, az „in pectore" latin kifejezés.)

mindenki azt várta, hogy Márton Áron megkapja a bíbort, de valószínűleg azért nem kapta meg, mert a románság nem viselte volna el, hogy egy magyar ember kapjon bíbort. Volt neki egy pápai trónállói címe, amit püspököknek szoktak a pápák adni, ha ki akarják tüntetni.

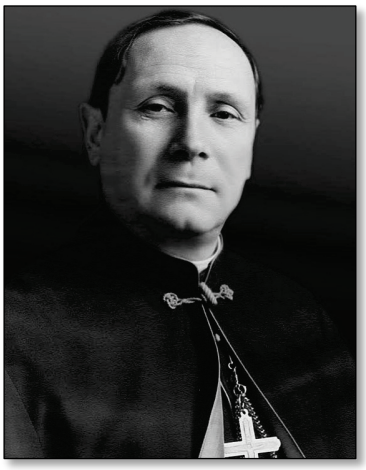

Iuliu Hossu (Hosszú Gyula)

JI: Tulajdonképpen azért kereste fel Hosszú Gyulát, hogy ….

KS: Esetleg, hogy ezt közölje vele. Én ezt utólag csak összekombináltam, hogy esetleg ezért. Na most Lékaival kapcsolatban: ők sosem találkoztak életükben. Lékai nem tartott kapcsolatot Erdéllyel, de tőlem mindig informálódott az ottani magyar egyház sorsáról, és köztudomású volt előtte az én egyházpolitikai nézetem, amelyről majd elmondandó leszek, hogy mindig bizonyos kritikával néztem a magyar egyházpolitika alakulását. Ennek illusztrálására elmondok egy példát:

Amikor Lékai először szerepelt mint érsek a Szent István Társulat közgyűlésén, akkor Félegyházy[622] alelnök üdvözölte őt, mint a Társulat fővédnökét, és ő, mármint Félegyházy – aki egyébként egyháztörténész – fölsorolt egynéhány kiemelkedő jelentőségű bíboros primást, aki a magyar egyház korábbi történetében szerepet játszott. A beszéd után Lékai azzal válaszolt, hogy professzor úr, hány elődömet is említette? Kicsit zavarba jött a Félegyházy, de mondta, nem tudom, talán ötöt vagy hatot. És hány elődöm volt nekem? Elmondta, hogy a nyolcvanadik esztergomi érsek. Na kérem – mondja – mert amikor én hallottam ezeket a neveket, akkor szerettem volna ide a szék támlája mögé elbújni (tudniillik, nagy, háromszögletű támlás fotelszerű székek voltak a teremben), na de mivel a megnevezetteken kívül ennyi kevésbé jelentős is akadt, ezek között a jelentéktelenek között nekem is meglesz a helyem, mondta. Ezután rá jó néhány hétre éppen a családommal nyaraltunk Balatonfüreden, az Új Ember üdülőjében, amikor egyszer telefonálnak, hogy kér a bíboros, hogy keressem fel Esztergomban. Hát elmentem. Mielőtt beszélgetni kezdtünk volna, mondtam neki, hogy bíboros úr, engedje meg, hogy visszatérjek erre a beszédjére. Miért? – kérdezte. Megmondtam, hogy ugye én már kértem az engedélyét, hogy mindig lehessek őszinte, úgy ahogy ezt megszoktam Márton Áron püspök úrnál 18 éves korom óta. Azért szeretnék visszatérni erre a beszédre, mert engem meglepett bíboros úrnak az a kijelentése, hogy a jelentéktelenek között helye lesz. A bíboros úr pozíciójában a történelmi szituáció adja meg a jelentőséget. A bíboros úr mindenképp jelentőséget nyer, csak az a kérdés, hogy pozitív vagy negatív előjellel. Mi imádkozunk, és hajlandók vagyunk segíteni, hogy pozitív előjelű legyen. Mikor ezt utólag elmondtam Márton Áronnak, rám nézett: Sándor, te ezt így megmondtad?! – Igen, megmondtam, püspök atya. – Jól tetted. – Márton Áronnal kapcsolatban pillanatnyilag körülbelül ezeket tartottam elmondandónak.

[622] *Félegyházy József* (Nagykároly, 1906 – Budapest, 1982): egyházmegyés pap, teológiai és filozófiai doktor, egyháztörténész, hittudományi akadémiai tanár, kanonok, a Szent István Társulat alelnöke 1956-82 között.

JI: A magyar egyházban Márton Áront nem is nagyon emlegették, igyekeztek róla nem tudomást venni mint olyanról, aki esetleg több okból is kényelmetlen lehet a magatartása miatt, elvhűsége miatt, vagy pedig ….

KS: A magyar hivatalos egyházban, egynéhány embert leszámítva, őt nem tekintették mintaképnek. Nem vállalták fel azt a magatartást, amit ő ott Erdélyben tanúsít. A papság, a magyar papság jelentős része, aki ismerte őt, az igen nagy tisztelettel volt iránta, és gyakran emlegették.

Hadd mondjak el ismét egy érdekes kis epizódot. Áron püspök halála első évfordulóján az akkori gyulafehérvári segédpüspök, Bálint Lajos[623] tartott egy szentbeszédet Gyulafehérváron a kispapoknak a székesegyházban arról, hogy ki is volt Márton Áron. Én megkaptam ennek a szövegét. Halottak napján voltam tudniillik otthon abban az évben, és lementünk Gyulafehérvárra a feleségemmel együtt, vittünk néhány szál virágot a kriptába, a székesegyházba. Ekkor kaptam ezt a két, két és fél gépelt oldal terjedelmű beszédszöveget, mely bemutatja Márton Áront. Ez egy olyan írás, mint a régi történelemben használt királytükör, amit a királyoknak szoktak adni trónra lépésükkor, hogy tudják, milyen az igazi király eszményképe. Én akkor erről készítettem három példányt, és a karácsonyi üdvözlet mellékleteként elküldtem három embernek. Az egyiket Lékainak küldtem, és a kísérő levélben azt írtam: Bíboros úr nem ismerte, temette Márton Áront. Én most ott voltam a sírjánál, s mivel személyesen nem találkozott vele életében, most tisztelettel elküldöm egyik utódjának a szentbeszédét, amelyben halálának évfordulóján bemutatja, ki volt Márton Áron, hogy bíboros úr tudja, hogy kit temetett. Aztán ugyanezt elküldtem Bánk Józsefnek[624], akivel nagyon jó viszonyban voltam, ő a váci érsekpüspök, és elküldtem a saját püspökömnek Székesfehérvárra, Szakos Gyulának[625]. Bánk azt írta a válaszában: hát azért mi is megpróbáljuk tenni, amit lehet. Szakos püspök azt írta, hogy „életemben egyszer találkoztam vele, szent embernek tartottam, és tartom ma is, és nagyon hálásan köszönöm, hogy ezt megküldted ne-

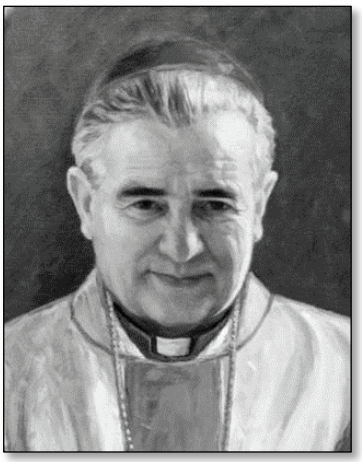

Bálint Lajos

[623] *Bálint Lajos* (Csíkdelne, 1929 – Székelyudvarhely, 2010) 1957-ben szentelte pappá Márton Áron. Káplán volt Sepsiszentgyörgyön, plébános Futásfalván, Csíkszentdomokoson, majd Székelyudvarhelyen, ahol egyben a kerület főesperese is volt. 1981-ben szentelte püspökké Jakab Antal megyéspüspök. 1990-től megyéspüspök. 1991-ben, amikor II. János Pál pápa Gyulafehérvárt érseki rangra emelte, ő lett első érseke. 1993-ban, megromlott egészsége miatt nyugdíjba vonult.

[624] *Bánk József* (Adács, 1911 – Verőce, 2002) 1936-ban esztergomi főegyházmegyésként szentelték pappá, központi szolgálatban majd teológiai tanárként működött. 1950-ben a Hittudományi Akadémia státuszának, 1964-ben pedig a Szentszék és a magyar állam közötti megegyezés kidolgozásában működött közre. 1964-ben püspökké szentelték, részt vett a II. Vatikáni Zsinaton. 1966-tól győri káptalani helynök, majd apostoli kormányzó, 1969-től váci megyéspüspök, 1974–1978-ig egri érsek, 1987-ig pedig újra váci megyéspüspök. (Kálmán P. Peregrin)

[625] *Szakos Gyula* (Sótony, 1916 – Székesfehérvár, 1992) 1939-től a Szombathelyi Egyházmegye papja. Káplán, majd püspöki szertartó, püspöki titkár. 1951–1974 között Zalaerdődön, 1974–1979 között Sárváron plébános. 1979-tól székesfehérvári segéd-, 1982-től megyéspüspök 1991-ig.

kem". Az érdekes az volt, hogy Lékai nem reagált, nem is válaszolt a jókívánságaimra. Szóval, ez a kis eset jellemző arra, milyen lehetett a hivatalos egyház véleménye Márton Áronról. Akarva-akaratlanul szembesültek valakivel, aki összehasonlítási alap volt, mérce.

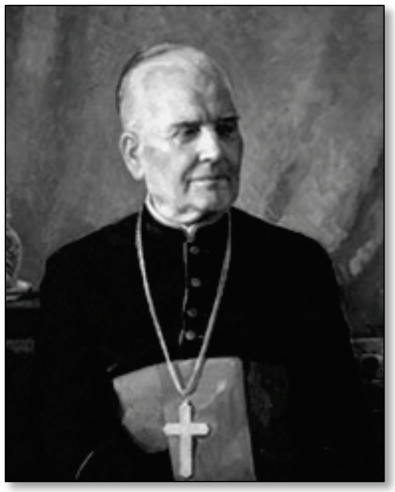

Jakab Antal

Ez volt Márton Áron. Közvetlen utódja pedig *Jakab Antal*[626], aki titkár volt Kolozsvárt, az érseki helytartóságon, amikor én ott éltem. Sándor Imre idejében volt titkár, akit szintén jól ismertem. Ő is börtönben volt, több mint 12 évet töltött ott. Ő egyházjogász, Rómában végzett. Természetesen egy ilyen püspök utódjának lenni, mint amilyen Márton Áron volt, nem könnyű, akarva-akaratlanul jön az összehasonlítás. Úgyhogy érthető, hogy nehéz helyzetben volt ilyen szempontból.

Vele kapcsolatban jut eszembe egy kicsit szomorú eset. A szentmise liturgiájához szükség van az olvasmányokat tartalmazó könyvre, a Lectionariumra. Amikor a hetvenes évek elején bevezették a mostani rendszert, vagyis hogy három évenként ismétlődnek a felolvasásban a szentírási részek (ezért van úgynevezett A, B, C év, és külön könyvek tartalmazzák a három év szentírási olvasmányrészeit), akkor Magyarországon, kísérleti példányként a Tempó KTSZ sokszorosított formában adta ki ezt a három könyvet, és rajta volt, hogy kiadja a Magyar Püspöki Kar. Ezért ezt a románok nem engedték be. Úgyhogy ezt kéziratban juttattuk el Gyulafehérvárra, ott egy kicsit még magyarosították a szöveget, és végül is a románok kénytelenek voltak engedélyezni a kiadást, hiszen ez nélkülözhetetlen liturgikus könyv. Tehát Romániában kinyomták annyi példányban, hogy minden plébániára jusson. És Jakab Antal nekem mesélte szomorúan, Rómából hazatérve, hogy képzeld, mondta, vittem egy díszkötéses példányt a pápának – VI. Pál volt a pápa –, és büszkén mondtam a Szentatyának, hogy Gyulafehérvárról, Romániából hozom az első egyházi kiadványunkat, a magyar nyelvű Lectionariumot, és átadtam neki. A pápa megkérdezte, hogy miért magyar nyelvű? – Az a VI. Pál, aki XII. Piusznak fő munkatársa volt, aki itt volt az eucharisztikus kongresszuson Pesten 1938-ban, az egy magyar püspöktől megkérdezi, hogy miért magyar nyelven jelent meg a Lectionarium Romániában. Hát, ezt csak úgy illusztrációként említem.

Azóta pedig az erdélyiek sorsa még inkább nehezedik, több okból is. Az egyik sajnos az: egyre több információ érkezik arról, hogy Jakab Antalnál meszesedés lépett föl. Egyébként ez az információ biztosan helytálló, mert amikor legutoljára náluk voltunk a feleségemmel, '83-ban, akkor ő maga mondta, hogy nem mer már

[626] *Jakab Antal* (Kilyénfalva, 1909 – Gyulafehérvár, 1993) káplán volt Gyergyóditrón, Gyulafehérváron és Kolozsváron. 1939 és 1942 között Rómában tanult tovább, magna cum laude doktorált. 1946 szeptemberétől a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán tanított egyháztörténelmet. 1951-ben mint titkos ordináriust letartóztatták. 1964-ben szabadult. 1971-től Márton Áron segédpüspöke, 1980-tól 1990-ig gyulafehérvári megyéspüspök.

vállalkozni arra, hogy szabadon beszéljen, és tipródik, gyötrődik, amíg el tudja magát szánni arra, hogy leüljön az írógéphez, hogy megírjon egy beszédet. Akkor én azzal vigasztaltam, hogy amíg az ember tudja önmagáról, hogy ilyen problémája van, addig nincsen nagy baj, mert általában az a helyzet a meszesedésnél, hogy aki komolyan benne van, az már nincs tudatában az állapotának. Sajnos, úgy látszik, hogy időközben már ebbe az állapotba került, és a hatalmi szervek visszaélnek ezzel. Ez az egyik baj. De aztán ehhez a helyzethez járul, hogy most a gyulafehérvári hittudományi főiskolán bevezették a numerus clausust: vagyis az állami szervek korlátozták a szemináriumba felvehetők számát (a református, protestáns egyházak esetében is életbe lépett ez a korlátozás), úgyhogy míg eddig bőséges volt a papi utánpótlás, most a román kormány ezzel az erőszakos adminisztratív intézkedéssel is igyekszik nehezíteni az egyház helyzetét, így lassanként Erdélyben is kialakul az az állapot, hogy több pap hal meg évenként, mint amennyit kispapot felszentelnek. Egyébként ez Magyarországon is így van.

JI: Mi az oka ennek, hogy nálunk…?

KS: Erre talán majd visszatérünk. Hát talán, eddig eljutva, gondolom az erdélyi és a Márton Áron-kérdést ezzel lezárhatnánk.

*

JI: Beszélne a magyarországi egyházpolitikáról?

KS: Magyarországgal kapcsolatban szeretnék először egy püspökkel való kapcsolatomról, illetve annak további alakulásáról beszélni, annál inkább, mert ezzel a püspökkel az egyházpolitikai célkitűzéseinket illetően egyforma nézeteket vallottunk, és együtt alakítgattuk ezeket. *Endrey Mihály*[627] ez a püspök.

Amint az egyik korábbi beszélgetésünkben már említettem, vele 1956 után mint az Actio Catholica igazgatójával, a Caritas-segélyek ügyében kerültem kapcsolatba; azután azt is említettem, hogy speciális delegátusként ő volt az Esztergomi Főegyházmegye vezetője egészen 1958-ig, amikor azután eltávolították a pozíciójából. Kikerült egy kényszerlakhelyre, Vámosmikolára. Azt talán még nem említettem, hogy amikor én azt a bizonyos új keletű doktorátust 1962-ben megszereztem, diszszertációm eljutott Endrey Mihály püspök kezéhez Vámosmikolán. Egyszer ugyanis felkeresett valamilyen Tibor[628], mindjárt eszembe jut a vezetékneve, aki neki inkább barátja, nekem inkább ismerősöm volt, ceglédi plébános, fölkeresett, és mondta, hogy a püspök úr kéri, nem adnám-e oda ezt a disszertációt olvasásra. Természetesen odaadtam. És azután kaptam egy üzenetet, hogy ekkor és ekkor találkozzunk a

[627] *Endrey Mihály*, szül. Eipel Mihály (Budapest, 1905 – Vác, 1977) püspök. 1928-ban szentelték pappá, 1948-tól 1957-ig az Actio Catholica országos igazgatója. 1950-től egri segédpüspök, 1957-től speciális delegátusként irányítja az Esztergomi Főegyházmegyét, 1958-ban kezdődött vámosmikolai száműzetése, 1964-től költözhetett csak Budapestre. 1972 és 1975 között pécsi segédpüspök, majd váci püspökként halt meg. 1956-1958-ban a bécsi nunciatúrával tartotta a kapcsolatot, többször látogatást is tett a nunciusnál az egyház és állam ügyeinek rendezése érdekében. A forradalom utáni karitászmunka megszervezője. (Kálmán P. Peregrin)

[628] *Korompay Tibor* (Budapest, 1911 – Vác, 1995) teológiai tanár, püspöki titkár, pápai kamarás, címzetes apát, nyugalmazott ceglédi plébános. 1968-95 között Cegléd Ó-plébániájának élén állt. (Lásd még: „Gyíkoknak fütyörészett… Korompay Tibor nyugalmazott plébános életútja. In: Új Ember, 1993. márc. 7-i szám, 2. old.).

Domus vendéglőben, ez a Nyugati pályaudvar mellett van, azt hiszem, ez volt a neve, és ott találkozzunk.

Egyébként a Caritas-ügy lezárása után egyszer véletlenül összefutottam vele az utcán, és megállítottam. Addig nem voltunk különleges barátságban. És akkor azt mondta nekem: Sándor, hát szóba mersz állni velem? Tudniillik, akkor ő már ilyen proskribált[629] püspök volt, és úgy látszik, elkerülték őt az ismerősei, hogy ne kompromittálják magukat. Na, elég az hozzá, hogy most évek múltán újra találkoztunk, és mondta, hogy nagy érdeklődéssel olvasta ezt a dolgozatot, és igen, az a koncepció, ami benne van, tehát az állam-egyház kapcsolatának alakítására szóló fejtegetés, az teljesen megfelel az ő gondolkodásának. Szóval, beszélgettünk, és akkor azt ajánlottam neki, írjon egy levelet Kádár Jánosnak, és írja le ezt a koncepciót, és kérjen tőle találkozási alkalmat. Kádár János akkor miniszterelnök is volt. A vége az lett, hogy ő tényleg írt egy levelet Kádárnak, és a Kádár válaszolt neki. A válasz a birtokomban van, és lényegileg, nagyjából az van benne, hogy levelét elolvastam, van benne olyan, amivel egyetértek, van, amivel nem, mindenesetre örvendek, hogy a püspök úr is a modus vivendit keresi, erre szükség van. Körülbelül ez a tartalma, de hát ugye ő ezzel nem foglalkozik, ebben az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke az illetékes. Üdvözlettel, Kádár János.

De a vége ennek mégis az lett, hogy leutazott hozzá az Állami Egyházügyi Hivatal két embere, megszüntették a kényszerlakhely-kijelölését, és kilátásba helyezték, hogy felköltözhet Budapestre. Ez meg is történt, a Bakáts téri plébánián kapott egy szobát. Az érdekes azonban az, hogy úgy kapta meg ezt a szobát, hogy előzőleg átalakításokat kellett végezni a lakásban, mert az előszobából leválasztottak egy kis teakonyhaszerűséget. Ez a kis lakás háztartás vezetésére teljesen alkalmatlan volt, gyakorlatilag valóban egy szoba volt. S amíg tartott az átalakítás, egyszer felutazott, hogy megnézze, hogyan halad ez a munka. A déli órákban ment megnézni. Egy öreg kőműves ült a sarokban és szalonnázott, éppen ebédelt. Ránézett, azt mondja: Tisztelendő úr, maga fog itt lakni? Azt mondja, igen, én költözök majd ide, ha készen lesznek. Akkor csak annyit mondok magának, hogy ne beszéljen ebben a szobában, mert itt füle van a falnak. Menjen el sétálni, ha beszélni akar. Tehát, egy ilyen lakást kapott, ahová poloskákat rejtettek el a falban. De hát ez nem is baj, ő ezzel számolt.

Szóval, ekkor kezdődött a mi – a haláláig szóló – kapcsolatunk. Barátságnak is mondhatom, mert tényleg az volt. Akkor aztán persze, meghívták az ÁEH-ba egy beszélgetésre. Nem az elnök fogadta, hanem két másik ember, és természetesen ő a beszélgetés közben tett bizonyos kritikus megjegyzéseket azokra a püspöktársaira, akik, fogalmazzunk úgy: kezelhetőbb embereknek mutatkoztak az állam felé. Hogy ez mennyire így volt, azt igazolták Nonn-nak korábban idézett szavai. Éppen vele kapcsolatban mondta Nonn György, mikor egyszer próbáltam meggyőzni, hogy az egyházpolitikai koncepcióváltásra lenne szükség: Hát igen, igen, neked igazad van, de amíg az egyház részéről kap az állam olyanokat, akiknek nincsenek feltételei, addig nem fognak pozícióba segíteni olyanokat, akiknek feltételei vannak. Hát, Endreynek voltak feltételei.

[629] Proskribált: megbélyegzett, száműzött.

Egyébként jellemző az ÁEH módszereire, hogy Endrey kritikus kijelentéseit próbálták kihasználni arra, hogy szítsák az ellentéteket a püspökök között, hogy egymás ellen uszítsák őket. Tudniillik a ÁEH-s beszélgető partnerei erről a beszélgetésről egy följegyzést készítettek, kiválogatva a kritikus megjegyzéseket, s azt elküldték Hamvasnak, aki akkor a püspöki kar elnöke volt, és ezt aztán megtárgyalta a püspöki kar. Ebből lett egy bizonyos vita, ő azonban – velem együtt – végig egy alternatív egyházpolitikai koncepciót képviselt a szembenállás korszakában kialakult egyházpolitikai *status quo*-val szemben. Ezt már a Kádárnak írt levélben is kinyilvánította, lényege az volt, hogy az egyháznak autonómiát igényelt, önrendelkezési jogot, a pasztorális küldetéséhez szükséges szabadságot, mert ez a feltétele annak, hogy egy szocialista országban megtalálja helyét az egyház, hitelesen betölthesse a feladatát, tehát ne egy olyan intézménynek tekintsék, amelyet adminisztratív eszközökkel belülről deformálnak és átalakítanak. Ezt a hosszabb idő alatt kiérlelt koncepciót szilárdan és nyíltan képviselte, és itt Pesten egyedül. Tudniillik ebben az időben még élt Hejcére internálva Badalik Bertalan[630], akiről már beszéltem, ahová már korábban száműzték Pétery József[631] váci püspököt. És szintén vidékre volt helyezve Belon Gellért, aki kinevezett püspök volt, de az állam nem engedte fölszentelni, azon a címen, hogy nem volt állami hozzájárulás a kinevezéséhez.

Szóval, egy ilyen helyzetben indult meg a modus vivendi keresése az állam, a püspöki kar és Róma között, a kapcsolatfelvétel, és ilyen körülmények között folytak a tárgyalások a Szentszék és a magyar állam között, melyek aztán a vitatott 1964-es megállapodáshoz vezettek. Szerintem Róma ekkor hibát követett el. Nem az volt a baj, hogy kompromisszumokat keresett, hiszen kompromisszumok nélkül nem is lehet igazán politizálni. Nem véletlenül szokták mondani, hogy a politika a kompromisszumok művészete, a lehetőségek művészete. De figyelembe kell venni többek között az is, hogy vannak bizonyos történelmi szituációk, amikor egyik vagy másik fél részére alkalmasabb az idő jobb kompromisszum elérésére. És szerény véleményem szerint ilyen volt a Hruscsov-korszak[632], főként a hatvanas évek első harmada, amikor lehetett volna elérni valamit.

Egy másik és egyúttal objektív nehézség az volt, hogy Kádár János közel sem tanúsított olyan személyes érdeklődést a hívő állampolgárok problémái iránt vagy az egyházak kérdése iránt, mint Rákosi Mátyás. Rákosi Mátyás számára tényező volt az egyház, olyan tényező, amellyel a politikának számolnia kell, akár mint ellenség, akár mint kezes partner. Kádár János viszont valahogy megoldottnak tekintette 1956 után az egyházak helyzetét, rutinkérdésnek tekintette, és a velük kap-

---

[630] *Badalik Bertalan* (Hódmezővásárhely, 1890 – Budapest, 1965) 1908-ben lépett be a Domonkos-rendbe, 1914-ben szentelték pappá Grazban. A magyar Domonkos-rendtartomány tartományfőnöke 1938–1946 között. Veszprémi püspökké XII. Piusz pápa 1949. június 10-én nevezte ki. Az 1956-os forradalom miatti politikai megtorlások egyik utolsó lépéseként, 1957. augusztus 15-én mozdították el a Veszprémi Egyházmegye éléről, és Hejcére internálták. (Kálmán Péter Peregrin)

[631] *Pétery József,* szül. Petró József (Miskolc, 1890 – Hejce, 1967) 1912-ben szentelték pappá, 1942–1967 között a Váci Egyházmegye püspöke. 1953-ban letartóztatták, váci bántalmazása után per és ítélet nélkül Hejcére száműzték, és haláláig ott tartották házi őrizetben.

[632] 1964-ben a párton belüli ellenfelei eltávolították Hruscsovot a hatalomból, helyére Leonyid Iljics Brezsnyevet választották meg, ezzel véget ért a Hruscsov nevével fémjelzett – ellentmondásos – enyhülési („olvadási") politika.

csolatos ügyek intézését rábízta az egyházpolitikával foglalkozó intézményekre. Úgy látszik, őt ez a kérdés nem érdekelte. Ezt bizonyítja az is, hogy több kísérlet történt a későbbiek folyamán arra, nemcsak Endreynek ez a bizonyos levele, hogy valamiképp személyes kapcsolatot lehessen találni az Egyházügyi Hivatal *fölött* is az állam politikájának irányítóival, de ezt nem sikerült elérni. Na most, ez az egyik probléma volt. A másik pedig Róma részéről merült fel: Mindszentynek a szerepe és helyzete.

Mindszenty ekkor az amerikai követségen volt. Ebben az időszakban, Hruscsov időszakában, még kényelmetlen helyzetet jelentett az állam részére is a Mindszenty-kérdés megoldatlansága. A nemzetközi élet még mindig nagyon szemmel tartotta stb. És Róma próbált is lépéseket tenni feléje, König bíboros Bécsből többször ide utazott, tárgyaltak, próbálták kapacitálni, hogy hagyja el az országot, és akkor még valószínűleg el lehetett volna érni kompromisszumként, hogy például az előbb említett személyek közül valaki, akár Endrey vagy valaki más kerüljön az Esztergomi Főegyházmegye élére.

Endrey esetében például csak fel kellett volna oldania az akadályoztatását, hiszen az Annuarióban mindig úgy szerepelt, hogy ő esztergomi speciális delegátus, aki akadályozva van tisztségének betöltésében. Vagy esetleg a Belont vagy valakit, olyan személyt, aki garanciát jelenthetett volna arra, hogy a magyar egyházat a pasztorális egyház autonómiájának irányába vezeti.

Mindszenty azonban nem volt hajlandó elmenni, ő arra az álláspontra helyezkedett, hogy ő az esztergomi prímás, ezért az országot nem hagyhatja el. Ezzel mérhetetlen kárt okozott, mert később aztán olyan helyzet alakult ki, hogy mindenkinek kényelmetlenné vált az ő „önkéntes fogsága" az amerikai követségen. Kényelmetlenné vált az amerikai követségnek, hiszen közben Amerika kezdte rendezni diplomáciai viszonyát Magyarországgal (és Magyarország Amerikával), tehát a prímás helyzete diplomáciai kellemetlenséget eredményezett. Róma is szeretett volna valamilyen megoldást találni, rendezni a viszonyt a szocialista államokkal, s e tekintetben is kétségtelenül bizonyos akadályt jelentett Mindszenty helyzete. Ugyanakkor a magyar állam egyre kevésbé volt érdekelt abban, hogy a bíboros elhagyja a követséget, tehát gyakorlatilag már elvesztette a politikai „értékét", már nem lehetett a *do ut des* elvét érvényesíteni, feltételül szabni, hogy ki legyen majd az utódja Esztergomban.

Mindszenty így tulajdonképpen ártott a magatartásával. Ha ő hamarabb rászánja magát a követségről való távozásra, tehát mondjuk 1963/64 táján, amikor a tárgyalások folytak a Vatikán és Magyarország között, ha akkor rendezik a prímásnak a helyzetét, akkor megfelelőbb kompromisszumot lehetett volna elérni… Erre van külföldi példa is. Mert például abban az időben került Tomasek[633], a mostani prágai

[633] *František Tomášek* (1899–1992): 1949-ben titokban szentelték püspökké. 1965-től először Prága apostoli adminisztrátora, 1977-től érseke. Ugyanez évtől bíboros.

bíboros érsek a félreállított Beran[634] helyére, aki körülbelül ugyanolyan arcélű főpap volt Csehszlovákiában, mint Mindszenty itthon vagy Stepinac[635] Jugoszláviában: a hidegháború idején mereven szemben álló ember volt. És a kompromisszumos megállapodás alapján hivatalba lépett új érsek, Tomasek, még ma sem hajlandó az ottani békepapi mozgalommal azonosulni, ő egy önálló egyházpolitikai irányt képvisel Prágában. Amikor Mindszenty azután jóval később, szinte parancsszóra, mégis elhagyta az országot, akkor már semmit nem adott a magyar állam cserébe. Akkor már egyszerűen mindenki fellélegzett.

És talán problémát jelenthetett a magyar nép viszonylagos kicsinysége és társtalansága, tehát az, hogy mi magyarok nem tartozunk sem a szláv, sem a germán, sem a latin népek családjába, tehát társtalanul vagyunk itt Európában, ezért minket könnyebb volt egy kicsit kísérleti nyúlnak használni. És sajnos, a vatikáni egyházpolitika, amely *sub specie aeternitatis*[636] gondolkozik, vagyis az örökkévalóság távlatában…, ebből a szempontból nézi és alakítja a szocialista világrendszerrel való kapcsolatát is. Róma belement abba, hogy olyan embereket fogadjon el a kibontakozás feltételeül az állam részéről, akik túlzottan elkötelezettek voltak, vagy legalábbis – udvarias vagyok – nem voltak elég függetlenek az államtól. Ha ezt a vonalat meg is akarom nevezni, akkor mondjuk Hamvast és Brezanóczyt kell a katolikus egyházban megneveznem. Egyik a püspöki kar elnöke volt, a másik mint egri káptalani helynök a püspöki kar titkára. A Szentszék az egyikből, Hamvasból kalocsai érseket csinált, a másikat, Brezanóczyt pedig püspökké szentelte, majd később egri érsekké tette[637], s ők teljesen kiszolgáltatott állapotban voltak az állammal szemben, és semmi olyan igénnyel nem léptek fel, mint ahogy például Endrey tette volna. Más értékeket képviseltek… Innen jött aztán, hogy a későbbi kinevezések is valahogy hasonlót eredményeztek.

Az 1964-es megállapodás tulajdonképpen négy kérdésben történt. Az egyik a püspökök kinevezési módja volt, ami azt jelentette, hogy tárgyalás folyik az állam és az egyház között arról a személyről, akit Róma ki akar nevezni. A Szentszék nevez ki, a kinevezéshez viszont kell az állami hozzájárulás. Tehát ezen a téren ez lett a kompromisszum. A következő kérdés volt az úgynevezett állampolgári eskütétel, amit a püspöknek le kell tennie az állam alkotmányára, ennek a szövegében egyeztek meg. A harmadik pont volt a Pápai Magyar Intézet visszaállítása, visszaadása, amely Rómában otthont adott az ott tanuló papok részére. A negyedik megállapodási

---

[634] *Josef Beran* (1888–1969) prágai bíboros, érsek (1946–1969). 1949-ben letartóztatták, 1950–63 között házi őrizetben tartották Csehszlovákia különböző helyein, de utána sem térhetett vissza Prágába. 1965-ben VI. Pál pápa bíborossá nevezte ki, s Rómába hívta pápai diplomáciai szolgálatra. Tomasek ekkor került a Prágai Egyházmegye élére.

[635] *Alojzije Stepinac* (1898–1960) 1937-től Zágráb érseke. Erős horvát érzelem jellemezte. A II. Világháború alatt szót emelt fajüldözés és vallási türelmetlenség ellen. 1945 után szembeszállt a kommunizmussal, 1946-ban 16 év szabadságvesztésre ítélték. Hat év börtön után haláláig házi őrizetben volt. Közben, 1952-ben XII. Piusz pápa bíborossá nevezte ki. 1998-ban II. János Pál boldoggá avatta.

[636] *Sub specie aeternitatis*: az örökkévalóság szemszögéből/távlatában.

[637] Brezanóczy 1964 októberében püspökké lett szentelve, 1969-ig címzetes püspökként mint adminisztrátor állt az Egri Főegyházmegye élén. 1969-ben kapta meg a megyéspüspöki kinevezést és lett egyúttal egri érsek.

pont pedig már személyi kérdéseket érintett: akkor nevezték ki Hamvast és Brezanóczyt püspökké, Bánkot pedig győri adminisztrátorrá. Ezen kívül fölvettek egy jegyzőkönyvet, egy protokollt, amiben felsorolták, hogy mi mindenről kell majd a jövőben még megállapodni.[638]

Na most, itt Róma elkövetett hibákat. Először is ott volt a magyar püspöki kar és az állam közötti 1950-es megállapodás, amiről már említettem, hogy egyházjogilag tulajdonképpen nem volt érvényes. Erről csend volt. Ezt Róma lassan hallgatással szentesítette. Azután itt volt a kiközösített békepapok kérdése. Az ő kiközösítésüket néhány év múlva Róma minden további nélkül feloldotta. Ezzel kvázi utólag igazolta őket, hogy ők jártak el helyesen. A személyi kiválasztásnál pedig az történt, hogy az olyan embereket, akiket nem az állam forszírozott, hogy püspökök legyenek, hanem állítólag mint kompromisszumos jelöltek jöttek számításba, azok esetében az állam nem járult hozzá, hogy azonnal végleges helyre kerüljenek, hogy például véglegesen nevezzék ki egy egyházmegye élére, hanem először csak adminisztrátornak nevezték ki őket. Az állam hozzájárult, hogy fölszentelhessék az ilyen személyt, de csak adminisztrálta az egyházmegyét, tehát nem volt teljes jogú megyéspüspök. Ez gyakorlatilag azt jelentette: mielőtt ténylegesen teljes jogú megyés püspökké válhatott volna az illető, az államnak módja volt próbáknak alávetni, hogy lássa, hajlandó lesz-e majd az ő intenciói szerint kormányozni vagy pedig nem. Ha igen, akkor később hozzájárult, hogy megyéspüspök legyen. Ha nem ítélte megfelelőnek a magatartását, akkor maradt segédpüspök élete végéig. Róma az előkészítő tárgyalások során sajnos nem konzultált az olyan félretett papi személyekkel, kinevezett püspökökkel sem, mint például Endrey és Badalik, akik pedig nem voltak az állam részéről azzal vádolhatók, hogy „mindszentysták" lennének, őket a vatikáni tárgyalók fel sem keresték. Tehát, akik egyszerűen csak a helytállásuk miatt kerültek persona non grata állapotba az állam szempontjából, azokkal Róma nem konzultált.

JI: Arról mit lehet tudni, hogy egyházi oldalról kik gyakoroltak befolyást, kik informálták a Szentszéket, kik játszottak ebben szerepet?

KS: Ami az informáltságot illeti, ez egy nagyon érdekes dolog. Tulajdonképpen én mint naiv ember azt hittem, és hiszem is, hogy Róma, amelynek olyan mérhetetlen évezredes tapasztalata van, talán informálódik megfelelően. És lehet, hogy számos esetben voltak is megfelelő információi, de talán kísérleteztek, mert úgy gondolhatták, egyszer majd, egy bizonyos idő múlva, az elindított folyamatok jobb feltételeket érlelnek meg.

---

[638] A részleges megállapodás „okmány"-részében a fenti említett pontokról van szó, de a bizalmas jegyzőkönyvi részben, amely sokáig titkosítva volt, számos más kérdésről, mint a jövőben megoldandó problémákról is szó esik (egyes megnevezett püspökök személyi helyzete, a püspökök mellé rendelt miniszteri biztosok kérdése, az egyházmegyék kormányzásának szabadsága, érintkezés az ordináriusok és a Szentszék között, a letartóztatott és felfüggesztett papok és szerzetesek helyzete; a szemináriumok, szerzetesrendek helyzete, az iskolai vallásoktatás, a lelkigondozás szabadsága; a papság polgári-politikai tevékenysége, a magyar emigráns papság, a Mindszenty-ügy.) – Lásd még: Balogh Margit–Fejérdy András–Szabó Csaba: Az 1964-es magyar–szentszéki részleges megállapodás. Archivnet, 18. évfolyam (2018) 6. szám. Itt a megállapodás teljes olasz és magyar szövege is olvasható. Online: http://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentszeki-reszleges-megallapodas

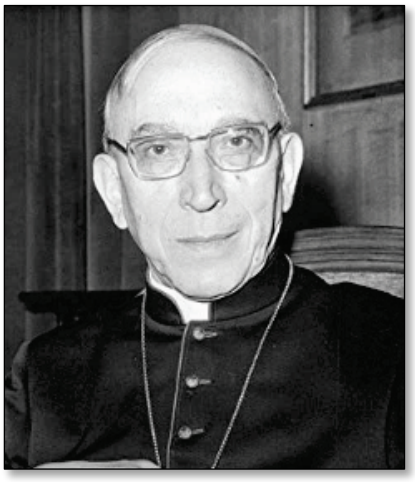

Agostino Casaroli

Akkor Róma részéről két személy volt a tárgyalófél: Casaroli, aki akkor még pápai prelátus volt, a közügyek kongregációjában dolgozott (ez a külügyminisztérium a Szentszéknél), a másik pedig Bongianino[639], aki a hidegháborús korszakban a bécsi nunciatúrán volt a kelet-európai ügyek referense. Ők készítették elő a tárgyalást. Hogy mily módon, jellemző. Endrey itt volt Pesten már abban az időben. Az azért kissé abszurd, hogy egy olyan püspökkel, aki akadályozva van (tudtak róla), Róma föl se vegye a kapcsolatot. De nem csak őt mellőzték. Amikor aztán aláírták ezt a megállapodást 1964-ben, de még nem volt nyilvános, Casaroli és Bongianino itt volt Budapesten. Néhány héttel korábban feloldották a Hejcére száműzött Badalik és Pétery püspökök házi őrizetét, ők viszont nem voltak hajlandók Hejcét elhagyni, mert megtiltották nekik, hogy visszamenjenek a saját egyházmegyéjükbe. Akkor leküldtek értük egy autót, éspedig az Új Embertől, és az Új Ember kocsiján a gépkocsivezetővel együtt lement az Állami Egyházügyi Hivatal egyik embere, és fölhozta őket Budapestre azzal, hogy a két vatikáni küldött akar velük találkozni. Hallottam később a gépkocsivezetőtől, milyen boldogan ült be ez a két ember Hejcén a kocsiba, hogy tárgyalhatnak Róma küldötteivel, és hogy milyen letörten mentek vissza. És ezt már nem a gépkocsivezetőtől, hanem Endrey püspöktől tudom, mert neki Badalik mesélte el a betegágyán, halála előtt. Nagyjából úgy adom vissza, ahogy nekem Endrey elmondta. Badalik azt mondta, tudod Miska, mi feljöttünk abban a tudatban, hogy azért van itt Róma két embere, mert informálódni akarnak és kíváncsiak a mi véleményünkre is, hogyan alakuljon az állam és az egyház kapcsolata. Feljöttünk a Központi Szemináriumba. Bevittek minket ott az egyik szobába, és egyszer csak nyílt az ajtó, bejött Casaroli és azt mondta: Excellenciás uraim, nagy örömet közlök: Aláírtuk a megállapodást az egyház és az állam között. Ezt szerettem volna közölni önökkel és látni akartam önöket. Letérdelt és kérte az áldásunkat. Te Miska, majd' belerúgtam abba a digóba – mondta a Badalik. Tehát *fait accompli*[640] elé állították őket, Endreyt pedig nem is keresték egyáltalán, nem is találkoztak vele. Nem beszélve Belonról, akiről talán nem is tudták, hogy kinevezett püspök.[641] Tehát csak azokkal az emberekkel tárgyaltak, akik már az állam betört emberei voltak: Hamvas, Brezanóczy és a többiek. Beresztóczy[642] nem volt püspök, de neki is volt szerepe, mégpedig a békemozgalom

[639] *Luigi Bongianino* (1919–2003) 1942-ben szentelték pappá, vatikáni diplomataként szolgált, és ilyen minőségében a hatvanas években Casaroli mellett részt vett a Szentszék és Magyarország közötti tárgyalásokban. 1968-ban a magyar titkosszolgálat „Vezér" fedőnevű akciójával sikerült őt háttérbe szorítani. 1968-tól apostoli kormányzó, majd megyéspüspök az olaszországi Albában (Pompea), majd 1975-től 1996-ig Tortonában.

[640] *Fait accompli*: befejezett, megváltozhatatlan tény, kész helyzet.

[641] Tudtak róla, s a megállapodási jegyzőkönyv bizalmas részében, ahol az egyes püspökök személyéről van szó, Belon és Badalik neve is szerepel.

[642] *Beresztóczy Miklós*, szül. Bartmann Miklós (Budapest, 1905 – Budapest, 1973) kanonok. 1930-tól dolgozott az egyházkormányzatban, 1939 és 1947 között a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszté-

emberekként, mert hiszen Endreynek azért kellett távoznia Esztergomból, mert nem volt hajlandó kinevezni őt helynökké. De hát akkor már az Országgyűlés alelnöke volt, szóval őt futtatták tovább, de kiközösített állapotban volt. Akkor a többi egyházmegyékben ilyen püspöki helynökök voltak. Szóval, ezekkel tárgyaltak…

Luigi Bongianino

Na most még hadd mondjam el: Kiszivárgott az, hogy Bongianino ezt a tárgyalási módot nem nagyon helyeselte… Ő közelebbről látta a dolgokat. Nyilván módja volt figyelemmel kísérni azt a metamorfózist, ami itt az egyház berkeiben lejátszódott az évek folyamán, és több információja volt ezekről az emberekről.

Na most, Endreyvel kapcsolatban el kell mondanom, ő volt a legpolitikusabban gondolkodó a püspökök között. Látszott ez már korábban is. Czapik nem véletlenül választotta őt segédpüspökévé, mert hiszen ő is politikusan gondolkozott. (Zárójelben megemlítem: Endreynek az igazi neve Eipel volt. Magyarosított név. Nekem elmondta, hogy apja[643] családja [a Szudéta-vidékről?] származott ide a Monarchiába. Az édesanyja[644] pedig mint székely háztartási alkalmazott került fel Pestre, és Endrey mindig büszkén vallotta, hogy ő az anyjára ütött teljesen. És valóban olyan székelyes volt a megjelenése, különösen a dús szemöldöke. Még a természete is olyan volt, talán a bizonyos keményebb vonalvezetést is onnan örökölhette.) Egyéniség volt, önállóan gondolkodott, és a véleményét mindig bátran képviselte. Egyébként majdnem másfél évtizeden át olyan volt a helyzete itt a Bakáts téren, mint Mohamed koporsójáé: az ég és föld között lebegett. Mert megkapta ugyan a segédpüspöki címet és a budapesti kis lakást, mivel azonban nem volt hajlandó beállni ebbe a Hamvas–Brezanóczy-féle vonalba, tulajdonképpen semmilyen komoly feladatot nem kapott – néha elhívták bérmálni vagy valahova beszédet mondani –, de még a püspöki kar értekezleteire sem hívták meg. Voltak, akik ezért úgy emlegették őt: „a Bakáts téri püspök”, mert ugye ő azért püspök volt, megvolt az ordója, de az egyházkormányzásban semmilyen szerepe nem volt.

Az 1964-es megállapodás után a Pápai Magyar Intézet első rektora az a Zemplén György lett, akiről már tettem említést a Takács-ügy kapcsán. És nem sokkal az ő a kinevezése után Bongianino újra Magyarországra jött, immár Zemplén György kíséretében (Zemplén mint cicerone[645] volt melléje adva), és itt meglátogatott bizonyos embereket; gondolom, informálódott. Mikor megtudtam, hogy jönnek Budapestre, mondtam Endrey püspök úrnak, hogy püspök úr, hát abszurdum, hogy ő (Bongianino) nem lép annak érdekében, hogy a püspök úrral találkozzék, de ha

---

rium katolikus osztályának vezetője. 1948-ban letartóztatták, 1949-ben szabadult. 1950-től káptalani, 1951–1956 között általános helynök Esztergomban. A békepapi mozgalom prominens személyisége, 1953–1973 között országgyűlési képviselő, 1961–1973 között az országgyűlés alelnöke. 1956–1971 között egyházi felfüggesztés alatt állt. (Kálmán Péter Peregrin)

643 *Eipel József* (róm. kat., szül. Esztergom)

644 *Péterfi Júlia/Julianna* (unitárius, szül. Nagykede)

645 *Cicerone* (itt): idegenvezető.

már így van, akkor a püspök úr írjon neki egy levelet, hogy akar vele találkozni. Ha kap egy ilyen levelet, azt nem veheti semmibe. (Bongianino pápai prelátus volt, és pápai diplomáciával foglalkozott, de nem volt még fölszentelt püspök sem.) Erre azt mondta nekem, tudod, ez nem is egy rossz ötlet. Javasoltam, vigye el Pipikémhez (ez volt Zemplén beceneve), hogy adja át Bongianinónak ezt a levelet. Zemplénnek akkor még megvolt a lakása a Szentkirályi utcában, nem is messze a Bakáts tértől, és Pipikém éppen borotválkozott ingben-glóriában a fürdőszobában, amikor becsengetett hozzá a püspök úr, és vitte ezt a levelét. Hát bizony, eltátotta a száját, de hát nem volt mit tennie, át kellett vennie a levelet. És vállalta, hogy átadja. Rá két napra érkezett egy távirat Brezanóczytól (aki akkor már felszentelt püspök és adminisztrátor volt, de még nem volt érsek), amelyben közli: „Értesítem excellenciádat, hogy a Szentszék küldötte a holnap délutánt jelölte meg, amikor fel kívánja Önt keresni a lakásán, kérem, tartózkodjék otthon. Tiszteletteljes üdvözlettel: Brezanóczy Pál". Az Új Embernél szól a telefon, és azt mondja nekem Endrey püspök úr: Sanyi, délután találkozzunk, sétáljunk egy kicsit. Megvolt a szokásos helyünk: a Közraktár utcával szemben, a Duna partján, a Petőfi hídnál van egy parkosított rész, mindig ott sétáltunk és beszélgettünk. És tényleg, találkozunk, és örömmel mondja nekem, hogy miről van szó. Erre átbeszéltük a várt találkozó témáját, mert akkor már kialakultak a közösen vallott alternatív egyházpolitikai elképzeléseink, átbeszéltük, hogy milyen témákról, mit érdemes mondania. Majd megállapodtunk, hogy a következő napon majd ugyanott találkozunk, és elmondja, hogyan zajlott le ez a találkozás.

Másnap megyek, s látom, nagyon komoran, leverten jön velem szemben. Kérdem: Mi történt? Azt mondja: Képzeld Sándor, illően fölkészültem, föltettem még a püspöki láncomat, a püspöki keresztet, föltettem a pileolust is – mondta, hogy méltó módon fogadjam a Szentszék küldöttét. Szólt a csengő. Megyek ajtót nyitni, és ki áll az ajtóban? Pipikém. És közli, hogy kezét csókolom – akkor ő még nem volt püspök, és ezek a püspököket megillető barokk köszönési formák még divatban voltak – excellenciás uram, sajnos rossz hírt kell hoznom, nem tud jönni Bongianino, mert egy váratlan meghívást kapott az államtitkártól, oda kell mennie, holnapután pedig már utazik haza, úgyhogy most, ez alkalommal nem tud jönni, majd egy következő látogatás alkalmával létrejön a találkozó.

Ezután eltelt bizonyos idő, és ha jól emlékszem, 1969-ben utazhattam először Nyugatra. A nálunk lakó Mária nővér Nyugat-Németországban élő hozzátartozói hívtak meg feleségemmel együtt, és kiutazóban, megálltunk Bécsben, ahol találkoztam Paulay Imrével[646], aki a Caritas Internationalis-nak, a Nemzetközi Katolikus Segélyszervezetnek volt a vezetője. Annak idején Endrey püspök vitte őt ki, nagy tisztelettel viseltetett iránta, és érdeklődött hogylétéről meg az itthoni helyzetről. Meghívott minket ebédre. Beszélgetés közben elmondtam ezt az esetet is, és hogy micsoda abszurdum az, hogy ezekkel a félretett a püspökökkel Róma még csak nem is tárgyal. Elmondtam, milyen kísérletet tettünk egy találkozó létrehozására, és hát az sem sikerült. Megállapodtunk abban, hogy hazafelé jövet ismét megállunk Bécsben – mint kiderült, ő fel akart minket pakolni mindenféle hasznos holmival, tekintettel a sok gyerekre… Na, elég az hozzá, hogy amikor visszafelé jövünk, újra elvitt

[646] *Paulay Imre Károly* (Budapest, 1907 – Bécs, 1971) premontrei szerzetespap, latin-német szakos tanár, 1956 november végétől haláláig a Caritas Internationalis bécsi tagozatának vezetője.

minket egy vacsorára, s közben azt mondja nekem: Na, most ugye ültök? Most el fogok mondani nektek valamit. Ez alatt a két hét alatt, amíg ti Németországban voltatok, én lent voltam Olaszországban. Beszéltem Bongianinóval, aki már kivált a pápai diplomáciából, és most egy kis olasz egyházmegyében segédpüspök. És azért vált ki, mert meg akart tőle szabadulni Casaroli, akinek közben elindult fölfelé a karrierje. Ki akarta valahová nevezni Afrikába egy kis helyre nunciusnak, s ő ezt nem fogadta el, mert nem értett egyet a Kelet-Európában történt dolgokkal. Megkérdeztem tőle, hogy miért nem kereste fel Endrey Mihályt itt Pesten, aki ez ügyben levelet írt neki. Azt válaszolta Bongianino, hogy hajlandó akár esküt is tenni arra, hogy ő soha semmiféle levelet nem kapott Endreytől. Most hall először arról, hogy Endrey akart vele találkozni.

Hát kérem szépen, az embernek megáll az esze, és csak csodálkozik, mert eszerint, ami történt, az egy teljesen céltudatos átejtése volt Endreynek, megszervezett átejtése.[647] És az egyikből egri érsek lett [Brezanóczy], a másikból esztergomi segéd-püspök [Zemplén]. Ezt csak azért mondom el, hogy vannak ilyen emberi vonások az egyházon belül. Persze a hitét nem veszíti el az ember, sőt minél több ilyet tapasztal, annál inkább látja, hogy a Szentlélek Úristen az, aki ennek ellenére fenntartja az egyházat. Erről az esetről más nem is nagyon tud, hacsak Endrey ezt valahol le nem írta, de nem hiszem, mert nem került a kezembe. Tudniillik, én voltam a végrendeleti végrehajtója, az ő kifejezett akaratából.

Endreyvel történtek korábban és később is hasonló dolgok. Például az, hogy Felici[648] bíboros, aki a zsinati titkárság vezetője volt, egy latin nyelvű meghívóval külön meghívta őt a pápa nevében a II. Vatikáni Zsinat valamelyik ülésszakára. Ő ezt a latin nyelvű meghívót aztán lemásolta, és egy levelet fogalmazott az Állami Egyházügyi Hivatalnak, amelyben kérte kiutazása engedélyezését, és meg is indokolta azzal, hogy kiutazása elősegítheti a kibontakozást. (Ez még a részleges megállapodás aláírása előtt történt.) Elküldtek hozzá valakit, egy civil katolikus embert, aki arra próbálta rábeszélni, hogy egyfajta „reverzálist”[649]adjon, hogy mindenben a Hamvas–Brezanóczy-féle vonalat követi, de Endrey ezt természetesen nem volt hajlandó megtenni. Ő mindig kitartott a saját önálló egyházpolitikai koncepciója mellett. Nem is adták meg neki a kiutazási engedélyt.

Másképpen is próbáltak pressziót gyakorolni rá. Korábban kapott először havi 1500, majd 2000 forintot az esztergomi egyházmegyétől, mint akadályozott ember, elismerték az ő akadályoztatását. Egyszer csak megszüntették azt, nem folyósították tovább neki ezt a kis dotációt azon a címen, hogy már nem tartozik az egyházmegye keretébe. Aztán Brezanóczyék be akarták őt kényszeríteni egy rendezett állapotba. Ő ragaszkodott ahhoz, hogy az ő ügye rendezetlen. Nagyon ügyesen és okosan nem akart olyan helyzetbe kerülni, hogy azok, akik az állam eszközei, közölhessék, hogy nincs Endrey-ügy, hiszen minden el van rendezve. És akkor Brezanóczy írt neki egy

[647] A fenti esettel kapcsolatban lásd még: Stefano Bottoni: *Egy különleges kapcsolat története*. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978. pp. 275–276. Online: http://www.academia.edu/243024

[648] *Pericle Felici* bíboros (1911–1982).

[649] *Reverzális*: kötelezvény, írásbeli nyilatkozat.

levelet, fölajánlotta, hogy ő, mivel Endrey egri kanonok is, folyósítja neki a kanonoki illetményt, és az állam is megindítja számára a kanonoki kongruának, annak a bizonyos államsegélynek a folyósítását. Erről az állam is értesítette őt. Ő egy udvarias levélben visszaírt, hogy köszöni, de kéri, mellőzzék, mert nem veszi át. Egyébként tényleg nagyon szerényen élt, a piarista rendházból egy nővér segítette, Fruzsina nővér, Kovács Erzsébetnek hívták egyébként, a rendi neve volt a Fruzsina, ő viselte gondját, takarított nála; nem lakott ott, hiszen erre nem is lett volna lehetőség, de a piaristáktól vitt neki ételhordóban 2-3 napra ételt, amit azután a lakásán megmelegítettek.

Én is próbáltam további lépéseket tenni. Még egyszer próbálkoztunk Kádár felé, akkor Várkonyi Péter, a mostani külügyminiszter volt a miniszterelnökség titkárságának a vezetője. Éppen kezembe került – a napokban belenéztem az Endrey-anyagba – annak a levélnek a másolata, amelyben értesítik, hogy az ÁEH-hoz kell fordulnia. Az ÁEH pedig természetesen neki nem tetszett. Azt mondták neki egyszer ott, azt hiszem, Miklós Imre mondta: püspök úr, nekünk megvannak a mi püspökeink. Erre azt válaszolta, én nem is az önök püspöke vagyok, én a római katolikus egyház püspöke vagyok, én a magyar népet, a magyar egyházat szolgálom. Szóval ő az önállóságát nem volt hajlandó föladni.

Közben, még a Bakáts téri időben, volt egy operációja, és mielőtt bement volna a kórházba, akkor közölte velem: Sándor, végrendeletet akarok csinálni. Nézd, emberek vagyunk, minden ember halandó, jó lenne ezt megcsinálni. Meg szeretnélek kérni, hogy te légy az én végrendeletem végrehajtója. Püspök atya – mondtam –, ez megtisztelő számomra, amennyiben nem én halok meg hamarabb. De nem tudom, valóban szükség van-e erre? Bízd rám! – válaszolta.

Aztán végül is Mindszenty külföldre távozása után Endrey Mihályt kinevezték pécsi segédpüspöknek, majd miután Bánk addigi váci megyéspüspök 1974-ben egri érsek lett, 1975-ben [a már betegeskedő] Endreyt kinevezték váci megyéspüspöknek.

Pécsi éveiről még annyit megemlítenék, hogy Cserháti mellett volt segédpüspök, noha sokkal idősebb volt Cserhátinál, és mint püspök a kinevezési rangsorban is lényegesen megelőzte, de akkor, úgy látszik, az állami „illetékesek" úgy határoztak, hogy ő rehabilitálásának ez az útja, vagyis hogy kaphat püspöki beosztást, de egyelőre csak segédpüspök lehet. De jellemző, hogy egész ottléte alatt egyszer sem misézett a székesegyházban. És ő mondta nekem, hogy ő nem akart. A Széchenyi téren, ahol van a Zsolnay-kút, ott van egy templom[650], nem a török templom, nem a dzsámi, ott tartotta a miséket, és rengeteg ember hallgatta a prédikációit, ő egy valóban nagy papi egyéniség volt, papi lelkületű ember.

Rajta keresztül ismertem meg Lékai László bíborost, illetve akkor még nem volt bíboros, akkor nevezték ki mint veszprémi püspököt adminisztrátorrá Esztergomba.[651] Akkoriban nagy zűrök voltak a Szent István Társulat körül. Erről majd

[650] A pécsi Irgalmas (Szent Sebestyén) templom.

[651] VI. Pál pápa 1973. december 18-án megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, de ezt csak 1974. február 5-én publikálták. Ezen a napon a pápa Lékai László püspököt, veszprémi apostoli adminisztrátort esztergomi adminisztrátorrá (1974–1976) nevezte ki. Lékai érseki kinevezésére 1976. február 10-én, bíborossá kreálására pedig május 24-én került sor.

még ejtek szót. Egy szép nap fölhívott Endrey, hogy ráérek-e ekkor és ekkor, mert az esztergomi adminisztrátor úr szeretne tájékozódni a Szent István Társulat ügyéről. A megadott időben felmentünk a Várba, a Lant utcába, ahol lakása van az esztergomi érseknek, és vagy két, két és fél órán át beszélgettünk. Akkor Lékai nagyon jó benyomást tett rám, és ezért nagy reménnyel néztem érseki működése elé. A Társulat ügyében akkor nagyon korrektül járt el, és bizonyos bátorsággal is. A jogszerű eljárás mellett foglalt állást.

Endreyvel változatlanul megmaradt a kapcsolatunk, konzultáltunk vele különböző kérdésekben, és ő a püspöki kari értekezleteken is szóvá tett bizonyos kérdéseket. Tehát, ha olyan önálló véleménye volt, ami Lékaiéval ellenkezett, azt is merte kifejteni, ezt meg is tette több esetben. És ott sem adta fel azt a koncepcióját, amit a lelkiismeretében kialakított. Elmondok egy ilyen esetet: Ha jól emlékszem, a halála évében történt, tudtommal, amikor eljött a névnapomra a titkárával együtt, aki most iroda-igazgató Vácott, és Domokos Pál Péter[652] bácsi is éppen nálunk volt. Elpanaszolta – történetesen akkor volt a püspöki kari értekezlet –, hogy Lékai kiosztott a püspököknek egy egyházmegyénként összeállított listát azokról a papokról, akiket el kell helyezni, disponálni kell, mert ezek a papok az ifjúsággal foglalkoznak, az úgynevezett kisközösségekkel, bázisközösségekkel. És azzal kezdte Lékai, hogy az államtól kapta ezt a listát. Azt mondta Endrey: Képzeld Sándor, már ide jutottunk! És mesélte tovább: Szót kértem, és azt mondtam: Nekünk nem az a feladatunk, hogy ezeket a papokat mi büntessük azért, mert jól dolgoznak, hanem a palástunk alá kell vennünk őket, hogy velünk együtt dolgozzanak. És ha ezek a papok valóban államellenes tevékenységet folytatnának, akkor járjon el az állam velük szemben, de ne vállaljuk át ezt a szerepet az államtól, hogy mi mint püspökök járjunk el velük szemben azért, mert ők jól pasztorálnak. És Endrey ehhez még hozzátette: én megtagadtam, hogy átvegyem ezt a listát. Akkor felállt Udvardy[653] püspök úr, és csatlakozott hozzám. Mi ketten ezt nem vettük át. Endreyt nagyon letörte, hogy ezt kellett megélnie.

Egy másik, őt jellemző esetet is szeretnék elmesélni. Az egyik budapesti találkozásunkkor meghívott ebédre, és emlékszem, az Astoriában ebédeltünk. Mikor kijöttünk, lekísértem, a metróval ment onnan tovább valahová. Mikor mentünk lefelé a lépcsőn, kért, engedjem meg, hogy belém karoljon. Mintha megszédült volna, én

---

[652] *Domokos Pál Péter* (Várdotfalva, 1901 – Budapest, 1992) Széchenyi-díjas tanár, történész, néprajzkutató, a csángók történetének, kultúrájának kutatója. 1926-ban a budapesti Tanárképző Főiskolán matematika, fizika, kémia, és ének-zene szakon végzett, majd visszatért Erdélybe. Egyik fő szervezője volt a csíksomlyói Ezer Székely Leány Napja nevű rendezvénynek. 1940-ben, a második bécsi döntés után a Kolozsvári Állami Tanárképző igazgatójává nevezték ki. 1944 őszén családjával Budapestre menekült. 1945-től a Közoktatási, később a Népjóléti Minisztériumban dolgozott. Innen 1948-ban elbocsátották. Ekkor Szárászpusztán gazdálkodásba kezdett, az áttelepült moldvai csángók és bukovinai székelyek között folytatta tovább a népzenegyűjtést. Később állást kapott egy újpesti általános iskolában, innen került a József Attila, majd a Kaffka Margit Gimnáziumba. 1961-ben nyugdíjazták. Ebben az időben házkutatás is volt nála, amit rendőri felügyelet követett. – Lásd még: https://keresztenyszo.verbumkiado.ro/archivum/2013/februar/13.html

[653] *Udvardy József* (Bácsalmás, 1911 – Szeged, 2000), 1969-től címzetes püspök, csanádi apostoli adminisztrátor, 1975-től 1987-ig csanádi megyéspüspök.

azt hittem. Elbúcsúztunk. És néhány nap múlva hallom, hogy beteg, kórházba került. Ott, Vácott vitték kórházba. Betegségének a milyenségéről nem tudtam. És rá három nap múlva hallom, hogy meghalt. Kiderült, hogy bevitték a cukrával vagy valamivel a kórházba. Másodnap vagy harmadnap a vizitelő orvos felemeli a paplanját, és azt veszi észre, hogy az egyik lábán egy fehér zokni van. Kérdi: Püspök úr, miért viseli ezt? Van valami a lábamon – mondja. Kiderült, hogy két lábujja teljesen el van üszkösödve. Ez volt az, amit én megszédülésnek gondoltam. Kiderült, hogy évek óta megvolt ez a betegsége, de ő nem fordult orvoshoz, felajánlotta a szenvedését az egyházért. Ezt valahol leírta naplószerűen. Ő maga kezelte a lábát valamilyen szeszszerűséggel.

Vácon is nagyon szerényen élt a palotában, egy szobát használt, és volt előtte egy kis irodaszerűség, íróasztallal stb. Amikor egyszer a feleségemmel meglátogattuk Vácott, megmutatta a palota többi részét is, és az egyik teremben azt mondja: Látja Zsike, itt volt egy nagy csillár, ebben a nagy szalonban. Hanauer püspök alatt nekem mint titkárnak eddig a csillárig volt szabad eljönnöm, s ahányszor ide betértem valami iratért, mindig gyűrűt kellett csókolnom. Ha naponta négyszer, akkor négyszer. Szóval, ezt csak úgy elmesélte, hogy milyen barokk szokások voltak. Azután mutatott egy ülőgarnitúrát, abba csak a felsőházi tagok és a főnemesek ülhettek.

Volt egy hálószobája, abból nyílt egy kis kápolna, ahol a napi miséjét bemutatta. Reggelenként maga ágyazott be magának. Aztán kiderült, hogy miért. Én, mint végrendeleti végrehajtó a halála után többször is megfordultam ott, akkor mesélte el a nővér, hogy tetszik tudni, a püspök úr étkezésnél sosem ivott alkoholos italt. Bejöttem ide reggelenként, és mindig éreztem valami szeszszagot. Nem értettem, miért. Később, az említett kórházi eset révén jöttek rá, hogy mitől volt ez a szeszszag. Akkor kezelte szegény a lábát.

És azután megvolt a temetés, mi is részt vettünk rajta. Temetés után egyszer csak megjelenik Vajda József váci segédpüspök (aki egyébként Takács Józsefnek jó barátja volt, és belőle sem lett semmi, mert nem sorolt be a békepapi vonalhoz): Velem akar beszélni. És elmondja, a püspök úr halála után keresgéltek, és megtalálták a végrendeletét. Kiderült, hogy azt a végrendeletét találták meg, amit 74-ben írt, amikor az a bizonyos műtétje volt, ez volt az érvényes, saját kézzel írt végrendelete, és engem kért föl benne, hogy legyek végrendeletének végrehajtója egyházi és állami hatóságok előtt egyaránt. Lékai azt mondta később: Ilyen még nem volt az egyház történetében, hogy egy püspöknek egy világi ember legyen a végrendeleti végrehajtója egyházi hatóságok előtt. Egészen meg voltak döbbenve. Hát ennyire megtisztelt. Nem akarom az eljárást részletezni, a lényeg az, hogy a pesti lakását és az ottani lakását is zárolni kellett, azokat a részeket, ahol a személyes dolgai voltak, tehát leltározni stb. Ezt egynéhány hét alatt lebonyolítottam az örökösökkel, az egyházmegye felé is, hiszen a kódex szerint püspökök esetében az egyházmegyének is van bizonyos öröklési joga, amit ma a magyar polgári jog nem ismer el mint jogot. Ő erről külön nem intézkedett annak idején, hiszen amikor írta, akkor ő még nem volt megyéspüspök stb., de aztán akkor az örökösökkel megbeszéltem ezt a részt, ők akceptálták, hogy az egyházmegyét illetik meg a papi ruhák, a könyvtár, sőt bizonyos pénzösszeg is. Szóval, sikerült lebonyolítanom a végrendeletet mindenki megelégedésére, és eleget tettem egy utólagos kívánságának. Amikor ezt megírta, kért, hogy fáradozásom díjazásaként fogadjak el egy bizonyos összeget, nem nagy összeget,

5000 forintot. Hát aztán ezt el is fogadtam, de az örökösök akarták még valamivel honorálni a tevékenységemet, és így azután végül is kaptam egy nagyon szép képet, aminek nem tudom az értékét, egy régi festmény, Madonna a kis Jézussal, és kereszt a kezében. Állítólag értékes kép, a mostani irodaigazgató, a volt titkára hozta el. Az örökösök küldték, akik meg is írták, hogy a földi köszönet és emlék jeléül. Hát, így zárult le a vele való kapcsolatom. Emlékét őrzöm, és azóta is sajnálom, hogy nem került felelősebb pozícióba.

*

Úgy érzem, hogy a későbbiek megértése szempontjából talán érdemes arról is szólnom, hogyan kerültem kapcsolatba az eddig említetteken kívül olyan más személyekkel, akik aztán később az egyházpolitikai élet szereplőivé váltak, vagy esetleg még ma is azok.

Talán onnan kell kiindulnom, hogy amikor Budafokon Mezgár idejében az egyházközségi munkát végeztem, volt ott akkor egy velem körülbelül egykorú, fiatal hitoktató, *dr. Pelsőczy Ferenc*[654], aki Mezgárnak egyik legkomolyabb munkatársa volt. Vele közel kerültünk egymáshoz, barátságba keveredtünk. Mezgár külföldre távozása után őt nevezték ki az egyházközség adminisztrátorává. Mivel ideiglenes plébánosként is nagyon aktív volt, és a Mezgár-féle munkát vitte tovább, rövid idő alatt ellehetetlenült a helyzete. Az állami tényezők annyi nehézséget támasztottak, hogy végül a püspöknek el kellett őt helyeznie Budafokról. És így elkerült Apátszállásra. Az egy elég kis település a székesfehérvári egyházmegyében. Ő azonban olyan formátumú ember volt, aki az ottani lelkészi teendők mellett még szeretett volna valami mással is foglalkozni, mivel az ottani lelkipásztori feladatok nem kötötték le minden idejét, ezért gondolta, hogy tudományos munkát is végezne. Ezen a téren módom volt egy kicsit segítenem őt, ugyanis a Szent László Társulatból ismertem Galla Ferenc[655] professzort, aki a Társulat egyik alelnöke volt Krivald Ottó mellett, a Pázmány Péter Tudományegyetemen az egyháztörténet professzora, a háború előtt Hóman Bálint[656] egyik munkatársa. Ismervén Pelsőczy Feri törekvéseit, fölkerestem érdekében Galla professzort, és ennek a kapcsolatnak az eredményeképpen Pelsőczy elkezdhetett komolyabb tudományos munkát végezni, és később sikeresen habilitált magántanárként a Hittudományi Akadémián. Részben az ő révén kerültem azután személyes kapcsolatba Zemplén mellett Cserháti Józseffel, aki akkor került fel Győrből a Hittudományi Akadémiára professzornak. Így ismerkedtem össze, és kerültem szorosabb kapcsolatba Bánk Józseffel is, aki az egyházjog professzora volt. Több alkalommal voltunk Pelsőczynél együtt. Természetesen meghánytuk-ve-

[654] *Dr. Pelsőczy Ferenc* (1916–1995) címzetes prépost, plébános, egyháztörténész. 1941-ben szentelték pappá. 1946-ban teológiai doktorátust szerzett Innsbruckban. 1941-től káplánkén szolgált Budafokon, Csepelen és Apátszálláson. 1951-től plébániai adminisztrátor Előszálláson, majd 1957-től haláláig plébános Törökbálinton. Több évtizeden át a budapesti Központi Hittudományi Akadémia magántanára volt.

[655] *Galla Ferenc* (Udvard, 1888 – Székesfehérvár, 1977) római katolikus pap, egyháztörténész, pápai prelátus, egyetemi tanár.

[656] *Hóman Bálint* (Budapest, 1885 – Vác, 1951) politikus, történész, egyetemi tanár, akadémikus. 1932 és 1938, illetve 1939 és 1942 között Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere.

tettük az egyház sorsát, az egyházpolitikai kérdéseket is. Ez azután maradandó kapcsolattá alakult. Azt már említettem, hogy már korábban kapcsolatba kerültem Esty Miklós pápai kamarással, aki Czapik egyik bizalmasa volt. Ilyen előzmények nyomán és ilyen kapcsolatok eredményeképpen kerültem azután olyan helyzetbe, hogy a Szent István Társulat alkalmazott részfoglalkozásos munkaviszonyban, részben az adminisztrációban, részben jogi szakértőként. A hatvanas évek közepétől egészen a nyugdíjazásomig hat órát dolgoztam az Új Embernél, és napi kétórás munkaviszonyra voltam bejelentve a Szent István Társulatnál.

JI: Jogászként mind a két munkahelyen?

KS: Nem. Az Új Embernél a karrierem csúcsa az volt, hogy a kiadóhivatalban lettem csoportvezető, de előtte előfizetői ügyekkel foglalkoztam, majd később az úgynevezett terjesztési ügyek kerültek hozzám, és én lettem ennek a kis terjesztési csoportnak a vezetője. A Szent István Társulatnál némi könyvelést végeztem, és azután, a későbbiek folyamán, szerzői jogi kérdésekkel foglalkoztam. A Szerzői Jogvédő Hivatallal együttműködve kellett külföldi fordítások esetében a kiadói jogot megszerezni, valutakeret biztosítani.

Most elmondanám a *Bánk Józseffel* kapcsolatos viszonyom alakulását, a vele való együttműködésemet. Már volt róla szó, hogy a hatvanas évek első felében Róma és a magyar kormány között létrejött a kapcsolatfelvétel, megindultak a tárgyalások, amelyek, mint közismert, az 1964-es úgynevezett részleges megállapodáshoz vezettek, az első megállapodáshoz. Bánk Józsefnek még korábban megjelent a Szent István Társulatnál egy kétkötetes egyházjog-könyve[657]. Ennek a második kötetében egy lábjegyzetben megemlíti az én kis szakdolgozatomat is, amit annak idején írtam. Hivatkozik rá, ezzel megtisztel engem. Bánkot a 64-es megállapodás alkalmával kinevezték címzetes püspökké, és a Győri Egyházmegye adminisztrátora lett. (Tehát nem megyés püspöknek került Győrbe, hanem csak kormányzónak.) Ebben az időben alakult ki közöttünk egy szorosabb kapcsolat. Ő már tudta, hogy az egyház és állam kapcsolatával foglalkozom jogi szempontból. A II. Vatikáni Zsinat egyik egyházjogi újítása volt az ún. kollegialitás elvének a bevezetése az egyház életébe. Ez azt jelentette, hogy az egyes országok püspökei kollegiálisan, tehát kollégiumban tárgyalnak és döntenek bizonyos, az egész országot érintő kérdésekben. Magyarországon addig is létezett egy olyan jogszokás, hogy a püspöki kar időnként összeült, és tanácskozott. (Gergely Jenőnek meg is jelent erről egy könyve[658], melyben feldolgozta 1919-től 1944 nyaráig a püspökkari értekezleteket, a jegyzőkönyvekből kivonatot közöl, a jegyzőkönyvek azon részeiből, amelyek nem szorosan vett egyházi belső üggyel, hanem a közéletet érintő kérdésekkel foglalkoznak. Nagyon érdekes olvasmány, és nagyon korrekt mű.) De addig a püspöki konferenciáknak, ahogy ezeket hívták, tulajdonképpen csak tanácskozási joguk volt, és az egyes püspököknek csak morális kötelezettségük volt arra, hogy a konferencia határozatait magukra érvényesnek tekintsék, tehát az egyházjog szerint minden püspök a maga egyházmegyéjében szuverén; a Codex Iuris Canonici alapján vezeti az egyházmegyéjét, és igen nagy függetlenséggel rendelkezik. A II. Vatikáni Zsinat nyomán, a

[657] Bánk József: *Kánoni jog*. I–II. Budapest, Szent István Társulat, 1960–1963.

[658] Gergely Jenő: *A Püspöki Kar tanácskozásai*. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984.

kollegialitás alapján az egyes országokban a püspöki karok intézményesített testülettté váltak, és Róma előírta, hogy minden püspöki karnak meg kell alkotnia a szervezeti és működési szabályzatát, azt Rómával jóvá kell hagyatnia, és ennek a szabályzatnak az alapján kell működnie a püspöki kollégiumnak. Bánk Józsefet kérték meg mint egyházjogászt, a hatvanas évek második felében, hogy készítse elő a magyar püspöki kollégium szabályzatának a tervezetét. Bánk az első tervezetében, amit elkészített, többé-kevésbé a Hittudományi Akadémia szervezeti szabályzatát vette alapul, és hát az – nem bántó szándékkal mondom – tényleg nem felelt meg sem célszerűségi, sem korszerűségi szempontból az elvárt követelményeknek, de ideadta az egészet nekem, hogy véleményezzem. Én ezt megtettem, és láttam például, hogy a zsinati kollegialitás szelleme abszolút nem érvényesül benne. Régi magyar tradíciók alapján szerkesztette meg. Akkor én ezt félretettem, és csináltam egy nagyjából új szabályzatot. Ezt meg is indokoltam, és elküldtem neki, kicsit félve, nem sértődik-e meg. (Mert sajnos nálunk a püspöki pozíció az emberekben néha olyan tudatot vált ki, hogy ők most már csalhatatlanok minden kérdésben, olyanokban is, amihez egyébként kevésbé értenek.) Azonban nem ez történt, hanem hálásan megköszönte, magáévá tette, és ezt küldte szét a püspököknek hozzászólás végett, majd amikor a hozzászólások visszaérkeztek, az egészet újra megküldte nekem, és arra kért, hogy nézzem át, és amit olyannak ítélek, dolgozzam be a szabályzatba, és újra küldjem el neki. Ez természetesen eléggé bizalmas jellegű munka volt. (Éppen ezért – ezt zárójelben mondom – ezek az anyagok, már a múltkor is említettem, az én további intézkedésemig nem használhatók föl. Most folytatom.) Tehát, akkor én bedolgoztam azokat az észrevételeket, amiket lehetett.

Bánk József

A püspöki karunk abban az időben már meglehetősen az állam gyámkodása alatt állt. Erről már tettem említést. A szabályzatot viszont hosszú távra terveztük, és én magam is arra gondoltam, hogy itt lenne az alkalom, hogy a püspöki kar tevékenysége most megújuljon, és küldetésének megfelelőbb legyen a működése. Ezzel együtt, a lehetőségekhez mérten, legyen demokratikus, amit a kollegialitás jelez; ezt igyekeztem erősíteni azzal, hogy az ordo (a püspökké szentelés) alapján minden püspöknek mint apostolutódnak lehetőséget adjon, hogy az egyházat érintő kérdésekben súllyal hallassa a szavát, és azt a kollégium megfontolja, függetlenül attól, hogy megyés- vagy segédpüspökről van szó. Tehát, arra törekedtem, hogy mindegyik püspök, azok is, akik félre vannak téve, és nem bírják eléggé az állam bizalmát, azok is tagjai lehessenek a püspöki konferenciának. A másik célunk (többes számban mondom, mert bár a gondolat tőlem származott, de Bánk teljesen magáévá tette) annak a megakadályozása volt, hogy az állam oly módon gyakoroljon befolyást a püspöki karban, hogy az ő jelöltjét kelljen megválasztani elnöknek. Ezért úgy intézkedik a szabályzat, hogy a püspöki kar elnöke a mindenkori esztergomi érsek legyen. Tehát a nyugati, új, demokratikusabb eljárással szemben, amely szerint a

püspöki karok maguk választják meghatározott időre a saját elnöküket, mi azért preferáltuk ezt a kevésbé demokratikus megoldást, mert abban az időben Mindszenty még az amerikai követségen volt, és arra számítottunk, hogy a Mindszenty-kérdés előbb-utóbb megoldódik, és akkor majd Róma nyilván el fogja tudni érni, hogy egy olyan kompromisszumos személy kerüljön Esztergom élére, aki elég független lesz ahhoz, hogy a püspöki kart ebből a kiszolgáltatott állapotából valóban a küldetésének megfelelő szabadság állapotába vezesse. Megmondom őszintén, az én hátsó gondolatom akkor ez volt. És akkor Bánk ezt magáévá tette. Mivel azonban az esztergomi szék akkor nem volt betöltve, természetesen intézkedni kellett a helyettesítéséről, ahhoz pedig létezett egy magyar hagyomány: [Esztergom mellett] két másik érsekség van, Kalocsa és Eger; az ősibb a kalocsai érsekség. Tehát, amennyiben akadályoztatva van az esztergomi érsek, akkor legyen a következő a kalocsai érsek, és ha az is akadályozva van, akkor az egri érsek a konferencia elnöke. És csak ha mindhárom akadályozva van, akkor választ a püspöki kar elnököt magának.

A tervezetről volt egy hosszú vita a püspöki karon belül, ebben én már – természetesen – nem vettem részt. Úgy látták, nem tudják elkerülni, hogy valamennyire figyelembe ne vegyék az állam szempontjait is. Úgy tudom, hogy volt az Állami Egyházügyi Hivatalban egy tárgyalás, amelyen az egyház részéről Brezanóczy Pál, a püspöki kar akkori titkára és Hamvas József, akkori elnöke vettek részt. Akkor olyan paragrafusokat is betettek a szabályzatba, hogy bizonyos állami hozzájárulást, kautélákat[659] is elfogadtak. És az ÁEH az ellen is vétót emelt, hogy minden püspöknek egyforma szavazati joga legyen, tehát kezdtek különbséget tenni a megyéspüspökök és a többi fölszentelt püspök kollegiális jogállása között. Elég az hozzá, az egészet lefordították latinra, és a latin szöveget Róma jóváhagyta (VI. Pál volt akkor a pápa), de kihúzott belőle minden olyan utalást, amivel a legkisebb lehetőséget is biztosította volna az államnak a beleszólásra olyan dolgokban, amelyek az egyház ügyeit jelentik, amelyekben a püspökök kell hogy döntsenek. A pápa a jóváhagyott szöveg minden egyes oldalát külön írta alá, és azokat bélyegezték le, hogy ne lehessen módosítani rajta. Itthon aztán ezt visszafordították magyarra, és Bánk nekem is adott egy példányt belőle, mivelhogy annyi munkám van benne. Róma ezt a szabályzatot először hároméves próbaidőre hagyta jóvá, majd még egyszer meghosszabbították három évre. Ez letelt, és most már több mint tíz éve érvényben van, de a gyakorlatban nem túlzottan tartották be, különösen a Lékai-érában nem tartották be a szabályzat előírásait. Lékai főleg prímási jogkörére hivatkozott, ami régi történelmi fejlődés eredménye volt. Ezen a címen egyfajta egyszemélyi vezetést vezetett be a püspöki karban, noha – ezt majd később elmondom – időben próbáltam felhívni a figyelmét arra, hogy ne tegye ezt. Bánkkal a kapcsolatom végig megmaradt, és eléggé köztudomású volt. Nagy reményeim voltak a személyével kapcsolatban, mert feltételeztem, hogy nemcsak a püspöki státusából kifolyólag, hanem egyházjogi jártassága miatt is talán jobban lehet számítani arra, hogy az egyház jogait fogja védeni.

Bánk most is él, most ment nyugdíjba… Igyekezett fenntartani velem a kapcsolatot, többször kijelentette, hogy én vagyok az egyetlen világi barátja. Meg kell mondanom, hogy ez nagyon érdekes. Valóban, a püspököknek szükségük van valakire,

[659] *Kautéla* (jogi szakkifejezésként): kizáró feltétel.

akivel bizalmasak lehetnek, és akivel megbeszélhetnek dolgokat úgy, ahogy ez barátok között szokás. A püspöknek is szüksége van egy szellemi és egyéb társra, akivel kontradiktóriusan, azaz az ellenvetéseket is meghallgatva, megbeszélheti a gondjait, problémáit, akitől szempontokat kaphat. A papjaikkal nehezen tudják ezt megtenni, hiszen alá- és fölérendeltségi viszonyban vannak. Valószínűleg ezért tartotta velem a kapcsolatot, és ha arra alkalom adódott, például amikor először Egerbe mentem, az ottani aulában mindenkinek úgy mutatott be, mint az egyetlen igazi jó barátját. Én igyekeztem is ennek mindig megfelelni, mindig igyekeztem nyíltan és őszintén beszélni vele, és nemegyszer megdöbbentem, mert a beszélgetések során szinte mindig egyezett a nézetünk, azonban, amikor kellett volna, amikor a gyakorlatba kellett [volna] áttenni az elvi felismeréseket, akkor nem nagyon követte. De azért volt, amikor megpróbálta.

Emlékszem, amikor a Fock Jenő[660] volt a miniszterelnök, és volt egy parlamenti beszéde, abban kitért az egyházpolitikára is, és akkor valamiképp méltatta ezt a 1964-es megállapodást, de azzal, hogy ez egy eredmény, és vár a püspöki kartól az őt illető kérdésekben bizonyos kezdeményezést is. És ez megjelent a sajtóban.[661] Akkor fölhívtam Bánk figyelmét arra, hogy a püspöki kar nem veheti hallatlanba a magyar miniszterelnöknek egy parlamenti kijelentését. Most ki kell használni az alkalmat, és eléje kell vinni mindazokat a megoldandó problémákat, amelyeknek a megoldása a gyámság alóli szabadulást szolgálhatja. És javasoltam, hogy hozza fel ezt a kérdést a püspökkari értekezleten, és ő föl is hozta. Meglehetős vihart váltott ki ezzel. A püspöki kar már úgy be volt dresszírozva az Állami Egyházügyi Hivatal részéről, hogy *nélkülük* külön lépni vagy *felettük* átlépni, az elképzelhetetlen dolognak tűnt a legtöbb püspök szemében. És a püspöki karnak sajnos nem voltak olyan vezetői, akik ezt meg merték volna tenni. Akkor ebből végül egy nagy kavarodás lett, mert legjobb tudomásom szerint azt mondták, hogy na jó, mindenki írja le a panaszát, és adja be. De aztán ennek az lett a következménye, hogy többen azt mondták: Hogyne, hogy azután majd némelyek fussanak ezzel az Állami Egyházügyi Hivatalhoz. Szóval, egymás között sem volt meg a bizalom. Végül Udvardy püspökre bízták ennek az összeállítását, és bár Udvardy kitűnő püspök és egyúttal egyházjogász volt, de nem volt olyan jó a politikai érzéke, mint Endrey püspöknek, aki ebben az időben még félre volt téve, itt a Bakáts téren. Ő úgy szedte csokorba a panaszokat,

[660] *Fock Jenő* (Budapest, 1916 – Budapest, 2001) szocialista politikus, 1967 és 1975 között a minisztertanács elnöke. Kormányfőként az ő nevéhez fűződött az új gazdasági mechanizmus bevezetése.

[661] Fock Jenő 1967. áprilisi parlamenti beszédében (a napilapokban leközölt szöveg szerint) az egyházakat külön nem említette, de kitért a gazdasági reform társadalmi összefüggéseire (ld. pld. Magyar Nemzet, 1967. ápr. 15-i száma), viszont *Kállai Gyulának* abban a beszédében, amit *az MSZMP 1966. november 28-a és december 3-a között zajlott IX. Kongresszusán* elmondott, abban szerepel a magyar állam és a Vatikán közötti megállapodás és az egyházak társadalmi szerepének a témája. (A beszédet több napilap is leközölte, például a Magyar Nemzet 1966. dec. 1-jei száma.) A kongresszuson elhangzott beszédében Kádár János is hangsúlyozta a szövetségi politika fontosságát, a párton kívüliek szerepét, és a kongresszus határozatai között is szerepel az állam és az egyház viszonya (14. pont). Lásd: Népszava 1966. dec. 4. szám.

hogy azzal egyúttal a vádlottak padjára ültette [az ÁEH-t]. Nem volt ügyes az összeállítás, nem volt kompromisszumkereső, nem volt kihangsúlyozva a közös érdek, hogy például végső fokon az államnak is érdeke, hogy az egyház – a problémák orvoslása révén – megtalálja önmaga helyét a társadalomban, hanem inkább egyfajta sérelempolitikai megnyilvánulás volt, és ebből szegénynek, tudom, sok kellemetlensége származott később. Sajnos, ebből Bánk is levont bizonyos tanulságokat, és aztán már nem nagyon mert később ilyen kezdeményező lenni a püspöki karban.

Bánk azután először Vácra került megyés püspöknek, majd Egerbe érseknek, és akkor kerülhetett Endrey végül is Vácra megyéspüspöknek. Akkor is fennmaradt a kapcsolatunk.

Bánkkal kapcsolatban még megemlítem: A zsinat után Róma programba vette az új egyházi törvénykönyv megalkotását. Létrehozott egy jogászbizottságot. Nagy megtiszteltetést jelentett Bánknak, hogy ebbe a kódex-revideáló, illetve kódex-alkotó bizottságba őt is tagnak választották. (Egyébként az előző kódex egyik nagy törvényfogalmazója, a kodifikáló munkának egyik irányítója is magyar volt: Serédi Jusztinián, bencés szerzetes, aki valószínűleg ennek a munkájának is köszönhette, hogy 1927-ben esztergomi érsek lett.) Bánk e munkája kapcsán rendszeresen lejárt Rómába. Biztattam arra, hogy próbálja elérni, hogy az új Codex alkotmányjogi részébe vegyék bele valamilyen formában, hogy ha a Vatikán olyan országban tárgyal konkordátum megkötéséről, amelyikben jelentős számú nemzeti kisebbség tartozik a katolikus egyházhoz, akkor a Vatikán (illetve a képviselői) a tárgyalások során tekintettel vannak az adott ország kisebbségi nyelvet beszélő tagjainak jogaira is. Bántott, hogy ezt, sajnos, nem sikerült elérni.

A Bánk és köztem meglévő kapcsolat jellemzésére említem meg csupán, hogy amikor a zsinat után megalakult a Iustitia et Pax Pápai Bizottság[662], Bánk megkérdezte, mit szólnék, ha kineveznének ebbe a bizottságba. E bizottság feladata az igazságosság és a béke szolgálata, e kérdések tanulmányozása, az egyház ezzel kapcsolatos tanításának ismertetése és érvényesítése világszerte. Ennek a szervezetnek nagyon sok világi tagja van, világi szakemberek. Bánk tehát megkérdezte: Mit szólnál hozzá, ha kineveznének téged ebbe a bizottságba? Én azt feleltem, hogy természetesen örvendenék ennek. Akkor még fiatal ember voltam, hasznos feladatnak tartottam volna, és egy ilyen kinevezés az itthoni érdekérvényesítési lehetőségeimet is megnövelte volna. Bánk később elmondta, hogy engem elő is terjesztett, de azután az egész ügy elaludt.

JI: Itteni erőkön bukhatott meg?

KS: Azt hiszem, is-is. Valószínűnek tartom, hogy az akkori püspöki kar többi tagjának is kellett volna Bánk személyes javaslatát támogatnia, az pedig nyilván nem mehetett az állam hozzájárulása nélkül, állami részről pedig én nyilván nem kaptam volna jóváhagyást.

Bánk azután később, Endrey halála után [1978-ban] visszakerült Egerből Vácra, saját kérésére. Már eleve nem szívesen hagyta el Vácot. Nem örült, amikor

[662] A *Iustitia et Pax Bizottságot* VI. Pál pápa alapította 1967-ben a szociális igazságosság és a társadalmi béke érdekében végzett munka összehangolására az egyházon belül. (1988-tól a neve: Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa.)

[1974-ben] egri érseknek nevezték ki. (Amikor még nem volt publikus az érseki kinevezése, akkor mondta nekem Vácott, a kertben sétálva: Hidd el, mindent megtettem, hogy ne nevezzenek ki, én nem akarok innen elmenni, de külön ideutazott a Miklós Imre, és külön a pápai küldött, azzal, hogy ez a Szentatyának a kifejezett kívánsága, hogy fogadjam el a kinevezést.) Tehát nem akart elmenni. Ő tényleg nagyon szerette Vácot, talán azért is, mert ott született[663]. Az egri egyházmegyétől ódzkodott… Egyesek azt mondják, talán arra is gondolhatott, hogy ha majd megürül Esztergom, akkor ő majd szóba jöhet, és azért nem akart Egerbe menni, mert úgy gondolta, ha egri érsek lesz, akkor már nem jöhet szóba később az Esztergomba való kinevezése. Ő ezt nekem így nem mondta, tehát nem tudhatom.

JI: Egri érsekből nem neveznek ki Esztergomba?

KS: Általában onnan már nem visznek, az egy végleges hely. Ezt azért mondtam el, mert ő tényleg már Vácról történt elmenetele előtt mondta, hogy őt csak az adott politikai, illetve egyházpolitikai helyzet szorította arra, hogy elfogadja az egri érsekséget. Mindent meg is tett, hogy visszakerüljön Vácra. Az érseki címet megtartotta, érsek-püspök címét viselte, de ugye Vác nem érsekség.

Ezután, ha nem is szűntek meg teljesen, de ritkábbak lettek az érintkezéseink.

*

Közben most talán rátérnék – mert ez ide illene – a *Szent István Társulattal* való kapcsolatom további alakulására. Tudniillik az történt, hogy az egyik társulati közgyűlésen olvassák a nevemet: az igazgatóválasztmány tagjává választottak. Lehet, hogy Esty Miklós ezt meglepetésnek szánta, mert előtte meg sem beszélte velem. Mindenesetre ez megtiszteltetésnek számított, mert a társulat valóban egy tekintélyes, tiszteletre méltó intézmény.

A Szent István Társulat 1847-ben alakult, de az előzményei 1842-re mennek vissza, amikor Fogarasy Mihály[664] (nagyváradi kanonok, majd később itt, a Pázmány Péter Tudományegyetem elődjén tanár) Pozsonyban vetette fel egy diétán, hogy kellene alakítani egy könyvkiadó vállalatot, amelyik olcsó könyvekkel látná el a katolikus híveket. Öt évig érlelődött ez a gondolat, és akkor 1847-ben megalakult egyesületként „Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat” néven ez az intézmény. Azonban a Gubernium abban az időben késlekedett az alapszabály jóváhagyásával, és ezt az alapszabályt már a Batthyány-kormány hagyta jóvá, tehát az első felelős magyar minisztérium.

Fogarasy Mihály

Első pillanattól kezdve része volt a reformkori katolikus kezdeményezéseknek. Akkor az egyház a maga

[663] Helyesen: Bánk József Adácson született.

[664] *Fogarasy Mihály* (Gyergyószentmiklós, 1800 – Gyulafehérvár, 1882) 1838-tól nagyváradi kanonok, 1846-tól címzetes püspök, 1846-tól a pesti Királyi Magyar Tudományegyetem teológiai karának igazgatója, 1864-től erdélyi püspök.

nagybirtokaival megtehette volna, hogy tőkét biztosít egy könyvkiadó vállalat létrehozására. De Fogarasy nem ezt akarta, az ő koncepciója az volt, hogy papokat és világiakat kell bevonni ebbe a vállalkozásba, ők adják össze a pénzt mint egyesületi tagok, és így induljon meg a munka. Ez abban az időben a demokratikus bontakozásnak egy katolikus vonalát jelentette. Bizonyos megszorításokkal még a Bach-korszakban és a kiegyezésig tartó időben is működhetett a Társulat. Közben Fogarasy Mihályból erdélyi püspök lett, akkor más vezetők jöttek, és a Társulat egyre jobban végezte a munkáját.

Később azután bővült a feladatköre, mert kezdte patronálni a külföldön élő katolikus magyarokat. Támogatásával újították fel például Bukarest első katolikus templomát, az ott egyre nagyobb számban élő, Erdélyből odatelepült székely katolikus hívek részére.[665] Majd a moldvai csángók részére juttatott adományokat, az ottani magyar katolikus hívek részére. Egy idő után olyan arányú lett az ez irányú tevékenysége, hogy az már nem volt összeegyeztethető a Társulat eredeti profiljával, így végül is a Társulatból kiválva az 1800-as évek végén megalakult a *Szent László Társulat*, amely azután kifejezetten a külföldön élő katolikus magyarok pasztorációjának a támogatásával foglalkozó egyesület lett.

Visszatérve a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulathoz: ahogy fejlődött a Társulat, a könyvkiadás mellett kezdtek alakulni szakosztályok, amelyek a tudomány egyes ágaival foglalkoztak, például teológiával, de más világi tudományágakkal is. Kezdett az egész a katolikus élet szellemi centrumává válni, és akkor fölvette a *Szent István Társulat* nevet is [1852-ben]. A század végén az akkori legmodernebb nyomdát létesítette [a Stephaneum nyomdát], a mostani Franklin Nyomdának az egyik ősét. Valamikor az egész ház, ahol jelenleg a nyomda van, ez a szép épület a Szent István Társulat székháza volt. Aztán idővel egyfajta monopólium jelleget kapott a társulat, mert a püspöki kar rájuk bízta az imakönyvek, liturgikus könyvek kiadását, a katolikus iskolák tankönyvekkel való ellátását, később pedig megszerezték a naptárkiadás jogait is különböző korábbi kiadóiktól. Úgyhogy a legjobb naptárkiadó vállalat is a Szent István Társulat lett.

Majd később, amikor a Társulat szakosztályai már egy bizonyos nívót értek el, akkor a Társulat egyik szerveként megalakult [1915-ben] a *Szent István Akadémia*. A mai fiataloknak ez a név sokat nem mond, de 1945-ig egy olyan intézmény volt, hogy a tudósok éppúgy rányomták a névjegyükre, hogy a Szent István Akadémia tagja, mint ahogy rányomták a Magyar Tudományos Akadémiában viselt tagságukat. Szóval, a második legnagyobb, elismert tudományos fórummá vált a Szent István Akadémia. Közben a Szent István Társulat létrehozott egy részvénytársaságot, a Stephaneum[666] nevezetű részvénytársaságot, azé lett a nyomda és a Stephaneum könyvkereskedése (a mai Egyetemi Könyvesbolt a Kecskeméti utcában, szemben az egyetemmel; a század első felében Szent István Könyvesbolt volt a neve). Egész országos hálózata alakult ki, úgyhogy egy nagyon komoly vállalkozásnak számított

[665] Bukarest első katolikus templomát, a Barátok templomát (egyes, vitatott vélemények szerint) csíksomlyói misszionárius ferencesek alapították 1321-ben. Az idők folyamán többször tűz és árvíz pusztította. Valószínűleg a jelenlegi formáját eredményező, valamelyik felújításához járulhatott hozzá a Szent István Társulat.

[666] Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, 1899–1948.

a részvénytársaság, és benne részvénytöbbsége volt a Szent István Társulatnak mint egyesületnek. Ezt azért is mondom el, mert ez az egyesület volt az egyetlen, amely [a háború után] megúszta a katolikus egyesületek feloszlatásának a sorsát[667].

Mindszenty prímás és Grősz érsek bebörtönzése után Czapik Gyula kezébe került az egyház ügyeinek intézése. Az ő érdeme volt, hogy sikerült megmenteni a Szent István Társulatot. Amikor a nyomdákat államosították, a Stephaneum Rt. maga is erre a sorsra került, de meghagyták a Szent István Társulatnak azt az ősi jogát, hogy könyveket adjon ki, és ezért meghagyták a Szent István Társulatot is. Elsorvasztották viszont a Szent István Akadémiát, azon a címen, hogy a tudomány ápolása csak az állam privilégiuma lehet. Tehát az Akadémia megszűnt, de megmaradt maga a Szent István Társulat elég szűk taglétszámmal, de mindenesetre azzal a joggal, hogy kiadhat imakönyveket, igaz, papírhiányra való hivatkozással esetről esetre engedélyezett példányszámmal.

A párt irányítása alatt álló kiadók és nyomdák nem vállalták, hogy ők legyenek az imakönyveknek és a liturgikus könyveknek a kiadói, ezt összeférhetetlennek tartották az uralkodó ideológiával. Ezen a címen a Társulat megmaradt. A Stephaneum utolsó igazgatója, Takáts Ernő[668] [1951-ben] öngyilkos lett. Halála után nem volt a társulatnak gazdasági igazgatója, aki tovább intézte volna a kiadásokat. A Társulat egyik alelnökét, Egyed István[669] professzort meghurcolták, utána Réthly[670] meteorológus-professzor (a neve ismert volt, 96 évet élt az öregúr) lett az elnök, azután Czapik javaslatára[671] az igazgató választmány Esty Miklóst megválasztotta úgynevezett delegált adminisztrátornak, hogy vezesse a Szent István Társulat gazdasági ügyeit. Esty egy meglehetősen barokk egyéniség volt, de tisztességes vagyonkezelő, egyébként valamikor a Földhitelintézetnél dolgozott, bankigazgató volt a háború előtti időben, tehát értett is a pénzügyekhez, és nagyon jól gazdálkodott. Az állam nem adott a kiadványainkhoz semmi papírt; az ötvenes, sőt a hatvanas években is a Caritas Internationalis küldte be az évi papírkontingensünket. Tehát a tőlük kapott

---

[667] Már 1946-ban betiltotta Rajk belügyminiszter a legtöbb katolikus egyesületet, s az akkor még megmaradtakat is feloszlatták legkésőbb 1949 végéig, a Szent István Társulat kivételével. (A betiltott egyesületek tagságának összlétszáma meghaladta a milliót.)

[668] *Takáts Ernő* (Budapest, 1896 – Budapest, 1951) pap, nyelvész, bibliafordító. 1929-től a Szent István Társulat (SZIT) cégvezetője, 1933-tól Stephaneum Rt és a SZIT egyesített üzemi igazgatója, 1936-tól a SZIT vezérigazgatója, 1950-től a Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia újszövetségi tanszékének vezetője. „Mint a katolikus értelmiség jeleseit hivatalból ismerő személyt, az ÁVH el akarta fogni, hogy besúgóvá tegye (a félhivatalos változat szerint, amikor értesült arról, hogy neve szerepel a letartóztatandók listáján, öngyilkos lett). … Temetésén Brisits Frigyes azt mondta Gulyás Pálnak, hogy nem öngyilkos lett, hanem szívszélhűdést kapott, amikor az ávósok behatoltak a lakásába." (Magyar Katolikus Lexikon)

[669] *Egyed István* (Budapest, 1886 – Budapest, 1966) jogtudós, bíró, egyetemi tanár, dékán. 1928-tól a Szent István Akadémia Tagja, 1947-től 1948-ig a Szent László Társulat és a Szent István Akadémia elnöke. 1950-től a Szent István Társulat elnöke.

[670] *Réthly Antal* (Budapest, 1879 – Budapest, 1975) magyar meteorológus, egyetemi tanár, a földrajztudományok doktora, 1948–51 a Szent István Akadémia főtitkára, 1951-től haláláig a Szent István Társulat elnöke.

[671] A Szent István Társulat fővédnöke a püspöki kar mindenkori elnöke volt, abban az időben Czapik Gyula.

papírból tudtunk kiadni könyveket. Persze mindig előzetes cenzúra alapján, amit az Állami Egyházügyi Hivatal végzett. Egyébként ez a helyzet jelenleg is fennáll. A Szent István Társulatnak előre be kell adnia a kéziratot, és az ÁEH által jóváhagyott kézirat megy át a Kiadói Főigazgatósághoz, és csak azután kerülhet a nyomdába a kézirat. A példányszám is meg van határozva, vagyis hogy mennyit lehet kiadni. Kicsit rugalmasabban kezelik manapság, és kicsit emelkedett az engedélyezett példányszám is. De arra, hogy a kiadókra jellemző megfelelő üzleti szempontok érvényesülhessenek, amint az „új gazdasági reformot" követően más kiadók esetében történt, arra ma sincs lehetőség.

E hosszú kitérő után visszatérve a saját sorsom alakulására: Tehát [1966-ban] történt, hogy engem kineveztek, pontosabban a közgyűlés megválasztott az egyik megüresedett igazgatói választmányi helyre, és emellett továbbra is jogi szakértőként dolgoztam a Társulatnál.

A Társulat igazgatói választmánya 30 emberből állt, minden negyedévben tartott ülést, s ezenkívül volt az úgynevezett elnökség, amely állt egy világi elnökből és egy egyházi, azaz papi alelnökből. Ez volt az elnökség. A gazdasági vezető volt Esty Miklós, ténylegesen egy személyben ő vezette a Társulatot. Esty Miklós mellett a társulati munkában legaktívabban részt vevő személy Félegyházy József[672] professzor volt, hosszú időn át a Társulat papi alelnöke, a Hittudományi Akadémia történelemprofesszora. Vele dolgoztam együtt.

A 70-es évek elején Esty Miklós beteg lett, meghalt. És akkor történt egy egészen furcsa dolog. A megértéséhez tudni kell, hogy tulajdonképpen egy épülettömbben vannak az Új Ember, a Szent István Társulat és az Actio Catholica helyiségei. Én délelőtt általában az Új Embernél dolgoztam, és délután mentem át a Társulathoz. És hát meghalt Esty Miklós… Délben kérdezi az Actio Catholica egyik munkatársnője: Mit szólok ahhoz, ami a Társulatnál történt? Erre kérdem: Miért? Mi történt? Azt mondja: Ákos Géza[673], a püspöki kar titkárságának a vezetője (nem a titkára, mert a titkára Cserháti püspök volt) átjött délelőtt, és lepecsételte a Társulat helyiségeit, és az ott dolgozó nővérek nem mehettek be.

(Közbeszúrva megemlítem, hogy főleg irgalmas nővérek dolgoztak a Társulatnál, elsősorban a könyvesbolti részben. A közvetlen főnökük Czapik egykori titkárságának vezetője, egyébként véletlenül a feleségem egyik kedvenc tanárnője: Marillac nővér[674] volt. És akkor már ott dolgozott a nálunk lakó Mária nővér[675] is,

[672] *Félegyházy József* (Nagykároly, 1906 – Budapest, 1982) egyházmegyés pap, teológiai és filozófiai doktor, egyháztörténész, hittudományi akadémiai tanár, kanonok, a Szent István Társulat alelnöke 1956-82 között.

[673] *Ákos Géza György* (Mosonszentpéter, 1929 – Vác, 2011) békapap, nagyprépost, általános helynök. 1958-tól váci püspöki titkár, 1962-től irodaigazgató, 1972-től a Magyar Katolikus Püspöki Kar titkárságának vezetője, 1973-tól a Szent István Társulat ügyintézője, 1978-tól 1988-ig igazgatója volt. Az ÁEH bizalmasa és (Ungváry Krisztián szerint) az állambiztonsági szervek ügynöke volt.

[674] *Summer Katalin Marillac* (1912–1989) irgalmas nővér (Isteni Szeretet Leányai kongregáció tagja), egy időben tartományfőnöknő, a Szent István Társulat irodavezetője.

[675] *Wachtler Mária Vincencia* (Mosonszentjános, 1921 – Budapest, 2018) vincés irgalmas nővér (az Isteni Szeretet Leányai kongregáció tagja).

mert ahogy egy kicsit fejlődött a Társulat és munkatársat kerestek a könyvesbolti részbe, akkor ő idejött a Szent István Társulathoz dolgozni.)

Elég az hozzá, hogy Ákos Géza nem engedte be a nővéreket úgy 10-11 óráig. Azután jött Félegyházi professzor úr, és akkor nagy veszekedések közben bejutottak. És hát nekem nem is szóltak?! Ebéd után átmegyek, és Marillac nővér mondja nekem, képzelje, Keresztes úr, kitiltották a Félegyházy urat a Társulattól, a Társulat alelnökét! Ákos úr azt mondta neki, hogy te a mai naptól kezdve itt magánember vagy. És nekünk 4 órakor át kell adnunk neki a kasszakulcsot és a Társulat helyiségeinek a kulcsait is. Át kell vinnünk püspöki kar titkárságára. (Az akkor a közelben, a Központi Szeminárium épületében működött, az Eötvös Loránd utca 27. szám alatt.) És milyen címen kéri ezt?! – kérdem. Hát, hogy állítólag ez a Cserháti püspök úr rendelkezése. Kérdem: Milyen címen rendelkezik a püspök úr a Társulattal? A kedvesnővért ki nevezte ki? Azt mondja: Az elnökség. Akkor kinek tartozik felelősséggel? Hát, az elnökségnek. Akkor eszébe se jusson, kedvesnővér, átadni akármit, se kasszakulcsot, se semmit, itt értékekről van szó. A kedvesnővér az irodavezető, nem engedelmeskedhetik külső tényezőknek, akármilyen pozíciót is tölt be az illető. Közben előre kell bocsátanom, hogy akkor már kapcsolatban voltam Miklós Imre elnökhelyettessel az Állami Egyházügyi Hivatalban, de amint már szó volt róla, ismertem korábbról, még Budafokról, Völgyesi Mátyás[676] főosztályvezetőt is, ő ott akkor harmadik ember volt, most is az ÁEH-nál van. Hirtelenjében nem tudtam mit csinálni, fölhívtam Völgyesit telefonon, és mondtam, nézze főosztályvezető úr, tudom, hogy ez nem az ön asztala, de én szeretném önnek mégis bejelenteni, mivel én önt ismerem az adminisztrációból a legjobban, hogy ez történt. Elmondtam, hogy mi a jogi helyzet, és hogy én saját felelősségemre, mint igazgatóválasztmányi tag, nem megtiltottam, de a leghatározottabban kijelentettem az irodavezető nővérnek, hogy eszébe ne jusson kulcsot átadni stb., mert a püspöki karnak nincs joga őt utasítani, mert a püspöki kar joga a Társulattal kapcsolatban az alapszabályból származik, és nem fordítva. Elég az hozzá, azt mondta, kérem, valóban nem az én asztalom, de a doktor úr legyen nyugodt, itt majd intézkedni kell. (Völgyesi akkor már jogot tanult, később doktorátust is szerzett, s tudott arról, hogy a Miklóssal van kapcsolatom.) És megemlítettem neki, hogy egyébként ugyanezt fogom mondani Félegyházy úrnak.

Közben az történt, hogy Félegyházy – elnézést, hogy ilyen hosszasan beszélem el, de talán mint epizód érdekes – tehát Félegyházy, szegény, megalázva ment haza, mert az Ákos eltanácsolta őt, pedig Ákos Géza neki tanítványa volt korábban az egyetemen, nála doktorált. Ráadásul ugyanannak az egyházmegyének voltak a papjai, sőt mind a ketten kanonokok voltak. Hazament elkeseredetten, és írt egy levelet Ákos Gézának, amelyben azt írta többek között (én nem olvastam az eredeti levelet,

[676] *Völgyesi Mátyás* (1926–?): 1945–1953 között a budafoki városházán, illetve (1950-től) a Budapest XXII. kerületi tanácsnál előadó volt. 1954–89 között különböző magas beosztásokat töltött be az Állami Egyházügyi Hivatalban. (1967-ben a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán doktorált, 1980-ban elvégezte a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Főiskoláját.)

csak Félegyházy elmesélte): „Mi az, talán visszajött az ököljog, hogy ilyeneket csinálsz?" Ákos Géza, hogy finoman mondjam, egy nagyon exponált békepap volt ugye, és azt írta még Félegyházy: „Kíváncsi lennék, hogyha az Eklézsia Szövetkezetnek meghalna az igazgatója, akkor azt is lepecsételnéd?" Tudniillik, az Eklézsia a békapapi mozgalom intézménye volt. Na most, ezt ő megírta neki. Mi 24 óráig nem találkoztunk, és ő a rá következő napon mondta el nekem, hogy ő egy ilyen levelet írt.

Cserháti József

Közben én írtam egy pro memoriát a Társulat jogi helyzetéről, és ezt elküldtem Cserhátinak, a püspöki kar titkárának, aki állítólag az Ákos Gézát odaküldte, és átadtam Félegyházynak is egy példányt belőle, hogy legyen tisztában vele, hogy mi a jogi helyzete a Társulatnak.

Aztán megint találkozót kértem Félegyházytól, hogy alaposan átbeszéljük a jogi helyzetet. Tudni kell róla, hogy ő egy nagy tudású, ugyanakkor egy nagyon szerény, tisztességes papi egyéniség volt, de nem egy debatter[677], nem egy vitatkozó, nem egy könyöklő ember. És ekkor elmondta nekem: Képzeljem, időközben behívták az Állami Egyházügyi Hivatalba. Szegényt leültették egy székre, a katolikus ügyosztály vezetője ült vele szemben, Bugár Péter[678], aki jelenleg elnökhelyettes, akkor főelőadó volt, és volt még két másik ÁEH-s a szobában. És elkezdték faggatni, egy kicsit olyan régi, ávós módszerrel, hogy mit ért ön az alatt, hogy az ököljog visszajön, és ilyesmik: Kivel beszélte meg ezt a levelet? Én írtam. Ki tud erről a levélről? Hát, a Keresztes Sándor doktornak ezt megemlítettem utólag. Keresztes Sándor, ha valami baja van, miért nem jön be, mi is meghallgatnánk, úgy, ahogy az elnök úr stb. – Szegény, ettől a fogadtatástól teljesen összetörve jött és számolt be nekem, hogy mi történt vele az Állami Egyházügyi Hivatalban. És akkor mondtam neki: Józsi, ugye felhatalmazol, hogy akkor én is lépjek ebben az ügyben? Fogtam magam, bementem, megkerestem Völgyesit, s mondtam neki, nézze, ez történt. Most szeretném ezt szóban is megbeszélni. Tessék várni. Elment, visszajött, átvitt Bugár főelőadóhoz, aki akkor még egy fiatal ember volt, és kérdi tőlem, mereven: Mi itt a probléma? És kijelenti: A Cserháti püspök úr azt csinálja csak, amit velünk megbeszélt. S mondom: Önök milyen alapon teszik ezt? A püspöki karnak sincs ehhez joga. Önök felügyelő hatóság. Abba szólhatnak bele, ha az egyesület törvényellenesen működik, de más jogkörük nincs. Vagy Önökre nem vonatkoznak a Népköztársaság törvényei? Tátva maradt a szája, ilyen hangot még nem hallott, úgy látszik. És azután szóban is elmondtam neki, mi a társulat jogi helyzete, és egy följegyzést is a

[677] Debatter: ügyes vitatkozó.

[678] *Bugár Péter* (Budapest, 1943 –) 1967-ben történelem-filozófia középiskolai tanár diplomát szerzett az ELTE-n. Elvégezte az MSZMP KB Politikai Főiskoláját, kétszer tanfolyamon vett részt a Szovjetunióban. 1972-től 1989-ig dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalnál, 1975-ig politikai munkatársként, 1975-től a Katolikus Főosztály vezetőhelyettese, 1980-tól Főosztályvezetője, 1984-től az ÁEH elnökhelyettese. MSZP-ben pártfunkcionáriusi szerepe volt. 1966–76 között munkásőr volt.

kezébe adtam erről. Mondtam neki, legyen szíves tanulmányozza át. Önök nem léphetik túl a hatáskörüket. Ez törvénysértés. Otthagytam, eltávoztam.

Két nap múlva szól a telefon az Új Embernél, Bugár udvariasan megkér, hogy menjek be. Leültet. Akkor már feketekávét kaptam („másodosztályú fogadtatás"), és azt mondja: Kérem, nagyon sajnálom, miért nem jöttek kellő időben, egészen másképp alakult volna a helyzet. Kérdem: Hogyhogy másképp? A Félegyházyt önök beidézték, úgy beszéltek vele, mint egy bűnözővel – mondom. Igen, de hát hogy lehet ilyen levelet írni, mint amilyet a Félegyházy úr?! Mondom, milyen levelet? Igaz, hogy volt egy levél, amit a professzor úr írt a tanítványának, egy pap a másik papnak, egy privát levél; de való az, hogy az önökhöz kerüljön? Azt mondja: Kérem, mindenre kell számítani. Annyira meg volt lepődve. Mondom: Igen? Akkor köszönöm szépen, akkor tisztában vagyunk az Ákos úrral. Egészen paff volt.

Esty fel volt ravatalozva a Bazilikában. Pápai világi kamarás volt, és azt a tisztességet gyakorolták vele, hogy onnan vitték a Farkasréti temetőbe. Mi mint a Társulat vezetői és alkalmazottai ott ültünk közel a ravatalhoz, és amikor jövünk kifelé, azt mondja nekem Cserháti püspök: Sándor, akármi is a véleményed, a Társulat megszűnt. A püspöki karnak lesz egy könyvkiadója, annak én leszek a vezetője. Rád számítok, Sándor. Mondtam neki: Püspök úr, észnél vagy? Szó szerint ezt mondtam neki. Mondom, hogy most, amikor végre kibontakozás van az állam és az egyház viszonyában, akkor a püspöki kar most akarja megszüntetni a Társulatot, ráadásul jogtalanul, az utolsó katolikus egyesületet? Ahelyett, hogy segítené, hogy ebből kialakulhasson egy jövőt szolgáló intézmény? Egészen paff volt. Erre írásban is válaszolt később nekem. Úgy látszik, a keresetlen szavaimmal szíven találtam, de én valóban a régi ismeretség alapján mondtam neki, hogy „észnél vagy?" És írt egy elég fura levelet, amit én szintén megválaszoltam, és azt írtam többek között, hogy nem a dorongot kell használni, tudniillik valami olyasmi volt a levelében, hogy a világiak okoskodása, tehát, hogy én okvetetlenkedem. Megírtam, hogy nem dorongot kell forgatni, hanem érveket kell felsorakoztatni, és csak észérveket szabad használni ebben a kérdésben, nem a felsőbbség pozícióját érvényesíteni. Hát így, ilyen helyzetből indult el a küzdelmünk a Társulat megmentéséért.

Ekkor történt, ezekben az időkben, hogy a Pelsőczyvel való barátságunk megszakadt. Lehet, hogy én túl érzékeny vagyok, de... Pelsőczyt ekkortájt egyszer felhívtam telefonon a plébániáján (nem sokkal korábban kapott a plébánia telefont). Annak előtte, mint ahogy mondtam, nagyon sokszor találkoztunk és beszélgettünk egymással, nagyobb társaságban is. Ezután néhány nappal, egy este, elég későn, már 9 óra is jóval elmúlott, a feleségem már lefekvéshez készült és megágyazott, amikor beállított hozzánk Pelsőczy. Arra kért, hogy ne hívjam telefonon, mert lehallgatják a telefonját. Mondtam neki: Miért, Feri, én kompromittállak téged? Folytattam én valaha is olyan beszélgetést, amit nyugodtan bárki nem hallhatna? Az más kérdés, hogy nem tetszik a felfogásom, a nézetem egyeseknek, de hát azt nem állíthatja senki, hogy én valami titkos dolgot csinálnék. Nézd, ha te úgy érzed, hogy kompromittáló a velem való bárminemű kapcsolat, akkor szakítsuk meg a kapcsolatot. Nincs értelme akkor folytatni. – Én tudtam, hogy akkortájt kiélesedett az ő kapcsolata is Cserhátival, aki elég kemény ember, és akitől sok minden függött, és volt az a bizonyos levélváltás, ami a Cserháti és köztem lezajlott, és ezért úgy éreztem, hogy

Pelsőczy Feri nem vállalja a velem való szolidaritást ebben a kérdésben. Azóta csak köszönőviszony van köztünk, amit sajnálok, de valahogy önérzetemben éreztem magam megbántva, hogy amikor egy jó ügyért harcolok, és próbálok helytállni, akkor a barátom úgy érzi, hogy számára előnytelen a velem való kapcsolattartás. Talán kívülről nézve ez jelentéktelen dolog, nem ide tartozik, de mivel ilyen összekötő szerepe volt, úgy érzem, el kell őszintén mondanom.

Tehát harc a Társulat megmentéséért. A Társulat alapszabálya az idők folyamán többször változott. Ha jól emlékszem, az addigi utolsót még Klebelsberg Kuno[679] és Serédi írta alá, szóval korszerűsíteni és módosítani kellett, az időközben bekövetkezett társadalmi és politikai változások figyelembevételével és a zsinat utáni szellemnek megfelelően. És akkor elkezdtük Félegyházyval ezt az alapszabály-módosítást előkészíteni. Az volt az elképzelésünk, hogy helyreállítjuk a Társulat belső autonómiáját, önkormányzatát. Eközben a püspöki kar folyamatosan szerette volna szélesíteni a jogkörét a Társulattal kapcsolatban, és gondolom, e törekvés mögött, a háttérben állami szándékok is voltak. Mindenesetre egy idő után azt el tudtam érni az Állami Egyházügyi Hivatalnál, hogy már nem tették vita tárgyává a Társulat létét vagy nem létét, és ők is mint felügyelő hatóság, jogi álláspontra helyezkedtek. De mint felügyelő hatóságnak mindenképpen hozzá kellett járulniuk a Társulat alapszabály-módosításához. És mivel itt arról volt szó, hogy az alapszabályt a mai kornak és a mai „szocialista Magyarország" jogrendjének megfelelően fogalmazzuk meg, így hát feltétlenül konszenzust kellett elérnünk. Négy évig tartott ez a sziszifuszi munka. Nem tudom, hány alapszabály-tervezetet készítettünk. Mindig igyekeztek megfúrni, és mindig igyekeztek az igazgatónak egy olyan jogkört biztosítani – igazgatónak akkor már ki volt szemelve Ákos Géza –, ami egy egyszemélyi vezetést tett volna lehetővé. Mi, természetesen, el akartuk nyerni a püspöki kar hozzájárulását az általunk kidolgozott konstrukcióhoz, hiszen katolikus egyesület voltunk, katolikus célt szolgáltunk, de fenntartva azt, hogy a Társulat, jellegét tekintve, egy állami jogi alapokon működő egyesület. A hierarchia részéről Cserhátiék és mások elég erélyesen próbálták ezt korlátozni. Egyetlen személy volt, az öreg Ijjas József kalocsai érsek, aki megérteni látszott a törekvéseinket. Ő közben a püspöki kar elnöke lett, és nekünk hat szem között nagyon érdekes dolgokat mondott. Azért mondom, hogy „hat szem között", mert a Félegyházyval ketten többször felkerestük, és ő azt mondta: „Á, hát ezek nem is tudják, mi ez a Társulat. Hogy ennek micsoda történelmi múltja van! De én mint fiatal káplán ott ültem a Társulat ülésén, és hallgattam. És micsoda megtiszteltetés volt számomra, amikor először – az öreg biblikus volt – tarthattam előadást. Az egy óriási dolog volt." És az öregúr, sose felejtem el, azt mondta egyszer: „Tudják, én mindent meg fogok tenni, hogy ne születhessen más alapszabály, mint amit önök óhajtanak, de nincs most sok lehetőségem…, de hogy egy rossz alapszabály szülessék, azt igyekszem meggátolni. Az „öreg bunyevác" – elnézést kérek, de a háta mögött így hívták – az öreg érsek nagyon korrektül lavírozott, és tényleg, azért is tartott ez a folyamat ilyen hosszú ideig.

Közben megtörtént, hogy a püspöki kar szétküldött a tagjainak *per vota dispersa*-kérdést (így hívják azt az eljárást, amikor nem ül össze a püspöki kar, hanem

[679] *Klebelsberg Kuno* (Magyarpécska, 1857 – Budapest, 1932) jogász, országgyűlési képviselő, művelődéspolitikus, 1922–1931: vallás- és közoktatásügyi miniszter.

az elnök szétküld egy írásos kérdést, és írásban kéri be a véleményeket, hogy a beérkezett vélemények szerint dönthessenek, amit a legközelebbi püspökkari értekezleten ő bejelent, közli, hogy ilyen módon ezt szavazták meg). És akkor egy általunk teljesen ismeretlen alapszabály-tervezetet szétküldtek, aminek – elfogadás esetén – nagy erkölcsi súlya lett volna, mert az állam azt mondhatta volna, hogy kérem, a püspökök így kívánják, ezért mi, mint felügyelő hatóság elfogadjuk az ő döntésüket… Ez a szétküldés annak ellenére történt, hogy alapszabály-módosításra csak az illetékes szerv tehet javaslatot, vagyis az egyesület elnöksége és az igazgató választmány, nem pedig külső tényezők… Közben püspökkari egyeztető bizottságot neveztek ki, amelynek a pannonhalmi főapát volt a szóvivője, Szennay[680], a mi részünkről pedig engem kértek fel mint jogászt… Szóval, nagyon hosszú lenne ezt minden részletében elmondani.

Annyit azonban még elmondanék, hogy közben meghalt az öreg Réthly[681], és akkor a Félegyházy egyedül maradt a vezetésben mint megválasztott elnök. És akkor az igazgatóválasztmány hármunkat: Gál Ferenc dogmatikaprofesszort, Gulácsy Ivánt (aki az SZTK-nál – ez a régi OTI-nak[682] felel meg – volt jogtanácsos) és engemet kinevezett Félegyházy mellé mint egy bizottság tagjait, hogy ő ne maradjon egyedül addig se, amíg az alapszabály megújul és megválasztják az új vezetőséget. Tehát így megnövekedett a felelősségem és a lehetőségem is, hogy dolgozzak ezen a vonalon.

A lényeg, hogy történt egy érdekes fordulat: Endrey fölhív egy nap (mondanom sem kell, Endrey és Udvardy a mi javaslataink mellett foglaltak állást, Bánk már lavírozott) és mondta, hogy az esztergomi adminisztrátor úr (Lékai[683] volt az apostoli kormányzó, akkor még nem volt érsek, hanem mint veszprémi püspököt kinevezték adminisztrátornak Esztergomba) szeretne tájékozódni a Szent István Társulat helyzetéről, és arra kért, hogy menjünk el együtt hozzá.

Én ekkor ismertem meg személyesen a *Lékai Lászlót*, a későbbi bíborost, aki tehát akkor még püspök volt és adminisztrátor. És volt egy két és fél órás beszélgetésünk, ahol átbeszéltük a Szent István Társulat problémáját, jelenét, jövőjét, vázoltuk az elképzelésünket, és [amint korábban röviden már említettem] ő akkor nagyon korrektül teljesen magáévá tette az álláspontunkat. Felosztották egymás között, hogy ki melyik püspökkel beszél, és végül visszautasították azt a nem tőlünk származó alapszabály-tervezetet, amelyet *per vota dispersa*-szavazásra szétküldtek. Úgyhogy akkor Lékai püspök nagyon pozitív benyomást tett rám, és nagy várakozással néztem a működése elé.

---

[680] *Szennay András*, szül. Szennay József (Budapest, 1921 – Pannonhalma, 2012) bencés szerzetes, egyetemi tanár, pannonhalmi főapát 1972-től 1991-ig.

[681] Réthly Antal, a Szent István Társulat elnöke 1975. szeptember 21-én hunyt el.

[682] *OTI:* Országos Társadalombiztosító Intézet (1927-től), *SZTK:* Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (1950-től).

[683] *Lékai László*, szül. Lung László (Zalalövő, 1910 – Esztergom, 1986) 1928-tól 1936-ig Rómában tanult teológiát. 1944-től 1948-ig püspöki titkár Veszprémben. 1948-tól különböző helyeken plébános. 1972-től címzetes püspök és veszprémi apostoli kormányzó, 1974-től esztergomi apostoli kormányzó, 1976-tól esztergomi érsek és bíboros.

Tehát amikor kinevezték érsekké, akkor ő már engem ismert ebből az ügyből kifolyólag, és akkor úgy kerültem vele újra kapcsolatba, hogy az egyik papjától megtudta, hogy nekem birtokomban van a püspöki kar szabályzata. És ezt elkérte. Én pedig megkértem azt az illető papot, aki elvitte neki, hogy legyen szíves, mondja meg a bíboros úrnak, hogy én ebben miként vettem részt, és hogy nagyon szívesen beszélnék vele. És így létrejött az újabb találkozó. Meg kell mondanom, nagyon meglepett, hogy ő akkor már négy év óta püspök volt, de még nem ismerte a püspöki kar szabályzatát. És akkor elmondtam neki, hogyan született meg a szabályzat, és nagyon kértem őt, ha már itt van egy mankó a kezében, amivel az egyház önkormányzatát és autonómiáját biztosíthatja, ha ennek a szellemében és betűi szerint működik a püspöki kar, akkor éljen vele, mert ha szükséges, erre támaszkodhat az állammal szemben, mondhatja: kérem, ez engem kötelez mint a püspöki kar elnökét, és e szerint kell vezetnem az egyház ügyeit, bevonnom a püspöktársaimat stb.

Lékai László

Tehát, így alakult ki köztünk az újabb kapcsolat, több kérdésben konzultált velem. És eleinte meg is fogadta a tanácsaimat. Azzal is megtisztelt, hogy meghívott a beiktatására is. És egy évtizeddel ezelőtt, pontosabban 1977-ben, amikor megtartottuk a Szent István Társulatban az új alapszabályzatról a szavazást, akkor már a püspöki kar elnökeként ő volt a Társulat fővédnöke. Félegyházy professzor akkor már nem élt. A közgyűlés megszavazta a javaslatomat, Lékai pedig ragaszkodott ahhoz, hogy a Társulat elnökségi tagja legyek. És azt mondta, az elkerülhetetlen, hogy Ákos Géza legyen az igazgató, ez az államnak a kívánsága. Erre azt mondtam, hogy akkor kérjünk tőle egy olyan nyilatkozatot, miszerint vállalja, hogy az alapszabályban rögzített előírások szerint tölti be majd a hivatalát (az igazgatót egyébként sem választják, hanem az elnökség megbízása alapján kapja a beosztását). Ezt tehát megkértük tőle, ő pedig kénytelen volt megadni ezt a nyilatkozatot. Először úgy volt, hogy elnöknek Mezey László[684] irodalomtörténészt, akadémikus, a tudományok doktorát javasoljuk, de később kiderült, hogy az Akadémia nem vette volna szívesen, hogy ő legyen egy katolikus intézmény elnöke, de azt el tudta fogadni, hogy elnökségi tag legyen. Így aztán a másik barátom, aki szintén elnökségi tag volt, dr. Guthy Andor[685], a Legfelső Bíróság nyugdíjas bírája lett a Társulat elnöke. És amint említettem, a bíboros ragaszkodott ahhoz, hogy én feltétlenül tagja legyek az elnökségnek, hiszen én képviselem a jogfolytonosságot. Korábban többször voltunk Guthyval együtt a bíborosnál, s Lékai olyan kijelentést is tett, hogy még a látszatát

[684] *Mezey László* (Eger, 1918 – Budapest, 1984) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Vezette az MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságát, a Nemzetközi Paleográfiai, Diplomatikai és a Középkori Filozófiai Bizottság tagja.

[685] *Guthy/Gúthy Andor* (Ungvár, 1914 – Budapest, 2000) jogász, 1950-től járásbíró, 1973-tól legfelsőbb bírósági bíró, ebből a tisztségéből – saját kérésére – 1974-ben felmentik. 1977-től 1989-ig a Szent István Társulat elnöke. (Guthyval kapcsolatban lásd még az interjú 120. oldalát.)

is kerülni akarja annak, hogy ő a mi fejünk fölött Ákos Gézával összepaktál. Ilyeneket mondott.[686]

Így hát remélhettük azt, hogy a Társulatnál minden az alapszabály szerinti folyik majd. Sajnos, nem ez következett be, mert bizonyos idő után, miért, miért nem, mind a bíboros, mind Ákos Géza kezdték negligálni a Társulat választott szerveit. Ez többek között megmutatkozott az anyagi ügyekben. A Társulat alapszabályzatában szerepelt, hogy a Társulat tiszta hasznát az elnökség egyházi célra juttatja, a fővédővel való előzetes konzultáció alapján. Lékai azonban nem konzultált az elnökséggel, hanem közben ő ezt hasznot részletekben fölvette Ákos Gézától, azzal az indoklással, hogy ő tudja legjobban eldönteni, mire van szüksége az egyháznak. És akkor teljesen negligált bennünket. Igaz, akkor már más egyházpolitikai jellegű tanácsainkat sem vette szívesen, sem azt, amit Guthyval együtt adtunk neki, sem azt, amit én külön ajánlottam a figyelmébe. Kezdetben volt még, amit megfogadott, például elmondtam neki, hogy a Czapik érsek nem kapcsolódott be a papi békemozgalomba, s a hiba ott történt, hogy Hamvas püspök, akit még 1956 előtt „megfigyelőként" küldtek oda, amikor ő lett püspöki kar elnöke, akkor nem vonult vissza a mozgalomtól, hanem mint elnök is legitimálni látszott a mozgalmat. Fölhívtam a figyelmét a bíboros érsek úrnak, hogy nem lenne szerencsés, ha prímásként mint az egész magyar egyház vezetője, csatlakozna a békemozgalomhoz. Nagyon megköszönte, hogy felhívtam erre a figyelmét, és hozzátette, hogy azért is köszöni, mert ő eddig vidéken élt, és nem volt mindenről informálva. És valóban, a békemozgalomba nem kapcsolódott be. A sajtó képviselőitől hallottam, hogy a beiktatása utáni első békepapi ülés alkalmával több mint egy fél órát vártak az ülés megnyitásával, mert azt hitték, hogy meg fog jelenni, de nem jelent meg. Tehát, ily módon distancírozta magát.

Fölhívtam a figyelmét a kettős felelősségére, hogy minden lépésében és minden gesztiójában[687] tekintettel kell lennie mind a magyar egyház, mind a világegyház szempontjaira. Hogy milyen fontos, hogy olyan tényező maradjon, aki ennek a kettős felelősségnek eleget tud tenni. Például javasoltam neki, hogy ha majd meglesz a bíborosi kinevezése – akkor még csak érsek volt –, akkor teljesen önállóan, ne a Miklós Imre társaságában, hanem önállóan jelentkezzék, és a titkárságán keresztül

[686] A fenti eseményekről így számolt be az Új Ember: „A Szent István Társulat igazgatóválasztmánya augusztus 24-én ülést tartott, melyen Keresztes Sándor ismertette a Társulat alapszabályát módosító tervezetet. Az igazgatóválasztmány a tervezetet megvitatta, és a beküldött s elhangzott javaslatokkal kiegészítve elfogadta. Az igazgatóválasztmány határozatot hozott arról, hogy az elfogadott alapszabálymódosító tervezetet jóváhagyás végett a Társulat rendkívüli közgyűlése elé terjeszti." (Új Ember, 1977. szept. 4.) – „A Szent István Társulat december 15-én rendkívüli közgyűlést tartott Lékai László bíboros, a Társulat fővédnökének elnökletével. A közgyűlés az időszerűvé vált alapszabályzat-módosítással foglalkozott. Az elnöklő bíboros megnyitó beszédében történelmi visszapillantást adott a Társulat 130 éves múltjáról, s reményét fejezte ki a nemes hagyományok folytatására. Ezután a módosított alapszabályzat lényeges pontjainak ismertetése következett A közgyűlés a módosítást élfogadta, s az alapszabályzat néhány példányát a fővédnök ünnepélyesen aláírta. Ebből az alkalomból került sor a Társulat vezetőségének, a 30 tagú igazgatói választmánynak a megválasztására is. A Szent István Társulat új elnöke: dr. Guthy Andor, alelnök: dr. Fábián János protonotárius kanonok; plébános. Elnökségi tagok: dr. Keresztes Sándor, dr. Mezey László és Szabó Géza prépost, plébános." (Új Ember, 1977. dec. 25.)

[687] *Gesztió*: igazgatás, ügyvezetés; ügyek vitele.

jelezze Kádár, az államelnök és a miniszterelnök felé a kinevezését, és viziteljen le náluk. Mert ő, ha nem is zászlósúr, de ha kinevezik, akkor a világegyház bíborosa, papabilis[688], ahogy mondani szokták. Akkor még nevetett rajta. Ugye, akkor még nem gondolta sem ő, sem más, hogy a következő pápának egy lengyel püspököt fognak megválasztani. Tehát mint ilyen, nyisson magának egy közvetlen kaput az állami vezetés felé, ahogy Czapiknak volt annak idején (részben Barankovics közvetítésével) Rákosihoz. Czapik nem volt az Állami Egyházügyi Hivatalnak kiszolgáltatva, és mindig tudott úgy prezentálni bizonyos kérdéseket, hogy azokat beillesztette az egyetemes magyar politika mérlegelendő kérdései közé. Lékai ezeket hallgatta, hallgatta, de sajnos, nem fogadta meg. Azt csinálta, hogy hónapokkal a kinevezése után Miklós Imrével együtt jelent meg Aczél Györgynél, aki a Miklós közvetlen főnöke volt, akkor még mint miniszterelnök-helyettes.

Azután nagyon meglepett, amikor egyszer csak olvastam, hogy Lékai szerepet vállalt a Hazafias Népfront elnökségében. Hát ez is egy abszurdum, ilyen szerepvállalás nem volt elképzelhető se Márton Árontól, se Wyszyński bíborostól. Ugyanis a papoknak, még inkább a püspököknek, de különösen egy bíborosnak nem feladata az ilyen közvetlen politizálás. Most már az új Codex Iuris Canonici kifejezetten tiltja is ezt, és ilyen nincs is sehol másutt a világon, már csak nálunk vannak békepapok, akik egyúttal képviselők is. Lékai pedig belement ebbe, és így, amikor felsorolták a Hazafias Népfront elnökségének a tagjait, akkor az L betűnél ott volt az ő neve is, hogy „Lékai László bíboros, esztergomi érsek". Hát, nem furcsa egy hívőnek ezt olvasni, amikor a például egy kongresszus pártvezető-résztvevői között: Kádár, Losonczi stb. felsorolják az ő nevét is, mint aki szintén elnökségi tag.[689] Hát nincs a világon még egy bíboros, aki vállalta volna, hogy ilyen helyzetbe kerüljön. Én tudom, hogy amikor részt vett a Hazafias Népfront első elnökségi ülésen, és ott felszólalt, két hét múlva már kezében volt Wyszyński bíboros levele, amelyben kérte a beszédének a hiteles szövegét, mert csak az újságból ismeri, és szeretné az általa küldött szöveget elolvasni, valóban azt mondta-e, amit az újságok közöltek. És a krakkói érsek, Wojtyła és a varsói érsek, Wyszyński együtt írtak VI. Pálnak levelet, amelyben tiltakoztak Lékai és a magyar püspökök magatartása ellen, mert azok nehezítik az ő helytállásukat Lengyelországban.

Kádár János, Lékai László, Miklós Imre

[688] *Papabilis*: pápává választható.

[689] 1978-tól már olvasni a napilapokban: „Lékai László bíboros érsek, a Hazafias Népfront Országos Elnökségének a tagja".

Szóval, Lékai idővel, fokozatosan, mind jobban és jobban elment ebbe az irányba, pedig azt is tanácsoltam neki annak idején: Bíboros úr, ügyeljen arra, hogy ne menjen bele a régi kerékvágásba. Vállalni kell egy olyan új út kitaposását, amit Czapik éppen abbahagyott, tehát egy olyan úton haladni, amely a pasztorális egyház autonómiája felé vezet a teljes gyámság alatt lévő helyzetből. Nem kell szemben állni az állammal, nem kell Mindszentynek lenni, viszont nem szabad eszközzé sem válni. Nem szabad hagyni, hogy az egyház egy olyan tömegszervezetté váljon, amelyre a párt úgy tekint, hogy hát vannak ők is, és ha kell, a vezetőiket maguk közé ültetik, ugyanakkor közben a fű alatt szépen fűrészelik a gyökereit, amennyire csak tudják. Mert akkor a hierarchia diszkreditálja magát a hívek előtt. Hivatkoztam a bizalmi válságra, ami fönnáll a „alsópapság" és a hierarchia között, főleg a fiatalsággal foglalkozó fiatal papok, a bázisközösség papjai és a hierarchia vezetői között. Hogy ezt meg kell szüntetni… Sajnos, ezek az egyházon belüli ellentétek nem hogy eltűntek volna, hanem inkább mélyültek alatta. Fokozatosan, szóval mind jobban és jobban lehetetlen helyzetbe lavírozta magát…

Most elmondok egy esetet, amivel talán komolyan meg is bántottam, mert sajnos, megkérdeztem tőle valamit a konklávé után [1978-ban], tehát, amikor már megválasztották II. János Pál pápát. Ugyanis köztudomású volt, hogy a lengyel püspökök a magyar hierarchiától elhatárolják magukat, mert ők nem akartak ilyen helyzetbe kerülni. Ők nagyon védték az önállóságukat és a függetlenségüket, és védik a mai napig is. Úgyhogy Lékainak szinte fóbiájává vált az, hogy „mindenki azt akarja, olyan legyek, mint a lengyelek". Szóval, ha valaki később ilyesmire akár csak célzott, ideges lett magától a gondolattól. Ami az én esetemet illeti vele, az történt, hogy a konklávé után a *L'Express* francia folyóiratban megjelent egy cikk, amit én magam is olvastam, amiben azt írták a pápaválasztással kapcsolatban, amin már Lékai is részt vett, hogy amikor már megtörtént az eredményes szavazás, de még nem hangzott el a pápai palota ablakából a „*Habemus papam*", régi szokás szerint először a bíborosok odajárultak egyenként az új megválasztott pápához, hogy köszöntsék. És akkor, ezt írta az Express, hogy akkor e szertartás közben Wyszyński bíboros állítólag azt mondta volna Lékainak, hogy na kérem, vége a kétszínű játéknak.[690] És ez megjelent nyomtatásban. Én megkérdeztem, négyszemközt voltunk: Igaz ez, bíboros úr, hallott erről? Tud erről, hogy ezt írták? Hát, szinte összerándult, és szikrázott a szeme. De azért annyit elmondott válaszul, hogy ebből annyi igaz, hogy ő nem ment oda az új pápának gratulálni.

JI: Wojtyłának?

KS: Igen. Hát azért, elnézést kérek, nem furcsa ez?

Szóval, mi aztán Guthy Andorral lassan olyan helyzetbe jutottunk (amihez később hozzájárult egy Miklóssal való beszélgetésem is), hogy fokozatosan partvonalra kerültünk minden szempontból, és közben Lékai bizony egyre népszerűtlenebbé vált a papság nagy része előtt, az őt körülvevő és ráépített békegarnitúra

[690] L'Express 1978. okt. 28-i száma írt Wyszyński és Lékai éles szóváltásáról a konklávén. Az újság szerint a lengyel bíboros Lékait az Egyház kiárusítójának és kollaboránsnak nevezte („bradeur et de collaborateur").
Online: https://www.lexpress.fr/actualite/societe/religion/1978-le-pape-des-libertes_2037244.html

kivételével. A „boldog hívek" nagy része persze mit sem tud ezekről az esetekről. Akik tényleg csak a szentségek vonalán érintkeznek az egyházzal, semmit sem tudnak ezekről az emberi problémákról. Manapság, amikor a hívek felelős bevonása alapvető követelmény a modern idők egyházába, akkor nem lehet ilyen módon vinni a dolgokat.

JI: Mi lehetett az oka annak, hogy Lékai magatartása az idő folyamán ennyire megváltozott és ilyen irányt vett?

KS: Az emberek sok mindent találgatnak, nehéz megmondani és nehéz erről beszélni. Voltak, akik azt mondták, hogy már kezdettől fogva nem volt független ember. Volt más, aki azt mondta, hogy Mindszenty titkára volt, és hogy annak idején, amikor Mindszentyt a nyilasok letartóztatták, akkor Lékai vele ment Sopronkőhidára mint kísérő. Ő nem egyéni ellenállóként került oda, hanem mint titkár. És volt, aki úgy vélekedett, ha ő önálló gondolkodású ember lett volna, akkor Mindszenty mellett nem lehetett volna titkár, mert Mindszenty nem tűrt volna maga mellett egy önálló gondolkodású embert. Sajnos, lehet abban az állításban valami igazság, hogy az erős akaratú vezető emberek végrehajtó embert szeretnek maguk mellett, nem pedig vitatkozót.

Mindenesetre egy kicsit furcsa volt nekünk, hogy ő nagyon rövid idő alatt pertuviszonyba került Miklós Imrével. Hát ugye, a tegeződés demokratikus... Volt úgy, hogy engem is letegezett, persze én nem tegeztem vissza… Az megint más kérdés, hogyha mondjuk egy pohárемeléssel, kifejezetten felszólít a tegeződésre, koccint és azt mondja, hogy szervusz. Mint a többi püspökkel. Ha négyszemközt vagyunk, akkor tegeződünk. Ha olyanokkal voltam együtt, akikkel barátok voltunk már régen, akkor a püspököt, ha olyan viszony volt köztünk, tegeztem, de soha nem azt mondtam, hogy Józsi vagy Laci, akkor is azt mondtam például, nézd püspök atya. Szóval, valahogy bennem él mint hívőben a nem csak a személyének szóló, hanem az apostolutódnak szóló tisztelet. Tehát amikor Lékai tegezett, én ezt úgy vettem, mint egy véletlen elszólást. De ha az ő kifejezett kérésére tegeződtünk volna, akkor sem Lacikáztam volna mások előtt, hogy ezzel demonstráljam, hogy én milyen jó viszonyban vagyok vele. Az viszont egy kicsit furcsa volt, amikor először voltam egy ünnepi ebéden, amikor hallom, hogy tegezik egymást.

JI: Miklós Imrével tegeződött?

KS: Miklós Imrével. El lehetett volna képzelni Wyszyńskiről, hogy ő a most leváltott Miklós Imre lengyel kollégáját tegezi? Hát először is, nem is tárgyal vele. Az utódja, Glemp bíboros is Jaruselskivel[691] tárgyalt, ha kellett. Egyébként az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőivel a püspöki kar titkára tárgyal a püspöki kar nevében. Ott ezt is betartják. Ez nem formalizmus. Nem bratyizással – bocsánatot kérek – kell vagy lehet politikai eredményt elérni. A tárgyaló félnek tudnia kell, tiszteletben kell tartania, hogy a tárgyaló partnere, a másik fél is tényező a maga vonalán. Nem? És egy bíboros prímásnak is tudatában kell lennie, hogy ő képvisel valamit és valakiket, és úgy kell tárgyalnia.

[691] *Wojciech Jaruzelski* (1923 – 2014) lengyel tábornok, kommunista politikus, köztársaság elnök.

JI: És a függetlenségének a kérdése, tehát, hogy esetleg nem volt független, voltak, akik arra gondoltak, hogy esetleg zsarolhatóvá vált korábban elkövetett dolgok miatt, és ezért lehetett bizonyos dolgokra rávenni?

KS: Igen, több mindent beszéltek az emberek. Elképzelhető, hogy ő már a püspöki kinevezése előtt sem volt független ember. Aki Pannóniában élte át ezt a 40 évet, az el tudja képzelni, hogy valaki ilyen helyzetbe kerülhet.

JI: És ez nem zárja ki, de mégis egy kicsit furcsává teszi, amit Ön mondott: hogy kezdetben mégis valamiféle függetlenebb álláspontot látszott képviselni. Ez érzéki csalódás lett volna, vagy ő akkor valóban megpróbált…?

KS: Erre nem tudok biztos választ adni. Lehet, hogy kezdetben erősebben élt benne a jó szándék. De ha ilyen nexus alakul ki két, elvileg ellentétes oldalon álló személy között; ha egy gyengébb politikai érzékkel, kevesebb politikai tapasztalattal rendelkező ember egy nála erősebb akarattal és ügyesebb taktikai készséggel rendelkező tárgyalóféllel kerül szembe – és én a Miklóst ilyennek tartom –, akkor könnyen annak hatása, akarata alá kerül. Amikor Miklóssal kellett tárgyalnom, a vele való beszélgetések alatt sokszor gondoltam magamban arra (de még másnak is mondtam), hogy örvendenék, ha a püspöki karban lenne egy hozzá hasonló tehetségű tárgyaló, aki hasonló szívóssággal tud valamit képviselni, mint ahogy ezt ő tette a maga vonalán. Még egyszer mondom, el tudom képzelni, hogy egy kevesebb képességekkel rendelkező emberben a modern pszichológiai eszközök felhasználásával ki lehet alakítani azt a tudatot, hogy ő akkor teszi a legjobbat az egyháznak, amikor elfogadja azt, ami én mondok neki.

És amit még megfigyeltem: a másik nagyon ügyes módszerük az volt, és azt hiszem, ma is az, hogy állandóan foglalkoztatni kell valamivel a püspököket, az egyház vezető tagjait, annyi napi problémával elhalmozni őket, hogy lassan a fáktól ne lássák az erdőt. Tehát olyan helyzetbe kerülnek, hogy nem tudnak már nagyobb politikai dimenzióban gondolkozni, már nem is veszik észre, hogy közben milyen helyzetbe kerül az egyház. És nem tartják állandóan a tudatukban, hogy például számukra a párbeszéd a *hivatallal* való párbeszédet jelenti. Úgy látom, nagyon hiányoznak a katolikus egyházból az olyan vezető egyéniségek, akik mondjuk egy marxista politikai gondolkodóval vagy politikussal megfelelő felkészültséggel és függetlenséggel tudnának valóban az érdekek összeütköztetéséig tárgyalni. Ez az emberfajta nálunk kihalt.

JI: Ez a Hittudományi Akadémia tanáraira is….

KS: Nagyon vonatkozik, főleg azokra, akiket szerepeltetnek. Nem szeretnék nagyon éles kritikát gyakorolni, de hát az nem párbeszéd, amit Nyíri[692] folytat időnként, akár a televízió kamerái előtt. Ismerem őt személyesen is egyébként, és láttam néhány ilyen szereplését, de abból nem derült ki, hogy ő tulajdonképpen egy katolikus meggyőződését képviselő személy, hanem inkább mint egy filozófiai gondolkodó jelent meg. Nemrég szerepelt egy evangélikus pap a televízióban, nem jut

[692] Nyíri Tamás (Igal, 1920 – Budapest, 1994) pap, teológus, filozófus, egyetemi tanár.

eszembe most a neve, de *az* egyháziasan gondolkodott. Szóval, az ő megszólalásában lehetett érezni, hogy ezt az embert a hit vezérli, és nem racionális érvekkel élt. Nem pietizmusról van szó, de érezni kell a hitet.

Szóval, Lékaival szemben nőtt a hívek, de még inkább a dolgok mögé jobban belelátó papság bizalmatlansága. Ugyanilyen arányban nőtt az államnak az iránta való bizalma természetesen. A bizalmatlanságot sokszor kis hírtöredékek táplálták… Egy ilyen eset volt például, amikor egyszer Várkonyi Imrét[693] ünnepelték. Ő az Actio Catholica igazgatója, kalocsai nagyprépost. Róla tudni kell, hogy békemozgalmi és politikai szereplése miatt sokáig ki volt közösítve, csak az 1964-es megegyezés után oldották föl a kiközösítését, de köztudomású volt emberi gyöngesége, botrányos életvitele. 60. születésnapja alkalmából hálaadó misét tartott az egyetemi templomban, ahová kivonult az egész püspöki kar, élén a bíborossal. És ezen az misén a kalocsai helynök felolvasott egy üdvözlő üzenetet, amiről azt állította, hogy a pápa küldte a jubilánsnak, ami egyszerűen nem volt igaz. Amikor először jött a hír, mindenki meg volt döbbenve: hát ez elképzelhetetlen, hogy a pápa külön üdvözlő áldást küldjön neki. A következő történt: Először is, a pápai kitüntetéseket, megbízásokat vagy gratulációkat, az egyház szokása szerint mindig a bíborosnak küldik el, és az továbbítja. Nem közvetlenül küldi. Tehát a Lékainak pontosan tudnia kellett, hogy ilyen nem jött. Hamarosan kiderült, hogy Márkus Laci, a Magyar Kurír akkori vezetője, valahogy rá tudott pillantani erre az oklevélszerű iratra, és látta, hogy egy olyan díszes nyomtatványról van szó, amit az egyházi személyek többnyire ismernek, mert a magasabb rangú egyházi tisztségviselők viszonylag könnyen kapnak és hoznak ilyet Rómából a barátaik, rokonaik, közeli ismerőseik részére. (Nekem is hozott ilyen Bánk a Vatikánból.) És ezt nem is maga a pápa írja alá, hanem annak a szentszéki hivatalnak a vezetője a pápa nevében, amelyik ezzel foglalkozik.

Tehát az történt, hogy olyan nyomtatott áldást hozott neki valaki Rómából, amit egyébként én is kaptam Bánktól, és sokan kaptak még ilyet mások is Magyarországon. És ezt nem maga a pápa írja alá. Márkus Laci szólt is valamelyik püspöknek, hogy vigyázzanak, mert ebből még baj lehet.

És akkor vagy eszébe jutott Lékainak, vagy szóltak neki, hogy a pápától nem érkezhetett ilyen személyes üdvözlet. Ráadásul az ő és a püspöki kar jelenlétében játszották el ezt a trükköt. Mert a tájékozatlan hívők ezt elhiszik. Lékai erre gyorsan a Kurírhoz fordult, hogy az istenért, ezt hírt le ne adják. A Kurír nem is közölte. Azonban ott volt az Új Embernek az egyik újságírója, aki ebben az ügyben teljesen tájékozatlan volt, és nem a Kurírtól vette át a hírt, hanem saját maga megírta, és ez

[693] *Várkonyi Imre* (Budapest, 1916 – Budapest, 1983): pap, hittudományi doktor, főiskolai tanár, rektor. 1951: alapító tagja a katolikus papi békemozgalomnak; megbízott püspöki irodaigazgató, prépost. 1958-tól 25 éven át az Actio Catholica igazgatója. 1961–64: főkáptalani helynök (ordinárius) Kalocsán, 1963-tól országgyűlési képviselő, 1965-től kanonok, 1966-tól a Magyar Püspökkar Külügyi Bizottságának a főtitkára. – A békepapi mozgalomhoz tartozó Európai Keresztény Katolikusak Berlini Konferenciájának egyik alapító tagja; „a magyar papi békemozgalom utazó nagykövete". Egyházpolitikai és békemozgalmi érdemeit állami részről 1966- ban a Munka Érdemrend arany fokozatával, 1974-ben pedig a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének második fokozatával jutalmazták.

meg is jelent az Új Emberben.[694] Hát, szóval, a sánta kutyáról és a hazug emberről szóló mondás illik ide.

JI: Azt hiszem, még nem esett szó a kisközösségek, a bázisközösségek és Lékai viszonyáról.

KS: Úgy emlékszem, már beszéltünk arról, hogy régebben az állam, ahogy minden kisközösséget, úgy ezeket a bázisközösségeket is tiltotta. Beszéltünk idejövet erről a Bulányi-cikkről[695], ami az önök lapjában megjelent. Ezek a kisközösségek úgy indultak el, még a kezdet kezdetén, a Rákosi-időben, amikor igen éles harc bontakozott ki az állam részéről az egyház ellen, hogy lelkes papok, akik az életüket tették arra, hogy biztosítsák az egyház és a keresztény hit túlélését, ennek érdekében alapítottak kis csoportokat, főként fiatalokból. És később is, amikor már hivatalosan sem lett volna szabad foglalkozniuk az ifjúsággal, akkor is tovább foglalkoztak velük, a fiatalok vallási nevelésével. És akkor ezt a tevékenységüket egyszerűen államellenes cselekedetté nyilvánították, és ezen a címen börtönbe kerültek sokan ezek közül a papok közül. Ezeket a csoportokat kezdték bázisközösségeknek hívni, mert ezek kis közösségek voltak. A tiltás ellenére egyre nőtt ezeknek a száma, mert nagyon sok fiatal ember, aki családi miliőben meg más helyütt nem találkozott vallási kérdésekkel, ezekben a közösségekben eleven hitre talált. Nagy élményt jelentett számukra hasonló korú, hasonló kérdéseket feszegető fiatalok közösségével találkozni, és mondjuk egy felkészült pappal ilyen kérdésekről beszélgetést folytatni; tehát nemcsak a templomi szószékről hallani egy papot vagy liturgikus cselekményekben találkozni a vallással, hanem emberi közelségben ilyen fontos kérdésekről szót ejteni. Esetleg felismerték, hogy ezek a hívő emberek nem is olyan bigott ostobák, mint amilyennek a brosúrák igyekeznek beállítani a vallásos embereket; szembesülhettek azzal a ténnyel, hogy a művelt, értelmes emberek is lehetnek istenhívők. Nem elégítette ki őket az a válasz, amit az ateista oktatásban kaptak olyan kérdésekre, hogy mi az élet célja, miért vagyok a világon stb.

---

[694] Az ünnepi eseményről így számolt be az Új Ember: „Hatvanadik születésnapján, december 13-án az Egyetemi templomban hálaadó szentmisét mondott Várkonyi Imre prépost, kanonok, az AC országos igazgatója. A szentmisén ott voltak Lékai László bíboros, a Püspöki Kar tagjai, a paptestvérek és a barátok. Az ünnepi homíliát Kováts Géza kalocsai érseki helynök mondta. A liturgiát a Központi Szeminárium növendékei a szent zene hangjaival tették még bensőségesebbé. *VI. Pál pápa ebből az alkalomból különleges áldásában részesítette az ünnepeltet*. Délben a Gellért Szállóban az AC országos elnöksége és a jubiláns vezetése alatt álló intézmények fogadást adtak az ünnepelt tiszteletére, amelyen ott voltak Lékai László bíboros és majdnem teljes létszámban a Püspöki Kar, a katolikus intézmények vezetői és a szerzetesrendek képviselői. Az Állami Egyházügyi Hivatal részéről megjelent Miklós Imre elnök, államtitkár, Straub István elnökhelyettes, Bai László főosztályvezető és Gölöncsér József osztályvezető. Várkonyi Imrét Kacziba József püspök, a katolikus intézmények felügyelője köszöntötte. Este az Intercontinental Szállóban Miklós Imre államtitkár vacsorát adott, amelyen köszöntötte-a jubilánst." (Új Ember 1976. 12. 19.)

[695] *Bulányi György* (Budapest, 1919 – Budapest, 2010) magyar–német szakos piarista tanár, a Bokor katolikus bázisközösségek vezetője. 1945-ben kezdte meg a „Bokor" nevű kisközösségek szervezését, felkészülve arra, hogy a kommunisták teljes hatalomra kerülése után az egyház a „föld alá", illegalitásba fog szorulni. Az ötvenes években két ízben is börtönbe zárták. – Az interjúban említett cikk a Magyar Nemzet 1987. júl. 4-i számában jelent meg „Dokumentumok egy bázisközösségről" címmel.

Na mármost, az állam ezekre a kiscsoportos kezdeményezésekre eleinte úgy reagált, hogy szerinte minden ilyen összejövetel, illetve ezek szervezése tulajdonképpen államellenes cselekedet. Államellenesnek feltételezték, illetve állították be az ilyen helyi szervezkedéseket, a bulányistákat, a regnumistákat[696] stb. és azokat a papokat, akik foglalkoztak ezekkel a bázisközösségekkel. Közben, mit ad isten, jött a vatikáni zsinat, és kijelentette, hogy az új egyház képe efelé megy. Nem nagy népegyházak alakulnak ki a templomhoz kötődően, hanem ilyen kisközösségekbe szerveződnek a hívők, kvázi ilyen baráti körökbe, melyeknek tagjai valóban megélik a hitüket. Ez az egyházkép, ez az elgondolás persze nem illett bele a kommunista párt és állam elképzeléseibe. Azt szoktuk mondani, hogy nálunk nem vallásszabadság van, hanem kultuszszabadság. Vagyis be lehet menni a templomba, és ott misén vagy más vallási szertartásokon részt lehet venni, a „kultuszt" lehet gyakorolni, de hogy a társadalmat áthassa a vallásos gondolkodás a templomon kívül is, na attól elzárkóztak. Már pedig ennek a veszélyét látták meg a kisközösségekben, ezért mindent megtettek, hogy ezek ne működhessenek.

JI: Nem tarthatók kézben?

KS: Igen, nem tarthatók kézben. És akkor eleinte az állam maga járt el ellenük, bírósági eljárással; később azután a püspököket szépen rávették, hogy ők maguk tekintsék a kisközösségek vezetőit engedetlen papoknak, akiknek a tevékenysége rontja az állam és az egyház viszonyát. Na most, Lékai is szépen beállt ebbe a sorba. Egy ilyen konkrét esetről én is hallottam. Endrey püspök úr, amikor egyik névnapomon, a halála évében volt kint nálunk gratulálni Budafokon, akkor mesélte elkeseredetten: Képzeld, Sándor, odáig jutottunk, hogy Lékai bíboros átvett az államtól egyházmegyénként egy-egy listát, hogy kiket kell elhelyezni, azért, mert a fiatalokkal foglalkoznak. És én felszólaltam…. Ezt az esetet, ugye, már említettem.[697] Elég az hozzá, hogy ezek a hírek is azért elterjedtek, főleg a bázisközösségek felé.

Aztán volt egy másik eset, amikor a pápa írt a püspököknek egy magyar (!) nyelvű levelet. Poggi[698] érsek hozta ezt a pápa által aláírt levelet, amelyben tulajdonképpen kettős állásfoglalás volt. Egyrészt elismeri a bázisközösségeket mint modern pasztorációs formát, és kéri, hogy a püspökök támogassák ezeket, másrészt pedig a bázisközösségektől azt kívánta meg, hogy a püspökökkel dolgozzanak együtt, ami természetes elvárás. Csak akkor lehetnek hivatalosan egyházi szervezetek, ha az apostolutódokkal együtt dolgoznak. És ekkor történt, hogy ezt a levelet, azon a címen, hogy rossz magyarsággal van írva, átdolgozták és egyúttal deformálták. Poggi ezt szerencsére visszavitte magával azzal, hogy akkor ezt neki meg kell mutatnia Rómában. És ahogy megérkezett Rómába, ott azonnal átnézték az új „for-

[696] *Regnum Marianum* közösség: katolikus lelkiségi mozgalom. Fő tevékenysége a gyermekek és a fiatalok katolikus szellemű nevelése.

[697] Lásd a 339. oldalon.

[698] *Luigi Poggi* (1917–2010) vatikáni diplomata, 1965-től címzetes érsek. 1973-tól a Szentszék Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjában, Agostino Casaroli érsek beosztottjaként, a keleteurópai kormányokkal való kapcsolattartásért volt felelős. 1974-től mint „rendkívüli megbízatású apostoli nuncius" a szentszéki–lengyel állandó bizottság vatikáni delegációt vezette. 1973 őszétől 1986-ig a magyar állam és a Szentszék közötti tárgyalások egyik főszereplője volt. II. János Pál pápa 1994-ben vette fel a bíborosok karába.

dítást", és rájöttek arra, hogy hoppá, itt baj van, nem magyarosításról van szó csupán, hanem bizonyos értelemváltoztatásról is. De időközben ezt az átdolgozott levelet kiadták a Kurírnak, hogy közölje le. Közben Poggi egy fél napos próbálkozás után tudta csak elérni Lékait telefonon, hogy közölje vele, csak az eredeti levelet szabad publikálni. De addigra a Kurírban már megjelent az itthon átdolgozott levél. Csak a később megjelenő Új Embernél tudták elérni azt, hogy a már kiszedett anyagot eldobták, és lehozták az eredeti levelet, mert Róma közbelépése után már nem tehettek másként.[699] De [a teljes változatot] a templomokban sohasem olvasták fel a híveknek! Na most az ilyen esetek idővel mégis csak ismertté váltak. Tudja István, hogy történik az ilyesmi. Ilyen dolgokból tevődött össze fokozatosan egy olyan kép a Lékairól, amely sokakban bizalmatlanságot váltott ki vele szemben.

JI: Ez tulajdonképpen mit jelentett? Az Egyházügyi Hivatal szerepe ezekben mind lényeges lehetett, mert folyamatosan közvetlen kapcsolat volt Esztergom és az Egyházügyi Hivatal között. Gondolom, nem csak egymaga Lékai volt az, aki ezt csinálta.

KS: Tudni kell, hogy nálunk a püspöki kar évente négyszer ül össze megbeszélni az egyház soros kérdéseit. Én például, amikor a Lékai bíborossal még érintkeztem, amikor átbeszéltük a püspökkari szabályzatot, és elmondtam, hogy ez mit takar, és hogy milyen függetlenségi lehetőséget biztosít, ha e szerint vezeti a püspöki kart, akkor azt is elmondtam, hogy remélem, érsek atya, megszűnik az a gyakorlat, ami eddig volt, hogy a püspökkari értekezlet tárgysorozatát Ijjas érsek és Cserháti először letárgyalta Miklós Imrével, és csak utána vitte a püspöki kar elé. Ez a gyakorlat a püspöki kart fejbólintó Jánosok egyesületévé tette. Tehát mindig arra hivatkoztak, hogy az állam ezt így kívánja. Sajnos, ezt a gyakorlatot Lékai is folytatta. Úgy történt, hogy megalakítottak egy úgynevezett szűkebb püspökkari bizottságot, amely állt a bíborosból, a két érsekből és a püspöki kar titkárából. És ezek mindig ugyanúgy előzetesen megtárgyalták a püspöki kar értekezleti anyagát Miklóssal, és csak azt képviselték a püspöki karban, amiről ez a szűk kör már egyezségre jutott az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével.

JI: Ez a Lékai, az Ijjas ….

KS: Lékai, Ijjas, Kádár [László][700] és Cserháti, ők voltak a szűk püspökkari bizottság tagjai. Hát akkor hol van itt az egyház autonómiája, önkormányzata, belső szabadsága?! Ezt nem lehet azzal elintézni, hogy hát taktikailag ez jobb megoldás. Egyáltalán mi köze van az államnak az egyház belső ügyeihez…? Az alkotmány kimondja az állam és az egyház szétválasztását. Adódhatnak olyan problémák, olyan döntések, melyek nyomán konfliktus támad állam és egyház között, lehetnek megoldandó problémák, amelyekről lehet vagy kell párbeszédet folytatni, de hogy előzetesen a legbelsőbb ügyeket így letárgyalni…?! Na most, ezek mind publikussá

[699] II. János Pál pápának ezt a levelét, amely 1980. húsvétjára volt keltezve, „átdolgozva" a Magyar Kurír április 29-i I. kiadása közölte, az eredeti változatot pedig az Új Ember 1980. május 11-i száma.
[700] *Kádár László Gábor* (Eger, 1927 – Eger, 1986) ciszterci szerzetes, veszprémi püspök, majd egri érsek. A teológiát Zircen és Budapesten végezte. 1950-ban szentelték pappá. 1966-tól Egerben érseki jegyző és másodtitkár. 1968 és 1970 között Párizsban tanult az Institut Catholique-on. 1972-től veszprémi segéd-, 1975-től megyéspüspök, 1978-tól egri érsek.

váltak itthon is és külföldön is. És ez azt eredményezte, hogy itthon is bizalmatlanság alakult ki, külföldön, a világegyházban pedig nem volt tekintélyünk. Ez mind innen adódott. És a lengyelek nyilvánvalóan azért viszonyultak a magyar egyház felé fenntartással, mert nem akartak hasonló szituációba kerülni, márpedig a szocialista táboron belül hosszú ideig ezt az úgynevezett magyar modellt tartották kívánatosnak, hogy így alakuljon a többi szocialista országban is az egyházak helyzete. Ez ugye nagyrészt megfelel az orosz pravoszláv egyház és az állam hagyományos helyzetének, viszonyának. Na jó, de az orosz ortodox egyház egy autokefál[701] egyház volt, amely valamikor, a cári Oroszországban fejlődött ilyenné, és a cár nem volt ateista ugye, de hogy egy ateista állam ennyire belenyúljon az egyház életébe, a személyi kérdésektől kezdve …. Hát szóval, ez így elképzelhetetlen. Ez egy érdekes helyzet volt, még szegénynek [Lékainak?] a halálát is arra használta fel az állam, hogy arról hozsannázzon, hogy micsoda jó a viszony az az állam és a katolikus egyház között stb.

[…][702] [Nem sokkal Lékai bíborosi kinevezése után] jött a hír, akkor még az Athenaeumban nyomták a lapunkat, hogy az Új Embernek megváltozik a formátuma. Régen olyan formátuma volt, mint a mostani Magyar Nemzetnek vagy a Népszavának. Tehát, egy nagy formátumú lap volt, és négy oldalon jelent meg. Tehát közölték, hogy az új formátum kisebb lesz. Én mondtam akkor Magyar Ferencnek[703], hogy te Feri, meg kellene a bíborosnak mondani, hogy ez az intézkedés komoly terjedelemcsökkenést okoz, ezért kérjük ezen a címen, hogy legyünk hatoldalasak. És aztán később Magyar Ferenc erről a kérdésről nem ejtett szót. Én pedig meg voltam győződve arról, hogy biztosan megemlítette az ügyet Lékainak. Mit ad isten, egyszer csak bekövetkezett az, hogy tényleg ezt a mostani kisebb formátumot kezdték alkalmazni, változatlan oldalszámmal, valami gépkiesésre hivatkozva, hogy tönkrement a gép, ezért nem tudják a régi formában nyomtatni tovább. Akkor hivatott engem a Lékai valamilyen ügyben, és amikor elmentem hozzá, mindjárt nekem szegezte a kérdést: Mi történt, miért lett az Új Ember kisebb? Kérdeztem:

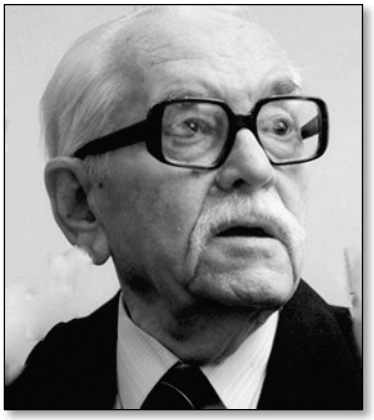

Magyar Ferenc

[701] *Autokefál* egyház: önálló nemzeti egyház, nincs alárendelve más egyházi szervezetnek. (A világméretű Ortodox Egyház egyenrangú és egyenjogú, egymástól független, azaz autokefál helyi egyházakból áll, amelyek közös ügyeikben együttesen, zsinatokon döntenek.)

[702] Valamilyen technikai probléma (talán kazettacsere) miatt hiányzik e beszélgetés kezdete.

[703] *Magyar Ferenc* (Ipolygalsa, 1916 – Solymár, 2000): újságíró, szerkesztő. A pozsonyi Pedagógiai Főiskolán szerzett oklevelet. 1935-től a kassai Új Élet című katolikus újságnál dolgozott. 1937-ben Belgiumban és Franciaországban az ifjúmunkás és agrárifjúsági szervezetek életét tanulmányozta. 1937-től részt vett a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SZKIE) szervezésében. 1939-ben a SZKIE beolvadt a KALOT-ba, Magyar Ferenc ekkor a KALOT sajtótitkára lett. 1941-től szervezője, majd igazgatója volt a KALOT csíksomlyói főiskolájának. 1947-től az Új Ember belső munkatársa, 1957-től segédszerkesztője, 1971-től szerkesztője, 1980-tól 1989-ig felelős szerkesztője. 1980-tól vezetője lett a püspöki kar akkor megalakuló sajtóirodájának is. 1983-tól az Actio Catholica lapjainak (Magyar Kurír, Teológia, Vigília) felelős kiadója, a nyolcvanas években a püspöki kar Világiak Tanácsának titkára és Külügyi Bizottságának tagja. A hetvenes, nyolcvanas években több állami kitüntetésben részesült.

Hát bíboros úr nem hallotta az előzményeket? Azt felelte, hogy nem. Az előző heti számból tudta meg, amelyben megjelent a közlemény, hogy nyomdatechnikai okokból kisebb a lap.

Megmondtam neki, hogy ezen nagyon csodálkozom, mert amikor három hónappal ezelőtt a nyomdából közölték, hogy ez be fog következni, kértem Magyar Ferencet, beszéljen a bíboros úrral, tegyen lépéseket, hogy akkor ellentételezésül kapjunk még néhány plusz oldalt, ezzel talán valamit nyerünk is. De az, hogy a bíboros úr most lett bíboros, és azzal kezdje a funkcióját… Pont erről van szó! – mondja. Ő akkor ment Amerikába, a philadelphiai Kongresszus[704] alkalmából.

Aztán visszajövetele után valamiért megint hivatott, és sose felejtem el, lent Esztergomban beszélgetünk, és egyszer csak eszébe jut valami, és azt mondja a titkárának, hogy hívja fel Magyar Ferencet. Odakapcsoltatta a telefont, és azt mondja: Magyar szerkesztő úr, kérlek szépen, tájékoztatlak, hogy a jövő heti számtól az Új Ember hatoldalas lesz, és ragaszkodom ahhoz, hogy gyerekrovat is legyen benne. Azután azt mondja nekem, ezt ön előtt akartam elmondani Magyar Ferencnek. Tehát tett lépéseket, és akkor ezt tényleg elérte.

Később azután a püspöki kar sajtóirodát létesített, Magyar Ferencből sajtóirodafőnököt csináltak, és a magyar katolikus sajtóban egy olyan fordulat kezdődött, egy olyan új garnitúra felépítése, amelyben egyre inkább az állam szempontjából „posszibilis", vagyis az állami elvárásokhoz alkalmazkodóbb személyek kerültek előtérbe.

JI: Magyar Ferencet mennyire ismerte?

KS: Őt már régebbről ismerem, mert ő valaha, 1945 előtt a csíksomlyói KALOT népfőiskolának volt az igazgatója, én még abból az időből ismertem. És még mielőtt Magyarból segédszerkesztő lett, Saád Béla, noha gyakran vitázunk, megtisztelt azzal, hogy amikor úgy érezte, hogy most már kellene neki segítő és utód a szerkesztésben, mondta, hogy Magyar Ferencre gondolt, hogy ő legyen a segédszerkesztő, megkérdezte a véleményemet. Azt válaszoltam neki, hogy én is úgy vélem, hogy megfelelő korban van még, és egyébként is, valóban alkalmas egy ilyen munkakör betöltésére.

JI: Honnan került ide, mi volt akkor?

KS: Főleg riportokat készített a lapnak. Elég korán került oda, mondták is a KALOT-os kollégák, hogy ő akkor került az Új Emberhez, amikor a KALOT szembekerült Mindszentyvel, és az Új Ember még teljesen a Mindszenty oldalán állt. Egyébként nagyon érdekes az Új Ember és Mindszenty viszonyának a metamorfózisa, mert az Új Ember valamikor, egészen a Mindszenty letartóztatásáig, teljesen ugyanazt a vonalat képviselte, legalábbis hivatalosan, mint a prímás. Persze, voltak munkatársai, akik másképp gondolkoztak, az nyilvánvaló. De később jött egy érdekes fordulat: az Új Ember átfordult, és eljutott a már említett „posszibilitásig", míg azok nagy része, akik már korábban is másképpen gondolkoztak, mint Mindszenty, azok igyekeztek megőrizni a függetlenségüket, hogy tovább szolgálhassák azt a

[704] 1976-ban Philadelphiában rendezték meg a 41. Eucharisztikus Világkongresszust.

pasztorális egyházat, amely valódi önkormányzattal rendelkezik, és nem válik eszközzé. Hát, talán ezeket tudnám nagy hirtelenjében elmondani.

JI: Bocsánat. Jól értettem, amit egy kicsit korábban mondott, hogy Lékai halála körül – a túlzott lojalitása ellenére – volt valami disszonancia? Rosszul értettem?

KS: Nem, ilyet nem mondtam. Inkább azt akartam mondani, hogy ami „kis lépéseket" ő tett, és amit ő magának pozitívumként tudott be, érdemnek tartott, azok nem mindig az egyház belső építését szolgálták… Például ilyen volt a Szent Péter Székesegyházban a magyar kápolna létesítése, ami önmagában helyes és szép, de hát egyrészt költségeinek jelentős részét az állam állta, és az állam jelölt ki bizonyos művészeket, akik részt vettek a kialakításában, azonban e művészek nem mindegyike hívő ember, és bár a kápolna tényleg szép, de azért nem mindegyik ott elhelyezett művészi tárgy nyújt vallási ihletést az embernek, nem szolgálja a vallásos hitet, a lelki épülést.

Vagy ilyen volt az az eset, amikor Lékainak engedélyezték a lelkigyakorlatos ház létesítését Leányfalun és az ún. XXIII. János Otthon[705] létrehozását Farkasréten. Amikor nekem először beszélt erről, kérte, ne beszéljek róla másnak, mert még a püspöki kar sem tud arról, hogy ehhez az állam hozzájárult. Akkor azt azért felvetettem, nem kellene-e felcserélni a helyszíneket, hogy inkább a lelkigyakorlatos ház legyen a Farkasréti temető mellett, hogy ne a szeretetotthon szegény öreg lakóit emlékeztesse a temető lélekharangja arra, hogy talán hamarosan ők is a szomszédba fognak átköltözni, hanem inkább a lelkigyakorlatozóknak legyen a harangszó „memento mori"[706]. Persze, az eredeti elgondolás valósult meg. De azért tudni kell, ez az otthon nem igazi szociális otthon, hiszen közel 500 ezer forintot kell fizetnie annak, aki be akar költözni az otthonba. Az otthon fenntartása így is óriási terhet jelent az egyháznak. Nem tudják honnan előteremteni a fenntartási költségeket. Más volt a helyzet régen, amikor az egyháznak voltak birtokai meg egyéb jövedelme, melynek jelentős részét valóban iskolákra vagy szociális otthonokra költötte. De most nincs megfelelő anyagi bázis, csak a hívőkre, a hívek adományaira lehet támaszkodni. Ez egy darabig megy, de hosszú távon nem biztos. Vagy pedig határt szabva, nagyon észszerűen kellene ezt megszervezni. Szóval, belefogott bizonyos dolgokba, aztán visszamaradtak a gondok másokra… Tudom, beszéltem püspökkel, aki kétségbe van esve, hogyan teremtik elő a költségeket, arról nem beszélve, hogy nincs elegendő számú kiszolgáló személyzet sem. Régen voltak a kedvesnővérek, akik egész életüket önzetlenül ilyen szolgálatra áldozták, nem fizetésért, hanem hát közösségben élve, létfenntartásuk nem került annyiba, mint amennyire most egy polgári alkalmazottnak, egy civil ápolónak szüksége van, főleg, ha annak családja van.

Amikor ez az otthon létesült, akkor a Szent István Társulat 12 millió forinttal járult hozzá. Lékai levelet írt a Társulatnak, és kérte a támogatását. Na most, Esty

[705] Lékai bíboros 1977-ben jelentette be, hogy a Püspöki Kar Budapesten katolikus világiak számára nyugdíjas otthont, Leányfalun pedig lelkigyakorlatos házat kíván létesíteni. A *XXIII. János Szeretetotthon* építkezése 1980-ban kezdődött el, és 1981. április végére fejeződött be. Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye a 90-es évek elején a Katolikus Karitászt bízta meg az intézmény fenntartásával. A leányfalui *Szent Gellért lelkigyakorlatos ház* építése 1981-ben kezdődött, működését 1983-ban kezdte meg.

[706] *Memento mori*: Emlékezz/gondolj a halálra!

Miklós már korábban ügyesen kialakította azt a gyakorlatot, hogy a Caritastól adományként kapott papír itthoni szokásos árát a Társulat belekalkulálta a könyvek önköltségi árába, mintha a papírt itthon vettük volna, és az így keletkezett hasznot külön kezelte, így összegyűlt bizonyos összeg, amivel a Szent István Társulat egyházi célokat tudott támogatni. Amikor a szeretetotthon építése szóba került mint támogatandó ügy az elnökségi ülésen, kicsit önző voltam a Társulat érdekében, mert akkor felszólaltam az elnökségi ülésen (a pénz feletti diszpozíció az az igazgatóválasztmány hatáskörébe tartozott). Az előterjesztést persze megszavaztuk, hiszen a Társulat nem gazdagodni akart. Mit kezdene vele? Akkor viszont azt is javasoltam, hogy a támogatás fejében az otthon szobái közül kettőt a Társulat volt dolgozói vehessenek igénybe, ha akadnak majd olyan egykori dolgozók, akik rászorulnak erre. Akkor Lékai, aki jelen volt ezen az ülésen, felállt, és azt mondta: kétszer két szobát is kaphat a Társulat. Mondom, kérem ezt jegyzőkönyvbe venni. Ketten bent is élnek most ebben az otthonban.

JI: Az, hogy önnek viszonylag szoros kapcsolata volt Lékaival, főként kezdetben, sok esetben tanácsot kért, megkonzultált bizonyos dolgokat, emögött mi volt? Azt hiszem, világos lehetett mindkettőjük számára, mindenfajta reménykedés és bekövetkező változások ellenére is, hogy sok mindenben eltérő a véleményük az egyház politikai felfogása terén.

Az teljesen világos, hogy ami szerepet ön játszott az 56 utáni időkben, és játszik mind a mai napig, az egyenes folytatása annak, amit a háború előtt, majd az azt követő években a Demokrata Néppárt tagjaként végzett. Az ön sorsa is hasonló a párt sorsához, a Barankovics-féle Demokrata Néppárt is tulajdonképpen mintegy két tűz közé került, tehát szembekerült a magyar egyház egyes vezetőivel és szembekerült az állammal, a hatalommal is. Itt tehát nagyon érdekes folytonosság figyelhető meg. Szeretném megkérdezni, mit tett tovább a Szent István Társulatban? Hogyan értékeli ön, hogy a periférián levése ellenére mégis volt időnként *konzultatív szerepe* mind az Egyházügyi Hivatal, mind a hierarchia különböző tisztséget betöltői vonatkozásában?

KS: Említettem, hogy én abban a kis disszertációmban, később pedig a Deák Ferenc tanítása[707] című kis elaborátumomban már nem az általános politikai élettel foglalkoztam, hanem az egyházpolitikával, hiszen az egyház megmaradt, és fennállt az állam és az egyház közötti feszült viszony: az állam szerette volna a vallást megszüntetni, ennek érdekében az egyház működését ellehetetleníteni, ugyanakkor az egyház pasztorális küldetése változatlanul érvényben maradt. Én, amikor bekerültem az Új Emberhez, ez a környezet és részben a már korábban kialakult ismeretségi köröm teremtett számomra némi lehetőséget. És a lelkiismeretem, felelősségérzetem arra ösztönzött, hogy ezzel a lehetőséggel éljek. Próbáltam hatni mind az egyházi vezetőkre, hogy az egyház identitásának megfelelő igényeket támasszanak az állam-

[707] *Deák Ferenc tanítása* (1963) – Online elérhető a Wikipédia Keresztes Sándorról szóló szócikkéből. (Kéretik figyelembe venni, hogy a bevezető szöveg az akkori kor nyelvezetét tükrözi és a főszöveg „elfogadhatóságának" célját szolgálja az állami szervek részéről.)

mal szemben, őrizzék meg az egyház belső önkormányzatát, szabadságát, autonómiáját, másrészt megpróbáltam az állam felé is tenni lépéseket, hogy megértsék e törekvések jogosságát.

Ahogy elmondtam már, Nonnon keresztül kerültem Miklóssal kapcsolatba. Eleinte csak arra szorítkoztam, hogy az erdélyiek érdekében tegyem az említett jószolgálatokat: elismertetni azt, hogy fontos nemzetfenntartó szerepe van a határokon kívül az egyháznak. Sőt, ma az egyház az egyetlen tényező, amely mint közösséget össze tudja tartani az erdélyi magyarokat, és ebben a vonatkozásban nem csak a katolikus, de a protestáns egyházakra is gondolok. Később azután próbáltam az állami illetések felé olyan lépéseket tenni, hogy meggyőzzem őket, hogy felnyissam a szemüket arra, ha szabad így mondanom, hogy a 60-as évek viszonylagos konszolidációja után elérkezett az ideje annak, hogy az egyházpolitikai koncepciójukat is vegyék revízió alá. Tehát úgy, ahogy ez sok tekintetben megtörtént a kulturális élet vonalán, a törvényesség vonalán. Ne a szembenállás korszakában kialakult helyzet konzerválását akarják, mert ahogy én ezt írtam ezekben a kis dolgaimban: nem a módszereket kell konzerválni, hanem az eredményeket. És a megváltozott körülmények más módszereket igényelnek. Később, 1974-ben egy újabb ilyen emlékeztetőt írtam ezzel a címmel: A Vatikán keleti politikája és a magyar püspöki kar szerepe.

De talán vegyük sorba. Először a 60-as évek második felében írtam Kádárnak egy levelet, amelyben bemutatkoztam, elmondtam, hogy ki vagyok, ki voltam, és elmondtam, hogy egyrészt elméleti úton foglalkoztam egyházpolitikai kérdésekkel a szakdolgozatomban, másrészt benne élek egy olyan közösségben, hogy testközelből látom az egyház és az állam viszonyában fennálló problémákat akkor is, ha nem vagyok tényező, irányító tényező és nincs semmiféle szerepem. De mivel fontosnak tartom ezt a kapcsolatot és egy új koncepciónak a kialakítását, megírtam akkor a véleményemet például a békepapságról is, azt, hogy a békepapi mozgalom nem kapocs az állam és az egyház között, hanem ék az állam-egyház viszonyában, és nem velük kellene együttműködni, hanem eljött az ideje annak, hogy egy olyan hierarchia alakuljon, amelyik maga intézi az egyház ügyeit. Ez egy elég hosszú levél volt….

JI: És ezt milyen indíttatásból írta?

KS: Egyszerűen az utcáról, az említett indíttatásból.

JI: Úgy értem, hogy ön saját maga határozta el, hogy most írok Kádár Jánosnak?

KS: Saját magam határoztam el, saját felelősségemre, és saját iniciatívára; erről senkivel nem beszéltem az égvilágon. Gondoltam, eljött ennek az ideje, nézzük, mi lesz az eredménye.

JI: Volt ez előtt a levélírás előtt egy olyan 10-15 év rendőri felügyelet, meg hát valamiképpen azzal is számot kellett vetnie, el kellett határoznia, hogy most kilépek ebből….

KS: Amint említettem korábban, a Nonn-nal való kapcsolatom jelentett számomra egyfajta belső felszabadulást. Úgy is fogalmazhatnék, ha szabad így mondanom, levetettem magamról a korábbi rossz érzést, amit a csengőfrászok meg az hasonlók alakítottak ki bennem, amiken korábban keresztülmentem. Ez volt az az eset, amikor Nonn azt mondta az akkori találkozásunkról, hogy „Sándor azt mondhatná, hogy gondviselésszerű, én meg azt mondom, hogy szükségszerű volt”. Én

tényleg úgy éreztem, hogy itt most valami elindult, gondolok a XXII. Kongresszusra a Szovjetunióban, az egyház oldaláról pedig a II. Vatikáni Zsinatra.

És én már Nonn-nal javában folytattam a dialógust, amikor [1963-ban] megjelent XXIII. János pápának a Pacem in Terris körlevele. Ez a „Békét a földön" enciklika nagyon érdekes, mert ebben a pápa ad egy direktívát a dialógus folytatásra. Elmondja például, hogy minden ideológiára érvényes, hogyha az egyszer politikai erővé vált, az ideológia ugyan változatlan marad, de az a politikai erő, amely erre épült, az kénytelen változni az élet szükségleteinek megfelelően. Nem számítva azt, hogy általában az ideológiákban is vannak igaz, helyes, méltányolandó eszmék, elvek. És biztatja a keresztényeket, hogy a közjó érdekében folytassanak dialógust, együttműködésre biztat, de azzal a feltétellel, hogy mindig világossá tegyék a hovatartozásukat. Tehát a hitükhöz és az egyházhoz való ragaszkodásukat. Tehát nem önmagukat feladva és társutassá válva, eszközzé válva a másik kezében folytassanak párbeszédet, hanem pontosan a saját motivációjuk alapján. Így működjenek együtt a közjó érdekében. Ezt a közjóért való együttműködést, hangsúlyozom, én már akkor évek óta csináltam, és valójában ezt csináltuk már Kolozsvárt is, mint ahogy említettem korábban. Nonn és köztem olyan volt a kapcsolat, hogy úgy éreztem, nem kell tartanom attól, nem kell félnem attól, hogy jaj, ha én most valami lépést teszek, akkor esetleg engem rögtön csőbe húznak, és eszköznek próbálnak meg felhasználni. Mert ettől mindig óvakodtam, vigyáztam, hogy ne kerüljek ilyen helyzetbe. De ez az önkéntes, saját magam által megszabott határokon belül való párbeszéd valóban hasonlított arra, amit a Barankovics-párt is csinált 1948-ig, ebben önnek tökéletesen igaza van.

Ebből kiindulva, amikor már láttam, hogy a Kádár-érának jelentkeznek azok a megnyugtató jelenségei, amelyek arra utalnak, hogy talán megnyíltak számunkra a kibontakozás lehetőségei, akkor szántam rá magam erre a bizonyos levélre, amelyben azt is megírtam, hogy amennyiben a benne levő gondolatokat olyannak ítéli, szívesen állok rendelkezésére, hogy egy hosszabb beszélgetésben is kifejthessem gondolataimat. Ennek lett a következménye, hogy kaptam egy meghívást a pártközpontba, a „Fehér Házba". Ott egy dr. Sík Ottó[708] nevezetű úr fogadott, bemutatkozott, majd azt mondta: „Kádár elvtárs megkapta az ön levelét. De hát, ön, aki korábban politikával foglalkozott, bizonyára tudja, Kádár elvtársnak nagyon sok elfoglaltsága van. Én annak a titkárságnak vagyok a vezetője, amelyik azokkal az ügyekkel foglalkozik, amelyek a Kádár elvtársat személyesen érdeklik. És engem megbízott, hogy én önnel beszélgetést folytassak, és nekem erről a beszélgetésről referálnom kell neki." Ezt mondta. Lelke rajta, hogy így volt-e vagy sem, és hogy az volt-e, akinek bemutatkozott vagy sem. Én ezt nem tudom. És akkor egy közel háromórás beszélgetést folytattunk, amelyben én teljesen nyíltan, őszintén, fenntartás nélkül kifejtettem a nézeteimet az egyházpolitikáról… És Sík akkor azt mondta nekem, kérem, önnek igaza van, a fejlődés abba az irányba megy. Én elmondtam a Beresztóczyékról a véleményemet, s mindazokról …, és elmondtam, mit kellene csinálni. Azután udvariasan elváltunk egymástól.

[708] Sík Ottó (kb. 1935–1981) 1964 és 1970 között az MSZMP Központi Bizottsága Irodájának alosztályvezetője volt.

Ezután eltelt egy bizonyos idő, és közben otthon jártam, Erdélyben. Márton Áronnal való beszélgetésem után olyan szituáció alakult ki, hogy azt éreztem, hogy az ottani problémákról állami tényezőkkel is kellene beszélni.

Egyébként ezt megelőzően is volt Miklós Imrével egy beszélgetésem. Arról igyekeztem meggyőzni, hogy e téren lépéseket kell tenni a Vatikán felé, mert Románia is előbb-utóbb tárgyalni fog a Szentszékkel, és ha nem vigyázunk, a romániai görögkatolikus egyház kérdésének a megoldásánál olyan kompromisszum születik majd, aminek negatív hatása lehet az Erdélyben élő magyarokra. És erről a Márton Áronnak is beszéltem. A veszélyt abban láttam, hogy egy esetleges megegyezés esetén nem arról lesz szó, hogy visszaállítják az 1948 előtti helyzetet és újra engedélyezik az akkor betiltott görögkatolikus egyházi szervezet működését. Ebbe a román nacionalista állam bizonyára nem menne bele, s ezt ellenezné a román ortodox egyház is. Róma sem kérhetné ezt, hiszen az nem lenne összeegyeztethető a zsinat utáni ökumenikus szellemmel. Ma már a katolikus egyház nem úgy beszél a protestánsokról és az ortodoxokról, mint eretnekekről, hanem mint elszakadt testvérekről. Tehát Róma nem követelheti a status quo ante[709] visszaállítását, mert akkor az ortodoxia azt mondja, hogy ezek szerint mi mégsem vagyunk igazi egyház? De a románok mondhatják azt, hogy jó, elkövettünk egy hibát ezelőtt 40 évvel. Feloszlattuk a görögkatolikus egyházat, ezt már nem tudjuk visszacsinálni, de most felajánljuk, hogy azok románok, akik még mindig katolikusnak érzik magukat, azok lépjenek be a latin rítusú egyházba, emiatt nem lesz retorziókban részük, s mivel úgyis bevezették a katolikusok az anyanyelv használatát a liturgiában, legyenek részükre román misék. És akkor szépen gyakorolhatják a vallásukat azok a románok, akik még mindig katolikusnak érzik magukat. Ez pedig mérhetetlen veszélyt jelentene a magyarságra, mert ha ez így alakul, annak az lehet a következménye, hogy Márton Áron harmadik utódja már román lesz. Mert akkor elindul ugyanaz a folyamat, ami a moldvai csángókkal történt a Iași-i (jászvásári) püspökség felállításával. Tehát elkezdődik (vagy inkább folytatódik) a románosítás, most már a katolikus egyház bevonásával. – Ez a veszélyérzet akkor erősödött meg bennem, amikor a 1968 elején megjelent a lapokban a hír, hogy Maurer[710] román miniszterelnök a Vatikánban járt.

Nem mellékesen megemlítem, hogy mennyire fönnáll ez a veszély, megmutatta az is, hogy amikor Ceaușescu 1973-ban Olaszországban járt és VI. Pál pápa is fogadta, utána a Le Monde-ban megjelent egy vezércikk egy bizonyos Pordea[711] aláírásával, aki pontosan ugyanezt ajánlotta. Erre én ezt cikket lefordítottam és el is

[709] Status quo ante: a megelőző állapot, a korábbi helyzet.

[710] *Ion Gheorghe Maurer* (1902 – 2000) román kommunista politikus, jogász. 1957–1958-ban Románia külügyminisztere, 1958–1961-ben a Nagy Nemzetgyűlés elnöke, 1961–1974-ben pedig Nicolae Ceaușescu politikáját támogató miniszterelnök volt. 1968-ban Rómában fogadta őt VI. Pál pápa.

[711] *Bucarest et le Saint-Siège*. Nous avons reçu, à la suite de notre information sur les relations entre Bucarest et le Saint-Siège publiée à l'occasion de la visite au Vatican de M. Nicolas Ceausescu, chef de l'État roumain (le Monde du 29 mai), la lettre suivante de M. G. A. Pordea (Le Monde, 1973. júl. 4.). – Online:
https://www.lemonde.fr/archives/article/1973/07/04/bucarest-et-le-saint-siege_2566195_1819218.html

küldtem Miklós Imrének, s mondtam, kérem, íme, itt van, amiről néhány éve beszéltem. Amikor ez a cikk megjelent, még úgy gondoltam, hogy ezt valószínűleg a román állam íratta, hogy bekapja ezt a horgot a Vatikán. Később tudtam meg, a mostani püspöktől, aki akkor segédpüspök volt, Jakab Antaltól, hogy nem így volt. Ő egy beszélgetésünk alkalmával azt mondta: „Te Sanyi, te nagyon tévedsz. Ezt a cikket nem a román kormány íratta, ezt a Szentszék íratta. Tehát pont fordítva. Még szerencse a szerencsétlenségben, hogy Ceaușescu rendszere is így össze van nőve az ortodox egyházzal, és olyan mértékű a román nacionalizmus, hogy hallani sem akarnak a román egység megbontásáról, semmilyen címen. Tehát, még ebben a kérdésben sem."[712]

Akkor, a 60-as évek vége felé Miklós Imrével erről hiába beszéltem. Azt mondta mindig, hogy ez a püspökök dolga. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy a magyar állam ezt hivatalosan szóba hozza a Szentszéknél, hogy ebben a kérésben mi érdekelve vagyunk, mint ahogy a Trianon utáni magyar kormány mindig érzékeltette a Szentszéknél, hogy mi mindenben érdekelve vagyunk, ha a Vatikán az utódállamokkal valamilyen konkordátumot vagy valamilyen megállapodást köt, amely kihat a magyar az ottani magyar nemzetiségekre. Mikor én ezt először felvetettem, azt mondta nekem Miklós Imre: Hát hogy képzeli ön, hogy mi két szocialista állam közötti problémás viszonyt majd a Vatikán közbejöttével akarjunk megoldani. Mondtam neki, uram, ez magyar ügy, és ha itt egyszer az egyik illetékes fél a Vatikán, akkor vele is tárgyalnunk kell. Na most, Miklós Imre eleinte azon a véleményen volt, hogy ha ezt problémának tekintjük, akkor ennek megoldása a püspökök feladata.

---

[712] A jelenleg is érvényes helyzet illusztrálására részlet egy Jakubinyi György érsekkel készített interjúból: „Az 1930-as konkordátum értelmében a romániai katolikus egyház feje a bukaresti érsek, attól fogva […] gyakorlatilag *két püspöki kar volt, egy görögkatolikus és egy római katolikus*, de közös ügyekben együtt is üléseztek. A régi nagy-román királyi törvény szerint az államvallás az ortodox volt, privilegizált vallás a görögkatolikus, és csak utána jött a római katolikus. 1990-ben a Szentszék betöltött minden püspöki helyet, és elrendelte, hogy az 1983-ban érvénybe lépett egyházi törvénykönyv szerint alakuljon meg a püspöki kar [..] Todea görögkatolikus metropolitát választották meg elnöknek. Ezzel megalakult *a romániai püspökök konferenciája*. […] *Mi latinok külön konferenciát szerettünk volna*. Ha ugyanis mi latinok külön vagyunk, akkor a konferencia hat latin püspökéből három magyar, egy német és kettő román, azaz moldvai csángó. Ez nyilván kedvezően befolyásolta volna a szavazást. Éppen ezért, főleg az ókirályságiak, Bukarest és Jászvásár, ragaszkodtak a *közös* konferenciához. A tizenkét egyházmegyének tizenegy főpásztora van, mert az örmény kormányzóság jelenleg nincs betöltve, hanem személyemben perszonálunióban áll a gyulafehérvári érsekséggel. Minthogy szabályzatunk szerint a segédpüspökök nem szavazhatnak, *a tizenegy szavazóból hét román, három magyar és egy német*. Romániában ma hat latin rítusú római katolikus egyházmegye van, metropolia, azaz metropolita érsekség Bukarest […]. Négy egyházmegye tartozik hozzá […] [: a nagyváradi, a szatmári, a temesvári, és a jászvásári, azaz iasi-i]. A hatodik latin egyházmegye a gyulafehérvári, amelyet 1991-ben kivontak Bukarest alól. Önálló érsekség lettünk, de nem metropolia. Én nem tartozom egyetlen metropolita alá sem, hanem közvetlenül a Szentszéknek vagyok alárendelve, akárcsak a metropoliták. Tekintettel arra, hogy nekem nincs alárendelve püspökség, nem vagyok metropolita, csak érsek. Az ilyen érseket nevezik exempt érseknek." (A Vigilia beszélgetése Jakubinyi Györggyel. Vigilia, 2003/1. sz)

És akkor beszélgettünk Márton Áron püspök úrral ezekről a kérdésekről. És azután visszajövet, 1968 táján megint írtam egy levelet, most már nem Kádárnak, hanem Sík Ottónak, és ebben jeleztem, hogy egy nagyon fontos ügyben szeretnék vele beszélni, és nagyon hálás lennék, ha fogadna. Kaptam is választ, hogy ekkor és ekkor keressem föl, és fogadott. (Ebből gondolom, valóban az lehetett a beosztása, amit az első alkalomkor említett.) Elmondtam neki a problémát, és elmondtam azt, hogy több mint kétmillió magyar él Romániában, és ezért nem lehet ez a kérdés Magyarország számára közömbös. Erre azt mondta nekem, él ott kérem még hárommillió is. Tényleg, ha a moldvai csángókat is odaszámítjuk, akkor talán van is annyi. És akkor azt kérte tőlem, hogy írjak erről egy feljegyzést. Én ezt megírtam, és kaptam egy olyan választ, hogy az ügyet áttették a Prantnerhez[713], azzal a megjegyzéssel, hogy konzultáljon velem a kérdésben. (Prantner János volt az ÁEH elnöke abban az időben. Miklós csak elnökhelyettes volt.) Akkor bevittem neki ezt a feljegyzést, és mondtam neki, van egy idős barátom, Domokos Pál Péter, akinél jobban senki nem ismeri ezt a problémát, mármint a Kárpát-medencében és Romániában az egyházak és nemzetek történelmi alakulásának, egymásra hatásának, erősítésének a viszonyát. Meg fogom kérni, hogy ő írjon erről egy komolyabb összeállítást. Péter bácsi nekiállt, és körülbelül nyolc hónap alatt írt egy négyszáz oldalas könyvet. Kifejezetten az állam és az egyházak, nemzetek és egyházak viszonyáról és történelmi változásáról, egymásra hatásáról a Kárpát-medencében. Térképekkel. Ez nem egy nyomdakész történelmi mű volt, de hiteles összeállítás, csak nem volt úgy dokumentálva, mint egy kiadásra szánt könyv. Nem is ez volt a célja, hanem az érdeklődés felkeltése a kérdés iránt. Na, mondom, ezt Kádár nem fogja elolvasni. Erre írtam egy olyan 40-50 oldalas kivonatot belőle, és egy levél kíséretében mind a kettőt átadtam Sík Ottónak. Ebben a levélben felvetettem a kérdést, hogy vajon a Magyar Szocialista Munkáspárt vállalja-e a történelmi felelősséget azért, hogy a határainkon kívül élő magyarokat éppen akkor nemzetlenítik el, amikor az MSZMP mint a munkásosztály vezető pártja gyakorolja az államhatalmat az országban. És ezt átadtam. Azt is megírtam, már a Sík Ottónak írt első pro memoriában, amit kért, hogy nem értek egyet Miklós Imre államtitkárral, hogy ez csak a püspöki kar dolga. És akkor abban az emlékeztetőben kértem újra, hogy ha lehet, eszközölje ki, hogy Endrey püspök úr személyesen találkozhasson a főtitkár úrral, mert nagyon szoros összefüggés van a szolgálat lehetősége és a magyar püspöki kar tekintélye között. Persze, amikor ezt az anyagot áttették Prantnerhez, Miklós Imre kezébe került. Miklós Imre rettenetesen „fújt" Endrey püspök úrra. És amikor nála voltam egy ügyben, amikor el akartam tőle jönni, láttam, hogy ideges, dühös, és marasztalt, hogy még ne menjek. Egyszer csak előjött a farbával, hogy én diszkreditáltam őt azzal, hogy megírtam, nem értek vele egyet, és hogy kértem Endreynek a meghallgatását az ő feje fölött. És akkor volt egy elég kemény összeszólalkozásunk, aminek a végén azt mondta, hogy az Endrey lekésett a vonatról, nemcsak hogy mozdonyvezető nem

[713] *Prantner József* (Szekszárd, 1911 – Budapest, 1975) a háború előtt föld- és építőmunkás, illegális kommunista. 1945-től 1951-ig Szekszárdon helyi vezető kommunista tisztségeket tölt be, 1949-től országgyűlési képviselő. 1951-ben került az ÁEH állományába, első évben váci egyházügyi megbízott, majd 1952-től alosztályvezető 1955-ig. 1955-ben az Országos Béketanácsban a papi békemozgalom titkára lett. 1956–61-ben az MSZMP Tolna Megyei Bizottságának első titkára. 1961-től az ÁEH elnöke miniszteri, majd 1968-tól államtitkári rangban. 1971-ben nyugdíjazták.

lehet, de a vonatra sem szállhat föl többet. Ezt jelentette ki. (Jut eszembe: Egy alkalommal, amikor Miklós beszélt Endreyvel, azt mondta neki, „püspök úr, nekünk megvannak a püspökeink", Endrey azzal válaszolt: „Én nem is az önök püspöke vagyok, én a római katolikus anyaszentegyház püspöke vagyok." Endrey másképp tárgyalt, mint a püspöktársai.) Szóval, ilyen próbálkozásaim voltak.

Közben a Nonn-nal való beszélgetéseim során gyakran előjöttek az erdélyi ügyek, és Nonn biztatgatott, hogy igenis, Miklósnak mondjam el a problémákat. Akkor egyszer rászántam magam, és mikor elmentem hozzá, mondtam neki, engedje meg – akkor már államtitkár volt, Lékai volt már a prímás –, hogy elmondjam, itt nagyon nagy veszély van. Itt az egyház tekintélye, főleg Lékai prímás tekintélye olyan mélypont felé halad, ami mérhetetlen kárt okoz a népünknek. Lehet, hogy egy tájékozatlan ember ezen nevet és örvend, ha az egyház itthon belsőleg felbomlik, na de mit jelent, ha a világegyházban nincs tekintélye. És akkor mondtam el azt a hasonlatot, hogy nem mindegy, hogy a világválogatottban az egyház pályáján van-e magyar játékos, vagy olyannak tartják a magyarokat, hogy még labdaszedő gyereknek sem lehet használni őket. És akkor egy céduláról, melyet előre megírtam, talán most is megvan valahol, felsoroltam mindazokat a tényezőket, amelyek bizonyították Lékai tekintélyvesztését. Ettől rettenetes ideges lett. Ez egy két és fél órás beszélgetés volt, 1978-ban. És akkor azután 1983-ig nem fogadott engem. Addig ahányszor mentem haza Erdélybe, mindig találkoztam vele, akkor [a 78-as eset után] háromszor jelentkeztem nála telefonon, a titkárnője, a Bojszkóné[714], aki egy nagyon kedves hölgy, mindig azt mondta, vissza fog hívni, de nem hívott vissza. Ez volt az a fordulópont. És a beszélgetésünkről minden bizonnyal beszámolt a bíborosnak, mert akkor kerültem teljes kegyvesztettségbe Lékai előtt is. Ez nyilván megfelelt Miklós szándékainak is, mert látta azt, hogy az én önálló gondolkodásom túlment azon a határon, amit ő elviselhetett, és nyilván nem tetszett neki, hogy próbáltam befolyásolni Lékai gondolkodását.

Most, hogy be lett téve az új kazetta a magnóba, hadd térjek vissza még az előbbi epizódra. Szóval Miklós rettenetes ideges lett. Aki többször találkozott vele, tudja, hogy amúgy is van neki egy kis arcidegessége, néha megrándul az arca, s ez fokozódik, ha nő a belső feszültsége… Többször kiszólt a titkárnőnek, hogy ne kapcsoljanak be telefont stb., és olyan volt a helyzet, hogy azelőtt tizenöt évvel ki se jöhettem volna szabadlábon a szobájából, mármint nyilván elvittek volna, úgy értem. De meg kell mondanom, hogy Nonn György biztatott arra, hogy mondjam meg neki ezeket a dolgokat. Mert először vele átbeszéltem ezt a kérdést, és ő azt mondta: Így ahogy van, mondj el mindent a Miklósnak. És akkor én ezt mind föltártam neki. Elmondtam, hogy államtitkár úr, emlékezzék vissza, ön azt mondta Endrey püspök úr 25 éves püspöki jubileumán[715], hogy ez alatt a 25 év alatt, ami a püspök úr fölszentelése óta eltelt, az állam és az egyház viszonyát először a szembenállás, azután

[714] Dr. *Bojszkó Imréné* Várhegyi Hedvig gyors- és gépírónőnek került az Állami Egyházügyi Hivatalhoz 1959-ben, 1972-től a Katolikus Főosztályon dolgozott titkárnőként, 1974-től pedig elnöki titkárnő lett.

[715] 1976. április 27-én.

a tolerancia, azután az útkeresés, most pedig az együttműködés jellemzi. Koegzisztencia. Hát mondom, kérem, mi nem azt vártuk, hogy a koegzisztencia korszakában a szembenállás alatt kialakult állapotot konzerváljuk. És ha ezt a püspökök elfogadják, akkor rosszul teszik, és a hívek nem ezt várták, és a papság nem ezt várta. Tehát, itt igenis változtatásokra van szükség, régen eljött az ideje annak, hogy az állam a szövetségi politikának megfelelő alternatív egyházpolitikai koncepciót alakítson ki. Rettenetesen keményen vitatkoztunk, végül arra kért, hogy fontoljam meg. Kérem, hát én nagyon megfontolom azokat a szempontokat, amiket ön mond. Kezdte nekem bizonygatni, hogy Lékai nem ilyen, ő a kis lépések politikájával így-úgy stb. Én is mondtam neki az érveimet, szóval vitatkoztunk. És mondtam: Egyébként, nézze államtitkár úr, tudja, hogy én egy jelentéktelen figura vagyok, és..., erre bókolt egyet: Nem így van, önre nagyon sokan hallgatnak. Hát, hogy ő ezt komolyan mondta-e, azt nem tudom. Lehet, előfordulhatott, hogy egyesek különböző beszélgetések során rám hivatkoztak… Na most, én viszont soha semmit nem kértem, pardon, egy kivétel volt, amikor le akarták bontani a házunkat, illetve ki akartak lakoltatni minket a házból, ahol lakunk, azon a címen, hogy romos a ház, és merthogy a funkciójához képest túl sokba kerülne a felújítás. És akkor én ezt megfellebbeztem, és a budafoki Völgyesinek megemlítettem, hogy benn van egy ilyen fellebbezésem, és hogyha módja van rá, szívesen venném, ha tenne valamit az érdekünkben, mert az egy disznóság, amit velünk akarnak csinálni…

JI: Volt valami mögöttes szándék a lebontás mögött?

KS: Azt állították, hogy a ház rossz állapotban van, és állítólag valamilyen munkásszállást akartak csinálni belőle. Mert ha ilyen funkciót kap, akkor beleölik a pénzt a felújításba. Viszont úgy gondolták, ha bérlakás marad, akkor nem csinálják meg.

JI: Miért pont ezt nézték ki?

KS: Én nem tudom, miért nézték ezt ki. Tény, hogy az építészmérnök fiam feljött Győrből, aztán kijött a Fővárosi Tanácstól is két mérnök, végigjárták a házat pincétől a padlásig. Ők is megállapították, hogy szó sincs arról, hogy az épület életveszélyes lenne. Hatálytalanították a határozatot, és akkor utólag a Völgyesi felhívott, és azt mondta, utánanéztem a dolognak, annál inkább, mert erre az államtitkár úr is felhatalmazott. Mondom magamban, nocsak? Szóval, ez volt az egyetlen dolog, amikor kértem valamit, de akkor sem Miklóstól kértem, hanem a Völgyesitől, aki budafoki, és akivel régi kapcsolatunk volt. Na, ez volt az egyetlen alkalom, amikor valamit kértem, de egyébként soha.

Visszatérek a Miklós Imrével folytatott vitához. Látszott rajta, hogy rettenetesen dühös, ezt éreztem, de nem tudtam, hogy ennek milyen következménye lesz. De utána nemsokára, egy hét múlva, Nonn Gyurkával beszéltem, és elmondtam neki ezt az egészet. Elmeséltem, hogy így jártam. És hogy ilyen idegesnek még életemben nem láttam Miklóst. Voltak már közöttünk viták, például amikor az a bizonyos Endrey-ügy volt, meg máskor is. Szóval, én mindig nyíltan képviseltem a nézeteimet, és önálló gondolataimat mondtam el. Tőlem nem azt hallotta, amit akart vagy sajnos, amit az egyháziak részéről megszokott. Szóval akkor a Nonn-nak elmondtam a történeteket, de többet ez valahogy nem került szóba.

És akkor 1983-ban megint lent voltam Gyulafehérvárott, akkor jelentkezett ott a numerus clausus-probléma, vagyis hogy korlátot szabtak, hány kispapot vehetnek

föl a szemináriumba. Tudniillik, már rájöttek akkor arra, hogy az egyházat így lehet megfojtani. Nem lesz papi utánpótlás. Romániában, főleg Erdélyben – hála Istennek – elég szépen jelentkeztek a fiatalok papi pályára. Volt egy úgynevezett kántoriskola, ami tulajdonképpen egy nem nyilvános gimnázium volt. Tanárok tanítottak, és onnan rekrutálódott a papnövendékek jelentős része is. És ez mind a püspökségen belül volt, általában remekül megszervezve, és volt komoly papi utánpótlás. A román állam a numerus clausust a protestáns egyházaknál is érvényesíteni kívánta, s ők sajnos aláírtak egy erre vonatkozó megállapodást. De Jakab Antal püspök azt mondta, hogy ő ehhez nem adja a hozzájárulását, erőszakkal csinálhatják.

Amikor visszajöttem, Nonn-nal beszéltünk ezekről a kérdésekről. Azt mondta, Miklóssal azért kellene már végre beszélnem ezekről. Engem nem fogad – mondom. Hogyhogy nem fogad? Már öt éve. Háromszor próbáltam, én többet nem jelentkezem. Erre azt mondja, hívjál csak pénteken. Pénteken fölhívtam, mondja: Hétfőn hívd föl Miklóst, vár. És fogadott.

JI: Nonn és Miklós milyen kapcsolatban voltak? Mi derült itt ki?

KS: Én ezt pontosan nem tudom, hogy ezek a vonalak hogyan vagy hol érnek össze. Ugye, azt elmeséltem, hogy annak idején hogyan lépett közbe az egyetemi kiegészítő tanulmányaimkor a Csalánál[716]. Akkor is levágta a kagylót, és azt mondta, vedd tudomásul, én ezt kívánom. Azt hallottam, hogy Miklós állítólag neki valamikor beosztottja volt.

JI: Melyik szervezetben?

KS: A MADISZ vonalon talán, nem tudom egészen pontosan, ilyen híreim voltak. A másik kapcsolat pedig az lehet, hogy az ÁEH pártvonalon az Agitprop[717] osztályhoz tartozik. Ez is jellemző. Még ma is így van. Nem a hívők, nem a szövetségi politika érdekli őket, hanem még mindig a világnézeti harc. Miért tartoznának másképp az egyházak az Agitprop Osztályhoz? És én azt hiszem, hogy az sem lehet véletlen, hogy Nonn György, bár most elég idős már, de még mindig ő a vezérigazgató a Kossuth Kiadónál, amely kifejezetten a Párt kiadója, és mint ilyen, az agitprop osztálynál elég komoly súlya volt és lehet ma is.

A lényeg, hogy valóban el tudta intézni, hogy Miklós most tényleg újra fogadott. Nem hoztam szóba, hogy miért nem fogadott addig, megköszöntem, hogy fogad. Elmondtam a problémát, s ő pedig elmondta, hogy akárhányszor beszél Róma megbízottjával, akár itt Pesten, akár római útján, mindig előhozza az erdélyi magyarok sorsát, de higgyem el, Rómát ez nem érdekli, mert neki mindegy, hogy román-e, magyar-e, neki az a célja, hogy katolikus legyen. – Lehet, hogy Rómának mindegy, de nekünk nem mindegy. Az érdekeinket meg kell védeni.

---

[716] *Csala László* (1900–1978) kőműves, majd építőipari technikus, 1919-től a Szociáldemokrata Párt tagja. 1947-ben átlépett a Kommunista Pártba. 1947-től 1967-ig országgyűlési képviselő, 1951-től az ÁEH munkatársa, 1961–63 között az ÁEH Katolikus Főosztályának a vezetője.

[717] *Agitprop*: az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Agitációs és Propaganda Osztály (APO).

A görögkatolikusoknak komoly lobbijuk van Rómában, a Vatikánban: a három felszentelt görögkatolikus püspök. Ők ott nagyon ügyesen dolgoztak, a lengyel vonallal is. Ők ott az üldözött egyház; Lékaiékról, a magyar hierarchiáról pedig az a vélemény, hogy mi vagyunk a kollaboránsok, akik lemondunk az identitásunkról, annak bizonyos lényeges részeiről. Ilyen kép alakult ki rólunk a világegyházban, és a világsajtó is így is tárgyalja... Szóval, ez a képlet és ez a helyzet jelenleg is fönnáll, és kérdés, hogy a jövőben is fönn fog-e állni. Most talán vannak reményeink... Én továbbra is megpróbálok, amennyire emberi gyarlóságom engedi, a jövőben is tenni ennek az ügynek az érdekében, mert a magyar egyházamnak is, de a magyarságnak is fontos érdeke, hogy a magyar politika túl tudjon lépni az internacionalista szellemiségen, azon, hogy nem szabad megbontani a szocialista tábor egységének a látszatát, és nem szabad nyilvánosan beszélni a szocialista országok között fennálló problémákról, feszültségekről. Talán most már ezen túlléptünk. És talán a hivatalos politika is elismeri, hogy nem mindegy sem itthon, sem a határon túl, hogy milyen a vallás, a magyar egyház helyzete.

Most még valamit szeretnék elmondani, és ezzel ezt a témakört így be is fejezhetnénk. Röviden szót szeretnék ejteni még egy próbálkozásomról, [amit tettem] a „hatalmon lévők" felé, pontosabban Erdei Ferenc[718] felé, mert ez is egy érdekes kis epizód volt az életem során.

Amint korábban már említettem, Tőkés Ottóval is folytattam egyfajta keresztény-marxista párbeszédet. És Tőkés korábban nemcsak Rajknak, Nagy Imrének, hanem Erdei Ferencnek is titkára volt egy ideig. Tehát a Belügyminisztériumban, a koalíciós időkben ő mindhármat végigszolgálta ebben a pozícióban. Ő ajánlotta fel egyszer, talán még a hatvanas évek végén, hogy ő összehoz engem Erdei Ferenccel, aki akkor a Hazafias Népfront főtitkára is volt, számos egyéb funkciója mellett.[719] És hát ugye, annak idején, a háború után, belügyminiszterként ő írta alá a kinevezésemet a Belügybe, és amikor képviselő voltam, ő is az Országgyűlés tagja volt, tehát futólag ismerhetett engem. Tőkés Ottó megbeszélt vele egy időpontot részemre, és akkor fogadott engem a Belgrád-rakparton. A rövid ismeretség-felújítás után megkérdeztem, mennyi idő áll rendelkezésemre, mert az ilyen „nagy emberekkel" aszerint fogom

Erdei Ferenc

[718] *Erdei Ferenc* (Makó, 1910 – Budapest, 1971) szocigráfus, falukutató, népi író, baloldali politikus. Élete folyamán számos különböző tisztséget töltött be: szövetkezeti könyvelő, majd igazgató; a Nemzeti Parasztpárt vezető politikusa, főszerkesztő, titkos kommunista párttag, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, országgyűlési képviselő, belügyminiszter, parasztpárti pártfőtitkár, államminiszter, földművelésügyi miniszter, igazságügyminiszter, a minisztertanács elnökhelyettese, kutatóintézeti igazgató, az MTA főtitkára, alelnöke; a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának a tagja, a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka, Magyar–Lengyel Társaság és a Magyar–Szovjet Társaság elnöke, a Magyar–Bolgár és a Magyar–Jugoszláv Baráti Társaság társelnöke; a Népgazdasági Tanács, a Tervgazdasági Tanács, a Magyar Nemzeti Bank Főtanácsának tagja, a Tanyai Tanács elnöke, a Tudományos és Felsőoktatási Tanács elnöke.

[719] Erdei Ferenc 1964 és 1970 között volt a Hazafias Népfront főtitkára.

össze a mondanivalómat, hogy mennyi időt tud szánni a beszélgetésre. Hát azt mondja, hogy „olyan 40 percet, tudod, nagyon el vagyok foglalva." Mondom: „Természetes, azért kérdem." Bemutatkoztam neki, röviden vázoltam a múltbeli politikai szereplésemet. (Mint egykori képviselőtársak, tegeződésre váltottunk.) S elmondtam, hogy részben korábbi tevékenységem folytatásaként intenzíven foglalkoztatnak az egyházpolitikai kérdések, az egyház és az állam viszonya, és e kérdéskörrel kapcsolatos gondolataimat szeretném vele megosztani. Mondtam, hogy hiszem, ő meg fogja érteni, amit mondani szándékozom, hiszen ő a tiszántúli református egyház kedvelt világi embere (a reformátusoknál a püspök mellett van egy világi ember, a főgondnok). Erre ő félbeszakít, és azt mondja nekem: „Nézd, az igaz, hogy főgondnok vagyok, de én sosem voltam hívő, nekem hitélményem nincs. De tudod, a reformátusoknál szokás az, hogy fölkérnek egy közéleti embert, hát én elvállaltam." Én magamban nyeltem egy nagyot, s gondoltam, hogy azért mindennek kellene hogy határa legyen. Nem igaz?

Na de nem zavartattam magam, hanem mint a Hazafias Népfront főtitkárának elmondtam neki a gondolataimat a békepapságról, az újnak nevezett egyházpolitikai koncepcióról, a szövetségi politikáról. Erre ő azt kérdezi tőlem: „Akkor mondd meg nekem, mi a véleményed: ha most kitörne egy háború a szocialista államok és a nyugat között, a nyugat nem használná fel a hívőket, nem válnának azok ötödik hadoszloppá a szocialista állam ellen?" Erre én azt válaszoltam neki: „Kérlek szépen, ha olyan egyházpolitikát folytat a kormány, amelynek eredményeképpen a hívők érezhetik, hogy a hitükkel együtt teljes jogú állampolgárai lehetnek az országnak, akkor nem. Mert akkor mi okuk lenne rá? És többek között ezért kellene egy másik egyházpolitikai koncepció, ahol a hívők nem csupán megtűrt állampolgárok, ahol nem taktikázás folyik. Ha ez nem történik meg, akkor hiába ültettek ti püspöksüveges embereket a Népfront vezetői közé, ők csupán statiszták lesznek, a hívek nem fogják követni őket, sem hitbeli, és főleg nem politikai kérdésekben, mert ilyen körülmények között ezeket az egyházi vezetőket kollaboránsoknak tartják, tehát ez egy önbecsapás…" Erre azt mondja nekem: „Hát miért nem mondják meg nekünk ezeket a püspökök?" – Hát, mondtam neki, azért nem mondják meg, mert azok már úgy be vannak dresszírozva, mint a cirkuszi lovak. Most már nem kell bunkó, még ostor sem, csak ott áll a felügyelő, s int a kezével. Pontosan tudják, hogy milyen mozdulatot kell csinálniuk a porondon stb. Így azután belebonyolódtunk egy beszélgetésbe, és amikor az idő lejártával el akartam köszönni, marasztalt. Akkor elkezdtünk Teilhard de Chardinről beszélni, a hit, a vallás új problémáiról, az értelmiség gondolkodásáról stb. Végül másfél órás beszélgetés lett, ő nem engedett el. Kikísért, át a titkárságon, egészen a lépcsőig, és azt mondta: „Nagyon köszönöm neked ezt a beszélgetést, a hitemet is ébresztgetted". Ezzel váltunk el, és ez volt életem utolsó személyes találkozása vele. (Hallom, hogy egyházi temetése volt neki is, de nem ez az érdekes.)

Eltelt egy bizonyos idő, és jöttek a választások, talán 1967-ben vagy mikor. És akkor írtam neki egy levelet, amelyben azt írtam, nem tudom, visszaemlékszel-e a találkozásunkra, beszélgetésünkre. Megint választások vannak, itt lenne az ideje, hogy ne indítsák ezeket a békepapokat, el kellene kezdeni egy másféle gondolkozást és más utat keresni, és hát nem tudom, erről mi a véleményed, lehet-e valamit tenni.

Erre írt egy választ, azt írta, hogyne emlékeznék. Nagyon is jól emlékszik a beszélgetésre. Sajnos azonban még messze vagyunk attól, hogy az egész kérdésben bármit is lehetne csinálni, így kár is bármibe belebonyolódni. És nincs mód semmiféle lépést tenni, mert itt már eldöntött kérdések vannak. Barátsággal üdvözöl Erdei Ferenc. Szóval, nagyjából így válaszolt. Aztán én többet nem is kerestem vele a kapcsolatot, mert tudtam, hogy valójában úgyis csak egy sóhivatal a Népfront mint intézmény. Ha ő maga nem vállal személyes kezdeményezést, aminek súlya lenne Kádárnál vagy valahol, akkor úgysem történik semmi. Ezt is csak adalékként akartam elmondani. Tehát, mindkét oldal felé próbálkoztam lépéseket tenni annak a koncepciónak érdekében, amit a Deák-féle kis tanulmányomban röviden összefoglaltam.

MEGEMLÉKEZÉS NÉHÁNY JELENTŐSEBB SZEMÉLYRŐL

Végezetül, mielőtt befejeznénk ezt az interjú-sorozatot, talán egynéhány olyan személyről emlékeznék meg röviden, akikkel az élet összehozott, illetve akikhez a közös célokért való munkálkodás, gondolkodás révén tartósabb kapcsolat fűzött, akikről úgy gondolom, hogy szellemiségük, gondolkozásuk, jellemük talán hatással volt a személyiségem alakulására.

Mielőtt azonban életem egyértelműen pozitív szereplőire térnék, mondanék még néhány szót kiegészítésként Miklós Imrével kapcsolatban.

Miklós Imre az Állami Egyházügyi Hivatal jelenlegi elnöke. Nonn Györgyön keresztül kerültem vele kapcsolatba, és egyszer megkérdeztem tőle: „Mondja elnökhelyettes úr – mert akkor még az volt –, ön nem erdélyi véletlenül?" – Nem csak a Nonn-nal való kapcsolata miatt kérdeztem, hanem a neve miatt. Ez egy annyira székely hangzású név. Akkor elkezdett nevetni, és azt mondta: „Tudja, én már Pesten születtem, de a szüleim Székelyudvarhely mellől költöztek 1919-ben Magyarországra." Úgyhogy ebből kiderült, hogy van bizonyos kapcsolódása Erdélyhez. Említettem, hogy néha kemény vitákat folytattunk, de volt olyan, hogy derűsebb hangulatban folyt a beszélgetés. Egy ilyen alkalommal elmesélte nekem, hogy Bulgáriában nyaralt. Autóval ment Romániában keresztül, és felhasználta az alkalmat arra, hogy egy keveset lásson Romániából is, ezért más úton ment, és más úton tért vissza… és elmesélte különböző kalandjait, amelyek a románokkal kapcsolatban érték utazás közben. Úgy láttam, komoly hatást tettek rá akkor szerzett tapasztalatai. Elmesélte, hogy visszafelé Székelyföldön jött keresztül, és egy kis falu mellett megállt (nem tudta hirtelen megmondani a nevét a falunak), és annak a szélén egy egész éjszakát átbeszélgetett egy egyszerű székely gazdálkodóval. Megkérdeztem, hogy rokonokat nem keresett-e fel? Azt válaszolta, hogy nem, mert nem akart senkit bajba hozni a rokonai közül. Ez körülbelül 15 éve volt. Elmondta, hogy Kolozsvárt is megállt, és sétálgatott a Főtéren, és hallgatta az ott sétáló magyarok beszédét. Azt hiszem, hogy az ekkor szerzett élményei valamelyest érzékenyebbé és megértőbbé tették az erdélyi problémák iránt.

És azt is meg kell jegyeznem, hogy benne mint partnerben egy igen képzett és ügyesen tárgyaló, céltudatos embert ismertem meg. Sokszor elmondtam, milyen jó lenne, ha a püspöki kar részéről is lenne hasonló kaliberű ember, akkor mindjárt másképp alakulhatna egyházunk sorsa. Hát, róla csak ennyit.

JI: Arról milyen tapasztalatai vannak, milyen súlya volt Miklós Imrének az állami életben vagy pártvonalon?

KS: Az az érzésem, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal az egész magyar hatalmi konstrukciónak egy különleges intézménye. Összefonódik benne az állami és a pártvonal, és nem független a többi szocialista ország hasonló intézményétől. Olyasfajta összefonódás van, mint a gazdasági és katonai területeken.

JI: Moszkvából irányított?

KS: Igen, feltétlenül, bár az a benyomásom, bizonyos jelekből arra következtetek, hogy azért van bizonyos önállósága, ugyanúgy, ahogy az államhatalmi szervek és a párt vonatkozásában sem teljes a függés.

Az egyik neki szóló feljegyzésben szóvá tettem, hogy úgy gondolom, nem egyeztethető össze a szocialista elvekkel, ami a gyakorlatban Romániában folyik és amit évek óta lát az ember: mármint az, hogy a párt, Ceaușescu vezetésével, a legteljesebb összhangban dolgozik az ortodox egyházzal. Az ortodox egyháznak most is olyan privilegizált helyzete van, mint amilyen a háború előtti időkben is volt, amikor kiemelt szerep jutott az ortodox egyháznak, a román nemzeti egyháznak, és csak utána következett a többi felekezet. És ma sincs meg a felekezeti egyenjogúság. Míg a katolikus, a kálvinista és az evangélikus egyház működését különböző adminisztratív intézkedésekkel korlátozzák, a román ortodox egyház szabadon működhet. Változatlanul léteznek ortodox kolostorok, ortodox szerzetesrendek, a katolikus szerzetesrendeket viszont feloszlatták annak idején. Ugyanígy: az ortodoxoknak vannak lapjaik, van könyvkiadásuk, míg a katolikusoknak nincsen.

Pedig az ember a szocializmusban mégiscsak föltételezi, és általában deklarálják is a szocialista államok alkotmányai, hogy felekezeti egyenjogúság van. Hát ezt érvényre is kellene juttatni – mondtam én – a szocialista államok között zajló nemzetközi fórumokon. Különösen azokban az országokban, ahol jelentős nemzetiségi csoportok, kisebbségek élnek, amelyek más felekezethez tartoznak, mint a többségi nemzet. Mert ez már a nemzetiségek közötti egyenjogúság kérdését is érinti.

JI: Ő erre fogékony volt?

KS: Volt, amikor igen. Például amikor négy évig húzódott – említettem – a bibliák bejuttatása Romániába, a katolikus egyház részére. Akkor ő kért erről a problémáról egy hivatalos feljegyzést a Társulat részéről, aminek alapján a bukaresti kollégájához ebben az ügyben sürgető kérdést intézett, hogy mi történt, mikor adják meg az engedélyt. Szóval, ő magáévá tette azt a gondolatot, hogy nemzetfenntartó szerepe van az egyházaknak a határokon kívül, és azért bizonyos eredményeket el tudtam érni nála. Ezt nyugtáznom kell. És néha volt olyan benyomásom, hogy valóban jóval nagyobb érdeklődést és megértést értem el nála ezen a téren, mint például a püspökeinknél.

JI: Ha már megint szóba került a Miklós Imrével való kapcsolat, megkérdezem, nem okozott-e önnek ez a kapcsolattartás valamilyen problémát, netán olyan kétséget, hogy esetleg önt használják föl bizonyos célokra ahelyett, hogy ön tudná őket jó irányba terelni? Valamint mások részéről nem tapasztalt olyan aggályt, hogy ön miért tart fenn ilyen kapcsolatokat?

KS: Azt hiszem, hogy mindenki számára egyértelmű volt a magatartásom és kapcsolataim, akár egyházi vezetőkkel, akár baloldali tényezőkkel, vagy éppen Miklós Imrével. Márton Áron például nagyon jól tudta, és igényelte is azt, hogy mind a magyarországi egyház, mind a magyar állam tanúsítson érdeklődést az erdélyi magyarság és az erdélyi magyar egyház iránt, hogy az tudja teljesíteni kötelezettségét. Én egyszer átadtam Miklós Imrének egy bizonyos üzenetet Márton Árontól, amit azután szóba is hozott Miklós, amikor a bukaresti kollégájával találkozott. És ennek a híre, úgy látszik, valamilyen módon eljutott vagy visszajutott, már nem emlékszem pontosan, hogy Márton Áronhoz-e vagy az utódjához, mert az egyikük mondta is

aztán, félig-meddig tréfásan: Mondd meg Miklós Imrének, hogy azért vigyázzon, milyen tanácsokat ad az itteni kollégáinak, mert ha itt olyan embereket neveznek ki püspöknek, mint Magyarországon, akkor azok nemcsak az egyházzal kapcsolatos állapotbeli kötelezettségüknek nem tesznek majd eleget, de a magyarság iránti kötelezettségüknek sem.

Az én kapcsolataim mindig teljes nyíltsággal, az ügy szolgálata vonalán mentek, és sose eszközként szerepeltem. Sőt, voltak arra utaló jelek, hogy kifejezetten rossz néven vették az ÁEH-nál, hogy kapcsolataim révén befolyást gyakorlok a magyar hierarchia egyes tagjaira, például amikor próbáltak elszigetelni Lékaitól. És azok a magyar püspökök, aki tudtak a Miklós Imrével időnként folytatott tárgyalásaimról, ismerték a nézeteimet, s tudtak arról is, hogy Miklós hogyan ítél meg engem politikailag. Miklós viszont láthatta, hogy korrekt módon és őszintén próbálom befolyásolni a nézeteiket, és nem „aknamunkát" végzek.

*

Most térnék át életem azon szereplői közül néhányra, akiket nagyon tisztelek és becsülök, és akik befolyásolták személyiségem fejlődését, életem alakulását.

Dávid László. Róla is tettem már néhányszor említést. Dr. Dávid László[720] erdélyi pap, jelenleg is él, pápai prelátus, nyugdíjas kolozsvári plébános, aki annak idején fiatalemberként Rómából hazaérkezvén a mi gimnáziumunkba került hittanárnak. Hetedikes, nyolcadikos koromban volt a hittanárunk. Később egyetemi lelkész lett Márton Áron utódaként, és egyúttal a Báthory-Apor Szemináriumnak, a katolikus egyetemi hallgatók otthonának, kollégiumának a lelkésze volt. Ilyen minőségben is kapcsolatban voltam vele, és végül az ismeretségből barátság lett. Az ő személyéről azért emlékezem meg külön is, mert ő volt az, aki megismertetett a katolikus társadalomtudománnyal, illetve a katolikus egyház szociális tanításaival. Ez már egyetemi hallgató koromban történt. Talán említettem is, hogy a Majláth Körben megbízott egy előadás tartásával a Quadragesimo anno pápai enciklikáról, így ismertem meg alaposabban tartalmát. Később az ő névjegyével jelentem meg 1939-ben, egy pesti utam alkalmával, páter Varga László jezsuita atyánál, aki a keresztényszociális mozgalmak egyik ébresztője volt Magyarországon. És ahogy szintén említettem, Dávid atya révén kerültem Márton Áronnal is kapcsolatba, majd később Kovrig Bélával, a kolozsvári egyetemi tanárral, aki a másik eszmei inspirátora volt a szociális mozgalmainknak. Ugyancsak rajta keresztül ismerkedtem meg személyesen Nagy Töhötömmel. Diplomáciai érzékkel megáldott ember Dávid László, széles látókörrel, és az az érzésem, hogy valamiképp tőle sajátítottam el, indirekt módon, azt a magatartásformát, lelki beállítottságot: ha az ember valami fontos és értelmes célt meg akar valósítani, akkor annak érdekben törekedni kell a megfelelő kapcsolatok kialakítására.

Dávid László

[720] *Dávid László* (Kézdivásárhely, 1907 – Kolozsvár, 1992). Lásd még: 76. lábjegyzet (57. old.)

Ő egyébként egy nagyon jellemes valaki volt egész életében. Azt is említettem, hogy ő volt Romániában az úgynevezett vatikáni per egyik elítéltje, közel 13 évet töltött börtönben. Egy kis érdekes epizódot hadd említsek meg vele kapcsolatban. Feleségem volt igazgatónője, Szim Lídia dr., szociális testvér (aki szintén ült börtönben, négy évet), mesélte el azt az esetet, hogy az ő perükben elővezették tanúként a már bebörtönzött Dávid Lászlót. Rettenetesen leromlott állapotban volt, egy olyan rongyos ruha volt rajta, hogy az alsóneműje kilátszott. És a bíróság mindenképpen szóra akarta őt bírni a perben, és arra biztatták, hogy a vádlottak érdekében tegyen vallomást. Ő viszont kijelentette, hogy amit erről a kérdésről tud, az számára hivatali titkot képez, hiszen ő volt Márton Áronnak a titkára abban az időben. (Egyébként akkor már Márton Áron is el volt ítélve.) És amíg a püspöke őt föl nem oldja ez alól, nem tehet és nem is tesz semmiféle tanúvallomást. De a bíró kapacitálta, hogy hát a vádlottak érdeke ezt megkívánja, tegye meg a vallomását. Erre, mesélte Lídia testvér, Dávid hátrafordult, rájuk nézett, akik a vádlottak padján ültek – mind nők voltak, szerzetesnők –, és azt mondta: a vádlottak tudják azt, hogy a személyes sorsunkon kívül más, magasabb célok is vezetnek bennünket, és elsősorban azokra kell tekintettel lennünk, és ők [a vádlottak] megértik az álláspontomat. Erre aztán elvezették, vissza a börtönbe. Nagy tisztelettel mesélte el ezt a közben már kiszabadult Lídia testvér. Dávidnak akkor még öt vagy hat évet kellett várnia a szabadulásra. Közben elterjedt róla a hír, hogy meghalt a börtönben, úgyhogy két éven keresztül imáimban megemlékeztem róla mint elhunytról. Annál nagyobb volt az öröm, amikor szabadulásáról hallottam. És amikor Márton Áron az első római szinódusi útját követően pápai kitüntetéseket hozott haza hűséges papjai részére, Dávid megkapta a pápai prelátusi címet.

JI: Említette a vatikáni pert. Így említette. Elmondaná röviden, hogy mi is volt ez?

KS: Romániában, mint mindenütt a szocialista államokban, a háború előtt, s majd a háború után kezdetben, hosszabb-rövidebb ideig voltak nunciusok, pápai követek. A diplomáciai szokás szerint ők voltak a doyenjei a külföldi követeknek, a diplomáciai karnak. És egy O'Hara[721] nevezetű érsek volt a bukaresti nuncius, ő Groza idejében még az állomáshelyén volt. (Magyarországról már 1945-ben kiutasították a vatikáni követet.) Közben kitudódott, hogy ő fölszentelt – titokban – több püspököt arra az esetre, ha az egyház földalatti életre kényszerülne, hogy akkor is legyenek fölszentelt püspökök. Gondolom, hogy erről Márton Áron is tudhatott. És Dávid László Rómában végzett, és ezért olaszul is igen jól beszélt, ő töltött be összekötő szerepet Márton Áron és a nuncius között. És azon a címen emeltek vádat ellene, hogy kémkedik a Vatikán számára, és ilyen címen ítélték el őt és néhány más papot egy koncepciós perben, még mielőtt a diplomáciai kapcsolatot megszakították volna a Vatikánnal és még Márton Áront elítélése előtt. Ez az ún. vatikáni per, ennyit tudok róla. Egyik fő vádlottja Dávid László volt. Tehát ilyen ember volt, lélekben erős és vidám, nem törte meg a börtön. Feleségem épp most, a napokban látogatta meg Kolozsváron, és azt mondja, csodálatos ember most is. – Az imént említettem,

[721] *Gerard Patrick O'Hara* (Scranton/USA, 1895 – London, 1963) érsek, vatikáni diplomata, 1947-től 1950-ig bukaresti nuncius. (Bukaresti szolgálata utolsó két évében nyolc püspököt szentelt fel titokban.)

hogy Rómában tanult, és ott olyan később híressé vált évfolyamtársai voltak, mint König, a most nyugdíjba ment bécsi bíboros-érsek, aztán a kölni érsek, a német püspöki kar elnöke[722]. Dávid mesélte, hogy amikor először kint volt nyugaton, mindenki csodálkozott, hogy 13 évnyi börtön után milyen jó kondícióban van. Kérdezték, hogyan lehet ez, és mondták, mi hozzád képest öreg emberek vagyunk. Hát, mondta nekik tréfásan, tudnék ajánlani számotokra is 13 ilyen évet, és akkor biztosan ti is ilyen jó kondícióban lennétek. Dávid Lászlót mindenképpen meg akartam említeni, hogy megörökítsem a vele való kapcsolatomat, mert igen nagy tisztelettel vagyok iránta, és kedves emlékem a hozzá fűző barátság.

*

A következő, akiről szeretnék megemlékezni: *Kerkai Jenő.*[723] P. Kerkai fő műve a KALOT volt, de én, mint már említettem, a katolikus szociális mozgalmakon belül inkább a Hivatásszervezet és az EMSZO révén, tehát az ipari munkásság vonatkozásában voltam vele kapcsolatban. A KALOT-tot csak mint társmozgalmat ismertem, de hát mindháromnak a fő vezetője és szervezője a Kisatya volt, ez volt a beceneve Kerkai Jenőnek, aki növésre nézve viszonylag kis ember volt, de óriási szervezőtehetség, és olyan erős ragaszkodás élt benne a magyar néphez, amihez hasonlót csak Illyés Gyulánál és Márton Áronnál figyelhettem meg. Ugyanakkor nagy reformegyéniség is volt. Nem hiszem, hogy a múlt század közepe táján bárki is nagyobb hatást tudott volna gyakorolni a magyar közéletre ebben az egész nagy népi reformmozgalomban, a népi írókat is beleértve, mint Kerkai. Az egész KALOT-mozgalomnak olyan 5-6 évnyi[724] kifutása volt mindössze, mégis hatalmas munkát végzett a maga 20 népfőiskolájával, ahol legények ezreit vonta be a faluvezető-képzésbe. Valami szenzációs munkát végzett! Ő nemcsak felmérte a parasztság helyzetét, és nemcsak szellemi hatást igyekezett gyakorolni, mint a népi írók a könyveik és előadásaik révén, hanem ő ténylegesen szervezte a magyar falut. Említettem, hogy 1945 után volt kapcsolatom vele, amikor a Demokrata Néppárt pártigazgatói posztját akarták velem betöltetni, és elmeséltem, hogy a jezsuita rendházban, a szobájában volt akkor egy megbeszélés, és azt is elmondtam, miként zajlott le. A képviselőségem rövid ideje alatt kevés kapcsolatom volt vele. Amikor megfosztottak mandátumomtól, és egzisztenciális problémáim támadtak, akkor egy rövid időre,

---

[722] *Joseph Höffner* (1906–1987) Münster püspöke 1962–69 között, 1969-től kölni érsek, 1976-tól haláláig a német püspöki kar elnöke.

[723] *Kerkai Jenő,* szül. Czinder Jenő (Kerkaújfalu, 1904 – Pannonhalma 1970) jezsuita szerzetes, a KALOT megalapítója (1935) és fő szervezője. Az ő nevéhez fűződik a Szegedi Munkásság Hivatásszervezetének a megalakítása is, amelyből később kifejlődött az országos szinten működő Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. 1944 őszén részt vett a Keresztény Demokrata Néppárt (1945 áprilisától Demokrata Néppárt) megalakításában. A párt szervezője és egyik, háttérben munkálkodó szellemi vezetője maradt annak megszűnéséig. 1949 februárjában letartóztatták, 1949. augusztus 18-án zárt tárgyaláson 6 év fegyházbüntetésre ítélték. 1951-ben antiszemitizmus koholt vádjával további 4 évet kapott. Véglegesen 1959-ben szabadult, betegen. 1962-ig Dunaharasztiban segédmunkásként dolgozott, majd segédkertész volt a püspökszentlászlói egyházi szociális otthonban. 1964 őszétől haláláig a pannonhalmi papi szociális otthon lakója volt.

[724] Helyesen: kb. 10 év.

talán nagyjából két hónapra, ő próbált számomra megélhetési lehetőséget biztosítani. A Mária kongregációnak volt egy jezsuita vezetője, már nem emlékszem a nevére, annak volt egy irodája, és ott próbált foglalkoztatni, ha nem is bejelentett munkaviszonyban, de azért valamennyi pénzt kaphattam. Aztán Kerkait is letartóztatták, elítélték, börtönbe került.[725]

JI: Volt ennek valami előzménye?

KS: Amikor a KALOT-ot 1946-ban betiltották, megpróbáltak egy utódszervezetet létrehozni, a Katolikus Parasztifjúsági Szövetséget (a KAPSZ-ot), amelyik egy darabig még működött, de akkor Kerkainak már a háttérben kellett maradnia, mert őt mint vezéregyéniséget az akkor már egyre inkább kommunista kézbe kerülő államhatalmi szervezet, főleg a belügy, amely a kommunista párt kezében volt, nem akarta vezető szerepben elviselni. És később el is ítélték.

JI: Később, vagy ez 1950 táján lehetett?

KS: A Mindszenty pert követően mindjárt[726]. Őt is valamilyen koncepciós perben ítélték el… Akkor rengeteg ilyen per zajlott le a legkülönbözőbb vonatkozásban.

JI: Körülbelül hány embert érinthetett ez?

KS: Pontosan nem tudom megmondani, biztosan van erről valahol nyilvántartás.

JI: Csak arra gondolok, mit lehet tudni erről, nagyságrendben mégis mit jelent? Hány ezer embert érintett?

KS: Hát, hogy százakat érintett, az biztos. A szerzetesek közül a legkülönbözőbb címmel sokan kerültek börtönbe. Nem tudom pontosan a számukat.

Abban az időben nekem már vigyáznom kellett a szabadságomra, hiszen szüksége volt a családnak a munkámra. Abban az időben már az is veszélyes is volt, ha valaki ilyen „gyanús elemekkel" érintkezett. Azonnal rásütötték az embere, hogy valami szervezkedésben, összeesküvésben vesz részt. Ebben a pillanatban jut eszembe, hogy P. Dombi Józsefről is kellene majd valamit mondanom, egy másik jezsuita páterről.

De most visszatérve Kerkaira, ő tulajdonképpen az 56-os forradalom következtében került átmenetileg szabadlábra, és akkor a sógoránál, húga férjénél, Bencze Imrénél[727] lakott a Thököly úton. Bencze Imre kisgazdapárti képviselő volt, jogász, és a KALOT-nak volt az ügyésze, illetve jogtanácsosa, még a háború előtt. Kerkai tehát nála lakott, és akkor fölkerestem őt egy vasárnap délelőtt a legidősebb fiammal, aki akkor talán hetedikes volt. Gondoltam, hadd ismerjen meg Sándor fiam egy ilyen nagyszerű embert, mert én őt tényleg ilyennek tartottam. Tehát felkerestem őt,

---

[725] Kerkai Jenőt 1949 februárjában, néhány nappal Mindszenty bíboros elítélését követően tartóztatták le. 1949. augusztus 18-án zárt tárgyaláson 6 év fegyházbüntetésre ítélték. 1951-ben antiszemitizmus koholt vádjával további 4 évvel toldották meg büntetését. A forradalom alatt kiszabadult, de 1957-ben újra börtönbe kellett vonulnia, hogy letöltse a büntetéséből hátralévő időt. 1959-ben szabadult, a börtönben elszenvedett bántalmazások miatt betegen.

[726] 1949 februárjában.

[727] *Bencze Imre* (Zalaegerszeg, 1904 – Budapest, 1980) jogász, Kerkai Jenő sógora. 1940-ben bekapcsolódott a KALOT munkájába, egy időben annak ügyésze volt. 1945-től nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő (FKGP). 1948. jún. 15-én lemondott a mandátumáról, és kilépett a Kisgazdapártból. Ezután csak ügyvédi tevékenységet folytatott. 1956-tól 1964-ig, nyugdíjba vonulásáig a 33. sz. Ügyvédi Munkaközösség vezetője volt.

valaki éppen volt nála, de az rövidesen elment, és akkor én mentem be hozzá. De a beszélgetés során erős vita alakult ki köztünk, a végén majdnem összevesztünk. Meglepett, hogy egy egészen más embert láttam viszont, mint akit korábbról ismertem. Nem tudom, a forradalom hatására vagy más okból, de mintha a realitás iránti érzékét elvesztette volna. Az idegállapota nagyon rossz volt; később hallottam, a szeme látását majdnem teljesen elvesztette a börtönben. És olyan vad elképzelései voltak, hogy hamarosan ENSZ csapatok fognak jönni Magyarországra.

JI: Ez mikor volt?

KS: Ez 56. november 4-e után volt. Bizonyos dolgokra biztatott, és azt gondolta, hogyha a püspökökkel találkozom… Elég az hozzá, hogy próbáltam őt a realitások felé vinni, és mondtam neki, de hát atya, hogy képzeled ezt, én nem is értem. Meg is kérdeztem tőle, hogy atya, Kollárral beszéltél erről? (Kollár Ferenc[728] jezsuita a Szív újságnak volt valamikor a főszerkesztője, ő volt akkor az itthoni jezsuiták vezetője. A rendtől ugyan megvonta az állam a működési engedélyt, de egyházjogilag a feloszlatás nem volt érvényes, és jezsuiták természetesen továbbra is tartották egymással a kapcsolatot, és Kollár volt a tartományfőnökük). Ismertem Kollárt, ismertem a felfogását. Reálisan ítélte meg a helyzetet. És én akkor már a Bibó-féle kibontakozási terv meg más információk ismeretében tudtam, hogy itt legfeljebb csak egy lassú metamorfózisra lehet számítani. Kerkai valami olyasmit mondott, hogy Kollárról megvan a véleménye, azt majd a rend római vezetésével is közli stb. Valami teljesen fura idegállapotban volt.

Úgyhogy bizony eléggé hangosan vitatkoztunk, mert hát eléggé vitatkozó típus voltam. Talán azért is, mert – ha szabad így mondanom – én akkor kerültem olyan helyzetbe, hogy nagykorúvá váltam. Talán furcsa ezt most elképzelni, de én igen tekintélytisztelő voltam, mások mellett Kerkaira is mindig úgy néztem fel, hogy föltételeztem, ő és néhányan mások mindenféleképpen fölöttem állnak, tehetségben és látókörben egyaránt, tehát az érveléseiket addig majdnem mindig elfogadtam. De ebben a vitában éreztem, hogy valami megváltozott bennem, kritikusabbá váltam, és önállóbb nézeteket kezdtem kialakítani. Ez nem azt jelenti, hogy mások érveit nem vettem figyelembe, de azt igen, hogy csupán tekintélyi alapon nem fogadtam el érveket, egyszerűen csak azért, mert valaki mondja, hanem mindig mérlegre tettem, hogy mit mond. Ez a vele folytatott vita során tudatosodott bennem. És a végén úgy jöttem el, hogy Sándor fiam még csak kezet sem fogott vele. Teljesen el voltam képedve… És egy kicsit azon is csodálkoztam, hogyan lehet, hogy a sógora, Bencze Imre, aki viszont nem volt börtönben, kint élt, politikus is volt, hogyhogy nem tájékoztatta őt ezekben a napokban a realitásokról. Végül arra kellett gondolnom, hogy a börtönévek alatt szerzett hatások alapján alakult ki benne az a mentalitás, hogy itt nincs más út, csak a szembenállás stb. Egy kicsit olyan Mindszenty-féle hozzáállást észleltem benne. Azután őt visszavitték a börtönbe, mert akik a forradalom alatt szabadultak ki, azoknak jelentkezniük kellett, hogy letöltsék a büntetésükből hátralévő időt.

---

[728] *Kollár Ferenc* (Pécs, 1912 – Budapest, 1978) jezsuita szerzetes. 1945-től 1951-ig a Szív Szövetséget irányította és A Szív újság főszerkesztője volt. 1955-től volt az államilag betiltott magyar jezsuita rendtartomány főnöke, a magyar állami szervek tudtával.

JI: Hány évre ítélték?

KS: Azt hiszem, 15 évre volt ítélve[729]. Először tehát visszavitték, majd két év múlva kiszabadult, és valami civil állásban tudott elhelyezkedni. Sokáig nem találkoztam vele, míg azután egy szép nap [1964 őszén] az Új Embernél felhívott Ugrin[730] József, akivel szintén jó ideig nem találkoztam, részben azért, mert megfogadtam Barankovics tanácsát, hogy vigyázzak a látszatokra, nehogy alkalmat adjak arra, hogy letartóztassanak, meg azután az 50-es években rendőri felügyelet alatt álltam, néhány hónapra internálva voltam stb. A lényeg, hogy egyszer fölhív Ugrin az Új Embernél, és kérdi, hogy – emlékezetem szerint – szombat délután 4 órakor otthon leszek-e? Mert hogy ő fel akar keresni. Mondom, otthon leszek. És az adott időpontban tényleg szól a csengő, megyek ajtót nyitni, és ki áll ott? Kerkai. Nem Ugrin József. Úgy meglepődtem, hogy szinte kővé meredtem. Mondom: „Atya, szervusz." A feleségemmel addig nem is ismerték egymást, bemutatom. A feleségemmel bekísérjük a lakásba, és a feleségem kérdezi, ugye hozhat egy kávét? – „Nem, asszonyom, most maradjon itt, el akarom mondani, hogy miért jöttem. Bocsánatot akarok kérni Sándortól. Én őt nagyon megbántottam. Neki tökéletesen igaza volt, én most megyek Pannonhalmára, és nem akartam úgy elhagyni Budapestet, hogy ne kérjek tőle bocsánatot. Ezért jöttem, és ezt ön előtt akartam elmondani". Hát egészen paff voltam! Mondom: „Atya, nincs miért bocsánatot kérnie, hát csak vitatkoztunk." – „Nem! Ezt meg kellett mondanom." Azután még jó két órát nálunk maradt, beszélgettünk, és aztán elment Pannonhalmára. És ott halt meg. A temetésére Szörényi Gábor jezsuita páter, az Egyházi Szeretetszolgálat vezetője elvitt engem is. Ott voltam a temetésén.

Kerkai Jenő

És akkor történt egy másik érdekes kis eset. Pannonhalmán van a szerzeteseknek egy szociális otthona. Azt ott, az 50-es években szociális otthonnak hívták, de ez gyakorlatilag egy gyűjtőhely volt, ahová össze volt gyűjtve a magyar szerzetesek színe-java. A pannonhalmi rendház egy részét lakták ezek a szerzetesek, és az igazgatója páter Tüll[731] volt, egy jezsuita, ma is él, 90 éves körülbelül. És meghívtak engem is Szörényi Gáborral együtt ebédre. Délután 2 órakor volt a temetés. Nagy élmény volt számomra… De előbb talán azt mondanám el, hogy megszólalt egy csengő, egy kis harangocskát ütöttek meg, úgy hívták a lakókat az ebédlőbe. Mi

[729] Helyesen: összesen 10 évre.

[730] *Ugrin József* (Endrőd, 1910 – Budapest, 1993) kezdetektől a KALOT egyik fő szervezője világi munkatársként. 1940-től a KALOT érdi népfőiskolájának az igazgatója. 1947–1948: a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1983-ban a Népfőiskolák Baráti Körének elnöke. 1989-ben részt vett a Kereszténydemokrata Néppárt újjászervezésében.

[731] *Tüll Alajos* (Budapest, 1894 – Pannonhalma, 1987) jezsuita szerzetespap, angol–magyar szakos tanár, gimnáziumigazgató. 1949-ben rövid ideig tartományfőnök, majd 1956-ig börtönben. Súlyos betegen szabadul. 1957-től Pannonhalmán élt, a szociális otthonban a jezsuita szerzetesek elöljárója, 1961-től az otthon egyházi vezetője.

Szörényivel álltunk ott a folyosón, és jöttek a lakók, vonultak be az ebédlőbe. Egyszer csak jött két fehér reverendás magas valaki, és mikor közelebb értek, akkor láttam, hogy Mécs László[732] az egyik, a másik pedig Endrédy Vendel[733], a zirci apát. Említettem a szerepét a Badalikkal folytatott tárgyalásnál. Szörényi azonban természetesen nem tudott az akkori tárgyalásról, és engem be akart mutatni neki. Amikor mondta, hogy apát úr, bemutatom Keresztes Sándort, ahogy kimondta a nevemet, Endrédy felkapta a fejét, rám nézett. Ön az? Én vagyok, apát úr. Hát csak elmosolyodott és kezet fogott; érdekes, hogy neki is eszébe jutott ez az 1947-es tárgyalás. És akkor egy szerény ebédet kaptunk, amit az otthon lakói is kapnak, utána kivonultunk a temetőbe. Felhívom a figyelmét, ha egyszer arra jár, ne csak a pannonhalmi kolostort nézze meg, menjen ki a pannonhalmi temetőbe, a községi temetőbe. Ne mulassza el! Amikor ott jártunk, már vagy 130 vagy hány sír volt ott, mint katonasírok, egymás mellett, egyforma kis keresztekkel, a magyar katolikus szerzetesek színe, virága. Olyan nevek, mint páter Csávossy[734] és mások, akik valamikor a háború előtti időszaknak, a keresztény magyar szellemi életnek nemzetközileg is súlylyal bíró kiválóságai voltak. Ott vannak eltemetve. Volt egy kis eligazító tábla, a sírok meg vannak számozva, és külön egy kis üveg alatt fel van írva a nevük, el is lehetett olvasni. Sándor fiam és a menyem Győrben laknak. Egyszer, mikor náluk voltam, kérdem, voltatok ti a pannonhalmi temetőben? Nem. Akkor gyerünk csak, menjünk oda. Elvittek még egyszer, együtt mentünk föl. Tényleg egy döbbenet együtt látni ezeket a sírhelyeket.

*

Kerkaihoz kapcsolódva említenék egy másik jezsuitát, a neve: Nagy Töhötöm[735]. *Nagy Töhötömről* szót ejtettem, amikor említettem, hogy könyvét, a „Jezsuiták és szabadkőművesek" spanyol kiadását Nonn mutatta meg nekem először. Amikor első ízben hazajött, meglátogatott, illetve felkeresett az Új Embernél, én hoztam össze aztán Nonn Györggyel, Pannonhalmán meglátogatta a Kerkait, akkor még élt P. Kerkai. Amikor visszajött Pannonhalmáról, akkor mondta, nem tudom, igaz-e vagy sem, Nagy Töhötöm szokott túlozva mondani dolgokat, de azt mondta akkor: Hát Sándor, amit a Kerkai rólad mondott, ha a fele igaz, akkor is tisztelettel nézek rád. Hát nem tudom, hogy tényleg szóba kerültem-e, vagy csak úgy mondta.

---

[732] *Mécs László* (Hernádszentistván, 1895 – Pannonhalma, 1978) premontrei szerzetes, költő, lapszerkesztő.

[733] *Endrédy Vendel*, szül. Hadarits Kálmán (Fertőendréd, 1895 – Pannonhalma, 1981) ciszterci szerzetes, matematika-fizika szakos tanár, a Szent Imre Gimnázium igazgatója, 1939-től a Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának elnök-apátja, a háború után Mindszenty bizalmasa. 1950-ben letartóztatták, és a Grősz-perben 1951-ben 14 év fegyházbüntetésre ítélték. A forradalom alatt szabadult, 1957 végétől a pannonhalmi szociális otthonban élt.

[734] *Csávossy Elemér* (Papd, 1883 – Pannonhalma, 1972) jezsuita, tanár, író, tartományfőnök.

[735] *Nagy Töhötöm* (Bozitópuszta, 1908 – Budapest, 1979) 1948-ig jezsuita szerzetes, 1937-től részt vett a szegedi Hivatásszervezet munkájában, 1938-tól 1939-ig a Hivatásszervezet elnöke, 1940-től a KALOT második számú egyházi vezetője volt 1946-ig. Elöljárói 1946 végén – Mindszenty nyomására – Dél-Amerikába küldték. 1948-ben kilépett a rendből. 1952-ben szabadkőműves lett. 1963-ban jelent meg először spanyol, majd 1965-ben magyar, 1969-ben pedig német nyelven a Jezsuiták és szabadkőművesek című könyve. 1968-tól haláláig Magyarországon élt.

Mindenesetre ez a kis epizód is biztatott engem ennek a közvetítő, kiegyezést kereső munkának a folytatására, mert talán nem céltalan ezt a munkát végezni, ha hasznosnak ítélik mások is.

Nagy Töhötömmel kapcsolatban: Ő aztán megnősült, született egy lánya, ha jól tudom, azt férjhez adta, valamelyik dél-amerikai követségnek Magyarországon szolgálatot teljesítő egyik munkatársa vette volt el. A könyvében leírja, hogy 1947-től tulajdonképpen egy dél-amerikai jezsuita rendházban volt beosztása, spirituális volt, tehát a kispapoknak a lelki vezetését kellett volna végeznie, de azután krízisbe került, elveszítette az egyházba vetett hitét, összecsomagolt, és otthagyta a rendjét és egyházát.

JI: Mikor volt ez?

KS: Dél-Amerikában volt[736], amikor kint volt, és utána nősült meg, majd belépett egy dél-amerikai szabadkőműves páholyba, ott is vagy 15 évet ügyködött, dolgozott, és így írta meg ezt a bizonyos könyvét, a Jezsuiták és a szabadkőműveseket, ami valóban egy nagyon érdekes könyv. A jezsuitákat ennyire felmagasztaló könyvet kevesen írtak. Ő a könyvének az első részét a jezsuitákról és a Kerkai munkatársaként végzett munkájáról írta, a második részében pedig dél-amerikai tevékenységéről és a szabadkőművesekről is ír. És leírja, nagyon érdekes, hogy a dél-amerikai szabadkőművesek nem ateisták. Innen látszik, hogy a szabadkőművességen belül is különböző irányzatok vannak, és a Grand Orient páholy, a francia irányítású páholy került leginkább szembe az egyházzal, de úgy látszik, az angol szabadkőművesség egy része nem vált egyház- vagy vallásellenessé, mint ahogy az angol munkásmozgalom sem a marxi mozgalmakon alapul, hanem egy sajátos, más történeti utat jártak be az angol szakszervezetek és a munkáspárt is, mint a szárazföldiek.

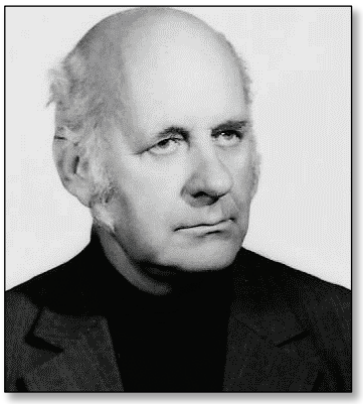

Nagy Töhötöm

Amikor ezt a könyvet megírta, olyan célt tűzött maga elé, hogy ezzel megváltoztassa az egyháznak azt az álláspontját, hogy szabadkőműves-tagság ipso facto, tehát önmagától beálló kiközösítéssel jár – aki szabadkőműves, az önmagát kiközösíti az egyház tagjai közül – és ezért is szólt a könyv ajánlása VI. Pálnak. Amikor először hazajött, akkor derült ki, hogy őt idő közben laicizálták, vagyis a Szentszék visszahelyezte világi státuszba. Ez azt jelenti, hogy nyugodtan köthetett volna akár egyházi házasságot, ő azonban ezt nem tette meg. Ennek később tudtam meg az okát: mert aki laicizálása után fölveszi a házasság szentségét, az többet már nem állhat az oltár elé mint pap. Tehát őbenne, úgy látszik, a hitének az elvesztése időleges állapot volt, és valahogy aztán ő ezt a hitét visszakapta, mert nemcsak a Nonnnál történt látogatásunk alkalmával mondta, hogy jezsuitább vagyok, mint bármikor, de nagyon érdekes, tragikus sorsra utal az, hogy nekem elmondta, a lánya akkor már nem is volt Magyarországon, szóval egyszer – ez emberileg talán nem vet jó fényt rá, de egy ilyen rendkívüli helyzetben lévő embernél talán érthető –, szinte örömmel

[736] Nagy Töhötöm 1948-ban lépett ki, pápai engedéllyel, a jezsuita rendből.

mondta, hogy a feleségének agytumora van, és ha meghal, akkor ő visszamegy a rendbe. Tényleg azt mondta, ha mosogatónak is vesznek vissza, de akkor is visszamegyek. Mert elvileg valóban fennállt ennek a lehetősége, mert azzal, hogy ő ugyan laicizálva volt, de nem vette fel a házasság szentségét, csak polgárilag volt megházasodva, egyházi szempontból ugyan bűnös állapotban élt, de ezt bűnbánattal helyre lehet hozni, és visszakerülhetett volna valóban a papi státusba. Azonban ez nem adatott meg neki. Öt nappal a halála előtt megint bent járt az Új Embernél, Magyar Ferencet kereste, de ő nem volt benn, én viszont ott voltam, és akkor elmondta, hogy azt akarja közölni, hogy a KALOT-tal kapcsolatos iratait letétbe helyezte a Széchényi Könyvtárba, és újra megerősítette, hogy ő vissza fog térni a rendbe, ha a felesége meghal. Mit ad isten, öt nap múlva lefordult a székről, és ő halt meg. Tudtommal a felesége még ma is él.[737] Hány éves volt? A halálának már lassan 10 éve van, olyan 65-70 között lehetett[738], gondolom.

JI: Arra emlékszem, hogy korábban említette, hogy Nagy és Ugrin átmentek együtt az oroszokhoz, és Debrecenben is megjelent Nagy Töhötöm. Az ő további sorsa hogyan alakult? Mikor hagyta el az országot?

KS: Könyvéből is kiderült, és nekem is mesélte, érdekes szerepe volt ezekben az időkben. Ő volt az első egyházi személy, aki a háború után, miután a szovjet csapatok megszállták Magyarországot, a Balkánon keresztül kijutott Rómába.[739] És az is érdekes, a könyvében leírja, hogy ő hozta Rómából haza Mindszentynek a kinevező okiratát. Na most, ugyanakkor a jezsuiták, Nagy Töhötöm kapcsolata révén, amit a fronton történt átszökésekor a Malinovszkijékkal és általában az oroszokkal létesített, és amit utólag Kim [*helyesen: Kvin*] is megerősített, és ő is leír a könyvében: tapogatózó tárgyalásokat folytattak az oroszokkal. Ezért történhetett, hogy őt számontartották a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről is, mint egy olyan embert, aki közvetíteni tud Róma felé.

Na most aztán később, egyéb szerepe mellett leírja a könyvében, talán ezt elmeséltem már, hogy a provinciálisát, a Borbélyt is ő szöktette ki Ausztrián keresztül.[740] Nagy Töhötöm egy nagyon vagány ember volt. Nyelveket beszélt, és nagyon tehetséges valaki volt. Egyébként székely származású volt. Szóval a határon és az orosz zónán keresztül átjuttatta azokat a rendtársait az amerikai zónába, akik a rendi nagy-

---

[737] Nagy Töhötöm felesége, *Pölöskey Paula* (sz.1916) 1985-ben hunyt el.

[738] Nagy Töhötöm 70 éves korában halt meg.

[739] Nagy Töhötöm 1945 áprilisában először valóban a Balkánon keresztül indult el Rómába, de közben a háború Európában befejeződött, ezért Bukarestből visszafordult, és Ausztria felé indulva jutott el végül Rómába.

[740] Nagy Töhötöm ötször szökött át, és többeket is segített átszökni a határon (például Nyisztor Zoltánt, P. Csávossy és P. Varga László jezsuitákat), de P. Borbélyt, a szó szoros értelmében nem ő szöktette át, hanem csak amerikai papírt szerzett a részére, amit Kőszegen adott át neki. Ez segítette P. Borbély Rómába jutását az 1946. augusztusi rendi nagygyűlésre. (Amikor P. Borbély 1948 decemberében véglegesen távozott Magyarországról, akkor Nagy Töhötöm már Dél-Amerikán élt.) Részletesebben lásd:
Nagy Töhötöm: Napló 1945-46, kapcsolódó dokumentumokkal. Online:
https://mek.oszk.hu/16700/16719

káptalanra igyekeztek Rómába, ugyanis akkor [1946-ban] tudták a jezsuiták megrendezni a háború utáni első nagygyűlésüket, amin új generálist is választottak maguknak. Akkor még nem volt feloszlatva a magyar jezsuita rendtartomány, később vonták meg a működési engedélyeket, de hát abban az időben legálisan nem lehetett kijutni nyugatra. Tehát kiszöktette a rendtársait, hogy részt vehessenek Rómában a nagykáptalanon, de neki ugyanakkor vissza kellett szöknie, mert két nap múlva már félhivatalosan utazott le Rómába, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság búcsúztatta őt a pályaudvaron. Tehát azért kellett visszajönnie, hogy utána az oroszok tudtával újra kimehessen. Amikor azután Nagy Töhötöm 1966-ban először megjelent újra Magyarországon, majd két év múlva haza is települt, eleinte azt hittem, hogy az ő felbukkanása, egy új közvetítő vonal kiépülésére utal. Ezek a hruscsovi időkben zajlottak, és nem tűntek irreálisnak azok a remények, hogy talán egy kísérlet történik újra, lehetőség nyílik bizonyos kapcsolatteremtésre a Szentszék és a szocialista államok, illetve a Szovjetunió között. De aztán, az az érzésem, hogy ez út bedugult, és ilyen szerepe nem lett Nagy Töhötömnek. Itthon elhelyezkedett az Akadémia Kiadónál, tagja lett a lexikonszerkesztő munkaközösségnek.

JI: Hazatelepült?

Hazatelepült. Az első látogatása után két évvel hazatelepült.

JI: Bocsánat, hogy került ki nyugatra? Úgy értem, hogy amikor elment Magyarországról a 40-es évek végén…

KS: Ő a negyvenes évek második felében konfliktusba került Mindszentyvel, a KALOT vonalán, és akkor a Borbély, a rend generálisa[741] felszólította, hogy hagyja el az országot. Így került ki Dél-Amerikába. Dél-Amerikában újra elkezdett egy olyan szociális szervezőmunkát, mint amilyen itthon a KALOT volt. De cseberből vederbe került olyan szempontból, hogy az egyház ott is össze volt nőve az uralkodó réteggel, és ezért Töhötöm ott is szembekerült a hierarchiával. Úgyhogy az az érzésem, hogy ezt a második konfliktust már nem tudta elviselni, és hitének elvesztése emiatt történt, lélektanilag valószínűleg ez adta meg a lökést ahhoz, hogy otthagyja a rendet. Szóval, ez volt a Dél-Amerikába kerülésének, majd hazatérésének a rövid magyarázata. A könyvében részletesen le is írja, hogy mi miért és hogyan történt. Mindenesetre az bizonyos, hogy Nagy Töhötöm egy érdekes figurája volt a magyar egyházi életnek, aki sok jót akart. Egészen más típus volt, mint Kerkai, ő volt Kerkai helyettese a KALOT-ban. A Kerkai szervezőzseni volt, ő volt a fix pont, Nagy pedig „propagandista", aki – mondjuk úgy – lendületet tudott adni, gyújtó beszédeket tudott tartani.

*

Ami a jezsuitákat illeti, végül megemlítek még egy másik pátert is, akit gimnazista koromban ismertem meg. Azt hiszem, akkor ötödikes vagy hatodikos gimnazista lehettem. Kolozsvárt minden évben volt lelkigyakorlatunk, egy háromnapos

[741] Ez egy elszólás: P. Borbély István nem generális, hanem provinciális, azaz a jezsuiták magyarországi tartományfőnöke volt. Mindszenty bíboros határozott kívánságára szorgalmazta, hogy P. Nagy Töhötöm, aki akkor ötödik alkalommal tartózkodott Rómában, ne térhessen haza, Magyarországra.

lelkigyakorlat, és akkor az egyik évben egy kolozsvári jezsuitát, páter *Dombi Józsefet*[742] hívták meg a gimnáziumi ifjúságnak lelkigyakorlatot tartani. Olyan döbbenetes hatása volt ránk, diákokra, hogy akkor többen elhatároztuk, hogy jezsuiták leszünk. Egy olyan értelemhez szóló és számomra a korábbiakhoz képest egy egészen más távlatot mutató lelkigyakorlat volt, más, mint amit a piarista tanáraink addig nekünk tartottak. Én akkor ismertem meg páter Dombit, aki akkor egymaga szerkesztett Kolozsvárt egy hatoldalas hetilapot *Az apostol* címmel. Ő volt az egyszemélyes szerkesztője és írója. Nagyon nívós lap volt. Két jezsuita működött a monostori templomban: páter Napholcz[743] és páter Dombi. (Napholczot kinevezték nagyváradi püspökké, ezt talán említettem, amikor Fiedlert[744] elmozdították a románok, még a bécsi döntés előtt. Tehát kinevezték, de nem szentelték föl, mert közbejött a bécsi döntés, és Fiedler újra elfoglalhatta rövid időre a régi helyét.)

Dombi József

Ez a két jezsuita volt Kolozsvárt. Ők azután a későbbiek során fölkerültek ide Budapestre, és páter Dombi 1948-49 körül vagy talán inkább az 1949-50-es években egy baráti kört hozott össze, és rendszeresen, havonta vagy kéthetente, már nem is

[742] *Dombi József* (Kászonfeltíz, 1900 – Budapest, 1988) jezsuita szerzetes. Erdélyi örmény családból származott, a szamosújvári állami gimnáziumban érettségizett, érettségi után katonai kiképzésben vett részt. Erdély Romániához csatolásakor Magyarországra szökött, és hivatásos tisztként Egerben teljesített szolgálatot. 1920-ban ott lépett be a szemináriumba. Két év múlva felvételt nyert az érdi jezsuita noviciátusba. Bölcseleti tanulmányainak első két évét a lengyelországi Nowy Sączban, a harmadikat Krakkóban végezte. 1928-ban átlépett a Román Misszióba. Teológiai tanulmányait Leuvenben folytatta, ahol 1930-ban pappá szentelték. Később bölcseletet tanított a moldvai Iaşi-ban és Krakkóban. 1940-ben átkerült a magyar rendtartományba. 1941-ben Budapesten végezte a harmadik próbaévet. Utána Kassán a bölcselet tanára, majd 1942-től 1945-ig a főiskola rektora volt. A háború után Budapesten végzett lelkipásztori tevékenységet. A rendek feloszlatása után az örmény katolikus plébánián dolgozott. 1952-től nem végezhetett többé hivatalosan papi munkát. 1964-ben több jezsuitával együtt őt is letartóztatták és a „Rózsa-per”-ben P. Rózsa Elemérrel és másokkal börtönbüntetésre ítélték: ő négy évet kapott, de korára való tekintettel két és fél év után szabadult. (A Jezsuita névtár alapján)

[743] *Napholcz Pál* (Szakasz, 1901 – Kassa, 1943) jezsuita. 1918-ban Nagyszombatban lépett be a Társaságba. A próbaidő után Kalocsán befejezte a középiskolát, utána nevelő volt az internátusban. 1924–26-ban a lengyelországi Újszandecben (Nowy Sącz), a jezsuita tanulmányi házban végezte a filozófiai tanulmányokat, majd egy évig Szatmárnémetiben tanított a középiskolában. 1928–31-ben Leuvenben tanult teológiát, majd a lengyelországi Stara Wieśben töltötte a harmadik próbaévet. 1933–35-ben novíciusmester volt Szatmárnémetiben, 1936–41-ben Kolozsváron házfőnök. 1940. július 23-án a pápa püspökké nevezte ki, de a politikai helyzet miatt nem szentelték fel. 1941 őszétől a budapesti Manrézában volt novíciusmester. 1942. július 26-tól a magyar rendtartomány főnöke, de a következő év április 13-án Kassán meghalt. (Jezsuita névtár)

[744] *Fiedler István* szatmár-nagyváradi püspök 1930 és 1939 között állt az egyesített egyházmegye élén. 1939 decemberében a románok politikai okokból lemondatták.

emlékszem, összejöttünk, és ezeken az összejöveteleken P. Dombi társadalomtudományi képzést tartott nekünk, kezdve a természeti jogtól a társadalombölcseletig. Akkor döbbentem rá, hogy valószínűleg nincs Magyarországon senki, aki a marxizmus-leninizmust jobban ismerné, mint ő, Rudas Lászlót[745] és Fogarasit[746] is beleértve. Egy döbbenetes felkészültségű ember volt, és éppen ezekben a kérdésekben, de egyúttal utat mutatott a természetfölötti felé is. És sose fogom elfelejteni, hogy ezekben az időkben, tehát a hidegháborús éveknek a kezdetén kijelentette, hogy uraim, márpedig vegyék tudomásul, hogy nem lesz háború. Elmagyarázta, hogy amiképp a klasszikus liberalizmus és kapitalizmus kénytelen volt korrigálni önmagát szociálpolitikai intézkedésekkel, és így kialakult a jóléti állam típusa, ugyanígy a kollektivizmusra épülő leninizmus és marxizmus kénytelen lesz korrigálni magát a szabadságjogok irányába. És ebből a kettőből fog létrejönni, a dialektikus fejlődésnek megfelelően, egy új társadalmi-gazdasági koncepció, amit ő keresztény szolidarizmusnak nevezett. Tehát az egyes külön érdekek, amelyek nem vitás, hogy fönnállnak szakma, foglalkozás tekintetében, az emberi tehetségek egyenlőtlensége következtében, a szolidarizmusban jelentkező szeretet hatására szintézisre fognak jutni, és egy olyan új gazdasági, társadalmi rend fog kialakulni, amelyben megvalósul majd az emberi személyiség, az emberi méltóság tiszteletben tartása, de ugyanakkor érvényre jutnak a közösségi vonások, az egymás iránti felelősség tudata. Egy igen komoly elméleti rendszert dolgoztak ki a jezsuiták. De közbejött az én rendőri felügyelet alá helyezésem, és tekintettel arra, hogy nem akartam veszélyeztetni ezt a kis társaságot, aminek volt úgy 8-10 tagja, mind értelmiségiek, akkor én ebből kiváltam.

JI: Kik jártak oda?

KS: Különböző koromméli értelmiségiek. Volt közöttünk biológus, jogász…

JI: Nem a Demokrata Néppártból?

KS: Nem. Ez egy egészen más társaság volt. Én azonban kiváltam, mert nem szerettem volna veszélybe sodorni a többieket… Később aztán páter Dombi mégis lebukott, mert valaki az ő keresztény szolidarizmusról szóló művének a kéziratát Jugoszlávián keresztül ki akarta juttatni nyugatra, de elfogták a határon. És emiatt az illető is börtönbe került és páter Dombi is. Nem tudom, él-e még, mi történt vele, régóta nem találkoztam vele, elsodort minket egymástól az élet. De nagyon sajnálom, mert végső fokon az, amit ma más néven „közmegegyezés", „szocialista nemzeti egység" stb. kifejezésekkel illetünk, végső fokon mind ugyanebbe az irányba mutatnak, amit ő a keresztény szolidarizmusban fogalmazott meg.

*

Egy következő név, akiről szeretnék megemlékezni, akire nagy tisztelettel és szeretettel gondolok mindig, az *Vida István*[747]. Vida István világi ember, a Hivatásszervezet főtitkára volt. Amikor 1939-ben fölutaztam Budapestre, és Dávid László

[745] *Rudas László,* szül. Róth Adolf (Sárvár, 1885 – Budapest, 1950) magyar marxista-leninista filozófus, politikus, újságíró, egyetemi tanár, az MTA tagja, Kossuth-díjas.

[746] *Fogarasi Béla*, 1902-ig Fried Béla (Budapest, 1891 – Budapest, 1959) Kossuth-díjas marxista filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja, politikus.

[747] *Vida István* (Komárom, 1915 – Budapest, 1996) jogász, szociálpolitikus, könyvkereskedő, könyvtáros. – A kalocsai jezsuita gimnáziumban érettségizett, Kerkai Jenő tanítványa volt. 1937-

névjegyével megjelentem Varga László jezsuita atyánál, ő rövid beszélgetés után Vida Istvánhoz irányított, a Kálmán utcába, a Hivatásszervezet központjába, mert ő volt ennek a keresztény érdekvédelmi szervezetnek a vezetője. Nálam néhány évvel idősebb mindössze. Igen tehetséges ember. Kovrig Béla azt mondta nekem egyszer róla, hogy hozzá hasonló tehetséges embert nem ismert, aki egyszerre rendelkezik remek elméleti felkészültséggel, szervezőkészséggel és kiváló szónoki képességgel. Valóban, ezek a tulajdonságok mind egyesültek benne, és tele volt lelkesedéssel az ügy iránt. Említettem, hogy a Margit körúton is együtt voltunk a nyilasok fogságában, a háború után azonban ő nem vállalt politikai szerepet, éspedig azért nem, mert addig túlzottan szem előtt volt, annak ellenére, hogy a nyilasok őt is letartóztatták. Szemére vethették a háború előtti írásait és beszédeit, amelyekben nemcsak a szélsőjobboldali nyilasokat és kapitalizmus antiszociális jelenségeit ostorozta, hanem elítélte a sztálini kommunizmust is, amely köztudottan és nyíltan harcosan ateista, egyház- és vallásellenes volt. Ezért ő nem akart szerepet vállalni, tudatosan visszahúzódott. Üzletelni próbált először: a háború után közvetlenül néhány társával vidékről terményeket hoztak föl a fővárosba és adták el. Az egyik társának volt iparengedélye, a másiknak egy autója stb. Csak a háborút követő években, talán 1948-ban vagy 49-ben szerezte meg a jogi doktorátusát, mert az egyetemet ugyan már a harmincas években megkezdte, de már fiatalon olyan intenzíven belevetette magát a kereszténszociális mozgalmak szervezésébe, hogy nem maradt ideje az államtudományi mellé a jogi diplomát is megszerezni.

Bár arról kifejezetten sohasem beszéltünk, de az az érzésem, hogy nagyon sok zaklatásnak volt kitéve már ezekben az időkben a múltja miatt. Akkor már az volt a politikai rendőrség módszere és célja, hogy a nekik nem tetsző elkötelezett embereket vagy börtönbe csukják, vagy beszervezzék informátornak, és ő olyan fajsúlyú valaki volt, hogy biztosan sok ilyen irányú zaklatásnak lehetett kitéve. Később egy antikváriumot nyitott Budán, majd belevetette magát a tudományos munkába, és Erasmus-kutatással foglalkozott. Mindenképpen el akarta kerülni, hogy őt az egyház ellen beépített ügynökké tegyék. Időnként találkoztam vele, elmentünk a Gellért sörözőbe, beszélgettünk, és ezek a beszélgetések számomra nagyon, nagyon hasznosak voltak. Egyébként Karcsay Sándornak[748] is ugyanolyan jó barátja volt, mint nekem. Nagyon széles látókörű és nagyon megfontolt ember volt, a tevékenységeimet sokszor átbeszéltem vele, és az volt az érzésem, mindig egy kicsit féltett attól,

---

ben jogi és államtudományi doktorátust szerzett. 1936-tól bekapcsolódott a katolikus szociális reformmozgalomba, részt vett az egyetemisták settlement-tevékenységében, majd az EMSZO és a Hivatásszervezet titkára, a KALOT központi tanácsának tagja volt. 1944-ben a nyilasokkal, 1945–48-ban a kommunistákkal került szembe. 1957-ig fizikai munkából élt, azután antikvár könyvkereskedő volt Budán. 1971-ben az NSZK-ba emigrált, egyetemi könyvtárosként dolgozott, 1979-től részt vett a nemzetközi Erasmus-kutatásban. 1995-ben hazatért Magyarországra.

[748] *Karcsay Sándor* (Budapest, 1915 – Budapest, 1999) jogász, fordító, szakszótárkészítő. 1938-tól a Kincstári Jogügyi Igazgatóság gyakornoka, aljegyzője, titkára; 1943-tól a budapesti törvényszék bírája, a nyilas hatalomátvétel után elbocsátották. 1945–49-ben először a BM Törvényelőkészítő Bizottságában dolgozott, majd a BM Közszolgálati és Tanulmányi Osztályának vezetője lett. 1946–48-ban a Demokrata Néppárt tagja. 1949-ben elbocsátották a BM-ből. 1950 után az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda munkatársa, majd igazgatóhelyettese. 1989-ben részt vesz a KDNP újraindításában, 1990–94: a KDNP országgyűlés képviselője.

hogy nehogy eszközzé váljak. Szóval, valahogy, a vele folytatott beszélgetések is segítettek abban, hogy ezt el tudtam kerülni. Egyszer mondta, hogy emigrált barátaink meghívták Amerikába, sikerült is kiutaznia, és amikor hazajött, be is számolt nekem arról, hogy akkor ki mindenkivel találkozott. Azután rá egynéhány év múlva, egy szép napon disszidált. Kikerült Tübingenbe. Az édesanyja német származású volt, ez megkönnyítette számára a német állampolgárság megszerzését és álláshoz jutását. A tübingeni egyetemi könyvtárban dolgozott, és Erasmus-kutatással foglalkozott.

JI: Ez hányban lehetett?

KS: Hát, olyan 15 éve körülbelül. [*Helyesen: 1971-ben.*]

JI: 1956-ot, mindent itt élt át?

KS: Itt élt át.

JI: Teljes visszavonultságban.

KS: Igen, teljes visszavonultságban. Mondom, egy célja volt, hogy elkerülje azt, hogy valahogy beszervezzék. Biztos, hogy próbálkoztak nála, de úgy tudom, ezt mindig sikerült elkerülnie. Ha tévedek, akkor sem hiszem, hogy bárkinek is ártott volna. Korrekt embernek ismertem meg, és hálás voltam, hogy beszélgetéseinkben intett arra, vigyázzak, nehogy eszközé válhassak.

Erről jut eszembe, hogy amikor 1969-ben először voltam kint nyugaton (amikor Mária nővér rokonai hívtak meg viszontlátogatásra), mielőtt megkaptam volna az útlevelet, a rendőrség behívott egy beszélgetésre. Mondták, ha kimegyek, biztosan találkozom majd bizonyos emberekkel stb. Amikor visszajövök, majd szeretnének velem elbeszélgetni stb. Mondtam, kérem, én azért megyek, mert meghívtak a Mária nővér rokonai. Ők mind egyszerű emberek, mind fizikai beosztásban dolgozó szakemberek, rajtuk kívül nem szándékozom találkozni senkivel. Pontosabban egy kivétellel: Paulayval Bécsben. De hát így–úgy… stb., telefonszámot akartak adni, sőt, adtak is végül. Mondtam, kérem, én előre megmondom, hogy hazajövet nem jelentkezem. Ha ez az ára annak, hogy kiutazhassak, akkor nem megyek. Mondták, hogy nem, nem, erről nincs szó stb. És mikor kiutaztam, akkor a Paulay adott egy névjegyet azzal, hogy Stuttgartban egy bizonyos személyt keressek föl, adjam át ezt a névjegyet és az üdvözletét. Azután, amikor kint voltam Németországban, néhány nap múlva megkérdeztem Mária nővér rokonait, hogy ismerik-e ezt az embert? Mondták, hát persze, a Bundestag tagja, valamilyen menekült-egyesület elnöke. Mondom nekik, azért kérdem, mert valaki megbízott, hogy keressem fel. Tessék csak elmenni. Ő a Caritasnak is a vezetője. Mondom, nem keresem föl. Nem is kerestem föl. Mikor visszajöttem, és Paulay érdeklődött, hogy fölkerestem-e az illetőt, mondtam, nem kerestem föl. Azt mondja: Jézus Máriám, pedig én azért küldtelek hozzá, mert kaptál volna tőle egy nagyobb összeget. Van egy megállapodásom vele, hogy aki az én névjegyemmel jelentkezik… Ő a német Caritasnak valami főnöke, és busásan rendelkeznek pénzzel.

Az igaz, hogy akkor a meghívólevéllel kiutazó magyaroknak nem volt könnyű helyzetük nyugaton, mert igen csekély valutát válthattak ki, néhány dollárt vagy márkát, rettenetes kellemetlen volt. Na de ilyen kapcsolatokat nem kerestem. Nem kerestem fel akkor egyik barátomat sem, pont azért, mert nem akartam olyan helyzetbe kerülni, hogy megzsarolható lehessek.

Na most aztán Vida István közben nyugdíjba ment, és nagyon hiányzik a vele való kapcsolat, mert fiatalkori küzdelmeimnek egyik főszereplője volt, egyike azoknak, akivel a keresztény reformmozgalomban együtt dolgoztunk az ország megújulásáért. Az egyik legtehetségesebb ember volt.

JI: Bocsánat, Vida István most is kint él az NSZK-ban, ugye?

KS: Igen, az NSZK-ban él, tudtommal.

JI: Karcsay Sándor azt mondta, hogy Vida mintha kerülné vele a kapcsolatot; próbálta keresni, de nem járt sikerrel.

KS: Nekem az az érzésem, hogy Vida nagyon vigyáz arra, hogy miatta senki ne kerüljön kompromittáló helyzetbe.

JI: Ön nem találkozott vele azóta?

KS: Nem. Vigyáztam annyira, hogy ne teremtsek félremagyarázható látszatokat. Olvastam néhány cikkét, ami a római Katolikus Szemlében jelent meg a szociális mozgalmakról, közölték a visszaemlékezéseit stb. Ezeket olvastam. Kitűnőek. Sajnos itt nem jelenhetnek meg. Talán egyszer. Mégis van egy forrás, ahol az érdeklődők hozzájuthatnak.[749]

Na most, a Varga Lászlóval viszont találkoztam, ez az ügyvéd Varga László, aki, mint képviselőtársam, úgyis szóba került volna, de ide fölírtam magamnak. De hagyjuk ezt későbbre, fejezzük be.

*

Két nevet szeretnék még említeni, akikkel komoly kapcsolatom volt. Az egyikről már múlt időben kell beszélnem, de a másikról, Domokos Pál Péterről még – hála Istennek! – jelen időben beszélhetek.

Domokos Pál Péter

Domokos Pál Péter a székelységnek és főleg a moldvai magyaroknak, a csángó magyaroknak a kutatója, ismertetője. Én Kolozsvárt kerültem vele kapcsolatba mint gimnazista. Emlékszem megjelenésére. Mindig székely harisnyában, csizmában járt, ez volt az ünnepi viselete, tehát a székely népviselet. Sokáig azt hittem, hogy ő karnagy, később tudtam meg, hogy tulajdonképpen fizika-matematika szakos tanár. Népdalgyűjtéseivel Bartók és Kodály munkáját folytatta, főleg a Kárpátokon túl, ahova Bartók nem jutott el a gyűjtőmunkájával. Azt hiszem, említettem már, hogy az Erdélyi Népművelési Bizottság munkatársaként kerültem vele kapcsolatba, ő volt a bizottság ügyvezető elnöke. Dávid László ajánlotta ezt a munkalehetőséget, rövid néhány hónapot töltöttem ott. De hát ugye engem, jogász lévén, annyira nem tudott ez munkakör lekötni. Barátsággal váltunk el, amikor átkerültem a városhoz. A kapcsolatunk itt kezdődött újra Magyarországon. Ő is átkerült közben. Amint említettem,

[749] Vida Istvánnak ezek a tanulmányai (más szerzők hasonló témájú írásaival együtt) időközben könyv formában is megjelentek: „*Félbemaradt reformkor* : miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása?” Róma : Tipografia Ugo Detti, 1990. (2. kiadás: Budapest, Püski kiadó, 2006)

az Erdélyi Népművelési Bizottságnak az ügyvezető elnöke volt, de az ő igazi állása a tanítóképzői igazgatói állás volt Kolozsvárt. Erdélyben a negyvenes években ez volt a legjelentősebb ilyen intézmény. Amikor ő is ide átkerült, akkor a háború után ő lett a Népjóléti Minisztérium keretében a bukovinai székelyek áttelepítésének, a Baranyában, illetve Tolnában való letelepítésének egyik itteni ügyintézője, Bodorral[750] együtt.[751]

Az, hogy a csángó magyarok kérdése a magyar közvéleménybe bekerült, az az ő érdeme. A húszas években – hogy ne tűnjön fel – vett két kis mokány lovat és egy kóberes szekeret, és ahogy a románok szoktak közlekedni, bejárta a moldvai magyar településeket, és gyűjtötte a népdalokat, feltérképezte a kultúrájukat. Kutatásai és gyűjtőmunkája alapján már a királyi Romániában megírta a Moldvai magyarság című könyvét. A bécsi döntés után kibővítve megjelent Kolozsváron egy újabb kiadás, és tudtommal most van megjelenés alatt a harmadik.[752]

Domokos Pál Péter a moldvai csángók között

[750] *Bodor György* (Kézdivásárhely, 1904 – Budapest, 1976) jogot végzett Budapesten. Tagja, majd rövid ideig főtitkára volt a Bartha Miklós Társaságnak, tagja és időszakosan főtitkára a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Radikális Pártnak. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt egyik szervezője, és részt vett az 1941-ben Bácskába telepített bukovinai székelyek Baranyába és Tolnába való letelepítésében. Külpolitikai érdekek veszélyeztetése címén letartóztatták (1962) és három és fél évi börtönre ítélték; közkegyelemmel szabadult (1963).

[751] *A bukovinai székelyek* maradékát a magyar kormány 1942-ben a Vajdaságba és Bácskába telepítette, ahonnan 1944-őszén menekülniük kellett. 1945-ben 13 000 bukovinai székelyt a Völgységben, Tolna és Baranya megyékben helyeztek el, főként a kitelepített sváb családok házaiba és birtokaiba.

[752] *„A moldvai magyarság”* című könyv első kiadása 1931-ben, a hatodik (átdolgozott és bővített) kiadása pedig 2001-ben jelent meg. Az utóbbi elérhető online is:
http://mek.oszk.hu/08500/08587/08587.pdf

Említettem már, hogy megkértem Péter bácsit, készítsen egy összeállítást, írjon egy tanulmányt a nemzetek és vallások viszonyáról a Kárpát-medencében, és ő erre az ügyre rászánt több mint fél évet az életéből. Ez az az írása, amit annak idején eljuttattam a Kádár-titkársághoz, és ami azután az Állami Egyházügyi Hivatalhoz is átkerült.[753] Ekkor kerültem vele igazán komolyabb kapcsolatba.

Nagy örömömre szolgál az, hogy a Szent István Társulatnál betöltött szerepem révén hozzájárulhattam, ahhoz, hogy ott megjelent két műve. Az egyiknek „Édes hazámnak akartam szolgálni"[754] a címe, ennek egyik része Kájoni Jánosról, a ferences zeneszerzőről szól, a másik része pedig Petrás Incze Jánosról, az első magyar folkloristáról. Péter bácsi fedezte fel ugyanis a Tudományos Akadémia levéltárában azt az anyagot, amit Petrás Incze János ide átküldött, igaz, akkor még csak Tudós Társaság volt az intézmény neve, mielőtt az Akadémia megalakult volna. És ennek a kapcsán Domokos Pál Péter összefoglalóan ismerteti újra a moldvai magyarság egész témakörét. Hogy ez a könyv megjelenhetett a Társulatnál, abban nagy érdeme van Erdélyi Zsuzsának[755], akinek az ÁEH kiadta a kéziratot lektorálni. Egy bőröndnyi kéziratot. Tényleg hatalmas anyag. És Zsuzsa, azért nevezem így, mert elég jó kapcsolatban vagyok vele, ezt a hatalmas munkát elvégezte, és a legteljesebb mértékben ajánlotta a könyv kiadását. Egyébként az önök lapjában Ruffy Péter írt egy gyönyörű ismertetést a könyvről.[756] Azért is tartottam fontosnak, hogy ez a könyv megjelenjék, hogy az ottani magyarok tragikus sorsa bekerüljön a köztudatba, mert volt egy aggodalmunk, ami többször szóba került a Márton Áronnal folytatott beszélgetésekben, hogy a moldvai magyarok sorsa ne legyen az egész erdélyi magyarság sorsának az előképe. Ezért nem szabad az erdélyi magyarságot sorsára hagyni, nem szabad engedni a román nacionalista beolvasztási törekvéseknek, amelyek bizony a legrafináltabb módon zajlanak a szocializmus érdekeire való hivatkozással, a nemzet tudatának az elvételével, és ezt a problematikát a magyar közvélemény és a világ közvéleménye elé kell vinni a legkülönbözőbb címen és módon.

Péter bácsi másik könyve[757], amit a Társulat kiadott, Bartók találkozásáról szól a moldvai magyarokkal, ami nagyon érdekes történet. Ezt is a Péter bácsi szervezte meg: 1938-ban, amikor az Eucharisztikus Kongresszus volt Budapesten, akkor kihozott több moldvai családot ide, és a rádiónál énekeltette őket Bartók előtt. És Bartók akkor ismerte meg a csángó népdalokat. A könyvben olvasható Bartók egy levele, amiben beszámol erről a nagy élményéről, hogy végre ily módon találkozott a moldvai magyar népdalkinccsel, de erről nem szabad írnia, mert a szabadságukat veszélyeztetné azoknak, akik itt lemezre énekeltek. Szóval, már Bartók ezt így

[753] Valószínűleg Domokos Pál Péter e munkája jelent meg ezzel a címmel Amerikában, 1980-ban: Domokos Pál Péter: *A nemzetek és vallások története Romániában*. Youngstown, Ohio : Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1980.

[754] Domokos Pál Péter: *…édes Hazámnak akartam szolgálni….* Szent István Társulat, Budapest, 1979.

[755] *Erdélyi Zsuzsanna* (Komárom, 1921 – Budapest, 2015) Kossuth-díja néprajztudós, a Nemzet művésze. Főként szakrális folklórral, szöveggyűjtéssel foglalkozott.

[756] Ruffy Péter: *Moldvai századok*. In: Magyar Nemzet, 1979. márc. 18. (10. old.)

[757] *Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángómagyarokkal.* Népdalok, népmesék, népszokások, eredetmondák a magyar nyelvterület legkeletibb részéről. Budapest, Szent István Társulat, 1981.

írásba adta. Lehet, ha nem vagyok a Társulatnál, és nem próbálom egyengetni ennek könyvnek az útját, és ha nem beszéltem volna Miklós Imrének több ízben is az erdélyi problémákról, akkor talán még asztalfiókban lenne a kézirat.

A Péter bácsi által gyűjtött csángó népdalokkal többször nyertek versenyt énekesek. Például Faragó Laura. Egy alkalommal egészen véletlenül ott voltam Péter bácsinál, amikor jött hozzá Faragó Laura[758], mielőtt kiment Skóciába, egy nemzetközi népdalversenyre. És mondta: Péter bácsi, én csak csángó dalt akarok énekelni. Melyik a legszebb? Péter bácsi, aki egy bűbájos ember, azt válaszolta: Laurácska, hát mindegyik szép. Az egyiket ott előttünk elénekelte, hogy ehhez mit szól Péter bácsi? Nagy élmény volt számomra: teljesen szabadon megadta magának a hangot, és elkezdett énekelni egy gyönyörű, csodálatos éneket, első díjat is nyert vele. Éppen nemrég említette Tóth Sándor[759], a segédszerkesztőnk, hogy most is nyertek valahol külföldön csángó dallal egy hasonló versenyt. A nyertes elment Péter bácsihoz a névnapján, és azzal köszöntötte, hogy neki is elénekelte. Péter bácsiban egy olyan lánglelkű magyar embert ismertem meg, aki soha idejét nem kímélte, és önzetlenül tett mindent. Ebből soha nem volt jövedelme. Gyönyörű és megható volt egyébként az a portréfilm, amit 85. születésnapján sugárzott róla a televízió.[760] Nem tudom, látta-e, István. Mennyit változott az világ: Péter bácsi valamikor még rendőri felügyelet alatt állt, ma pedig a televízióban ünneplik, s amiről akkor hallgatni volt ildomos, most már szabadon lehet beszélni.

JI: Ő mikor volt rendőri felügyelet alatt?

KS: Mindjárt megmondom. Én akkor a Nonn-nal már kapcsolatban voltam, ez tehát az 1963-64-es években lehetett, mert mikor meghallottam, hogy házkutatás volt nála, és elvitték az anyagát, mindent, akkor mindjárt rohantam Nonnhoz. Aztán két hónapon belül mindent fel is oldottak….

JI: A Nonn is tett lépéseket?

KS: Gondolom, hogy igen. Szóval, ezért mondom, hogy ezek az apró munkák nem látványosak és sehol sincsenek regisztrálva, mégis legalább utólag az az érzése az embernek, hogy legalább valami keveset használt azzal, amit tett. És ehhez kellett vállalni ilyen kezdeményezéseket, mint amilyeneket Miklós Imre felé vállaltam, a pártközpont felé vállaltam, az „utcáról" történő beadványírást stb.

Szóval, nyilván nem én voltam az egyetlen, aki hasonló módon cselekedett, bizonyára volt más is, de talán ezek az erővonalak valahol mégis találkozhattak, aminek eredményeképp megszűnt a teljes érdektelenség népünknek ezen kardinális kérdései iránt, és hogy kezdtek bizonyos felelősséget érezni azok, akik tehettek is valamit.

*

[758] *Faragó Laura* (Pécel, 1949 –) Kossuth- és Magyar Örökség díjas magyar énekművész, népdalénekes.

[759] *Tóth Sándor* (Szolnok, 1939 – Budapest, 2019) író, költő, újságíró, egyetemi tanár, politikus. 1970-től az Új Ember belső munkatársa, 1990–1994 között a KDNP országgyűlési képviselője.

[760] Domokos Pál Péter portré ...édes hazámnak akartam szolgálni... 1986. A Magyar Televízió számára felvett dokumentumfilm. Készítette: Hanák Gábor, Pálffy István. – Szerkesztett szövege megjelent a Kortárs folyóirat 1986/7. számában (114–125. old.).

Meg kell emlékeznem egy kedves jó barátomról is, *Csizmadia Andorról*[761], akit Kolozsvárt ismertem meg: a városházán volt a tanácsnok. Kovrig Bélával én hoztam össze, aztán így ismerkedett meg Mihelics Viddel, és így lett az egri jogakadémiának[762] a tanára, majd annak megszűnése után került Budapestre Beér János[763] mellé, ott lett docens. És akkor egy szép nap az Állami Egyházügyi Hivatal jogtanácsosi állás betöltésére keresett valakit, és Beér János, aki tudta, hogy a Csizmadia a magántanári habilitációjában a kegyúri kérdéssel foglalkozott, sőt már győri aljegyző korában kezdett ezzel foglalkozni, őt ajánlotta az Egyházügyi Hivatalnak. Csizmadiáról tudni kell, hogy ő nem volt párttag. Hívő ember volt egész életében. Én nagyon jól ismertem, jó barátom volt, ő volt az esküvői tanúm is egyébként, és a köztünk lévő barátság megmaradt a haláláig, családilag is tartottuk a kapcsolatot. És amikor ezt az ajánlatot kapta, felkeresett, és elmondta, mi történt. És akkor én azt tanácsoltam neki, hogy ezt a posztot ne fogadja el főállásban, mert az olyan politikai elkötelezettséget jelentene számára, amit nem hiszem, hogy jó meggyőződéssel el tudna vállalni, mert ez szükségképpen bizonyos hatalmi problémákat is fölvet. Azt tanácsoltam neki, ha konzultánsnak elfogadnák, az elől ne zárkózzék el, mert abban az esetben jogi véleményt adhat, de az intézmény döntéséért nem ő a felelős. És ugyanakkor nem mindegy, hogy az a jogi vélemény, amit az ÁEH kap, az valóban korrekt álláspontot képvisel-e vagy pedig valamiféle szemellenzős brosúrás szemléletet. Elég az hozzá, hogy ezt így elvállalta. (Én ezt annak idején Grősznek el is mondtam, amikor ő volt a püspöki kar elnöke, tudniillik ő még személyesen ismerte győri püspök korából Csizmadia Andort, és én elmondtam neki, hogy ezt én tanácsoltam Bandinak.)

Aztán közben megüresedett a jogtörténeti tanszék Pécsett, azt megpályázta és megkapta, és haláláig ott tanított; közben az ÁEH-nak jogi szakértője is volt... Közöttünk a barátság és a kapcsolat mindvégig megmaradt, és ez a kettőnk közötti bizalmas barátság sok konzultációra, nézetcserére adott alkalmat, és azt hiszem, mindkettőnk számára hasznos volt, de talán még az állam és egyház kapcsolatát tekintve is hasznosnak bizonyulhatott. Amikor ő a tudományok doktora lett, a diszszertációja, mely az állam és az egyház kapcsolatáról szólt a Horthy-korszakban,

---

[761] *Csizmadia Andor* (Győr, 1910 – Budapest, 1985) jog-, igazgatás- és művelődéstörténész, akadémiai, főiskolai és egyetemi tanár, tanszékvezető, dékán, az állam- és jogtudományok doktora. – Középiskolai tanulmányait a győri bencés gimnáziumban végezte. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte, majd 1933-ban Szegeden szerzett jogi doktorátust. Ezután a győri közigazgatásban dolgozott és számos tudományos írást jelentetett meg. 1941 és 1944 között Kolozsvárt teljesített közigazgatási szolgálatot. 1944-ben Nagybánya polgármestere. 1945-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium szociális osztályán dolgozott, 1946-tól osztályvezetőként. Magántanári pályáját 1944-ben kezdte a Műegyetemen, később tanított az egri jogakadémián és a közgazdasági karon is. 1949-től 1958-ig az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, Beér János tanszékén oktatott, majd nyugdíjazásáig, 1980-ig Pécsett a jogtörténeti tanszéket vezette. 1964 és 1968 között az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja is volt. – 1956-tól volt az Állami Egyházügyi Hivatal jogi szakértője. Pályafutása során mintegy 270 szakmai tanulmányt és könyvet írt.

[762] Egri Érseki Jogakadémia (1740–1949).

[763] *Beér János*, dr. (Teschen, Szilézia, 1905 – Budapest, 1966) jogtudós, egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora.

könyv formájában is megjelent.[764] Ennek a munkájának én voltam az első „cenzora", nekem adta ide, hogy nézzem át, hogy időtálló legyen a megfogalmazása…

Ő aztán a Jogász Szövetség jogtörténeti szakosztályának[765] vezetője lett, alelnöke volt egy nemzetközi jogászszövetség szintén jogtörténeti bizottságának. Csak érdekességként említem, ami most eszembe jutott: Valamelyik évben Romániában tartott tudományos ülést ez a nemzetközi bizottság, és akkor ő az erdélyi fejedelemség jogalkotását választotta előadásának témájául, amit a bukaresti kollégái nem nagyon vettek jó néven. Szeretném külön is megjegyezni, hogy ő összesen csupán három és fél évet élt és működött Erdélyben, de rajta és feleségén kívül még nem láttam másokat, akik ilyen rövid idő alatt annyira „erdélyiekké" váltak volna, mint ők. Egész életükben felelősséget éreztek az erdélyi magyarság sorsa iránt. Még egy ott született ember sem kötődhet különbül és érezhet nagyobb felelősséget az erdélyi magyarság iránt, mint ahogy ők éreztek. És az egyházpolitikai, illetve egyházügyi hivatallal való ténykedése is mindig korrektül zajlott, csak jogi síkra korlátozódott.

JI: Konzultánsként valóban független tudott maradni?

KS: Igen, mert hiszen ő mindig csak a jogi szakvéleményt adta, aztán annak az alkalmazásába már nem volt beleszólása.

Ő többször sürgette egy vallásügyi törvény megalkotását, ami több szocialista országban is létezik. Romániában is van a *Legea culterol*. Az más kérdés, hogy milyen az a vallásügyi törvény, tehát nem elég egy alkotmányos deklaráció az állam és az egyház szétválasztásáról, hanem egyrészt az egyházaknak, másrészt a híveknek a jogállását törvényileg kellene szabályozni. Tehát, hogy ne legyen kiszolgáltatva a Hivatalnak se az egyház, se a hívő állampolgár, hanem pontosan körül legyenek írva nem csak a kötelességei, hanem a jogai is. Az is, hogy miként valósul meg az alkotmányban rögzített vallásszabadság, a vallásgyakorlat szabadsága stb. Sajnos, ezt ő sem tudta mind a mai napig elérni.

JI: Nem történt erre még előkészület sem?

KS: Tudomásom szerint nem, mivel a Hivatalnak így egyszerűbb, így nagyobb a mozgástere, és jobban ki van szolgáltatva neki az egyház. Így könnyebb [kifelé] kedvezőbb látszatot kelteni. Hát mi az, hogy megállapodásokat kötnek az egyházzal?! Hát ez egy abszurdum! Hát milyen címen köt az állam a templomi hitoktatásról megállapodást?! Vagy van vallásszabadság vagy nincs. Ez egy abszurdum, hogy az egyházzal ilyen szerződéses viszonyt alakítsanak jogi kérdésekben. Például szóvá tettem két alkalommal is nyilvánosan, biztosan el is jutott az illetékesek fülébe a kifogásom: vívmányként említették azt, hogy valamilyen megállapodás született a világiak részvételéről a hitoktatásban és hogy ehhez állami hozzájárulást kell kérni. Ez tulajdonképpen megint egy megkötöttség, korlátozás, ez nem a szabadság. Az egyház belső ügye, hogy a püspök, pap híján, kit bíz meg hitoktatással. Mi köze ennek az államhoz? Vagy mi köze az államnak ehhez? Ez megint csak arra jó, hogy kiszolgáltatott állapotba hozzák az egyházat. Még nagyon sokat kellene előre lépni,

[764] Csizmadia Andor: A magyar állam-és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

[765] Pontosan: a Magyar Jogász Szövetség jogtörténeti és római jogi szakosztálya.

hogy valóban megvalósuljon egyrészt a lelkiismereti és vallásszabadság, másrészt pedig az állam és az egyház szétválasztása.

Itt van most például az alkotmányjog. Amikor megjelent, nagyon alaposan megnéztem. A parlament létesített egy Alkotmányjogi Tanácsot[766]. És ott bent ül egynéhány békepap képviselő, de ezek közül egyiknek sem jut eszébe, hogy szóvá tegye például azt, hogy az 1957/22-es törvénycikk[767] ellenkezik az alkotmány rendelkezésével. Vannak még tennivalók ahhoz, hogy tényleg realizálódjék az állam és az egyház szétválasztása, hogy megvalósuljon egy olyan koncepció, amely a koegzisztencia korszakának felel meg, nem pedig a szembenállás korszakának.

A másik, amit Csizmadia Bandival átbeszéltem: szerettem volna egy olyan jogszabálygyűjteményt kiadatni a Szent István Társulatnál, amely ott lehetne minden pap asztalán, amelyben – megfelelő magyarázatokkal kiegészítve – megtalál minden olyan jogszabályt, amely lelkipásztori működése során releváns lehet, tehát nemcsak azok, amelyek közvetlenül vonatkoznak az egyházakra, az egyházi személyekre, például a fakultatív hitoktatásról szóló rendeletek, hanem más szabályzók is, mint például amelyek az építésügyről, a társadalombiztosításról stb. szólnak… Csizmadia Bandival annak idején ezt is átbeszéltem. Én már jórészt össze is gyűjtöttem ehhez a vonatkozó joganyagot, Bandi pedig szívesen vállalta volna ennek az átnézését és véleményezését, de hát persze nem volt érdeke az államnak, hogy ilyen hivatkozási alap legyen a papság keze ügyében. Úgyhogy ez kiadvány végül is nem született meg.

Csizmadia Bandinak váratlanul jött a halála. Tévét nézett, közben kapott szívrohamot, egy fotelban halt meg. Aztán kiderült, hogy már elő volt készítve a Laci fiának[768] címzett levele, amelyben az is szerepelt, hogy örvendene, ha halála esetén az erdélyiek részéről én lennék az, aki egynéhány szóval elbúcsúztatnám. Hát persze, eleget is tettem ennek a megbízásnak. Mindenesetre az feltűnt, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői részéről senki sem volt ott a temetésen. Egyházi temetése volt természetesen.

Nagyon szép volt a rekviemje is. Kozma Imre zugligeti plébános búcsúztatta nagyon szépen. Beszédében még azt is megemlítette, hogy hol szokott ülni a templomban. Minden vasárnap ott volt a szentmisén, és halála előtt egy héttel gyónt és áldozott. Ennyire komolyan hívő ember volt.

JI: Ő, mint szó volt róla, idővel Pécsre került, nem maradt Pesten. Nem érezte ezt valamiféle hátrányos helyzetnek?

KS: Számára egy pesti tanszék nem is jöhetett szóba, és ő Pécsett jól is érezte magát. A Pécsi Egyetem történetéről jelentek meg komoly tanulmányai, abba bedolgozta magát.

---

[766] *Alkotmányjogi Tanács*: Az 1983. évi II. alkotmánymódosító törvény és ennek végrehajtásaként az 1984. évi I. törvény hozta létre – parlamenti bizottságként – az Alkotmányjogi Tanácsot, azzal a céllal, hogy ellenőrizze a jogszabályok és jogi iránymutatások alkotmányosságát. 1989-ben szüntették meg, amikor megalakult Alkotmánybíróság mint önálló állami szervet.

[767] 1957. évi 22. tvr. az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról.

[768] *Csizmadia László* (1937–) jogász, vendéglátóipari szakember, főiskolai tanár, főigazgató.

JI: Ő mint polgári származású és vallásos ember mennyire volt hátrányos helyzetben?

KS: Kétségtelen, hogy bizonyos fokig mellőzték. Például a Magyar Tudományos Akadémia tagsága nem jöhetett szóba. Ugyanakkor például a krakkói egyetem díszdoktorává választotta, és levelező tagja volta volt a bécsi Tudományos Akadémiának[769]. Egyszer Tőkés Ottónál szóvá is tettem, hogy nálunk Szabó Imre[770] annyira uralja ezt a területet, és csak bizonyos embereket futtat. Hát ő, Csizmadia nem volt párttag, nem vállalt semmilyen exponált politikai szerepet, ami ahhoz kellett volna, hogy őt is „futtassák", ő ezt nem akarta. Úgy látszik, a kiemelkedő tudományos munkássága nem volt elegendő az illetékesek szemében. Nem beszélt róla, de azért ez biztosan fájhatott neki. Ugyanakkor nagy tudását és remek diplomáciai érzékét bizonyítja, hogy az adott körülmények között is tanszékvezető és dékán lehetett anélkül hogy a világnézeti meggyőződését feláldozta volna. Ennyit Csizmadia Andorról.

[769] 1979-ben az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1981-ben a krakkói Jagelló Egyetem díszdoktorává avatta.

[770] *Szabó Imre* (Beregszász, 1912 – Budapest, 1991) Kossuth-díjas jogász, jogfilozófus, egyetemi tanár, a jogi tudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Az államszocialista korszak vezető jogfilozófusa.

EGYKORI KÉPVISELŐTÁRSAKRÓL (DNP)

És most akkor, ahogy kérte István, áttérhetnénk arra, hogy a volt képviselőtársaim közül kiről mit tudok. Előre bocsátom, hogy sokat nem tudok mondani, de hát megpróbálhatjuk. Elmondhatom, ami úgy hirtelen eszembe jut róluk…

JI: Ha csak egy mondatot is.

KS: Ha ezt a névsort vesszük, akkor *Babóthy Ferenc*et említeném először. Babóthy Ferenc[771] felvidéki szegény földműves család tagja volt, részt vett a KALOT-munkában, és amikor 1946-ban a KALOT utódszervezeteként megalakították a Katolikus Parasztifjúsági Szövetséget (KAPSZ), annak lett a vezetője. Vagy úgy is mondhatnánk, ha ragaszkodunk a jogi pontossághoz: lett volna a vezetője, a KAPSZ alapszabályát ugyanis nem hagyták jóvá soha, de azért ténylegesen működött egynéhány hónapig. Tárgyalás folyt a kérdésről a belügyminiszterrel, aki akkor Rajk László volt, de aztán végül is nem kapták meg a hivatalos engedélyt. Egyébként a Katolikus Szemle egyik nem régi számában Babóthy leírja ennek az egész történetét pontosan[772].

Ő időnként hazajár. Többször volt itthon. Én 1979-ben, amikor először voltam kint a lányomnál Amerikában, Cincinnatiben, akkor mind oda- mind visszaúton New York-on keresztül mentünk, és akkor az ő és Eszterhás György meghívására vendégük voltam egy hétre. Azért mondtam, „vendégük", mert egy házban laktak. Közösen vettek egy házat. Egyébként tavaly, amikor megint kint voltam, akkor is beszélgettünk telefonon és leveleket váltottunk, de az előtt néhány hónappal, múlt év nyarán, itthon volt megint látogatóban. Szóval, ő egy nagyon józan ember, csak nyolc elemit végzett, de aki vele beszél, ezt nem hinné el. Múlt nyáron az Új Emberhez is feljött, Magyar Ferencet is még a régi KALOT-ból ismeri, akkor éppen valamelyik munkatárs névnapját ünnepelték. Babóthy beült közéjük, és akkor Feri bemutatta, mármint Magyar Ferenc Babóthyt, és utána beszélgettek. Azután a fiatalok kérdezték tőle, hogy milyen szakot végzett. Azt hitték, hogy egy egyetemet végzett emberrel állnak szemben. Babóthy egy nagyon szimpatikus ember, nálam idősebb egynéhány évvel. Sajnos, már ő sem fiatal, látszik is a mozgásán, a lábával van valami baj, de szellemileg teljesen nyitott, érteni látszik a magyar valóságot. Barankovics Istvánnak ő volt az egyik legközvetlenebb munkatársa az emigrációban, úgy értem, hogy Pista a felesége mellett őt bízta meg írásainak a rendezésével, illetve megsemmisítésével. Most, amikor itthon volt, akkor összehoztam Csicskó

---

[771] *Babóthy Ferenc* (Vágfarkasd, 1915 – Budapest, 2004) 1934-től a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesületnek (SZKIE), majd a Felvidék visszacsatolása után a KALOT-nak egyik szervező munkatársa, népfőiskolák előadója. 1946-ban a Katolikus Parasztifjúsági Szövetség (KAPSZ) elnöke. 1947-től a Demokrata Néppárt képviselője. 1949 februárjában emigrált, először Svájcban, majd az USA-ban élt. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány (1949–1956), a Keresztény Népmozgalom (1949-től), a Kelet-európai Keresztény Unió (1952-től) és a Magyar Mezőgazdasági Érdekvédelmi Szövetség tagja (1950). 2001-ben települt haza.

[772] Babóthy Ferenc: Utam a KALOT-hoz. In: Katolikus Szemle (1986, Róma), 38. szám, pp. 51-69. Az írás megjelent a Félbemaradt reformkor című gyűjteményes kötetben is (Róma, 1990).

Máriával, ezzel az ifjú történészhölggyel, aki az Akadémia Történeti Intézetében dolgozik, és aki Képviselősorsok[773] címmel írt néhány éve a Történelmi szemlében egy tanulmányt az ellenzéki pártok képviselőiről. Babóthy szívesen vállalkozott a vele való találkozásra, és Gergely Jenővel is találkozott, aki olvasta Barankovics könyvét, illetve életrajzát, illetve a pártról és az egyházról írt könyvét, és meg akarta ismerni.

JI: Ő mikor került ki?

KS: Mindszenty letartóztatása idején ment ki Barankovics, vele közel egy időben emigrált ő is. Egyébként New York mellett egy Ford gyárban fényezőként dolgozott. Szóval, ő végig ezt a munkát vállalta.

JI: Az emigrációban betöltött valamilyen szerepet?

KS: Csak Barankovics-csal együtt. Neki külön szerepe nem volt. Végig figyelemmel kísérte a magyar dolgokat, az itthoni pozitív fejlődéseket. Az egyházi kérdések nagyon érdekelték, hiszen ő is ilyen elkötelezettségű ember. Nekem megígérte, hogy megpróbál valamit tenni annak érdekében, hogy ne kerüljenek megsemmisítésre Barankovics kinti írásai.

*

KS: Most a névsorban *Barankovics István*[774] következik. Barankovicsot én csak 1945-ben ismertem meg. Még az írásait sem olvastam korábban, kolozsvári életem alatt, minthogy Barankovics magyarországi lapokban publikált, én pedig akkoriban, fiatalon, főleg az egyébként is elég nívós kolozsvári lapokat olvastam: az Ellenzéket[775] és a Keleti Újságot[776]. Ezek nem olyanok voltak, mint a mostani vidéki lapok, hanem saját profillal rendelkező, színvonalas újságok voltak. Azt hiszem, Zathureczky[777] volt a vezetője az Ellenzék című lapnak, amely nagy hagyományokkal rendelkezett, még a monarchiából maradt fenn, és a királyi Romániában is tovább élt, majd a 2. bécsi döntés után is. Nem is nagyon volt időm más lapok, például a pesti lapok olvasására.

Tehát én már mint politikust ismertem meg őt 1945-ben, erről már beszéltem a pártalakítás kapcsán. Barankovics – és több más egykori képviselőtársam – 1948/49 után emigrált, én pedig senkivel nem tartottam a kapcsolatot az emigráns politikusok

---

[773] Csicskó Mária: *Képviselői pályaképek 1947-1953*. Történelmi szemle, 1985. (28. évf.) 1. sz.

[774] *Barankovics István* (Polgár, 1906 – New York, 1974) magyar hírlapíró, politikus. A 30-as, 40-es években a katolikus reformnemzedék jelentős alakja. 1937-től az Ország Útja című államtudományi és nemzetpolitikai folyóirat társszerkesztője. 1943–44-ben a Magyar Nemzet főszerkesztője. A német megszállástól kezdve a háború végéig bujdosnia kellett. A Demokrata Néppártot főtitkárként vezette 1945 májusától. 1949-ben emigrálni kényszerült. 1950-től a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottsági tagja, majd 1951-től vallás- és közoktatásügyi bizottságának vezetője volt; 1958-tól haláláig a Közép-európai Keresztényidemokrata Unió (CDUCE) elnöki tisztségét töltötte be.

[775] Az *Ellenzék* kolozsvári politikai, közgazdasági és társadalmi napilap volt, Bartha Miklós alapította 1878-ban, első száma 1880-ban, az utolsó 1944-ben jelent meg.

[776] A *Keleti Újság* a két világháború között megjelenő romániai magyar napilap volt. 1918 karácsonyán indult és 1944 őszén szűnt meg.

[777] *Zathureczky Gyula Albert* (Őszény, 1907 – München, 1987) író, újságíró. 1941–1944 között az Ellenzék című lap szerkesztője volt.

közül, egészen az említett 1979-es amerikai utamig. Akkor Eszterhás György és Babóthy Ferenc kivittek Barankovics sírjához. Érdekes, hogy a temető szegény részén van eltemetve a Barankovics, és egy nagyon szerény amerikai temetkezési minta szerint nem síremlék van sírja felett, hanem csak 25-30 cm-re áll ki egy kis kő. Ott nyugszik Barankovics István.[778]

JI: Hányban halt meg?

KS: Várjunk csak, 1974-ben halhatott meg. Mert amikor kint voltam, akkor mondták, hogy már öt éve halott. Na most, akkor tudtam meg Babóthy Ferenctől, hogy olyan szóbeli végrendeletet hagyott, hogy azokat az írásait, amik nem jelentek meg nyomtatásban, így a naplóját is, meg kell semmisíteni. Én próbáltam akkor kapcsolatot teremteni a feleségével[779] telefonon. Többször kísérleteztem, de állandóan foglalt volt a vonal. A hazautazásom előtti napon sikerült beszélnem vele. Rettenetes szemrehányásokat kaptam, hogyan történhetett meg, hogy én itt vagyok, és hozzá nem vittek el. Nehogy elutazzak úgy, hogy ne találkozzunk. De hát csak azt válaszolhattam, nagyon sajnálom, nekem holnap indul a repülőgépem. Végül is így, ebben a telefonbeszélgetésben kértem őt is, hogy ne semmisítsék meg Pistának az anyagát. De hát, ez volt az utolsó kívánsága – mondja. Igen, de egy elkeseredett ember utolsó kívánsága volt. Tudniillik, ő az emigrációban nem vált olyan politizáló emberré, aki kihasználta volna az emigrációs helyzetét karrierépítésre. Azt javasoltam, hogy próbálják az anyagot valahogy átjuttatni Európába, hogy a kutatás számára elérhető közelségben legyen. És ajánlottam, hogy talán Rómában, a piarista rend központjában, annak a levéltárában kellene elhelyezni. Tudniillik Tomek Vincével[780], a piarista rend generálisával nagyon jó viszonyban volt Barankovics, barátok voltak. Akkoriban Tomek Vince már nyugdíjas öregúr volt, de még élt 1979-ben. Lívia akkor nem tett erre ígéretet, de később örömmel hallottam, hogy átkerült az anyag egy része. Sajnos azonban, ahogy hallom, elég rendezetlen állapotban van, és félő, hogy ott elkallódik. A múlt év végén, illetve az idei év elején viszont, amikor újra kint voltam az Államokban, akkor többször beszéltem a feleségével telefonon, éspedig nagyon hosszan. Személyesen nem tudtam fölkeresni, mert San Franciscóban voltam, az pedig 4000 km-re van New Yorktól. Ő is megerősítette, hogy ez az anyag átkerült. Akkor több mindent elküldött nekem elolvasásra, és nagy szomorúsággal állapítottam meg, hogy bizony nagyon hiányzik itthon egy hozzá hasonló kaliberű, keresztény világnézetű politológus, elkelne itthon, különösen a mai időkben, amikor egy új kibontakozás lehetőségei mutatkoznak, és egy valódi partneri viszony alakulhat ki – talán – a jövőben.

---

[778] Barankovics Istvánt 1974-ben a New York-i Hawthorne városrész Gate of Heaven nevű temetőjében hantolták el. Frey András nekrológjában ezt írta: „Barankovics úgyszólván hangtalanul ment el, úgy ahogy végrendeletében meghagyta: ne legyen gyászjelentés, csendes mise után temetésén özvegye mellett csak közvetlen barátai legyenek jelen, sem a templomban, sem a temetőben ne mondjanak beszédet, nem szabad sírkővel megjelölni a helyet, ahová eltemették. Így is történt." (New Yorki Magyar Élet, 1974. márc 23.) – Barankovics István és felesége hamvait 2001-ben hazahozták, és dec. 11-én újra eltemették a Fiumei úti temetőben.

[779] Barankovics felesége: Stern Lívia (1910–1995).

[780] *Tomek Vince* (Palocsa, 1892 – Róma, 1986) piarista szerzetes. 1946-tól magyar tartományfőnök, 1947-től 1967-ig a Piarista rend legfőbb elöljárója Rómában.

Barankovics kint is végig megőrizte önálló politikai gondolkozását, keresztény elkötelezettségét, és ottani magatartását ugyanazok az elvek határozták meg, mint itthon. Ő a Nemzeti Bizottmányban, ami Varga Béla elnöksége alatt jött létre az emigráció kezdetén, a kulturális ügyek gazdája lett, és így próbálta szolgálni a külföldön élő magyarságot. Pozitív szerepet akart játszani. Természetesen megvolt a saját álláspontja hazai és általában a szocialista táborban zajló eseményekkel kapcsolatosan és annak hangot is adott, de azt mindig komoly elvi alapon tette, és nem olcsó demagóg uszítással. Az az érzésem, hogy az emigrációban ő volt a legképzettebb ember a politikusok között; Pfeiffert, Sulyokot, Nagy Ferencet, Varga Bélát és Kovács Imrét is beleszámítva ő volt az, akit a legkevésbé jellemzett az opportunizmus. Például, az 56-os események után is nagyon erélyesen azt az álláspontot képviselte, hogy a Duna-Tisza táján 10 millió magyar ember él, mi itt Amerikából nem adhatunk nekik programot, azt nekik kell meghatározniuk. Nekünk csak szolgálnunk kell most a létüket, meg kell szólalnunk olyan kérdésekben, amelyekben ők otthon nem nyilatkozhatnak meg, de hogy egy esetleges politikai változás esetén mi történjék, hogy a magyar nép hogyan kívánja berendezni és alakítani az életét, azt nekik maguknak kell otthon eldönteniük, és nem nekünk kell itt kitalálnunk. Ha mi akarnánk azt megszabni, az csak illúzió lenne, felesleges és sértő az otthoniakra. Ebből persze származtak konfliktusai. Vannak ezzel kapcsolatos vitairatai, és ezekről keveset tudnak a hazaiak. Tartott előadásokat Kanadában, Európában, a Pax Romanában. Volt a kereszténydemokrata pártoknak egy nemzetközi uniója, abban is részt vett.

JI: Miből élt?

KS: Azt nem tudom pontosan megmondani. Azt hiszem, hogy a kezdet kezdetén a Nemzeti Bizottmány kapott valami szubvenciót, azt viszont tudom, hogy a felesége állásban volt, egy bevándorlási hivatalban dolgozott. Most már nyugdíjban van. A megélhetéséről, őszintén szólva, nem kérdeztem. Tudniillik, Amerikában általában nem illik az iránt érdeklődni, kinek mi a jövedelme. Láttam a lányom társaságában is, a fiatalok között: még viccből sem illik megkérdezni, hogy mennyit keres a másik.

JI: Említette, hogy kapott olvasásra Barankovics írásaiból néhányat. Ezeknek mi volt a témája?

KS: Amit olvastam, azok között volt egy érdekes Prohászka-előadás szövege[781], aztán volt egy összefoglaló kiadvány a keresztény politikáról, ha jól emlékszem Pártiskola[782] címen. Azt az anyagot, ami egykor itthon a Hazánkban megjelent, amit ő, Mihelics és Rónayék írtak annak idején, azt egy kicsit átdolgozta. Egy kb. 140 oldalas stencilezett kiadványban jelent meg. A keresztény államesmény lényegét

[781] Lehet, hogy ez annak a Prohászkáról szól előadásnak a szövege volt, melyet Barankovics a rádióban adott elő 1940. október 16-án, és amely később megjelent „Az Ország útja" 1940/12. számában, a „Nemzetünk tanítómesterei" sorozatban.

[782] Helyesen: *„A keresztény politika iskolája*". Barankovics 1952 augusztusa és októbere között állította össze ezt a művét, amely azután az „Iránytű" könyvsorozatban jelent meg. Online is olvasható itt:
http://mkdsz.hu/content/view/284/212/

foglalta össze szenzációsan. Aztán volt az írások között egy művelődéspolitikai koncepció – körülbelül hasonló terjedelemben – arról, hogy az emigrációban a magyaroknak mit kell tenniük, hogy magyar tudatuk megmaradjon. Volt egy másik előadása: A nők szerepe az egyházban. Ez egy egészen modern és nagyon alaposan kidolgozott tanulmány volt, evangéliumi utalásokkal. Barankovics nagyon képzett volt teológiailag is. Azután volt egynéhány vitairata Kovács Imrével, Varga Lászlóval kapcsolatosan, mert azok valamiféle koalíciót akartak létrehozni. Ő ez ellen tiltakozott, mert a Néppárt sosem volt a koalícióban otthon sem, és az volt a véleménye, erre nincsen szükség kint sem. Szóval, ő ezt a vonalat végig tartani akarta, tehát ha a koalíciós pártok akarnak csinálni valami ilyet, ők csinálják azt maguk közt… Szóval, nagyjából ezeket láttam és olvastam.

JI: Barankovics nem akart hazalátogatni vagy hazatérni Magyarországra?

KS: Nem. Ez érdekes. A feleségét is hívtam, mert itt él testvére, de nem akar jönni. Szóval, hosszú beszélgetéseink során próbáltam érvelni, ő ezeket nem is cáfolta, de ahogy Pistával elbántak… Ő nem akar hazajönni. De nagyon értékelte azt a könyvet, amit Izsák Lajos írt és a Pistáról készült Gergely Jenő-féle tanulmányt is.[783] Ezekben már kezdik másképp megítélni. De hát, egyházi vonalon a Mindszentyvel való ellentét végigkísérte őt, azt hiszem, az emigrációban is, mert hiszen Gergely vagy Izsák, valamelyik a kettő közül leírta a könyvében, hogy az Érseki Levéltárban megtalálták Mindszentynek egy levelét, amit a washingtoni nunciushoz írt – említettem már ugye –, amelyben szintén ellene foglalt állást a választások után, denunciálta őt.[784]

JI: Nehogy azt higgyék, hogy a Barankovics az az egyházat képviseli….

KS: Igen. Szóval, ez egy ilyen helyzetet teremtett számára.

Ja igen, most jut eszembe, olvastam még egy érdekes írását. Azt a naplórészletét, amelyben leírja utolsó beszélgetését Rákosival.[785] Ebből tudjuk meg, hogy mi az, ami őt tulajdonképpen a disszidálásra kényszerítette: Rákosi kijelentette Barankovicsnak, hogy a párt nem szűnhet meg csak úgy, akkor, amikor a tagjai vagy a vezetése azt jónak látják, hanem majd csak akkor, ha betöltötte a szerepét, ami pedig – Rákosi szerint – az lett volna, hogy Mindszenty letartóztatása után a pártnak kell majd kiadnia egy nyilatkozatot, amelyben elítéli Mindszentyt, de nemcsak őt, hanem

---

[783] Gergely Jenő: *Barankovics István*. In: Társadalmi szemle, 1983. (38. évf.) 11. sz. 67–74. old. – Gergely Jenő: *Ein ungarischer Christdemokrat : István Barankovics* (1906–1974). In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio historica, 1985. 24. tom. 241–268. old.

[784] Lásd a 348. számú lábjegyzetet (176. old.).

[785] Erről lásd:

1. Barankovics István: Sorsdöntő beszélgetés Rákosival. In. (Szerk.) Babóthy Ferenc – Kovács K. Zoltán: Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény-humanista megújulása? Detti, Roma, 1990. 242–250. old.

2. Barankovics interjúja a Demokrata Néppárt politikájáról és visszaemlékezése emigrációba kényszerítésének körülményeiről. Online:
https://barankovics.hu/_f/hangsavok/barankovics-emigracio-02.mp3 (hangfájl)

a Vatikánt is, mert Rákosiék számítottak arra, hogy XII. Piusz nyilatkozni fog Mindszenty letartóztatásával kapcsolatban. Barankovics ezt határozottan megtagadta. Azt mondta, amíg én élek és szabad akaratommal bírok, addig én ilyet nem fogok tenni.

Semmiképpen nem akart olyan helyzetbe kerülni, hogy Mindszentyt nyíltan el kelljen ítélnie és hogy a Vatikánnal is szembe kelljen fordulnia. Ennek még a látszatát is el akarta kerülni. Ez a félelem volt a magyarázata annak, hogy ő nem maradhat itthon. Mert ha letartóztatják, akkor vagy kezelésnek vetik alá és esetleg annak hatására tesz egy olyan nyilatkozatot, amit nem akar; vagy pedig egyszerűen az ő nevében kiadnak egy hamisított nyilatkozatot, amit a letartóztatása miatt nem lesz módja cáfolni.

JI: És azt, hogy a Barankovics elment, végül is a Rákosiék tették lehetővé…

KS: Voltak ilyen találgatások, de ez nem tisztázott. Ő az amerikai követség autóján távozott az országból, és velük ment feleségének a barátnője, egy magyar írónő, Blaskó Mária[786] is. Én azt is tudom, hogy Pasarétről, a ferencesektől indultak, mert Károlyi Bernát ferences atya később ezt maga említette nekem. Szóval, az amerikai követségi kocsi vitte őket át a határon, és hát egy követségi kocsit valószínűleg átengedtek annak idején is átkutatás nélkül. Rákosiék ekkor úgy adták le a hírt, hogy Barankovics megszökött a párt kasszájával. Hát azzal szökhetett! Mert a pártnak nem volt pénze. Felesége, Lívia elmesélte, hogy egy darabig Ausztriában éltek, nehéz körülmények között. Mondta nekem: „Sándor, képzelje el, ha hiszi, ha nem, volt úgy, hogy úgy jártam, hogy nem volt talpa a cipőmnek. Pedig Pista kapott különböző ajánlatokat, amiket mindig visszautasított." Szóval ő tényleg ilyen volt, szerzetesi szegénységben tudott élni. Ő itthon is ilyen volt, más jövedelme nem volt, mint nekem is: a képviselői tiszteletdíj.

Barankovics úgy látta, hogy az emigráns politikusok előtt két lehetőség áll: vagy a szegénységet vállalja, vagy az ügynökévé válik a befogadó országnak. És én azt hiszem, hogy ő az utóbbi szerepet el akarta kerülni.

És most eszembe jut egy másfajta egykori képviselői magatartás, ami nem volt szimpatikus számomra: Sulyok magatartása. Sulyok, amíg politizált, egyúttal a pénzintézeti központnak is az elnöke volt, tehát tekintélyes jövedelme volt itthon. Később ettől az állásától megfosztották. Szerinte törvénytelenül. Jogilag valószínűleg igaza volt. De hát jogilag hány embert fosztottak meg igaztalanul. Legalább tízezres nagyságrendben lehetnek azok, akiket hasonló károsodás ért. És Sulyok, amikor külföldre távozott, bizonyos idő után az amerikai bíróság előtt pert indított a magyar állam ellen, és bírói úton kártalaníttatta magát a lefoglalt magyar javakból, és ezt be is inkasszálta, mint elmaradt jövedelmét. Szóval, így is lehetett politizálni kint. Barankovics egész más mentalitású ember volt.

*

[786] *Blaskó Mária* (Lugos, 1891 – Malsch bei Ettlingen, NSZK, 1956) tanárnő, katolikus szellemű írónő, Jánosi József jezsuita (1989–1965) unokatestvére. (Jánosi volt az együtt menekülők negyedik tagja.)

Na most mennék tovább eggyel. *Bálint Sándor*[787]. Bálint Sándorról köztudomású, hogy néprajzprofesszor volt Szegeden, és specialitása a vallásos néprajz volt. A 60-as évek közepén talán valaki pályázott az állására, mert akkor házkutatást tartottak a lakásán, és az akkor ott talált külföldi könyvekre hivatkozva, izgatás vádjával pert akasztottak a nyakába, felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, és elbocsátották az egyetemi tanári állásából.

Bálint Sándor szent ember volt, a szó igaz értelmében. Egy csodálatos ember volt, aki – nem pletykaként – hanem ennek az igazolására említem: A felesége 1943-ban vagy 44-ben hűtlen lett iránta, elhagyta, majd az új barátjától született egy gyereke. Később aztán, úgy látszik, ez a férfi hagyta el az asszonyt vagy meghalt, nem tudom pontosan; az viszont tény, hogy a Sándor, mintha mi sem történt volna, keresztény módon megbocsátott neki, hiszen „holtáiglan, holtodiglan" esküdött neki valaha hűséget. A gyereket saját nevére vette, és saját fiaként nevelte, és ezt a dolgot feleségének soha fel nem hányta, nem panaszkodott. Szóval, ő így értette a kereszténységet. Később a feleségét, aki Parkinsonkóros lett (voltak kinn együtt nálunk, és magam is láttam), valami megható gyöngédséggel ápolta, vezette, szóval, igazán csodálatos egy ember volt.

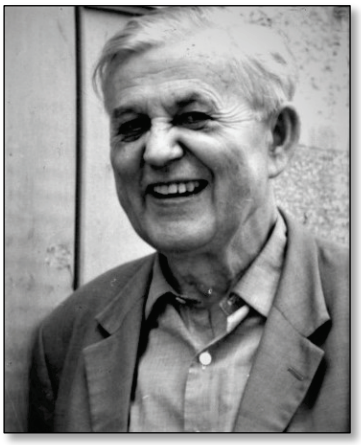

Bálint Sándor

Sándornak megjelent már korábban több kis könyve, például a Népünk ünnepei, még a régi időben, és azután, hogy megfosztották tanári állásától, megírta a teljes katolikus ünnepkör néprajzát, de nem talált kiadót, amelyik vállalta volna a megjelentetését. És ez is egyik nagy örömöm volt, de Erdélyi Zsuzsának is, hogy végül a Szent István Társulatnál ez a mű megjelent.

Amikor a Társulat először kérte az ÁEH hozzájárulását, az Egyházügyi Hivatal az engedélykérést persze visszadobta. Ez nagyon elkeserítette Bálint Sándort. Mondta is nekem: „Te Körösztös – mindig így hívott, egyszer megjegyezte: olyan szép a te neved, ugye nem haragszol, ha én téged csak Körösztösnek hívlak? –, engem a Jóisten azért küldött a földre, hogy én megírjam ennek a népnek a vallásos néprajzát, készen vagyok, és látod, nem lehet kiadni." Azt javasoltam neki, hogy csináljon egy olyan trükköt, hogy küldje el Ortutaynak a kéziratot (Ortutayval fiatal kora óta barátságban volt), és hát van olyan viszonyban vele, talán annyi becsület van benne, hogy írjon neki [Bálintnak] egy levelet, amelyben kifejti, hogy igen, ez

[787] *Bálint Sándor* (Szeged, 1904 – Budapest, 1980) néprajzkutató, egyetemi tanár. 1926-tól jelentek meg tanulmányai, főként a szakrális néprajz köréből. 1945–47: A Kisgazdapárt listáján bejutva a Demokrata Néppárt programjával képviselő. 1947-től a DNP jelöltjeként újraválasztották. 1947-től egyetemi tanár Szegeden. 1951-ben politikai okokból megvonták tőle a tanítási engedélyt. 1952: rendelkezési állományba helyezték, az egyetemi könyvtárban tudományos kutató volt. 1957–65: ismét taníthatott. 1965: konstruált ügyben (egy kölcsön adott külföldi könyv kapcsán) izgatás vádjával hat havi fölfüggesztett börtönre ítélték. 1966-ban nyugdíjba vonult, ezután írta meg élete fő műveit.

a munka nagyon értékes, szükséges is lenne a kiadása, de hát ilyen témát az Akadémiai Kiadó nem adhat ki, ezt a Szent István Társulatnak kellene megjelentetnie. Adja ezt írásba. És megfogadta a tanácsomat, és ez így történt. És mivel az Ortutay ezt így, nagyjából hasonló szöveggel írásba adta, Ortutay ajánlása után az ÁEH már nem tudta meggátolni a kiadását, és végül a könyv megjelenhetett. Rettenetesen boldog volt. És most már ott tartunk, hogy nemcsak a Szabad Európa Rádió emlegeti őt mint „a nagy néprajztudósunkat", hanem a Magyar Rádió is tőle szokott idézni, amikor az ünnepi népszokásokat ismertetik.

Sándor tragikusan halt meg: rosszul hallott, és épp ott, ahol Józsi fiamék laktak, a Hattyú utcánál, át akart menni az úttesten, nem hallotta meg, hogy jön egy autó, és az autó elütötte. Bevitték a Szent János kórházba, és néhány óra múlva ott halt meg. Ennyit tudok Bálint Sándorról mondani. Igazán nagyon tiszteletreméltó volt, nemcsak mint tudós, hanem emberként is. A politikai szerepet szolgálatból vállalta.

JI: Hogyan került a párttal kapcsolatba?

KS: A szegedi tanyavilágra kell gondolni. Ott kezdték Kerkaiék a KALOT-ot szervezni, s ő már akkor kapcsolatban volt velük. A háború után pedig kerestek olyan embereket, akik tiszták, nem támadhatóak politikailag. Két ilyen tekintélyes embert találtak. Az egyik ő volt, a másik Eckhardt Sándor. Mind a ketten hívők voltak, nevük volt, tiszta emberek voltak, nem voltak kompromittálva semmivel, és készek voltak arra, hogy politikai szerepvállalásukkal szolgálatot tegyenek a keresztény politikának és az egyháznak.

*

A következő, akiről tudok valamit mondani, az *Eckhardt Sándor*[788] professzor, aki már nem volt fiatal ember, hiszen 1890-ben született Aradon. Már 45-ben is 55 éves volt. A francia nyelv egyetemi tanára volt és a francia Becsületrend lovagja stb. Barankovicsnak és Szekfű Gyulának barátja volt. Szekfű Gyula végig a párttal érzett és a keresztény politikával, de nem akart szerepet vállalni, *pártpolitikai* szerepet, kívül és felette akart maradni. De gondolom, hogy azért az ő állásfoglalása is szerepet játszott abban, hogy Eckhardt már a 45-ös választásokon is vállalt politikai szerepet, és Bálint Sándorral együtt mindjárt a parlament megalakulása után bejelentették, hogy ők a Nemzetgyűlésben a Néppártot képviselik.

Sándor bácsi, aki egyetemi professzori tisztségét végig megtartotta, a pártban mindig nagyon szolidáris volt Barankovics Istvánnal, azzal a bizonyos vonallal, amit most is próbálnak egyesek félremagyarázni. Fő területe elsősorban nem a szociális vonal volt, 1945 előtt sem vett részt a szociális mozgalmakban, de demokratikus gondolkodású és elkötelezett hívő ember volt, egyébként hasonlóan Barankovicshoz, aki szintén inkább a demokráciának, mint a szociális vonalnak volt az elkötelezettje, illetve exponense a múltban, tehát a Horthy-korszakban. A pártban voltak

[788] *Eckhardt Sándor* (Arad, 1890 – Budapest, 1969) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, politikus, képviselő. 1915–23: az Eötvös Collegium franciatanára. 1923-tól 1958-ig a budapesti tudományegyetemen francia nyelvet és irodalmat adott elő. 1942-től az MTA levelező, 1947-től rendes tagja. 1945 tavaszán lépett be a Keresztény Demokrata Néppártba. 1945–47: A Kisgazdapárt listáján bejutva a Demokrata Néppárt programjával képviselő. 1947-től a DNP jelöltjeként újraválasztották. 1949-ben, bár visszavonult a politikai élettől, MTA-tagságától megfosztották.

képviselőink, akik inkább a szociális igazságot, mások pedig inkább a demokratikus vonalat képviselték keresztény motiváció alapján, és így jött létre a pártban ennek a kettőnek az együttes jelenléte, képviselete.

Eckhardt végig mindenben nagyon korrektül vett részt, már 45-től kezdve a párt végrehajtó bizottságában is, mindenben. Részt vett nálunk Budafokon a Mezgárral való tárgyalásokban. Nem vezéri attitűddel, de a jelenlétével, egynéhány okos hozzászólásával mindig támogatta ezt a vonalat. Köztudott, hogy Mindszentyvel szemben is Barankovics oldalán állt. Végig ez volt a magatartása. Nem volt született politikus, nem törekedett vezetésre, egyébként is a pártelnökség nálunk sose volt betöltve a Pálffy-féle konfliktus óta, csak egy főtitkár volt. Egyszer ugyan be akarták tölteni az elnöki tisztet Sulyok Dezsővel, ez még az 1947-es választás előtt került szóba. De ez a kérdés aztán nyitva maradt, és senki nem vállalta ennek a posztnak a betöltését, se Bálint, se Eckhardt, mert ez már túlzott politizálás lett volna a számukra. Ennyire nem akartak ők elmenni a szakterületükről.

Egyébként a képviselőcsoportnak voltak belső ülései, ott voltak viták néha valóban, de hát ez természetes a demokrácia szabályai szerint, egy párton belül is lehet vita, de ők mindig a mi vonalunk – ha szabad így mondanom –, a Barankovics által képviselt vonal mellett emeltek szót. Eckhardt is itthon maradt, továbbra is egyetemi tanár volt, olyan tekintélye volt mint professzornak, még nemzetközi téren is, hogy nem nyúltak hozzá.

Talán már említettem, kedves meglepetés volt számomra, amikor 1957-ben kiszabadulásom után mesélte a feleségem, hogy pénzküldemény érkezett tőle támogatásul. A szolidaritása ennyire megnyilvánult, noha akkor, azokban a zavaros napokban még csak nem is találkoztunk egymással. Senki sem gondolt arra, hogy őt bevonja, amikor Miheliccsel és Székely Imre Kálmánnal csináltuk ezt a beadványt, mert őt nem tekintettük annyira politizáló embernek.

JI: És ő mit csinált a párt feloszlatása után?

KS: Megmaradt professzornak az egyetemen, és tudtommal onnan ment nyugdíjba.

JI: És nem érte őt bántódás?

KS: Nem. Őt annyira azért respektálták, és annyira nem is volt előtérben, hogy őt emiatt ne tolerálhatták volna. Egyébként az ő fia az onkológus Eckhardt Sándor, nagyon hasonlít is rá, csak ő sokkal vékonyabb volt.[789] Egy olyan száraz humorú ember volt. Emlékszem, ő mesélte el egyszer egy asztaltársaságban, amikor nálunk volt, hogy a diákok miket mondanak róla: azt mondják róla, hogy a feleségét úgy szerezte, hogy amikor vizsgáztatta, azt mondta neki, hogy vagy a feleségem lesz, vagy pedig elbuktatom. Meg hogy a diákok mindig nézték, hogy milyen zokni van rajta, mert állítólag az árulkodott arról, hogy éppen milyen kedvében van.

*

[789] *Eckhardt Sándor* (Budapest, 1927 – Budapest, 2016) Széchenyi-díjas orvos, onkológus, farmakológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

Eszterhás György[790]. Ő a Kisgazdapártból jött át hozzánk, és az egyik legaktívabb politikus volt a pártban, általában a középvonalhoz sorolják. Ő is emigrációba kényszerült, és ő is, akárcsak Babóthy Feri, a Fordnál helyezkedett el, csak más beosztásban, értelmiségi ember lévén. Amikor emigrált, a felesége és a gyerekei itthon maradtak, csak 56-ban tudtak utána menni. Ramsey-ben, New York tőszomszédságában laktak. Mostanában valahová elköltöztek, telefonon beszéltem vele. Ő abszolút depolitizálódott. Pláne azután, hogy kimentek a gyerekei, és kint született még két gyermeke. Négy lánya van, teljesen a családjának szentelte magát, semmiféle politikai dologban nem vett részt. Tavaly nyáron itthon voltak, illetőleg egy európai körúton, állítólag öt napot voltak mindössze Magyarországon. Engem nem keresett föl, tettem is neki emiatt szemrehányást, írtam neki néhány sort, mert vártuk, hogy fog jönni. Engem nagyon kedvesen fogadtak, amikor 1979-ben kinn voltam. Én biztattam, hogy jöjjön haza, ha megkapja a vízumot. Mondtam neki, hogy két dolog lehetséges: vagy megkapják a vízumot, vagy nem. Ha megkapják, nyugodtan jöhet, ha pedig ellenségesnek tekintenék, akkor nem adják meg a vízumot. 1979-ben hívtam, és végül is tavaly szánta rá magát a hazalátogatásra. Feleségének barátnője kolléganőm az Új Embernél, írtunk neki, hogy jöjjön. Szállásról akartam gondoskodni, visszaadni valamit abból a vendégszeretetből, amelyben ők részesítettek minket kint; tényleg, elvittek különböző helyekre gépkocsival, így jutottam el messzire. Szomorú voltam, hogy nem keresett fel. A hírek szerint próbált telefonon elérni a hivatalban – otthon nincs telefonunk, nem kaptunk –, de akkor az Új Ember be volt zárva, augusztus 20. körül. Vigasztalt, hogy ez csak az első útjuk volt, de majd jönnek újra, és akkor felkeresnek. Így alakult a helyzet. Két lányuk is velük volt, és úgy tudom, Budapesten nem is kerestek senkit föl. Sopronnál jöttek át, és lementek a Tiszántúlig, mert valaki a családjukból ott lakik. Meg volt lepődve, hogy mi minden épült itt azóta. Az ONCSA-nál dolgozott valamikor, az Országos Nép- és Családvédelmi Alapnál; nem hitt a szemének, mennyire megváltozott a falvak képe. Nagyjából ennyit mondott nekem telefonon. Remélem, majd csak hazajönnek újra, és akkor tudok vele találkozni.

JI: Ő kisgazdapárti volt….

KS: 1945 után a kisgazdapárti listán lett nemzetgyűlési képviselő, de amikor 47-ben a Kisgazdapárt bomlásnak indult, átjött hozzánk, és amikor jöttek választások, ő volt a vidéki szervezés gazdája.

JI: Úgy tudom, a párton belül ő a negyedik-ötödik embernek számított?

KS: Igen, igen. Volt egy úgynevezett politikai bizottság (ez persze nem volt azonos a kommunista, illetve a szocialista párt politikai bizottságával), ennek tagja volt, és egyébként tagja voltam én is. A bizottság szorosan kapcsolódott Barankovicshoz. Amikor aztán előjöttek az országgyűlésben a különböző törvényjavaslatok,

[790] *Eszterhás György* (Ólubló, 1916 – Lisbon, New Hampshire, USA, 2002) jogász, politikus. 1937-től köztisztviselő a belügyminisztériumban, tagja a Független Kisgazdapártnak. A német megszállás idején részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-től Varga Béla mellett részt vett a Kisgazdapárt újraszervezésében. 1945 novemberétől országgyűlési képviselő, 1947-től a Demokrata Néppárt színeiben. 1949 februárjában emigrált Ausztriába, 1954-től az Egyesült Államokban élt.

a velük kapcsolatos állásfoglalások, akkor persze valóban voltak nézeteltérések, voltak viták, és volt egy csoport, amelyik tényleg kivált tőlünk Matheovits Ferenc vezetésével, akik – mondhatjuk úgy – a Mindszenty vonal mögé sorakoztak föl, de olyan túl nagy ellentét azért nem volt, hogy azt lehessen mondani, hogy itt valami komoly szembenállás lett volna.

*

Farkas György doktor.[791] Ő most is itthon él. Annak idején, mikor minket kizártak Ugrinékkal a parlamentből, őt békén hagyták, pedig ő is a Hivatásszervezet és a KALOT vonalán dolgozott. Valószínűleg azért, mert, amikor parlamentben a szovjet-magyar barátsági szerződésről volt a vita, ő volt a párt hivatalos szónoka, és a párt nevében elfogadta azt.[792] Ez sok mindenkinek nem tetszett. De Barankovics és mások viszont meg voltak győződve arról, hogy ezt geopolitikai okokból visszautasítani nem lehet. Na most, ezek után furcsa lett volna, ha őt is megfosztják a mandátumtól. Egyébként sokgyerekes családos ember volt. Nagyon korrekt, rendes ember. Az ötvenes évek elején nagyon nehéz anyagi körülmények közé került. Egy darabig a TAURUS-nál [*helyesen: az IKARUS-nál*] dolgozott, a vállalat sertéshizlaldájában végzett fizikai munkát. Nagyon nehezen emelkedett ki ebből a helyzetből. Úgy tudom, végül Dobi[793] segített neki. Dobi valamikor KALOT népfőiskolát végzett, és úgy látszik, volt annyi becsület benne, hogy közbenjárt az érdekében, s kaphatott valamilyen kis irodai állást; és évekig abban a munkakörben dolgozott. Felesége tanítónő volt. Nekik is öt vagy hat gyerekük van. Farkas később megírta egy pályázatra a KALOT népfőiskoláinak a történetét, és ezzel első díjat nyert.[794]

---

[791] *Farkas György* (Mogyoród, 1908 – Gödöllő, 1991) jogász, politikus. 1935 és 1939 között a KALOT ügyvezető titkára. 1939-től a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete agrárfőtitkárságának vezetője. 1945-től 1946-ig a KALOT érdi népfőiskolájának igazgatója, 1947–1949: a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

[792] Farkas György a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat vitájában 1948. március 3-án elmondott beszédében „történelmi példákra, Erdély, Bethlen Gábor és Rákóczi Ferenc politikájára hivatkozott, és a beszédet a következőkkel zárta: »A magas szerződő felek határozott hangsúllyal kijelentik, hogy 'a szerződés megvalósítása összhangban lesz az Egyesült Nemzetek Szervezete alapokmányával', vagyis ez a szerződés a szervezett világbékét akarja szolgálni. Forró óhajunk, hogy ez a szerződés legyen a világbéke, a szovjet-magyar jóviszony és a dunai táj békéjének megerősítője. Ezeknek a gondolatoknak figyelembevételével pártom, a Demokrata Néppárt és a magam nevében a törvényjavaslatot elfogadom.«" [Szakolczai – Szabó: A DNP parlamenti szerepe. Egyházfórum, XXV. (XI. új) évf., 1. szám (2010)]

[793] *Dobi István* (Szőny, 1898 – Budapest, 1968). Az elemi iskola hat osztályát végezte el. Kezdetben szociáldemokrata, majd kisgazdapárti politikus, az 1940-es évektől kommunista „társutas". 1945-től parlamenti képviselő. Közreműködött a Kisgazdapárt felszámolásában. 1948 és 1952 között Magyarország miniszterelnöke, 1952-től 1967-ig az Elnöki Tanács elnökeként Magyarország államfője. (1941-ben tanfolyamot végzett a KALOT érdi népfőiskoláján, majd egy ideig tanította is ott a legényeket; és az 1944-es német megszállást követően egy időre ott talált menedéket.)

[794] A Pest Megyei Levéltárba helyezte letétbe memoárját Farkas György. Ezt 1992-ben „*A KALOT-mozgalom és népfőiskolái*" címmel az Érdi Polgárok Népfőiskolája jelentette meg.

Aztán Ugrinnal együtt írtak egy hosszú cikket a KALOT népfőiskolákról az Új Emberbe[795]. Ez akkoriban történt, amikor Pozsgay[796] volt a Hazafias Népfront főtitkára, és amikor Pozsgay védnöksége alatt egykori népfőiskolásokat hívtak össze egy találkozóra. Arról is szó volt, hogy Érden, ahol az első nagy KALOT népfőiskola működött, ott majd létesítenek egy emlékkertet. Ez a terv aztán dugába dőlt valamiért. Állítólag az ÁEH lépett közbe. Mindenesetre Farkas György két-három éve nálunk, a Szent István Társulatnál is tartott előadást a KALOT népfőiskolákról. (Negyedévenként az igazgatóválasztmányi ülésen szokott egy-egy előadás elhangzani, és az egyik ilyen alkalommal ő tartott előadást.[797]) Az ő egyik fia is kikerült Amerikába. Apja valamikor a nyolcvanas évek elején meg tudta még látogatni, de azután ez a fia tragikus körülmények között meghalt, egy autó ütötte el. Ennyit tudok róla mondani.

*

Keleti Péter. Keleti Péterről[798] csak annyit tudok, hogy ügyvéd volt Pécsett. Amikor Matheovits Ferit másodszor vagy harmadszor ítélték el, akkor valahogy ő is belekeveredett az ő ügyébe, mert összejöttek néhányan. Ez a 60-as évek körül történt. Arra már nem is emlékszem, hogy akkor írtak-e erről az újságok. Azt sem tudom, hogy el is ítélték-e, vagy pedig csak a neve került elő egy ilyen szervezkedési ügyben. Én vele nem találkoztam 1948 után, csak emlékszem a nevére… de hogy meghalt, azt tudom, a halálhírét közölték.

*

[795] Lásd: Farkas György – Ugrin József: *Hogyan ébredt az „álmos óriás”*? In. Új Ember, 1983. febr. 27., pp. 3-4. – Ugyanebben az évben a Vigilia folyóirat júniusi számában négy tanulmány is megemlékezett a KALOT mozgalomról.

[796] *Pozsgay Imre* (Kóny, 1933 – Budapest, 2016) baloldali politikus (1950–1991: MDP, MSZMP, MPSZ tagja), egyetemi tanár. A késői Kádár-korszak egyik jelentős politikusa. 1976 és 1980 között kulturális, majd 1982-ig művelődési miniszter. 1982-ben kiszorult-kiszorították a hatalomból. 1982 és 1988 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtitkára, 1988 és 1990 között államminiszter. 1983 és 1994 között országgyűlési képviselő. 1980 és 1989 között az MSZMP Központi, 1988 és 1989 között Politikai Bizottságának tagja. 1990 májusa és novembere között az MSZP országgyűlési frakciójának vezetője. 1991–1996: a Nemzeti Demokrata Szövetség alapító ügyvezetője, majd elnöke. 1997-ben az MDF szakértője lett, a párt képviselőjelöltje az 1998-as országgyűlési választáson. A politikai színtéren 2005-ben jelent meg újra, amikor az Orbán Viktor által vezetett Nemzeti Konzultációs Testület egyik tagja lett. (A Wikipédia vonatkozó szócikke alapján.)

[797] Farkas György 1984. június 12-én tartott előadást a Szent István Társulat igazgatóválasztmányi gyűlésén „A KALOT és népfőiskolái” címmel. (Az előadásról beszámolt az Új Ember 1984. júl. 1-jei száma.)

[798] *Keleti Péter István* (Pécs, 1904 – Pécs, 1977) ügyvéd, a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1958-ban az Ügyvédi Kamara törölte saját névjegyzékéből, mint aki „az ügyvédi hivatás további gyakorlására alkalmatlan”. 1964-ben képviselőtársa, Matheovits Ferenc perében negyedrendű vádlottként 1964-ben három évi szabadságvesztésre ítélték, és öt esztendőre eltiltották a közügyek gyakorlásától.

Kovács Károly Zoltán[799]. Róla azt tudom, hogy Münchenben él, agrármérnök volt. Annak idején ő volt az egyik legfiatalabb tagja a pártunknak, és emigrációja után Münchenbe került a Szabad Európa rádióhoz. Zoltán Károly néven szerepelt ott. Többször hallottam a hangját, ő tartotta a Népfőiskola című, agrártagozati témájú előadásokat, és katolikus műsorok készítésében is részt vett. Egy nagyon alapos, jól felkészült ember. Nem tudom, hogy most itthon milyen megítélés alá esik. Írni szokott a római Katolikus Szemlébe is.

JI: A párton belül játszott szerepet?

KS: Nem, ő akkor nagyon fiatal volt. A párt szervezési idejében nem játszott szerepet, csak utána. Az Országgyűlésben főként a mezőgazdaságot érintő kérdésekhez szólt hozzá.

JI: Ő 56-ban ment ki nyugatra?

KS: Nem. Előbb kiment.

*

Kováts Ferenc.[800] Kováts Feri bácsiról csak annyit tudok: egy tipikus magyar gazda volt, zalai. Egy bajuszos, remek ember. Volt egy pap fia[801], aki gyanús körülmények között, verések következtében halt meg. Ezt hallottam valamikor róla. Egy nagyon derék, rendes ember, korábban szintén a Kisgazdapártban volt képviselő, és úgy jött át hozzánk. Rá is emlékszem, de többet nem tudok róla.

*

Kováts László[802] gazdálkodó. Ő volt az, aki egyszer állítólag fölpofozta[803] Katona Jenőt, amikor valami baloldali szervezkedés volt a Kisgazdapárton belül; szóval, egy nagy, erős ember volt Kováts László. Őt hamarabb megfosztották a

---

[799] *Kovács K. Zoltán* (Magyaróvár, 1924 – Budapest, 2008) Magyaróváron szerzett agrártudományi diplomát 1946-ban. Politikai pályáját a Nemzeti Parasztpárban kezdte, de 1947-ben már a Demokrata Néppárt színeiben indult és lett országgyűlési képviselő. 1949 februárjában emigrált. 1951-től 1986-ig a Szabad Európa munkatársa volt. Szerkesztője volt a Katolikus Szemlének is. Részt vett a nyugati keresztényidemokrata mozgalmakban. 1989-től részt vett a Keresztényidemokrata Néppárt újraszervezésében. 1993-ban költözött végleg vissza Magyarországra.

[800] *Kováts Ferenc* (Zalaegerszeg, 1902 – Zalaegerszeg, 1982) gazdálkodó, a Demokrata Néppárt országos alelnöke és országgyűlési képviselője. 1930-tól a Kisgazdapárt tagja. 1944 őszén nyilaslellenes magatartása miatt rövid időre elhurcolták. 1945-től nemzetgyűlési képviselő. 1947-ben a Demokrata Néppárt színeiben került be az Országgyűlésbe. Az 1956-os forradalom idején részt vett a Demokrata Néppárt újjászervezésében, megyéjében elnöknek választották, és tagja lett a Zala Megyei Forradalmi Bizottságnak is

[801] *Kováts Ferenc, ifj.* (1932–1958) Gencsapátin volt káplán (és klandesztin pálos szerzetest), 26 éves, amikor 1958-ban letartóztatták, és annyira összeverték, hogy szabadulása után többé már nem épült fel. Zalaegerszegen, a szüleinél halt bele a rendőrségen elszenvedett bántalmazásokba. (Bővebben: https://www.zaol.hu/kozelet/kovats-ferenc-eletaldozata-szeretetbol-szenvedni-2631650/)

[802] *Kováts László* (Budapest, 1913 – Budapest, 2000) 1945-ben kisgazda színekben lett nemzetgyűlési képviselő, 1947-ben pedig a Demokrata Néppárt jelöltjeként választották meg országgyűlés képviselőnek.

[803] Fizikai bántalmazás nem történt, bár Katona Jenő panaszt tett Kováts László és két frakciótársa ellen. Az esetről lásd a Nemzetgyűlés mentelmi bizottságának a jelentését:

mandátumától, mint minket. Hogy miért utalták a mentelmi bizottság elé, arra nem emlékszem már vissza.

*

Matheovits Ferenc.[804] Az egykori DNP-képviselők közül, azt hiszem, az ő sorsa alakult a legtragikusabban. Őt is tulajdonképpen csak a negyvenhetes választások előtt ismertük meg, én legalábbis akkor ismertem meg őt. Nagyon képzett jogász volt, bíró Baranyában. Erősen jogi kategóriákban gondolkozott, és a prímás homo regiusi, zászlósúri jogát is nagy tiszteletben tartotta. A Barankovics-féle vonalnál mindenképpen konzervatívabb volt.

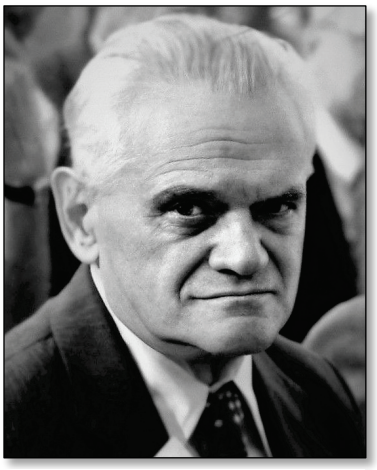

Matheovits Ferenc

Ő és a hasonlóan gondolkodó képviselőtársaink 1948-ban léptek ki a frakcióból, de azt nem tudom, hogy a mi kizárásunk után vagy még előbb. Mintha az iskolák államosításakor még együtt lettünk volna.

JI: Nekem úgy rémlik, hogy pont ez a szovjet-magyar szerződés váltotta volna ki a kilépést, de nem biztos….

KS: Lehet, nem emlékszem rá biztosan. Azonban érdekes az, hogy ők végső fokon a mandátumukat megőrizték, úgy tudom, egészen a parlamenti ciklus végéig, pontosabban az 1947-ben megválasztott országgyűlés feloszlatásáig képviselők maradtak, mint pártonkívüliek szerepeltek.[805]

Azért mondtam őt tragikus sorsúnak, mert ő később kétszer vagy háromszor bíróság elé került, súlyos ítéleteket szabtak ki rá, hosszú éveket töltött börtönben. Közben felbomlott a családi élete. A felesége elvált, a gyerekeivel is konfliktusa támadt. Tudom, tényleg komoly emberi tragédiákon ment keresztül.

Nagyon intranzigens álláspontot képviselt sok mindenben, nem számolt túlzottan a realitásokkal. Nem vette tekintetbe, amit Barankovics Pista szokott volt mondani, hogy a politika a *lehetőségek* művészete. Mert tudjuk, hogy mit *kellene*

---

https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_KI-1945_02/?query=%22kov%C3%A1ts%20l%C3%A1szl%C3%B3%22&pg=195&layout=s

[804] *Matheovits Ferenc* (Brassó, 1914 – Pécs, 1995) jogász, járásbíró, a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1936-ban Pécsett szerzett jogi diplomát. Pályafutását közjegyzőként kezdte, majd táblai tanácsjegyző, 1942-től pedig járásbíró volt Pécsen. A II. világháborúban katonai szolgálatot teljesített. 1945-ben kezdett politikával foglalkozni, először a Kisgazdapártban, majd 1947-ben a Demokrata Néppárt listáján került be az Országgyűlésbe. Itt a párt Mindszenty felé orientálódó szárnyához tartozott. 1948 áprilisában kilépett a frakcióból, de mandátumát csak 1949 elején adta vissza. Ezután rögtön perbe fogták, 12 év fegyházra és vagyonelkobzásra ítélték. 1956-ban szabadult, részt vett a Demokrata Néppárt újraindításában. A forradalom leverése után, 1957 júliusától 1958 augusztusáig internálva volt. 1964-ben összeesküvés szervezésének vádjával ismét letartóztatták. A Legfelsőbb Bíróság 10 évnyi fogházbüntetésre ítélte, amit le is töltött. 1989-ben részt vett a Kereszténydemokrata Néppárt újraszervezésében.

[805] Matheovits Ferenc (és Abay Nemes Oszkár) 1948. április elején jelentette be kilépését a pártból, tehát nagyjából egy hónappal a magyar–szovjet barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződés parlamenti tárgyalása után, és az egyházi iskolák 1948. júniusi államosítása előtt.

csinálni, de a kérdés, hogy az adott körülmények között mit *lehet* csinálni. Szóval, ő ezekkel nem túlzottan számolt.

Az utolsó elítélése előtt az ügyével kapcsolatban engem is beinvitáltak a Fő utcába egy egész délelőtt tartó kihallgatásra.

JI: Találkoztak előtte?

KS: Igen, 1956-ban találkoztunk. Ő akkor fent volt, és akkor beszéltünk vele. Még én is azt hittem, hogy börtönévei után, meg Mindszenty börtönévei után talán realistábban gondolkodik, és rajta keresztül esetleg a prímásra is tud hatni olyan értelemben, hogy a bel- és külpolitikai adottságokat jobban figyelembe vevő koncepciót fogadjon el. De egyébként azokban a zavaros napokban ő Pécsett is lakott.

JI: Most is ott lakik, úgy tudom.

KS: Most is ott lakik. Úgyhogy egyszer volt hármasban egy beszélgetésünk egy egész este Karcsay Sándorral, és azt hiszem, emiatt a Sándort is becitálták Matheovits perével kapcsolatban.

JI: Ők találkoztak is hármasban valahol Révésszel más ügyben, és lefényképezték őket, mint kiderült, és aztán így….

KS: Elég az hozzá, hogy engem az a meglepetés ért, hogy amikor engem oda becitáltak, nagyon jogszerűen közölték, hogy a jogrend szerint semmi olyat nem tartozok mondani, ami saját magamra terhelő lenne. Másodszor, hogy én nem vontam ki magam az igazságszolgáltatás alól, ezért az 56-os eseményekkel kapcsolatban már nem vagyok terhelhető, nem kell attól tartanom, hogy vádat lehetne ellenem emelni, ha bármi is előkerülne a vallomás során. Na és akkor a Ferivel kapcsolatban érdeklődtek, elég hosszan, meg is izzadtak ketten is, mert először kvázi váltott lovakkal, aztán egyszerre ketten hallgattak ki. De végül is, amit én tudtam, az nem volt olyan, hogy a vád fölhasználhatta volna Feri ellen, ezért a tárgyaláson nem is kerültem a tanúk közé…

Nem ismertem közelebbről Matheovits koncepcióját és az ellene végül felhozott vádakat sem. Lehet, hogy volt valami olyan megnyilvánulása, amit esetleg alkalmasnak találtak arra, hogy egy újabb pert konstruáljanak ellene. Amikor én a 60-as években a jogi doktorátusomhoz a disszertációmat készítettem a pécsi egyetemre, a sógoroméknál laktam Pécs mellett, Istvánaknán, ő pedig nem lakott messze az egyetemtől. Akkor fölkerestem. Beszéltem neki a készülő disszertációmról. Emlékszem, akkor is volt egy olyan megjegyzése, látszik, hogy te erdélyi vagy, mert tipikusan ilyen kisebbségi komplexusod van. Tudniillik, amikor próbáltam a koegzisztencia lehetőségeit keresni, akkor természetesen számoltam az itteni realitásokkal is. Merthogy, mondja, mi itt többségben vagyunk. Mondom, igen, szám szerint lehet, hogy többségben vagyunk mi, hívők, viszont hatalmi szempontból feltétlenül kisebbségben vagyunk. De az időnkénti véleménykülönbségünk ellenére nem tudom elképzelni, hogy ő valóban veszélyeztette volna az államrendet.

JI: Nem tudom, önnek mit mondtak a Fő utcában, Karcsay szerint állítólag valami listát is készítettek, egy kormánylista-félét. Karcsay nem is tudta, hogy neki milyen szerepet szántak….

KS: Elképzelhető, hogy 1956-ban ők csináltak valamit.

JI: De ez a 60-as években, 63 környékén volt.

KS: Ha ez igaz, akkor ez még jobban aláhúzza, hogy Matheovits nem számolt a realitásokkal, mert elképzelni sem tudom, hogy 1963-ban milyen változásokra számítottak, milyen tényezőkre, amelyek olyan helyzetet teremtenek belátható időn belül, hogy kormánylistát kellett vagy lehetett volna készíteni. Ez csak egy fantazmagória lehetett.

JI: Közben utánanéztem.

A frakcióból, illetve a pártból való kilépésük 1948. április 2-án történt. Előzőleg a Szovjetunióval kötendő szerződés ügyében javasolták: ha már „nem"-mel nem is szavaz a párt, legalább vesse fel a népszavazás kérdését ebben az ügyben, és miután ezt Barankovics nem fogadta el, akkor távozott a frakcióból Abay Nemes Oszkárral[806] együtt, később pedig Fehér Ferenc[807], Pócza Lajos[808] és Barkóczy József[809] hagyták el a pártot.

KS: Nem emlékszem már pontosan. Azt hallottam például, nem tudom, ennek volt-e igazságalapja, hogy készítettek volna valamilyen alkotmánytervezetet, ami szerint a mindenkori kultuszminisztert, azaz a művelődési minisztert nem az államfő, hanem a hercegprímás nevezte volna ki. Ez egy jogi abszurdum. Szinte el sem tudom képzelni, hogy egy jogásznak az agyában ilyen ötlet megszülethessék.

JI: Ilyesmiről nem esett aztán szó önök között később?

KS: Valakitől hallottam, hogy állítólag egy ilyen koncepciójuk is lett volna. Én ezt annyira abszurdnak tartom. Ilyen nem létezik, hogy szétválasszanak egy államfői jogkört, és abból átadjanak egy részt egy főpapnak a kezébe. Még egy színtiszta katolikus országban sem tudom ezt elképzelni, nem pedig egy olyanban, ahol a lakosság egy jelentős része más felekezethez vagy más világnézethez tartozik. Én ezt nem is vettem komolyan, de most, hogy szó kerül erről, ha ez így igaz, hogy a hatvanas évek első felében kormánylistaszerűséget csináltak, akkor még ez is elképzelhető. De én erről, a kormánylistáról tényleg nem tudtam, erről most hallok először.

JI: Hogy most hogyan él, mit csinál, azt tudja?

KS: Egy évben egyszer vagy kétszer fölkeres engem. Ha följön Budapestre, és ha megtalál véletlenül éppen a hivatalban. Fordításból él. Az első felesége közben meghalt, és volt valaki, aki ápolta és támogatta az egyedül maradt özvegy édesanyját a börtönévei alatt, és aztán azt elvette feleségül. De a Feri most már, ha jól számolom, már hetven felett van, és nincs nyugdíja, különböző műszaki fordításokat csinál, és ebből tartja fenn magát. Egyszer, régebben panaszkodott, hogy nem kapta meg az útlevelet Erdélybe, de körülbelül egy éve viszont örömmel újságolta, hogy

---

[806] *Abay Nemes Oszkár* (Magyardiószeg, 1913 – Pécs, 1959) ügyvéd, a Demokrata Néppárt képviselője.

[807] *Fehér Ferenc* (Zalaegerszeg, 1911 – Zalaegerszeg, 1988) politikus, kőműves, a Demokrata Néppárt képviselője.

[808] *Pócza Lajos* (Hévízszentandrás, 1909 – Penrith, Ausztrália, 1993) jogász, a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

[809] *Barkóczy József* (Tengőd, 1902 – Tengőd, 1961) gazdálkodó, országgyűlési képviselő.

nyugaton járt a feleségével, kapott útlevelet. Állítólag Varga Béla[810] írt Bognár Józsefnek[811] egy levelet, és kérte, hogy járjon közbe, hogy kapjon útlevelet, és így kapta meg. Ezt mondta nekem. Ennyit tudok.

*

Na most, *Mézes Miklós*[812]. Egy nagyon szimpatikus egykori KALOT-legény volt, akinek plébános bátyjával[813] ezelőtt vagy öt-hat évvel az Új Embernél véletlenül találkoztam, és ő elmondta, hogy Miklós Kanadában él. Nagyon rendes ember, sose fogom elfelejteni. Mikor megfosztottak a mandátumomtól, egyszer egy zsák krumplit küldött nekem Budafokra, és akkor még volt egy darab föld, a François-éké volt, amit mi műveltük meg, és akkor apósommal a krumplit elültettük, és abból nagyon jófajta, sárga krumpli termett, Mézes-krumplinak kereszteltük el, emlékszem. Csak annyit tudok róla, hogy jelenleg Kanadában él valahol.

*

Mihelics Vid…[814] Meghalt, ugye. Az Új Embernél dolgozott, majd a Vigilia főszerkesztője lett. 1957-ben őt is elvitték egy hónapra, miután én szabadultam. Tehát nem a nagy begyűjtéskor, hanem valamivel később. Kiengedték, és utána a Vigilia főszerkesztője lett. Egy nagyon kedves ember volt, mint ember, hát nem tudom, hogy mit mondjak.

JI: Rosszat nem akar mondani?

KS: Hát nem. De elmondok egy kis történetet. Amikor egyszer egy karácsonyi ünnepélyünk után együtt voltunk négyesben: ő, Rónay György, Dorombi Károly, akik aztán mind, egymás után, ilyen sorrendben lettek a Vigilia főszerkesztői, és én. Egy jó ebéd után voltunk, koccintottunk, és akkor történt, hogy megkérdeztem tőle,

---

[810] *Varga Béla* (Börcs, 1903 – Budapest, 1995) katolikus pap, pápai prelátus, kisgazdapárti politikus, 1939. június 6-tól 1944. november 9-ig országgyűlési képviselő, 1945. április 2-től szeptember 13-ig az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. november 29-től nemzetgyűlési képviselő. 1945. december 7-től 1946. február 2-ig a Nemzeti Főtanács tagja. 1946. február 7-től 1947. július 3-ig az országgyűlés elnöke, 1947-től a második világháború utáni amerikai emigráns magyarság egyik vezetője. (Wikipédia)

[811] *Bognár József* (Szombathely, 1917 – Budapest, 1996) 1943-tól 1948-ig kisgazda politikus, 1947 és 1949 között Budapest polgármestere, közgazdász, miniszter, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A Rákosi- és Kádár-rendszerben számos különböző tudományos, társadalmi és politikai tisztséget töltött be.

[812] *Mézes Miklós* (Zsira, 1920 – St. Catharines /Ontario, Kanada/, 2019) gazdálkodó, a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1949 februárjában először Ausztriába majd Svájcba utazott, végül 1951-ben Kanadába települt, a kanadai magyar közélet szervezője volt. 1989-ben támogatta a Kereszténydemokrata Néppárt újjászervezését, 1997-ig a KDNP intézőbizottsági tagja.

[813] *Mézes József* (Zsira, 1913 – Székesfehérvár, 2000) plébános, püspöki tanácsos.

[814] *Mihelics Vid Béla* (Csátalja, 1899 – Budapest, 1968): szociológus, újságíró, szerkesztő. Bölcsész-, jogi és államtudományi doktor. Egyetemi magántanár szociálpolitikából és társadalombölcseletből. Több folyóirat munkatársa és szerkesztőbizottsági tagja. 1938-tól a Szent István Akadémia tagja. 1946-tól az Új Ember szerkesztője és az Egri Érseki Jogakadémia rendes tanára. 1947-től 1949-ig a Demokrata Néppárt képviselője, 1949-től az Új Ember és a Vigilia főmunkatársa.

hogy miért nem foglalkozol Garaudyval[815] és a keresztény-marxista párbeszéddel? Tudniillik volt neki egy rovata a Vigiliában: „Eszmék és tények”, ez volt a címe. Ebbe külföldi lapszemle-összefoglalókat írt olyan témákról, amelyek a katolikus értelmiségieket érdekelhették. Egy nagyon jó és kedvelt rovat volt abban az időben, ez még ritkaságszámba ment akkor Magyarországon. És ebben az időben volt a Garaudy-féle vonala a Francia Kommunista Pártnak, és akkor folytak a keresztény-marxista párbeszédek… Kérdeztem tehát tőle, hogy miért nem foglalkozol a Vigiliában ezzel a kérdéssel, miért nem ismerteted, hogy a Francia Kommunista Pártban milyen szellemi mozgás indult meg? Akkor még Garaudy volt a kommunista párt filozófiai intézetének a vezetője. És akkor Mihelics azt válaszolta, azért, mert a Miklós Imre nem engedi. És hozzátette, te folytathatsz Nonn Györggyel párbeszédet saját szakálladra és felelősségedre, de én ezt nem tehetem. Hát én azután többet sose kérdeztem, hogy mit miért ír. Egyébként az ő élete eléggé közismert. Mindenesetre volt neki egy Salazarról írt könyve[816], ami a 30-as években jelent meg, és tudom, hogy azt sokszor az orra alá dörgölték. Én nem ismerem a könyvet, megmondom őszintén, nem olvastam és nem tudom, mit írt benne.

Mihelics Vid újságíró-igazolványa

Még egy humoros történetet elmondok róla. Vid szeretett eljárni otthonról, amit felesége általában nem vett jó néven. Vid azon a napon, amikor a Barankovics diszszidált, azon a címen volt távol otthonról, hogy pártvacsorán van. (Időnként tényleg voltak ilyenek.) De közben, az esti 10 órás hírekben bemondták, hogy Barankovics Bécsbe érkezett a pártkasszával, és ezt a felesége is hallotta. Vid erről nem tudott, és amikor hazament, a felesége ezzel várta, hogy hát milyen volt a pártvacsora? És hogy van Barankovics? Szóval, Vid lebukott. Később maga mesélte el ezt nekünk,

[815] *Roger Garaudy* (1913–2012) a második világháború utáni évtizedekben neves, kommunista nézeteket valló francia filozófus, író, politikus. 1970-ben kizárták a Kommunista Pártból az 1968-as csehszlovákiai prágai tavaszról szóló szókimondó írásai miatt. Ezután katolikusnak vallotta magát, majd 1982-ben áttért az iszlám hitre.

[816] Mihelics Vid: *Az új Portugália*. Budapest: Franklin. 1938.

és azt mondta, hogy amíg él, nem bocsátja meg Barankovicsnak, hogy őt ilyen helyzetbe hozta. Hát persze ez csak egy humoros, anekdotába illő eset volt.

JI: Ő a párton belül milyen szerepet játszott korábban?

KS: Tulajdonképpen ő is csak az 1947-es választásoknál csatlakozott hozzánk. Akkor kérték fel a Rónayt is. Addig egyikük sem vett részt a pártban.

*

Rónay György[817]. Rónay György író volt. Az ötvenes években ő szerkesztette Sík Sándor mellett ténylegesen a Vigiliát, azután őt egy időre, hogy miért, nem tudom, de eltanácsolták az Új Embertől, illetve a Vigiliától. És akkor irodalmi műveket fordított magyarra, és a Nagyvilágban jelentek meg tőle fordítások. Majd a Mihelics halála után vagy még alatta újra írhatott a Vigiliában, és Mihelics halála után már névleg is őt lett a Vigilia főszerkesztője. Kitűnő ember volt. 56-ban kimaradt az eseményekből, mert fönn volt Bagolyirtáson. Akkor ott pihent a feleségével. (Egyébként van tőle egy versem, mert egyszer egymást váltottuk ott a Stellában, ez egy papi üdülő, és amikor mentünk oda, egy öt- vagy hatstrófás, ceruzával írt vers várt bennünket, a Keresztes házaspárt, melyben jelezte, hogy egerek vannak a szobában. Szóval, nagyon jópofa, eltettem emlékbe, valahol talán most is megvan, úgy emlékszem.) Szóval, 56 október végén ő fent volt a Mátrában, és még véletlenül sem keveredett bele az eseményekbe, mert nem volt Budapesten. Ha itthon van, és benn van a szerkesztőségben, akkor biztos ő is aláírta volna a memorandumot.

JI: A pártalapításra gondol, vagy a Bibó-féle …

KS: Talán mindkettőt aláírta volna, de akkor nem volt kéznél.

JI: És Barankovics távozása után tulajdonképpen ki vezette a pártot, illetve ki jelentette be a feloszlatását?

KS: Azt hiszem, Mihelics jelentette be, és a Hazánk felszámolását akkor ők intézték a Rónayval.

*

Székely Imre Kálmán[818] szintén meghalt, ügyvéd volt, valamikor a jezsuita rendnek volt az ügyésze, és ő volt az egyik aláírója (Miheliccsel és velem) annak a Nagy Imréhez szóló bizonyos bejelentésnek a párt újraindulásáról...

Meg kell említenem ezzel kapcsolatban, hogy van itt egy titokzatos dolog, mert a Hollós–Lajtai-féle könyvben[819] közöltek egy fotokópiát, és azon az látszik, hogy

---

[817] *Rónay György* (Budapest, 1913 – Budapest, 1978) költő, író, műfordító, irodalomkritikus, irodalomtörténész. 1935-től a Vigilia munkatársa, 1969-től főszerkesztője. 1947 és 1949 között a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

[818] *Székely Imre Kálmán* (Budapest, 1893 – Budapest, 1980) ügyvéd, országgyűlési képviselő. 1947-ben kapcsolódott be a Demokrata Néppárt munkájába. Aktív tagja volt a Parlamentnek, számos alkalommal felszólalt az üléseken. Mandátumának megszűnése után visszavonult a közélettől. Az 1956-os forradalom idején részt vett a DNP újjászervezésében. A szovjet csapatok bevonulása után ő is aláírta a Bibó István által fogalmazott memorandumot. 1947-ben letartóztatták, de bíróság elé végül is nem állították, az ügyvédi pályától azonban 1958-ban végleg eltiltották.

[819] Hollós Ervin – Lajtai Vera: Drámai napok. Kossuth Kiadó, Budapest, 1986.

ezt a bejelentést még valaki aláírta. Valamelyik gyerekem hívta fel a figyelmem, hogy édesapa, szerepel ebben ez az írás. Most, a 30 éves évfordulóra jelent meg. Valaki utólag írta alá ezt a néhánymondatos bejelentést. Tulajdonképpen csak néhány rövid mondat az egész, amit írtunk. Aznap, amikor elhangzott Kádár János és Nagy Imre együttes rádió-bejelentése, hogy visszaállították a koalíciós pártokat és a többpártrendszert, mi is bejelentettük, hogy akkor mi is újrakezdjük a működésünket mint az egykori legnagyobb ellenzéki párt.

JI: És Székely Imre 50-56 között mit csinált?

KS: Hogy tagja volt-e az ügyvédi kamarának, nem tudom.

JI: 56-ban ő hogyan bukkant elő? Hogy kerültek újra kapcsolatba egymással? Addig nem nagyon találkoztak?

KS: Mi mentünk el hozzá, Mihelics Viddel gyalog. A szerkesztőségből felhívtuk, hogy otthon van-e, és átgyalogoltunk, mert a Budafoki út elején lakott.

JI: Ő volt ön után a képviselőcsoport titkára, ugye, úgy tudom.

KS: Én ezt nem is tudom.

JI: Az 1956-os bejelentésnél miért esett pont őrá a választás?

KS: Mert jogász volt és helyileg könnyen elérhető. És Vida azt mondta, hogy konzultáljuk meg vele, hogy mi a tennivaló, és aztán így mentünk el hozzá. Emlékszem, egy korai ebéd után hallottuk ezt a beszédet a rádióban, és akkor felkerekedtünk, és gyalog átsétáltunk a Szabadság-hídon, és elmentünk hozzá. És úgy emlékszem, mintha azt is vállalta volna, hogy ő adja be.

*

Ugrin József. Ugrin József[820] itt él Budapesten. Nyugdíjas. Azt tudom, hogy a József körúton van a répcelaki szénsav-patrongyár mintaüzlete, és ott dolgozott. Írja az emlékiratait, úgy tudom. Nem tudom, hogy vállalta-e önökkel a beszélgetést.

JI: Nem tudom, hogy megkeresték-e végül.

KS: Ő nagyon komolyan írta az emlékiratait.

JI: Az ő sorsa hogyan alakult, erről mit tud? Tehát a KALOT-nak volt az egyik szervezője.

KS: Ő a KALOT-nak volt a főtitkára, világi ember volt. Egyébként a Mozgó Világ egyik nem túl régi számában Vattacukor vagy valami ilyen címen adott egy nyilatkozatot, az megjelent.[821] Az életéről és a KALOT-nál betöltött szerepéről beszél, részletesen taglalja. Tudom, hogy itt volt állásban, és van egy művészettörténész lánya. Amikor a Keresztény Múzeumot néztük meg, akkor tudtam meg, hogy az ő lánya, aki akkor ott vezetett bennünket. Közelebbi kapcsolatom nem volt vele.

*

[820] *Ugrin József* (Endrőd, 1910 – Budapest, 1993) kezdetektől a KALOT egyik fő szervezője világi munkatársként. 1940-től a KALOT érdi népfőiskolájának az igazgatója. 1947–1948: a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1983-ban a Népfőiskolák Baráti Körének elnöke. 1989-ben részt vett a Kereszténydemokrata Néppárt újjászervezésében.

[821] Balogh Margit: *Egy bokréta vattacukor*. Beszélgetés Ugrin Józseffel, Mozgó Világ, 1986. 5. sz.

Na most utolsónak, és akkor be is fejezném, mert eléggé előre haladt az idő, talán a *Varga Lászlót*[822] említeném, aki New Yorkban él, ügyvéd. Jól menő irodája volt, amit egyszer már fölszámolt, átadta az irodáját egy ügyvéd apának és fiának, ő pedig visszavonult egy kis szigetre a Földközi-tengeren[823], mindjárt eszembe jut a neve. Ott vett egy nyaralót, azzal a szándékkal, hogy ott fog élni. Újra megnősült, mert meghalt kint a felesége, Niké, aki innen ment vele, és egy mexikói hölgyet vett el. Találkoztam vele 1979-ben, amikor kinn voltam. A feleségével együtt elvitt az ENSZ palotába, és ott megvacsoráztatott, és megmutatta az ENSZ-palotát. Most, amikor megint kint voltam, újra találkoztunk személyesen. Nemrég megjelent egy könyve – kaptam is tőle egy példányt – Kérem a vádlott felmentését[824] címmel, és ennek egyik fejezetében kicsit ízléstelenül foglalkozik Barankovics Istvánnal. És ahogy később hallottam Babóthy Feritől is meg Eszterhás Gyurkától is, amikor kint voltam: ők is egy kis felháborodással fogadták ezeket a sorokat. Barankovics felesége pedig azt mondta, hogy ki ne mondjam a nevét, mert rosszul lesz.

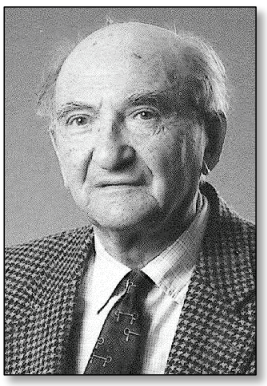

Varga László

A háború után egészen a választásokig nála találkoztunk, mármint a baráti körünk, amely egyben a párt magja is volt. Ő jól menő ügyvéd volt, mi szegény sóherek voltunk, Barankovicsot is beleértve; ő pedig ilyenkor kávéval meg néha szendvicsekkel tudott vendégül látni bennünket. Tehát az egész politikai koncepciónk ott formálódott ki, nemcsak hogy jól ismerte, hanem alakítóan is részese volt annak. És amikor már disszidáltak, úgy látszik, hogy kint, ahol az emigránsok között fokozottabb volt a Mindszenty-kultusz, talán úgy vette észre, hogy neki is egy kicsit alkalmazkodnia kell ehhez, a klientúrája is ezt várja el tőle talán. Nem akarom bántani, de azt hiszem, valami ilyesmi történhetett… És úgy érzékelhette az emigrációban, hogy kint ő az egyik legtekintélyesebb ember a Demokrata Néppárt egykori képviselői között, és egy kicsit magához akarta vagy akarja ragadni a párt képviseletét. Aztán később írt egy másik könyvet, szintén megküldte nekem elolvasásra, amelyben leírja, hogy a magyar konzul hogyan próbálta őt állítólag megkörnyékezni és rávenni, hogy jöjjön haza stb., és ő ennek hogyan állt ellen.[825] Amikor nyugaton

---

[822] *Varga László* (Budapest, 1910 – Budapest, 2003) ügyvéd, író, politikus. 1937-ben a Józsefvárosi Keresztény Munkásifjak Egyesületének elnöke. 1944-ben részt vett a németellenes ellenállásban, ami miatt decemberben a Nyilas Számonkérő Szék letartóztatta. 1944-ben részt vett a Keresztény Demokrata Néppárt megalakításában. 1947–48-ban a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője, 1948-ban emigrált. A nyugati magyar emigráció egyik aktív képviselője volt, emellett 1964-től önálló ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1989-ben tért haza először. 1991-ben a Kereszténydemokrata Néppárt elnökhelyettesévé választották. 1992-ben végleg hazatelepült. Az 1994-es országgyűlési választásokon bejutott az Országgyűlésbe, amelynek mint legidősebb tagja a korelnöke is lett. Az 1997-es pártszakadást követően a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség egyik alapítója, majd alelnöke lett, és még ugyanabban az évben csatlakozott a Fidesz országgyűlési képviselőcsoportjához. 1998-ban és 2002-ben a Fidesz országos listájáról szerzett mandátumot.

[823] Mallorca

[824] Varga László: *Kérem a vádlott felmentését!* New York, Püski, 1981.

[825] Varga László: *A Fecske utca és a Park Avenue sarkán*. New York Publishing Co., 1984. pp. 95–109.

jártam, többször olyan benyomások értek, főleg vele kapcsolatban, hogy az emigránsoknak valamilyen módon szükségük van egyfajta állandó motivációra, saját maguk meggyőzésére, hogy ők nem tehettek és nem tehetnek mást, nekik ott kint kell élniük. Amikor én valami pozitívumot mondtam az itteni változásokról, mert a meglévő problémák mellett kétségtelenül vannak ilyenek is, azt kint sokan nem szívesen hallgatták.

1979-ben megszereztem és elolvastam Mindszenty emlékiratait[826], nem tudom, ön látta-e, olvasta-e. Kíváncsi voltam, hogy a pártunkkal kapcsolatban van-e valami benne, és ha igen, mi. Elolvastam, és kiderült. Agyonhallgatás, semmi. Mintha nem is lett volna ez a konfliktus. A Badalik közvetítésével folyt tárgyalásokról egy szó sincs benne. De az benne van, hogy Ottónak[827] meghatalmazást adott, amikor kint volt, hogyha vele valami történik, akkor ő legyen a magyar katolikus egyház képviselője nyugaton. Ugye?! Tehát a könyvében is vannak olyan ziccerek, amit annak idején is ő maga adott önmaga ellen, magas labdák, amelyeket könnyen leüthet az ellenfél. A politikai bölcsesség hiánya az egyházra is visszahatott.

Amikor Mindszenty bejárta Amerikát, szorgalmazta a magyar összetartást, hogy maradjanak meg a magyar diaszpórában, ami helyes önmagában, de beszédeinek egyes szófordulatai világi ellenzéki politikusok kifejezéseire hajaztak: ahogy az oroszokról beszélt, amit a Kádár-kormányról mondott stb., *ahogyan* fogalmazott. Nekünk is megvannak a kritikus megállapításaink, de úgy gondoljuk, joggal reménykedünk egy pozitív metamorfózisban, amire tovább lehet építeni. Ötvenhat bebizonyította, hogy senki sem fog zászlóval bevonulni ide miattunk, ugye? Nekünk, itthon, a lehetőség művészetével kell élnünk. A célt világosan látjuk, de nem ugorhatunk, mert akkor fejjel megyünk a falnak vagy szakadékba zuhanunk.

Szóval itthon szükségszerűen másképpen gondolkodunk, mint az emigrációban élő politikusok. Ez érvényes Varga Lászlóra is. Ugyanakkor könyveiben, visszaemlékezésben szereti egy kissé kiszínezni a dolgokat, ítéleteiben többször tetten érthető a szubjektivitás, és időnként vannak olyan állításai, amelyek nem felelnek meg a valóságnak. Csak egy apró példát említek: Egyik könyvében említi, hogy volt neki Amerikában egy nyaralója valahol vidéken, ahol a hétvégeket töltötte, és felsorolja, hogy ki mindenki fordult meg ott nála, köztük engem is. Soha az életben nem voltam nála a vidéki nyaralójában. Hogy találkoztam vele, az igaz. Például az egyik alkalommal, amikor a lányoméknál voltam San Francisco közelében, neki éppen Los Angelesben volt dolga, és átjött hozzánk beszélgetni. És én szívesen vettem ezt, mert az erdélyiek ügyében akartam vele beszélni, hogy ő és körei is mozgassák egy kicsit ezt az ügyet kint, amin egyébként elég jól dolgozik Hámosék alapítványa[828], de azzal

---

[826] Mindszenty József: *Emlékirataim*. Toronto, Vörösváry–Weller Publ., 1974.

[827] *Habsburg Ottó* (1912–2011): IV. Károly fia, politikus, közíró. A Páneurópai Uniónak 1936-tól tagja, 1957-től alelnöke, 1973-tól elnöke volt. 1979 és 1999 között tagja volt az Európai Parlamentnek. 1989-ben Pozsgay Imrével együtt kezdeményezte a Páneurópai Pikniket, amelynek fontos szerepe volt a Magyarországi vasfüggöny lebontásának folyamatában. Az utolsó Habsburg-trónörökös volt (Magyarországon 1921-ig).

[828] A New York-i székhelyű *Hungarian Human Rights Foundation* (HHRF – magyarul: Magyar Emberi Jogok Alapítvány), melynek egyik ismert vezetője *Hámos László* (1951–2019) volt. Az alapítvány az egyetemes emberi jogok szemszögéből elemezte a kisebbségi jogsértéseket és harcolt

a különbséggel, hogy én e kérdéskörnek az egyházi részét próbáltam segíteni. Nem tudom, említettem-e, amikor Márton Áronról beszélgettünk: egy olyan koncepciót dolgoztunk ki, hogy az egyházmegyék területi elvét (vagyis azt, hogy a püspök joghatósága egy bizonyos területre szól), most át kellene alakítani a hívek anyanyelvén alapulóvá. Tehát legyen magyar püspökség, legyen román püspökség, legyen német püspökség és függetlenül attól, hogy hol vannak az egyes egyházközségek, illetve plébániák, tartozzanak az anyanyelv szerinti püspök joghatósága alá. Ez amiatt lett fontossá, mert a zsinat bevezette a liturgiába az anyanyelv használatát a korábbi latin helyett. A területi elv alapján fennáll annak a veszélye, hogy a katolikus egyház nem a magyar nemzet fennmaradásának záloga marad, hanem – kedvezőtlen esetben – éppen az elrománosítás eszközévé válik. Tehát a nyelvi alapon álló egyházszervezet felé kellene haladni az ilyen vegyes lakosságú területeken. Ezt próbálom már régóta különböző helyeken szorgalmazni, részben a püspökeinknél, részben pedig Miklós Imrén keresztül is, hogy e koncepció megvalósítását kérjék Rómától. Ebben mi nagyon érdekeltek vagyunk, hiszen a Felvidéken 600 ezer magyar él, és nincs egyetlen magyar püspök. Jugoszláviában is több mint félmillió magyar él, és nincs egyetlen magyar püspök. Tehát így lehetne elkerülni azt, hogy az erdélyi magyarság ne jusson a moldvai magyarság sorsára, ahol elrománosították a papságot, a püspökséget, és aztán a csángó magyar gyerekeket elrománosítva visszaküldik janicsárként a hívek közé, és románosítják tovább a népet. És a mi koncepciónk nem a románok ellen irányul, ez a suum cuique[829] elvének az érvényesítése, tehát ez senki ellen nem irányul, hanem mindegyik érintett nyelvi közösség jogát védené.

Erről beszéltem akkor Varga Lacinak is, hogy ők szintén próbálják ezt Róma felé a saját összeköttetéseiken keresztül szorgalmazni. És ezt próbálom más vonalon is már évek óta érvényesíteni. Ezért találkoztam vele, pontosabban nem csak vele, mert egy társaságban jöttünk össze. És e társasági együttlét során érdekes dolgot tapasztaltam. A mi korosztályunkhoz tartozók mára már felismerték, hogy közös feladataink vannak. Tehát a szembenállásuk ma már nem olyan, mint amilyen valamikor a Rákosi-rezsimmel vagy a Kádár-rezsimmel szemben volt, hanem bizonyos örömmel veszik, hogy itt most felvállalt a magyar kormány a határokon kívül élő magyarság ügyében valamit, vagy azt, hogy reformokat akar végrehajtani a gazdasági életben. Úgy tűnik, ma már nem annak drukkolnak, hogy bukjunk bele, hogy ne sikerüljön semmi, mint a hidegháborús időkben, hanem ellenkezőleg, látják azt, hogy nekik is lennének bizonyos feladataik, más módon, mint nekünk, és nekünk is megvannak a magunk feladatai, mert hiszen mégiscsak itt él a magyarság a hazájában.

És ezen az összejövetelen nem akartam Vargát letámadni ezzel a Barankovics-üggyel kapcsolatosan, de meséltem neki arról a bizonyos Vattacukor című interjúról, amit Ugrin adott Balogh Margitnak. Ugrin tudniillik Nagy Töhötömöt ebben az interjúban majdnem szó szerint, de lehet, hogy szó szerint, szélhámosnak nevezi. Józsiban érződik mostanában a törekvés, hogy a saját fontosságát jobban előtérbe

---

a magyar kisebbségek érdekében. Lásd: https://szekelyhon.ro/vilag/elhunyt-hamos-laszlo-az-erdelyi-magyarsag-egyik-lelkes-partfogoja.

[829] *Suum cuique*: mindenkinek a magáét.

akarja állítani. – Ez emberi dolog, és ő is öregszik. Én nem mondom, Nagy Töhötömtől valóban nem álltak távol a kalandos vagy vagány megoldások, például ahogyan a határokon átszökött stb., és ő is szeretett szerepelni. De hát azért egy ilyen nagy mozgalom második emberéről így nyilatkozni…? Vigyáznunk kell, hogyan beszélünk egymásról, mert akkor e szerint ítélik meg az egész mozgalmat, nem igaz? Hogyha az egyik vezetőről azt mondja, ilyen volt, akkor azt hihetik, ilyen volt az egész mozgalom. És egy gépíró hölgy, aki a KALOT-nál volt, most az Új Embernél dolgozik (most már nyugdíjasként)[830], meg is mondta Józsinak: Hát maga hogy képzeli ezt? Maga elfelejtkezik arról, hogy magát ő eskette; és mit szólnak az olvasók, a fiatalok, hogy maga azt állítja róla, hogy szélhámos. Én ezt elmeséltem Varga Lacinak, hátha ért belőle, mert hasonlóan nem tartottam ízlésesnek, amikor azt nyilatkozta Barankovics-csal kapcsolatosan, hogy azért romlott meg köztük a viszony, mert Pista azt szerette volna, hogy feleségül vegye megözvegyült sógornőjét, Erzsit. Hát, elnézést kérek!

[830] *Csipkó Ibolya* (?–1997): a KALOT-központ munkatársa, a Magyar Vetés című KALOT-folyóirat titkárnője volt.

II. (KIEGÉSZÍTŐ) INTERJÚ DR. KERESZTES SÁNDORRAL

(Készült 1994-ben)

A SZOCIALISTA RENDSZER UTOLSÓ ÉVEI ÉS A RENDSZERVÁLTOZÁS (1988–1990)

JI: Folytatjuk ott Keresztes Sándorral, ahol 1987-88 táján abbahagytuk, az akkori párt- és különböző szervezetalakítások elején.

KS: Ugye, kiderült már az előző beszélgetésekből, hogy én a párbeszéd keresését választottam módszerként a népünk jövőbeli politikai helyzetének alakítása céljából. És mint elkötelezett katolikus ember, figyelembe vettem a II. Vatikáni Zsinat szellemét, amely az egyház nyitottsága mellett foglalt állást, ami abban is megnyilvánult, hogy [a hatvanas években] megkezdődött a keresztény-marxista párbeszéd is. Ilyen szempontból figyeltem a különböző irányokhoz tartozó egyes emberek megnyilatkozásait.

Úgy emlékszem, említettem, hogy [1949 után] a marxizmussal szemben álló utolsó nagyobb szervezetként, ha nem is politikai értelemben, de társadalmi erőként, az egyházak maradtak fenn. Én, aki ebben a körben éltem és dolgoztam, és volt a kapcsolatrendszerem, 1983-ban így kerültem kapcsolatba a Szent István Társulat elnökségének a tagjaként Pozsgay Imrével[831], akinek a megnyilatkozásaiból már akkor lehetett látni, hogy új koncepciót képvisel az akkori MSZMP vezető egyéniségeihez képest. Guthy Andorral[832] együtt őt próbáltuk meggyőzni egy új egyházpolitika szükségességéről, valamint arról, hogy ez nemcsak önmagában, hanem azért is fontos lenne, mert ez segíthetné az egyházak nemzetfenntartó szerepének érvényesülését is a határokon kívül élő magyarság között: ha az új egyházpolitika növelné a püspökeink tekintélyét Rómában, akkor az egyház szervezete is jobban szolgálhatná a határokon kívül élő magyarság megmaradását. Erről, úgy emlékszem, már szó volt.

No most, ennek a folyományaként alakult aztán a további tevékenységem. Volt egy baráti körünk, amelyben ilyen szellemben beszélgettünk arról, mit lehetne tenni. Próbáltuk állandóan szélesíteni a kapukat a dialógus folytatásával. Észrevettük,

---

[831] *Pozsgay Imre* (Kóny, 1933 – Budapest, 2016) baloldali politikus (1950–1991: MDP, MSZMP, MPSZ tagja), egyetemi tanár. A kései Kádár-korszak egyik jelentős politikusa. 1976 és 1980 között kulturális, majd 1982-ig művelődési miniszter. 1982-ben kiszorították a hatalomból. 1982 és 1988 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára, 1988 és 1990 között államminiszter. 1983 és 1994 között országgyűlési képviselő. 1980 és 1989 között az MSZMP Központi, 1988 és 1989 között a Politikai Bizottságának tagja. 1990 májusa és novembere között az MSZP országgyűlési frakciójának vezetője. 1991–1996: a Nemzeti Demokrata Szövetség alapító ügyvezetője, majd elnöke. 1997-ben az MDF szakértője lett, a párt képviselőjelöltje az 1998-as országgyűlési választáson. A politikai színtéren 2005-ben jelent meg újra, amikor az Orbán Viktor által vezetett Nemzeti Konzultációs Testület egyik tagja lett. (A Wikipédia vonatkozó szócikke alapján.)

[832] *Guthy Andor* (Ungvár, 1914 – Budapest, 2000) jogász, 1950-től járásbíró, 1973-tól legfelsőbb bírósági bíró, ebből a tisztségéből – saját kérésére – 1974-ben felmentik. 1977-től 1989-ig a Szent István Társulat elnöke. (Nevét gyakran Gúthy-nak írják.)

hogy már vannak olyan erők, olyan személyek a másik oldalon, akik nem egyszerűen társutasokat keresnek, hanem partnereket egy új demokratikusabb államrend kialakítása érdekében. Az egyik ilyen, a baráti körünkhöz tartozó, számunkra fontos személyiség volt Szesztay András[833] szociológus, aki maga református volt, de a felesége, egy lengyel hölgy, katolikus. Neki, családja révén, komoly kapcsolatai voltak a lengyel püspöki karral együtt dolgozó keresztény értelmiséghez. S így történt azután – ahogy már az előző interjúban említettem –, hogy 1984-ben a krakkói ZNAK csoport, ez a keresztény értelmiségi csoport, meghívott bennünket az általuk szervezett Keresztény Kultúra Hete nevű rendezvényre. Ennek a kapcsán részt vettünk Guthy Andorral, Gaizler Gyulával[834] és Szesztay Andrással együtt egy ilyen úton. S ez alkalommal Wilkanowicz[835] elvitt bennünket Macharski[836] bíboroshoz, aki Wojtyłának[837], a későbbi II. János Pál pápának az utóda Krakkóban. Elmondtuk neki, hogy mi egyelőre önmagunkat képviseljük, de erre azt válaszolta, hogy akkor is fontosnak tartja ezt a látogatást. Próbáltuk őt is informálni, én például ott készítettem egy feljegyzést az erdélyi egyház kérdéséről. Egy ottani magasabb rangú pap, aki éppen készült Rómába, vállalta, hogy ő ezt elviszi a Szentatyának. A lengyelre fordítást egy fiatal történész professzor végezte, nem jut eszembe a neve, aki akkor novícius volt, Domonkos-rendi novícius, azóta már pappá is szentelték, akinek az édesanyja magyar volt.[838]

---

[833] *Szesztay András* (Nyíregyháza, 1926 – Sződliget, 2017) 1944-ben jogászhallgatóként részt vett az üldözöttek mentésében. 1950-ben jogi diplomát szerzett, de politikai-világnézeti okokból nem lépett jogi pályára. Fiatalon bekapcsolódott a református gyülekezeti életbe. 1956-ban részt vett a Keresztény Ifjúsági Szövetség megalakításában. A megtorlások idején rendszeresen látogatta a bebörtönzöttek és kivégzettek családtagjait. A 60-as években kezdett szociológiával foglalkozni, részt vett az MTA munkatársaként a szociológiai kutatások újjászervezésében. A „prágai tavasszal" majd a lengyel szolidaritás-mozgalommal való szimpátia-megnyilvánulásai miatt elbocsátották. Az Országgyűlési Könyvtárban, később a Városépítési Tervező és Tudományos Intézetben (VÁTI) kapott munkát, és időközben alkalmi munkákat végzett a Hazafias Népfront számára, amely Pozsgay Imre vezetése alatt ekkoriban a rendszerváltás egyik bölcsőjévé vált. 1986-ban nyugdíjazták. A nyolcvanas években közéleti erőfeszítései középpontjában a határon túli magyarok problémáinak lengyel közvetítéssel Vatikánba való juttatása állt. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón, majd a rendszerváltás után a Magyar Demokrata Fórum Etikai Bizottságának tagjaként tevékenykedett. (Forrás: a Budapesti Németajkú Református Egyházközség honlapja.)

[834] *Gaizler Gyula* (Debrecen, 1922 – Budapest, 1996) radiológus, bioetikus, teológus, az orvostudományok kandidátusa, egyetemi tanár. A Pápai Életvédő Akadémia tagja, a Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság és a Magyar Bioetikai Társaság alapító elnöke. Magyarországon elsők között foglalkozott az orvostudomány és a teológia határterületi kérdéseivel. Bioetikai tudományos tevékenysége elsősorban a család, az ifjúság, az élet védelmére irányult, különösen az abortusz és az eutanázia tagadása, a hospice mozgalom terjesztése foglalkoztatta.

[835] *Stefan Wilkanowicz* (1924–) mérnök, filozófus, újságíró, katolikus aktivista. 1957-től a Znak és Tygodnik Powszechny munkatársa, 1978–1994-ig a Znak folyóirat főszerkesztője.

[836] *Franciszek Macharski* (1927–2016) a Krakkói Főegyházmegye érseke (1979–2005), a Lengyel Katolikus Püspöki Konferencia alelnöke (1979–1994), 1980-tól bíboros.

[837] *Karol Józef Wojtyła* (1920–2005) 1958-tól krakkói segédpüspök, 1964-től krakkói érsek, 1976-tól bíboros, 1978-tól pápa *II. János Pál* néven.

[838] *Józef Puciłowski* (1939–) Domonkos-rendi szerzetes, egyháztörténész. Pakson született magyar anyától, lengyel apától. 1947-től Lengyelországban élt a családjával. 1981-ben lépett be a rendjébe. 1987-ben szentelték pappá. 1996—2004 között volt a Szent Domonkos Rend Magyarországi Tartományának általános vikáriusa. 2004 óta újra Lengyelországban él.

Így azután Macharski bíboros tanácsára kezdtünk foglalkozni azzal az ötlettel, hogy Rómába kellene vinni, illetve a Szentszék előtt föltárni a magyar katolikusság és főleg a határokon kívül élő magyar katolikusok helyzetét, és kérni, hogy Róma, amely a II. Vatikáni Zsinaton bevezette az anyanyelv használatát a liturgiába, tegyen intézkedéseket arra nézve, hogy ezek a közösségek megmaradhassanak magyarnak. És Macharski bíboros volt, aki javasolta, hogy ezt jó lenne nem közvetlenül a pápai diplomáciának átadni, hanem a Iustitia et Pax Bizottsághoz kellene eljuttatni. Ennek a pápai bizottságnak a vezetője Roger Etchegaray[839] bíboros, Marseille volt bíboros érseke, akit II. János Pál pápa helyezett erre a fontos posztra. Ez a szerv foglalkozik egyébként az egyház szociális tanításából eredő különböző állásfoglalások előkészítésével, amelyet a Szentszék vagy személyesen a pápa kiad. Hozzátette azonban azt is, hogy ehhez jó lenne megnyerni a magyar püspöki karnak valamelyik személyiségét, mert a világiaknak, bármennyire is jól érvelt anyagot visznek tárgyi szempontból, nincs olyan súlyuk, mint ha ezt illetékes egyháziak teszik.

Akkor mi ezt elkezdtük előkészíteni, ebbe a munkába bevontam [ifj.] Entz Gézát[840], aki szintén e baráti körhöz tartozott. Már csak azért is, hogy legyen fiatal utánpótlás, legyen egy személy, aki ezt az ügyet tovább tudja vinni. A Magyarságkutató Intézet[841] – azt hiszem, akkor már ez volt a neve – a Széchényi Könyvtár keretében dolgozott, az ő anyagaik felhasználásával elkészült egy ilyen összeállítás. Erről beszélgettem Paskai László[842] bíboros úrral, aki ezt a gondolatot magáévá tette, és vállalta, ha ez elkészül, ő majd továbbítja Etchegaray bíboroshoz. Ez a kérdés tehát 1985 körül volt aktuális. Most már nem tudom pontosan, talán 87-ben volt, azt hiszem, a Magyar Demokrata Fórumnak az alakulása…

JI: Igen, szeptemberben.

KS: És akkor Kiss Gy. Csaba[843], aki szintén ehhez a baráti körhöz tartozott, meghívott, hogy vegyek részt a lakiteleki összejövetelen. Én ezt azért hárítottam el,

---

[839] *Roger Etchegaray* (1922–2019) baszk származású francia bíboros. Marseille érsekeként szolgált 1970 és 1985 között, majd a Római Kúriában az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa elnökeként (1984–1998), valamint a „Cor Unum" Pápai Tanácsa elnökeként tevékenykedett (1984–1995). Bíborossá 1979-ben kreálták. 2009. december 24-én súlyosan megsérült a XVI. Benedek pápa elleni sikertelen támadásban, mialatt a Szent Péter-bazilikában misét celebrált. (Wikipédia)

[840] *Entz Géza Antal* (Kolozsvár, 1949 –) művészettörténész, topográfus. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja. 1989–1990 között a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi titkárság munkatársa. 1990–1992 között a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára, a Tudománypolitikai Kollégium alelnöke. 1991-ben a Teleki László Alapítvány megszervezője. 1992–1994 között címzetes államtitkár, a Határon Túli Magyarok Hivatalának elnöke. 1998–2000 között az Országos Műemlékvédelmi Hivatal elnöke. 2000–2002 között az NKÖM Kulturális Intézetének Igazgatóságának főigazgatója, illetve helyettes államtitkára volt. (Wikipédia)

[841] A (II. világháború utáni) *Magyarságkutató Intézet* 1985-ben alakult meg, 15 fős munkacsoporttal és a következő fő feladatkörökkel: a külföldön élő magyarság történeti és jelenkori gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetének átfogó, folyamatos vizsgálata; adatbank létrehozása; a nemzeti-nemzetiségi kérdés kidolgozása; az ország különböző intézeteiben folyó idevágó kutatások szervezése, koordinálása; a külföldi hungarológiai oktatással és kutatással a kapcsolatok erősítése. 1992-től jogutódja a *Teleki László Alapítvány* lett.

[842] *Paskai László* (Szeged, 1927 – Esztergom, 2015) ferences szerzetespap, teológiai tanár, 1978-tól püspök, 1987-től – Lékai László utódjaként – esztergomi érsek 2002-ig. 1988-tól bíboros.

[843] *Kiss Gy. Csaba* (Budapest, 1945–) irodalomtörténész, művelődéstörténész, címzetes egyetemi tanár, az MTA doktora. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum egyik alapító tagja.

mert akkor már folyamatban volt az említett ügyben a kapcsolatfelvétel a Vatikánnal és a magyar egyházi vezetéssel. És akkor az Állami Egyházügyi Hivatalnak még akkora hatalma volt, ha szabad így mondanom, annyira kézben tartotta az egyházakat, hogy attól féltem, ha egy ilyen politikai jellegű szerepet vállalok, akkor esetleg olyan helyzet alakulhat ki, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal persona non gratanak nyilvánít engem az egyházi tényezők előtt, és ez akadályozná a szándékaink megvalósítását. Márpedig nagyon fontosnak tartottam ezt az akciót, éppen a magyarság szempontjából. Vagyis hogy ezt sikerre vigyük. Kiss Gy. Csabáék ezt meg is értették. Tehát emiatt nem vettem részt akkor a lakiteleki találkozón, mert ezt egyenértékű és egyenlő súlyú tevékenységnek tartottam a magyarság szempontjából.

JI: Hadd kérdezzem meg, hogy végül is, utólag visszatekintve vagy visszaemlékezve, milyen volt akkor a légkör? A politikai légkör, nemzetközi légkör és hasonlók? Mert valóban, sok ember érezte úgy, ki ezért, ki azért, hogy jár bizonyos kockázattal Lakitelek, de tulajdonképpen visszamenőleg elhomályosulnak már azok a körülmények, melyek miatt abszolút nem lehetett egyértelműnek tartani, hogy ebből a mozgalomból három év múlva egy erős kormánypárt lesz. Tehát ha a saját benyomásait elmondaná az egész mozgalomról és politikai helyzetről.

KS: Megmondom őszintén, valóban azt hiszem, nemcsak én voltam úgy, hogy nem számítottam egy ilyen viszonylag gyors fordulatra, átalakulásra, amin átmentünk. Voltak arra utaló jelek, hogy visszalépésre nem nagyon kell számítani. Ez a folyamat már a XX. pártkongresszuson[844] elindult, már a hruscsovi időkben. Azután állandó „húzd meg–ereszd meg" lépésekkel folytatódott a szellemi erjedés. Az egyház részéről is érzékelhető volt az ebbe a folyamatba való belépés. Már XXIII. János pápa[845] is a párbeszédet sürgette a Pacem in Terris enciklikájában, olyan párbeszédet, amelyet teljes nyitottsággal folytatunk, de ugyanakkor teljesen hitelesen demonstrálva katolikus, illetve keresztény elkötelezettségünket. Na most, én is ebbe a folyamatba kapcsolódtam bele.

Mert hiszen nyilvánvalóvá vált 1956 után, hogy minket senki nem szabadít föl erőszakkal, csak egyfajta metamorfózisra számíthatunk, tehát mondjuk fokozatos nyitásra a szabadságjogok irányába. Én a fő tevékenységemet az egyházpolitikára korlátoztam. Ehhez bázist jelentett a katolikus egyház nemzetközi jellege és jelentősége. Ugyan a protestáns egyházaknak is megvolt a maguk világszövetsége[846], de a katolikus egyház hierarchikus szervezete és egész jogrendszere sokkal központo-

[844] A Szovjet Kommunista Párt 1956. februári *XX. kongresszusa* zárt ülésén Hruscsov négyórás beszédben leplezte le Sztálin bűneit.

[845] *XXIII. János pápa*, szül. Angelo Giuseppe Roncalli (1881–1963) római pápa 1958–1963 között. „Bár pápasága csak viszonylag rövid ideig – kevesebb mint öt évig – tartott, mégis tudott ez alatt maradandót alkotni: teljesen váratlanul összehívta a II. Vatikáni Zsinatot, a katolikus egyház 21. egyetemes zsinatát, amelynek feladata az egyház reformja, valamint a többi keresztény felekezettel és a nem hívő világgal való viszonyának rendezése volt. Ezzel új korszakot nyitott a katolikus egyház történelmében." (Wikipédia)

[846] *Egyházak Világtanácsa* (World Council of Churches, Ökumenikus Világtanács): a protestáns ökumenikus mozgalom világméretű szerve. Hivatalosan 1948-ban alakult meg, székhelye: Genf. (2016-os statisztika szerint akkor 120 ország 348 tagegyházát képviselte.)

sítottabb. És ebben a rendszerben gondolkozva mindig úgy érveltem, amikor marxistákkal beszéltem, hogy amennyiben megengedik az egyháznak a valódi szabad működést, ha biztosítják a szabad pasztorális tevékenység kereteit, ezzel az egyházak akarva-akaratlanul a szocialista rendszer konszolidáló tényezőjévé válnak. Ezzel ők is nyernek. És az egyház tulajdonképpen nincs kötve politikai rendszerekhez. A politikában az érdekek egyeztetése a döntő. És én azt hiszem, hogy akikkel én tárgyaltam, ezt többnyire fölismerték. Akik viszont a világnézetet tartották elsőrendű fontosságúnak, azok ezt az érvelést nem voltak képesek elfogadni. Az Állami Egyházügyi Hivatal is ilyen volt. Mert ahogy a sztálinizmus fő célja is az volt, hogy elősegítse az egyház megszűnését adminisztratív úton, az ÁEH is ezt a célt tűzte ki maga elé. Azt, hogy az egyház mint „felépítmény" elhaljon. Ezt kell siettetni különböző adminisztratív intézkedésekkel. És ez volt az ÁEH egyházpolitikájának is a célja.

Én viszont az érvelésemmel olyan helyzetet biztosítottam [a magam számára], hogy a nézeteimet nem lehetett ellenségesnek minősíteni, olyannak, amit esetleg bírói úton kell megsemmisíteni. Ugyanakkor tudták azt is, hogy aki így gondolkodik, azt nem lehet társutasként sem felhasználni, akin keresztül esetleg bomlasztó tevékenységet lehetne kifejteni. Röviden összefoglalva, ilyen volt az én akkori magatartásom. De visszatérve a kérdésére, abban az időben még nem lehetett tudni, hogy ez a folyamat aztán odáig fog vezetni, hogy itt maga az egész szocialista rendszer felbomlik és átalakul, mint világrendszer megszűnik. A nyolcvanas évek derekán, a demokratizálódási folyamatot tekintve legfeljebb – egy akkori divatos kifejezéssel élve – a „demokratikus szocializmus" kifejlődését lehetett remélni.

Így kerültem aztán abba a helyzetbe – és ezt meg kell mondanom –, hogy partnert kaptam Paskai bíboros személyében, mert ő vállalta, hogy beadványunkat továbbítja Róma felé.

Abból az időből emlékezetes marad Ceaușescunak[847] az úgynevezett falurombolási programja Romániában és főként Erdélyben. Ekkor már Miklós Imrének, az ÁEH elnökének hozzájárulásával történt, hogy Paskai bíboros levelet írt az Európai Parlamentnek, amelyben ő maga is kifejtette ennek a tervnek az embertelen voltát. Mert akkor ez már beleillett az aktuális kormánypolitikába. Ennek aztán olyan következménye lett a későbbiek folyamán, hogy az Európai Parlament tényleg foglalkozott ezzel a kérdéssel. Habsburg Ottó[848], aki a magyar ügyeket ott képviselte, ekkor kért egy szakembert arra az időre, amikorra napirendre tűzték Brüsszelben e kérdés tárgyalását, a bíboros pedig engem jelölt meg, és akkor én Entz Gézával együtt vettem részt ezen az ülésen.

De még ezt megelőzően, meg kell említenem, hogy Pozsgay, akivel akkor már rendszeres kapcsolatban állt a baráti körünk, illetve a Pozsgay által vezetett Hazafias

---

[847] *Nicolae Ceaușescu* (1918 – 1989) a Román Kommunista Párt vezetőjeként Románia diktátora 1965-től 1989-es kivégzéséig.

[848] *Habsburg Ottó* (1912–2011) IV. Károly fia, politikus, közíró, az Európai Parlament volt tagja, a Páneurópai Piknik egyik kezdeményezője. Az utolsó Habsburg-trónörökös volt (Magyarországon jogilag 1921-ig; a Habsburg–Lotaringiai-ház több tagja és maga Habsburg Ottó trónörökös is 1960/61-ben fogadta el az ausztriai Habsburg-törvényt és írta alá a trónigényről való lemondó nyilatkozatot).

Népfront megkapta azt a lehetőséget, illetve jogkört, hogy felügyeleti jogot gyakorolhat egyesületek fölött. Addig a régi egyesületi törvény előírta, hogy minden egyesület valamelyik minisztérium alá tartozik mint felügyeleti hatósághoz, s csak azok jóváhagyásával lehetett egyesületeket alapítani és működtetni. S akkor Pozsgay megkapott egy ilyen jogkört. Ekkor alakítottuk meg a Nagycsaládosok Egyesületét, a Nyugdíjasok Egyesületét, s ebben az időben jött az ötlet, hogy ez a baráti kör alakuljon át, vagyis alakítsunk a baráti körünkből egy olyan egyesületet, amely egyfajta szellemi műhellyé tud válni. Ezt, István, maga is ismeri, hiszen maga is tagja volt ennek. A célunk az volt, hogy ez a szellemi műhely képezze a fiatal értelmiséget arra, hogy megismerje a keresztény társadalombölcselet tanításait, amire addig nem volt alkalma, hiszen addig a marxista bölcselet volt a kötelező világnézet. És akkor és ezért alakítottuk meg a Márton Áron Társaságot 1988-ban.

Azt még elmondom, hogy 1986 végén újólag kint voltam Amerikában a lányomnál, és amikor visszajöttünk 1987 februárjában, elhoztam magammal Barankovics Istvánnak egy sokszorosított kéziratát. Talán emlékszik is még erre, István. Ebben főként a régi Hazánkból voltak cikkek, olyanok, melyeket Rónay György, Mihelics Vid, Barankovics írtak, s ő [Barankovics] ezeket kint kibővítette, és az 1950-es évek elején egy kb. 140-150 oldalas tanulmány lett belőle.[849] Ez nem volt könyvként kiadva, de én ezt hazahoztam, és akkor a Pozsgaynak adtam belőle egy példányt, aki ezt megismerve a maga részére is fénymásoltatott és nekem is másoltatott három példányt, hogy tudjam terjeszteni. Tehát akkor jött ez az ötlet, hogy kellene egy ilyen szellemi műhelyt alakítani. És ha visszaemlékszik, Bibó István[850] volt, aki ajánlotta, hogy Márton Áronról nevezzük el a társaságot, akit ő hiteles kereszténynek és olyan magyarnak tartott, akit a protestánsok is tisztelnek. Így alakult meg a Márton Áron Társaság, egy ilyen szellemi műhelyként.

JI: Igen, ifjabb Bibó Istvánról van szó.

KS: Ifjabb Bibó Istvánról, természetesen.

JI: A majdani olvasók kedvéért.

KS: Igen, ezt csak azért említem, mert eléggé köztudomású a Márton Áronhoz való kapcsolatom, de nem én voltam, aki ezt proponáltam, hanem tényleg Bibó István. Ami számomra azért volt érdekes, mert hiszen ő Ravasz László[851] unokája,

---

[849] Helyesen: *„A keresztény politika iskolája”*. Barankovics 1952 augusztusa és októbere között állította össze ezt a művét, amely azután az „Iránytű” sorozatban jelent meg sokszorosított kézirat gyanánt. Online is olvasható itt: http://mkdsz.hu/content/view/284/212/.

[850] *Bibó István, ifj.* (Budapest, 1941 –) magyar–művészettörténet szakos tanár, gimnáziumi igazgató. 1980-tól 1990-ig az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének tudományos munkatársa. Feleségével jelentős szerepet játszottak a Baár–Madas Református Gimnázium 1989-es újjászervezésében, amelynek 1990-től igazgatója volt 1995-ig. 1997-től a Sylvester János Protestáns Gimnázium alapító igazgatója 2008-ig.

[851] *Ravasz László* (Bánffyhunyad, 1882 – Leányfalu, 1975) református lelkész, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig. Az MTA tagja 1925-től 1949-ig. A Felsőház tagjaként (1927–44) az első- és második zsidótörvényt megszavazta, de fellépett a harmadik zsidótörvény ellen, tiltakozott a deportálások ellen, támogatta az embermentést, a Sztehlo Gábor-féle és a zsidó származású lelkipásztor, Éliás József irányította református Jó Pásztor Misszió munkáját. 1948. április 30-án, Rákosi nyomására, minden magasabb tisztségéről lemondott és visszavonult a

tehát egy erdélyi származású református püspök leszármazottja, és ez jellemző az erdélyi gondolkodásra, ahogyan a különböző egyházak a magyarság problémáját kezelték, hogy mindig közösen felelősséget vállaltak érte.

Elég az hozzá, hogy tehát az egyesület is megalakult, és elkezdtük a munkát, szerény körülmények között. Ugye az is köztudomású, hogy ezt interkonfesszionális alapon szerveztük, tehát nem katolikus, hanem keresztény alapon. Tagja volt Kiss Gy. Csaba is, azután még Antall József[852] is, bár azt hiszem, csak egyszer jelent meg, de belépett. Tehát volt egy ilyen kezdeményezés, ami nem volt olyan nyilvános és közismert, mint mondjuk például a Beszélő Kör, de inkább a keresztény vonalhoz tartozott, és nem volt annyira politikusi társaság. Hiszen, ha visszaemlékszik, kezdetben még azt is kikötöttük, hogy nem is akar átalakulni politikai párttá, hanem mindenki maga határozza meg, hogy melyik párthoz csatlakozik, amikor majd megvalósul a többpártrendszer. Egyfajta megtermékenyítő szellemi műhelynek akartuk ezt az egyesületet megtartani,

JI: Igen, ide engem valóban az előadások vonzottak. Ezek valóban keresztény gondolatokról való vitakörnek voltak tekinthetők. Azt hadd kérdezzem meg, hogy Antall József – bár róla még úgyis lesz szó –, de ha már itt tartunk, hogy ő hogyan került ebbe a körbe, és milyen kapcsolatai voltak? Tehát honnan ismerték, mennyire ismerték egymást?

KS: Később alakult ki ez a kapcsolat, akkor, amikor már kezdtek jelentkezni a kifejezetten politikai mozgalmak. A Demokrata Fórum is először mint mozgalom bontakozott ki, nem mint párt, hanem mint politikai mozgalom jelentkezett. De jelentkezett már akkor az SZDSZ is, annak is megvolt a maga csoportosulása…

JI: Igen, a Hálózat.

KS: Hálózat[853] néven alakult meg. Sőt, később jelentkezett azután a FIDESZ[854] is mint ifjúsági szervezet, a KISZ-szel[855] szemben, attól független ifjúsági politikai mozgalomként.

No, elég az hozzá, hogy akkoriban párhuzamosan két síkon tényked tem. Egyrészt tovább bontakozott ez a bizonyos egyházpolitikai törekvésünk Róma felé, és elkészült ez a bizonyos tanulmány. Ennek célba juttatásához a magyar szöveget le kellett fordítani egy nyugati nyelvre. Az idegen nyelvek közül a franciát választottuk, mivel Etchegaray bíboros Franciaországból került a Vatikánba, és a francia mint diplomáciai nyelv ismertebb a Szentszéknél. Először Illyés Gyula leányára gondoltunk, ő azonban nem tudott megbirkózni az egyházi szöveg fordítási nehézségeivel.

---

közélettől. 1953-ban lelkészként is nyugdíjba vonult, és Leányfalura költözött, ahol elzártságban töltötte hátralévő éveit.

[852] *Antall József* (Pestújhely, 1932 – Budapest, 1993) tanár, politikus, könyvtáros, orvostörténész, muzeológus, Magyarország első szabadon választott miniszterelnöke a rendszerváltás után (1990. máj. 23. – 1993. dec. 12.).

[853] 1988. május 1-jén alakult meg a *Szabad Kezdeményezések Hálózata*, mely 1988. november 13-án alakult át párttá *Szabad Demokraták Szövetsége* (SZDSZ) néven.

[854] A *Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz)* formálisan 1988. márc. 30-án alakult meg.

[855] KISZ: Kommunista Ifjúsági Szövetség.

De akkor már kapcsolatba kerültünk – a falurombolás és egyéb nemzetiségi kérdések miatt – Pozsgayn keresztül Szűrös Mátyással[856] és két beosztott munkatársával, Tabajdi Csabával[857] és Szokai Imrével[858], akik a pártközpontban a külügyi osztályon dolgoztak. Én akkor a Szűrös Mátyásnak újólag írtam egy komolyabb tanulmány-szerűséget az új egyházpolitika szükségességéről. Akkor már ők is egy új, nemzeti célú külpolitikai irányzatot képviseltek, és ők helyeselték a Vatikánnal való kapcsolat építését, tehát hogy ne az Állami Egyházügyi Hivatal legyen az egyetlen szerv, amely kapcsolatot tart a Szentszékkel, hanem a magyar külpolitika is tekintse ezt a vonalat sajátjának. Szűrös Mátyás erre nekem tíz napon belül válaszolt is, és akkor kerültem vele kapcsolatba.

Amint említettem, eredetileg Paskai bíboros vállalta, hogy kiviszi a memorandumot Rómába menet, de a fordítás nem készült el időben, az említett problémák miatt. És akkor a kérésünkre elvállalta a pártközpont ennek a lefordítását. Később ismertem meg azt a hölgyet, aki a fordítást végezte. Azt mondta, majd elájult, amikor ezt az anyagot odaadták neki [a pártközpontban!] fordításra. De a fordítás kitűnően sikerült. – A vége aztán az lett, hogy ezt Entz Gézával mi vittük el Rómába a bíboros nevében. Mármint a Paskai bíboros nevében. Éppen ott tartózkodott Somorjai Ádám[859] ifjú bencés, akit szintén régebb óta ismertem, és mi adtuk át ezt Etchegaray-nek, aki tudott persze róla, Paskai jelezte neki, hogy ezt kivisszük. Ez 1988 elején lehetett. Etchegaray bíboros először meglepődött, nem akarta elhinni, hogy ezt Budapesten fordították, azt mondta, hogy ezt francia írta. Aztán később tudtam meg, miután ezt a hölgyet megismertem, aki a fordítást végezte, hogy ez a hölgy húszéves korában tanult meg magyarul. Magyar származású volt, de Párizsban szü-letett, és anyanyelve valóban francia volt, és azért volt olyan tökéletes a fordítása.

A másik meglepetés pedig az volt, amikor Etchegaray bíboros közölte, hogy ez őt azért is érdekli, mert ő baszk. Szintén egy kisebbséghez tartozó. No, nem akarom hosszúra nyújtani, a vége az lett, hogy 1989. január 1-én, a Béke Világnapján (VI. Pál pápa kezdeményezésére ünnepeljük az év első napját így 1968 óta) II. János Pál pápa ünnepi megnyilatkozása a nemzeti kisebbségekről szólt. Nyilván Etchegaray inspirálta a pápát erre.[860] A bíborosnak kapóra is jöhetett a memorandumunk, mert így nem volt azzal vádolható, hogy ezt ő mint baszk kezdeményezi.

[856] *Szűrös Mátyás* (Püspökladány, 1933 –) szocialista politikus (MSZMP), diplomata (1962–1982), 1965-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1975-től kelet-berlini, 1978-tól moszkvai nagykövet. 1983-tól hat esztendőn át a KB külügyi titkára, 1985-től az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke, 1989. okt. 23. és 1990. máj. 2. között a Magyar Köztársaság ideiglenes köztársasági elnöke, országgyűlési képviselő.

[857] *Tabajdi Csaba* (Kiskunfélegyháza, 1952 –) közgazdász, diplomata, szocialista politikus. 1983–1989 között az MSZMP KB külügyi osztályán dolgozott, 1986–87-ben alosztályvezető, 1987–89-ben osztályvezető-helyettes, 1989-90-ben külügyminiszter-helyettes.

[858] *Szokai Imre* (Nagylak, 1950 –) szocialista politikus, 1985-től az MSZMP KB külügyi osztályának politikai munkatársa, 1988–89-ben helyettes osztályvezető.

[859] *Somorjai Ádám Árpád* (Esztergom, 1952 –) pannonhalmi bencés szerzetes, történelem-német szakos tanár, erkölcsteológus, egyháztörténész.

[860] II Messaggio per la Giomata della Pace 1989: Per costruire la Pace rispettare le Minoranze. Giovedi 8 Dicembre 1988 (Békenapi üzenet 1989: A béke érdekében tiszteljétek a kisebbséget). In: Insegnamenti di Giovanni Paolo II - XI, 4, Cittá del Vaticano, 1788-1797. o.

És azóta – mint az egyház álláspontja – meghatározó dokumentummá vált ez a pápai megnyilatkozás. Ez után következett az a bizonyos brüsszeli út, amit említettem. Akkor ismertem meg személyesen Habsburg Ottót. Ez is egy ilyen helyzet volt, szóval egy ilyen akció, amelyik keresztény szempontból is bírálta azt a bizonyos Ceaușescu-féle tervet, és ebben a kérdésben is súlyt adott bíborosunk állásfoglalása.

Közben megkezdődtek a kerekasztal-tárgyalások is, ahol ezek a mozgalmak, a korábban említett politikai jellegű szervezetek mint Ellenzéki Kerekasztal[861] egyeztették a munkájukat. Ekkor gondolkoztunk mi el azon, hogy pártot alapítunk. Akkor már reálisnak tűnt a többpártrendszer kialakulásának a lehetősége, s ha ez így lesz, akkor nem képzelhető el úgy egy átalakulás, hogy Magyarországon ne jelentkezzék egy keresztény jellegű politikai erő is.

JI: Hadd kérdezzem közben: Ez már 89 tavasza?

KS: Nyolcvankilenc tavasza.

JI: Eközben lezajlott 1988-as MSZMP-pártkongresszus utáni időszak, az MDF szerveződése, az SZDSZ szerveződése. Miért érezte úgy, miért gondolta még jó ideig, hogy nem kell párttá válniuk, tehát hogy az ország még nem jutott a fejlődésnek olyan szakaszába, hogy megjelenjék egy kereszténydemokrata néppárt.

KS: Megmondom őszintén, ennek egyik oka az volt, hogy ez a pápai megnyilatkozás 1989. januárban történt. No most, amíg ez nem született meg, addig én a személyes aktivitásomat egyházpolitikai síkon tartottam fontosnak a már említett okok miatt. Hiszen akkor még megfigyelhetően kettősség jelentkezett az államhatalomban. Akkor még nem dőlt el, hogy itt a reformerők ki tudnak-e úgy bontakozni, ahogy végül is kibontakoztak. És sosem szabad elfelejteni, hogy nekünk, idősebbeknek voltak korábbról bizonyos tapasztalataink. Nevezetesen, az a folyamat, ami lejátszódott 1945 óta Magyarországon is, aminek nem jelentéktelen epizódja volt az ötvenhatos esemény, hanem inkább döntő tanulsággal szolgált. 1988-ban már látható volt, hogy megindultak a Szovjetunióban a Gorbacsov nevével fémjelzett változások, de még fennállt a visszarendeződés veszélye is. Akkor még itt volt Magyarországon a szovjet hadsereg, érvényben volt a Varsói Szerződés[862], javában működött még a KGST[863]. Tehát itt, Magyarországon abban az időben még bizonytalan volt a helyzet. Én most nem is tudom pontosan: Mikor kezdődött el Kádár végleges kikapcsolása a politikából?

JI: Az 1988. májusi kongresszuson váltották végül is le.

---

[861] „A szétforgácsolt ellenzék 1989. március 22-én hozta létre az *Ellenzéki Kerekasztalt*, amelyet a Független Jogász Fórum kezdeményezett és koordinált. Így erőiket egyesítve, erős tárgyalópartnerként léphettek fel az állampárttal szemben. […] Április 19-én elhatározták, hogy tárgyalásokat kezdeményeznek az MSZMP-vel. […] A két fél végül június 10-én megegyezett arról, hogy *Nemzeti Kerekasztal* néven az állampárt, a Kerekasztal és a társadalmi szervezetek és mozgalmak bevonásával háromoldalú tárgyalások kezdődnek a Parlamentben az alkotmányos rendszer átalakításáról." (Wikipédia)

[862] A *Varsói Szerződés* a Szovjetunió, valamint a közép- és kelet-európai szocialista országok katonai-politikai szervezete volt 1954–1991 között.

[863] *KGST: A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa* a közép- és kelet-európai szocialista országok (beleértve a Szovjetuniót) gazdasági együttműködési szervezete volt 1949 és 1991 között.

KS: Igen, akkor jött a Grósz-féle[864] éra. Na most, én akkor még annyira igazodtam az egyházhoz, az egyház helyzetéhez, tevékenységemet tekintve elsősorban ezt tartottam fontos területnek. Azt, hogy miként alakul az egyházaknak a helyzete, illetve ezen belül mit tudunk elérni az egyház alakulásában. Tehát itt…

JI: Tehát nem akarta kockáztatni tulajdonképpen ezeket törekvéseket, mivel fennállt az esélye, hogy esetleg minden visszafordul?

KS: Pontosan. […] Akkor még nem dőlt el, hogy sikerül-e ezzel a párbeszédes penetrációval[865] olyan eredményt elérni, aminek révén egy politikai fordulat is bekövetkezik. Hiszen később, még a kerekasztal-tárgyalások alatt is nyilvánvaló volt, hogy a visszarendeződés veszélye még valós. Egy fiatal politikai mozgalom, mint mondjuk a FIDESZ, ezt nem érezte, mert ők nem is rendelkeztek azokkal a tapasztalatokkal, mint mi, és jó szándékúan ők ezt nem is mérlegelték úgy, mint mi.

JI: S ezeken a megbeszéléseken a Vatikánban vagy a Szentszék képviselőivel, vagy más katolikus egyházaknál, a külföldi egyházak képviselőivel folytatott megbeszéléseken hasonló óvatosságra és lassúbb, megfontoltabb politizálásra biztattak? Tehát ők is így látták, ilyen bizonytalannak látták a helyzetet vagy pedig ezek nem kerültek úgy igazán szóba?

KS: Az egyházi kapcsolataimnál ezek így nem kerültek szóba. De hát ezt lehetett látni, ha megnézte az ember akár a csehszlovákiai egyháznak, Tomášeknek[866] a magatartását, de még maguknak a lengyeleknek a viselkedését is, akiknek pedig egészen más volt a súlyuk. Vagy pedig pláne, én ismertem az erdélyi egyház a helyzetét. Szóval annyira összefüggéseiben láttam ezeket az erőket. Hangsúlyozom, ez mindig az egyházpolitikai koncepciókra értendő! Amikor aztán a politikai szerveződések már megindultak, akkor merült föl, hogy nekünk is ki kellene lépni a nyilvánosság elé pártként. Talán visszaemlékszik, ez 1989-nek egészen az elején volt, amikor már megjelent ez az említett pápai megnyilatkozás, már megtörtén ez a bizonyos kapcsolatfelvétel hivatalosan. Hiszen, ha visszaemlékszik, közben ugye megtartottuk a Márton Áron Társaság rendezvényét, rendeztünk az egyetemen egy

Pozsgay Imrével a Márton Áron emlékülésen (1989. márc.)

[864] *Grósz Károly* (Miskolc, 1930 – Gödöllő, 1996) kommunista pártfunkcionárius, politikus, 1987. jún. 25. és 1988. nov. 24. között a Minisztertanács elnöke; 1988. máj. 22. – 1989. okt. 7. között az MSZMP főtitkára.

[865] *Penetráció* (itt): behatás, áthatás, átitatás.

[866] *František Tomášek* (1899–1992): 1949-ben titokban szentelték püspökké. 1965-től Prága apostoli adminisztrátora, 1977-től érseke. Ugyanez évtől bíboros.

jubileumi összejövetelt, ahová már meghívtuk a Gyulay Endrét[867], a szegedi püspököt, ő volt az egyik előadó, a másiknak Pozsgayt kértem föl, és ott ült Szűrös is a hallgatók között, és meghívtuk Schweitzer[868] főrabbit. Zsúfolt volt a terem, ahol ez az ünnepség lezajlott. És akkor ennek már volt valamennyi politikai tartalma is. Ez 1989-ban volt, ekkor a résztvevők szemében ennek volt politikai jellege is.[869]

Hallgatóság a Márton Áron emlékülésen

Akkor, 1989-ben, a történelmi pártok közül a mi pártunk volt az egyetlen – ezt nem kérkedésből mondom –, amelyik (éppen világnézeti elkötelezettségéből kifolyólag) nem volt korábbi kollaborációval vádolható, nem vettünk részt sem az 1947-es pártkoalícióban, sem [a volt tagjaink nem vettek részt] a népfrontos politikában a párt megszűnte után. Tehát önálló párt voltunk.

---

867 *Gyulay Endre* (Battonya, 1930 –) hittudományi főiskolai tanár, lelki igazgató, 1987-től szeged-csanádi megyéspüspök 2006-ig.

868 *Schweitzer József* (Veszprém, 1922 – Budapest, 2015) vallástörténész, egyetemi tanár, 1981-től 1985-ig a Budapesti Izraelita Hitközség, 1994-től 2000-ig a neológ hitközségek országos főrabbija.

869 „Emlékülést tartott a Márton Áron Társaság március 11-én délután az ELTE jogi karának nagyaulájában, a nagy erdélyi főpap püspökké szentelésének 50. évfordulója alkalmából. Az ünnepi ülés előadói Gyulay Endre Szeged-csanádi püspök és Pozsgay Imre államminiszter voltak. A nagyszámú résztvevő élén láthattuk Dékány Vilmos és Várszegi Asztrik esztergomi segédpüspököket, Jelenits István piarista tartományfőnököt, Szűrös Mátyást, az Országgyűlés elnökét, Schweitzer József főrabbit és Bugár Pétert az Egyházügyi Hivatal elnökhelyettesét." […] Pozsgay államminiszter előadásában többek között kijelentette: „Új és új sereglések támadnak ma országunkban, versengés lesz, és néha a megosztottság fog meggyötörni minket, de »azok, akiknek zászlajára Márton Áron neve van írva, jó eséllyel vesznek részt ebben a versenyben«. Egység csak úgy lesz, ha előbb mindenki szuverén ember módjára visszaszerezte önrendelkezésre való képességét, meghatározhatja és kifejezheti magát, szabadon választhatja meg arculatát, és álközösségek és pásztoroló-terelő, formális közösségek helyett maguk alkothatnak közösségeket." (Új Ember 1989. márc. 26-i száma; Reform 1989. márc. 31. száma)

Most visszatérve az eredeti kérdésére, tudni kell, hogy a mi pártunk nagyon sok korábbi képviselője, maga Barankovics is ugye, ebben az időben már nem élt vagy emigrációba kényszerült. Szerteszét éltek a világban. Néhányan az Egyesült Államokban, de voltak, akik Németországban, Svájcban. Ők és más keresztény politikusok, akik a kommunista hatalomátvétel következtében külföldre kényszerültek távozni, ott bekapcsolódtak a Kereszténydemokrata Internacionálé[870] munkájába.

Volt velük kapcsolatunk, mert amikor külföldön jártam, akár a római, akár a brüsszeli utam alkalmával, de néhányukkal már hamarabb is, fel tudtam venni a kapcsolatot. A Kereszténydemokrata Internacionálénak létezett egy emigráns képviselőkből álló magyar tagozata is az a brüsszeli központban, és rajtuk keresztül megvolt a kapcsolatunk a nyugati kereszténydemokráciához. Amikor azután 1989 januárjában kint voltunk, akkor látták ők is – velünk egyeztetve –, elérkezettnek az időt arra hogy most már ki kellene lépnünk pártként is a nyilvánosság elé. Ahogy 1956-ban is lépéseket tettünk a pártunk újjászervezésére, ezt tettük meg 1989-ben, ha jól emlékszem, már április elején [*helyesen*: márciusban][871], amikor hárman, akik itthon voltunk, Ugrin József, Matheovits Ferenc és én, adtunk egy nyilatkozatot az MTI-nek, hogy a mi pártunk is újra megkezdi a munkáját.

JI: Hogy kezdődött ez a szerveződés, szervezés?

KS: Ez meglehetősen primitív körülmények között indult. Megjelent az említett közleményünk, ebben az én lakáscímemet közöltük, és akkor kezdtek jönni a levelek különböző személyektől, hogy ők érdeklődnek, és be akarnak kapcsolódni. Érdekes volt egy valakinek a jelentkezése, Séra János állatorvosé. Séra János[872] már képviselő volt, őt 1985-ben, az utolsó népfrontos választáson pártonkívüliként választották meg a kisbéri választókörzetben országgyűlési képviselőnek. Ő is jelentkezett,

---

[870] *Kereszténydemokrata Internationalé*: az angol nyelvű Wikipédia szerint a kereszténydemokrata pártok nemzetközi összefogása a II. világháború után a következőképp alakult:
– Az 1947/49-ben felében dél-amerikai kereszténydemokrata pártok megalakították az **ODCA**-t (*Organización Demócrata Cristiana de América*).
– 1947-ben Nyugat-európai testvérpártjaik megalakították a **NEI**-t (*Nouvelles Équipes Internationales*).
– 1950-ben New Yorkban megalakult a **CDUCE** (*Christian Democratic Union of Central Europe*), amely az emigrációban élő kelet-európai kereszténydemokratákat fogta össze.
– 1960-ban, a már évekkel korább megkezdődött tárgyalások nyomán a három előbbi szervezet (ODCA, NEI, CDUCE) megalakította Rómában a **CDI-IDC**-t (*Christian Democratic International Information and Documentation Centre).*
– 1961-ben Santiagóban megalakul a **WUCD** (*World Union of Christian Democrats*).
– 1982-től a WUCD új neve: CDI, azaz *Christian Democrat International.*
– 1999-től: a **CDI** rövidítés megtartása mellett a pártszövetség új neve: *Centrist Democrat International.*
– 2000-től – informálisan – a CDI-t így is szokták értelmezni: *Christdemokrat und People's Parties International.*

[871] Az újjászervezésről szóló közlemény 1989. márc. 18-án jelent meg a sajtóban.

[872] *Séra János* 1989. október 30-án, még a „régi" parlamentben már mint a Kereszténydemokrata Néppárt tagja szólalt fel. – Séra az 1990-es választáson nem került be az Országgyűlésbe. (Csak a választások előtt néhány nappal jelöltette magát, mert az addigi KDNP-és jelölt visszavonta jelöltségét.)

hogy mint keresztény ember, nagyon örvend a párttá alakulásnak, mert már ő is foglalkozott ezzel a gondolattal. És ő bekapcsolódott a mi szervezésünkbe, és rajta keresztül kapcsolatba kerültem néhány akkori képviselővel is. No, de hát csak azért mondom, hogy bizony nehéz volt az indulásunk, mert minden anyagi erő nélkül voltunk, hiszen mindnyájan nyugdíjasok voltunk, minden apparátus nélkül, én egyénként válaszoltam levelekre, és saját bélyegköltséggel stb., és így kezdtük el a pártunk szervezését. Nálunk, az ebédlőasztal körül szélesedett a kör. Egynéhányan tőlünk, az Új Embertől és a baráti körből is bekapcsolódtak a munkába, például Giczy György[873] az ismerősök közül, aki a Márton Áron Társaság titkára volt és az Új Embernél is együtt voltunk. Surján László[874] is ott volt egy alkalommal, de ő akkor azt mondta, hogy nem tud bekapcsolódni, mert sok a tudományos munkája, és a Nagycsaládosok Egyesületében is tényleg nagyon szépen dolgozott,

JI: Ő volt akkor a Nagycsaládosok vezetője?

KS: A Nagycsaládosok egyik alelnöke volt. De a legaktívabban ő dolgozott ott. Azután Gáspár Miklós[875] is akkor jelentkezett.

JI: Tehát Füzessy Tibor[876] is jelentkezett akkor, aki a Márton Áron Társaságban is részt vett.

KS: Igen, Füzessy Tibor is akkor jelentkezett. Néhány embert hozott Ugrin József is. Matheovits Ferenc, aki ugye Pécsett lakott, csak egyszer-kétszer jelent meg, ezt nem bántó szándékkal mondom, de hát ugye, ő, aki tizenkilenc évet ült összesen börtönben annak idején, azt hiszem, egy-két megszakítással, már egy kicsit rokkant volt talán, mondjuk úgy, megviselt állapotban volt. Talán bizonyos idegrendszeri problémák is voltak nála, ami érthető.

A vége az lett, hogy gyakorlatilag az én nyakamba szakadt ez a munka. De azért fejlődtünk. Először egy szervezőbizottság alakult, azok engem választottak meg Ugrin József jelenlétében, hogy én legyek ennek a vezetője. Akkor már mind a szociáldemokratáknál, mind a Kisgazdapártnál jelentkeztek a párton belüli erős, zavart

---

[873] *Giczy György Antal* (Budapest, 1953 –) teológus, újságíró, politikus, országgyűlési képviselő. 1977-től az Új Ember munkatársa. 1988-ban, a Márton Áron Társaság titkára. 1989-ben a Keresztténydemokrata Néppárt alapító tagja, ill. a párt Hazánkért c. lapjának felelős szerkesztője. 1990-től országgyűlés képviselő, 1995-től pártelnök. Elnöksége alatt, 1997-ben következett be a pártszakadás, melynek során a párt országgyűlési frakciójának nagyobb része átment a Fideszhez. 2001-ben távozott a párt éléről. Párttagságát 2002-ben vesztette el, amikor bírósági úton újjáalakult a KDNP az 1997 előtti állapotok szerint. (A Wikipédia alapján)

[874] *Surján László* (Kolozsvár, 1941 –) orvos, patológus, politikus. 1990 és 1995 között a Keresztténydemokrata Néppárt elnöke. 1990 és 1994 között népjóléti miniszter, 1990 és 2004 között országgyűlési képviselő, 2004 és 2014 között európai parlamenti képviselő.

[875] *Gáspár Miklós* (Budapest, 1945 –) jogász. 1988-ban a Független Jogász Fórum és a Márton Áron Társaság tagja. 1989. szept. 30. és 1990. máj. 27. között a KDNP országos titkára. 1990-től 1998-ig országgyűlési képviselő.

[876] *Füzessy Tibor* (Budapest, 1928 –) jogász, ügyész. 1989-ben a KDNP alapító tagja. 1989. szeptember 30-tól 1990. május 28-ig a KDNP alelnöke. 1990–1998 között országgyűlési képviselő. 1992 és 1994 tárca nélküli miniszterként a titkosszolgálatokért felelt. A KDNP 1998-as választási kudarcát követően kiújult párton belüli ellentétek következményeként párttagságát törölték, majd 2001-ben helyreállították. Ezt követően 2004-ig alelnökként tevékenykedett.

keltő véleménykülönbségek. Ekkor és ezért a mi pártunkban hoztak egy olyan határozatot, hogy csak én nyilatkozzam a szervezés alatt álló párt nevében, hogy elkerüljük az ellentmondó nyilatkozatokat. Így alakultunk lassan.

Akkor aztán kaptunk egy helyiséget, mert bekapcsolódott a munkába Szakolczai György[877], egy közgazdász, akit közelebbről nem ismertem. Neki volt egy gazdasági elemzéssel foglalkozó gmk-s[878] műhelye, és akkor oda tettük a székelyünket az Akácfa utcába. Abban is érdeme volt, hogy bekapcsolódtunk mi is a Kerekasztal munkájába. Amikor oda bejelentkeztünk, az első menetben, a szavazásnál az SZDSZ ellenünk szavazott, de aztán a második szavazásnál a felvételünk mellett szavaztak.

JI: Itt azért zajlottak abban az időben viták is, gondolom, a szerveződő párt tagjai között is, nem beszélve azokról, akik a hátteret alkotó Nagycsaládos vagy a Márton Áron Társaságból az MDF-be mentek át. Tehát sokan, akár az ön Sándor[879] fiára gondolok, vagy Entz Gézára, de másokra is. Úgy látták, hogy az MDF az, amelyik esélyesebb, és amelyik mellett ilyen alapon, kereszténydemokrata alapon, ne szerveződjék egy külön párt? Ezekről a vitákról és a saját véleményéről, ha mondana valamit. Miért érezte szükségesnek, hogy legyen egy önálló KDNP?

KS: Megmondom, hogy miért. Az MDF mint politikai mozgalom, legalább egy jó évvel előbb szerveződött, és én elmondtam, hogy akkor mi miért nem kapcsolódtunk bele. Annak idején, mikor bejelentettük a megalakulásunkat, azonnal próbáltam keresni egy Barankovics-utódot. Most elnézést, hogy így fogalmazok, de egy olyan személyiséget, aki be tudná tölteni azt a szerepet, amit Barankovics betöltött a Demokrata Néppártban. Entz Géza volt az, aki engem összehozott Antall Józseffel. Én addig nem ismertem őt személyesen, sőt nem is nagyon hallottam róla. Meg kell mondanom, ez most utólag egy kicsit talán meglepő a számomra is, azért is, mert az Új Ember hivatala, ahol én dolgoztam a Kossuth Lajos utcában, ugyanabban a háztömbben volt, ahol ő lakott a szüleivel, a Kárpátia Étterem fölött, a Károlyi Mihály utca 4. szám alatt. Ez egy háztömb, sarokház, átjáróház. És én nem tudtam, hogy ő van, pedig harminc évet dolgoztam az Új Embernél és a Szent István Társulatnál, amelyek szintén ott találhatók, de semmit nem tudtam a fiatalabb Antall Józsefről. Az apjáról igen, de róla nem tudtam. Elég az hozzá, hogy akkor mi fölkerestük Entz

---

[877] *Szakolczai György* (Budapest, 1928 –) közgazdász. 1942-ben kapcsolódott be a katolikus szociális mozgalmakba. 1945. februárban alapító tagja lett a Demokrata Néppártnak; mint egyetemista 1947-ben egyik munkatársa volt a DNP budapesti választási kampányának. 1958-tól 1991-ig különböző közgazdaság-tudományi kutatócsoportok munkatársa, majd vezetője. 1989. márciusban a Kereszténydemokrata Néppárt alapító tagja, az Ellenzéki Kerekasztalban és a nemzeti politikai egyeztető tárgyalásokon képviselte pártját. Később a párt Közgazdasági Bizottságának és Keresztényszociális Műhelynek a vezetője. 1991–1994-ben a Népjóléti Minisztériumban, majd a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma Kabinetirodájában dolgozott. 1994-től egyetemi tanárként oktatott a Budapesti Műszaki Egyetem Közgazdaságtan Tanszékén. (Forrás: https://barankovics.hu/keresztenydemokracia-adatbazis/ki-kicsoda/szakolczai-gyorgy)

[878] Gmk: gazdasági munkaközösség (kisvállalkozási forma a 1980-as években).

[879] *Keresztes K. Sándor* (Kolozsvár, 1944 –) építészmérnök, urbanista, politikus. 1988-ban az MDF alapító tagja. 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő. 1990–1993 között környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter. 1988-1989: a Nagycsaládosok Országos Egyesületének (NOE) alelnöke, 1995-1998: A Magyar Pax Romana társaság elnöke.

Gézával a múzeumban, melynek igazgatója volt, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban. Elmondtam, hogy újjáalakulunk stb., s vittem neki anyagot, ami akkor a rendelkezésünkre állt: Barankovics beszédei, megnyilatkozásai, pártunk programja, a győri program…, és kértem, hogy tanulmányozza ezeket át, és ha esetleg vállalna vezető szerepet a pártban, írja meg a koncepcióját arról, hogy mit csinálna. Ebben maradtunk.

Amikor mi Brüsszelből visszajöttünk – tehát ez abban az időben volt még –, akkor Kovács K. Zoltánnal[880] együtt jöttünk, volt képviselőtársammal, aki Münchenben, a Szabad Európa Rádiónál dolgozott. Az alapképzettsége agrármérnök, de újságíróként dolgozott. Most a Barankovics Alapítványnak ő a szellemi vezetője, rang nélkül tulajdonképpen. Na, elég az hozzá, hogy akkor újra fölkerestük hárman, és akkor Antall Józseftől megkérdeztem, hogy elkészült-e ez a bizonyos anyag. Mondta, hogy nem, és hogy csináljuk ezt mi meg. Megmondom őszintén, én pontosan azért kértem őt, mert szerettem volna látni az ő belső elkötelezettségét, esetleges kereszténydemokrata politikai koncepcióját. Elég az hozzá, hogy ez végül nem ment.

Azután később megjelent és felkeresett engem O'sváth György[881], akiről kiderült, később tudtam meg, hogy gyerekkori barátok voltak Antall Józseffel, és együtt Antall Józseffel meghívott bennünket. Itt lakott az egyik Duna-parti szállodában. És akkor még ő is rá akarta beszélni Antall Józsefet, hogy neki itt a helye, kapcsolódjon ide be. Végül is aztán Antall József kijelentette, hogy ő nem tartja időszerűnek egy keresztény párt megalakítását. Akkor még ő nem volt elkötelezett a Demokrata Fórum mellett sem. Hiszen, amikor mi bejelentettük a megalakulást, Bíró Zoltán[882] küldött gratuláló levelet, és mondta, hogy reméli, hogy együtt tudunk dolgozni. A Demokrata Fórumnak akkor még ő volt a vezetője. Így Antall József kiesett ebből a kombinációból. Nos, ami Sándor fiamat illeti...

JI: Vagy az Entz Gézát.

---

[880] *Kovács K. Zoltán* (Magyaróvár, 1924 – Budapest, 2008) Magyaróváron szerzett agrártudományi diplomát 1946-ban. Politikai pályáját a Nemzeti Parasztpárban kezdte, de 1947-ben már a Demokrata Néppárt színeiben indult és lett országgyűlési képviselő. 1949 februárjában emigrált. 1951-től 1986-ig a Szabad Európa munkatársa volt. Szerkesztője volt a Katolikus Szemlének is. Részt vett a nyugati kereszténydemokrata mozgalmakban. 1989-től részt vett a Kereszténydemokrata Néppárt újraszervezésében. 1993-ban költözött végleg vissza Magyarországra.

[881] *O'sváth György* (Budapest, 1931 – Telki, 2017) közgazdász, jogász, politikus. 1951-ben összeesküvés és tiltott határátlépés kísérletének - részben hamis - vádjával három év nyolc hónap börtönre ítélték. 1954-től kezdve a Katolikus Hittudományi Főiskolán folytatott tanulmányokat. Részt vett az 1956-os forradalomban a Keresztény Ifjúsági Szövetség egyik vezetőjeként és a Budapesti Forradalmi tanács tagjaként. November közepén Nyugatra menekült, ahol jogi és közgazdasági tanulmányokat folytatott, részt vett kereszténydemokrata mozgalmak és pártok munkájában. 1965-től három évtizeden át az Európai Közösség (1992-től Európai Unió) Bizottságának munkatársaként dolgozott. Az 1990-es választások után Antall József, majd Boross Péter miniszterelnökök személyes tanácsadója volt.

[882] *Bíró Zoltán* (Budapest, 1941 –) irodalomtörténész, politikus, főiskolai oktató. 1988. április 9-én a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) kizárta tagjai közül. Az MDF egyik alapító tagja, 1987. szept. 27-től 1989. okt. 21-ig első (ügyvezető) elnöke. 1991-ben kilépett a pártból és Pozsgay Imrével közösen megszervezték a Nemzeti Demokrata Szövetséget, aminek 1996-os megszűntéig társelnöke volt.

KS: Entz Gézát is, igen. A fiam, Keresztes K. Sándor (így ismerik), annak idején ő volt az, aki Győrött megszervezte a Nagycsaládosok Egyesületét, később pedig, de még a mi újjáalakulásunk előtt, a Demokrata Fórum helyi szervezetét is. Én személy szerint is furcsának tartottam volna, hogy amikor ő már ott bekapcsolódott az MDF-be ilyen szinten, akkor ő most onnan átjöjjön hozzánk. Nem beszélve arról, hogy egyfajta nepotizmusnak tűnhetett volna. Ha hozzánk jött volna, ő biztos nem futhatott volna be politikai karriert, ha ez annak minősíthető, első nekifutásra. Mert ugye az furcsa lett volna, hogy az én fiam szerepeljen. Tehát én ezért sem forszíroztam a dolgot, noha a gondolkodása – úgy látom – teljesen egyezik a miénkkel. Entz Géza pedig, aki a Márton Áron Társaságban mellettünk volt, és részt vett abban a bizonyos munkában, amit én csináltam, amikor kinn volt nálunk, amikor elkezdtük ezt a szerveződést, akkor nekem azt mondta, hogy ő gondolkozott ezen, ő nem kíván politikával foglalkozni. Ő akkor dolgozott a kandidátusi dolgozatán mint művészettörténész, és ő nem akar ennyire belemerülni a politikai életbe. De neki nagyon jó személyes kapcsolata volt Antall Józsefhez. Mint mondtam is, engem ő hozott vele össze. De így azután nélkülük kezdtük el a párt szervezését és alakítását.

Mint minden ilyen alakulásnál, nálunk is voltak különböző események. Mi voltunk az elsők, akiket a bejelentés után meghívtak Bécsbe. Ugyanis az említett brüszszeli Kereszténydemokrata Unió, annak a közép-európai csoportja, Bécsben, a Néppárt akadémiáján tartott egy nemzetközi találkozót, és ezen az emigrációs csoportok vettek részt, mi voltunk az elsők, akiket meghívtak Magyarországról. Négyen vettünk ezen részt. Karcsay Sándor már akkor bekapcsolódott a régiek közül szintén, és vele együtt négyen voltunk kint. Nagy örömmel fogadtak bennünket, és üdvözölték, hogy újjáalakultunk.[883]

De nekünk is megvoltak a magunk problémái. Szakolczai György egy érdekes egyéniség, tehetséges közgazdász, de számomra akkor egy kicsit hatalomra törőnek tűnt. […] Ő tudta azt, hogy én keresek egy utódot. Én tényleg nem akartam pártvezető lenni, a korom miatt sem. Az más kérdés, hogy részt akartam venni a munkában, de nem mint pártvezető. […] Mikor bekapcsolódtunk a Kerekasztal munkájába, akkor Szakolczai Györgyöt bíztuk meg (mármint a szervező bizottság bízta meg) azzal, hogy ő a gazdasági vonalon képviseljen bennünket, Füzessy Tibort pedig azzal, hogy politikai és jogi vonalon képviselje ott a pártot. Ő először Füzessy Tiborral próbált egyezséget kötni, hogy vegyék át a vezetést a pártban. Füzessy Tibor nagyon korrekt volt, nekem nem említette, de aztán később ez kiderült. Ő persze nem állt kötélnek. Füzessy Tiborról el kell mondanom, hogy ő a Márton Áron Társaságban csatlakozott hozzánk, és mikor hozzánk jött, én tudtam róla, hogy ő a Legfőbb Ügyészségen dolgozik, de tudtam azt is róla – ő nekem mindent elmondott magáról – hogy ő párttag sose volt. Azt is tudtam, hogy 1962-ben került oda, amikor már gazdasági perek is felmerültek. Ő korábban a Komlói Szénbányáknál dolgozott könyvelési és pénzügyi vonalon, és mint gazdasági kérdéseben jártas kitűnő jogász

[883] „A közép- és kelet-európai kereszténydemokrata pártok és mozgalmak első nemzetközi konferenciáját május 24–27. között Bécsben tartották meg. A Kereszténydemokrata Néppárt szervezőbizottságát dr. Keresztes Sándor, Entz Géza Antal, dr. Karcsay Sándor, Marik Pál és dr. Szakolczai György képviselte. A delegáció tagja volt a Magyar Demokrata Fórum képviseletében ifjabb Fasang Árpád." (A Magyar Nemzet 1989. máj. 31-i beszámolójából.)

került be az ügyészségre. Valaki beajánlotta. Azt is tudtam – bár erről ő nem beszélt –, de tudtam, hogy a premontreieknél érettségizett, és két évig jezsuita növendék volt. Tehát közel állt hozzá a keresztény társadalomtudomány. Őt a meggyőződés hozta, és amikor hozzánk bekapcsolódott, éppen akkor érte el a nyugdíjkorhatárt, és kérdezte, ne menjen-e nyugdíjba, hogy függetlenebbül tudjon politizálni. Mondtam, amennyiben ő ezt amúgy is elhatározná, akkor ez jó lenne. És akkor nyugdíjba vonult, hogy teljesen kötetlenül tudjon a párt vonalán dolgozni. […] Szakolczai aztán erőteljesen Füzessy ellen fordult. Voltak különböző ilyen problémák, szóval nagyon nehéz volt, rengeteg energiánkat lekötötte, hogy ez ne váljék publikus üggyé. Mert ha mi ebből azt csinálunk, akkor nagyon kellemetlen szituáció alakulhat ki a párt körül. Végül is fegyelmi ügy lett ebből […]

Egy másik fontos dolog az volt, hogy már ezen a bécsi együttléten ismertem meg dr. Gábor Dzsingiszt[884], aki akkor egy holland kisváros polgármestere és ugyanakkor a holland Kereszténydemokrata Párt külügyi osztályának egyik vezető egyénisége volt. Egy magyar származású ember, aki fiatal korában került ki a szüleivel, 1956-ban. Rajta keresztül kerültünk mi nagyon jó kapcsolatba a holland párttal, Velzenékkel[885], és nekem valahogy a holland párt vált – azt mondhatnám – eszményképemmé, vagy mondjuk, mintává. Éspedig azért, mert Hollandia körülbelül velünk egynagyságú ország, vallásilag is körülbelül olyan pluralista, mint Magyarország, és mégis az ottani kereszténydemokrata párt [akkor] már 15 vagy 18 éve állandóan növelte a szavazói számát, és akkor – mostanában ugyan már nem – a koalíciónak vezető ereje volt. Megvalósították ezt az interkonfesszionális – nem használom az ökumenikus szót, mert ez az egyházak közötti kapcsolatot jelenti –, ezt a közös keresztény etikai, erkölcsi alapon álló politikai erőt, és határozottan szociális beállítottságúak voltak. Nagyon komoly súlyuk volt a brüsszeli Kereszténydemokrata Internacionálében is. Ők kerestek meg aztán hivatalosan is minket legelőször Thomas Jansennel[886], a Kereszténydemokrata Internacionálé főtitkárával együtt. Ők utaztak hozzánk még abban az időben. Mi pedig ezen minta alapján fölvettük a kapcsolatot a magyar egyházak vezetőivel is, és elmondtuk az inspirációinkat. Tehát, hogy világnézeti inspirációkra építünk, nem kívánunk egyházi párt lenni semmiféleképpen, pláne nem katolikus, klerikális irányzatú párt. Ezt tudták rólunk, mert hiszen a Mindszenty bíborossal való ellentétünk, konfliktusunk is abból fakadt, hogy mi nem voltunk hajlandók vállalni egy ilyen kötődést. De tudomásul vesszük az

---

[884] *Gábor Jenő Dzsingisz* (Győr, 1940 –) 1956-ban édesanyjával és nővérével Hollandiába menekült. Nijmegenben, a jezsuita Canisius Kollégiumban 1959-ben érettségizett. 1966-ban a tilburgi Katolikus Egyetemen közgazdaságtani és nemzetközi kapcsolatok szakon diplomázott. 1983 és 1990 között Haaksbergen polgármestere. 1980-ig a katolikus néppárt (KVP), majd a kereszténydemokrata párt (CDA) tagja, 1990–1998-ig képviselő a holland parlament alsóházában. 1990–1994: mezőgazdasági és környezetvédelmi államtitkár. 1998-tól 2005-ig Hollandia budapesti nagykövetségének mezőgazdasági attaséja.

[885] *Wim van Velzen* (Rotterdam, 1943 –) holland kereszténydemokrata-párti politikus, 1887-től 1994-ig pártjának parlamenti elnöke. 1994-től az Európai Kereszténydemokrata Unió (EUCD) vezetőségi tagja, 1996-tól az Európai Kereszténydemokrata Unió elnöke, 2000-től az Európai Néppart (EPP) alelnöke, 2001-től az EPP frakcióvezetője.

[886] *Thomas Jansen* (Sinzig, 1939 –) német politológus, politikus. 1983-tól 1994-ig az Európai Néppárt és a Kereszténydemokraták Európai Uniójának főtitkára volt.

egyházak emberformáló tevékenységét, azt értékeljük, mert hiszen az etikus, erkölcsösen gondolkodó ember mint állampolgár érték az állam számára is. Nem mindegy, hogy milyen a felfogása. És én ezeknek az egyházi vezetőknek ezt elmondtam. Fölkerestem Kocsis Elemért[887], ő volt akkor a református egyházi zsinat vezetője; fölkerestem Harmati Bélát[888], és velük beszéltem arról, hogy jó lenne, ha Magyarországon is létre tudnánk hozni egy olyan politikai erőt, amely olyan alapon működik, mint a holland. És helyesléssel találkoztam náluk. Nem kívántam, hogy ők mint egyház beavatkozzanak, de azt akartam, hogy tudják, hogy mi ilyenek vagyunk. Tehát ez is hozzá-tartozott a munkánkhoz, ennek az ilyetén való tisztázása.

A Kerekasztalnál mi már nem úgy jelentünk meg elsősorban, hogy valami ellen küzdünk, mint ahogy az SZDSZ vagy a Demokrata Fórum még a maga alakulása idején. Mi *valamiért* jelentünk meg a politikai porondon, mert hiszen akkor már létezett egy fejlődési folyamat. Nekem például Pozsgay Imrével már 1983 óta megvolt a kapcsolatom azon a bizonyos egyházpolitikai vonalon. Figyelemmel tudtam kísérni az ő gondolkozásának az alakulását, és mi már olyan attitűddel jelentünk meg, hogy mi nem ellenségképet láttuk azokban a reformerőkben, amelyekkel tárgyaltunk, hanem abból a meggyőződésből kiindulva, azon tapasztalatok alapján tárgyaltunk velük, amelyeket a megelőző néhány évben egyházpolitikai vonalon velük kapcsolatban szereztem. Partnerként tekintettem rájuk, ahogy ők tőlünk azt elvárták. Ők szükségesnek látták a mi részvételünket ezeken a tárgyalásokon olyan partnerként, mint akik a demokratikus átalakulásban a saját motivációik alapján tevékenykednek, tehát mi már ezzel az attitűddel jelentünk meg a kerekasztal-tárgyalásokon. Ez különböztetett meg minket a többi ellenzéki párttól és csoporttól. Érdekes volt végig figyelemmel kísérni, miként alakultak a viszonyok a Nemzeti Kerekasztalnál, ahol addig, amíg ők ugye, újként jelentkeztek, ahol az Kerekasztal egyik oldalát képviselték, a másik oldalon pedig ott voltak a „régiek", elsősorban az MSZMP, azután az MSZP és a társszervezetei, a Nőszövetség, a KISZ stb.

JI: Igen, ez volt a harmadik oldal.

KS: Érdekes volt látni, ahogy alakultak a tárgyalásnak a menetei, és ahogy az átalakulást szorgalmazó erők fölülkerekedtek, hiszen itt nagyon érdekes dolgok voltak. Én ekkor is találkoztam néhányszor Pozsgayval.

Például amikor a holland kereszténydemokraták és a brüsszeli főtitkár, Jansen együtt voltak itt nálunk, akkor a kérésükre én hoztam össze őket Antall Józseffel és én hoztam össze őket Pozsgayval, mert ők kérték, hogy szeretnék megismerni Pozsgayt, aki akkor államminiszter volt. Hiszen nem szabad elfelejteni, hogy a Nyugat Pozsgayra mint a reformmozgalom egyik ismert alakjára tekintett. Érdekes volt: Jansen, aki most néhány hónappal ezelőtt ismét itt járt, emlékeztetett erre. Itt voltak Pesten a kereszténydemokraták, volt egy ülésük, én pedig éppen itthon voltam Rómából, és meghívtak egy vacsorára, és ott Jansen meg Velzen is üdvözöltek. Meg

---

[887] *Kocsis Elemér* (Balmazújváros, 1926 – Debrecen, 2009) a Debreceni Református Teológiai Akadémia professzora, a Református Kollégium főigazgatója, a Debrecen-Nagytemplomi Egyházközség püspök-lelkipásztora. 1987 és 1996 között állt a Tiszántúli Református Egyházkerület élén. 1989 és 1991 között az egyház zsinatának lelkészi elnöke.

[888] *Harmati Béla* (Ősagárd, 1936 –) evangélikus lelkész, teológus, 1987 és 2003 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke.

itt volt a belgáktól a volt miniszterelnök[889], mindjárt eszembe jut a neve. Elég az hozzá, hogy a korábbi ittlétekor, az Antallal való beszélgetése után, azt mondta nekem Jansen: „Vigyázzon, ezek fúrják önöket". Az Antallal való beszélgetés után mondta, tudniillik Antall akkor már döntött. Ő – pragmatikus lévén – a Demokrata Fórumban látott megfelelő politikai erőt, és mellettük döntött. És akkor már O'sváth György is, aki Kohllal volt kapcsolatban, elfogadta azt, hogy Antallnak mégsem nálunk van a helye, hanem jobb, ha egy nagyobb politikai erőhöz csatlakozik, nem pedig egy új kialakításán fáradozik hosszú távon. Antall tehát már úgy érezte, hogy fura helyzetben van, mert ő már akkor O'sváthon keresztül kezdett kapcsolatot teremteni a CDU-val; és a CDU is, amely egy pragmatikus politikai erő, természetesen a Demokrata Fórumot tekintette olyannak. S ekkor kezdték hangoztatni a keresztény voltukat. De ez pont olyan, mint ahogy a nyugati keresztény politikusok sokszor nekem is mondták, nem most, hanem már abban az időben, hogy nem tudják, hogy a CDU-ban miért van még a „C" [amely a *Christlich*, azaz *keresztény* szó rövidítése] benne, mert a CDU egy konzervatív irányú nemzeti párttá lett. A CDU politikája már nem azonos azzal, amit Robert Schumann, De Gasperi meg Adenauer[890] korábban képviselt, szóval átment egy metamorfózison. Na, körülbelül ez volt a Demokrata Fórumnak is az arcéle, ilyen heterogén gondolkozású mozgalom volt. Antallék akkor már bizonyos konkurenciát vagy nyűgöt láttak bennünk, zavarta őket, hogy mi kereszténydemokrata pártként és egy más koncepcióval próbálunk indulni.

És nem felejtem el, ezen a vacsorán felidézte Jansen, hogy amikor az első találkozásuk alkalmával megkérdezték Pozsgayt, hogy nem fél-e egy fordulattól, Pozsgay azt válaszolta, de igen, bekövetkezhet, mármint a Szovjetunióban. (Hát, ha akkor, 1989-ben vagy 1990 egészen elején történik az a puccs, amit 1991-ben csináltak Gorbacsov ellen, akkor nem biztos, hogy Jelcin kerekedett volna felül. Könnyen bekövetkezhetett volna egy olyan fordulat, mint amilyen Hruscsov bukása után történt. Vagyis visszarendeződés. Tehát ennek a veszélye itt is fönnállt, és akkor ezek a reformerők az MSZMP-ben nagyon kellemetlen helyzetbe kerülhettek volna.) Pozsgay azt mondta akkor, 1989 késő nyarán, hogy „Igen, előfordulhat. A reményünk az lehet, hogy a Szovjetunióban már annyira előrehaladt ez a gorbacsovi rerformfolyamat, hogy egy esetleges ilyen fordulat nem menne simán, és akkor az leköti az otthoni erőket. Viszont nálunk éppen ezért kellene minél hamarabb egy alkotmányos tényezőt pozícióba hozni demokratikus alapon, és ilyen tényező csak a köztársasági elnök személye lehet, mégpedig úgy, hogy a nép választja meg. (Tehát ehhez szükséges volt egy alkotmánymódosítással kiiktatni az Elnöki Tanácsot.) A jelen [vagyis az akkori!] helyzetben gyakorlatilag a pártfőtitkár a fegyveres erők főparancsnoka. Azért kellene megválasztani egy köztársasági elnököt, mert akkor ő mint a fegyveres erők főparancsnoka bizonyos garanciát nyújthat arra, hogy a magyar fegyveres erőket nem lehet úgy felhasználni, mint 1956-ban. Mert akkor az már

[889] *Wilfried Martens* (1936–2013) belga kereszténydemokrata politikus, Belgium miniszterelnöke 1979–1992 között (rövid megszakítással).

[890] *Robert Schumann* (1886–1963) francia, *Alcide De Gasperi* (1881–1954) olasz, *Konrad Adenauer* (1876–1967) német kereszténydemokrata politikusok az európai egység eszméjének úttörői, a mai Európai Unió „alapító ősatyái".

lázadás lenne a törvényes rend ellen. Ha egy, a nép által alkotmányosan megválasztott köztársasági elnök van, egy erős legitimációval rendelkező köztársasági elnök, akkor ő lenne garancia arra is, hogy tovább folytatódik ez a reformmozgalom, hogy ne lehessen megakasztani azt." – És ez volt a motivációja annak, amiért Pozsgay azt akarta, hogy a köztársasági elnök megválasztása még a Németh-kormány[891] idejében, a nép által történjék, és ne a régi parlament válassza meg, vagyis hogy az elnök legitimációját a nép által történt megválasztás adja, hogy az elnök helyzete stabil legyen. S nagyon örvendtem, hogy Jansen ezt most, ezen a nemzetközi keresztény-demokrata fórumon felidézte. Azt mondta, hogy ő ezt nem felejti el. – Tehát akkor nem volt még itt olyan biztos és könnyű a helyzet.

Én, illetve a pártunk idősebb tagjai tehát másképp ítéltük meg itt ezt a kérdést, és általában az itteni helyzetet, és nekünk már voltak tapasztalataink, és általában is a felelősségérzet… István, ön is családapa, de én is nehéz időket éltem át. Mindig az volt az elvem, hogy a rosszabbra is számítani kell, és aszerint kell intézni a család ügyeit, és nem mindig rózsaszínben látni a világot, mert akkor nagyot lehet bukni, ha nem a kedvezőbb forgatókönyv szerint alakulnak az események. A politikusnak is, aki egy népet vezet, egy ilyen átalakulásnál mindig kell kalkulálnia a rosszabb eshetőség bekövetkezésével is, és nem lehet vakon abban bíznia, hogy itt most már úgyis minden megy sétagaloppban. Tehát az óvatosságot teljesen indokoltnak tartottam; a történelmünk, az utolsó negyven év történelmi tapasztalata indokolta ezt. Aki átélte a megelőző évtizedeket, annak ez a felelősségérzetéből fakadó magatartás volt.

JI: Hadd kérdezzem itt meg, mit tapasztalt az MDF és a Pozsgay-vezette reformerők viszonyában. Személyesen, mondjuk Antall hogyan próbálta Pozsgayt tulajdonképpen háttérbe tolni, – akivel pedig az MDF-nek, Bíró Zoltánéknak szoros kapcsolata volt? Ha úgy tetszik, hogyan próbálta ezt a vonalat egy másikkal felváltani?

KS: Megmondom őszintén, nekünk az Antallal kapcsolatosan… nem azt mondom, hogy ellentéteink voltak… de mégiscsak, talán lehetne így fogalmazni. Én az előbb elmondottakkal részben választ is adtam a kérdésére, mert én elfogadtam Pozsgaynak ezt az érvelését.

JI: És őt mint elnököt?

KS: Igen, emiatt. Szíve mélyén Pozsgay nagyon nehéz harcot vívott. Én jól emlékszem: amikor az álláspontok már közeledtek egymáshoz a Kerekasztal-tárgyalásokon, és lehetőségként felmerült a többpártrendszer elfogadása és választások tartása, akkor volt két kardinális követelésünk, egyebek mellett. Az egyik volt a munkásőrség megszüntetése, tehát a párt fegyveres erejének felszámolása, a másik pedig a pártszervezetek megszüntetése az üzemekben, tehát a munkahelyeken. Ez a kettő feltétele volt annak, hogy szabad legyen a választás, ne lehessen befolyásolni az embereket. Ezeket az egyeztető tárgyalásokat fölváltva vagy Pozsgay vezette, vagy Szűrös, akkor már mint a parlament elnöke. Az Elnöki Tanács már megszűnt,

[891] *Németh Miklós* (Monok, 1948 –) közgazdász, szocialista politikus, a rendszerváltás előtti utolsó magyar kormány miniszterelnöke, és az 1989. október 23-án kikiáltott Magyar Köztársaság első kormányfője. (Hivatali ideje: 1988. nov. 24. – 1990. máj. 23.)

Szűrös Mátyás mint ideiglenes elnök töltötte be a köztársasági elnök szerepét, és akkor ő is néha azért elnökölt a Kerekasztal-tárgyalásokon is...

JI: Igen, levezetőelnök volt.

KS: Igen. Pozsgay volt egyszer-kétszer a levezetőelnök, az MSZMP-t korábban még a Fejti is képviselte, helyettesítve Pozsgayt ezen a nagy...

JI: Nemzeti háromoldalú tárgyaláson.

KS: Igen. És amikor Pozsgayék – még a régi MSZMP volt hatalmon – elfogadták ezt a feltételt, akkor Grósz összehívta a Központi Bizottságot vagy a Politikai Bizottságot, már nem tudom, és dezavuálták őt, visszavonatták ezt. Pozsgaynak ez egy nagyon nehéz helyzetet jelentett, egy vert helyzetbe került, a saját pártja ezt nem volt hajlandó elfogadni. És elnézést kérek, de a szünetben, amikor kimentünk együtt, rettenetesen dühös volt Pozsgay, s azt mondta – ezt elmondom, mert így történt –, azt mondta, hogy „Sándor bácsi, szétrúgom ezt a pártot!" – olyan indulattal mondta. Én ezért mondom, hogy bennem fokozatosan bizonyos bizalom alakult ki iránta, látva 1983-tól az ő átalakulását, koncepciójának a változását, végigkísérve ezt a folyamatot.

Azután eljutottunk ugye ehhez a bizonyos aláíráshoz, a megállapodások aláírásához, amit én akkor azért nem írtam alá, mert Salgótarjánban akkorra volt az alakulógyűlésünk meghirdetve, hiszen nem tudtuk előre, hogy az aláírás időpontja ezzel egybe fog esni. Én voltam szónokként meghirdetve, és ezért elutaztam oda, s emiatt Füzessy Tibor volt az aláíró a részünkről. Ez volt az a bizonyos megállapodás, amit az SZDSZ és a FIDESZ nem írt alá. Mi többiek aláírtuk. És ebben szerepelt [a választások előtti, a nép által történő] köztársasági elnökválasztás. Mint jogász megérti ezt: *pacta sunt servanda*[892]. És nekem mindig az volt az álláspontom, hogy a korrektség a politikában sem nélkülözhető. Pláne egy olyan országban, ahol koalícióra kell számítani. Most ugyan ezt megcáfolta bizonyos fokig a jelenlegi választás. De mondjuk, arra kell számítani, ezt állítom, hosszabb távon a jövőben is. És Pozsgay, ha visszaemlékszik István, miután voltak ezek a megállapodások, ugye közben lezajlott már, úgy tudom, vagy még mielőtt lezajlott volna az MSZMP-nek a kongresszusa…

JI: Az októberben volt. Szeptemberben volt az aláírás, októberben a szétválás, a kongresszus.

KS: Akkor az még előbb történt, amikor Pozsgay egy alkalommal a parlamentben elmondott egy nagy beszédet – emlékszem, a televízió előtt ültem egyedül otthon és néztem a közvetítést –, ebben fölvázolta az átalakulás egész koncepcióját és ezt a parlament elfogadta. Kulcsár Kálmánék[893] ezt követően már az egész jogi átalakulásnál ennek a beszédnek a koncepcióját vették alapul, és már nem a pártközpontból, nem Grószéktől kapták az iránymutatást. Köztudomású, hogy mindig a politika szabja meg egy jogszabálynak a koncepcióját, és a minisztériumok tulaj-

[892] *Pacta sunt servanda*: a megállapodásokat be kell tartani.

[893] *Kulcsár Kálmán* (Erdőtelek, 1928 – Budapest, 2010) jogász, szociológus, egyetemi tanár. 1988. jún. 29. és 1990. máj. 3. között (Grósz Károly és Németh Miklós kormánya alatt) igazságügy-miniszter.

donképpen az alapján fogalmazzák meg a jogszabálytervezetet. A Pozsgayék mindent végrehajtottak, amit vállaltak. Véleményem szerint a politikai korrektség része, hogy a másik félnek is be kell tartani azt, amit vállalt.

Akkor jött a nagy meglepetés számomra, amikor a velünk való minden előzetes konzultáció nélkül az SZDSZ népszavazást kezdeményezett, és így akarta elérni, hogy ne legyen köztársasági elnökválasztás még az országgyűlési választás előtt, hanem csak a választás után, és ne a nép, hanem a parlament válassza meg az elnököt. Akkor a Demokrata Fórum felszólította a tagjait, hogy bojkottálják a népszavazást. És így hatezer szavazattal győzött az SZDSZ álláspontja.[894] Engem ez rettenetesen bántott, megmondom őszintén. Egyrészt az, hogy az MDF akkor már ugyan próbált velünk partneri kapcsolatot létesíteni, de közben úgy hozták meg a népszavazással kapcsolatos döntésüket, hogy erről nem egyeztettek velünk előzőleg. Másrészt, ha a baloldali aláírók teljesítették azt, amit a kérésünkre vállaltak, akkor nekünk is kellett volna a mi részünket teljesíteni. Tehát az volt akkor és most is az a véleményem, hogy ez nem volt korrekt lépés az MDF, az akkor legjelentősebb politikai erő részéről.

JI: Kétfelé próbáltak egyébként ütni, azt hiszem, az SZDSZ felé is azzal, hogy azért elhatárolódtak tőlük…

KS: Ők átvették akkor az SZDSZ-nek ezt az erős antikommunistaságát. Nem szabad elfelejteni a mostani partnerkapcsolatnál, hogy az első nagy kommunistázást az SZDSZ csinálta, Pozsgayékra is azt mondták, hogy hatalomátmentők stb.

Aztán volt egy tévévita, ahol én elmondtam, hogy mi erről a véleményem, hogy ezt hogyan gondolom. Antallnak ez nem tetszett. Én azt mondtam, hogy nekünk már az 1946. évi I. törvény vitájánál is az volt az álláspontunk, hogy a nép válassza a köztársasági elnököt és ne a parlament. Egyébként most ugrok egy nagyot, megmondom őszintén, számomra… No, akkor nem ugrok.

JI: De, nyugodtan, ha ezzel összefügg.

KS: Akkor elmondom. A második ilyen csalódásunk az volt, amiről szintén nem tudtunk előre, ez már a választásuk után történt: Ha visszaemlékszik, István, a választás első fordulójában az SZDSZ vezetett. Vagy ha nem is vezetett, de megvolt annak a lehetősége. A Demokrata Fórum nem volt még biztos győztes,

JI: 24 százaléka volt a pártlistán az MDF-nek; 21 az SZDSZ-nek, de sok helyen, egyéni helyen vezetett az SZDSZ.

KS: Igen, akkor azt történt, hogy megegyeztünk az MDF-fel.

JI: Tehát egy választási paktumot kötöttek az első forduló után?

KS: Az első forduló után. És akkor felszólítottuk tagjainkat és szimpatizánsainkat, hogy szavazzanak a Demokrata Fórumra. Nagyon aktívan részt vettünk a kampányban. A második forduló eredményében ez is szerepet játszott, a mi állásfoglalásunk. Én cserében azt próbáltam elérni, hogy Surján javára lépjenek vissza az ő egyéni körzetében, ugyanis Surján közben jelentkezett nálunk, hogy mit csináljanak a Nagycsaládosok, önálló pártot-e, úgy, ahogy a nyugdíjasok. Végül is mi jelöltük őt.

---

[894] Ez volt az úgynevezett *„négyigenes” népszavazás* 1989. nov. 26-án.

JI: Akkor ő nem volt tagja még a KDNP-nek? A választásokon nem tagként indult?

KS: Akkor már belépett és tagja volt, de nem vett részt a Kerekasztal-tárgyalásokon, ezek a tapasztalatai hiányoztak. És akkor történt az, hogy kértem Antallt, lépjenek vissza az ő javára, mert volt túl nagy a differencia az MDF jelöltje és Surján között, én pedig mandátumhoz akartam juttatni őt. De Antall azt mondta, nem teheti meg, mert ott valami Horváth nevezetű kampányvezetőjük van, hát azt nem lehet visszaléptetni.[895] S akkor mondta, tudod mit, minisztert csinálunk Surjánból. Így lett Surján népjóléti miniszter. Én is tényleg úgy láttam, hogy mint nagycsaládos és mint orvos ezt a kérdést meg tudja oldani.

JI: Csalódást okozott.

KS: Csalódást. Tudniillik utána, amikor a pozíciókról beszélgettünk, akkor a helyzet az volt, hogy én megmondtam őszintén, azt kértem, hogy kapjak egy tárcanélküli miniszterséget, mert akkor tudtam volna folytatni a kisebbségi kérdéssel való foglalkozást és az egyházzal való kapcsolattartást. Ez volt az én elképzelésem, ő erre azzal jött, hogy már idős vagy stb. Mondtam, hogy sajnos, ez igaz, de Adenauer egy évvel volt fiatalabb, mint én vagyok, amikor a második világháború után kancellár lett, és azért még valamit tudott tenni. Nem mintha én Adenauerrel akarnám magamat összehasonlítani, csak a korommal kapcsolatosan mondom… Én azért szerettem volna ezt, hogy ott legyek a döntéseknél, szavam legyen a pártban és ezzel a sajátos pozícióval szerettem volna építeni tovább a pártot. És tudtam, hogy nekünk sok pótolnivalónk lett volna: embereket hozni még be a pártba, szellemiségét jobban megalapozni és kiépíteni. De aztán akkor ő talált embereket a párton belül is, és még annyira nem volt kiforrva, nem ismertük egymást, ez még ma is probléma bizonyos fokig. Úgyhogy nem lehetett mit csinálni, ezt nem tudtam elérni, s gyakorlatilag így kaptam ezt a követi megbízatást, így kerültem Rómába.[896]

Visszatérve az eredeti kérdéshez, a másik fontos dolog az volt, amikor a Demokrata Fórum megkötötte az SZDSZ-szel a paktumot. Ezt is utólag tudtuk meg, pedig akkor ugye, már partnerek voltunk. Szóval semmit nem közöltek erről előzetesen. S akkor engem Antall azzal nyugtatott, hogy „igen, tudod, ezt megkötöttük, és az elnöki pozíciót átengedtük az SZDSZ-nek, de kikötöttem – mondta ő –, hogy Göncz Árpád[897] legyen az elnök, mert tudod, hogy Göncz közelebb áll hozzánk, mint a saját pártjához". Én elfogadtam ezt az érvelést, mert ugye, ezt már mondtam annak idején, felületesen ugyan, de ismertem Göncz Árpádot, főleg Karcsay Sándoron keresztül, hiszen a Bibó-féle kibontakozási javaslatot annak idején Göncz juttatta el hozzánk, amit mi Miheliccsel írtunk ketten alá, az egyetértés kifejezéseként. Tehát

[895] 1990-es országgyűlési választás első fordulójában a 18. választási körzetben Ráday Mihály (SZDSZ) toronymagasan győzött az akkor még ismeretlen *Horváth Béla* mérnök-közgazdász (MDF) és dr. Surján László (KDNP) ellenében. A második fordulón azonban Surján visszalépésével és a konzervatív tábor teljes kiállásával Horváth jelentős fölénnyel megszerezte a mandátumot. (Horváth Béla szül. Budapest, 1954)

[896] Keresztes Sándort 1990 szeptemberében nevezték ki a Magyar Köztársaság Szentszékhez és a Máltai lovagrendhez akkreditált nagykövetévé. Ez a megbízatása a kormányzati ciklus végén, 1994 nyarán szűnt meg.

[897] *Göncz Árpád* (Budapest, 1922 – Budapest, 2015) író, műfordító, az SZDSZ egyik alapítótagja 1988-ban, a Magyar Köztársaság elnöke 1990 és 2000 között.

én Göncznek ezt a beállítottságát elfogadtam, de azért kiábrándító volt a megválasztásának a módja. Az fantasztikusan visszatetsző volt számomra! És én emiatt is változatlanul amellett vagyok, hogy a nép válassza meg a köztársasági elnököt.

JI: Mert?

KS: Mert az, hogy pártpaktumok alapján válasszák meg az államfőt, ez maga méltatlan egy demokráciához. És ez 1990-ben úgy történt, hogy lezárták a parlament folyosóit, akkor idegenek nem jöhettek be. Föl voltak állítva az asztalok, ahol a képviselők ábécé szerint átvehették a szavazócéduláikat, s megindultak egy folyosón. Baloldalt ott volt három fülke, ahova be lehetett menni. Senki be nem ment, hanem szépen, egyes sorokban vonultak, és dobták be a céduláikat, mint a szép Rákosi-időkben, ahogyan akkor ment a választás. Engem ez annyira fölháborított, hogy a Magyar Köztársaság első elnökét így választják meg! Hogy ha ezt látná a nép! Hát szóval, elnézést kérek, még egyszer mondom, nem Göncz személye miatt, akárki is legyen, de ez olyan méltatlan, hogy parlamenti tárgyalások alkuja legyen az, hogy ki legyen az elnök. És akkor ilyen vonulással szavazni, hogy a legfőbb közjogi méltóságnak ez legyen a legitimációja. Ő így egyben foglya is, akarva-akaratlanul, azoknak a pártoknak, akik megkötötték a személyével kapcsolatos paktumot. Mint ahogy itt meg is történt. Én nyilvánvalónak is tartom, hogy az Antall és a Göncz között kialakult konfliktusok egyik oka az volt, hogy Antall megsértette Gönczöt emberi méltóságában, valahogy éreztette magatartásával, akarva-akaratlanul, hogy én csináltam belőled köztársasági elnököt. És a konfliktusok kialakulásának egyik forrása ez lehetett, mert egyébként Göncz valóban egy kedves ember. Ő mondta egy alkalommal nekem: Tudod, hogy én nem vagyok politikus. – És azt is tudom, hogy ő egy nagyon jó magyar ember. Velem érintkezett a csángó-kérdésben és másban, tehát én ezt tudom. De ahogy ott… Én erre föllázadtam, bementem…

JI: A fülkébe?

KS: És bevallom őszintén, ma is őrzöm a szavazócédulát. Egy üres borítékot dobtam be. Nem Göncz ellen tettem ezt, el akartam magamnak tenni emlékbe. Ha mindenki bemegy, hát mondja, lett volna 20 százalék maximum, aki ellene szavaz, de akkor rendesen megválasztott elnöke van az országnak. De az, hogy ott mennek…, és az eredmény olyan, mint amikor 99,9 százalék szavazott az MSZMP-re vagy a kommunista pártra, ez volt a Szovjetben stb. Hát ez elképesztő! Szóval én ezt, amikor ez történt, láttam, jött a Deák[898] velem szemben, meg is kérdeztem: Ugye, szavaztál? Szabadon szavaztál? – Engem ez a mód irritált, valahogy méltatlannak tartottam. Egyébként nagyon sajnáltam ezt a konfliktust, a helyzetet, ami kialakult Antall és Göncz között. Biztos vagyok benne, hogy ez így mérgesedett el, az Antallnak ezzel a bizonyos fölényeskedő modorával, ez közrejátszott abban, hogy ezek a konfliktusok kialakultak. Talán sok mindent másképp kellett volna csinálni.

JI: Hadd kérdezzem meg, és talán egy kicsit még visszamehetnénk az időben, hogy akkor is meg utólag, hogyan értékelte és értékeli ezt az SZDSZ–MDF megállapodást? Miért nem kellett volna? Vagy nem így kellett volna? Vagy mi az ellenérzése ezzel szemben?

[898] *Deák Sándor* (Komló, 1948 – Oroszlány, 1990) politikus, SZDSZ-es országgyűlési képviselő.

KS: Megmondom őszintén, miért. Messzire kell ehhez visszamenni. Közelebbről akkor én úgy éreztem, ami aztán be is következett, hogy ezt a kétharmados többséget el lehetett volna érni Pozsgayékkal is. Mert én – hosszú távon – állítom, pláne ha az európai egyesülésben gondolkozunk, és pláne, ha a globális egyesülés felé megy a világ, és ez a jövőnek az útja, ebben egyelőre most ez a három nagy erő bontakozik ki Európában: lesz egy bizonyos keresztény gondolkodású politika, lesz egy baloldal és lesz egy liberális. De szerintem ez utóbbi kisebb és csökkenő arányban. És én komoly érdemeket tulajdonítok Pozsgayéknak, ennek a reformszárnynak abban, hogy ez az átalakulás így [békésen] zajlott le. Ennek a szárnynak szüksége lett volna erre a [most elmúlt] négy évre, amit én átmeneti időszaknak tekintek a valódi demokrácia felé. […] Most lehet, hogy ez meg fog hosszabbodni kicsit ezzel a választási eredménnyel.[899]

No most, én úgy gondoltam és gondolom, hogy nekik szükségük lett volna erre az első négy évre, hogy ez a reform-baloldal bizonyítsa egyrészt a demokratikus voltát, megmutassa, hogy őszintén akarja a pluralizmust, másrészt pedig – ha szabad így mondanom –, hogy bizonyítsa a magyar voltát, tehát a nemzeti elkötelezettségét. Ami a nyugati baloldal esetében nem kérdőjeleződik meg sehol. Természetes, hogy a baloldaliak is abban a népben élnek és gondolkoznak, ahol működnek. Nálunk ez még azért volt másképp, mert létezett ez a nagy internacionalizmus, amit a Szovjetuniótól örököltek ezek a pártok. Azért hangsúlyozom… Tehát azokat a kétharmados többséget igénylő intézkedéseket, amik a nemzet érdekét valóban szolgálták volna, ezeket konstruktív ellenzéki pozícióból ők is megszavazták volna. Mert ezt nekik, az imént elmondottak miatt, meg kellett volna tenniük. És ahogy én ismertem őket ebben az egész fejlődésükben, biztos vagyok, hogy megtették volna. Nem vitás, hogy ezek a reformerők – most három nevet mondok: Pozsgay, Németh Miklós, Szűrös –, ezek mind így gondolkodtak. De ők most gyakorlatilag mind partra kerültek. Mert olyan helyzetbe jutottak, hogy a saját táboruk előtt nyilvánvalóvá vált, hogy ellenzéki partnernek sem fogadja el őket ez az SZDSZ–MSZP összefogás. Kiszorították őket, és így elveszítették a saját bázisukat is. Mert azok az erők, amelyek még bizonyos reminiszcenciával voltak azért és fenntartásokkal, és még a demokratikus szocializmus koncepciójában gondolkoztak stb., azok előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy ezzel a koncepcióval nem lehet mit kezdeni. S így lett az a sorsuk, hogy gyakorlatilag kikerültek a politikai életből. Marginalizálódtak.

Hát, ha mondjuk Pozsgayra gondolok, aki nem pártvezér-típus… Nem tudom, ön olvasta-e, ha nem, ajánlom figyelmébe, mint politikatudományok iránt érdeklődőnek, Korniss Gyulának Az államférfi című könyvét[900]. Ez egy nagyon érdekes vastag könyv, én ifjúkoromban olvastam. Ez leírja, végigelemzi az ideális államférfi tulajdonságait, jellembeli, emberi felkészültségét stb. Szóval az államférfi típusú emberek nem pártvezértípusok, ezek nem alkalmasak arra. Hiányzik belőlük az

[899] Az interjú minden bizonnyal az 1994-es országgyűlési választás után készült.

[900] Korniss Gyula: *Az államférfi: a politikai lélek vizsgálata* I–II. kötet – Franklin-Társulat, Budapest, 1933. Online: I. kötet: http://mtdaportal.extra.hu/books/kornis_gyula_az_allamferfi_1.pdf II. kötet: http://mtdaportal.extra.hu/books/kornis_gyula_az_allamferfi_2.pdf

ilyen torgyáni[901] vonás, kiállni az emberek elé, gyújtó beszédeket mondani, embereket maguk mellé állítani. Széchenyi sem volt ilyen. Ezek mellett, az ilyen típusú emberek mellett kell lennie mondjuk egy Kossuthnak, aki gyújtó erejű szónok volt. Hát ez is vitte el azért az országot. Széchenyi más típusú volt, vagy mondjuk Deák Ferenc. Pozsgayval ugyanez a helyzet. Pozsgay nem egy pártvezér-típusú alkat, és tulajdonképpen Antall sem volt pártvezér-típus. Ezek mögött kell lennie egy szervezett politikai erőnek, és hogyha ezek odateszik őket az élre maguk elé, az ország elé, akkor briliánsak. De nem ők azok, akik megszervezik ezt a politikai erőt. Én ezt Pozsgaynak mondtam is a kilépése után, mert volt egyszer Rómában, én ajánlottam, hogy hívják meg. Meghívták őt, és akkor beszéltem vele, akkor már kilépett[902]. Mondtam, hogy nem értem ezt, miért vonult vissza. Ő nekem azt mondta, hogy *kiért*. Ki miatt.

JI: Horn miatt.

KS: Igen. […] Ne értsen félre, én nem vagyok populista gondolkozású, tényleg, de azért szeretem a saját népemet. Én sem bíborban-bársonyban születtem, és magyar falun nőttem föl. És a kisebbségi magyarság nagy része a határon túlra került, kint él vagy Erdélyben, vagy Felvidéken, vagy nem tudom, hol. Pozsgay pedig egy tiszántúli parasztcsaládban született. Szűrös egy hétgyermekes református parasztcsaládból származik. – Innen jut eszembe Németh Miklós. Őt mikor megismertem, egy fogadáson voltunk. Jöttek külföldi államférfiak, és minket, a Kerekasztal-tárgyalásokban résztvevőket is meghívtak a Vadászterembe egy fogadásra és vacsorára. S egyszer, amint ott ácsorogtunk ellenzékiek egy oszlop tövében, megjelent a kormány, Pozsgay fogta magát, odajött és bennünket üdvözölt. Nyomába eredt Németh Miklós, én akkor ismertem meg személyesen. Pozsgay Imre mutatott be neki, és amikor meghallotta, hogy ki vagyok: „Ön a Keresztes, ön a Kereszténydemokrata Néppárt? Van egy jó hírem. Egy szavazatuk biztos lesz.” És akkor elmondta, hogy otthon volt Monokon, egy rokont temettek, és ott álltak a sírhantnál a temetés után az apjával és a plébánossal. És akkor az apja azt mondja: „No, plébános úr, látja, ez az én kommunista fiam”. – „Tudom, Gergő bácsi. Igaz is, hát kire fog szavazni?” És képzelje el, az apám azt mondta: „Tudja plébános úr, ha lesz egy tisztességes keresztény párt, én csak arra szavazok”. Azt később tudtam meg, hogy Németh Miklós édesapja egykor KALOT-főiskolás volt. Miért említem ezeket? Ők ilyen családokból származtak, ilyen földműves családokból. Hol alakult ki a személyiségük? Hát itt éltek Magyarországon, mint ahogy Ön is vagy más is, és aki mondjuk ilyen családból származott, mi lehetett? Mondhatjuk, hogy közben változtak, alakultak, mert minden ember fejlődik a haláláig, de azért csak előjött belőlük valami, amit még otthonról hoztak. – Ezért sajnálom, hogy az ilyen emberek partra kerültek, kikerültek az aktív politikából, nem lehettek meghatározó tényezők a politikai baloldalon. Ez nagy hiányosságot fog jelenteni hosszú időn keresztül. És azok az ütközések,

[901] *Torgyán József* (Mátészalka, 1932 – Budapest, 2017) ügyvéd, politikus (FGKP). 1990–2002 között országgyűlési képviselő, 1991-től 2002-ig az FKGP elnöke, 1998 és 2001 között földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter.

[902] Pozsgay Imre 1990-ben rövid ideig az MSZP alelnöke volt és az első szabad országgyűlési választáson a párt Bács-Kiskun megyei területi listájáról szerzett mandátumot, a MSZP-frakció vezetője lett. 1990 novemberében azonban kilépett a pártból és a frakcióból is.

amikre korábban céloztam, szükségképpen elő fognak jönni ebben a mostani [MSZP–SZDSZ-] koalícióban. Most bizonyos érdekazonosság érvényesül, de azért valójában tűz és víz a két párt. Nem véletlen a pápa elítélő megnyilatkozása a vadkapitalizmusról. Még egyszer mondom, itt nem a liberalizmussal van baj, sem a marxizmussal, mindegyikben vannak igazságmagvak. Tudniillik nem véletlen, hogy ezek mind Európában fejlődtek ki, Európa pedig keresztény gyökerekből fejlődött ki. Ez – ha tetszik, ha nem – így van. A probléma az, hogy elszakadtak a gyökerektől. Tehát akkor támadt a baj mindkettővel, amikor öncélúvá váltak, s ebből fejlődik ki az önzés, és a fejlődés az úgynevezett vadkapitalizmus felé halad. Ez a liberalizmusnak az útja, főleg Amerikában. Itt Európában egy kicsit megfékezték, főleg a szociálpolitikával. A marxizmusnak pedig a szociális igazságosságban van igaza, de az embert eszközzé tette, csavarrá [a gépezetben], amikor a társadalmat helyezte mindenek fölé, és egy kézbe véve a hatalmat, az emberi méltóságot és szabadságot elnyomta.

És itt most az utóbbiból indult el a nyitás a szabadságjogok irányába, a baloldalnál. Viszont nálunk elindult egy félős, óvatos fejlődés, a liberalizmusnak egy bizonyos amerikai mintájú kapitalizálódása felé, ahol a profit stb. a fő érték. Itt van a keresztény vonalnak szerintem az óriási szerepe, a világ egységesítése szempontjából is. Nemcsak a javak elosztásában, de magában a javak termelésében is kell lennie egy bizonyos etikai-erkölcsi gondolkozásnak, olyan közös gondolkodásnak, amely tiszteletben tartja a népek, a nemzetek identitását. Hiszen a kereszténység sem nem kozmopolita, mint a szélsőséges liberalizmus, sem nem internacionalista, mint a sztálini marxizmus, hanem szupranacionalista, nemzetek feletti. A kereszténységet egyetemes gondolkodás jellemzi; a jövő évezred nagy eszméje a szolidarizmus lesz. […] Ezért tartom hosszú távra nélkülözhetetlennek, hogy létezzen keresztény politikai és keresztény gondolkozás, és ebben volna a KDNP-nek komoly szerepe. Ezt a fajta gondolkozást átadni az embereknek, ezt a gondolatvilágot megismertetni velük. És én itt látom a feladatot, amit én is szeretnék elvégezni, ha a Jóisten ad még hozzá erőt, és ezért szeretnék mindenképp hazajönni, pótolni azt, ami eddig még nem történt meg. Hiszen a pártunk gyakorlatilag szatellitpárttá vált a Demokrata Fórum mellett. Szóval, nem tudta a saját karakterét kialakítani, megjeleníteni, nem voltak hozzá alkalmas személyek.

JI: Ezt még később úgyis jó lenne részletesebben megbeszélni, viszont azt akarom kérdezni, visszatérve Pozsgayék kikerülésére, hogy Antall és az MDF miért ezt az utat választotta a politikájában? Ha visszaemlékszik, akár az elnökválasztásig vagy még az azt megelőző időszaktól kezdve egészen odáig, amíg Pozsgay marginalizálódott.

KS: Azt hiszem, hogy Antall akkor hitte, hogy az antikommunizmus olyan erős még az emberekben, hogy ha ezt nem vállalja fel a Demokrata Fórum, akkor nem kap elég szavazatot. Mert addig az SZDSZ volt az, amelyik a választásig nagyon hangoztatta a kommunista-ellenességét. Csak vissza kell gondolni a kezdeti propaganda-szólamaikra. Antallék tehát nem akartak lemaradni. Lehet, hogy bizonyos fokig attól is félt, ha Pozsgay tényező marad, akkor ő nem tud elég nagy befolyásra szert tenni. Tudniillik ahogyan Márton Áron Illyés Gyulát igazságkereső embernek tartotta, úgy én Pozsgayékat is igazságkereső embereknek tartottam. Nemcsak ezt a hármat, a Pozsgay, Német és Szűrös-féle triót, de a hozzájuk csatlakozókat is. Én

őket fejlődőképes embereknek tartottam. Akkor Pozsgaynak még ott volt Bíró Zoltán[903] például, aki egyike volt azoknak, akiket a Pozsgay-vonal miatt tettek ki annak idején az MSZMP-ből. – Itt alakulhatott volna egy másik elit, ha szabad így mondanom, egy baloldali elit, amit Antallnak nehezebb lett volna kezelnie. És ő magát nemzeti liberálisnak definiálta, konzervatívnak, és keresztény-demokráciáról is beszélt néha. Szóval néha engedményt tett a népies gondolkodás felé. De túl heterogén volt ez a párt, az MDF. És Pozsgaynak lett volna vonzása a népies vonal felé, és Pozsgay, meg vagyok győződve, az igazságkeresés vonalán a keresztény politizálás felé is mutatott bizonyos megértést, és nagyon érdekes, hogy ilyen emlékeket is hagyott [többekben] magáról.

Egyszer vendégül láttam Etchegaray bíborost, és meghívtam a francia követet is…

JI: Ez a Vatikánban volt?

KS: A Vatikánban. És szóba került valahogy az Etchegaray [magyarországi] kitüntetése, és úgy látszik, a francia követ rádöbbent, hogy itt van egy briliáns ember, aki a pápa első számú munkatársa, mert tényleg az, nem a rangsor tekintetében, hanem ténylegesen, mert ha valami bizalmas, a pápát érdeklő probléma merül fel valahol, akkor ő utazik a világon [mindenhová] az egyház belső ügyével kapcsolatosan. No, elég az hozzá, hogy a francia követ rádöbbent arra, hogy ez az ember semmiféle francia kitüntetést nem kapott még, és erre gyorsan megadták neki, rá néhány héten belül, a francia Becsületrendet. Mitterand tüntette ki. Ezt egy kis ünnepség keretében adták át, és ahová Etchegarayt meghívták, az ilyen alkalmakra többnyire engem is meghívtak, e miatt a személyi kapcsolódás miatt. Elég az hozzá, hogy akkor, ezen a kis ünnepségen én is ott voltam, és jelen volt egy másik francia bíboros, Paul Poupard[904], aki szintén nagyon fontos pozíciót tölt be, ő a kulturális ügyeknek a gazdája. Rengeteg könyve jelent meg, és mi a Szent Istvánnál is kiadtuk néhány könyvét. Büszkén mutatta nekem a könyvtárában a magyar kiadásokat. Nem tudom, hány nyelvre fordították le a könyveit. Mellette ültem, és a beszélgetés közben érdeklődött a magyar helyzetről, s egyszerre csak Pozsgay iránt kezdett el érdeklődni. Komolyan. S azt mondja, kitűnő ember volt, mi van vele? Szóval Pozsgay hagyott nyomot az emberekben, és sokan nem értették, hogyan lehetséges, hogy ez az ember ennyire eltűnt a magyar közéletből. Szóval, azt hiszem, Antall talán egy kicsit konkurenciát láthatott benne, ez is elképzelhető. Az SZDSZ-ben azért ilyen kapacitású valaki – elnézést kérek, nem akarom őket bántani, de –, nincs. Szóval ilyen fajsúlyos politikusuk nincs. Nem akarom lebecsülni az SZDSZ embereit, de fajsúlyban nincsen közöttük hasonló, és Antall ezt tudta. Antallt én szintén tehetséges valakinek tartottam, csak hát a […?]-val volt problémája. Azért egy kicsit túlzásnak érzem azt a személyi kultuszt, amit utólag próbáltak kialakítani körülötte.

[903] *Bíró Zoltán* (Budapest, 1941 –) irodalomtörténész, politikus, főiskolai oktató. 1988. április 9-én az MSZMP kizárta tagjai közül. Az MDF egyik alapító tagja, 1987. szept. 27-től 1989. okt. 21-ig első (ügyvezető) elnöke. 1991-ben kilépett a pártból és Pozsgay Imrével közösen megszervezték a Nemzeti Demokrata Szövetséget, aminek 1996-os megszűntéig társelnöke volt.

[904] *Paul Poupard* (1930–) francia származású bíboros-érsek.

Boross[905], pláne, mint autoritásra hivatkozott rá stb. Hát ezek már a mához vezetnek, de ezt túlzásnak tartom.

JI: Antallban egyébként mit érzett ilyen problematikus pontnak? Mert mondja, hogy tehetséges, volt politikai érzéke, voltak államférfiúi adottságai is. Mégis mi az, ami…?

KS: Nem tudott emberekkel bánni. És mondjuk, ő egy kicsit valóban azokban a kategóriákban gondolkozott, ami a Horthy-korszakra volt jellemző. Volt benne bizonyos tekintélyelvűség. Meg kell nézni a munkatársait; mondják, hogy tanár úrnak hívták sokan. Tehát ő úgy választotta meg a munkatársait, akivel tudott…

JI: Nem egyenrangúakat.

KS: Igen. Ő ennek tudatában volt, és úgy választotta meg a munkatársakat, és úgy is kezelte őket. Nem partnereket keresett, akiket vitatkozva kell meggyőzni, sőt, esetleg időnként engedni is nekik. Ő meg volt győződve a saját [igazáról?] …

Habár, hadd mondjam el most, ezek után, amit nem hittem, hogy ilyen katasztrofálisan következik majd be. Én 1990 szeptemberében kerültem Rómába. Castel Gandolfóban adtam át a megbízólevelemet, ami elég ritkán fordul elő, mert általában nem ott szokták … És akkor néhány hét múlva Antall is lejött Rómába. Őt ugyancsak Castel Gandolfóban fogadta a pápa, én kísértem el. És útközben, az autóban mondta: Sándor, tudom, hogy a Demokrata Fórum nem fog még egyszer választást nyerni. A jövő a kereszténydemokráciáé. És ezt nem udvariasságból mondta, hanem, azt hiszem, ő is tisztában volt azzal, hogy a Fórumra jellemző heterogenitás szét fogja bomlasztani a pártot. Én ezt mindig mondtam. Ha egy közösség, egy összefogás valami ellen alakul, ha az beteljesedik, akkor utána bekövetkezik a bomlás. Ugyanígy történt – amibe belekezdtem, de talán nem fejeztem be – a Kerekasztal-konferencián. Az Ellenzéki Keresztasztal addig volt egységes, amíg masszívan kellett szembeszállni az egypártrendszerrel. Amikor megnyíltak a lehetőségek, akkor már megkezdődött az osztódás is. Ez természetes, mert ekkor már mindegyik párt a küszöbön álló választásra készült. Ugyanígy történt 1945-ben, amikor a Kisgazdapárt azért kapta meg az ötven-valahány százalékot, mert a nemzet célja az volt, hogy a kommunista párt ne kerülhessen uralomra demokratikus úton. Ezért tehát minden erő összefogott. S aztán a Kisgazdapárt szétbomlása 1947-ig nemcsak külső nyomásra történt, hanem azért is, mert mérvadó emberei nagyon különbözőképp gondolkodtak. Tehát nem tudott a nyomásnak

II. János Pál pápával és Antal Józseffel Castel Gandolfóban, a háttérben Sodano

[905] *Boross Péter* (Nagybajom, 1928. –) jogász, politikus, Antall József után, 1993 és 1994 között Magyarország miniszterelnöke.

eléggé elszántan, bizonyos etikai-erkölcsi alapon ellenállni. Mert addigra kiütköztek a differenciák, különböző csoportok alakultak, és így történt…

Elnézést kérek, ezt csak úgy elmondom, talán a történelem számára, mert ez egyébként tény, de nem mindenkinek eléggé nyilvánvaló. A Kisgazdapárt szétbomlása során ugye, először a Sulyokék váltak ki; aztán később, az 1947-es választásra való felkészüléskor kiváltak Pfeiffer és hívei, akiknek egy része átjött hozzánk. És benn maradt a pártban egy kis mag, és ez a mag koalícióra lépett a kommunista, a szociáldemokrata és a parasztpárttal. Akkor a választójogi törvény úgy volt megfogalmazva, hogy ők, ez a koalíció, még premizálva is voltak az országos választáson. S ebben a koalícióban a megmaradt kis Kisgazdapártnak a pártigazgatója az idős Antall József volt. És amikor az iskolák államosítása történt, idős Antall József megszavazta az iskolák államosítását. Miközben a fia a piaristáknál hatodikos volt. Mi akkor név szerinti szavazást kértünk. És Csanád Béla[906] meg is kérdezte tőlem egyszer: „Te, ez az Antall József ilyen idős ember?" Mondtam neki, dehogy idős. Azt mondja Csanád, ő kiírta a parlamenti naplóból, kik szavazták meg az államosítást, amikor az iskolák államosításáról döntöttek az Országgyűlésben, és Antall megszavazta. És most egy templom oldalfalán a két Antall Józsefnek emléktáblát avattak.

JI: Ilyen érdekes a történelem.

KS: Senki sem felelős sem az apjáért, sem a nagykorú fiáért – tehát nem azért mondom –, csak a mítoszteremtések ellen vagyok, amikor ezt eltúlozzák, és erre való hivatkozással várják el, hogy sorakozzon fel mellettük a nép. Szóval, az ilyesmi gyakran fordítva sül el.

JI: Hadd kérdezzem meg, hogy Antall József kire hallgatott? Mondta, hogy végül is nemigen ismerte el a partnereket maga mellett, nem tekintett partnereknek másokat. Hogy tapasztalta, voltak-e olyanok, akiknek mégis adott a véleményére vagy akiket partnerként kezelt?

KS: Egy ilyen pártban, vagy egy ilyen politikai erőben, mint a Demokrata Fórum, tessék megnézni, kiszorult az egyik megalapítója. Először kiszorult a Bíró, aztán kiszorult Lezsák[907] [?] is, kiszorult Csurka[908] is. Szóval, ha így végigmegy, akkor a Demokrata Fórumban ma már gyakorlatilag nem nagyon vannak alapító tagok. Boross se volt ott az alapításkor. Lehet, hogy a Szabad György[909] talán ott volt.

JI: Szabad György ott volt, igen.

KS: Igen, talán ott volt, no de ő kultúrember lévén sose játszott elsőrendű politikai meghatározó szerepet. De ha végignéz, Für Lajos[910] ott volt.

---

[906] *Csanád Béla* (Akasztó, 1926 – Budapest, 1996) pap, költő, hittudományi főiskolai tanár, a Vigilia és az Új Ember állandó külső munkatársa.

[907] *Lezsák Sándor* (Kispest, 1949. –) költő, tanár, politikus, a lakiteleki találkozók fő szervezője, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, országgyűlési képviselő.

[908] *Csurka István* (Budapest, 1934 – Budapest, 2012) író, dramaturg, politikus. Az MDF alapító tagja, országgyűlési képviselő. 1993-ban kizárták az MDF-ből, ekkor megalapította a Magyar Igazság és Élet Pártját, amelynek haláláig elnöke volt.

[909] *Szabad György* (Arad, 1924 – Budapest, 2015) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Az MDF alapító tagja, országgyűlési képviselő, az Országgyűlés elnöke (1990–1994).

[910] *Für Lajos* (Egyházasrádóc, 1930 – Budapest, 2013) történész, az MTA doktora, politikus, az MDF alapító tagja, az Antall-kormány és a Boross-kormány honvédelmi minisztere.

JI: Für Lajos ott volt, igen,

KS: De nem tudom, Katona Tamás[911], talán ő is. De konfliktusba keveredett Katona Tamással is. […] Sándor fiam se pártpolitikusként került be a kormányba, de szakmai vonalon ő is szembe került vele. Ő már rég kompromisszum megkötését javasolta, mert látta, hogy ez csak katasztrófához vezet.

JI: A Bős-ügyben?

KS: A Bős-üggyel kapcsolatban, mind rosszabb és rosszabb feltételek mellett kellett dolgoznia. Például azért, mert Antall elsőbbséget adott a politikai szempontoknak a szakmai és egyéb érvek kárára.

JI: A néhány volt osztálytársát, O'sváthot és Tar Pált[912] szokták emlegetni meg egy-két külföldi tanácsadót, akiknek még igazán volt szava nála.

KS: Igen, de mondjuk az O'sváth Gyurkát én tisztelem, de nem egy nagy politikusi alkat. O'sváth Gyurka, amikor kimentünk Brüsszelbe, ő ott volt akkor ugye az Európai Közösségnél. És amikor valakinek ott elmondtam, hogy Leuvenben találkozni fogok P. Muzslayval[913] és O'sváth Györggyel, akkor az illető azt mondta, hogy O'sváth még azt is letagadja, hogy ő magyar. S tényleg, az a „von O'sváth"… Aztán [tréfásan szólva] „megjártam" vele, amikor másodszorra jött Magyarországra, akkor írta nekem, hogy a Hiltonban van megszállva, és meghívott egy reggelire. Elmentem, és már elmúlt a megbeszélt idő két-három perccel. Odamentem a recepcióhoz, s mondom, hogy O'sváth Györgyöt keresem. „Nincs itt. Nem lakik itt Osváth György." Hát, gondolom, talán félreértettem. Karcsay Sándort is meghívta.

S erre felhívtam Karcsay lakását. Felesége, Saci veszi fel a telefont. Kérdem, hogy Sándor ott van? Azt feleli, hogy elment, mert azt mondta, hogy együtt reggeliznek. S kérdem, hogy hová ment. A Hiltonba… És ahogy ott telefonálok éppen a recepció melletti fülkéből, látom, hogy ott megy O'sváth Gyurka. Mondom, köszönöm, Saci, s kimegyek. O'sváthnak pedig mondom, Gyurka, hát téged letagadtak itten, azt mondták, hogy nem laksz itt. Erre elmondja: „Tudod, én *von* O'sváth vagyok, és a nevemet mindig a von-nál írják fel." Bocsánatot kérek, ez nem történelem, csak jellemző sztori.

JI: Hadd kérdezzem meg, a szatellitpártiságra visszatérve, arra, hogy említette, KDNP-ből szatellitpárt lett. Ez hogyan alakult ki? Tehát az 1990-es választások utánra gondolok és az új kormány megalakulásának az időszakára. Akkor mi történt? Mit próbált tenni a KDNP, egyáltalán, hogyan ment be a koalícióba, az hogyan alakult, és miért lett végül az az eredmény, ami lett?

KS: Részben erre céloztam. A választások után az első álláspontunk az volt, hogy mivel a Demokrata Fórum a Kisgazdákkal együtt elérte az ötven nem tudom

---

[911] *Katona Tamás* (Budapest, 1932 – Budapest, 2013) történész, tanár, író, országgyűlési képviselő (MDF).

[912] *Tar Pál* (Gyula, 1931 –): diplomata. 1950: kitelepítették. 1956: Párizsba menekült, ott diplomázik, majd a Banque National de Paris vezető tisztségviselője Párizsban, Brüsszelben, Hongkongban és az USA-ban. 1990-: Antall József személyes tanácsadója, 1991–1994: washingtoni magyar nagykövet, 1999–2002: szentszéki magyar nagykövet.

[913] *Muzslay István* (Bajót, 1923 – Leuven, 2007) jezsuita szerzetespap, az alkalmazott közgazdaságtan professzora a Leuveni Katolikus Egyetemen, a Collegium Hungaricum volt igazgatója, a Társadalomtudományok Pápai Akadémiájának tagja.

hány százalékot, ránk nincsen feltétlenül szükség. Úgyhogy amikor az Antall-lal való tárgyalások folytak, és láttam, hogy a személyemmel szemben bizonyos averzióval viseltetik, meg éreztem azt, hogy a pártunknak még időre lenne szüksége, hogy fel tudjunk nőni a párthoz méltó feladatra, először arra gondoltunk, hogy mi majd kívülről, egy konstruktív ellenzéki pozícióból támogatjuk a kormányt. Nem valami személyes hatalmi ambíció hajtott, hanem a hosszú távra való gondolkodás. Épp az ország, a nép érdekében láttam fontosnak, hogy legyen egy eléggé megerősödött kereszténydemokrata párt. Ezért gondoltunk először konstruktív ellenzéki szerepre. Közben aztán hazajött jó néhány egykori képviselőtársunk, a Demokrata Néppárt régi képviselői. Végleg hazajött Varga László, de mások is: Eszterhás Gyurka Amerikából, Belső Gyula, aki meghalt azóta, szintén Amerikából. Jöttek Svájcból is stb. És hát ők mindenképpen azt szorgalmazták, főleg Varga László, azt mondták, ha egyszer kaptunk egy ilyen ajánlatot, akkor azt el kellene fogadnunk, be kellene mennünk a koalícióba, hiszen mi viseljük a keresztény nevet, ez elvárás velünk szemben, nekünk megvannak a külföldi kapcsolataink. S a nyugati keresztény pártok is elvárják tőlünk, hogy ha már egyszer egy ilyen koalíció alakul, akkor vegyünk abban részt.

JI: Ezt maga is tapasztalta, hogy ilyen elvárás létezik?

KS: Valóban tapasztaltam. Nekem is úgy tűnt. És engem ez csak megerősített. Annál is inkább, mert közben az MDF részéről kezdték kisajátítani a kereszténydemokrata jelzőt. És Antall valóban el tudta érni a nyertes pozícióban, hogy nyugaton úgy lássák, hogy itt három keresztény irányvonalú párt van, és mi ezek közül csak az egyik vagyunk és nem is a legerősebb. No, végül ez a döntés született. Akkor én még próbáltam egy ideig azért a pozícióért harcolni, amit korábban említettem, hogy jelen lehessek a döntéseknél, és tovább tudjam a pártot építeni, mert én tényleg számítottam arra, hogy bomlás fog bekövetkezni. Én most is állítom, és Torgyán tegnap mondta is nekem [szemrehányóan], hogy én hogyan nyilatkozom néha, de én most is állítom, hogy igenis, a rétegpártoknak hosszú távon nem lesz szerepük. Vagy az „ellenpártoknak". Így neveztem a Demokrata Fórumot, amely valami ellen alakult. Hanem ennek a hármas vonalnak a kialakulását látom. És azért kell, hogy azok számára, akik a keresztény politikával értenek egyet, azok számára mi legyünk az integráló tényező, hozzánk jöjjenek azok a szellemi erők és személyiségek.

No, elég az hozzá, még 1989-ben, amikor először jöttünk össze szeptemberben, a ciszter gimnázium[914] dísztermében volt az összejövetelünk, már akkor bejelentettük, hogy legkésőbb két hónappal a választások után újra összehívjuk a kongresszust és tisztújítást tartunk. Tehát akkor én már azzal számoltam és készültem arra, hogy valakinek átadom a helyemet. És [1990-ben] a választás után is így gondoltam, akkor is, ha itthon maradok. No, most ilyen perspektívában kellett dönteni. Viszont

[914] Vagyis a Budapest XI. kerületi *József Attila Gimnáziumban*, amely az államosított *Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium* jogutódja volt, majd a rendszerváltás után ismét újraindult a régi nevén. A KDNP nagygyűlésére 1989. szept. 30-án került sor, ezen – többek között – megvitatták a párt programtervezetét, elfogadták alapszabályát, és megválasztották a vezetőit. (Erről az első pártgyűlésről részletesebb beszámoló olvasható az MTI hírarchívumában: http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx)

közben néhányan már külön is elkezdtek Antallal tárgyalni. Nem tudom, hogy Surjánnak volt-e vele előbb kapcsolata vagy nem volt, de tény, hogy Antall mondta először ezen a paktum-tárgyaláson, hogy „tudod mit, akkor Surjánból minisztert csinálunk".

JI: Kik tárgyaltak Antall-lal, tehát kikhez fűződött ez a vonal?

KS: Mi hárman tárgyaltunk Antall-lal: Ugrin Emese[915], Füzessy Tibor és én. A másik fél részéről, ahol ilyen pozíció-kérdésekről volt szó: Antall József, Csoóri Sándor[916] és Timkó Iván[917]. Ez egy érdekes együttes volt. És ott hangzott el [Antall szájából], hogy „te idős vagy", és ott hangzott el az, hogy „egyébként én a fiadból akarok minisztert csinálni". Erre én egészen eltátottam a számat, s Csoóri is érezte ebben az övön aluli ütés-jelleget, s azt mondta, most már hagyjuk abba ezt a beszélgetést. És érdekes, hogy később Csoóri is kimaradt a Demokrata Fórumból. De akkor még ott volt. Akkor közben tőlünk néhányan, még egyszer mondom, mert nálunk sem volt kialakulva egy kompakt, együtt gondolkozó társaság, Antall néhány emberrel valószínűleg külön is tárgyalt, és végül nem kaptam meg a szükséges támogatást a célkitűzésemhez, ahhoz, hogy az említett pártépítő pozícióban tudjak maradni.

JI: Párton belül volt leszavazás vagy…?

KS: Párton belül is voltak ilyen beszélgetések.

JI: De volt szavazás, vagy csak érezte, hogy nem akarják?

KS: Nem, a nagyválasztmányon, de akkor már volt a pártnak intéző bizottsága, és ott alakult ez ki.

JI: De érezte, hogy nem támogatják vagy pedig szavaztak is erről?

KS: Én nem hiszem, hogy szavazás volt. De kialakult egy olyan helyzet, hogy kisebbségben maradtam ezzel az szándékommal, hogy ez legyen az ára annak, hogy bemegyünk-e a koalícióba vagy sem. Mert hiszen…

JI: Ilyen miniszteri poszt?

KS: Én egy tárca nélküli miniszterségre gondoltam. Először így fogalmaztam ezt meg. Egyszer, amikor Pintér Dezsőnek adtam egy nyilatkozatot[918], ebben beszéltem erről a szándékomról. Itt úgy jelent meg, hogy én államminiszteri címet akarok. Antall erre később úgy nyilatkozott, hogy ilyen cím a kormányban nem volt. Lehet, hogy az interjúban véletlenül valóban az államminiszter szót használtam, nem tudom, de én a tárca nélküli miniszterségre gondoltam.[919]

---

[915] *Ugrin Emese* (Endrőd, 1954 –) művészettörténész, Ugrin József lánya. 1989. szept. 30-án a KDNP főtitkárává választották. Az 1990-es választáson országos listáról került be a Parlamentbe. 1991-ben kivált a KDNP-frakcióból, de képviselő maradt a ciklus végéig, 1994-ig.

[916] *Csoóri Sándor* (Zámoly, 1930 – Üröm, 2016) költő, esszéíró, prózaíró, politikus. Az 1980-as évektől a szellemi és politikai ellenzék egyik vezetője, a monori és lakiteleki találkozók egyik előkészítője, az MDF alapító, majd 1993-ig elnökségi tagja.

[917] *Timkó Iván* (1952? – 2000) jogász, MDF-es politikus. Egy időben Csoóri Sándor tanácsadója.

[918] Ez a nyilatkozat (valójában egy hosszú interjú) a Magyar Hírlap 1993. jan. 16-i számában jelent meg.

[919] Az említett interjúban Keresztes Sándor tárca nélküli miniszterségről beszélt.

JI: Most megint hivatkoztak erre egyébként, hogy a koalíciós miniszter fogalmát maga használta annak idején.

KS: Igen, most már Surján is elismerte, hogy én ezt a megoldást pártfogoltam mindjárt. Elég az hozzá, hogy akkor jött a vatikáni követségi poszt felajánlása, és én akkor egy kicsit furának éreztem ezt, mert nem volt még idő kialakítani a párton belüli összhangot, együttgondolkodást.

JI: Szóval, inkább félve állt fel.

KS: Igen. No most, akkor volt még egy reményem, megmondom őszintén, Varga László akkor már hazajött. Én azt hittem, ő jóval idősebb nálam, nem is hittem, hogy csak hogy ennyivel.

JI: Ő most nyolcvannégy éves,

KS: Igen, De szellemileg egészen friss. Elég az hozzá, hogy akkor mérlegeltem a dolgot, és akkor én a Surján Laci elnökségre szavaztam, mert gondoltam, csak fiatal ember kell, és én a Lacit gyerekkorától ismertem nagyjából.

JI: Surjánt?

KS: Igen, Édesapját ismertem, és valamelyest a családját is.

JI: Nem Budafokról?

KS: Nem, nem. Ő Kolozsvárt született szintén [akárcsak Sándor fiam], az édesapja ott volt orvos, az egyetemen dolgozott, ő is öregcserkész volt. Elég az hozzá, […] én azt hittem, hogy ha nem leszek itthon, akkor Füzessy, aki részt vett a tárgyalásokon és Varga Laci, aki képviselőtársunk volt, tudnak olyan hatást gyakorolni a Surjánra, hogy benne ki fog alakulni a megfelelő szemlélet és vezetői képesség. És arra is számítottam, hogy talán én is tudok még időnként hatni rá ebben az irányban. És akkor ebbe belementem. Közben aztán kiderült, hogy Antall Füzessy Tibort sem kedvelte. Mi Füzessyvel ilyen szempontból együtt gondolkoztunk. És Antall őt se bírta. Egy darabig tolerálni volt kénytelen őt, de aztán mikor minisztert csináltak belőle, gyakorlatilag ezzel őt is végleg kiemelték a pártból, és lakatot tettek a szájára. Egyébként ő mondta nekem, Tibor, hogy na látod, most már én is kikerültem.

JI: És ő miért vállalta el ezt így akkor? Látott esélyt arra…?

KS: Nem, nem látott esélyt, mert konfliktushelyzetek voltak.

No most, mielőtt elmentem volna, mielőtt még átadtam volna mindent, írtam egy levelet Antallnak és Nagy Ferenc Józsefnek[920], hogy most, miután megtörtént a pozíció-beosztás, talán fordítva kellett volna, de akkor olyan gyorsan mentek ezek a dolgok, és még nem volt eldöntve, olyan hirtelen jött, hogy részt veszünk-e a koalícióban vagy nem. De akkor írtam egy levelet, amelyben közöltem, hogy most pedig meg kell kötnünk a koalíció működésére vonatkozó megállapodást. Ezt Antall is akceptálta, hogy igen, ezt mindenféleképpen meg kell kötni, és Nagy Ferenc József is elfogadta ezt. De ez akkor elhúzódott. Közben megalakult a parlament, és sose

[920] *Nagy Ferenc József* (Kisharsány, 1923 – 2019) agrármérnök, gazdálkodó, FGKP-politikus, országgyűlési képviselő (1990–1994), 1990 májusától 1991 januárjáig földművelésügyi miniszter, majd 1994-ig tárca nélküli miniszter volt.

felejtem el, akkor én újra megdöbbentem, mert én tagja voltam a jogi és alkotmányügyi bizottságnak és a nemzetbiztonsági bizottságnak, és egyszer csak a bizottság elé kerül egy ügy, amit Kónya Imre[921] terjesztett be.

És én ezt akkor látom először. Hát komolyan fel voltam háborodva! És mondtam neki – mert akkor már ugye folyamatba tettem ezt a levelet –, természetesnek vettem, hogyha itt egy ügyet, egy tervezetet bejelentünk, akkor előzőleg egyeztetünk a koncepcióról. És most pedig csak egy kész szöveg kerül elénk. Mit lehet ebben a helyzetben tenni? Vagy ott azonnal meg kellett volna mondanom a bizottság előtt, hogy kérem, én ezt most látom először? De akkor rögtön kiderül, hogy ez egy fura koalíció. És még akkor mondtam is Kónya Imrének, remélem, ez az utolsó eset, hogy így történik. Hogy csak a bizottság előtt értesülünk arról, hogy mi készül. Mi koalíciós partnerek vagyunk!

És közben aztán akkor már jött a szünet. Körülbelül egy hónapig voltam képviselő, s akkor ugye, jött a parlamenti szünet, közben már folyamatban volt az akkreditálásom a követi posztra, és folyt a felkészülésem a kimenetelre. Tény az, hogy aztán akkor az utódaimra maradt a koalíciós működésre vonatkozó megállapodás lefektetése. Ami sosem történt meg. S akkor megint nem tetszett az Antallnak, amikor én azt mondtam, hogy Torgyánnak ebben igaza volt. Ez a megállapodás sosem született meg.

Surján posztja elsőre, ugye, könnyűnek látszik. De valójában a népjóléti tárca az egyik legnehezebb tárca, mert ott annyit tudnak szétosztani, amennyit ad a pénzügyminiszter. Tehát ez a feladat népszerűnek látszik, de azonnal népszerűtlenné válik, amikor a szükségleteket nem tudja a megfelelő módon kielégíteni.

És volt egy a másik dolog, amit ránk akartak nyomni, abban én még részt vettem, mikor a személyi ügyekről tárgyaltunk. Akkor még pártonkívüli volt Kádár Béla. És Kádár Béla[922] ugyan valóban hozzánk tartozónak érezte magát, de nem volt a KDNP tagja. – Kádár Bélával kapcsolatban is Szakolczai hozott kellemetlen helyzetbe. Karcsay Sanyi jól ismerte Kádárt, kártyapartnerek voltak. Sanyi ajánlotta őt, és én meg is kértem, hogy csináljon nekünk gazdasági programtervezetet. De ez még annak idején történt. S ő ezt megcsinálta, és Szakolczai ezt elfektette, s én három hónapig nem tudtam, hogy a tervezet készen van. Ez már a választások előtti időben történt. Szakolczai ugyanakkor semmit sem csinált. És mikor kiderült, hogy mégis megvan, akkor megsértődött Kádár Béla. S akkor mégis előjött Antall azzal, hogy Kádár a mi pártunk embere, és így két ilyen tárcát, a gazdaságit és a népjólétit adják

---

[921] *Kónya Imre* (Budapest, 1947. május 3. –) ügyvéd, politikus. 1988-ban lépett be a Magyar Demokrata Fórumba, majd hat társával együtt létrehozta a Független Jogász Fórumot (FJF), amelynek 1989. jan. 14-én első választott vezetője lett. Ebben a minőségében vezette 1989. márc. 22. és jún. 13. között – az FJF által kezdeményezett – Ellenzéki Kerekasztal (EKA) üléseit. Az első szabad országgyűlési választáson az MDF Pest megyei területi listáján szerzett mandátumot. Frakcióvezető és az Alkotmányügyi, törvényelőkészítő és igazságügyi bizottság tagja és az Ügyrendi bizottság elnöke lett.

[922] *Kádár Béla* (Pécs, 1934 –) közgazdász, politikus, az MTA rendes tagja. A nemzetközi munkamegosztás és az iparfejlődés kérdéseinek neves kutatója. 1990 és 1994 között a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere, 1994 és 1998 között országgyűlési képviselő. 1999 és 2002 között a Magyar Nemzeti Bank Jegybanktanácsának, 2002 és 2008 között Monetáris Tanácsának tagja. 2002 és 2008 között a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke. (Wikipédia)

nekünk. De ez így nem megy. És akkor a megállapodásba az került be, hogy Kádárt mind a ketten támogatjuk – mármint a két párt támogatja Kádárnak mint pártonkívüli szakembernek a kormányban való részvételét. Ő így lett tagja a kormánynak. Surján viszont szembe találta magát az előbb említett problémával, és ő annyira kötődött Antallhoz, hogy kialakult egy olyan helyzet, hogy Surján nem a párt programját próbálta érvényesíteni a kormányban, hanem a kormányprogramot mint koalíciós programot elfogadtatni a párttal. Tudniillik amióta világ a világ, ahol koalíciós kormányzás van, ott mindig van egy kormányprogram, amely egy kompromisszumos megállapodás alapján jön létre. De mindig mindegyik pártnak fenn kell tartania és nyilvánvalóvá tennie a saját programját, a saját koncepcióját, aminek a választók előtt világosnak kell lennie. És ha ez különbözik [a koalíciós programtól], akkor azt mondja, hogy mint kormányzati tényező ezt tudtam kialkudni, hogy kormányprogram legyen. De a kettő között különbséget kell tenni, világos különbséget kell tenni a választók előtt. No most, ez nem jelent meg.

Nem tudtunk megfelelő emberekkel megjelenni a nyilvánosság előtt. Az utolsó menetben kezdtek csatlakozni hozzánk egynéhányan, Latorcai[923], Rabár[924]… és nagyon komoly emberek, akik velem beszélgettek és jöttek volna, de azokat nem vette be, nem fogadta be a párt. Rossz volt az alapszabály, amit hoztak: hogy a helyi szervezetek veszik fel a tagokat, a pártközpont nem is vehet fel tagokat. Hát ez egy abszurdum. Szóval Laci nem értette meg ezt a jelölő rendszerünkben, hogy ahol túl demokratikus a rendszer, ott anarchia származik belőle. Ez lehetetlen helyzeteket teremthet. A párt közvéleményét irányítani is kell tudni a vezetésnek, szóval ennek reciprok-viszonynak kell lennie, mint ahogy egy országban is a közvéleményt irányítania is kell a kormányzatnak, nemcsak a közvélemény elvárásait teljesíteni… No most, ezek elmaradtak, ezek a szempontok. És én próbáltam néhány megszólalással, mondjuk úgy, váltóátállítást elérni, de nem sikerült. Mondjuk, ez történt dióhéjban.

JI: Én azt gondolom, hogy folytassuk legközelebb itt. Még egy-két dolgot érdemes a korábbi szöveghez kiegészítésként hozzáfűzni, de akkor itt folytatjuk, 1990 szeptemberében, amikor vatikáni követ lesz. És az utána történtekről, meg aztán utána talán érdemes egy hosszabb részt talán szánni a mostani helyzetnek, és a várakozásoknak, lehetőségeknek.

KS: Jó.

---

[923] *Latorcai János* (Békés, 1944 –) gépészmérnök, politikus. 1993-tól KDNP-tag. 1993 és 1994 között ipari és kereskedelmi miniszter, 1994-től országgyűlési képviselő, 2010-től az Országgyűlés alelnöke.

[924] *Rabár Ferenc* (Budapest, 1929 – Budapest, 1999) közgazdász, egyetemi tanár, politikus. 1993 és 1995 között a Kereszténydemokrata Néppárt tagja. Az Antall-kormány pénzügyminisztere 1990. máj. 23. és 1990. dec. 20. között.

JI: Most folytatjuk ott, ahol tegnap abbahagytuk. Illetve azzal, hogy sor került különböző találkozásokra ebben az átmeneti időben, tehát még a Kerekasztal-tárgyalások idején, a 90-es választás előtt. Bush[925] járt abban az időben Magyarországon, Palmer[926] nagykövettel voltak találkozások, aki részt vett az Ellenzéki Kerekasztal-tárgyaláson, a szovjet nagykövettel. Ezekről, hogyha elmondaná, hogyan is zajlottak és mi volt az érdekességük?

KS: Valóban az volt a helyzet, hogy részben a Kerekasztal-tárgyalások kapcsán, részben a kormány politikája miatt, mármint az új reformpolitika következtében, abban az időben nagyon megnőtt a külföld érdeklődése a magyar változások iránt, és sok külföldi államférfi tett látogatást Magyarországon.

Talán akkor az államférfiakkal kezdeném, bár időrendi sorrendben talán nem ezzel kellene kezdeni. Tehát azzal, amire visszaemlékezem és jelentőséget tulajdonítok neki. Mert nemcsak az történt, hogy a kormány ekkor már meghívott bennünket, akik mint vezetők részt vettünk a Kerekasztal-tárgyalásokon egyes pártok képviseletében, meghívott minket az olyan protokolláris fogadásokra, amit a kormány adott a külföldi vezető politikusok tiszteletére, de az is megtörtént, hogy ezek a külföldi államférfiak is meghívták külön az ellenzéki pártok vezetőit egy beszélgetésre.

A pontos sorrendjét ezeknek már nem tudom, de ami elsősorban emlékezetes számomra, az *Bush* látogatásával[927] kapcsolatos. Bush meghívott bennünket, az ellenzéki pártok vezetőit, a nagykövet rezidenciájára egy ebéd utáni feketével összekötött beszélgetésre. E beszélgetés legnagyobb jelentősége akkor – emlékezetem szerint – az volt, hogy kijelentette, mindjárt bevezetőben ezt mondta: „Én azért jöttem Magyarországra most, hogy bátorítsam a demokratikus átalakítást. De véletlenül sem szeretném Magyarországot szembeállítani a Szovjetunióval". Talán a többi fiatal résztvevő közül nem mindenki értette ennek a súlyát, de ez nyilván jelzés volt, hogy azt az átalakulási reformmozgalmat, ami Gorbacsovhoz fűződik, azt ők támogatják. Mi előbbre jártunk már a szovjetunióbeli átalakuláshoz képest, de azért ők is számítottak arra 1956 következményeként, hogy ha netán ott megáll ez a reformmozgalom és ennek konzekvenciái lesznek, akkor ezt nekünk is figyelembe kell vennünk abból a szempontból, hogy milyen ütemben haladjunk. Ez volt az egyik, amire visszaemlékezem, és jelentőséget tulajdonítottam ennek a kijelentésének.

A másik az volt, hogy ott mindegyik pártvezető megszólalt, és egyedül én voltam, aki azt mondtam, hogy „Elnök úr, sajnos én elég idős vagyok ahhoz, hogy bizonyos történelmi analógiákat is figyelembe vegyek. Ezek a térségek, ha ez a reformmozgalom tovább folytatódik, gazdaságilag éppen olyan tönkrement helyzetbe fognak kerülni, mint ahogy a II. világháború után volt Európa, győztesek és legyőzöttek egyaránt. És ahogy akkor Európa talpra állítása nem volt elképzelhető, legalábbis mondjuk olyan rövid határidőn belül, ahogy aztán megtörtént, Amerika

[925] *George H. W. Bush* (1924–2018) az Amerikai Egyesült Államok 41. elnöke (1989–1993).

[926] *Mark Palmer* (1941–2013) amerikai politikus, diplomata. 1986. dec. 8-tól 1990. jan. 31-ig az Egyesült Államok budapesti nagykövete. Magyarországi működése alatt egyoldalúan az SZDSZ-t támogatta az MDF-fel szemben.

[927] George H. W. Bush elnök 1989. július 11–13. között járt Magyarországon. (Ez volt az első alkalom, hogy hivatalban lévő amerikai elnök fordult meg nálunk.)

segítsége nélkül, nevezetesen a Marshall-terv segítsége nélkül, amit akkor az amerikai nép és kormányzat egész Európának felajánlott. Nekünk és általában a keleteurópai országoknak azonban a szovjet megszállás nem tette lehetővé azt, hogy ezt a támogatást elfogadjuk." Nem tudom, hogy ez ön előtt ismert-e. Tudniillik ez valóban így történt, mi akkor a parlamentben – ez 1947-ben volt – erről tárgyaltunk. És ugyanakkor Csehszlovákia, amely győztesnek számított, azonnal örömmel jelentette be, hogy szívesen fogadja, de néhány nap múlva visszavonta ezt a bejelentését. Tudniillik a Szovjetunió úgy ítélte meg, hogy ez a keleti tömb országainak gazdasági befolyásolását jelenti, tehát annak az érdekszférának befolyásolását, amit Jaltában, illetve még előbb, Potsdamban a Szovjetuniónak ítéltek a még harcoló, később győztes hatalmak. Ezeket az országokat befolyásolná, hogyha a nyugati pénz ide beáramlana, és ez segítené talpra állítani ezeket az országokat. Egyébként a Marshall-segélyt a Szovjetuniónak is felajánlották. Nagyon érdekes volt ez a Marshall-terv. És mondtam Bush elnöknek: „Tudom, hogy most az amerikai népnek és a kormánynak más a helyzete, mint akkor volt, de mégis Amerikának a Nyugattal összefogva, amely annak idején talpra tudott állni ennek a Marshall-tervnek a segítségével, el kell gondolkoznia azon, hogy milyen gazdasági támogatást tud nyújtani ezeknek a most átalakuló országoknak." És szó szerint így mondtam: „Mert nyomorban nem lehet demokráciát építeni." S akkor, emlékezetem szerint, valamibe belekapaszkodott [és készült a válaszra]. Hirtelen azonban, mielőtt ő válaszolhatott volna, talán Kis János[928], vagy valaki, nem tudom már, ki volt ott az SZDSZ részéről – ők akkor nagyon udvaroltak az amerikaiaknak, Palmerrel nagyon jó kapcsolatuk volt – valahogy közbevágott, és elvitte a beszélgetés fonalát más irányba. Úgyhogy erre nem adott választ, nem reagált a Bush. De érdekes, hogy akkor még a Németh-kormány sem vetette föl ennek a Marshall-tervnek a problémáját.

És amikor befejeződött ez a fogadás, akkor az amerikai követség levitt minket autóval a pesti Vigadóba, s ott volt egy nagy nyilvános sajtókonferencia, televíziós felvétel is. És akkor minket felültettek egy pódiumra, és kérdéseket tettek föl a fogadással kapcsolatban. Én felemlítettem, hogy mit mondtam Bushnak. Arra már nem emlékszem, hogy [a sajtó részéről] valaki is megemlítette-e ezt. Lehet, hogy valamelyik sajtótermék megemlítette, vagy a televízió, hát akkor is, ugye, összevágták a híranyagot, s hogy benne volt-e vagy sem, nem tudom. S akkor hónapok teltek el, és Owen, a volt vagy akkor talán még mindig hivatalban lévő angol külügyminiszter, nem tudom, az Európai Gazdasági Bizottságban először vetette fel, hogy kellene valamit tenni gazdaságilag e térség megsegítésére. – Röviden ez történt a Bush-sal való találkozáson.

[928] Az MTI közleménye szerint az SZDSZ részéről Magyar Bálint vett részt ezen a találkozón.
Kis János (Budapest, 1943 –) kezdetben marxista, majd liberális filozófus, politikus, az SZDSZ alapító tagja és első elnöke 1990. febr. 23. – 1991. nov. 23. között.
Magyar Bálint (Budapest, 1952 –) politikus, volt oktatási miniszter, az SZDSZ alapító tagja és elnöke 1998. máj. 31. – 2000 dec. között.

A *Mitteranddal* való találkozás nem volt annyira jelentős gyakorlatilag, de emlékezetes maradt számomra, mert mint legidősebbet, a jobbjára ültetett. Egy villásreggelin látott minket vendégül, és ekkor bevezető beszédében elmondta, hogy tudatában van annak, hogy a magyar nép Franciaországgal szemben bizonyos fenntartásokkal viselkedik. Mitterrand hozzáfűzte: Hiszen utólag bebizonyosodott, hogy a trianoni békeszerződés, amely valóban nagyon sújtotta a magyar népet, a franciák iránti érzelmi kapcsolatokra rányomta a bélyegét. Ez volt az első eset, amikor egy francia államfő Trianonról nem pozitíven, hanem hát mondjuk…

JI: Elismerve negatív hatásait…

KS: A negatív hatásait is elismerve nyilatkozott.[929] Ez megjelent aztán a sajtóban is, nagy port vert fel. Akkor Ceaușescu még a helyén volt, és akkor Mitterand lemondta a már tervbe vett bukaresti útját is, és végül mégsem ment el Bukarestbe a Ceaușescu-érában. Úgyhogy ez egy jelentős dolog volt.[930]

Aztán nagyon érdekes volt *Soaresne*k[931], a portugál államfőnek a látogatása és fogadása. Folyt a beszélgetés, és valaki, úgy tudom, ez alkalommal is az SZDSZ részéről vetette föl valaki, mert ők nagyon gyakran és aktívan szerepeltek és nyilatkoztak: „Államelnök úr, ön tisztában van a mi problémáinkkal, az átalakulással, hiszen önök is egy diktatúrából alakultak át demokratikus államrenddé, és ön most egy demokratikus államnak az elnöke..." Soares egy darabig hallgatta ezt az okfejtést, de azután megszólalt, és azt mondta: „Uraim, ugye tudják azt, hogy én kommunista voltam? És amikor láttam a létező szocialista államok mikéntjét, akkor lettem szociáldemokrata. És igaz az, hogy mi egy diktatúrából alakultunk át – (Ezt most én mondom zárójelben, a portugál Salazar-féle diktatúra azért nem volt azonos sem a Hitler-, sem a Mussolini-féle diktatúrával, az egy korporatív állam volt inkább. Egypártrendszer volt ott is, de nem volt az az elnyomó diktatúra.) –, de meg kell önöknek mondanom, hogy bár ez egy jobboldali diktatúra volt, de piacgazdaság volt az országban, és mi baloldaliak, sokan közülünk, jobban éltünk, mint a diktatúra hívei, éppen a piacgazdaság következtében. És amiért a világ olyan nagy érdeklődéssel néz önökre, Magyarországra, az az, hogy egy olyan feladat előtt állnak, ami a világon még sosem fordult elő. A világ azt nézi, hogy miként tudnak megbirkózni az itteni problémával, hogyan tudnak egy tökéletesen államosított gazdasági rendszert átalakítani piacgazdasági rendszerré. Ilyen feladat még nem állt egyetlen állam vagy társadalom előtt sem. A politikai átalakulás, a demokratikus átalakulás könnyen megy – mondta –, de ez a gazdasági átalakulás, ez érdekli a világot, hogy ezt miként tudják megoldani". […] Nekem nagyon emlékezetes marad Soaresnek ez a mondása. A kelet-európai helyzetet még nehezebbé tette az, hogy a többi országban az átalakulás nem folyamatként ment végbe, hanem összeomlásként következett be.

JI: Hadd kérdezzem meg itt, az elnöki találkozók kapcsán, hogy ezek végül is csak gesztusok voltak az akkor szerveződő ellenzék felé, vagy ennél többet is jelentettek? Tehát ilyen értelemben védték és erősítették a pozícióját, vagy pedig…?

---

[929] E témával kapcsolatban lásd még: Garadnai Zoltán – Illyés Mária: François Mitterrand elnök és Illyés Gyula találkozása 1982. július 9-én. – Megjelent a Hitel folyóirat 2019/2 számában.

[930] François Mitterrand (1916–1996) francia köztársasági elnök 1990. január 18–19-én járt Magyarországon.

[931] *Mário Soares* (1924–2017) portugál miniszterelnök 1989. szept. 27. és okt. 2. között tett hivatalos látogatást Magyarországon.

KS: Én azt hiszem, hogy ők akkor találkoztak a baloldali reformerőkkel is, természetesen.

JI: Együtt is volt ilyen találkozás, vagy magukat mindig külön fogadták?

KS: Bennünket mindig fogadtak külön is, az együttes találkozás csak protokolláris volt, például a vacsorákon, amit a kormány rendezett a tiszteletükre.

JI: Arra meghívták az ellenzéki pártokat.

KS: Egyébként ugye, említettem tegnap a mi holland kapcsolatunkat, engem a külföldi követek közül először a holland követasszony[932] hívott meg egy teára. Ez érdekes volt. És akkor ez volt az első külföldi kapcsolatom.

JI: Kereszténydemokrata volt egyébként?

KS: Őszintén szólva, nem tudom, nem illett mondjuk így érdeklődni, de ő engem ilyen minőségben hívott meg. A rezidenciájára hívott meg egy teára, és akkor beszélgettünk, és ismerkedett velünk.

A második meghívás pedig német politikustól érkezett: itt járt a CSU elnöke, *Theo Waigel*[933], aki most is pénzügyminiszter egyébként a bonni kormányban. Ő hívott meg szintén egy reggelire, akkor nemcsak engem, hanem a Kisgazdapárttól Prepeliczay[934] volt ott emlékezetem szerint és még valaki, azt hiszem, a Fórum részéről, de arra már nem emlékszem vissza, ki volt. És amikor aztán bemutatkoztunk sorra, hogy ki kiket képvisel, akkor ő volt, aki mondta nekem, hogy mi vagyunk a testvérpártok. Akkor még nem volt ez a hármas felállás, és akkor megajándékozott, most is megvan, egy hanglemezzel és egy Strauss-képpel. Strauss[935] akkor halt meg nemrég.

Ami a követeket illeti, a Kerekasztal-tárgyalások folyamán mi nem találkoztunk az amerikai követtel. Köztudott, hogy Palmer részt vett gyűléseken, még tüntetésekre is elment. Egyszer meghívott, egy garden partyt rendezett valamelyik amerikai nemzeti ünneppel kapcsolatban, akkor a feleségemmel együtt részt vettünk azon. De más kapcsolatom nekem nem volt velük. De még mielőtt bekapcsolódtunk volna Kerekasztal-tárgyalásokba, Palmer elment egyszer a parlamentbe a Kerekasztal-értekezletre is. Antall József, Szabad György volt ott a Demokrata Fórum részéről, akik részt vettek másokkal együtt, Horváth Balázs[936] is időnként megjelent.

Antall József proponálta egyszer, hogy meg kellene hívni *Sztukalint*[937], a szovjet követet is, ismerjen meg bennünket, hogy mi kik vagyunk, és meg is hívták. Sztukalin jelezte egyszer, hogy eljön a Kerekasztal délutáni ülésére, és mint az idősebb generációhoz tartozó, én vártam őt, lementem eléje. Ő megérkezett egy autón

---

[932] *Tina J. C. Ferringa*, a Holland Királyság magyarországi nagykövete 1987–1989 között.

[933] *Theodor „Theo" Waigel* (1939–) német kereszténydemokrata politikus (CSU), 1989–1998 között szövetségi pénzügyminiszter, 1988-tól 1999-ig a CSU elnöke.

[934] *Prepeliczay István* (1936–2002) a Kisgazdapárt főtitkára volt 1989/90-ben.

[935] *Franz Josef Strauss* (1915 – 1988) német politikus, a Bajor Keresztényszociális Unió elnöke, Bajorország miniszterelnöke.

[936] *Horváth Balázs* (Budapest, 1942 – Veszprém, 2006) ügyvéd, politikus (MDF), az Antall-kormány első belügyminisztere.

[937] *Borisz Ivanovics Sztukalin* (1923–2004) a Szovjetunió nagykövete Budapesten 1985. júl. 9. — 1990. júl. 8. között.

három munkatársával, és én kalauzoltam föl. Szemben ültünk egy nagy tárgyalóasztalnál, és mellettem ült Antall József. Ő kezdeményezte a meghívást, erre föl ő aztán néhány szóval üdvözölte, és akkor minden résztvevő bemutatkozott, hogy ki kicsoda és milyen pártot képvisel. Én elmondtam, hogy a Kereszténydemokrata Néppártot képviselem, és mondtam, remélem, hogy eljön az idő, amikor majd a Szovjetunióban is lesz testvérpártunk. Hivatkoztam arra, hogy egy olyan eszmerendszerhez tartozunk, amely Európában jelentős politikai erőt képvisel, és ebben az egységesülő világban stb. – Szóval ezt én kifejtettem neki. Nagy figyelemmel hallgatta, az egyik munkatársa, a kultúrattasé nagyon jól beszélt magyarul, az fordította neki, ő pedig bólogatott. Az érdekes az volt, hogy mindenki megszólalt, s összesen hármunknak válaszolt, már úgy értem, a mondandónkra. És ő is elmondta, hogy igen, a Szovjetunió a demokratizálás útján van, és nyilván ott is többpártrendszer jön majd létre, és a Szovjetuniónak vannak keresztény hagyományai stb. Ez mondjuk érdekes volt számomra, ilyen szempontból.

Közben azután telt az idő, jött valamilyen szovjet állami ünnep, és akkor először fordult elő, hogy oda meghívták az ellenzéki pártok képviselőit is. És hát persze a szocialista reformerőket is, de meghívták ám még az MSZMP-nek a régi vonalához tartozó embereit, Grószéktól kezdve Biszku Béláig[938].

JI: Még a Biszkuékat is?

KS: Igen, ott volt. Ő akkor még pozícióban volt, szóval ők funkcióban voltak. Én akkor voltam a szovjet követségen először. A társalgás eléggé elkülönülten folyt. Mi, az ellenzék és a reformvonal: Pozsgayék, Szűrösék valahogyan együtt maradtunk, a másik társaság pedig bent volt egy másik teremben. Össze volt nyitva a két terem, de volt egy ilyen elkülönülés. Még beszéltünk is erről az Antallal, emlékszem, nagyon feltűnt nekünk a két részre osztódás, világosan látszottak a vonalak a két tábor között. Sztukalinnal kapcsolatos még, hogy amikor már közeledett a választás ideje és mi is kaptunk helyiséget (az Arany János utcában voltunk, a kisgazdák is ott voltak elhelyezve; valamit kiürítettek, nem tudom, mi volt ott azelőtt, és egy emeleten voltunk velük), tehát Sztukalin ott is meglátogatott bennünket. Majd eljött búcsúlátogatásra, amikor hazahívták, és akkor beszélgettünk, s mondtam neki, hogy nagykövet úr, ami az elmúlt negyven évet illeti, Ön lesz az egyetlen, aki ide jó emlékekkel fog visszagondolni, hiszen ezt az átalakulást, ami itt nálunk megy, ön szemlélőként nézte végig, és nem próbálta meggátolni. Mosolygott. Mondom, engedjen meg egy kérdést. Elmondtam neki, hogyan kerültem kapcsolatba Pozsgayval, tehát a reformszárnnyal már 1983-ban, amiről beszéltem, és mondtam, hogy mindig volt egy rizikótényező, hogy vajon a Szovjetunió miként ítéli meg ezt a reformmozgalmat. S amikor ön idejött követnek, akkor nekünk, akik ilyen szempontból néztünk mindent és értékeltünk minden kis jelet, mi, akik itt éltük át ezt az egész elmúlt történelmi korszakot, nekünk feltűnt, hogy amikor megérkezett Magyarországra [1985-ben], Kádár Jánosnál és Lázár Györgynél vizitált, s a harmadik látogatást Pozsgaynál tette. És ezt mi biztató jelnek vettük, mert akkor már köztudott volt,

[938] *Biszku Béla* (Márok, 1921 – Budapest, 2016) kommunista politikus, „a puha diktatúra legkeményebb ökle", az MKP, az MDP majd az MSZMP tagja és vezető funkcionáriusa, belügyminiszterként (1957–1961) az 1956-os forradalom utáni megtorlás egyik irányítója, miniszterelnök-helyettes (1961–1962), az MSZMP KB titkára (1962–1978).

hogy Pozsgay áll ennek a reformmozgalomnak az élén a párton belül, és úgy értékeltük, hogy ezek szerint a Szovjetunió ezt a reformmozgalmat nem ellenzi. Nem tudom, hogy ezt a gesztust jól értékeltük-e vagy nem? Erre csak mosolygott és nem adott egyenes választ, csupán annyit mondott, hogy ő egy kiadóhivatalnak volt a vezetője, mielőtt idejött volna nagykövetnek, és a Pozsgayval már régebben kapcsolatban volt, nevezetesen míg Pozsgay rövid ideig művelődési miniszter volt, ő akkor került vele kapcsolatba. Pozsgayt tehát régebbről ismerte. Ez volt, mondjuk így, a felelete, a direkt választ megkerülte, de az az érzésem, hogy ez így volt. Aztán beszélgettünk a szovjetunióbeli változásokról, hogy mi várható, és akkor megnyilatkozott. Elmondta, hogy gazdasági problémákkal küzdenek, ami szintén nehezíti az átalakulást, de a Szovjetunió át fog alakulni egy konföderációs állammá, ahol minden tagállam teljes önállóságot fog kapni belpolitikailag. Közös csak a hadügy, külügy és a pénzügy marad, egyébként minden tagállam önálló lesz. És hozzáértette azt is, hogy „mi azzal is tisztában vagyunk, hogy a balti államok teljesen ki fognak válni a Szovjetunióból, de hát ezt nem lehet egyetlen éjszaka lebonyolítani" – mondta. Hát érthető, hiszen ezek az átalakulások, amelyek az egyik országban történtek, hatással voltak a másikra is. Nyilván, ha ők akkor azonnal teret engednek a reformoknak, akkor hamarabb indult volna már ennek az igénynek az érvényesítése. De hát ugye, aztán ez a fejlődés felborult, amit bizonyos fokig sajnálok, hiszen a világ egy egységesülés felé megy, és itt akkor jön ez a teljes szétbomlás. Viszont a gazdasági és egyéb tényezők előbb-utóbb szükségessé fogják tenni újra – ha más alapokon is – az egységesítést. Ha nem is ilyet, egy országon belül, de valaminek lennie kell. No, ez volt a Sztukalinnal való kapcsolatom.

JI: Említette, hogy Sztukalin az első és utolsó nagykövet volt, aki csupán szemlélte, tulajdonképpen jóindulatúan szemlélte az átalakulást, az eseményeket. Vajon valóban így volt-e? Tehát voltak-e esetleg arról értesüléseik vagy utólag derült-e ki valami olyan, hogy akár a Szovjetunióban lett volna esetleg másfajta hozzáállás a magyarországi változásokhoz, illetve hogy itthon a párton belül [azaz az MSZMP-én belül] az átalakulást kevésbé támogatók, tehát a magyar párton belül kevésbé támogatók, akár Biszkura vagy Grószékra gondolok, próbáltak-e vajon szovjet támogatást szerezni ahhoz, hogy a dolgok azért ne menjenek annyira simán és gyorsan?

KS: Elképzelhető, hogy a Szovjetunióban is voltak különböző erők, ez természetes. És elképzelhető, hogy az átalakulást ellenző magyar erőknek voltak kapcsolatai a hasonló szovjet csoportokhoz. És a Nyugat ezt az átalakulást a Szovjetunióban is elősegítette, de tudta, hogy az átalakulás időigényes folyamat lesz, és a támogatást is úgy kell adni, hogy Gorbacsovnak például számolnia kellett az ellenfeleivel. Úgy a jobboldalikkal, mint a baloldaliakkal, hiszen a Jelcintől[939] való megszabadulása annak idején közismert volt, ez nyilván egy taktikai engedmény volt a másik oldal felé.

[939] *Borisz Nyikolajevics Jelcin* (1931–2007) orosz (1990-ig kommunista) politikus, Oroszország első választott elnöke 1991 és 1999 között.

JI: Igen, Ligacsovék[940] felé.

KS: Úgy van, tehát neki egyensúlyozni kellett, mert a belső bázisát kellett megteremteni a közvélemény alakításával, és ez nem volt könnyű. Ezért volt az, hogy például amikor már Gorbacsov vezette a Szovjetuniót, itt Bushnak a figyelmeztetése is azt kellett jelentse számunkra, hogy mi most nem jöhetünk egy szovjetellenes politikával. Ezzel megnehezítjük Gorbacsov pozícióját és ezt az egész taktikáját, amit az átalakulással vitt. Ezért én például, amikor, mint itt tegnap este is, visszajátszották a tévében, a Nagy Imre-féle…

JI: Igen, a temetést.

KS: A Nagy Imre-temetést. Én annak idején egyáltalán nem tudtam egyetérteni Orbán Viktornak ezzel a „Ruszkik haza!" stb. mondandójával, mert mi nem léphetünk fel egy oroszellenes hangulatkeltéssel, mert a dolgok összefüggenek egymással. Ugyanígy, én mindig úgy ítéltem meg például Pozsgay helyzetét, hogy ő bizonyos fokig előképe Gorbacsovnak. Közöttük volt egyfajta hasonlóság ugye, tehát Gorbacsov ott képviselt akkor egy reformmozgalmat, Pozsgay pedig itten. No mostan, amikor Pozsgaynak jött ez a félreállítása stb., én azonnal arra gondoltam, hoppá, Gorbacsov mit szól ehhez? Rá is ez a sors vár, amennyiben ott is ez történik, vagyis ha hasonlóan alakulnak a dolgok a Szovjetunióban. Tehát én látni véltem egy ilyen összefüggést e két személy és két folyamat között, és ezért sem értettem mindig egyet azzal, ami akkor a magyar politikában történt. Hiszen ne felejtsük el, hogy mi megelőztük a szovjeteket a reformfolyamatokban. A Gorbacsov elleni puccs 1991-ben volt, mi pedig már '90-ben megtartottuk a választást, és nálunk már akkor kialakult ez, amiről tegnap beszélgettünk Pozsgay helyzetével kapcsolatban. Tehát én ezt az összefüggést is néztem, és arra gondoltam, ez esetleg gyengítheti Gorbacsov ottani helyzetét, és ennek még világpolitikai jelentősége is lehet.

JI: Direkt jelek vagy direkt bizonyítékfélék nem nagyon derültek ki azóta sem?

KS: Ilyen nem volt.

JI: Hogy például kapcsolat lett volna, mondjuk, a Grósz és az ottani „vonalasabb" politikusok között?

KS: Erről én nem tudok. De feltételezhető…

JI: Hogy itt ment a harc azért?

KS: Hát ugye, a párton, az MSZMP-én belül is volt ilyen küzdelem, ez természetes. Az ember, aki ismerte ennek pártnak a természetrajzát és a fejlődését, ahogy az ilyesmi zajlik, annak egészen világos, hogy volt ilyen dolog. Hát erről, mondjuk, röviden ennyit.

No most azonban *Palmerről* is beszélnem kell. Ez egy kicsit, hogy úgy mondjam, furcsa szituáció volt. Aki átélte ezeket az időket, az látta, hogy Palmernek különleges kapcsolata volt a FIDESZ-szel és az SZDSZ-szel. Most csak az előnynek meg a hátránynak a szempontjából mondom, hogy nagyon ügyes taktikával dolgozott az SZDSZ és a FIDESZ is, mert ők még a Kerekasztal-tárgyaláson is úgy vettek

[940] *Jegor Kuzmics Ligacsov* (1920-) vezető beosztású szovjet keményvonalas kommunista politikus. 1985–87 között Gorbacsov mögött a második legnagyobb hatalmú szovjet politikusnak tartották, aki azután a Gorbacsov által szorgalmazott reformok ellenzőjévé vált.

részt mint társadalmi szervezet. Tehát nem mint politikai párt. A Kisgazdapárt és a Demokrata Fórum is így vett még részt eleinte; emlékszünk, hogy ők mikor alakultak át párttá.

JI: Nagyjából egy időben: márciusban zajlott a Márton Áron Társaság párttá átalakulása, és március végén, március 22-én indultak a kerekasztal-tárgyalások is.

KS: Mert egyszer meghívtak a közgazdasági egyetemre, egyszer részt vettem egy nagygyűlésen, és ott még amellett foglaltak állást, hogy nem alakulnak át párttá, hanem mint mozgalom szerepeltek. Ennek volt egy érdekes oka. Ha visszakeresi a Soros Alapítványnak az abban a félévben kiadott jelentéseit, abban láthatja: a FIDESZ is és az SZDSZ is nagyon komoly támogatást kapott. Tudniillik mint társadalmi szervezetet lehetett támogatni őket, és ők ezt el is fogadhatták, ugyanakkor mondjuk mi, mint egy régi párt – mi pártként szerepeltünk –, nekünk nem volt ilyen lehetőségünk. Tehát ők erről a vonalról nagyon komoly anyagi támogatást kaptak, ami a felkészülésükhöz jelentős segítség volt. Ugye, akkor még nem volt semmiféle állami támogatás a pártok részére, tehát akkor ez egy óriási előnyt jelentett. Amellett a politikai támogatás mellett, amit Palmertől kaptak. Mi ezt a hátrány éreztük. Mint ahogy korábban már említettem, mi eléggé szegények voltunk, tényleg nem kaptunk külföldi támogatást. Mert hiszen, amint már szóltam róla, a Demokrata Fórum nagyon hamar „beékelődött" [közénk és a nyugati kereszténydemokrata pártok közé], és a német vonalat ők „learatták".

S abban az időben következett be, hogy Amerikából két volt képviselőtársunk is hazalátogatott: egyik Varga László[941] volt, aki azután végleg haza is költözött, a másik pedig Belső Gyula[942]. Belső Gyula, aki New York mellett élt valahol, bekapcsolódott az ottani Republikánus Párt munkájába, és mikor hazajött, itt tájékozódott, és látta ezt a helyzetet, akkor felkereste Palmert, és megkérdezte, hogy miért csak ezzel az említett két párttal tart kapcsolatot. Hiszen itt egy egész palettája van a pártoknak, és az ő régi pártja – minket nevezett ennek, akik újjáalakultunk, és elmondta, hogy abban milyen szerepe volt –, és az ő régi pártja felé semmiféle erkölcsi támogatást vagy gesztust nem tesz. Azzal válaszolt a Palmer, hogy azért van így, mert

[941] *Varga László* (Budapest, 1910 – Budapest, 2003) ügyvéd, író, politikus. 1937-ben a Józsefvárosi Keresztény Munkásifjak Egyesületének elnöke. 1944-ben részt vett a németellenes ellenállásban, ami miatt decemberben a Nyilas Számonkérő Szék letartóztatta. 1944-ben részt vett a Keresztény Demokrata Néppárt megalakításában. 1947–48-ban a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője, 1948-ban emigrált. A nyugati magyar emigráció egyik aktív képviselője volt, emellett 1964-től önálló ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1989-ben tért haza először. 1991-ben a Kereszténydemokrata Néppárt elnökhelyettesévé választották. 1992-ben végleg hazatelepült. Az 1994-es országgyűlési választásokon bejutott az Országgyűlésbe, amelynek mint legidősebb tagja a korelnöke is lett. Az 1997-es pártszakadást követően a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség egyik alapítója volt, majd alelnöke lett, és még ugyanabban az évben csatlakozott a Fidesz országgyűlési képviselőcsoportjához. 1998-ban és 2002-ben a Fidesz országos listájáról szerzett mandátumot.

[942] *Belső Gyula* (Kerkakutas, 1918 – New Brunswick 1991) mezőgazdász, politikus. 1936-tól részt vett a KALOT, majd a Hivatásszervezet munkájában. 1945-ben a Kisgazdapárt színeiben lett nemzetgyűlési képviselő, 1947-ben pedig a Demokrata Néppárt jelöltjeként jutott be a Parlamentbe. 1948 áprilisában megfosztották a mandátumától, 1949 tavaszán Nyugatra szökött. 1952-től az USA politikai életében vett részt. 1989-ben Magyarországon beválasztották az újjászerveződő Kereszténydemokrata Néppárt Intézőbizottságába.

azok hívják, azok keresik fel stb., és ha mi hívjuk, akkor természetesen velünk is tartani fogja a kapcsolatot.

Mi akkor készültünk éppen, 1989 szeptemberében, az első országos összejövetelünkre, és erre ő feljegyezte a dátumát, és én pedig küldtem neki meghívót is. Több követ eljött, a német követ is, de Palmer nem jött el. No most, Varga László, azt hiszem, ebben az időben vagy nem sokkal ezután volt itthon, és ő tájékozódott, akkor Pozsgayval is összehoztam. Nagyon jó véleménye volt Pozsgayról a találkozás után. Akkor ismerte meg, hogy milyen kapacitású ember. És mikor visszament, akkor elküldte a New York Times egy számát, amelyben először jelent meg Pozsgay ellen egy támadás, illetve negatív értékelés. Varga egészen paff volt, csodálkozott, miként lehetséges, hogy így írnak Pozsgayról, akit ő itthon megismert, és látta, hogy egészen másmilyen ember [mint amilyennek a New York Times beállította]. Tehát innen akkor már mentek ki [célzott] információk, innen indultak és ott jelentek meg. És akkor azt írta nekem, hogy ő írt egy választ, de ezt nem közölte le a lap. Ez volt az egyik híre. A másik pedig az, hogy elment Washingtonba és beszélt a Departmentben – tehát a Külügyben – a közép-európai referenssel. Az kijelentette neki, hogy Palmer itteni magatartása nem fedi az amerikai politikát. Én ezt tudomásul vettem mint egy információt. Eltelt ezután körülbelül két hét, mikor egyszer megyek be az Arany János utcába, a KDNP központjába, s Ancsa – az egyik munkatársunk, egy gépíróhölgy – azt mondja: „Keresztes úr, idetelefonált valaki, hogy három amerikai tizenegy órára jön Keresztes úrhoz". Mondom neki, hogy tudja, hogy nekem háromnegyed tizenkettőkor mi van beütemezve, Ancsa azt feleli, mondtam nekik, de olyan erőszakosak voltak, azt mondták, nekik elég egy félóra, de mindenképp akarnak Keresztes úrral beszélni. Pontos időben megjöttek, egy hölgy és két férfi. Az egyik férfi – valahol megvan talán a névjegye is – egyetemi tanárként mutatkozott be, nagyon jól beszélt magyarul, magyar származású volt. És én exkuzáltam magam, s mondtam nekik, hogy uraim, nagyon sajnálom, de nekem tényleg kiszámított időm van. Volt valami fix időpont, valahova el kellett mennem, és mondtam, sajnálom, de hát nem jelezték az önök jövetelét, sem a Külügy, sem a követség. (Mert akkor még az volt a divat, hogy ha valaki fölkeresett, elég sokan kerestek föl akkor minket, vagy a Külügyből szóltak először, vagy az illető követségről, hogy valaki akar velünk beszélni.) Mondom tehát, egyik sem jelezte. Erre azt feleli: „Kérem, mi ezeket nem szoktuk igénybe venni". Ekkor még ennek megjegyzésnek nem tulajdonítottam jelentőséget. Mindjárt azzal kezdte, hogy megkérdezte, Palmerrel milyen kapcsolatom van. Hát megmondtam, hogy semmilyen kapcsolatom nincsen vele. Felvázoltam a helyzetet, és elmondtam, hogy bizony szomorúan vettük tudomásul, hogy nem jött el, nem fogadta el a meghívást, noha megígérte. Ezt nem kommentálta, érdeklődött a múltunkról, erről-arról, s egyszer csak nekem szegezte váratlanul a kérdést, hogy mondjam el, hogy én minek tulajdonítom ezt a változást, ami itt megindult Magyarországon, illetve az egész térségünkben. Mondtam neki, hogy kérem, én annak tulajdonítom, hogy a Nyugat, illetve Amerika megnyerte a fegyverkezési versenyt. Nem tudom, emlékszik-e, István, akkoriban volt, hogy Amerika, Reagan[943] elnök, bejelentette ezt az úgynevezett csillagháborús tervet, és

[943] *Ronald Wilson Reagan* (1911–2004) színész, politikus, az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1981. jan. 20. és 1989. jan. 20. között

ezt a Szovjetunió már nem tudta fölvállalni; sem gazdaságilag, sem technikailag nem rendelkezik elegendő eszközökkel, azért nem tudtak ők például a Holdra szállni, mert nem voltak számítógépeik, s megfelelő eszközeik. Mondom, hát ezt nem tudta fölvállalni, és a Szovjetunió olyan választás elé került, hogy vagy egy preventív háborút csinál most, mielőtt Amerika ezt a tervet meg tudná valósítani, ha úgy ítéli meg, hogy most még egyenrangú fegyverzetben, most provokál ki egy katonai döntést, ami egy atomháborúvá eszkalálódik, vagy pedig a másik alternatíva mellett dönt, hogy beilleszkedik egy új világrendbe, átalakul. És mondom neki, hogy a szovjetek az utóbbit választották Gorbacsovval. S hozzátettem még: Nézzék, én éppen ezért tartom Reagan elnököt olyan államférfinek, akit az amerikai történelem egyszer még nagyon pozitívan fog értékelni. Kérdi, miért? Hát, mondom, kérem – akkor volt a „helsinki detant", az enyhülés korszaka – mondom, én azért tartom Reagant nagyon jelentős államférfinek, mert egyrészt kivezette a vietnami sokkból az Amerikai Egyesült Államok népét, és amikor észrevette, hogy a Szovjetunió az enyhülést arra használja fel, hogy fegyverkezik, akkor szintén rákapcsolt és elkezdett fegyverkezni. S ezzel egy olyan helyzetet teremtett, hogy behozta a hátrányt, sőt, ezzel a tervével előbbre jutott. S amikor – mondtam – a Szovjetunió úgy döntött, hogy hajlandó egy átalakulásba belemenni, demokratizálódni és beilleszkedni egy új világrendbe, akkor nem legyőzni akarta a Szovjetuniót, hanem pallót nyújtott alája, hogy ráléphessen erre az útra. És – mondtam – ezt tartom én egy államférfiúi koncepciónak, hogy ezt csinálta. A magyarul tudó férfi ezt fordította, és láttam az arcán a meglepetést. No most, számomra azért volt ez érdekes, mert én tudtam azt, hogy a Reagant nem minden amerikai szerette (ugye San Franciscóban él a lányom, és mikor ott voltam, Reagan ugyan Kaliforniában volt kormányzó, de maga San Francisco nem szerette Reagant. S ezen még volt is egy vitám a vőmmel és a lányommal Reagan megítélésében). S akkor mondtam nekik, hogy kérem, én nem tudom, önök melyik párthoz tartoznak, de nekem ez a véleményem. Erre mosolygott egyet, s azt mondta, kérem, mi is republikánusok vagyunk. És diktálta ezt az én értékelésemet, és a végén azt mondta, hogy adjak neki valami anyagot a pártunkról. Mondom, nincs semmi. Volt egy négyoldalas kis füzet-nagyságú ismertetőnk, „Mit akar a Demokrata Néppárt?", úgy nyomattuk ki nagy nehezen, tizenhétezer forintba került, nem is tudom, milyen példányszámban tudtuk kinyomatni, a mi nyugdíjas pénzünkből kellett fedeznünk az előállítás költségét. Mondom, ez az egy propagandaanyagunk van, az is magyar nyelven. Azt válaszolja, nem baj, kérem tessék adni, mert az én apám él, és kereszténydemokrata. De nem is ez volt az igazán érdekes. Ezek megköszönték az én tájékoztatásomat és távoztak. Én nem tulajdonítok ennek természetesen semmi különös jelentőséget. De nagyon érdekes az, hogy ezután kétHárom héttel Palmert egyik napról a másikra elvitték Magyarországról. Pedig úgy volt, hogy nagy karrier előtt áll, hogy ő lesz esetleg a Szovjetunióban a nagykövet. És egyszerűen kiemelték és elvitték Palmert. Nyilvánvaló, ezek valamilyen információs ügyekben voltak itt. Utólag jutott eszembe, lehetett jelentősége annak, amikor azt mondták, hogy „mi ezeket nem vesszük igénybe". Tehát sem a saját követségüket, sem a mi Külügyünket.

JI: S kik voltak végül is? Hogy ki volt az a másik úr, az nem derült ki?

KS: Nem tudom.

JI: Ő is egyetemi tanárként mutatkozott be?

KS: Hát bemutatkoztunk egymásnak, ő mondta a nevét. A másik adott egy névjegyet nekem, a hölgy pedig írta, amit ez fordított.

JI: S jártak máshol is? Az nem derült ki? Az MDF-nél például?

KS: Nem tudom. Akkor olyan mozgás volt, s akkor nem is tulajdonítottam akkora jelentőséget ennek az egész dolognak. Mert akkor az megszokott dolog volt, hogy jönnek újságoktól stb. Ez az, amire emlékszem a Palmerrel való kapcsolat, illetve inkább kapcsolat-hiány vonatkozásában.

Más ilyen jellegű jelentősebb emlékem nincsen. Pártkapcsolatok voltak, például többen megfordultak nálunk az olasz kereszténydemokrata párt részéről, itt volt az előző kormánynak a… nem jut eszembe hirtelen a neve, a belügyminisztere volt. Azután itt volt Bernazola[944], Andreatta[945].

JI: Andreotti.

KS: Nem Andreotti, hanem Andreatta, aki az előző kormány külügyminisztere volt, velük volt még Olaszországban is kapcsolatom… Aztán később mi egyfajta [közép-európai kereszténydemokrata] központtá váltunk, ahogy az átalakulás tovább folytatódott. Azt hiszem, szintén a választások előtt volt még itt Magyarországon egy közép-európai értekezlet, amit Brüsszelből a Jansenék kezdeményeztek és itt tartottunk.[946]

JI: Fent a Szabadsághegyen, ugye, az Agro Szállóban?

KS: Igen, úgyhogy mi voltunk az elsők, akik ezt elkezdtük. Csak aztán… Hát ugye, ezt kellett volna folytatni. Így függött össze ez a kérdés, a továbbépítkezés lehetősége a követi kinevezésemmel. Ezt meggátolta az én távozásom, illetve eltávolításom.

Az addig kialakult személyi kapcsolatok hidegre kerültek. Egyébként a külföldiekkel való kapcsolattartásban nagyon sokat segített Karcsay Sándor[947] az idegennyelv-ismeretével és jó diplomáciai érzékével, amivel ezeket a külügyi kapcsolatokat építette. Tehát ezek a kapcsolatok már a választások előtt kialakultak. Ezeket kellett volna később aktivizálni és fejleszteni. Hát most majd ezt szeretném a jövőben elősegíteni, az önálló arculatot megjeleníteni.

JI: A Kerekasztal-tárgyalások időszakában, és a választások előtti időszakban hogyan alakult a FIDESZ-szel, az SZDSZ-szel és más pártokkal való kapcsolat? Arra is gondolok, amire utalt, Orbán Viktornak a ’89-es Nagy-temetésen elmondott

---

[944] Valószínűleg *Angelo Bernazola* olasz kereszténydemokrata politikus.

[945] *Beniamino Andreatta* (1928–2007) olasz közgazdász, kereszténydemokrata politikus. Több kormányban töltött be (különböző) miniszteri posztokat.

[946] 1989 júniusában Budapesten tartotta értekezletét az EDU, azaz Európai Demokratikus Unió, a kereszténydemokrata, konzervatív és egyéb, nem kollektivista pártok munkaközössége.

[947] *Karcsay Sándor* (Budapest, 1915 – Budapest, 1999) jogász, fordító, szakszótárkészítő. 1938-tól a Kincstári Jogügyi Igazgatóság gyakornoka, aljegyzője, titkára; 1943-tól a budapesti törvényszék bírája, a nyilas hatalomátvétel után elbocsátották. 1945–49-ben először a BM Törvényelőkészítő Bizottságában dolgozott, majd a BM Közszolgálati és Tanulmányi Osztályának vezetője lett. 1946–48-ban a Demokrata Néppárt tagja. 1949-ben elbocsátották a munkahelyéről. 1950 után az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda munkatársa, majd igazgatóhelyettese. 1989-ben részt vesz a KDNP újraindításában, 1990–94: a KDNP országgyűlés képviselője.

beszédére és másra. Nyilvánvaló, hogy a generációs különbségek, az élettapasztalatbeli különbségek és sok minden más miatt másképpen értékelték, másképp látták a dolgokat. Hogyan emlékszik vissza bizonyos ilyen lényegesebb vitákra, ellentétekre? Tehát mit ítéltek meg másként? Magát a Pozsgay-ügyet már említette, a köztársasági elnökválasztást, egyáltalán az MSZMP reformszárnyával való kapcsolatot. Ezen kívül emlékszik-e olyan pontokra, vitákra, amik részben az eltérő világnézetből, részben az eltérő nemzedéki állapotból következtek? Egyáltalán, hogyan emlékszik vissza az ő viselkedésükre?

KS: A Kerekasztal-tárgyalásoknál működtek bizottságok is. Akkor is voltak különböző kérdéskörök, melyeket az egyes résztvevő pártok emberei külön valamilyen bizottságban tárgyaltak. És amit azután odahoztak az Ellenzéki Kerekasztal plenáris ülése elé döntés végett. Amikor mi bekapcsolódtunk ezekbe a tárgyalásokba, már említettem, minket nem annyira az ellenhangulat vitt oda, hanem inkább olyan belső diplomáciai jellegű munka, amit én korábban egyházpolitikai kérdésekben folytattam, és ami kapcsán kiépültek ezek a személyi kapcsolatok, és már voltak e téren bizonyos megszerzett tapasztalataim. Ők viszont egységes tömbnek tekintették az MSZMP-t. Én ezt a párbeszédes vonalat próbáltam folytatni azokkal, akikkel lehetett párbeszédet folytatni. Hiszen a korábbi [az 1988-ban készült] interjúban beszéltem erről Nonn Györggyel vagy Tőkés Ottóval kapcsolatban, én ezt próbáltam végig építeni, és lehetőség szerint mindig kerestem azokat a személyeket, akik illetékesek voltak, vagy akiken keresztül lehetett érvényesíteni ezt az elgondolást. Tehát ez a szemlélet vitt minket a Kerekasztal-tárgyalásokba, mi már egyfajta pozitív hozzáállással mentünk oda, nem annyira egy egységes[nek vélt] párt elleni külső kritikával, ellenségként, mint ami mondjuk az SZDSZ-t vagy az ifjúsági mozgalmat jellemezte. A Duna tévében Orbán Viktorral volt egy portréfilm, nemrég láttam. Szerintem most is túlértékelte saját szerepüket az utcai tüntetéseken, hogy ez indította volna el az átalakulás folyamatát. Nem ez volt. Mondjuk, ez a generáció jogosan hihette azt magáról, hogy ők voltak, akik elindították. De ez már egy folyamat része volt, annak egy újabb lépcsője. Bennük a fiatalság kiforratlansága tükröződött, és nagyjából az SZDSZ-nek a szamizdat irodalomban már megjelent álláspontja képviseletét jelentette, egy olyan nyílt liberalizmusnak a képviseletét jelentette, amely az SZDSZ jellemzője volt. Legalábbis ez mutatkozott meg kívülről nézve. Ezzel kapcsolatban tettem is néha egy-két megjegyzést Tölgyessy Péternek[948], amikor neki még komolyabb szerepe volt. Pétert én megfontoltabb embernek tekintettem, de a generációs probléma nála is jelentkezett, mint ahogy ezt néhány év múlva, ahogy említettem, be is vallotta. Tehát nem tudtak szintézisben látni dolgokat, az ifjúság lendületét képviselték, és talán amikor már kezdtek artikulálódni a dolgok, akkor látta az ember jobban, hogy egy bizonyos amerikai liberális szemléletet tükröz a felfogásuk. Akár a politikai berendezkedést, akár a gazdasági berendezkedést illetőleg. A hagyományok tisztelete azért bizonyos fokig kiütközött. Én nem vagyok híve az urbánus-népi

[948] *Tölgyessy Péter* (Esztergom, 1957 –) magyar jogász, politológus, politikus. A rendszerváltás idején a Szabad Demokraták Szövetségének egyik képviselője a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon. 1990 és 1991 között az SZDSZ-frakció vezetője, 1991 és 1992 között a párt elnöke. 1990 és 2006 között országgyűlési képviselő, 1996-ig az SZDSZ képviselőjeként, majd két évig független képviselő volt, 1998 és 2006 között a Fidesz-frakció tagja. (Wikipédia)

megkülönböztetésnek, legalábbis nem azok szembeállításával, hanem valahogy szintézisbe kell hozni ezeket, hiszen ebben az értelmiségnek is megvan a feladata. Megfogalmazásukban mintha még a marxista felfogásból indultak volna ki… Látszott – elnézést, bántó szándék nélkül mondom –, hogy azért ők ennek a negyven évnek az ideológiáján felnőtt és annak a mozgalmaiból indult emberek voltak. És most így, akarva-akaratlanul is, önmaguk előtt is, mindenben pont az ellenkezőjét fogalmazták meg. Tehát mondjuk, ők nem tudták azt, amit például Antall József vagy Szabad György tudott. Vagy pedig a Bajcsy-Zsilinszky Társaság, az is részt vett a Kerekasztalban társadalmi mozgalomként.

JI: Igen, a Ligával együtt.

KS: A Ligával[949] együtt. […]

Az SZDSZ-szel és a FIDESZ-szel, emlékeim szerint, nem volt különösebb konfliktusunk. Én egyszer-kétszer ugyan mondtam, hogy én egy kicsit szerényebben fogalmaznék, mert ugye, időnként egyfajta *ex cathedra*-kijelentéseket tettek, a fiatal koruk ellenére; de ezt tőlem nem fogadták meg. Én nem is kerestem úgy az ütközést, talán azért is, mert nekem is hasonló korosztályú gyerekeim voltak, tehát én megértéssel vettem ezeket a dolgokat. De nekünk már megvolt a világnézeti megalapozottságunk, benne gyökereztünk egy szerves fejlődésben, voltak előzményeink a magyar reformkísérletekben.

Nem tudom, István ismeri-e a Félbemaradt reformkor című könyvet, amit a Katolikus Szemle adott ki Rómában.[950] Ez összegezte a KALOT és társszervezeteinek a múltbeli történetét. Tehát nekünk már volt egyfajta előzményünk a reformtörekvések tekintetében, mi ezeknek az értékeknek szerves megtartásával akartuk a társadalmi-gazdasági megújítást véghezvinni, a földreformtól kezdve mindent. És a KALOT parasztifjúsági szervezet volt. Tehát a népi hagyományainkat másképp értékeltük, mint ez a fiatal nemzedék, amely ezeket nem is ismerhette meg, mert hiszen ezeket abban az időben, a negyven év alatt teljesen elhallgatták, ezek az értékek nem kerültek be sem az iskolai oktatásba, nem szerepeltek sem a közéletben, sem a sajtóban. Tehát ők ideologikus alapon álltak, csak egy sokkal radikálisabb ideológiai alapon, ami nem egészen felelt meg a magyar valóság fejlődésének. És azt hiszem, ez robbantotta ki aztán később azokat a konfliktusokat, melyek a szélsőségek összeütközéséből fakadtak, mint például a Csurka-ügy.

JI: Mennyire lehetett azt tapasztalni, amit sokan mondanak, hogy az SZDSZ, vagyis a liberálisok és az MDF közötti ellentéteknek sokkal inkább a mentalitásbeli

---

[949] *Liga:* „Független szakszervezetek Demokratikus Ligája alakult hétfőn. Az FSZDL a független szakszervezetek szabad együttműködésének fóruma, pártoktól és felettes szakszervezeti központoktól független, a szakszervezeti szolidaritás jegyében jött létre. Célja, hogy állandó fórumot és kereteket biztosítson az együttműködésnek, egymás kölcsönös támogatásának, a közösen elfogadott célok együttes képviseletének. Alapítói a Humanitás Demokratikus Gyógypedagógiai Szakszervezet, a Mozgókép Demokratikus Szakszervezet és a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete. Csatlakozási szándékát fejezte ki a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete." (Magyar Hírlap, 1988. december 20. 15. old.)

[950] „*Félbemaradt Reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása*?" (Róma, 1990). Második, átdolgozott kiadása: „Félbemaradt reformkor, 1935–1949 : törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában." (Budapest, Püski, 2006.)

különbségek voltak az okai vagy személyes ellentétek, semmint a programok közötti nagyon nagy különbségek? Tehát mennyire lehetett azt érezni, hogy tulajdonképpen ilyen személyes ellenszenvek erősödtek fel vagy alakultak ki itt a régi ellenzék, az EKA két résztvevője között?

KS: Én azt hiszem, hogy ez valóban megmutatkozott. Amikor Lakitelek előtt volt a monori találkozó, oda még egységesen mentek mint politikai ellenzék. Nagyon érdekes ilyen szempontból nézni a fejlődést. Tehát a kemény diktatúra ellen a demokrácia [ideája] mindenkit tudott egyesíteni. Akkor, mikor már egy kicsit fellazult a diktatúra, talán egy kicsit túlzó és kisarkított a megfogalmazás, de talán fogalmazhatnék úgy, hogy egy marxista internacionalizmus után egy ilyen kozmopolita szemlélet jött elő ebben a liberális vonalban, vagy ha úgy tetszik, ebben az urbánus vonalban. Tehát hiányozni látszottak belőlük azok a nemzeti identitáshoz tartozó értékek, melyek azért áthagyományozódtak a magyar valóságból, megőrződtek az onnan származó emberek mentalitásában stb. Vagy például, hogy idegenek voltak számukra az egyházakkal kapcsolatos értékek. Az ő liberalizmusuknak része volt a materializmus, a gazdasági materializmus és az ateizmus. Ha úgy tetszik, ezek jobban megmutatkoztak az ő felfogásukban. Tehát nem próbálták integrálni azokat a népi és keresztény értékeket, amiket mi vallottunk, s amelyek egy szerves fejlődés eredményeképp jöttek létre. Tehát – az internacionalizmussal szemben – az egyháznak a szupranacionalista voltát vagy azokat a nemzeti értékeket, amelyek részei a nemzeti identitásnak, s amelyeket például a Lakiteleken összejövő írók képviseltek, ezeket ők nem tudták magukévá tenni.

És innen jött talán ez az első szétszakadás, és később ezért nem hívták meg őket Lakitelekre. Mert ezek a szamizdatok stb., ezek nem tükrözték ezeket az értékeket, hanem jött helyette egy liberális világpolgári szemlélet, demokratikus persze, de hiányoztak belőlük a népi és keresztény értékek. A lakitelekiek pedig talán ezeket is akarták, ezeket az értékeket is figyelembe vették. Ezekkel együtt akarták megvalósítani a reformot. Ez közelebb hozta hozzájuk a szocialisták reformszárnyának a reprezentánsait, akiket már többször említettem, ezt a három személyt, ezek éppen felszabadulni akartak [a baloldali marxizmus internacionalizmusa alól?], tehát felvállalták a nemzeti értékeket, a nemzeti identitáshoz tartozó értékeket, de nem akartak helyette egy ilyen kozmopolita liberalizmus felé átcsúszni, amely ezeket az értékeket nem veszi figyelembe. Én azt hiszem, ezek voltak a szempontok.

Aztán jött a törés később a Demokrata Fórum és a baloldali reformszárny között, amikor a bizonyos közös irány ellenére már érvényesült a politikai szempont is, az antikommunizmus hangoztatása stb., amit akkor erőteljesebben hangsúlyozott a liberális vonal is. S akkor aztán már az MDF is besorolta az MSZMP reformszárnyát a „kommunisták” közé.

Annak idején egyszer, amikor még nem volt ez a polarizáció teljes, volt egy sajtóértekezletszerű valami a Városházán. Nem tudom már pontosan, milyen alkalomból, de akkor elmondtam – most nem szó szerint idézem, a pontos megfogalmazást már nem tudom, de a lényege az volt –, hogy a német megszállás után is kialakult Magyarországon a nácizmussal szemben is egy bizonyos egységes nemzeti álláspont. A Magyar Frontban, mert akkor így hívták ezt az egységet megvalósító

mozgalmat, tehát a Magyar Frontban voltak liberálisok, voltak kommunisták, szociáldemokraták, kisgazdák és benne voltunk mi is, ezeknek a bizonyos keresztény szociális mozgalmaknak az emberei, így kerültünk mi a Margit körútra annak idején, amiről már régebben beszéltünk, és akkor, mikor minket letartóztattak, a Nemzeti Számonkérő Szék[951] emberei „büdös kommunistáknak" neveztek bennünket. Mert akkor ugye, a gyűjtőfogalom ez volt, hogy mindenki, aki a nemzeti szocializmus ellen van, az kommunista. Aztán megtörtént a háborúban a fordulat, és akkor egy darabig az ember pozitív megítélést kapott. Például, mikor engem igazolt az igazolóbizottság mint volt köztisztviselőt, akkor felálltak, és azt mondták, így kellett volna viselkedniük másoknak is. Mert akkor még a Margit körúti intermezzo az ember életében elismerést jelentett. Azután eltelt két év, és amikor megfosztottak a mandátumtól 1948-ban, akkor már [ugyanazzal a múlttal] „klerikofasiszta" voltam. Ugyanazért minősítettek kétféleképp, mert ezekben a mozgalmakban részt vettem. Ugye, valami ilyesmi történt most is, amikor a diktatúra ellen együtt ment az ellenzéki társaság a reformmozgalommal. És akkor még azt is elmondtam, hogy a háború után az egyik vonal, amely korábban részt vett a Nemzeti Frontban, a nemzeti ellenállási mozgalomban – tehát a kommunista vonal – a szovjet hadsereg segítségével elkezdte a hatalom megszerzését egymaga, és ezt végre is hajtotta, úgy, hogy közben sorra kilőtte a másképp gondolkodókat. Először elkezdte reakciósnak bélyegezni az ellenállási mozgalomban résztvevők egy részét. Akkor jöttek ellenünk különböző címen a kiszorítási eljárások. És akkor azt mondtam, hogy most én ezt a folyamatot látom megismétlődni, csak másképpen. Hogy itt a diktatúra ellen szintén megvolt az egység, csak most nem a szovjet hadsereggel a háta mögött jelenik meg a hatalomra törő vonal, hanem a pénzeszsákos emberekkel a háta mögött akarja magához kaparintani a hatalmat. Én így ítéltem meg akkor az SZDSZ dolgait. Elnézést. Lehet, hogy tévedtem, de az irányban, nem hiszem, hogy tévedtem volna. Ennek voltak egyértelmű jelei, például a média, a sajtó megvétele… Szóval ennek jele volt, mikor a taxisblokáddal erős támadás indult a kormányzat ellen, amikor megpróbálták ezt a kormányt megbuktatni. Akkor a hatalomért folyt itt a harc, mert akkor még megvolt az esély és remény arra, hogy nemzeti alapon épül ki a magyar demokrácia. A kérdés az volt, hogy kozmopolita mintájú, steril liberális demokrácia jön-e létre, vagy pedig egy hagyományokra épülő, a szerves folyamatokba beilleszkedő demokrácia jön-e létre. Szerintem ez volt már a '90-es választások fő kérdése is.

És most, az új választások után[952], nem tudom, létrejön-e majd a koalíció az MSZP és az SZDSZ között. Mindenesetre, azt hiszem, létre fog jönni. És itt is a kisebbik partnernek a szerepe… hogy itt esetleg újabb hatalommegszerzésről van szó… hogy esetleg olyan pozícióba kerüljenek, ahol esetleg… [a kisebbik partner lesz a meghatározó].

[951] *Nemzeti Számonkérő Szék*: nyilas bírói és vizsgáló szervezet a közintézmények és közalkalmazottak, valamint a hatósági személyek ellenőrzésére. A nyilas hatalom fő igazságügyi szerve volt.
[952] Az 1994-es országgyűlési választásról van itt szó.

MAGYARORSZÁG SZENTSZÉKI NAGYKÖVETEKÉNT (1990–1994)

JI: Akkor folytassuk talán ott, ameddig a múltkor eljutottunk, hogy 1990 szeptemberében elfoglalja a vatikáni nagyköveti széket. Tehát a már ismertetett okok következtében kikerül a Vatikánba. Hogyan látszottak onnan bizonyos jelentős dolgok? Akár a taxisblokád, akár a kárpótlás ügye, a parlamenti viták, a médiavita, az MDF viselkedése, az MDF–KDNP viszony hogyan látszottak? Egy másik vonal pedig az, hogy az ottani találkozásai végül is mit erősítettek? Tehát milyen tapasztalatokat szerzett, hogyan látta a vatikáni kör, a Szentszék és más körök, akikkel érintkezett, hogyan látták a magyarországi változásokat és fejleményeket?

KS: Igen. Talán, ha szabad először azért fölvázolnám magát azt a miliőt, amit a

Vatikán jelent, és mondjuk azt, hogy miért van jelentősége és lesz is hosszútávon jelentősége ennek a kapcsolatnak Magyarország szempontjából. Egy bizonyos fokig ezek az egyházon belüli problémák is, amiknek voltak és vannak mindig bizonyos politikai vonatkozásai is, hiszen a sajtóban, mindenütt szerepelnek. Ebből a szempontból szereztem értékes tapasztalatokat, melyekkel szerintem számolnia kell a jövőben is a kormányzatnak, és mindazoknak a személyeknek, akik politikával foglalkoznak.

Először is tisztában kell lenni azzal: Itt, Magyarországon általában úgy kezelik a katolikus egyházat, hogy vannak vallásfelekezetek, s ezek egyike a katolikus egyház. És hajlandók bizonyos egyenlőségjelet tenni a felekezetek megítélésében. No most, ez, ha a vallásszabadság szempontjából nézem, ez így igaz is. De a politikai jelentőség szempontjából nem egészen lehet egyenlőségjelet tenni. Mert a katolikus

egyháznak az összes keresztény – most a kereszténeket említem, mert Európában egyelőre még a kereszténység a meghatározó – az összes keresztény egyházak között a katolikusnak egészen egyedülálló helyzete van. Nevezetesen az, hogy ténylegesen egyetemes egyház. Nemcsak a belső konstrukcióját nézve, de úgy is, hogy az egész világon jelen van, és egységes, nemcsak a hitvallását tekintve, de jogrendszerében is; mint egy hatalmas szervezet jelenik meg, amely az emberek gondolkodását befolyásolja a jelenlétével. Így, ahogy mondtam, a legkülönbözőbb népek-nemzetek számára, átfogva őket, mintegy értékgazdagító szerepet tölt be az evangélium hirdetésével. Ez azért fontos, mert a világ a tömegkommunikáció, a hírközlés, a közlekedés stb. révén mind jobban kicsinnyé válik, és minden az egységesülés felé tartó fejlődést mutat.

Most, a legfrissebb közlönyben olvastam én is, hogy összeült a bíborosi testület. És itt olvastam: eddig 140-ről tudtam, de kiderült, hogy már 151 állam tart a Szentszékkel diplomáciai kapcsolatot. Ez is a katolikus egyház jelentőségéhez tartozik. No most, tudomásul kell venni, hogy a katolikus egyházon belül a pápa személye, aki a hívők számára mint Krisztus helytartója, az apostolutódok elsője különleges küldetéssel rendelkezik: Róma püspökeként nemcsak primus inter pares, ennél több. És van a Kúria, a pápai Kúria, a Szentszék. Az utóbbi egy történeti képződmény. Ahogy az egyház, az ősegyház elindult a missziós tevékenységével és ahogy a világon kialakultak az egyes államok, úgy alakult és fejlődött történelmileg az államok és az egyház kapcsolata. És a Kúria, a Szentszék szerepe az, hogy kapcsolatot tart az egyes államokkal. És a célja az, hogy biztosítsa mindenütt az egyház létét, akár jobboldali diktatúra, akár baloldali diktatúra van az adott országban, akár muzulmán, akár puccsista az ország kormánya, akár konfuciánus, akár buddhista a hivatalos világnézete, az egyház számára fontos, hogy az adott országban legyenek püspökök, legyenek papok, a hívek templomba tudjanak járni, szentségekhez tudjanak járulni stb. Szóval szabadon gyakorolhassák mindazt, amit egy katolikus embernek az egyházhoz való kötődése jelent. Ez a szándék kifejlesztett egy óriási diplomáciai művészetet, ha szabad így mondanom. Mert ezt a diplomáciát úgy kell gyakorolnia, hogy célját mindenütt elérje. Ezért számtalan országgal tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Például még Teheránnak is, amely ugye fundamentalista muzulmán ország, éppúgy ott van a diplomáciai képviselője a Szentszék mellett, mint a többi arab államnak.

JI: Vagy Izraelnek.

KS: Vagy most Izraelnek. És Izrael mióta harcolt, hogy felvehesse a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkel, és a Szentszék milyen kitartóan kivárt, ameddig megértek a feltételek.[953] Ő maga is dolgozott az arab-izraeli kapcsolatok javulásának érdekében. Nem akarta magára vonni Izrael idő előtti elismerésével az arab világ haragját, és veszélyeztetni az arab világban lévő keresztény egyházak létét és működését. Azért mondom, itt olyan diplomáciai művészet alakult ki és annyi tapasztalat gyűlt össze a századok folyamán, amit áthagyományoznak a későbbi korok számára, ami egészen egyedülálló.

[953] Izrael államot 1948-ban alapították meg. Izrael és a Szentszék között 1993 decemberében jött létre teljes diplomáciai kapcsolat, amikor Jeruzsálemben alapszerződést írtak alá.

No most, az egyház olyan szempontból is nemzetközi, hogy ebben a Kúriában, amely különböző hivatalokból áll, és amelyek egy része az államokkal való kapcsolatot tartja, a másik része pedig az egyház belső életét irányítja, ebben megtalálható minden náció. Szóval megtalálhatók éppúgy az európai nagy államok főpapjai mint bíborosok vagy vezetők vagy diplomaták, mint ahogy a fekete világból vagy pedig nem tudom, én Indonéziából vagy bármelyiknek más nemzetből érkezett egyházi tisztségviselők. Szóval egy fantasztikusan színes társaság ez. Ugyanakkor mégis mindegyik hitelesen katolikus és keresztény. Számomra például nagy élmény volt, amikor az angol követtől 1991-ben, tehát az odaérkezésemet követő első nagyböjt idején kaptam egy levelet, melyben közölte, hogy ő szervez egy nagyböjti lelkigyakorlatot, itt és itt lesz, jelentkezzünk, ha részt akarunk venni rajta. Voltunk vagy tizenheten, akik elmentünk erre, és Arinze[954] bíboros tartotta, egy fekete afrikai főpap, akit ismertem, mert leviziteltem annak idején nála a kongregációjában. De számomra nagy élményt jelentett egy fekete paptól hallani egy nagyböjti lelkigyakorlatot. Három előadást tartott. Tehát visszahallani azt, amit itthon, gyerekkorom óta, ilyen lelkigyakorlatokon hallottam, teljes hitelességgel. Ez talán furcsán hangzik, de számomra élmény jelentett, hogy nem egy protokolláris eseményen, hanem valóban lelki alkalmon hallgathattam őt.

A másik, amit már említettem, az egyháznak az egyetemes, mindenkinek szóló tanítása, ami a kiegyenlítődést hozza. Szóval, tulajdonképpen az egyház kétfajta küldetést tölt ma be. Az egyik, ha szabad így mondanom, individualista alapon az egyénnek szól, hogy önmagában kialakítsa az evangéliumi, krisztusi típusú emberideált. De ugyanakkor az egyház küldetése arra is szól, hogy „elmenvén tanítsatok minden népet, nemzetet”[955]. Az egyház megszólal, és nemcsak szigorúan vett lelki témákban, hanem az evilági életre szólóan is tanít a különböző pápai enciklikákkal. Így befolyása van a közéletre, amit a keresztény világiaknak kell reprezentálniuk a társadalomban, abban az országban, ahol élnek, és nekik kell megpróbálniuk azokat a szempontokat elfogadtatni, hogy azok érvényesüljenek az emberi kapcsolatokban, az állampolgárok között vagy pedig a nemzetek közötti kapcsolatokban.

Érdekes tapasztalatokat szereztem ezen a téren is. Például elmondom, hogy mindjárt 1991-ben kaptam egy meghívást Rietibe. Van egy katolikus szervezet, nem is tudnám hirtelen az olasz nevét[956] megmondani, a rieti püspök védnökségével minden évben nemzetközi szimpóziumot tartanak az egyház társadalmi tanításáról, és van egy *Luciani*[957] nevű professzor, egy egyetemi tanár, egy civil, akinek két hatalmas kötete[958] is megjelent a szociális kérdésről. Ezen részt vettem, ez egy háromnapos rendezvény. És ami meglepetést jelentett számomra: később derült ki, hogy ez a Luciani professzor az olasz szocialista párt ideológiai csoportjának az

[954] *Francis Arinze* (Eziowelle, Nigeria, 1932 –) 1965-től címzetes püspök, 1967-től érsek, 1979-től 1984-ig a nigériai püspöki kar elnöke, 1988-tól bíboros.

[955] Mt 28,19

[956] Associazione Internazionale Carità Politica

[957] *Alfredo Luciani* szociológus, egyetemi tanár, számos könyv szerzője, 1976-ban alapította meg az *Azione Cristiana Sociale Europea* mozgalmat, majd 1993-ban hozta létre az *Associazione Internazionale Carità Politica* egyesületet. (Lásd még: www.caritapolitica.it)

[958] Alfredo Luciani: *Cristianesimo e socialismo* I–II. Edizioni Marietti, Genova, 1990.

egyik vezetője, és ő a szociális kérdést nem a marxi alapon, hanem ezen az alapon képviseli, és együtt dolgozik a rieti püspökkel. És ezen részt vettek a világ legkülönbözőbb részéről jött keresztény társadalomtudósok, Calvers [?] meg mások, jezsuiták és egyéb egyházi és civil emberek is.

Egy másik ilyen élményem volt [a svájci] Fribourgban a katolikus egyetem és a Nemzetközi Filozófiai Társaság által közösen rendezett háromnapos szimpózium, amelynek ez volt a címe: „Az etika és a gazdaság kapcsolata". Ezen részt vett például a GATT elnöke, az olasz nemzeti banknak, a Banca d'Italiának az elnöke, számos afrikai és távol-keleti püspök és társadalomtudós. A szimpózium fő mondanivalója az volt, hogy már nemcsak a megtermelt javak igazságos elosztása, hanem a javak előállítása sem képzelhető el a kialakuló világrendben egy bizonyos etika nélkül. Tehát az önzés, a profit hajszolása nem lehet egyedüli irányítója a gazdaságnak, hanem az embert kell szolgálnia. És ezt úgy kell végeznie, hogy egyrészt meglegyen az egyéni kezdeményezés és a tisztes haszonszerzésnek mint hajtóerőnek a lehetősége, másrészt ugyanakkor megvalósuljon az egész emberiséget szolgáló célja is. Nagyon érdekes volt.

Vagy például Milánóban működik egy fiatalokból álló csoport, a Comunità di Sant'Egidio[959]. Ők olyan korú fiatalemberek, mint maga, István, nők és férfiak, csupa értelmiségi, akiknek elődjei ezelőtt talán huszonöt évvel, diákkorukban kezdték el az utcán élő arab és más idegenek segélyezését. Egy akkor fiatal pap kezdte el őket támogatni. Nincs alapszabályuk sem. A nevüket arról a térről kapták, ahol ezt a tevékenységüket elkezdték. Van ott egy kis templom, s ennek védőszentjéről, Sant Egidióról van elnevezve a tér is. Ez a közösség egyéni kapcsolatok útján fejlődött, növekedett olyannyira, hogy például Zambiában [helyesen: Mozambikban] a tizenöt évig tartó polgárháborút befejezését az ő segítségükkel tudták elérni, ők teremtették meg a békét a harcoló felek között. Aztán például a kurdok fogságából is ki tudtak szabadítani túszokat. Most pedig összehívták Milánóba a világ valamennyi nagy vallásának a képviselőit. Tehát nemcsak a keresztényeket, hanem voltak ott muzulmánok, voltak buddhisták, konfuciánusok, zsidók, a jeruzsálemi főrabbi, a párizsi főrabbi, aki az európai rabbitanácsnak az elnöke, azután zen-hívők, Zarathusztra követői stb. Elképesztő. Volt egy háromnapos, ha jól tudom, tizenhárom szekcióban működő konferencia. Fantasztikus volt, mert például a balkáni háború kezdete óta a volt Jugoszlávia vallási vezetői először itt ültek együtt egy kerekasztalnál. Én persze ezen vettem részt. Ott volt a belgrádi ortodox érsek, a zágrábi katolikus érsek, a mufti, voltak zsidó rabbik. A szarajevói érsek úgy tudott eljönni, hogy egy tankkal elvitték valamelyik helikopterbázisra, onnan átvitték egy amerikai repülőgép-bázisra, és úgy hozták el Milánóba, úgyhogy fél nappal el is tolódott az érkezése; és ugyanígy vitték vissza. Először ültek együtt, amióta a balkáni háború folyik, ezek az egyházi vezetők. No most, az ünnepi aktus különösen felemelő volt, mert az utolsó nap Milánó különböző terein mindegyik vezető a saját vallása szerint tartott valamilyen vallási összejövetelt, utána pedig egy hatalmas folyammá dagadó menetben a fő utcán mentünk a Dóm térre, ahol nagygyűlést tartottak, és ahol ezek

[959] *Szent Egyed Közösség:* Rómában alakult 1968-ban. Ma a közösség több mint 70 országban (köztük Magyarországon) működik, az imádság, az Evangélium és a szegények szolgálata jegyében. (Lásd még: www.santegidio.org)

a vallási vezetők liturgikus ruhában ültek egymás mellett, és ott ölelkeztek a muzulmánok a zsidó rabbikkal és fordítva. És ott aláírtak egy nyilatkozatot, egy döbbenetes deklarációt. Kijelentették, hogy a 20. század emberiségét ért katasztrófáknak – szóval mindegyiknek, amit a 20. század produkált –, egy közös gyökere van: a szekularizáció. Tehát az, hogy a teremtmény elszakadt a Teremtőjétől, és ennek folyományaként hiányoznak bizonyos erkölcsi és etikai elvek az egyes emberek és a társadalom életéből. Ez az emberi autonómia túlzó megvalósulása.

Két asztal volt felállítva és két hatalmas kandeláber; és akkor egyenként jöttek a különböző vallások képviselői, akik ezektől a fiatal értelmiségiektől, ezektől a kedves, örökké mosolygó fiataloktól egy-egy kis égő fáklyát kaptak a kezükbe, aztán aláírták a közös nyilatkozatot. És a jeruzsálemi főrabbi például onnan ment a pápához. Ez volt az első találkozójuk; a párizsi főrabbi pedig bejelentette, hogy ezt a szervezetet kell a jövő évi Nobel békedíjra fölterjeszteni. […] Kijelentették, hogy nem lehet a háborúk motivációja a vallások különbözősége, és ez azért is érdekes volt, mert például ez után vette fel a diplomáciai kapcsolatot Mongólia is a Szentszékkel, meg egyéb buddhista, függetlenedett ázsiai államok. Egészen fantasztikus volt.

No most, miért mondom el mindezt? Mert a jövő alakításában igen nagy politikai jelentősége lesz nemcsak a katolikus egyháznak, de az összes világvallásnak, a különböző vallások által közösen vallott értékeinek, ha ezek továbbra is így tudnak hatni az emberekre.

Aztán itt vannak a közös múltbeli értékeink. Én például többször elmondtam a különböző követekkel folytatott beszélgetések során, hogy mi magyarok Ázsiából jöttünk. Főleg az ázsiai követeknek beszéltem erről. És elmondtam azt is, hogy mai létezésünket, hogy megmaradtunk, azt a kereszténységnek köszönhetjük, hiszen a nagy népvándorlások korában Európa belsejébe érkezett minden más nép eltűnt, elveszítette identitását. Csak a magyar nép maradt meg, annak köszönhetően, hogy Szent István korában felvette a kereszténységet. – Nagyon jó viszonyba kerültem a bolgár követtel[960] is, a velem majdnem egykorú szentszéki követtel, aki Svájcban élte le életének jelentős részét. Volt magyar vonatkozása, a sógora itt volt a Horthy-időben valamikor követ vagy követségen járt többször Budapesten, és akiben él a tudat, hogy ők nem szláv népek, de ők is elvesztették a nyelvüket. Azért, mert ők Bizánchoz csatlakoztak és nem Rómához, nem a nyugati kereszténységhez, és ezért elszlávosodtak. De azért ő ennek tudatában van, és velünk rokonnak tartja magát. Tehát azért mondom, tényleg mint megtartó erő [is jelentős a hit, az egyház] … Persze az egyház és az államok viszonyát mindig korszerűsíteni kell. E téren nem klerikális uralomra gondol az ember, meg nem feudálisra, ezek a történelmi fejlődés adott szakaszához kötődő társadalmi berendezkedési formák voltak, de az egyház semmiféle rendszerhez nincs kötve.

Amikor átadtam II. János Pál pápának a megbízólevelet, akkor mondtam azt, hogy mi nem rivalizálni szeretnénk a szomszéd népekkel, hanem a suum cuique elve alapján korrekt partneri viszonyban szeretnénk élni, egymást tisztelve; és nincs más

[960] *Kiril Maricskov* (Кирил Маричков) Bulgária első nagykövete a Szentszéknél (1992–1997).

törekvésünk. A pápa azonnal azt mondta, hogy amint a német és a francia nép kibékült a második világháború után, Közép-Európában sincs más lehetőség, csak ez, és erre kell törekedni. Tehát ez volt az egyik dolog, a másik pedig, amikor az Európába való törekvésünkre reagált, azt mondta, a magyar nép mindig Európában volt. Valamikor itt volt Európa közepe: Közép-Európában és hát önmagukat is beleértette ebbe, mert ugye Krakkó, Prága, Bécs, Buda, ez a térség tényleg európai centrum volt valamikor. Ezért ő ezeket az értékeket meg akarja tartani, és neki nem ez a fogyasztói társadalomra épülő és szekularizált Európa jelenti az Európát. Ezért szólalt ő meg a vadkapitalizmus tendenciái stb. ellen. Tehát a mi célkitűzéseink mind szinkronban vannak azokkal az elvekkel, amiket az egyház hirdet.

És ugye már beszéltünk az 1989-es pápai megnyilatkozásról a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban. Itt nagyon fontos szempont például, hogy Róma, illetve a Szentszék a nemzetközi politikában érdekes szerepet játszik. Mikor az ENSZ megalakult, akkor a Szentszék csak megfigyelői státuszt kapott. Tehát az ENSZ-szervezetekben csak megfigyelőként van jelen, de a Helsinki Megállapodás[961] után létrejött szervezetekben mint teljes jogú tag szerepel. Tehát az Európa Tanácstól kezdve ezekben a szervezetekben. Ennek különböző szerveiben teljes jogú szavazattal rendelkező tag. Ezt a jogát azonban a lényének, jellegének megfelelően gyakorolja. Tehát például szankciók meghozatalában nem vesz részt, mert ez felel meg az egyház nemzetekfelettiségének: a küldetése minden néphez szól. Tehát ott, ahol föllép, hirdeti ezeket az elveket, mindenütt képviseli, de ahol az elveket megsértik, és ezért esetleg szankciók alkalmazásának a szükségessége merül fel, ott tartózkodik a szavazástól. Ez nem jelenti azonban azt, hogy [adott esetben] nem ért egyet a szankciókkal, ha már semmit sem lehet csinálni. Viszont mindenütt, ahol részt vesz, ezeket az elvi álláspontokat hirdeti. És például amikor volt a helsinki utóértekezlet Bécsben a kisebbségi kérdésről, ekkor ezen vagy más rendezvényen a vatikáni küldött, aki a szóban forgó kérdésekkel foglalkozik, mindenütt kifejti ezeket az elveket. Tehát nekünk morális állásfoglalásával közvetve nagyon komoly támogatást nyújt. Vagyis, mondhatjuk, ebből a szempontból is nagyon fontos, hogy most szinkronban vagyunk az egyház elveivel. Tehát például a nacionalizmus, amely ma uralkodik a világon és itt Kelet-Közép-Európában, amit én helyesen nem is nacionalizmusnak nevezek, hanem sovinizmusnak (mert hiszen van egy bizonyos terminológiailag téves szóhasználat a köztudatban), tehát ez ellen az egyház is küzd.

Most mi, amikor a szubszidiaritás elve alapján kívánjuk például a népek önrendelkezését, azoknak a magyaroknak az autonómiáját, akik a határon kívül élnek, vagyis amikor a szolidarizmus alapján kívánjuk a népek egyenjogú együttműködését, a törekvéseink mind egybeesnek az egyház eszmei és gyakorlati állásfoglalásaival ezekben a bizottságokban. Tehát ilyen szempontból nagyon komoly morális támogatást kapunk. Ez megmutatkozott például abban, hogy amikor a szlovák miniszter vagy államelnök, Kováč[962] ott volt Rómában, meglátogatta a pápát, és ott

[961] 1975-ben 35 ország írta alá az ún. *Helsinki Záróokmányt*, amely nem szerződés, hanem a nemzetközi enyhülést szolgáló, politikai kötelezettségvállalásokat tartalmazó egyezmény, többek között politikai normákat fogalmaz meg az emberi és kisebbségi jogok védelmére.

[962] *Michal Kováč* (1930–2016) szlovák politikus, közgazdász, pénzügyminiszter, 1993-98: az önálló Szlovák Köztársaság első államfője.

elhangzottak beszédek, akkor a pápa nagyon hangsúlyozottan beszélt a kisebbségi kérdés megoldásának a szükségességéről.[963] Vagy amikor a román követ[964] átadta megbízólevelét egy jó fél évvel ezelőtt, és átadott a pápának Iliescu[965] nevében egy szóbeli meghívást romániai látogatásra, akkor ezt a pápa teljesen figyelmen kívül hagyta. Nem is válaszolt erre, mintha nem hangzott volna el. Még csak annyit se mondott, hogy majd egyszer, talán. De kifejezetten beszélt ez erdélyi magyar kisebbség jogainak a biztosításáról, és ez megjelent az Osservatore Romanóban, a Szentszék hivatalos lapjában, amit az egész világon mindenütt olvasnak[966]. […]

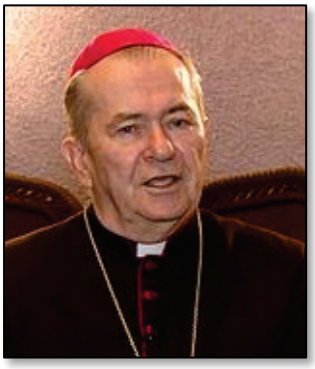

Ioan Robu

Most elmondok egy-két olyan esetet, melyek közül az egyik egy kicsit humoros is. Mikor 1991-ben, még a pápa magyarországi látogatása előtt, a romániai püspökök ad limina-látogatáson voltak Rómában, a pápa – szokása szerint – meghívta ebédre ezeket a püspököket. A nagy országok püspökeit ilyenkor két vagy több részletben hívja meg, de a romániai püspökök száma nem olyan nagy, tehát az ebéden együtt vettek részt a román görögkatolikus püspökök és az erdélyi magyar püspökök. És az ebédnél Robu[967] bukaresti katolikus érsek, aki egyébként elrománosodott csángó származású, Rabnak hívták valamikor az ő családját, ott az ebédnél, a beszélgetés során kifejtette a pápának a dákoromán[-kontinuitás] elméletet. Erre Jakubinyi[968], aki akkor még csak segédpüspök volt, most lett a gyulafehérvári érsek, tehát Jakubinyi, amikor Robu befejezte a fejtegetését, megszólalt, és azt mondta, hogy „Szentatya, amit most a Robu érsek úr elmondott, ez egy teória.” És erre kifejtette a történelmi álláspontot. Mikor vége volt az ebédnek és búcsúztak – ezt egyébként nem Jakubinyitól tudom –, akkor a pápa kezet fogott Jakubinyivel és azt mondta neki: „Ejnye-ejnye, Jakubinyi püspök úr, önnek olyan szép olasz neve

Jakubinyi György

[963] II. János Pál pápa beszéde Michal Kováč köztársasági elnökhöz: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1993/june/documents/hf_jp-ii_spe_19930607_pres-rep-slovacca.html .

[964] A kommunizmus bukása után Románia első szentszéki nagykövete, *Gheorghe Pancraţiu Iuliu Gheorghiu* 1993. június 8-án mutatta be akkreditáló levelét II. János Pál pápának.

[965] *Ion Iliescu* (1930–) román politikus (1953-tól kommunista, 1996-tól szociáldemokrata), Románia elnöke 1990 és 1996, majd 2000 és 2004 között.

[966] II. János Pál szavai a román követhez: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1993/june/documents/hf_jp-ii_spe_19930608_amb-romania.html .

[967] *Ioan Robu* (Kézdivásárhely, 1944. november 6.) román római katolikus püspök (1984-től), bukaresti érsek-metropolita 1990 és 2019 között.

[968] *Jakubinyi György Miklós* (Máramarossziget, 1946 –) 1990-től gyulafehérvári segédpüspök, 1994-től 2019-ig érsek.

van, de ekkora magyar szíve" – s kezével mutatta neki. Majd mikor Todea[969] görögkatolikus bíborostól, a balázsfalvi érsektől búcsúzott, azt mondta neki: „Éljen Magyarország!". Belesápadt mindenki. Aztán kifelé menet a Robu meg Gherghel[970] Iaşi-i püspök (egykori családneve Gergely volt) eltűntek, ott maradt szegény Todea, aki egyénként nagyon tisztességes ember volt. Sok évig ült börtönben, egy ideig együtt Márton Áronnal. (Én jól ismerem ezeket a görögkatolikus román püspököket, ők nagyon szolidárisak velünk; már nem azok, akik voltak negyven évvel ezelőtt, amikor úgy akartak védekezni az ortodoxok támadása ellen, hogy nacionalistábbaknak akartak mutatkozni náluk, mert ezzel akarták bizonyítani, hogy ők legalább olyan jó románok, mint az ortodoxok; mert mindig árulóknak bélyegezték őket. Most nem ezt csinálják.) No, elég az hozzá, hogy Todea akkor megkérdezte, hogy miért mondta nekem, pont nekem a pápa, hogy éljen Magyarország? Akkor nyugtatgatták, hogy ugye, éppen magyarul tanul, most készül éppen Budapestre látogatni, és mivel a magyar ügy is szóba került, hát nyilván véletlenül történhetett ez.

JI: Magyarul mondta, hogy „Éljen Magyarország!"?

KS: Igen. Megszólalt magyarul, hogy Éljen Magyarország! Ezt mondta neki. És Todea jól tud magyarul. De ez semmi! Most voltak Rómában az ősszel vagy az idén Kis-Jugoszlávia püspökei, akik között ott van két magyar püspök is: Pénzes János[971] szabadkai és Huzsvár László[972] nagybecskereki püspök. De ott volt a belgrádi érsek is stb. A pápát egyébként az első pillanattól nagyon bántja ez balkáni kérdés és a nacionalizmus. És az ebédnél szó került erről. […] És akkor a pápa, beszélgetés közben, azt mondják, egészen indulatosan megszólal, és azt mondja: „Amióta a magyar néppel szemben Trianonban elkövették ezt a szörnyű igazságtalanságot, egyebekről se hallunk, csak Nagy-Románia, Nagy-Szerbia, Nagy-Albánia a térségben". Szóval, érdekes volt, hogy ezzel indította: amióta elkövették ezt a szörnyű igazságtalanságot. Ez a gondolkodásmód tehát nagyon érdekes, mert itt valóban… Ön biztos olvasta, szokta olvasni a Magyar Szemlét, bennem [megmaradt] egy statisztikai adat, a januári számában volt valakinek egy cikke , a nevére nem emlékszem, a franciaországi nemzetállammal foglalkozott[973], és most visszagondolok Etchegaray bíborosnak a baszk voltára, és ahogy nekem elmesélte, hogy nekik gyerekkorukban ugyanaz a sorsuk volt Franciaországban, mint a csángó gyerekeknek Romániában, tilos volt nekik baszkul beszélni a tízpercben, az iskolai szünetben is. – Na most, honnan is indultunk?

JI: Franciaország.

---

969 *Alexandru Todea* (Marostelek, 1912 – Marosvásárhely, 2002) görögkatolikus pap, 1950-ben titokban szentelték püspökké. 1952-ben életfogytiglan tartó szabadságvesztésre ítélték. Börtönbüntetése alatt három évig egy cellában volt Márton Áron püspökkel. 1964-ben szabadult. 1990-től fogaras-gyulafehérvári érsek, 1991-től bíboros.

970 *Petru Gherghel* (1940 –) 1978-tól a Iaşi-i Egyházmegye apostoli adminisztrátora, 1990-től megyéspüspöke 2019-ig.

971 *Pénzes János* (Bajmok, 1943 –) római katolikus pap, 1989-től szabadkai püspök.

972 *Huzsvár László* (Horgos, 1931 – Szabadka, 2016) a Nagybecskereki Egyházmegye első püspöke.

973 Tóth Károly Antal: *Az államnemzet klasszikus modellje Európa keleti felén*. In: Magyar szemle, 1994. (3. évf.) 1. sz. 96-104. old. – Online:
http://www.magyarszemle.hu/cikk/az_allamnemzet_klasszikus_modellje_europa_keleti_felen

KS: Ja igen, a francia nemzetállam. Tudniillik a helyzet az, hogy bennem e tanulmány olvasásakor tudatosodott, hogy mi itt a fő probléma. És most, a Balladur-tervnél[974] is, hogy miért is visszakoztak az autonómia kérdésben. Tudniillik itt olvastam, a Magyar Szemlében, hogy a francia forradalom idejében Franciaországban a lakosságnak csupán nem egészen 39 százaléka beszélte a francia nyelvet! A provence-i, a baszk, a breton nemzetiségnek, szóval mindegyiknek megvolt a saját anyanyelve. A napóleoni korszak után alakult ki ez a bizonyos francia állam és a nacionalité egységesítése, és ez majdnem mindenütt végbement kétszáz év alatt. Gyakorlatilag csak a baszkok őrizték meg az anyanyelvüket. És most kezdődik a bretonoknál, hogy próbálnak megint visszatérni a régi, elfelejtett nyelvükhöz és már oktatják azt stb. Tehát ez a francia államtípus vált az első világháború alatt az utódállamokban mindenütt mintává, s erre való hivatkozással s a francia mintát alapul véve akarták a románok megvalósítani Nagy-Romániát, a szerbek ezért akarták Jugoszláviát Nagy-Szerbia királyság alatt stb.

Közép-Európában azonban előzőleg is más volt a helyzet, mint Franciaországban. […] Hát itt meg tudták őrizni a románok a nemzeti identitásukat, Magyarországon fejlődött ki az egész román kultúra: Erdélyben. A Școala Ardeleană[975]… A görögkatolikusoknak köszönhetik, azok mentek át [a román fejedelemség területére], még nem is volt Románia, fejedelemség volt még abban az időben. A görögkatolikusok alapították az első román nyelvű iskolákat. Az ortodox egyház és híveik addig még a cirill betűt használták hivatalosan. És ez mindenütt így ment. Úgyhogy a Felvidéken a szlovákok, Erdélyben a szászok a 13. századtól végig meg tudták őrizni kultúrájukat, nyelvüket, identitásukat. A svábok között volt beolvadás, de az sem erőszakos beolvasztás eredménye volt, hanem egy természetes asszimiláció eredménye. Elég az hozzá, hogy itt nálunk egészen más volt a történelmi fejlődés, tehát nálunk nyugodtan lehet arra hivatkozni, hogy itt nem volt olyan beolvasztás, mint például Franciaországban. Nem volt ilyen sem a Monarchia idejében, sem a magyar uralom alatt. A román nemzettudat Erdélyben akkor fejlődött ki. Ha itt mi elnyomni akartuk volna őket, akkor hogy a csudába tudták meghódítani Erdélyt a szaporodásukkal? Mert a román nők hódították meg Erdélyt, és a magyar asszonyok vesztették el tulajdonképpen, ugye. Tehát itt nálunk egész más volt a hagyomány, és erre hivatkoznunk lehet és kell is. Tehát amikor minket vádolnak visszamenőleg… hát jó, volt egy Rákosi[976], nem a Mátyásra gondolok, itt is hangzottak el ilyen nacionalista szólamok, de ez gyakorlatilag nem vált általánossá.

---

[974] Az 1990-es évek elején született, az európai stabilitást célzó *Balladur-terv* alapgondolata az volt, hogy a konfliktusos térségben a szomszédos államoknak kell egymással kétoldalú alapon szerződéseket kötniük, és e szerződések hálózatával kell stabilizálni a térséget, mind a határait, mind az emberi és kisebbségi jogait illetően. (Részletesebben lásd Kassai Gyula „A Balladur-terv, és ami utána következett" c. tanulmányát a Magyar Szemle 1993. /2. évf./ 10. számában, 1093–1102. old.)

[975] Az *Erdélyi Iskola* (románul *Școala Ardeleană*) felvilágosodás kori román kulturális mozgalom, amely azt követően alakult ki, hogy az erdélyi román ortodox egyház egy része elismerte a pápa fennhatóságát és megalakították a román görögkatolikus egyházat. A római kapcsolat hatására a felvilágosodás eszméi eljutottak az erdélyi románokhoz.

[976] Talán Rákosi Viktorra gondolt Keresztes Sándor. – *Rákosi Viktor* (Ukk, 1860 – Budapest, 1923) író, újságíró, humorista, országgyűlési képviselő.

Ezt most csak úgy közbeszúrva akartam mondani, hogy ilyen perspektívák vannak. A lényeg, hogy egy magyarországi vatikáni követnek nagyon sok lehetősége van ebben a hatalmas diplomáciai karban, amely ott van a Szentszék mellett. […] Atmoszféra-teremtési lehetősége van.

JI: Vatikáni követként, magyarországi követként mik voltak az említetteken kívül esetleg emlékezetes dolgok? Tehát, amiben úgy érezte, hogy például az ország szempontjából fontos dolgokat tehetett meg?

KS: A nyolcvanas évekig, s részben még akkor is, amikor odaérkeztem, elég sok magyar származású személy élt Rómában. Sajnos, ezeknek a száma azóta nagyon lecsökkent, és nagy veszteség számunkra, hogy olyan személyek már nem élnek, akik az emigrációs évek alatt azért nagyon komoly szerepet betöltöttek be ott. Csertő Sándor[977] például a Hittani Kongregációnál volt, a Papi Kongregációban volt Mester István[978], aki magas rangú szerepet töltött be.

Kada Lajos[979] érsek volt az egyik fontos kongregációnak a titkára. Ott volt az Anselmóban[980] Békés Gellért[981] professzor, aki a Katolikus Szemlét szerkesztette. Ott van még mindig a ciszter generális apát, Zakar Polikárp[982], aki az egész Ciszterci Rendnek a legfőbb elöljárója tulajdonképpen. Vagy Márton Hugó[983], aki egy magyar nővérek által vezetett intézmény élén áll. És ugye, létezett, működött még a „Triznya kocsma", biztos hallott róla, nem? *Triznya Mátyás*[984] festőművész volt, és *Szőnyi Zsuzsa*[985], a híres magyar festőnek a lánya volt Triznya Mátyás felesége. Egyébként Zsuzsa a Vatikáni Rádiónál dolgozik, melynek *Szabó Ferenc*[986] volt a vezetője, most páter Benkő az utódja. Szabó Ferenc hazajött ide, és itt szerkeszti a Távlatok című folyóiratot, melyre fölhívom a figyelmét, ha nem ismerné. Kéthavi

---

977 *Csertő Sándor* (Nagylózs, 1913 – Róma, 1982) pápai kamarás, 1953-tól a Hittani Kongregáció irattárosa, majd 1969-től főügyésze (promoter justitiae).

978 *Mester István* (Kassa, 1917 – Róma, 1984) pápai prelátus. 1954-től a Papi Kongregáció tisztviselője, majd osztályvezetője. 1964-től a Pápai Magyar Intézet gondnoka, később a Szent István Zarándok-ház ügyvezető elnöke.

979 *Kada Lajos* (Budapest, 1924 – Budapest, 2001) egyházjogász, vatikáni diplomata. 1970-től címzetes püspök, 1980-tól érsek, több országban volt nuncius, 1984–91 között a Szentségi Kongregáció titkára.

980 *Anselmo* Rómában: 1. *Sant'Anselmo all'Aventino*: bencés templom és apátság. 2. *Pontificio Ateneo Sant'Anselmo*: bencés szerzetesek által vezetett Pápai Szent Anzelm Egyetem.

981 *Békés Gellért* (Budapest, 1915 – Sankt Lambrecht, Ausztria 1999) bencés szerzetes, teológus, irodalmár, szentírás-fordító, egyetemi tanár. 1946–92-ig a római Szent Anzelm és Szent Gergely Egyetemek professzora. 1979–83-ig a római Szent Anzelm Prímásapátság perjele. 1959–1999-ig a római Katolikus Szemle főszerkesztője.

982 *Zakar Polikárp* (Ókér, 1930 – Budapest, 2012) ciszterci szerzetes, zirci főapát, a Szent Anzelm Pápai Egyetemen tanára, a Ciszterci Rend generális apátja 1985-től 1995-ig.

983 *Márton Hugó* (Zetelaka, 1913 – Róma, 2007) premontrei szerzetes, egyházjogi doktor. 1947-től élt Rómában. Volt generális asszisztens, a Kirche in Not segélyszervezet munkatársa, az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek római zarándokházában káplán és lelkivezető.

984 *Triznya Mátyás* (Budapest, 1922 – Róma, 1991) festő, díszletfestő, látványtervező, operatőr.

985 *Szőnyi Zsuzsa*, Triznya Mátyásné (Budapest, 1924 – Budapest, 2014) Szőnyi István festőművész lánya. 1950–1965 között az Olasz Rádió magyar nyelvű adásának szerkesztője, 1989-től a Vatikáni Rádió magyar munkatársa.

986 *Szabó Ferenc* (Kálócfa, 1931 –) jezsuita szerzetes, teológus, tanár, költő, publicista. A Távlatok c. folyóirat főszerkesztője. 1967-től 1992-ig a Vatikáni Rádió magyar műsorának szerkesztője.

folyóirat, érdemes olvasni, Elég az hozzá, hogy ilyen személyiségek voltak lenn Rómában.

Hát a „Triznya kocsma": Triznya Mátyás és Szőnyi Zsuzsa lakásában jöttek össze négy évtizeden keresztül a római magyarok és gyakran a Rómába látogató magyar értelmiségiek is, ezért kapta a lakásuk a „Triznya kocsma" tréfás elnevezést. Triznya Mátyás, szegény, meghalt az alatt az idő alatt, amíg én ott voltam. Tehát a baráti társaságuk szombatonként ott jött össze ilyen „batyus" alapon, és így egy fajta centrummá vált az otthonuk. A tréfás megnevezés aztán egyre inkább átment a köztudatba. A kommunizmus alatt a magyar követség Triznyáékkal nem tartott kapcsolatot, főként az emigránsok találkozóhelye volt, de azért a turistaként érkező magyarok közül is akadtak vendégek, hiszen Magyarországon is kezdett terjedni e „kocsma" híre. Egyszer két egyetemi tanár érkezett Budapestről. Zsuzsa mesélte nekem, hogy egyszer becsengettek hozzájuk, s ott áll a kapuban két magyar. Mondták, hogy a nevüket megtalálták a kapucsengőn, de érdeklődnek, hol van a kocsma, mert azt nem találják. – Mi is megjelentünk náluk jó néhányszor a feleségemmel. Volt úgy, hogy húszan is összejöttünk egy délután a nem olyan túl nagy lakásban...

Angelo Sodano

Amikor először mentünk Rómába, akkor azt mondták a barátaink, hogy ne reménykedjünk túlságosan, hogy itt valamit is el is tudunk érni. Akkor *Sodano*[987], a mostani bíboros államtitkár volt a külügyek intézője. Még nem volt bíboros, érsek volt és lett aztán Casarolinak az utódja. Annak idején ugye, ő szentelte Robu bukaresti érseket[988], és járt Iași-ban is a Gergelynél (Gherghel püspöknél) ilyen minőségben, és azt mondták, hogy olyan jó viszonyban van a románokkal, hogy mi nem tudunk nála eredményt elérni. A másik pedig, hogy ott van Jozef Tomko[989] bíboros, szlovák kuriális bíboros, egy kongregációnak a vezetője. S mivel az egyházban is ugye emberek vannak, a Vatikánban is számítanak a kapcsolatok. Ezért mondták, határokon kívüli magyar egyházak ügyében nincs sok reményünk, hogy valamit el tudunk érni. Én mondtam, hogy valamit azért majd megpróbálok.

Amint már beszéltünk róla, tényleg azt tartottam fő feladatomnak, hogy az egyház a határokon kívül megőrizhesse nemzetfenntartó szerepét, és ezért az anyanyelv használata a liturgiában nagyon fontos szempont maradt, főleg hogy a II. Vatikáni Zsinat bevezette a liturgiában az anyanyelv használatát a korábban használatos latin nyelv helyett. Én ismertem ennek jelentőségét, sok kapcsolatom volt, nemcsak Erdélyben, de a felvidéki papsággal is voltak kapcsolataim. Ceaușescu bukása után

---

[987] *Angelo Sodano* (1927–) 1977-től címzetes katolikus érsek, 1988-tól a Római Kúria titkára, 1989-től a Pápai Államtitkárság államokkal való kapcsolatokért felelős titkára, 1991-től 2005-ig bíboros államtitkár.

[988] Ioan Robut 1984-ben Casaroli bíboros szentelte püspökké. 1990-ben nevezte ki érsekké II. János Pál pápa. Robu érseki hivatalba történő beiktatásánál jelen volt Sodano bíboros.

[989] *Jozef Tomko* (1924–) szlovák katolikus pap. 1979-től címzetes érsek, a püspöki szinódusok főtitkára; 1985-től bíboros. 1985-től 2001-ig a Népek Evangelizációjának Kongregációja prefektusa.

Róma nemcsak görögkatolikus püspököket nevezett ki, de betöltötte az erdélyi püspöki székeket is. Erdélyben Gyulafehérvár mellett még három magyar jellegű római katolikus püspökség van: Nagyvárad, Szatmár, és a most már teljesen magyar jellegűvé vált Temesvár is, mert a németek száma annyira lecsökkent, ugyanis a temesvári, bánáti svábok nagy része visszatelepült Németországba, úgyhogy már csak húszezer körül van mindössze a német ajkú és több mint száznegyvenezer a magyar a római katolikusok között. És a német származású püspökük, Kräuter[990], nagyon korrekt, tudatában van annak, hogy most már magyar egyházmegyévé vált a temesvári. No, elég az hozzá, hogy az erdélyi magyar püspökségek főpapjai beadtak egy kérelmet a pápához, amelyben azt kérték, hogy Erdélyben hozzanak létre egy érseki tartományt Gyulafehérvár központtal, és a négy magyar püspökség tartozzék a gyulafehérvári érsekséghez. Mert a Trianon után, 1927-ben megkötött [majd 1929-ben életbe lépett] konkordátum a latin szertartású egyházmegyéket, tehát a magyar jellegűeket is, kivétel nélkül a bukaresti érseki székhelyű egyháztartományban egyesítette.

Tehát az említett helyzet megváltoztatását kérték a magyar püspökök. Persze a görögkatolikus Robu ezt ellenezte, mi viszont próbáltuk megtámogatni ezt a kérést. Itt most el kell mondanom egy szomorú dolgot. Kezdetben nagyon sokat jelentett az, hogy *Todea*, a görögkatolikus bíboros érsek adott egy nyilatkozatot az Új Ember részére egy interjúban, amit Kipke Tamás jegyzett. Kipke megkérdezte, hogy szükségesnek és kivihetőnek tartja-e azt, hogy létrejöjjön ez az érsekség. És Todea pozitívan nyilatkozott, hogy igen, szükségesnek tartja és lehetségesnek.[991] Ez még az 1991-es pápalátogatás előtti időben volt. És én ezt a cikket, a Todea-nyilatkozatot, lefordíttattam, és Kada Lajos érsek közvetítésével, aki magyarul tanította a látogatásra készülő pápát, eljuttattam a Szentatyához.

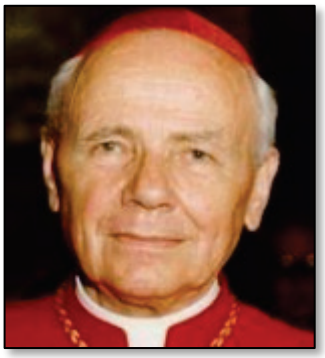

Alexandru Todea

A pápa nagyon örvendett neki, és azt mondta, hogy szóljon azonnal a bíborosnak – így nevezik a Sodanót, mert hiszen ő vezeti a Kúriát –, hogy kérje meg a romániai püspöki konferenciától az erre vonatkozó javaslatot, véleményt. Tudniillik a II. Vatikáni Zsinat bevezette a kollegialitás elvét az egyház életében. Ez azt jelenti, hogy az egyetemes egyház törvénykönyve, a Codex Iuris Canonici elismeri, hogy az egyes püspökségeknek, illetve részegyházaknak – a püspökök apostoli utódlási jogánál fogva – vannak bizonyos jogai. Ilyen például, hogy a pápa egy rész-egyház területén ilyen strukturális változást, tehát például egy érseki tartomány létrehozását, nem rendeli el önhatalmúlag. Megtehetné, de nem teszi meg. Konzultál, hivatalosan alátámasztatja a püspöki kar véleményével. No most, mivel itt az erdélyi magyar püspökök kérték, és Todea nyilatkozott, aki akkor ennek a püspöki karnak az elnöke volt, ezért minden remény megvolt, hogy ez a gyulafehérvári

[990] *Sebastian Kräuter* (Niczkyfalva, 1922 – Temesvár, 2008) németajkú katolikus pap. 1983-tól a Temesvári Egyházmegye ordináriusa, 1990-től 1999-ig megyéspüspöke.

[991] Klipke Tamás: *Fél lábbal Európában… Beszélgetés Alexandru Todea bíborossal*. In: Új Ember, 1991. júl. 29. (47. évf. 29. sz.) pp. 1–2.

érseki tartomány létrejöjjön. És akkor történt egy kellemetlen dolog, egy nagyon kellemetlen ügy. *Tőkés Lászlónak* a látogatása a pápánál.

Itt most ki kell arra térnem, hogy én Tőkés[992] Lászlónak ezt a politikai, püspökként való politikai szereplését negatívnak ítélem meg. Mint erdélyi ember tudniillik tudom azt, hogy az egyházak olyan, politikai szempontból civil társadalmi bázist adnak a politikának, amire épül egy politika. Tehát a nép közösségének a megtartását az egyházak is végzik, egyéb más – ha vannak – kulturális intézmények mellett vagy társadalmi értékek mellett, de a püspökök sose foglalkoztak direkt politikával. Trianon után sem a katolikus püspökök, Majláth, Márton Áron, sem a reformátusok vagy az unitárius püspökök, nem folytattak direkt politizálást. Azok mint főpapok szerepeltek, egyházuk ügyeit intézték. Ha kellett, tanácskoztak közösen az iskolák ügyében például vagy valami más ügyben, akár a román kormánnyal szemben, de létezett külön a Magyar Párt vagy később a Magyar Népközösség, de a püspökök nem folytattak direkt politizálást. Tőkés viszont műfajkeveredést csinált. Ezt nem lenne szabad. Választania kellene: vagy legyen püspök, és akkor végezze ezt a feladatot, vagy legyen politikus, de akkor ne legyen püspök. Köztudott, hogy Tőkést nagy ellenszenv övezi a román nacionalisták részéről, és ezek köztudottan igen erősek még Romániában. Funartól[993] kezdve egészen Iliescuig. És a nacionalizmust az ortodoxia is szítja. Tőkést tekintik első számú ellenfelüknek. No most, Tőkés lement Rómába. Én az ökumenikus látogatást természetesnek tartom, ha erről van szó, noha a katolikus egyház nem egy helyi [protestáns] püspökkel tárgyal, hanem létezik a protestáns világszövetség vagy valami[994], szóval ilyen úton tartja az ökumenikus kapcsolatot. Tehát Tőkés lement. Én nem tudtam róla, ezt az én hátam mögött Kállay Kristóf szervezte, ami nem lett volna végső fokon baj. Csak ugye, én ismertem Tőkésnek a politikai ambícióit, és a pápával való találkozás után ő hazajövet itt, Magyarországon is és Romániában is a magyar lapokban nyilatkozott, hogy ő azért járt Rómában a pápánál, hogy elintézze Gyulafehérvár érseki rangra emelését.[995] Ő, a

---

[992] *Tőkés László* (Kolozsvár, 1952 –) református lelkész, az 1989-es romániai forradalom hőse, 1990-től 2009-ig a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke, 2007-től 2019-ig európai parlamenti (EP) képviselő, 2010–2011-ben az EP egyik alelnöke. 2014-ben a Fidesz listáján jutott be újra az Európai Parlamentbe.

[993] *Gheorghe Funar* (Nagyszentmiklós, 1949 –) román soviniszta politikus, 1992–2004 között Kolozsvár polgármestere.

[994] Helyesen: A *Református Egyházak Világszövetsége,* mely a világ több mint 200 protestáns hitű egyházát tömörítő, genfi központú nemzetközi szervezet. Megközelítően 75-80 millió keresztény hívőt képvisel a Föld több mint 100 országából.

[995] II. János Pál pápa 1991. júl. 5-én fogadta Tőkés Lászlót a Vatikánban. Tekintettel arra, hogy erről a látogatásról a Királyhágómelléki Református Egyházkerület közleményt adott ki, szinte minden jelentősebb magyar és román sajtóorgánum beszámolt a találkozóról júl. 9-i számában (beleértve a találkozón érintett témákat). – Kolozsváron, az RMDSZ küldötteinek Országos Tanácsa ülésén külön is beszámolót tartott Tőkés. Többek között ezeket mondta: „Örömmel jelentem, hogy alkalmam volt találkozni II. János Pál pápával. Úgy gondoltam, hónapokkal ezelőtt, hogy ahová csak lehet, a legmagasabb helyekre terjesszük fel közös ügyeinket. Ezért folyamodtam a Vatikánhoz. Fontosnak tartottam, hogy a pápa magyarországi látogatása előtt kerüljön sor a fogadásra, hogy előzetesen felhívhassuk a figyelmet a legégetőbb kérdésekre. Mert a pápa […] mindenkinek a gondjaival túl van terhelve, s azt hiszem, nem is jutnak el hozzá az információk. Tehát ez jó alkalom volt, hogy az utazása előtt, az utazása kapcsán emlékeztessük és felhívjuk a figyelmet az erdélyi, a

református püspök. „És megmondtam a pápának – nyilatkozta –, hogy milyen szégyene az egyháznak a csángókérdés, a moldvai magyarság ügyében játszott szerepét illetően". No most, erre föl és eközben kellett volna a román püspöki karnak, a konferenciának, ami közös és aminek elnöke Todea, beleegyező véleményt adnia. És tudni kell, hogy a püspöki kar tagja a bukaresti érsek, és tagjai a görögkatolikus püspökök, ők többen vannak, és szegények teljesen kisemmizve állnak. Nem tudják sem a templomaikat visszaszerezni, semmit, és a híveiket sem, hiszen azokat, azok új nemzedékét, a megelőző negyven év alatt teljesen átitatta nacionalista szemlélettel az ortodox egyház. Tehát most, a Tőkés-nyilatkozat után, nem mertek adni egy ilyen belegyező nyilatkozatot. A várt állásfoglalás tehát nem érkezett meg, és így pedig a pápa nem léphetett. Ekkor én voltam, aki írtam a pápának egy privát levelet, aminek az volt a lényege, hogy lehetetlen, hogy a pápa, első magyarországi látogatására ne vigyen valami ajándékot a magyar népnek. És utaltam Szent István koronájára, II. Szilveszter pápára… És felhívtam a figyelmét arra, hogy a Szent István által alapított tíz érsekség vagy püspökség közül az egyik ugyan nincs ma magyar területen, de ha a tíz püspökség egyikét, a gyulafehérvárit érseki rangra emelné, akkor a magyar nép ezt úgy fogadná, hogy ez egy ajándék részére. Így történt, hogy Gyulafehérvárt érseki rangra emelte II. János Pál, de a román püspöki konferencia jóváhagyása híján, anélkül hogy magát az érseki tartományt létrehozta volna. Tehát a többi három magyar római katolikus püspökség nem került Gyulafehérvár fennhatósága alá.

De aztán szóban meg később írásban is választ kaptam erre a levelemre. Erre nem számítottam, mert én a levelemet nem hivatalos úton küldtem el, hanem a […] követ barátunkon keresztül juttattam el személyesen a Szentatyához; és később, a pápalátogatás után Sodano válaszolt a levelemre, közölte, hogy ezt tekintsük első lépésnek az erdélyi katolikus problémák megoldásában, ahol a katolikusok jelentős része magyar. Hiszen tényleg vannak Erdélyben görögkatolikusok is, de azok románok. No, hát ez, mondjuk, a szememben egy eredményem, hogy ezt el tudtam érni. És valószínű, hogy előbb-utóbb az érseki tartomány is létrejön.

A Felvidékkel, Szlovákiával kapcsolatban: ott pedig valóban előfordult az, hogy *Tomko* bíboros, nem tudom már biztosan, hogy 1991-ben vagy még 1990-ben történt, de egyszer, mikor otthon volt, beszédet mondott Nyitrán a templomban, s ebben a szlovák nép három nagy ellenségének a magyar, a török és a tatár népet nevezte, és bennünket az első helyen említett. A szlovák egyházban nagyon erős nacionalista szemlélet uralkodik. Ez még a Tiso-féle[996] időből datálódik, ő ehhez a generációhoz tartozik. A pápa különben – ezt máshonnan tudtam meg – nem akarta elhinni, hogy ez valóban megtörténhetett. Hát pedig elhangzott. Jelen volt egy magyar főpap is,

---

romániai kisebbségek és egyházak kérdéseire. […] Őszentsége előtt én legfőképpen a csángókérdést képviseltem, a görögkatolikus egyházról beszéltem, és a gyulafehérvári érsekség iránti igényünket, illetve a katolikusok igényét fejtettem ki. […] A csángókkal kapcsolatban kihangsúlyoztam, hogy az identitásuk ellen irányuló anyanyelvi és kulturális, szellemi genocídium folyik tulajdonképpen, és szégyenletes, hogy éppen Krisztus nevében történik ez…" (Romániai Magyar Szó, 1991. július 12. [3. évf. 474. sz.] 1. old.)

[996] *Jozef Tiso* (Nagybiccse, 1887 – Pozsony, 1947) szlovák római katolikus pap és politikus, az 1938–1945 közötti fasiszta bábállam, az első Szlovák Köztársaság elnöke.

és annak jelenlétében hangzott ez el. Most közben itt volt ugye, ez a bizonyos komáromi akció, amit az ottani kereszténszociális mozgalom kezdeményezett, a pápának 1990-ben küldött, a komáromi magyar püspökség létrehozására vonatkozó kérelem.[997] Ez *így* nem nagyon lenne megvalósítható, mert hiszen ugye az egyházmegyék területhez vannak kötve, és ezt végig a Duna mellett, Csallóköz stb. nagyon nehéz elképzelni… Én azt tanácsoltam, hogy ki kellene nevezni két magyar segédpüspököt.

Sokol[998] érsek mindig arra hivatkozik, hogy ő beszél magyarul. Valójában nagyon gyenge a magyar beszédkészsége. Az egyik segédpüspöke, akit Tóth Domonkosnak[999] hívnak (*Dominik Tóth*ként is említik), nekem egyszer büszkén mondta: ő dupla Tóth [nevében Tóth és nemzettudatában is tót]. A másik, aki szintén tud magyarul: *Vladimír Filo*[1000], egy valódi szlovák, egy korrekt ember. Vele már volt egy hosszú beszélgetésem. Ő tud magyarul, megtanult magyarul. És azóta van egy *Remény* című magyar katolikus hetilap, katolikus hetilap, abban két nagyon jó cikke jelent meg. Most már azért eljutottunk oda, hogy a Szentszék is szükségesnek tartja a magyar segédpüspökök kinevezését, azzal a céllal, hogy a magyar hívek pasztorációját végezzék. De a szlovák püspökök még ellenállnak ennek. Azért a Vatikánban már látják ennek a szükségességét, úgyhogy azt elmondhatom, hogy – ha szabad ezt így fogalmaznom – ma már megváltozott a szellem… Mikor én odamentem, akkor még az államtitkárságon másképp álltak ehhez a kérdéshez, azóta teljesen megváltozott a helyzet, úgyhogy talán a csángó kérdésben is remélhető valami megoldás. Most már elindult egy folyamat. És ha sikerül Csíkszeredában, ahol hetven csángó gimnazista van, ha sikerül ott egy kis értelmiségi csoportot kinevelni… Most már, mondjuk, eljutottak oda, hogy a pápa ittléte alatt magam hallottam, hogy *Acerbi*[1001] megkérdezte Petru Gherghel Iași-i püspököt, hogy „Püspök úr, ugye tud magyarul?” Felelte, hogy nem nagyon. „Hát miért? Magának magyar hívei vannak, hát miért nem tanul meg? Hát látja, a pápa is tanul magyarul”. Szóval mondjuk elindult egy ilyen folyamat, úgyhogy van remény.

Angelo Acerbi

[997] Erről lásd: Pünkösdi ünnepi szentmise Komáromban. 17 ezren imádkoztak a magyar püspökség megalapításáért. In: Új Ember, 1990. júl. 15., 2. old.

[998] *Ján Sokol* (Jacovce [Jác], 1933–) szlovák római katolikus pap. 1988-tól címzetes püspökként a Pozsony-Nagyszombati Egyházmegye segédpüspöke, 1989-től 2009-ig érseke.

[999] *Dominik Tóth* (Kostolný Sek [Egyháznagyszeg], 1925 – Nyitra, 2015) magyar felmenőkkel is rendelkező szlovák katolikus pap. 1989-től a Nagyszombati (1995-től Pozsony-Nagyszombati) Egyházmegye általános helynöke, 1990-től 2004-ig segédpüspöke.

[1000] *Vladimír Filo* (Gáň [Gány], 1940 – Nyitra, 2015) szlovák katolikus pap, 1990-től nagyszombati segédpüspök, 2002-től 2008-ig rozsnyói segédpüspök, 2009-től 2015-ig rozsnyói megyéspüspök.

[1001] *Angelo Acerbi* (1925–) olasz katolikus pap, egyházjogász, vatikáni diplomata. 1974-től címzetes püspök, nuncius Kolumbiában, 1990-től Magyarországon, 1994-től a Moldovai Köztársaságban, 1997-től 2001-ig Hollandiában. (Azután hogy Angelo Rotta pápai nunciust 1945 áprilisában kiutasították Magyarországról, ő volt az első szentszéki nagykövet hazánkban.)

Most még egy megjegyzés Tőkés említett nyilatkozatához, a csángó kérdéshez. *Benda Kálmánnak*[1002] megjelent egy kétkötetes könyve[1003], nem tudom, ismeri-e István. A csángó kérdést tárgyalja, dokumentációs anyagokat tartalmaz tulajdonképpen, okleveleket Benda bevezető tanulmányával. Ennek volt egy bemutatója Rómában, a Magyar Akadémián, és ezen elég sokan részt vettek, egyházi személyiségek is. Sajnos, a könyv ugye megint magyarul készült. Nekünk sikerült a Benda-tanulmány olasz fordítását megcsinálni.[1004] És Bendával személyesen is beszéltem erről a csángó-kérdésről, amelyet ifjú korom óta ismerek, és Benda azt mondta nekem Rómában: „Tudod, hogy én református vagyok." Mondom, tudom, és folytatja: „Azért említem ezt meg, mert a Szentszéket mindig támadják amiatt, hogy ott megindult az elrománosítás. De nem szabad elfelejteni, hogy mikor szakadt meg a kapcsolat az erdélyi magyarság és a moldvai katolikus magyarság között: a protestáns fejedelemségek alatt, amikor száznyolcvan évig Erdélyben a protestáns fejedelmek alatt nem volt magyar püspök. Akkor alakult ki Erdélyben a katolikus Státus, akkor vették kezükbe a világiak is az egyház sok ügyének az intézését. És abban az időben szakadt meg az egyházi kapcsolat a csángók és az erdélyi magyarság között. És ha akkor Róma nem küldi oda ezeket az olasz minoritákat, akik természetesen inkább románul tanultak meg, hiszen ugye egy idegen számára a magyar nyelv megtanulása borzasztó nehéz, ezt mindenki tudja. De olaszok lévén a románt könnyen megtanulták. Ezért indult és terjedt el a román nyelv használata a papság körében, és azok között, akiket aztán ők neveltek. Viszont ha az egyház akkor nem küldi oda ezeket az olasz minoritákat, akkor már rég nem lennének csángók, mert azok már rég beolvadtak volna az ortodoxiába. És hogy még mindig beszélhetünk csángó kérdésről, az végső soron mégiscsak a katolikus egyháznak köszönhető, mert így a csángók megtartották római katolikus hitüket és azon keresztül a különállásukat is, és talán még mindig lehet valamit kezdeni." Hát nagyon érdekes volt, hogy ezt mondta a református Benda Kálmán, aki bedolgozta magát ebbe a témába, és a vatikáni levéltárakból gyűjtötte össze az anyagait. Tehát akkor nem lehet ezt egyszerűen elintézni azzal, amit a Tőkés mondott mondjuk ilyen vulgáris alapon. Ezt azért mondtam el, mert ez a csángó kérdés megítélése szempontjából fontos. Itt most talán meg lehetne állítani ezt elrománosodási folyamatot, és talán vissza lehet fordítani az önrendelkezés elve alapján és azon a címen, hogy a Ceaușescu idejében elég sok magyar került Bákóba, Gheorghiu-Dej-be (Oneștibe) és Iașiba, sok magyar egyetemi hallgató. Szóval itt talán most már megindul a magyar nyelvű pasztoráció.

Kárpátalján problémát jelentett, hogy kevés volt a pap. Paskai révén ment ki oda három fiatalabb magyar ferences meg egy magyar jezsuita. A kárpátaljai magyarok közül a többség ugyan református, de körülbelül hatvanezer latin szertartású katolikus van. Görögkatolikus több van, de nincs még például püspökük, a görögkatolikusok még nincsenek egyházmegyébe szervezve. Ott történt egy gikszer, hogy az

[1002] *Benda Kálmán* (Nagyvárad, 1913 – Budapest, 1994) Széchenyi-díjas magyar történész, levéltáros, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

[1003] Benda Kálmán: *Moldvai csángó-magyar okmánytár I–II.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1989 (ISBN 9632002598)

[1004] BENDA Kálmán: *Gli ungheresi di Moldavia (Csángó) nei secoli XVI–XVII*. Nuova Rivista Istorica. 73. (1989) Fasc. V-VI. 657–688. (Ez a tanulmány a későbbiek során francia, német és angol nyelven is megjelent.)

olasz nuncius, Antonio Franco[1005] Munkácson, egy mise kapcsán leintette a magyar himnuszt, amikor elkezdték énekelni. Amikor ezt megtudtam, leellenőriztettem, hogy ez valóban megtörtént, és az államtitkárságon szóvá tettem. Vagyis lehet tenni valamit a magyar öntudatért. Van remény. A hangulat megváltozott. Tauran[1006] érsek is, akivel beszéltem, azt mondja, „értjük a problémát, és próbálunk is tenni valamit". A szlovák püspökök ellenállását például le kellett küzdeni. Ezért mondom, hogy a szemlélet változik. Sodano teljesen mellénk állt.

Még meg kell említenem: ami nagyon fontos momentum volt, és talán jele annak, hogy a Jóisten gondviselése dolgozik. Ez Sodano emberi kapcsolataira vonatkozik. Ő kapott a románoktól két „pofont" – ezt így, idézőjelben mondom. Az egyik az volt, hogy amikor [1991-ben] itt volt a pápa, akkor a románok a csángó-vonatot nem akarták kiengedni Magyarországra, és akkor Bálint Lajos[1007] – abban az időben még püspök volt, most lemondott érsek – csak ezzel a vonattal volt hajlandó jönni, és akkor a mi Külügyünk próbált lépni a román ügyvivőnél, hogy ez nem magyar ügy, ha itt van a pápa. És akkor Sodano is, aki itt volt a pápa kíséretében, próbált kapcsolatba lépni Bukovskyval[1008], a bukaresti nunciussal. A román telefonközpont huszonnégy óráig nem kapcsolta Bukovskyt. Hát ez rettenetesen kellemetlen volt számára, hogy ezt tették vele, akit eddig úgy könyveltek el ugye, hogy nagy románbarát.

És akkor aztán történt még valami. Ha visszaemlékszik István, János Pál pápa látogatása utolsó napján [augusztus 20-án] a Hősök terén celebrált szentmisét, és köszöntötte a magyar népet. A megelőző napon történt a Gorbacsov elleni puccs. E nap délutánján találkoztam Antall Józseffel, hogy előkészítsem őt és Gönczöt a pápával történő másnapi találkozásra, hogy mit lenne jó megemlíteni a köszöntő beszédükben. És akkor Antall kérdezte tőlem: „Nem gondolod-e, hogy jó lenne, ha én tudnék Sodanóval is beszélni, a bíboros államtitkárral?" – „De – mondtam –, az nagyon jó lenne." Akkor megtárgyaltuk, hogy miről kellene beszélni másnap, s ez után – mialatt a pápa a szerzetesekkel meg a kispapokkal találkozott fönt a Mátyás templomnál – létrejött Acerbinél, a nunciatúrán, egy ilyen négyes találkozó. Sodano persze azonnal aziránt kezdett érdeklődni, hogy mi történt Oroszországban. És ez nagyon érdekes volt, ahogy ültünk, én szemben ültem Antall oldalán Sodanóval, aki egy nagyon képzett diplomata, nem lebecsülendő valaki, és akkor Antall beszámolt nemcsak arról, hogy mi történt konkrétan, hanem egy komplett elemzést adott. És

[1005] *Antonio Franco* (1937–) olasz katolikus pap, vatikáni diplomata. 1992-től címzetes érsek és apostoli nuncius Ukrajnában, 1993-tól 1997-ig Kárpátalja apostoli kormányzója.

[1006] *Jean-Louis Tauran* (1943 – 2018. július 5.) francia születésű bíboros, vatikáni diplomata, a felekezetek közötti kapcsolatok szakértője. Számos vatikáni tisztség mellett 1990 és 2003 között ellátta a vatikáni külügyminiszteri tisztséget is. (Wikipédia)

[1007] *Bálint Lajos* (Csíkdelne, 1929 – Székelyudvarhely, 2010) 1957-ben szentelte pappá Márton Áron. Káplán volt Sepsiszentgyörgyön, plébános Futásfalván, Csíkszentdomokoson és Székelyudvarhelyen, ahol egyben a kerület főesperese is volt. 1981-ben szentelte püspökké Jakab Antal megyéspüspök. 1990-től megyéspüspök. 1991-ben, amikor II. János Pál pápa Gyulafehérvárt érseki rangra emelte, ő lett első érseke. 1993-ban, megromlott egészsége miatt nyugdíjba vonult.

[1008] *John Bukovsky*, szül. Ján Fukna (1924–2010) verbita szerzetespap, szentszéki diplomata. 1990-től címzetes érsek és apostoli nuncius Romániában 1994-ig.

láttam Sodano szemén a meglepetést, amikor észlelte, hogy milyen kapacitású emberrel ül szemben. Antall egy briliáns elemzést adott, és a Sodano csak nézett, szinte nem hitte el… Ő akkor találkozott először a magyarsággal, Magyarországgal, s akkor a külsőségek mellett az ilyen beszélgetések is meglepték; érzékelte, hogy mi Európához tartozunk minden szempontból. És Antallnak ez az elemzése annyira briliáns volt, ahogy ezt az eseményt elhelyezte a világpolitikai történésekben, s megvilágította az egyházak szempontjából.

JI: Mi volt ennek a lényege? Antall elemzésében mi volt, ami megragadhatta?

KS: Az volt a lényege, hogy analizálta Gorbacsov szerepét, pozitív szerepét a világpolitikába ágyazva, bemutatta, mi az ő jelentősége a nemzetközi politikában és Magyarország számára. Akkor már kezdett Jelcin újra aktivizálódni. Emlékszik, István, hogy volt ez a mozgás, és a legnagyobb veszély az volt, hogy esetleg megindulhat egy baloldali visszarendeződés. S Antall kifejtette, hogy ennek milyen hatása lenne a világpolitikára, s hogyan érintené Magyarországot. – A beszélgetés következménye az lett, hogy másnap a pápa a Hősök terén mondott beszédében kiállt Gorbacsov mellett.[1009] Nyilvánvaló, hogy Sodano informálta a pápát e beszélgetés alapján. Tehát Antall tényleg jó benyomást hagyott maga után. És amikor a halála után gyászmisét tartottak érte Rómában, egészen szokatlan módon a San Stefano Rotondóban, Mindszenty egykori tituláris templomában (most Wetter[1010] bíboros tituláris temploma), tehát itt volt meg-tartva Antall római gyászmiséje, amelyen Antallné és a gyermekei is részt vettek. Ez az esemény is gesztus volt a magyarok irányában. Itt Sodano egy nagyszabású beszédet mondott, nemcsak Antallt, hanem az egész magyarságot méltatva. Erről az eseményről aztán két fényképpel illusztrálva, egy teljes oldalt kitöltve számolt be az Osservatore Romano.[1011]

Próbáltunk tehát minél jobb kapcsolatrendszert kiépíteni a Vatikánban, és elérni, hogy minél gyakrabban szerepeljünk az egyházi sajtóban is. És ebben komoly, hasznos munkát tudott végezni Szerdahelyi Csongor.

JI: Mekkora létszámú a vatikáni magyar követség?

KS: Összesen heten vagyunk, ebből a létszámból hárman diplomata-beosztásban. Azért mondom ezt jelen időben, mert jogilag még ott vagyunk.

[1009] A másnapi Magyar Nemzet idézett is II. János Pál beszédéből: „A Szovjetunióból érkező híreket hallva még buzgóbban imádkozom, azt kérve Istentől, hogy ez a nagy ország elkerülje az újabb tragédiákat. Azért könyörgök imádságomban, hogy ne kerüljenek veszélybe azok az erőfeszítések, amelyeket az elmúlt években tettek azért, hogy az egész társadalom visszakaphassa szavát és méltóságát. Hálásan emlékezem vissza találkozásaimra Gorbacsov elnökkel, aki két alkalommal meglátogatott engem. Különösen becsültem az őt vezérlő őszinte szándékot és azokat a nemes törekvéseket, amelyek őt áthatották az ember jogainak és méltóságának előmozdításában, valamint elkötelezettségét országa és a nemzetközösség javára. Az általa megkezdett folyamatnak nem szabad megszakadnia." (Magyar Nemzet, 1991. aug. 21.)

[1010] *Friedrich Wetter* (1928–) a München-Freisingi Főegyházmegye nyugalmazott érseke.

[1011] Az említett engesztelő szentmisét 1994. január 18-án celebrálta Sodano bíboros államtitkár. Beszédének teljes szövegét az Új Ember is teljes terjedelemben közölte 1994. jan. 30-i számában.

Az első munkatársam *Vékás Domokos*[1012] volt, akit én az egyetemről „csaltam el”, idézőjelben mondom, itt volt a budapesti olasz tanszéken. Az ő édesapja volt a hasonló nevű Vékás Domokos[1013], az utolsó kolozsvári magyar főkonzul, akit Ceaușescuék kiutasítottak, és akkor meg is szüntették a konzulátust. Ő nem volt diplomata képzettségű, de egy kitűnő fiatalember, aki Pisában szerezte posztgraduális fokozatát olaszból és a Sorbonne-on franciából, úgyhogy mind a két nyelven tökéletesen ír és beszél. Egyébként unitárius. (Nem is keresztény. Így szoktam őt bosszantani, mert ők nem hisznek a Szentháromságban.)

Vékás Domokos

Egyébként ezt a Vatikánban is tudják róla, már akkor tudták róla, amikor a megbízólevelemet átadtam. Az átadás egy kis ceremónia keretében zajlik, ezen ő is jelen volt. És mert tudták róla, hogy unitárius, ezért a Pápa neki nem adott rózsafüzért, és amikor utána a Szent Péter bazilikában levittek minket a sírhoz, akkor neki nem tettek oda térdeplőt, és a szenteltvíztartót sem nyújtotta neki oda az érsek. Ez Róma! Ezért mondom, hogy a vatikáni diplomácia ennyire kifinomult, hogy még ilyen kis dolgokra is figyel.

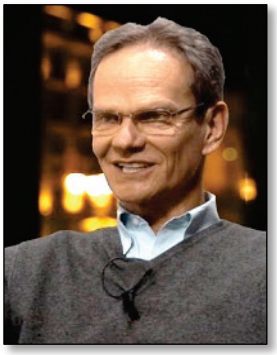

Szerdahelyi Csongor

És aztán, jó egy évvel ezelőtt került le hozzánk *Szerdahelyi Csongor*[1014], akit az Új Embertől ismertem. Ő a Miniszterelnökségen volt a Sajtóosztályon. Ő egyrészt jól beszél franciául, másrészt pedig Tauran bíboros ismerte személyesen, mert Tauran itt volt Paul Poupard[1015] kíséretében, amikor a románok nem írták alá itt a Helsinki utóértekezlet kulturális zárónyilatkozatát.[1016] Poupard is jó barátunk. Ő büszke piemonti.

[1012] *Vékás Domokos*, *ifj.* (Bukarest, 1962 –) 1986: az ELTE-n francia és olasz nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári végzettség; 2000: PhD nyelvtudományból. Egyetemi oktató az ELTE-n (1987-1990, 1995–2001), 1990–1995: beosztott diplomata a szentszéki nagykövetségen; 2002–2014: a Külügyminisztérium munkatársa (referens, majd osztályvezető), 2014-től az Országgyűlés Hivatalában osztályvezető.

[1013] *Vékás Domokos, id.* (Kisgalambfalva, Románia, 1926 – Budapest, 1995) magyar diplomata, kolozsvári főkonzul 1984-től 1988-ig.

[1014] *Szerdahelyi Csongor* (Budapest, 1954 –) történelem-néprajz szakot végzett újságíró, szerkesztő. 1980-tól 1991-ig az Új Ember belső munkatársa, rovatvezetője. 1991–92 között a Miniszterelnöki Hivatal sajtóirodájának főosztályvezetője volt. 1992–1996 közt a Magyar Köztársaság Szentszék mellé rendelt nagykövetsége és a Szuverén Máltai Lovagrend melletti nagykövetség tanácsosa, 1994-ben 8 hónapon át ügyvivője volt. 1996-tól ismét különböző sajtóorgánumoknál szerkesztő, főszerkesztő.

[1015] *Paul Poupard* (1930–) 1979-től párizsi segédpüspök, 1980-tól érsek és a Nem hívők Titkárságának helyettes vezetője, 1985-től vezetője, 1988-tól a Kultúra Pápai Tanácsának elnöke, 2006-2007-ben a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának elnöke.

[1016] A „helsinki folyamat” részeként 1985-ben Magyarország kapta az *Európai Kulturális Fórum* rendezésének jogát. Ez a hathetes utókonferencia okt. 15-én vette kezdetét. A zárónyilatkozat kompromisszumos tervezetét a résztevevő országok közül egyetlenként Románia nem fogadta el. Erről az Egyesült Államokban megjelenő „Katolikus Magyarok Vasárnapja” 1986. 02. 02-i száma

De még röviden visszatérve *Sodanóra*. Az ő magyarok iránti szimpátiáját növelte egy másik eset is. A Pápa magyarországi látogatása után történt még, hogy amikor Bálint Lajos püspököt kinevezték érseknek, kijött Magyarországra, és hívott engem is, hogy menjek el a beiktatására. Én nem mentem el, mert éreztem, tudtam, hogy ezt nem nyelnék le szó nélkül a románok. S valóban, van egy bukaresti lap, az Europe [?], olyan nagy formátumú lap, mint a Magyar Hírlap, és abban akkor egy teljes oldalas cikk jelent meg ezzel a főcímmel: „Összeesküvő-e a pápa vagy összeesküvés áldozata?" És leírja, hogy micsoda eljárás az, hogy a pápa Gyulafehérvárt, anélkül hogy konzultált volna a román kormánnyal, érsekségi rangra emeli. És hogy ez a magyar nacionalista törekvések eredménye. És megírja, hogy ezt már Haynaldtól[1017] kezdve hányszor akarták a magyarok. És a végén azt is hozzáteszik, hogy Casaroli alatt ez nem történhetett volna meg. Ugye, Casaroli utóda Sodano. Hát ez nem lehetett kedves Sodanónak, hogy összehasonlítják az elődjével, és kvázi az ő „bűnének" tekintik Gyulafehérvár érsekségi rangra emelését. Úgyhogy amikor aztán követségünk épületének, a Fraknói villának a felújítás utáni felavatása volt, akkor Katona Tamás[1018] volt még a külügyi államtitkár, ő jött le Budapestről. Én pedig meghívtam Sodanót, aki eljött egész kíséretével. És még egy kis táblát is külön kitettünk, hogy ezt az épületet Fraknói Vilmos építtette annak idején, egyházi intézményként épült, és feltettünk egy emléktáblát olaszul, egyet magyarul, és az olasz alá kitettünk egy külön kis táblát, hogy felújítás és a követség megnyitása ekkor és

A Szentszéki Magyar Nagykövetség épülete

így számolt be: „…Ezután került volna sor a zárónyilatkozat elfogadására, hogy mérleget készítsenek a végzett munkáról és rámutassanak a tennivalókra. De – amint az a Köpeczi-beszédből sejthető volt – az ellentétek olyan mélyek voltak, hogy a két világnézet képviselői sehogy sem tudtak megegyezni a végleges szövegben. A hétfő délután kezdődött ülés belenyúlt az éjszakába és a vita a hajnali órákig húzódott. Ekkor a magyar küldöttség – házigazdai kötelességének érezvén a közvetítést – egy áthidaló javaslatot nyújtott be, mely valahol félúton állt a nyugatiak és kommunista országok elfogadásra ajánlott szövege között. Ezt mindkét oldal hajlandónak mutatkozott elfogadni, s már úgy tűnt, megszületik a zárónyilatkozat, amikor (mint azt Dr. Szász Zoltán amerikai magyar megfigyelőtől tudjuk) elhangzott egy vétó és az ügyrend szerint ez elég volt ahhoz, hogy zátonyra futtassa a megegyezést: a zárónyilatkozatból végül is semmi sem lett. A vétót a román delegátus jelentette be. Így bosszulták meg azt, hogy a konferencia során több küldött (főleg amerikai) szóvá tette az erdélyi magyarság sérelmeit, és néhány magyar résztvevő is érintette – óvatosan ugyan – Ceaușescu nemzetiségi politikáját. A románok természetesen tiltakoztak a »rágalmak« ellen, aztán így vágtak vissza."

[1017] *Haynald Lajos* (Szécsény, 1816 – Kalocsa, 1891) teológiai doktor, kalocsai bíboros érsek, erdélyi katolikus püspök.

[1018] *Katona Tamás* (Budapest, 1932 – Budapest, 2013) történész, tanár, író, országgyűlési képviselő (MDF, 1996-tól MDNP). 1990. május 24. és 1992. június 19. között a Külügyminisztérium politikai államtitkára.

ekkor volt, a Pápa magyarországi látogatása évében, Sodano államtitkár jelenlétében. Így bókoltunk neki egy kicsit. Sodano barátunk lett, és tényleg sok mindenben gesztusokat tesz, ha szabad így mondanom. Ez ilyen szempontból fontos. És hát jelenleg nincs is semmi konfliktus Magyarország és a Vatikán között, mármint Magyarország és a Szentszék között, mert ugye a Szentszékhez rendelt követségekre szokták mondani, hogy a vatikáni követség. Mindenütt úgy szerepelünk hivatalosan: a Szentszék melletti, vagy a Szentszék mellé rendelt követek. A vatikáni követ megnevezés csak egy fikció. A diplomáciai kapcsolat nem a Vatikán állammal, hanem a Szentszékkel van. Az államok a Szentszékkel kötik meg a diplomáciai kapcsolatot.

Az avatási emléktábla

JI: Hadd kérdezzem meg, hogy vatikáni követként mennyire foglalkozott a magyar egyházon belüli változásokkal? Ezeket a mozgásokat, amelyek nagyon finoman, óvatosan zajlanak, a Szentszék hogyan ítélte meg?

KS: Örülök a kérdésnek, mert ezt elfelejtettem volna mondani. Az egyház mindig olyan állammal veszi fel a diplomáciai kapcsolatot, ahol biztosítva látja az egyház működését, a vallásszabadságot, a hívek vallásgyakorlásának a szabadságát, az egyház belső működésének a szabadságát. Mert ahol az állam belső jogrendje – például egy muzulmán országban vagy valahol – ezt nem biztosítja, akkor a Szentszék a szóban forgó állammal először egy konkordátumot köt. Az egy nemzetközi szerződés, amelyben az állam bizonyos garanciákat nyújt az egyház működésével kapcsolatban. Függetlenül az állam egyéb jogrendjétől. Azt hiszem, nem mondtam még, hogyan történt, amikor még a Németh-kormány alatt megszületett az új vallásügyi törvény…

Elmesélem, hogyan történt. Tehát az egyház (a Szentszék) úgy ítélte meg, hogy a magyar jogrend biztosítja a helyi egyház számára, ami a szabad működéséhez szükséges, ezért nem volt szükség konkordátumra. Ami a helyi egyház és a magyar állam közös belső ügye, abba a Szentszék nem kíván beavatkozni. A magyar vallásügyi törvény olyan autonómiát biztosít az egyház számára, hogy például az államnak semmi beleszólása nincs abba, hogy kit nevez ki püspöknek. Még olyan konzultációs jog sincs előírva, ami pedig a Horthy-kormány alatt még megvolt: akkor még volt informálódási kötelezettség. A püspöki kinevezések autonómiájának kérdésében egyedüli kivétel a most [1994-ben] létesített katolikus tábori püspökség betöltése, vagyis a honvédségnél létesített ordináriusi szolgálat, mivel ez katonai szervezethez tartozik, nem az egyházmegyék szervezetébe. E szolgálat speciális jellege miatt szükséges az állammal való előzetes konzultáció a kinevezés ügyében. Amikor most megtörtént e megállapodás ratifikálása, Sodanóval cseréltük ki a ratifikációs okmányokat hivatalosan, akkor előzőleg meg kellett egyezni a kinevezendő személyről is. Hiszen a tábori püspök katonai rangot kap, ilyen funkciót tölt be. De ez az egyetlen személy, akinek a kinevezéséről az Szentszék konzultál a magyar állammal. Az állam egyáltalán nem szól bele az egyház életébe. Azok a kérdések viszont, amelyek az átalakulással kapcsolatban felmerültek, például, hogy a magyar egyház vagy egyes vezetői kollaboráltak-e a kommunista állammal, vagy hogy a Szentszék

miért döntött ennek vagy annak a személynek a kinevezéséről, miért azokat, miért nem másokat nevezett ki, ezek nagyon összetett kérdések. Az ő idejükben még érvényben volt az 1957. évi 22-es törvényerejű rendelet, amely előírta az állam előzetes hozzájárulását a püspöki kinevezésekhez. Akkor még meg kellett kötni a rezsimmel az egyezséget.

Roszik Gábor[1019] [evangélikus lelkész] és mások felvetették, hogy itt kollaborálások voltak, és most személycseréket kell csinálni stb. A katolikus egyházban ez másképpen zajlik, mert a katolikus egyház jogrendje egyetemes jellegű, felépítése hierarchikus, nem demokratikus felépítésű. A Szentszék, a Kúria feladata, hogy biztosítsa az egyház [szervezeti] létét, működését, hogy a helyi egyházaknak legyenek püspökei, legyenek apostolutódok, legyenek papok, a hívek szentségekhez tudjanak járulni stb. És az egyház mindig arra törekedet, akár jobb- akár baloldali diktatúra volt egy országban, akár szocialista, akár kapitalista országról volt és van szó, az egyházi vezetés szemében döntő jelentősége van annak, hogy a helyi egyháznak legyenek vezetői, legyenek püspökök. Ezt a Szentszék annyira fontosnak tartotta, hogy a kezdet-kezdetén, például Romániában és néhány más szocialista országban, ahol felmerült annak veszélye, hogy az egyház „föld alá" kényszerül, katakomba-egyházzá válik, voltak titokban kinevezett és felszentelt püspökök, akiknek a nevét nem hozták nyilvánosságra, de az egyház kinevezett ilyen püspököket titokban. A Szovjetunióban is voltak ilyenek, még a legvadabb sztálini időkben is. [Hogy így biztosítsák az apostoli jogfolytonosságot, ami egyben az érvényes papszentelések feltétele is.] – Nem tudom, ismeri-e Kuehnelt-Leddihn „Jezsuiták, nyárspolgárok, bolsevikok" című könyvét.[1020] Erről a helyzetről írta ez a német [*helyesen: osztrák*] író, aki egyébként magyarul is jól tudott, ezt a könyvet. Életem egyik nagy élménye volt ez a könyv, egy éjszaka kiolvastam, nem tudtam letenni, olyan fantasztikusan izgalmas volt, amit az oroszországi földalatti egyházról írt. Akkor ugye létezett a Collegium Russicum, ahol az októberi forradalom után direkt e célból képeztek ki papokat, és küldték őket és püspököket is titokban Oroszországba, hogy legalább a föld alatt megmaradhasson az egyház. Ezek közül sokan meg is haltak.

Tehát voltak olyan országok, ahol a világháborút és az orosz megszállást, valamint a kommunisták hatalomra jutását követően erre is felkészültek. De a titokban felszentelt püspököket csak akkor vették igénybe, ha már semmi remény nem volt arra, hogy legális, „föld feletti" egyház létezhessen. Magyarországon, ahol az elhalálozások következtében folyamatosan csökkent a megyéspüspökök száma, ide kineveztek a békepapok közül is apostoli kormányzókat. A legtöbb szocialista országban előfordult ilyen, kivéve Kínát, ahol a katolikus egyházat teljesen elszakították Rómától. Amikor lassan elindult a dialógus korszaka és a kapcsolatfelvétel az állam,

[1019] *Roszík Gábor* (Budapest, 1954. augusztus 15.) evangélikus lelkész, politikus. 1989-ben első ellenzéki képviselőként országgyűlési képviselővé választották a gödöllői választókerületben. 1990-ben a Magyar Demokrata Fórum jelöltjeként ismét bekerült a Parlamentbe. 1990 és 1993 között az MDF országos elnökségének is tagja volt. 1995-ben kilépett a pártból, és felhagyott a politizálással.

[1020] A könyv 1933-ban jelent meg a „Vigilia könyvek" sorozatban, Budapesten, a Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadásában.

valamint a Szentszék között – nálunk ez 1963/64-ben volt –, akkor még szükség volt az állam hozzájárulására, és akkor Róma olyan püspököket nevezett ki, akiknek bizony egy személyben kellett biztosítaniuk az egyház létét és az állammal való kompromisszumos együttműködést. De [többnyire] ezt nem Róma ellen és nem Róma tudta nélkül tették. Ezek voltak a minimális feltételek, hogy egyházi kötelezettségeiket tudják teljesíteni. Tehát ezek a személyek így lettek kiválogatva. […]

Volt nekem egy nagyon kedves barátom, a legkisebb fiamnak a keresztapja is, Takács József professzor, aki Schütz utóda volt itt a Hittudományi Akadémián, Róma büszkesége volt valamikor. A Gregoriana pápai egyetemen végzett, egy csodálatos ember volt. És amikor így keseregtünk, hogy miért Brezanóczyt és Hamvast nevezték ki, amikor itt voltak érdemesebb személyek is, akik talán méltóbbak és [az államtól] függetlenebbek lettek volna, például Belon Gellért, Endrey Mihály stb., akkor azt mondta nekem Jóska: „Tudod, Sanyi, mi vagyunk a giliszta Róma horgán. Mi nem vagyunk sem szláv nép, sem latin, a germánokhoz sem tartozunk. Egy kis nép vagyunk, akiket arra használ Róma, hogy rajtunk keresztül felvegye a kapcsolatot [a nagyobb „halakkal”], hogy elindulhasson a fejlődés.” És valóban, én akkor lázadoztam magamban Casaroli ellen, hogy miért ezt és miért nem azt nevezik ki. Emlékszem, amikor Casaroli aláírta ezt a megállapodást, akkor még csak prelátusként, még püspök sem volt, utána elment Lengyelországba. Ott is kezdett egy tárgyalást, illetve akart kezdeni a lengyel kormánnyal, Gierek volt már vagy Gomułka volt a pártfőtitkár, nem tudom.

JI: 1970 előtt még Gomułka volt.

KS: No, elég az hozzá, hogy akkor a két lengyel bíboros, Wyszyński és Wojtyła (a későbbi II. János Pál pápa) „hazapaterolták” Rómába. Azt mondták, *mi* ismerjük az itteni helyzetet, a mi feladatunk egy megállapodást kialakítani, mi tudjuk felmérni a lehetőségeket és szükségleteket. És Casarolit hazaküldték. És amikor Wojtyłából II. János Pál pápa lett, ugyanebből a Casaroli bíborosból bíboros államtitkárt csinált. Tehát akkor, amikor pápaként már az egész világegyházért volt felelős, nem csak a lengyelért. És ez a bizonyos „kis lépések politikája”, amit Casaroli elkezdett… És mostanában volt, amikor Gorbacsov részt vett az általam is említett Szent Egyed Közösség legutolsó milánói találkozóján, akkor méltatta a pápát, hogy milyen érdeme van a kommunizmus bukásában. [Amikor pápa lett], akkor derült ki Wojtyła számára, hogy a világegyház szempontjait nézve hogyan intézi ügyeit a szentszéki diplomácia, és hogy azért, bizonyos fokig, nem csak „olyan” püspökök kerültek az egyházmegyék élére. Az akkori püspökökre hárult az a nem mindig könnyű feladat, hogy ők valósítsák meg belülről azokat a lehetőségeket, amelyekről mások állapodtak meg. S nekik kellett kompromisszumot kötniük az illetékesekkel, az államhatalommal, amelynek fennhatósága alatt éltek. Az a kérdés, hogy milyen volt ez a kompromisszum. Szóval nagyon összetett kérdés ez. […]

II. János Pál pápa és Casaroli

Lehet, hogy [idős koromra] túlságosan toleráns lettem, de eszembe jut Esty Miklósnak a mondása: Ha az embernek esőben-hóban-sárban kell egy cél felé haladnia, akkor sáros lesz a nadrágja. [...] Hát mindenkit majd a Jóisten fog végül megítélni, jutalmazni vagy büntetni, nem nekünk kell ítélkeznünk.

Befejezem talán egy viccel: Egy úgynevezett békepap vagy talán nem is békepap, de olyan pap, aki papi életében sok hibát vétett, sok bűnt követett el, meghal. Fölmegy a Mennyország kapujába, ott ácsorog. Kijön Péter, és megkérdi: „Hát te mit akarsz itt?" – „Hát szeretnék bemenni." – „Te?! Aki ezt meg azt csináltad? Hogy képzeled ezt!?" A pap bűnbánóan lehajtja a fejét, hallgat, hallgat, s aztán egyszer csak benyúl a kabátja alá, elővesz onnan egy kakast, és megmutatja Péternek. Péter erre elpirul, s azt mondja halkan: „Menj be!" Hiszen ő is háromszor tagadta meg az Urat, mielőtt a kakas megszólalt. Na, úgy vagyunk, hogy legjobban tesszük, ha – amikor üt az óránk – mindannyian viszünk egy kakast magunkkal.

FÜGGELÉK

Kozma Imre atya beszéde a Keresztes Sándorra emlékező gyászmisén[1021]

Kedves Testvéreim!

Mindenekelőtt szeretnék a családtól bocsánatot kérni, hogy nem tudtam részt venni a temetésen, örömmel vettem volna, hogy osztozzak a fájdalmakban, hogy a jelenlétemmel és a közelségemmel valamit átvállaljak a terhetekből, de éppen ezen a napon volt Bécsben egy, minden hónapban egy adott napon meghatározott gyűlésünk, az öttagú vezetőségnek, és ezt nem tudtam elhalasztani. Éppen ezért külön is örülök, hogy most együtt lehetek a családdal, és együtt lehetek azokkal, akik éveken keresztül együtt gondolkodtak, együtt terveztek Sándorral, Sándor bátyámmal. Aki ismeri az ő életét, ismeri életének különböző fordulatait, az talán igazat ad, amikor én az ő életútját ezzel az egyetlen rövidke mondattal igyekszem értelmezni: Keresztes Sándor a szent kockázatok embere volt. Kockázatvállalás nélkül nem lehet élni. Keresztény életet pedig végképp nem. Keresztes Sándor az Evangéliumra figyelve, és magyar nemzete, magyar hazája érdekeire tekintettel kockáztatott mindig. Evangéliumi ember volt. Azok közül való, akik fölismerték azt a szántóföldbe elrejtett kincset, amit ha megtalált az ember, akkor fogja magát és eladja mindenét, amije van, hogy megszerezze ezt a kincset. Mindent kockára tesz érte. Ez a kincs természetszerűen erkölcsi érték. És ha ezt megfogalmaznám, egyszer a vele való beszélgetés során jutottunk erre a következtetésre, ez a kincs – ő akkor ezt pontosan így mondta: A különb magyar jövendő. Ezért kockáztatott mindent. A különb magyar életért, a műveltebb magyar életért, a keresztényibb magyar életért. És ez természetszerűen nem a fogalmak, nem az elméletek világában, nem is könyvtárakban, hanem ebben a magyar földben van, ami az örökségünk. A bölcsőnk meg a sírunk helye. A múltunknak meg az eljövendőnknek a színtere.

Én most azokat az emlékeket próbáltam magamban föltámasztani, amik az ő lelkéből fakadóan ajándékképpen adódtak nekem. Első találkozásunk 1964-ben volt, Dorogbánya lelkészségen, ahol egy csodálatos plébánosnak lehettem a segítője, Mayer Miklós atyának, akivel ők - Erzsikével együtt - jó barátságot ápoltak, és többször ellátogattak oda, s valahogy ő befogadott a szívébe, aztán ez a kapcsolat nagyon gazdaggá vált akkor, amikor a pesti ferences templomban tevékenykedtem, ő pedig az Új Ember kiadójában; de ezeket nem szeretném sorolni. Hanem egy ajándékot szeretnék most mindenkinek adni, elsősorban a családnak, de mindenkinek is, mégpedig egy olyan levelet szeretnék felolvasni, amit tőle kaptam. Ezt senki se ismeri. És azt gondolom, hogy ez pontosan abból a szempontból nagyon jelentős, amit az ő kincskeresésével kapcsolatban említettem; amiért ő mindent kockáztatott.

Hát ebből a lelki örökségből vagy szellemi örökségből ezt a kis villanást engedjék be a lelkükbe.

[1021] Elhangzott a Magyar Szentek Templomában, 2013. augusztus 29-én. A közölt szöveg a gyászmisén készült videofelvételek hanganyagából lett lejegyezve. A videók egyike online is elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=_kpvlx71PHU

Én ezt a címet adtam ennek a levélnek, szerepel ebben:
A magyarság értékfogalom.

A levél:

„A világháború megváltoztatta a nemzetek sorsát, és ezt a nemzetek arculatának lassú átváltozása követi. A háború sújtotta népek között egyetlen egy sincs, amelynek élete, sorsa annyira megváltozott volna, mint a mienk, a magyaroké. Gondoljunk azokra, akiket elszakítottak tőlünk: milyen más életet kell élniük. A cselédekből gazdák lettek, a gazdákból cselédek, egyszerűen azért, mert ugyanaz a darab föld más gazdát ural, mint ezelőtt. Gondoljunk azokra az intézményekre, amelyeket ezer éven át magyar lélek alkotott, és most megszállt területen rommá válva málladoznak szét. Régi kastélyok köveiből újgazdagok raknak palotát. Gondoljunk arra a fenyegetettségre, amely létünknek feszül. Eddig sohasem tudtuk azt, hogy ennyire útjában állunk másoknak, mint ahogy most tesszük. Millió és millió embernek az a ki nem mondott, vagy világgá harsogott meggyőződése, hogy a magyarság elvesztette létjogosultságát, és más nemzetek történelmi elhivatottságának áll az útjába.

Nincs nagyobb feladat, mint a magyar lélek megváltozása, mint az új sorshoz új ember keresése. Ha meg nem találjuk, végünk van. Hogyan lehet ezt megtalálni? Egy dolog egészen világos, csak régi alapokon, a magyar múlt szellemében. Ez azt jelenti, hogy nemcsak új nemzeti életformát kell keresnünk, hanem ezeréves nemzeti erőinket, életünk örök belső törvényeit kell még tisztábban, még hatalmasabban érvényre juttatnunk. Ezt azonban csak belső megújulással érhetjük el. Ha ezt komolyan vesszük, akkor azzal számolunk, hogy a magyarság sohasem lehet mennyiségi jelző, a magyarság mindig csak minőségi jelző lehet. Ezt így lehet legjobban kifejezni: a magyarság értékfogalom. Tudom és vallom, a magyarság faj is, és ezeréves fajtám igazságát és erejét nem kívánom megkérdőjelezni. A magyarság vér is, és érzem, hogy Pusztaszertől csorog és lüktet át minden magyar szíven ez a titokzatos örök folyó. Tudom, hogy a magyarság föld is, vérrel és könnyel áztatott föld, amely kenyeret ád, bölcsőfát terem; és egykor mindnyájan titokzatos ölébe hullunk, átaludni a nagy éjszakát. Tudom, hogy a magyarság történelem is, nyelv, alkotmány, művelődés, de mindezeken kívül és felül a magyarságnak értékfogalomnak kell lennie, mert máskülönben nem drága az ország, nem titokzatos erő a vér, nem becses a műveltség és nem édes az anyanyelv.

Nem tudom hordozni, hogy az én népem a legszerencsétlenebb népek egyike legyen, ha tudom, hogy a legbecsületesebb nép. Vállalom, hogy népem a legszegényebb nép legyen, ha egyszersmind a leglelkibb és a legkrisztusibb nép. Érdekes, hogy Széchenyi István ma sokkal alkalomszerűbb, mint a saját korában. Ő volt az, aki nem egyes reformgondolatokat hozott, hanem magának a magyar nemzetnek a minőségét akarta megváltoztatni. Ő hozta a különb magyarság gondolatát. A magyarságot mint értékhordozót, világosan láttuk, de azt erőforrásilag származtatni nem tudjuk. Az erőforrás az Evangélium. Az Evangélium azt mondja: Krisztus a magyar program. Krisztus által lehet a magyarság értékfogalom. Mindazt, amit a magyarság jelen, krisztusi lélekben kell megfürészteni, megtisztítani, megszentelni és megdicsőíteni. Krisztus a magyar fogalom. Ez azt jelenti, hogy Magyarországnak egy külön politikája lehet az, amely a krisztusi gondolatot tartalmazza. Magyarországnak egy szociálpolitikája lehet az, hogy Krisztus előtt minden nép

meghajoljon. Magyarország művelődéspolitikája azt képviselheti, hogy minden magyar arcon minél több krisztusi vonás tündököljön. A magyar közélet morálja Krisztus a családban, a szívekben. Nem lehet ezt a programot máról holnapra megvalósítani. Nagy dolgok nem hirtelen támadnak. Hosszú idő alatt, szakadatlan folyamatban. Nem arról van szó, hogy csodát műveljünk, hanem arról, hogy amit századok építenek, abban én is segítsek. Ebbe az óriási dómba én is építsek bele valamit. Krisztus Magyarországába építsem bele a szívemet, az érzéseimet, gyermek-álmaimat, férfi-becsvágyamat, öregkori áldásomat. Megfoghatom azok kezét, akik szintén ezt teszik; ha jobban, mint én, azért, hogy engem emeljenek; ha gyöngébben, mint én, azért, hogy én tartsam őket."

Ezt én kincsként őrzöm, ezt a levelet. És arra gondoltam, hogy oly sokszor hallja az ember, ha valaki meghal, hogy mindent visz magával a sírba. Ez igaz, csak ugyanakkor azért azt is megtanulhatjuk egyesektől, hogyan igazodtak el ebben az életben, a példát, amit ők mutattak. Azért gondoltam, hogy megosztom ezt az én kincsemet, hogy jobban tudjanak figyelni Keresztes Sándor példájára.

SZEMÉLYMUTATÓ

Abay Nemes Oszkár 177, 178, 418, 420
Acerbi, Angelo 497, 499
Aczél György 320, 358
Adenauer, Konrad 226, 449, 453
Agârbiceanu, Ion 65
Ákos Géza 350-357
Albrecht Dezső 56, 61, 72, 74, 97
Almay Béla, 112, 113, 124, 125, 129
Andorka (?) 114, 120, 205
Andreatta, Beniamino 477
Antall József 437, 444–446, 448–450, 452–454, 457–466, 470, 471, 479, 499, 500
Antall József, id. 460
Apor István 34
Apor Vilmos 109, 110, 151
Áprily Lajos 35
Arany Bálint 143
Arinze, Francis 485
Ásguti (Folláth) Ádám 204, 236, 237, 249
Attlee, Clement Richard 167
Avram Iancu 29
Babóthy Ferenc 104, 105, 154, 161, 405–407, 414, 425
Badalik Bertalan 159–162, 272, 300, 330, 333, 334, 389, 426
Baden–Powell, Robert 39
Bakódi Antal 44
Balassa Gyula 138, 139
Bálint József 105, 154
Bálint Lajos 326, 499, 502
Bálint Sándor 149, 152, 154, 158, 170, 230, 411, 412
Balogh Edgár 49, 67, 68, 94, 260, 261, 303, 304, 319
Balogh István 166, 190, 193, 195, 275
Balogh Margit 427
Bánáss László 192, 228
Bánffy Miklós 56, 62
Bánk József 326, 333, 338, 341–347, 355, 362
Barankovics István 110, 147, 149–51, 153–158, 161–168, 170, 172–175, 178, 181, 183–185, 192, 194, 197, 216, 217, 228, 230, 231, 310, 358, 369, 371, 388, 406–410, 412–415, 418, 420, 422, 423, 425, 427, 428, 436, 442, 444, 445
Bárányos Károly 143
Baráth Béla 305, 306, 324
Bárdos István 220
Bárdossy László 85
Bárdosy Géza 128
Barkó Ferenc 201
Barkóczy József 178, 420
Bartalis Árpád 307, 308
Bartha Béla 73
Bartók Béla 397, 399
Báthory István 34
Beér János 401
Beke György 303
Békés Gellért 492
Belon Gellért 299, 320, 321, 330, 331, 334, 505
Belső Gyula 177, 462, 474
Bencze Imre 386, 387
Benda Kálmán 498
Benedek Elek 23
Benedek Zoltán 23
Benkő Istvánt 133
Beran, Josef 332
Beresztóczy Miklós 194–196, 222, 271, 277, 334, 371
Berkes János 179
Bernazola, Angelo 477
Bethlen Béla 92
Bethlen Gábor 306
Bethlen György 56
Bethlen Györgyné 58, 62
Bethlen István 56
Bevin, Ernest 167

Bibó István 138, 225–227, 239, 240, 242, 387, 423, 453
Bibó István, ifj. 436
Bihari Ottó 283
Biró Ferenc 285
Biró Vera 285, 286
Bíró Zoltán 445, 450, 458
Biszku Béla 251, 471, 472
Blaskó Mária 410
Bodnár Gábor 253, 254
Bodnár Gáborné Várkonyi Mária 254
Bodor György 398
Boér Elek 90
Bognár József 143, 421
Bojszkó Imréné 375
Boldizsár Iván 259, 260
Bongianino, Luigi 334–337
Bontó László 109, 111, 137
Borbély István 391, 392
Borbola Jenő 79
Boross Péter 459, 460
Borza, Alexandru 46
Brázay Kálmán 124, 129, 130, 213, 217, 244
Brezanóczy Pál 277, 332–338, 344, 505
Bugár Péter 352, 353
Bukovsky, John 499
Bulányi György 277, 363
Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics 226, 240
Bush, George H. W. 467, 468, 473
Casaroli, Agostino 319, 334, 337, 493, 502, 505
Cassulo, Andrea 62
Cavallier József 154, 155, 185
Ceaușescu, Nicolae 311, 372, 373, 382, 435, 439, 469, 493, 498, 501
Churchill, Winston 167
Codreanu, Corneliu Zelea 53, 54
Czapik Gyula 191–193, 196, 197, 199, 206, 209, 222, 223, 228, 268, 269, 273, 276, 277, 297, 335, 342, 349, 350, 357–359
Czupy Bálint 152
Csala László 281, 377
Csanád Béla 460
Csatári Dániel 67, 68, 95, 290
Csávossy Elemér 389
Cseh Jenő 122, 123, 147
Cseke István 33, 213, 214
Cseke Vilmos 33
Cserháti József 310, 319, 338, 341, 350–354, 365
Csertő Sándor 492
Cserzy István 108, 109, 113, 131
Csicskó Mária 405, 406
Csipkó Ibolya 428
Csizmadia Andor 81, 82, 85, 91, 92, 108, 280, 283, 401–404
Csizmadia László 403
Csoóri Sándor 463
Csurgai (Csurgay) István 115, 121, 152
Csurka István 460, 479
Danczkay Pattantyús–Ábrahám Miklós 68, 78
Darvas József 192
Dávid László 57–60, 62, 64-66, 74, 77–79, 85–87, 93, 115, 289, 290, 383–385, 394, 397
Deák Ferenc 369, 380
Deák Sándor 454
Diviaczky Rezső 32
Dobi István 415
Dobri János 57, 59, 66, 75, 76, 83, 213, 214, 313, 314
Dombi József 386, 393, 394
Dominich Vilmos 123
Domokos Pál Péter 314, 315, 339, 374, 397-400
Dorogsági/Dorogsághy (Gallner) Dénes 109, 111, 112, 128, 137, 140
Dorombi Károly 199, 421
Dubrovszky Emil 201, 202, 204, 205
Dudás Miklós 164
E. Fehér Pál 261

Eckhardt Sándor 149, 150, 152, 154, 156, 158, 161, 163, 230, 247, 412, 413
Eglis Istvánt 93, 109, 133
Egyed István 349
Eisenhower, Dwight D. 226
Éliás Lajos 216
Eminescu, Mihai 46
Endrédy Vendel 162, 194, 389
Endrey Mihály 197, 199, 223, 233–236, 269, 271, 273, 274, 276, 277, 281, 291, 299, 328–339, 345–347, 355, 364, 374-376, 505
Entz Géza Antal 433, 435, 438, 444–446
Erdei Ferenc 137, 378–380
Erdélyi Zsuzsanna 399, 411
Ernszt Sándor 166
Esty Miklós 234, 235, 283, 342, 347, 349, 350, 353, 368, 369, 506
Eszterhás György 140–143, 161, 164, 166, 169, 170, 184, 405, 407, 414–415, 425, 462
Etchegaray, Roger 433, 437, 438, 458, 490
Fábián Julianna 20
Fábricz (Faragó) József 84
Faragó Ferenc 84, 89, 93
Faragó Laura 400
Farkas Béla 188
Farkas Dénes 216, 230
Farkas Ferenc 316
Farkas György 99, 152, 178, 230, 415, 416
Farkas Imre 119
Farkas István 27
Farkas Sándor 27
Fazakas Dezső 20
Fazakas Erzsébet (édesanya) 15, 17–20, 25–28, 31–34, 51, 76, 93, 284, 316
Fazakas László (nagyapa) 20, 21, 24, 26–28
Fehér Ferenc 178, 420
Fejér Anna 18
Félegyházy József 325, 350–356
Felici, Pericle 337
Fényes Alice 62
Ferringa, Janine Catharina 470
Fetser Antal 166
Fiedler István 393
Filo, Vladimír 497
Fischer Gyula 142, 171
Fock Jenő 345
Fogarasi Béla 394
Fogarasy Mihály 347, 348
Forrai Tibor 278, 280
Földy László 144
Franco, Antonio 499
François Cézár 107, 108
François Lajost 107, 108
Freesz József 133
Funar, Gheorghe 495
Für Lajos 490
Füzessy Tibor 443, 446, 447, 451, 463, 464
Gábor Dzsingisz 447
Gaizler Gyula 274, 432
Gajzágó György 80
Gál Ferenc 355
Galambos János 130, 217, 218, 220
Galántai Mária 321
Gáldonyi Béla 252
Galla Ferenc 184, 341
Gallner Dénes (Dorogsági/Dorogsághy) 109, 111, 112, 128, 137, 140
Garaudy, Roger 422
Gáspár Miklós 443
Gasperi, Alcide De 449
Gátszegi István 144
Gergely Jenő 100, 109, 152, 176, 342, 406, 409
Gerő Ernő 174, 213, 216
Gherghel, Petru 490, 493, 497
Giczy György 443
Goia, Aurel S. 39, 42

Gomułka, Władysław 274, 304, 505
Gorbacsov, Mihail Szergejevics 251, 439, 449, 467, 472, 473, 476, 499, 500, 505
Göncz Árpád 453, 454, 499
Grósz Károly 440, 451, 471–473
Groza, Petru 304, 384
Grősz József 191–193, 222, 223, 269, 273–276, 349, 401
Gulácsy Iván 355
Guthy Andor 120, 123, 274, 356, 357, 359, 431, 432
Gy. Szabó Béla 315, 323
Gyallay Domokos 61
György Lajos 69
Gyulay Endre 441
Gyurkó László 252
Habsburg Ottó 160, 426, 435, 439
Hajdú János 236
Hajdu–Németh Lajos 152
Halász György 295
Hámos László 426
Hamvas Endre 222, 276, 277, 330, 332–335, 337, 344, 357, 505
Harmati Béla 448
Haynald Lajos 502
Herschmann János 46
Hetényi Varga Károly 102, 103
Hindy Iván 117
Hock József 144
Hóman Bálint 82, 341
Horthy Miklós 39, 74, 95, 96, 100, 101, 503
Hortobágyi László 114, 115
Horváth Balázs 470
Horváth Béla 453
Horváth János (ÁEH) 209, 227
Horváth Richárd 194, 196, 271
Horváth Sándor 294
Hossu, Iuliu (Hosszú Gyula) 324, 325
Höffner, Joseph 385
Hruscsov, Nyikita Szergejevics, 229, 252, 253, 305, 330, 331, 392, 434, 449
Huzsvár László 490
Ijjas Antal 114–116, 120–122, 147, 154, 189, 190, 224
Ijjas József 354, 365
Iliescu, Ion 489, 495
Ilosvay Géza 23, 24, 27, 51, 266
Illyés Gyula 114, 153, 314–318, 320-321, 385
Illyés Mária 315, 437
Imre József 97
Iszak Kálmán 179
Izay Géza 112
Izsák Lajos 100, 148, 176, 179, 409
Jaczkó Pál 143
Jakab Antal 85, 86, 94, 305, 327, 373, 377
Jakubinyi György 489, 490
Jancsó Miklós 213, 214
János Pál pápa, II. 358, 359, 364, 432, 433, 438, 459, 487–490, 495, 496, 499, 500, 502, 505
János pápa, XXIII. 371, 434
Jánosi József 150
Janovics Jenő 83
Jansen, Thomas 447–450, 477
Jegg Géza 107, 108
Jelcin, Borisz Nyikolajevics 449, 472, 500
Jelenits István 264, 441
Juhász Antal 33
Kabdebó Zoltán 23, 24, 27, 265, 266
Kacsó Sándor 68, 303, 319
Kada Lajos 492, 494
Kádár Béla 465, 466
Kádár János 195, 212, 216, 223, 228, 240, 243, 249–252, 271, 299, 329–331, 337, 358, 370, 371, 374, 380, 399, 424, 426, 427, 439, 471
Kádár László 365
Kádas Károly 97
Kájoni János 399
Kállai Gyula 345
Kállay Ernő 61
Kállay Kristóf 115

Kállay Miklós 85, 115
Kamjén István 180
Kányádi Sándor 319
Karcsay Sándor 122, 137, 138, 140, 141, 147, 154, 157, 159, 162, 187, 218, 225, 295, 395, 397, 419, 446, 453, 461, 465, 477
Kardos László 221
Karnay Béla 142
Károly II. román király 56, 59
Károlyi Bernát 168, 410
Katona Jenő 143, 417
Katona Tamás 461, 502
Keledy Tibor
Kelemen Lajos
Kelemen Tibor 48
Keleti Péter 416
Kemény János 62, 68
Keresztes (K.) Sándor (sz. 1944) 92, 125, 135, 252– 255, 257–259, 386, 387, 389, 445, 461, 464
Keresztes Endre 18, 25, 31
Keresztes Erzsébet 255, 265
Keresztes Gábor (id.) 19
Keresztes Gábor (ifj., testvér) 17, 18,
Keresztes György 253, 255, 264
Keresztes Irén 22, 25
Keresztes József 257
Keresztes Károly (pap bácsi) 17, 19, 20, 26, 28, 31
Keresztes Károly, id. (édesapa) 15–18, 20–23, 25, 28, 261
Keresztes Károly, ifj. (testvér) 25, 26
Keresztes László 22, 25, 76
Keresztes Mihály 186
Keresztes Nina 18
Keresztes Pál 254, 256
Keresztes Péter 256, 259
Keresztes Sándor (1876, nagybácsi) 16, 17, 21, 43
Keresztes Tamás 254, 256, 257
Keresztes Viktória 18
Kerkai Jenő 77, 99, 104, 146, 147, 165, 287, 288, 385–390, 392, 412
Keszthelyi Nándor 139
Kéthly Anna 175, 176, 231
Kipke Tamás 494
Király Béla 231
Király István 321
Kirkósa Sándor 45, 46
Kis János 468
Kiss Gy. Csaba 433, 434, 437
Kiss János 112
Klebelsberg Kuno 354
Kocsis Elemér 448
Kodály Zoltán 37, 63, 154, 397,
Kollár Ferenc 387
Kónya Imre 465
Korniss Gyula 455
Korompay Tibor 328
Kós Károly 56, 72
Kósnai István 241
Kováč, Michal 488, 489
Kovács Béla 128, 140, 142, 152, 160, 226, 227
Kovács Erzsébet (Fruzsina) 338
Kovács Imre 231, 408, 409
Kovács István (P. Kovács) 204, 205, 219, 249, 250
Kovács K. Zoltán 417, 445
Kovács Mihály 263
Kovács Sándor 164
Kováts Ferenc 417
Kováts László 177, 417
Kovrig Béla 76–78, 82, 84–89, 93, 98–99, 101, 109, 110, 113, 383, 395, 401
Kozma Imre 403, 508
Kozmutza Flóra 315, 316
König, Franz 228, 331, 385
Köpeczi Béla 320
Közi–Horváth József 81, 166
Kräuter, Sebastian 494
Krivald Ottó 341
Kuehnelt–Leddihn, Erik von 504
Kulcsár Kálmán 451
Kunszery Gyula 189

Kurkó Gyárfás 303, 304
Kvin, Lev Izrailevics 287, 288, 391
László Ignác 86
Latorcai János 466
Lázár György 471
Lékai László 319, 321, 325, 326, 338-340, 344, 355-369, 375, 378, 383
Lénárd Ödön 157
Lezsák Sándor 460
Ligacsov, Jegor Kuzmics 473
Liptay György 296, 297
Losonczi Pál 358
Losonczy Géza 213
Luciani, Alfredo 485
Lukács László (orvos) 295, 296
Lukács László (piarista) 274
Luttor Ferenc (sz. 1886) 200
Luttor Ferenc (sz. 1910) 200–204, 236, 278, 281
Macharski, Franciszek 274, 432, 433
Magyar Bálint 468
Magyar Ferenc 202, 203, 214, 287, 288, 366, 367, 391, 405
Magyary Zoltán 138
Majláth Károly Gusztáv 16, 35–37, 294, 322, 383, 495
Major László 24, 27, 51, 266
Makkai László 157, 158
Maléter Pál 226
Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics 287, 288, 391
Marczali László (Rákosi László) 138, 139
Mária Terézia 31
Maricskov, Kiril 487
Marik Pál 446
Márk Gergely 256
Márkus László 169, 362
Marosán György 175, 251, 286
Martens, Wilfried 449
Martits Ferenc 23, 27
Márton Áron 36, 56-59, 62, 63, 67, 69, 84, 89, 90, 94, 96, 161, 221, 260, 289, 291, 302–328, 372, 374, 382–385, 399, 427, 436, 440, 457, 490, 495
Marton Béla 80, 100
Márton Hugó 492
Marx Károly
Máté János 196, 271, 274
Matheovits Ferenc 177, 179, 219, 230, 241, 415, 416, 418–421, 442, 443
Maurer, Ion Gheorghe 372
Mayer Ferenc 142
Mécs László 261, 389
Melocco János 199
Menon, Krishna 226, 240
Mester István 492
Mézes Miklós 421
Mezey László 356
Mezgár Lajos 144, 146, 158–160, 162, 163, 165, 167, 184, 201, 203, 341, 413
Mezgár Mária 203
Mihalovics Zsigmond 120, 190, 197, 273
Mihelics Vid Béla 173, 189, 190, 198, 216, 218, 226, 243, 270, 275, 401, 408, 413, 421–424, 436, 453
Miklós Béla, dálnoki 147
Miklós Imre 277, 290–292, 297, 301, 302, 310, 338, 347, 351, 357–361, 372–377, 381–383, 400, 422, 427, 435
Mikó Imre 61
Mindszenty József 102, 104, 147, 148, 150, 152–154, 156–165, 172, 173, 179, 186, 191, 192, 197, 217, 218, 220–224, 226–229, 242, 268, 272, 273, 288, 293, 298, 304, 305, 309, 310, 322, 323, 331, 332, 338, 344, 349, 359, 360, 367, 386, 387, 391, 392, 406, 409, 410, 413, 415, 419, 425, 426, 447, 500
Mitterand, François 458, 469
Móczi András 207
Mócsy Imre 195

Munteanu, Aurel 73, 74
Mussolini, Benito 65, 469
Muth Mihály 110, 111
Muzslay István 461
Nagy Ferenc (pap) 145
Nagy Ferenc (politikus) 152, 156, 160, 231, 408
Nagy Ferenc József 464
Nagy Imre 200, 207, 211, 216, 218, 223, 225, 226, 240, 242, 243, 250, 251, 286, 378, 423, 424, 473
Nagy István 62, 58
Nagy Klára 15
Nagy Miklós 73, 74, 76
Nagy Töhötöm 77–79, 104, 147, 287–289, 383, 389–392, 427, 428
Napholcz Pál 78, 393
Nemeskéri Margit 208, 209
Németh Miklós 450, 455, 456
Nonn György 53, 67, 68, 80, 96, 97, 104, 118–120, 174, 176, 180, 181, 203, 259, 278–281, 283–292, 296, 297, 301, 302, 310, 329, 370, 371, 375–377, 381, 389, 400, 422, 478
Noszlopi László 138
Nyers Rezső 233, 235, 236
Nyíri Tamás 361
O'sváth György 445, 449, 461
Oczwirk László 23
O'Hara, Gerard Patrick 304, 384
Orbán László 180, 181
Orbán Viktor 473, 477, 478
Ordass Lajos 222, 223, 268, 314
Ortutay Gyula 143, 192, 411, 412
Owen, David 468
Öveges József 262
Pacha Ágoston 304
Pál pápa, VI. 228, 323, 324, 327, 337, 344, 372, 438
Palágyi Natália Mária 161
Pálffy (Pálfi) Tibor 80, 81
Pálffy Fidél 86
Pálffy József 110, 146–151, 153, 162, 217, 413
Pálházy Endre 128
Páll György 97
Palmer, Mark 467, 468, 470, 473–477
Pándi Pál 261
Parragi György 165
Paşca, Vasile 72
Paskai László 433, 435, 438, 498
Paulay Imre 206, 233, 235, 336, 396
Pelsőczy Ferenc 341, 342, 353, 354
Pénzes Balduin 190, 272, 273
Pénzes János 490
Perneczky Béla 157, 186, 218, 220, 222
Perr Viktor 161, 163, 166, 168
Pétery József 330, 334
Pethő Sándor 150
Petrás Incze János 399
Pfeifer János 247
Pfeiffer Miklós 260
Pfeiffer Zoltán 166, 173, 174, 231, 408, 460
Pikéthy Károly 84, 89, 110
Pilinszky János 315
Pintér Dezső 463
Piusz pápa, IX.
Piusz pápa, X. 36, 322
Piusz pápa, XI. 64, 65, 98
Piusz pápa, XII. 101, 195, 292, 293, 327, 410
Pócza Lajos 172, 178, 420
Pogány János 255, 262, 263
Poggi, Luigi 364, 365
Pollacsek Gyula 134, 246
Pollacsek Kálmán 246
Pongrácz Ferenc 218
Pordea, M. G. A. 372
Possonyi László 189
Potyondy Imre 201, 203
Pottyondi Zsófia 215
Poupard, Paul 458, 501
Pozsgay Imre 416, 431, 435, 436, 438, 440, 441, 448–452, 455–458, 471–473, 475, 478

Pölöskei 285
Pölöskey Paula 391
Pörneczi József 179
Prantner János 374
Prepeliczay István 470
Prohászka Ottokár 36, 316, 322, 408
Puciłowski, Józef 432
Puskás Lajos 32, 33, 36–45, 48, 49, 56, 59, 62, 92, 261
Rabár Ferenc 466
Rácz Anna (sógornő) 126, 183, 247, 248, 280
Rácz Béla (após) 93, 124, 125–128, 135, 183, 186, 200, 201, 237, 239, 247–249, 421
Rácz Béláné (anyós) 92–94, 107, 126, 128, 183, 237, 239, 247, 248
Rácz Erzsébet (feleség) 88, 92, 93, 107, 122–125, 128, 158, 161, 183, 184, 186, 187, 200, 202, 236, 237, 241, 244–248, 256, 257, 262, 267, 282, 305–309, 312, 323, 326, 327, 336, 340, 350, 353, 384, 388, 413, 470, 493
Rácz Gabriella (sógornő) 126
Ráday Mihály 453
Radó Gyula 137
Rajk László 105, 139, 140, 142, 159, 181, 211, 212, 250, 378, 405
Rajkné Földi Júlia 212, 250
Rákosi László (Marczali László) 138
Rákosi Mátyás 142, 156, 160, 174, 177, 179, 192, 197, 260, 268, 278, 285, 286, 330, 358, 409, 410
Rákosi Viktor 491
Ravasz László 268, 314, 436
Reagan, Ronald Wilson 475, 476
Rédei (Réder) György 131
Reischel Arthur 35, 261
Reményik Sándor 35
Réthly Antal 349, 355
Révai József 175, 176
Robu, Ioan 489, 490, 493, 494
Rónay György 173, 188, 199, 212, 226, 230, 275, 408, 421, 423, 424, 436
Rónay László 212, 213
Rosenfeld József 285
Roszik Gábor 504
Rózsa József 44
Rudas László 394
Ruffy Péter 321, 399
Saád Béla 146, 188–190, 198, 209, 233, 272–274, 283, 284, 367
Saláta Kálmán 143
Salazar, Antonio de Oliveira 133, 173, 422, 469
Sándor Imre 84–86, 327,
Scheffler János 304
Schumann, Robert 449
Schütz Antal 294, 505
Schweitzer József 441
Séra János 442
Serédi Jusztinián 90, 102, 346, 354
Shvoy Lajos 164, 165, 184, 185, 201, 203, 204, 276
Sík Ottó 371, 374
Sík Sándor 199, 240, 275, 317, 423
Simon János 144
Sinkó Ferenc 262
Slachta Margit 153, 156, 161,
Soares, Mário 469
Sodano, Angelo 493, 494, 496, 499, 500, 502, 503
Sokol, Ján 497
Somorjai Ádám Árpád 227, 274, 438
Sőtér István 259
Speranția, Eugeniu 64, 65
Ştefănescu–Goangă, Florian 54
Stepinac, Alojzije 332
Stern Lívia (Barankovicsné) 407, 410
Strauss, Franz Josef 470
Subik Károly 293
Suhard, Emmanuel Célestin 158
Sulyok Dezső 160, 231, 408, 410, 413, 460
Summer Katalin Marillac 350, 351

Supka Géza 153
Surján László 443, 452, 453, 463–466
Sütő András 29, 321
Szabad György 460, 470, 479
Szabados Pál 179
Szabó Béla 60
Szabó Ferenc 492
Szabó Imre (jogász) 404
Szabó Imre (püspök) 222
Szabó József 253
Szakáts Miklós 83, 240
Szakolczai György 444, 446, 447, 465,
Szakos Gyula 326
Szalai/Szalay György 133
Szalay Jeromos 303
Szántay István 275
Széchenyi István 61, 262, 456
Széchy Károly 248
Székely Imre Kálmán 216, 226, 413, 423, 424
Székely Zoltán 121
Szekfű Gyula 110, 150, 151, 154, 155, 412
Szén István 205, 219, 249
Szenes Sándor 96
Szennay András 355
Szerdahelyi Csongor 500, 501
Szesztay András 274, 432
Szigeti Endre 189, 190, 199
Szim Lídia 88, 307, 308, 312, 384
Szmrecsányi Lajos 293
Szokai Imre 438
Szőnyi Tibor 181, 211
Szőnyi Zsuzsa 492, 493
Szörényi Gábor 206, 208, 388, 389
Szörényi László 247, 267
Sztálin 97, 156, 194, 305, 395
Sztukalin, Borisz Ivanovics 470-472
Szűrös Mátyás 438, 441, 450, 451, 455, 456, 471
Tabajdi Csaba 438
Takács József 238, 239, 247, 276, 290, 292–302, 335, 340, 505
Takács Pál 218
Takács Paula 84
Takáts Ernő 349
Tamási Áron 19, 56, 61,
Tamási Pál 205
Tar Pál 461
Táray (Bundialek) Ferenc 83
Tauran, Jean–Louis 499, 501
Teilhard de Chardin, Pierre 379
Teleki Ádám 60
Teleki Pál 32, 37, 39, 42, 43, 49, 61, 77, 82, 85, 95, 96, 98, 101
Telepó Sándor 283
Thurzó Gábor 259
Tildy Zoltán 110, 152, 217, 221
Timkó Iván 463
Tiso, Jozef 497
Todea, Alexandru 490, 494, 496
Tomášek, František 331, 440
Tomek Vince 407
Tomko, Jozef 493, 496
Torgyán József 456, 462, 465
Tornyos Gyula 99
Tóth Sándor 400
Tóth Tihamér 43
Tóth, Dominik (Tóth Domonkos) 497
Tőkés László 495, 496, 498
Tőkés Ottó 140, 211, 212, 241, 250, 252, 254, 378, 404, 478
Tölgyessy Péter 478
Tömör Magda 133
Triznya Mátyás 492, 493
Truman, Harry S. 156, 167
Turchányi Egon 217, 221
Tüll Alajos 388
Udvardy József 339, 345, 355
Ugrin Emese 424, 463
Ugrin József 99, 104, 147, 148, 154, 179, 230, 288, 388, 391, 415, 416, 424, 427, 442, 443
Uitz Mátyás 32, 44

Urbán Miklós 215
Vadas György 139, 141
Vadas Sára 139
Vajda József 340
Vajna Gábor 113, 128
Várady Kálmán 108
Varga Béla 152, 156, 160, 231, 408, 421
Varga Endre 169
Varga László (SJ) 66, 77, 98, 99, 113, 114, 383, 395, 409
Varga László (ügyvéd) 117–122, 131, 132, 146, 147, 159, 229, 397, 425–428, 462, 464, 474, 475
Várkonyi Imre 274, 275, 362
Várkonyi Péter 338
Várszegi Asztrik 441
Vas Zoltán 131, 132, 139
Vásárhelyi János 59
Vásárhelyi László 110, 113
Vass Endre 38, 39
Vaszy Viktor 83
Vékás Domokos 501
Velzen, Wim van 447, 448
Venczel József 56, 61, 67, 69, 84, 96, 304
Veress Ernő 69, 84
Veress Lajos, dálnoki 89, 112
Veress Sándor 18
Vida István 66, 80, 100, 114, 116, 118, 121, 146, 205, 279, 394–397, 424
Világhy Miklós 147, 154, 157
Villax Ödön 162
Vilt Tibor 218, 238, 239, 244
Virt László 303
Vita Sándor 56, 61, 94
Vorosilov, Kliment Jefremovics 132
Völgyesi Mátyás 281, 351, 352, 376
Vörös János 149
Vörös Lajos 177
Wachtler Mária (Mária nővér) 202, 203, 237, 252, 267, 268, 286, 336, 350, 396
Waigel, Theodor „Theo“ 470
Wetter, Friedrich 500
Wilkanowicz, Stefan 432
Wojtyła, Karol Józef: ld. János Pál pápa, II.
Wyszyński, Stefan 274, 305, 309, 322, 358–360, 505
Zakar Polikárp 492
Zathureczky Gyula 84, 406
Zemplén György 295, 296, 335–337, 341
Zilahi László 139, 141
Zsdanov (Sdanov?) 130

SZEMELVÉNYES TÁRGYMUTATÓ

(*Válogatás* az interjúban érintett témakörökből, tájékoztató jelleggel)

Keresztes Sándor kapcsolata egyes személyekkel: lásd a névmutatót.
1947-es választások és a kékcédulák: 163–173
1950-es megállapodás az állam és a magyar egyház között: 191–194
1964-es részleges megállapodás a Szentszék és a magyar állam között: 330–337
Állami Egyházügyi Hivatal (és Miklós Imre): 191, 196. 197, 209, 223, 227, 268, 269, 271, 277, 279, 281, 283, 284, 290–292, 297, 300–302, 310, 329–331, 334, 337, 338, 344–347, 350-352, 354, 357–361, 372–377, 381–383, 399, 400-403, 411, 412, 416, 422, 427, 434, 435, 438,
Antall József, Sodano államtitkár és a Gorbacsov elleni puccs (1991): 499-500
„Bajuszos püspökök": 300, 301
Békepapi mozgalom: 193–196, 200, 201, 222, 223, 236, 268–277, 291, 295, 298, 300, 302, 305, 332–334, 340, 352, 357-359, 362, 370, 374, 379, 403, 504, 506
Belügyminisztériumi állásban (1946–1947): 137-143
Bíbó-féle memorandum (1956): 225–226, 239–240
B-listázások: 141-143
Budafoki közigazgatásban (1945): 127–128, 130–135
Carità Politica: 485
Caritas Internationalis szervezése 1957-ben Magyarországon: 233–237, 248–249
Comunità di Sant'Egidio: lásd: Szent Egyed Közösség
Csángó-kérdés: 37, 348, 372, 374, 397–400, 427, 489, 490, 497–499
„Csend-demonstráció" (1956): 224
Cserkészet: 36–43, 47-49, 56, 261
Demokrata Néppárt: 134, 144, 146–181, 216–219, 225-226, 229–231, 405–428
Demokrata Néppárt az Országgyűlésben (1947–1948): 172–181
Demokrata Néppárt és Mindszenty konfliktusa: 147–151, 154–168, 172–179
Diákmozgalmak, diákszervezetek Észak-Erdélyben: 53, 54, 55, 57, 59-69, 76
Egyházi iskolák államosítása: 178, 179, 193, 197
Egyházi kisközösségek: 339, 363–365
Egyházközségi munka Budafokon: 144-145, 183, 201, 237, 249
Egyházpolitikai helyzet az 50-es 60-as években: 191–196, 222, 223, 268–278, 298–300, 328–338, 342–346
Egyházpolitikai helyzet a 70-es és 80-as években: 322, 325, 338–341, 349, 351–353, 355–371, 374–376, 434–435
Ellenállási mozgalom, üldözöttek mentése (1944): 109–124, 133
Erdélyi Kör: 84–85, 94
Erdélyi Római Katolikus Státus: 47
Erdélyi utak, erdélyi ügyek 1945 után: 284, 285, 302–319, 322–325, 327, 328, 372–374, 376–378, 382, 384, 385, 433, 435, 437, 489–491
Észak-Erdély visszacsatolása (1940): 71–76, 95
FIDESZ: 437, 440, 451, 473, 474, 477, 479

Gyermekei továbbtanulási és elhelyezkedési lehetőségeiről: 252–260
Gyulafehérvár érseki rangra emelése: 493-496
Illyés Gyula és Márton Áron kapcsolata: 315–318
Illyés Gyula temetése: 319–321
Internálás 1957-ben (Kistarcsa, Gyűjtőfogház): 237–247
Kádár János 1958-as látogatása Romániában: 251–252
Kerekasztal-tárgyalások (1989): 439, 440, 444, 446, 448, 450, 451, 453, 456, 459, 467, 470, 473, 474, 477–479
Keresztény demokrata Néppárt (KDNP) 1989-es újraszervezése, külföldi kapcsolatai: 440–454, 461-477
Keresztényszociális mozgalmak (KALOT, EMSZO, Hivatásszervezet): 66, 67, 76–83, 86–88, 98–105, 109, 110, 287, 385, 386, 405, 424
Kisebbségi sors Erdélyben 1940 előtt: 28, 29, 35, 36, 41, 42, 45, 46, 51, 54–56, 63, 64
„Kispaplázadás" a Központi Szemináriumban (1958): 275–276
Kolozsvár a háború vége felé: 89–94
Kolozsvári Nemzeti Színház újranyitása (1941): 83, 84
Kolozsvári Tízes szervezet: 48, 62
Köztársasági elnök-választás kérdése (1989): 449–452
Luttor-ügy és a rendőrségi felügyelet (1953–): 200–205, 219, 249
Majláth Kör: 55, 59, 60, 63, 64, 96, 383
Margit körúti fogházban (1944): 117–124
Márton Áron fellépése a zsidóüldözés ellen: 89–90
Márton Áron Társaság: 435, 440, 441
MDF–KDNP-viszony: 461-466
MDF–SZDSZ-paktum: 453–458
Mindszenty 1956-ban: 217, 218, 220–223,
Mindszenty az USA-követségen: 222, 227–229, 331, 332
Nagy Imre újratemetése: 473
Nagycsaládosok Egyesülete: 436, 443, 444, 446, 452
Nyugdíjasok Egyesülete: 436
Orosz megszállás tapasztalatai 1945-1946-ban: 125–132
Palmer nagykövet (USA) szerepe: 473-476
Piarista Gimnázium, Budapest: 262–264
Piarista Gimnázium, Kolozsvár (Római Katolikus Főgimnázium): 31–36, 44–47
Püspöki Kar 1966-os Szervezeti Szabályzatának létrejötte: 342–344
Rajk-temetés (1956): 211, 212
Solidaritas Háziipari Szövetkezet: 206–209
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ): 437, 439, 444, 448, 451–458, 467–469, 473, 474, 477–479, 481
Szent Egyed Közösség (Comunità di Sant'Egidio): 486, 487

Szent István Társulat: 103, 184, 301, 311, 312, 338, 342, 347–354, 356–357
Szent László Társulat: 184, 185
Szentszék szerepe a világban: 483–489
Szlovákiai magyar katolikusok helyzete: 496, 497
Új Ember hetilap: 189–191, 196–200, 224–225, 272–274, 366–368

Keresztes Sándor (1919–2013)

Erdélyi család fiaként a román impériumban járt iskolába, de a 2. bécsi döntés után ismét magyarrá lett kolozsvári egyetemen szerzett államtudományi diplomát. Közben ifjúsági szervezetekben tevékenykedett, együttműködve **Márton Áron püspökkel** a magyarság érdekében. 1944-ben a román katonaság elől menekülve átkerül Budapestre, ahol részt vett a zsidók mentésében, emiatt a nyilasok le is tartóztatták, a kivégzést csak alig tudta elkerülni.

1945-től a keresztény szociális eszméket valló Demokrata Néppárt szervezésében működött közre Barankovics István mellett. Az 1947. évi választások eredményeképp a párt tagjaként került a parlamentbe, ahol képviselő és a párt frakciójának titkára lett, de a Rákosi-féle leszámolási politika keretében 1948 nyarán **„klerikofasiszta" múlttal** vádolva megfosztották parlamenti mandátumától. Ettől fogva csak a civil életben ténykedett. **1956-ban egyik újra indítója** a Demokrata Pártnak, ezért 1957-ben internálták.

Bizonyos liberális, kereszténye llenes erők 1994-ben ügynök múlttal vádolták az idős politikust. Az időközben feltárt dokumentumai egyértelműen bizonyították, hogy Keresztes Sándor semmiféle kényszer, zsarolás ellenére sem volt hajlandó keresztény hite és egyháza ellen cselekedni. Vállalta ezért az őt sújtó negatívumokat és a rendőrségi megfigyelést is, ami egészen 1989-ig tartott.

Amint a politika enyhült, a 80-as évek végén több egyesület, köztük a Márton Áron Társaság létrehozásával ismét bekapcsolódott a közéletbe.

A rendszerváltoztatásnak is részese volt az 1989-ben alakult **Kereszténydemokrata Néppárt**, amelynek szervezése Keresztesék lakásán indult. A pártnak - neve, kora és tekintélye révén - az egyik vezetője, majd elnöke lett. A párt listáján 1990-ben országgyűlési képviselővé választották. Rövid parlamenti munka után az új kormány **első vatikáni nagykövetévé** nevezték ki. Itteni tevékenysége megalapozta az azóta is tartó jó államközi kapcsolatokat. Egyúttal sikerült vatikáni segítséggel európai problémává tenni az **őshonos kisebbségek** sorsát.

9 786155 826108